



e-ISSN 2458-9071

Selçuk Üniversitesi

Türkiyat Araştırmaları Dergisi

Selçuk University Journal of Studies in Turkology

BAHAR - SPRING
2018 * SAYI - ISSUE **43**

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ
INTERNATIONAL REFEREED JOURNAL



SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

SELÇUK UNIVERSITY
JOURNAL OF STUDIES IN TURCOLOGY

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ / INTERNATIONAL REFEREED JOURNAL
e-ISSN 2458-9071

Yılda iki defa yayımlanan (nisan-ekim), uluslararası hakemli, yaygın süreli bir dergidir.
International refereed and widespread periodical journal published twice a year (april-october).

SAYI / ISSUE: 43 –BAHAR / SPRING

KONYA 2018

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
SELÇUK UNIVERSITY JOURNAL OF STUDIES IN TURCOLOGY

©

Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi'nin dizinlendiği veri tabanları

Selçuk University Journal of Studies in Turcology is listed in the index of

ESCI (Emerging Sources Citation Index)

ASOS INDEX

EBSCO

MLA

TÜBİTAK/ULAKBİM SBVT

e-ISSN 2458-9071

BAHAR/SPRING 2018 – SAYI/ISSUE: 43

**SÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Adına Sahibi Enstitü Müdürü / Owner on behalf of the
Institute of Turkish Studies**

Prof. Dr. Hasan BAHAR (Institute Director)-Selçuk Üniversitesi

Yazı İşleri Müdürü-Editör/ Editor-in-Chief

Dr. Öğr. Üyesi Hakan KUYUMCU-Selçuk Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Çağatay BENHÜR-Selçuk Üniversitesi

Editör Yardımcıları / Editorial Assistants

Dr. Öğr. Üyesi Hatice Gül KÜÇÜKBEZCİ-Selçuk Üniversitesi

Arş. Gör. Fatih Numan KÜÇÜKBALLI-Selçuk Üniversitesi

Arş. Gör. Murat TURGUT-Selçuk Üniversitesi

Sekreteryaya / Secretariat

Mustafa ÜLÜK

YAYIM KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Claus SCHÖNIG -Freie Üniversitesi /Almanya

Prof. Dr. Hasan BAHAR-Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. Orhan YAVUZ-Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. Tasin GEMİL -Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca Üniversitesi / Romanya

Prof. Dr. Thomas Drew BEAR-Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü

Prof. Dr. Yaşar SEMİZ-Selçuk Üniversitesi

Doç. Dr. Elnur NESİROV-Azerbaycan Öğretmen Enstitüsü / Azerbaycan

Doç. Dr. Galina MİSKINIENE-Vilnius Üniversitesi/ Litoanya

Doç. Dr. Marzena GODZINSKA-Varşova Üniversitesi / Polonya

Dr. Öğr. Üyesi Çağatay BENHÜR-Selçuk Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hakan KUYUMCU-Selçuk Üniversitesi

Dr. Margareta ASLAN-Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca Üniversitesi / Romanya

İLETİŞİM / CONTACTS

Adres / Adress: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Alaaddin Keykubat Kampüsü 42031 Konya

Telefon: +90 0332 241 05 62

Belgeç / Fax: 241 04 47 web: <http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad>

e-mail: selcukturkiyat@gmail.com

TEKNİK HAZIRLIK / TECHNICAL PREPARATION

Grafik-Tasarım / Grafik-Design: Öğr. Gör. Sedat ŞENOĞLU

Dizgi / Composition: Arş. Gör. Fatih Numan KÜÇÜKBALLI

•Dergide yer alan yazıların dil ve bilim sorumluluğu yazara aittir.

•The author responsible for their article content academically.

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdurrahman ÖZKAN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Abdurreşit Celil KARLUK	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Haluk DURSUN	Kültür Bakanlığı Müsteşarı
Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞAÇIL	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof. Dr. Ali TEMİZEL	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ali YAKICI	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Arif SARIÇOBAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ayhan SELÇUK	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Azmi ÖZCAN	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Prof. Dr. Bahattin KAHRAMAN	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram ÜREKLİ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Bernt BRENDEMOEN	Oslo Üniversitesi /Norveç
Prof. Dr. Birol AKGÜN	Stratejik Düşünce Enstitüsü Başkanı
Prof. Dr. Călin FELEZEU	Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca Üniversitesi / Romanya
Prof. Dr. Claus SCHÖNIG	Freie Üniversitesi /Almanya
Prof. Dr. Derya ÖRS	Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı
Prof. Dr. Éva Ágnes Csató JOHANSON	Uppsala Üniversitesi / İsveç
Prof. Dr. Fatih KİRİŞÇİOĞLU	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Fehmi KARASİOĞLU	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Güner GÜLSEVİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ioan-Aurel POP	Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca Üniversitesi / Romanya
Prof. Dr. Leyla KARAHAN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut ŞEN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa AYDIN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Sabri KÜÇÜKAŞÇI	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Naciye YILDIZ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin DEMİR	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan YAVUZ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Osman ERAVŞAR	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Rainer CZICHON	Freie Üniversitesi /Almanya
Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Tasin GEMİL	Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca Üniversitesi / Romanya
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU	Michigan State University
Prof. Dr. Thomas Drew BEAR	Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü
Prof. Dr. Yaşar SEMİZ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz KOÇ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus KOÇ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf ÖZ	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Ali MEYDAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Elnur NESİROV	Azerbaycan Öğretmen Enstitüsü / Azerbaycan
Doç. Dr. Enderhan KARAKOÇ	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Galina MISKINIENE	Vilnius Üniversitesi/ Litvanya
Doç. Dr. Marzena GODZINSKA	Varşova Üniversitesi / Polonya
Doç. Dr. Semra TUNÇ	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Mehmet BERK	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nurullah TABAKÇI	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sefer SOLMAZ	Selçuk Üniversitesi
Dr. Fariz HALİLLİ	Miras Başkanı/ Azerbaycan
Okt. Dariusz CICHOCKI	Varşova Üniversitesi /Polonya

43. SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF ISSUE 43

Prof. Dr. Abdurrahman ÖZKAN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Alaaddin AKÖZ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Arif SARIÇOBAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Asuman BELEN ÖZCAN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram ÜREKLİ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Besim ÖZCAN	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Doğan YÖRÜK	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Emine YILMAZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Güner GÜLSEVİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Hayati AKTAŞ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Himmet HÜLÜR	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin MUŞMAL	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Çetin DERDİYOK	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim DİLEK	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan ERDEM	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İzzet SAK	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KIRBIYIK	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KIRBIYIK	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TEMEL	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Muhittin TUŞ	Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa GÜLER	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TOKER	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa YILDIZ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan YAVUZ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Osman KUNDURACI	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi DURAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ufuk Deniz AŞCI	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Yaşar SEMİZ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Emrah Safa GÜRKAN	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Erkin EMET	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Ertan ENGİN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Gürcan Şevket AVCIOĞLU	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Halil Altay GÖDE	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice FIRAT	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. İlham ENVEROĞLU	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. İlkay ŞAHİN	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet MERCAN	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Salih GÜRAN	Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet YASTI	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Naile HACIZADE	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Necdet AYSAL	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Semra TUNÇ	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Selçuk PEKER	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman ÖZBEK	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Şerife AKPINAR	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Şevkiye Kazan NAS	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Zeki ÇEVİK	Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Zeynep ARKAN TUNCEL	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Doğan YAVAŞ	Uludağ Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emine ATMACA	Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erkan AYGÖR	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erol YÜKSEL	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KAYHAN	Çanakkale 18 Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mert ÖKSÜZ	Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Metin OKTAY	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat TUĞLUCA	Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Musa GÜMÜŞ	Adnan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AKKUŞ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ARIKAN	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Serkan ÖZTÜRK	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nurgül SUCU	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Recep DURGUN	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan ÖZTÜRK	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sefer SOLMAZ	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Suat DONUK	Celal Bayar Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Salih KIŞ	Selçuk Üniversitesi

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Yayın İlkeleri

1. Yayınlanacak yazılar Türklük Bilimi ile ilgili ve daha önce herhangi bir yerde yayınlanmamış, araştırmaya dayalı özgün makaleler olmalıdır.
2. Bilimsel toplantılarda sunulan bildirimler, daha önce başka bir dergide veya bildiri kitapçığında yayımlanmamışsa yayımlanmak üzere değerlendirmeye alınabilir. Bildiri kitapçığında ya da başka bir yerde yayımlanan yazılar ne sebeple olursa olsun yayımlanmaz. Dergi yönetimi gönderilen yazıların daha önce başka bir yerde yayımlanıp yayımlanmadığını araştırmak mecburiyetinde değildir. Durumun etik sorumluluğu makale sahibine aittir.
3. Derginin yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte birini geçmeyecek şekilde İngilizce, Rusça ve Çağdaş Türk Lehçelerindeki yazılara da yer verilebilir.
4. Türkçe çalışmalara Türkçe ve İngilizce / Rusça; İngilizce çalışmalara ise 200 kelimeyi geçmeyen Türkçe ve İngilizce özet yapılmalı, özetle birlikte anahtar kelimeler bulunmalıdır.
5. Türküyat Araştırmaları Dergisine gönderilen yazılar, önce yayım kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir ve uygun bulunanlar, o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü hakeme gönderilir; o rapor da olumsuz geldiği takdirde yazı yayımlanmaz. Yazarlar, hakemlerin görüş ve önerileri doğrultusunda düzeltmelerini yaparlar. Yayına kabul edilmeyen yazılar iade edilmez; ancak yazarın istemesi hâlinde bir nüshası kendisine verilir. Hakemler kendilerine gönderilen yazıyı 21 gün içinde değerlendirir. Bu süre içerisinde raporunu göndermeyen hakeme ulaşarak değerlendirme için 7 gün ek süre verilir. Hakem bu sürede de raporunu göndermezse hakemliği düşürülür.
6. Makaleler SÜ Türküyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğüne posta veya el-mek ile (<http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad>) gönderilebileceği gibi, elden de teslim edilebilir. Gönderilen yazıların ekinde, yazar(lar)ın el-mek adres(ler)i (elden veya postayla teslimlerde), her zaman ulaşılacak bir telefon numarası (Cep telefonu tercih edilmelidir.) ve kargoyla ödemeli gönderimler için daimî adresler bulunmalıdır.
7. Dergi basıldıktan sonra ilgili sayıda yazısı bulunan yazarlara birer adet dergi teslim edilir. Yazar Konya dışında ise adresine ödemeli olarak gönderilir.
8. Dergimiz bahar (nisan) ve güz (ekim) olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır.

Makale Yazım Kuralları

1. Başlık

Her yazının yazıldığı dilde, Türkçe ve İngilizce başlığı bulunmalıdır. Yazının içeriğini kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmak nitelikte olmalı, büyük harflerle ve koyu yazılmalı, on beş kelimeyi geçmemelidir.

2. Yazar Ad(lar)ı ve Adres(ler)i

Yazı başlığının sağ altında olmalı, soyadın tamamı büyük harflerle yazılmalı, yazarın unvanı, kurumu ve elektronik posta adresi dipnotta belirtilmelidir.

3. Özet ve Anahtar Kelimeler

Türkçe özet çalışmanın amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalıdır. Özet en az elli, en fazla iki yüz kelime uzunlukta olmalı, özetin bir satır altına en az üç, en fazla sekiz kelimedenden oluşan Türkçe anahtar kelimeler yazılmalıdır. Ayrıca özetin, başlığın ve anahtar kelimelerin İngilizceleri de bulunmalıdır. Yabancı dilde yazılan makalelerde de Türkçe, İngilizce ve yazılan dilde başlık, özet ve anahtar kelimeler yer almalıdır. Yabancı dildeki özetlerde dil yanlışları olmamasına özen gösterilmelidir.

4. Ana Metin

Makaleler, IBM uyumlu bilgisayar ve Microsoft Word yazılım programı kullanılarak yirmi beş sayfayı geçmeyecek şekilde yazılması tercih edilir. Sayfa yapısı A4 ebadında, kenar boşlukları sağdan, soldan, üstten ve alttan 3 cm olmak üzere, 14 nk satır aralığıyla, iki yandan hizalı ve paragraf arası boşluğu, öncesi ve sonrası 14 nk olacak şekilde ayarlanmalı ve sayfa numarası sayfanın alt ortasına verilmelidir. Makalede Palatino veya Palatino Linotype yazı karakterleri kullanılmalı, satır sonunda heceleme

yapılmamalıdır. Paragraf başlarında bir "TAB" tuşu kullanılmalıdır. Noktalama işaretleri kendilerinden önceki kelimelere bitişik yazılmalıdır. Söz konusu işaretlerden sonra bir harfli boşluk bırakılmalıdır.

Çalışma, dil bilgisi kurallarına uygun olmalıdır. Makalede noktalama işaretlerinin kullanımında, kelime ve kısaltmaların yazımında en son çıkan TDK *Yazım Kılavuzu* esas alınmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlenmeli, amaç ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir. Makalenin hazırlanmasında geçerli bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir.

Bir makalede sıra ile özet, ana metnin bölümleri, kaynakça ve (varsa) ekler bulunmalıdır. "Giriş", "Sonuç" gibi başlıklar kullanıp kullanmama, çalışmanın türüne ve konunun gereğine bağlıdır. Fakat makalenin bir sonuç paragrafı bulunmalıdır. "Sonuç" araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olması, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmelidir. Metinde sözü edilmeyen hususlara "sonuç"ta yer verilmemelidir. Belli bir düzen sağlamak amacıyla ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

Ana başlıklar: Tamamı büyük harflerle ve koyu yazılmalıdır.

Ara başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak her kelimenin ilk harfi büyük olacak ve başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır.

Alt başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak başlığın ilk kelimesindeki birinci harf büyük sonraki kelime/kelimelerin ilk harfi küçük olacak ve başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır.

Şekil, tablo ve fotoğraflar: Şekil, tablo ve fotoğraflar yazım alanı dışına taşmamalı, gerekiyorsa her biri ayrı bir sayfada yer almalıdır. Şekil ve tablolar numaralandırılmalı ve içeriğine göre Türkçe ve İngilizce olarak adlandırılmalıdır. Numara ve başlıklar, şekillerin altına, tabloların üstüne gelecek biçimde kelimelerin yalnızca ilk harfleri büyük olarak yazılmalı, ayrıca küçültmede ve basımda zorluk çıkarmaması için siyah mürekkeple, düzgün ve yeterli çizgi kalınlığında aydın veya beyaz kâğıda çizilmelidir. Tablolar, "WORD" programındaki tablo komutuyla yapılmalıdır. Zorunlu durumlarda ise "EXCEL" tabloları kullanılabilir. Gerektiğinde açıklayıcı dipnotlar veya kısaltmalar, şekil ve tabloların hemen altında verilmelidir. Ayrıca şekiller için belirlenen kurallara uyulmalıdır. Şekil, tablo ve resimlerin on sayfayı aşmaması tercih edilir. Şekil, tablo ve resimler aynen basılabilecek nitelikte olmak şartıyla metin içindeki yerlerine yerleştirilmelidir.

Kaynak Gösterme (Atıflar): Makalede yapılacak atıflar, ilgili yerden hemen sonra, parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayın yılı ve sayfa numarası sırasıyla verilmelidir. **Örnek:** (Okay 1990: 28)

Birden fazla kaynak gösterileceği durumlarda eserler aynı parantez içinde, en eski tarihli olandan yeni olana doğru, birbirinden noktalı virgülle ayrılarak sıralanır. **Örnek:** (Gökyay 1982: 120; Okay 1990: 28)

İki yazarlı kaynaklarda, araya tire işareti (-) konulur. İki den fazla yazarlı kaynaklarda ise ikinci yazarın soyadından sonra "vd." kısaltması kullanılmalıdır. **Örnekler:** (Şafak-Öz 2003: 15), (Barutçu-Aydemir vd. 2005: 157)

Yazarın adı, ilgili cümle içinde geçiyorsa, parantez içinde tarih ve sayfanın belirtilmesi yeterlidir. **Örnek:** (1990: 28)

Yazarın aynı yıl yayınlanmış iki eseri, yayın yılına bir harf eklenmek suretiyle ayırt edilir. **Örnekler:** (İlhan 2003a: 25), (İlhan 2003b: 58)

Soyadları aynı olan iki yazarın aynı yılda yayınlanmış olan eserleri, adların ilk harflerinin de yazılması yoluyla belirtilir. **Örnekler:** (Demir, A. 2003: 46), (Demir, H. 2003: 27)

Ulaşılamayan bir yayına metin içinde atıf yapılırken, bu kaynakla birlikte alıntının yapıldığı eser şu şekilde gösterilmelidir: **Örnek:** (Köprülü 1911: 75'ten aktaran; Çelik 1998: 25)

El yazması bir eser kaynak gösterilirken, müellif veya mütercim adından sonra [yz.] kısaltması konmalı, varak numarası örnekteki gibi belirtilmeli ve tam künye kaynakçada gösterilmelidir. **Örnek:** (Ahmedî, [yz.] 1410: 7b)

Arşiv belgeleri kaynak gösterilirken, metin içindeki kısaltma örnekteki gibi olmalı, açılımı kaynakçada verilmelidir. **Örnek:** (BCA, Mühimme 15: 25)

Dipnotlar: Dipnotlar, sadece yapılması zorunlu açıklamalar için kullanılır ve "DİPNOT" komutuyla otomatik olarak verilir. Buradaki atıflar da parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayın yılı ve sayfa numarası gelecek şekilde düzenlenmelidir. **Örnek:** (Kaya 2000: 15)

Alıntılar: Makalede birebir yapılan alıntılar tırnak içinde verilmeli ve alıntının sonunda kaynağı parantez

içinde belirtilmelidir. Beş satırdan az alıntılar cümle arasında italik olarak, beş satırdan uzun alıntılar ise sayfanın sağından ve solundan 1 cm içeride, blok hâlinde italik olarak verilmelidir. Birebir olmayan alıntıların sonunda sadece parantez içerisinde kaynak gösterilmelidir.

Kaynakça: Makalede kullanılan bütün kaynaklar "Kaynakça"ya alınmalı, makalenin konusu ile ilgili olsa dahi, yazıda değinilmeyen belge ve eserler kaynakçaya dâhil edilmemelidir. Kaynaklar ana metnin sonunda yazar soyadlarına göre (Soyadı kanunundan öncekiler için yazar adı esas alınır.) alfabetik olarak verilmelidir. Eser adları italik yazılmalıdır.

a) Kitap ve kitap niteliğindeki eserler

Yazarın soyadı (büyük harfle), adı (basım yılı), *kitabın adı*, basıldığı şehir: yayınevi.

Örnek: ÖKE, Mim Kemal (1983), *İngiliz Casusu Prof. Arminius Vambery'nin Gizli Raporlarında II. Abdülhamit ve Dönemi*, İstanbul: Doğu Matb.

Eserin hazırlayıcısı, editörü, çevireni varsa, kitap adından sonra parantez içinde aşağıdaki gibi verilir: Yazarın soyadı, adı, (basım yılı), *eserin adı*, [hazırlayanın (hzl.), editörün (ed.) veya çevirenin (çev.) adı soyadı], basıldığı şehir, yayınevi.

Örnek: MEVLÂNA (2005), *Mesnevîden Seçme Öyküler*, (hzl. Selim Gündüz Alp), İstanbul: Zafer Yay.

Eserin cildi eser adından sonra, kaçınıcı baskı olduğu ise yayınevinden sonra belirtilir.

Örnek: KABAKLI, Ahmet (1992), *Türk Edebiyatı*, C. III, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yay., 9. bs.

İki yazarlı eserlerde her iki yazar da verilir. **Örnek:** ÖZÖN, M. Nihat - DÜRDER, Baha (1967), *Türk Tiyatrosu Ansiklopedisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

İkiden fazla yazarlı eserlerde yalnızca ilk yazar belirtilir, diğerleri için "vd." kısaltması kullanılır. **Örnek:** AKPOLAT, Kemal – vd. (1960), *Sezginin Gücü*, İstanbul: Güneş Yay.

Aynı yazara ait birden çok eser kronolojik olarak sıralanır.

Bir yazarın aynı yıl yayınlanan eserlerini ayırt etmek için harfler kullanılır.

Örnek: SÜREYYA, Cemal (1991a), *Şapkam Dolu Çiçekle*, İstanbul: Yön Yay.; SÜREYYA, Cemal (1991b). *Üstü Kalsın*, İstanbul: Broy Yay.

Kurum yayınlarında, yazar yerine kurumun adı yazılır. Yazarı belli olmayan eserlerde, yazar yeri boş bırakılır ve eser, ilk harfine göre alfabetik sıralamaya girer. Yalnızca editörü veya hazırlayıcısı belli olan eserlerde aynı uygulama geçerlidir. Ancak eser adından sonra parantez içerisinde editör veya hazırlayıcısının adı ve soyadı belirtilir.

Örnek: T.C. Konya Valiliği – İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2006), *Mevlâna Bibliyografyası*, (hzl. Adnan Karaismailoğlu – vd.), Konya: Damla Ofset.

Bölümlerini farklı yazarların oluşturduğu kitaplarda ve ansiklopedi maddelerinde şu örnek esas alınmalıdır.

Örnek: AKTAŞ, Şerif (1998), "Cumhuriyet Devri Türk Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, C.III, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 3. bs.

b) Süreli yayınlardaki yazılar

Dergiler: Yazarın soyadı, adı (yıl, ay), "makalenin başlığı", *derginin adı*, cilt no, sayısı: sayfa aralığı.

Örnek: KORAY, Enver (1983, Nisan), "Yeni Osmanlılar", *Bellekten*, C XLVII (186): 563–582.

Gazeteler: Yazarın soyadı, adı (yıl, ay, gün), "yazının başlığı", *gazetenin adı*, (varsa) sayfa numarası.

Örnek: TALU, Ercüment Ekrem (1945.01.13), "Vah Velid", *Son Posta*: 1, 7.

Mülakat ve röportajlarda yazar adı olarak bunları yapan kişiler verilir.

Örnek: UYSAL, Sermed Sami (1954.09.27), "Bayan Münire Dıranas Ahmed Muhib'i Anlatıyor", Cumhuriyet: 1, 7.

c) Tezler

Yazarın soyadı, adı, (tarihi), tezin başlığı, şehir: üniversite ve enstitü adı: (yayınlanmamış lisans/yüksek lisans/doktora tezi).

Örnek: KURALAY, Emel, (1953), *Yeni Osmanlılar Muharriri Ebüzziya*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi,

Türkiyat Enstitüsü, (Yayınlanmamış mezuniyet tezi).

d) Bildiriler

Yazarın soyadı, adı, (yıl), "bildirinin başlığı", sempozyum, panel veya kongrenin adı ve tarihi, düzenleyen kurum, şehir: yayın evi, sayfa no.

Örnek: TEVFİKOĞLU, Muhtar, (1989), "Ahmet Muhip Dıranas Üzerine", *I. Ahmet Muhip Dıranas Sempozyumu*, 21 Haziran 1989, Sinop Valiliği, Sinop: Sinop Valiliği Yay.: 28-31.

e) İnternette alınan bilgiler

Yazarın soyadı, adı, (son güncelleme tarihi), "internet belgesinin başlığı", (erişim tarihi), internet adresi.

Örnek: BOZAN, Mahmut, (2014.01.01). "Bölge Yönetimi ve Eğitim Bölgeleri Kavramı", Erişim tarihi: 2004.01.29, <http://yayim.meb.gov.tr>

NOT: Yazım kuralları hususunda, yukarıda belirtilenler dışında, karşılaşılabilecek özel durumlar için şu kaynaktan yararlanılabilir:

SEYİDOĞLU, Halil (2003). *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Geliştirilmiş 9. baskı, İstanbul: Güzem Yayınevi.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER / ARTICLES		(s. / p.) 1-595
Abdurrahman ÖZKAN	Bir Söz Dizimi Terimi: Özel İsim Grubu <i>A Syntactic Term: Proper Noun Group</i> ***	1-11
Mustafa TOKER	Tonyukuk Bengü Taşında Geçen “Bar Mu Ne?” (𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰸) İbaresini Başka Ne Şekilde Okunabilir? <i>In What Else Form Can “Bar Mu Ne” Expression – Mentioned On Tonyukuk Monument-Be Read?</i> ***	13-24
Rıdvan ÖZTÜRK	Yeni Uygur Türkçesinde “+IAr” Ekinin Farklı Bir İşlevi Üzerine <i>On A Different Function Of The Suffix “+IAr” In The New Uyghur Turkish</i> ***	25-32
Gökhan ÖLKER	Eski Anadolu Türkçesinin Önemli Bir Eseri: Gülşen-i Hayat <i>An Important Work Of Old Anatolian Turkish: Gülşen-i Hayat</i> ***	33-46
Perihan ÖLKER	Eski Oğuz Türkçesinden Klâsik Osmanlı Türkçesine Birleşik Fiil Tercihi: Kabusname Çevirisi Örneği <i>The Preference For The Compound Verb From The Old Oghuz Turkish To The Classical Ottoman Turkish: The Case Of The Translation Of Kabusname</i> ***	47-64
Yaşar ŞİMŞEK	Meşhed Nüshası Türkçe Kur’an Tercümesinin Söz Varlığı Üzerine Notlar II: Bazı Hapaxlar Üzerine <i>Notes On The Vocabulary Of Turkish Koran Translation Of Mashhad Manuscript II: On Some Hapaxs</i> ***	65-75
Banu DURGUNAY	Seydişehir İlçesinin Köy Adları Üzerine Bir İnceleme <i>A Research About Village Names In Seydişehir</i> ***	77-104
Gülsüm KIRBAŞ	W. Radloff’un Opat Slovarya Tyurkskih Nareçiy Adlı Eserindeki Karaim Türkçesine Ait Deyimler <i>Idioms Of Karaim Turkish In Radloff’s Opat Slovarya Tyurkskih Nareçiy</i> ***	105-133
Orhan KURTOĞLU	Türk Kültürünün Münbit Bir Şehri Olan Diyarbakır’daki Edebî Çevreler ve Hamilik <i>Turkish Culture A Efficient City Literature Environments And Patronage In Diyarbakır</i> ***	135-144

Mesut Bayram DÜZENLİ Şahap BULAK	Aruz Vezninin Türk Şiirine Tatbikinde Başvurulan İmlâ/Telaffuz Tasarrufları ve Mahiyetleri <i>Speling/Pronunciation Savings And Properties Applied In The Adaptation Of Aruz Prosody To Turkish Poetry</i> ***	145-171
Emine Bilgehan TÜRK	İbnürrefik Ahmet Nuri Sekizinci'nin Hikâyelerinde Kadın <i>Women In İbnurrefik Ahmet Nuri Sekizinci's Stories</i> ***	173-185
Kadri Hüsnü YILMAZ	Koca Râgıp Paşa'nın Bir Mecmuada Yer Alan Bilinmeyen Şiirleri <i>Koca Râgıp Pasha's Unknown Poems In A Magazine</i> ***	187-196
Hakan KUYUMCU	A Study On Turki Hoor, Turkish Beauty <i>Turki Hoor, Türk Güzeli Üzerine Bir Çalışma</i> ***	197-213
Defne ERDEM METE	Teaching Turkish Cultural Values Through Narratives With A Plot-Structure Analysis Approach <i>Anlatılarla Türk Kültürel Değerlerinin Öğretiminde Konu Yapısı İnceleme Yaklaşımı</i> ***	215-226
Fahri DAĞI Mehmet ALPTEKİN Tuba KAPLAN	Türk Dünyası Hayvan Masallarında Tespit Edilen Değerler <i>Values Established In The Fables Of The Turkish World</i> ***	227-247
Kenan BOZKURT	Fuzûlî'nin Şiir Estetiğinde Güzelliğin Prototipleri <i>Prototypes Of Fuzuli's Beauty In Poetry Esthetics</i> ***	249-274
Mustafa KARADENİZ	Cemal Süreya Şiirinde İroni ve Humor'un Kullanım Amaçları <i>The Usage Purposes Of Irony And Humor In Cemal Süreya Poetry</i> ***	275-287
Bayram ÜREKLİ	Türkolojinin İki Önemli İsmi Franz Taeschner ve Franz Babinger'in Feridun Nafiz Uzluk'a Gönderdikleri Mektuplar <i>The Letters From Two Well-Known Turkologists Franz Taeschner And Franz Babinger To Feridun Nafiz Uzluk</i> ***	289-312
Hasan Hüseyin ADALIOĞLU	Siyasetnâmelerde Din Devlet İlişkisi <i>Relations Between Religion And State In Siyasetnâmes</i> ***	313-324
Mehmet Ali HACIGÖKMEN	Selçuklularda Av Merasimleri ve Emir-i Şikarlar <i>Hunting Ceremonies Of Seljuks And Chief Falconers</i> ***	325-339

Mehmet TEMEL	Osmanlı Arşivi Belgelerinde İrlanda İhtilali <i>Irish Revolution In The Ottoman Archive Documents</i> ***	341-354
Zeynep Elif KOÇ Murat ÖNSOY	An Evaluation Of Turkey's Western Balkans Policy Under The Akp And Prospects For The Post-Davutoğlu Era <i>Türkiye'nin Akp Hükümeti Döneminde Yürüttüğü Batı Balkanlar Siyasetinin Bir Değerlendirmesi ve Davutoğlu Sonrası Döneme Bakış</i> ***	355-367
Çağatay BENHÜR	Atatürk'ün Vefatının Ukrayna Basınına Yansımaları <i>The Reflections Of Atatürk's Death On The Ukranian Press</i> ***	369-383
Kerim SARIÇELİK	Hüdâvendigâr Vilâyeti'nin 1914 Yılı Husûsî Bütçesi <i>1914 Year Special Provincial Budget Of Hudavendigâr Province</i> ***	385-407
Onur OKYAR	Türkeli'nde Güvenlik ve Refahın Artırılması: Keneş-i Dervişan Modeli <i>Improving Safety And Welfare In The Turkish World: The Dervish Committee Model</i> ***	409-422
Sefer SOLMAZ	Çavuş Unvanının Kökeni, Anlamları ve Türkiye Selçukluları Döneminde Kullanımı <i>The Origin And Meanings Of The Title Of Sergeant (Çavuş) And Its Usage During The Period Of The Sultanate Of Rum</i> ***	423-436
Ahmet ÖZTÜRK Serap TOPRAK	Kafkasya'dan Muş Yöresine Göçler ve Göçmenlerin İskânı (1856-1905) <i>The Migrations From Caucasia To Muş Region And Immigrants Settlement (1865-1905)</i> ***	437-458
Yunus İNCE	II. Murad Dönemi'nde Osmanlı Tarih Yazıcılığının Başlamasında Timurluların Etkisi <i>The Effect Of Timurids On The Start Of Ottoman Historiography During The Reign Of Murad II</i> ***	459-470
Müjdat KARAGÜLMEZ	Macar Elçilik Raporları Işığında Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Denemesi: Serbest Cumhuriyet Fırkası <i>Trial Of Transition To A Multi-Party System In Turkey Under The Light Of Reports From Hungarian Embassy: Free Republican Party</i> ***	471-489
Osman KUNDURACI Nurcan BAHARGÜLÜ	Geleneksel Afyonkarahisar Evlerinde Cephe Düzenlemeleri <i>Façade Designs In Traditional Afyonkarahisar Houses</i> ***	491-522

Remzi DURAN Ali BAŞ	Oğuzların Kayı Boyu Damgasının Anadolu Türk Mimari Süslemesinde Motif Olarak Kullanılması Üzerine <i>Upon The Use Of The Tamga Of The Tribe Kayı From Oghuzs As A Motif In The Anatolian Turkic Architectural Decoration</i> ***	523-535
Gamze Fahriye PEHLİVAN	Anıtsal Türk Mimarlık Örneklerinden Deveci Han'ın Yeniden İşlevlendirilmesi <i>Re-Using Of Deveci Inn From The Examples Of Monumental Turkish Architecture</i> ***	537-559
Selahattin ÇAVUŞ Erdoğan AKMAN Bünyamin AYHAN	Transformation Of Secrecy And Privacy: Social Media Behavior Of Turkish And Kyrgyz Students <i>Gizlilik ve Mahremiyetin Dönüşümü: Türk ve Kırgız Öğrencilerin Sosyal Medya Davranışları</i> ***	561-580
Kübra KÜÇÜKŞEN	Cemil Meriç'e Göre Milliyetçilik ve Birlikte Yaşam <i>Nationalism And Living Together According To Cemil Meriç</i> ***	581-595

BİR SÖZ DİZİMİ TERİMİ: ÖZEL İSİM GRUBU A SYNTACTIC TERM: PROPER NOUN GROUP

Abdurrahman ÖZKAN*

Öz

Türkçe kaynaklarda bazı kavramların adlandırılışı ve bazı terimlerin içerikleri, tanımları, kullanılışları konusunda farklılıklar ve eksiklikler bulunmaktadır. Farklı kavramlar bazen aynı adla karşılanmaktadır. Bu durum adlandırma mantığına aykırıdır. Çünkü bir kavram bir terimle karşılanır, birden fazla kavram aynı terimle karşılanmaz. “Mehmet Akif Ersoy, Yahya Kemal Beyatlı, Reşat Nuri Güntekin” gibi yapılar söz dizimi kaynaklarında genellikle birleşik isim / birleşik isim grubu gibi adlarla adlandırılmaktadır. Aynı şekilde Türkçe kaynaklarda “hanımeli, ayakkabı” gibi yapılar da birleşik isim olarak adlandırılmaktadır. “Reşat Nuri Güntekin” ile “hanımeli” gibi yapıları farklı terimlerle karşılamak gerekir. Değişik kelime grubu kalıplarıyla cins adlarının oluşturdukları birlikler ile eksiz olarak özel isimlerin oluşturdukları birlikler aynı terimle karşılanmamalıdır. Çalışmamızda birleşik isim grubu teriminin kaynaklardaki durumu belirlendikten sonra içeriği ve kapsamı hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çalışmada, söz konusu bilgiler ışığında, “Reşat Nuri Güntekin” gibi yapılar için “özel isim grubu” terimi teklif edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Dil bilgisi, söz dizimi, birleşik isim grubu, özel isim grubu.

Abstract

There are some differences and deficiencies on contents, explanations, and usages of certain concepts in Turkish resources. Different concepts may sometimes would be named with the same term. This usage is against to the logic of naming. Because a concept can be used just for one term, a single term cannot be used for more than one concept. Structures such as “Mehmet Akif Ersoy, Yahya Kemal Beyatlı, Reşat Nuri Güntekin” are defined as a compound noun or a compound noun group Turkish in syntactical resources. Likewise, structures such as “hanımeli, ayakkabı” are also defined as compound noun. Two different structures such as “Reşat Nuri Güntekin” and “hanımeli” should be defined with different terms. Combinations consist of different word groups and common nouns, and combinations consist of proper nouns without suffixes shouldn't be defined with different terms. In our study, grammatical definition of the term of “proper noun group” in resources are stated, and its content and extent is evaluated. In the light of these information this study offers “proper noun group” term for the structures such as “Reşat Nuri Güntekin”.

Keywords

Bektashi, Bektashism, joke, the values of Bektashi, content analysis.

* Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, aozkan@konya.edu.tr



Türkçe kaynaklarda bazı terimlerin özellikleri, içerikleri, sınırları ve kapsamı hususunda farklılıklar söz konusudur. Bazen birden fazla kavram için tek bir terim kullanılmaktadır.

Bu çalışmada “*Mehmet Akif Ersoy, Yahya Kemal Beyatlı, Reşat Nuri Güntekin*” gibi yapıların kaynaklarda nasıl adlandırıldığı ve bu adlandırmanın uygun olup olmadığı üzerinde durulacaktır. Bu yapılar Türkçe kaynaklarda genellikle birleşik isim / birleşik isim grubu şeklinde adlandırılmaktadır. Aynı zamanda birleşik isim terimi Türkçe kaynaklarda farklı kavramların karşılıkları olarak yer almaktadır. *Birleşik isim* terimi şekil bilgisi kaynaklarında ve terim sözlüklerinde “*hanumeli, cumartesi, gecekodu*” gibi örnekler için, söz dizimi veya söz dizimine yer veren kaynaklarda ise “*Reşat Nuri Güntekin, Yahya Kemal Beyatlı, Peyami Safa, Muharrem Ergin*” gibi yapılar için kullanılmaktadır. “*Reşat Nuri Güntekin, Yahya Kemal Beyatlı, Peyami Safa, Muharrem Ergin*” gibi yapılar söz dizimi kaynaklarında bazen farklı terimlerle de karşılanmaktadır.

“*Hanumeli, cumartesi, gecekodu*” gibi örnekler, özel adlarla oluşturulan örneklerden ayırmak için bazı söz dizimi kaynaklarında birleşik kelime olarak adlandırılmaktadır. Birleşik kelime yeni bir anlam ifade etmek için birden fazla kelimenin belirli kurallarla bir araya gelmesi sonucu oluşan kelime grubudur. Kaynaklarda ortak olarak değişik kelime grubu kalıplarıyla oluşturulan ve kalıplaşan örnekler birleşik kelime olarak nitelendirilmektedir: *adamakıllı, ayakkabı, reddetmek, açığız, başıbozuk, dedikodu, gecekodu, kaptıkaçtı, katırtırnağı, Akdeniz, Kızılırmak, Uludağ, cumartesi, kaynana* (< *kayın ana*), *sütlaç* (< *sütlü aş*), *bakımevi, yemekhane, kara yolu, öğrenci yurdu, ana dili, gül suyu, bal arısı, yaban keçisi, kuru yemiş, yarım yamalak* (iş), *yazıvermek, bakakalmak, bilebilmek, olagelmek, kaybolmak, emretmek, seyretmek, kürek çekmek, çam devirmek, yer çekimi, hanumeli, ses bilgisi, beyaz peynir, açığız, toplu iğne, eli açık, sırtı pek, söz etmek, zikretmek, hasta olmak, gelebilmek, yazadurmak, alıvermek, çıtçı, altüst, günaydın, ateşkes, külbastı* vb. (Topaloğlu 1989: 43; Korkmaz 1992: 27; TS 2011: 358; Koç 1992: 54-56; Hatiboğlu 1982a: 28).

Türkçede birleşik kelimeler *birleşik isim* ve *birleşik fiillerden* oluşmaktadır. Birleşik isim, birleşik kelimenin alt grubudur. İki veya daha çok ismin yeni bir kavramı karşılamak için bir arada kullanılmasıyla oluşan isme *birleşik isim* denir. Birleşik isim bir kelime grubudur. Birleşik isimde bir nesnenin, bir varlığın isminin birden fazla kelimeyle karşılanması söz konusudur. Birleşik isimler/adlar değişik kelime grubu kalıplarıyla oluşturulur: *ayakkabı, hamam böceği, başçavuş, sıvrisinek, karabiber, uçaksavar, bilgisayar, imambayıldı, Çukurova, Büyükkada, aslanağzı, hanumeli, kabadayı, kaptıkaçtı, külbastı, yelkovan, nasıl, niçin, pazartesi, kaynana, aşevi, radyoevi, göktaş, şeker pancarı, yel değirmeni, kaya balığı, başşehir, kaptıkaçtı, gecekodu, çuha çiçeği, duvar saati, fındık faresi, yer elması* vb. (Topaloğlu 1989: 43; Korkmaz 1992: 27; TS 2011: 358; Koç 1992: 52-53; Hatiboğlu 1982a: 27; Hengirmen 1999: 76).

Bu çalışmada daha çok söz dizimi kaynaklarında yer alan birleşik isim veya birleşik isim grubu teriminin ele alınışı ve bu terimin kapsamı üzerinde durulacaktır. Özellikle de “*hanumeli*” ile “*Reşat Nuri Güntekin*” gibi yapıların adlandırılışı değerlendirilecektir.

Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* isimli kitabında Mehmet Kaplan, Ahmet Hamdi Tanpınar, Afyonkarahisar gibi örnekleri birleşik isim olarak değerlendirir ve bu konuda şu bilgileri verir: “*Birleşik isim bir nesnenin ismi olmak üzere yan yana gelen birden fazla ismin meydana getirdiği kelime grubudur. Bir nesnenin çok defa tek tek de adı olan isimler aynı nesneyi karşılamak, aynı nesneye beraber ad olmak için doğrudan doğruya, eksiz olarak yan yana gelir ve birleşik isim yaparlar. Birleşik isimler Türkçede hep has isimdirler. Bazı yer adları ile ikili üçlü bütün şahıs adları birleşik isimleri teşkil ederler: Afyonkarahisar, Mehmet Kaplan, Ahmet Hamdi Tanpınar, Taşdemir, Timurtaş, Demirtaş, Ahmet*

Caferoğlu gibi. Misallerde de görüldüğü gibi cins isimlerden yapılan birleşik isimler birleşik kelime durumuna geçmektedirler. Zaten cins isimlerden birleşik isim yapmak Türkçede hemen hemen yok gibidir. Olanlar da ancak has isim hâline gelmiş cins isimlerden yapılanlardır. Birleşik isim aynı zamanda Türkçede yalnız has isimlerden yapılan kelime grubudur diyebiliriz.” (Ergin 1985: 385). Ergin, Türkçede unvan ve akrabalık isimlerinin sona geldiğini belirterek “Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Vali Fahrettin Kerim Gökay, General Kazım Karabekir, Profesör Ahmet Caferoğlu, Binbaşı Seyfi, Asteğmen Ali, Dede Korkut, Hoca Nasreddin, Molla Kasım, Sultan Fatih, Kraliçe Elizabet, Katil İbrahim, Hırsız Hüseyin” gibi daha çok meslek isimlerinden oluşan unvanların başa geldiği yapıların da hususî bir birleşik isim olduğunu ifade etmiştir (Ergin 1985: 389-390).

Ergin, birleşik kelime ile birleşik ismi birbirine karıştırmamak gerektiğini özellikle vurgulayarak “hanımeli, ballıbaba, sivrisinek, ayakkabı, yüzbaşı, açığöz, kahverengi, cumartesi (cumaertesi), pazartesi (pazarertesi) cingöz, karagöz, bugün, pisboğaz, boşboğaz, kırkayak, karafatma, Haydarpaşa, Büyükkada, Çukurova, Karadeniz, Ulukışla, Kızılırmak” gibi çeşitli kelime grubu kalıplarıyla oluşturulan örnekleri birleşik kelime olarak adlandırmış ve bunların cins isimlerinden meydana geldiğini belirtmiştir (Ergin 1985: 385-386). Ergin, yaptığı açıklamalarda özel isimlerden oluşan örnekleri birleşik isim, cins isimlerinden oluşan örnekleri ise birleşik kelime olarak nitelendirmiştir.

Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* isimli eserinde san öbekleri, ayama ve soyadı öbekleri ile künye ve mahlasları yanaşma takımları başlığı altında verir ve “Oğuz Kağan, Turgut Reis, Sami Efendi, Sait Molla, Yaşar Amca, Meryem Ana, Korkut Ata; Sultan Alparslan, Şeyh Sadreddin, Şah İsmail” gibi öbekleri *san öbeği* olarak adlandırır (Banguoğlu 1990: 513-518). Banguoğlu, “Zeynelin Recep, Balcı Mustafa, Çakır Ali, Balcıgilin Zeynep, Uzun Hasan, Aksak Timur, Yıldırım Bayezit, Sarı Selim” gibi örnekleri ayama öbekleri, “Mustafa Balcı, Ali Karaca, Mehmet Babaç” gibi örnekleri soyadı öbeği, “Ali Oğlu Veli, Mehmet Kızı Gülsüm, İbn Kemal, Âşık Paşa Zade, Köprülü Zade” gibi kullanışları ise künye olarak değerlendirir. “Ahmet Cevdet, Mehmet Emin, Mustafa Kemal, Halit Fahri, Faruk Nafiz, Necip Fazıl, Ziya Gökalp” gibi yapıları da mahlaslarla oluşturulan yanaşma takımları olarak kabul eder (Banguoğlu 1990: 515-517).

Metin Karaörs, *Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri* isimli eserinde “karagöz, kahverengi, pazartesi” gibi yapıları birleşik kelime olarak adlandırmıştır: “Birleşik kelime, bir kelime grubunun tek kelime hâlinde birleşmesiyle meydana gelen cins isim ve has isimlerdir. Sıfat tamlamasının, isim tamlamasının ve unvan grubunun birleşmesi sonucunda birleşik kelime meydana gelir. Karagöz, kahverengi, pazartesi, Kızılırmak, Kırşehir, Akdeniz, Uluborlu, Sarayönü vb.” (Karaörs 1993: 18). Karaörs, “Mehmet Akif Ersoy, Afyonkarahisar, Timurtaş” gibi ikili üçlü şahıs adları ile bazı yer adlarına “birleşik isim” adını vermiştir. Ayrıca “demirtaş- Demirtaş, tanpınar- Tanpınar” gibi örneklerden hareketle cins isimleriyle yapılan bazı birleşik kelimelerin birleşik isim hâline geçebildiğini ifade etmiştir (Karaörs 1993: 17-18).

Mustafa Özkan, *Tarih İçinde Türk Dili* isimli eserinin “Türkçede Birleşik Kelimeler” bölümünde birleşik kelimeleri birleşik isimler ve birleşik fiiller olarak ikiye ayırmış, birleşik isimleri de “asıl birleşik isimler” ve “birleşik isim hükmünde olan birleşik kelimeler” şeklinde iki grupta değerlendirmiştir (Özkan 2004: 311-312). M. Özkan, bu çalışmasında “ayakkabı, yüzbaşı, açığöz, cumartesi, hanımeli, kabadayı, gecekondü, kaptıkacı” gibi örnekleri “birleşik isim hükmünde olan birleşik kelimeler” olarak adlandırmış ve bu konuda şu açıklamaları yapmıştır: “Bu tür kelimeler, birden fazla kelimenin yeni bir kavramı karşılamak üzere anlamca kaynaşmasından meydana gelirler. Bu oluşumda kelimeler belli kalıplar içinde yan yana bulunurlar. Bu kalıplar belirtme gruplarını meydana getiren söz öbekleridir.” (Özkan 2004: 313). Bu şekildeki birleşik isimler çeşitli belirtme

gruplarının kalıplaşması sonucu ve yeni bir kavramı karşılamak için oluşmuşlardır. M. Özkan, özel adlarla oluşturulan örnekler için “*asıl birleşik isimler*” terimini kullanmış ve bu yapılar için şu bilgilere yer vermiştir: “*Asıl birleşik isim bir nesnenin adı olmak üzere, yan yana gelen birden fazla ismin kalıplaşarak oluşturduğu kelime grubudur. Bu birleşimde isimler doğrudan doğruya, herhangi bir ek almaksızın yan yana gelirler. Bu yüzden Türkçede asıl birleşik isimleri, bazı yer adları ile ikili üçlü bütün şahıs adları meydana getirir: Faruk Kadri Timurtaş, Ahmet Caferoğlu, Muharrem Ergin, Yenimahalle, Selimpaşa, Kocamustafapaşa, Haydarpaşa, Afyonkarahisar vb.*” (Özkan 2004: 312-313).

Mustafa Özkan, *Tarih İçinde Türk Dili* isimli eserinin “Türk Dilinin Söz Dizimi Özellikleri” isimli bölümünde “*Faruk Kadri Timurtaş, Muharrem Ergin, Yenimahalle, Selimpaşa*” gibi örnekler için “*birleşik isim grubu*” terimini kullanmış ve terimi şu şekilde açıklamıştır: “*Birleşik isim bir nesnenin adı olmak üzere, yan yana gelen birden fazla ismin kalıplaşarak oluşturduğu kelime grubudur. İsimler ek almadan yan yana gelirler. Bu yüzden Türkçede asıl birleşik isimleri, bazı yer adları ile ikili üçlü bütün şahıs adları meydana getirir: Faruk Kadri Timurtaş, Ahmet Caferoğlu, Muharrem Ergin, Yenimahalle, Selimpaşa, Kocamustafapaşa, Haydarpaşa, Afyonkarahisar vb.*” (Özkan 2004: 192).

Mustafa Özkan ve Veysi Sevinçli, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi* isimli çalışmalarında bazı yer ve ikili üçlü şahıs isimlerinin meydana getirdiği örnekler için “*birleşik isim grubu*” terimini kullanmışlar ve bu konuda şu değerlendirmeleri yapmışlardır: “*Birleşik isim, bir nesnenin adı olmak üzere yan yana gelen birden fazla ismin kalıplaşarak oluşturduğu kelime grubudur... Türkçedeki asıl birleşik isimleri, bazı yer ve ikili üçlü şahıs isimleri meydana getirir. Faruk Kadri Timurtaş, Yenimahalle, Kocamustafapaşa, Haydarpaşa, Afyonkarahisar ...*” Aynı yazarlar, bir şahsa ad olan ve birden çok ismin meydana getirdiği “*Faruk Nafiz, Mehmet Emin Yurdakul, Kemal Tahir, Orhan Veli*” gibi kelime gruplarını birleşik isim olarak adlandırmışlar, değişik kelime grubu kalıplarıyla oluşturulan “*ayakkabı, siorisinek, açık göz, hanumeli*” gibi örnekleri ise birleşik kelime olarak nitelendirmişlerdir (Özkan-Sevinçli 2011: 42-43). Özkan ve Sevinçli, unvan ve akrabalık isimlerinin başa getirildiği yapıları da birleşik isim olarak değerlendirmişlerdir: “*Birleşik isim, genellikle özel isimlerden yapılır. Çok nadir de olsa özel isim yerine kullanılan cins isimlerden birleşik isim yapılabilir. Miralay Ferit, Mülazım İhsan, General de Gaulle, Mareşal Fevzi Çakmak vs.*” (Özkan-Sevinçli 2011: 42). Bu yazarlar, bazı unvan grubu örnekleri ve özel isimlerin yer aldığı bazı sıfat tamlaması örneklerinin birleşik isme dönüşebileceğini de belirtmişlerdir (Özkan-Sevinçli 2011: 42-43).

Leylâ Karahan, *Türkçede Söz Dizimi* isimli kitabında “*Bir nesnenin özel adı olmak üzere bir araya gelen kelimeler topluluğudur.*” diye tanımladığı birleşik ismi, “*isim + isim + isim... = birleşik isim (özel isim)*” şeklinde formüle etmiş ve bu konuda şu bilgileri vermiştir: “*İki veya daha fazla kelimeli bütün şahıs adları, birleşik isimdir. Birleşik isimlerin hepsi, özel isimdir: Reşit Rahmeti Arat, Muharrem Ergin, Arif Nihat Asya, Yavuz Sultan Selim, Sultan Alaaddin Keykubad, Ali Şir Nevai. Bu grupta isimler eksiz birleşir.*” (Karahan 1991: 26). Karahan aynı sayfada verdiği dipnotta birleşik kelimeyle birleşik ismin karıştırılacağı endişesiyle “*Birleşik isim ile birleşik kelime birbirine karıştırılmamalıdır. Keçiören, Ulukışla, binbaşı, cumartesi gibi birleşik kelimeler, herhangi bir kelime grubunun unsurlarının birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Hâlbuki birleşik isimler, yan yana sıralanan özel isimlerle kurulur.*” şeklinde açıklama yapma gereği hissetmiştir (Karahan 1991: 26). 7. baskıdan sonra, dipnottaki bu açıklama yer almaz. Karahan, *Türkçede Söz Dizimi* isimli kitabının 7. baskısında da özel adlarla oluşturulan örnekler için aynı bilgileri vermiş ve *birleşik isim grubu* terimini kullanmıştır (Karahan 2004: 69).

Karahan, birinci unsuru unvan veya akrabalık ismi olan yapıları da birleşik isim olarak değerlendirmiştir. Birinci unsuru unvan veya akrabalık ismi olan “*Sultan Orhan, Dede Korkut, Hoca Nasrettin, Doktor Murat, Hemşire Selma, Albay Turgut, Baba Necmi*” gibi kelime gruplarının

unvan grubu değil, birleşik isim olduğunu ifade etmiş ve birleşik isimlerin vurgusunun sonda, unvan gruplarının vurgusunun ise başta bulunduğunu belirtmiştir (Karahana 1991: 26; Karahana 2004: 69).

Günay Karaağaç, *Türkçenin Söz Dizimi* isimli eserinde “*aslanağzı, ayakkabı, kahvaltı, cumartesi, devetabanı, açığız*” gibi yapıları *birleşik sözler* olarak nitelendirmiş ve bu tür örnekler için aynı zamanda *birleşik isim* terimini kullanmıştır (Karaağaç 2009: 26-27, 134). Karaağaç, bu çalışmasında özel adlarla oluşturulan örnekler için ise *özel ad öbeği* terimini kullanmıştır: “Söz öbeklerinden özel ad öbekleri ayrı bir yere sahiptir. Dil birimlerinin anlamsız kullanımları olan özel ad öbeklerinde, herhangi bir tamlayan-tamlanan, asıl-bağlı öge ilişkisi yer almaz. Dil ve düşünce dünyasında bir bütün olarak ve yalnızca ses yapılarıyla algılanırlar.” (Karaağaç 2009: 131).

Karaağaç, *Türkçenin Söz Dizimi* isimli eserinde birleşik adlar ve unvan öbeğini özel ad öbeğinin alt başlıkları olarak ele almış (Karaağaç 2009: 167-169) ve birleşik ad öbeği hakkında şu bilgileri vermiştir: “Bir kimseye özel ad olmak üzere iki veya daha fazla ismin bir araya gelerek oluşturduğu söz öbeğine birleşik ad öbeği denir. Tamamen eksiz bir şekilde birleşen ve iki veya daha fazla isimden oluşan bütün şahıs isimleri birleşik söz öbeği oluşturur. Bir varlığın özel adı olmak üzere bir araya gelen sözler topluluğudur.” Birleşik ad öbeği için “Korkut Emre; Günsu Çiçek; Ahmet Hamdi Tanpınar; Yahya Kemal Beyatlı; Nazım Hikmet” gibi örnekler vererek bu kelime grubunu “özel ad + özel ad + özel ad” şeklinde formüle etmiştir. Karaağaç, birleşik ad öbekleri ile ilgili şu ayrıntılardan bahsetmiştir: “Birleşik ad öbekleri ile ilgili bazı ayrıntılar: a. Varlıkların iki veya daha fazla sözden oluşan bütün özel adları, birleşik isimdir. Birleşik adların hepsi, özel addır. Birleşik ad öbeği, belirli kuralları olan bir öbek değildir; herhangi bir dil birimi, anlam boşalmasına uğratılarak özel ad olarak kullanılır. Özel bir ad, başta sıfat tamlaması olmak üzere, herhangi bir söz öbeği veya cümle olabilir. Bu ad, bir varlığa verildiği andan itibaren, özel ad olarak kullanıldığı andan itibaren, gerçek öbek kimliğinden uzaklaşıp, özel ad öbeği olarak algılanmaya başlar: Deli Dumrul, Genç Osman, Özkan Gündoğdu; Gurbandurdı Geldiyev, Deli Karahasanların Hasan. b. Bu öbekte isimler eksiz birleşir; herhangi bir çekimlik kullanılmaz.” (Karaağaç 2009: 167).

Karaağaç, kalıplaşan ve unvanların başta kullanıldığı unvan gruplarının da birleşik ad öbeği oluşturduğunu ifade etmiştir: “Unvan öbeği şeklinde olan söz öbekleri de kalıplaşarak birleşik ad öbeğini oluşturur. Unvan öbeğine benzeyen ve genellikle karıştırılan bu öbekte, akrabalık veya yakınlık ismi, özel adın başına getirilir. Unvan öbeğinde ise akrabalık veya yakınlık adı, özel adın sonuna getirilir. Birleşik isim öbeği: Gazi Mustafa Kemal, Reşat Nuri. Unvan öbeği: Hüseyin Avni Bey, Suna Hanım. Bu öbek, bir varlığın adı olarak, Türkçenin söz dizimi yapısı içerisinde isim görevi görür. Öbeğin vurgusu son öge üzerindedir.” (Karaağaç 2009: 168).

Günay Karaağaç, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü* isimli çalışmasında “*aslanağzı, devetabanı, ayakkabı, Rezaizade Mahmut Ekrem, Ahmet Caferoğlu*” gibi yapıları “birleşik ad” başlığı altında vermiş, daha sonra birleşik adı kendi içinde ikiye ayırmıştır: “Birleşik ad (compound noun): 1. Birleşik genel ad: bk. Birleşik söz, kalıp söz; 2. Birleşik özel ad: İki veya daha fazla özel adın birleşmesiyle oluşan özel adlar öbekleri, birleşik ad öbeği olarak bilinir: Rezaizade Mahmut Ekrem, Ahmet Caferoğlu, Reşit Rahmeti Arat, Necmettin Halil Onan, Tahsin Banguoğlu, İbrahim Dilmen vb.” (Karaağaç 2013: 202). Karaağaç, bu çalışmasında birleşik genel adların da yer aldığı *koşabil-, alay etmek, yok olmak (birleşik eylem); aslanağzı, devetabanı, ayakkabı (birleşik ad); ele ele, baş başa (kısaltma öbeği); bakım evi (isim tamlaması), açığız (sıfat tamlaması), başıbozuk (isnat öbeği); derin derin (tekrar öbeği), dedikodu, gecekond (cümle)* gibi birleşik kelimeleri birleşik söz olarak vermiştir (Karaağaç 2013: 207). Aynı örneklerden oluşan birleşik sözler aynı zamanda kalıp sözler içinde de ele alınmıştır (Karaağaç 2013: 520-521). Karaağaç, “*Rezaizade Mahmut Ekrem, Ahmet Caferoğlu*” gibi örnekleri birleşik ad

içinde *birleşik özel ad* olarak adlandırmıştır (Karaağaç 2013: 202).

H. İbrahim Delice, *Türkçe Sözdizimi* isimli çalışmasının “özel isim öbeği” başlığını taşıyan bölümünde “*ayakkabı, hanımeli, boşboğaz*” gibi örnekleri bileşik kelime olarak vermiş ve “*Mehmet Kaplan, Halide Edip Adıvar, Orhan Veli*” gibi örnekleri ise *özel isim öbeği* olarak adlandırmıştır. Delice, “ÖİÖ = *özel isim / özel isim*” şeklinde formüle ettiği özel isim öbeği hakkında şu bilgilere yer vermiştir: “*Birden fazla yalın veya kalıplaşmış kelimenin özel isim oluşturmasıyla ortaya çıkan kelime öbeğidir: Mehmet Kaplan, Halide Edip Adıvar, Orhan Veli, Faruk Nafiz Çamlıbel gibi. Birden fazla kelimedenden oluşan her özel isim, özel isim öbeğini meydana getirmez. Örneğin ‘Cumhuriyet Üniversitesi’ bir özel isimdir; ama, yapılışı itibarıyla belirtisiz isim öbeğidir. Yani değişik kelime öbekleri özel isim olarak kullanılabilir; ama; özel isim öbeği diyebilmemiz için iki ismin yalın olarak yan yana gelmesi gerekmektedir. Eskilerin ism-i mürekkep diye tanımladıkları bu kelime öbeğini ifade etmek için mürekkep isim, birleşik isim, bileşik isim, birleşik ad gibi terimler kullanılmıştır. Bu kelime öbeğinde unsurlar sayıca fazla olabilir ve unsurların birleşimi eksiz olarak gerçekleşir. Bu kelime öbeği birleşik kelime ve unvan öbeği ile karıştırılmamalıdır. Birleşik kelime, birden çok kelimenin yeni bir anlam ifade etmek üzere birleşip kalıplaşmasıyla meydana gelmiş bir kavramı gösteren tek kelimedir: ayakkabı, hanımeli, boşboğaz, adamakıllı gibi. Unvan öbeği ise özel ismin sonuna unvan ve akrabalık isimlerinin getirilmesiyle kurulur: Mehmet Efendi, Ayşe teyze gibi.” (Delice 2003: 28).*

Delice, *Mehmet Akif Bey, Kazım Karabekir Paşa* gibi örneklerden hareketle unvan öbeğinde şahıs isminin birleşik isim öbeği olabileceğini ifade ederken eserinde hem özel isim öbeği hem de birleşik isim öbeği terimlerini kullanmıştır (Delice 2003: 28, 35).

Bilal Aktan, *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi* isimli çalışmasında “*bir şahsın adı olmak üzere yan yana gelen isimlerin eksiz olarak kullanıldığı kelime grubu*” için birleşik isim grubu terimini kullanmıştır. Birleşik isimlerin hepsinin özel isimler olduğunu belirterek “*isim + isim*” şeklinde oluştuğunu ifade etmiştir. (Aktan 2009: 27).

Mehmet Özmen, *Türkçenin Sözdizimi* isimli kitabında özel adlarla oluşturulan örnekleri birleşik isim olarak adlandırmış ve bu konuda şu bilgilere yer vermiştir: “*Birleşik isim, iki veya daha fazla özel adın, bir kişiyi, bir yeri veya bir nesneyi karşılamak üzere, arka arkaya gelmesiyle oluşur... Aralarında asıl öge yardımcı öge ayrımı yoktur; ancak, asıl isimlerle soyadlarının işlevleri birbirinden farklıdır. Ad, kişiye özgü iken, soyadı, aksi bir durum söz konusu değilse, aile bireyleriyle veya sülale bireyleriyle ortak addır: Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Mareşal Fevzi Çakmak, Fatih Sultan Mehmet vb.*” (Özmen 2013: 109-110).

Arzu Sema Ertane Baydar ve Turgut Baydar, özel isimleri birleşik isim olarak ifade ederek bu konuda şu ifadeleri kullanmışlardır: “*Bu konu tam netliğe kavuşmamıştır. Ancak, isimlendirme nasıl yapılırsa yapılsın bunların bir kelime grubu olduğu muhakkaktır. Çünkü, birden ziyade isim bir arada kullanılıyor ve hepsi birlikte çekime giriyor.*” (Ertane Baydar – Baydar 2001: 41-42, dipnot kısmı).

“*Hanımeli*” ile “*Reşat Nuri Güntekin*” gibi yapıların farklı kaynaklarda birleşik isim olarak değerlendirilmesi 26 Mart 1994 tarihinde Türk Dil Kurumunda yapılan bir toplantıda tartışma konusu olmuş ve ikisinin ayırt edilebilmesi için “*Reşat Nuri Güntekin*” gibi yapılara birleşik isim grubu veya özel isim grubu gibi isimler verilebileceği ifade edilmiştir. Ancak konu aydınlığa kavuşturulamamıştır. Bu konuda ortak görüşün olmadığı, hem morfolojide hem de söz diziminde birleşik isim teriminin kullanılmasının bir karışıklığa yol açtığı vurgulanmıştır. Hatta bazı akademisyenler bir isimlendirme yapmanın gereksiz olduğu veya konunun önemsiz olduğunu belirtmişlerdir.¹

¹ Geniş bilgi için bakınız: *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK Yay., Ankara 1999, s. 3-42.

Abdurrahman Özkan, Mustafa Toker ve Ufuk Deniz Aşçı'nın birlikte hazırladıkları *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi* isimli çalışmada “*Yahya Kemal Beyatlı, Peyami Safa, Faruk Kadri Timurtaş*” gibi örnekler özel isim grubu şeklinde adlandırılmış ve *bir şahsa özel ad olmak üzere iki veya daha fazla özel ismin bir araya gelmesiyle oluşan kelime grubuna özel isim grubu* denilmesinin gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca bazı kelime grubu örneklerinin de zamanla kalıplaşarak özel isim grubuna dönüşebileceği ifade edilmiştir (Özkan-Toker-Aşçı 2016: 73-75).

Birleşik isim, değişik kelime grubu kalıplarıyla oluşturulan ve fiil özelliği göstermeyen birleşik kelimelerin ortak adıdır. Bu düşünceden hareketle, “*ayakkabı, hanımeli, boşboğaz*” gibi kalıplaşmış yapılar kaynaklarda “*birleşik isim*” veya “*birleşik ad*” (Topaloğlu 1989: 43; Korkmaz 1992: 27; TS 2011: 358; Koç 1992: 52-53; Hatiboğlu 1982a: 27; Hengirmen 1999: 76); “*birleşik genel ad*”, “*birleşik söz*” veya “*kalıp söz*” (Karaağaç 2013: 202, 207, 520-521); “*birleşik isim hükmünde olan birleşik kelimeler*” (Özkan 2004: 312, 313); “*birleşik kelime*” (Ergin 1985: 385-386; Karaörs 1993: 18; Delice 2003: 28); “*birleşik isim hükmünde gruplar*” (Ergin 1985: 386) şekillerinde adlandırılmıştır.

Kaynaklarda “*Yahya Kemal Beyatlı, Mehmet Kaplan, Ahmet Caferoğlu*” gibi yapılar *birleşik isim* (Ergin 1985: 385, 389-90; Karahan 1991: 26; Özmen 2013: 109-110), *birleşik isim grubu* (Karahan 2004: 69; Özkan 2004: 192; Özkan-Sevinçli 2011: 42; Aktan 2009: 27), *özel ad öbeği* (Karaağaç 2009: 131, 167-169), *birleşik ad/isim öbeği* (Karaağaç 2009: 167-169; Delice 2003: 35), *özel isim öbeği* (Delice 2008: 28), *özel isim grubu* (Özkan-Toker-Aşçı 2016: 73-75), *asıl birleşik isim* (Özkan 2004: 192, 312-313; Özkan-Sevinçli 2011: 42), *yanaşma takımı/öbeği* (Banguoğlu 1990: 517), *soyadı öbeği* (Banguoğlu 1990: 517) şekillerinde adlandırılmıştır.

Kaynaklarda “*Mehmet Akif Ersoy, Reşat Nuri Güntekin, Mehmet Kaplan, Ahmet Caferoğlu*” gibi yapıların adlandırılışı ve özellikleri hususundaki ortak yönler şöyle özetlenebilir:

1. Genellikle birleşik isim/ad veya birleşik isim grubu/öbeği terimi kullanılmıştır (Ergin 1985: 385, 389-90; Karahan 1991: 26; Karahan 2004: 69; Özkan 2004: 192; Özkan-Sevinçli 2011: 42; Aktan 2009: 27; Özmen 2013: 109-110; Karaağaç 2009: 167-169; Delice 2003: 35). Özel ad/isim öbeği, özel isim grubu şeklinde isimlendirenler de olmuştur (Karaağaç 2009: 131, 167-169; Delice 2008: 28; Özkan-Toker-Aşçı 2016: 73-75). Farklı terimler de kullanılmıştır: *asıl birleşik isim* (Özkan 2004: 192, 312-313; Özkan-Sevinçli 2011: 42), *yanaşma takımı/öbeği* (Banguoğlu 1990: 517), *soyadı öbeği* (Banguoğlu 1990: 517).

2. Bir kimseye/bir şahsa/bir nesneye özel ad olmak üzere bir araya gelen kelimeler topluluğudur (Karahan 1991: 26; Karahan 2004: 69; Karaağaç 2009: 167; Özkan-Toker-Aşçı 2016: 73).

3. İki veya daha fazla kelimeli bütün şahıs adlarından oluşur (Karahan 1991: 26; Karahan 2004: 69; Özmen 2013: 109; Karaağaç 2009: 167; Karaağaç 2013: 202; Özkan-Toker-Aşçı 2016: 73-74).

4. Bazı yer adları ile ikili üçlü bütün şahıs adları birleşik isim olarak verilmiştir (Ergin 1985: 385; Karaörs 1993: 17; Özkan 2004: 192, 312-313; Özkan-Sevinçli 2011: 42).

5. Özel isimlerin oluşturduğu bir kelime grubudur ve bu grup özel isim olarak kullanılır (Ergin 1985: 385; Karahan 1991: 26; Aktan 2009: 27; ; Karaağaç 2009: 167; Delice 2003: 28; Karaörs 1993: 17; Özkan-Sevinçli 2011: 42; Özkan-Toker-Aşçı 2016: 73-74).

6. Bu grupta isimler eksiz birleşir (Ergin 1985: 385; Karahan 1991: 26; Karahan 2004: 69; Özkan 2004: 192, 312-313; Özkan-Sevinçli 2011: 42; Delice 2003: 28; Aktan 2009: 27; Karaağaç 2009: 167; Özmen 2013: 109; Özkan-Toker-Aşçı 2016: 73-74).

7. Bu grup, Türkçenin söz dizimi yapısı içerisinde isim görevi görür (Karahan 1991: 27;

Karahan 2004: 70; Karaağaç 2009: 168; Özkan-Toker-Aşçı 2016: 73).

8. Grubun vurgusu son öge üzerindedir (Ergin 1985: 389-390; Karahan 1991: 26; Karahan 2004: 69; Özkan 2004: 192; Özkan-Sevinçli: 2011: 43; Karaağaç 2009: 168; Özmen 2013: 110; Özkan-Toker-Aşçı 2016: 74).

Kaynaklarda “*Evlîya Çelebi, Yusuf Has Hacıp, Sultan Murat, Mustafa Kemal Paşa, Bilge Kağan, Deli Dumrul, İkinci Murat*” gibi unvan grubu veya sıfat tamlaması örneklerinin de birleşik isim olarak kabul edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu konudaki yaklaşımlar da şöyle özetlenebilir:

1. Unvan ve akrabalık isimlerinin başa getirildiği yapılar da bazı kaynaklarda birleşik isim olarak değerlendirilmiştir (Ergin 1985: 389-390; Karahan 1991: 26; Karahan 2004: 69; Özkan-Sevinçli 2011: 42; Karaağaç 2009: 168).

2. Unvan grupları zamanla birleşik isme dönüşebilir: *Evlîya Çelebi, Yusuf Has Hacıp, Sultan Murat, Mustafa Kemal Paşa, Bilge Kağan* (Karahan 2004: 70; Aktan 2009: 27; Özkan-Sevinçli 2011: 43; Özkan-Toker-Aşçı 2016: 75).

3. Tamlananı özel isim olan sıfat tamlamaları, zamanla bir şahsa ad olmak üzere birleşik isme / birleşik isim grubuna, özel isim grubuna dönüşebilir (Karahan 1991: 26-27; Karahan 2004: 70; Aktan 2009: 27; Özkan-Sevinçli 2011: 42; Özkan-Toker-Aşçı 2016: 75).

4. Unvan gruplarının birleşik isim ile karıştırılmaması gerektiği vurgulanmıştır (Özkan-Sevinçli 2011: 43; Delice 2003: 28).

Bazı kaynaklarda “*Reşat Nuri Güntekin*” için, bazı kaynaklarda “*hanımeli*” için birleşik isim teriminin kullanılması uygun bir yaklaşım değildir. Aynı şekilde “*hanımeli, cumartesi, çenesi düşük*” gibi kalıplaşmış kelime gruplarını, türünü belirtmeden sadece birleşik kelime terimiyle karşılamak da uygun değildir. Kelime gruplarına yer veren birçok kaynağa, özellikle söz dizimiyle ilgili kaynaklara bakıldığında *birleşik isim* veya *birleşik isim grubu* başlığı altında sadece özel isimlerden oluşan örnekler yer almaktadır. Yine bu kaynakların bir kısmında “birleşik isim ile birleşik kelime birbirine karıştırılmamalıdır” denilmektedir. Gramerin amaçlarından biri dili öğretmek olduğuna göre dil öğretimini zorlaştıracak adlandırmalardan uzak durmak gerekir. Özellikle ortaöğretim kaynaklarında “*hanımeli, cumartesi, aslanağzı*” gibi yapılar birleşik isim olarak adlandırılmaktadır.

Birleşik kelime genel bir isimlendirmedir. Bunun içinde birleşik fiil ve birleşik isim vardır. Yapı bakımından sınıflandırmada birleşik fiil terimine yer veriliyorsa isim özelliği gösteren yapılar için niçin birleşik isim terimi kullanılmasın? Birleşik isim daha çok şekil bilgisinin konusudur. Ancak oluşum açısından söz dizimini de ilgilendirir. Çünkü bazı kelime gruplarının kalıplaşması sonucunda birleşik kelimeler meydana gelmektedir ki bunların bir kısmını birleşik isimler oluşturur: *hanımeli, cumartesi, boşboğaz, çenesi düşük* vb.

Söz dizimiyle ilgili kaynaklarda veya söz dizimi bölümünün yer aldığı kaynaklarda özel isimlerden oluşan kelime grupları genellikle *birleşik isim, birleşik isim grubu/öbeği* şeklinde değerlendirilmiştir. Özel isimlerden oluşan kelime gruplarının *birleşik isim, birleşik isim grubu/öbeği* şeklinde değerlendirilerek cins isimlerinden oluşan yapıların birleşik kelime olarak ele alındığı bazı kaynaklarda ikisinin birbiriyle karıştırılmaması özellikle vurgulanmıştır. Bu tür kaynaklarda “*ayakkabı, hanımeli, boşboğaz, Büyükkada, Çukurova, Karadeniz, Ulukışla, Kızılırmak*” gibi örnekler için birleşik kelime terimi kullanılmış ve birleşik kelime “değişik kelime grubu kalıplarıyla birden çok kelimenin yeni bir anlam ifade etmek üzere bir araya gelmesiyle oluşan kelime” olarak tanımlanmıştır (Ergin1985: 385-386; Karahan 1991: 26; Özkan-Sevinçli 2011: 42-43; Delice 2003: 28).

Birleşik isim terimi daha çok şekil bilgisini, dolaylı olarak da söz dizimini ilgilendiren bir

terimdir. Bu terim, şekil bilgisi kaynaklarında birleşik isim, birleşik ad; söz dizimi kaynaklarında ise genellikle birleşik isim, birleşik isim grubu/öbeği şeklinde yer almaktadır.

Şekil bilgisinde kelimeler yapılarına göre tasnif edilirken basit, türemiş ve birleşik kelimeler; isimler de basit, türemiş ve birleşik isimler olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. *Hanımeli* birleşik kelimesi kelime türlerine göre nasıl adlandırılacaktır? Evet bu bir birleşik kelimedir, ancak tür olarak nedir? İsim mi, sıfat mı, fiil mi?

Birleşik kelime genellikle birleşik isim ve birleşik fiil olmak üzere ikiye ayrıldığına göre çeşitli kelime grubu kalıplarıyla oluşturulan ve isim hükmünde olan kelime grupları niçin birleşik isim olarak değerlendirilmisin? "*Hanımeli, cumartesi, kahvaltı*" gibi yapılar birleşik isim hükmünde olduğuna göre, o zaman "*Mustafa Kemal Atatürk, Mehmet Akif Ersoy, Peyami Safa, Reşat Nuri Güntekin*" gibi yapıların isimlendirilmesi konusunda farklı bir yaklaşım sergilenmesi gerekmektedir.

Kelime gruplarının ele alındığı kaynaklarda birleşik isimler için sadece özel isimler örnek olarak verilmiş, cins isimlerinden oluşturulan birleşik isimler ise bu sınıflandırmanın dışında bırakılmıştır. Kaynaklardaki yaklaşım dil öğretimini zorlaştırmaktadır. Özellikle kullanılan terimlerde ve yapılan sınıflandırmalarda dil öğretimini dikkate almak gerekir.

Bir terimin iki farklı yerde kullanılışı, gramerde kargaşaya sebep olur. Bu kullanılış da kargaşaya sebep olmaktadır. Her nesnenin, her varlığın, her kavramın, her yapının ayrı bir adı olmalıdır. "*Bir kavrama bir kelime*" ilkesi gereğince bir terimin bir kavramı karşılaması gerekir. Bundan dolayı birleşik isim terimini iki farklı yerde, iki farklı kavram için kullanmak doğru değildir.

"*Bir kavrama bir kelime*" ilkesi gereğince bir terimin birden fazla kavramı karşılamaması gerekir. Bir terim bir kavramı karşılayabilir, birden fazla kavramı karşılayamaz. Bu sebeple cins isimlerinin bir araya gelmesiyle oluşan örneklerle özel isimlerin bir araya gelmesiyle oluşan örnekler aynı terimle karşılanamaz. "*Hanımeli*" ile "*Reşat Nuri Güntekin*" yapıları için farklı alanlarda aynı terimin kullanılması doğru değildir. Birleşik isim terimi daha çok şekil bilgisini ilgilendiren bir terimdir. Birleşik isim, birden fazla cins isminin değişik kelime grubu kalıplarıyla kalıplaşması, yani cins isimlerinin birleşmesiyle oluşur. Bir kavrama bir kelime ilkesinden hareketle "*hanımeli, aslanağzı, cumartesi*" gibi cins isimlerinden oluşan yapılar birleşik isim, "*Mustafa Kemal Atatürk, Mehmet Akif Ersoy, Peyami Safa, Reşat Nuri Güntekin*" gibi yapılar ise özel isim grubu olarak adlandırılmalıdır. Özel isim grubu özel isimlerden oluşur.

Birleşik isim, değişik kelime grubu kalıplarıyla oluşturulan ve fiil özelliği göstermeyen birleşik kelimelerin ortak adı olduğuna göre özel isimlerden oluşan kelime grubunu *özel isim grubu* olarak adlandırmak yerinde olacaktır. Buna göre özel isimlerin oluşturduğu gruba *özel isim grubu* adı verilmelidir. *Birleşik isim grubu* terimi yerine *özel isim grubu* terimini tercih etmek, değerlendirilen örnekler açısından en uygun olanıdır. "*Mehmet Kaplan, Ahmet Caferoğlu, Reşat Nuri Güntekin*" gibi yapıları karışıklığı önlemek ve kullanılan örnekleri dikkate alarak *özel isim grubu* olarak adlandırmak daha doğrudur.

Bir şahsa özel ad olmak üzere iki veya daha fazla özel ismin bir araya gelmesiyle oluşan kelime grubuna *özel isim grubu* denir. Özel isim grubunda en az iki özel isim bulunur. İkili üçlü bütün şahıs isimleri özel isim grubunu oluşturur. Özel isim grubunda isimler doğrudan doğruya herhangi bir ek almaksızın yan yana gelirler: *Yahya Kemal Beyatlı, Peyami Safa, Faruk Kadri Timurtaş, Ahmet Caferoğlu, Muharrem Ergin, Necmettin Hacıeminoğlu* vb. Bu yapıdaki özel isim grubunda vurgu son isim üzerindedir. Bu kelime grubunda asıl öge, yardımcı öge ayrımı yoktur. Özel isim grubu, cümle ve kelime grupları içinde isim görevi yapar (Özkan-Toker-Aşçı

2016: 73-75).

Asıl özel isim grubunun yapısı şu şekildedir:

özel isim + özel isim + ... = özel isim grubu

Bazı kelime gruplarının kalıplaşması ve bir şahsa özel ad olması sebebiyle özel isim niteliği kazanan örnekler de özel isim grubu olarak adlandırılabilir. Bir şahsı tanımlamak için kullanılan ve kalıplaşan unvan grupları (*Evlüya Çelebi, Bilge Kağan, Dede Korkut, Kokut Ata, Nasrettin Hoca, Hoca Nasrettin, Şah İsmail, Kadı Burhaneddin vb.*), bir şahsa isim olarak kullanılmış ve kalıplaşmış tamlananı özel isim olan bazı sıfat tamlamaları (*Deli Dumrul, İkinci Murat vb.*), kalıplaşmış bazı ilgi grubu örnekleri (*Uzun Ali'nin İbrahim vb.*) de özel isim grubuna dönüşebilir. Unvan grubu kalıbıyla oluşturulan ve kalıplaşan ikili üçlü bazı yer isimleri de özel isim grubu olarak kabul edilmelidir: *Selimpaşa, Kocamustafapaşa, Haydarpaşa vb.* Ayrıca *Afyonkarahisar* gibi özel isimlerden oluşan ikili üçlü bazı yer adlarını da özel isim grubu olarak değerlendirebiliriz.² Şahıs isminin başta bulunduğu unvan gruplarında grubun vurgusu birinci öge üzerinde, şahıs isminin sonda kullanıldığı unvan gruplarında ise grubun vurgusu ikinci öge üzerindedir. Sıfat tamlaması kalıbıyla oluşan özel isim grubunda vurgu, ikinci unsurdadır.

SUMMARY

In this article, the usage and objections of the term *compound name*, which is a syntactic term in Turkish sources, are emphasized, and new term of *proper noun group* has been proposed instead of it. Sources on this subject have been scanned and it has been found out that *compound noun* term is used for both structures such as "*hanımeli, ayakkabı*" and "*Mehmet Akif Ersoy, Yahya Kemal Beyatlı, Reşat Nuri Güntekin*". In some sources, structures such as "*hanımeli, ayakkabı*" are defined as *compound words* to distinguish them from structures created by a proper nouns. In this study it is explained that this categorization is not enough, because the term of compound word is a general term.

In the study, it was attempted to reach a conclusion by summarizing the common features of characteristics and naming of structures such as "*Mehmet Akif Ersoy, Reşat Nuri Güntekin, Mehmet Kaplan and Ahmet Caferoğlu*" It has been attempted to put forth the reasons why it is not accurate to name these structures as *compound noun* or *compound noun group*.

It is emphasized that using a single term for two concepts conflicts with the principle of "one word for one concept". As for the naming, language teaching should also be considered. In this article, it is expressed it is better to name structures consists of different word groups with common nouns as *compound word*, and structures consists of proper nouns as *proper noun group*.

As a result, it is stated that the structures such as "*Mehmet Akif Ersoy, Yahya Kemal Beyatlı, Reşat Nuri Güntekin*" should be named as *proper noun group*, and the following opinions are given: Word groups consists of two or more proper nouns as a person name is called *proper noun group*. There are at least two proper nouns in the proper noun group. Regardless of twin or triad all the nouns for a person builds up proper noun group. Nouns adjoins without any suffixes. Besides, it has been stated that some of the examples which gain proper noun status because some of the word groups becomes a stereotype and a person name, should be categorized as *proper noun group*.

² Özel isim ile özel isim grubunu birbirine karıştırmamak gerekir. Özel isim grubu tamamen özel isimlerin yan yana gelmesiyle veya içinde özel isim bulunan bir yapının kalıplaşmasıyla oluşur. Cins adlarından değişik kelime grubu kalıplarıyla oluşan *Kocaeli, Adapazarı, Yenimahalle* gibi özel isimler birer özel isim grubu değildir.

KAYNAKÇA

- AÇIKGÖZ, Halil - Yelten, Muhammet (2005), *Kelime Grupları*, İstanbul.
- AKTAN, Bilal (2009), *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1990), *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- BESEREK, Ahmet (1991), *Türkçede Cümle Yapısı*, İstanbul: MEB Yayınları.
- BİLGEGİL, Kaya (1984), *Türkçe Dilbilgisi*, 3. baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- BİRAY, Himmet (1999), "İsimler ve isimlerin Sınıflandırılması", *Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara: TDK Yayınları, 3-8, tartışma kısmı: 16-42.
- CEMİLOĞLU, İsmet (1994), *14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiya Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*, Ankara: TDK Yayınları.
- DELİCE, H. İbrahim (2003), *Türkçe Sözdizimi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- DEMİR, Nurettin - Yılmaz, Emine (2010), *Türk Dili El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- DEMİR, Tufan (2004), *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Kurmay Yayınları.
- DİZDAROĞLU, Hikmet (1976), *Tümcebilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.
- EDİSKUN, Haydar (1992), *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- EKER, Süer (2002), *Çağdaş Türk Dili*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- ERDOĞAN, Metin (2006), *Kelime Grupları ve Cümle Bilgisi*, İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.
- ERGİN, Muharrem (1985), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ERTANE BAYDAR, Arzu Sema - Baydar, Turgut (2001), "Türkiye Türkçesinde Kelime Grupları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 16, Erzurum 2001: 27-47.
- GENCAN, Tahir Nejat (2001), *Dilbilgisi*, Ankara: Ayraç Yayınları.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1982a), *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: AÜ DTCF Yayınları.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1982b), *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara: AÜ DTCF Yayınları.
- HENGİRMEN, Mehmet (1997), *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Engin Yayınları.
- HENGİRMEN, Mehmet (1999), *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Engin Yayınları.
- KARAAĞAÇ, Günay (2009), *Türkçenin Söz Dizimi*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- KARAAĞAÇ, Günay (2013), *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- KARAHAN, Leyla (1991), *Türkçede Söz Dizimi -Cümle Tahlilleri-*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARAHAN, Leyla (2004), *Türkçede Söz Dizimi*, 7. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARAÖRS, Metin (1993), *Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- KARAÖRS, Metin (1995), "Cümle Bilgisinde İsimlendirme, Sınıflandırma ve Tahlil Metotlarının Birliği", *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı (22-23 Ekim 1993)*, Ankara 1995: 21-30.
- KOÇ, Nurettin (1992), *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- KOÇ, Nurettin (1996), *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- KOÇ, Nurettin (2001), "Kelime Grubu Üzerine", *Türk Dili*, S. 598, Ekim 2001, s. 491-497.
- KORKMAZ, Zeynep (1992), *Grameri Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- KÜKEY, Mazhar (1975), *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara: Kardeş Matbaası.
- ÖZKAN, Abdurrahman - TOKER, Mustafa - Aşçı, Ufuk Deniz (2016), *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, Konya: Palet Yayınları.
- ÖZKAN, Mustafa (2004), *Tarih İçinde Türk Dili*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- ÖZKAN, Mustafa - Sevinçli, Veysi (2011), *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, İstanbul: Akademik Kitaplar.
- ÖZMEN, Mehmet (2013), *Türkçenin Sözdizimi*, Adana: Karahan Kitabevi.
- ŞİMŞEK, Rasim (1987), *Örneklerle Türkçe Sözdizimi Tümceler-Belirtme Öbekleri-Çözümleme*, Trabzon.
- TOPALOĞLU, Ahmet (1989), *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (1999), *Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara: TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2011), *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları. [TS]
- USTA, Halil İbrahim (2007), "Kelime Gruplarını Nasıl Tasnif Edelim?", *İstanbul Kültür Üniversitesi Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi UTEK 2007 (27-28 Ağustos 2007) Bildiriler*, C. 1, İstanbul 2009: 413-421.
- USTA, Halil İbrahim, "Türkiye Türkçesinde Kelime Grupları ile İlgili Bir Sınıflandırma", *Türk Dili*, S. 579, Mart 2000: 209-216.
- ZÜLFİKAR, Hamza (1999), "Türkçede İsimler ve Bunların Sınıflandırılması", *Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara: TDK Yayınları, 9-15. Tartışma kısmı: 16-42.

TONYUKUK BENGÜ TAŞINDA GEÇEN “BAR MU NE?” (𐌰𐌶𐌵𐌹𐌿𐌸 𐌰𐌽𐌹𐌸) İBARESİ BAŞKA NE ŞEKİLDE OKUNABİLİR?

IN WHAT ELSE FORM CAN “BAR MU NE” EXPRESSION – MENTIONED ON TONYUKUK MONUMENT- BE READ?

Mustafa TOKER*

Öz

Orhun bengu taşları üzerinde bugüne gelinceye kadar pek çok okuma çalışması yapılmıştır. Vilhelm Thomsen ve Wilhelm Radloff'la başlayan abideleri okuma çalışmaları bugün de yurt içi ve yurt dışındaki Türkologlar tarafından sürdürülmektedir. Bu okumaların temeli abideleri ilk çözen Thomsen'e ve ilk okuyan Radloff'a dayanmaktadır. Radloff'un ve Thomsen'in okumaları ardından yeni görüşlerle birlikte bugün elimizde bulunan çeşitli yayımlardaki hâli ortaya çıkmıştır.

Bu bildiride, Tonyukuk abidesinde geçen ve kaynaklar tarafından “bar mu ne?” şeklinde okunan ibare üzerinde durulacaktır. İbarenin değişik bilim insanları tarafından okunuşu ve anlamlandırılması verildikten sonra konuyla ilgili kendi görüşümüz ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler

Türk Runic Metinleri-Köktürkçe-Köktürk Bengü Taşları-Tonyukuk Bengü Taşı-bar mu ne?

Abstract

Many epigraphy reading studies have been made on Orhun Monuments until today. Epigraphy reading studies that started by Vilhelm Thomsen and Wilhelm Radloff are sustained nowadays too by the domestic and foreigner Turkologs. The foundation of these readings are based on Thomsen who first deciphered the runic alphabet and on Radloff who first read the inscription . After Radloff's and Thomsen's readings its last form with new comments emerged in several publications.

In this paper, we will dwell on the expression read as “bar mu ne” by the sources and mentioned on Tonyukuk Monument. After giving different readings and interpretations by different scientists we will present our own comments.

Keywords

Turkish Runic Texts-Kokturkish-Orkhon Monuments-Tonyukuk Monument-bar mu ne?

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mtoker@selcuk.edu.tr, Konya/Türkiye



Giriş

Orhun bengu taşları üzerine bugüne kadar hazırlanmış olan yayınlar, bengu taşlardaki alfabeyi çözmeyi başaran W. Thomsen ve bengu taşlar üzerindeki ilk çalışmayı yapan W. Radloff'un okumalarına dayanmaktadır. Thomsen, 1893 yılında abidelerde kullanılan alfabeyi çözdüğünü açıklamasına rağmen bu konudaki ilk yayınları 1894 ve 1895'te W. Radloff yapmıştır. Radloff, bu yayınlarında oldukça fazla okuma ve açıklama yanlışları yapmıştır (Tekin 1995:28). Thomsen ise Bilge Kağan ve Kültigin abideleri üzerine hazırladığı eserini 1896'da yayımlamıştır. Thomsen'in bu eseri oldukça başarılı olmuş, daha sonraki araştırmacılar kendi çalışmalarında hep Thomsen'in bu eserinden yararlanmışlardır (Tekin 1995:28-29). Thomsen'in bu yayınından sonra 1899'da Radloff önceki yayınının düzeltilmiş ikinci baskısını yapmıştır. Radloff, bu baskının ikinci cildinde F. Klementz tarafından 1897'de bulunan Tonyukuk bengu taşının runik harfli metni ile harf çevrimini ve abidenin Almanca tercümesini de vermiştir (Tekin 1995:29). Thomsen bir müddet sonra (1916) Radloff'un bu okuyuşunda da çok önemli düzeltmeler yapmış, ardından üç büyük abidenin Danca tercümelerini yayımlamıştır (Tekin 1995:29). Buraya kadar ifade edilenlerden hareketle günümüz yayınlarının temelinde Thomsen'in bu çalışmalarının bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bengu taşları Türkiye'de ilk yayımlayan Necip Asım olmuştur. 1924'te İstanbul'da yayımlanan eser, *Orhun Abideleri* adını taşımaktadır. Bu yayını Hüseyin Namık Orkun'un 1936-1941 yıllarında dört cilt hâlinde İstanbul'da yayımladığı *Eski Türk Yazıtları* adlı eseri takip eder. 1970 yılında Muharrem Ergin, İstanbul'da *Orhun Abideleri* adlı popüler yayını bastırır. Muharrem Ergin'in yayınının ardından Talat Tekin'in iki yayını hayat bulur. Her ikisi de Ankara'da basılan bu eserlerden ilki *Orhon Yazıtları* adını taşımakta (1988) ve içinde Bilge Kağan ve Kültigin bengu taşlarını barındırmaktadır. İkincisi ise *Tunyukuk Yazıtı* adını taşımaktadır (1994). Bu eser, adından da anlaşılacağı üzere sadece Tonyukuk tarafından diktirilen abideleri konu almaktadır. Tekin, Tonyukuk abidesini konu alan yayınından bir yıl sonra üç büyük abideyi içine alan popüler yayını *Orhon Yazıtları-Kültigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*'u yayımlar (1995).

Bu yayınlardan sonra uzunca bir süre sahayla ilgili akademik kitap yayını yapılmaz. Nihayet 2005'te Cengiz Alyılmaz'ın *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu* adlı eseri yayımlanır. Alyılmaz'ın eseri, görsel malzemelerle abidelerin bugünkü durumlarını anlattığı için eserde metinlerin orijinal dizgisi bulunmakla birlikte transkripsiyonlu yazımı ve Türkiye Türkçesine aktarımı yer almaz. Bu yayından dört yıl sonra 2009'da Hatice Şirin User'in *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları-Söz Varlığı İncelemesi* adlı eseri bilim dünyasıyla buluşur. Bu eser de abidelerin söz varlığına yoğunlaştığı için metinlerin Türkiye Türkçesine aktarımlarını içermez. Bir yıl sonra, Árpád Berta tarafından *Szavaimat Jól Halljátok. A Türk és Uygur Rovásírásos Emlékek* adıyla Macaristan'da yayımlanan (2004) eserin Emine Yılmaz tarafından Türkiye Türkçesine tercümesi yapılır. Bu yayın *Sözlerimi İyi Dinleyin... Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını* adını taşımaktadır (2010).

Çok geçmeden, 2012 yılında iki eser birden hayat bulur. Bunlardan birisi Mehmet Ölmez'in *Orhon Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları (Metin-Çeviri-Sözlük)* adlı çalışması, diğeri ise Erhan Aydın'ın *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)* adını taşıyan çalışmasıdır. Bu eserlerden bir müddet sonra 2016 yılında ise abideler üzerine Türkiye'deki son çalışma vücuda gelir. Ahmet Bican Ercilasun tarafından hazırlanan bu çalışma *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları* adını taşımaktadır. Bu son üç çalışmada abidelerin hem

metni hem de Türkiye Türkçesine aktarımı yer almaktadır. Metin ve Türkiye Türkçesine aktarım bulunan çalışmalarda, bengü taşların okunuşu genellikle benzerlik göstermektedir. İlk okumadan bu tarafa birkaç sıkıntılı kısımda yapılan yeniden okuma çalışmaları dışında metinlerde büyük çaplı bir değişiklik olmamıştır. Bu da gayet tabiidir. Çünkü bu eserlerin hepsinde okunulan metin aynı metindir.

Orhun bengü taşlarının ilk okunuşundan itibaren metinler üzerinde yerli ve yabancı Türkologlar tarafından yeni okuma teklifleri ve düzeltmeler yapılagelmiştir. İlk düzeltmeleri yapan W. Thomsen olmuştur. Zira W. Radloff'un aceleyle yaptığı yayınlarında pek çok hata tespit etmiş ve kendi yayınında bu hataları düzeltmiştir. Abidelerdeki metinler üzerinde düzeltme teklifleri sunan ülkemiz Türkologları arasında Talat Tekin¹, Semih Tezcan², Ahmet Bican Ercilasun³, Osman Fikri Sertkaya⁴, Halil Açıkgöz⁵, Cengiz Alyılmaz⁶, Erhan Aydın⁷, Hatice Şirin User⁸ sayılabilir. Abideler üzerindeki düzeltme teklifleri mükemmel bir metin ortaya çıkıncaya kadar devam edecektir. Bu çalışmada ele alınan konu da bunlardan bir tanesidir.

Elinizdeki yazıda, Tonyukuk abidesinde (birinci taş, güney cephe, yedinci satır) yer alan *bar mu ne?* ibaresinin geçtiği cümlenin kaynaklarda okunuşu ve anlamlandırılışı gösterildikten sonra ibarenin okunuşuyla ilgili kendi görüşümüz ortaya konulacaktır. Aşağıda araştırmacıların ilgili satırı okuyuşları eserlerindeki şekilleriyle gösterilmiştir:⁹

Orkun - Öñre kıtayıda beriye tabgaçda kurya kurdanda yırıya oguzda eki üç biñ sümüz kelteçimiz **bar mu ne?** Ança ötüntüm. (ETY, 104)

Ergin - Öñre Kıtanyda biriye Tabgaçda kurya kurıdında yırıya Oguzda iki üç biñ sümüz kelteçimiz **bar mu ne?** Ança ötüntüm. (OA, 93)

Tekin - Öñre : kıtanyda : biriye : tabgaçda : kurya : kurıdında : yırıya : oguzda : eki üç biñ : sümüz : kelteçimiz : **bar mu ne** : ança ötüntüm : (TY, 7)

User - Öñre : kıtanyda : biriye : tabgaçda : kurya : kordanta : yırıya : oguzda : eki üç biñ : sümüz : kelteçimiz : **bar mu ne** : ança ötüntüm : (KÖÜKY, 463)

Berta - Öñre kıtanyda berye tavgaçda kurya kurdanda yırıya oguzda eki üç biñ sümüz kelit(t)eçimiz **bar mu ne** anca ötüntüm (SİD, 61)

Ölmez - Öñre : kıtanyda : berye : tavgaçda : kurya : korıdında : yırıya : oguzda : eki üç biñ : sümüz : kelteçimiz : **bar mu ne** : ança ötüntüm : (METY, 178)

Aydın - Öñre kıtanyda berye tavgaçda kurya kordanta yırıya oguzda eki üç biñ sümüz kelteçimiz **bar mu ne** ança ötüntüm (OY, 110)

¹ Talat Tekin (2004), “On Kök Turcic Büntegi”, *Makaleler II-Tarihi Türk Yazı Dilleri*, (Yay. Hzl. Emine Yılmaz, Nurettin Demir), Ankara: Öncü Kitap, s. 25-31.

² Semih Tezcan (1976), “Tonyukuk Yazıtı’nda Birkaç Düzeltme”, *TDAY-Belleten 1975-1976*, s. 53-69.

³ Ahmet Bican Ercilasun (1995), “Bir Kişi Yañırsar Oğuşı Bodunu Bişükiñe Tegi Kıdmaz Ermiş (KT, G, 6=BK, K, 4) İbaresini Üzerine”, *TDAY-Belleten 1993*, s. 83-89.

⁴ Osman Fikri Sertkaya (1995), “Kül Tigin mi-Köl Tigin mi?”, *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 129-133.

⁵ Halil Açıkgöz (1996), “Bilge Kağan Yazıtının Doğu Yüzünün İlk Satırında (İ)ki (E)d(i)z K(e)r(e)kül(ü)g mü Yoksa Kid(i)z K(e)r(e)kül(ü)g ‘Keçe Çadırı’ mı Okunmalı?”, *TDAY-Belleten 1994*, s. 1-10.

⁶ Cengiz Alyılmaz (2001), “Bilge Tonyukuk Yazıtları Üzerine Birkaç Düzeltme”, *TDAY-Belleten 2000*, s. 11-18.

⁷ Erhan Aydın (2008), “Tonyukuk Yazıtının 6. satırında Bir Düzetme Denemesi: Böñüser mi Böñreser mi?”, *Dil Araştırmaları*, S. 2, s. 79-86.

⁸ Hatice Şirin User (2007), “Tonyukuk Yazıtında Geçen ‘Ugur Kalıtdım’ İbaresini Üzerine Yeni Bir Anlamlandırma Teklifi”, *Erdem*, C. 16, S. 48, s. 157-168.

⁹ Eserlerdeki farklı transkripsiyonlar göz ardı edilmiş, tek işaretlerle gösterilen nç, nt, ny, gibi sesler için transkripsiyon işareti kullanılmamıştır.

Ercilasun - Öñre Kıtanyda, biriye Tabgaçda, kırıya Kordanta, yırıya Oguzda iki üç bin sümüz, kelteçimiz **bar mu ne**. Ança ötüntüm. (TKTBT, 600)

Yukarıdaki ifadeler araştırmacılar tarafından şu şekilde anlamlandırılmıştır:¹⁰

Orkun - Doğuda Kıtaylara, cenupta Çinlilere, batıda batılılara, şimalde Oğuzlara iki üç bin (kişilik) askerimizle gelmeliyiz. Olur mu? Böylece arz ettim. (ETY, 104)

Ergin - Doğuda Kıtay'dan, güneyde Çin'den, batıda batılılardan, kuzeyde Oğuz'dan iki üç bin askerimiz, geleceğimiz var mı acaba? Böylece arz ettim. (OA, 54)

Tekin - Doğu'da Kıtay'dan, güneyde Çin'den, batıda batıdan, kuzeyde de Oğuzlardan gelecek iki üç bin (kadar) askerimiz var mı ne? Böylece ricada bulundum. (TY, 7)

User - Anlamlandırma yapmamıştır.

Berta - "... Doğuda [bulunan] Kıtaylardan, güneyde [bulunan] Tabgaçlardan, batıda [bulunan] batıdakilerden (?), kuzeyde [bulunan] Oğuzlardan iki üç bin askerimizi [buraya] getir(t)elim. Nasıl olur bu?" diye kağanıma danıştım. (SİD, 86)

Ölmez - Doğuda Kıtanylardan, güneyde Çinlilerden, batıda Korılardan, kuzeyde (ise) Oğuzlardan gelecek iki üç bin kadar askerimiz var. Şöylece durumu bildirdim. (METY, 185)

Aydın - "... Doğuda Kitan'dan, güneyde Çin'den, batıda Hoten'den, kuzeyde Oğuz'dan iki üç bin (kadar) askerimiz var." Bu şekilde (durumu) arz ettim. (OY, 110)

Ercilasun - Doğuda Kıtaylardan, güneyde Çinlilerden, batıda Hotan'dan, kuzeyde Oğuzlardan gelecek iki üç bin askerimiz vardır şüphesiz. Böylece arz ettim. (TKTBT, 601)

Yukarıda görüldüğü üzere söz konusu ibare bütün araştırmacılar tarafından aynı okunmuştur. Daha doğrusu ilk okumalardan itibaren silsile hâlinde son yayına kadar ulaşmıştır. Cümlelerin anlamlandırmasına bakıldığında ise Ölmez'den itibaren soru ifadesinin kullanılmadığı görülmektedir. Hüseyin Namık Orkun, Muharrem Ergin ve Talat Tekin ise cümlelerin bir soru cümlesi olduğunu düşünmüşler ve cümleyi buna göre anlamlandırmışlardır.

Bar mu ne şeklinde okunan ibarenin Köktürk harfleriyle yazımı ve transliterasyonu şu şekildedir:

𐰇 𐰆 𐰄 𐰃 𐰂 𐰁

A N² U M R B

Bugüne kadarki yapılan okumalarda, bu ibarede birbirine bağlı olan "isim+soru edatı+isim" yapısı üzerinde durulmuş ve bu yapıya yukarıda da görüldüğü üzere soru veya pekiştirme ifadesi yüklenmiştir. Ölmez ve Aydın ise burada ne soru ne de pekiştirme ifadesine yer vermişlerdir. Ölmez, Aydın ve Ercilasun, cümlelerin gelişinden hareketle cümlede bir soru ifadesi olmadığını fark etmişler ve buna göre anlamlandırma yapmışlardır. Ercilasun, buradaki *mu*'nun soru eki değil pekiştirme enklitiği olduğunu düşünmenin bağlama daha uygun düştüğünü ifade ederek *ne*'nin de yine başka bir enklitik olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Ercilasun 2016:643) Ölmez ve Aydın ise anlamlandırmada "mu ne" ibaresini göz ardı etmişler, yüklem "var" kelimesinden ibaret olduğunu düşünerek anlamlandırma yapmışlardır. Ölmez, bu cümlede soru ifadesi taşımadığını düşündüğü *mu*'ya eserinin sözlük kısmında "soru edatı" (Ölmez 2013:355) demiştir. Aydın ise *mu*'yu soru eki olarak değerlendirip eserin dizininde *bar* maddesi altında vermiştir (Aydın 2012: 155). Ayrıca "bar mu ne" ibaresinde hiçbir anlam yüklemedikleri "ne" kelimesine, her iki araştırmacı da eserlerinde "ne" anlamını vermişlerdir (Ölmez 2013: 355; Aydın 2012:173). Berta ise *kelteçimiz* şeklinde

¹⁰ Bazı eserlerin imlalarında bugüne göre uygunsuzluklar vardır. Anlamların içeriğine müdahale edilmeden, cümleler bugünkü imlaya göre düzenlenmiştir.

okunan kelimenin *kelitteçimiz* şeklinde okunması hâlinde tatmin edici bir anlamın ortaya çıkabileceğini söylüyor ve kelimeye “getirtelim” anlamını veriyor. Ardından da *bar mu ne* ibaresine *nasıl olur bu?* anlamını vererek cümlelerin anlamlı bir bütün oluşturmasını sağlıyor (Berta 2010:86).

Aslında burada anlamlandırmadan ziyade okumayla ilgili bir problem olduğunu düşünüyoruz. Okuma problemlili olunca ister istemez anlamlandırmada da problem ortaya çıkıyor. Bu ibarede, Tonyukuk abidesinin ilk okunuşundan bugüne süregelen bir hata var bize göre. Bu hatanın sebebi ise ibarenin bir arada yazılmasından dolayı tek kelime şeklinde okunması gerektiği fikri olmalıdır. Araştırmacılar arada iki kelimeyi birbirinden ayıran (:) işareti olmadığı için *bar mu ne?* okuyuşunu kabul etmiş görünmektedirler. Bize göre ibare üç unsurdan değil iki unsurdan meydana gelmiştir. Aynı zamanda ibare bir tek anlamı değil iki ayrı anlamı karşılamaktadır. Çünkü bize göre burada birbirinden bağımsız iki kelime vardır. Yani bu yapı, isim+soru edatı+isim’den oluşan bir yapı değil isim+isim’den oluşan bir yapıdır.

Şimdi bu düşüncemizi ve iddiamızı somutlaştıralım. Biz “bar mu ne” ibaresinin yer aldığı cümledeki ifade bozukluğundan dolayı burada bir problem olduğunu daha önceki bir yazımız (Toker 2013) esnasında da fark etmiştik. O zaman dikkatimizi çeken husus “mu” eki veya edatıydı. Abidelerde yalnızca iki yerde geçen bu *mu*, soru eki veya soru edatı değil de başka bir şey olabilir miydi? Bu noktadan hareketle burada başka bir durumun söz konusu olabileceğini düşündük. “Acaba burada sadece bir anlamlandırma problemi mi var, yoksa ta baştan itibaren yanlış okunagelen bir yapıdan dolayı bir okuma ve dolayısıyla anlamlandırma problemi mi var?” diye kafa yorarken yanlış hece bölümlenmesinden kaynaklanan bir hata olabileceği üzerinde durduk. Cümlelerin yüklemi durumunda olan *bar mu ne* yapısını başka ne şekilde okuyabiliriz diye düşündük ve *bar* kelimesini diğer iki heceden ayırdık. Geriye *mune* yapısı kaldı. Türkçede büyük ünlü uyumu sağlamdır, aynı zamanda Köktürk alfabesinde “e” sesini karşılayan harf “a” sesini de karşılar diyerek “e”yi de “a” yapınca karşımıza *muna* kelimesi çıktı. Bu *muna* kelimesi bize hiç de yabancı olan bir kelime değildi. Cümleleri bir de bu şekilde kurup okuyunca anlamın da uyuştüğünü gördük.

Muna kelimesini biliyoruz, anlam da gayet güzel oturuyor. Lakin bir problem var. Buradaki *n* harfi ön ünlülerle, yani ince ünlülerle kullanılan 𐎡 harfi, yani (*n*²) ünsüzü. Zaten buradaki ibarenin *bar mu ne* şeklinde okunmasının ana sebebi de ince ünlülerle kullanılan bu *n*² ünsüzü. “Acaba bu *n*² ünsüzü sebebiyle ibare *bar mu ne* şeklinde okunmak zorunda mı? Bu *n*² ünsüzü daima ince ünlülerle birlikte mi kullanılmıştır? Kalın ünlülerle kullanıldığı örnekler var mıdır?” sorularına cevap bulmak için metinleri tarayınca *n*² ünsüzünün çok çeşitli yapılarda kalın ünlülerin yanında kullanıldığını gördük. Aşağıda *n*² ünsüzünün kalın ünlülerle birlikte kullanıldığı şekiller gösterilmiştir:

Yükleme hâli eki olarak kullanımı:

*n*² ünsüzünün kalın ünlülerle kullanımı genellikle iyelik eklerinin ardından yükleme hâli eki olarak gerçekleşmiştir. Ama bu durum da klişeleşmiş değildir. Yani kalın ünlülü kelimelere eklenen iyelik eklerinden sonra yükleme hâli eki olarak *n*¹ ünsüzünün geldiği de görülmektedir.

*sabımın*² 𐎠𐎡𐎢𐎣𐎤 “sözümü” (KT, G2), *akın*² *binip* 𐎠𐎡𐎢𐎣𐎤𐎥𐎦𐎧 “ak (atna) binip” (KT, K2), *yarlıkadukın*² 𐎠𐎡𐎢𐎣𐎤𐎥𐎦𐎧𐎨𐎩 “lutfettiği (için)” (KT, G9), *taşın*² 𐎠𐎡𐎢𐎣𐎤 “dışını” (KT, G12), *kaşın*² *teg* 𐎠𐎡𐎢𐎣𐎤𐎥𐎦𐎧 “babası gibi” (KT, D5) vb.

Aşağıdaki örneklerde üçüncü teklik şahıs iyelik ekinden sonra yükleme hâli eki olarak *n*¹ ünsüzünün kullanıldığı görülmektedir:

*sabımın*¹ 𐎠𐎡𐎢𐎣𐎤 “sözümü” (BK, K14, KT, G11, KT, G12), *kaşanın*¹ 𐎠𐎡𐎢𐎣𐎤 “kaşanını” (KT,

g ünsüzü: *sabı antag*² 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸 “sözü şöyle” (T1, K5).

l ünsüzü: *öl¹ürtüm* 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸 “öldürdüm” (BK, D29), *kı²ımtım* 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸 “doğdum” (T1, B1).

r ünsüzü: *yagutır² ermiş* 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 “yakınlaştırmış” (KT, G5), *kazganmasar² 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸* “kazanmasa” (T2, D4; T2, K1).

s ünsüzü: *ortus²ıııaru* 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 “ortasına” (KT, G2), *bats²ıktıııa* 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 “batsına” (KT, G2), *açs²ık ömezsen* 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 “acıkacağını düşünmezsin” (KT, G8), *sabımın s²ımadı* 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸 “sözümü kırmadı” (KT, G11), *bas²masar* 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 “çökmezse” (BK, D18), *ol s²abıg* 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸 “o sözü” (T1, G5), *kalın bols²ar* 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 “kalın olsa” (T1, G6), *kün togs²ıktıııa* 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 “gün doğusuna” (O, D2) vb.

t ünsüzü: *t²ıııla* 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸 “dinle” (KT, G2), *t²ıda* 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸 “engelleyerek” (KT, K11), *t²opulgalı uçuz ermiş* 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 “delinmesi kolaymış” (T1, G6), *uduzt²um* 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 “sevki ettim” (T1, G8).

y ünsüzü: *y²ıı* 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸 “dağ” (KT, G3), *y²mşak* 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸 “yumuşak” (KT, G5), *elig y²ıl* 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸 “elli yıl” (KT, D8), *ol y²ılkıg* 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 “o at sürüsünü” (BK, D38), *y²ogun* 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸 “yoğun, kalın” (T1, G7), *y²ok ermiş* 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 “yokmuş” (T1, D1), *yıray²a* 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸 “kuzeyde” (O, D2) vb.

Yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığı üzere ikili şekilleri bulunan seslerden yalnızca *k* ünsüzünde klişeleşmiş bir imla olduğu görülmektedir. Diğer ikili şekli bulunan seslerde az veya çok birbiri yerine kullanım göze çarpmaktadır. Özellikle *y* ve *n* ünsüzlerinin kalın ünlülü kelimelerde ince şekillerinin çokça kullanıldığına rastlanmaktadır.¹¹ Bu kullanımlardan hareketle bugüne kadar *bar mu ne* şeklinde okunan ibarede *ne* hecesinin *na*, ibarenin de *...bar. Muna...* şeklinde okunabileceğini düşünüyoruz. Zaten bağlam da böyle okumayı gerekli kılmaktadır.

“İşte, işte bu” anlamlarına gelen *muna* kelimesi, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde birtakım ses bilgisel değişikliklere uğramış olarak karşılaştığımız bir kelimedir. Kelime, tarihî Türk lehçelerinden Eski Uygur Türkçesinde *muna* (Caferoğlu 2011:132), Karahanlı dönemi yadigârlarından DLT’de *munu* (Ercilasun 2014:765), KB’de *munu* (Arat 1979:321), Harezmi Türkçesinde *muna* (Ata 1997:448), Çağatay Türkçesinde *muna* (ŞSE 1298:279; Karaağaç, 1997:575), Kıpçak Türkçesinde *muna* (Argunşah 2015:527) ve günümüz çağdaş Türk lehçelerinden Altay Türkçesinde *muna* (GAY 1869:221), Hakas Türkçesinde *mına* (Arıkoğlu, 2005:295), Teleüt Türkçesinde *mına* (Sırkaşeva 2000:73), Halaç Türkçesinde *muna*, *mınaw* (Doerfer 1980:162), Kırgız Türkçesinde *mına* (Yudahin 1988:565), Kazak Türkçesinde *muna*, *mınaw* (Koç 2003:392, 393), Kazan Tatar Türkçesinde *méne* (TTAS 1979:380), Başkurt Türkçesinde *bına* (Agişev 1993:188), Uygur Türkçesinde *mana* (Abdulla 1989:386), Özbek Türkçesinde *mänä* (ÖTİL 1981:444) şekillerinde karşımıza çıkmaktadır.¹²

Görüldüğü üzere *muna* kelimesi, neredeyse tarihî ve çağdaş bütün Türk lehçelerinde kullanılmaktadır. Bu yazıyla kelimenin Köktürkçede kullanıldığı da -bize göre- tespit edilmiş olmaktadır.

Kelimenin Moğolcada kullanılıp kullanılmadığını araştırınca, Moğolcada da *mene* şeklinde bir kelimenin kullanıldığını gördük. “İşte, orada, burada, hemen, derhal, şu an” (Lessing, 2003:837) anlamlarında kullanılan kelime, Türkçeye Moğolcadan mı, yoksa Moğolcaya

¹¹ Bu sıra dışı kullanımların sebebi hakkında farklı varsayımlar ileri sürülebilir. Ancak bunların ispat edilebilmesi için kesin delillere ihtiyaç vardır. Bundan dolayı bu meseleye değinilmemiştir. Talat Tekin, yukarıdaki kullanımları, Köktürkçede büyük ünlü uyumunun bozulmasıyla izah etmiştir (Tekin, 2003:50).

¹² Halaç Türkçesindeki *ma* ((Doerfer, 1980:139), Türkmen Türkçesindeki *ine* (TDS, 1962:339) kelimeleri, aynı anlama gelen fakat farklı kökene dayanan şekillerdir.

Türkçeden mi geçmiştir? Bu hususta da kesin bir yargıda bulunabilmek için kelimenin kökeninin tam olarak aydınlatılması gerekmektedir. Marcel Erdal, *A Grammar of Old Turkic* adlı eserinde *muna*, *ona/una* kelimelerinin yapısı hakkında kesin bir şey söylenemeyeceğini, *ona/una* kelimesiyle *ol/anı* zamiri ve *muna* kelimesiyle *bo/munu* zamiri arasında nasıl bir ilişki olduğunun açık olmadığını ifade etmektedir (Erdal 2004:355).

Tüm bu izahatlardan sonra Tonyukuk abidesinde geçen ve bu yazının konusunu oluşturan ibarenin bağlı bulunduğu cümleleri biraz daha ön kısımdan alarak tekrar yazalım ve anlamlandıralım:

Ol sabıg eşidip tün udısıkım kelmedi, küntüz olursıkım kelmedi. Anta ötrü kaganıma ötüntüm: Tabgaç, Oguz, Kıtany, buçegü¹³ kabışsar¹⁴ kaltaçı biz... Yuyka erkli topulgalı uçuz ermiş, yinçge erklig üzgeli uçuz. Yuyka kalın bolsar topulguluk alp ermiş, yinçge yogun bolsar üzgülik alp ermiş. Öñre Kıtanyda, bireye¹⁵ Tabgaçda, kuraya Kordanta, yıraya Oguzda iki üç biñ sümüz, kelteçimiz **bar**. **Muna** ança ötüntüm. Kaganım, ben özüm bilge Tonyukuk ötüntük ötünçümün eşidü birti. Köñlünçge uduz tedi. (T1, G12-15).

“O sözleri işitince gece uyuyasım, gündüz oturasım gelmedi. Bundan sonra kağanıma (şöyle) arz ettim: Çinliler, Oğuzlar (ve) Kıtaylar birleşirse biz (kala) kalırız... Yufka olanı delmek, ince olanı koparmak kolaymış. Yufka kalın olursa delmek zormuş, ince (de) yoğun olursa koparmak zormuş. Doğuda Kıtay’dan, güneyde Çin’den, batıda Hoten’den, kuzeyde Oğuz (bölgesinden) gele(bile)cek iki üç bin askerimiz **var**. [Bunları bir araya getirebilirsek daha güçlü oluruz.] **İşte** (kağana) böyle arz ettim. Kağanım, ben Bilge Tonyukuk’un arz ettiği şeyleri işitiverdi (uygun gördü). (Orduyu) gönlüne göre (istediğin şekilde) sevk et, dedi.”

Sonuç ve Teklifler

Tonyukuk abidesi üzerine hazırlanmış eserlerde, birinci taşın yedinci satırında *bar mu ne* şeklinde bir okuma yer almaktadır. Bu yazıda, *bar mu ne* okumasının hatalı olduğu üzerinde durulmuştur. Bize göre bu hatalı okumanın sebebi, ibarenin abidede bir arada yazılması ve ibarenin son hecesinde bulunan *n* ünsüzünün ince ünlülerle kullanılan *n²* ünsüzü olmasıdır. Biz buradaki *bar mu ne* ibaresinin yanlış bölümlenme sebebiyle hatalı okunduğunu düşünüyoruz. Bize göre bu ibare *...bar. Muna...* şeklinde okunmalıdır. Yukarıda izahını yapmaya gayret ettiğimiz üzere *n²* ünsüzü kalın ünlülü kelimelerle de bir arada kullanılabilir. Burada da böyle bir kullanım söz konusudur. Cümlelerin birbirine anlamlı bir şekilde bağlanabilmesi için ifadenin sözünü ettiğimiz şekilde düzeltilmesi gerekmektedir. Zaten bağlam da bu şekilde olması gerektiğini göstermektedir.

Bu çalışmayla, bugüne kadarki çalışmalarda birbirine bağlı üç unsur bulunduğu düşünülen *bar mu ne* ibaresinde, aslında aynı cümleye ait olmayan iki kelime bulunduğu, *bar* kelimesinin ilk cümlelerin yüklemi, *muna* kelimesinin ise takip eden cümlelerin ilk kelimesi olduğu ortaya konulmuştur. Buna göre daha önce abidelerde tespit edilmemiş olan *muna* kelimesi abideler için bir *hapax legomenon*’dur.

İbareyle ilgili olarak ortaya koyduğumuz düzeltme teklifinin kabul görmesi hâlinde, genel olarak abideler üzerine ve özelde Tonyukuk abidesi üzerine yapılmış çalışmalardaki sözlüklerin ve gramerlerin bu yeni tespite göre tekrar düzenlenmesi uygun olacaktır.

¹³ Ercilasun, *bu (ü)çegü* şeklinde okumuştur (s. 600).

¹⁴ Ercilasun *kabsar* şeklinde okumuştur (s. 600).

¹⁵ *birey*, *kuray*, *yıray* okumaları için bk. (Toker, 2013).

Summary

In this paper the expression of “bar mu ne” -located on the first one of Tonyukuk Monuments-is dwelled on. This expression is located in the seventh line of the southern face of the mentioned monument.

Until today the Turkologists have read the expression as “bar mu ne”. In this paper we are presenting a new reading suggestion by claiming that all of the readings until today are mistaken.

While the mentioned expression has been read in the same form by the Turkologists some differences in the meaning given to the expression are confronted. In the first readings the sentence was considered an interrogative sentence therefore the meaning was formed with an interrogational expression; later on in the following publications an interrogational expression was not used considering it was inappropriate to have interrogational expression in the text. An interrogational expression has not been added in the sentence beginning with Mehmet Ölmez.

We consider a reading problem rather than a meaning problem with the expression that has been read in the same form until today but different meanings have been tried. In our opinion the meaning issue in the expression is stemming from not doing the reading correctly.

We claim that there is a mistake in this reading stemming from wrong partitioning. And the reason of this wrong reading is the syllable of “ne”. In fact there is not a reading mistake in the syllable but there is interpretational mistake. i.e. there are two letters inKokturkish matching the consonant n. One of them is the consonant “n¹” used with back vowels and the other is the consonant “n²” used with front vowels. “n²” consonant with front vowels is used in the expression read as “Bar mu ne”, therefore the Turkologists have always read the syllable as “ne”. Although “n²” consonant with front vowels is used in this syllable we consider that this syllable has to be read as “na”. Because there are some examples where this “n²”consonant - used with front vowels-is used with back vowels in several places on the monument. We think that there is a similar usage also here.

The expression must have been read as “bar mu ne” because not only this different “n” consonant is used but also wrong partitioning. Considering this expression is two different components of two different sentences we assert that the place of the expression should be read newly as: Öñre Kıtanyda, bireye Tabğaçda, kuraya Kordanta, yıraya Oguzda iki üç biñ sümüz, kelteçimiz **bar. Muna** ança ötüntüm.

And we interpret the sentence like this:

We have two-three thousand soldiers who can be transferred from Kıtay in the east, from China in the south, from Hoten in the west, from Oghuz territory in the north. If we can bring them together we will be much stronger. Here, I submitted the issue to the Khagan respectfully this way.

The preposition *muna* -inferred “here”- is a word that is known that it exists in the contemporary Turkish dialects. As you can see above the word very well locates in the context.

KISALTMALAR

B	Batı yüzü
BK	Bilge Kağan abidesi
ÇT	Çağatay Türkçesi
D	Doğu yüzü
DLT	Dîvânu Lugâti't-Türk
ETY	Eski Türk Yazıtları
G	Güney yüzü
GAY	Grammatika Altayskago Yazıka
K	Kuzey yüzü
KB	Kutadgu Bilig
KÖUKY	Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları
KT	Köl Tigin abidesi
METY	Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları
O	Ongi abidesi
OA	Orhun Abideleri
OY	Orhon Yazıtları
ÖTİL	Özbek Tilining İzahli Lugâti
SİD	Sözlerimi İyi Dinleyin
ŞSE	Şeyh Süleyman Efendi-yi Buhârî
T1	Tonyukuk abidesi, birinci taş
TDS	Türkmen Dilinin Sözlüğü
TKAE	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TKTBT	Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları
TTAS	Tatar Têlênêñ Añlatmalı Süzlégé
TY	Tunyukuk Yazıtı

KAYNAKLAR

- ABDULLA, Mömin (1989), *Türkçe-Uygurçe Lugat*, Yer belirtilmemiş: Milletler Neşriyatı.
- AÇIKGÖZ, Halil (1996), “Bilge Kağan Yazıtının Doğu Yüzünün İlk Satırında (İ)ki (E)d(i)z K(e)r(e)kül(ü)g mü Yoksa Kid(i)z K(e)r(e)kül(ü)g ‘Keçe Çadırı’ mı Okunmalı?”, *TDAY-Belleten* 1994, s. 1-10.
- AGİŞEV, İ. M. vd. (1993), *Başkort Têlênêñ Hüzlegé*, 1. C., Meskeu: Russkiy Yazık.
- ALYILMAZ, Cengiz (2001), “Bilge Tonyukuk Yazıtları Üzerine Birkaç Düzeltme”, *TDAY-Belleten* 2000, s. 11-18.
- ALYILMAZ, Cengiz (2005), *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*, Ankara: Kurmay Yayınları.
- ARAT, R. R., (1979), *Kutadgu Bilig III İndeks*, İstanbul: TKAE Yayınları.
- ARGUNŞAH, Mustafa - GÜNER Galip (2015), *Codex Cumanicus*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- ARIKOĞLU, Ekrem (2005), *Örnekli Hakaşa-Türkçe Sözlük*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ATA, Aysu (1997), *Kıyasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) II Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AYDIN, Erhan (2008), “Tonyukuk Yazıtının 6. satırında Bir Düzeltme Denemesi: Bönüser mi Bönreser mi?”, *Dil Araştırmaları*, S. 2, s. 79-86.
- AYDIN, Erhan (2012), *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*, Konya: Kömen Yayınları.
- BERTA, Árpád (2010), *Sözlerimi İyi Dinleyin... Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını*, (Çev. Emine Yılmaz), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CAFEROĞLU, Ahmet (2011), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 2. Bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DOERFER, Gerhard - TEZCAN, Semih (1980), *Wörterbuch des Chaladsch (Dialekt von Charrab)*, Budapeşte: Akadémiai Kiadó.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican - AKKOYUNLU, Ziyat (2014), *Kâşgarlı Mahmud-Dîvânü Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1995), “Bir Kişi Yañılsar Oğuşı Bodunu Bişükiñe Tegi Kıdmaz Ermiş (KT, G, 6=BK, K, 4) İbaresini Üzerine”, *TDAY-Belleten* 1993, s. 83-89.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2016), *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, İstanbul Dergâh Yayınları.
- ERDAL, Marcel (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Leiden: Brill.
- ERGİN, Muharrem (1988), *Orhun Abideleri*, 12. Bs., İstanbul: Boğaziçi Basım ve Yayınevi.
- Grammatika Altayskago Yazıka* (1869), Kazan: Universitetskoy Tipografii.
- KARAAĞAÇ, Günay (1997). *Lutfi Divanı*, Ankara: TDK Yayınları.
- KOÇ, Kenan vd. (2003). *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- LESSING, Ferdinand D. (2003), *Moğolca-Türkçe Sözlük I (A-N)*, (Çev. Günay Karaağaç), Ankara: TDK Yayınları.
- Necip Asım (1924), *Orhun Abideleri*, İstanbul.
- ORKUN, Hüseyin Namık (1987), *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: TDK Yayınları.
- ÖLMEZ, Mehmet (2013), *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları (Metin-Çeviri-Sözlük)*, 2. Bs., Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Özbek Tilining İzahlı Lugâti* (1981), Moskva: Rus Tili Nâşriyâtı.
- SERTKAYA, Osman Fikri (1995), “Kül Tigin mi-Köl Tigin mi?”, *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 129-133.
- SIRKAŞEVA, L. T. Ryumina - Kuçığaşeva, N. A. (2000), *Teleüt Ağzı Sözlüğü*, (Çev. Ş. H. Akalın-Ç. Turgunbayev), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ŞEYH SÜLEYMAN EFENDİ-Yİ BUHÂRÎ (1298), *Lügat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî*,

- İstanbul: Mihran Matbaası.
- Tatar Têlénêj Anlatmalî Süzlégé, (1979), 2. C., Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- TEKİN, Talat (1994), *Tunyukuk Yazıtı*, Ankara: Simurg Yayınları.
- TEKİN, Talat (1995), *Orhon Yazıtları-Kültügin, Bilge Kağan, Tunyukuk*, İstanbul: Simurg yayınları.
- TEKİN, Talat (2003), *Orhon Türkçesi Grameri*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- TEKİN, Talat (2004), "On Kök Turcic Büntegi", *Makaleler II-Tarihi Türk Yazı Dilleri*, (Yay. Hzl. Emine Yılmaz, Nurettin Demir), Ankara: Öncü Kitap, s. 25-31.
- TEKİN, Talat (2010), *Orhon Yazıtları*, 4. Bs., Ankara: TDK Yayınları.
- TEZCAN, Semih (1976), "Tonyukuk Yazıtı'nda Birkaç Düzeltme", *TDAY-Belleten 1975-1976*, s. 53-69.
- TOKER, Mustafa (2013), "Köktürkçede Yön Bildiren Kelimeler ve Bunların Okunuşuna Farklı Bir Bakış", *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 34, s. 1-10.
- Türkmen Dilinin Sözlüğü* (1962), Aşgabat: Türkmenistan CCR Ilımlar Akademiyasının Neşriyatı.
- USER, Hatice Şirin (2007), "Tonyukuk Yazıtında Geçen 'Ugur Kalıtdım) İbaresine Üzerine Yeni Bir Anlamlandırma Teklifi", *Erdem*, C. 16, S. 48, s. 157-168.
- USER, Hatice Şirin (2009), *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları-Söz Varlığı İncelemesi*, Konya: Kömen Yayınları.
- YUDAHİN, K. K., (1988), *Kırgız Sözlüğü*, (Çev. Abdullah Taymas), 2 cilt, 2. Bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

YENİ UYGUR TÜRKÇESİNDE “+lAr” EKİNİN FARKLI BİR İŞLEVI ÜZERİNE*

ON A DIFFERENT FUNCTION OF THE SUFFIX “+lAr” IN THE NEW UYGHUR TURKISH

Rıdvan ÖZTÜRK **

Öz

Türk Dilinde çokluk ifadesi için; +An, +GUn, +t gibi kısa soluklu eklerin yanı sıra, yazılı ilk dönemlerden beri varlığını gördüğümüz ve günümüze kadar da varlığını sürdürmüş olan +lAr eki de kullanılmıştır. +lAr çokluk eki, çokluk işlevinin yanında buna bağlı olarak bazı farklı işlevler de üstlenmiştir. Ekin Türkiye Türkçesindeki işlevlerinden daha farklı olarak Yeni Uygur Türkçesinde nezaket formu ile birlikte grup oluşturduğu kelimelerin sonuna gelerek “ve” bağlacı görevini de yerine getirdiği örnekler mevcuttur. Dil içi aktarımlarda dikkat edilmesi gereken önemli bir özellik olan bu işleve kaynaklarda açıklık getirilmemiştir. Yeni Uygur Türkçesi ile yayımlanmış olan “Üç Padişahlıq Heqqide Qisse” isimli tarihi romanın birinci (Guencung 2012a) ve dördüncü cildinden (Guencung 2012b) tarayıp aldığımız örneklerden hareketle sözü edilen “bağlama” işlevini ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler

+lAr, Yeni Uygur Türkçesi, bağlaç işlevi, diliçi aktarım.

Abstract

+lAr plural suffix, which we have seen since the first periods of writing and continued its existence until today, is also used for the expression of the plurals in Turkish language beside short aspirated suffixes as +An, +GUn, +t . In addition to its multitude function, +lAr plural suffix also undertook some different functions accordingly.

More different from its functions in Turkey Turkish, there are samples of the suffix's "and" conjunction task fulfilling by ending with becoming group of words with the courtesy form of New Uyghur Turkish. This function, which is an important feature to be aware of intralingual transfers, is not clarified in resources. We will try to reveal the mentioned "conjunction" function with referance to the samples we scanned and received from "Üç Padişahlıq Heqqide Qisse" named historical novel's first (Guencung 2012a) and fourth volumes (Guencung 2012b) [3] published with the New Uyghur Turkish.

Keywords

+lAr, New Uyghur Turkish, conjunction function, intralingual transfer.

* Bu makale, 02-04 Kasım 2017 tarihleri arasında Malatya’da İnönü Üniversitesi tarafından düzenlenen “IX. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu”nda sunulmuş olan bildirinin düzenlemiş şeklidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, ridvanozturk1961@gmail.com



1. Giriş:

Türk dilinin ilk yazılı metinlerinde düzenli bir çokluk eki olmamasına rağmen, sadece insan belirten kelimelerde kullanılan birden fazla çokluk eki tespit edilmiştir. +lAr: (begler, kelinlerim, konçuyularım); +An (oğlan, eren, örten) ; +GUn (inigün, kelingün, alkugun), +t (oglit, tigit, tarkat) ekleri bunlardandır. Bu eklerden +lAr: hâkim zümre için; +t: yüksek rütbeli kişiler için; +An: belli bir kudrete sahip kişiler için; +GUn: yaşça küçük akraba için kullanılmıştır (Ercilasun 2016: 371, Gabain 1988: 62, Tekin 1992: 87).

Eski Türkçe döneminden itibaren çokluk bildiren eklerin bir kısmının işlekliliğini büyük ölçüde kaybettiği görülür. +GUn, +An, +t ekleri çokluk anlatımlarını kaybetmiş, kalıp yapılarla arkaik unsurlar olarak varlıklarını belli ölçüde sürdürmüşlerdir. Bu eklerini alanlarının daralması veya tamamen kaybolmasına ters orantılı olarak +lAr ekinin alanı genişlemiş ve işlekliliği artmıştır.

Orhun Türkçesinde “lAr” büyük ünlü uyumuna bağlı topluluk eki olarak geçer ve fiil çekiminde hiç kullanılmaz. Ancak Uygurca ve daha sonraki birçok Türk yazı dilinde hem isim hem de fiil çekimlerinde kullanılmıştır. Ekin fiil çekiminde kullanılışı Çuvaşça hariç Türk yazı dillerinde yaygınlaşmıştır (Johanson 2002: 175). +lAr eki bugünkü Türk yazı dillerinde getirildiği kelimenin son ünsüzüne bağlı olarak ekin birinci ünsüzü l'nin n, t, d, z ünsüzlerine dönüşmesiyle farklı görünümeler kazanmıştır: +lAr, +lOr, +dAr, +dOr, +zAr, +tAr, +tOr, +nAr, +nOr; lA. Bugün +lAr eki genel anlamda Türk dilinin çokluk eki konumundadır (Zeynalov1993: 107; Ata 2009: 90-91).

2. Türkiye Türkçesinde +lAr Çokluk Eki

Türkiye Türkçesinde +lAr ekinin çokluk işlevine ek olarak birçok işlevi ortaya çıkmıştır. Değişik dilbilgisi kitaplarında (Deny 2012: 158, 225; Korkmaz 2003: 257-259) farklı sayılarda belirlenme yoluna gidilmişse de, bunları şu anlam dairelerinde toplamak mümkündür. +lAr eki özel adlara veya cins adlara getirilerek; aşırılık, abartma, pekiştirme, benzetme, mensubiyet, topluluk, saygı ve nezaket gibi kavramları karşılama veya oluşturmada kullanılmıştır.

3. Yeni Uygur Türkçesinde +lAr Çokluk Eki

Yeni Uygur Türkçesinde çokluk, +lAr eki ile yapılmaktadır (Öztürk1994: 49): qol-lar “eller”, bali-lar “çocuklar”, öy-ler “evler”, depter-ler “defterler”, til-lar “diller”, yoldaş-lar “yoldaşlar”, bu-lar “bunlar” vb. Aşağıda +lAr ekinin bu çokluk kullanımına çalışmamıza esas aldığımız eserden aldığımız cümle örneklerini verebiliriz:

Bular kim bolidu? dep soridi. Bular Guen Yü bilen Cang Féy.

“Bunlar kimdir? diye sordu. Bunlar Guen Yü ile Cang Féy.” (G1:90).

Leşkerni taşlap qaçayli, dedi. “Askeri bırakıp kaçalım, dedi.” (G1:184).

Beglerni kengeşke çağırdı..beglerning hemmisi cim bolup olturuşti.

“Beyleri istişareye çağırdı...beylerin hepsi sessizce oturdular.” (G1:98).

Türkiye Türkçesinde de son zamanlarda kısmen görülmeye başlanmış olan sıfatı sayısal çoklukla belirtilen sıfat tamlamalarının isim unsurunun +lAr eki aldığı örnekler, Yeni Uygur

Türkçesinde daha çok görülmektedir:

Xelq içidin sekkiz yüz baş sahibcemaal qızlar, tallinip saray içige hizmetke qoyuldi. "Halkın içinden sekiz yüz güzel kız, seçilip saray içine hizmet için konuldu." (G1:150-151) .

Yine Yeni Uygur Türkçesinde ekin +liri (<+lAr+) şekli nezaket, saygı formu olarak da kullanılır ve daha çok konuşma diline ve edebi dile özgüdür (Kaydarov vd 1966: 49). Bu şekil belli yerlerde nezaketen ikinci şahsı karşılar. Bu örneklerde ek "+lArI" anlamında olmayıp, "+nIz,+nUz" anlamındadır:

Canapliri ve inilirining qol astida batur-palvanlar bar. "Zatîâlinizin ve kardeşinizin eli altında bahadırlar ve kahramanlar var." (G1: 42).

Dostuxanliri bérirketlik bolsun, nezirliri meqbul bolğay, amin allahuekber- dep ornidin koptu. "Sofranız bereketli olsun, mevlidiniz makbul olsun, amin Allahuekber, deyip yerinden kalkmış" (Kaydarov vd. 1966:49)

Ekin iyelik almamış şekli de teklik şahıs için kullanıldığında, yine üçüncü teklik şahıs için nezaket ifadesini karşılar. Aşağıdaki örneklerde geçen "Vang Zifular", "Dung Çénglar" kelimelerinde +lAr 3. teklik şahıs nezaketi, "özlrining" kelimesinde ise 2. teklik şahıs nezaketi karşılar:

Vang Zifular özlrining buningdin xeversiz ikenlikini éytişti. "Saygıdeğer Vang Zifu sizin bundan habersiz olduğunuzu söylediler." (G1: 499).

Dung Çénglar öltürüldi "Saygıdeğer Dung Çéng öldürüldü. (G1: 506).

4. +lAr Ekinin "ve" Bağlacı İşlevinde Kullanılması

Bizim asıl üzerinde durmak istediğimiz husus, +lAr çokluk ekinin bağlaç işlevinde kullanılmasıdır. Bu işlev üzerinde Yeni Uygur Türkçesi gramerlerinde yeterince durulmamış olup, birer cümle ve örnek ile temas edilmiştir: "Çokluk eki sözdizimindeki denk birimlerin en sonuncusuna eklenerek; umumileştirme rolü oynar" (Éziz-Taşpulat 1985: 70; Tömür 1987: 47).¹

Bügünkü yiginga bizning siniptin Qasim, Turdi, Exmetler qatnaşti. "Bugünkü toplantıya bizim sınıftan Kasım, Turdi ve Ahmet katıldı." (Tömür 1987: 48).

Mektibimizge Aqsu, Turpan, Qumullardin éskürsiye ömigi keldi. "Okulumuza Aksu, Turfan, ve Kumul'dan ziyaret delegasyonu geldi." (Éziz-Taşpulat 1985: 70).

1930-yilidin başlap Qumul, Uçturpan, Aqsu, Ürünçilerde başlanguç ve ottura mekteplerde oqup... "1930 yılından itibaren Kumul, Uçturpan, Aksu ve Ürünçi'de ilk ve ortaokullarda okuyup..." (Ötkür 1985: 1).

Yeni Uygur Türkçesinden Türkiye Türkçesine dilici aktarımını yaptığımız "Üç Padişahlık Heqqide Qisse" isimli tarihi eserde, +lAr ekinin bu farklı işlevindeki kullanımına pek çok örnek bulunmaktadır. 184-280 yılları arasında bugünkü Çin coğrafyasında geçen olayları anlatan ve kendisi de aslında tarihi olan bir tarihi roman Hacı Yakup ve Gulam Gopur tarafından Çinceden Yeni Uygur Türkçesine çevrilmiştir. Eser ana hatları ile saray ve çevresi diyebileceğimiz üst düzey bir diyalogu yansıtmaktadır. Bu yönü ile sıradan diyalogları içeren metinlerde görülmeyecek bir özelliğe rastlanmaktadır.

¹ Bu yazının aslını oluşturan bildirinin sunulmasından daha sonra, Neşe HARBALİOĞLU tarafından "Yeni Uygur Türkçesindeki +lAr Ekine Bir Bakış" başlıklı bir makale yayınlandı. Bu makalede Yeni Uygur Türkçesindeki çokluk ekinin işlevlerinden bahsedilmiş, ancak ekin bahsedeceğimiz işlevinden Tömür 1987 kaynağındaki sınırlı bilgi çerçevesinde aktarmada bulunulmuştur (2017: 180).

Saygı duyulan kişiler ifade edilirken en son zikredilen isimden sonra +lAr eki getirilmektedir. Bu isimler iki veya daha fazla olabilmektedir. Aşağıdaki ilk cümlede tek kişi isimlerinden sonra +lAr eki kullanılmazken, iki kişi isimlerinden sonra +lAr eki kullanılmıştır. Bu örneklerde +lAr ekinin bağlama görevi açıktır:

Du Çyungni kéngşebeglikige; Du Véy, Yang Xunglarni divanbeglikige; Méng Guang, Ley Minlarni muderrislikka; Yi Mu, Li Cüenlerni orda molliliqiğa; Şi Céng, Féy Şilarni munşiyliqqa; Çyav Cuni resetbeklikige teyinlidi. “Du Çyung’u meclis beyilğine; Du Véy ve Yang Xu’yu divanbeyliğine; Méng Guang ve Ley Min’i müderrisliğe; Şi Céng ve Féy Şi’yi katipliğe; Çyav Cu’yu rasathane beyliğine tayin etti.” (G4: 18-19).

Bu leşkerlerni üç çong palvan başlap kélivatatti, ular Lyu Béy, Guen Yü, Cang Féylar idi. “Bu askerlerin başında üç büyük kahraman geliyordu. Onlar Lyu Béy, Guen Yü ve Cang Féy idi.” (G1: 137).

Özi Li Cu, Gav Si, Cang Ci, Fén Cavlarni élip leşkerliri bilen Luyangğa qarap mangdi. “Kendisi Li Cu, Gav Si, Cang Ci ve Fén Cav’ı alıp askerleri ile Luyang’a doğru gitti.” (G1: 47).

Cyang Véy, Cung Xuy, Déng Eyler ölgendin kéyin Cyang Yilarmu leşkeriy malimanda ölip ketti. Şahzade Lyu Şüen Xencu bégi Guen Yilarmu Véy Padişahlıqi leşkerliri teripidin öltürüldi. “Cyang Véy, Cung Xuy ve Déng Ey öldükten sonra saygıdeğer Cyang Yi de askeri kargaşada ölüp gitti. Şahzade Lyu Şüen ve Xencu beyi Guen Yi de Véy Padişahlığı askerleri tarafından öldürüldü.” (G4: 616).

Bu özellik kavranmadığı zaman diliçi aktarımlarda yanlışlıklar ortaya çıkabilmektedir. Aşağıdaki cümlelerin yükleminden de anlaşılacağı üzere, öznesi de çokluk olmalı. “Kulunuz ve Yüen Şav” yerine “Kulunuz Yüen Şav” gibi bir anlam, özne yüklem uyumsuzluğu doğurur; yani Yüen Şav’ın sıfatı “kemine” olursa +lAr eki almaması gerekir. Yine ikinci cümle örneğinde “Gen Mi” kelimelerinin arasında orijinal yazılıştaki virgülün bulunmaması bunun tek bir isim gibi algılanmasını doğurabilir:

Kemine Yüen Şavlar el-xanidanlıqımızning yoqılıp kėtişidin ensirep pidaiy leşker topliduk. “Bendeniz ve Yüen Şav ülkemizin ve hanedanlığımızın gittikçe yok olmasından endişelenip fedai askerler topladık.” (G1: 92).

Gen, Mi Xénilar selametmu? dédi Sun Çyen. “Gen Hanım ve Mi Hanım selamette mi? dedi Sun Çyen.” (G1: 544).

Özel isimlerden oluşan ve sonu +lAr ekli bu gruplarda bazen “ve” bağlacı da bulunabilir. “ve” bağlacının olduğu örnekler belki yapının asli şekli olabilir. Zira bu örnekler “ve” bağlacının kullanılmadığı örneklerden farklı özellik taşımamaktadır:

Véy Yen, Çén Şi, Du Çung ve Çang Nilar bargahqa kirip tevazu bilen öz gunahini tilidi. “Véy Yen, Çén Şi, Du Çung ve Çang Ni ordugaha girip tevazu ile başışlanmalarını diledi.” (G4: 224).

Sekiz beg emdi Lyu Béy, Guen Yü ve Cang Féylarning körsetken ecir-töhpilirini qutluqlap merikesorun teyyarlidi. “Sekiz bey şimdi Lyu Béy, Guen Yü ve Cang Féy’in gösterdiği başarıyı ve zaferi kutlamak için merasim hazırladı” (G1: 110).

Her ihtimalğa qarşı Şün Yü, Cya Şü, Sav Xung ve Şü Yülarni çong qarargahni saqlaşqa qoydi. “Her ihtimale karşı Şün Yü, Cya Şü, Sav Xung ve Şü Yü’yü ana karargâhı korumaya bıraktı.” (G1: 631).

Özel isimlerden oluşan ve sonu +lAr ekli bu gruplarda bazen “ve” yerine “bilen” bağlacı da kullanılabilir. İsimler saygı duyulması gereken şahıslara aitse sonunda yine +lAr eklenmektedir:

Cang Véy bilen Lyav Xualar tağda turup qarığudek bolsa...”Cang Véy ile Lyav Xua dağda

durup bakacak olsalar... (G4:203).

Şeherni peqet **Lyang Şü bilen Yin Şanglarnila** qaldurdi. "Şehri korumaya sadece **Lyang Şü ile Yin Şang'ı** bıraktı." (G4: 46).

+lAr eki ile kurulan bağlama grubu, başka bir unsurlarla bağlanmak istendiğinde iki grup "ve" bağlacı ile bağlanmaktadır:

Cugé Ké, Téng Yin, Lü Cü, Vang Dungalning ve aile tevelirining hemmisige yengi baştin qebre yasitilip, ularning sadaqetlik körsetkenligi teqdirlendi. "**Cugé Ké, Téng Yi, Lü Cü ve Vang Dung'un ve aile mensuplarının hepsine** yeni baştan kabir yaptırılıp, onların gösterdiği sadakat takdir edildi." (G4: 503).

Bir tereptin yene **Çüen Şang, Lyu Çénglarni ve ularning öyidiki çong-kıçık hemmeyleni** qutquzup keldi. "Bir taraftan da **Çüen Şang ve Lyu Çéng'i ve onların evindeki büyük küçük herkesi** kurtarıp geldi." (G4: 497).

Saygı duyulmayan isimlerin sonuna +lAr eki genellikle getirilmemektedir. Bu kişilerin sıradanlılığı veya şöhret sahibi olmadıkları isimlerinden sonra "dégen töt kişi", "dégen sekkiz kişi" gibi nezaketsiz ifadelerden de anlaşılmalıdır.

Hey, Dey Ling, Cang Xé! Sözümgé qulaq sélinglar. "**Hey, Dey Ling ve Cang Xé!** Sözüme kulak verin." (G4: 194).

Özining işençlik sergerdiliridin bolğan **Li Cö, Gu Si, Cuang Ci, Fen Çu** dégen töt kişiğe üç ming kişilik "uçar éyiq" qoşuni bilen Méyovuni muhapizet qılışqa buyruq berdi. "Kendisinin güvenilir komutanlarından olan **Li Cö, Gu Si, Cuang Ci ve Fen Çu** adlı dört kişiye üç bin kişilik "uçan ayı" ordusu ile Meyov'u muhafaza etmeyi buyurdu." (G1: 175).

Aşağıdaki aynı olaya ait iki ayrı cümlede saygı gösterilen ilk cümledeki kişiler +lAr eki ile bağlanırken; saygı gösterilmeyen ikinci cümledeki kişiler "ve" bağlacı ile bağlanmışlardır:

Dung Co özi on beş tümen leşkerni élip **Li Ru, Fen Çu, Cyang Cilar** bilen birlikte Xulav qorulini saqlaşqa keldi. "Dung Co bizzat on beş tümen askeri alıp **Li Ru, Fen Çu ve Cyan Ci** ile birlikte Xulav kalesinin muhafazaya geldi." (G1: 103).

Yüen Şav; Vang Guang, Çyav Mav, Bav Şin, Yüen Yi, Gung Rung Cang Yang, Tav Çyen ve Gungsun Zen dégen sekkiz begni Xulav qoruliğa ceng qılışqa evetti. "Yüen Şav; **Vang Guang, Çyav Mav, Bav Şin, Yüen Yi, Gung Rung Cang Yang, Tav Çyen ve Gungsun Zen** adlı sekiz beyi Xulav kalesine savaşımaya gönderdi." (G1: 103).

İsimlerin her birinden sonra +lAr eki getirilerek bunlar "ve" bağlacı ile bağlanmışsa burada nezaket veya saygı ifadesi olmayıp sadece çokluk anlatımı bulunmaktadır. Bu söz dizimi özel isimlerde olmayıp, cins isimlerde söz konusudur. Aşağıdaki cümlede +lAr ekinin hem saygı ifadeli bağlaç görevini hem de sadece çokluk anlatımlı grup oluşturduğu görülmektedir:

Li Lé, Xen Şyenler birlişip öz namidin **lükçekler, séhirgerler, cadugerler ve çaparmenler** bolup ikki yüzdin artuq kişini melum qilip, leşkerbégi, teptişbégi qatarliq menseplerge qoydi. "**Li Lé ve Xen Şyen** birlişip kendi adlarına **kaypaklar, sihirbazlar, büyüçüler ve emirerlerinden** iki yüz kişiyi belirleyip, asker beyi, teftiş beyi gibi makamlara yerleşirdi." (G1: 27).

Cins isimlerden oluşan ve aralarında bağlama çizgisi çekilerek yazılan ikilemelerin sonundaki +lAr eki bu bağlacı pekiştirir. Ancak isim tamlaması veya tek kelimelik isimlerin sonunda olursa +lAr çokluk anlamı verir:

Saray-heremler bina qilindi, **ecdadlar ibadetxaniliri, xanidanliq mehkimiliri, şehir qorganliri, xezine-ambarlar** yasaldi. "Saray ve harem bina edildi; **ecdat mabetleri, hanedanlık mahkemeleri, şehir**

kaleleri, hazine ve ambar yapıldı.” (G1:289).

Yukarıdaki cümlede geçen “saray-heremler” (saray ve harem), “hezine-ambarlar” (hazine ve ambar) ikilemelerindeki +lAr eki, ikilemelerin arasındaki bağlaç vazifesi gören “-” çizginin anlamını pekiştirmektedir. Metnin gelişinden de bunlarda çokluk anlamının olmadığı anlaşılmaktadır. Eğer bu ikilemelerin başında çokluk ifade eden “nurgun, nurgunluğan vb.” (çok, pek çok vb.) bir sıfat bulunursa +lAr ekinin çokluk ifadesine diliçi aktarımlarda gerek duyulmaz. Bu ikilemeler veya ikilemelerden oluşan bir kaç grubun tek bir bağlama grubu halinde aktarılması mümkündür. Cins isimlerde görülen çizgi işaretli bağlama özel isimlerde görülmez:

Lü Bu leşkerlerini başlap arqidin qoğlidi, nurgunluğan yarağ-cabduqlar, kiyim-savutlar, at-ulağlarni ğenimet aldı. “Lü Bu askerlerinin başında arkadan kovaladı, pek çok silah, techizat, giysi, zırh, at ve yük hayvanını ganimet aldı.” (G1: 363).

Uningdin köre Li Çölerdin yoşurunçe altun-kümüş, ünçe-mervayitlerni élip, töt-beş yigitni egeştürüp, leşkerni taşlap qaçayli, dédi “Bunun üzerine saygıdeğer Li Çö’den gizlice altın, gümüş, inci ve mücevherleri alıp, dört beş yiğidi peşine takıp, askerleri bırakıp kaçalım, dedi.” (G1: 184).

Bu yerge nurgun er-ayallar yiğilişqandı. “Buraya pek çok erkek ve kadın toplanmıştı.” (G1: 74)

5. Sonuç

Türk dilinde eklerin zaman içerisinde işlevlerini kaybettiği gibi, aksine yeni işlevler kazandığı da görülebilmektedir. Türkmen Türkçesinde “isim+(-dır) +isim” kuruluşundaki yapıları bağlama grubu olması gibi: “erteki+dir + matal” (masal ve bilmece), “guşlar+dır + candarlar” (kuşlar ve canlılar) vb. -dır ekinin “ve” bağlacının erimesiyle onun anlamını kazanabilmiş olması doğrudan -dır ekinin yeriyile ilgilidir. Burada aynı zamanda -dır ekinin de bildirme işlevini kaybetmiş olduğunu söylemek gerekir (İlker 2003: 121-122). Eski Türkçeden sonra yaygınlaşan ve genel itibariyle hem isim hem de fiil çekiminde çokluk ve topluluk bildiriminde kullanılan +lAr ekinin pek çok fonetik şeklinin yanı sıra, birçok işlevi de ortaya çıkmıştır. Yeni Uygur Türkçesinde ekin farklı bir işlevi dikkat çekicidir.

+lAr ekinin çokluk işlevinin yanı sıra teklik şahıslarda kullanıldığında ortaya çıkan nezaket işlevi Yeni Uygur Türkçesinde standart bir özellik olarak varlığını devam ettirmektedir. Hatta Yeni Uygur Türkçesinde bu ekin +liri şekli ikinci şahıs nezaketi de ifade edecek şekilde işlev genişlemesine uğramıştır.

+lAr ekinin nezaket kullanımı özel isimlerde tek bir isimde görülebildiği gibi “ve” veya “bilen” bağlaçları ile iki veya daha fazla özel isimin bir araya getirilmesi ile oluşturulan bağlama gruplarının sonunda da görülebilmektedir: (özel isim + bilen + özel isim +lAr) veya (özel isim + özel isim + özel isim...+ ve + özel isim +lAr) yapılarında bizim kanaatimizce düşürülmüş olan “ve” ve “bilen” bağlaçlarının işlevini +lAr eki üstlenmiştir. Tıpkı Türkmen Türkçesinde +dIr ekinin “ve” bağlacının düşürülmesi sonucu onun işlevini üstlenmesi gibi +lAr ekinde de böyle bir işlev farklılığı ortaya çıkmıştır.

Summary

+lAr plural suffix, which we have seen since the first periods of writing and continued its existence until today, is also used for the expression of the plurals in Turkish language beside short aspirated suffixes as +An, +GUn, +t . +lAr plural suffix, is widely used today in Turkish writing languages the following variants: +lAr, +lOr, +dAr, +dOr, +zAr, +tAr, +tOr, +nAr, +nOr; lA. New Uighur Turkic is also usually in the form of +lAr. However, in the case of open syllables, + liri takes shape. Today + is the multiplicity of the Turkish language in general terms

In addition to its multitude function, +lAr plural suffix also undertook some different functions accordingly. More different from its functions in Turkey Turkish, there are samples of the suffix's "and" conjunction task fulfilling by ending with becoming group of words with the courtesy form of New Uyghur Turkish. As in the following sentence:

Özi Li Cu, Gav Si, Cang Ci, Fén Cavlarni élip leşikerliri bilen Luyangğa qarap mangdi. "Itself; He took Li Cu, Gav Si, Cang Ci and Fén Cav and went to Luyang with his soldiers." (G1: 47).

When this feature is not understood, mistakes may occur during intralingual transfers. This function, which is an important feature to be aware of intralingual transfers, is not clarified in resources. We will try to reveal the mentioned "conjunction" function with reference to the samples we scanned and received from "Üç Padişahliq Heqqide Qisse" named historical novel's first (Guencung 2012a) and fourth volumes (Guencung 2012b) [3] published with the New Uyghur Turkish.

As a consequence of the reduction of these conjunctions in the group of words connected by the conjunction "ave" or "bilen", the "+lAr" has assumed their function.

KAYNAKÇA

- ATA Aysu (2009), Türk Dillerinde +IA Çokluk Eki", *International Journal of Central Asian Studies*, Volume 13, pp 89-99.
- DENY Jean (2012), *Türk Dil Bilgisi, Osmanlı Türkçesi*, (Çev. Ali Ulvi ELÖVE), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- ERCİLASUN Ahmet Bican (2016), *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ÉZİZ Adil-TAŞPULAT Abdullétip (1985), *Hazırqi Zaman Uyğur Tili Asasliri*, Kaşgar: Qeşqer Uyğur Neşriyatı.
- GUENCUNG L. (2012a), *Üç Padişahlıq Heqqide Qisse, C.1*, Ürümçi: Şincang Xelq Neşriyatı, 2. Bs.
- GUENCUNG L. (2012b), *Üç Padişahlıq Heqqide Qisse, C.4*, Ürümçi: Şincang Xelq Neşriyatı, 2. Bs.
- HARBALİOĞLU Neşe (2017), "Yeni Uyğur Türkçesindeki +IAr Ekine Bir Bakış", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, sa.44, Ankara: s. 173-186.
- İLKER Ayşe (2003), Türkmen Türkçesinde –dır Ekinin "ve" Bağlacı İşlevinde Kullanılışı", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, sa. 15 (Bahar 2003): 119-123.
- JOHANSON Lars (2002), "Güneybatı Türkçesinde Çokluk Eki Şekilleri" (Çev.Nurettin DEMİR), *Hacettepe Üniversitesi Türkbilgi/Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, sa 2002/3: 174-187.
- KAYDAROV A.T. vd. (1966), *Hazırqi Zaman Uyğur Tili II. Qisim Morfologiya ve Sintaksis*, Alma-ata: KORKMAZ Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yayınları.
- ÖTKÜR Abdurêhim Tileşup (1985), *Ömür Menzilliri (Şêir, Dastan, Nesirler Toplimi)*, Ürümçi: Yaşlar Neşriyatı.
- ÖZTÜRK Rıdvan (1994), *Yeni Uyğur Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları, 1. Bs.
- TEKİN Şinasi (1992), "Eski Türkçe", *Türk Dünyası El Kitabı, (Dil-Kültür-Sanat)*, c.2: 142-192.
- TÖMÜR Xemit (1987), *Hazırqi Zaman Uyğur Tili Grammatikisi (Morfologiya)*, Pekin: Milletler Neşriyatı.
- YAKUT Abliz, GEYURANİ Genizat vd. (1999), *Uyğur Tilining İzahlıq Luğiti (Qisqartilmisi)*, Ürümçi: Şincang Xelq Neşriyatı.
- ZEYNALOV Ferhat (1993), *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, (Akt: Yusuf GEDİKLİ), İstanbul: Cem Yayınevi.

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNİN ÖNEMLİ BİR ESERİ: GÜLŞEN-İ HAYAT*

AN IMPORTANT WORK OF OLD ANATOLIAN TURKISH: GÜLŞEN-İ HAYAT

Gökhan ÖLKER**

Öz

Gülşen-i Hayât'm elimizde iki nüshası vardır. İkisi de Konya Ahmet Rasih İzzet Koyunoğlu Şehir Müze ve Kütüphanesi'nde kayıtlıdır. Çalışmamızda esas aldığımız nüsha 13652 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Nüshada eserin tam adı "Gülşen-i Hayât ve Merhem-i Memât" olarak geçmektedir. Bu ad eserin ilk sayfasında, besmelenin hemen üzerine kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eserin ikinci nüshasında ise "Haza Kitâbu Tuhfeti'l-Ebrâr" başlığı vardır. Bu ad da besmelenin hemen üzerinde kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bu nüsha da 12752 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

Gülşen-i Hayât bir mevize, nasihat ve vaaz kitabıdır. Hedef kitlesi halk olduğu için anlatımda samimi ve sade ifadeler hâkimdir. Eserde söylenen sözlerin etkisini artırabilmek için ayetlerden, hadislerden örnekler verilmiş, birçoğu günümüzde halk arasında anlatılan hikâyeler ve kıssalar olup metnin geneline serpiştirilmiş durumdadır.

Biz bu çalışmamızda Gülşen-i Hayat'm konusu, yazarı, tarihi, nüshaları, fiziksel özellikleri, imlası ve dili hakkında bilgi vereceğiz.

•

Anahtar Kelimeler

Tuhfetü'l-Ebrar, Gülşen-i Hayat, Eski Anadolu Türkçesi, Âşık Yunus.

•

* Bu makale 18-21 Ekim 2017 tarihinde Alanya'da düzenlenen II. INES Uluslararası Akademik Araştırmalar Kongresinde sözlü sunulan bildirinin genişletilmiş ve düzenlenmiş şeklidir.

** Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğt., golker@gmail.com

Abstract

There are two copies of *Gülşen-i Hayât*. Both are registered in Ahmet Rasih İzzet Koyunoğlu City Museum and Library. The first copy is our work based on it and is registered with the 13652 archive number. In the copy, the full name of the work is "Gülşen-i Hayât ve Merhem-i Memât". This name is written in red ink on the first page of the work, just above the bezel. The second copy of the work is titled "Haza Kitâbu Tuhfeti'l-Ebrâr". This name is written in red ink just above the feeder. The work is registered with the archive number 12752.

Gülşen-i Hayat is a book of sermon, advice and preaching. Because the intended population is the people, the expression is sincere and simple. In order to increase the influence of the mentioned words, examples are given from the Ayah, hadiths, and many of them are interspersed with the texts which are told among the people even today.

In this work, we will give information about the subject, writing, history, copies, physical features, marking and language of *Gülşen-i Hayat*

•

Keywords

Tuhfetü'l-Ebrar, Gülşen-i Hayat, Old Anatolian Turkish, Âşık Yunus.



1. Giriş

Anadolu'da Oğuz ağzına dayalı yazı dilinin oluşmasındaki ilk devre Eski Anadolu Türkçesi - Eski Oğuz Türkçesi - olarak anılır. Bu dönem kabul gören anlayışla 13. yüzyıl ile 15. yüzyıl arasını kapsayan yaklaşık üç asırlık bir süredir. 15. yüzyıldan sonra yerini Osmanlı Türkçesine bırakmıştır. Eski Oğuz Türkçesi siyasi olarak Anadolu Selçukluları dönemini, Karakoyunlu ve Akkoyunlu dönemleriyle Osmanlı imparatorluğunun ilk dönemini içine alır (Ercilasun 2009: 438).

Eski Anadolu Türkçesi bilhassa Türkçe bakımından kendisinden sonraki iki devreden çok farklıdır. Bu devreye Batı Türkçesinin bir oluş, bir kuruluş devresi olarak bakmak yerinde olur. Batı Türkçesini Eski Türkçeye bağlayan birçok bağlar bu devrede kendisini iyice hissettirmektedir. Bu devreden sonraki Türkçede gördüğümüz birçok yeni şekil de bu devrede Eski Türkçedeki şekillerin izlerini taşımaktadır. Eski Anadolu Türkçesi bir taraftan böylece Eski Türkçenin izlerini taşıırken diğer taraftan köklerde ve eklerde bazı ses ve şekil ayrılıkları göstermek suretiyle Osmanlıca ve Türkiye Türkçesinden biraz farklı bir durum arz eder (Ergin 1997: 17).

Eski Anadolu Türkçesinin eserlerini yayımlamak, onları gün ışığına çıkararak Türk dilinin ve Türk dili araştırmacılarının hizmetine sunmak, önemli çalışmalar olarak kabul edilmektedir. Biz de bu çalışmamızda dönem için önemli olduğunu düşündüğümüz Gülşen-i Hayat adlı eser üzerinde duracağız.

2. Gülşen-i Hayat

2.1. Konusu

Gülşen-i Hayat bir mevize, vaaz ve nasihat kitabıdır. Eserde hayatın nasıl gül bahçesine çevrileceği, kaçınılmaz olan ölüme, ebedî hayata hazırlanarak nasıl çare bulunacağı anlatılmaktadır. Eser, dünya sevgisinin kötülüğü, bu sevginin tezahürleri olan hırs, tamah gibi duyguların fenalığı, ahiret sevgisinin önemi, ahirete hazırlık, dünyadan uzaklaşma, kibir, yalan, zina gibi günahlar ile cennetin nimetleri, cehennemin azapları, tevazu, kadınlara iyi davranılması gibi dinî ve ahlaki konularda okuyucuya nasihatlerde bulunmaktadır. Bu nasihatler esnasında tasavvuf edebiyatında bir gelenek olan anlatının içine hikâyeler serpiştirme usulü aynen eserde de kendini göstermektedir. Söylenilen sözlerin etkisini artırabilmek için ayetlerden, hadislerden iktibaslar yapılmış, birçoğu günümüzde dahi halk arasında anlatılan hikâyeye ve kıssalardan örnekler verilmiştir.

2.2. Yazarı ve yazılış tarihi

Eser sondan eksik olduğu için herhangi bir temmet kaydı ya da bir müellif veya müstensih adı tespit edilmemiştir. Eserin içerisinde de bu hususta herhangi bir kayıt yoktur. Kütüphane kaydında müellifin Yunus B. Ubeyd olabileceği kaydedilmişse de bu pek mümkün görünmemektedir. Eserde sadece bir kez geçen (115b/8) bu isim Kûfe'de doğup Basra'da ölen ve miladi 8. yüzyılda yaşayan bir velidir. Ne eserin dili, ne de eser içerisinde geçen ve günümüzde ne zaman yaşadığını bildiğimiz şahıslar¹ ile yine yazılış tarihini bildiğimiz eser

¹ Bâyezid-i Bistâmî 9. yüzyıl; Yahya bin Muâz 9. yüzyıl; Kadı Beydavi 14. yüzyıl vb.

içerisinde geçen bazı eser ve tefsirler² müellifinin Yunus B. Ubeyd olmadığını kesinlikle ortaya koymaktadır. Eser tercüme olsa dahi eserin Yunus b. Ubeyd'e ait olma ihtimali yukarıdaki sebeplerden dolayı mümkün görünmemektedir.

Söz konusu yazmanın ilk sayfasında eserin adının altında "Yunus Emre" kaydı vardır. Yine esere giriş yapmadan önceki boş sayfada da sonradan eklenme ihtimali olan bazı kayıtlarda da "Âşık Emrem", "Kitab-ı Yunus Emre" "Kitab-ı Gülşen", "Yunus Emre" gibi notlar göze çarpmaktadır.

Yunus Emre üzerine en geniş çalışmayı yapan Mustafa Tatcı, bu çalışmalarını Yunus Emre Divanı adıyla 4 cilt olarak yayımlar. Çalışmalarının dördüncü cildini Âşık Yunus Emre'ye ayırmıştır. Üç Yunus'tan bahseden Tatcı, bunların Büyük Yunus, Âşık Yunus ve Derviş Yunus olduğunu söyler. Kendinden önce yapılan araştırmaları da göz önüne alan Tatcı, Âşık Yunus'un H. 843 (M. 1439) yılında vefat ettiğini ve Bursa'da medfun olduğunu bildirmektedir. Bu 15. yüzyıl Yunus'unun önceki Yunus Emre'nin takipçisi olduğunu söylemekte. ayrıca ölümüne "Gülşen-i Tevhid" veya "Âşık Yunus Emre" sözleriyle tarih düşürüldüğünü belirtmektedir (Tatcı 1997: 9-21). Buradaki "gülşen" ifadesi dikkat çekicidir. Biz tüm bu bilgiler ışığında elimizdeki eserin Âşık Yunus Emre'ye ait olabileceğini düşünmekteyiz.

Esere giriş yapmadan önceki, Âşık Yunus Emre kaydının düşüldüğü sayfada, biraz silinmiş olsa da, H. 821 rakamı vardır. Bu da M. 1418 yılına karşılık gelmektedir. Ayrıca eserin dil özellikleri ve imlası tam da 15. yüzyılın ilk yarısını işaret etmektedir. Daha önce yaptığımız bir çalışmada tarihi belli olmayan Eski Anadolu Türkçesi eserlerinin tarihlendirilmesinde "et-/it- ve kıl-" fiillerinin sıklık analizinin yol göstericiliği bilimsel bir metot ile ortaya konulmuştu (Ölker 2015)³. Gülşen-i Hayat üzerinde bu iki fiilin sıklık analizi yapıldığında *et-/it-* fiilinin kullanım sıklığı, *kıl-* fiilinin kullanım sıklığının yaklaşık iki katıdır (688'e 325). Bu sonuç da Gülşen-i Hayat'ın 15. yüzyılın ilk yarısı eserlerinden olduğunu ortaya koymaktadır. Yukarıda izah ettiğimiz Âşık Yunus'un yaşadığı tarih ile Gülşen-i Hayat üzerinde yapmış olduğumuz kelime analizinde çıkan sonuçlar eserin 15. yy. ilk yarısı eserlerinden olduğu fikri ile örtüşür mahiyettedir.

Eserin imla özellikleri ve dil hususiyetleri de onun Eski Anadolu Türkçesine ait olduğunu göstermektedir. Tarama Sözlüğünde tanıklanmayan kelimeler, eskicil kullanımlar, Eski Anadolu Türkçesini yansıtan şekil ekleri vb. birçok özellik eserin tarihi hakkında bize bilgiler sunmaktadır. Bunlara ilaveten eserin iddia edilen tarihe ait olduğunu gösterir bir imla özelliği de harflerin altına müstakil şekillerini yazma geleneğidir. Kutadgu Bilig ve özellikle Atabetü'l-Hakayık'ta gördüğümüz bu gelenek, Arap alfabesindeki harflerin diğer harflerle birleştikten sonra, okunamama ihtimalini ortadan kaldırmak için, bazı harflerin altına o harfin müstakil şeklinin yazılmasıdır. Bu bilhassa Arap alfabesinin Türk dili için henüz işleklik kazanmadığı dönemlerde geçerli bir uygulamadır. Sonraki dönemlerde çok da tercih edilmemiştir. Eserde böyle bir uygulamanın olması, eserin bu eski geleneğin devam ettirdiğini gösterdiği gibi tarihi hakkında da bize veriler sunar.

² Kitāb-ı Şavma' ve Minhācū'l 'Ābidin: Gazalī'nin eserleri; Tefsīr-i Kebir: İmam Fahreddin-i Rāzī (1149-1209 M.) tarafından hazırlanmış tefsir vb.

³ Bu çalışmada ilk yazılı kaynaklarımızdan başlayarak özellikle 16. yüzyıla kadar olan önemli eserler taranarak *et-/it-* ve *kıl-* fiillerinin tarihi süreç içerisinde kullanım sıklıkları tespit edilerek, Türk dilinin dönemleri ve yüzyılları ayrı ayrı ele alınmış ve her dönem için değerlendirmeler yapılmıştır. 13, 14, 15 ve 16. yüzyıllar ve sonrası için *et-/it-* ve *kıl-* fiillerinin sıklık analizlerini ortaya koyan grafikler ayrı ayrı gösterilmiştir.

2.3. Nüshaları

Gülşen-i Hayât'ın tespit ettiğimiz iki nüshası vardır. Bunların ikisi de Konya Büyükşehir Belediyesi Ahmet Rasih İzzet Koyunoğlu Şehir Müze ve Kütüphanesi yazma eserler bölümündedir.

Birinci nüsha çalışmamızda esas aldığımız nüsha olup burada eserin tam adı "Gülşen-i Hayât ve Merhem-i Memât"tır. Bu ad eserin ilk sayfasında, besmelenin üzerine kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eser 13652 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Bu nüsha karton kapak içerisinde 285 varaktan oluşmaktadır. Sonu eksiktir. Bununla birlikte 8b-9a ve 117b-118a sayfaları arasında çoban kelime takip edilememektedir, bu yüzden de birer sayfa eksiktir. Konu bütünlüğü göz önüne alındığında bu aradaki eksikliklerin birer sayfadan fazla olmadığı söylenebilir.

Gülşen-i Hayât'ın her sayfasında 11 satır vardır. Temiz bir nesih hatla harekeli olarak kaleme alınmış olan eserin ilk sayfasında çok az bir yırtılma vardır. Yine 16. varığın alt kısımlarında da çok az yırtılma vardır. Bunların dışında metinde okunmayan herhangi bir yer yoktur. Ayetler, hadisler ve dualar ile Tanrı'nın isimlerinin geçtiği yerler kırmızı mürekkep ile yazılmıştır.

Eserin B nüshasında ise "Haza Kitâbu Tuhfetü'l-Ebrâr" başlığı vardır. Bu ad da besmelenin hemen üzerinde kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eser 12752 arşiv numarasıyla kayıtlı olup, Müridî'nin "Pend-i Ricâl" adlı eseriyle birlikte karton ciltli bir mecmuadadır. Sondan eksik olan nüsha, mecmuanın 1b-20b varakları arasında toplam 19 varaktan oluşmaktadır. Diğer nüshaya göre daha temiz ve okunaklıdır. Her sayfasında 13 satır vardır. Ayetler, hadisler ve dualar ile Tanrı'nın isimlerinin geçtiği yerler kırmızı mürekkepledir.

Bunların dışında henüz ulaşamadığımız fakat Vasfi Mahir Kocatürk'ün hakkında verdiği bilgilere dayanarak aynı eser olduğunu düşündüğümüz bir nüsha daha vardır. Kocatürk Büyük Türk Edebiyatı Tarihi adlı eserinde 14. yüzyıl nesrini anlatırken "Yazarı bilinmeyen eserler" başlığı altında "Tuhfetü'l-Ebrâr" adlı bir eserden bahsederek: "Şahsi kütüphanemizde bulunan telif tarihi ve müellifi belli olmayan sonu eksik nüsha kâğıdı ve bilhassa imlası bakımından Anadolu lehçesiyle yazılan en eski eserler evsafındadır. Çok güzel bir dille, samimi ve olgun bir ifade ile yazılmış olan bu kitap eski Türk nesrinin en değerli eserleri arasında sayılabilir. Konusu ilk Anadolu eserlerinin birçoğu gibi basit bir şekilde tasavvufi ve dinîdir. Dünyanın faniliği ve kötülüğü, ahiret için çalışma, dinî ahlak ve ibadet eserin didaktik ruhunu teşkil etmektedir. Fakat saf ve sade ifadesi tefsirlerde, peygamber hikâyelerinde canlı ve sempatik bir hal almaktadır. Eser dil ve üslup bakımından Mehmet oğlu Mustafa'nın eserlerine benzemektedir. Belki de onundur. Değilse çağdaşlarından birinidir." (Kocatürk 2016: 164) ifadelerine yer vermiştir.

Bu nüshayı göremediğimiz için kati bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak Kocatürk'ün eserin niteliklerini anlatırken verdiği bilgilerden bahsi geçen yazmanın üzerinde çalıştığımız eserle birebir örtüştüğü görülmektedir. Konu başlıkları, eserin dili, kâğıdı, imlası hatta sondan eksik olması, yazarının ve telif tarihinin belli olmaması gibi özellikler Gülşen-i Hayât'ı andırmaktadır. Kocatürk'ün vefatından sonra kitaplarının Milli kütüphaneye bağışlandığını biliyoruz, ancak kütüphane kayıtlarında böyle bir esere rastlayamadık. Kütüphanenin Yazma Eserler Bölümü ile yaptığımız görüşmeden de bu hususta bir sonuç elde edemedik.

Eserin içerisinde bazen atlanmış satırların olması, sayfa kenarlarına unutulmaların yeniden yazılması, imlâda, nadir de olsa eserin bütününe uygun olmayan daha yeni şekillerin

görülmesi, bazı eskicil yapıların tanınmayarak yerine yeni bir yapının yerleştirilmesi eserin istinsah olduğunu göstermektedir. Eserin bütünü göz önüne alındığında 16. yüzyılda istinsah edildiğini söylemek mümkündür.

2.4. İmlası ve Dili

II.IV.I. i/é/e meselesi: Metnimizde her üç ünlü de karışık olarak kullanılmaktadır.

a) Metinde kapalı é ile yazılan kelimeler⁴: Kapalı é dört defa geçmektedir. Bu dört kelimedenden birisi aynı zamanda normal e ile yazılırken üçü hem normal e ile hem de i ile yazılmaktadır.

Ermeni kelimesi hem kapalı é ile hem de normal e ile yazılmıştır: *Ermeni* (أرمني) olup öldük, cühüdlük *Érmenilik* (أيرمني لك) bir hoş nesne imiş (70a/6-7)

Et- fiili hem kapalı é ile hem de i ile yazılmıştır: *Zinhār ve hezār zinhār étmeyüz* (أيتمكز) kim ne *iderse* (ايدرسه) kendü nefsine *ider* (ايدز) (205b/6).

Gén “geniş” hem kapalı é ile hem normal e ile hem de i ile yazılmıştır: *Kabrüñüz tar midür yohsa géñ* (كيناك) midür? (74b/10); sinlesi göz irimi yir *geñ* (كيناك) içi tolu nürıla (60a/5); İbrâhîm’i mancılığa koyup *giñ* (كيناك) yirden oda atasın didi (95b/7)

Béş “beş” hem kapalı é ile, hem normal e ile hem de i ile yazılmıştır: *Ve dahı hazreti risâlet eydür: béş* (بيش) dürlü nesne orucu (254a/5); *dilerse şunar cānları alur günde beş* (بش) kez (51a/8), *biş* (بيش) yüz yıllıq yoldur (152a/7)

b) Bugün e ile yazılıp da metinde i ile yazılan kelimeler: Bu tarz kelime sayısı oldukça fazladır. Birkaç örnekle yetineceğiz.

Dir- “der-, toplamak” sadece i ile yazılmıştır: *Ħarış olur dirüp* (درب) cem’ itmek ardınca olur (5a/3)

Bizen- “bezenmek, süslenmek” sadece bir defa geçmektedir. Diğer kullanımlarda bezen- şeklindedir: *Alaca bulaca geyerler bizenürler* (بزنورلر) dahı şokaqlara girüp (279a/10)

Gice “gece” metinde hem e’li hem de i’li şekilleriyle geçmektedir: *Bir gice* (كجه) bir şālih dostın evine da’vet eyledi (283a/5), *teobe kıla ve şabāh geceye* (كجه يه) irmezın diyü (79a/9)

Girü “geri; tekrar, sonra” sadece i ile yazılmıştır: *Her bir nefes ki çıkar girü* (جرو) dönüp gelmez (49a/10)

Vir- “ver-“ sadece vir- şeklindedir: *Yaz u kış yemiş vire* (ويره) hiç eksilmeye (86b/10)

c) Bugün i sesiyle olan fakat metinde e sesiyle gösterilen kelimeler metinde çok fazla karşımıza çıkmamaktadır.

Gey- “giy-“ metinde sadece bir defa giy- şeklinde kullanılmış, bunun dışında hep gey- şekli tercih edilmiştir: *Acıkmayacaqca yiyecek üşümeyecekce giyecek* (كيجك) kanā’at (123a/5), *yarın ne yeyeyim ne geyeyim* (كيجيم) diyü guşşalana (9b/11)

Eyü “iyi” kelimesi metinde e ile yazılmıştır: *Pes yārenler görüñ tevāzu’ meskenet ne eyü* (أيو) şıffatdur... (268b/10)

2.4.2. ç, ɲ ve p meselesi: Ünlülerin yazılışında olduğu gibi ünsüzlerin yazılışında da eski Uygur imla geleneği ile Arap-Fars imla geleneği yan yana devam etmektedir. Arap alfabesinde Türkçenin p, ç, g, ɲ, ünsüzlerini karşılayan özel işaretler bulunmadığından p (پ), ç (چ), g (گ) ve

⁴ Kapalı e konusunda geniş bilgi için bk: Orhan YAVUZ, Türkçe’de Kapalı E, S.Ü. Fen - Ede. Fak. Edebiyat Dergisi 1991, S. 6, s. 271-305.

⁵ Bu kelimedede kapalı e özelliğinin yanında bir hareke hatasından da bahsedebiliriz. Çünkü kelime *eyitmenüz* şeklinde harekelenmiştir.

η (ك) işaretleri ile karşılanmışlardır. Bununla birlikte ç'yi karşılamak için (چ), p'yi karşılamak için (پ) harflerini, η'yı karşılamak için ise bazen ng (ك) harf kombinasyonu kullanılmıştır. (Özkan 1995: 88). Bu harfleri tek tek ele alacak olursak;

a) Ç harfi metinde hem cim harfi ile hem de çim harfi ile yazılmıştır. Bu şeklin Türkçe kelimeler için zaten herhangi bir standardı yoktur. Fakat yabancı kelimelerde dahi c ile yazılması gereken bazı kelimelerin ç'li yazıldığı görülmektedir. Biz metni kurarken metinde nasıl yazıldığını çok da dikkate almadan c okunması gereken yerde c, ç okunması gereken yerde ç okuduk:

aç اچ ، أچ

ağaç اعاچ ، اعاچ ، اعاچ ، اعاچ

cevher جههر ، جههر

cevmerd جهمرد ، جهمرد

b) Standart Arap harfli metinlerde p harfi yazılmaz, çoğunlukla p olması gereken yerlerde bile b harfi tercih edilir. Biz okuma yaparken p okunması gereken yerlerde p, b okunması gereken yerlerde de b okuruz. Üzerinde çalıştığımız metinde ise bu karışıklık devam etmekte birlikte, b olması gereken birçok yerde kelimelerin p ile yazıldığı görülmektedir. Türkçe kelimelerin yanında yabancı kelimelerde dahi bu p'leşme göze çarpmaktadır. Biz yine okurken geleneksel okuma usullerine sadık kalarak p gereken yerde p, b gereken yerde b okuduk. Ancak bu özelliği burada ifade etmeyi de gerekli gördük:

babacuk باباجوق ، باباجوق ، باباجوق ، باباجوق ، باباجوق

kabul قبول ، قبول

tevbe توبه ، توبه

pādişāh پادشاه ، پادشاه ، پادشاه

c) Metinde damak n'si ise bir kaç yerde eski imlaya uygun olarak ng (ك) ile karşılanmaktadır. Bunun dışında ise (ك ve ك) harfleri kullanılmıştır:

senüng سنونك

Tanrı تنكري

2.4.3. Kelimelerin imlası

Arapça ve Farsça kelimelerin yazımında çok fazla hata gözümüze çarpmaktadır. Yabancı kelimeler birden fazla imla ile yazılmıştır. Hatta hata olarak değerlendiremeyeceğimiz bazı ağız özelliklerinin de doğrudan yazıya yansdığı görülmektedir:

āzād آزاد ، آزاد ، آزاد

hātif هاتيف ، هاتيف ، هاتيف

şifat صفت ، صفت ، صفت

teqarrüb تقرب ، تقرب ، تقرب

Yabancı kelimelerdeki imla kargaşası Türkçe kelimelerin yazımında da kendini göstermektedir. Bir kelime bazen beş farklı imla ile yazılabilmektedir:

adlu ادلو ، ادلو

avuç اوچ ، اوچ ، اوچ ، اوچ ، اوچ

azuq ازق ، ازق ، ازق ، ازق ، ازق

Bunların dışında farklı bir imla ile yazılan kelimelerden dikkat çekenler şunlardır:

Al- fiili bir yerde –muhtemel bir imla hatası olmakla birlikte- ayın harfi ile yazılmıştır: *Hep evde kim varısa kovdılar yalunuz beni 'alığodılar* (علي فُودِيلَر) (23a/5)

Dert kelimesi Türkçe imlaya uygun olarak t ile yazılmıştır: *Anlar dahı bu dertde* (دَرْتَدَه) *olmadılar* (27b/8)

Ve bağlacı Farsça bir kelime grubunun arasında vav ve elif ile de yazılmıştır: *Hak te'ālā celle ve 'alā eydür bedrüstī ve* (اِ) *rāstī* (164a/9)

Dosdoğru kelimesinde ağzın imlaya yansmasıyla kelime *dosttoğrı* şeklinde yazılmıştır. Bir bakıma konuşurken vurguyu artırmak için baskılı söylenen ses, yazıda da çift gösterilmiştir: *Belki dosttoğrı* (دُوسْتُطُغْرِي) *geçe gide* (223b/2)

2.4.4. Ek uyumsuzluğu: Ek uyumsuzluğu hem düzlük-yuvarlaklık hem de önlük-artlık bakımından ele alınan bir konudur. Düzlük-yuvarlaklık uyumu Eski Anadolu Türkçesinin genelinde olduğu gibi metinde de yoktur. Bazı uyuma girmiş örnekler rastlansa da bunların müstensih tercihi olabileceği göz önüne alınmalıdır. Önlük-artlık uyumu ise düzlük-yuvarlaklık uyumuna göre çok daha sağlamdır. Bu konuda Özkan “Kalınlık-incelik uyumu Eski Anadolu Türkçesinde oldukça kuvvetlidir. Bugün uyuma aykırı olan -ki aitlik eki ile imlada bitişik yazılan ile, için edatları, i- yardımcı fiilinin geçmiş zaman isim fiili i-dük, hikâye ve rivayet şekilleri kalın sıradan kelimelerde de uyuma girmiştir” demektedir (1995: 93). Metnimizde de Özkan’ın bu söylediğini destekleyen örnekler vardır. Ancak burada değinmek istediğimiz uyum dışı olan örneklerdir. Metinde tespit edilen uyum dışı örnekler şunlardır: *Şahrā içinde küçük kalkancük* (فَلْقَانْجُوكْ) *gibidür dimiş* (151b/1); *bu yir bu sa'ir adlu tamuda olmaz-idük* (أُولْمَزْدَكْ) *'azāblara* (163b/1), *ve dahı hayāt-ı dünyānuñ birkaç günlik* (كُونْلُقْ) *bekası yok...*(165b/5), *pes siz dahı key şakınuñ virduğnuz* (وَرْدُغَنْزْ) *şadaqada* (216a/11), *pes münādiler nidā kıla ol köşklerindeğı* (كُوشْكَرْ نَدْغِي) *hürı kızlarına* (220a/11), *kakıyup gāzaba geldiğnuz* (كَلْدِغَنْزْ) *vakt hatunınuza uymayasız* (282b/11), *kakıyup gāzaba geldiğnuz* (كَلْدِغَنْزْ) *vakt anlara uysağnuz* (283a/2)

2.4.5. Ünsüz ikizleşmesi: Ünsüz ikizleşmesi denince kaynaklar genellikle kök veya gövdede olan ikizleşmeden bahsetmektedirler. Bunun sebebini de ünlü kısalması, ünsüz değişmesi, vurgu gibi seslik sebeplere bağlamaktadırlar (Eker 2011: 296, Özkan 1995: 101). Ancak üzerinde çalıştığımız metinde ünsüz ikizleşmesi eklerde görülmektedir. Sadece bir yerde (ol- fiili) kelime kökünde görülmektedir. Hece sonuna gelen l, n, ŋ, r, gibi akıcı seslerin arkalarına bir ünlü veya ünlüyle başlayan bir ek geldiği zaman, bu seslerde ikizleşme meydana gelmektedir. Yazar ikizleşmeyi bazen harfin üzerine şedde koyarak bazen de doğrudan harfi iki defa yazarak göstermiştir. Bu özellik daha çok ağızlarda görülen bir özelliktir. İkizleşmenin olduğu örnekler şu şekildedir: *Söyleyenler yüzleri kara ollur* (أُولُرْ) (47a/4); *pes anı ısmarlamazın, illā annı* (أَنِّي) *girü* (91b/11), *hatunuñ dahı bile ısmarlasağ annı dahı bile kayururduğ didi* (93a/1), *Yūsuf'ıñ 'ışkı annı* (أَنِّي) *yakdı* (93a/5), *varuñ annı* (أَنِّي) *baña okuyı virün, gelsün ben annı* (أَنِّي) *çok severin* (189b/6), *eger imān bitünnise* (بِئُونْنِسَه) *beğāyet sālih ise* (60b/7), *tuzağıdur bunıñıñıla* (بُونُونْكَلَه) *aldar imānsuz qor* (22b/4) *kendü nefisine ne şanurrısa* (صَانُورْ رِيسَه) *qalan mü'minlere dahı anı şana* (88b/6)

2.4.6. Yardımcı ses: Türkçede yardımcı sesler bağlayıcı ünlüler ve koruyucu ünsüzler olarak ele alınmaktadır. Ünsüzle biten bir kelimeye, hece yapısında değişikliğe yol açıyorsa ünsüzle başlayan bir ek getirilemez. Araya bağlayıcı bir ünlünün girmesi lazımdır. Ancak metinde özellikle birinci ve ikinci çokluk şahıs iyelik eklerinin -dUK sıfat-fiil ekinden ve +IAr çokluk ekinden sonra kullanımlarında araya yardımcı sesin girmediği örnekler karşımıza

çıkmaktadır. Ayrıca üçüncü şahıs iyelik eki ile vasıta hâli eki arasında kullanılan ve ile edatının kalıntısı niteliğinde olan y sesi de çoğu zaman kullanılmamaktadır: *Ol başladuğumuz* (تَبَلَدُوْغُمُزْ) *âyetün ba'zısın dağı diyelüm...* (34a/5); *bu aynduğumuz* (أَكْدُوْغُمُزْ) *a'zâları* (130a/10), *virduğunuz* (وَرْدُوْغُنُزْ) *şadâkâda mecmû'ı bu on* (216a/11), *siz cefâsın çekecek mâllarınız* (مَالْلَرُكُونُزِي) *baña satıñ alayım* (209b/10), *dürlü 'ağâlarmuzı* (عَطَّالْرُمُزِي) *görsün dostum* (54a/9), *şonunda iplerimiz* (إِپْلَرُمُزْ) *ve 'aşalarmuz* (عَصَّالْرُمُزْ) *hep yirinde bulduğ* (271a/11), *iplerimiz 'aşalarmuz* (إِپْلَرُمُزْ عَصَّالْرُمُزْ) (271b/2), *Ħak te'âlânun qorhular çekicile* (جَكِكِيْلَه) *dâyım vurup* (274a/7), *İbn-i 'Abbâs gözile* (كُونُزِيْلَه) *göre inana* (74a/4), *cemî' habîbüñ ümmetile* (أُمَّتِيْلَه) *bile diye* (90b/1)

2.4.7. Hâl eklerinin birbirleri yerine kullanılışı: İsimlerle fiiller arasında bağlantı kuran hâl eklerinin, Eski Anadolu Türkçesinde, birbirlerinin yerine kullanıldıkları bilinen bir gerçektir. Üzerinde çalıştığımız metinde de hâl eklerinin birbiri yerine kullanılmasına dair çok sayıda örnek vardır. Biz burada birkaç örnek vermekle yetineceğiz:

Yalın hâl > yüklem hâli: *Allahu te'âlâya karşı olduğu anı gözler yaşın döke* (99a/7)

Yalın hâl > yönelme hâli: *Ta'avvüz eylemedin şeytândan Allah sığınmasa şeytân dağı bile cimâ' eyler* (213a/2)

Yönelme hâli > yüklem hâli: *Tâ kim biz anlara bilevüz* (133b/9)

Bulunma hâli > ayrılma hâli: *Zirâ kim uçmağda çıkdıñuz* (260a/5)

Yön gösterme hâli > yönelme hâli: *Vardur diyeler, başra kağalar* (162b/5)

2.4.8. Yön gösterme ekleri: Bugün çoktan yapım eki durumunda olan yön ekleri (-rA, -ArU), üzerinde çalıştığımız metinde yer yer kullanılmaktadır. Yön gösterme eklerinin metinde kullanımları şunlardır: *Evvel gele ağulu harbeyile depere ura* (65a/7); *vardur diyeler, başra kağalar* (162b/5), *açuk kalsa yapılmasa taşradan yıller eser* (103a/6), *namâz kıldı elin yukarı kaldırdı* (127a/9), *dördüncü kat gökden toğar yöni dağı anıaru toğar* (166b/9), *her kançaru giderse yanına bağlar* (40a/11), *yumağa hazır ola ilerü yöriye* (58b/9), *geldi içerü sarâya girdi* (126a/4)

2.4.9. Fiil tabanına doğrudan şahıs eklerinin gelmesi: Fiil tabanına doğrudan şahıs eki gelmesi Türkçenin yapısına aykırı bir durumdur. Özellikle şekil ekinin hiç kullanılmadan fiilin yüklem hâline gelmesi yazı dilimizde görülen bir şey değildir. Şahıs ekiyle zaman ekinin yer değiştirerek, şahıs ekinin zaman ekinden önce geldiği durumlar bilhassa lehçelerde, nadiren de olsa, söz konusu olabilmektedir. “Özbekçe, Uygurca, Kırgızca gibi kimi lehçelerde -ş- işteşlik ekinin farklı bir gelişme göstererek artık aynı zamanda 3. çokluk şahıs için kullanılabilmesidir. Türkçenin ekleme sistemindeki temel kurallardan birisi de yapım eklerinin çekim eklerinden daima önce gelmesidir. -ş- işteşlik eki de bir yapım ekidir. Ancak bu ekin 3. çokluk şahıs için kullanılması durumunda şahıs unsuru kip ekinden önce gelmektedir. Bu, fiil çekimindeki genel eğilime aykırıdır. Ayrıca Özbekçede, eski Uygur döneminden beri 2. çokluk şahıs emir-istek ekini pekiştirmek veya nezaket anlamı katmak için hem +z hem de +lAr çokluk ekinden bazen de her ikisinden yararlanılır: bilingiz, bilingizlär, bilinglär “biliniz”. Ancak Özbekçenin esasen Taşkent ağzında ve nadiren de olsa yazı dilinde bu yapıların yanı sıra billäring “biliniz” şekli de kullanılmaktadır” (Tolkun 2011: 1725). Üzerinde çalıştığımız eserde ise doğrudan şahıs eki fiile gelmekte ve bunun önüne veya arkasına başka ek gelmemektedir. Bu özellik, konuşma dilinde ve ağızlarda sıkça karşımıza çıkan hece düşmesi veya hece yutununun yazıya yansması olarak alınabilir. Ancak kesin hüküm vermeden önce, eldeki örneklerin yazım ve hareke yanlışı olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Metinde tespit edilen örnekler şunlardır: *Belki biz*

diledüğümüz kadar **virüz** (<virürüz) (وَرُوْزُ). Evet âhiretten mahrûm kalur naşib virmezüz ammâ âhîret dileyene dâyim tâ'atümüzde olana hem dünyâ **virüz** (<virürüz) (وَرُوْزُ) hem âhîret **virüz** (<virürüz) (وَرُوْزُ) (35a/7-8-9). Kendüleri cehenneme koymışlar **diler** (<diyeler) (دَلِرْ) melülce melülce yine mekânlarına geeler (63a/5).

2.4.10. Şart eki: Bilindiği üzere bu ek (-sA) Eski Anadolu Türkçesinde şart, dilek-istek ve gereklilik bildirmek için kullanılmıştır. Metinde de buna uygun bir seyir vardır. Ancak sadece bir yerde -IncA zarf-fiili anlamında kullanılmıştır. Görülen geçmiş zamanın şart çekimi üzerine soru edatı getirilerek bu anlam verilmiştir: *İy devletsüz ve iy sa'âdetsüz şimdiye degin neylerdün buğur beni gördünşe mi uyandun andan girü ol nesneye çäre yokdur dir* (20b/11)

2.4.11. Gelecek zaman: Metinde gelecek zaman için ağırlıklı olarak -(y)A eki kullanılmaktadır. -(y)IsAr eki ise diğer bir gelecek zaman eki olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunların yanında az olmakla birlikte -(y)AcAK eki de kullanılmaktadır. Bu üç gelecek zaman eki Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde mevcut olan standart eklerdir. Burada değinmek istediğimiz -(y)IsAr ekinden sonra gelen birinci çokluk şahıs ekidir. Gülsevin bu ekten sonra gelen şahıs ekini -Uz olarak göstermektedir (Gülsevin 1997: 100). Üzerinde çalıştığımız metinde bu kurala uyulmakla beraber, sadece bir yerde -(y)IsAr ekinden sonra -vUz şahıs eki gelmiştir. Ergin şahıs eklerini anlatırken -vUz ekinin Eski Anadolu Türkçesi döneminde sadece şart ve istek çekimlerinde kullanıldığını söylemektedir (Ergin 1997: 285). Bu yüzden de bu ekin burada kullanılmış olması önemlidir. Bir hareke hatası mı, bireysel bir kullanım mı yoksa az da olsa böyle ekin bu şekilde bir kullanımı var mı sorusu Eski Anadolu Türkçesi metinlerinin kapsamlı bir şekilde elden geçirilmesiyle cevap bulacaktır. Metnimizde şu şekilde kullanılmıştır: *Dostumuz uş senden ayrılısarvuz* (أَيْرِلْسَرُوْزُ) *diyeler* (56a/3)

2.4.12. -dUK sıfat-fiil eki: Eski Anadolu Türkçesinde işlek olarak kullanılan bir ektir. Bir ekin işlek olarak kullanılması o ekin dil içerisinde farklı şekillerde kullanılmasını da ortaya çıkarır. Burada -dUK sıfat-fiil ekinin metinde geçen kullanımlarını ele alacağız.

-dUK+İyelik: Bu kullanım -dUK sıfat-fiil ekinin en genel kullanım şeklidir. Metnimizde çok sayıda örneği vardır. Bu ek Eski Anadolu Türkçesi döneminde yuvarlak ünlülüdür, ancak metnimizde, çok az da olsa, düz ünlülü şekillerine rastlanmaktadır. Çoğunlukla üçüncü şahıslarla kullanılsa da metinde birinci ve ikinci şahıslarla da kullanılmıştır. Eke gelen birinci ve ikinci şahıslar yuvarlak üçüncü şahıs ise düz ünlülü olarak gelmektedir Ancak üçüncü şahıs iyelikten sonra ekleşme devam ediyorsa yani arkasına ekler getiriliyorsa iyeliğin yuvarlak ünlülü olarak geldiği de görülmektedir (*diledüğünden* (دِلْدُوْكُنْدُنْ) 243a/1, *yitdügünce* (يَيْتُوْكُنْجَه) 283b/9, *durduğun* (دُرْدُوْغُنْ) 99b/6 vb). Ayrıca bu yapıda birinci ve ikinci şahıs iyelik ekleri geldiği zaman hece değişiminden dolayı araya girmesi gereken bağlayıcı ünlünün girmediği görülür (*virduğunuz* (وَرْدُوْغُنُوْزُ) 216a/11, *başladüğumuz* (بِشَلْدُوْغُنُوْزُ) 34a/5, *öldüğme* (أَوْلْدُوْغْمَه) 127b/2)

-dUK+eşitlik eki/-dUK+İyelik+zamir n'si+eşitlik eki: Zarf görevinde kullanılan bu yapılardan eserde belirli miktarda kullanılmıştır. Birinci yapıda belirli bir ünsüz uyumu göze çarpmamaktadır. İkinci yapıda da yine düzlük yuvarlaklık uyumu yoktur (*geldükçe* (گَلْدُوْكُجَه) 131a/2, *durdukça* (دُرْدُوْكُجَه) 130b/8, *ağduğunca* (اْغْدُوْغُنْجَه) 99a/6, *oldüğünça* (أَوْلْدُوْغُنْجَه) 177a/6, *yitdügünce* (يَيْتُوْكُنْجَه) 183b/9, *geldüğünce* (گَلْدُوْكُنْجَه) 193a/9).

-dUK+İyelik+zamir n'si+IAyIn: Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde çok sık rastlanılmayan bu yapı “-dığı zaman, -dığında” anlamları vermektedir. -IAyIn eki isimlerle veya zamirlerle kullanıldığı zaman “gibi” anlamı verirken (*bencileyin* 179a/4, *evvelkileyin* 60b/4, *bayağılayın* 271a/5 vb.) burada sıfat fiili zarf görevine getirmektedir. Günümüzde kalınlık-incelik uyumu dışında kalan bu ek burada uyuma tabidir. (*doğduğınlayın* (دُوْغْدُوْغُنْلَايْنِ) 43a/4, *koduklarınlayın* (قُوْدُقْلَرْنَلَايْنِ))

228b/3, *çökdüğünleyin* 224a/5, *dilediginleyin* (دَلِدِغِينْ) 2a/8, *diledüğünleyin* (دَلِدُغِينْ) 2b/1 vb.)

-dUK+iyelik+edat: Bu tarz kullanımda için edatı ve ile edatı karşımıza çıkmaktadır. Ek, için edatıyla çok sayıda kullanılmakta ve sebep bildirmektedir. Sıfat-fiil ekinin ve için edatının birleşmesi sonucu, sıfat-fiilin sonundaki iyelik eki ile edatın başındaki ünlü birleşerek tek ses halini almaktadır. Yazıda da tek ses olarak gösterilmektedir: *Namāzın huzūrula kılmadığın* (قَلَمَدِغِيچُونْ) (67a/11) *yāhūz ābdestinde tahāretinde şakınmaduğın* (صَقِيمْدُوغِيچُونْ) *yāhūz namāzda dolı dolı baқduğın* (بَقْدُوغِيچُونْ) *göñlini ayruқ yire virdüğün* (وَرْدُغِيچُونْ) *dürlü dürlü fikirler, çürük endişe itdüğün* (اَتْدُوغِيچُونْ) (67b/1-2-3-4)

İle edatıyla ise üç defa kullanılmaktadır. Bunlardan birinde vasıta görevi varken ikisinde “-dığı zaman, -diğında” anlamında zarf görevinde kullanılmıştır: *Şol okuduğula* (أَوْقُدُوغِيَهْ) ‘*amel iden ‘ālimü rabbānilerdür* (203b/2); *Ħaқ te’ālā Mūsānuñ ‘aşāsına nazār idüp* وَمَا تَلْكَ *didüğile* (دِدُوغِيَهْ) *cemmādiyet maқāmından* (266a/4), *ve Ħaқ te’ālā Mūsānuñ eline bir kez nazār idüp* بِبِمِينِكَ يَا مُوسَى *didüğile* (دِدُوغِيَهْ) *cismi kişilik maқāmından* (271b/8).

İ- fiili+-dUK⁶: -dUk sıfat fiili bazı kaynaklarda i- fiilinin sıfat fiili olarak da geçer. Bu özelliğiyle metnimizde çok az sayıda kullanımı vardır. İ- fiili bazen müstakil olarak yazılmış bazen ise önündeki kelimeyle birleşerek y sesine dönüşmüştür. İ- fiili doğrudan “olmak” anlamında da kullanılmaktadır: *Yā şeyh niçün öyle dirsın dost bileydüğün* (بِلِيدُوغِيْنْ) *bilmez misin* (234a/2); *işitdünüz hāl neydüğün* (نِيدُوغِيْنْ) *bildünüz* (46b/5), *hikāyet neydüğün* (نِيدُوغِيْنْ) *bildi* (267a/2), *tevāzu’ ulusı secideyidüğün* (سَجْدَهْ پِدُوغِيْنْ) *bilüp vardılar* (271b/4), *Resül hāzreti idüğün* (اِيدُوغِيْنْ) *bildüm dir* (146a/3)

2.4.13. Farklı kullanımlar: Bu başlıkta yazı dilinde olmayan veya çok az kullanılan fakat metinde tespit ettiğimiz farklı yapıları ele alacağız. Öncelikle ince sıradan gelen sıfat-fiilin sonundaki K sesi arkasına bir ünlü aldığı zaman söyleyişte ötümlü G olarak telaffuz edilir. Oluşum noktası ise art-damaktır. Bu ek arkasına damak n’si ile başlayan ikinci çokluk şahıs iyelik ekini -(X)ηUz- aldığı zaman iki art-damak sesinin aynı anda çıkması gerekir ki bu dili oldukça yorar. En az emek yasası gereği, konuşma dilinde bu yapı biraz değiştirilir. Sıfat-fiilin sonundaki ünsüz düşürülür, sıfat fiilin ünlüsü ile iyelik ekinin yardımcı ünlüsü birleştirilerek ikincil bir uzunluk elde edilir. Böylelikle bir uzun ünlü yanına bir ünsüz getirilerek iki art-damak ünsüzünün meydana getirdiği zorluk ortadan kaldırılır. -dügünüz > dü:ñüz şekline döner. Metindeki örnekler aşağıdadır.

didüğünüz > **didü:ñüz**(281b/1): (دِدُكْرْ) muşibet didünüz bu mıdur

gördüğünüz > **gördü:ñüze**(13a/3): (كُورْدُكُورَهْ) gördünüzze hulk eylen

getdüğünüz > **getdü:ñüze**(45b/3): (كَنْدُكُورَهْ) hep size girü getdünüzedür

İkinci farklı kullanım ise “göre dururduğın” ibaresinde karşımıza çıkmaktadır. Yardımcı fiil olarak kullanılan dur- fiilinin geniş zaman sıfat-fiil ekiyle çekimlenmesi ve bu çekimin tekrar -dUK sıfat-fiil ekiyle ikinci kez çekime girmesi söz konusudur. Bu pek de alışık olunan bir yapı değildir. Anlam olarak “daima görür olduğunu” şeklinde aktarabileceğimiz bu yapıda i- fiili düşerek -dUK sıfat-fiil eki doğrudan çekime girmiştir. Üstelik kalıcı bir isim üzerine değil de geçici bir sıfat fiil üzerine gelmiştir. Bu alışılmadık kullanım metnimizde şu şekilde geçmektedir: *Ħaқ te’ālā anı göre dururduğın* (دُورْدُوغِيْنْ) *bilse öyle gerekdür* (195a/3)

⁶ Bu konuda geniş bilgi için bk: Rıdvan ÖZTÜRK, Eski Osmanlıcada ve Türkmencede "İdük" Yapısı, ilmi Araştırmalar S. 16, İstanbul 2003

3. SONUÇ

Gülşen-i Hayat 15. yüzyılın ilk yarısında kaleme alınmış mensur bir mevize kitabıdır. İki nüshasını tespit ettiğimiz eser sondan eksiktir. Üzerinde çalıştığımız nüsha 285 varak olup her sayfasında 11 satır vardır. İkinci nüsha ise baştan 19 sayfa olup her sayfasında 13 satır vardır ve neredeyse ikinci bir nüsha olarak ele alınamayacak kadar eksiktir.. Her ikisi de nesih hatla harekeli olarak kaleme alınmıştır Nüshalar en az yüz yıl sonra çoğaltılmış istinsah eserler olarak durmaktadırlar.

Eserin Âşık Yunus'un olma ihtimali oldukça yüksektir. İleride başka bir çalışmada Âşık Yunus'a ait olduğu kesin olan şiirlerle elimizdeki eserin üslup, muhteva ve söz varlığı yönünden karşılaştırılması daha net bilgiler verecektir.

Eser imlası bakımından Eski Anadolu Türkçesinin en önemli mensur eserlerindedir. Konuşma diline yakın ifadeleri ve söz varlığıyla, imlası ve diliyle döneminin özelliklerini yansıtmaktadır. Gülşen-i Hayat, kendine has ifade kalıplarıyla da Türk dili çalışmaları için önemli bir kaynak eser konumundadır. Yukarıda kısmen değindiğimiz özelliklerin yanı sıra birçok özellik de makale sınırlarını aşacağı için belirtilmemiştir. Atasözleri (*topuğuş çamurlarından bellüsin hammândan geldüğüş* 263a3); ikilemeler (*her kimüş ki gönli katı olsa ağlayumasa evet ağlamsu ağlamsu olsun* 44a/1), enklitik yapılar (*ölüle kardaşuş etin yidüş, yigrenmedüş* 117a/2, *vefâsı yok sağışlaca nefşinüş ol sizden şonra* 209b/9), ağız özelliklerini gösterir ses değişiklikleri (*önüne hunca gele iki aşığa mertebelü kişiyeye yetmiş* 222a/9), Tarama Sözlüğü'nde tanıklanmayan kelimeler (*Nâgâh melekü'l-meot bir gün gele evüşüş bir örgünlük ola hiç ancılayın örgünlük kimse görmüş olmaya* 68b/6) gibi pek çok meseleye bu çalışmada değinilmemiştir. Bundan dolayı Gülşen-i Hayat, Eski Anadolu Türkçesinin ilk dönemlerinde yazılmış en önemli mensur eserler arasında sayılmalıdır.

Summary

The first period when the written language based on Oghuz dialect in Anatolia began to take shape is known as Old Anatolian Turkish-Old Oghuz Turkish. According to a generally accepted approach, this period lasted for about three centuries covering the era between the 13th and the 15th centuries. It was replaced by the Ottoman Turkish after the 15th century. Politically, the Old Oghuz Turkish era covers periods of the Anatolian Seljuks, Karakoyunlu and Akkoyunlu as well as the initial years of the Ottoman Empire.

Publishing works written in the Old Anatolian Turkish, bring them to light and putting them at the disposal of researchers in the field of Turkish language studies are regarded as significant efforts. In this study, too, we dwelt on a work entitled Gülşen-i Hayat, which we deemed important for the period.

Gülşen-i Hayat is a book of counsel in prose form written in the first half of the 15th century. We were able to identify two copies of this book, both of which have missing parts at the end. The copy we worked on contains 285 pages and each page has 11 lines. The second copy, on the other hand, has only 19 pages from the beginning and each page contains 13 lines. Therefore, it is almost too incomplete to be handled as second copy. Both copies were written in the calligraphic style of nesih with vowel indicating signs. The copies seem to be works that were copied at least a hundred years later than they were written.

Gülşen-i Hayat is a book of counsel, advice and sermon. The book describes how life can be turned into a bed of roses, or a heaven on earth, and how one can find a cure for death, which is inevitable, by preparing for eternal life. Counsel is offered to readers in regard to religious and

moral issues such as wickedness of love for mundane affairs, vileness of feelings like greed and avarice which are manifestations of this love, importance of love for afterlife, preparation for afterlife, distancing oneself from the mundane, sins such as vanity, lies and adultery, blessings of paradise, perdition in hell, modesty, appropriate treatment of women.

Since the text is missing towards the end, no record of emmet, the name of an author or a copyist could not be identified. However, on the first page of the said manuscript is the name "Yunus Emre" under the title of the book. Likewise, one sees notes such as "Âşık Emrem", "Kitab-ı Yunus Emre" "Kitab-ı Gülşen" and "Yunus Emre" on the blank page before the beginning of the work, which may have been added to the book in later periods. The possibility that the book belongs to Âşık Yunus is quite high. In the future, a comparison of the poems known for sure to have been written by Âşık Yunus with the manuscript in question in terms of style, content and vocabulary may provide more accurate information about the issue.

The hegira date of 821, though slightly erased, can be seen on the page before the introduction to the work where the name Âşık Yunus Emre is written, which corresponds to 1414 A.D. In addition, the linguistic features and spelling of the book points precisely to the first half of the 15th century.

Gülşen-i Hayat is one of the most important prose works of the Old Anatolian Turkish in terms of spelling. It reflects the characteristics of the period with expressions close to colloquial language and its vocabulary, and with its spelling and language. Moreover, it is an important source text for studies on Turkish language thanks to patterns unique to it and should be included among the most important prose works written in the early periods of the Old Anatolian Turkish.

KAYNAKÇA

- ARAT. R. Rahmeti (1987), *Anadolu Yazı Dilinin Tarihi İnkışafına Dair, Makaleler*, Ankara: TKAE Yayınları.
- Bursalı Mehmed Tahir (1916), *Osmanlı Müellifleri*, C. 3, İstanbul: Matbaa-yı Amire.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007), *Ötüken Türkçe Sözlük*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÇANGA, Mehmet (2004), *Kur'an-ı Kerim Lügati*, İstanbul: Timaş Yay.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1998), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (15. Basım), Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- DİLÇİN, Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- EKER, Süer (2011), *Çağdaş Türk Dili*, İstanbul: Grafiker Yayınları.
- ERCİLASUN Ahmet Bican (2009), *Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (1997), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- GÜLSEVİN, Gürer-Erdoğan BOZ (2004), *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Gazi Kitabevi
- GÜLSEVİN, Gürer (1997), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: TDK Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yay.
- KORKMAZ, Zeynep (2013). *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖLKER, Gökhan (2015-Haziran), "Tarihi Belli Olmayan Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinin Tarihlendirilmesinde Yeni Bir Kıstas: "Et-/İt-" Ve "Kıl-" Fiillerinin Kullanım Sıklığı", *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* Sayı: 4/2 2015 s. 546-563
- Muslihiddin Mustafa Şemseddin Ahterî (1310), *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul: Matbaa-yı Âmire.
- ÖLKER, Gökhan (2015), *Gülşen-i Hayat*, Konya: Palet Yayınları
- ÖZTÜRK, Rıdvan (2003) Eski Osmanlıcada Ve Türkmencede "İdük" Yapısı, ilmi Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri, S. 16, s.77-85, İstanbul.
- ÖZKAN, Mustafa (1995), *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul: Filiz Kitabevi
- PARLATIR, İsmail (2006), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınevi.
- REDHOUSE, Sir James (2001), *A Turkish And English Lexicon*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- SARI, Mevlüt (1980), *El-Mevarid, Arapça-Türkçe Lûgat*, İstanbul: İpek Yayınları.
- STAINGASS, Francis Joseph (t.y.), *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. <http://dsal.uchicago.edu/dictionaries/steingass/> (30.05.2013).
- ŞEMSEDDİN Sami, (1998), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- ŞÜKÛN, Ziya (1996), *Farsça-Türkçe Lûgat, Gencine-i Güftar Ferhengi Ziya*, Ankara: MEB Yayınları.
- Tarama Sözlüğü (2009), *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanımlarıyla*, 8 C, Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları (3. Baskı).
- TAŞ, İbrahim (2009), *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TATCI, Mustafa (1997), *Yunus Emre Divanı, Âşık Yunus IV*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1998), *Osmanlı Türkçesine Giriş*, İstanbul: Alfa Yay.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1994), *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- TOLKUN, Selahattin (2011), *Fiil Çekiminde Görülen İstisnai Haller*, 38. ICANAS 10-15.09.2007, Atatürk Kültür, Dil, Tarih Yüksek Kurumu, s. 1725-1735, Ankara.
- Türkçe Sözlük (2009), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- YAVUZ, Orhan (1991), "Türkçe'de Kapalı E", *S.Ü. Fen - Ede. Fak. Edebiyat Dergisi*, S. 6, s. 271-305
- YAVUZ, Orhan (2006), *Tezkiretü'l-Evliya Tercümesi ve Dil Özellikleri / İnceleme Gramer Metin*, Konya, Tablet Kitabevi Yayınları
- Yazım Kılavuzu* (2012), TDK Yayınları, Ankara.
- YILDIZ, Mustafa-ÖLKER, Gökhan (2009), "Divanü Lügati't-Türk'teki Oğuzca Kelimelerin Dede Korkut Hikâyelerindeki Durumu", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. S. 26. s. 1-21.

ESKİ OĞUZ TÜRKÇESİNDEN KLÂSİK OSMANLI TÜRKÇESİNE BİRLEŞİK FİİL TERCİHİ: KABUSNAME ÇEVİRİSİ ÖRNEĞİ*

THE PREFERENCE FOR THE COMPOUND VERB FROM THE OLD OGHUZ TURKISH TO THE CLASSICAL OTTOMAN TURKISH: THE CASE OF THE TRANSLATION OF KABUSNAME

Perihan ÖLKER**

Öz

Oğuz Türkçesinin gelişim aşamasındaki tarihî safahatını değerlendirmek açısından mensur eserlerin önemi ayrı bir değer taşımaktadır. Mensur eserler gerek ses bilgisi gerek şekil bilgisi gerekse söz dizimi ve anlam bilimi açılarından incelemek için çok daha fazla ve çeşitli oranda malzeme temin eder. Emir Unsuru'l Maâlî Keykâvus bin İskender bin Kâbûs bin Veşmgir tarafından 1082 yılında yazılmış olan *Kabusname* Türkçeye pek çok kez tercüme edilmiştir. Mercüme Ahmed'in 1431/32 yılında yapmış olduğu çeviri Oğuz Türkçesinin en ekmel örneklerinden biridir. Nazmizade Murtaza 1705 yılında Mercüme Ahmed'in çevirisini zamanın diline uyarlayarak bir tür dil-içi aktarım örneği ortaya koymuştur. Nazmizâde bu çevirisini yaparken klâsik Osmanlı Türkçesinin üslubunu en iyi şekilde yansıtarak ağır bir dil kullanmış, zaman zaman da dönemin diline göre son derece sade bir üslup ortaya koymuştur. Nazmizâde çevirisinde Mercüme Ahmed'in çevirisine nazaran göze çarpan önemli farklılıklardan biri, birleşik fiillerin kullanım oranı ve şeklidir. Birleşik fiillerin kullanım oranının, doğu kaynaklı yabancı kelime oranının artmasına binaen, 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar oldukça fazlalaştığı tahmin edilebilmektedir. Çalışmaya dâhil edilen bölümler içerisinde Mercüme Ahmed çevirisinde 121, Nazmizâde Murtaza çevirisinde 329 birleşik fiilin tespit edilmiş olması bu meselenin açıkça kanıtıdır. Bu çalışmamızda her iki çevirinin karşılıklı değerlendirilmesi esasında Oğuz Türkçesinde, *Kabusname* örneği çerçevesinde, ana yardımcı fiillerin kullanımının 15. yüzyıldan 18. yüzyıla nasıl bir değişim geçirdiğini ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler

Kâbusname, birleşik fiil, dil içi aktarım, Nazmizâde Murtaza, Mercüme Ahmed.

* Bu makale 22-26 Mayıs 2017 tarihinde Ankara'da Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenen 8. Uluslararası Türk Dili Kurultayında sunulmuş bildirinin düzenlenmiş hâlidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, pakkus@selcuk.edu.tr

Abstract

Prose works are of special importance in terms of evaluating the historical process of the developmental stages of the Oghuz Turkish. Prose works provide far more and varied materials to conduct investigations in terms of phonetics, morphology, syntax and semantics. Kabusname, which was written by Emir Unsuru'l Maâli Keykâvus bin Iskender bin Kâbûs bin Veshmgir in 1082, has been translated into Turkish many times. The translation rendered by Mercümeke Ahmed in 1431/32 is one of the perfect examples of Oghuz Turkish. Nazmizade Murtaza adapted Mercümeke Ahmed's translation to the language of his time in 1705, thereby generating an example of intralingual transfer. While doing his translation, Nazmizâde used a grandiose language by making good use of the classical Ottoman Turkish style but occasionally he also produced an extremely simple style. One of the significant differences in Nazmizâde's translation in comparison with Mercümeke Ahmed's rendering is the rate and form of the use of compound verbs. It can be hypothesized that the rate of the use of compound verbs increased significantly between the 15th and 18th centuries in parallel with the rise in the number of words borrowed from Eastern languages. Among the sections that were included in the study, 121 compound verbs were identified in the translation by Mercümeke Ahmed whereas 329 were counted in Nazmizâde Murtaza's translation, which is an obvious evidence for this. In this study of ours, we will make an attempt to reveal what kind of changes the use of main auxiliary verbs underwent in Oghuz Turkish within the framework of the translation of Kabusname by rendering a mutual assessment of the two translations.

Keywords

Kabusname, compound verb, intralingual transfer, Nazmizade Murtaza, Mercümeke Ahmed.



I. Giriş

Oğuzların İnan üzerinden Anadolu'ya ve Balkanlara yönelişinin 10. yüzyılın sonlarında ve 11. yüzyılın başlarında başladığını ve sonraki bir kaç yüzyıl boyunca da çeşitli sebeplere bağlı olarak devam ettiğini bilmekteyiz. Büyük kitlelerin göçünün durağanlaşmasından sonra, daha küçük kitlelerin göçü ve münferit göçler, sonraki dönemlerde de sürmüştür. Bu vakiya paralel olarak Oğuzcanın söz varlığında da zaman zaman hareketlenmeler olmuştur (Öztürk 2013: 2146). 12. yüzyıldan itibaren yazı dili olarak gelişmeye başlayan Oğuz Türkçesi (Eski Anadolu Türkçesi) çeşitli safhalardan geçerek günümüze gelmiştir. Türklerin her din değiştirme safhasında kullandıkları alfabeyi de değiştirmesiyle birlikte gelen tercüme faaliyetleri, Türkçenin şivelerinin yazı dili olarak gelişimine önemli katkılar sunmuştur. Türkler, benimsediği dinî inancı ve inancın getirdiği kültürü daha iyi öğrenmek ve anlamak amacıyla tarih boyunca öncelikle tercüme geleneğine başvurmuştur. Oğuz Türkçesi de tercüme faaliyetleri üzerinden gelişip müstakil bir yazı dili olarak 12. yüzyıldan günümüze ulaşmıştır. Bu doğrultuda gelişen tercüme geleneğinin dikkati çeken temsilcilerinden biri de Kâbusname tercüme olmuştur. Fars edebiyatının önemli eserlerinden biri olan Kâbusname Emir Unsuru'l Maâlî Keykâvus bin İskender bin Kâbûs bin Veşmgir tarafından 1082 yılında yazılmıştır ve Türkçeye pek çok kez tercüme edilmiştir. Kırk dört babdan oluşan Kabusnâme ahlâk ve muâşeret kurallarını ele alan zamanında büyük rağbet görmüş kıymetli bir eserdir.

Kâbusname Eski Anadolu Türkçesi döneminde farklı mütercimler tarafından altı kez Türkçeye tercüme edilmiştir: 1. Mütercimi bilinmeyen ilk çeviri, 2. Şeyhoğlu Sadrüddin çevirisi, 3. Akkadioğlu çevirisi, 4. Bedr-i Dilşad'ın manzum çevirisi: Murad-nâme, 5. Mercüme Ahmed çevirisi, 6. Mütercimi bilinmeyen ikinci çeviri (Doğan 2011: 21)

Kâbusname'nin en tanınmış çevirisi II. Murad adına Mercüme Ahmed b. İlyas tarafından 1431/32 tarihinde yapılmıştır. Mercüme Ahmed çevirisini günümüz alfabesine aktararak sözlük ve özel adlar diziniyle birlikte Orhan Şaik Gökyay (2006) yayımlamıştır. Mercüme Ahmed'in çevirisini Nazmizâde Murtaza, Bağdat valisi Hasan Paşa'nın emriyle devrin (1705) diline göre yeniden yazmıştır. Ancak bu yeni bir tercüme değil Mercüme Ahmed çevirisinin bir nevi döneme uyarlanmasıdır. Nazmizâde Murtaza'nın doğum tarihiyle ilgili kaynaklarda bir bilgi yoktur ancak 17. yüzyılın ortalarında doğduğu tahmin edilebilir. Nazmizâde Murtaza Bağdatlı şair Seyyid Ali Efendi'nin oğludur. Nazmizade Bağdat'ta doğmuş ve büyümüştür. Osmanlı valilerinin hizmetinde bulunmuş, Bağdat hazinesinde Rûzname halifelğine kadar yükselmiştir (Özcan, 2006: 461). Ölümü ile ilgili ise kaynaklarda 1720, 1721 ve 1723 tarihleri geçmektedir. Buradan hareketle ortalama 70 yıllık bir ömür sürdüğünü düşünsek, bu da 17. yy.'ın ortaları olur. Nazmizâde Osmanlı tarih yazarları arasında gösterilmekte olup geniş bir bilgi birikimine sahiptir. Arapça ve Farsçadan Türkçeye yaptığı eser tercümeleriyle tanınmıştır¹. Nazmizâde, doğduğu ve büyüdüğü yer itibarıyla dilinde Kıpçak Türkçesinin etkisini hissetmiş olmalıdır.

Nazmizâde'nin yapmış olduğu tercüme nüshalardan biri Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi yazmaları arasında 1323 demirbaş numarasıyla kayıtlı olup Terceme-i Kâbûsnâme-i Kitâb başlığını taşımaktadır. Harekesiz nesih yazı stiliyle kaleme alınmış olan eser 151 varaktan müteşekkildir. Eserin son sayfasında sene 1117 mâh-ı safer 22 (15 Haziran 1705) tarihi açıkça belirtilmektedir. Nazmizâde, eserinde Bağdat valisi Hasan Paşa'nın Mercüme Ahmed'in

¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Karataş (2014); Nazmi-zâde Murteza, Gülşen-i Hulefâ, Bağdat Tarihi 762-1717, Tahlil ve Metin Tenkidi, TTK Yay.: Ankara

çevirisi için güzel bir eser olmakla birlikte eski Türkçedir artık, günümüz Türkçesine aktarılsa daha faydalı ve güzel olur diyerek kendisini görevlendirdiğini anlatmaktadır:

¹Bağdād dārū's-selām muhāfiz-ı ğayyūr ve niğebān-ı cesūra nazm nāmdār-ı vüzerā-i ²Āşaf der Rüstem-efgen qahramān hecā ve nerīmān-ı zamān ki rüyına ider çarh-ı ³berin şad-tahşin ider okunur nāşiyesinde suhf-ı haber 'ayān-ı merāhim-ğüster 'ālī ⁴ğüher hüsnu'l ahlāk dilber-i āfāk u sūtün cihān-ārā vezir Ḥasan Pāşā ⁵ilā rahmeti'llah hazretleriniñ nüsha-i mezkūr-ı manzūr 'ayn-ı dakıka münāsibi ⁶olup şarf-ı Türkî-yi kadīm olmağla bu zamānede müsta'mel ve meşhūr ⁷olan Türkiye cünbān olmayup dil-pesend ve fāidemend olmamağla tekrār ⁸taşhîh ü tenkîh olunup zamān-ı ehl-i zamāniye muṭābîk ve fehmi hāş u 'āmmeye ⁹muvāfîk Türkî ile tecdid olunur ise metrük iken 'āleme mergüb ¹⁰ve endāhte-i zāviye-i nisyān iken maṭlūb olur idi diyü tecdid ü ¹¹tesvidin bu fakîr-i qalîlü'l-bizā'a ve kesrû'l-izāe murteziyyü'l-meşhūr nazmî ¹²zāde dā'îlerine işāret buyurmalarıyla işāretlerin 'ayn-ı beşāret ¹³bilüp maḳbūl-i bārgāh-ı perverdigār ve mergüb kılip şıgār u kibār olmağ ¹⁴ricāsıyla 'ibārāt-ı vāziha ile ārāste vü sehv ü ḥaṭāya özr-hāste ¹⁵tahrîrine mübāşeret ü tesvidine mübāderet olundu (3a).

II. Yöntem

Gökyay, Nazmizāde Murtaza'nın yapmış olduğu çeviri için "Nazmizāde artık kullanılmayan veya kullanılmadığını sandığı Türkçe kelimelerin yerine Arapça ve Farsça kelimeler koymak suretiyle değiştirdiği için burada yeni bir çeviri akla gelmemelidir" (Gökyay, 2007: 15) demektedir. Ancak Nazmizade Murtaza'nın 18 yy.'ın başında Bağdat sahasında, yani Kıpçak Türkçesinin mirası üzerine yerleşmiş Osmanlı Türkçesinin klasik devrinde yazmış olduğu eseri Türk dili açısından önemli bir hazinedir. Nazmizāde Murtaza Mercüme Ahmed'in çevirisini yenileyerek kaleme alırken sadece Türkçe kelimeler yerine Arapça veya Farsça kelimeler yerleştirmemiş, zaman zaman Arapça veya Farsça kelimelerin yerine başka bir Arapça veya Farsça kelimeler yerleştirmiş, hatta Türkçe pek çok kelimenin yerine Türkçe başka bir kelime de kullanmıştır.

Çalışmamıza Kütahya Vahid Paşa yazmaları arasında 1323 demirbaş numrasıyla kayıtlı Nazmizāde Murtaza çevirisindeki ilk on bâbı okuyup çeviri yazı alfabetiyle aktararak başladık. Bu da 150 varak ve 44 babdan müteşekkil olan eserin üçte birine tekabül etmiştir. Böylece örnekleme metodu esasına uygun olarak Orhan Şaik Gökyay'ın hazırlamış olduğu Mercüme Ahmed çevirisinden ilk on bâbı yaptığımız aktarımla karşılaştırma imkânı bulduk. Nazmizāde Murtaza çevirisini yaparken, Mercüme Ahmed'in çevirisindeki anlama sadık kalarak, kimi zaman dil açısından epeyce uzaklaşmış kimi zaman da büyük ölçüde Mercüme Ahmed'in çevirisine bağlı kalmıştır. Nazmizāde bilhassa söz varlığı ve dilbilgisi açısından dikkate şayan değişiklikler gerçekleştirme yoluna gitmiştir. İncelememizin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için Nazmizāde çevirisinden verdiğimiz örneklerde varak ve satır numarası belirtilmiş, ancak Gökyay'ın çalıştığı Mercüme Ahmed çevirisinde varak ve satır numarası bulunmadığı için kitap sayfası verilmesi yoluna gidilmiştir.

İki eser arasındaki farklılıkları ana hatlarıyla şu şekilde tasnif edebiliriz: 1. Söz varlığındaki farklılıklar 2. Şekil farklılıkları.

Tek bir çalışma içerisinde bütün bu farklılıkların değerlendirilmesinin mümkün olamaması nedeniyle, daha özel bir konu olan birleşik fiillerde meydana gelen değişiklikleri ele alacağız. Bilhassa birleşik fiillerdeki temel unsur ve yardımcı unsur, her iki eserde de dikkati çekecek şekilde farklılık göstermektedir. Mercüme Ahmed çevirisinden Nazmizāde Murtaza çevirisine baktığımızda bazı birleşik fiillerde isim unsuru aynı kalmışken yardımcı fiil başka bir yardımcı fiile dönüşmüştür. Yahut hem isim unsurunun hem de fiil unsurunun değiştiği örnekler

mevcuttur.: Örneğin Mercüme Ahmed'de *hâsıl kıl-* şeklinde geçen birleşik fiil Nazmizâde Murtaza'da *tahsîl it-* şeklinde karşılanabilmiştir yahut Mercüme Ahmed'de *yavı kıl-* şeklinde geçen birleşik fiil Nazmizâde Murtaza'da *zâyi it-* şeklinde görülmüştür. Yani aynı anlamı karşılamakla birlikte birleşik fiilin hem isim unsurunun hem de fiil unsurunun değiştiği örnekleri Nazmizade Murtaza'nın çevirisinde görebiliyoruz. Aşağıdaki örnekte ve metin boyunca kullanılan tüm örneklerde, Nazmizâde Murtaza çevirisinden varak ve satır numaraları, Mercüme Ahmed çevirisinden ise Orhan Şaik Gökyay'ın hazırlamış olduğu çalışmanın sayfa numarası parantez içerisinde örneklerin yanında verilmiştir.

İsim Unsurunun Değişip Yardımcı Fiilin Değişmediği Örnekler

MA

NM

tasası ve ağırlığı sende dahi artuk olur (47)

ğam u güşşası sende dağı ziyâd olur (20b/4)

senden aşağıya güç etme, dâd eyle (47)

senden alcağa güc itme 'adl eyle (20a/4)

Âdem'i durutsa, bir uğurdan fena etse (32)

Âdemi halk idüp birden efnâ itse (8b/17)

mualece edenden ilmi ve hikmeti artuk ola (57)

'ilâc iden hekîmden üstâd dağı olursa (29b/2)

Hem İsim Unsurunun Hem de Fiil Unsurunun Değiştiği Örnekler

MA

NM

dilersen ki emeğin yele gitmeye (69)

dilerseñ emegin zâvi' olmaya (38b/1)

hünersiz kişinin hiç kimseye assısı değmez (45)

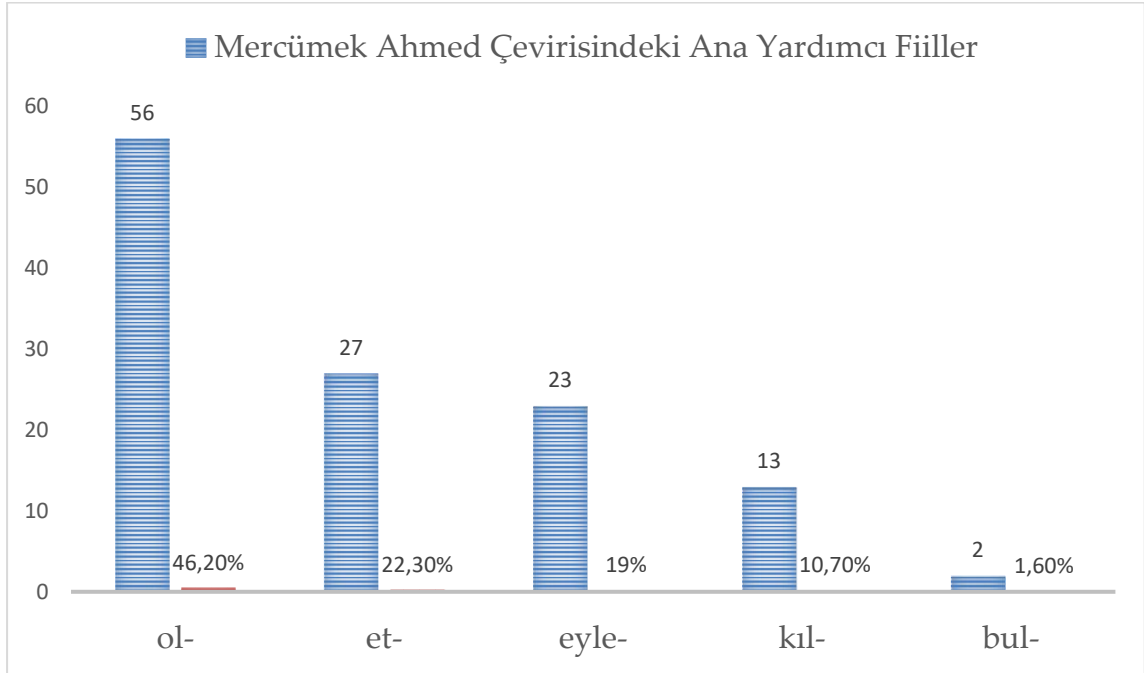
hünersiz kişinüñ bir kimesneye fâvidesi olmaz (18a/5)

kendine koma, örsele, kulluğa tut, dinlendirme (53)

anı hâline koma hizmet itdür dinlendirme (25a/10)

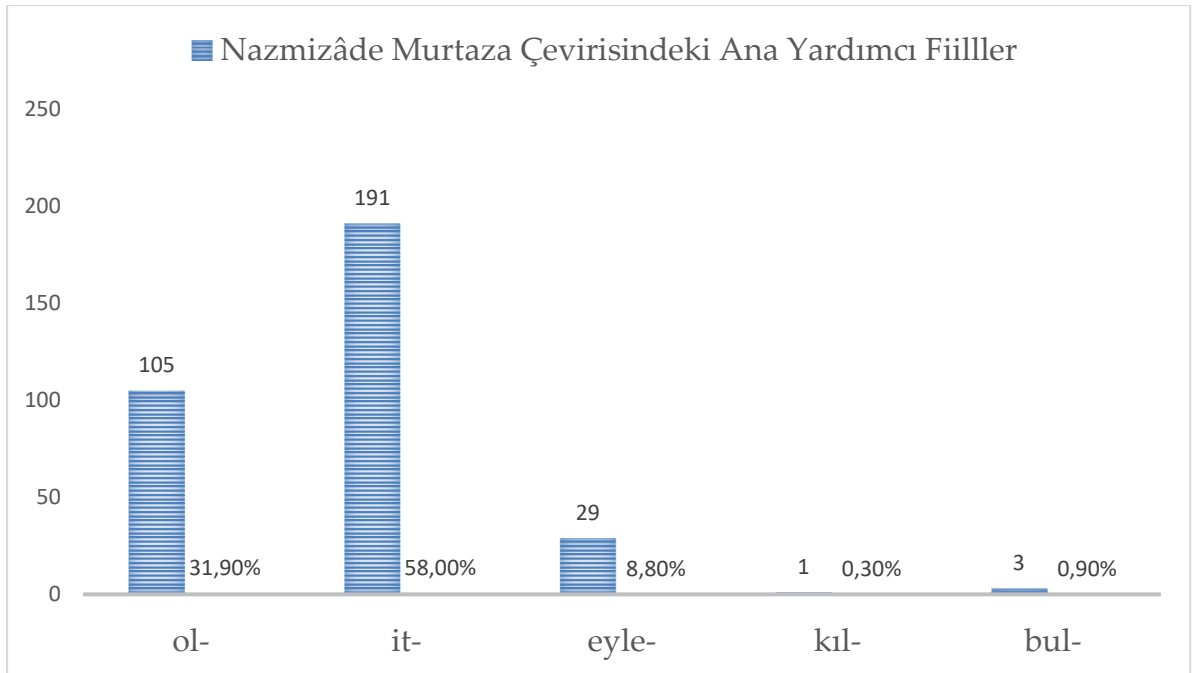
Ancak isim unsuru aynı kalarak fiil unsurunun değiştiği örnekler 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Oğuz Türkçesi için yardımcı fiilin kullanım tercihinin hangi yöne doğru ilerlediğine dair bilgiyi daha açık ve doğru bir şekilde verecektir. Bu nedenle çalışmamızı yalnızca isim unsurunun aynı kaldığı ancak yardımcı fiil unsurunun değiştiği birleşik fiiller üzerinden yürüteceğiz, kapsamı da incelemenin daha sağlıklı yapılabilmesi amacıyla ana yardımcı fiillerle sınırlı tutacağız. Böylece 15. yüzyılın ilk yarısından 18. yüzyılın başına kadar birleşik fiiller hususunda Oğuz Türkçesindeki değişimin yönünü Kâbusname örneği çerçevesinde tespit etmeye çalışacağız.

III. Kâbusname Çevirisinde Ana Yardımcı Fiillerle Kurulan Birleşik Fiiller



1. ŞEKİL

Yukarıdaki şekilde görüldüğü üzere Mercüme Ahmed'de incelemeye dâhil edilen bölümde adı geçen yardımcı fiillerle kurulmuş 121 birleşik fiilden 56'sı *ol-*, 27'si *et-*, 23'ü *eyle-*, 13'ü *kıl-*, 2'si *bul-* yardımcı fiilleriyle kurulmuştur. Yaklaşık olarak *ol-* fiilinin Mercüme Ahmed'de % 46, *et-* fiilinin % 22, *eyle-* fiilinin % 19, *kıl-* fiilinin % 11, *bul-* fiilinin % 2 oranlarında yer kapladığı görülmektedir.



2. ŞEKİL

Yukarıdaki şekilde görüldüğü üzere Nazmizade Murtaza'da incelemeye dâhil edilen bölümde adı geçen yardımcı fiillerle kurulmuş 329 birleşik fiilden 105'i *ol-*, 191 *it-*, 29'u *eyle-*, 1'i *kıl-*, 3'ü *bul-* yardımcı fiilleriyle kurulmuştur. Yaklaşık olarak, Nazmizâde Murtaza'da, *it-* fiilinin % 58, *ol-* fiilinin % 32, *eyle-* fiilinin % 9, *kıl-* fiilinin % 0.3, *bul-* fiilinin % 1 oranlarında yer kapladığı görülmektedir.

Kıl-, *et-/it-*, *eyle-* fiilleri Eski Türkçeden günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Ancak *eyle-* 10. yüzyılda Altun Yaruk'ta ilk kez görülmüş ve yine ilk kez Kısâsü'l-Enbiyâ'da 14. yüzyılda yardımcı fiil olarak kullanılmıştır (Herkmén 2010: 247). *İt-* Karahanlı dönemine kadar *yap-*, *et-*, *düzenle-*, *süsle-*, *beze-* anlamlarında asıl fiil olarak kullanılmış, Karahanlı döneminde bu anlamların yanı sıra yardımcı fiil hüviyetine de kavuşmuştur (Ölker 2015: 550). *Kıl-* fiili de Eski Türkçe döneminde asıl fiil olarak kullanılmışken aynı zamanda yardımcı fiil olarak da kullanılagelmiştir.

Esas konumuzun isim unsurunun aynı kalırken ana yardımcı fiil unsurunun değiştiği örnekler olması doğrultusunda incelememizi *kıl-*, *it-*, *eyle-* fiilleriyle sınırlandırmamız zaruri bir hâl almıştır. Çünkü çalışma kapsamında sadece ana yardımcı fiillerden bu üçünde bahsi geçen değişiklik söz konusudur.

a. Kıl- yardımcı fiili

Mercüme Ahmed çevirisindeki isim unsuru değişip fiil unsurunun aynı kaldığı karşılıklı altı örnekte *kıl-* fiili Nazmizâde Murtaza çevirisinde dört yerde *it-*, iki yerde *eyle-* fiiline dönüşmüştür.

MA	NM
kıl-	it-
kemal yüzün gözükmüş ola, râzını sakla, aşikâre kılma (70)	yüzi göstermeyenlerden râzını gizle âşikâr itme (38b/16)
Hicaz'dan döndüm, mülküme geldim, yine gaza kılmaya arzu ettim (59)	Hicâzdan girü mülkime geldüm yine ğazâ itmeği arzu itdüm (30b/1)
sen dahı kabul kılasın ve bununla amel edersen (24)	sen dahı kabül idüp bunuñla 'amel idesin (4b/1)
bayları dahi Hak Teâlâ padîşah kılıptur yoksullar içinde (40)	ğanîleri pâdisâh itmişdür yoksullar içinde (14b/2)
kıl-	eyle-
Hak Teâlâ beni kendi lütfundan evine davet kıldı , gel diye (39)	Hâk Ta'âlâ beni kendü lütfından ivine gel diyü da'vet eyledi (14a/4)
dini ve dünyayı harap kılmayasın (35)	dîn ve dünyânı harâb evlemevesin (11a/8)

MA çevirisinde *kıl-* fiili % 13, NM çevirisinde ise % 0,3 oranında kullanılmıştır. Arada

neredeysi fark olarak belirtebileceğimiz bir oran dahi yoktur. *Kıl-* fiili hemen hemen kullanımdan düşmüştür. *İt-* ve *eyle-* fiillerinin Oğuz Türkçesi tarafından fazlaca benimsenmiş ve yaygın şekilde kullanılmış olduğu alanla ilgili pek çok çalışmada kaleme alınmıştır (Ölker 2015; Herkmén 2010). Burada *kıl-* fiilinin yerini, *it-* ve *eyle-* fiiline bırakmış oluşu durumu desteklemektedir.

Kıl- fiilinin isim unsuru iki örnekte Farsça (aşıkâre, padişah) iken dört örnekte Arapçadır.

b. Eyle- Yardımcı Fiili

Mercüme Ahmed çevirisinde 20 yerde *eyle-* yardımcı fiilinin isim unsurunun aynı kalarak yine Nazmizâde Murtaza'da karşılıklı olarak 14 örnekte *it-* yardımcı fiiline dönüştüğünü görüyoruz.

MA	NM
eyle-	it-
hemendem ki işitti, ah eyledi , tahtından aşağı indi (48)	haberi işidicek ah idüp tahtından aşağı düşdi (21a/15)
velî ol sözle tezcek amel eyleme (64)	lakin anuñla tiz ' amel itme (34b/5)
padişahın sözleriyle bize amel eylemek vaciptir (66)	pâdişâh sözleriyle ' amel itmek eyyüdü (36b/5)
senin sözünle amel eyleyeler (70)	senün sözünle ' amel ideler (38b/15)
Nuşirevan'a arz eylediler (56)	Nuşirevân ' arz u ihbâr itdiler (28a/14)
şükranesine seni malımdan azad eyledim (63)	şükranesi mâlumdan seni azād itdüm (33b/1)
cehd eyle ki tenini kâhil öğretmeyesin (52)	cehd it ki kâhil ve 'âciz olmayasın (25a/7)
cehd eyle ki seni âkıl kişiler öge (54)	cehd it seni 'âkıl kimesneler medh ide (26b/12)
nakkaşlığı yüzünden fikr eyleme (29)	nakkaşlığı tarıķından fikr itme (6b/7)
fikr eyledim ki ben öldüğümde sonra (66)	fikr itdüm ki ben vefât itdükde (36b/15)
kendi nefsine adleye, güç eyleme (68)	kendü nefsine 'adl ile güç ve zor itme (37a/16)
ol yerde ki söz yeri değildir, sözünü harc eyleme (63)	sözün yiri olduğu zamânda sözi bî-hâşıl harc itme (33b/12)
Hak Teâlâ kullarını iki bölük eylediğine (40)	Hâķ Ta'âlâ kullarını iki bölük itdün (14b/6)
nâsipas kişiye iyilik eyleme (47)	nâ-sipâs bir kişiye eyyülik itme (20a/7)

iyilik eylemek top elinden gelmese (47)	evyülik itmek elünden gelmez ise (20a/9)
eyiliği eyle suya bırak (49)	evyülik it itmegi suya bırak (22a/6)
tenin sana râm eylesin (53)	bedeni saña râm idesin (25a/14)
böyle yemek bedeni zayıf eyler (77)	böyle yimek bedeni za'if idüp (43a/7)
anın emeğin zayı eyleme (51)	anuñ emeğin zâvi' itmeye (23a/15)
bu kitapta zıkr eyledim (66)	bu kitâbda zıkr itdüm (36b/3)

MA çevirisinde *eyle-* fiili % 19 oranında, NM çevirisinde % 9 oranında kullanılmıştır. Fiilin yarı yarıya azaldığı ve yerini *it-* fiiline bıraktığı görülmektedir.

Fiilin isim unsuru bir örnekte ünlem (ah), iki örnekte (*azad, râm*) Farsça, üç örnekte (*güç, iki bölük, iyilik*) Türkçe, kalan sekiz örnekte ise Arapçadır.

c. Et-/İt- Yardımcı Fiili

MA	NM
et-	eyle-
ol tevarih yadgâr kaluptur cehd et (24)	ol târih yâdigâr kalmışdır cehd eyle (4b/6)
filcümle kalanın buna göre kıyas et (39)	fi'l-cümle bâkışin aña kıyâs eyle (13a/14)
bakisin buna göre kıyas etmek gerek (52)	bâkışin bundan kıyâs eyle (24b/13)
yavuz işine tevbe etti (63)	ol fi'il-i kabîhden tevbe ve istiğfâr eyledi (33b/1)
et-	olun-
düşünü arz etti (62)	rüyâ ' arz olundukda eytdi (33a/1)
kalanın dahi böyle kıyas etmek gerek (46)	bâkışı bunlar kıyâs olunur (19a/8)
hikâyet şöyle rivayet ederler ki (72)	hikâyet şöyle rivayet olunur ki (39b/9)
edin-	kıl-
iyi huyu ve kişiliği pişe edin (54)	güzel huyları pişe kıl (26b/10)
edin-	eyle-
tatlı dille söylemeyi âdet edinesin (46)	şirîn lisân ile kelâm söylemegi ' âdet eylesin (19a/11)

Et- fiili MA çevirisinde % 22, NM çevirisinde ise % 58 oranında kullanılmıştır. *Et-* fiilinin kullanım oranına göre çok düşük sayıda bir değişiklik yaşadığını görüyoruz. Bu da yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi Oğuz Türkçesinin *et-* fiilini kuvvetle sahiplenmesinden kaynaklanmaktadır.

Et- fiili üç örnekte *eyle-*, üç örnekte de *olun-* fiiline yerini bırakmıştır. Edilgen çatıdaki şekli olan *edin-* ise bir örnekte *kıl-*, bir örnekte de *eyle-* fiiline yerini bırakmıştır. Sadece bir örnekte isim unsuru Farsça (pişe) iken kalan diğer örneklerde isim unsuru Arapçadır.

IV. Nazmizâde Murtaza çevirisinde isim unsurunun aynı kalıp fiil unsurunun değişmesi

İsim unsuru değişmeyip fiil unsuru Mercüme Ahmed ve Nazmizâde Murtaza çevirilerinde karşılıklı değişen örnekleri buraya kadar yapmış olduğumuz inceleme neticesinde yardımcı fiiller açısından ortaya koyduk. Ancak Nazmizâde Murtaza çevirisinde karşılıklı olmamakla birlikte başka örneklerde fiil unsurunun değişmediği kullanımlar da görülmektedir. Yani farklı cümlelerde Mercüme Ahmed'in çevirisindeki fiil unsurlarının da Nazmizâde Murtaza'da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Şöyleki Mercüme Ahmed'deki "**cehd eyle** ki tenini kâhil öğretmeyesin (52)" cümlesindeki *eyle-* yardımcı fiili Nazmizâde Murtaza'da "**cehd it** ki kâhil ve 'âciz olmayasın (25a/7)" şeklinde *it-* yardımcı fiiline dönüşmüştür, ancak Mercüme Ahmed çevirisindeki başka cümlelerde "ol tevarih yadgâr kaluptur **cehd et** (24)" örneğindeki *et-* fiili Nazmizâde Murtaza'da "ol târih yâdigâr kalmışdır **cehd eyle** (4b/6)" cümlesinde görüldüğü gibi *eyle-* fiiline dönüşebilmiştir.

âdet:

Alışkanlık, huy anlamındaki Arapça *âdet* kelimesinin karşılıklı olarak aşağıdaki şekilde kullanıldığı görülmektedir:

MA

NM

tatlı dille söylemeyi **âdet edinesin** (46)

şirîn lisân ile kelâm söylemegi '**âdet eylevesin**
(19a/11)

Bununla birlikte Nazmizâde çevirisinde '*âdet it-/idin-* şeklinin üç yerde, '*âdet eyle-* şeklinin ise tek bir yerde, sadece yukarıdaki örnekte, kullanıldığını görmekteyiz.

amel:

Arapça iş, hareket anlamlarına gelen '*amel* kelimesinin karşılıklı olarak aşağıdaki şekilde kullanıldığı görülmektedir:

MA

NM

velî ol sözle tezcek **amel eyleme** (64)

lakin anuñla tiz '**amel itme** (34b/5)

padişahın sözleriyle bize **amel eylemek** vaciptir
(66)

pâdişâh sözleriyle '**amel itmek** eyyüdüdür (36b/5)

senin sözünle **amel eyleyeler**(70)

senüñ sözünle '**amel ideler** (38b/15)

Ancak bu örneklerin dışında Nazmizâde Murtaza çevirisinde '*amel eyle-* şeklinin bir kez, '*amel it-* şeklinin altı kez kullanıldığını belirlemiş olmaktayız.

arz:

Sunmak anlamına gelen Arapça *arz* kelimesinin Mercüme Ahmed çevirisinde de *et-* ve *eyle-* fiilleriyle kullanıldığı görülmektedir:

MA

NM

Nuşirevan'a **arz eylediler** (56)

Nuşîrevân '**arz u ihbâr itdiler** (28a/14)

düşünü **arz etti** (62)

rüyâ '**arz olundukda** eytdi (33a/1)

Bununla birlikte Nazmizâde Murtaza çevirisinde '*arz it-* üç kez, *arz eyle-* bir kez kullanılmıştır.

cehd:

Arapça çalışma, gayret etme anlamlarına gelen *cehd* kelimesinin MA çevirisinde *eyle-* fiiliyle kullanıldığı görülürken Nazmizâde çevirisinde hem *eyle-* hem de *it-* fiilleriyle yer aldığı tespit edilmiştir:

MA

NM

ol tevarih yadgâr kaluptur **cehd et** (24)

ol târih yâdigâr kalmışdır **cehd eyle** (4b/6)

cehd eyle ki tenini kâhil öğretmeyesin (52)

cehd it ki kâhil ve 'âciz olmayasın (25a/7)

cehd eyle ki seni âkıl kişiler öge (54)

cehd it seni 'âkıl kimesneler medh ide (26b/12)

Öte yandan NM çevirisinde incelediğimiz bölümlerde yirmi yerde *cehd eyle-* karşımıza çıkarken sadece dört yerde *cehd it-* örneğine tesadüf etmekteyiz.

iyilik:

Türkçe *iyilik* kelimesinin birleşik fiil şeklinde karşılıklı olarak aşağıdaki şekilde kullanıldığı görülmektedir:

MA

NM

nâsipas kişiye **iyilik eyleme** (47)

nâ-sipâs bir kişiye **eyyülik itme** (20a/7)

iyilik eylemek top elinden gelmese (47)

eyyülik itmek elünden gelmez ise (20a/9)

Ancak NM çevirisinde *eyyülik eyle-* iki kez, *eyyülik it-* on bir kez kullanılmıştır.

kıyas:

Benzetme, örneksime anlamındaki Arapça *kıyas* kelimesinin Mercüme Ahmed'de *et-* fiili ile kullanılırken Nazmizâde çevirisinde *eyle-*, ve *olun-* fiilleriyle kullanıldığı görülmektedir:

bakisin buna göre **kıyas etmek gerek** (52) bākışin bundan **kıyās eyle** (24b/13)

kalanın dahi böyle **kıyas etmek gerek** (46) bākışı bunlar **kıyās olunur** (19a/8)

Bununla birlikte NM çevirisinde *kıyās eyle-* şeklinin üç kez, *kıyās it-* şeklinin iki kez kullanıldığı görülmektedir.

pîşe:

Alışkanlık, huy anlamındaki Farsça *pîşe* kelimesinin karşılıklı olarak aşağıdaki şekilde kullanıldığı görülüyor:

MA

NM

iyi huyu ve kişiliği **pîşe edin** (54) güzel huyları **pîşe kıl** (26b/10)

Murtaza çevirisinde bir kez geçen *pîşe kıl-* şeklinin yanı sıra, *pîşe eyle-* şekli de bir yerde kullanılmıştır.

râm:

İtaat etmek manasında Farsça *râm* kelimesinin karşılıklı olarak aşağıdaki şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir:

MA

NM

tenin sana **râm eyleyesin** (53) bedeni saña **râm idesin** (25a/14)

Ancak NM çevirisinde *râm it-* şeklinin iki kez, *râm eyle-* şeklinin de bir kez kullanıldığı görülmektedir.

tevbe:

Arapça *tevbe* kelimesi karşılıklı olarak aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir:

MA

NM

yavuz işine **tevbe etti** (63) ol fi‘il-i kabihden **tevbe ve istiğfâr eyledi** (33b/1)

NM çevirisinde *tevbe ve istiğfâr eyle-* şeklinin iki kez, *tevbe it-* şeklinin ise bir kez kullanıldığı görülmüştür.

zıkr:

Söylemek anlamına gelen Arapça *zıkr* kelimesi karşılıklı olarak aşağıdaki şekilde kullanılmıştır:

MA

NM

bu kitapta **zıkr eyledim** (66)bu kitâbda **zıkr itdüm** (36b/3)

Ancak NM çevirisinde *zıkr it-* üç kez, *zıkr eyle-* iki kez yer almıştır.

V. Değerlendirme ve Sonuç

Mercüme Ahmed çevirisindeki birleşik fiil sayısı 121 iken Nazmizâde Murtaza çevirisinde bu sayının 329'a çıkmış olması dikkati çekmektedir. Kuşkusuz bu farklılık Mercüme Ahmed çevirisindeki 182 basit veya türemiş fiilin Nazmizade Murtaza çevirisinde birleşik fiille karşılanmış olmasıyla da bağlantılıdır. İki eser arasındaki birleşik fiil oranındaki farklılık iki sebeple açıklanabilir. Bunlardan birincisi, çeviriler arasındaki kaynak farklılığıdır. Mercüme Ahmed eserini doğrudan doğruya yabancı bir dilden, Farsçadan, çevirdiği için yabancı dildeki kelimenin Türkçe karşılığını en sade dille, aklına ilk gelen kelimeyle, Eski Anadolu Türkçesine bağlı kalarak, karşılamıştır. Nazmizâde Murtaza ise Türkçe olan bir eseri yaşadığı devre uyarlama çabası içerisindeydi. Bir bakıma dil içi aktarım yapmıştır. Mercüme Ahmed'in yapmış olduğu çeviridir ancak Nazmizâde Murtaza'nın yapmış olduğu bir dil içi aktarımdır. Bu durumda Nazmizâde kendi üslubunu dâhil ederek, aktarımda birleşik fiilleri basit veya türemiş fiillere göre tercih etmiştir.

İkinci sebep ise Klâsik Osmanlı Türkçesinin söz varlığıdır. Osmanlı Türkçesi kendiliğinden mutantan bir hâl almamış, şair ve yazarlar ağır bir dili öylesine tercih etmemiştir. Devrin temayülü olmakla birlikte, devlet erkânı özellikle böyle bir üslubu desteklemiştir. Büyük bir imparatorluğun dili de ağıdalı, ağır, şatafatlı olmalıdır. 18. yüzyılda Nazmizâde'nin Bağdat valisi Hasan Paşa'nın emriyle ona ithafen yazdığı eseri de elbetteki ağır bir üsluba, ağır bir dile sahip olmalıdır. Arapça ve Farsça kelimelerin yoğunluğunun artışına bağlı olarak birleşik fiil oranı da artmıştır. Yabancı bir kelimenin yanına eklenen yardımcı fiil, dili hem daha betimleyici hem de daha süslü bir hâle getirmekte, buna ilaveten yabancı kelime yoğunluğunu da kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle de Eski Anadolu Türkçesi dönemine nazaran Osmanlı Türkçesi döneminde birleşik fiil kullanım oranı çok daha fazladır².

Ol- fiilinin MA çevirisinde kullanım oranı yaklaşık % 46 iken NM çevirisinde % 32

İt- fiili MA çevirisinde % 22 iken Nazmizade'de % 58

Eyle- fiili MA çevirisinde % 19 iken Nazmizade'de % 9

Kıl- fiili MA çevirisinde % 11 iken Nazmizade'de % 0,3 şeklindedir.

Ol- fiili "Bir varlığın ortaya çıkmasını, mevcudiyetini anlatan başlama ve süreklilik kılımlarına sahip, esas fiil hâlinde cevher fiili görevi yanında ad+yardımcı fiil yapılarında cümlede birleşik fiilin öznesi durumundaki varlığın birleşikteki adın gösterdiği varlık (nitelik, durum) hüviyetini kazanmasını, edinmesini ya da süreklilik kılımlarında birleşikteki adın gösterdiği varlık hüviyetindeki hâlinde veya o varlıkla donanmış hâlde bulunmasını bildirmek işlevleriyle karşımıza çıkar" (Karabeyoğlu t.y.: 109). *Ol-* fiilinin Mercüme Ahmed'de yaklaşık

² Öyleki bazı araştırmacılar isim+yardımcı fiil unsuru şeklinde bir ifadenin doğru olmadığını bu şekildeki yapıların yabancı kelimenin Türkçeleşmesi amacıyla yardımcı fiilin ek gibi kullanılarak yani yabancı kelimenin kip eki alır hâle getirilmesini sağlamak amacıyla ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. bk., ÖNER, Mustafa (2006); "Türkçede İsimden Fiil Yapımı Üzerine" Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Ankara, C. 3, S. 1, s. 60-76.; BAYDAR, Turgut (2013); "İsim+Yardımcı Fiil Şeklinde Oluşan Birleşik Fiiller Üzerine" Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Erzurum, S. 49, s. 55-66.

% 46, Nazmizade'de ise % 32 oranında olmasının kanatimizce iki nedeni bulunmaktadır. Birincisi *ol-* fiilinin aynı zamanda cevher fiili (ek fiil) olabilme özelliğinin bulunmasıdır. Deny *ol-* fiilinin birleşik fiillerde yardımcı olarak az kullanıldığını belirterek cevher fiili olarak kullanılmasına dikkati çekmektedir (Deny 2012: 450). Bu da klâsik Osmanlı Türkçesi dönemi eseri olan Nazmizâde çevirisindeki azalmayı, tamamlanmış cümle oranının azalmasıyla da bağlantılı olarak yansıtmaktadır. İkincisi ise yazarın ya da eserin sahip olduğu üsluptur ki Kabusname bir siyasetname özelliğine sahiptir, doğrudan doğruya şahsa hitap ederek nasihatte bulunmaktadır. “*Et-, eyle-, yap-* isimlerden geçişli birleşik fiil, *ol- ve bulun-* ise geçişsiz birleşik fiil yaparlar” (Ergin 1993: 365). Fiilin geçişli olup nesne alabilmesi üslubu etken kılar. Bu durumda *it-* ve *eyle-* fiilleri bir siyasetname olan Kâbusname'nin üslubu için daha elverişlidir.

“Ad+yardımcı fiil yapılarında *kıl-* fiili, *eyle-* ve *et-* fiilleri gibi birleşikteki adla gösterilen nitelik veya durumun birleşğin nesnesi olan varlığa yüklenmesini, edindirilmesini; nesnenin o duruma, hâle, niteliğe getirilmesini veya birleşikteki adın bildirdiği varlığı ya da varlık ile ilgili bir iş meydana getirmesini, ortaya çıkarmasını, gerçekleştirmesini anlatmak işlevleriyle yardımcı fiil görevinde kullanılır” (Karabeyoğlu t.y.: 107). *Kıl-* yardımcı fiili Mercüme Ahmed'in çevirisinde 13 kez yardımcı fiil olarak kullanılmışken Nazmizâde Murtaza'nın çevirisinde sadece bir kez kullanılmıştır. Ölker “Tarihi Belli Olmayan Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinin Tarihendirilmesinde Yeni Bir Kıtas: “*et-/it-*” ve “*kıl-*” Fiillerinin Kullanım Sıklığı” adlı çalışmasında bu fiilin anlam özelliğine değinmiş ve 13. yüzyıl öncesi ile sonrasında bu fiilleri denk çift olarak belirtmiş, *kıl-* fiilinin, *et-* fiilinden görece yaygın şekilde kullanılırken 15. yüzyıldan itibaren Anadolu Türkçesinde neredeyse kullanımdan düşme noktasına geldiğini açık verilerle ortaya koymuştur (Ölker 2015). Kabusname'den elde ettiğimiz sonuçlar Ölker'in çalışmasında ortaya koyduğu verilerle bâriz şekilde örtüşmektedir. Kâbusname tercümelerine göre de 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Anadolu Türkçesinde *kıl-* fiili neredeyse kullanımdan düşmüştür, ancak *it-* ve *eyle-* fiillerinin kullanım oranının büyük ölçüde arttığı ortaya çıkmaktadır.

“*Et-* fiili ad+yardımcı fiil yapılarında birleşikteki adla gösterilen nitelik veya durumun birleşğin nesnesi olan varlığa yüklenmesini, edindirilmesini; bu varlığın o durum içinde bulunmasını, üzerinde taşınmasını veya birleşğin öznesinin birleşikteki adın bildirdiği varlığı ya da varlık ile ilgili bir iş meydana getirmesini, ortaya çıkarmasını, gerçekleştirmesini, oluşturmasını anlatmak işlevleriyle yardımcı fiil görevindedir” (Karabeyoğlu t.y.: 71) *İt-* fiilinin Mercüme Ahmed'de % 22 oranında iken Nazmizade Murtaza'da % 58'e kadar ulaşabilmesi Oğuz Türkçesinin yardımcı fiil olarak yukarıda da açıklamış olduğumuz gibi *it-* fiilini *kıl-* fiili yerine sahiplenmesiyle bağlantılıdır. Yanısıra eserin sahip olduğu üslup da yukarıda bahsi geçtiği gibi *it-* fiilinin anlamsal özellikleriyle uyumludur.

“*Eyle-* fiili, ad+yardımcı fiil yapılarında tıpkı *et-* fiili gibi birleşikteki adla gösterilen nitelik veya durumun birleşğin nesnesi olan varlığa yüklenmesini, edindirilmesini, varlığın o durum içinde bulunmasını, üzerinde taşınmasını; birleşğin öznesinin birleşikteki adın bildirdiği varlığı ya da varlık ile ilgili bir iş meydana getirmesi, ortaya çıkarması, gerçekleştirmesi, oluşturmasını anlatmak işlevleriyle yardımcı fiil görevinde kullanılır (Karabeyoğlu t.y.: 74). *Eyle-* fiili Oğuz Türkçesince geniş ölçüde benimsenmiş, *it-* fiiliyle yan yana kullanılmıştır. Ancak Nazmizade çevirisi bir klâsik Osmanlı Türkçesi dönemi eseridir. Osmanlı Türkçesi tercihini *eyle-* fiilinden yana değil *it-* fiilinden yana kullanmıştır. Deny, *eyle-* fiilinin, *et-* fiilini sık tekrarlamamak için, edebi dilde kullanıldığını söylemektedir (Deny 2012: 449). Gencan, “Eylemek sözcüğüne eski metinlerde pek sık rastlanır. Son yüzyıl içinde azalmaya, yerini etmek eylemine bırakmaya başlamıştır. Nedeni bu iki sözcüğün anlamca da, görevce de bir olmasında aranmalıdır”

(Gencan 2007: 376) demektir. 19. yüzyıl Osmanlı basın dili üzerine yapmış olduğumuz incelemede “*ol-* fiilinin % 29.42, *et-* fiilinin % 28.22, *eyle-* fiilinin % 11.25, *kıl-* fiilinin % 3.70 oranlarında yardımcı fiil şeklinde kullanılmış olduğu” ortaya çıkmıştır (Ölker 2016: 290) Bu çalışma doğrultusunda da ortaya çıkan durum şu ki Klâsik Osmanlı Türkçesi *eyle-* yardımcı fiilinden yana olan tercihini azaltmıştır.

Yükleme kazandırdığı anlam açısından *kıl-*, *it-* ve *eyle-* fiillerinin arasında belirgin bir farklılık söz konusu değildir. Üç fiil de bir şeyi yapmak, gerçekleştirmek anlamlarını taşımaktadır, dolayısıyla birbiri yerine nöbetleşe kullanılmasında bir sakınca yoktur. Her ne kadar Nazmizade Murtaza çevirisinden incelemeye dâhil ettiğimiz on bölüm içerisinde *it-* ve *eyle-* fiillerinin kullanım oranı % 58 (*it-*) ve % 9 (*eyle-*) gibi rakamlarla bariz bir şekilde fark arzetmiş olsa da (bk. 2. Şekil) karşılıklı örnekler çerçevesinde Nazmizâde Murtaza çevirisinde isim unsurunun aynı kalarak fiil unsurunun gerek değişmesi gerekse Mercüme Ahmed çevirisindekiyle aynı şekilde kullanılması neticesinde, elimizdeki örnekleri değerlendirdiğimizde, *it-* ve *eyle-* fiillerinin birbirine denk bir sayıda (*it-* 30, *eyle-* 33) karşımıza çıktığını görüyoruz. Öte yandan Nazmizâde Murtaza çevirisinde *kıl-* fiilinin artık terk edildiği de açıkça ortadadır.

MA çevirisinde *it-* ve *eyle-* fiilleri % 22 ve % 19 gibi bir oranla karşımıza çıkarken NM çevirisinde % 58 ve % 9 gibi bir oran oldukça şaşırtıcıdır. Bu durum Nazmizâde'nin devlet adamı olmasının verdiği bir etkiyle de daha resmî bir üslupla yazmaya çalışmasına bağlanabilir. *Eyle-* daha edebî bir üslubu yansıtırken yerine rahatlıkla kullanılabilen *et-* daha resmî bir üslubu yansıtmaktadır. NM çevirisinde genel kullanım açısından *it-* ve *eyle-* fiilleri arasındaki kullanım oranı arasında adeta uçurum varken (bk. 2. Şekil), karşılıklı örnekler çerçevesinde, Nazmizâde çevirisinde isim unsurunun aynı kalarak fiil unsurunun değiştiği örneklerdeki kullanım oranının birbirine denk çıkması ancak bazı isimlerin özellikle bazı fiilleri tercih etmesiyle açıklanabilir. Netice itibarıyla taşıdığı anlam açısından bu fiillerin denk olduğunu belirtmiştik, öyleyse bir ismin nöbetleşe *it-* ve *eyle-* fiillerini yanına alması gayet doğaldır, ancak bazı isimlerin daha fazla oranda *it-* ya da daha fazla oranda *eyle-* fiilini yanına alarak kullanıma girdiği anlaşılmaktadır. Nazmizâde Murtaza çevirisinde incelemelerimiz dâhilindeki bölümlerde *âh*, *âşikâr*, *âzâd*, *fıkr*, *ğazâ*, *güç* ve *zor*, *harc*, *iki bölük*, *kabûl*, *pâdişâh*, *za'îf*, *zâyi* ibarelerinin incelemeye dâhil edilen bölümler kapsamında sadece *it-* yardımcı fiiliyle, *da'vet* ve *harâb* kelimelerinin ise sadece *eyle-* yardımcı fiiliyle kullanılmış olduğunu görüyoruz. Ancak sayısal oran olarak belli bir miktarın üzerinde olmadığı için bu isimlerin yanına gelen yardımcı fiiller konusunda bir kıstas koymak uygun görünmemektedir. Bununla birlikte Nazmizâde Murtaza'da *eyyülik eyle-* birleşik fiilinin iki kez, *eyyülik it-* fiilinin on bir kez kullanıldığını görüyoruz. Yine yirmi yerde *cehd eyle-* karşımıza çıkarken sadece dört yerde *cehd it-* fiiline tesadüf ediyoruz. Sadece bir yerde '*amel eyle-* şekli görülürken, altı yerde '*amel it-* farkedilmektedir. Bu durumda Nazmizâde Murtaza çevirisinde *eyyülik* ve '*amel* isimlerinin yanına *it-* fiilini, *cehd* isminin yanına da *eyle-* fiilini istediği ortaya çıkmaktadır. Bahsi geçen diğer isimlerde bariz bir oran farkı görülemediği için nöbetleşe kullanımın söz konusu olduğu kabul edilmelidir.

SUMMARY

It is noteworthy that while the number of compound words in Mercümeke Ahmed's translation was 121, it rose to 329 in Nazmizâde Murtaza's translation. Undoubtedly, this difference is associated with the fact that 182 simple or derived words in Mercümeke Ahmed's translation were expressed with compound words in Nazmizade Murtaza's translation. The difference in the rate of compound words between these two works can be explained in two ways. The first is concerned with the difference between the translations with respect to the sources. Since Mercümeke Ahmed translated his work directly from a foreign language, namely from Persian, he used the simplest word that came to his mind, sticking to the Old Anatolian Turkish, to meet the Turkish equivalent of the foreign word. Nazmizade Murtaza, on the other hand, was engaged in an effort to adapt a work in Turkish to the age he was living in; in a sense, he performed an intra-lingual transfer. Therefore, Nazmizâde incorporated his style into the process, and preferred compound verbs to simple or derived words in transfer.

The second reason concerns the vocabulary of the Classical Ottoman Turkish. The Ottoman Turkish did not gain a grandiose nature of itself; poets and writers did not choose to use a flamboyant language casually. Although it was a general tendency of the time, high state officials supported such a style on purpose. The language of a large empire had to be pompous, grandiose and high-sounding. Therefore, the work that Nazmizâde wrote in the 18th century by order of Hasan Pasha, Governor of Baghdad, dedicated to him, naturally had to have a showy style and a pompous language. The number of compound words increased in parallel with the increase in the volume of Arabic and Persian words. An auxiliary verb juxtaposed to a foreign word rendered the language both more descriptive and more ostentatious; in addition, it facilitated an increase in the number of foreign words. As a result, the rate of use of compound verbs rose substantially in the Ottoman Turkish era compared with the Old Anatolian Turkish period.

While the rate of the verb *Ol-* in Mercümeke Ahmed's translation is about 46 %, it is 32 % in Nazmizâde Murtaza's translation.

While the rate of the verb *It-* is 22 % in Mercümeke Ahmed's translation, it is 58 % in Nazmizade's translation.

While the rate of the verb *Eyle-* is 19 % in Mercümeke Ahmed's translation, it is 9 % in Nazmizade's translation.

While the rate of the verb *Kıl-* is 11 % in Mercümeke Ahmed's translation, it is 0.3 % in Nazmizade's translation.

To our thinking, there are two reasons for the fact that the rate of the verb *ol-* was 46 % in Mercümeke Ahmed's translation, whereas it was 32 % in Nazmizade. The first is that the verb *ol-* can also act as a complementary verb. Deny emphasized the fact that the verb *ol-* was less used as an auxiliary in compound verbs and drew attention to its use as a complementary verb. This is reflected in the fact that the decrease in Nazmizâde's translation, which was a work of the Ottoman Turkish era, was linked to a decrease in the use of completed sentences. The second concerns the style that an author or a work has; this is so much so that Kâbusname is a book of government and gives advice, addressing directly to a person. The fact that the verb is transitive and is followed by an object renders the style effective. Therefore, the verbs *it-* and *eyle-* are more appropriate for the style of Kâbusname, which is a political treatise, or a book of government. It is clearly evident that the verb *kıl-* in Nazmizâde Murtaza's translation has now been abandoned.

While the verbs *it-* and *eyle-* occur at the rates of 22 % and 19 % in Mercüme Ahmed's translation, the rates of 58 % and 9 % in NM's translation are quite surprising. This can be attributed to the fact that Nazmizâde tried to write in a more official style due to his position as a statesman. While the verb *Eyle-* reflects a more literary style, *et-*, which can easily replace it, reflects a more official style. While there was an abysmal difference in terms of the rate of the general use of the verbs *it-* and *eyle-* in Nazmizâde's translation (see Figure 2), but within the framework of mutual examples in Nazmizâde's translation, the fact that the rates of usage in examples where the noun element remained the same whereas the verb element changed turned out to be equal to one another can be explained with the fact that certain names preferred certain verbs. Consequently, we had stated that these verbs were equal in terms of the meanings they carried; then, it is quite natural that a verb can take the verbs *it-* or *eyle-* alternatively. However, it is understood that some nouns came into use, taking the verb *it-* or *eyle-* at greater rates. In the sections of Nazmizâde Murtaza's translation that we studied, we see that the phrases *âh*, *âşikâr*, *âzâd*, *fıkr*, *ğazâ*, *güç* and *zor*, *harc*, *iki bölük*, *kabûl*, *pâdişâh*, *za'if*, *zâyi* were used only with the auxiliary verb *it-* in the sections studied, whereas the words, *da'vet* and *harâb* were used only with the auxiliary verb *eyle-*.

KISALTMALAR

- MA:** Mercüme Ahmed
NM: Nazmizade Murtaza

KAYNAKÇA

- BAYDAR, Turgut (2013), “İsim+Yardımcı Fiil Şeklinde Oluşan Birleşik Fiiller Üzerine” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, S. 49, s. 55-66.
- DENY, Jean (2012), *Türk Dil Bilgisi, Modern Türk Dilbilgisi Çalışmalarının Kapsamlı İlk Örneği*, Çevirmen: Ali Ulvi Elöve, Uyarlayan: Ahmet Benzer, İstanbul: Kabalıcı Yay.
- DOĞAN, Enfel (2011), *Şeyhoğlu Sadrüddin'in Kabus-nâme Tercümesi, Metin-Sözlük-Dizin-Notlar-Tıpkıbasım*, İstanbul: Mavi Yayıncılık
- GÖKYAY, Orhan Şaik (2006), *Kabusnâme, Keykâvus*, İstanbul: Kabalıcı Yay.
- HERKMEN, Dilek (2010), “Eyle-” Yardımcı Fiili, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 3/12, Summer, s. 238-249
- KARABEYOĞLU, Adnan Rüştü (t.y.), *Türkiye Türkçesinde (ad+fiil birleşmelerinde) Yardımcı Fiiller*, İstanbul: Beşir Kitabevi.
- KARATAŞ, Mehmet (2014), *Nazmi-zâde Murtaza, Gülşen-i Hulefâ, Bağdat Tarihi 762-1717, Tahlil ve Metin Tenkidi*, Ankara: TTK Yay.
- ÖLKER, Perihan (2016), *Tanzimat Basınının Dili*, Ankara: TDK Yay.
- ÖLKER, Gökhan (2015), “Tarihi Belli Olmayan Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinin Tarihendirilmesinde Yeni Bir Kıstas: “et-/it-” ve “kıl-” Fiillerinin Kullanım Sıklığı”, *TEKE, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı 4/2, s. 546-563.
- ÖZCAN, Tahsin (2006); “Nazmizâde Murtaza Efendi”, *İsâm Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul: TDV Yay.
- ÖNER, Mustafa (2006), “Türkçede İsimden Fiil Yapımı Üzerine” *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Ankara, C. 3, S. 1, s. 60-76
- ÖZTÜRK, Rıdvan (2013), “Türkistan’dan Türkiye’ye Kelime Göçü Örneği ‘Cigi Cigi’”, *Turkish Studies*, Volume 8/9, Summer, s. 2145-2156.

MEŞHED NÜSHASI TÜRKÇE KUR'AN TERCÜMESİNİN SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE NOTLAR II: BAZI HAPAXLAR ÜZERİNE

NOTES ON THE VOCABULARY OF TURKISH KORAN TRANSLATION OF MASHHAD MANUSCRIPT II: ON SOME HAPAXS

Yaşar ŞİMŞEK *

Öz

Bu makale, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi'nin 42. sayısında yayınlanan "Meşhed Nüshası Türkçe Kur'an Tercümesinin Söz Varlığı Üzerine Notlar" adlı çalışmanın devamı olup Meşhed ve Rylands Nüshalarında tanıklanan beş hapax örneğini (çakırık "çığlık, haykırış"; komiltur- "teşvik etmek"; örçüne- "direnmek, inat etmek"; ton yuğuçı "havari"; turılan- "sert, acımasız davranmak") konu almaktadır. İncelediğimiz sözcüklerden örçüne-, ton yuğuçı ve komiltur-Türk dili tarihinde ilk kez karşımıza çıkmaktadır. çakırık ve turılan- ise Rylands ve Meşhed Nüshaları dışında herhangi bir metinde görülmemektedir. Bu sözcükler üzerine yapılan etimolojik izahlar makalenin özünü teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler

Kur'an Tercümesi, Harezmi Türkçesi, Meşhed Nüshası Kur'an Tercümesi, Hapax.

Abstract

This paper is a continuation of an article published in the 42nd issue of the Selçuk University Journal of Turkish Studies titled "Meşhed Nüshası Türkçe Kur'an Tercümesinin Söz Varlığı Üzerine Notlar" (Some Notes on the Vocabulary of Turkish Koran Translation of Mashhad Manuscript), in that it examines an additional five hapax legomena found in the Rylands / Mashhad manuscript: çakırık "scream, squeal"; komiltur- "to encourage", örçüne- "persist, be obstinate"; ton yuğuçı "apostle", and turılan- "to be stern, to act sternly". Two of these words, ton yuğuçı and komiltur, have been encountered for the first time historically and linguistically speaking; çakırık and turılan- on the other hand do not appear to exist in any other text beyond the Koran translation in question. The core of this paper is centered around an etymological analysis of these five words.

Keywords

Koran Translation, Khorezm Turkish, Koran Translations Of Mashhad Manuscript, Hapax.

* Dr. Öğr. Üyesi., Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ysimsek55@gmail.com



1. **çakırık*** (Ar. şayha < ş-y-h / zecre < z-c-r)

*taķı ol vaķtin kim¹ kōrdūng anlarını tangġa² keltürür sini³ tenleri⁴ taķı eger aysalar eşıtgey sen sözlerini haķıķat ūze anlar⁵ biri biringe yanannıŷ yıġaçlar sizerler⁶ tıgme bir **çakırıkı**⁷ anlar ūze anlar dūŷmenler turur qorkġul⁸ anlardan ōldürsün anlarını Tengri neteg ewrölürler⁹ [237a/6-237b/2] (Munafıkūn/4). [= Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider. Konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin. Onlar sanki elbise giydirilmiş kereste gibidirler. Her kuvvetli sesi kendi aleyhlerine sanırlar. Onlar düşmandır, onlardan sakın! Allah onları kahretsin! Nasıl da (haktan) çevriliyorlar!] (DİB KM: 553).*

*haķıķat ūze ol bir **çakırık** turur bir [306a/3] (Nâziat/13). [= Halbuki o, bir haykırıŷtan (sûr'un ūfürölmesinden) ibarettir.] (DİB KM: 582).*

“çıġlık, haykırıŷ” anlamındaki sözcüğün *çak* yansıma sözünden türediği açıktır (*çakırık* < *çak* +*ra-k* / *çak* +*r-r*-(X)*k*). Türkçede *çaġ* / *çaġ* > *çaġ* / *çıġ* / *çık* / *çoġ* yansıma sözlerinden türeyen söz varlığı oldukça geniŷ¹⁰ olmasına raġmen *çakırık* sözcüğü sadece Rylands ve Meŷhed Nüshalarında tanıklanabilmektedir. Aysu Ata *çıkırık* ŷeklinde okuduğu ve bir hapax olarak değerlendirdiği sözcük üzerine ŷu açıklamayı yapmıŷtır:

“Taramalarımız sonucu baŷka metinde tespit edemediğimiz kelimelerdendir. Yansıma kelimelerden olduğu anlaŷılan *çıkırık* ile ilgili olan DLT’deki ŷu açıklama önemlidir: DLT III 280 *tıŷ çıkıradı* “diŷ gıcırdadı”, *kapuġ çıkıradı* “kapı gıcırdadı”; Bir adam dūŷmanlıkla ve buna benzer ŷeyle bađırırŷa yine böyle denir. *Utru keldi uraġut çıkırık birle urdı yūzini* 51:29 (Tercümesi: Karıŷı çıġlık atarak geldi. Elini yüzüne çarparak ...) cümlesinde geçen kelimenin Kaŷgarlının açıklamasına göre *çıkıra-k* > *çıkırık* olduğu dūŷünülebilir. Ya da *çıkıra-* yanında *çık+r-* fiilinin de bulunabileceği ve buradan *çık(i)r-r-ık* > *çıkırık* ŷeklini almıŷ olacağı akla gelmektedir.” (2013:191).



(237b/1).

- *
1 kaçan kim
2 ‘acebke tanglamakke
3 sangā
4 ōzleri boyları
5 tamām anlar andaġ teg kim anlar
6 saķınurlar
7 ūnni
8 saķlangıl
9 çevrölürler yandurulurlar
10 *çalamak* “(yüksekten akan su) ses çıkarmak”; *çaġ* “çaġlayan”; *çaġ* *çaġ* *akmak* “çaġlayarak akmak”; *çaġ* *çıġ* “gürültü”; *çaġıl* “suyun ŷiddetli akmasından hasıl olan ses”; *çaġılamak* “çaġlamak”; *çaġıl* *çaġıl* “(su) kaynayıp akarken çıkan ses”; *çaġırġan* “çok bağıran”; *çaġırı söylemek* “bağırarak söylemek”; *çaġırısamak* “çaġırmaya katılmak, hizmet yanıŷına çaġırmak”; *çaġırmak* “sızlanarak seslenmek”; *çaġır-* “haykırmak”; *çaġırt-* “yüksek sesle duyurtmak, tallel bağırtmak”; *çaġıŷtı* “boncuk, düġme gibi seslerin madeni bir kap içinde sallandıkça çıkardıkları ses”; *çaġlaġan* “çaġlayarak akan su”; *çaġlaġ* “ŷelale, çaġlayan, ŷarıl ŷarıl akan”; *çaġlaġlık* “ŷarıl ŷarıl akma hali”; *çaġna-* “haykırmak, çıġlık koparmak”; *çaġnam* *çaġnam* “çaġıl çaġıl”; *çaġnaŷmak* “konuŷmak, görüŷmek”; *çaġrıŷdırmak* “bağırtmak”; *çaġŷıldamak* “çerçöp, demir parçaları ve maddeleri hareketlendirecek keskin ses çıkarmak”; *çaġŷıldı* “çerçöp gibi kurumuŷ nesnelere kırıntı halinde demir vb. cisimlerin hareketi sırasında çıkan ses”; *çaġu* “çaġıltı, ses, gürültü” vd ... (Zülfikar 1995:367-414).

Sözcüğün Moğolca *çirkire-* “gürültü yapmak, çılgık atmak” ile bağlantısı ve Türk dilinde {KIrA-} yapısıyla kurulan diğer yansıma sözler üzerine farklı bir görüş için bk. Tekin 1982: 503-513.

Meşhed Nüshasında da tanıklanan *çakırık* > *çıkrık* sözcüğünün hapax özelliğini yitirdiği söylenebilir.

2. *komilturma*-* (Ar. lā yaḥūzzu < ḥaẓẓ < ḥ-ẓ-ẓ)

taḳı komilturmadı^{11 12} *kişilerke dervîşning ta'âmı üze*¹³ *dervîş*¹⁴ [271a/6] (Hakkâ/34). [= "Yoksulu doyurmaya teşvik etmiyordu."] (DİB KM: 566).

ḥ-ẓ-ẓ kökünden türeyen Ar. *ḥaẓẓ* “teşvik etmek” demektir (Müfredât 291). *ḥaẓẓ*’ın karşılığı olarak verilen *komiltur-* (*kom+ı-tur-*) Meşhed Nüshasından başka bir metinde tanıklayamadığımız sözcüklerden biridir.

kom-, DLT’de “heyecanlanmak ve şiddetli özlem duymak”; KB’de “heyecanlanmak, coşmak” (KB 3854) anlamında kayıtlıdır. DLT’de bu kökten türeyen *komış-* / *komuş-* “dalgalar coşmak; coşmak; coşkuyla, neşeyle çalışmak”; *komıt-* “heyecanlandırmak, coşturmak”; *komıtgan* “özleten (şey, kimse)” (DLT 726-727) sözcükleri de görülmektedir.

Sözcük, pekiştirme / kuvvetlendirme bildiren /-d-/ eki ile genişlemiş şekliyle Eski Türk Şiiri’nde tanıklanabilmektedir: “... *korınçların emgeklerin korıyu kiderip korılmaqsız çın mengike komıdu ilişelim*.” [= Onların korkularını eziyetlerini koruyarak giderip korunması olmayan hakiki saadete **coşarak** ilişelim.] (Arat 1986:138-139).

Harezmi Türkçesinde “parlamak, ışıdamak, kızarmak”; anlamında görülen (NF 254; KE 370) fiile Borovkov “görünmek, gözükmek”; Usta ise “zuhur etmek, ortaya çıkmak” anlamını vermiştir: ... *alkiḥni küñçüküñgä soḳıl teb soḳub ḳayra çıkardı ârsâ âlkindin nur komıyur ârsâ* ... (Borovkov 2002:170; Usta 1989:419; Usta 2011:102). Fiilin buradaki anlamı da “parlamak, ışıdamak”tır. *kom-* aynı anlamla Nehcü’l-Ferâdîs’te kayıtlıdır, ancak Eckmann fiili /u/ ile okumuştur: ... *üstün baḳtım erse körer-men bir yerli kökli arasında bir uluḡ taḥt üze Cebrâ’il olturmuş yüzi küñ teg komıyur* ... (NF 7). Bu okuma Ata tarafından dizinde *kom-* şeklinde düzeltilmiştir (NF 254). NF dizininde *kom-* şeklinde /o/ ile okunan sözcük, KE yayınında da /o/ ile okunmuştur, ancak KE 399’da *ḳumrul-* “kımıldamak, harekete geçmek”; *ḳumur-* “hareket ettirmek, kımıldatmak” şeklinde madde başı yapılan iki fiilin aşağıdaki tanıklardan hareketle *kom-* sözcüğünden türediği ve /o/ ile okunması gerektiği anlaşılmaktadır.

kom “dalga”

**komı-* “kımıldamak, hareket etmek”

komı- “heyecanlanmak ve şiddetli özlem duymak”; “heyecanlanmak, coşmak”



¹¹ <komilturma>s

¹² yöndürmes

¹³ çığaylarḳa* aş birmekke

* biçäre

¹⁴ çığay biçäre

komıd- “coşmak”

komış- “dalgalar coşmak; coşmak; coşkuyla, neşeyle çalışmak”

komıt- “heyecanlandırmak, coşturmak”

komıtğan “özleten (şey, kimse)”

komı-, *komıd-*, *komış-*, *komıt-* ve *komıtğan* sözcüklerinin *kom* “dalga” sözcüğünden türediği açıktır. Bu noktada “dalga” anlamı ile sözcüğün fiil şeklindeki anlamlarını birbirine bağlayan tanıklanamayan bir anlam kurulabilir: **komı-* “kımıldamak, hareket etmek”. Bu kurgunun sağlanması Harezmi Türkçesinde görülen *komur-* “hareket ettirmek, kımıldatmak” ve *komrul-* “kımıldamak, harekete geçmek” aracılığı ile yapılabilmektedir. Yani KE’de tanıklanan fiillerin anlamları daha eskicidir.

komı- fiili ile ilgili görünen ve Aptullah Battal, Atalay, Ata, Eminoğlu, Eckmann, Hacıeminoğlu, Yüce tarafından ve Tarama Sözlüğü’nde /u/ ile okunan *kom* “dalga, su dalgası” *kom-* “dalgalanmak” *komtur-* “dalgalandırmak” *komuş-* “işe neşe ile koyulmak; su dalgalanmak” (DLT IV 377); *komrul-* “kımıldamak, harekete geçmek”; *komı-* “parlamak, ışıltılamak” (NF 7); *komul-* “kımıldamak, harekete geçmek”; *komur-* “hareket ettirmek, kımıldatmak” (KE 399); *kom* “dalga, fırtına, su taşkını”; *komur-* “dalgalanmak, su kabarmak” (KEf 239); *kom* “suyun dalgası” (İbnü Müh. 47); *komun-* “parlamak” (HŞ 968); *kom* “dalga” (ME 151); *kom* “dalga, fırtına” (TS IV 2729-2730) sözcükleri /o/ ile okunmalıdır. Zira sözcük Türkmen Türkçesinde *gom* “şiddetli rüzgar, fırtına”; *deniz gomı* “deniz fırtınası” (Tekin vd. 1995:277); Altay Türkçesinde *kom* “dalga”; *komdu* “dalgalı su, dalga şekilli” (Naskali – Duranlı 1999:116 = DLT 241); Çuvaş Türkçesinde *hum* “dalga”, *humhav* “dalgalama, heyecan, çalkantı, endişe”, *humhan-* “dalgalanmak, çalkalanmak, sallanmak, heyecanlanmak, endişe etmek, merak etmek”, *humhat-* “dalgalanmak, heyecanlandırmak, coşturmak, endişelenmek” (Bayram 2007:416; Paasonen 1950:46) olarak yaşamaktadır. Bilindiği üzere Eski Türkçe /o/ ve /ö/ sesleriyle başlayan sözcükler, Çuvaş Türkçesinde çoğunlukla ön seste /v/ türemesiyle karşımıza çıkar. Bunun dışında ET. *ok* = Çuv. *uhı* örneğinde olduğu gibi /o/nun kelime başında /u/ olduğu örnekler de mevcuttur. ET. *yol* = Çuv. *şul* ve ET. *bol-* = Çuv. *pul-* gibi bazı örneklerde /o/ lar kelime içinde de /u/ ile karşılanır (Ersoy 2012:1291). Sözcüğün neredeyse hiç anlam değişmesine uğramadan Çuvaş Türkçesinde yaşaması oldukça önemlidir. Çuvaş Türkçesindeki *hum*, *humhav*, *humhan-*, *humhat-* örnekleri Arap harfli metinlerde /o/ ve /u/ ile okunabilen sözcüğün, /o/ ile okunması gerektiğini göstermektedir. Çünkü yine bilindiği üzere Eski Türkçe /o/ ünlüsü Çuvaş Türkçesinde ön seste /v/ ilişmesiyle birlikte vı/vı/vu’ya ya da ikinci seste olduğu konumlarda /v/siz olarak ı/ı/u’ya değişerek daralmış ve düzleşmiştir (Yalçın 2013:111; Ceylan 1997:175-176).

Sözcüğün kökeni üzerine OTWF 776; EDPT 626; ve DTS 455’de herhangi bir bilgi verilmemiştir. Biz burada *komı-* fiili ile *kom* “su dalgası” arasındaki bağlantıya dikkat çekmek istedik. Bütün bu bilgilerden hareketle *komultur-* fiilinin ET. *komı-* (< *kom*)’dan türediği söylenebilir. *komı-* fiilinin DLT’deki anlamları ile *komultur-* sözcüğüne verdiğimiz anlam da (“teşvik etmek”) pekâlâ uyusmaktadır. Zira *teşvik etmek*, “şevke, gayrete getirme, şevklendirme, isteklendirme” olarak anlamlandırılır.

3. örçüne-* (Ar. leccū)

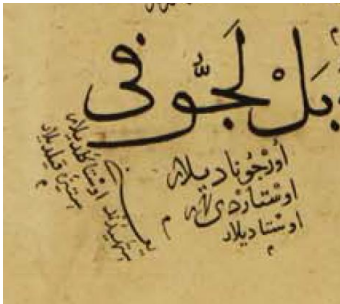
yā kim turur bu ol kim ruzī birür sizke eger yıgısa¹⁵ ruzīsın¹⁶ örçünediler¹⁷ boynağuluğ¹⁸ tağı kaçmak¹⁹ [260b/6-261a/1] (Mülk/21) [= Peki, Allah rızkını keserse, kimdir size rızık verecek olan? Hayır, onlar azgınlık ve nefretle direnip durdular.] (DİB KM: 562).

Taradığımız eserlerde tanıklayamadığımız fiillerden biridir. *örçeş-* “karşı gelmek, muhalif olmak”; *örçineş-* “direnmek, inat etmek, tartışmak” (AKT 213); *örcele-* “inat etmek, ısrar etmek”; *örçeleş-* “bir mesele üzerinde inatlaşmak, münakaşa etmek” (KTS 211) ve Süheyl ü Nev-bahâr’da kayıtlanan *örce* “can sıkın, kızdıran, sert, kaba” (SN 631) *örçüne-* fiili ile ilgili Türk dili tarihinde tanıklanabilen diğer sözcüklerdir. DS’de *örce* ile ilgili *örce* “1. can sıkın, kızdıracak söz; 2. kavgaya dönüşen tartışma”; *örce gak-* / *örüce kalk-* “sataşmak, öfkeyle ayağa kalkıp kavgaya girişmek”; *örcele-* “inceden inceye sormak, kurcalamak”; *örceleş-* / *örçünleş-* / *örçe git-* “kavga eder gibi tartışmak”; *örçeş-* “bir konu üzerinde tartışmak”; birbirine dolaşmak, karışmak”; *örçüm* “bir konunun üzerinde direnen, inatçı”; *örçünlen-* “direnmek” (DS IX: 3343). sözcükleri kayıtlıdır.

Sözcüğün kökeni üzerine Taş görüş belirtmiştir: “... Bütün bunlar, Moğolca *ürçi-*, *ürçiy-* “çekmek, büzüşmek, buruşmak, kaşlarını çatmak, suratını buruşturmak” eylemleriyle ilgili olabilir.” (Taş 2009:127).

Bizce sözcüğün kökeni, ilk anlamı “kalkmak, ayağa kalkmak” olan ve Köl Tigin Yazıtı’ndan itibaren metaforik olarak “ayaklanmak, baş kaldırmak” anlamında görülen *ör-* fiili ile açıklanmalıdır. *Kurıdın (S)ogud örti* “Batıdan Soğdlar ayaklanmıştır” (Ercilasun 2016:540-541). Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen *örüce kalk-* “sataşmak, öfkeyle ayağa kalkıp kavgaya girişmek” deyiminin *kalk-* sözcüğü ile kurulması bizi bu düşünceye iten ana sebeplerden biridir.

örçüne- fiiline geçmeden evvel Türk dilinde *örçüne-* fiili ile ilgili diğer sözcüklere de değinmekte fayda vardır. *ör-* Eski Türkçede *örü-* olarak genişlemiş şekliyle de kullanılmıştır. Derleme Sözlüğü’nde karşımıza çıkan *örüce*, (= ör-ü-ce+) şeklinde oluşmuştur. –CA eki, Türk dili tarihinde *awunça* (= awun-ça) (HŞ 385) gibi oldukça az sayıda örnekte görülen fiilden isim yapım eklerinden biridir. *örçüne-* fiilini ise açıklamak oldukça zor görünmektedir. Ancak bazı örnekler, bize bu konuda yardımcı olabilir. Mesela Rylands Nüshasında *küdeş-* “gözetlemek, korumak, tutmak, muhafaza etmek, saklamak” anlamlarında görülür. Bu fiilden “gözetleyen, koruyan, muhafaza eden” anlamında *küdeşçi* sözcüğü türemiştir. Buraya kadar herşey normaldir. Fakat aynı fiilden türeyen *küdeşçin* “gözetleyen” bir hapax olarak karşımıza çıkmaktadır. Aysu Ata, bu noktada sözcüğün sonundaki +n ünsüzünü Moğolcada ismin yalın halini gösteren (*bitigçin*, *ķaraķçın* gibi) bir ek olarak açıklamıştır (2013:168). Bu açıklamadan hareketle *örçüne-* fiilinin (= örçüne- < örçine- < ör-çIn+e-) şeklinde meydana geldiğini söylemek



*
15 tartıp birmese

16 <ruzī>sini

17 üsterdiler üstediler ya nī sitihiden üste keldiler sitize kıldılar

18 haddin* geçmek

* çak

19 yime ürkmek

mümkündür. Moğolcada ismin yalın halini gösteren +n ünsüzünün *örçüne-* fiilinde kalıplaştığı ve bu özelliğini yitirdiği AKT'de *örçineş-* "direnmek, inat etmek, tartışmak" (= ör-çIn+Aş-) ve yine Derleme Sözlüğü'nde görülen *örçünlen-* "direnmek" (= ör-çIn+le-n-) örneklerinden anlaşılmaktadır.

4. ton yuğuçı* (Ar. el-ḥavārī)

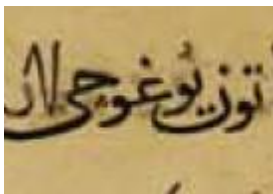
‘İsā yalavaç nişānlarının sözi

velākin ‘İsā bin Meryem sözi bu turur ve iz kâle ‘İsā bin ⁽¹⁰⁾ Meryem yā benī isrā’īl [61/6] ‘İsā hicretđin yandı erse yalavaçlık nişānlarını ⁽¹¹⁾ kişilerke bilgürtti ölüg tırgüzdi balıkdın²⁰ kuş itti angar ürdi tırig boldı ⁽¹²⁾ Tengri ‘azze ve celle ‘İsā tapa kökdin bitig ıdı İncil atlıg Beytü’l-Mağdis kişiler angar ⁽¹³⁾ bütmediler aydılar ‘İsā yılwinçilik kılar ‘İsā kağguluğ boldı kintdin çıktı ^[233b] bir ança **ton yuğuçılar** üze keçti ‘İsā anlarğa aydı men Tengri katınga barur men ⁽²⁾ köçer men andağ kim yalavaçlar köçerler **ton yuğuçılar** aydılar biz yime sening birle baralım ⁽³⁾ on iki kişi erdiler ol **ton yuğuçılar** bu ol turur kim Tengri yarlıkar kemā kâle ⁽⁴⁾ ‘isā ibni meryeme lil ḥavārīyyine men enşārī ilāllāh [61/14] anlar ‘İsā birle bardılar ⁽⁵⁾ erse kişilerdin yime bir ança ‘İsā birle bardılar yabanda Tengri ‘azze ve celle anlarğa kökdin ⁽⁶⁾ tırgi ıdı bir gürüh aydılar bu yılwinçilik turur Tengri anlarını tiğşürdi ādemilerdin ⁽⁷⁾ öngin nirse kıldı üç kün keçti erse kamuğı öldiler ‘İsā andın yandı ⁽⁸⁾ kişilerke kamuğ bilgülüg boldı ‘İsā yalavaçlığını İncilni anlar üze oğıdı ⁽⁹⁾ Tengri ‘azze ve celle İncil içinde belgürtmiş erdi yime yalavaç sözini ‘İsā ⁽¹⁰⁾ İncilde oğıdı yana aydı Tengri mini benī İsrā’īl tapa ıdımış turur yalavaçlıkğa ⁽¹¹⁾ kamuğ yalavaçlar çın erdiler bitiglerini kim Tengri ıdı şerī‘atlarını kim buyurdu ⁽¹²⁾ Ādemdin Mūsāğa tegi kamuğı çın erdi Tengri yarlıgı erdi yana sewinç birdi kim ⁽¹³⁾ bir yalavaç çıkğu turur Aḥmed atlıg ‘Arabđın çıkğay kişiler anı yılwinçi ayğaylar ^[234a] İncil içinde bilgülüg erdi İncil ḥavārīler elginde erdi bu yime ayılmış turur ⁽²⁾ öz orında kaçan ‘Arabđın çıktı erse ḥavārīler oğlanları ⁽³⁾ yalavaç atını İncildin ewürdiler cuhūdlar birle biriktiler aydılar İncilde ⁽⁴⁾ bar turur kim ‘Arabđın yalavaç çıkğay velākin bu ol yalavaç ermes bu yılwinçi turur ⁽⁵⁾ ol vaqtğa tegi kim yalavaçğa busut boldı anlarını yok kıldı [233a/9-234a/5].

ton yuğuçı, Ar. *ḥavārī* "1. yardımcı. 2. peygamberin fikirlerini yaymada yardımcıları dokunan kimselerden her biri. Hz. İsa'nın on iki yardımcısından her biri." sözcüğünün karşılığı olarak, İsa peygamberin anlatıldığı tefsir bölümünde 3 yerde geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Mâide, Necm ve Saf sûrelerinde (5/111;112-53/2-61/14) geçen *ḥavārī* sözcüğü Türkçe ilk Kur'an tercümelerinde *öz eşler* (Rylands 61/14); *arığ tonluğ / ürüng tonluğ* (TİEM 73 5/111;112-61/14); *eş* (TİEM 73 53/2); *koltaş* (AKT 53/2; HKT 53/2); *üdründü* (HKT 5/111;112-61/14) ve *ḥavārī* şeklinde tercüme edilmiştir. *ton yuğuçı* sözcüğüne "havari" anlamında başka bir metinde rastlanmamıştır.

ton / ton sözcüğü, Türkçe ilk Kur'an tercümelerinde "örtü, elbise, bürüğü, giyecek, libas" (Ünlü 2012:756-757); *yu-* ise "yıkamak; abdest almak" anlamlarında (Ünlü 2012:896) görülmektedir.

ḥavārī sözcüğünün yukarıdaki metonimli kullanımlarını anlamak için Kur'an sözlüklerine bakmakta fayda vardır. Hasîrîzâde Elif Efendi'nin Osmanlıca Kur'an Lugatında konumuzla ilgili detaylı bilgi bulunmaktadır:



²⁰ balçık

"*el-ḥavāriyyūne*, enbiyā-i 'izām 'aleyhimü's-selāmın hālīs ve güzide ashāb ve mütābī' leridir ki küfr ve 'ināddan halāsla enbiyāyı tasdik ve onlara nusrette izhār ve isbāt-ı ihlās ettiler. Ve denildi ki *ḥavāriyyūne* **kassār ya'nī bez yunucu ve ağartıcı idiler de beyāz ma'nāsına olan** kesre ḥivār'dan me' hūz *ḥavārī* ile tesmiye ve telkīb olundular." (Hasîrîzâde Elif Efendi I: 366-367). [= *el-ḥavāriyyūne*, Büyük peygamberlerin halīs ve güzide sahabeleri ve onların yolunu takip edenlerine verilen addır. Küfür ve isrardan uzak bir şekilde peygamberleri tasdik edip onlara samimi bir şekilde yardım ettiler ve buradan hareketle *ḥavāriyyūne* denildi. **Onlar kassar yani elbise yıkayıcı ve beyazlatıcı idiler ki beyaz anlamında olan ḥivār'dan türetilmiş ḥavārī sözcüğü ile isimlendirildiler.**]

Müfredât'ta ise Arapça sözcüğün *ḥ-v-r* kökünden türediği ve çok anlamlılığı üzerine geniş bilgiler bulunmaktadır: "... *ḥavr* "bizzat veya düşünce yönünden tereddüt etmek"; *ḥūr* "ceylan gözlü, iri gözlü"; *ḥavvaretüş şeyyi* "bir şeyi beyazlaştırmak ve yuvarlaklaştırmak". *ḥavāriyyūn* Hz. İsa'nın yardımcılarıdır. Kimisi, onların boyacı oldukları, kimisi ise avcı olduklarını söylemiştir. Bazı âlimler de Yüce Allah'ın *Ey peygamberin ev halkı şüphesiz Allah sizden pisliği giderip sizi tertemiz yapmak ister* (33/33) sözünde işaret edilen din ve ilmi dile getirmekle insanların gönüllerini temizlemeleridir. Müellif der ki, **onların boyacı olduklarının söylenmesi temsil ve teşbih bağlamındadır**. İnsanların geneli arasında el üstünde tutulan mesleki gerçekleri bilme konusunda uzmanlaşmış kişiler için bu sıfat düşünülür..." (Müfredât 315-316).

Hasîrîzâde Elif Efendi ve Ragıb el-İsfahanî'nin sözlüklerinden hareketle *ḥavārī* sözcüğünün Arapçada metaforik bir anlamla türetildiği; *arığ tonluğ / ürüng tonluğ* ve *ton yuğuç* sözcüklerinin Türkçe ilk Kur'an tercümelerindeki metonimlik kullanımların da müellifler tarafından buna istinaden oluşturulduğu söylenebilir.

5. *turlan*-* (Ar. *igluz* < *gilzat* < *ğ-l-z*)

āy peygāmbēr²¹ cihād kılgı²² kāfirler birle²³ taqı munāfiqlar²⁴ birle taqı iriglik kılgı²⁵ anlar üze taqı sığınū yirleri tamuğ turur taqı nime²⁶ yawuz yanış²⁷ [252b/2-3] (Tahrim/9). [= *Ey Peygamber! Kafirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı sert davran. Onların varacağı yer cehennemdir. Ne kötü varılacak yerdir orası!*] (DİB KM: 560).

Ar. *gilzat* "kalınlık, sertlik" sözcüğü nüshada, *iriglik kıt* ile karşılanmış; *iriglik kıt* ise *turlan*- "sert, acımasız davranmak" ile notlanmıştır. *iriglik* < *irig* + *lik* "sertlik, haşinlik" anlamında HKT ve TİEM 73 Nüshalarında tanıklanabilmektedir. *turlan*- ise Meşhed Nüshası dışında sadece Rylands Nüshasında tespit edilebilmektedir:



²¹ yalavaç

²² tokuşgıl

²³ tañuçılar birle

²⁴ ikki yüzlüg

²⁵ yime **turlangıl**

²⁶ neme

²⁷ kaytmaq

ey yalavaç katıglangıl kâfirler birle iki yüzlüglerke turılangıl olar üze olarning yanış yerleri tamuğ turur néme yawuz yangı yer (Rylands 95b-96a (66/9)).

Sözcük üzerine Ata şu açıklamayı yapmıştır: “Kelime fiil şekliyle kaynaklarda tespit edilememiştir. < turı +la -n- şeklinde açıkladığımız kelimenin isim kökü yani *turı* DLT III 220’de huyu sert olan adama “turı kişi” denir açıklamasının yanında KB III 469’da “tatsız, tadı kekre olan” ve “haşin” anlamı ile de geçmektedir. Atalay, DLT’de kelimeyi *türi* okumuş, bu okuyuş Clauson ve J. Kelly ile R. Dankoff tarafından *turı* şeklinde düzeltilmiştir.” (Ata 2013:193; Ata 2012:10).

Ata’nın hapax olarak değerlendirdiği sözcüğün Meşhed Nüshasında da tanıklanmasından hareketle bu özelliğini yitirdiği söylenebilir.

Sonuç

Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi’nin 42. sayısında yayınlanan “Meşhed Nüshası Türkçe Kur’an Tercümesinin Söz Varlığı Üzerine Notlar” adlı çalışmada *awuçmağ*, *çipuk*, *ımgurt-*, *ilekle-*, *kapğaklamağ*, *kömerlemiş*, *yağın* ve *yata-* sözcükleri üzerinde durulmuştur. Bu makalede ise yine Meşhed ve Rylands Nüshalarında tanıklanan beş hapax örneği üzerinde duruldu. İncelediğimiz sözcüklerden *çakrık* ve *turılan-* daha önce sadece Rylands Nüshasında tanıklanabilmekte ve hapax olarak değerlendirilmekteydi. Bu iki sözcüğün Meşhed Nüshasında da görülmesinin ardından hapax özelliğini yitirdiği ortaya kondu. Makaleye konu olan *komultur-*, *örçüne-* ve *ton yuğucu* sözcükleri ise Meşhed Nüshası dışında Türk dili tarihinde herhangi bir metinde karşılaşılmayan söz varlığına örnek teşkil etmektedir. Ayrıca daha önce *kum*, *kum-*, *kımı-*, *kumtur-*, *kumuş-*, *kumul-*, *kumur-*, *kumrul-* şeklinde ilk hecede /u/ ile okunan sözcüklerin *komultur-* sözcüğünün etimolojik açıklamasından hareketle /o/ ile okunması gerektiği söylenebilir.

Kısaltmalar

Ar. Arapça; **AKT** bk. Borovkov 2002; **bk.** Bakınız; **Çuv.** Çuvaşça; **DİB KM** Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’anı Kerim Meali; **DLT** bk. Ercilasun-Akkoyunlu 2014; **DLT I-IV** bk. Atalay 2006; **DTS** Drevnetyurkskiy Slovar’; **EDPT** An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish; **ET.** Eski Türkçe; **HKT** bk. Sağol 1993; **HŞ** Husrev ü Şirin; **İbnü Müh.** bk. Aptullah Battal 1934; **KB** Kutadgu Bilig; **KE** Kışaşü’l-Enbiyâ; **KEf** Kitâbü’l-Ef’âl; **KTS** Kıpçak Türkçesi Sözlüğü; **ME** Mukaddimetü’l-Edeb; **NF** Nehcü’l-Ferâdis; **OTWF** Old Turkic Word Formation; **SN** Süheyl ü Nev-bahâr; **Rylands** bk. Ata 2013; **TİEM 73** bk. Ünlü 2004-Kök 2004; **TS** Tarama Sözlüğü.

Summary

An article titled “Notes On The Vocabulary Of Turkish Koran Translation Of Mashhad Manuscript” as featured in the forty second issue of the Selçuk University Journal of Turkish Studies examines the words/roots *awuçmağ*, *çipuk*, *ımgurt-*, *ilekle-*, *kapğaklamağ*, *kömerlemiş*, *yağın* and *yata-*. This paper deals once again with five hapax legomena as found in the Mashhad as well as Rylands Manuscripts. Two of the words featured in this paper, *çakrık* and *turılan-*, can only be found in the Rylands Manuscript, and were previously evaluated as being hapax legomena. However, their status as hapaxes has dissolved upon the discovery of their presence in the Mashhad Manuscript as well.

The remaining words *komiltur-*, *örçüne-* and *ton yuğuçı*, on the other hand, form three examples of words that do not appear to exist in any other text in the history of the Turkish language beyond the Mashhad Manuscript.

The word *komiltur-*, which is thought to derive from the root *kom* “wave”, in fact derives from a previously undefined verb root within the history of the Turkish language -**komı* “to move”- and means both “to become excited” as well as “to experience deep longing”. It also points us to other derivatives, including *komığ* “to overflow, to emotionalize”, *komış-* “to gush waves, to overflow, to work gleefully”, *komıt-* “to excite, to thrill”, and *komıtgan* “to make someone/something miss/long for”. Moreover, it has been identified that words such as *kum*, *kum-*, *kumı-*, *kumtur-*, *kumuş-*, *kumul-*, *kumur-*, and *kumrul-* all of which appear to be related to the verb root *komı*, and which appear in contemporary Turkish languages with the vowel /u/ should in fact be written read with the vowel /o/.

The verb *örçüne-*, meaning “to resist, to insist, persist, be obstinate” is not perviously undefined origin. This verb is associated with the root *ör-*, which -according to the *Derleme Sözlüğü-* at one point had meant “to stand up, to rise” and later came to take on the metaphoric meaning of “to rise, to rebel” according to the *Köl Tigin Inscription*. It is inflected as follows: *ör-çIn+e-*. The *the n* to be found at the end of the suffix *-çIn*, can be defined as being a single consonant suffix /-n/ found in Mongolian indicating nouns in their raw form, and which can be found in other Turkish examples such as the word *küdeşçin*.

The Arabic word *havārī*, which appears in the Mâide, Necm, and Saf surahs of the Holy Koran (5/111;112-53/2-61/14), were translated in the first Turkish translation of the book as *öz eşler*, *arığ tonluğ / ürüng tonluğ*, *eş*, *kıldaş*, *üdründü*, and *havārī*. The Turkish word *ton yuğuçı* can be encountered in another text, and carries with it the same meaning *havārī* -which is a literal translation from the original Arabic, meaning “garment cleaning agent, bleach, bleaching agent”.

KAYNAKÇA

- Aptullah Battal (1934), *İbnü-Mühennâ Lûgati*, İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası.
- ARAT, R. R. (1979), *Kutadgu Bilig III İndeks*, (Hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce), İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ARAT, R. R., (1986), *Eski Türk Şiiri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ATA, A. (1997), *Nâsirü'd-dîn Bin Burhânü'd-dîn Rabgûzî Kıışaşü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) II Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATA, A. (2012), "Rylands Nüshası Satırrarası Türkçe Kur'an Tercümesi'nde Hapax", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* 19, 1 (2012) s. 1-12.
- ATA, A. (2013), *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş- Metin-Nolar-Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATALAY, B. (2006), *Kâşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-it-Türk, C. I-IV*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BAYRAM, B. (2007), *Çuvaş Türkçesi – Türkiye Türkçesi Sözlük*, İzmir:
- BOROVKOV, A. K., (2002), *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII. – XIII. Yüzyıllar)*, (Rusçadan Çevirenler: Halil İbrahim Usta – Ebülfez Amanoğlu), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CEYLAN, E. (1997), *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CLAUSON, G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- EMİNOĞLU, E. (2011), *Abbâs ibni Hamza es-Sabrânî Kitâbü'l-Ef'âl Kıpçakça Satır Arası Sözlük*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERCİLASUN, A. B. – AKKOYUNLU, Z. (2014), *Divânü Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERCİLASUN, A. B. (2016), *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- ERDAL, M. (1991), *Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon*, Vol. I-II, Wiesbaden.
- ERSOY, F. (2012), "Çuvaş Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*, (Editör: Ahmet B. Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Drevnetyurkskiy Slovar'* (1969), Leningrad.
- HACIEMİNOĞLU, N. (2000), *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hasîrizâde Elif Efendi, *en-Nûru'l-Furkân fi Şerhi Lugati'l-Kur'ân*, 1. Cilt, (Yayına Hazırlayanlar: Mustafa Koç – Eyyüp Tanrıverdi), Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Kur'an-ı Kerim Meali*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları / 527 Kaynak Eserler /26, 2006.
- KÖK, A. (2004), *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 73 1v-235v/2) Giriş-İnceleme-Metin-Dizin*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- NASKALİ, E. – DURANLI, M. (1999), *Altayca-Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nehcü'l-Ferâdis Uştmağların Açuq Yolu (Cennetlerin Açık Yolu), Maḥmūd bin 'Alī*, (2014), (Tıpkıbasım ve Çeviri yazı: János Eckmann; Yayımlayanlar: Semih Tezcan – Hamza Zülfikar; Dizin-Sözlük: Aysu Ata), (Birleştirilmiş Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- PAASONEN, H. (1950), *Çuvaş Sözlüğü*, İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- Rağıb el-İsfahanî, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü* (Tercüme: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yolcu, Doç. Dr. Abdülbaki Güneş), İstanbul: CIRA, 2012.
- SAĞOL, G. (1993), *Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi Giriş-Metin-Sözlük*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Dili Anabilim Dalı, (Doktora Tezi).
- ŞİMŞEK, Y. – SERTKAYA, O. F. (2015), "Horezm Türkçesi ile Yapılan Kur'an Tercümelelerinden Meşhed Nüshası Üzerine İlk Bilgiler I", *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 4/4, s. 1382-1412.
- ŞİMŞEK Y. (2017), "Meşhed Nüshası Türkçe Kur'an Tercümesinin Söz Varlığı Üzerine Notlar", *SUTAD Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz 2017; S. 42, s. 97-111.

- Tarama Sözlüğü*, (1995), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TAŞ, İ. (2009), *Süheyl ü Nev-bahâr'da Eskicil Öğeler*, Konya: Palet Yayınları.
- TEKİN, T. (1982), "On the Structure of Altaic Echoic Verbs in {-KIrA}", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 36, No. 1/3, s. 503-513.
- TEKİN, T. vd. (1995), *Türkmence – Türkçe Sözlük*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- TOPARLI, R. (2007), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- USTA, H. İ. (1989), XIII. Yüzyıl Doğu Türkçesiyle Yazılmış Anonim Kur'an Tefsirinin Söz ve Şekil Varlığı, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- USTA, H. İ. (2011), *Orta Asya Kur'an Tefsiri (Metin-Tıpkıbasım)*, Ankara: Poyraz Ofset.
- ÜNLÜ, S. (2004), *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 235v/3-450r/7). Giriş-İncelemeMetin-Analitik Dizin*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ÜNLÜ, S. (2012), *Doğu ve Batı Türkçesi Kur'an Tercüme Sözlüğü*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- YALÇIN, S. K. (2013), *Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünlüler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YÜCE, N. (2014), *Ebul Kâsım Cârullâh Maḥmūd bin 'Omar bin Muḥammed bin Aḥmed ez-Zamaḥşarî el-Hvârîzmi Mukaddimetü'l-Edeb Hvârîzm Türkçesi ile Tercümeli Şuḡter Nüshası*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ZÜLFİKAR, H. (1995), *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

SEYDİŞEHİR İLÇESİNİN KÖY ADLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

A RESEARCH ABOUT VILLAGE NAMES IN SEYDİŞEHİR

Banu DURGUNAY*

Öz

Özel adlar, dil biliminin çalışma alanlarından ad biliminin (onomastics) inceleme alanına girer. Özel adlar konusunda kişi adlarından sonra en çok ilgi çeken çalışma alanını yer ad bilimi (toponymy) oluşturur. Türkiye’de yer ad bilimi çalışmaları, boy adlarıyla kurulu yer adlarının incelenmesi (~etnotoponim) ile başlamıştır. Bununla beraber, yer adlarının yalnızca boy adları ile değil, aynı zamanda halk bilimi, tarih, arkeoloji, coğrafya, sosyoloji, antropoloji, jeoloji vb. alanlarla da ilgisi bulunmaktadır.

Bu çalışmada Konya’ya bağlı Seydişehir ilçesindeki köy adları üzerinde durulmuştur. Seydişehir köy adlarının üzerinde yapılan inceleme ve değerlendirmeler sonucunda, oldukça eski bir yerleşim yeri olan bölgede eski uygarlıklara bağlı adlandırmalar dikkati çekmiştir. Bölgenin, Türk kültüründe önemli bir yeri bulunan renklere bağlı adlandırmalar açısından da oldukça zengin veriler sunduğu gözlenmiştir. Çalışmada ilk önce Seydişehir’in tarihi ve köy adları hakkında kısa bilgiler verilmiş, daha sonra ilçedeki köy adları köken, yapı ve anlam bakımından sınıflandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Konya, Seydişehir, yer ad bilimi, köken bilgisi, anlam bilimi.

Abstract

Study of proper names is categorized under Onomastics, a sub-branch of Linguistics. Toponymy studies are the second most popular research area in the field of onomastics, after person names. Toponymic studies have started with ethno-toponymic studies, that explores the places named after kin names, in Turkey. In addition to close association with kin names, toponymic names are also associated with folklore, history, geography, archeology, sociology, anthropology, jeology etc.

This study focuses on the vilage names of Seydişehir/Konya. The study highlights the village names termed in connection with names of the old and ancient civilizations that had subsisted in the old settlement of Seydişehir. It is observed that the area investigated is also very rich for naming based on colors, constituting an important aspect of Turkish cultural studies. The study first takes the reader through a brief the history of Seydişehir and its village names, later it investigates village names’ etymology, grammatical structure and semantic categorizations.

Keywords

Konya, Seydişehir, toponymy, etymology, semantics.

* Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, banudurgunay@akdeniz.edu.tr



Giriş

Adbilim (*onomastics*), özel adların üzerinde duran ve onların kökenlerini, tarihî gelişmeleriyle kültürel sorunlarını ele alan, dilbilimin çalışma alanlarından biridir (Aksan 2007: 32). Özel adların, kökeniyle birlikte kültürel yönünü, tarihî gelişmelerini inceleyen ad biliminin en temel alt dallarından birini yer ad bilimi (*toponymy*) oluşturur. Yer ad bilimi temelde dilbilimin çalışma alanına girmekle birlikte, bu alandaki incelemelerde coğrafya, tarih, arkeoloji, sosyoloji, etnoloji, jeoloji vb. bilimlerinin verilerinden de yararlanılmaktadır (Şahin 2015: 76). Yer ad biliminin malzemeleri arasında incelenen bölgenin tarihsel katmanları, bu katmanlarla ilgili arşiv belgeleri, bölgeye dair eski metinler, seyahatnameler yer alır. Bu yazılı kültürel malzemelerin yanında halk etimolojilerinin de toplumun hafızasından silinmeden alan çalışmalarıyla kayda geçirilmesi halk bilimi çalışmaları için malzeme oluşturacaktır. Türkiye'de yer ad bilimi üzerindeki ilk araştırmalar, yer adlarına dayanarak Türk etnik gruplarının yayılma alanları ve yerleşim yerlerini belirlemek amacıyla yönelik *etnotoponim* çalışmalarıdır¹. Bu bakımdan Fuad Köprülü'nün, *Oğuz Etnolojisine Dair Tarihî Notlar*'ı (1925) ve Ahmet Refik'in *Türk Aşiretleri* (1930) dikkate değer çalışmalardır. 1928'de H. Nihal ve A. Naci tarafından erkân-ı harbiye haritasından toplanan verilerle hazırlanan "Anadolu'da Türklere Ait Yer İsimleri" (1928: 243-259) adlı makale ve yine aynı yıl T.C. Dâhiliye Vekâleti'nin kurduğu bir komisyon tarafından hazırlanan *Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları* (1928) yer ad bilimine kaynaklık eden çalışmalardandır.

Türkiye'de başlı başına bir bölgenin yer adlarına yönelik hazırlanmış, bilinen ilk çalışma Mehmet Şakir'in "Sinop ve Muhitinde Oğuzlarla Diğer Türk Zümrelerine Ait Köy Adları" (1928: 30-35) adlı çalışmasıdır. Fehmi Aksu'nun *Isparta İli Yer Adları*, 1936 yılında yayımlanmıştır. Aksu'nun çalışması, Hüseyin Namık Orkun'ca alanın ilk yetkin çalışması olarak değerlendirilir (Orkun 1936: 15). İlk çalışmalardan bir diğeri de S. Sırrı Üçer ve M. Mesud Koman'ın *Konya İli Köy ve Yer Adları Üzerine Bir Deneme* (1945) adlı çalışmalarıdır. Bu çalışmada, Konya'daki köy adları (*komonim*) temel alınmış, bununla birlikte kimi yayla, ova, tepe, göl vb. yer şekillerine bağlı adlandırmalara da değinilmiştir. Üçer ve Koman'ın çalışması deneme niteliği taşıdığı için bugünkü verilerle tespit edebildiğimiz tüm yer adlarını malzeme olarak alamamıştır. Konya ili üzerinde yapılan çalışmada Oğuz boy adlarına dayanan yer adları, renklerin işaret ettiği yön gösteren yer adları, sıfatlar dolayısıyla oluşturulan yer adları, kimi boyların aşiret ve topluluklarından, lakaplarından oluşan yer adları ile birlikte tarihsel yerleşim yerlerine dayanan yer adları ele alınmıştır. Üçer ve Koman'ın çalışmasında kimi zaman tarihsel verilere ters düşen açıklamaların olması, çalışma metodunun yanlış oluşu ve çalışmada gerçekçilikten uzak yorumların bulunması, bu çalışmanın Hüseyin Namık Orkun tarafından eleştirilmesine neden olmuştur (Orkun 16 Mayıs 1946: 15).

Sözü edilen çalışmalardan sonra, Özcan Başkan'ın "Türkiye Köy Adları Üzerine Bir Deneme" (1970: 237-251) adlı köy adları üzerine hazırladığı çok yönlü sınıflaması ve Tuncer Gülensoy'un "Anadolu Yer Adlarına Genel Bir Bakış" (1998: 41-48) ile bu sınıflamaya yönelik eleştirileri yer ad bilimine değerli katkılar olarak görülmektedir. Levent Kurgun'un "Yer Adlarının Sınıflandırılmasında Aktarma Adlar, Tanımlayıcı Adlar Meselesi" (2009: 74-80) adını taşıyan makalesi de yer adlarına yönelik sınıflandırmaların sorunlu yönlerine değinerek alandaki çalışmalara önemli eleştiriler getirmektedir.

¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Abdülkadir İnan (1945), "Anadolu'nun Toponimisi ve Türk Boylarının Adları Meselesi", *Türk Dili Belleten*, 3(1-3): 66-68.

Konya ilinin Çumra ilçesine bağlı köy adları üzerinde Mehmet Yastı'nın bir çalışması bulunmaktadır. Yastı, "Çumra Köy Adları Üzerine" adını taşıyan bildirisinde bölgedeki köy adlarını yapı ve kökenleri bakımından inceledikten sonra kökenleri açısından sınıflandırmıştır (2010: 336-343). Aynı ile bağlı, oldukça eski bir yerleşim yeri olan Seydişehir ilçesinin yer veya köy adları üzerineyse bugüne kadar bir çalışma yapılmamıştır. Bununla beraber, Beyşehir Sancağının 16. yüzyıldaki durumunu ayrıntılı olarak ele alan Mehmet Akif Erdoğan yer adları konusunda bölgenin önemine değinmiştir (2006: 202-205). Erdoğan, sancaktaki Türkçe ve yabancı isimleri ayrı başlıklar altında ele alarak tarihî bir yer adı tasnifi denemesi yapmıştır (2006: 202-205). Bölgedeki Türkçe isimlerin Oğuz Boylarına ait isimler; coğrafi şekiller ve alanlar; ağaç isimleri; hayvan isimleri veya onları üretenlerin isimleri; insanlarca yapılmış küçük bina, tesis veya yerlerin isimleri; maden isimleri; konargöçerlerin isimleri başlıkları altında incelenebileceğini dile getirir (Erdoğan 2006: 202-204). Erdoğan, köy ve yer adlarını tek tek ele almak yerine bu alanda yapılacak çalışmalara yol gösterecek bazı kıstaslar sunmuştur. Çalışmasının içinde de yeri geldiğinde ilginç bulduğu yer adları hakkındaki fikirlerini dile getirmiştir². Erdoğan, bölgede yabancı kökenli yer adlarının çokça bulunmasının bu alanda çalışmanın en güç yanı olduğunu da dile getirmiştir (2006: 204).

Osmanlı Devleti döneminde Karaman Vilayeti, Beyşehir Sancağına; bugünse Konya iline bağlı Seydişehir ilçesi birçok tarihî katmanı barındıran bir geçmişe sahiptir. Seydişehir'in bulunduğu bölgede Neolitik çağdan itibaren yerleşimin var olduğuna işaret eden birçok höyük tespit edilmiştir (Bahar 2015: 24). Roma döneminde Seydişehir'in batısı Pisidia³ bölgesindeyken, Suğla⁴ Gölünün çevresi ve güneydeki dağlık kesim Homonad ülkesine aittir (Bahar 2015: 25). Seydişehir'in batı kesiminin Gorgoromelilere ve Sedaseis uygarlığına ev sahipliği yaptığı düşünülmektedir (Sterret 1888: 139-141; Bahar 2015: 26). Yerleşim yerinde yakın zamana kadar kullanılmakta olan yer adlarının bir kısmının kökenlerini bu antik medeniyetlere bağlamak mümkündür. Türkler bölgeye yerleştiklerinde mevcut bulunan adları yerlileştirerek kullanmışlardır. Bir yerleşim yerinin adının halk tarafından korunup yerlileştirilmesinin örneği Homonadların Roma döneminde yerleştikleri Homonoses adlı bölgenin adının uzun yıllar *Homa* olarak korunmasında görülebilir (Bahar 2015: 26). Benzer şekilde Gorgorome uygarlığının yerleşim yerinin adının Osmanlı belgelerinde *Gurgurum* olarak korunduğu görülmektedir (Komisyon 2013: 13).

Anadolu Selçuklu Devletinin hüküm sürdüğü yıllarda Seydişehir'in kurulduğuna dair dönem kaynaklarında bilgi bulunmamaktadır (Değerli 2013: 25). Seydişehir civarındaki Oğuz köyleri, eski yerleşim yerlerinin yıkıntıları içinden, 13. yüzyılın sonlarıyla 14. yüzyılın başları arasında kurulmuştur (Erdoğan 2003: 20). Seydişehir'in eski uygarlıklara ait kalıntılar üzerine inşa edildiği bilgisini köy adlarında sıklıkla yinelenen *höyük*, *viran* adları desteklemektedir. Seydişehir merkezinin Eşrefoğulları Beyliği döneminde 1305 yılında Seyyid Harun Veli⁵

² Çavuş tımarı olan bir köye Çavuş isminin verilmesi hakkında bk. Erdoğan 2003: 9-14; Erdoğan 2006: 111.

³ Ayrıntılı bilgi için bk. Sevin 2016: 181-195.

⁴ Suğla adının etimolojisi için bk. Hasan Eren (1972), "Suğla", *Türkoğlu Dergisi*, IV(1): 93-96.

⁵ Seyyid Harun Veli ve Seydişehir'in kuruluşu hakkında ayrıca bk. Ferit Uğur (1936), "Seydişehirin Kuruluşu", *Konya*, 4: 226-229; Naci Kum (1946), "Doğduğum Şirin Memleket: Seydişehir", *Konya*, 118-119: 21-29; M. Çağatay Uluçay (1946), "Makâlât-ı Seyyid Harun", *TTK Belleten*, X(40): 749-778; Rüştü Ergen (1949), "Seydişehir'in Kuruluşu", *Konya*, 125-126: 14-15; Abdurrahman Ayaz (1977), *Seydişehir Tarihi: Makâlât-ı Seyyid Harun Veli-Müderriş Eş Şeyh Hacı Abdullah Dehlevî Hazretlerinin Hayatı*, Seydişehir; Mehmet Önder (1988), "Seydişehir'de Seyyid Harun Külliyesi ve Bânîsi", *Vakıflar Dergisi*, XX: 13-28; Mehmet Akif Erdoğan (1992), "Seydişehir Seydi Harun Külliyesi Vakıfları Üzerine Bir Araştırma", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, VII: 81-132; Hasan Basri Karadeniz (1998), "Seydişehir'in Kurucusu Seyyid Harun'un Evlâdları" *TTK Belleten*, LXII(223): 31-39; Mehmet Bayrakdar (2004), "Seyyid Hârûn Veli ve Türbesi", *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri: 23-27 Eylül 2002*, Ankara: 277-285.

tarafından Vervelid harabelerinden taşlar getirilerek kurulduğu düşünülmektedir (Kurnaz 1991: 13). 1326'da Eşrefoğulları Beyliği, Hamidoğulları Beyliğine yenilince bölge Hamidoğulları hâkimiyetine geçmiştir (Değerli 2013: 27). Osmanlı hükümdarı I. Murad tarafından 1382'de Seydişehir, Akşehir, Beyşehir, Karaağaç, Yalvaç ve Isparta vilayetleri 80.000 altın karşılığında satın alınmıştır (Değerli 2013: 28). 1387'de Karamanoğulları tarafından Seydişehir ele geçirildikten sonra bölge, Osmanlı ve Karamanoğulları arasında defalarca el değiştirmiştir (Değerli 2013: 28-29). Karamanoğulları Beyliği Osmanlı Devleti için sürekli sıkıntı yaratmışsa da 1467'de bölge kesin olarak Osmanlı idaresine geçmiştir (Değerli 2013: 29-30). Seydişehir 1871'de belediye, 1915 yılındaysa kaza statüsüne geçirilmiştir (Dinç-Bozyiğit 2015: 24)

Seydişehir 16. yüzyılın sonuna kadar, Karaman vilayetine bağlı Beyşehir livasının bir kazası olarak karşımıza çıkar (Komisyon 2013: 13; Erdoğan 2006: 69). 16. yüzyılın ilk yarısında Seydişehir kazasına bağlı Bozkır⁶ ve Gurgurum⁷ olmak üzere iki nahiyenin varlığı da kayıtlara geçmiştir (Komisyon 2013: 13). Bugün köy adları incelendiğinde elimizde ayrıntılı kaynakları bulunan 16. yüzyıl Osmanlı Devletinin idari yapılanmasından oldukça farklı bir Seydişehir ilçesi ile karşılaşmaktadır. Örneğin, Osmanlı Devletinde Beyşehir Sancağının Beyşehir kazasına bağlı olan Yaylasun nahiyesinin köylerinden *Bükçe*, *Saraycık*, *Kozlu* (Kozluca), *Karacaviran*; Kireli nahiyesinin köylerinden *Çavuş* bugün Seydişehir'e bağlıdır.

Seydişehir ilçesine ait tapu tahrir defterleri ve nüfus sayımı belgelerinde 1502, 1522, 1584, 1697 ve 1831 yıllarına ait köy adlarının bilgisi Ayşe Değerli'nin çalışmasında yer almaktadır (2013: 92-94). Buna göre 1502'de Seydişehir'de Gurgurum ve Bozkır nahiyelerine bağlı elli altı köy bulunmaktadır (Değerli 2013: 92). Bunların arasından bugün Seydişehir'e bağlı olarak varlığını sürdürenler şunlardır: *Afşarviran*⁸, *Akçalar*, *Aldana*, *Arvana/Avrana*, *Bademli*, *Bağra*, *Baş Karaviran*, *Boyalı*, *Çalmanda*, *Çat*, *Dereköy*, *Dikilitaş*, *El-Mesud*, *Gevrekli*, *Gökçeüyük*, *Göküyük*, *İncesu*, *İvreği*, *Karabulak*, *Karaiüyük*, *Kavak*, *Kiçikilise*, *Kuran*, *Manastır*, *Nuzumla*, *Oğlakçı*, *Orta Karaviran*, *Suberde*, *Taşagıl*, *Yenice* (Değerli 2013: 92). 1522'de bu köylere *Tol* köyü, 1584'teyse *Taraşçı* köyü eklenmiştir (Değerli 2013: 92). Sonraki yıllarda Göçü-yi Kebir kazası kurulunca Seydişehir'in köylerinin bir kısmı bunlara verilmiştir (Değerli 2013: 92).

1691 tarihli bir kayda göre, sayısı otuza düşen köylerden, bugün Seydişehir'e bağlı olanlar arasında *İvreği*, *Tol*, *Akçalar*, *Çat*, *Göküyük*, *İl-Mesud*, *Baş Karaviran*, *Yenice*, *Karaiüyük*, *Gökçeüyük*, *Karabulak*, *Oğlakçı*, *Bağra*, *Yaka*, *Aladana* sayılabilir (Değerli 2013: 92-93). 1831 tarihli nüfus sayımıyla birlikte Seydişehir'e bağlı köyler arasında *Yaka* ve *Manastır* köylerinin adının birleştirilerek *Yakamanastır* olarak kaydedildiği; ayrıca *Aşağı Karaviran* ve *Kisecik/Kilisecik*⁹ köylerinin de kaydının tutulduğu görülmektedir (Değerli 2013: 93). 1915'te Seydişehir'e bağlı olan kırk beş köy arasında *Kozlu*, *Ovacık*, *Saraycık*, *Rumdiğin* ve *Kızılca köy* de yer alır (Değerli

⁶ Faruk Sümer, zamanında *Bozkır* adının bugün bilinen coğrafi özellik için kullanılan anlama gelmediğini, bu adın Bozkır adlı bir beyden geldiğini ifade eder (2016: 195). Sümer, bu beyin adının da *boz-* ve *kır-* fiillerinin emir çekiminden yapılmış olabileceği görüşündedir (2016: 195). Bozkır adı hakkında, bk. Mustafa Toker (2016), "Bozkır Adında Geçen Boz ve Kır Adlarının dünden Bugüne Kullanım Alanları ve Kullanım Özellikleri", *Uluslararası Sempozyum Geçmişten Günümüze Bozkır*, 6-8 Mayıs 2016, Konya.

⁷ *Tarama Sözlüğü*'nde 14. yüzyılda, *Yâdigâr-ı İbn-i Şerîft*ten taranan metinde *gurgurum kili* "tebeşir toprağı" anlamındadır (TTS III 2009: 1835).

⁸ Bugün İncesu Köyü ile Kesecik Köyü civarında Avşören olarak adlandırılan yer ile bu köy arasında bir bağlantı kurulabilir. Afşören<Afşarören<<Afşar + viran.

⁹ 1502 yılı tapu tahrir defterinde adı geçen Ulukilise-uluğ "yüce, büyük" + kilise ve Kiçikilise-kiçik "küçük" + kilise sıfat tamlaması kuruluşundaki köy adlarında yer alan "küçük" ve "ulu" sıfatlarına ve bunlara benzer biçimde, küçültme ifade eden *+cik* ekiyle, Kisecik<Kilise+cik biçiminde anlam verilmesi, köylere ad verme işinin rastlantısal olmadığını gösterir. Örneklerdeki gibi bu isimler, genel olarak yapıların, bu örnekte kiliselerin boyutlarının birbiriyle kıyaslanarak nitelendirilmesi yolu izlenerek adlandırıldığına işaret eder.

2013: 94). Ayrıca bu tarihte *Bayındır*, *Salur* boylarının adını taşıyan köylerle birlikte Kençek Türklerinden¹⁰ adını alan *Gencek* Köyü de Seydişehir'e bağlıdır.

Oğuzların Anadolu'ya yerleşmeleri sırasında gösterdiği özellikleri Üçer ve Koman şöyle tasnif etmiştir:

1. Yerleştikleri yerlerin adını, kendilerine boy adı olarak aldılar: Haymana Aşireti gibi,
2. Etrafında birleştikleri bir aile veya aile başkanının adını aldılar: Aydınlı, Karamanlı, Cihan Beyli aşireti gibi,
3. Kendilerini birleştiren en küçük bir oymağın adını alarak yeniden bir boy teşkil ettiler: Ak Koyunlular, Kara Koyunlular gibi,
4. Daha ziyade yerleştikleri köylere, dolaylarındaki dağlara, tepelere, yollara, yörelere, göllere, ırmaklara, çaylara, kuyulara bağlı oldukları boyun veya bölüntülerin adını verdiler: Kayı Köyü, Bayat Höyüğü, Afşar Kuyusu gibi. (Üçer-Koman 1945: 10)

Bu bakımdan, Seydişehir ve çevresinde Karahacılı¹¹, Karahamzalı, Hacısali, Sarkeçili gibi Türkmen oymaklarının yerleşmiş oldukları bilinmektedir (Önder 1986: 55). Seydişehir'de Evlâd-ı Hacı Gündük/ Hacıgündük Yörükleri; Suğla civarında Bozulus aşiretinden Ortacıyan Yörükleri, Fîrûzlu Yörüklerinin de bulunduğu düşünülmektedir (Türkay 2012: 308, 314, 335, 524). Bozulus aşiretinden Aluçlu Türkmenleri de bir kararla bu bölgede iskân edilmiştir (Türkay 2012: 174). Manavgat ve Alanya civarında yaşayan Bozahmetli/Bozahmedlü Yörük aşiretinden önemli bir kesimin Seydişehir'de yaşadığı bilinmektedir (Uslu 2015: 35). Bunların dışında, Seydişehir merkezine yakın Gurgurum nahiyesinde Kızık boyundan Evlâd-ı Türkmen topluluğunun; hangi boydan oldukları bilinmeyen Haymene topluluğunun ve Atçeken Yörükleri taifesinden Kürd topluluğunun; Göçi-yi Kebir'de Bayındır boyundan Güllü Bayındır topluluğunun Kayı boyundan Keçilü topluluğunun ve Avşar boyundan Soğanlı Afşarı topluluğunun bulunduğu bilinmektedir (Halaçoğlu 2009: 828, 1025, 1392, 1882, 2044). Seydişehir'de Yörük taifesinden *Boyalı*, *Evreği*, *Oğlakçı*, *Saraycıklı* toplulukları ile konargöçer Türkmenlerden *Gevrekli* topluluğunun varlığı da yer adlarından yola çıkılarak öne sürülebilir.

Etnotoponim açısından konuya yaklaşıldığında, bugün Seydişehir ilçesi sınırları içinde kalan köy adları arasında Oğuz boylarına ait bir adlandırma tespit edilememiştir. Bununla birlikte, eskiden Seydişehir'e bağlı *Göçi-yi Kebir*¹² sınırları içinde bulunan *Bayafşar* köyü ve muhtemelen bugün *Avşören* olarak adlandırılan *Afşarviran* köyleri Seydişehir'de *Avşar* boyunun bulunduğunu gösterir. Yusuf Halaçoğlu, Seydişehir merkezinde Karkın boyundan *Pınarbaşı* topluluğunun yerleşmiş olduğunu ifade eder (2009: 1882). Pınarbaşı topluluğu, günümüzde Seydişehir merkezinin bir mahallesine adını vermiştir. 1945 yılında Seydişehir kazasının *Çavuş* ve *Çetmi-Çepni* nahiyeleri bulunmaktadır (Üçer-Koman 1945: VI). Aynı yıl Seydişehir'e bağlı *Salur* köyü ve *Üregir* (Yüregir) köyünün varlığı da öğrenilmektedir (Üçer-Koman 1945: 13, 24). Çavuş köyünün çevresinde yakın tarihlere kadar Kınık köyünün bulunması Kınık boyunun; 1915'te Seydişehir'e bağlı bulunan Bayındır ve Salur köyleri de adlarını taşıdıkları Oğuz boylarının bölgede olduğunu düşündürmektedir. 1915'te Seydişehir'e bağlı olan köylerden biri de *Gencek* (<Kençek) adını taşımaktadır. DLT'de adı geçen Türk topluluklarından olan Kençekler bölgenin tarihî açısından da önemlidir. Bu köylerden başka Karabulak köyünün de adını bir Türk boyundan almış olduğu düşünülebilir. Ebülfez Amanoğlu, *Bulak* boyu üzerine

¹⁰ Kençeklerle ilgili Kençek adının etimolojisini de içeren iki değerli çalışma için bk. Bilgehan Atsız Gökdağ (2007), "Kençekler ve Kençekçe". *Dil Araştırmaları*, 1(1): 98-108; Galip Güner (2009), "Divânü Lugâti't-Türk'te Kençekler ve Bazı Kençekçe Kelimeler Üzerine", *Bilgi*: 75-90.

¹¹ Bayındır boyuna mensup *Karahacılılar* için bk. Halaçoğlu 2009: 1205.

¹² Göçi veya Göçi-i Kebir Kazası'nın bir kısmı bugün Seydişehir'e bağlıdır. Bu bölgenin *Başafşar* veya *Bayafşar* oymağından olduğu bilinmektedir (Türkay 2012: 31).

yaptığı çalışmada, kağanlık yazıtlarından itibaren, zaman zaman Kara sıfatıyla birlikte, bu boyun adına rastlandığını söyler (Amanoğlu 2010: 51-52). Amanoğlu'nun Yağmalardan olması muhtemel görünen Bulakların Türk dünyası coğrafyasında yaygın olarak kullanılan *Akbulak*, *Karabulak*, *Kırk Bulak*, *Sarıbulak*, *Gürbulak* vb. yer adlarında yaşatılıyor olabileceğini söylemesi bu çalışmanın konusu bakımından önemlidir (Amanoğlu 2010: 52-53). Amanoğlu'nun çalışmasından hareketle Karabulak köyünün, Yağma boyunun bir oymağı olan *Bulakların* yerleşim yeri olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Seydişehir'de *Kesecik* (<<Kilisacık) ve *Manastır* köylerinin Hıristiyanlıkla ilgili isimleri, halk tarafından benimsenmiş ve yüzyıllarca korunmuştur. Bununla birlikte bölge, Karamanların, yani Hıristiyan Türklerin yerleşim yerlerinden olmamıştır¹³. Ortodoks nüfus Beyşehir Sancağında *Kıstrovan*, *Davgana*, *Mada*, *Gesi*, *Girapa* ve *Mili* köylerinde varlık göstermiştir (Erdoğan 2006: 355).

Yer adlarının tarihi üzerinde yapılan çalışmalarda Evliyâ Çelebi'nin *Seyahatnâme*'si temel kaynaklardandır¹⁴. *Seyahatnâme*'de yer adlarına bağlı çeşitli tarihî, coğrafi, kültürel arka planlar gösterilmiştir (Akar 2012: 17). Bununla birlikte *Seyahatnâme*'de, Evliyâ Çelebi'nin Seydişehir'i ziyaret etmediği bilgisi bulunmaktadır: "Kâfiryât'dan Seydişehri ve Beğşehri sancakları on birer sâ'at ba'îd olup bin elli sekiz târihinde ol semtlerin seyahati bâlâda tahrîr olunup varması elzem ü levazımından olmayup Kâfiryat'dan yine rucû' edüp kibleye [...]" (Seyahatnâme 9/157). *Seyahatnâme*'de, Evliyâ Çelebi'nin ziyaret ettiği bölgelerdeki yer adlarıyla bu adlara bağlı halk etimolojilerini derlediği ve 17. yüzyıl Osmanlı aydınının gözünden bunları değerlendirdiği görülür. Evliyâ Çelebi'nin Seydişehir'i ziyaret etmediği bilgisini vermesi nedeniyle bu çalışma söz konusu tarihî ve folklorik malzemenin uzak kalmıştır.

2014 yılında çıkarılan 6360 sayılı Büyükşehir Yasasında yapılan değişiklikle Seydişehir'deki köy ve kasaba adları mahalle olarak değiştirilmiştir. Bu yasaya göre günümüzde Seydişehir'e bağlı 55 mahalle bulunmasına rağmen bunların 39'u köy niteliği taşıyan yerleşim birimidir. Eldeki çalışmada, bugün mahalle olarak adlandırılan 39 yerleşim yeri incelenecektir. Çalışmada ilk önce yerleşim yerleri ile varsa eski adları kökenleri bakımından incelenecek, daha sonra gramer yapıları ve anlamları bakımından sınıflandırılacaktır.

1. Seydişehir İlçesinin Köyleri

Bazı köylerin adları halk tarafından benimsenip korunmasına rağmen, Türkçe olmayışları gerekçe gösterilerek çeşitli tarihlerde değiştirilmiştir. Yapılan değişiklikler nedeniyle bugünkü köy adlarının yanına eski adlar da ilave edilmiştir. Çalışmada hem eski hem de yeni köy adı malzemesi dikkate alınmıştır. Değişikliğin yapıldığı tarihin belirlenebilmesi için 1928 tarihli *Son Teşkilat-ı Mülkiyyede Köylerimiz*, 1946 tarihli *Türkiye'de Meskûn Yerler Kılavuzu*, 1968 ve 1981 tarihli *Köylerimiz* adını taşıyan eserlerden yararlanılmıştır. Bu bölümde bugün mahalle statüsüne geçirilen otuz dokuz köyün adıyla ilgili değerlendirmeler alfabetik sırayla yer almaktadır.

Akçalar¹⁵: (T.) Ali Akar, adlandırma geleneğinde fizikî koşullar, boy, soy ve topluluk adları ve şahıs adlarının yanı sıra renk adlarının da ön planda tutulduğunu ifade eder (Akar 2006: 51). Seydişehir'de Akçalar, Karacabulak, Gökçehüyük ve Kızılca köyleri renk adları ile eklendiği

¹³ *Ulu Kilise, Kiçi Kilise, Suberde, Gököyük, Karacaviran* Osmanlı öncesinde köle kökenli ortakların yerleştirildiği köyler olarak kaydedilmişse de bu kümeler zamanla çevrelerindeki Müslüman kesimden etkilenerek Müslümanlaşmış ve Türkleşmişlerdir (Erdoğan 2006: 140).

¹⁴ Bu konu üzerinde bk. Ali Akar (2012), "Yer Adları Bilimi Bakımından Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi", *Doğumunun 400. Yılında Uluslararası Evliyâ Çelebi Sempozyumu*, ed. Yusuf Akçay, İstanbul: Gelişim Üniversitesi Yayınları: 15-30.

¹⁵ Türkiye'de aynı adı taşıyan 7 mahalle, köy ve bunlara bağlı yer adı bulunmaktadır (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, Erişim Tarihi: 08.12.2017, 13:10).

sözcüğe benzerlik ifadesi katan isimden isim yapım eki +cA eki ilave edilerek kurulmuştur. Ak sözcüğü Türk kültüründe batı yönünü gösterir (Kononov 2015: 187-195; Akar 2006: 52; Genç 2009: 4; Küçük 2010: 195). Akçalar köyü Seydişehir merkezinin kuzeyindedir. Bu nedenle yön gösteren bir köy adı olmadığı anlaşılmaktadır. Akçalar köyünde hangi boydan olduğu bilinmeyen Haymene Cemaatinin¹⁶ yaşadığı kaydı bulunmaktadır (Halaçoğlu 2009: 1025).

Aşağıkaraören¹⁷(~Aşağıkaraviran): (T.) (~T.+Far.) Köyün adı, 1831 tarihli nüfus sayımında Aşağı Karaviran olarak kayıtlıdır (Değerli, 2013: 93). 1946 yılında yayımlanan *Türkiye'de Meskûn Yerler Kılavuzu*'nda da Osmanlı kayıtlarındaki gibi "viran" adını taşıyan köyün adı, bu tarihten sonra büyük ihtimalle Farsça "yıkıntı" anlamına gelen sözcüğün yabancı kökeni ve olumsuz çağrışımı nedeniyle "ören" şeklinde değiştirilmiştir. Aşağıkaraören, karaviran tamlananını taşıyan diğer köylere göre güneydedir. Köyün adında yer alan "aşağı" sözcüğü doğrultu göstermektedir. Türk kültüründe renk adlarından *kara*, kuzey yönüne işaret eder (Kononov 2015: 187-195; Akar 2006: 52; Genç 2009: 4, 47; Küçük 2010: 195). Seydişehir kazasının merkezine göre bölge doğuda yer aldığı için "kara" isminin yön gösterme özelliği taşımadığı söylenebilir.

Başkaraören (~Başkaraviran): (T.) (~T.+Far.) 1502 tarihli tahrir defterinde Baş Karaviran adıyla kayıtlıdır (Değerli 2013: 92). *Köylerimiz 1968* adlı eserde görüldüğü üzere Farsça "viran" sözcüğü değiştirilmiş ve köyün adı, Başkaraören olmuştur (Komisyon 1968: 78). *Viran* adını taşıyan yerleşim yerlerinin antik yerleşim yerlerinin izlerini taşıyor oldukları görülmektedir. *Baş* sözcüğünün yükseklik bildirdiği yerleşim yeri adlarına rastlanmaktadır. Ancak Başkaraören ile yakınında bulunan Ortakaraören, Aşağıkaraören arasında bir yükselti farklılığı bulunmamaktadır. Dolayısıyla yerleşim yerinin adındaki "baş" sözcüğü, diğer köylere göre kuzeyde bulunduğunu işaret eden doğrultu özelliği göstermektedir.

Bostandere¹⁸ (~Dereköy): (Far.+T.) (~T.) Yakınlarında antik kent *Vasada*¹⁹ bulunan köyün eski adı Dereköy'dür. 1928 tarihli *Son Teşkilat-ı Mülkiye'de Köylerimizin Adları*'nda köyün adı Dere olarak kayıtlıyken 1946 tarihli *Türkiye'de Meskûn Yerler Kılavuzu*'nda Bostandere adıyla kayıtlıdır (1928: 840; 1946: 168). Köyün oldukça verimli topraklara sahip olması Farsça "bostan" adının eklenmesinin nedeni olmalıdır. Yine "dere" adını da yakınlarında bulunan Ali Dere'sinden aldığı anlaşılmaktadır. Su kaynağına bağlı olarak adlandırılan köylerdendir.

Boyalı²⁰: (T.) (<<*bod+u-g+luğ) Boyalı, Yörük tairesinden bir topluluğun ismidir (Türkey, 2012: 215). Boyalılar isimlerini muhtemelen dokumacılar için boya üreten bir topluluk olmalarından dolayı almışlardır. 15. yüzyıl kayıtlarında Beyşehir Sancağının Seydişehir kazasına bağlı bir dokumacı (bezzazistan) kaydı bulunmaktadır (Erdoğan 2006: 226). Dokumacılar için bitkilerden boya üreten boyacıların varlığına dair 16. yüzyıla ait kayıtlar mevcuttur (Değerli 2013: 234). 17. yüzyılda Seydişehir'in merkezinde yeni boyacılar açılmıştır

¹⁶ 27.09.2017 tarihli alan çalışmasında bölgenin adının kaynağına ve ait olunan boy ve topluluğa ilişkin bir bilgiye ulaşılamamıştır.

¹⁷ Ankara'nın Kahramankazan ilçesinde aynı adı taşıyan bir köy bulunmaktadır (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, Erişim Tarihi: 08.12.2017, 13:10).

¹⁸ Erzincan Refahiye'de, Bursa Mustafakemalpaşa'da ve Çanakkale, Çan'da aynı adı taşıyan üç köyün daha bulunduğu tespit edilmiştir (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, Erişim Tarihi: 08.12.2017, 13:08).

¹⁹ Vasada hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Belke 1984: 239.

²⁰ Türkiye'de bu adı taşıyan 31 yer adı bulunmaktadır (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, Erişim Tarihi: 08.12.2017, 13:07).

ve bu boyacılar için boya bitkilerinin üretimi yine Seydişehir'in köylerinden sağlanmaktadır (Değerli 2013: 235). Tarihî kaynaklarda Seydişehir, dokumacılık ve boyacılık faaliyetlerinin bulunduğu bir kazadır ve bu bölgedeki Boyalı topluluğu ile köyleri, muhtemelen bu işin içinde olduklarından Boyalı olarak adlandırılmıştır.

Bükçe: (T.) Bük sözcüğünün ağızlarda bulunan anlamlarından biri "yamaç, sırt"tır (DS I 2009: 815). Çavuş bucağına bağlı bulunan Bükçe köyü, yamaç kenarına kurulmuştur. Dolayısıyla köyün adını yer şekillerine bağlı olarak aldığı öne sürülebilir.

Çat²¹: (T.) Çat sözcüğü *Derleme Sözlüğü*'nde "1. İki dere veya iki yolun birleşimi; 2. Orta yer, bel; 3. Köşebaşı; 4. İki tepe arası geçit; 5. Tam karşı, yüz" anlamlarını taşır (DS II 2009: 1086-1087). Çat köyü iki tepe arasındaki düzlükte bulunur. Köyün adını yerleşim yerine bağlı olarak aldığı söylenebilir.

Çatmakaya (~Arvana²²): (T.) (~Far. ? / Luwice ?) Köyün eski adı *Arvana*'dır. Köy Arvana adıyla, 1946'da, Konya'nın Bozkır ilçesinin Ahırlı bucağına bağlıdır (Komisyon 1946: 73). Arvana, eski bir yerleşim bölgesidir ve bu bölgeden bazı kalıntılar günümüze ulaşabilmiştir (Belke 1984: 134). Bilge Umar, Suğla kıyısında bulunan köyün adını Luwice *abra* "gür su" sözcüğü ve *-wana* "+sal/+sel" ekinin birleşiminden oluştuğunu düşünür (Umar 1997: 117). Suğla Gölünün kıyısında bulunan köyün zaman zaman su altında kaldığı bilinmektedir. Dolayısıyla Umar'ın köken önerisi, bölgenin coğrafî koşullarına uygundur. Diğer yandan, arvana sözcüğü ağızlarda ve tarihî metinlerde "dişi deve" anlamıyla tanıklanır (DS I 2009: 337; TS I 2009: 242). Andreas Tietze, sözcüğün Far. *arvanâ* ile ilgili olduğunu ifade eder (2002: 204). 1968 yılından itibaren köyün adı Çatmakaya olarak değiştirilmiştir (Komisyon 1968: 135). Bölgenin coğrafî özellikleri ve kültür tarihi dikkate alınmadan yapılan yer adı değişimi dolayısıyla Çatmakaya adının köy ile ilişkilendirilmesi güçtür.

Çavuş²³: (T.) (<<çab+ış) Bu köy adının tarihi, yer adları bakımından oldukça dikkat çekicidir²⁴. Köye ilişkin en eski tarihî belgeler 1476 yılına ait vakıf belgeleridir (Erdoğan 2003: 10-11, 19). Erdoğan, Çavuş köyünün 1516 yılında Mehmet Çavuş oğlu Çavuş Hamza'ya tımar olarak verildiği bilgisini verirken, köyün adının Çavuş olmasına ve vergilerini tasarruf eden kişinin de çavuş unvanı taşıdığına dikkati çeker (2006: 111). 1864 tarihli Sâlnâmede Çavuş köyü, *Göçü-yi Kebir* kazasına bağlıdır (Ceyhan 2012: 8). Türkay, Kırelî kazasında "Çavuş, Çavuşlar, Çavuşçu, Çavuşoğlu Mehmed, Çavuşlar Nam-ı diğer Hacılar" kaydıyla, Yörük-Türkmen taifesinden bir topluluğun bulunduğunu söyler (2012: 251). Erdoğan da konargöçer bir Türkmen topluluğuna Çavuş ismi verildiğini söyler (2003: 10). Çavuş köyü adını bir unvandan almıştır, ancak bu unvanının hangi döneme ve kime ait olduğu bilinmemektedir. Çavuş sözcüğü Orhun Yazıtlarında *çabiş* şeklinde tanıklanmaktadır²⁵. Sözcük, Karahanlı Türkçesi

²¹ Kaynaklarda, Çat veya Çatköy adını taşıyan 30 yer adı tespit edilmiştir (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, Erişim Tarihi: 08.12.2017, 13:05).

²² Bugün Azerbaycan'da Yardımlı'ya bağlı Arvana adlı bir köy bulunmaktadır.

²³ Çavuş veya Çavuşköy adını taşıyan 46 yer adı bulunmaktadır (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, Erişim Tarihi: 08.12.2017, 13:00).

²⁴ Köyle ilgili, birincisi daha çok halk kültüründen derleme niteliği taşıyan iki çalışma yayımlanmıştır: Mehmet Şahin, *Çavuş: Tarihini Soluyan Kasaba*, Konya: Mega Basım, 1994; M. Akif Erdoğan, *Çavuş: Göller Bölgesinde Bir Kasaba*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 2003.

²⁵ Tonyukuk Yazıtı Batı yüzünün 7. satırında şöyle geçer: bilgisi *çabiş* ben ök ertim (Şirin 2016: 638): "danışmanı ve kumandanı bendim". İlgili ifade Orkun tarafından "çab eşi" şeklinde okunmuştur (Orkun 2011: 102). Sözcüğün yazıtlardaki diğer örnekleri için bk. Şirin 2016: 207.

döneminde iç seste -b->-w- sızıcılığıyla *çawuş* olmuştur. DLT'de *çawuş* "savaşta safları düzelten, savaş olmadığı zaman da askeri zulüm etmeye bırakmayan kimse, çavuş" anlamıyla verilir (DLT I-368-14). Sözcük *çab* "Şöhret, şan" (Çağbayır 2007: 847) kökü üzerine gelen +ış isimden isim yapım eki ile kurulmuştur.

Dikilitaş²⁶: (T.) Dikilitaş, adını eski bir yerleşimden kalma yapıdan almıştır. Bu eski dikili taş günümüze ulaşamamışsa da köyden getirilen bazı antik eserler Konya Arkeoloji Müzesinde sergilenmektedir (Önder 1986: 14).

Gevrekli²⁷: (T.) Yerleşim yerinin bilinen en eski kayıtlarda adının *Göğrekli* olarak kaydedildiği görülmektedir (Komisyon 2013: 529). Türkay, Gevrekli-Gevreklü adını Beyşehir Sancağına bağlı konargöçer Türkmen taifesinden bir cemaat olarak tanımlar (Türkay 2012: 319). Eski adı *Göğrekli* olan köyün adı, *Derleme Sözlüğü*'nde Seydişehir'den derlenen *öğrek* "kısrak, beygir sürüsü" ve *eğrik* "hayvanların yazın öğle sıcağında toplanıp dinlendikleri yer" sözcükleriyle ilgili olarak düşünülebilir (DS III 2009: 1826, 3319). *Öğrek* ve *eğrik*²⁸ sözcüklerinin ortak bir "sürü" anlamındaki kökten geldiği tahmin edilmektedir. Sürü anlamına gelen *ügür-ögür* sözcüğü bilindiği kadarıyla ilk kez *İrk Bitig*'de²⁹ tanıklanmıştır. *Öğrek*, *ügür-ögür'e* isimden fiil yapan +e- eki ve fiilden isim yapan -k ekinin eklenmesiyle oluşmuştur. *Öğrek*, *Tarama Sözlüğü*'nde üç örnekte tespit edilmiştir (TTS V 2009: 3059). Yerleşim yerinin adını, g- ön türemesi alan *öğrek* sözcüğüne bağlı olarak değerlendirmek mümkündür. 16. yüzyıla ait kaynağa göre Gevrekli köyünde müsellemler askeri topluluklar bulunmaktadır (Erdoğan 2006: 105). Müsellemler askerlerin, yani süvarilerin bu köyde bulunduğu ilişkin kayıtlar, köyün adının *öğrek* ile ilişkisini desteklemektedir. Köyün, adını at yetiştiriciliği ile ilgilenilmesinden almış olduğu öne sürülebilir.

Gökçehüyük³⁰ (~Gökçetiyük): (T.) (~T.) Seydişehir'de Neolitik çağdan itibaren yerleşilen birçok höyük tespit edilmiştir (Bahar 2015: 24-25). Seydişehir ağzında höyük/hüyük "toprak yığını, tepelik" demektir (DS III 2009: 2440). Köy, diğer yerleşimlere nispetle yüksek bir alanda kurulmuştur. Bu yerleşim yerinde *gök* "gökyüzü" adı gerçek anlamında olmalıdır. *Gök* sözcüğünün *görecelik*, *eşitlik* anlamı katan +çe ekini almasıyla yüksekte kurulu olan köyün *gökçe* "gök gibi yüksekte" olarak nitelendirilmesi ve köyün yakınlarında bulunan höyüğün de adlandırılmasında kullanılması yer şekillerine bağlanabilir. Gökçehüyük köyü, merkeze göre batıdadır. Dolayısıyla Türk kültüründe doğu yönünü ifade eden *gök* rengi ile ilgisi bulunmamaktadır.

²⁶ Aynı adı taşıyan 9 yer adı tespit edilmiştir (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkildariBolumleri.aspx>, Erişim Tarihi: 08.12.2017, 11:39).

²⁷ Kastamonu merkez, Gömmec'e bağlı aynı adı taşıyan bir yer adı daha bulunmaktadır (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkildariBolumleri.aspx>, Erişim Tarihi: 08.12.2017, 11:46).

²⁸ Dede Korkut hikâyelerinin Dresden nüshasında yer alan "Öşün Koca Oğlu Segrek" hikâyesinde *Eğrek* adına rastlanır (Ergin 2016: 225; Tezcan ve Boeschoten 2012: 167; Özçelik 2016: 513). Yücel Hacaloğlu ve Ragıp Memişoğlu "Dede Korkut Destanlarında Adı Geçen Oğuz Beylerinin İzlerini Taşıyan Yer Adları Üzerine Bir Deneme" başlıklı çalışmada *Eğrek* (*Evrek*) adının Aydın merkeze bağlı bir yerleşim yerinde tespit etmişlerdir (2005: 793).

²⁹ *Ügringe* kutlug adgır men (56): "Sürüsü ile mutlu bir aygırım" (Tekin 2017: 33).

³⁰ Isparta Eğridir ve Ankara Çankaya ilçesine bağlı aynı adı taşıyan iki yer adı daha bulunmaktadır (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkildariBolumleri.aspx>, Erişim Tarihi: 08.12.2017, 11:44).

Gökhüyük³¹(~Göküyük): (T.) (~T.) 1502 tarihli tapu tahrir defterinde Seydişehir kazası Gurgurum nahiyesine bağlı olan köy, Göküyük adıyla kaydedilmiştir (Değerli 2013: 92). Türkçe yer adlarında renklere sıkça rastlanır. Bu renkler kimi zaman coğrafyanın çeşitli unsurlarını ifade ederken kimi zaman da yönleri bildirmektedir. Türk kültüründe gök rengi doğu yönünü ifade eder (Kononov 2015: 197-199; Akar 2006: 52; Genç 2009: 4; Küçük 2010: 195). Seydişehir merkezinin 10 km doğusunda yer alan köy, adını yerleşim yerinde bulunan höyükten almıştır. Yer şekilleri ve yön gösteren "gök" adı köyün adlandırılmasında etkili olmuştur.

Gölyüzü³² (~Suberde/Süberde): (T.) (~?) Suberde/Süberde³³ adına, Seydişehir kazasına bağlı bir köy olarak 1502 tarihinden itibaren Osmanlı kayıtlarında tesadüf edilmektedir (Değerli 2013: 92). Köyün eski adının hangi dilden geldiğine veya anlamına dair ikna edici bir bilgi bulunamamıştır. 1968'den önce köyün adı Gölyüzü olarak değiştirilmiştir (Komisyon 1968: 238). Suğla Gölü'nün yakınlarında bulunması nedeniyle bu adın verildiği anlaşılmaktadır.

Irmaklı³⁴ (~Evreği/İvreği): (T.) Bu ad, *Türkiye'de Meskûn Yerler Kılavuzu*'nda Evreği olarak kayıtlıken *Köylerimiz 1968*'de Irmaklı olarak kayıtlıdır (Komisyon 1946: 378; Komisyon 1968: 281). Türkay, Evreği veya Eğri / Eğrilü / Eğrili adlı Yörük taifesinden bir topluluğun Beyşehir Sancağı, Seydişehir kazasında yaşadığı bilgisini verir (2012: 295). Köy adını bu topluluktan almış olmalıdır. Köyün eski adının kökeni bu çalışmada tam olarak tespit edilememiştir. Bununla birlikte Osmanlı kaynaklarından yola çıkarak Osmanlı'daki topluluk ve aşiretlerle ilgili bilgiler veren Türkay'ın belirttiği "eğri" sözcüğünün köy adının kökeninin tespitinde yol gösterdiği düşünülebilir³⁵. Yerleşim yerinin yeni adı olan Irmaklı, Beyşehir çayının yakınında olduğu için verilmiş olmalıdır.

İncesu³⁶: (T.) Her yerinde pınarlar bulunan köyün İncesu adını almasında su kaynakları etkili olmuştur. Köyün adı, ince ve su sözcüklerinden oluşan birleşik yapıda bir addir.

Karabulak³⁷: (T.) Karabulak köyü, Seydişehir merkezinin kuzeyinde, Beyşehir çayı ile mevsimsel olarak görülen akarsular arasında ova tabanında konumludur. Türk kültüründe kuzey yönünü işaret eden "kara" sıfatını bu nedenle taşıdığı düşünülebilir. Bulak, "1. Kaynak; 2. Çeşme; 3. Su başı, pınar başı, içinde çeşme bulunan yeşillik" demektir (DS IV 2009: 785). Bu tanıma göre, köyün adı su kaynaklarına dayanmaktadır. Amanoğlu, "Orhon Yazıtlarındaki Bulak Boy İsmi ve Türk Tarihinde Yansımaları" adını taşıyan çalışmada, Türkçe boy isimlerinden önce kara sıfatının kullanılmasının yaygınlığını vurgulayarak kağanlık yazıtlarından itibaren, zaman zaman "kara" sıfatıyla birlikte, Bulak boyunun adına rastlandığını

³¹ Konya ilinde Çumra'ya bağlı bir Gökhüyük köyü daha bulunmaktadır (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, Erişim Tarihi: 08.12.2017, 11:42).

³² Aynı adı taşıyan 4 mahalle ve köy bulunmaktadır (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, Erişim Tarihi: 08.12.2017, 11:41).

³³ Umar, Süberde'nin Luwice *swa-(a)rda* "kutlu/güzel akarsu" ile ilgisi olabileceğini söyler (1993: 751). Sözcüğün kökeninin *sub+ar-* "sulamak" fiiline dayandırılması mümkün gibi görünse de bu fiili isim yapan *-da* eki açıklanamamaktadır.

³⁴ Mersin Mut, Malatya Darende ve Adana Ceyhan'da aynı adı taşıyan mahalleler bulunmaktadır (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, Erişim Tarihi: 08.12.2017, 11:39). Darende ve Ceyhan'daki yer adları 1968'de değiştirilerek Irmaklı yapılmıştır (Komisyon 1968: 281).

³⁵ Buna göre köyün adı Gevrekli (<Göğrekli) köyündekine benzer bir -ğ->-v- gelişmesi göstermiş olabilir.

³⁶ Aynı ada sahip 40 yer adı bulunmaktadır (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, Erişim Tarihi: 08.12.2017, 11:32).

³⁷ Aynı adı taşıyan 5 köy, mahalle ve bunlara bağlı yer adı bulunmaktadır (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, Erişim Tarihi: 08.12.2017, 11:16).

söyler (2010: 51-52). Amanoğlu, *Hudûdü'l-Alem*'den nakille Bulak boyunun Yağmalardan olduğu bilgisini verir (*Hudûdü'l-Alem*'den aktaran Amanoğlu 2010: 52). Türk dünyası coğrafyasında yaygın olarak kullanılan Akbulak, Karabulak, Kırk Bulak, Sarıbulak, Gürbulak vb. yer adlarının yalnızca pınar, çeşme anlamıyla değerlendirilmemesi gerektiğini belirtir (Amanoğlu 2010: 53). Bulak boyuyla ilgili bu tespitler doğrultusunda Karabulak köyünün, Yağma boyunun bir oymağı olan Bulakların yerleşim yeri olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Karacaören³⁸ (~Karacaviran): (T.) (~T.+Far.) Seydişehir bölgesinde, Farsça *viran* adını taşıyan köylerin antik çağlardan kalan kalıntılar nedeniyle bu adı aldıkları düşünülebilir. Çavuş bucağına bağlı Karacaviran köyünün adı da muhtemelen *viran* sözcüğünün Türkçe olmayışı ve olumsuz çağrışımı nedeniyle değiştirilmiştir. Köyün adı 1 Mart 1968'de 7267 numaralı kanunla değiştirilmiştir (Komisyon 1968: 311). Akçalar, Gökçehüyük, Kızılca köylerinde olduğu gibi renk adına benzerlik anlamı katan +CA ekinin eklenmesiyle kurulmuştur. Karaca ve ören sözcüklerinden oluşan, birleşik yapıda bir yer adıdır.

Kavak³⁹: (T.) Kavak köyü ormanlık ve yer altı suları bakımından oldukça zengin bir bölgede kurulmuştur. Kavak sözcüğü *Derleme Sözlüğü*'ne göre Konya'nın Ereğli ilçesinde ağaç sözcüğünü karşılamaktadır (DS IV 2009: 2687). Alan çalışması sırasında halkın ağaç için kavak sözcüğünü kullandığı bilgisine rastlanmamıştır. Eski yerleşiminin tamamen ormanlık bir alanda olduğu bilinen Kavak köyünün adını, köyde bolca bulunan kavak ağacından aldığı söylenebilir.

Kesecik⁴⁰ (~Kilisecik/Kilisacık): (T.) (~Yun.+T.) Osmanlı tahrir defterlerine göre köyün eski adı Kilisecik'tir (Komisyon, 2013: 888). Köyde bulunan eski yerleşimlere ait yapı nedeniyle bu adın verildiği görülmektedir. Yunanca *kilise* sözcüğüne Türkçe küçültme eki getirilerek yapılan ad, Müslüman köylülerce korunmuştur. *Köylerimiz 1968*'de Kilisecik veya Kesecik adına rastlanamazsa da *Köylerimiz 1981* adlı çalışmada köyün adını Kesecik olarak görmek mümkündür (Komisyon 1981: 353). Tarihî kayıtlarda adına rastlanan Kicikilise<Kicik kilise köyünün adı Ulukilise<ulug "yüce, büyük" kilise ile kıyaslanarak verilmiş olmalıdır. Erdoğan'ın hazırladığı 1584 yılında Beyşehir Sancağı haritasında Kicikilise köyü bugünkü Kesecik köyü ile aynı yere konumlanmıştır. Bu bilgi doğruysa, Kicikilise adındaki *kicik* sıfatının yerine, aynı anlamı taşıyan, küçültme bildiren +*cik* eki ile Kilisecik olduğu öne sürülebilir. Kilisecik adının hece yutulmasıyla Kisecik olduğu ve daha sonra gerileyici benzeşmeyle Kesecik şeklini aldığı düşünülebilir: Kilisecik>Kisecik>Kesecik⁴¹.

Ketenli⁴² (~Çalmanda): (Ar.+T.⁴³) (T.+Sanskrit?) Ketenli köyü Seydişehir'in nispeten yüksek bir bölgesinde vadi yamacına kurulmuş, ormanlık alana yakın konumlanmıştır.

³⁸ Köylerimiz 1968'e göre Türkiye'de 70 köy bu adı taşımaktadır. Bunların büyük bir kısmının eski adı Karacaviran veya Karacaveran'dır (Komisyon, 1968: 310-312). Bugün bu adı taşıyan 74 yer adı tespit edilmiştir (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, Erişim Tarihi: 08.12.2017, 11.27).

³⁹ Kavak adını taşıyan 40 mahalle, köy ve bunlara bağlı yer adı; Kavakköy adını taşıyan 24 yer adı bulunmaktadır (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, Erişim Tarihi: 08.12.2017, 11.26).

⁴⁰ Türkiye'de bu ada sahip 7 köy bulunmaktadır (Komisyon, 1968: 347-348).

⁴¹ Sözlü dilin gelişimi bakımından dolaylı olmakla birlikte yer adının şöyle bir gelişme seyrettiği de öne sürülebilir: kilisecik>kilsecik>kissecik>kisecik>kesecik.

⁴² Rize merkezde aynı adı taşıyan bir köy daha bulunmaktadır (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, Erişim Tarihi: 08.12.2017, 11.20).

Ketenlil köylüler yazları Uluören, Taşoluk, Çataloluk, Keşlik Yaylalarına giderler. Bölgenin 16. yüzyıl Beyşehir Sancağında en fazla koyun vergisi ödeyen köylerden olması, hayvancılığın çokça yapıldığına işaret eder (Erdoğan 2006: 221). 16. yüzyıl kayıtlarında bölgede keten üretiminin yapıldığı belirtilmektedir (Erdoğan 2006: 218). Çalmanda'nın adı 1 Mart 1968'deki 7267 numaralı kanunla Ketenli şeklinde değiştirilmiştir (Komisyon 1968: 632). Köyün yeni adının keten bitkisi üretimiyle ilgisi kurulabilir. Çalmanda adıyla ilgili halk etimolojileri bulunmaktadır: "Önceden dağlık, ormanlık, çalılık bir yermiş, manda çok yetiştirilirmiş. Çalılık ve manda köye ad olmuş"⁴⁴. Her ne kadar Çalmanda köyünün adının hangi dilden geldiği tam olarak tespit edilememiş ve anlamı çözülememişse de şöyle bir varsayım öne sürülebilir: *Çal*, "1. Alaca, kır, kırıl 2. Boz rengi, kül rengi" (DLT III 156-26; DS IV 2009: 1047; Çağbayır 2007: 860) *manda* sözcüğüyle birleşmiş olabilir. Bu durumda renk ve hayvan adı kaynaklı bir yer adı olarak kabul edilebilir.

Kızılca⁴⁵: (T.) Özlem Ceyhan, Osmanlı hurufat defterlerinde Kızılca köyünün adının geçmediğini ancak 1864'ten sonra bu köyle ilgili kayıtlara rastlandığını söyler (2012: 7-8). Bunun sebebi köyün adının Kızılca olarak kaydedilmemiş olmasına bağlanabilir. Köy, 16. yüzyılın ilk yarısında *Göçü-yi Kebir* kazasına bağlı *Kızılcalı* adıyla kayıtlıdır (Komisyon 2013: 872). Köyün adı 16. yüzyılın ikinci yarısı ile 1864 yılı arasında değiştirilmiş olmalıdır. Kızıl sözcüğü Türk kültüründe güney yönünü gösterir (Kononov 2015: 187-195; Akar 2006: 52; Genç 2009: 4; Küçük 2010: 195). Yön bildiren isimler hakkında fikir yürütebilmek için merkez kabul edilen yerin tayini önemlidir. Beyşehir Sancağına bağlı köylerinse ulaşım açısından kolaylık sağlamak amacıyla zaman zaman farklı kazalara bağlandıkları görülmüştür. Kızılca köyünün Seydişehir merkezine göre batıda kalmasına karşılık, uzun yıllar bağlı bulunduğu *Göçü-yi Kebir*'in⁴⁶ güney ucunda bulunması yön gösterme fonksiyonunda bir yer adı olduğunu göstermektedir. Köyün Kızılca adını alması merkeze olan konumunu bildirdiği gibi toprak rengiyle de ilgilidir. Kızılca köyünün doğusu ve güneyinde kırmızı kahverengi toprakların, batısında da sarı kırmızı toprakların bulunduğu bilgisi, köyle ilgili coğrafi etütlerden anlaşılmaktadır (Bozyiğit, 2005: 32). Toprak rengi de yer adı vermede bir ölçüttür. Buradan yola çıkılarak Kızılca köyünde yer adının, toprak rengine bağlı olduğu ve aynı zamanda doğrultu da gösterdiği ileri sürülebilir.

Kozlu⁴⁷: (Far.+T.) Kozlu köyü, Seydişehir'in yüksek bir kesimine kurulmuş, vadi sırtında ormanlık bir köydür. Köylüler yazları Beyşehir'deki Homa Yaylasına ve Gavur Gölüne giderler. Kozlu köyü bir Yörük yerleşimidir. Yörük adını bugün bölgedeki lakaplarda takip etmek mümkündür: Yörük durmuşu, Yörük hocası, Yörük ağası vb. Köyde 1980'li yıllara kadar çok sayıda ceviz ağacı bulunduğu, bu tarihten sonra ağaçlar kesildiği için bugün Kozlu köyünde eskisi gibi ceviz bulunmadığı söylenmektedir⁴⁸. Koz, Farsça gavz "ceviz" demektir. Kozlu köyünün adını bu ceviz ağaçlarından aldığı düşünülebilir.

⁴³ Keten sözcüğünün etimolojisine ilişkin kısa bir değerlendirme için bk. Gül 2004: 321-322.

⁴⁴ Bu bilgi, Mustafa Daşlıca (44) ile 27.10.2017'de yapılan derlemeden alınmıştır.

⁴⁵ Aynı adı taşıyan 37 yer adı tespit edilmiştir (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiDariBolumleri.aspx>, Erişim Tarihi: 08.12.2017, 11.19).

⁴⁶ Erdoğan, Seydişehir'in kazalarının bir haritasını hazırlamıştır. Bu harita *Beyşehir Sancağı* kitabının 2006 yılındaki baskısına eklenmiş olmasına rağmen, yazıları okunamayacak hâldedir (2006: 442). İlgili haritaya Ceyhan'ın *Göçü-yi Kebir Kazası Vakıf Eserleri* başlıklı kitabından ulaşılmıştır (2012: 72).

⁴⁷ Aynı adı taşıyan 17 yer adı tespit edilmiştir (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiDariBolumleri.aspx>, Erişim Tarihi: 08.12.2017, 11.18).

⁴⁸ Lakaplar, yayla adları ve ceviz ağaçları hakkındaki bilgiler 27.10.2017'de Muhtar Ahmet Kademli'den (62) öğrenilmiştir.

Kumluca⁴⁹ (~Bağra): (T.) (~T.?) Bağra, *Derleme Sözlüğü*'nde "Toprağın alt tabakalarında bulunan kazma, saban geçmeyen, bitki yetişmeyen sert ve mor renkli toprak" olarak kaydedilmiştir (DS I 2009: 484). Seydişehir'in hemen güneyinde bulunan Antalya'nın Akseki ilçesinin ağzından derlenen *bağra* sözcüğü, köyün 1968'de belirlenen yeni adı Kumluca ile uyumludur. Ancak köyün toprağı verimlidir ve su kaynakları açısından da oldukça zengin bir bölgededir. Kumluca köyü, mevsimsel akarsulara ve Beyşehir Kanalına yakın olduğu gibi köyde içme suyu kaynağı ve su sarnıcı da mevcuttur. Bağra ve sonrasında Kumluca adının köye verilmesi köyün ormanlık bir alanda bulunmaması ile ilgili olarak düşünülebilir.

Kuran⁵⁰: (T.) Kuran köyünün 1502'de Seydişehir kazası Gurgurum nahiyesine bağlı olduğu görülmektedir (Değerli 2013: 92). Ova üzerine kurulu köyle benzer adlara sahip Evkuran⁵¹, Konakkuran⁵² köylerinde olduğu gibi nesne ile kurulmamış bir yer adıdır. Köyün adının *-an* (<*gan*) sıfat fiil ekini içerdiği düşünülmektedir.

Madenli⁵³ (~Keçili⁵⁴ ~Elmesud/İlmesud): (Ar.+T.) (~T. ~ T.+Ar.) Osmanlı kayıtlarında *El-Mesud* şeklinde kaydedilen yerleşim yerini halk *İlmesut* olarak telaffuz eder. Her ne kadar Türkçe isim tamlaması yapısına uymasa da, *il* sözcüğü Eski Türkçe barış ve huzur içinde yaşanan yer, diğer bir ifadeyle "yurt, memleket, ülke" (Çağbayır 2007: 2132) anlamına gelen sözcük olarak düşünülebilir. Anadolu Selçuklu Devletinin hükümdarlarından II. Gıyaseddin⁵⁵ Mes'ud'un bu bölgede konakladığına inanıldığı için köyün adının il Mesud "Mesud'un memleketi" olduğu düşünülmektedir⁵⁶. Osmanlı Devletinde padişah adlarına dayanan yapı ve yerleşim yeri adları⁵⁷ olduğu bilinmektedir. Konya'nın uzun yıllar Selçuklu Devletine merkezlik yaptığı göz önünde bulundurulduğunda Anadolu Selçuklu hükümdarı Mes'ud'un anısına köye isminin verilmesi ihtimal dâhilindedir. Köyün adındaki *el*, Arapça izafet takısı olarak düşünülmüş ve köyün adı 1968'de Keçili olarak değiştirilmiştir (Komisyon, 1968: 342). Keçili adı dağlık alanda vadi yamacına kurulu köyde bolca keçi (<<eçkü ET) bulunmasıyla ilgilidir. Daha sonra bölgede boksit madeninin bulunması nedeniyle köyün adı Madenli olarak değiştirilmiştir.

⁴⁹ Aynı adı taşıyan 26 yer adı tespit edilmiştir (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, Erişim Tarihi: 08.12.2017, 11.16).

⁵⁰ Aynı adı taşıyan, Erzincan, İliç ilçesi Kuruçay Bucağına bağlı bir köy ve Elazığ, Baskil ilçesi Yaylanlı'ya bağlı bir yer adı bulunmaktadır (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, Erişim tarihi: 08.12.2017, 11.13).

⁵¹ Mardin'in Savur ilçesine bağlı bir mahalle adıdır (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, Erişim tarihi: 14.02.2018, 17:54).

⁵² Adana'nın Feke ve Muş'un Malazgirt ilçesinde Konakkuran adlı yerleşim yerleri bulunmaktadır (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, Erişim tarihi: 14.02.2018, 17:56).

⁵³ Aynı adı taşıyan 13 yer adı bulunmaktadır (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, Erişim Tarihi: 08.12.2017, 11:09).

⁵⁴ Aynı adı taşıyan 18 yer adı bulunmaktadır (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, Erişim Tarihi: 08.12.2017, 11:08).

⁵⁵ Gıyaseddin II. Mesud'un 1283-1298 yılları arasında Anadolu Selçuklu Devleti'nin hükümdarı olduğu, ancak bu tarihlerde Moğol tehlikesine karşı Konya'da uzun süre kalmadığı Konya yönetimini ahilere teslim ederek Kayseri'ye yerleştiği ve burada vefat ettiği bilinmektedir (Kesik 2004: 342-344).

⁵⁶ Bu bilgi, 28. 10. 2017 tarihinde Elmesut'lu emekli öğretmen Saffet Uyar (63)'dan derlenmiştir. Uyar, ikinci bir rivayeti de aktarmıştır: "Ulaşımın zor olduğu dağlık bir alanda kurulu olan köye kimse gidip gelmiyormuş, fazla bir yardım da göremedikleri için köylüler yaşadıkları köyün "el" olarak görüldüğünü söyleyerek El Mesut, demişler".

⁵⁷ Selimiye, Muradiye vb.

Mesudiye (~Yanekin): (Ar.) (~T.) Yerleşim yerinin eski adı olan Yanekin'in 1928'den önce değiştirildiği, 1928 yılındaki kayıtlarda Mesudiye adıyla kayıtlı olmasından anlaşılmaktadır (Komisyon 1928: 852). Yanekin'in, *yan*⁵⁸ adı ve *ek-* fiilinden türetilen *ekin* sözcüğüne dayanan birleşik yapıda bir ad olduğu düşünülebilir. Köyün Osmanlı kaynaklarında bağlı bulunduğu Göçü-yi Kebir kazasında, Yörük taifesinden Mes'ûdî veya Mes'ûdlu topluluğunun var olduğu bilinmektedir (Türkey 2012: 498). Mesudiye adının bu toplulukla ilgisi düşünülebilir. Köyün tarihî kaynaklarda yer almaması, diğer yerleşim yerlerine nispetle yeni sayılabileceğini düşündürmektedir.

Muradiye⁵⁹ (~Manastır): (Ar.) (Lat. monasterium > Yun. monasterion > Fr. monastère) Vadi yamacına kurulu olan köy, 1502 tarihli tapu tahrir defterinde Seydişehir Gurgurum'a bağlı, Manastır adını taşımaktadır (Değerli 2013: 92). Bu adın yapı kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır. Köyün adı 1928'den önce Muradiye olarak değiştirilmiştir (Komisyon 1928: 852). Muradiye adı, genellikle Osmanlı padişahları arasında Murad adının taşıyan padişahın anısına verilir. Muradiye adının kaynağı bölgeyle ilgisi kurulabilecek I. Murad'a⁶⁰, II. Murad'a⁶¹ veya IV. Murad'a⁶² dayandırılabilir. Muradiye, Arapça ad ve Arapça toponimcilikle kurulmuştur.

Oğlakçı⁶³: (T.) (<Oğ(u)l+ak+çı) Oğlakçı köyü Yörüklerden bir topluluğun (Oğlakçı/Oğlakca) adını taşımaktadır (Türkey 2012: 519). Bu topluluğun adı, hayvan adından kaynaklanmıştır. +çı meslek yapım eki, bölgede küçükbaş hayvancılıkla uğraşıldığı bilgisini vermektedir.

Ortakaraören (~Ortakaraviran): (T.) (~T+Far.) Köyün eski adında bulunan Farsça *viran* aynı anlama gelen Türkçe *ören* sözcüğü ile değiştirilmiştir. Eskiden Ortakaraviran köyünün yakınlarında antik mezarlıklar bulunması⁶⁴ ile bu yerleşim yerindeki viran/ören adı arasında ilgi kurulabilir. Ortakaraören köyünün, Başkaraören ve Aşağıkaraören'in arasında yer alması nedeniyle *orta* sözcüğü doğrultu özelliği göstermektedir. Ortakaraören köyünün yaylaları, Sayalı (<Far. sâye "gölge" +li), Çukurçimen (<<çok-ur çim-gen) (~Zoburçimen), Namza (<Namusa) ve Bayamlı (<bâdem+li) adını taşımaktadır.

Saraycık⁶⁵: (Far.+T.) Çavuş bucağında bulunan köy, dağ eteğinde vadi yamacında kuruludur. Saraycık, Seydişehir'in kuzeyinde, yüksek bir kesimdedir. Saraycık köyü, Saraycıklı veya Saraycıklu denen büyük Serîkî toplulukların kurduğu, Yörük köylerindedir (Erdoğan 2006: 153; Türkey 2012: 551). Köy adını ait olduğu topluluktan almıştır⁶⁶.

⁵⁸ 28.10.2017 tarihinde yapılan alan çalışmasında muhtar Mehmet Ateş, köyün adının hikâyesini şöyle aktarmıştır: "Ekinler yanmış, halk uzaktan bakıp 'yan ekinim yan' demişler, köyün adını Yanekin koymuşlar". Halk etimolojisinde *yan-* fiilinin emir 2. tekil kişi çekimi ile ilgisi kurulmuştur.

⁵⁹ Muradiye adını taşıyan 17 yer adı tespit edilmiştir (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, 08.12.2017, 11:06).

⁶⁰ Seydişehir'i satın alır (Üzünçarşılı 1979: 590-591).

⁶¹ Karaman'ı zapt edip Karamanoğlu İbrahim Bey'le ahitname imzalar (İnalçık 1979: 601).

⁶² Zorbalık, eşkiyalık yapan Deli İlahî'yi idam ederek Seydişehir halkını kurtarır. (Baysun 1979: 630).

⁶³ Aynı adı taşıyan 6 yer adı bulunmaktadır (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, Erişim Tarihi: 08.12.2017, 11:04).

⁶⁴ Bölgede antik mezarlıkların bulunduğu, ancak bugüne gelemeden yıkıldığı bilgisi 27. 10. 2017 tarihinde Hasan Hüseyin Canseven (69)'den alınmıştır.

⁶⁵ Türkiye'de 50 köy, mahalle ve köylere bağlı yer adı aynı adı taşımaktadır (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, Erişim Tarihi: 08.12.2017, 10:58).

⁶⁶ Üçer ve Koman, Sayır adının *Sayracık* şeklini aldığını öne sürer (1945: 26). Bu durumda *Sayracık* adının da göçüşmeyle Saraycık şekline dönüştüğü düşünülmüş olmalıdır.

Susuz⁶⁷: (-Aldana) (T.) (T.+Sanskrit) 16. yüzyılın ortalarına ait bir kayıttaki Alidana⁶⁸ adıyla, Gurgurum nahiyesine bağlı olarak kayıtlıdır (Komisyon 2013: 111). Osmanlı Devletine ait başka kayıtlardaysa köyün adı Aladana olarak karşımıza çıkar (Değerli 2013: 92-93). Bu ad, hayvan adından kaynaklanan bir köy adı olarak değerlendirilebilir: *al+a* "karışık renkli" + *dana*. *Ala* rengin Türk renk kültüründe çok geniş bir yer tuttuğu bilinmektedir (Kalafat 2012: 88). Geyik, kuş vd. hayvan adlarının niteleyicisi olarak kullanımına sıkça rastlanır (Çağlar 2017: 177-180). 1691'e ait bir kayıttaki (Değerli 2013: 93) Aladana olarak kayıtlı olan köy, 1831'deki nüfus sayımında (Değerli 2013: 93) Susuz adıyla karşımıza çıktığına göre, yeni adını bu tarihler arasında almıştır. Susuz, verimli topraklara sahip bir köydür. Suğla Gölünün kıyısında, ormanlık alana yakın konumlanmıştır. Susuz Köyünün *su+suz* (<<sub+sız ET) adını alması içme suyu kaynaklarına uzak olmasıyla ilgili olmalıdır. Bugün sulama konusunda sıkıntı olmasa da geçmişte içme suyu sıkıntısı çekilen bir bölge olduğu için bu adı aldığı öne sürülebilir.

Taraşçı⁶⁹: (T.) (< tara-ş+çı) Küpe Dağının kuzeyinde, plato üzerine kurulu yerleşim yerinin sakinleri yazları Küpe Yaylası, Kavak Yaylası ile Cumkurt Yaylasına giderler. *Taraş, Derleme Sözlüğü*'ne göre, "tarla, bağ bahçe vb. ürünlerden toplananlardan arta kalanlar" anlamına gelir (DS V 2009: 3832). Köyün adı, bu işi yapan kimselerin bölgede bulunduğunu işaret etmek üzere, meslek yapım eki olarak kullanılan +çı ekiyle kurulmuştur. Taraş adı aynı zamanda Bozulus Aşiretine bağlı konargöçer Türkmen taifesinden bir topluluğun adıdır (Türkay 2012: 606). Ancak bu topluluğun bölgede bulunduğuna dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

Taşağıl⁷⁰: (T.) Seydişehir merkezine oldukça yakın olan Taşağıl köyü, ova üzerine kurulmuştur. Taş, sözcüğünün tarihî metinlerde "diş; hariç; uzak; geniş açıklık; yazı; gurbet; yabancı yer" anlamlarında kullanıldığı bilinmektedir (Çağbayır 2007: 4628). Buradan hareketle köyün, merkezdekiler tarafından ağıl olarak kullanıldığı düşünülebilir. Merkeze en yakın köylerden biri olması, adlandırmadaki *ağıl* sözcüğünü Kıpçak lehçelerinde köy anlamını taşıyan *awıl*⁷¹ sözcüğü ile ilişkilendirilmemesi gerektiğine işaret etmektedir. Yerleşim yerinin adı, doğrudan bildiren *taş* ve bölgede küçükbaş hayvancılığın olduğunu ifade eden *ağıl* (<ağ-il) sözcükleriyle kurulmuş bir sıfat tamlaması özelliği göstermektedir.

⁶⁷ T.C. İçişleri Bakanlığı'ndan alınan bilgilere göre aynı adı taşıyan 32 yerleşim yeri bulunmaktadır (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, Erişim Tarihi: 02.12.2017, 19:51).

⁶⁸ Yalnızca bir kayıttaki görülmeyle birlikte, bir köye ad vermek için sıklıkla tercih edilen yollardan biri olan köyün kurucusu veya önde gelen kişilerinden birinin adıyla adlandırmanın bir örneği olduğu öne sürülebilir. Buna göre Alidana adı 'Ali "kişi adı" ve Farsça *dânâ* "bilen, bilgili" sıfatıyla ilgilidir. İlgili ad Arap harfli metinlerde ع "ayın" harfiyle yazılır: علی. Türkçe *ala* sözcüğünün yazımı bundan farklıdır: لا. Muhtemelen metindeki Türkçe *dana* sözcüğünün Farsça *dânâ* olarak yorumlanmasının etkisiyle yerleşim yerinin adı Alidana şeklinde, hatalı olarak okunmuştur. Aynı harfinin transkripsiyonunun ilgili metinde bulunmaması bunun bir okuma hatası olduğunu görüşünü destekler. Yörede yapılan araştırmalarda ve bu çalışma esnasında ulaşılabilen kaynaklarda Dâna Ali adlı bir kişiye dair herhangi bir kayda rastlanmadığı da ifade edilmelidir. Bu bakımdan, *Konya Halk Kültüründe Türbeler Etrafında Oluşan İnanç ve Uygulamalar* adlı çalışmada Atila Kartal'ın, alan araştırmasından yola çıkarak, gerçek kimliği bilinmeyen ulu kimseler için *dânâ* adlandırmasının yerine *şeyh, seyyid, baba, dede, ulema, evliya, eren, ermiş* adlandırmalarının kullanıldığını belirtmesi de önemlidir (2017: 35).

⁶⁹ Osmanlı kayıtlarına göre 16. yüzyılda aynı adı taşıyan 5 yer adı (köy veya mezra) bulunmasına rağmen, bugün bu adı taşıyan yalnızca bir köy bulunmaktadır (Komisyon, 2013: 565, 1313; <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, Erişim Tarihi: 02.12.2017, 19:57).

⁷⁰ Aynı adı taşıyan 16 köy adı bulunmaktadır (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, Erişim Tarihi: 02.12.2017, 21:15).

⁷¹ *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*'nde köy sözcüğü yerine, Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Başkurt ve Tatarların *avıl*, Kırgızların *ayıl* sözcüğünü kullandıkları ifade edilir (Ercilasun vd. 1992: 510-511).

Tepecik⁷² (~Rumdiğın/Rumdüğün/Ürümdüğün): (T.) (Lat. Roma~Yun. Romiós> Ar. Rum (Çağbayır 2007: 3982)) Köyün adı Göçü kazasında bağlı *Urumdiğın* adıyla, 16. yüzyılın ilk yarısında kayıt altına alınmıştır (Komisyon 2013: 1378). *Osmanlı Yer Adları II* adlı, 16. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı kayıtlarındaki yer adlarını toplu hâlde veren kaynakta, *Rumdiğın/Urumdiğın* vb. toplam beş yerleşim yeri mevcuttur (2013: 1154, 1155). Söz konusu yer adlarının üçü Konya çevresinde tespit edilmiştir. Çavuş bucağında yer alan köyün eski adı Rumdiğın, halk arasında sıklıkla Ürümdüğün⁷³ şeklinde öntüremeyeyle telaffuz edilir. Bu adın kaynağı olan Rumdiğın <Rum Tigin (<Tegin "hükümdarın oğlu, prens") adındaki dar düz ünlülerin yuvarlaklaşması ve ötümlü /g/ ünsüzünün sızıcılaşması ile Rumdüğün şeklini almıştır⁷⁴. Köyün Tepecik adını alması, 1968 yılına denk gelir (Komisyon 1968: 510). Köy, Seydişehir'in yüksek olmayan bir bölgesinde, ova üzerinde kuruludur. Tepecik köyünde tepe yoktur. Köyün yeni adı, yerleşim yerinin konumu ve şartları dikkate alınmadan verilmiştir. Her ne kadar sonradan konmuş bir ad olsa da, tepecik adının ifade ettiği *yüksekliğin* kutsallık ve korunaklılık ifade eden kavram alanına sahip oluşu göz önünde tutulmalıdır⁷⁵.

Tol⁷⁶: (<Yun. Tolos (Çağbayır 2007: 4853)) *Derleme Sözlüğü*'nde *tol* sözcüğünün Seydişehir'den derlenen anlamı "ahır"dır (DS V 2009: 3953). Bugün bölgede *tol* sözcüğünün anlamı unutulmuştur. Tol köyü de büyük olasılıkla yapı kaynaklı yer adı alan köylerdendir.

Ufacık⁷⁷ (~Ovacık / Ayvacık): (T.) (<ufak+cık) (~T / F+T) Çavuş bucağında yer alan Ufacık köyünün tarihî kayıtlarda iki farklı adla kaydedildiği görülmektedir. Bunlar, Ayvacık ve Ovacık'tır. Alan araştırmasında, köyün eski adının Ayvacık olduğu ve bir yanlışlık nedeniyle Ufacık olarak kaydedildiğinin düşünüldüğü öğrenilmiştir⁷⁸. Resmî kayıtlarda bulunmasa da eskiden yöre halkı köylerinin adına Şevik⁷⁹ dermiş⁸⁰. 1928 yılına ait *Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimiz* adını taşıyan çalışmada, köy, Ayvacık adıyla kaydedilmiştir (Komisyon 1928: 828). 16. yüzyılın ortalarına doğru Kireli, Yağan ve Gurgurum nahiyelerinde Ovacık adlı üç köy bulunmaktadır (Komisyon 2013: 1106-1107). Söz konusu kayıtlarda Gurgurum'a bağlı olan Ovacık köyü, bugün Ufacık olarak adlandırılan yerleşim yeri olmalıdır. Bölgede nahiyelerin sık sık değişmesine bağlı olarak, Ovacık köyünün uzun bir süre Göçi-yi Kebir'e, 1915'teyse

⁷² Aynı adı taşıyan 76 köy ve mahalle bulunmaktadır (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, Erişim Tarihi: 02.12.2017, 23:22).

⁷³ Köyün eski adıyla ilgili rivayet şöyledir: "Bu topraklarda eskiden Rumlar varmış. Rumları kovmuşlar. Köyün adını da Rum döven koymuşlar". İlgili rivayeti köyün muhtarı Rafet Dindar, 27.10.2017 tarihinde aktarmıştır.

⁷⁴ Hayati Develi, "Türkiye Toponimisine Dair Denemeler" adlı çalışmasında "Diğın ~ Tigin" başlığı altında, yer adlarında geçen *teğın* ünvanına bağlı adlandırmalara ilişkin görüşlerini aktarır (2001: 20-21). Develi'nin çalışmasında Anadolu'da bu adları taşıyan tüm yerleşim yerlerinin sıralamak amaçlanmadığından, Rumdiğın ~ Rumdüğün köyünün adına yer verilmemiştir. Bununla birlikte bu adın da prens ünvanına bağlı adlandırma geleneğinin izlerini taşıdığı açıktır.

⁷⁵ Oğuzların Anadolu'ya gelişinden sonra başta sıtma olmak üzere türlü hastalıklardan korunmak amacıyla ve alışkın oldukları iklime daha yakın olması dolayısıyla yükseltileri tercih ettikleri bilinmektedir. Bu konuda bk. Ali Akar (2017), "Üç Trajedi Bir Dil: Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Olma Macerası", *Türk Yurdu*, 364: 37-40.

⁷⁶ Tol adını taşıyan bir diğer köy, Aksaray İli, Eskil ilçesine bağlıdır (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, Erişim Tarihi: 02.12.2017, 23:24).

⁷⁷ Kastamonu Daday ilçesi ve Gaziantep Şahinbey'de aynı adı taşıyan iki yerleşim yeri daha bulunmaktadır (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, Erişim Tarihi: 04.12.2017, 12:26).

⁷⁸ Bu bilgi, Ali Şafak (79)'tan 27.10.2017 tarihli alan çalışmasında edinilmiştir.

⁷⁹ Çanakkale Bayramiç'te Yukarı Şevik ve Aşağı Şevik köyleri bulunmaktadır (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, Erişim Tarihi: 04.12.2017, 14:35). Tarihî kaynaklarda da şevik adını yer adları arasında bulmak mümkündür. Bunlar, 16. yüzyıl ortalarında kaydedilmiş, Diyarbakır Vilayeti, Mardin Livasına bağlı Şevik Köyü; Karaman Vilayeti, İçil Livasına bağlı Şevikgüney Köyüdür (Komisyon, 2013: 1276).

⁸⁰ Bu bilgi, Ali Şafak (79)'tan 27.10.2017 tarihli alan çalışmasında edinilmiştir.

Konya'ya bağlandığı anlaşılmaktadır (Erdoğru 1993: 132; Ceyhan 2012: 8; Değerli 2013: 94). Ovacık köyünün, vadi yamacında kurulu olmasına rağmen ovacık adını taşıması, bu adın köye özgü olmadığına işaret eder. Bu durumda köyün adı bir topluluk, oymak, aşiret adından kaynaklanıyor olabilir. Bir başka ihtimal de köye yerleşenlerin eski yerleşim yerlerinin adını beraberinde getirmeleridir⁸¹.

Yaylacık⁸²: (~Nuzumla/Zozumla): (T.) (~?) Yaylacık köyü, Alacadağ'ın kuzeyinde, Seydişehir'in en yüksek yerlerinden birinde, yamaç kenarında kuruludur. Erdoğru'nun, Nuzumla köyünün 16. yüzyılda Beyşehir Sancağında en çok koyun vergisi ödeyen köylerden olduğunu belirtmesi, bugün olduğu gibi eskiden de bu köyde çokça hayvancılık yapıldığına işaret eder (2006: 221). Köy tarihi kaynaklarda Nuzumla ve Zozumla adlarıyla geçmektedir. Köyün eski adı muhtemelen eski yerleşim yerlerinden birinin adını taşımaktadır. Yaylacık adı, köyün yüksek bir bölgede yazın konaklamaya müsait yapısına bağlı olarak verilmiştir. Bu ad, 1968 yılında Nuzumla'nın yerine geçmiştir (Komisyon 1968: 551).

Yenice⁸³: (T.) Vadi yamacına kurulu olan Yenice köyü, 1502 tarihli tapu tahrir defterinde Seydişehir, Gurgurum nahiyesine bağlı bir köy olarak kayıtlıdır (Değerli 2013: 92). Yenice adında, Atçeken Yörüklerinden kalabalık bir nüfusun Seydişehir'in yakınındaki Turgud kazasında yerleştiği bilinmektedir (Türkay 2012: 657; Kaygısız 2016: 36-39). Yenice veya Yenice, konargöçer Türkmen Yörüklerindedir ve oldukça geniş bir alana yayılmış kalabalık bir topluluktur (Türkay 2012: 657). Yenice köyünün adını Türkay'ın söz ettiği topluluktan aldığı düşünülebilir.

2. Köy Adlarının Değerlendirilmesi

İbrahim Şahin, yer ad bilimi çalışmalarında, eldeki malzemenin köken, anlam ve gramer yapısı bakımından incelenmesi gerektiğini ifade eder (2015: 74). Mustafa Şenel, *Elazığ İli Yer Adları Üzerine Bir İnceleme* adını taşıyan çalışmada ve Emine Atmaca ile Özlem Avcı, "Antalya'nın Korkuteli ilçesinin Köy Adları Üzerine Bir İnceleme" başlıklı bildirimlerinde köy adlarını köken, gramer yapısı ve anlam bakımından değerlendirmişlerdir (Şenel 2013: 57-154; Atmaca-Avcı 2017: 3). Bu sınıflandırmalar, eldeki çalışmada da dikkate alınmıştır. Ayrıca köylerin eski adlarının kullanımdan düşmediği göz önünde tutularak bu adlar da yeri geldiğinde değerlendirmeye dâhil edilmiştir.

2.1. Gramer Yapıları Bakımından Köy Adları⁸⁴

2.1.1. Basit sözcükten oluşan köy adları: Bu başlık altında incelenen köy adları, yer adı yapan (toponimcil) yapıım eki içermemeleri bakımından bir araya getirilmiştir (Şahin 2006: 4): Çat, Çavuş, Kavak, Tol.

2.1.2. Türemiş sözcükten oluşan köy adları: Dilbilimciler hangi yapıım eklerinin toponimcil olduğu konusunda bir fikir birliğine sahip değillerdir (Şahin 2006: 5). Genel olarak toponimcil

⁸¹ *Konya İli Köy ve Yer Adları Üzerinde Bir Deneme*'de Ova ve Ayva adlarının Oğuzların Yıva boy adının bozulmuş biçimi olarak değerlendirilmiştir (Üçer-Koman 1945: 18).

⁸² Aynı adı taşıyan 28 köy adı tespit edilmiştir (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, Erişim Tarihi: 04.12.2017, 16:37).

⁸³ Bu adı taşıyan 2 ilçe ile 140 ilçeden küçük yerleşim yeri adı (köy, mahalle ve bunlara bağlı yerleşim yeri) tespit edilmiştir. (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, Erişim Tarihi: 04.12.2017, 17:35)

⁸⁴ Bu konuda bk. İbrahim Şahin, "Türkçe Yer Adlarının Yapısı Üzerine". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. (32). Erzurum: 2007, 1-14.

ekler arasında kabul edilen +CA, +II/+lu, +çı, +cık, +suz ve -an eklerinin Seydişehir'de köy adı yapımında kullanıldığı tespit edilmiştir.

+cık: Eklendiği sözcüğe *sevgi* ve *küçültme* fonksiyonları katan bir ektir. Bu ekle yapılan yer adlarında küçültme fonksiyonu aşınmıştır (Korkmaz 2003: 43): Saraycık, Tepecik, Ufacık, Yaylacık.

+CA: Eklendiği sözcüğe, *kadar*, *ile* anlamı ve *görecelik*, *eşitlik*, *birliktelik*, *küçültme* fonksiyonu katarak yer adları yapar: Akçalar, Bükçe, Kızılca, Kumluca, Yenice.

+çı: Eklendiği adın bildirdiği işle ilgilenen *kimse*, *meslek* anlamı kattığı gibi *sahiplenme* anlamı da katabilen bir ektir: Oğlakçı, Taraşçı.

+II / +lu (<+IXG): Eklendiği sözcüğü sıfat yapar: Boyalı, Ketenli, Kozlu, Madenli (~Keçili).

+suz: *Yokluk*, *eksiklik* bildiren yer adları yapar: Susuz.

Sıfat fiil kökenli toponimcil ekler de köy adlarında kullanılmıştır:

-an (<-gan): Bir işi yapana işaret eden bu sıfat fiil ekiyle türetilen yer adlarında ekin işlevi aşınmıştır: Kuran.

2.1.3. Birleşik sözcükten oluşan köy adları: Seydişehir ilçesi köy adları arasında basit sözcükler daha fazla tercih edilse de ad ve sıfat tamlaması kuruluşunda köy adları ile de karşılaşılmaktadır.

2.1.3.1. Ad tamlaması kuruluşunda olan köy adları: Seydişehir köy adları arasında, ad tamlaması kuruluşundaki yer adlarının sıfat tamlaması kuruluşuna göre oldukça nadir görüldüğü gözlenmiştir.

Tamlayan + Tamlanan + İyelik eki: Gölyüzü.

2.1.3.2. Sıfat tamlaması kuruluşunda olan köy adları:

Tamlayanı sıfat soylu olan yer adları: Aşağıkaraören, Başkaraören, Dikilitaş, Gökçehüyük, Gökhüyük, İncesu, Karabulak, Ortakaraören, Taşağıl.

Tamlayanı ad soylu olan yer adları: Çatmakaya, Bostandere~Dereköy.

2.2. Anlam Bakımından Köy Adları⁸⁵

2.2.1. Doğrultu gösteren köy adları: Çalışmanın birinci bölümünde eskiden "Karaviran" adını taşıyan, daha sonra "Karaören" şeklinde değiştirilen ve birbirine komşu üç yer adının doğrultu gösterdiği tespit edilmiştir: *Başkaraören*, *Ortakaraören* ve *Aşağıkaraören*. Bunlardan Başkaraören kuzeyde kalırken, Aşağıkaraören güneydedir. Ortakaraören'se diğer ikisinin ortasında konumlanmıştır. *Taşağıl* adının merkeze en yakın köylerden biri oluşu da dikkate alındığında, ağıl olarak kullanılan bölgenin, merkezdekilere göre dışarıda oluşunu işaret eden bir adlandırmaya sahip olduğu söylenebilir. Bu bakımdan Taşağıl adının da doğrultu gösterdiği ifade edilebilir.

2.2.2. Yer şekilleri ile ilgili köy adları: Seydişehir köy adları arasında yer şekillerine bağlı adlandırmalar yaygındır: *Çat*, *Çatmakaya*, *Bükçe*, *Gökhüyük*, *Gökçehüyük*, *Gölyüzü*, *Kumluca*, *Tepecik*, *Yaylacık*.

⁸⁵ Anlam Bakımından köy adları ile ilgili önemli bir tasnif Özcan Başkan tarafından hazırlanmıştır. Başkan, "Türkiye Köy Adları Üzerine Bir Deneme" adını taşıyan çalışmasında genel nüfus sayımı bilgilerini fişleyerek adların kendi içlerindeki dağılımına ve birbirleri arasındaki ilişkileri değerlendirerek bir sınıflamaya tabi tutmuştur (1970: 237-251). Başkan'ın çalışmasının eksik yönlerini tespit eden Tuncer Gülensoy'un "Anadolu Yer Adlarına Genel Bir Bakış" adını taşıyan çalışmasında köy adlarının tasnifi konusunda yeni öneriler ortaya koyması, alana önemli bir katkıdır (1998: 41-48).

2.2.3. Su ile ilgili köy adları: Bu başlık altında pınar, dere yakınında konumlandığı için bu adı alan yerler olduğu gibi, içme suyu kaynağına olan uzaklığı sebebiyle su yoksunluğunu dile getiren Susuz adı da değerlendirilmiştir: *Dereköy ~ Bostandere, Irmaklı, İncesu, Karabulak, Susuz.*

2.2.4. Maden ile ilgili köy adları: Boksit açısından zengin olduğu bilinen Seydişehir ilçesinde yalnızca bir maden ile ilgili adın tespit edilmesi, kaynağın değerlendirilmesinin yakın tarihli olmasına bağlanabilir: *Madenli.*

2.2.5. Bitkiler ile ilgili köy adları: Bu gruba giren köyler, kendi aralarında bitki, meyve ve ağaç olarak sınıflandırılabilir.

Meyve: *Koz.*

Ağaç: *Kavak.*

Bitki: *Boyalı, Ketenli.*

2.2.6. Eski yerleşim yerleri ile ilgili köy adları: Seydişehir'in çok eski bir yerleşim yeri olması, bölgede çeşitli tarihî tabakaların varlığından anlaşılabilir. Bu başlık altında değerlendirilebilecek adlar arasında eski adı "viran" olan, bugün "ören" şeklinde değiştirilen köyler önemli bir yer tutarlar. Farsça viran "yıkık, harap" (TS 2011: 2486) ve Türkçe ören "kalıntı" (TS 2011: 1857) sözcükleri ilçenin kurulduğu yıllarda terk edilmiş, eski şehir kalıntıları ile ilgili olarak değerlendirilebilir: *Aşağıkaraören, Başkaraören, Ortakaraören, Karacaören.*

Höyük, "tarih boyunca türlü nedenlerle yıkılan yerleşme bölgelerinde, yıkıntıların üst üste birikmesiyle oluşan ve çoğu kez içinde yapı kalıntılarının gömülü bulunduğu yayvan tepe" anlamındadır (TS 2011: 1113-1114). Çalışmanın ilk bölümünde söz edildiği gibi Seydişehir, höyük bakımından oldukça zengin bir bölgedir. Köy adı seçiminde, yakınlardaki höyüklerin de etkili olduğu görülmektedir: *Gökçehüyük, Gökhüyük.*

Eski yerleşim yeri kalıntılarında dayanan bir diğer köy adı *Dikilitaş*'tır.

Eski yerleşim yerleri ile ilgili olup Türkçe olmayan, *Suberde, Arvana, Nüzumla* gibi köylerin yakın zamanda adları değiştirilmiştir. Bu köy adlarının bir kısmının yayla adlarında korunduğu dikkati çekmektedir: *Arvana Yaylası, Nüzumla Yaylası.*

2.2.7. Dinî yapılar ile ilgili köy adları: Muradiye köyünün eski adı olan *Manastır*, Kesecik köyünün adının kaynağı olan *Kilisecik* bu gruba girer.

2.2.8. Rütbeler ve mevkiler ile ilgili yer adları: Bu gruba giren köy adları şöyledir: *Çavuş ve Rumdüğün* (<<Rum+tigin).

2.2.9. Renkler ile ilgili köy adları: Seydişehir'de renk adlarına bağlı köy adlandırmalarına yaygın olarak rastlanır. Renk adları, kimi zaman gerçek anlamları ile kullanılmış, kimi zamansa yön gösterme anlamıyla kullanılmıştır. Renk adının gerçek anlamında kullanıldığı köylere Kızılca örnek verilebilir. Bu köyün çevresinde toprak kızıl renktedir. Kızılca köyü, Göçü nahiyesinin en güney noktasında bulunduğu için kızıl renginin yön gösterme fonksiyonunun da bulunduğu söylenebilir. Seydişehir kazasına bağlı nahiyelerin merkezleri dikkate alınarak yapılan incelemeye göre Gökhüyük köyü, adında bulunan gök renginin işaret ettiği gibi Seydişehir merkezinin doğusundadır. Amanoğlu, Türkçe boy isimlerinden önce kara sıfatının kullanılmasının yaygınlığını vurgular (2010: 52). Kara bir unvan olarak da sıklıkla kullanılmış,

hatta V. V. Grigorev, kara unvanının kullanımına bağlı olarak Karahanlı Devleti'ne bu adı vermiştir (Grigorev'den aktaran Pritsak 1977: 251). Pritsak, eski Türklerin kuzey yönünün tayininden hareketle kara sözcüğünün, Türkler için büyüklük ve yükseklik ifade eden bir tabir olduğunu söyler (1977: 251). Karabulak köyü de kara rengiyle işaret edildiği gibi, Seydişehir merkezinin kuzeyindedir. Aşağıkaraören, Başkaraören, Ortakaraören köylerindeki kara sözcüğünün yön gösterme fonksiyonu bulunmamaktadır. Bu köylerde kara sözcüğü eski Türklerde olduğu gibi büyüklük ve yücelik ifade etmek için kullanılmış olmalıdır.

Seydişehir özelinde, içinde +CA eki bulunan Akçalar, Karacaören ve Gökçehüyük köy adlarında yer alan renklerin de yön gösterme veya toprak rengini ifade etme fonksiyonu göstermedikleri söylenebilir.

Seydişehir'deki renklerle ilgili yer adları topluca şöyle sıralanabilir: *Akçalar, Aşağıkaraören, Başkaraören, Gökçehüyük, Gökhüyük, Karabulak, Karacaören, Kızılca, Ortakaraören*. Bunlara eski yer adlarından *Aladana* ve *Çalmanda* da ilave edilebilir.

2.2.10. Kişiler ile ilgili köy adları: Seydişehir'de bu gruba giren köy adları arasında bugünkü adı Madenli olan, *El Mesut / İl Mesut, Mesudiye* ve *Muradiye* bulunmaktadır. *İl Mesut*, Türkçe'nin tamlama yapısına aykırıdır. *Muradiye* ve *Mesudiye* Arapça toponimcil ek almıştır. Kişi adlarına bağlı köy adlarının Anadolu Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti sultanlarına ithaf eden adlandırmalar olması ile söz konusu devirlerde Türk dili ve Arap dilinin konumları açısından düşünülmelidir. Bu konu toplumsal zümrelere hitap dili ile ilgili dikkat çekici örnekler olarak kabul edilebilir.

2.2.11. Hayvan adları ile ilgili köy adları: *Keçili, Gevrekli* (<Ögrekli). Bugün adları değiştirilmiş olan, *Aladana* ve *Çalmanda* adlarının da hayvan adlarından kaynağını aldığı ihtiyatla söylenebilir.

2.2.12. Meslek adı veya sahiplenme köy adları: Bu gruba giren köy adları şöyledir: *Oğlakçı, Taraşçı*.

2.2.13. Yapı kısımları ile ilgili köy adları: *Taşagül, Tol*.

2.2.14. Soy, boy, topluluk ile ilgili köy adları: Yörük taifesinden *Boyalı, Evreği, Oğlakçı, Saraycık* köyleri ile konargöçer Türkmenlerden *Gevrekli* köyünün, adlarını ait oldukları topluluklardan aldığı öne sürülebilir.

Yenicelü adında, Atçeken Yörüklerinden kalabalık bir nüfusun Seydişehir'in yakınındaki Turgud kazasında yerleştiği bilinmektedir (Türkay 2012: 657). Yenicelü veya Yeniceliler, konargöçer Türkmen Yörüklerindedir ve oldukça geniş bir alana yayılmış kalabalık bir topluluktur (Türkay 2012: 657). Yenice köyünün adını, Türkay'ın söz ettiği topluluktan almış olabileceği söylenebilir. Benzer biçimde, *Karabulak* köyünün, Amanoğlu'nun tespit ettiği, muhtemelen Yağmaların bir oymağı olan *Bulaklara* ait bir yerleşim yeri adlandırması olma ihtimali bulunmaktadır. Yakın tarihlerde susuzluk nedeniyle terk edilen, Çavuş köyü yakınlarındaki *Kınık* köyünün, adını Oğuzların Üçok koluna bağlı *Kınık* boyundan aldığı anlaşılmaktadır.

3. Sonuç

Seydişehir'deki köyler adlandırılırken ağırlıklı olarak Türkçe yer adlarının tercih edildiği görülmektedir. Bölgedeki eski yerleşim yerlerinden kaynağını alan adlandırmaların da halk etimolojileriyle yerleştirilip Türkçeleştirildikleri ve bu yolla halk tarafından benimsedikleri

görülmektedir.

Seydişehir köy adlarında bölgenin eski bir yerleşim yeri olmasının etkisiyle, farklı tarihsel katmanların bulunduğu görülmektedir. İlk katmanda antik Roma uygarlığından ve diğer antik çağ uygarlıklarından kalan yer adlarının yerleştirilmesine ve bu uygarlıkların kalıntılarına dayanan adlandırmalara sıklıkla rastlanmaktadır: *Suberde, Arvana, Manastır, Kisecik, Dikilitaş* vb.. Bölgedeki eski uygarlıklara ait adlandırmalar halk tarafından korunmuştur. Günümüze gelindiğinde Türkçe olmayışları gerekçesiyle değiştirilen kimi antik yer adlarının, yayla vb. yer adlarında varlığını sürdürüyor olması halkın bu adları benimsediğini göstermektedir. İkinci katmanda bölgeye yerleşen Türklerin, yerleştikleri bölgenin doğasına dayanan adları veya sahip olunan kültürel değerlere bağlı adlandırmaları tercih ettikleri görülmektedir. Türk kültüründe toplulukların yer adlarını beraberinde taşıdığı, yeni iskân olduğu bölgelere de bu adları vermeyi tercih ettiği görülür. Türklerin Anadolu'ya yerleştikleri sırada, bölgeye, kendi boy adlarını ya da ait oldukları topluluğun adını vermeleri sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Seydişehir'e yerleşim sırasında bunun örnekleri verilmiştir: *Boyalı, Evreği, Gevrekli, Oğlakçı, Saraycık, Yenice* vb.

Bölgedeki köy adlarının üçüncü katmanını İçişleri Bakanlığının verdiği adlandırmalar oluşturmaktadır. Bu adlandırmaların sıklıkla bölgenin coğrafi koşulları dikkate alınmadan verildiği görülmektedir.

Seydişehir'de eski yerleşim yerlerinin katmanlar hâlinde günümüze ulaşması, höyükler ve viran-ölen olarak nitelendirilen adlandırmalarda da kendini göstermektedir: *Karacahüyük, Gökhüyük, Gökçehüyük, Karacaviran~Karacaören, Aşağıkaraviran~Aşağıkaraören* vb... Doğal kaynakların adlandırmalara olan etkisini, yerleşik hayatın olmazsa olmazı olan su kaynaklarına erişim olanaklarına bağlı değerlendirmek mümkündür. Halk su kaynaklarına yakın bölgelere yerleşmeyi önemseydiğinden sıklıkla köylerini bu kaynaklarla adlandırmıştır: *İncesu, Dereköy, Susuz, Irmaklı, Gölyüzü, Karabulak* vb..

Seydişehir'de renk adlarına bağlı köy adlandırmalarında tamamı Türkçe olan renk adları, kimi zaman gerçek anlamları ile kullanılmış, kimi zamansa yön gösterme anlamıyla kullanılmıştır. *Akçalar, Aşağıkaraören, Başkaraören, Gökçehüyük, Gökhüyük, Karacaören, Ortakaraören* bu özellikleri taşımaktadır. Bir boy adı olması ihtimal dâhilinde bulunan *Karabulak* köyündeki *kara* sıfatının, Türklerin boy adlarında kullandığı yücelik ve büyüklüğü göstermek için tercih edildiği düşünülebilir.

Türkler, İslamî kültürün etkisini de yerleşim yeri adlandırmalarına yansıtmuşlardır. Anadolu Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti hükümdarlarına ithafen verilen yer adları bu doğrultuda değerlendirilmelidir. Bu köy adları arasında Elmesut~İlmesut, Mesudiye ve Muradiye'nin özel bir konumu bulunmaktadır. Örneğin, Elmesut~İlmesut, Türkçenin tamlama yapısına aykırıdır. Buna benzer yer adlarında önce tamlayan, daha sonra tamlanan gelir: İçel, Kocaeli, Korkuteli, Oğuzeli, Tunceli vb.. Muradiye ve Mesudiye'yse Arapça toponimcilik ek almıştır. Kişi adlarına bağlı köy adlarında dikkati çeken Türkçenin yapısına aykırı durum, söz konusu devirlerde Türk dili ve Arap dilinin konumları açısından düşünülmelidir. Türkçenin yapısına aykırı yerleşim yeri adlarının kullanılması, muhatap zümrelere göre dil tercihinin dikkat çekici örnekleri olarak kabul edilebilir.

Summary

Study of proper names is categorized under Onomastics, a sub-branch of Linguistics. Toponymy studies are the second most popular research area in the field of onomastics, after person names. Toponymic studies have started with ethno-toponymic studies, that explores the places named after kin names, in Turkey. In addition to close association with kin names, toponymic names are also associated with folklore, history, geography, archeology, sociology, anthropology, geology etc.

Toponymy's main material are historical layers of the area studied, the archive text, old texts focusing on the area, book and diaries of travelers. In addition to these written cultural materials, area studies where folk etymologies are compiled, provides material for the future folklore studies.

This study focuses on the village names of Seydişehir/Konya. The highlights the village names termed in connection with names of the old and ancient civilizations that had subsisted in the old settlement of Seydişehir. It is observed that the area investigated is also very rich for naming based on colors, constituting an important aspect of Turkish cultural studies. The study first takes the reader through a brief history of Seydişehir and village names, later it investigates village names' etymology, grammatical structure and semantic categorizations.

It is observed that Turkish names are predominantly preferred while naming the villages in Seydişehir. The ancient village names are also vernacularized into Turkish and adopted by the local people through folk etymologies. Due to the long history of Seydişehir, there are multiple layers of historical eras that have been influential on the villages names. In the first historical layer, local names vernacularized into Turkish from ancient Roman civilization and other antique era civilizations, or ruins of these antique settlements such as Suberde, Arvana, Manastır, Kiseçik, Gurgurum etc., are studied. Today, some of these names are changed due to not coming from Turkish roots. However, some of these names being still used by locals is a sign of embracement of history by residents.

The second historical layer, the Turks settled in the region preferred naming their villages based on the environment of the region or based on their cultural values. It is also important to note that, Turkish settlers preferred naming their new villages after their former settlement names. At the time when Turkish settlers were migrating into the area, it is observed that village names were termed after the kin names of the migrating kin and communities.

The third layer in the naming history, are the names given by the Ministry of Internal Affairs. These names are given regardless of the geographical conditions of the region.

The proof of long history of Seydişehir can be traced back to the village names which include names from tumulus (*höyük*) and ruins (*viran-ören*): Karacahüyük, Gökhüyük, Gökçehüyük, Karacaviran~Karacaören, Aşağıkaraviran~Aşağıkaraören etc. Similarly, the influence of natural resource on naming of villages can be observed through accessibility to water resources which is the quintessence of life. As the settler populates areas near fresh water resources, they also preferred to name their villages after these water springs: İncesu, Dereköy, İrmaklı, Gölyüzü, Karabulak, Susuz etc.

Turks also reflected the Islamic cultural influences on the names of their villages. Likewise, village names devoted to Anatolian Seljuk and Ottoman Sultans should be categorized under Islamic cultural influences. For example, Elmesut-İlmesut, Mesudiye and Muradiye are incompliant to Turkish syntax. Village names compliant with Turkish syntax, places the determiner first, followed by the noun: İçel, Kocaeli, Korkuteli, Oğuzeli, Tuceli etc. Muradiye and Mesudiye are village names that are formed through Arabic suffixes. It is observed that grammatical formation of village names, incompliant to Turkish syntax, that were named after

prominent people, reflect various social and cultural influences effective at the time.

Kısaltmalar

Ar.	Arapça
çev.	Çeviren
DLT	Dîvânü Lugâti't-Türk
DS	Derleme Sözlüğü
ed.	Editör
ET	Eski Türkçe
Far.	Farsça
Fr.	Fransızca
haz.	Hazırlayan
Lat.	Latince
T.	Türkçe
TDAY	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TS	Türkçe Sözlük
Yun.	Yunanca

KAYNAKÇA

- Ahmet Refik (1930), *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, İstanbul: Devlet Matbaası.
- AKAR, Ali (2006), "Renge Bağlı Yer Adlandırmalarında Muğla Örneği", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(20): 57-63.
- AKAR, Ali (2012), "Yer Adları Bilimi Bakımından Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi", *Doğumunun 400. Yılında Uluslararası Evliya Çelebi Sempozyumu*, ed. Yusuf Akçay, İstanbul: Gelişim Üniversitesi Yayınları: 15-30.
- AKAR, Ali (2017), "Üç Trajedi Bir Dil: Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Olma Macerası", *Türk Yurdu*, (364): 37-40.
- AKSAN, Doğan (2009), *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, 1.,2.,3. Ciltler, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AMANOĞLU, Ebülfez (2010), "Orhon Yazıtlarındaki Bulak Boy İsmi ve Türk Tarihinde Yansımaları", *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*: 51-54.
- ATALAY, Besim (1985). *Divanü Lugât-it-Türk Tercümesi III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ATMACA, Emine ve Özlem AVCI (2017), "Antalya'nın Korkuteli İlçesinin Köy Adları Üzerine Bir İnceleme", 9. *Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi, Malatya.
- AYAZ, Abdurrahman (1977), *Seydişehir Tarihi: Makâlât-ı Seyyid Harun Velî-Müderriş Eş Şeyh Hacı Abdullah Dehlevî Hazretlerinin Hayatı*, Seydişehir.
- BAHAR, Hasan (2015), "İlk Çağda Seydişehir", *Konya Ansiklopedisi 8. Cilt*, Konya: Konya Kültür A. Ş. Yayınları.
- BAŞKAN, Özcan (1970), "Türkiye Köy Adları Üzerine Bir Deneme", *TDAY-Belleten*: 237-251.
- BAYRAKDAR, Mehmet (2004), "Seyyid Hârûn Veli ve Türbesi", *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri: 23-27 Eylül 2002*, Ankara: 277-285.
- BAYSUN, M. Cavid (1979), "Murad IV", *İslam Ansiklopedisi 8. Cilt*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- BELKE, Klaus (1984), *Tabula Imperii Byzantini Band 4: Galatien und Lykaonien*, Wien: Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- BOZYİĞİT, Süzan (2005), *Seydişehir İlçesinin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- CEYHAN, Özlem (2012), *Göçü-yi Kebir Kazası Vakıf Eserleri*, Konya: Çizgi Yayınevi.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007), *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı: Ötüken Türkçe Sözlük (5 Cilt)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.
- ÇAĞLAR, Nevzat (2017), "Hayvan Bitki ve Nesnelerin Renklerle Adlandırılması (Mersin-Anamur ve Bozyazı Özelinde)", *Renk Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Kitabevi Yayınları: 177-192.
- DEĞERLİ, Ayşe (2013), *Seydişehir: Fiziki ve Sosyoekonomik Yapı (1305-1920)*, Konya: Çizgi Yayınevi.
- DEVELİ, Hayati (2001), "Türkiye Toponimisine Dair Denemeler", *Studia Turcologica Cracoviensia* 8: 17-22.
- DİNÇ, Abdurrahman ve Süzan BOZYİĞİT (2015), "Seydişehir", *Konya Ansiklopedisi 8. Cilt*, Konya: Konya Kültür A. Ş. Yayınları.
- DS (2009), *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican vd. (1992), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü Cilt:1*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- ERDOĞRU, Mehmet Akif (1992), "Seydişehir Seydi Harun Külliyesi Vakıfları Üzerine Bir Araştırma", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, VII, 81-132.
- ERDOĞRU, Mehmet Akif (1993), "Beyşehir Sancağı İcmal Defteri", *Belgeler*, XIII(17): 117-138.
- ERDOĞRU, Mehmet Akif (2003), *Çavuş: Göller Bölgesinde Bir Kasaba*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- ERDOĞRU, Mehmet Akif (2006), *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- EREN, Hasan (1972), "Suğla", *Türkoloji Dergisi*, IV(1): 93-96.
- ERGEN, Rüştü (1949), "Seydişehir'in Kuruluşu", *Konya*, 125-126: 14-15.
- ERGİN, Muharrem (2016), *Dede Korkut Kitabı 1-2*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- EVLİYÂ ÇELEBİ (2012), *Seyahatnâme*, haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Zekeriya Kurşun, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- GENÇ, Reşat (2009), *Türk İnançları ve Milli Geleneklerinde Renkler v Sarı Kırmızı Yeşil*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi yayınları.
- GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız (2007), "Kençekler ve Kençekçe". *Dil Araştırmaları*, 1(1): 98-108.
- GÜL, Bülent (2004), *Eski Türk Tarım Aletleri*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- GÜLENSOY, Tuncer (1998), "Anadolu Yer Adlarına Genel Bir Bakış", *Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, Ankara: 41-48.
- GÜNER, Galip (2009), "Divânü Lugâti't-Türk'te Kençekler ve Bazı Kençekçe Kelimeler Üzerine", *Bilig*, 75-90.
- H. Nihal ve Ahmet Naci (1928), "Anadolu'da Türklere Ait Yer İsimleri", *Türkiyat Mecmuası*, 2: 243-259.
- HACALOĞLI, Yücel ve Ragıp MEMİŞOĞLU (2005), "Dede Korkut Destanlarında Adı Geçen Oğuz Beylerinin İzlerini Taşıyan Yer Adları Üzerine Bir Deneme", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 49: 771-815.
- HALAÇOĞLU, Yusuf (2009), *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İNALCIK, Halil (1979), "Murad II", *İslam Ansiklopedisi 8. Cilt*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İNAN, Abdülkadir (1945), Anadolu'nun Toponimisi ve Türk Boylarının Adları Meselesi", *Türk Dili Belleten*, 3(1-3): 66-68.
- KALAFAT, Yaşar (2012), *Türk Halk İnançlarında Renkler*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- KARADENİZ; Hasan Bahri (1998), "Seydişehir'in Kurucusu Seyyid Harun'un Evlâdları", *Türk Tarih Kurumu Belleten*, LXII(223), 1998: 31-39.
- KARTAL, Atila (2017), *Konya Halk Kültüründe Türbeler Etrafında Oluşan İnanç ve Uygulamalar*, Düsseldorf: Lambert Academic Publishing.
- KAYGISIZ, Mustafa (2016), *Turgutoğulları: Orta Anadolu'nun Türkmen Beyliği*. Konya, Çizgi Kitabevi.
- KESİK, Muharrem (2004), "Mesud II", *TDV İslam Ansiklopedisi 29. Cilt*: 342-344.
- KOMİSYON (1928), *Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları*, İstanbul: Hilal Matbaası.
- KOMİSYON (1946), *Türkiye'de Meskûn Yerler Kılavuzu*, Ankara.
- KOMİSYON (1968), *Köylerimiz: 1 Mart 1968'e Kadar*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- KOMİSYON (1982), *Köylerimiz 1981*, Ankara: İçişleri Bakanlığı.
- KOMİSYON (2003), *Osmanlı Yer Adları 2: Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap ve Zülkadriye Eyaletleri (1530-1556) (Şam ve Halep dahil)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

- KONONOV, Andrey Nikolayevic (2015), "Türk Lehçelerinde Renk Adlarının Semantiği", çev. Reshida Adzhumerova ve Emine Atmaca, *Gazi Türkiyat*, Güz (17): 185-204.
- KORKMAZ, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dili Kurumu.
- KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad (1925), *Oğuz Etnolojisine Dair Tarihî Notlar*, İstanbul: Matbaa-i Amire.
- KUM, Naci (1948), "Doğduğum Şirin Memleket: Seydişehir", *Konya*, 118-119: 21-29.
- KURGUN, Levent (2009). "Yer Adlarının Sınıflandırılmasında Aktarma Adlar, Tanımlayıcı Adları Meselesi". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6(1): 74-80.
- KURNAZ, Cemal (1991), *Abdülkerim bin Şeyh Mûsa, Makâlât-ı Seyyid Hârûn*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KÜÇÜK, Salim (2010), "Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı", *Bilig. Yaz* 2010(54): 185-210.
- ORKUN, Hüseyin Namık (16 Mayıs 1946), "Konya Yer Adları". *Ülkü Milli Kültür Dergisi*, 10(112): 15.
- ORKUN, Hüseyin Namık (2011), *Eski Türk Yazıtları*, Birleştirilmiş 3. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖNDER, Mehmet (1986), *Seydişehir Tarihi*, Konya: Seydişehir Belediyesi Yayınları.
- ÖNDER, Mehmet (1988), "Seydişehir'de Seyyid Harun Külliyesi ve Bânîsi", *Vakıflar Dergisi*, XX: 13-28.
- ÖZÇELİK, Sadettin (2016), *Dede Korkut -Dresden Nüshası- Metin, Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- PRİTSAK, Omeljan (1977), "Karahanlılar". *İslam Ansiklopedisi 6. Cilt*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- SEVİN, Veli (2016), *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- STERRET, John Robert Sitlington (1888), *The Wolfe Expedition to Asia Minor*, Boston: Damrell and Upham.
- SÜMER, Faruk (2016), *Oğuzlar: Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- ŞAKİR, Mehmet (1928), "Sinop ve Muhitinde Oğuzlarla Diğer Türk Zümrelerine Ait Köy Adları", *Halkbilgisi Mecmuası*, 1(1), 30-35.
- ŞAHİN, İbrahim (2007), "Türk Yer Adlarının yapısı Üzerine". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. (32): 1-14.
- ŞAHİN, İbrahim (2015), *Adbilim*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- ŞENEL, Mustafa (2013), *Elazığ İli Yer Adları Üzerinde Bir İnceleme*, Elazığ: Manas Yayıncılık.
- ŞİRİN, Hatice (2016), *Eski Türk Yazıtlar Söz Varlığı İncelemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEKİN, Talat (2017), *İrk Bitig*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEZCAN, Semih ve Hendrik BOESCHOTEN (2012), *Dede Korkut Oğuznameleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TOKER, Mustafa (2016), "Bozkır Adında Geçen Boz ve Kır Adlarının dünden Bugüne Kullanım Alanları ve Kullanım Özellikleri", *Uluslararası Sempozyum Geçmişten Günümüze Bozkır, 6-8 Mayıs 2016*, Konya.
- TS (2011), *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TTS (2009), *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TÜRKAY, Cevdet (2012), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul:

İşaret Yayınları.

UĞUR, Ferit (1936), "Seydişehrinin Kuruluşu", *Konya*, 4: 226-229.

ULUÇAY, M. Çağatay (1946), "Makâlât-ı Seyyid Harun", *Türk Tarih Kurumu Belleten*, X(40): 749-778.

UMAR, Bilge (1993), *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, İstanbul: İnkılap Yayınevi.

USLU, Fatih (2015), *Sosyolojik Bir Alan Araştırması Bozahmetli Yörük Aşireti*, Konya, Çizgi Yayınları.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1979), "Murad I", *İslam Ansiklopedisi 8. Cilt*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

ÜÇER, S. Sırrı ve M. Mes'ud KOMAN (1945), *Konya İli Köy ve Yer Adları Üzerinde Bir Deneme*, Konya: Konya Halkevi Tarih, Müze Komitesi Yayınları.

YASTI, Mehmet. "Çumra Köy Adları Üzerine", *Medeniyetin Beşiği Tarımın Öncüsü Çumra Sempozyumu Bildiriler Kitabı -Kültür*, 2. Cilt, Konya: 336-343.

EKLER

Harita 1: Seydişehir Haritası



W. RADLOFF'UN OPIT SLOVARYA TYURKSKİH NAREÇİY ADLI ESERİNDEKİ KARAİM TÜRKÇESİNE AİT DEYİMLER*

IDIOMS OF KARAİM TURKISH IN RADLOFF'S OPIT SLOVARYA TYURKSKİH NAREÇİY

Gülsüm KIRBAŞ**

Öz

Orhun Yazıtlarından bugüne kadar yüzyıllar boyunca kullanılmış olan, dilin anlatım gücünü artıran, bir dilin söz varlığının en önemli göstergelerinden biri olan deyimler, toplumun âdetlerini, geleneklerini, göreneklerini, kültürel özelliklerini, inançlarını yansıtır. Deyimlerin önemli bir yer tuttuğu lehçelerden birisi Karaim Türkçesidir.

Bu çalışmada Radloff'un "Türk Lehçeleri Sözlüğü Denemesi" (Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy) adlı eserinde yer alan Karaim Türkçesine ait deyimler ele alınmış ve bunların Türkiye Türkçesindeki karşılıkları bulunmuştur. Daha sonra bu atasözlerinin Türkiye Türkçesi ve Karaim Türkçesi arasındaki ses, şekil, sözcük bilgisi ve söz dizimi açısından farklılıklar ve benzerlikler tespit edilmiş; farklılık ve benzerliklerden yola çıkarak birtakım sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Deyimler, Karaim Türkçesi, Türkiye Türkçesi, W. Radloff, Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy.

Abstract

The idioms, which are one of the most important indicators of the existence of a language which has been used for centuries from the Orkhon Inscriptions to the present day, and which increases the expression power of the language, reflects customs, traditions, customs, cultural characteristics and beliefs of the society. Karaim Turkish is one of the dialects in which the idioms are important.

In this studying, the idioms of Karaim Turkish in Radloff's Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy were handled and their Turkish translations were found. Afterwards, differences and similarities were determined between Turkey Turkish and Karaim Turkish of these proverbs in terms of voice, form, word information and syntax; some results have been reached by way of differences and similarities.

Keywords

Idioms, Karaim Turkish, Turkey Turkish, W. Radloff, Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy.

* Bu çalışma, "W. Radloff'un 'Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy' Adlı Eserinde Geçen Karaim Türkçesine Ait Kelimelere Dair Art Zamanlı Bir İnceleme" adlı Yüksek Lisans tezinden yararlanarak hazırlanmıştır.

** Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, gulsumkirbas@selcuk.edu.tr.



GİRİŞ

1. DEYİMLER

Orhun Yazıtlarından bugüne kadar yüzyıllar boyunca kullanılmış olan, dilin anlatım gücünü artıran, bir dilin söz varlığının en önemli göstergelerinden biri olan deyimler, toplumun âdetlerini, geleneklerini, göreneklerini, kültürel özelliklerini, inançlarını yansıtır.

Türkçe Sözlükte; “Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan söz öbeği, tabir.” (TS 2011: 651) şeklinde açıklanan deyimler hakkında birçok tanım yapılmıştır.¹

Bu konuda en kapsamlı tanımlardan birisi olan Doğan Aksan’ın tanımı şöyledir: “*Deyimler, -bir başka ulusla olan kültür ilişkileri sonunda, ondan çevrilme, alınma değilse- bir dili konuşan toplumun dünya görüşünü, yaşam biçimini, çevre koşullarını, gelenek, görenek ve inançlarını, önem verdiği varlık ve kavramları, kısacası, maddi ve manevi kültürü yansıtan, o toplumun düşünme biçimini, hatta nükte ve buluşlarını ortaya koyan, dilbilim açısından da önemli olan sözlerdir.*” (2011: 91).

2. KARAİM TÜRKÇESİ²

Türk lehçeleri ile ilgili birçok çalışma yapılmaktadır. Özellikle tehlikedeki dillerin yok olmaması için çalışan Türkologlar bulunmaktadır. Karaim Türkçesi de tehlikede olan dillerdendir ve üzerinde yapılmış çalışmalar vardır. Gülsevin³, Doğruer⁴, Kazan⁵, Gökçe⁶, Kırbas⁷ tarafından Karaim Türkçesi ile ilgili yüksek lisans ve doktora tezi yapılmıştır. Yine bu alanda Çulha⁸, Gülsevin⁹, Alkaya¹⁰, Öztürk¹¹, Yıldız¹², Kobeckaité¹³, Atmaca¹⁴, Atmaca-

¹ Deyimin tanımlanmasıyla ilgili çeşitli kaynaklara ayrıca bakılabilir: lugatim.com; (Karaağaç 2013: 271); (Aksoy 1988: 52); (Korkmaz 2010: 66); (Gencan 1979: 527); (Hengirmen 1999: 116); (Koç 1992: 77); (Karaalioglu 1978: 169).

² Bu kısım, “W. Radloff’un ‘Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy’ Adlı Eserinde Geçen Karaim Türkçesine Ait Kelimelere Dair Art Zamanlı Bir İnceleme” adlı Yüksek Lisans tezinden yararlanarak oluşturulmuştur.

³ Selma Gülsevin, (2010), *Günümüz Karay Türkçesi (Giriş-Dil Özellikleri-Metinler-Söz Dizini) ve Türk Lehçeleri Arasındaki Yeri*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: (Doktora Tezi).

⁴ Semra Doğruer, (2007), *Karay (Karaim) Türklerinin Sözlü Edebiyatı*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

⁵ Özlem Kazan, (2002), *Litvanya Karaylarına Ait Dinî Metinler (Giriş, Gramer, Transkripsiyonlu Metin, Çeviri, Dizin)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü: (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

⁶ Faruk Gökçe, (2000), *Karay Türkçesinin Fonetigi*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

⁷ Gülsüm Kırbas, (2016), *W. Radloff’un ‘Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy’ Adlı Eserinde Geçen Karaim Türkçesine Ait Kelimelere Dair Art Zamanlı Bir İnceleme*, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

⁸ Tülay Çulha, (2002), “Sereya Şapşal’a Göre Karay Türkleri ve Karayca”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 12: 97-188.
-----, (2002), *Karaylar ve Karayca*, İzmit: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

-----, (2008), *Kırım Karaycasıyla Yazılmış Bir “Mecuma”*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

-----, (2009), “Karayca Bir İnceleme: Sekirme Yoraları”, *Dil Araştırmaları*, 4: 37-55.

⁹ Selma Gülsevin, (2007), “Karay Türkçesinde Oğuzca Unsurlar”, *Turkish Studies*, 2: 300-306.

-----, (2013), “Karay Türkçesinin Kendine Has Özellikleri ve Türk Lehçeleri Arasındaki Yeri”, *Journal of Black Sea Studies*, 36: 207-222.

-----, (2016), *Karay Türklerinin Dili (Troki Diyalekti)*, Ankara: TDK Yayınları.

¹⁰ Ercan Alkaya, (2005), “Karay Türkçesinde Edatlar”, *Karadeniz Araştırmaları*, 8: 66-98.

¹¹ Abdulkadir Öztürk, (2015), “Karay Leksikolojisi Üzerine”, *Journal of Turkish Language and Literature*, 2: 127-132.

-----, (2015), “Karaycadaki Alıntı Kelimeler”, *Gazi Türkiyat*, 16: 143-164.

-----, (2015), “Karay Yazı Dili”, *Journal of Turkish Language and Literature*, 1: 61-70.

Adzhumerova¹⁵, Prohorov¹⁶ ve Csató, É. Á- Lars Johanson¹⁷ gibi araştırmacıların makaleleri bulunmaktadır.

Ayrıca Çulha¹⁸, Kowalski¹⁹ ve Baskakow²⁰ tarafından Karayca sözlükler de yazılmıştır. 2010 yılında Bilecik'te düzenlenen *Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu Bildirileri* adlı sempozyumda da Karaylar ve Karaim Türkçesi üzerine bildiriler sunulmuştur.

Türk dilinin birçok lehçesi bulunmaktadır. Bu lehçelerin çoğu da yazı dili olarak kullanılmaktadır. Bu topluluklardan bazıları bağımsız olarak kendi topraklarında bir kısmı ise başka devletlerin bünyesinde yaşamaktadır. Kendi yazı dilleri olan Türk lehçelerini inceleme olanağı bulunmaktadır. Başka bir devlette yaşayanların ise dilleri zamanla yok olmaktadır. Karaim Türkçesi farklı bölgelerde yaşayan ve nüfusu gittikçe azalan bir milletin dilidir ve konuşan kişi sayısının azalması sebebiyle yok olmak üzere olan dillerden birisidir.

Kobeckaitė, Karaim Türkçesi ile ilgili şu bilgileri vermektedir: “Karaim Türkçesi, dillerin soya göre (~ genealojik) tasnifinde ona en yakın olan diğer Batı-Kıpçak Türkçeleriyle birlikte (Karaçay- Balkar (~ Malkar), Kumuk, Kırım- Tatar) Türk dil grubuna aittir. Bu dil ailesi daha büyük Altay dil ailesine girmektedir. Tarihî Türk lehçeleri içerisinde Karaim Türkçesine en yakın olan Türkçe, Kıpçak Türkçesidir” (2016: 215).

Gülsevin, Karaim Türkçesinin Türkologlar tarafından Kıpçak Türkçesinin bir kolu olarak Batı, Kuzeybatı veya Karadeniz- Hazar çevresi Türk lehçeleri arasında gösterildiğini, aslen Kırım bölgesinde şekillenmekle beraber farklı üç bölgede nispeten farklılaşmış üç ağza ayrıldığını ifade eder (2016: 20). Bu üç ağız *Troki (Trakay)*, *Haliç-Lutsk* ve *Kırım* ağızlarıdır. Bunlardan Kırım Karaycası çok önce Kırım Tatarcası tarafından sömürülmüştür. Troki ve Haliç-Lutsk diyalektlerinin de bugün Slav dillerince hemen tümüyle sömürülmüş olduğu söylenebilir (Tekin-Ölmez 2003: 127, 128).

Öztürk de Karaim Türkçesinin 10. yüzyıldan itibaren konuşulmaya başlandığını, yazı dilinin ise 15.-16. yüzyıllarda biçimlendiğini söyler (Öztürk 2015: 66).

Karaylar dillerini 1930'lu yıllara kadar İbrani, Latin ve Kiril alfabeleri ile yazmışlardır. Pek çoğu dinî metinler (çeviriler) olan eski elyazmaları ise, doğal olarak, İbrani alfabesindedir. (Tekin-Ölmez 2003: 127). Öztürk, Karay Türkleri ile ilgili şunları ifade eder: “Karay Türkleri inançlarına bağlı olarak İbrani alfabesini kullanmaya başlamışlardır. Uzun yıllar İbrani alfabesini kullanan Karaylar, daha sonraları Leh ve Litvanya kaynaklı Latin alfabeleriyle Kiril alfabesini kullanmışlardır. Kullandıkları bu alfabeler ile çeviri eserler çoğunlukta olmak üzere

¹² Hüseyin Yıldız, (2009), “Karay Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değer Kelimeler”, *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 5: 611-659.

¹³ Halina Kobeckaitė, (2016), “Litvanya Karaim Türklerinin Etnik Kimliklerini Koruma Faktörleri”, (çev. Emine Atmaca-Reshide Adzhumerova), *Dil Araştırmaları*, 19: 215-221.

¹⁴ Emine Atmaca, (2016), “Vilnius Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'ndeki Karaim Türkleri Koleksiyonu”, *Dil Araştırmaları*, 19: 153-175.

¹⁵ Emine Atmaca- Reshide Adzhumerova, (2013), **Radloff'un Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy Sözlüğü'nde Ev Ve Ev Kavram Alanı İle İlgili Kelimeler**, *Türk Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2: 217-257.

¹⁶ Dmitriy Anatolyeviç Prohorov, (2013), “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı – XX. Yüzyılın Başında Tavriya Vilayeti Karaim Topluluklarında Etnik Ve Dil Durumu”, (çev. Emine ATMACA - Reshide ADZHUMEROVA), *Gazi Türkiyat*, 13: 209-214.

¹⁷ É. Á Csato- Lars Johanson, (2009), “Kuzeybatı Karaycasında Hece Uyumu Üzerine”, (çev. Birsal Karakoç), *International Journal of Central Asian Studies Volume*, 13: 137-148.

¹⁸ Tülay Çulha, (2006), *Karaycanın Kısa Sözcükleri Karayca-Türkçe Kısa Sözlük*, İstanbul: Kebikeç Yayınları.

¹⁹ Tadeusz Kowalski, (1996), *Karayim Lehçesi Sözlüğü* (çev. Kemal Aytaç), Ankara: Engin Yayınevi.

²⁰ N. A. Baskakow vd., (1974), *Slownik Karaimsko-Rosyjsko- Polski*, Moskwa: Ruskij jazyk.

az sayıda edebî eserler de ortaya koyarak ve bilhassa süreli yayınlar ile Karay yazı dilini meydana getirmişlerdir (Öztürk 2015: 61).

İbranice Karaylar için dinî metinlerde kullanılan bir dil olmakla birlikte, İbrani alfabesini benimsemelerini hızlandırmış ve buna bağlı olarak da İbrani alfabesindeki bazı harflerin adlarında değişiklik yapmak, sesleri Türkçeye uyarlamak gibi sonuçlar doğurmuş ve bunun neticesinde alfabeye bazı fonetik katkılarda bulunularak Karayların kullandığı İbrani alfabesi geliştirilmiştir (Öztürk 2015: 62).

Öztürk'ün verdiği bilgilere göre Karaylar 10. yy ile 16. yy arasında uzunca bir dönem İbrani alfabesini kullanmışlar, Karaylar, Tevrat'ı Karaim Türkçesine çevirmişler, bazı din kitapları ve ilahi kitapları kaleme almışlardır (2015: 63). 14. yüzyılda Kırım'dan Litvanya'ya göç eden Karaylar, Litvanya Latin alfabesini kullanmaya başlamışlardır. Günümüzde de en canlı Karay ağız olan Trakay ağız ile eserler meydana getirilmiştir. Polonya'ya göç eden Karayların 17. yüzyıl ve sonrasında Polonya Latin alfabesini kullandıkları görülmektedir (Öztürk 2015: 63).

“Karaycada Arapça ve Farsça alıntı sözcükler az sayılmayacak ölçüdedir. Bu durum Karayların uzun süre doğrudan İslam kültürünün altında kaldıklarını; Müslüman Türk halklarıyla, Tatarlarla yakın ilişkide olduklarını gösterir.” diyen Çulha Karaim Türkçesinin arkaik özellikler taşıması bakımından da Türk dilleri arasında önemli bir yere sahip olduğunu da ifade eder (2002: 98, 99).

3. OPIT SLOVARYA TYURKSKİH NAREÇİY (TÜRK LEHÇELERİ SÖZLÜĞÜ DENEMESİ)²¹

Almanca adı *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte* olan bu sözlük Radloff'un uzun yıllar boyunca yapmış olduğu derleme, araştırma ve inceleme çalışmaları sonucu ortaya çıkmış bir eserdir. Hemen hemen bütün Türk lehçelerinin yer aldığı bu sözlük ağız özelliklerine de yer vermektedir. Bu da eserin değerini artıran özelliklerdendir. Günümüzde kullanılmakta olan Karaim Türkçesine ait dil malzemeleri kısıtlı olduğundan dolayı daha çok eski dönem yazılarına başvurulur. Başvurulan kaynaklardan birisi de Türk lehçelerinin araştırılmasında çok önemli sayılan *Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy*'dir. Eser üzerinde birçok yüksek lisans ve doktora tezi yapılmıştır.²² Biz de burada Karaim Türkçesinin deyim varlığını ortaya çıkarmayı amaçlıyoruz.

²¹ Bu bölümü oluştururken şu çalışmalardan yararlandık: Mustafa Toker (2003, Ekim), “W. Radloff'un ‘Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy’ Adlı Eserinde Geçen Tatar Türkçesine Ait Kelimeler Üzerinde Genel Bir Değerlendirme”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 14: 17-48; Ufuk Deniz Aşçı (2003, Ekim), “W. Radloff'un ‘Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy’ Adlı Eserinde Geçen Kazak ve Kırgız Lehçelerine Ait Sesler İle Çağdaş Kazak ve Kırgız Lehçelerindeki Sesler”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 14: 299-360.

²² Ufuk Deniz Aşçı, (2003), *W. Radloff'un ‘Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy’ Adlı Eseri ve Eserde Geçen Kırgız ve Kazak Lehçelerine Ait Kelimelerin İncelenmesi (4 cilt)*, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Mustafa Toker, (2003), *W. Radloff'un ‘Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy’ Adlı Eseri ve Eserde Geçen Tatar Lehçesine Ait Kelimelerin İncelenmesi (3 cilt)*, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Serap Gürcün, (2006), *Radloff Sözlüğünün d Maddesinin Eski Türkçe Açısından İncelenmesi*, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Özlem Yiğitoğlu, (2007), *Radloff Sözlüğünün e Maddesinin Eski Türkçe Açısından İncelenmesi*, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Reshide Adzhumerova, (2013), *Radloff'un Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy Sözlüğünde Ev Ve Ev Kavram Alanı İle İlgili Kelimeler, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: (Yayımlanmamış Doktora Tezi).*

Radloff, eserine Ön Söz bölümüyle başlamıştır. Bu bölümde 1859 yılında Altay'daki Türk lehçelerini incelemeye başladığını, sadece halk edebiyatı ürünleriyle yetinmeyip sözlük malzemesi de topladığını ifade etmiştir. Alfabe sırasına göre oluşturduğu bu sözlüğe daha sonraları diğer lehçelerden sözcükler de eklemiştir. Sözcük sayısının artmasının eseri bitirme süresini uzattığını, 1864'te sözlüğünü tamamlayarak St. Petersburg'da akademi üyesi olan Herr Schiefner'e gönderdiğini belirtmiştir.

Radloff, derlemeler dışında;

- Eski Türkçe çalışmalarından,
- Orta Türkçe devrine ait dil yadigârlarından,
- Osmanlıca ve Çağatayca sözlüklerden,
- Budagov, Troyanskiy ve Nasırî'nin sözlüklerinden,
- İlminski'y'nin çalışmalarından,
- Giganov'un notlarından faydalanmış ve bu çalışmalardan sözcükler alıp, *Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy*'e eklemiştir.

Bu nedenle eserinin hacmi artmış ve bu da sözlüğün tamamlanma süresini oldukça uzatmıştır. İlk cildi yirmi dokuz senede tamamlanan eserin diğer ciltlerinin tamamlanması altışar sene sürmüştür.

Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy dört cilt (her altı fasikül bir cilt olacak şekilde) ve sekiz bölümden oluşmaktadır. Sözlüğün her sayfası ortadan ikiye bölünmüştür. Aynı sayfadaki bu iki bölüme ayrı sayfa numarası verilmiştir. Sözlüğün ilk cildi ünlü sesleri, diğer üç cildi ise ünsüz sesleri içine almaktadır. Sözlüğün ilk baskısı hakkında şu bilgileri verebiliriz:

I. cilt ilk ve ikinci bölüm: 1893 yılında S. Petersburg'da, İmparatorluk Bilim Akademisinde basılmıştır. Sözlüğün her sayfası ortadan bir çizgiyle ikiye ayrılmıştır. Bu her iki kısma da ayrı numara verilmiştir. Bu numaralandırmaya göre ilk bölüm 1-962, ikinci bölüm 963-1964 sayfalar arasındadır. Cildin sonunda 66 sayfalık Arapça dizin vardır.

II. cilt ilk ve ikinci bölüm: 1899 yılında S. Petersburg'da, İmparatorluk Bilim Akademisinde basılmıştır. Birinci bölüm 1-1052, ikinci bölüm 1053-1814 sayfalar arasındadır. Cildin sonunda 64 sayfalık Arapça dizin vardır.

III. cilt ilk ve ikinci bölüm: 1905 yılında S. Petersburg'da basılmıştır. Birinci bölüm 1-1260 sayfalar arasında, ikinci bölüm 1261-2204 sayfalar arasındadır. Cildin sonunda 98 sayfalık Arapça dizin vardır.

IV. cilt ilk ve ikinci bölüm: 1911 yılında S. Petersburg'da basılmıştır. Birinci bölüm 1-1116 sayfalar arasında, ikinci bölüm 1117-2230 sayfalar arasındadır. Cildin sonunda 107 sayfalık Arapça dizin vardır.

Eserin ikinci baskısı 1960 yılında Gravenhage'de, üçüncü baskısı ise 1963 yılında Moskova'da yapılmıştır. Hollanda'da yapılan baskının başında Omeljan Pritsak'ın ön sözü bulunmaktadır. Bu baskılar ayrıntılı olarak anlattığımız ilk baskının fotomekanik usulle kopya baskısıdır ve dört cildir.

Eserde, sözcüğün ait olduğu Türk lehçesi, Almanca ve Rusça olmak üzere üç dil bulunmaktadır. Sözcük ve ilgili örnekler sözcüğün ait olduğu Türk lehçesi ile yazılmıştır. Açıklamalar ise Almanca ve Rusçadır. Eserde Kiril (Rusça) ve Latin (Almanca) alfabeleri kullanılmıştır.

Radloff, eserinde kendine özgü bir alfabe sistemi kullanmıştır. Bu alfabe sisteminde harfler genelde Kiril, kısmen de Latin kökenlidir. Radloff, sözcükleri ve örnek cümleleri kendine özgü bu alfabe sistemiyle yazmıştır. Daha sonra köşeli parantez içinde sözcüğün ait olduğu lehçeleri ifade eden kısaltmaları [*Alt.* (Altay), *Kar.* (Karaim), *Khkir.* (Kırgız), *Tel.* (Teleüt)...] yazmıştır. Bütün lehçelerde kullanılan sözcüklerde ise Almanca *alle dialecte* (bütün lehçelerde) ibaresini kullanmıştır. Verilen madde başı bir sözcük ise hemen karşısına etimolojisi verilmiştir. Etimolojiyi yaparken ek ve kökler arasına sözcüğün veya ekin isim veya fiil ifade ettiğine bakmaksızın (+) işaretini koymuştur.

Eserde, sözcüğün türü fiil ise karşısına Almanca *verb* isminin kısaltması olan (v) işareti konulmuştur. Sözcüğün türü isim, sıfat, zarf vb. ise herhangi bir kısaltma kullanılmamış, sözcüğün türü belirtilmemiştir. Bazen sözcüğün türü fiil olduğu hâlde (v) kısaltması konulmamış, bazen de sözcüğün türü fiil olmadığı hâlde (v) kısaltması konulmuştur. Bunu biz baskı hatası olarak kabul ettik.

Radloff, sözcüğün birden fazla anlamı varsa veya farklı lehçelerde farklı anlamlarda ise numaralar vermiş, bu numaraların başında bu anlama sahip olan lehçe(ler)yi belirtmiştir. Böylece aynı sözcüğün birden fazla lehçede kullanılsa bile hepsinde aynı anlamı vermediğini göstermiştir. Fakat bazen sözcüğün farklı anlamlarını verdiği bu numaralı kısımda sözcük başında verilmiş olan lehçelerin yer almadığı görülmektedir.

Radloff, bazı sözcüklerin anlamını vermemiş, bu sözcükleri dengi olan başka sözcüğe (=) işareti ile göndermiştir. Gönderme yapılan sözcük, bazen aynı lehçede, bazen ise farklı lehçedeki bir sözcük olabilmektedir. Hatta bu sözcüğün aynı lehçenin farklı bir ağzına gönderme yapıldığı durum da vardır.

Radloff, kökenlerini açıkladığı alıntı sözcükleri ait oldukları dillerin alfabesi ile (Uygur, Arap, Ermeni, Grek) vermiştir. Örnek cümleleri art arda vermiş, satır başı yapmamıştır.

Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy'in üzerinde çalışma yaptığımız baskısı, 1960'ta Gravenhage'de basılmış olan ikinci baskıdır. Birinci cilt 1914 sayfadır; sonunda 66 sayfa Arapça dizin bulunmaktadır. İkinci cilt 1814 sayfadır; sonunda 64 sayfalık Arapça dizin bulunmaktadır. Üçüncü cilt 2204 sayfadır; sonunda 98 sayfa Arapça dizin vardır. Dördüncü cilt 2230 sayfadır; sonunda 107 sayfalık Arapça dizin vardır.

4. OPIT SLOVARYA TYURKSKİH NAREÇİY'DE YER ALAN KARAİM TÜRKÇESİNE AİT DEYİMLER²³

Türk lehçelerinin birçoğunu içinde barındıran *Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy*'de Karaim Türkçesi ile ilgili dil malzemeleri de yer almaktadır. *Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy*'deki Karaim Türkçesi üzerine yaptığımız yüksek lisans tezi sonucunda bu söz varlığı arasında deyimlerin de azımsanmayacak sayıda olduğunu fark ettik. Sözlükte Karaim Türkçesine ait 86 adet deyim varlığını tespit ettik. Bu deyimlerin TDK'deki (www.tdk.gov.tr) ve Ömer Asım Aksoy'un *Deyimler Sözlüğü*'ndeki karşılıklarını bulduk. Bunların bazılarının şeklen farklı olduğunu, bazılarının sözcük açısından farklı olduğunu, bazılarının yalancı eş değer olduğunu gördük. Bazılarının ise ses, şekil ve anlam açısından aynı olduğunu tespit ettik. Bu özelliklere göre bir sınıflandırma yaptık. Sınıflandırma yaparken TDK'nin Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünü (www.tdk.gov.tr) ana kaynak olarak esas aldık ve bu nedenle deyimleri hangi başlıkta değerlendireceğimizi, deyimlerin TDK'deki karşılıklarına bakarak belirledik. Bazı

²³ Karaim Türkçesine ait deyimlerin sayfa numarasını verirken madde başı kelimenin sayfa numarasını esas aldık.

deyimlerin Ömer Asım Aksoy'daki karşılıklarını bulamadık ve o kısımları boş bıraktık. Gerekli gördüğümüz yerlerde dipnotlara başvurarak açıklamalar yaptık.

4.1. Şeklen ve Anlam Bakımından Aynı Olan Deyimler

Şekil bilgisi ve anlam açısından aynı olan yirmi yedi deyim tespit edilmiştir.

KARAIM TÜRKÇESİ (OSTN ²⁴)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (TDK ²⁵)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (Deyimler Sözlüğü ²⁶)	ANLAMI
Ağzından kaçır- (II/338)	Sırları açığa çıkarmak.	Ağzından kaçır-	İstemediği hâlde boş bulunup söyleyivermek.	Ağzından kaçır- (s.543)	Söylemek istemediği şeyi farkında olmadan bildirivermek.
Boş bulun- (IV/1688)	Dikkatsizlik yüzünden fırsatı kaçırmak.	Boş bulun-	1. Dikkatsiz ve dalgın bulunmak: 2. Söylenmesi sakıncalı olan bir şeyi söyleyivermek.	Boş bulun- (s. 658)	1.Karşısındaki ne söylenmesi sakıncalı olan bir şeyi, işin bu yönünü düşünmeden söyleyivermek. 2.Dikkatsiz ve dalgın bulunmak.
KARAIM TÜRKÇESİ (OSTN)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (TDK)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (Deyimler Sözlüğü)	ANLAMI
Beyaza çek- (III/1945)	Temize geçirmek.	Beyaza çek-	Yazıyı temize çekmek.	Beyaza çek- (beyaz et-, temize çek-) (s.636)	Müsvedde durumundaki yazıyı başka bir kağıda temiz olarak aktarmak.
Boş düş-	Ayrılmak	Boş düş-	İslam	Boş düş-	Din nikahına

²⁴ *Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy "Türk Lehçeleri Sözlüğü Denemesi"*.

²⁵ www.tdk.gov.tr

²⁶ Ömer Asım Aksoy (1988), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü (2 Deyimler Sözlüğü)*, İstanbul: İnkılâp Yayınevi.

(IV/1688)	(boşanmak).		hukukuna göre, kadın kocasından ayrılmak.	(s.658)	göre, kadının kocasından boşanmış sayılmasını gerektiren bir durum meydana gelmek.
Boyun kes- (IV/1660)	Boyun eğmek, sunmak.	Boyun kes-	Selam vermek için başını eğmek.	Boyun kes- (s. 661)	Birisine karşı saygı ve bağlılık göstergesi olarak başını öne eğmek.
Boyun ver- (IV/1660)	Dinlemek, uymak.	Boyun ver-	Buyruk altına girmek.	-----	-----
Her telden çal- (III/1875, IV/193)	Her şeyden azıcık haberi olmak.	Her telden çal-	1. Her çeşit işi yapabilir durumda olmak. 2. Birçok konuda bilgisi olmak.	Her telden çal- (s.855)	Her şeyden anlar ya da zamana, duruma, kişilere göre davranmasını bilir olmak.
Ꞑulak tut- (III/1475)	Kulak vermek, dinlemek, inanmak.	Kulak tut-	Dinlemek, işitmek istemek.	Kulak tut- (s.945)	Kulak vermek, iyi anlamak üzere dinlemek.
Kül ol- (II/1465)	Mahvolmak, iflas etmek.	Kül ol-	1. Bütünüyle yanmak. 2. <i>mec.</i> Varını yoğunu yitirmek.	Kül ol- (s.951)	1. Varını yoğunu yitirmek. 2. Bir acı dolayısıyla pek çok üzüntü çekmek.

KARAIM TÜRKÇESİ (OSTN)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (TDK)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (Deyimler Sözlüğü)	ANLAMI
Laf at- (I/445)	Konuşmak, hava atmak, böbürlenmek.	Laf at-	1.Söyleşmek, konuşmak. 2. Uzaktan, dolayısıyla dokunacak söz söyleyip işittirmek. 3. Sözle sarkıntılık etmek.	Laf at- (s.952)	1.Konuşup görüşmek, çene çalmak. 2.Birisine, uzaktan, dokunacak söz söyleyip işittirmek. 3. Bir erkek, az uzakta tanımadığı bir kadına, sevişmekle ilgili sözler söyleyip işittirmek.
Mekân tut- (III/1475)	Yaşamak, bir yerde oturmak.	Mekân tut-	Bir yere yerleşmek.	-----	-----
Söz aç- (IV/585)	Konuşmaya başlamak.	Söz açmak	Bir konu üzerine konuşmaya başlamak, laf açmak.	Söz aç- (bir şeyden) (s.1043)	Bir konu üzerinde konuşmaya başlamak.
Söz ebesi (IV/585)	Çok konuşan.	-----	-----	Söz ebesi, dil ebesi (s. 1044)	Esprili ve bol konuşan.
Sözü geç- (IV/585)	Etkisi olmak.	Sözü geç-	1. Kendisini kabul ettirmiş olmak, hatırı sayılmak. 2. Adı anılmak, bahsedilmek.	Sözü geç- (s. 1046)	İstediği şeylere uyulmak.

Üstüne titre-, üzerine titre- (III/1391)	Birilerini çok sevmek.	Üstüne titre-	Bir şeye veya kimseye sevgi, özen göstermek.	Üstüne (üzerine) titre- (s.1091)	Çok sevdiği şeyi, kimseyi, bir zarar gelmesin diye, özenle korumak.
Yağa silk- (IV/715)	Bıkmak, usanmak, yaka silkemek.	(Birinden) yaka silk-	Bıkmak, usanmak.	Yaka silk- (birinden) (s. 1103)	Bıkıp yakınmak.
KARAİM TÜRKÇESİ (OSTN)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (TDK)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (Deyimler Sözlüğü)	ANLAMI
Yem dök- (III/387)	Kendine çekmek.	Yem dök- (koy-)	1. Avlanılacak hayvanları bir yere çekmek için yiyecek dökmek; 2. <i>mec.</i> Aldatılabilmek için inanç verici davranışta bulunmak.	Yem dök- (s.1113)	Bir kişiyi aldatılabilmek ya da kazanmak için, kendisine bir çıkar sağlamak ya da sağlanmış olduğu kanısı vermek.
Yüz bul- (III/616)	Cesaret etmek, yüz bulmak.	Yüz bul-	İlgi ve yakınlık görmek.	Yüz bul- (biri) (s.1132)	İlgi ve yakınlık görmek.
Zahmet çek- (gör-) (IV/862)	Emek vermek, mücadele etmek, çalışmak, endişelenmek, kaygılanmak.	Zahmet çek-	Güçlülükle karşılaşmak, sıkıntıya katlanmak.	-----	-----
Zahmet çek- (III/1945)	Eziyet çekmek.	Zahmet çek-	Güçlülükle karşılaşmak, sıkıntıya katlanmak.	-----	-----

Bıçak bıçağa gel-(IV/1734)	Bıçakla birbirine saldırmak.	Bıçak bıçağa gel-	Bıçakla birbirine saldıracak kadar zorlu kavga etmek.	-----	-----
Buluttan nem kap-(IV/1845)	Kolay alevlenmek, küçük bir şey yüzünden bozulmak.	Buluttan nem kap-	En küçük bir şeyden alınmak, çok alıngan olmak.	Buluttan (kıldan) nem kap- (al-) (s. 664)	En küçük şeylerden alınmak.
Faydası dokun-(IV/1907)	Faydası olmak.	Faydası dokun-	Yararı dokunmak.	-----	-----
Para et-(I/835)²⁷	Kıymet vermek.	Para et-	Değeri olmak.	-----	-----
KARAIM TÜRKÇESİ (OSTN)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (TDK)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (Deyimler Sözlüğü)	ANLAMI
Çekeme-(III/1945)	Katlanacak durumda olmamak, kıskanmak.	(Birbirini) çekeme-	Kıskanmak.	-----	-----
Yağadan at-²⁸ (I/445)	Bırakmak, ihmal etmek	Yakadan at-	Savıp kurtulmak.	-----	-----
(Eylige) yüz tut- (III/1475)	(İyileşmeye) başlamak.	(Bir şey olmaya) yüz tut-	1. Bir şey, olmak üzere bulunmak 2. Giderek biçim ve renk değiştirmek.	Yüz tut- (Bir şey, belli bir durum almaya) (s.1134)	Olma yönünde ilerlemek.

²⁷ Aksoy'un Sözlüğünde deyim olumsuzluk eki almış şekli yer almaktadır: *para etme*- "1.Değer pahasına satılmamak. 2. Etkili olmamak, işe yaramamak." (1988: 1004). TDK'yi (www.tdk.gov.tr) ana kaynak olarak esas aldığımız için, bu deyim *Şeklen ve Anlam Bakımından Aynı Olan Deyimler* başlığı altında ele aldık.

²⁸ Aksoy'un Sözlüğünde deyim iniyelik eki almış şekli yer almaktadır: *yakasından at*- "Başından atmak (savmak)." (1988: 1102). TDK'yi (www.tdk.gov.tr) ana kaynak olarak esas aldığımız için, bu deyim *Şeklen ve Anlam Bakımından Aynı Olan Deyimler* başlığı altında ele aldık.

4.2. Şeklen Farklı Olan Veya Birtakım Seslik Farklılıklar Olan Deyimler

Türkiye Türkçesi ve Karaim Türkçesinde şeklen farklı olan veya birtakım seslik farklılıklar olan 19 tane deyim tespit edilmiştir.

KARAIM TÜRKÇESİ (OSTN)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (TDK)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (Deyimler Sözlüğü)	ANLAMI
Sırttan at- (I/445)	Kendi üzerinden atmak.	Sırtından at-	Başından savmak veya birinin, bir şeyin sorumluluğunu, yükünü üzerine almamak.	-----	-----
Topu at- (I/445)	Batmak, iflas etmek.	Top at- (topu at- şekli de kullanılır.)	<i>argo</i> 1. Batkın -lığa uğramak, iflas etmek 2. Sınıfta kalmak.	Top at- (s.1076)	İflas etmek.
Yohtan bar et- (I/835)	Yoktan var etmek, yaratmak.	Yoktan var et-	Yaratmak, ortaya çıkarmak.	-----	-----
El ayak kesil-, diz kesil- (II/1163)	Gücü yok.	Dizleri kesil- (tutma-)	Dizlerinde derman, güç kalmamak.	Dizleri kesil- (s. 728)	Dizlerinde güç kalmadığından yürürken çabuk yorulmak.

KARAIM TÜRKÇESİ (OSTN)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (TDK)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (Deyimler Sözlüğü)	ANLAMI
Nefes kesil- (II/1163)	Boğulmak, nefes alamamak.	Nefesi kesil- (daral- veya tutul-)	1. Güç soluk alacak duruma gelmek veya soluğu büsbütün durmak. 2. <i>mec.</i> Bunal mak, sıkılmak.. 3. <i>mec.</i> Hay- ran kalmak, etkilenmek.	Nefesi kesil- (s.975)	Çok yorulmaktan pek sık solumak ve soluk alamaz gibi olmak.
Yayan çal- (III/74)	Hak ettiğini almadan kalmak, yetersiz kalmak.	Yaya kal-	1. İsteddiği şeyi yapamaz duruma gelmek. 2. Binecek bir şeyi olmamak; 3. Yardımcısız kalmak. 4. Geri kalmak.	Yaya kal- (s.1110)	İşini yürütürken yardımından yararlandığı kişi ya da şeyden yoksun kalarak iş yapamaz duruma gelmek.
Bo'az tokluna (III/1153)	Tokluk için; yemek için.	-----	-----	Boğaz tokluğuna çalış- (s.654)	Ayrıca para almadan, sadece karnını doyurma karşılığı olarak çalışmak.

KARAIM TÜRKÇESİ (OSTN)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (TDK)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (Deyimler Sözlüğü)	ANLAMI
Göz tut- (III/1475)	Çok iyi sanılmak, güzel görünmek.	(Birini veya bir şeyi) gözü tut-	Güvenmek, beğenmek.	Gözü tut- (birini, bir şeyi) (s.823)	1.Görünüşü, davranışı dolayısıyla bir kimseyi beğenmek. 2.Görünüşü, durumu dolayısıyla bir şeyi beğenmek.
Fayda gör- (IV/1907)	Faydası olmak.	Faydasını gör-	1.Yarar sağlamak 2. Kâr elde etmek.	-----	-----
Dört el ile yapış- (III/1736)	Tüm gücüyle tutunmak.	(Bir işe) dört elle yapış- (sarıl-)	Bir işe büyük bir özen ve önem vererek girişmek.	-----	-----
Dört göz ile bak- (III/1736)	Dikkatlice bakmak.	Dört gözle bak- (bekle-)	Çok isteyerek veya özleyerek beklemek.	Dört gözle bak- (s.733)	Çok dikkatli bakmak.
Düdüyi çal- ²⁹ (III/1875 , IV/193)	Flüt çalmak, bayram etmek.	-----	-----	Düdüğü çal- (s.735)	Sevindirici, mutlu kılıcı bir duruma erişmek.
Ꞑulaꞓ çek- (III/1945)	Kulağını çekmek, kınamak.	(Birin) kulağını çek-	1. Ceza olarak kulağını tutup bükerek çekmek. 2.Uyarmak için hafif bir	Kulağını çek- (s.943)	Yolsuz bir davranışından dolayı, bir daha yapmamasını sağlayacak yolda

²⁹ TDK'de (www.tdk.gov.tr) *parayı veren düdüğü çalar* " Para harcadığında insan istediğini elde edebilir." atasözü yer almaktadır. Ancak *düdüğü çal-* şeklinde bir deyim yoktur. Bu yüzden deyim Aksoy'un Sözlüğündeki şekline göre (1988: 735) değerlendirdik.

KARAIM TÜRKÇESİ (OSTN)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (TDK)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (Deyimler Sözlüğü)	ANLAMI
			ceza vermek.		öğütleyip darılmak.
Baha biç- (ço-, kes-) (IV/1465)	Fiyat koymak.	Paha biç-	Değerini tahmin etmek veya belirlemek.	Paha biç- (s.1002)	Bir şeyin değerini tahmin etmek, para ile değerinin ne kadar olabileceğini söylemek, bir şeye değer koymak.
Bahaya çık- (IV/1465)	Fiyattan çıkmak.	Pahaya çık-	Pahalanmak, pahalılaşmak.	Pahaya çık- (s.1002)	Pahalılaşmak.
Anadan emdiği süt burnundan gel- (IV/1821)	Emdiği süt burnundan gelmek (yani güzel şeyler kötü olmak).	Anasından emdiği süt burnundan (fitil fitil) gel-	Bir işi yaparken çok sıkıntı çekmek.	Anasından emdiği süt burnundan gel- (s.574)	Bir işi yaparken çok sıkıntı çekmek.
Fayda et- (IV/1907)	Faydası olmak.	Fayda etme-	Etkisi olmamak, işe yaramamak, yararlı olmamak.	-----	-----
Ağıs ile kuş tut- (III/1475)	Hava atmak (mümkün olmayan bir şeyi yapınca).	Ağzıyla kuş tutsa...	Ne yapsa, ne kadar çaba ve ustalık gösterse..	Ağzıyla kuş tutsa... (s. 547)	En güç, en ustaca şeyler de yapsa...
Eksik ol- ³⁰ (I/687)	Yetersiz ol-	Eksik olma-	Her vakit ve her fırsatta bulunmak.	-----	-----

³⁰ Aksoy'un Sözlüğünde deyimim olumsuzluk eki almamış şekli yer almaktadır: *eksik olsun* "1.Ölsün. 2. Gereği yok, istemem, olmasını yeğlerim.." (1988: 747). TDK'yi (www.tdk.gov.tr) ana kaynak olarak esas aldığımız için, bu deyim Şeklen Farklı Olan Veya Birtakım Seslik Farklılıklar Olan Deyimler başlığı altında ele aldık.

KARAİM TÜRKÇESİ (OSTN)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (TDK)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (Deyimler Sözlüğü)	ANLAMI

4.3. Farklı Sözcükler Kullanarak Oluşturulan Benzer Anlamdaki Deyimler

Karaim Türkçesinde kullanılan deyimdeki sözcüklerin Türkiye Türkçesinde farklı sözcükler kullanarak oluşturulduğu benzer anlamda otuz üç adet deyim tespit edilmiştir.

KARAİM TÜRKÇESİ (OSTN)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (TDK)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (Deyimler Sözlüğü)	ANLAMI
Ber bad et- (I/835)	Mahvetmek, savurganlık.	Telef et-	1. Hayvanı öldürmek. 2. <i>mec.</i> Mahvetmek, yok etmek.	-----	-----
Ķarat' et- (I/835)	Ceza vermek.	Ceza ver-	1. Cezalandırmak. 2. Para cezası ödemek.	-----	-----
		Cezaya çarptır-	Cezalandırmak	-----	-----

KARAİM TÜRKÇESİ (OSTN)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (TDK)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (Deyimler Sözlüğü)	ANLAMI
Esinni koy- (I/869)	Dikkatini bir şeye çevirmek.	(Bir şeyi) aklına koymak.	1. Bir şeyi yapmaya kesin olarak karar vermek. 2. Çok istemek.	Aklına (kafasına) koy- (s.554)	1. Bir şey yapmaya kesin karar vermek. 2. Başkasına bir düşünce aşılama.
Otkaz ber- (I/1111)	Cevap vermek.	Karşılık ver-	1. Küçük büyüğüne karşı gelmek. 2. Cevap vermek, yanıt vermek.	-----	-----
Örençik it- (I/1219)	Alışkanlık hâline getirmek.	(Bir şeyi) meslek edin-	1. Bir işi meslek olarak yapacak bilgi ve beceriyi kazanmak; 2. <i>mec.</i> Bir şeyi yapmayı alışkanlık hâline getirmek.	-----	-----
Yüzünü kaçtar- (II/33)	Ricasını geri çevirmek.	Yüz çevir-	Gösterdiği ilgiyi kesmek.	Yüz çevir- (bir kimseden) (s.1132)	Ona karşı gösterdiği ilgiyi kesmek.
Yakazın kap- (II/403)	Yakasına yapışmak.	(Birin) yakasına yapış- (asıl-)	Hesap sormak veya bir şey istemek için tutup bırakmamak.	Yakasına yapış- (yakasını bırakma-) (s. 1102)	Usandıracak kadar sürekli olarak ondan bir şey istemek.

KARAİM TÜRKÇESİ (OSTN)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (TDK)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (Deyimler Sözlüğü)	ANLAMI
Yolumnu koralala- (II/551)	Yolumu kesmek.	Yol kes-	1.Geçmesine engel olmak, durdurmak. 2. İssız yerlerde soygunculuk yapmak; 3. Motor vb. hızını azaltmak, devrini düşürmek.	Yol kes- (vur-) (s.1123)	İssız yollarda soygunculuk yapmak, yolcuları zor kullanarak durdurup soymak.
		Yolunu kes-	Engel olmak, engellemek.		
Ayaklarını kolodoğa koy- (II/592)	İki ayağını bir pabuca sokmak.	İki ayağını bir pabuca sok-	Birini bir işi hemen yapması için çok sıkıştırmak.	İki ayağını bir pabuca sok- (koy-) (birinin). (s. 874)	Birini, bir işi hemen yapması için çok sıkıştırmak.
Ꞑulaꞓ sal- (II/973)	Dikkat etmek.	Kulak kesil-	Büyük bir dikkatle dinlemek.	Kulak kesil- (s.944)	Bütün dikkatiyle dinlemek.

KARAİM TÜRKÇESİ (OSTN)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (TDK)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (Deyimler Sözlüğü)	ANLAMI
		(Bir şeye) kulak ver-	Değer vermek, önemsemek.	Kulak ver- (kulak tut-) (s.945)	İyi anlamak üzere dinlemek.
Tınc ber- (II/1016)	Rahat vermek.	Huzur ver-	Gönül rahatlığı, dirlik vermek, dinlendirmek.	-----	-----
Ümüd kesil- (II/1163)	Umudunu kaybetmek.	Umudu (umudunu) üz-	Umudu kesmek.	-----	-----
		Umudunu kes-	Artık olacağını beklememek.	-----	-----
		Umudunu kır-	Umut kesmesine yol açmak.	-----	-----
		Umut kes-	1. Umudunu kesmek; 2) bir şeyin artık gerçekleşeme yeceği inancına varmak, ummaz olmak.	-----	-----
Artından kesil- (II/1163)	Peşini bırakmak.	Arkasını bırak-	Peşini bırakmak.	Peşini bırak- (s. 1011)	Bir kimseyi, bir şeyi izlemekten vazgeçmek.

KARAİM TÜRKÇESİ (OSTN)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (TDK)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (Deyimler Sözlüğü)	ANLAMI
		-----	-----	Arkası kesil- (s.582)	Sürüp gelmekte olan şey artık son bulmak.
Avaz kötür- (II/1279)	Sesini yükseltmek.	Avaz avaz bağır-	Var gücüyle bağırarak.	Avaz avaz bağır- (s. 594)	Olanca gücüyle bağırarak.
Közü yarı- (III/120)	Gözü parlamak.	Gözleri parla- (parıl-da-)	Gözlerinde sevinç ve istek belirlemek.	Gözleri parla- (s.813)	Yüzünde sevinç ve umut belirtileri görülmek.
Karın tokluğuna çalış- (III/1153)	Karın tokluğu için çalışmak.	-----	-----	Boğaz tokluğuna çalış- (s.654)	Ayrıca para almadan, sadece karnını doyurma karşılığı olarak çalışmak.
Lakırdıya tut- (III/1475)	Lafa tutmak.	Lakırtı et-	1.Konuşmak. 2. Dedikodu konusu etmek.	Lakırdısını et- (s.955)	Lafını etmek.
Tütünü doğru çıkar- (III/1572)	İşler yolunda, iyi durumda.	Dumanı doğru çıksın	İyi ve güzel olmasa bile yonteme uygun olsun.	Dumanı doğru çıksın. (s.734)	Doğru dürüst yapılması o denli önemli değil; doğru, yöntemince yapıyor görünsün, yeter.

KARAİM TÜRKÇESİ (OSTN)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (TDK)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (Deyimler Sözlüğü)	ANLAMI
Fikirine gel- (IV/1939)	Hatırlamak.	Akla gel-	Hatırlamak.	Hatırına gel- (s.845)	Hatırlamak, aklına gelmek, anımsamak.
Fikirinde sakla- (IV/1939)	Aklında tutmak, unutmamak.	Hatırında tut-	Unutmamak.	Hatırında tut- , aklında tut- (s.846)	Unutmamak.
		(Bir şeyi) aklında tut-	1. Bellemek. 2. Unutmamak.	Hatırında tut- , aklında tut- (s.846)	Unutmamak.
Fikirine bırak- (IV/1939)	Anımsatmak, hatırlatmak; andırmak.	Aklına getir-	1.Hatırlatmak. 2.Olabileceğini düşünmek.	-----	-----
El çal- (III/1875, IV/193)	Alkışlamak.	El çırp-	1.Alkışlamak, tempo tutmak. 2. Birini çağırmaq için ellerini birbirine vurmak.	El çırp- (s.750)	İki elin yüzünü arka arkaya birkaç kez birbirine vurmak, alkışlamak.
Eske sal- (IV/344)	Aklının bir köşesine yazmak.	Aklının bir köşesine yaz-	İleride hatırlamak üzere belleğine almak.	Aklına yer et- (s.554)	Uygun bulunduğu bir düşünce, kafasında yerleşmek.
Zahmet ver- (et-, getir-, çektir) (IV/862)	Zahmet vermek, üzmek, endişelendirmek, zarar vermek.	Zahmete sok-	Birine yorgunluk vermek veya masraf ettirmek.	-----	-----
		Eziyet ver-	Zahmet çektirmek.	-----	-----

KARAİM TÜRKÇESİ (OSTN)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (TDK)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (Deyimler Sözlüğü)	ANLAMI
Bahadan düş- (IV/1465)	Fiyattan inmek.	Fiyat kır-	Fiyatı düşürmek, fiyatı indirmek.	Fiyat kır- (s. 786)	Fiyatı indirmek, düşürmek.
Borşüm baştan astı (IV/1525)	Bazen borçlarım başımdan aşkın.	Borç gırtlığına çık-	Borca batmak.	Borç gırtlığına çık- (gırtlığına kadar borcu ol-) (s. 657)	Pek çok borcu olmak, borçtan nefes alamaz olmak.
		Borca bat-	Çok borçlu olmak.	-----	-----
Bas tart- (IV/1525)	Karşı çıkmak.	Kafa tut-	Boyun eğmemek, karşı gelmek, diklenme.	Baş kaldır, kafa tut- (s.627)	Buyruğa, yönetime karşı gelmek, ayaklanmak.
Ķaruw ber- (II/189)	Cevap vermek.	Karşılık ver-	1. Küçük büyüğüne karşı gelmek. 2. Cevap vermek, yanıt vermek.	-----	-----
Ķolüm bos (IV/1678)	Ellerim boş, yapacak işim yok.	-----	-----	Eli boş ol- (s.755)	O sırada işi bulunmamak.

KARAİM TÜRKÇESİ (OSTN)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (TDK)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (Deyimler Sözlüğü)	ANLAMI
Ot almağa gel- (I/1096)	Acele etmek.	Ateş al-	1. Yanmak, tutuşmak. 2. Ateşli silah patlamak. 3. <i>mec.</i> Coşma k. 4. <i>mec.</i> Telaşla nmak, heyecanlanma k. 5. <i>mec.</i> Öfkele nmek. 6. <i>mec.</i> Acele davranmak, acele etmek.	Ateş almaya mı geldin? (s. 590)	Neden bu kadar çabuk gitmek istiyorsun? Olur mu böyle?
Yüreyin üz- (I/1889)	Birilerine eziyet vermek (yavaş hareket etmekle, devamlı bekletmekle)	Kalp (kalbini) kır-	Gönül kırmak.	Kalbini (gönlünü, hatırını) ez- (s.900)	Birini küstürecek, kendisinden soğutacak davranışta bulunmak.
Tozu dumana karıştır- (III/1212)	Çok acele etmek.	Tozu dumana kat-	1. Ortalığı altüst etmek. 2. Toz kaldırarak hızla gitmek veya kaçmak.	Tozu dumana kat- (s.1078)	1.Ortalığı alt üst etmek, gürültü, patırtı çıkarmak. 2. Yolun tozunu kaldırarak hızla koşmak.

Tabanı yanmış ayı gibi bağırmağ. (III/963)	Tabanını yakan ayı gibi kükremek.	Danalar gibi bağır-(böğür-)	Çok kuvvetle bağırmağ, haykırmak.	-----	-----
--	-----------------------------------	------------------------------------	-----------------------------------	-------	-------

4.4. Yalancı Eş Değer Deyimler

Yedi deyimmin yalancı eş değeri olduğu tespit edilmiştir.

KARAİM TÜRKÇESİ	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (TDK)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (Atasözleri Sözlüğü)	ANLAMI
Meşdan al- (I/341)	Olayı bulmak.	Meydan al-	<i>Esk.</i> Gelişmek, yayılmak, geniş ölçüde olmak.	-----	-----
KARAİM TÜRKÇESİ (OSTN)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (TDK)	ANLAMI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ (Deyimler Sözlüğü)	ANLAMI
Tozunu silk- (III/1212)	Eğitmek.	Tozunu al-(at-, silkele-, silk-)	1. Bir şeyi silerek tozdan temizlemek; 2. <i>tkz.</i> Dövme k, hırpalamak.	-----	-----
Boş gez- (IV/1688)	Özgür gezmek, serbestçe dolaşmak.	Boş gez-(gezin-)	İşsiz güçsüz dolaşmak.	-----	-----

Üzerine toz kondurma- (III/1212)	Yakın bir zamanda işi ele almak.	Üzerine toz kondurma-	Üstüne toz kondurmak.	Toz kondurma- (s.1077)	Bir şeyde ya da bir kimsede herhangi bir kusurun bulunduğu kabul etmemek.
Hor tut- (III/1475)	İhmal etmek.	(Birini) hor tut-	Birine karşı küçümseyici, incitici davranışlarda bulunmak	Hor tut- (birini) (s.860)	Birine karşı hep küçümseyici, incitici davranışlarda bulunmak.
Bas ur- (IV/1525)	Baş eğmek.	-----	-----	Baş vur- (s.629)	1.Bir işin yapılmasını bir kimseden ya da bir kuruluştan istemek, müracaat etmek. 2.Gereksemesini karşılamak üzere, yararlanacağı şeyle ilişki kurmak. (Ansiklopediy e başvurmak gibi.)
Çürük tahtaya bas- (III/802)	Kötü yola düşmek.	Çürük tahtaya bas-	Tedbirsizlik edip sonu tehlikeli olabilecek bir işe girişmek.	Çürük (yaş) tahtaya bas- (s.700)	Tedbirsizlik edip sonu tehlikeli olabilecek işe girişmek ya da böyle bir öneriyi kabul etmek.

SONUÇ

W. Radloff'un büyük uğraşlar sonucu hazırlamış olduğu *Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy* adlı eseri Türk lehçeleri için çok önemli bir eserdir. Radloff, bugün yok olmaya yakın Karaim Türkçesinin söz varlığıyla ilgili önemli malzemelere sözlüğünde yer vermiştir. *Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy*'de Karaim Türkçesine ait seksen altı adet deyim varlığını tespit ettik. Biz bu deyimlerin Türkiye Türkçesindeki karşılıklarını iki kaynak temelinde karşılaştırdık.

"Şeklen ve Anlam Bakımından Aynı Olan Deyimler" başlığı altında yirmi yedi deyim tespit edilmiştir. Sözcüklerin Türkiye Türkçesi ile benzerliği dikkat çekicidir.

"Şeklen Farklı Olan veya Birtakım Seslik Farklılıklar Olan Deyimler" başlığı altında iyelik eki, yükleme hâli eki, olumsuzluk eki, vasıta hâli ekinden kaynaklı değişiklik gösteren örnekler tespit edilmiştir: *sırttan at- / sırtından at-*, *göz tut-/ gözü tut-*, *anadan emdiği süt burnundan gel-/ anasından emdiği süt burnundan gel-*, *diz kesil-/ dizleri kesil-*, *nefes kesil- / nefesi kesil-*, *yayan kal- / yaya kal-*, *ağıs ile kuş tut-/ ağızıyla kuş tut-*, *dört el ile yapış-/ dört elle yapış-*, *dört göz ile bak-/ dört gözle bak-*, *fayda et-/ fayda etme-*.

Yine birtakım ses değişiklikleri nedeniyle farklılık gösteren deyimleri de bu kısımda ele aldık: *yohtan bar et-/ yoktan var et-*, *baha biç-/ paha biç-*, *bahaya çık-/ pahaya çık-*.

"Farklı Sözcükler Kullanarak Oluşturulan Benzer Anlamdaki Deyimler" başlığı altında otuz üç deyim Türkiye Türkçesinde farklı sözcüklerle ifade edildiği tespit edilmiştir.

"Yalancı Eş Değer Deyimler" başlığı altında yedi deyim ses ve şekil bilgisi açısından aynı olmasına rağmen anlamlarının farklı olduğu görülmüştür. Bu da, doğal olarak, farklı coğrafyalarda yaşayan Türk boylarının zaman içinde sözcüğe farklı anlamlar yüklemiş olmasından kaynaklanmaktadır.

SUMMARY

Wilhelm Radloff's work, *Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy* is a very important work for Turkish dialects. Radloff has included important materials related to the existence of the words of Karaim (Kara) Turkish, which is near to extinction today. In *Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy* we have identified the existence of eighty-six idioms belonging to Karaim (Kara) Turkish. We compared the equivalents of these idioms in Turkey Turkish on the basis of two sources.

Twenty-seven idioms have been identified under the heading "Idioms Which Are The Same In Terms of Shape and Meaning". The similarity of words with Turkey Turkish is remarkable.

Under the heading "Idioms That Are Different In Shape Or That Are Different In Sound", samples showing the change in the possessive suffix, accusative suffix, negation suffix and instrument case suffix have been determined: : *sırttan at- / sırtından at-*, *göz tut-/ gözü tut-*, *anadan emdiği süt burnundan gel-/ anasından emdiği süt burnundan gel-*, *diz kesil-/ dizleri kesil-*, *nefes kesil- / nefesi kesil-*, *yayan kal- / yaya kal-*, *ağıs ile kuş tut-/ ağızıyla kuş tut-*, *dört el ile yapış-/ dört elle yapış-*, *dört göz ile bak-/ dört gözle bak-*, *fayda et-/ fayda etme-*.

We also discussed the different idioms under this heading because of some sound changes: *yohtan bar et-/ yoktan var et-*, *baha biç-/ paha biç-*, *bahaya çık-/ pahaya çık-*.

Under the title "Idioms of Similar Meaning Created Using Different Words", it was determined that thirty-three sentences were expressed in different words in Turkey Turkish.

The seven idioms under the title "False Equivalent Idioms" are the same in terms of sound and shape, their meanings were different. This is due to the fact that the Turkish tribes who live

in different geographies have different meanings in the word over time.

As a result, we can say that the work we discussed under these titles has contributed significantly to the existence of the words of Karaim (Karai) Turkish. It gave the opportunity to compare Karaim Turkish with Turkey Turkish. It has allowed us to see the similarities and differences between the two dialects. It is interesting to note that there are differences between idioms. Radloff's work has made a significant contribution to the science world.

KAYNAKÇA

- ADZHUMEROVA, Reshide (2013), *Radloff'un Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy Sözlüğünde Ev Ve Ev Kavram Alanı İle İlgili Kelimeler, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: (Yayımlanmamış Doktora Tezi).*
- AKSAN, Doğan (2011), *Türkçenin Gücü*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- AKSOY, Ömer Asım (1988), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü (1 Atasözleri Sözlüğü)*, İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- AKSOY, Ömer Asım (1988), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü (2 Deyimler Sözlüğü)*, İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- ALKAYA, Ercan (2005), "Karay Türkçesinde Edatlar", *Karadeniz Araştırmaları*, 8: 66-98.
- Alpargu, Mehmet vd. (Ed.) (2011), *Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu Bildirileri*, Bilecik: Bilecik Üniversitesi Yayınları.
- AŞCI, Ufuk Deniz (2003, Ekim), W. Radloff'un 'Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy' Adlı Eserinde Geçen Kazak ve Kırgız Lehçelerine Ait Sesler İle Çağdaş Kazak ve Kırgız Lehçelerindeki Sesler, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 14: 299-360.
- AŞCI, Ufuk Deniz (2003), W. Radloff'un 'Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy' Adlı Eseri ve Eserde Geçen Kırgız ve Kazak Lehçelerine Ait Kelimelerin İncelenmesi (4 cilt), Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ATMACA, Emine (2016), "Vilnius Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'ndeki Karaim Türkleri Koleksiyonu", *Dil Araştırmaları*, 19: 153-175.
- ATMACA, Emine- ADZHUMEROVA, Reshide (2013), "Radloff'un Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy Sözlüğünde Ev Ve Ev Kavram Alanı İle İlgili Kelimeler", *Türk Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2: 217-257
- BASKAKOW, N. A. vd., (1974), *Slownik Karaimsko-Rosyjsko- Polski*, Moskwa: Ruskkij jazyk.
- CSATÓ, É. Á, Lars JOHANSON (2009), "Kuzeybatı Karaycasında Hece Uyumu Üzerine", (çev. Birsal Karakoç), *International Journal of Central Asian Studies Volume*, 13: 137-148.
- ÇULHA, Tülay (2002), "Sereya Şaşal'a Göre Karay Türkleri ve Karayca", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 12: 97-188.
- ÇULHA, Tülay (2006), *Karaycanın Kısa Sözcükleri Karayca-Türkçe Kısa Sözlük*, İstanbul: Kebikeç Yayınları.
- ÇULHA, Tülay (2002), *Karaylar ve Karayca*, İzmit: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ÇULHA, Tülay (2008), *Kırım Karaycasıyla Yazılmış Bir "Mecuma"*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ÇULHA, Tülay (2009), "Karayca Bir İnceleme: Sekirme Yoraları", *Dil Araştırmaları*, 4: 37-55.
- DOĞRUER, Semra (2007), *Karay (Karaim) Türklerinin Sözlü Edebiyatı*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- GENCAN, Tahir Nejat (1979), *Dil Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.
- GÖKÇE, Faruk, (2000), *Karay Türkçesinin Fonetigi*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- GÜLSEVİN, Selma (2016), *Karay Türklerinin Dili (Troki Diyalekti)*, Ankara: TDK Yayınları.
- GÜLSEVİN, Selma (2010), *Günümüz Karay Türkçesi (Giriş-Dil Özellikleri-Metinler-Söz Dizini) ve Türk Lehçeleri Arasındaki Yeri*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: (Doktora Tezi).
- GÜLSEVİN, Selma (2013), "Karay Türkçesinin Kendine Has Özellikleri ve Türk Lehçeleri Arasındaki Yeri", *Journal of Black Sea Studies*, 36: 207-222.
- GÜLTEK, Vedat (2004): *Bilim ve Sanat Rusça-Türkçe Sözlük*, Ankara: Ertem Matbaası.
- GÜRCÜN, Serap (2006), *Radloff Sözlüğünün d Maddesinin Eski Türkçe Açısından İncelenmesi*, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- HENGİRMEN, Mehmet (1999), *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Engin Yayınevi.
- KARAAĞAÇ, Günay (2013), *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- KARAALIOĞLU, Seyit Kemal (1978), *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevi.

- KAZAN, Özlem (2002), *Litvanya Karaylarına Ait Dinî Metinler (Giriş, Gramer, Transkripsiyonlu Metin, Çeviri, Dizin)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü: (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- KIRBAŞ, Gülsüm (2016), *W. Radloff'un 'Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy' Adlı Eserinde Geçen Karaim Türkçesine Ait Kelimelere Dair Art Zamanlı Bir İnceleme*, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KOBECKAİTĒ, Halina (2016) "Litvanya Karaim Türklerinin Etnik Kimliklerini Koruma Faktörleri", (çev. Emine Atmaca-Reshide Adzhumerova), *Dil Araştırmaları*, 19: 215-221.
- KOÇ, Nurettin (1992), *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- KORKMAZ, Zeynep (2010), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- KOWALSKI, Tadeusz (1996), *Karayim Lehçesi Sözlüğü*, (çev. Kemal Aytaç), Ankara: Engin Yayınevi.
- ÖZTÜRK, Abdulkadir (2015), "Karaycadaki Alıntı Kelimeler", *Gazi Türkiyat*, 16: 143-164.
- ÖZTÜRK, Abdulkadir (2015), "Karay Leksikolojisi Üzerine", *Journal of Turkish, Language and Literature*, 2:127-132
- ÖZTÜRK, Abdulkadir (2015), "Karay Yazı Dili", *Journal of Turkish Language and Literature*, 1: 61-70.
- PROHOROV Dmitriy Anatolyeviç (2013), "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı – XX. Yüzyılın Başında Tavriya Vilayeti Karaim Topluluklarında Etnik Ve Dil Durumu", (çev. Emine ATMACA - Reshide ADZHUMEROVA, *Gazi Türkiyat*, 13: 209-214.
- PULAT, Gündüz (2001), *David Bijnin'in Maxtav Cozmaxları Adlı Eserine Göre Karaim Türkçesi Grameri*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- RADLOFF, Wilhelm (1960), *Versuch Eines Wörterbuches Der Türk-Dialecte I, II, III, IV*, Gravenhage: Mouton & Co.
- TEKİN, Talat-ÖLMEZ, Mehmet (2003), *Türk Dilleri*, İstanbul: Yıldız Yayınları.
- TOKER, Mustafa (2003, Ekim), "W. Radloff'un 'Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy' Adlı Eserinde Geçen Tatar Türkçesine Ait Kelimeler Üzerinde Genel Bir Değerlendirme", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 14: 17-48.
- TOKER, Mustafa (2003), *W. Radloff'un 'Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy' Adlı Eseri ve Eserde Geçen Tatar Lehçesine Ait Kelimelerin İncelenmesi (3 cilt)*, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Türk Dil Kurumu (2011), *Türkçe Sözlük*, (hızl. Akalın, Şükrü Haluk Akalın- vd.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YILDIZ, Hüseyin (2009), "Karay Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değer Kelimeler", *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 5: 611-659.
- YİĞİTOĞLU, Özlem (2007), *Radloff Sözlüğü'nün e Maddesinin Eski Türkçe Açısından İncelenmesi*, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Erişim Tarihi: 01.01.2018, lugatim.com
- Erişim Tarihi: 15.12.2017, www.tdk.gov.tr

TÜRK KÜLTÜRÜNÜN MÜNİBİT BİR ŞEHİRİ OLAN DİYARBAKIR'DAKİ EDEBİ ÇEVRELER VE HAMİLİK*

TURKISH CULTURE A EFFICIENT CITY LITERATURE ENVIRONMENTS AND PATRONAGE IN DIYARBAKIR

Orhan KURTOĞLU**

Öz

Klasik Türk edebiyatı kültür ve edebiyata kıymet veren hamiler vasıtasıyla gelişimini sürdürmüş bir edebiyat olarak dikkat çekmektedir. Türk edebiyatının tarihi seyri araştırıldığında, sanatkarların bazı dönemlerde bazı merkezler ile bilim, sanat ve edebiyata ilgi duyan kimseler etrafında toplandıkları görülür.

Bu toplantıların yapıldığı mekânların başında merkezde padişah sarayı ve diğer devlet büyüklerinin konakları, taşrada ise şehzade sarayları ile paşa ve beylerin konakları gelmektedir. Bunların dışında şairlerin kendi aralarında yaptıkları toplantılar da vardır. Bu merkezlerde teşekkül eden/ettirilen edebî muhitler marifetiyle edebî geleneğimiz bir taraftan gelişirken bir taraftan da yaygınlık kazanmıştır.

Sahip olduğu coğrafi, iktisadî ve siyasî konumu dolayısıyla tarihinin her döneminde bulunduğu coğrafyada bilim, kültür ve sanatın merkezi olan Diyarbakır da yetiştirdiği yüzlerce sanatkar ile Türk kültür ve edebiyatında önemli bir mevkiye sahip olmuştur. Bu çalışmada bilhassa Ali Emîrî'nin Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid adlı eserinden hareketle Osmanlı coğrafyasının doğusundaki önemli idare merkezlerinden biri olan Diyarbakır'daki kültür ve sanat hayatının şekillendiği edebî çevreler konu edilecektir.

Anahtar Kelimeler

Klasik Türk Edebiyatı, edebî çevre, hamilik geleneği, Diyarbakır, Ali Emîrî, Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid.

* Bu makale 19-21 Ekim 2017 tarihleri arasında Bakü'de düzenlenen II. Sosyal Bilimler Araştırmaları Sempozyumunda sunulan ve yayınlanmamış bildirinin gözden geçirilmiş şeklidir.

** Doç. Dr. Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü orkurt2@gmail.com
ORCID ID: orcid.org/0000-0001-6640-0937

Abstract

Classical Turkish literature attracts attention as a literary literature which has continued to develop through the means of giving value to culture and literature. When the historical trend of Turkish literature is investigated, it is seen that in some periods artists are gathered around some centers and people who are interested in science, art and literature.

At the beginning of these meetings are the houses of the palace of the sultan and other state ministers, the palaces of the princes and the houses of the pasha and beyler in the provinces. Apart from these, the poets also have meetings among themselves. As literary tradition has developed from the side of the literary circles formed in these centers, it has become widespread.

Due to its geographical, economic and political position, Diyarbakir, which is the center of science, culture and art in its geography, has an important position in Turkish culture and literature with its hundreds of artisans. In this study, literary environments shaped by the culture and art life in Diyarbakır, one of the important administrative centers in the east of Ottoman geography will be discussed, in particular, by Ali Emîrî's work titled Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid.

•

Keywords

Classical Turkish Literature, literary environment, patronage of the literary arts Diyarbakir, Ali Emîrî, Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid.



1. Giriş

Diyarbakır, Dicle havzasının yukarısında, tarih boyunca önemini kaybetmeyen ticaret ve ulaşım yollarının kesiştiği bir noktada kurulmuş, Anadolu'daki en eski yerleşim yerlerinden biridir. Çevrede yapılan kazılar, ilk yerleşme tarihinin 9000 yıl öncesine kadar uzandığını ortaya koymuştur. Bölgenin Hurri-Mitanni, Asur, Urartu, Pers ve Makedonyalılar hâkimiyetlerine sahne olduğu bilinmektedir. Ayrıca bütün Doğu ve Güneydoğu Anadolu gibi Diyarbakır ve çevresi de uzun süre Sâsâniler ile Bizans arasındaki mücadeleye sahne olmuştur (Ünal 1999: 179).

Şehrin eski adı Amida olup bu isim hakkında çeşitli rivayetler vardır. Ancak kelimenin aslının hangi dilden geldiği kesin olarak bilinmemektedir. İslâmî dönemde bu isim Âmid şeklini alarak hem şehir hem de bağlı olduğu sancağın adı olarak kullanılmıştır. Şehir, Osmanlılar döneminde Kara Âmid ve Şehr-i Âmid adıyla da anılmıştır. Şehrin daha sonraki adı olan Diyarbakır ise Müslüman Araplar bölgeyi fethettikten sonra, Rebîa Arapları'nın iki büyük kabilesinden biri olan Bekir b. Vâil kabilesinin yayıldığı topraklara verilen Diyâr Bekr veya Diyâr-ı Bekr adına dayanır. Bu isim Osmanlı hâkimiyeti döneminde Diyarbekir şeklini alarak Âmid şehri ve sancağı merkez olmak üzere teşkil eden beylerbeyliğinin adı olmuş, 17. yüzyıldan sonra şehir merkezi için kullanılmaya başlanmış, 1937 yılında da Diyarbakır şekline çevrilmiştir (Göyünç 1994: 464-465).

7. yüzyıldan itibaren Arap hâkimiyetine giren Diyarbakır, 11. yüzyılda Türkmen akınlarıyla karşılaşınca dek Arap idaresinde kalmıştır. Bu yüzyılın sonlarına doğru 1085 yılında Büyük Selçuklu Devleti'nin idaresi altına giren Diyarbakır ve çevresi, bundan sonra da sırasıyla Artuklular, Eyyûbîler, Anadolu Selçukluları, İlhanlı, Timur, Akkoyunlu ve Safevî hâkimiyetlerinde kalmıştır. "Diyarbakır bu dönemlerde daha ziyade gelişmiş, böylelikle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması sürecinde önemli bir geçiş noktası özelliği kazanmıştır." (İsen 1997: 83). 16. yüzyılda Osmanlı idaresiyle tanışan şehrin, bu dönemde doğuda Van-İran, güneydoğuda Mardin-Musul-Bağdat, güneybatıda Malatya-Sivas karayollarının merkezi durumundaki konumu, buraya ticârî bir önemle birlikte, ekonomik bir güç de kazandırmıştır (Göyünç 1994: 467). Diyarbakır, Osmanlı devrinde en büyük ve en önemli eyaletlerden birinin merkezi, aynı zamanda İran'a sefer eden orduların hareket üssü ve kışlağıdır (Yinanç 1977: 624).

"Geçmişinde çeşitli milletlerin askerî ve siyasî üstünlük kurmak için çaba sarf ettiği Diyarbakır, böylelikle farklı kültürlerin düello sahası haline gelmiştir. Çünkü bu coğrafi ortamda kalıcılıklarını korumak için milletler, sosyo-kültürel kimliklerini de yöreye taşımışlardır. Nitekim Türkler siyasî ve askerî üstünlüğü sağladıktan sonra yöreye hareketli bir sosyo-kültürel yatırım başlatmışlardır. (...) Türk kültür ve medeniyeti dinamik bir süreç içinde değişik Türk boyları vasıtasıyla Diyarbakır bölgesinde kökleştirilmiş, bu nedenle siyasî otoriteyi elinde bulunduranların isim ve unvanlarındaki farklılaşmaya rağmen bölgenin Türk kimliği değişmemiştir." (Akgündüz 1998: 65).

"Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun XI. yüzyıldan itibaren Türk boyları ile dolduğu; bu yüzden bölgeye Marco Polo ve Josefa Barbara gibi Batılı seyyahlar tarafından Turcomania (Türkmen Ülkesi) adı verildiği bilinmektedir. Bugün bu yörenin ahalisi Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenleri'nin evlatlarıdır." (Aka 1998: 185). 1816'da Diyarbakır'a gelen Buckingham da, şehrin nüfusunu 50.000 kişi olarak tahmin eder. Buckingham'a göre bu

nüfusun büyük bir çoğunluğunu asker, devlet memuru, tüccar ve sanatkâr olmak üzere Türkler oluşturmaktadır (Göyünç 1994: 468).

Tarihi boyunca birçok millet ve medeniyetin uğrak yeri olmak özelliğini hiçbir zaman kaybetmeyen Diyarbakır'ın bu, çeşitli kültür ve medeniyetlere beşiklik eden Ortadoğu ve Anadolu coğrafyası içinde söz konusu kültür ve medeniyet tecrübelerinden etkilenmemesi düşünülenemez (Akgündüz 1998: 65). Bundan dolayı şehir, tarihi boyunca kendisi üzerinde hüküm süren milletlerin kültürlerinden derin izler taşımaktadır.

Selçukluların halefi olan İnaloğulları (1183) zamanında, şehirde 140.000 kitaptan oluşan büyük bir kütüphanenin varlığı, Diyarbakır ve çevresinin eğitim, bilim ve kültür potansiyelini göstermesi bakımından önemlidir (Akgündüz 1998: 68). Diyarbakır özellikle Artukoğulları zamanında, önemli bilimsel gelişmelerin yaşandığı bir şehir olmuştur. "Artukoğulları sarayında Melik Salih Mahmud (1200-1222) zamanında Cizreli Ebu'l-İz adlı bir bilgin mühendisin yaptığı, eğlencelerde hizmet eden, saz çalan makine adamlar; ağzından şarap dökülen tavus kuşları, otomatik kapılar, fiskiyeleler, su terazileri, Diyarbakır'ın o günkü kültür ve medeniyet düzeyinin ne kadar yüksek olduğunun göstergesidir." (Beysanoğlu 1992: 88).

"Akkoyunluların ünlü hükümdarı Uzun Hasan (1453-1478) ve oğlu Yakup (1478-1490) bilimsel ve kültürel ilişkilere özenle eğilmişlerdir. Kitâb-ı Diyârbekriyye yazarı Tahranlı Ebu Bekir, matematikçi Mahmud Can, bilgin ve edebiyatçı Kadı Mesihüddin İsa Savcı, Celâleddin Demanî, Ali Kuşçu ve İdris-i Bitlisî gibi dönemin din ve müspet bilim otoriteleri saray çevresinde bulunuyorlar ve eğitim, bilim ve kültür faaliyetlerini kanalize ediyorlardı. Uzun Hasan'ın şahsî kütüphanesindeki görevli sayısı 58 kişiydi." (Akgündüz 1998: 71).

Şehir, en mutlu ve rahat günlerini Osmanlılar zamanında yaşamıştır. 16. yüzyıl bütün ülkenin olduğu gibi Diyarbakır'ın da en parlak dönemidir. Burada görev yapan valiler de şehrin imarına büyük özen ve önem göstermişlerdir. Kanuni Sultan Süleyman İrakeyn Seferleri nedeniyle şehre dört kez gelip konaklamış ve buraya gelen ilk Osmanlı sultanı unvanını almıştır. Padişah, İç Kale'nin iki kat genişletilmesi emrini de vermiştir. Hüsrev Paşa, buradaki ikinci vali olarak kendi adıyla anılan medreseyi ve Deliller Hanı'nı yaptırıp, buraya Deva Hamamını vakfetmiştir. Hadım Ali Paşa, Ali Paşa Cami ve medresesini yaptırmış, İskender Paşa bir cami ve hamam kurmuş, Behram Paşa, Mimar Koca Sinan'a ünlü Behram Paşa Camisi'ni yaptırmıştır. Hasan Paşa da Kuyumcular çarşısı ve kendi adıyla anılan hanı eklemiştir.

Diyarbakır'da 17. ve 18. yüzyıllarda valilik yapan bazı paşalar da bir takım eserler yaptırmışlardır. Bunlardan Nasuh Paşa (1606-1611), Silâhdar Murtaza Paşa (1631-1633), Kara Mustafa Paşa (1644 ve 1650) ve İsmail Hakkı Paşa (1868-1875) birer cami, Köprülü Abdullah Paşa (1763-1766) ise bir kütüphane yaptırmıştır. Süleyman Paşa (1815-1816) şehrin surlarını tamir ettirirken 1900'lü yıllarda şehirde vali olarak bulunan Hâlid Bey ise büyük çarşıyla birlikte pek çok cami ve medreseyi yeniden yaptırmış, bazılarını da tamir ettirmiştir (Göyünç 1994: 468). 19. yüzyılın son yıllarına ait bir Diyarbakır salnâmesine göre ise şehirde 24 cami, 24 mescit, 11 kilise, 3 kütüphane, 11 medrese, 8 hamam, 20 han ve bir kapalı çarşı bulunmaktadır (Yinanç 1977: 603).

Diyarbakır'ın eski bir bilim ve kültür merkezi olduğuna dair önemli ipuçlarından birisi de şehirde bulunan medreselerdir. Bunlardan bazıları günümüze kadar ulaşamamış olsa da, Zinciriye Medresesi, Mesudiye Medresesi, Ali Paşa Medresesi, Muslihiddîn-i Lârî Medresesi geçmişten günümüze ayakta kalan eserlerdendir (Tuncel 1994: 471).

2. Diyarbakır'da Edebî Hayat

İmar çalışmaları ve bilim hayatı gibi şehrin edebî görüntüsü de her devirde dikkat çekici bir mahiyet arz eder. Bu eski şehirde Müslümanlar tarafından feth edilmesinden öncesine dayanan canlı bir edebî hayat vardır. Ancak bu durum, şehirdeki Arap ve Türk hâkimiyetleri döneminde daha da artmıştır. Diyarbakır ve çevresi, daha 10. ve 11. yüzyıllardan itibaren bu özelliği ile dikkat çekmeye başlamıştır. “Meşhur hatip ve edip İbn-i Nubâta ile muhtelif tezkire, tabakat ve edebî eserler yazmış olan Abu'l-Kasım Hasan b. Bısr al-Âmidî, X. asırda yetişen ediplerin başında gelirler. XI. asırda ise, Nasr al-Davla'nın veziri Abu'l-Hasan al-Magribî, Abû Nasr al-Manâzî, Sarî al-Dallâ, İbn al-Tarîf, İbn al-Matîr ve İbn al-Savdâvî gibi edip ve şairler şöhret almışlardı. Tihâmî, İbn Sinân al-Hafâcî ve İbn Hayyuş al-Halebî gibi şairler de hariçten gelerek, Davla'yı medh ile onun ikramına nail olmuşlardı.” (Yinanç 1977: 611).

Osmanlı döneminde de pek çok âlim ve sanatkâr yetiştiren Diyarbakır'da Mustafa İsen'e göre 40 Dîvân şairi yetişmiştir (İsen 1997: 70). Diyarbakır ve yöresi ile ilgili araştırma ve eserleriyle tanınan Beysanoğlu'nun büyük ölçüde Ali Emîrî'nin Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid adlı eserinden de istifadeyle hazırladığı çalışmasında (Beysanoğlu 1957, 1997a, 1997b) adı geçen Diyarbakırlı bilim, sanat, edebiyat adamı sayısı ise beş yüzün üzerindedir. 1995 yılında Diyarbakır Valiliği tarafından yapılan bir çalışmada da 4. yüzyıldan çalışmanın yapıldığı 1995 yılına kadarki süre içerisinde şehrin 421 bilim ve sanat adamı yetiştirdiği, bunların 174'ünün bilim adamı, 228'inin şair ve yazar, sekizinin bestekâr, altısının ressam, beşinin de hattat olduğu belirtilmiştir (Ekmekçi 2008: 10).

15. yüzyılda yörede yetişen şairlerin başında Halilî (ö. 1485) ve Cemilî (ö. 1507) gelmektedir. 16. yüzyılda, tarikat kurucusu ve şair İbrahim Gülşenî (ö. 1553) ile müverrih Kadı Hüseyin Diyarbekrî (ö. 1582)'nin dışında Şerîfî (ö. 1523), Şâhî (ö. ?), Mesîhî (ö. 1562), Halîlî (ö. 1572), Şöhretî (ö. 1605) ve Tufeylî (ö. 1611); 17. yüzyılda Gubârî (ö. 1624), saz şairi Ahû (ö. ?), Yesrî (ö. 1659), Ömrî (ö. 1661), Resmî (ö. 1666), Fehmî (ö. 1669), Selâmî (ö. 1669), Şânî (ö. 1683), Ümnî (ö. 1692), Şûrî (ö. 1694), Hamdî (ö. 1703), Nihânî (ö. 1704), Ahmed Fâhim (ö. 1705), Güzârî (ö. 1706), Tâlib (ö. 1706), Râmîş (ö. 1708) ve Hâlid (ö. 1718) gibi isimler yetişmiştir.

18. yüzyılda yörede yaşanan veba ve kolera salgınlarıyla kıtlık ve asayişsizliklere (Göyünç 1994: 468) rağmen Dîvân şiirinin genelinde olduğu gibi yörede yetişen şairlerin sayısında da büyük bir artış görülmektedir. Bu yüzyılda Diyarbakır'da yetişen şairlerin başında Hâmî (ö. 1747), Vâlî (ö. 1738), Lebîb (ö. 1768), Câmî (ö. 1800) gibi isimler gelmektedir. Bunlardan başka bu yüzyılda yetişen diğer Diyarbakırlı sanatkârlar ise Mansurizâde Mustafa (ö. 1727), Edîb (ö. 1736), Şûhî (ö. 1737), Nusretî (ö. 1747), Çâkerî (ö. 1747), Nâzikî (ö. 1747), Hattat Seyyid Ebubekir (ö. 1749), Hattat Hasan Bezzâz (ö. 1753), Çeteci Abdullah Paşa (ö. 1760), Ahmed Mürşidî (ö. 1760), Kâmî (ö. 1766), Hekîm Rızâ (ö. 1766), Vâfî (ö. 1776), İlmî (ö. 1776), Şermî Çelebi (ö. ?), Âzim (ö. 1785), Fârik (ö. 1785), Kâsım (ö. 1200/1785), Kudsî (ö. 1785), Vâhib (ö. 1785), Sırrî (ö. 1785), Cehdî (ö. 1789), Hattat Âdem (ö. 1790), Bâkî (ö. 1800), Remzî (ö. 1812), Hafîd Paşa (ö. 1813)'dir.

Yetişen şairlerin sayısında görülen artış, Diyarbakır'ın 19. yüzyılda da canlı bir sanat hayatına sahip olduğunu göstermektedir. Refî' (ö. 1815), Râgıb (ö. 1824), Tâlib (ö. 1873) gibi Âmidî mahlasını kullanan şairler ile müverrih, edip ve şair Said Paşa, Said Paşa'nın oğlu Süleyman Nazîf (1870-1927), Ali Emîrî (1857-1924) ve Ziya Gökalp (1876-1924), 19. yüzyılda Diyarbakır'ın yetiştirdiği âlim ve şairlerdendir. Bunların dışında yine Hadîdî (ö. 1814), Hasretî (ö. 1815), Yusuf Ziyâ (ö. 1814), Ferdî (ö. 1814), Şeref (ö. 1814), Kâmil (ö. ?), Müllhem (ö. 1818), Hamîdî (ö. 1822), Celâl Paşa (ö. 1822), Cedîdî (ö. 1829), Halil Hâmid (ö. 1829), Saîd (ö. 1831),

Azmî (1831), Bekrî (ö. 1834), Muallim Hamdî (ö. 1834), Şevkî (ö. 1839), Papuççular Şeyhi Figânî (ö. 1839), Muhib (ö. 1842), Rasim (ö. 1844), Nazmî (ö. 1844), Saîd (ö. 1844), Vecdî (ö. 1844), Fâik (ö. 1845), Lutfî (ö. 1846), Safvet (ö. 1846), Sâfi (ö. 1846), Müderris Hoca Râgıb (ö. 1848), Ali Rızâ (ö. 1855), Râşid (ö. 1856), Osman Nûri Paşa (ö. 1856) da bu yüzyılda Diyarbakır'da yetişen şairlerdendir.

3. Diyarbakır'daki Edebî Çevreler ve Hamilik

Klâsik edebiyatımız netice itibariyle bir şehir edebiyatıdır. Bu sebeple bu şiirin gelişme ve yaygınlık gösterdiği yerler önemli şehir merkezleri olmuştur. Bu merkezler, İstanbul başta olmak üzere Bursa ve Edirne gibi Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış olan şehirler; şehzadelerin görevli buldukları Amasya, Manisa, Trabzon gibi sancak merkezleri ve sonraları fethedilen Rumeli'deki Prizren, Priştine, Üsküp gibi şehirlerle yine Anadolu'da sahip oldukları coğrafi ve stratejik konumları dolayısıyla geçiş noktası hüviyeti taşıyan Erzurum ve Diyarbakır gibi şehirler ile bu şehirlerin etki alanları olan yerleşim yerleridir.

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız gibi Diyarbakır'da Osmanlı dönemi başta olmak üzere her devirde canlı bir edebî hayat yaşanmıştır. Şehrin bu kadar canlı bir edebî merkez olmasının altında yatan en önemli sebep, idarî, coğrafi ve ekonomik konumudur. Bu özellikleri dolayısıyla, kendi bünyesinde yetişen Diyarbakırlı Dîvân şairleri olduğu gibi memuriyetleri icabı zaman zaman burada bulunan şairler de şehrin edebiyat ve sanat hayatına önemli katkılar sağlamışlardır.

Türk edebiyatının tarihî seyrini araştırırken, sanatkarların bazı dönemlerde bazı merkezlerde ileri gelen bazı kimselerin etrafında toplandıklarını görüyoruz. Daima bilime, sanata ve özellikle edebiyata ilgi duyan kimselerin destekleriyle oluşan bu çevrelerin başında ise padişah ve şehzade sarayları ile diğer devlet büyükleri ve beylerin konakları gelmektedir. Adı geçen edebî muhitlerin dışında şairlerin kendi aralarında yaptıkları toplantılar da vardır. "Şairler bu toplantılarda tanışır, şiirlerini okurlar, münakaşasını yaparlardı. Bu toplantıların ekserisi içkili olurdu. Hem içilir hem de sohbet edilirdi. (...) Şairlerin kendi aralarında yaptıkları bu toplantılar, ya dost bir kaç şairin bir araya gelmesi, oturup konuşmaları veya muhtelif zamanlarda tertip edilen daha kalabalık şair toplantıları şeklinde görülürdü. Bu toplantılar ya hâli vakti yerinde, edebiyatla ilgilenen bir şahsın evinde olur veya şairler kendi evlerine dostlarını çağırırlardı." (İpekten 1996: 229).

Osmanlı döneminde hükümdar ve diğer devlet adamlarının himayelerinde devlet merkezi olan İstanbul ve diğer önemli şehirlerdeki saray ve konaklarda canlı bir sanat hayatı yaşanırken taşrada da yörenin imkânları çerçevesinde bu tip faaliyetlerin gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bu bağlamda Diyarbakır da yukarıda bir kısmının isimlerini verdiğimiz şair kadrosundan da anlaşılacağı üzere edebî hareketliliğin yaşandığı önemli Türk şehirlerinden biridir. Bu edebî hareketlilik bazen bir devlet büyüğü veya önemli bir sanatçının etrafında yaşanırken bazen de yöredeki sanata meraklı tacirlerin maddi ve manevi destekleriyle önemli bir gelişim göstermiştir.

Şairlerin Diyarbakır'daki en önemli buluşma mekânlarından birisi, 17. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan ve ticaretle uğraşan şair Râmiş (ö. 1708)'in dükkânıdır. Kendisi de şiirle meşgul olan ve başkalarıyla karıştırılmamak için o güne kadar kullanılmamış bir mahlas kullanan Râmiş, tahsili olduğu hâlde memuriyeti tercih etmemiş ve bir dükkân açarak ticaretle meşgul olmuştur. Ne ticaretinin yapıldığını bilemediğimiz bu dükkân, yöre sanatçılarının buluşma yeri olmuştur. Râmiş'in aynı zamanda Diyarbakırlı sanatçılara şiir hakkında bazı

malumatlar verdiği bu dükkânda ticaretten ziyade şiir ve inşa gibi mevzular bahis konusu edilmiştir. Bu dükkânın fonksiyonunu Râmîş şu beytiyle kendisi ifade etmiştir:

Dârü'ş-şifâ-yı vasl-ı dil-ârâya mahremiz

Pürdür devâ-yı ayş ü tarabla dükkânımız

(Ali Emîrî 1328: 377; Kadıoğlu: 2014: 422)

Bu dükkândaki edebî toplantılara Âgâh, Hâsım, Hâmî ve Vâlî gibi Diyarbakırlı sanatçıların dışında yolculuk veya memuriyetleri dolayısıyla bu şehre gelen Nâbî, Sâbit ve Şinâsî gibi birçok şair de devam etmiştir (Ali Emîrî 1328: 377; Beysanoğlu 1957: 165; Kadıoğlu: 2014: 422).

Bu dönemde dükkânında Diyarbakırlı sanatçıların toplanmasına zemin hazırlayan isimlerden birisi de Hamdî'dir. Ahmed Çelebi ismiyle de tanınan Hamdî, gençliğinde iyi bir eğitim almış olmasına rağmen maddî imkânları da el verdiği için memuriyete girmemiş ticaretle meşgul olmuştur. Ali Emîrî'nin verdiği bilgiye göre, gençliğinden beri şiirle meşgul olan Hamdî'nin dükkânı, ticarî bir işletme olmaktan ziyade isimleri tespit edilemeyen genç yaşlı pek çok Diyarbakırlı şairin toplandığı bir mekân olmuştur (1328: 242-243).

Diyarbakır'da 18. yüzyılda canlı bir edebî hayatının yaşanmasını sağlayanların başında Çeteci Abdullah Paşa ve Hafîd Paşa gibi devlet adamlarıyla Hâmî ve Âgah gibi şairler gelmektedir. Aslen Diyarbakır'ın Çermik kasabasından olan Çeteci Abdullah Paşa, eğitimini tamamladıktan sonra Erzurum, Sivas, Rakka, Diyarbakır ve Adana gibi İmparatorluğun pek çok önemli şehrinde beylerbeyliği ve valilik görevlerinde bulunmuş ve 1760 senesinde Diyarbakır Valiliği sırasında burada vefat etmiştir. İyi bir medrese eğitimi alan Abdullah Paşa, Kur'ân-ı Kerîm'i de hıfz etmiştir. Bir yandan doğuda cereyan eden pek çok isyan girişimini bastıran, çetelerle mücadele eden; diğer yandan fırsat buldukça hat sanatı ve şiirle de meşgul olan Paşa, Âhî mahlasıyla şiirler söylemiştir. Görev yaptığı bütün şehirlerde olduğu gibi Diyarbakır'da da sanatkârlarla çok yakın münasebetlere girmiş ve onları her zaman desteklemiştir. Çeteci Abdullah Paşa'nın Diyarbakır'ın yetiştirdiği en önemli şairlerden biri olan Lebîb'in

Bahâr oldu hevâlar mâye-bahş-ı nutk-ı cân oldu

Yine minkâr-ı killim tûti-i şîrîn-zebân oldu

matla'lı 54 beyitlik bahâriyyesinin her bir beytine bir altın ihsan ettiği bilinmektedir (Beysanoğlu 1957: 228-230).

Şeyh Yusuf Velî'nin torunu olması sebebiyle şiirlerinde Hafîd mahlasını kullanan ve isminden ziyade mahlasıyla tanınan İbrahim Paşa, memuriyet göreviyle bulunduğu vilâyetlerin hepsinde olduğu gibi Diyarbakır'daki görevleri sırasında da ulemâ ve fuzalâya hürmet ve riâyet eder; şair ve ediplerle gece gündüz sohbet ederek onları yanından ayırmazdı (Ali Emîrî 1328: 222-230).

Bu yüzyılda Diyarbakır'daki en önemli edebî mahfil, şair Hâmî'nin konak ve köşküdür. Diyarbakırlı veya bir şekilde yolu Diyarbakır'a düşen şairler, kış günlerinde Hâmî'nin Hoca Ahmet Mahallesi'ndeki evinde, yazları ise köşkünde bir araya gelirler, karşılıklı şiirler okurlar ve sanat üzerine sohbetler ederlerdi (Beysanoğlu 1957: 165). 18. yüzyılın bir başka şairi Câmî'nin de esaslı bir tahsili olmamasına rağmen, Hâmî'nin köşk ve konağında gerçekleşen bu toplantılardan aldığı şiir birikimi ile şair olduğu söylenmektedir (Ali Emîrî 1328: 130-131).

Diyarbakır'daki önemli edebî çevrelerden birisi de Âgâh (1630-1728)'ın etrafında oluşan edebî topluluktur. Aslen Semerkandlı olan Âgâh'ın asıl adı Hâfız Muhammed Bulak olup, memleketinde aldığı ilk bilgilerden sonra Şevket-i Buhârî ve Şeyh Saîdâ-yı Buhârî-i Nakşbendî'den tahsil imkânı bulmuştur. Mücellidlik, müzehhiblik ve hakkâklık gibi İslâm sanatlarında mahir olan Âgâh aynı zamanda ressam idi. İsfahan, Tebriz, Bağdat, Konya, Şam, Kudüs, Mekke ve Medine'ye yaptığı seyahatlerin ardından 1670 yılında kırk yaşlarında iken Diyarbakır'a gelmiştir. Şiirle de meşgul olan Âgâh, dîvân sahibi olmasının ötesinde yaklaşık altmış yıl Sadrazam Râgıp Paşa, Vali Çeteci Abdullah Paşa, Şam ve Şehbâ Kadısı Mansûrîzâde Mucîb Kemâlî, şair Hâmî ve Lebîb ile Hattat Âdem Efendi gibi Diyarbakırlı pek çok devlet, ilim ve sanat adamının yetişmesine katkı sağlamış âlim bir şahsiyettir (Ali Emîrî 1328: 23; Akpınar 2006: 10). Âgâh etrafında oluşan edebiyat topluluğu ile ilgili Ali Emîrî, şu bilgileri vermektedir: "Cenâb-ı Âgâh'ın zamânında şehrimizde öyle zengin bir encümen-i edebiyât teşekkül etmişdür ki, bunun derece-i hârikası gerek müşârün ileyhın zîrdeki nezâ'irinde ve gerek o zaman şu'arasından Ümnî, Emirî, Hâsim, Hâmî, Hamdî, Şûrî, Fâmî, Mucîb Kemâlî, Lebîb, Vâlî gibi belâgatmendân-ı memleketin terceme-i ahvallerindeki nezâ'ir kısmı mütala'asından anlaşılır." (Ali Emîrî 1328: 23; Kadioğlu 2010: 35-36). Gerçekten de bize göre aynı zamanda Türk nazire edebiyatının en önemli kaynaklarından birisi olma hüviyetini taşıyan *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid'* de Âgâh'la nazire ilişkisine giren pek çok şair ve bunların şiirlerini görmek mümkündür.

Diyarbakır'da kış mevsimlerinde edebî sohbetlerin icra edildiği mahfillerden birisi de ülkenin pek çok yerinde görülen helva sohbetleridir. Bu sohbetlere yörenin şairleri de davet edilirdi. Ali Emîrî'ye göre bu şairlerden birisi Muallim Hamdî'dir. Hamdi, keten helva yapmada çok usta olduğundan, bu eğlencelerin baş konuğu olmuştur. Hazırlanan helvaya nezaret eder,

Mevsim-i sayfın egerçi gülşen ü sahrâsı var

Vakt-i sermânın da lâkin sohbet-i helvâsı var

diyerek helva sohbetlerini şenlendirirdi (Ali Emîrî 1328: 252-253).

Şehirdeki sanat toplantıları kış mevsiminde genellikle zengin kimselerin konaklarında yaşanırken, bahar ve yaz aylarında ise Hayâlî Efendi'nin şehrin tanınmış mesire yerlerinden birisi olan Kırklar Dağı'ndaki "Kavs Köşkü"nde yapılırdı. Bunun dışında Dicle kenarındaki mesire yerleri de devrin sanatçılarının zaman zaman bir araya geldikleri yerlerdendir.

Diyarbakır'da sanat meraklılarının bir araya geldikleri farklı mekânlardan birisi de Hasretî'nin kahvehanesidir. Gençliğinde kahveci çıraklığı yapan Hasretî, sonraları bir kahvehane sahibi olmuştur. Buradaki ikramlarından hayli memnun olan müdavimleri, buraya gelerek çoğunlukla Ebâ Müslim, Battal Gazi ve Kan Kalesi Destanı gibi Türkçe yazılan mensur ve manzum eserleri dinlerlerdi (Ali Emîrî 1328: 215; Kadioğlu 2014: 250).

Şehirde hep var olan bu edebî hareketlilik Türk edebiyatının meşhur seyyahı Evliya Çelebi'nin de dikkatinden kaçmamıştır. Çelebi, "Bu Diyarbakır'da nice yüz fasîh ü belîğ şu'arâ-yı kâmiller vardır ki her biri Fuzûlî ve Rûhî-misâldir. Birçoğu ile hem-enîs ü celîs olduk. Hakkâ ki emsâlleri nâ-mevcûd birer zât-ı fezâil-nümâdır." (Evliya Çelebi 1314: 59) cümleleriyle bu canlılığı dile getirmiştir.

4. Sonuç

Sonuç olarak Diyarbakır, sahip olduğu idari, coğrafi ve iktisadi konumuna paralel olarak İmparatorluğun doğusunda, Türk kültür ve edebiyatının önemli merkezlerinden biri

olabilmiştir. Yetiştirdiği bilim ve sanat adamlarıyla kültür dünyamıza önemli katkılar sağlayan şehir, kültür tarihimizdeki hâmilik geleneğine örneklik teşkil edecek uygulamalarıyla da dikkat çekmiştir. Diyarbakırlı bilim ve sanat adamları ile eserlerinden bahseden *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid'e* göre buradaki edebî çevrelerin birkaç farklı oluşum olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Bunlar, Çeteci Abdullah Paşa ve Hafîd Paşa gibi devlet adamları; yörenin yetiştirdiği önemli sanatçılardan olan Âgâh ve Hâmî ile şiir ve sanata meraklı Râmîş ve Hamdî gibi tüccarlar etrafında oluşan edebî çevre ile Hasretî isimli şiir meraklısı bir kahvecinin kahvehanesidir. Bunlardan başka mevsimine göre Hayalî Efendi'nin Kavs Köşkü ve Kırklar Dağı ile Dicle kenarındaki mesire yerleri de yörenin sanat hayatının gelişmesine katkı sağlayan mekânlardan olmuştur.

Summary

Classical Turkish literature attracts attention as a literary literature which has continued to develop through the means of giving value to culture and literature. When the historical trend of Turkish literature is investigated, it is seen that in some periods artists are gathered around some centers and people who are interested in science, art and literature.

At the beginning of these meetings are the houses of the palace of the sultan and other state ministers, the palaces of the princes and the houses of the pasha and beyler in the provinces. Apart from these, the poets also have meetings among themselves. As literary tradition has developed from the side of the literary circles formed in these centers, it has become widespread.

Diyarbakır, which is located in the east part of the Empire, managed to be one of the most prominent centers of Turkish culture and literature in parallel to its administrative, geographical and economic position. The province, which made substantial contributions to our cultural world thanks to its scientists and artists, has also gained attraction by its implementations that could serve as an example to hâmilik (protectorate) custom in our cultural history. According to *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid* which mentions scientists and artists of Diyarbakır, in Ottoman era it is seen that the literary community emerged in several different forms. These are; one literary community emerged around statesmen like Çeteci Abdullah Pasha and Hafîd Pasha, the remarkable artists of the region Âgâh and Hâmî, the merchants who are enthusiastic to poetry and art Râmîş and Hamdî, and another one is a coffee house of a poetry enthusiast owner named Hasretî. In addition, in accordance with the season Hayali Efendi's Kavs Mansion, Mountain Kırklar, promenades along with river Dicle could be regarded as places that contribute to the art life of the region.

Kaynakça

- AKA, İsmail (1998). "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hâkimiyeti.", *Diyarbakır'ı Tanıtan Adam Şevket Beysanoğlu'na Yazarlık Hayatının 60. Yılı Armağanı*, Ankara: Ziya Gökalp Derneği Yay.
- AKGÜNDÜZ, Hasan (1998). "Tarih Boyunca Çevresinin Eğitim, Bilim ve Kültür Merkezi Olarak Diyarbakır.", *Diyarbakır'ı Tanıtan Adam Şevket Beysanoğlu'na Yazarlık Hayatının 60. Yılı Armağanı*, Ankara: Ziya Gökalp Derneği Yay.
- AKPINAR, Şerife (2006). *Âgâh Dîvânı ve İncelenmesi*, Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Ali Emîrî (1328). *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*, İstanbul.
- Ali Emîrî (Yazma), *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*, Millet Kütüphanesi Tarih 781/1.
- BEYSANOĞLU, Şevket (1957). *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları 1*, İstanbul: Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Neşriyatı.
- BEYSANOĞLU, Şevket (1992). *Kültürümüzde Diyarbakır*, Ankara: San Matbaası.
- BEYSANOĞLU, Şevket (1997a). *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları 2*, Ankara: Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Neşriyatı.
- BEYSANOĞLU, Şevket (1997b). *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları 3*, Ankara: Diyarbakır Tanıtma, Kültür ve Yardımlaşma Vakfı Yay.
- EKMEKÇİ, Güneş (2008). *XVI. Yüzyıl Diyarbakır Şairleri*, Dicle Üni. SBE, YLT.
- Evliya Çelebi (1314). *Seyahatnâme*, 4, İstanbul: 1314.
- GÖYÜNÇ, Nejat (1994). "Diyarbakır.", *İslâm Ansiklopedisi*, IX: 464-469, İstanbul: TDV Yay.
- İPEKTEN, Haluk (1996). *Dîvân Edebiyatında Edebî Muhitler*, İstanbul MEB Yay.
- İSEN, Mustafa (1997). *Ötelerden Bir Ses*, Ankara: Akçağ Yay.
- KADIOĞLU, İdris (2010). "Diyarbakır Encümen-i Dânişî'nin Üstad Şairi Âgâh ve Devrindeki Şairler Üzerindeki Etkisi", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 4: 35-45.
- KADIOĞLU, İdris (2014). *Alî Emîrî, Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*, Ankara: Son Çağ Yay.
- ÜNAL, M. Ali (1999). "XVI ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbakır Eyaletine Tabi Sancakların İdari Statüleri.", *Osmanlı Devri Üzerine Makaleler Araştırmalar*, Isparta: Kardelen Kitabevi. 170-177.
- YİNANÇ, Mükrimin Halil (1977). "Diyarbakır.", *İslâm Ansiklopedisi*, III: 601-626, İstanbul: MEB Yay.

ARUZ VEZNİNİN TÜRK ŞİİRİNE TATBİKİNDE BAŞVURULAN İMLÂ/TELAFFUZ TASARRUFLARI VE MAHİYETLERİ

SPELLING/PRONUNCIATION SAVINGS AND PROPERTIES APPLIED IN THE ADAPTATION OF ARUZ PROSODY TO TURKISH POETRY

Mesut Bayram DÜZENLİ *
Şahap BULAK**

Öz

Tanzimat döneminden beri edebiyatçılar, eleştirmenler ve akademik çevrelerce hemen hemen bütün yönleriyle uzun uzadıya tartışılmasına rağmen, bugün aruz vezni ile ilgili çözülmesi gereken birçok sorun bulunmaktadır. Bu sorunların başında “aruz imlâsı”, “imlâsızlık”, “aruz tasarrufları” ve “aruz kusurları” gibi adlarla anılan ve aruz vezninin Türk şiirine tatbikinde yaşanan güçlükleri aşmak için başvurulan imlâ/teklaffuz tasarrufları gelir. Adlandırılmasında dahi bir kabul birliğı sağlanamayan söz konusu sorun, bugüne kadar çokça tartışılmış; fakat bir çözüme kavuşturulamamıştır. Aruz tasarruflarının enine boyuna tartışılarak konunun açıklığına kavuşturulabilmesi için öncelikle bu veznin, Türk şiirine tatbikinde yaşanan güçlükleri aşmak amacıyla başvurulan bütün imlâ/teklaffuz tasarruflarının tanınması ve tanıtılması gerekir.

Bu çalışmada, aruz vezninin Türk şiirine tatbikinde yaşanan güçlükleri aşmak amacıyla başvurulan imlâ/teklaffuz tasarrufları olan “imâle, zihâf, tavsîl, tahrîk, teskîn, teşdîd, tahfîf, tezyîd, tenkîs, tebdîl, tefrîk”, öncelikle kelime ve terim anlamları verilerek Klasik şiirin farklı dönemlerinde farklı şairlerinin şiirlerinden seçilen örneklerle bütün yönleriyle tanıtılmıştır. Veznin mısra’â sorunsuz bir şekilde tatbik edilebilmesi için ihtiyaç duyulan açık veya kapalı heceyi elde etmek ya da mısradaki hece fazlalığını veya hece eksikliğini gidermek amacıyla başvurulduğu tespit edilen söz konusu tasarruflar hakkında Türkçe dilbilgisi kuralları çerçevesinde bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu bağlamda, aruzun Türkçeye tatbikinde başvurulan teklaffuz ve imlâ tasarrufları, topyekûn kusur olarak değil, imlâ/teklaffuz çeşitliliğı ve imlâ/teklaffuz sapması olarak iki farklı grupta değerlendirilmiştir. Türkçenin yapısına zarar vermeyen imlâ/teklaffuz tasarrufları caiz olarak değerlendirilerek imlâ/teklaffuz çeşitliliğı; Türkçenin yapısına zarar veren imlâ/teklaffuz tasarrufları ise fahiş olarak değerlendirilerek imlâ/teklaffuz sapması olarak kabul edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Türkçe, Klasik Türk Şiiri, vezin, aruz vezni, imlâ, teklaffuz, tasarruf.

* Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı. orcid.org/0000-0003-3479-8244

** Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili. orcid.org/0000-0002-6459-3680

Abstract

Despite it has been broadly discussed with all aspects by writers, critics and academic circles since Tanzimat era, still today there are many problems about aruz prosody to be solved. At the beginning of the problems, there comes spelling /pronunciation savings referred as 'aruz prosody spelling', 'lack of spelling', 'aruz prosody savings' and 'aruz prosody defects' which are consulted to overcome difficulties faced when adapting aruz prosody measure to Turkish poetry. The case in point, which can not be achieved a consensus even on its denotation, although it has been discussed sizably up to today, hasn't been come to a solution yet. In order to be clear about aruz prosody savings, firstly it is a need to describe and identify all the spelling/pronunciation savings which are consulted to overcome difficulties faced during the application of aruz prosody to Turkish poetry.

In this study spelling-pronunciation terms called 'imale, zihaf, tavsil, tahrik, teskin, teşdid, tahfif, tezyid, tenkis, tebdil, tefrik' which are used in order to overcome difficulties faced while adapting aruz prosody savings to Turkish poetry are introduced with all aspects of word and term meanings via examples of Classical poetry which are chosen from different poet's poems that have been written in different periods. Some assessments were made by staying loyal to structure of Turkish grammar rules on the subject savings, which are needed to obtain the open or closed syllables or eliminate the excessiveness or deficiency of syllables during adaptation of aruz prosody into Turkish. In this regard, spelling and pronunciation savings, which are used in adapting aruz prosody to Turkish, have been evaluated in two different groups, not as total defects, but as spelling/pronunciation variation and spelling/pronunciation deviation. Spelling /pronunciation savings which are not harmful for Turkish structure are evaluated as allowable and accepted as spelling/pronunciation variation; but savings which are harmful for Turkish structure are evaluated as out of sight, are accepted as spelling/pronunciation deviation.

Keywords

Turkish, Classical Turkish poetry, prosody, Arabic prosody, spelling, pronunciation, saving.



1. Giriş

Klasik edebiyat, Tanzimat edebiyatı ile birlikte şekil ve muhteva bakımından tarih sahnesinden çekilmeye başlasa da bu edebiyatın şiir ölçüsü olan aruz vezni, 20. yüzyılın ilk yarısına kadar başarılı bir şekilde kullanılmaya devam etmiştir. Klasik edebiyata, dolayısıyla da aruz veznine ilk hücumlar Tanzimat'la birlikte başlamıştır. Ziya Paşa, “Şiir ve İnşâ” adlı makalesindeki “Bizim tabî olan şiir ve inşâmız taşra halkı ile İstanbul ahâlîsinin avâmı beyninde hâlâ durmaktadır. Bizim şiirimiz hani şâirlerin nâ-mevozûn diye beğenmedikleri avâm şarkıları ve taşralarda ve çöğür şâirleri arasında ‘deyiş’ ve ‘üçleme’ ve ‘kayabaşı’ ta’bir olunan nazımlardır.” (Ziya Paşa 1868) ifadesi ile Klasik şiirin karşısına Halk şiirini koymakla kalmamış; aynı zamanda altı asırdır kullanılan aruz veznini bir çırpıda gayrı millî kabul ederek Türklerin asıl vezninin hece ölçüsü olduğunu ilan etmiştir. Klasik edebiyata ve aruza karşı alınan bu cephe, Namık Kemal’in “Tahrîb-i Harâbât” adlı eserinde, Enderunlu Vâsîf’in şiirini ve şairliğini anlatırken ifade ettiği;

Vâsîf’in eş’ârında cehline delâlet eder hiçbir söz olmadığı gibi Divan’ının nısfından ziyâdesi dahi ‘Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol!’ musra’ı gibi selâset değil envâ-ı rekâket ile âlûdedir. O da kendi kendine ve zamânın şive-i tekellümüne mutâbık sûrette bir vâdi açmak istemiş; efâ’il-tefâ’il belâsıyla muvaffak olamamış. Vehbî değil İbn-i Kemâl olsa idi yine Nâbî yolunda bir şâir olmasında ihtimâl yok idi. Çünkü Nâbî, sırf Acem mukallidliği, Vâsîf ise yalnızca İstanbul Türkçesi şivesinde şi’r söylemeği iltizâm etmişler. Bu hâle göre Vâsîf, eğer temâyülât-ı mücidânesini evzân-ı Acem yerine parmak hesâbını iltizâm derecesine götürebileydi, milletimizde meşhûr ve muktedir şâir olurdu. (Namık Kemal 1303: 97-98)

sözleriyle daha da genişlemiştir. Manastırlı Fâik’in hece ölçüsünü anlattığı eserine “Türkçe Aruz” adını vermesi ve Ahmed Cevdet Paşa’nın bu esere yazdığı takrizde yer alan düşünceleri, aynı anlayışın devamından başka bir şey değildir.

Aruz veznine karşı çıkanlar, bu itirazlarını çeşitli gerekçelere dayandırır. Mesela, Ahmed Reşid Bey, “Şiir Nedir” adlı makalesinde aruzun mahzurlarını ve bu sebeple vazgeçilmesinin lüzumunu dile getirdiği görüşleri aktarırken aruzun asırlardan beri kullanıldığı hâlde Türkçe için yabancı olmaktan kurtulamadığını, çünkü Türkçenin iki dilin tesirinde kalmasına rağmen esas yapısını muhafaza ettiğini; aruz vezninin birtakım imâleleri ihtiva ettiğini, hâlbuki Türkçede med ve imâle bulunmadığını; kullandığımız Arapça ve Farsça kelimelerin imâlesinin şivemize uygun olmadığını, bu yüzden şiirimizin kaidelerini bilmeyenlere göre Türk şiir dilinin yabancı bir dil gibi gelişeceğini söyler. Bunun ise şiirimizdeki duygu ve manayı anlamaya mani olacağını, böylece aruzun bizde kullanılmasının yarar yerine zarar vereceğini ifade eder. (Kolcu 2007: 81-82)

Benzer düşünceleri Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ* adlı eseri ile *Türkçe Aruz* adlı esere yazdığı takrizlerinde tekrarlar. O da söz konusu yazılarında, Türk dilinin tabii vezninin parmak hesabı olduğunu, Rum şairlerinin manzumelerinde Fars vezinlerini kullanmak suretiyle Türk lehçesini değiştirdiklerini, Arap aruzu ile Fars aruzunun birbirlerinden farklı birer ilim olduğunu ve Türk şairlerinin Fars vezinlerini tercih ettiklerini söyler. Ahmed Cevdet Paşa, Arap ve Fars aruzunun maksur ve medlerle Arap ve Fars diline uygun olarak düzenlendiğini; oysa Türkçede med olmadığını; (ا، و، ي) “elif, vav, ye” harflerinin hareke görevinde kullanıldığını ve bu harflerin telaffuzda imâle/med görevinde kullanılmayacağını; dolayısıyla Türk şiirine Arap ve Fars vezinlerini tatbik etmenin mümkün olmadığını; nitekim Rum şairlerinin Osmanlı şiirine Arap ve Fars vezinlerini tatbik etmekle kelimelerin sonundan başka,

baş taraflarını bile meddeylemek zorunda kaldıklarını ifade ederek Süleyman Çelebi'nin;

*Allâh adı olsa her işün öni
Hergiz ebter olmaya anun sonı*

beytini örnek olarak verir. Ahmed Cevdet Paşa, bu beytin hece bakımından doğru olduğunu; ancak Fars vezni üzere takti edilse "Allâh" lafzının kısa ve "adı" kelimesinin hem başının hem de sonunun imâleli okunacağını; bunun ise Türk lehçesini bozacağını dile getirir. (Kolcu 2007: 71-73)

Diğer taraftan Fuad Köprülü ve Haluk İpekten, aruza dair eser yazan müelliflerin Klasik Türk nazmına mahsus aruz kaidelerini tespitte lüzum görmediğini; Türk edebiyatında Arap ve İran aruz kaide ve kalıpları hakkında bilgi veren bazı kitap ve risaleler yazılmış olmakla birlikte, Arap ve İran edebiyatında olduğu gibi aruz ölçülerini inceleyen, tartışarak yeniden düzenlemeye çalışan ve Türk diline uygun yeni bahir ya da kalıplar öneren yazarlar çıkmadığı için bu ölçünün uygulanmasının yalnızca onu kullanan şairlere kaldığını; Türk şairlerinin de Türkçeyi böylesine yabancı bir şiir ölçüsü içinde söylemede büyük güçlüklerle karşılaştıklarını; ancak pek çok hata, zorlama, uzatma ve kısaltmalarla Türkçeyi bu ölçüye uydurmaya çalıştıklarını söylemişlerdir. (Köprülü 1978: 649; İpekten 2008: 140-141)

İranlılar, Araplardan aruzu alırken bu veznin Arap şiirinde olan önemli beş bahrini, Fars dilinin yapısına uygun bulmadıkları için almamış; bunların yerine, Farsçanın yapısı ve tabii ahengine uygun yeni bahir ve vezinler bulma yoluna gitmişlerdir. Ayrıca, Fars şiirine tatbikinde Arapça ve Farsça arasındaki yapı ve köken farklılığının oluşturduğu güçlükleri aşmak için telaffuz ve imlâda birtakım tasarruflara başvurmuşlardır. "İhtiyârât-ı şâiri" terimi ile karşılanan bu tasarruflar zamanla çoğalınca İranlılar, Arap şiirinden alıp uzun yıllar taklidî olarak kullandıkları aruz veznini Farsçanın ses, şekil, kelime ve cümle yapısına göre yeniden ele alarak kendilerine özgü bir aruz oluşturma gayretine girmişlerdir. Nitekim Şemseddîn Muhammed b. Kays, aruz vezninin Farsça dil yapısına göre usul ve esaslarını belirleyip bunu, "El-Mu'cem fi Me'âyiri Eş'âri'l-'Acem" isimli eseriyle kayıt altına almıştır. Böylece, aruz vezninin Fars şiirine tatbikinde yaşanan güçlüklerle çözüm getirilerek aruz vezninin Farsçaya intibakı sağlanmış ve "Aruz aruzu" nun yanı sıra bir "Fars aruzu" oluşturulmuştur. (Köprülü 1999: 332-334; Çetin 1991: 431-432)

İranlıların aruzu bu şekilde kendi şiirlerine uyarlamalarına rağmen, Türk şairleri İran aruzunun "muktedâb, mütedârik, cedîd, karîb ve müşâkil" bahirleri hâricinde kalan bahirlerdeki bazı vezinleri seçerek almışlar ve bunları işlemekle yetinmişlerdir. (Çetin 1991: 431-432)¹ Hâl böyle olunca, yapı ve köken bakımından Arapça ve Farsçadan farklı olan Türkçenin ses, şekil, kelime ve cümle yapısı, Arapça üzerine kurulan ve daha sonra Farsçaya uyarlanan aruz veznine pek uyumlu olmadığından aruz vezninin Türk şiirine tatbikinde karşılaşılan güçlükleri aşmak için bazı imlâ ve telaffuz tasarruflarına başvurulmuştur. Bir sistematığı yazılmadığından bireysel girişimlerden ibaret kalan bu tasarruflar, bireyselliği aşıp aruz veznini kullanan bütün şairleri bağlayan bir sisteme dönüştürmüştür.

Tanzimat döneminden bugüne kadar edebiyatçılar, eleştirmenler ve akademik çevrelerce hemen hemen bütün yönleriyle uzun uzadıya tartışılmasına rağmen, bugün aruz vezni ile ilgili çözülmesi gereken birçok sorun bulunmaktadır. Bu sorunların başında şüphesiz "aruz imlâsı", "imlâsızlık", "aruz tasarrufları" ve "aruz kusurları" gibi adlarla anılan ve aruz vezninin Türk

¹ Rıza Nur, "Türk Aruzu" adlı makalesinde Arap ve Acem aruzlarını araştırdığını; Türklerin kullandığı aruzun her ikisinden de farklı olduğunu; bunun da aruzun millileştiğinin bir göstergesi olduğunu söyler. Rıza Nur, Türklerin bu ölçüyü kullanırken kendi kullanabilecekleri aruzu kendilerinin ortaya koyduklarını ifade ederek aruzun Acemlerden hiçbir değişiklik yapılmadan alındığı düşüncesine karşı çıkar. (Kahraman, 1996: 171-172)

şiiirine tatbikinde ² yaşanan güçlükleri aşmak için başvurulan imlâ/telaffuz tasarrufları gelir. ³ Adlandırılmasında dahi bir kabul birliği sağlanamayan söz konusu sorunlar, bugüne kadar çokça tartışılmış; fakat bir çözüme kavuşturulamamıştır. Bunun en önemli sebebi, aslında ülkemizdeki bilimsel araştırmaların genel sorunu olan yöntem sorunu, daha doğrusu yöntemsizlik sorunudur. Aruz vezninin Türk şiiirine tatbikinde karşılaşılan güçlükleri aşabilmek için başvurulan imlâ/telaffuz tasarrufları hakkında yapılan araştırmalardan da bu sebeple herhangi bir netice elde edilememektedir.

Türkçe, yapı ve köken bakımından Arapçadan farklı olduğundan Arapçaya ait metrik bir sistemden oluşan aruz vezninin Türk şiiirine tatbiki kolay olmamıştır. Şairler, bu mecrada karşılaştıkları sorunları aşmak için bazı tasarruflarda bulunmuşlardır. Arap ve Fars şairlerin, aruz vezniyle ilgili karşılaştığı güçlükleri aşmak için başvurduğu imlâ/telaffuz tasarrufları tabii karşılanırken aruz vezninin Türk şiiirine tatbikinde Arapça ve Farsça aruz kurallarının esas alınması sebebiyle Türk şairlerinin başvurduğu imlâ/telaffuz tasarrufları genellikle kusur olarak kabul edilmiştir. ⁴ Hâlbuki aruz vezni Türk şiiirine tatbik edilirken Arapça ve Farsça kuralları esas almak doğru olmadığı gibi vicdanî de değildir. Bu konuda sağlıklı tespitlerde bulunabilmek için doğru ve adil bir ölçü belirlenmeli ve aruzun Türk şiiirine tatbiki tartışılırken bu ölçüye göre hareket edilmelidir. Bu ölçü de Türkçe dilbilgisi kurallarıdır. Yani, aruz mecburiyetiyle başvurulan tasarrufları, bir vezin kusuru veya “kıyâsa muhâlefet” ve “galat-ı tahakkümü” adı altında fesahati bozan unsurlar olarak görülmeden önce, bunların konuşma veya yazı dilinde bir kurala isnadının olup olmadığının tespit edilmesi gerekir⁵.

Aruz vezniyle ilgili sorunların konu alındığı araştırmalarda, bu veznin Türk şiiirine tatbikinde başvurulan imlâ/telaffuz tasarruflarından genellikle *med*, *imâle* ve *zihâf* gibi birkaç konu gündeme getirilmekte ve tartışılmaktadır. Bunların dışında aruz tasarrufu sayılabilecek onlarca husus varken sadece bunların tartışılması, mevcut sorunu çözemediği gibi konunun tam manasıyla anlaşılmasını da sağlayamamaktadır. Aruz tasarruflarının enine boyuna tartışılarak konunun açıklığa kavuşturulabilmesi için bu veznin, Türk şiiirine tatbikinde yaşanan güçlükleri aşmak amacıyla başvurulan bütün imlâ/telaffuz tasarruflarının tanınması ve tanıtılması gerekir. Bu amaçla bu çalışmada, aruz vezninin Türkçeye uygulanmasında ortaya çıkan güçlükleri ortadan kaldırmak için yapılan imlâ/telaffuz tasarrufları öncelikle örneklem yardımıyla tanıtılmış, daha sonra bunlar hakkında Türkçe dilbilgisi kuralları çerçevesinde bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu bağlamda, aruzun Türkçeye tatbikinde başvurulan telaffuz ve imlâ tasarrufları, topyekûn kusur olarak değil, *imlâ/telaffuz çeşitliliği* ve *imlâ/telaffuz*

² Bugüne kadar aruzla ilgili yapılan yayınlarda genellikle Türkçenin aruza tatbik edildiği şeklinde yanlış bir ifade kullanılmıştır. Hâlbuki söz konusu durumda, esas olan dil olduğu için ölçü dile tatbik edilir. Nitekim aruz vezninin Klasik şiiire tatbikinde yaşanan sorunları aşmak için dilde değil, kelimelerde birtakım imlâ/telaffuz tasarruflarına başvurulmuş ve bu tasarruflar genellikle söz konusu kullanımlarla sınırlı kalmıştır. Bu sebeple bu çalışmada söz konusu ifade, “*aruz vezninin Türk şiiirine tatbiki*” şeklinde kullanılmıştır.

³ Aruz vezninin Türk şiiirine tatbikinde başvurulan tasarrufların bir kısmı imlâ ve telaffuz tasarrufu, bir kısmı ise telaffuz tasarrufundan oluştuğu için bu çalışmada söz konusu tasarruflar imlâ/telaffuz tasarrufları olarak adlandırılmıştır.

⁴ Osmanlı belâğatçilerinden El-Hac İbrahim, A. Cevdet Paşa'nın *Belâğât-ı Osmâniyye* adlı eserine şerh olarak yazdığı *Şerh-i Belâğât* (bs. 1883/84) adlı eserinde, Ebu'n-Necm'in Arap dilinin ileri gelenlerinden olduğu için yapısını değiştirmek suretiyle kelimeyi istediği gibi kullanma hakkına da sahip olduğunu; ancak Abdülhak Hamid'in böyle bir hakkının bulunmadığını dile getirmektedir. (Dağlar 2007: 339-340)

⁵ *Talim-i Edebiyat* müellifi R. Mahmud Ekrem, “Müşkülpesentlik” bahsinde, meşhur ediplerin eserlerindeki kusurlardan pek çoğunun sanatkârlıklarının tabii bir neticesi olduğunu ifade ederek bu durumun onlar için bir noksan olmadığını söyler; müsamaha ile yaklaşmak suretiyle onları vezin ve kafiye gibi şiiirin şekille ilgili katı kurallarının kiskacından kurtarır. Nitekim Ekrem'in, eskilerin “irtikâb” olarak değerlendirdiği kıyasa muhalefet ifadesi yerine, “galat-ı tahakkümü / zorlayıcı yanlış” kavramını kullanması dikkat çekicidir. (R. Mahmud Ekrem, 1299: 68)

sapması olarak iki farklı grupta değerlendirilmiştir. Türkçenin yapısına zarar vermeyen imlâ/telaffuz tasarrufları caiz olarak değerlendirilerek *imlâ/telaffuz çeşitliliği*; Türkçenin yapısına zarar veren imlâ/telaffuz tasarrufları ise fahiş olarak değerlendirilerek *imlâ/telaffuz sapması* olarak kabul edilmiştir.

2. Aruz Vezninin Türk Şiirine Tatbikinde Başvurulan İmlâ/Telaffuz Tasarrufları ve Mahiyetleri

2.1. İmâle

Sözlük anlamı “*meylettirmek, bir tarafa eğmek*” olan imâle, terim olarak “*bir mısra’ı aruz veznine uydurabilmek için esasen kısa olan bir heceyi uzatarak okumak*” anlamına gelir. Zihâfın tersidir. Kısa (açık) hece, imâle ile uzatılarak okununca iki hece (uzun/kapalı) hükmü kazanır. Oğuz Türkçesi yazı dilinde uzun ünlü olmadığından Klasik şiirin özellikle ilk dönemlerinde imâleyle sıkça başvurulmuştur. Türkçede Arapça ve Farsça kelimelerin çoğalması ve şairlerin aruz vezni deneyimlerinin artmasıyla Türk şiirinde imâle giderek azalmış; ancak hiçbir zaman tamamen ortadan kalkmamıştır. (İpekten 2008: 146) Klasik şiirde yapılan imâleler, niteliklerine göre imâle-i memdûde ve imâle-i maksûre olmak üzere ikiye ayrılır.

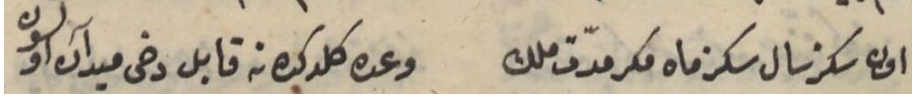
2.1.1. İmâle-i Memdûde (Med/Temdîd)

Aruz kalıbının mısra’a kusursuz uygulanabilmesi için, esasen bir heceden ibaret olan Arapça ve Farsça kelimelerdeki ünsüzle biten uzun ünlülü bir hecenin içerisindeki uzun ünlüden veya iki ünsüzle biten bir hecenin sonundaki iki ünsüzden dolayı, biri uzun (_) ve biri kısa (.) olmak üzere iki hece olarak okumaya imâle-i memdûde denir. İmâle-i memdûde, Arapça ve Farsça kökenli kelimelerdeki “*âb, ân*” (uzun ünlü+ünsüz); “*tâb, mâh*” (ünsüz+uzun ünlü+ünsüz); “*eşk, aşk*” (ünlü+ünsüz+ünsüz) ve “*reşk, derd*” (ünsüz+ünlü+ünsüz+ünsüz) gibi hecelerde yapılır. Esasen tek heceden oluşan bu tür heceler, bir buçuk hece kabul edilir. Med veya temdîd olarak da adlandırılan söz konusu imâle, aruzda mısra’ın ahengini artıran bir unsur olarak görülmektedir⁶. Örneğin Enderunlu Fâzıl’ın III. Selim için yazdığı mersiye’nin 19. beytinde geçen “*sâl*” ve “*mâh*” kelimelerindeki medli hecelerin ses değerlerinin korunarak kullanılması, şiirin ahengini artırmanın dışında, padişahın uzunca bir müddet (on sekiz yıl sekiz ay) Osmanlı tahtında kaldığını vurguladığı için, anlama da olumlu katkı sağlamaktadır:

feilâtün / feilâtün / feilâtün / feilün

On sekiz *sâ* / I sekiz *mâ* / *h* meger müd / det-i mülk

Va’de geldikde ne kâbil dahi meydân olsun (Enderunlu Fâzıl [yz.]: 185a)



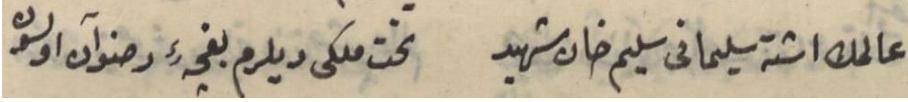
Yine, Enderunlu Fâzıl’ın III. Selim için yazdığı mersiyede medli hecelerin buna benzer şekilde kullanıldığı yerler vardır. “*Âh ol cism-i şerîf ol ten-i pâlûze-misâl* (Enderunlu Fâzıl [yz.]: 185b) mısra’ında geçen “*âh*” kelimesi, kendinden sonra ünlü ile başlayan bir kelime gelmesine rağmen vasl yapılmaksızın -vezin gereği- medli okunmalıdır. Bu durum, şair tarafından anlamı güçlendirmek amacıyla kasten yapılmıştır. Zira “*âh*” hecesinin uzun okunması, şairin acısının büyüklüğünü ve derinliğini anlatması bakımından anlamı tamamlamaktadır.

⁶ İmâle-i memdûdenin hece sonlarında yer alan “elif-nun” harfleriyle yapılmadığını belirten Haluk İpekten, bu şekildeki imâle-i memdûdelerin aruz kusuru olarak görüldüğünü söyler (İpekten 2008: 152)

Bununla birlikte, az da olsa, medli heceler orta hece olarak hesap edilmesi gereken yerler vardır. Aşağıdaki beyitte geçen “*Selîm*” kelimesinde böyle durum söz konusudur:

Âlemin iş / te Süleymâ / nı **Selîm** Hâ /n-1 şehîd

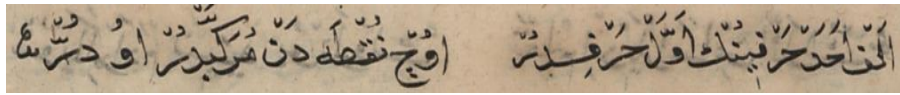
Taht-ı mülkü dilerim bâğçe-i Rıdvân olsun (Enderunlu Fâzıl [yz.]: 185a)



Klasik şiirde, veznin mısra'a sorunsuz tatbiki amacıyla Arapça ve Farsça kelimelerde olduğu gibi, ihtiyaç olması hâlinde, kusur sayılmasına rağmen Türkçe kelimelerde de imâle-i memdûdeye başvurulmuştur. (İpekten 2008: 154) Bu imâleler, eski yazı sisteminde gösterilmesi mümkün ise kelimelerin imlâsında özellikle belirtilmiştir⁷. Böylelikle bazen aruz vezninin mısra'a uygulanmasında yaşanan sorunlar aşılmış, bazen ise bu sorunları aşmanın yanı sıra, mısra anlam olarak da tamamlanmıştır. Örneğin Ârif Hikmet Bey'in, “*Hakk'a karşı durulum êr kişi niyyetine*” mısrasında geçen “*êr*” kelimesinde başvuru imâle-i memdûde, cenaze namazında gür sesle yapılan niyeti hatırlattığı için, bir yandan aruz vezninin mısra'a sorunsuz uygulanabilmesi adına ihtiyaç duyulan hece eksikliğini giderirken diğer yandan mısra'ın anlamını tamamlamıştır.⁸ Aşağıdaki beyitte, *fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün* kalıbını mısra'a sorunsuz uygulayabilmek için Türkçe olmasına rağmen, esasen tek kapalı hece (_) ihtiva eden “*وچ*” “*üç*” kelimesinin ikinci mısra'da med ile bir buçuk hece şeklinde (_ .) okunması gerekmektedir, vezin ancak bu şekilde düzelmektedir:

Elf ehad harfinün evvel harfidür

Üç nokta / dan mürekkebe / dür o dür (b. 1743) (Düzenli 2014: 659; Hüseyin b. Ahmed Sirôzî [yz.]: 158b)



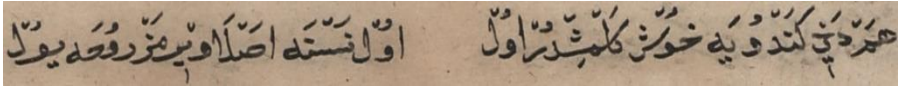
Aşağıdaki beyitte, *fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün* vezni mısra'a sorunsuz tatbik edebilmek için Türkçe olmasına rağmen esasen tek kapalı hece (_) ihtiva eden “*اول*” “*ol*” kelimesinin ikinci mısra'da med ile bir buçuk hece şeklinde (_ .) okunması gerekmektedir. İlk mısra'da yer alan aynı kelimenin uzun okunmasına gerek yoktur. Bu durum, şairin ikinci mısra'da bilinçli bir şekilde medde başvurduğunu göstermektedir:

Hem dahı kendüye hoş gelmişdür ol

Ol nesne / aslâ virmez / rûha yol (b. 4422) (Düzenli 2014: 915; Hüseyin b. Ahmed Sirôzî [yz.]: 158b)

⁷ Şairler, imâlenin gösterilmesinde imlâ harflerinden de yararlanabilmişlerdir ki bununla ilgili “*istihlâf*” adı verilen bir husustan bahsetmekte yarar vardır. İstihlâf, imlâ harflerinin (ا و ی) med harfi hükmünü almasıdır. Bu durumdaki harflere hurûf-ı müstahlefe ismi verilmektedir. İstihlâf ile ilgili Muallim Naci *Istihlâf-ı Edebiyye*'de şu örneği verir: “*Bulsa imkânın hayâlin yâr gelmez yanıma / يانمه / musramdaki “yan / يان”daki müstahlefedir. Hurûf-ı istihlâfın tam aksi ise hurûf-ı ma'zûledir. Istihlâf-ı Edebiyye*'de bununla ilgili olarak şu örnekler verilir: “*Âlem belâya sevk eyler bu ulvî cân (جان) beni*”; “*Hüzne dâir sohbet açdın eyledin mahzûn (محزون) beni*”; “*Ey hod-ârâ eyliyor âyîneler hod-bîn (خدين) seni*” mısralarındaki “*cân / جان*”, “*mahzûn / محزون*” ve “*hod-bîn / خدين*”deki “*elif, vav, ye / اوى*” harfleri ma'zûldür.” (Muallim Naci, 1307: 113-114)

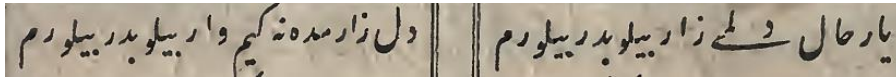
⁸ İsmail Habib Sevük, Namık Kemal'in arkadaşı Arif Hikmet Bey'in bu mısraı beğendiğini ve onu alından öperek tebrik ettiğini söyler. (Saraç, 2008: 113)



Fuzulî'nin, *feilâtün / feilâtün / feilâtün / feilün* vezniyle yazılmış aşağıdaki beyitinde geçen “*var*” kelimesinde de aynı durum söz konusudur. Türkçe olan bu kelimedeki ünlü, aruz gereği bir buçuk hece oluşturacak şekilde okunmalıdır:

Yâr hâl-i dilimi zâr bilüpdür bilürem

Dil-i zârum / da ne kim vâ / r bilüpdür / bilürem (G 191/1) (Gölpınarlı 1985: 107; Fuzûlî [yz.] 1838: 67)



Uzun ünlü ihtiva etmeyen Türkçe kelimelerde, Arapça ve Farsça kökenli kelimelerdeki “*âb, ân*” (uzun ünlü+ünsüz) veya “*tâb, mâh*” (ünsüz+uzun ünlü+ünsüz) benzeri uzun ünlülü hecelerde olduğu gibi imâle-i memdûde yapmak kusur sayılabilir. Vurgu ve tonlama gerekmeyen yerlerde, Türkçe kelimelerdeki ünlülerin uzun telaffuz edilmesi, Türkçenin dil yapısına aykırıdır. Zira, Klasik şiirin dili olan Oğuz Türkçesinde aslî uzun ünlü yoktur. Ancak, dikkat edilirse bu tür kelimelerde, Türkçe kelimelerin Arap alfabesiyle birkaç farklı şekilde yazılabilmesinin sağladığı imkândan faydalanma yoluna gidildiğini görülecektir. “*اول*”, “*اوچ*”, ve “*وار*” kelimelerinde görüldüğü üzere, imlâ harfi olan /و/ ve /ا/ harfleri, med harfleri olarak değerlendirilip bu harflerde istihlâf yapılmıştır. Dolayısıyla bu harfler, artık hurûf-ı müstahlefe hükmü almıştır. Bununla birlikte kelimeler, imlâ bakımından mısra’a uygun gibi görünse de telaffuzda kelimelerin uzun okunmasından kaynaklanan kusur ortadan kalkmadığı için bu tasarruflar fahiş olarak görülüp imlâ/telaffuz sapması olarak değerlendirilmelidir.

Arapça ve Farsça kökenli kelimelerdeki “*eşk*” (ünlü+ünsüz+ünsüz) ve “*reşk, derd*” gibi (ünsüz+ünlü+ünsüz+ünsüz) hecelerde yapılan imâle-i memdûdenin ise, Türkçe kelimelerde yapılmasının Türkçenin dil yapısı açısından bir sakıncası yoktur. Çünkü Türkçe hece türleri arasında da “*alt, üst*” (ünlü+ünsüz+ünsüz) ve “*dört, kırk*” (ünsüz+ünlü+ünsüz+ünsüz) gibi heceler vardır. Bu sebeple, adil bir yaklaşım için nasıl Arapça ve Farsça kökenli kelimelerde yapılan bu tür imâleler caiz görülüyorsa, Türkçe kelimelerde yapılan bu tür imâleler de caiz görülmelidir. Bâkî'nin Kanuni Mersiyesi'nin bir beytinde kullandığı “*kırk*” kelimesi, gerek anlamı tamamlaması, gerekse Arapça ve Farsça medli kelimelere benzemesi bakımından buradaki med caiz olarak görülmelidir:

mef'ûlü / fâilâtü / mefâilü / fâilün

Halk-ı ci / hâna **kırk** / sekiz gün tu / yurmadı

Bir hafta êtdi gayrılar ancak bu hâleti (Mersiye 8/4) (Küçük: 59; Bâkî [yz.] 22b)



2.1.2. İmâle-i Maksûre

Oğuz Türkçesi yazı dilinde aslî uzun ünlü bulunmaması ve aruz vezninin sorunsuz tatbikinde uzun ünlülerin önemli olması, bu veznin Türk şiirine tatbikinde birtakım sorunların yaşanmasını beraberinde getirmiştir. Söz konusu sorunları aşmak için Türkçe kelimelerde ihtiyaç duyulan yerlerdeki ünlüler uzatılarak vezinde yaşanan aksaklıklar giderilmeye

çalışılmıştır. *İmâle-i maksûre* adı verilen bu tür uzatmalar yardımı ile aruz ölçüsünün Türk şiirine sorunsuz tatbiki kolaylaşmış; ancak bazen de yersiz kullanımdan dolayı kelimeler tanınmayacak şekillere sokulmuştur.

Aşağıdaki beyitte, *mefâilün / mefâilün / feûlün* kalıbının mısra'a sorunsuz uygulanabilmesi için koyu yazılan heceler, imâle yardımı ile uzun ünlülü okunmalıdır:

İşitdün **i** / se **sözüme** / kulak dut

Gidermegil / **sözümü ku**/lağundan (b. 4) (Mansuroğlu 1956: 4; İz [yz.] 2010: 109)

اشیدوکیسه سوزوده قلق طون کدرماکل سوزومی قوله و کدان

Aşağıdaki beyitte, *mefâilün / mefâilün / feûlün* kalıbının mısra'a sorunsuz uygulanabilmesi için koyu yazılan heceler, imâle ile uzun ünlülü okunmalıdır:

Yol **erenle** / ri **göçüp yo** / la girdi

Döğeyorur / âhir dün**be** / ki servân (b. 12) (Mansuroğlu 1956: 4; İz [yz.] 2010: 109)

بول ار نلری کوچوب بوله کیردی دوکه بورر آخر دنباکی سروان

Aşağıdaki beyitlerde, *feilâtün / mefâilün / feilün* kalıbının mısra'a sorunsuz uygulanabilmesi için koyu yazılan heceler, kısa olmasına rağmen veznin uzun hecelerine denk geldiği için imâleli okunmalıdır:

Gönül **alma** / ğa kıldun âl / iy dost

Ne gönül câ / nı **dahı** al / iy dost (G 10/1) (Biltekin 2003: 113; Tarlan 1942: 75)

کونک الما غه قلذک آل ای دپیت در ککل جان دانی آل ای دپیت

Şol harâmî / gözüne kan / içmek

Emdüğün **süd** / bigi helâl / iy dost (G 10/2) (Biltekin 2003: 113; Tarlan 1942: 75)

شول ای کز حرکت قان اچمک اند گل سند یکی حلال ای دپیت

Klasik şiirin dili olan Oğuz Türkçesinde aslı uzun ünlü olmadığı için yukarıda örnek olarak verilen beyitlerde başvurulan imâle, Türkçenin dil yapısına uygun değildir. Dolayısıyla bu yöntem fahiş olarak görülüp imlâ/telaffuz sapması olarak değerlendirilmelidir. Ancak bazı beyitlerde şairler, vurgu ve tonlama ile imâle yaparken aynı zamanda anlama olumlu katkıda bulunmuşlardır. Örneğin, Nedîm'in aşağıdaki beyitinde, "*döğülmeğe, söğülmeğe, koğulmağa*" kelimelerinin ilk heceleri, tonlamalı olarak okunduğunda şairin çektiği eziyetin tedrici olarak arttığı daha iyi ifade edilmiş olur. Dolayısıyla, vezin gereği uzun okunması gereken söz konusu kısa heceler, tonlu okunmasıyla anlama da olumlu bir katkıda bulunulmuş olur:

mef'ûlü / mefâilü / mefâilü / feûlün

Döğülme / ğe söğülme / ğe koğulma / ğa bi'llâh

Hep kâilim ammâ ki efendim senin olsam (G 81/4) (Gölpınarlı 1951: 312; Nedîm [yz.] 1337: 190)

دو کلمه سو کلکه قوغلمه بالله } هب قائم اماکه افندم سنک اولسم

Bu tür imâlelerde şairler, vurgu ve tonlama ile bir yandan anlama olumlu katkıda bulunurken diğer yandan veznin mısra'a uygulanmasında yaşanan sorunları giderme yoluna gitmişlerdir. Buna rağmen, bu tür imâleler de sırf vezin kaygısıyla yapılan imâleler gibi, akademik yayınlarda kusur sayılabilmektedir. Hâlbuki, vurgu ve tonlamayla anlama olumlu katkıda bulunmak bir kusur değil; olsa olsa bir sanattır. Ayrıca, burada aslî olmasa da ikincil bir uzunluk⁹ söz konusudur. Dolayısıyla, bu tür imâleler caiz olarak kabul edilip imlâ/telaffuz çeşitliliği olarak değerlendirilmelidir.

2.2. Zihâf

Sözlük anlamı “aslından uzak tutmak” olan zihâf, terim olarak “uzun okunması gereken bir ünlüyü vezin zarureti sebebiyle kısa okumak” anlamına gelir. İmâlenin tersidir. Oğuz Türkçesi yazı dilinde aslî uzun ünlü olmadığından sadece Arapça ve Farsça kelimelerde zihâf yapılır. Klasik şiirde imâle kadar sık rastlanmayan zihâf, kelimenin asıl ve alışılmış ahengini bozduğu ve kulağa hoş gelmediği gerekçesiyle büyük aruz kusuru sayılmıştır. Klasik şiirde yapılan zihâflar, niteliklerine göre ikiye ayrılır. Birincisi, esasen uzun olan bir ünlüyü, vezin zarureti nedeniyle kısa okumaktır. Asıl zihâf budur. Diğeri ise, imâle-i memdûde yapılacak yerde yapmamaktır. Söz konusu zihâfların ilkine, ağır kusur sayıldığından, şiirlerde çok fazla rastlanmamaktadır. Ancak, ikinci tür zihâfa, daha küçük kusur sayıldığından, çoğu zaman göz yumulmuştur.

Aşağıdaki beyitte, *feilâtün / feilâtün / feilâtün / feilün* kalıbını mısra'a sorunsuz uygulayabilmek için “غازي” “gâzi” kelimesi uzun ünlülü değil, zihâf ile ikinci ünlüsü kısaltılarak “غاز” “gâzi” şeklinde okunmalıdır: غاز > غازي (gâzi > gâzi).

Kıldı tertîb-i asâkir dahi ta'lîm-i cihâd

Gâziler züm / resine şâ/h-ı şehîdâ / n olsun (Mersiye b. 13) (Enderunlu Fâzıl [yz.]: 165b)

قیدی ترتیب عساکر رضی تعلیم جہاد غازیہ رفو کہ نہ شاہ شہیدان اولو

Aşağıdaki beyitte, *mefâilün / feilâtün / mefâilün / feilün* kalıbını mısra'a sorunsuz uygulayabilmek için “تبارك الله” “tebâreka'llâh” kelimesi, zihâf ile “تبارك الله” “tebâreka'llah” şeklinde; yani lafzâtullahın ikinci hecesindeki uzun ünlü de kısaltılarak okunmalıdır: تبارك الله > تبارك الله (Tebâreka'llâh > Tebâreka'llah)

Nebât-ı la'li sözünden zülâl olur deryâ

Tebâreka'l'lâh eğer şek/ker ise an/cağ ola (G 5/4) (Biltekin 2003: 109; Tarlan 1942: 73)

بنات لعل سندن زلال انور دنیا تبارك الله اگر شکر است انجم اولو

Aşağıdaki beyitte geçen “şeftâlû” kelimesi, her ne kadar orijinal imlâsında olduğu gibi, uzun ünlü ile yazılmışsa da vezin gereği kelimenin son hecesinin kısa okunması gerekmektedir. Bu durum, kelimenin halk dilinde kullanılan “şeftâli” şeklini hatıra getirmektedir:

Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün

⁹ İkincil uzunluk, aslî olmayan; vurgu, tonlama veya ses olayları neticesinde oluşan ünlü uzunluklarıdır.

Yine dış yarısı var sîb-i zenehdânında
 Tâze şeftâ / **lu** yemişler / gibi bostâ / nında
 Gece ağyâr ile mey içdiğine şâhiddir
 Uyhusuzluk eseri nergis-i mestânında (Murabba/1) (Mecmûa-i Şuarâ [yz.]: 153a)

بندیش باره سی وار سبب زخمه انده
 تازه شفتا لوبکشلر گبی لوبستانده
 ییجه انجیار ایلمی ایلدی شاه
 او ییوه سزلو اثرخی نرگس مسنانده

Örneklere görüldüğü gibi, Klasik şiirde karşılaşılan zihâfların önemli bir kısmı, uzun ünlülü alıntı kelimelerin konuşma dilinde olduğu gibi kısa ünlülü telaffuzundan oluşmaktadır. Türkçenin kısa heceye meyilli bir dil oluşu, aruzda Arapça ve Farsça asıllı kelimelerin ünlülerinin de kısalmasına sebep olmuştur. Bu tür kelimelerdeki uzun ünlüler, önce konuşma dilinde, zamanla da yazı dilinde yerlerini kısa ünlülere bırakmıştır.

Şeyhî'nin aşağıdaki beyitte, *mef'ûlü / fâilâtü / mefâilü / fâilün* kalıbını mısra'a sorunsuz uygulayabilmek için "نور" "*nûr*" kelimesi, birinci mısradaki aslı şekliyle uzun ünlülü olarak; ikinci mısradaki ise zihâf ile "نر" "*nur*" şeklinde kısa ünlülü olarak okunmalıdır: (nûr > nur):

Ger hüsn-i / bedr **nûr** / na ide mu / kâbele

Yüzi **nu** / rıyla göri / ne şemsü'd-Du / hâ Sühâ (G 1/2) (Biltekin 2003: 106; Tarlan 1942: 70)

کرهین بدر نور نه ایده مقابله یوزی نور یله کور نه شمس الفحی سها

Klasik şiir ile ilgili yayınlarda, aruz vezninin en iyi Tevfik Fikret, Yahya Kemal ve Mehmet Akif tarafından Türk şiirine tatbik edildiği ifade edilir. Ancak, bu şairlerin aruz veznini kusursuz bir şekilde kullandıklarına dair tespit yapılırken konuşma dilinde yaygınlaşan Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçeleşmiş şekillerinin zamanla yazı dilinde de kullanılmaya başlaması sebebiyle bu tür kelimelerin şiirde vezin kusuru sayılmaması göz ardı edilmektedir. Söz konusu şairler, bu tür kelimeleri ihtiyaca binaen, bazen aslı şekilleriyle bazen de Türkçeleşmiş şekilleriyle kullanabilmişlerdir. Mesela, Mehmet Akif'in *mefâilün / feilâtün / mefâilün / feilün* vezniyle yazdığı aşağıdaki beytinde, veznin hatasız olması için "مزار" "*mezâr*" kelimesinin aslı şekliyle; yani "-zâr" hecesinin uzun ünlülü okunması gerekmektedir:

Koşarken Avrupa ta'cile ihtizârımızı

İçerde bir / sürü hâin / kazar **mezâ** / rımızı (Ersoy 2009: 326)

Mehmed Akif'in aynı kelimeyi, aşağıdaki beyitte konuşma dilindeki gibi "*mezar*" şeklinde kullandığı görülmektedir:

feilâtün / feilâtün / feilâtün / feilün

Kâh olur kör gibi çarpar sıvasız bir duvara

Kâh olur mür / de şuâ'â / tı düşer bir / **mezara** (Ersoy 2009: 76)

Örneklere görüldüğü üzere Mehmet Akif, "*mezâr*" kelimesindeki /a/ ünlüsünü hem uzun

ve hem de kısa telaffuzla kullanabilmiştir. Bu durum kusur sayılmamıştır. Oysa bu kullanım şekli, yani uzun ünlülü bir kelimenin, vezin sorununu gidermek için konuşma dilinde olduğu gibi kısa ünlülü şeklinin kullanılması, -mesela Şeyhî'nin yaşadığı dönemde- Klasik şiirin kurallarını belirleyen belagatçiler tarafından zihâf kusuru olarak kabul edilecek; kelimeler, dilbilgisi kurallarına aykırı kullanımları sebebiyle fesahat dairesinden çıkmış sayılacaktı. Bu bakımdan, eğer Klasik şairlere -tıpkı Mehmet Akif ve muasırları gibi- kelimelerin hem imlâ hem de telaffuz şekillerini kullanma imkânı verilmiş olsaydı, bugün, bilhassa ilk dönem şiirlerinde, başta zihâf ve imâle olmak üzere aruzla ilgili bazı kusurlardan söz ediliyor olmayacaktı.¹⁰

Klasik şiirin dili olan Oğuz Türkçesi yazı dili, konuşma dili üzerine kurulan bir yazı dilidir. Bu durum dikkate alındığında Türkçenin dil yapısına aykırı olmamak kaydıyla konuşma dilinden faydalanılarak yapılan zihâflar kusur olarak kabul edilmemeli, bilakis caiz olarak görülerek telaffuz çeşitliliği kapsamında değerlendirilmelidir.

2.3. Tavsîl (Vasl)

Sözlük anlamı “ulaştırmak, birleştirmek” olan tavsîl, aruz vezni terimi olarak “ünsüz harf ile biten bir kelimenin sonundaki ünsüz harfi, kendisinden sonra gelen ve ünlü harf ile başlayan kelimenin başındaki ünlü harfe bağlayıp iki kelimeyi birleştirip okumak” anlamına gelir. Klasik şiirde tavsîle hem ahenk unsuru olarak hem de veznin mısra'a uygulamasında ortaya çıkan aksaklıkları gidermek amacıyla başvurulmuştur.

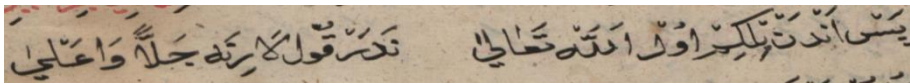
Ünlü harflerle başlayan kelimelerde yapılan tavsîl, /l/ /ç/ /v/ (“elif” “ayn” ve “he”) başlayan kelimelerde de yapılmıştır. /l/ “elif” ile başlayan kelimelerle yapılan tavsîle “vasl-ı hemze”, /ç/ “ayn” ile başlayan kelimelerle yapılan tavsîle “vasl-ı ayn”, /v/ “he” ile başlayan kelimelerle başlayan kelimelerle yapılan tavsîle “vasl-ı he” denir. (İpekten 2008: 144) Klasik şiirde başvuru tavsîller arasında yapıca fark vardır. /l/ “elif” ünlü, /ç/ “ayn” ve /v/ “hâ” ünsüz harftir. Bunlar içerisinde en hafif olan “vasl-ı hemze” şairler tarafından çok kullanılmış, Türkçede olmayan /ç/harfinin telaffuzu ünlü harf gibi yapıldığından “vasl-ı ayn” a bir dereceye kadar göz yumulmuş, kulağa hoş gelmeyen bir ses verdiği gibi söyleme zorluğu da oluşturan /v/ ünsüzü ile vasl yapmak ise büyük kusur sayılmıştır. Fakat bazı şiirlerde buna rağmen “vasl-ı he” yapmak zorunda kalınmıştır.

Tavsîl, şiirde akıcılığı, dolayısıyla ahengi artıran bir unsurdur. Aşağıdaki beyitte, tavsîl örnekleri yer almaktadır:

mefâilün / mefâilün / feûlün

Pes andan kim / bil ol Allâh / Te'âlâ

Ne der kullarına Cellen ü A'lâ (b. 1045) (Düzenli 2014: 596; Hüseyin b. Ahmed Sirôzî [yz.]: 38b)



Tavsîlin uygulanmaması, “sekt” kusurunun ortaya çıkmasına sebep olduğu için ahenge de ket vurmaktadır. Aşağıdaki beyitlerde vaslın yapılmamasından kaynaklanan sekt kusurlarına dair örnekler yer almaktadır:

¹⁰ Aruz vezninin Türk diline tatbikinde yaşanan sıkıntının bir diğer sebebi, Türkçeye uygun aruz bahirlerinin oluşturulmamasıdır ki bununla ilgili olarak çalışmanın başında araştırmacıların görüşleri aktarılmıştı. Bu bağlamda, A. Hamid Tarhan'ın Türkçeye uygun yeni aruz vezinleri bulma arayışları da bilinmektedir. Mesela “Anadolu” gibi bazı kelimelerin aruz vezninde kullanılmaması sebebiyle Tarhan, “fefeilâtün ve mütefeilâtün” gibi vezinler icat etmiş ve bunu *Yâdigâr-ı Harb* adlı eserinde kullanmıştır. (Kolcu 2007: 60)

feilâtün / feilâtün / feilâtün / feilün

Âlemin en / füs ü âfâ / kî perîşâ / n olsun (Mersiye b. 1/b) (Enderunlu Fâzıl [yz.]: 184b)

فلكه قبه فيروزه سي ويرانه اوسون عالمك النفس واقاتي برشان اوسون

feilâtün / feilâtün / feilâtün / feilün

Düşmeye şeb / nem-i ter es / meye hoş bâ / d-ı seher (Mersiye b. 5/a) (Enderunlu Fâzıl [yz.]: 185a)

دوشميه شبنم تر اشيه خوش بارسي نه كلي تازنه نه بيل نه كلستان اولسون

Divan şiirinde, şairlerin genellikle dikkate almadığı “vasl-ı ayn” adı verilen bir kural daha bulunmaktadır. Bu kurala göre, ünsüzle biten kelimeden sonra “ayn” harfiyle başlayan kelime gelirse vasl yapılmaz. Aşağıdaki mısralarda bu kurala uyulduğu görülmektedir:

feilâtün / feilâtün / feilâtün / feilün

Rûz-ı mahşer / görelim ‘â / leme dîvâ / n olsun (Mersiye b. 6/b) (Enderunlu Fâzıl [yz.]: 185a)

ای فلكه ای فلكه ای جوج تمكاريتر دوز محشر كوره لم عالمه ديوان اولسون

feilâtün / feilâtün / feilâtün / feilün

Hazret-i Pâ / dişehîñ ‘öm / rü firâvâ / n olsun (Mersiye b. 32/b) (Enderunlu Fâzıl [yz.]: 185b)

ديلم داربقا تخمه خاقان اولسون حضرت بادشاهك عمري فراوان اولسون

Vasl-ı ayn, belagatçiler tarafından kusur kabul edilse de /ع/ harfini, Türkçedeki gibi ünlü olarak değerlendiren şairler buna uymamışlardır.

2.4. Tahrîk

Sözlük anlamı, “kımlatmak, oynatmak, sakin ve atıl bir şeyi harekete getirmek” olan tahrîk, aruz vezni terimi olarak “vezin zaruretiyle esas harekesi sakin olan bir harfi, harekelendirme yoluyla hece eksikliğini gidermek veya kapalı heceyi açık heceye dönüştürerek ihtiyaç duyulan sayı veya nitelikte hece oluşturmak” anlamına gelir. Teskînin tersidir. Şiirde sakin olması gereken harfler, vezin sebebiyle hareke ile okunup hece sayısı artırılır; böylece mısra, vezne uygun hâle getirilir.

Aşağıdaki beyitte şair, *mef’ûlü / mefâilü / mefâilü / feülün* kalıbını mısra’ya sorunsuz uygulayabilmek için “sihîr” kelimesindeki /h/ harfini tahrîk ile konuşma dilinde olduğu gibi “sihîr” şeklinde kullanmıştır: *سيهر > sihir* (sihr>sihir)

Gamzen ci / gere ura / lı tîr-i si / hir iy dost

Güm olmadı benden dem-i âh-ı seher iy dost (G 14/1) (Biltekin 2003: 116; Mecmûa-i Eş’âr [yz.]: 47a)

غذك جگن اورولى تير سهر اي دوست كم اولمدي بندن دم آه سهر اي دوست

Aşağıdaki beyitte ise şair, *feilâtün / feilâtün / feilâtün / feilün* kalıbını mısra'a sorunsuz uygulayabilmek için "أَفُقُ" "ufk" kelimesindeki /ف/ harfini tahrîk ile konuşma dilinde olduğu gibi "أَفُقِي" "ufuk" şeklinde kullanmıştır: *أَفُقُ > ufuk*

Mihr-i garrâ / çıkamazdı / ufuk-ı a' / lâya

İstivâ-yı hatına çekmese hüsni per-gâr (K 1/87) (Varıñoğlu 1997: 211; *Akovaî-zâde Hâtem* [yz.] 1867: 30)

مهر غر اچینه فردی افق اعلايه || استوائی خطبه چکر حسنی پر کار

Türkçede, sonu çift ünsüz ile biten heceler sonundaki ünsüzlerden ilki sızıcı veya akıcı, ikincisi ise patlamalı ünsüzlerden oluşur. Bu kurala uymayan alıntı kelimeler, yalın olarak kullanılırken sonundaki iki ünsüzün arasına bir ünlü girer. Ancak ünlü ile başlayan ek aldıklarında aslî şekilleriyle kullanılır: *sihr > sihir, sihri; zikr > zikir, zikri* gibi. Türkçenin söz konusu ses özelliğine uyduğu hâlde, ünlü türemesi ile kullanılan alıntı kelimeler de vardır: *ufk > ufuk, ufka* gibi. Yukarıdaki beyitlerde, veznin mısra'a sorunsuz bir şekilde uygulanabilmesine yönelik ihtiyaç duyulan sayı ve nitelikte hece elde etmek amacıyla başvuru tahrîk, Türkçenin dil yapısına aykırı değil, bilakis Türkçenin ses özelliklerine uyum sağlamak için oluşan bir durum olduğundan caiz olarak görülüp imlâ/telaffuz çeşitliliği olarak değerlendirilmelidir.

Klasik şiirde başvuru tahrîk örneklerine bakıldığında bu tasarrufun bazen kelimelerin telaffuzunun değişmesine, dolayısıyla şiirin ahenk ve müzikalitesinin bozulmasına sebep olduğu görülür.

Aşağıdaki beyitte şair, *mefâilün / mefâilün / feûlün* kalıbını mısra'a sorunsuz uygulayabilmek için "طَفِيلِيَّت" "tîfliyyet" kelimesindeki /ف/ harfini tahrîk ile ederek "طَفِيلِيَّت" "tîfliyyet" şeklinde kullanmıştır. Ayrıca, tahrîk dışında, harekeli okunan hecenin vezin gereği kapalı olması gerektiği için "fi" hecesi de uzatılarak "fi" şeklinde imâleli okunmuştur: *طَفِيلِيَّت > tîfliyyet*

Tîfliyyet / de biz ışkun / hûnıyla

Ki bitmişüz olupdur çün ol eyle (b. 3906) (Düzenli 2014: 866; Hüseyin b. Ahmed Sirôzî [yz.]: 104a)

سوديله عشقك اول بر سوزين
طفيليتك بر عشقك خفته
که بتميشود اولويد چوت اوليله

Aşağıdaki beyitte ise şair, *mef'ûlü / mefâilü / mefâilü / fe'ûlün* kalıbını mısra'a sorunsuz uygulayabilmek için "استانبول" "İstanbûl" kelimesinden önce /ل/ harfi tenkîs ile düşürülmüş daha sonra sakin olan /س/ harfi tahrîk ile /س/ "si" şekline getirilerek ihtiyaç duyulan açık hece elde edilmiştir: *استانبول > Sitanbûl* (İstanbûl > Sitanbûl).

Bu şehri-i / Sitanbûl / ki bî-misl ü / bahâdır

Bir sengine yek-pâre Acem mülkü fedâdir (K 22/1) (Gölpınarlı 1951: 89; Nedîm [yz.] 1337: 57)

بو شهر ستانبول که بی مثل و بهادر
برست نکنه بکساره عجم ملکی فدادر

Bu türden tahrîkler, kelimelerin imlâ/telaffuzunun değişmesine, dolayısıyla şiirin ahenk ve müzikalitesinin bozulmasına sebep olduğu için fahiş olarak görülüp imlâ/telaffuz sapması olarak değerlendirilmelidir.

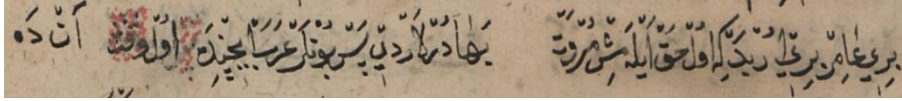
2.5. Teskîn

Sözlük anlamı “sakin kılmak, yatıştırmak, durdurmak” olan teskîn, aruz vezni terimi olarak “vezin zarureti sebebiyle mısradaki hece fazlalığını gidermek veya açık heceyi kapalı heceye dönüştürmek için esasen harekeli olan bir harfi, sakin; yani cezm ile okumak” anlamına gelir. Tahrîkin tersidir. Klasik şiirde mısra’ın vezne uygun hâle gelmesi için zaman zaman teskîne başvurulmuş; harekeli olan harf sakin okunarak mısra’ın hece sayısı azaltılmış ve böylece mısra’ın vezne uyması sağlanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair, *mefâîlün / mefâîlün / mefâîlün / mefâîlün* kalıbını, mısra’a sorunsuz uygulayabilmek için “مروّت” “mürüvvet” kelimesini teskîn ederek -konuşma dilinde olduğu gibi- “مروت” “mürvet” şeklinde kullanmıştır: مروت<مروّت (mürüvvet>mürvet)

Biri Âmir / biri Erbed / ki ol Hak ey/lemiş *mürvet*

Bahâdurlardı pes bunlar Arab içinde ol ânda (b. 576) (Düzenli 2014: 551; Hüseyin b. Ahmed Sirôzî [yz.]: 22a)

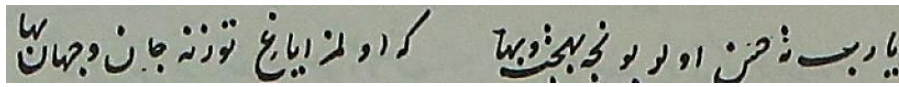


Şair, burada konuşma dilinde olduğu gibi, teskîn yoluyla kelimenin vurgusuz orta hecesini düşürerek veznin mısra’a sorunsuz uygulanabilmesi için ihtiyaç duyulan sayı ve nitelikte hece elde etmiştir. Şair, bunu konuşma dilinden faydalanarak ünlü düşmesi ile tedarik yoluna gitmiştir. Bu bakımdan, verilen örnekte Türkçenin ses, şekil, kelime ve cümle yapısına aykırı herhangi bir durum bulunmamaktadır. Bilakis başvuru yöntem, konuşma dilinde zaten görülen bir durumun yazı diline aktarılmasıdır. Dolayısıyla kelimenin bu kullanımı, caiz olarak görülüp imlâ/telaffuz çeşitliliği olarak değerlendirilmelidir.

Aşağıdaki beyitte şair, *mef’ûlü / fâilâtü / mefâîlü / fâilün* kalıbını mısra’a sorunsuz uygulayabilmek için “که اولمز” (*ki olmaz*) kelimelerini birleştirerek ve /ك/ harfini teskîn ederek Halk şiirinde sık başvurulan hece yutumu ile “k’olmaz” şeklinde kullanmıştır: که اولمز (*ki olmaz>k’olmaz*).

Yâ Rab ne hüsn olur bu nice behcet ü bahâ

K’olmaz a / yağı tozı / na cân u ci / hân bahâ (G 1/1) (Biltekin 2003: 106; Tarlan 1942: 70)



Aşağıdaki beyitte şair, *mef’ûlü / fâilâtü / mefâîlü / fâilün* kalıbını mısra’a sorunsuz uygulayabilmek için “که آینه” (*ki âyine*) kelimelerini birleştirerek ve /ك/ harfini teskîn ederek Halk şiirinde sık başvurulan hece yutumu ile “k’âyine” şeklinde kullanmıştır: که آینه (*ki âyine > k’âyine*)

Jengâr-ı gamdan it dil ü cân gözgüsini pâk

Câm-ı me / y ile k’âyi / ne-i gayb-/ bîn ola (G 2/2) (Biltekin 2003: 107; Tarlan 1942: 71)



Yukarıdaki beyitlerde şair, mısrayı aruz kalıbına uydurabilmek için Halk şiirinde de sık başvurulan bir yönteme başvurmuştur. Burada yapılan ünlü ile biten bir kelime ile ünlü ile

başlayan bir kelimenin birleştirilip okunmasıyla yan yana gelen iki ünlüden birinin düşürülmesi veya iki ünlünün kaynaşarak tek ünlüye dönüştürülmesiyle hece eksiltme yoluna gitmektir. Türkçe bir kelime, iki ünlü yan yana gelmediği için söz konusu ünlülerden biri düşürülür veya iki ünlü birleştirilerek tek ünlü hâline getirilir: *kahve altı>kahvaltı*, *cuma ertesi>cumartesi* gibi. Yukarıdaki beyitte şair, Türkçede sık görülen ve birleşik kelime oluşturma yollarından biri hâline gelen bir ses olayından faydalanarak vezin zaruretiyle ihtiyaç duyduğu sayı ve nitelikte hece veya heceler elde etme yoluna gitmiştir. Esasen konuşma dilinde sık görülen söz konusu durumda Türkçenin ses, şekil, kelime ve cümle yapısına aykırı bir durum söz konusu değildir. Dolayısıyla burada başvurulan yöntem caiz olarak görülüp imlâ/telaffuz çeşitliliği olarak değerlendirilmelidir.

Aşağıdaki beyitte ise şair, *mef'ûlü / fâilâtün / mef'ûlü / fâilâtün* kalıbını mısra'a sorunsuz uygulayabilmek için "اولشیدن" (*ulaşalıdan*) kelimesindeki hurûf-ı imlâdan olan /ي/ harfini teskîn ederek hece yutumu ile "اولشیدن" (*ulaşal'dan*) şeklinde kullanmıştır¹¹: اولشیدن > اولشیدن (ulaşalıdan > ulaşal'dan)

Işkına / ulaşal'dan / kevneyn / den kesildüm

Bâlâsına tayanın kendü belâsın ister (G 39/2) (Biltekin 2003: 134; Tarlan 1942: 90)

عشقه اولشیدن کونیندن کسیدم بالاسنه طیانن کندو بلاسین اتر

Şair, bu beyitte veznin mısra'a sorunsuz uygulanabilmesi için bir kelimedeki hurûf-ı imlâdan olan bir harfini teskin ederek ihtiyaç duyulan sayı ve nitelikte hece elde etmiştir. Ancak başvurulan tasarruf, kelimenin toplum hafızasındaki algı ve çağrışımına zarar verecek derecede kelimenin imlâ/telaffuzunun değişmesine, dolayısıyla şiirin ahenk ve müzikalitesinin bozulmasına sebep olduğundan bu tür teskînler fahiş olarak görülüp imlâ/telaffuz sapması olarak değerlendirilmelidir.

2.6. Teşdîd

Sözlük anlamı "şiddetlendirmek, şiddet ve kuvvet vermek" olan teşdîd, aruz terimi olarak "hece eksikliği sebebiyle oluşan vezin aksaklığının önüne geçmek için bir ünsüzü ikiz ünsüz olarak, yani esasen şeddesiz olan bir ünsüzü şeddeli bir şekilde okumak" anlamına gelir. Tahfifin tersidir. Klasik şiirde, hece noksanlığı sebebiyle oluşan vezin aksaklığını gidermek için teşdîde başvurularak mısra da ihtiyaç duyulan yerlerde esasen şeddesiz olan harf, vezin gereği şeddeli olarak okunmuş, böylece fazladan bir hece elde edilerek mısra'ın vezne uyumu sağlanmıştır.

Aşağıdaki beyitte, *fâilâtün / fâilâtün / fâilün* kalıbını mısra'a sorunsuz uygulayabilmek için "شکر" "*şeker*" kelimesi, teşdîd ile "شکر" "*şekker*" şeklinde kullanılarak "ش" "*şe*" açık hecesi, "شك" "*şek*" yapılarak kapalı heceye dönüştürülmüştür: شکر > شك (şeker > şekker)

Yâr elinden zehr hoş ağyârdan

Şekker ü hel / vâ yise nâ-/ hoş gelür (G 40/6) (Biltekin 2003: 135; Tarlan 1942: 91)

یار ایلدن زهر خوش اغیاردن شکر و طوایره تا خوش کلور

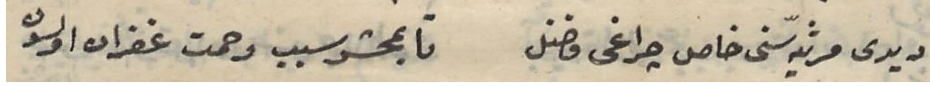
Aşağıdaki beyitte, *feilâtün / feilâtün / feilâtün / feilün* kalıbını mısra'a sorunsuz uygulayabilmek için "مرثیه" (*mersiye*) kelimesi teşdîd ile "مرثیه" (*mersiyye*) şeklinde kullanılarak

¹¹ Burada aynı zamanda tenkîs vardır.

ihtiyaca binaen “س” açık hecesi, “سي” kapalı hecesine dönüştürülmüştür: مرثیه > مَرثِيه (mersiye > mersiyye)

Dedi mersiy / yesini hâs / çerâğı / Fâzıl

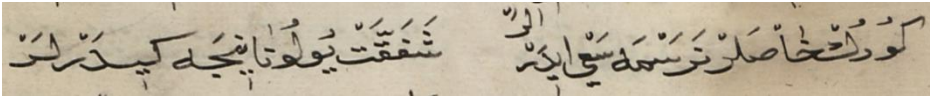
Tâ be-mahşer sebab-i rahmet ü gufrân olsun (Mersiye b. 30) (Enderunlu Fâzıl [yz.]: 185b)



Aşağıdaki beyitte ise, *mefâîlün / mefâîlün / feûlün* kalıbını mısra'a sorunsuz uygulayabilmek için “şefakat” “شَفَقَت” kelimesindeki “kaf / ق” harfinin aslı imlâsında olmadığı hâlde -“fa” hecesinin vezin gereği kapalı olması gerektiği için- şeddeli okunması söz konusudur: شَفَقَت > شَفَقَت (şefakat > şefakkat).

Görün hâslar ne resme sa'y iderler

Şefakkat yo/lına nice / giderler (b. 427) (Düzenli 2014: 551; Hüseyin b. Ahmed Sirôzî [yz.]: 16a)



Her üç beyitte de vezin bakımından ihtiyaç duyulan kapalı heceyi elde etmek maksadıyla teşdîde başvurularak esasen şeddesiz olan kelimeler, mesnetsiz bir değişiklikte şeddeli olarak okunmuştur. Aslı imlâsında şedde olmayan kelimelerdeki herhangi bir harfin vezin gereği şeddeli okunması, Arapçada yerleşik imlâdan sapma olur. Ayrıca, Türkçede şedde olmadığından alıntı kelimelerdeki şeddeli harfler, zamanla tek harfe dönüşür. Burada tam tersi bir durum söz konusudur. Bu sebeple bu tür tasarruflar fahiş olarak görülüp imlâ/telaffuz sapması olarak değerlendirilmelidir.

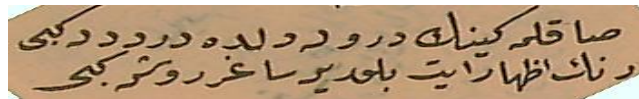
2.7. Tahfif

Sözlük anlamı, “hafifletmek, ağırlığını azaltmak, yükünü azaltmak, kolaylaştırmak” olan tahfif, aruz terimi olarak “vezin aksaklığının önüne geçmek amacıyla ihtiyaç duyulan nitelikte hece elde etmek için esasen şeddeli olan bir ünsüzü şeddesiz bir şekilde okumak” anlamına gelir. Teşdîdin tersidir. Klasik şiirde, vezin zarureti sebebiyle genellikle açık hece oluşturmak için zaman zaman tahfife başvurulmuştur. Böylece, mısra da ihtiyaç duyulan yerlerde, esasen şeddeli olan harfin, vezin gereği şeddesi kaldırılarak istenen nitelikte hece elde edilmiş ve mısra'ın vezne uyumu sağlanmış olur.

Aşağıdaki beyitte, *fâîlâtün / fâîlâtün / fâîlâtün / fâîlün* kalıbını mısra'a sorunsuz uygulayabilmek için “بلورين” “*billûrîn*” kelimesi, tahfif ile “بلورين” (*bilûrîn*) şeklinde kullanılarak “بِل” kapalı hecesi “بِ” şeklinde açık heceye dönüştürülmüştür: بلورين > بِلورين (billûrîn > bilûrîn).

Saklama kînin derûn-ı dilde dürd-i den gibi

Reng izhâ / r et bilûrîn / sâgar-ı rû / şen gibi (G 511/1) (Ulucan 2005: 793; (Mecmûa-i Şuarâ [yz.]: 110a)



Aşağıdaki beyitte, *fâîlâtün / fâîlâtün / fâîlâtün / fâîlün* kalıbını mısra'a sorunsuz uygulayabilmek için “dürr” kelimesi tahfif ile “dür” şeklinde kullanılarak “نُر” “dür” kapalı

hecesi, “ذ” “dü” şeklinde açık heceye dönüştürülmüştür: در > در (dürr > dür).

Ukde-i ser-rişte-i râz-ı nihânîdir sözüm

Silk-i tesbî / h-i dür-i seb / 'a'l-mesânî / dir sözüm (K 1/1) (Akkuş 1991: 87; Nef'î 1836: 2)

عقدہ سر رشتہ راز نہایت در سوزم || سلت تسبیح در سبع المثانیہ در سوزم

Aşağıdaki beyitte ise, *feilâtün / feilâtün / feilâtün / feilün* kalıbını mısra'a sorunsuz uygulayabilmek için "خط" "hatt" (çizgi, ayva tüyü, yazı) kelimesi, vezin gereği tahfif ile şeddesiz okunmalıdır: خطنه > خطنه (*hattına > hatına*).

Mihr-i garrâ çıkamazdı ufuk-ı a'lâya

İstivâ-yı / hatına çek/mese hüsnî / per-gâr (K 1/87) (Varışoğlu 1997: 211; *Akovaî-zâde Hâtem* [yz.] 1867: 30)

مهر غر اچیتہ فردی افق اعلاہیہ || استوائی خطبہ چک حسنی پر کار

Her üç beyitte de veznin mısra'a sorunsuz uygulanabilmesi için kapalı hecelerin açık heceye dönüştürülmesi gerekmektedir. Bu sebeple tahfife başvurularak esasen şeddeli olan kelimeler, konuşma dilinde olduğu gibi şeddesiz olarak okunmuştur. Türkçede şedde olmadığından alıntı kelimelerdeki şeddeli harfler, konuşma dilinde genellikle tek harfe dönüşür. Burada başvurulan yöntemde, konuşma dilindeki bu özellikten faydalanılmıştır. Kelimelerin benzerleriyle karıştırılmasına, anlamının daralmasına veya bozulmasına sebebiyet vermediği sürece, bu tür tasarrufların caiz olarak görülüp imlâ çeşitliliği olarak değerlendirilmesi doğru olacaktır.

2.8. Tezyîd

Sözlük anlamı “ziyadeleştirmek, çoğaltmak, arttırmak” olan tezyîd, aruz terimi olarak “veznin mısra'a sorunsuz bir şekilde uygulanabilmesi için ihtiyaç duyulan yerlerde kelimelere harf ilave etmek” anlamına gelir. Tenkîsin tersidir. Aruz veznini Türk şiirine tatbik ederken ortaya çıkan sorunları aşmak için başvurulan yollardan biri olan tezyîd, bazen hece noksanlığını gidermek, bazen de açık heceyi kapalı hece hâline getirmek için yapılır.

Aşağıdaki beyitte, *fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün* kalıbını mısra'a sorunsuz uygulayabilmek için “bir” kelimesinin önce imlâsına uygun olarak “بر” şeklinde ikincisinde ise tezyîd ile “بیر” şeklinde bir buçuk hece (_ .) okunması gerekir¹². Vezin ancak bu şekilde düzelmektedir. Aynı mısra'ın başında yer alan “bir” kelimesi aslî imlâsıyla yazılmıştır. Bu durum, şairin kelimelerin yazılışını imlâdan ziyade aruz veznine göre ayarladığını göstermektedir.

Bir vücûd u / bîr varlık / dur hemân

Kim kopar bundan görünür her zamân (b. 5318) (Düzenli 2014: 1000; Hüseyin b. Ahmed Sirôzî [yz.]: 190a)

بِرْ وَجُودٍ وَيُرْوَادِ الْقِ دَرِّ هَمَانٍ كَيْمُ قَوَايِدِ بَوْتَانِ كَوْرٍ وَتَوْدَهْرٍ دَرِّ مَانِ

Burada şair, esasen tek kapalı heceden oluşan “bir” kelimesini /ي/ (y)'li yazarak bir buçuk hece hâline getirmek suretiyle veznin sorunsuz uygulanabilmesi için ihtiyaç duyduğu sayı ve

¹² Burada aynı zamanda med vardır.

nitelikte hece elde etme yoluna gitmiştir. Tezyîd yapılırken esasen kısa olan bir ünlü uzun ünlüye dönüştürüldüğü için aslî uzun ünlüsü olmayan Oğuz Türkçesi yazı dilinin yapısına aykırı bir durum ortaya çıktığından yapılan tasarruf, fahiş görülüp imlâ/telaffuz sapması olarak değerlendirilmelidir.

Aşağıdaki beyitte şair, *mef'ûlü / mefâîlü / mefâîlün / feûlün* kalıbının mısra'a sorunsuz uygulanabilmesi için "کویکه" "*kûyuḡa*" kelimesi, tezyîd ile "کویوکه" "*kûyûḡa*" şeklinde yazılmış; böylece "ی" "yu" açık hecesi, و / harfi eklenerek "یو" "yû" kapalı bir hecesine dönüştürülmüştür: کویکه > کویوکه (*kûyuḡa* > *kûyûḡa*). Böylece, tavsîl sonrası açık hâle gelen hecenin kapalı hâlinin devam ettirilmesi sağlanmıştır.

Vardı se/r-i kûyuḡa / kim oldu dil-i miskîn

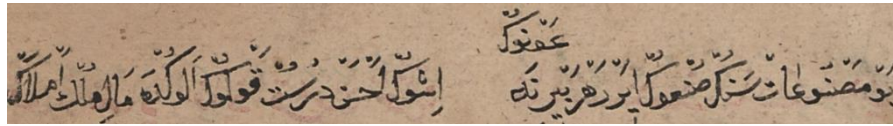
Gelmez ki alam bâd-ı sabâdan haber ey dost (Nazîre-i Safî, G/4) (Mecmûa-i Eş'âr [yz.]: 47b)



Aşağıdaki beyitte ise, *mefâîlün / mefâîlün / mefâîlün / mefâîlün* kalıbını mısra'a sorunsuz uygulayabilmek için "صنعوك، اشوك قولوك" "*sun'unḡ, işüḡ, kavlüḡ*" kelimelerinde yer alan teklik 2. kişi iyelik eki /ئ/ ve /و/ harfi ile yazılarak vasl yapılırken oluşan açık (kısa) hece, tekrar kapalı (uzun) hece yapılmak istenmiştir. Oysa aynı beyitte geçen "senün / سنك" kelimesindeki teklik 2. kişi iyelik eki /و/ harfi ile yazılmamıştır. Bu durum, şairin kelimelerin yazılışında aruz veznini dikkate aldığını göstermektedir:

Bu masnûât **senün** sun'un irer her birine avnün

İşün ahsen dürüst kavlüñ elünde mâl ü mülk emlâk (b. 15) (Düzenli 2014: 497; Hüseyin b. Ahmed Sirôzî [yz.]: 2a)



Her iki örnekteki tezyîdde, -esasen kısa olan bir ünlü uzun ünlüye dönüştürüldüğü için aslî uzun ünlüsü olmayan Oğuz Türkçesi yazı dilinin yapısına aykırı bir durum ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu tür tasarruflar, fahiş görülüp imlâ/telaffuz sapması olarak değerlendirilmelidir.

2.9. Tenkîs

Sözlük anlamı "noksanlaştırmak, azaltmak, kısmak, eksiltmek, indirmek" olan tenkîs, aruz terimi olarak "bir mısra'ın vezne uygun hâle getirilebilmesi için ihtiyaç duyulan yerde kelimelerden harf eksiltmek" anlamına gelir. Tezyîdin tersidir. Klasik şiirde, aruz veznini Türk şiirine tatbik ederken ihtiyaç duyulan yerlerde fazla hecenin atılması veya kapalı hecenin açık hece hâline getirilmesi için tenkîse başvurulmuştur. Böylece, harf eksiltmek yoluyla istenen sayı ve nitelikte hece elde edilerek mısralar vezne uygun hâle getirilmiş olur.

Aşağıdaki beyitte şair, *mefâîlün / mefâîlün / feûlün* kalıbını mısra'a sorunsuz uygulayabilmek için "گناه" "*günâh*" kelimesi tenkîs ile "گنه" "*günah*" şeklinde kullanmak suretiyle biri kapalı, biri açık iki hece heceden oluşan "ناه" "*nâh*" hecesini, /ن/ harfini eksiltilecek "نه" "*nah*" şeklinde kapalı heceye dönüştürmüştür: گناه > گنه (*günâh* > *günah*).

Öğüdüm bu / günahdan tev/be eyle

Ki îmân kasdın eyler bil ki şeytân (b. 9) (Mansuroğlu 1956: 4; İz [yz.] 2010: 109)

اگودم بو گنه دن توبه ايله که ایمان قصدن ایلر بلکه شیطان

Aşağıdaki beyitte ise şair, *mef'ûlû / mefâilün / fe'ûlün* kalıbını mısra'a sorunsuz uygulayabilmek için "بوستان" "*bûstân*" kelimesini tenkîs ile "بستان" "*bostân*" şeklinde kullanarak biri kapalı, biri açık iki hece heceden oluşan "بوس" "*bûs*" hecesinden /و/ harfini eksilterek "بس" "*bos*" şeklinde kapalı bir hece elde etmiştir: بوستان > بستان (*bûstân* > *bostân*).

Perverde -i feyz-i ebr-i fikrin

Bostân-ı / suhan giyâ / h-ı ma'nâ (Kıt'a-i Kebîre 2/10) (Akkuş 1991: 436; Nef'î 1836: 148)

پروردۀ فیض ابر فکرتک ||| بستان سخن کیهام معنی

Klasik şiirin dili olan Oğuz Türkçesi yazı dilinde, aslî uzun ünlü olmadığından alıntı kelimelerdeki uzun ünlüler, konuşma dilinde genellikle kısa ünlü olarak telaffuz edilerek Türkçeleşmiştir. Konuşma dilindeki bu durum, zamanla yazı diline de geçmiştir. Nitekim 20. yüzyılın başından itibaren bu tür tenkîsler aruz kusuru sayılmamış; Tevfik Fikret, Yahya Kemal ve Mehmet Akif gibi şairler, bu tür uygulamalarla aruzu Türk şiirine daha iyi tatbik etme imkânı bulmuşlardır. Türkçenin dil yapısına aykırı olmayan; hatta Türkçenin yukarıda sözü geçen özelliğinden kaynaklanan bu tür tenkîsler, Klasik şiirin sadece son dönemi için değil, bütün dönemleri için caiz görülerek imlâ/telaffuz çeşitliliği olarak değerlendirilmelidir.

Aşağıdaki beyitte şair, *mefâilün / mefâilün / fe'ûlün* kalıbını mısra'a sorunsuz uygulayabilmek için aynı kelime ilk mısra'da "ددى" "*dedi*" şeklinde; ikinci mısra'da "دیدی" "*dedi*" şeklinde kullanılarak ilkinde açık hece, ikincisinde kapalı hece ihtiyacı giderilmiştir. Şair söz konusu kelimenin iki farklı yazılışını bir arada kullanarak bunu bilinçli yaptığını göstermiştir: ددی-دیدی (*dedi~dedi*).

Yine sordı / ana iblîs / dedi ben

Ki tâ üç kez / olunca dē / di hep ben (b. 1622) (Düzenli 2014: 648; Hüseyin b. Ahmed Sirôzî [yz.]: 58b)

یتده صوردی آکا ایلیر ددی بت کتافخ کز او لجه دیردی هیت بت

Şair, bu beyitte "kapalı e" bulunan bir kelimenin farklı yazılışlarından faydalanarak veznin mısra'a sorunsuz uygulanabilmesi için ihtiyaç duyulan sayı ve nitelikte hece elde etme yoluna gitmiştir. "ver, yer, de-" gibi "kapalı e" barındıran kelimelerin öteden beri bazen /ي/ harfi ile bazen ise bu harf olmadan yazıldığı bilinmektedir. "Kapalı e" konusunu da tartışmalı hâle getiren bu durum, Klasik şiirde işlevsel olarak kullanılmıştır. Şairler, vezin zaruretiyle açık heceye ihtiyaç duyduklarında "kapalı e" ünlüsünü, /ي/ harfi olmadan; kapalı heceye ihtiyaç duyduklarında ise "kapalı e" ünlüsünü, hurûf-ı müstahlefe olarak değerlendirerek /ي/ harfiyle yazma yoluna gitmişlerdir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. "Kapalı e" ünlüsü, ister /ي/ harfiyle yazılsın ister yazılmasın esasen kısa bir ünlüdür. Burada yapılan tasarrufta olduğu gibi, söz konusu ünlüyü uzun ünlü gibi telaffuz etmek aslî uzun ünlüsü olmayan Oğuz Türkçesi yazı dilinin yapısına aykırı bir durum ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla yapılan tasarruf, fahiş görülüp imlâ/telaffuz sapması olarak değerlendirilmelidir.

Aşağıdaki beyitte ise şair, *mefâilün / mefâilün / feülün* kalıbını mısra'a sorunsuz uygulayabilmek için "اژدها" "ejderhâ" kelimesini tenkîs ile "اژدها" "ejdehâ" şeklinde kullanarak kapalı bir hece olan "تَر" "der" hecesinden ر / harfi eksiltip "د" "de" şeklinde açık bir hece elde etmiştir: اژدها > اژدها (ejderhâ > ejdehâ).

Elinde ej / dehâ olan / asâsı

Yed-i beyzâ dahı Mûsî'bnî İmrân (b. 73) (Mansuroğlu 1956: 8; İz [yz.] 2010: 112)

النده اژدها اولان عصای بد بیضا دخی موسی ابن عمران

Şair, bu beyitte geçen "ejderhâ" kelimesinin hurûf-ı imlâdan olan bir harfini, veznin mısra'a sorunsuz uygulanabilmesi için tenkîs ile ihtiyaç duyulan sayı ve nitelikte hece elde etme yoluna gitmiştir. Ancak başvurulan tasarruf, kelimenin imlâsının dolayısıyla telaffuzunun tanınmasını zorlaştıracak derecede bozulmasına sebep olduğundan bu tür tenkîsler fahiş olarak görülüp imlâ/telaffuz sapması olarak değerlendirilmelidir.

2.10. Tebdîl

Sözlük anlamı, "değiştirmek, başka bir şekil ve surete koymak" olan tebdîl, aruz terimi olarak "veznin sorunsuz bir şekilde mısra'a uygulanabilmesi için ihtiyaç duyulan yerlerde bir kelimedeki iki ünlünün, iki ünsüzün veya bir ünlü ile bir ünsüzün yerinin değiştirilmesi veya kelimedeki bir harfin muadili ile değiştirilmesi yoluyla istenilen nitelikte hece elde etmek" anlamına gelir. Klasik şiirde, vezindeki aksaklığı gidermek için tebdîle başvurularak kelimelerin yapısında birtakım değişiklikler yapılmıştır. Böylece kısa ve açık heceler, uzun ve kapalı; uzun ve kapalı heceler ise, kısa ve açık heceler hâline dönüştürülerek mısralar vezne uygun hâle getirilmiştir.

Aşağıdaki beyitte, *mefâilün / mefâilün / feülün* kalıbını mısra'a sorunsuz uygulayabilmek için "دنیا" "dünyâ" kelimesi tebdîl ile "دنیه" "dünya" şeklinde kullanılarak /v/ harfinin yerine /o/ harfi getirilip kelimedeki uzunluk ortadan kaldırılmıştır: دنیه > دنیا (dünyâ > dünya). Bu işlemin vezin ihtiyacı ile yapıldığı ikinci mısra da aynı kelimenin aslî şekliyle "دنیا" "dünyâ" şeklinde kullanılmasından anlaşılmaktadır:

Niçe bir du / nsar bu dün / ya halkı

Niçe bir olısar dünyâ âbâdân (b. 28) (Mansuroğlu 1956: 5; İz [yz.] 2010: 110)

نیچه بر طور سر بو دنیا خاقی نیچه بر اولسر دنیا آبادان

Aşağıdaki beyitte, *mef'ülü / mefâilü / mefâilü / feülün* kalıbını mısra'a sorunsuz uygulayabilmek için "یاخود" "yahud" kelimesi tebdîl ile "یه خود" "yahud" şeklinde kullanılarak /v/ harfinin yerine /o/ harfi getirilerek kelimedeki uzunluk ortadan kaldırılmış ve mısra vezne uygun hâle getirilmiştir: یه خود > یاخود (yahud > yahud).

Ka'be kapuna varmağa ister bu dil anda

Yâ suyı / yahud topra / ğı benzer çe / ker ey dost (Nazîre-i Sa'dî, G/4) (Mecmûa-i Eş'âr [yz.]: 47b)

کعبه قبوکه وارمغه استر بود لاندک یا صوبی بر خود طبری کنز جکرای

Her iki beyitte de veznin mısra'a sorunsuz uygulanabilmesine yönelik ihtiyaç duyulan sayı ve nitelikte heceyi elde etmek amacıyla tebdîle başvurulmuştur; böylece esasen uzun ünlülü

olan kelimeler, konuşma dilinde olduğu gibi kısa ünlülü olarak okunmuştur. Klasik şiirin dili olan Oğuz Türkçesi yazı dilinde, aslî uzun ünlü olmadığından alıntı kelimelerdeki uzun ünlüler konuşma dilinde genellikle kısa ünlülü olarak telaffuz edilip bu şekilde Türkçeleşmiştir. Konuşma dilindeki bu durum, zamanla yazı diline de geçmiştir. Türkçenin dil yapısına aykırı olmayan; hatta Türkçenin bir özelliğinden kaynaklanan bu tür tebdiller, Klasik şiirin bütün dönemleri için caiz görülerek imlâ/telaffuz çeşitliliği olarak değerlendirilmelidir.

Aşağıdaki beyitte şair, mefâilün / mefâilün / feûlün kalıbını mısra'a sorunsuz uygulayabilmek için "نگاهان / *nâgehân*" kelimesini tebdil ile "نگاهان / *negâhân*" şeklinde kullanarak açık kapalı (. _) ile başlayan te'ileyi kapalı açık (_ .) hâle getirmiştir: نگاهان > *nâgehân* > *negâhân*).

Selâtinler zebûn olur ecelden

Ecel iriş / medin sana / **negâhân** (b. 52) (Mansuroğlu 1956: 7; İz [y.z.] 2010: 111)

سلاطينلر زبون اولور اجل ارشمدن سکا نگاهان

Şair bu beyitte konuşma dilinde sık rastlanan göçüşme (metatez) ile "nâgehân" kelimesindeki iki ünlünün yerini değiştirerek veznin mısra'a sorunsuz uygulanabilmesi için ihtiyaç duyulan sayı ve nitelikte hece elde etme yoluna gitmiştir. Burada başvurulan tasarruf, konuşma dilinde sık görüldüğünden kelimenin toplum hafızasındaki algı ve çağrışımına zarar vermemektedir. Bu sebeple bu tür tebdiller caiz olarak görülüp imlâ/telaffuz çeşitliliği olarak değerlendirilmelidir.

Aşağıdaki beyitte ise, fâilâtün / fâilâtün / fâilün kalıbını mısra'a sorunsuz uygulayabilmek için "سيمرغ" "*sîmurg*" kelimesi, tebdil ile "سيمرغ" "*sîmruğ*" şeklinde kullanılarak harekeli olan / م / harfinin sakin ve sakin olan / ر / harfinin harekeli okunması ile vezne uygun hâle getirilmiştir. Kelimeye ayrıca / و / harfi de ilave edilerek tezyîd yapılmıştır: سيمرغ > *sîmurg* > *sîmruğ*).

Bunca **simruğ**lar senün iy pâdişâh

Var hevânda uçar anlar yâ İlâh (b. 2426) (Düzenli 2014: 726; Hüseyin b. Ahmed Sirôzî [y.z.]: 87b)

بوعج سيمرغ سنك ايايلا د شاء فادها لكه او جاز انلا ربا لاله

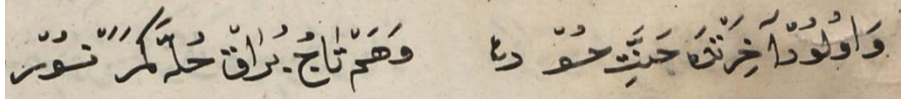
Şair bu beyitte vezin zaruretiyle kelimedeki bir ünlü ile bir ünsüzün yerini değiştirmek suretiyle veznin mısra'a sorunsuz uygulanabilmesi için ihtiyaç duyulan sayı ve nitelikte hece elde etme yoluna gitmiştir. Fakat başvurulan tasarruf kelimenin imlâsının dolayısıyla telaffuzunun tanınmasını zorlaştıracak derecede bozulmasına sebep olduğundan bu tür tebdiller fahiş olarak görülüp imlâ/telaffuz sapması olarak değerlendirilmelidir.

2.11. Tefrîk

Sözlük anlamı, "ayırarak, bölmek, araya mesafe koymak" olan tefrîk, aruz terimi olarak "veznin sorunsuz bir şekilde mısra'a uygulanabilmesi için ihtiyaç duyulan yerlerde kelimenin bir kısmını sonraki mısra'a kaydırmak" anlamına gelir. Klasik şiirde, vezni mısra'a sorunsuz bir şekilde uygulayabilmek için başvurulan yollardan biri olan tefrîk ile bazı beyitlerin sonundaki kelimeler ve terkipler vezin gereği ikinci mısra'da tamamlanmıştır. Böylece şairler, hem vezni mısra'a sorunsuz uygulamış hem anlamdan feragat etmemiş, hem de kafiye den taviz vermemiştir:

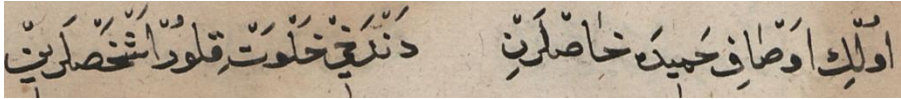
Ve hem bil Hak Te'âlânun her **ismin-**

Den itmişdür eser kullarda kısmın (b. 1062) (Düzenli 2014: 598; Hüseyin b. Ahmed Sirôzî [yz.]: 39a)



Ol ki evsâf-ı hamîde **hâsların-**

Dan dahı halvet kılur eşhâsların (b. 5240) (Düzenli 2014: 993; Hüseyin b. Ahmed Sirôzî [yz.]: 187a)



Şairler, veznin mısra'a sorunsuz bir şekilde uygulanabilmesi için zaman zaman ihtiyaç duydukları yerde, mısra sonuna denk gelen kelimeleri vezne ve kafiyeye uygun gelecek şekilde bölerek kalan kısmını diğer mısra'ın başına getirmek suretiyle tefriğe başvurmuşlardır. Klasik şiir için sıra dışı bir durum olarak görülse de Türkçenin yapısına aykırı bir durum olmadığı sürece tefrik ile yapılan tasarruflar caiz görülerek imlâ/telaffuz çeşitliliği olarak değerlendirilmelidir.

3. Sonuç

Arap şiirine ait bir ahenk unsuru olarak ortaya çıkan aruz vezni, uzun süre uygulandıktan sonra Arapçanın dil yapısı esas alınarak sistemleştirilip bazı kaidelere bağlanmıştır. İslamiyet'ten önce ortaya çıkmasına rağmen aruz vezni, Arapçanın İslamiyet'in dili olması sebebiyle zamanla İslam edebiyatının bir unsuru hüviyetini kazanmış ve İslamiyet'i benimseyen toplumların edebiyatlarına da sirayet etmiştir. Bu kapsamda önce Fars şiirine geçmiştir. Ancak Arapça dil yapısı esas alınarak sistemleştirilen aruz vezninin yapı ve köken bakımından Arapçadan farklı olan Fars şiirine tatbikinde doğal olarak birtakım sorunlar yaşanmıştır. Bu sorunları aşmak için aruz vezninin Arapça dil yapısına göre belirlenen kaideleri, Farsçanın dil yapısı esas alınarak yeniden gözden geçirilmiş; nihayetinde birtakım değişikliklerle Fars aruzu oluşturulmuştur.

İranlılar aracılığıyla İslamiyet'le tanışan Türkler, İslam dinini kabul edip bu medeniyetin dairesine girdiği dönemden itibaren İslam medeniyetinin bir unsuru olarak gördükleri aruz veznini Türk şiirine tatbik etmeye başlamışlardır. Türkler, aruz veznini, kaynağı olan Arap edebiyatından değil, Fars edebiyatından alıp Türk şiirine tatbik ettikleri için Fars aruzunu örnek almıştır. Arapça gibi Farsça da yapı ve köken bakımından Türkçeden farklı olduğu için aruz vezninin Türk şiirine tatbikinde de doğal olarak birtakım güçlükler yaşanmıştır. Şairler bu güçlükleri aşabilmek için birtakım imlâ/telaffuz tasarruflarına başvurmuşlardır. Ancak aruzun Türkçenin dil yapısına göre bir nazariyesi yazılmadığından aruz vezninin Türk şiirine tatbikinde başvurulan imlâ/telaffuz tasarruflarında bir uygulama birliği sağlanamamıştır. Bu sebeple genellemeyen bu tasarruflar, şairlerin bireysel girişimleri olarak kalmıştır. Eğer bu tasarruflar, Türkçe'nin ses, şekil, kelime ve cümle yapısına göre yeniden gözden geçirilip bir sisteme dönüştürülerek kayıt altına alınmış olsaydı belki de bugün "Arap aruzu" ve "Fars aruzu" nun yanında "Türk aruzu"ndan da söz etmek mümkün olacaktı. Bu durumda, aruz vezninin Türk şiirine tatbikinde başvurulan imlâ/telaffuz tasarruflarının önemli bir kısmı da

“Türk aruzu” nun özellikleri olarak değerlendirilebilirdi.

Aruz vezninin Türk şiirine tatbikinde yaşanan sorunları aşmak için “imâle, zihâf, tavsîl, tahrîk, teskîn, teşdîd, tahfîf, tezyîd, tenkîs, tebdîl, tefrîk” gibi imlâ/telaffuz tasarruflarına başvurulmuştur. Söz konusu tasarruflara bakıldığında bunların iki temel amaçla yapıldığı görülür. Bunlardan ilki, veznin mısra’ a sorunsuz bir şekilde tatbik edilebilmesi için ihtiyaç duyulan açık veya kapalı heceyi elde etmek; ikincisi ise, mısradaki hece fazlalığını veya hece eksikliğini gidermektir.

Klasik şiirle ilgili yayınlarda, aruz vezniyle ilgili sorunları aşmak için başvuru olan imlâ/telaffuz tasarruflarının önemli bir kısmı kusur olarak görülmüştür. Üstelik bu kanaate varılırken Türkçenin değil, Arapça ve Farsçanın dil yapısı esas alınmıştır. Bu sebeple Arap ve İranlı şairlerin aruz veznini kendi şiirlerine tatbikinde başvurduğu imlâ/telaffuz tasarrufları hoşgörü ile karşılanırken Türk şairlerinin bu tür uygulamaları genellikle kusur olarak görülmüştür. Genellikle belagatçiler tarafından dayatılan bu yaklaşım, doğru olmadığı gibi adil de değildir. Oysa aruz sorunlarını gidermeye yönelik başvuru olan imlâ/telaffuz tasarrufları, yapı ve köken bakımından Türkçeden farklı olan Arapça ve Farsça dilbilgisi kurallarına göre değil, Türkçe dilbilgisi kurallarına göre değerlendirilmeli ve vezin kusuru olarak kabul edilmeden önce söz konusu tasarrufların yazı dili veya konuşma dilindeki herhangi bir kurala isnadının olup olmadığına bakılmalıdır. Türkçenin ses, şekil, kelime, cümle ve anlam bilgisine aykırı olmamak kaydıyla konuşma dili veya yazı dilindeki herhangi bir kurala dayanan imlâ/telaffuz tasarrufları caiz olarak değerlendirilip *imlâ/telaffuz çeşitliliği*; Türkçenin ses, şekil, kelime, cümle ve anlam bilgisine aykırı olan imlâ/telaffuz tasarrufları ise, fahiş olarak değerlendirilip *imlâ/telaffuz sapması* olarak kabul edilmelidir.

Aruz vezninin Türk şiirine tatbikinde karşılaşılan güçlükleri aşmak için en çok başvuru olan yöntem, şüphesiz telaffuzdan yani konuşma dilinden faydalanma yoluna gitmektir. Bu durum, çoğu zaman bir aruz kusuru olarak görülmüş ve hoş karşılanmamıştır. Ancak aruzun Türkçeye tatbikinde konuşma dilinden faydalanma yoluna gidilmesi kusur olarak görülürken önemli bir husus göz ardı edilmektedir. Anadolu’da doğan ve Klasik edebiyatın yazı dili olan Oğuz Türkçesi, konuşma dilinin yazı diline dönüştürülmesi ile oluşturulmuştur. Önce Harezm bölgesine daha sonra Azerbaycan ve Anadolu’ya göç ederek yazı dili muhiti olan Kaşgar ve Harezm bölgesinden uzaklaşan Oğuzlar, zamanla yazı dili ihtiyacı hissedince beraberlerinde getirdikleri Orta Asya yazı dili ve Azerbaycan bölgesinde kullanılan Uygur harfli Doğu Türkçesi yerine, konuşma dilleri olan Oğuz Türkçesi ile yazmaya başlayarak bunu yazı dili hâline getirmişlerdir. Anadolu’da konuşma dili üzerine kurulup gelişen Oğuz yazı dili, bir yandan Orta Asya’dan gelme eski yazı dili kalıntılarından kurtulmaya çalışırken, bir yandan da Oğuz Türkçesine, yani konuşma diline dayalı yeni bir yazı dili olma gayreti içine girmiştir. Bu dönemde yeni filizlenen söz konusu yazı dili henüz ağızların etkisinden kurtulup dil yapısı ve imlâ sistemi bakımından gelişmesini tamamlayarak istikrara kavuşmadığından 15. yüzyıl ortalarına kadar uzanan Eski Anadolu Türkçesi’nde, yazı dili ile konuşma dili birbirinden ayrılmamıştır. Ancak, 16. yüzyıldan itibaren konuşma dili ile yazı dili birbirinden ayrılmaya başlamış, nitekim 17. yüzyılın ortalarına doğru telaffuz esasına dayanan konuşma dili ile telaffuzla bağlantısı kalmayan bir imlâya dayanan yazı dili, birbirinden olabildiğince uzaklaşmıştır. Bu uzaklaşma, Klasik edebiyatın son dönemlerine kadar sürmüştür. Bu sebeple şairlerin, aruz veznini Türk şiirine tatbikinde karşılaştıkları güçlükleri aşabilmek için, Türkçenin ses, şekil, kelime, cümle ve anlam bilgisine aykırı olmamak kaydıyla, telaffuz yani konuşma diline başvurması aruz kusuru sayılmamalı, aksine caiz kabul edilip imlâ/telaffuz çeşitliliği olarak değerlendirilmelidir.

SUMMARY

Aruz prosody, emerged from as a harmonious factor of Arabic poetry, after being used for a long time, was systemized and linked to some conditions on the basis of its structure. Despite it had been emerged before Islam, Aruz prosody gained identity of Islamic literature's component since Arabic was the formal language of Islam, moreover it had spread to other nations 'literatures which accepted Islam. In this regard, firstly it influenced Persian poetry. But naturally some problems have occurred during the application of Aruz prosody into Persian poetry because Aruz prosody was systemized by considering Arabic language, not Persian language which is very different from Arabic. In order to overcome these problems regulations which were made by considering Arabic language, has been reconsidered in compliance with Persian and eventually Persian Aruz prosody has been composed

Turks who accepted religion of Islam with the help of Iranians, began to apply aruz prosody (which was considered as basis of Islamic civilization) into Turkish poetry. Since Turks patterned aruz prosody from Persian literature, not from real owners (Arabic literature), they applied Persian aruz form into Turkish poetry. Since Persian language differs from Turkish in terms of its structure and origin, like Arabic language, during the application of Persian aruz prosody into Turkish language, some difficulties has occurred. In order to overcome these difficulties poets applied some spelling/pronunciation savings. But since a theory about Aruz prosody's application into Turkish language couldn't have been formed, there isn't a unity in savings used during application of prosody. Therefore, these applications couldn't be generalized and so they remained as poets' own efforts. If these savings were reviewed and recorded in harmony with Turkish language's phonics, morphology, vocabulary and sentence structure form and were converted into a system, maybe today it would be possible to talk about Turkish Aruz prosody beside Persian and Arabic ones. In this respect, significant part of these savings could be evaluated as Turkish aruz prosody savings.

In order to overcome difficulties faced during the application of Aruz prosody into Turkish poetry, some spelling/pronunciation savings like 'imale, zihaf, tavsil, tahrik, teskin, teşdid, tahfif, tezyid, tenkis, tebdil, tefrik' were taken into consideration. Looking at these savings in question, it is clear that these are done for two main reasons:

*to obtain closed or opened syllable which are needed to apply prosody into verse without any problems

*to eliminate the excessiveness or deficiency of syllable in the verse.

In the publications of Classical poetry, most of the pronunciation/spelling savings which were used to overcome problems during applications related Aruz prosody savings were seen as a flaw. Moreover when concluded on this idea, Arabic and Persian language structures were taken into consideration, not Turkish language structure. For this reason, while the usage of these savings of aruz prosody into their own poetry by Arabian and Persian poets is welcomed, Turkish poets' usage of these savings are considered to be flaws. This idea, usually imposed by rhetorician

Is neither true nor equitable. Yet, these savings used to eliminate problems should be evaluated in accordance with Turkish language structure and origin, not in accordance with Arabic and Persian languages structures which are very different from Turkish language. And before accepted as a prosody flaw, these savings should be checked if they have any imputation to any rule in written and spoken language. Therefore in order to overcome these difficulties, with the condition of being in harmony with Turkish language's phonics, morphology,

vocabulary sentence structure and semantics, usage of pronunciation or spoken language mustn't be regarded as defects, on the contrary it must be accepted and be considered as spelling/pronunciations variation.

KAYNAKÇA

- AKKUŞ, Metin (1991), *Nefî Sanatı ve Türkçe Divanı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, SBE, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- AKOVALI-ZÂDE HÂTEM (1867), *Divan*, İstanbul.
- BÂKÎ, *Divan*, İBB Atatürk Kitaplığı, Bel Yz K 0298.
- BİLTEKİN, Halit (2003), *Şeyhî Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, Ankara: Ankara Üniversitesi, SBE, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ÇETİN, Nihat (1991), "Arûz", *DİA*, C 3, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı: ss. 424-437.
- DAĞLAR, Abdülkadir (2007), "Hacı İbrahim Efendi'nin 'Şerh-i Belâgât'ı' (Metin)", *Turkish Studies International Periodical For the Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4 Fall: ss. 321-370.
- DÜZENLİ, Mesut Bayram (2014), *Câmiü'l-Envâr alâ Tefsîri'l-İhlâs (vr. 1b-198b)*, İnceleme-Metin, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı ABD, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ENDERUNLU FÂZİL, *Divan*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, NEKTY02819.
- ERSOY, Mehmet Akif (2009), *Safahât*, Ankara: Hece Yayınları.
- FUZÛLÎ. *Divan*, Bulak, Kahire, 1838.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1985), *Fuzûlî Divanı*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1951), *Nedîm Divanı*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- HÜSEYİN B. AHMED SİRÔZÎ. *Câmiü'l-Envâr alâ Tefsîri'l-İhlâs*, İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, No. 66.
- İPEKTEN, Haluk (2008), *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul: Dergâh.
- İZ, Fahir (2010), *Eski Türk Edebiyatında Nazım*, C 1, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KAHRAMAN, Mehmet (1996), *Divan Edebiyatı Üzerine Tartışmalar*, İstanbul: Beyan Yayınları.
- KOLCU, Hasan (2007), *Türk Edebiyatında Hece-Aruz Tartışmaları*, 2. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1999), *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara: TTK Basımevi.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1978), "Aruz", *İslam Ansiklopedisi*, C 1, İstanbul: MEB.
- KÜÇÜK, Sabahattin, *Bâkî Divanı*, (14.12.207),
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10596,bakidivanisabahattinkucukpdf.pdf?0>
- MANSUROĞLU, Mecdut, (1956), *Çarhname*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Mecmûa-i Eş'âr*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Fatih, 986-003.
- Mecmûa-i Şuarâ*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümü, I0021123 (02251/021123).
- MUALLİM NACİ (1307), *İstîlâhât-ı Edebiyye*, İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası.
- NAMİK KEMAL (1303), *Tahrîb-i Harâbât*, İstanbul: Matbaa-i Ebuzziyâ.
- NEDİM (1337), *Divan*, İstanbul: İkdâm Matbaası.
- NEF'Î (1836), *Divan*, Kahire: Bulak Matbaası.
- R. MAHMUD EKREM (1299), *Ta'lîm-i Edebiyât*, İstanbul: Mihran Matbaası.
- SARAÇ, Yekta (2008), *Klasik Edebiyat Bilgisi-Belâgat*, İstanbul: Gökkuşbu.
- TARLAN, Ali Nihat (1942), *Şeyhî Divanı*, İstanbul: Maarif Matbaası.
- ULUCAN, Mehmet (2005), *Muvakkit-zâde Mehmed Pertev, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Divanı'nın Tenkitli Metni ve Tahlili*, Elazığ: Fırat Üniversitesi, SBE, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- VARIŞOĞLU, Mehmet Celal (1997), *Hâtem, Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Divanı'nın Tenkitli Metni ve İncelenmesi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, SBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ZİYA PAŞA (1868), "Şiir ve İnşâ", *Hürriyet*, S 11, 7 Eylül, Londra.

İBNÜRREFİK AHMET NURİ SEKİZİNCİ'NİN HİKÂYELERİNDE KADIN

WOMEN IN İBNÜRREFİK AHMET NURİ SEKİZİNCİ'S STORIES

Emine Bilgehan TÜRK*

Öz

İbnürrefik Ahmet Nuri Sekizinci, Türk tiyatrosunun ilk emektarlarından biri olarak anılır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, değişen Osmanlı kültür ve sosyal hayatının tanığı ve gözlemcisi olarak öne çıkardığı tipleri, sosyal olayları devrin ve kullandığı türün imkânları doğrultusunda zaman zaman gelenekle ilişkilendirerek zaman zaman çeviri ve adaptasyonla zaman zaman da modern tiyatro teknikleriyle kaleme alır. Kadın ve kadının dünyası, kadın erkek ilişkileri, değişen sosyal hayatta kadının kendisine yeni rol arayışları onun eserlerinde yadsınmayacak bir yere sahiptir. Sekizincinin sosyal meselelere dair fikirlerini tiyatro metinlerinde, dergiler için kaleme aldığı yazılarda olduğu gibi hikâyelerinde de görmek mümkündür.

Bu çalışmada İbnürrefik Ahmet Nuri Sekizinci'nin Latin harflerinin kabulünden önce yayımlanmış dokuz hikâyesi tespit edilerek Latin harflerine aktarımı yapılmış, daha önce Mehmet Rebi Baraz tarafından Latin harflerine aktarılan sekiz hikâyesiyle birlikte kadın teması esas alınarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Türk edebiyatında kadının yerine dikkat çekilmiş, yazarın kısa biyografisi verildikten sonra öncelikli olarak hikâyelerde kadın erkek ilişkileri ve davranış şekilleri alt başlıklar etrafında tasnif edilmiştir. Sonrasında hikâye metinlerinin yayımlanmamış olması sebebiyle hikâyeler kendi içinde özetlenerek değerlendirilmiş, öne çıkan başlıklar çerçevesinde kadın, kadının annelik vasfı ve sosyal rollerinin değişen hayata uyum sürecinde ortaya çıkardığı sorunlar tespit edilerek bunların işleniş karşılaştırmalar yapılarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

İbnürrefik Ahmet Nuri Sekizinci, Hikâye, Tiyatro, Kadın.

* Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
eminebilgehanturk@hotmail.com

Gönderim Tarihi: 15.05.2017
Kabul Tarihi: 21.11.2017

Abstract

Ibnurrefik Ahmet Nuri Sekizinci, is known as one of the first veterans of the Turkish theater.

In the second half of the nineteenth century, The author emphasizes the types and social phenomena that the Ottoman culture and social life as a witness and observer, from time to time in relation to tradition and occasionally using translation and adaptation, from time to time with modern theater techniques. Women and the world of women, the relationships between women and men, the search for a new role for a woman in a changing social life has a place that can not be denied in his works. It is also possible to see Sekizinci's ideas about social affairs in his theater texts and also his writings he received for the magazines and in his stories.

In this study, nine stories published before the acceptance of the Latin letters of Ibnurrefik Ahmet Nuri Sekizinci were transferred to the Latin alphabet and it was aimed to be evaluated on the basis of the women's theme together with the eight stories which were previously transmitted to the Latin letters by Mehmet Rebi Baraz. In Turkish literature, attention has been given to place of women, and after a short biography of the author has been given, women and men relations and behavior patterns in stories are classified under subheadings. Since the story texts have not been published yet, the stories have been summarized within themselves and the problems that the women, women's motherhood qualities and social roles have emerged in the changing chronological harmony process have been identified and evaluated by comparing the works.

•

Keywords

Ibnurrefik Ahmet Nuri Sekizinci, Story, Theater, Woman .



GİRİŞ

Kadın'ın Modern Türk Edebiyatına Girişi Üzerine

Dede Korkut hikâyeleriyle sosyal hayat içerisindeki varlığı ve gücü en açık şekliyle görünen Türk kadınının, geçen zaman, değişen sosyal ve siyasi hayatlarla göz ardı edilmeye başlandığı görülür. Sanayi inkılabının sonuçları, ulus devlet fikrinin yaygınlaşması sonucunda dünyada olduğu gibi Türk toplumunda da kadının yeri yeniden sorgulanmaya başlanır. Fatma Aliye, Emine Semiye Hanım gibi kadın yazarların seslerini duyurmaya başlaması, Namık Kemal'in Vatan Yahut Silistre oyunundaki Zekiye karakteri gibi güçlü tiplerin edebi eserlerde görülmeye başlaması kadın ve kadının dünyasının sorgulanmaya başlamasına zemin hazırlar. Avrupa'da olduğu gibi Türk yazın hayatı da kadın üzerine hikâyeler, kadın problemleri ve kadına bağlı olarak gelişen sosyal mevzular üzerine yazı dizileri, gazete haberlerine yadsınamayacak bir dikkatle mesai ayırmaya başlar. Ömer Seyfettin Yeni Lisan makalesinde Milli bir edebiyatımızın olmayışını kadının sosyal hayattaki pasifliğine, toplumdaki kaç- göç olgusuna bağlar. Bu, kadının kurumsal eğitiminin noksanlığının ve sosyal hayatta bütün mesaisini hemcinsleriyle geçirmesinin sonucudur. Değişen dünya ve değişen Türk toplumsal hayatı kadını sadece şiirin kusursuz sevgilisi olmaktan çıkarıp, nesir türlerinin gerçekçi kahramanı; iyi ve kötü, güzel ve çirkin, masum ve suçlu, saf ve sinsi sayılabilecek birçok karakter özelliği ve zıtlıklarıyla gazete ve dergi sayfalarının vazgeçilmez konusu haline getirdi. Dede Korkut hikâyelerinin savaşı, kararlı, sözünün ve hakkının arkasında durabilen kadınları, Milli Edebiyat dönemi romanlarında Gönül Hanım, Kaya gibi daha birçok örnekle anılabilecek yeni dünya içerisindeki tiplerini oluşturmaya çalışırken Türk edebiyatı Halide Edip, Halide Nusret, Emine Işınsoy gibi kalemlerin sahibi olur. Bununla birlikte Anadolu ve İstanbul arasındaki yaşayış farklılığının oluşturduğu sebeplerle sadece eve kapanan iktisadi, siyasi, sosyal ve eğitim meselelerinin uzağında kalan İstanbul kadını da kendi kozası içerisinde oluşturduğu hayatla birçok edebi türün odağı olmuştur. Anadolu ve İstanbul hayatının farklılıklarına işaret eden Turfanda mı Yoksa Turfa mı?, Genç Kız Kalbi, Küçük Paşa¹ akla gelen eserlerden sadece birkaç tanesidir.

İbnürrefik Ahmet Nuri Sekizinci ve Hikâyelerinde Kadın

Daha çok tiyatro eserleriyle tanınan İbnürrefik Ahmet Nuri Sekizinci eserlerinde daha çok kadın psikolojisi, kadın erkek ilişkileri ve kadınların yeni hayata bakışını işlemeye çalışmıştır.

İbnürrefik Ahmet Nuri Sekizinci, 26 Şevval 1283 (Mart 1866) tarihinde, aslen Çemişgezekli olan dedesi Süleyman Fevzi Paşa'nın Salacak'taki yalısında doğmuştur. Eğitimine Doğancılar sibyan mektebinde başlayan Sekizinci, temel dini bilgiler eğitiminden sonra Üsküdar'da Rüstem Paşa Mekteb-i İptidaiyesi'ni bitirip, Paşakapısı Askeri Rüştüyesi'ne devam etmiş 1881'de Galatasaray Lisesi'ne girmiştir. İki yıl Türkçe, bir yıl Fransızca eğitimden sonra 1984'te okulunu yarım bırakarak ayrılmıştır. Aynı yıl Hariciye kaleminde işe başlayan sanatçı, 1886'da Sıhhiye Dairesi masarifet kâtipliğine tayin edilir. 1922'de Lozan Antlaşmasının imzalanmasının sonucunda çalıştığı dairenin kapatılmasıyla emekliye ayrılır. 1885 yılında Fatma Zağfer

¹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgiler için bk. (Türk Ekim 2015).

Hanımla evlenen Ahmet Nuri Sekizinci'nin bu evlilikten ikisi kız üçü erkek olmak üzere beş çocuğu olmuştur.²

Ahmet Nuri Sekizinci, edebiyata ve tiyatroya olan ilgisini hatıralarında:

“Çocukluğumdan beri edebiyata çok merakım vardı. O zamanın mâruf ediplerinden Namık Kemal'i, Ziya Paşa'yı, Muallim Naci'yi, Abdülhak Hamid'i vesaireyi okudum. Sıhhiye Fransızcadan küçük bir roman tercüme ettirmişti. Mithat Efendi'nin ifadesi diğerlerine nispeten daha sade olduğundan onu taklide yeltenirdim. Fakat tercüme ettiğim romanı bugün okurken kendi kendime utanıyorum. Tiyatroya merakım daha çoktu.” (Baraz I 2001: 13)

şeklinde dile getirir.

Tiyatro faaliyetlerini Güllü Agop, Darülbedayi, Yeni Tiyatro Cemiyetinde hem oyuncu hem de oyun yazarı olarak geçiren Sekizinci, 1932'de Ankara Halkevi'nde çalışmaya başlar, 1935'te ölümüne kadar da burada devam eder. Muhsin Ertuğrul'un Türk Tiyatrosunun “fırtınaya göğüs geren kaptanı” (Özalp 2003: 42) olarak tanımladığı Ahmet Nuri Sekizinci, tiyatrolarında işlediği konuları hikâyelerinde de kullanır.

Bu konuları büyük oranda evlilik, kadın erkek ilişkileri, ekonomik hayatın ilişkilere yansımaları oluşturur. Dergilere köşe yazısı da yazan Sekizinci açık ve samimi bir ifade ile okurunun karşısına çıkar. Kelebek mecmuasına verdiği bir yazısında kendi yazma serüveni ve ailesiyle yaşadığı durumu şu cümlelerle ifade eder. “Kelebek' için bir hikâye yazmaya başladım. Kahramanım olan kadının ismini yazdığım anda omuz başımdan bir ses, zevcemin sesi: Ne!!! Adalet mi!!!” (Sekizinci 1923 Haziran: 3). Yazarın eşi, hikâyenin kahramanı olacak hiçbir kadın ismine geçmişteki yaşanmışlıklarla bu isimler arasında bağlantılar kurunca çıkan kavgada mürekkep dökülür. Yazılacak hikâye de yetişmez. “Hiç Yoktan Bir Kavga” adını taşıyan bu yazı da kadın kıskançlığına dair farklı bir dikkatin ürünüdür. Soyadı kanununun kabulünden sonra Sekizinci soyadını alan İbnürrefik Ahmet Nuri, bunun sebebinin “Sekizinci” adlı oyununa verdiği değere, onu en sevdiği çalışması olarak görmesine bağlar. Bu eserde de yine devrin sosyal ilişkileri ve evlilik usulleri konu edilir.

Ahmet Nuri Sekizinci'nin, dergilerde tespit edilebilen on yedi hikâyesinin onu Mehmed Rebii Hatemi Baraz tarafından Latin harflerine aktararak sanatçının tiyatro eserlerini ve biyografisini kapsayan üç ciltlik çalışmasında yayımlanmıştır. Bu çalışmada yedi hikâye daha okunarak hikâyelerde kadın konusunun değerlendirilmesine dâhil edilmiştir. Toplam on yedi hikâyenin değerlendirildiği bu çalışma sırasında sanatçının “Metres - Zevce” ve “Ferahunde” hikâyelerinin Baraz tarafından tiyatro metinlerine dâhil edildiği, bu metinler içerisinde de kaynakça hatalarının olabildiği tespit edilmiştir. Daha çok tiyatro metni yazan Sekizinci hikâyelerinde de diyaloglara çokça yer vermiştir. Yalnız tek perdelik de olsa oyunlarının giriş kısmında tiyatro türünün gereği olarak oyuncu kadrosunu “Eşhas” başlığıyla belirtmiş, bu iki metinde de diğer hikâyelerinde olduğu gibi bu yola başvurmamıştır.³

² İbnürrefik Ahmet Nuri Sekizinci'nin yaşamı ile ilgili bilgiler (Baraz 2001) adlı kaynaktan özetlenmiştir.

³ “Fırtınadan Sonra” adlı eser, sanatçının tiyatroları için kullandığı şablona örnek gösterilebilir.

“Fırtınadan Sonra

Komedi 1 perde

Muharriri İbnürrefik Ahmet Nuri Sekizinci

Eşhas

Fâkihe Hanım 12 Yaşında” (Resimli Ay, Mart 1340: 45/48) bu eser Baraz'ın çalışmasında “Resimli Ay, 2 Şubat 1924” olarak gösterilmiştir. bk. (Baraz 2001: 22).

Hikâyelerde Öne Çıkan Tipler ve Davranış Şekilleri

Kadın / Erkek İlişkileri: Hikâyelerde genellikle bireysel farklılıklardan ziyade kadın ve erkek cins olarak işlenir. Davranış şekilleri genellemelerle anlatılır. *Görücülük Görüşçülük* hikâyesinde kadınlar; meleklik ve şeytanlık, erkekler; hayvanlık ve insanlık hasletleriyle gruplandırılır. *Duluğa Veda'da* evlenecek çiftler maskeli bir baloda birbirlerini karşılıklı aldatırken, ilişkinin sonunda erkek karar mekanizması olarak varlık bulur. *Güzellik Müsabakası* hikâyesinde de erkek egemenliği Hz. Adem Hz. Havva üzerinden vurgulanır. *Türkiye'de Hukuk-ı Aile*, hikâyesi de kadının sosyal hayatını sürdürebilmesi için erkek himayesine duyduğu mecburiyeti anlatır. *Karı Koca Rabıtası*, kadınların şiddet kadar aşırı ilgiden de hoşlanmadıklarını anlatan hikâyedir. *Metres ve Zevce* ise ilişkilerde erkek egemenliğini vurgulayan bir metindir.

Aldatma/Kandırma: *Ayşe*, aldatma, sömürme ve vefanın farklı karakterler üzerinden işlendiği bir hikâyedir. *Ayşe* ut hocası olan kocası tarafından aldatılıp maddi olarak sömürülür. *Kapanca* hikâyesinde de kadın aldatması, erkeğin kadın kurnazlığı karşısındaki konumu anlatılır. *Yalan Hepsi Yalan* da bir erkek aldatması hikâyesidir. Karısını aldatan doktorun vicdanında kendi durumunu sorguladığı, düştüğü yanlıştan dönemediğini anlatan hikâyedir. *Kitapta Öyle Yazılı* da kadın kurnazlığı, erkeğin aldatılmasını ve durum karşısındaki aciziyetini anlatır.

Kurnazlık: *Kitapta Öyle Yazılı*, *Kapanca*, *Ferhunde* kadınların kurnazlıkla erkeklerden maddi olarak istifade ettiğini gösteren hikâyelerdir.

Eğitim Durumu / Meslek: Hikâyelerde karakterler orta sınıfı oluşturan tiplerdir. *Yalan Hepsi Yalan ve Ayşe'de* erkek karakterlerin mesleği doktor olarak kurgulanırken, diğerlerinde memur veyahut mesleği belirtilmeyen orta sınıf insanlardır. Kadınlarda herhangi bir meslek belirtilmez. *Yalan Hepsi Yalan ve Metres ve Zevce* hikâyelerinde metres tiplerle karşılaşılır.

Güvensizlik: *Kadınları Sigorta Eden İdarehane* hikâyesi erkeğin baba olarak, eş olarak güvensizlik duygusunu ele alırken bu güvensizliğin kaynağında erkek davranışlarını ve sosyal yozlaşmayı da işler.

Kadın Karakterlerin Genel Özellikleri:

Güzellik Merakı: *Güzellik Müsabakası* hikâyesinde güzelliğin kişisel değerlendirildiğinin, esas olanın ahlak güzelliyle bütünleşmiş güzellik olduğu vurgusu yapılır.

Alışveriş Tutkusu: *Kadınlara Yüzünden* hikâyesi kadınların birbiri arasındaki alışveriş kıskançlığının erkekler arasında bir tartışmaya dönüşmesini anlatır.

Annelik: *Kadın Mebus Olursa* hikâyesinde anneler her şart altında çocuklarına karşı annelik vazifelerini yerine getireceklerini söylerken, *Ana ile Kız Arasında* hikâyesinde anne aldatma suçunu kızının üstüne atarak kendini kurtarır. *Ah Kadınlık Cehennemde Bile* hikâyesinde ise anne cehaletiyle kendini gösterir. *Karı Koca Rabıtası*, kadınların annelik duygusu karşısında kişisel arzularından vazgeçebildiklerini gösteren bir hikâyedir. *Metres ve Zevce* hikâyesinde de anne ayrılmaktan çocuğu için vazgeçer.

İhanet: *Ana ile Kız Arasında* hikâyesi kocasını aldatan annenin suçu kızı üstüne atarak kendini savunduğu bir metindir. *Yalan Hepsi Yalan* aile kurumunda erkeğin, *Kapanca* ise kadının ihanetini anlatan bir metindir.

Hak Arayışı: *Kadın Mebus Olursa* hikâyesi, kadınların topluluk halinde sosyal hayat içerisindeki hak arayışlarını anlatır. Kahramanlara isim verilmez. Bütün kadınlar erkekler karşısında annelik vasfının kendilerine yüklediği sosyal rolü savunurlar.

Cehalet: *Ah Kadınlık Cehennemde Bile* hikâyesi, kadınların duyduğu her şeye inanan, sevgi doyumsuzu tipleri anlatır.

Hikâyelerin Kısa Özeti ve Kendi İçerisinde Değerlendirilmesi

Kadınlar Mebus Olursa! Hikâyesi, Medeni kanunun kabulünden sonra, kadınlara seçilme hakkının da verilmesiyle erkeklerin bu durum karşısında yaşanabilecek değişikliklere dair yorumlarını bir rüya hatta bir kâbusla anlatır. İki arkadaş arasında rüya anlatımıyla gelişen hikâyede yeni düzende kadınların özellikle boşanma konusunda mazinin öcünü her fırsatta almaya kalkışacakları endişe ile dile getirilir. Bu, geleneksel yaşantı da “boş ol!” ifadesinin müsrifçe kullanımının hesaba çekilişidir. Düzenlenen toplantıya çocuğuyla gelen mebusa çocuğu neden getirdiği ya da çocuklu bir kadının mebus seçilmesinin doğru olmadığı ileri sürüldüğünde bütün kadınlar hep birden anneyi destekler. Anneliğin kadının göz ardı edilemeyecek gerçeği olduğu kadının kendisine verilen her sorumluluğu annelik gibi zor bir göreve rağmen yapabileceğini bildirirler. O dönem hikâyesi içerisinde anne mebusun yaşadığı problemler, iş hayatına dâhil olan kadınla birlikte doğacak sorunların ve bunların çözüm yollarına dair ilk değerlendirmeler olarak görülebilir. Çocuklu mebustan sonra bir başka mebusun da doğum sancısının tutması üzerine kadınlık bütün yasaları kendisi için düzenlese de fitratın ona verdiği sorumluluklara müdahil olamayacağı yorumu getirilir.

Bu hikâyede Ahmet Nuri Sekizinci'nin diğer hikâyelerinde de kadınların çirkinliği kabullenmeyeceği ve sözün kadınlar arasında çok da gizli kalamayacağını mizah diliyle;

Başının selameti için sen bu rüyayı hiç görmemiş ol. Bir kadın işitecek olsa yetmiş iki diyara yayılır. Sonra... var ötesini sen düşün.

Sanki beni döğerler mi dersin? Öyle bir şeye maruz kalayım:

'Hanımlar! İçinizde en çirkin kim ise evvelâ o vursun' Derim.

Vallahi hiçbirini parmağını kaldırmaz" şeklinde dile getirilir. (Sekizinci 1927: 8)

Bu rüya hikâyesinin dikkate değer bir tarafı da Tanzimat döneminde Mizancı Murat'ın Turfanda mı Yoksa Turfa mı? romanında ve sonrasında da pek çok eserle dile getirilen Anadolu insanı - İstanbul insanı karşılaştırmasıdır. Bu hikâyede Anadolu kadını- İstanbul kadını değerlendirmesi şu cümlelerle yapılır. “Mücâhede-i Milliyeye iştirak eden Anadolu kadını başka, bizim İstanbul'un kenar mahallesinde Habibe mollası yahut Şişli'nin nâzenin hanımı başkadır. Tarlada çalışan Anadolu kadınının nasırlı elleri cephane taşır, tüfek atar ama bizim İstanbullu hanımların eldiven içinde saklı ellerine ara sıra krem sürülmezse rahatsız olurlar. Askerlik eden Anadolu kadınının tırnakları kesiktir. Anadolu kadını çocuğunu sırtına bağlar tarlada çalışmaya gider. Bizim hanımlar çocuğu kucağında tiyatroya gider. İşte aradaki fark” (Sekizinci 1927: 8).

“Görücülük Görüşçülük” hikâyesi ise yine evlilik şekilleri üzerine oturtulmuş, bir kadın mecmuasının aynı başlıkla ortaya attığı tartışmanın işlendiği bir kurgudur. “Rüfekâmızdan süslü bir hanım mecmuası “Görücülük mü Görüşçülük mü” diye ortaya çapraşık bir mesele çıkardı zaten bu âlemde kadınlığa müte'allik ne varsa hem şık hem çapraşık. Ben dikkat ettim bir kadın ortaya bir söz atar yedi mahalleyi birbirine katar” (Sekizinci 1923 Ağustos: 4) ifadesiyle kadına dair genel bir yaklaşımın gösterildiği metinde Kadınlar Halk Fırkasının icraatlarını anlatan metinle kadın erkek ilişkileri farklı noktalardan ele alınır. Bu metin, “Kadınlar Mebus Olursa” hikâyesinin kurgusuyla benzerlik arz eder. Burada kadınlar, hükümet kurup erkekleri kendi hizmetleri için kullanacakları onların “fen-ni kabale değil fen-ni tıbahat” tahsil edecekleri bir dünyanın arzusunda iken bir taraftan da evlilik kurumu üzerine

yorum yaparlar. Fennin kadın erkek nüfusunu kadınların lehine ve arzularına hizmet edecek şekilde getirmesinin hayallerini kurarlar. Fakat sonuçta yine de içlerinde kocalarını başkalarıyla paylaşmanın, çok eşliliğin korkusundan kurtulamazlar.

“*Kadınlar Yüzünden*” hikâyesi kadınların birbirlerinden etkilenecek kendi bütçelerini göz önünde bulundurmadan alışveriş yapmalarını anlatır. Süleyman Bey ve Ahmet Bey arasında geçen diyalogda Süleyman, Ahmet'in sözlerini kendi karısının alışverişini takip olarak anladığından ikili arasında gerginlik çıkar. Açık bir dille kaleme alınan kurgu da yanlış anlaşılma gerilime ve gülünç olmaya meydan verir.

“*Ana ile Kız Arasında*” hikâyesi geleneksel hayatta kadın erkek ilişkilerinde ahlaki değerlerin kadın üzerinden ele alındığı, değerlerle örtüşmeyen davranış şekillerinde suçun kadına yöneltildiğini gösteren bir eserdir. Annesinin dikiş çekmesinde bulduğu aşk mektubu babasına yakalanan Şefika, babasının tüm baskısına rağmen, mektubun kendisine ait olmadığını, mektubun annesine ait olduğunu açıklayamaz. Babası karşısında en çaresiz zamanında “Fakat bir gün evvel gazetede okuduğu kanlı bir vak'a kıskanç bir kocanın baltayla karısının başını parçalaması o anda aklına geldi” (Sekizinci 1927: 16). haberini hatırlaması onu susmaya suçu üstlenmeye mecbur bırakır. Yazar kahramanının adını hikâyenin kurgusuna uygun olarak merhametli anlamına gelen “Şefika” olarak seçer. Hikâyede ahlaki sayılamayacak durumlar karşısında kadını tahakküm altına alan ifadeler dikkati çekicidir. Bir erkekle o günün iletişim aracı olarak mektuplaşmayı suç olarak gören baba, kızını “Seni anan böyle mi terbiye etti? Söyle bakayım sana böyle mektup göndermek için yüz verdiğin çapkın kimdir?” ifadeleriyle suçlarken, bu davranışın toplumsal algıdaki yerini “Haydi oradan bilmiyormuş! Bilmediği erkekten mektup alanlar sokak kahpesi karılardır. Eğer böyle oldunsa evimden defol” (Sekizinci 1927: 16). şeklinde belirtir.

“*Ah Kadınlık Cehennemde Bile*” hikâyesi, Ahmet Nuri Sekizinci'nin kadın ve erkeğin hayat karşısındaki duruşuna farklı bir bakış açısı geliştirmiş bir eserdir. Gazeteden okuduğu Amerika'da yaşanmış bir yıllık evli bir çiftten kadının kocasının ilgisinin her geçen gün biraz daha azaldığı şikâyeti üzerine mahkemenin aldığı kararı kendi evliliğine tatbik etmek isteyen Nebahat'a karşı oluşturulmuş ironik bir değerlendirmedir. Hikâyede iki farklı kuşağın olaylar karşısındaki tavrı değerlendirilmeye çalışılır. Genç kuşağın temsilcisi olan Nebahat, Amerika'daki kararı sorgusuzca evliliğine tatbik etmek isterken, annesi Sacide, teknolojik gelişmeleri kıyamet alameti olarak algılar. Kocasını Namık'a beni bu dünyada öpmezsen ben öbür dünyada gilmanlar ile olurum tehdidine karşılık Namık'tan ben de hurilerle olurum cevabını alırken anne Sacide de “ben de rahmetli babanla...” karşılığını verir. Hikâyede, kadınların ilgiye sevilmeyle karşı tatminsizlikleri “Ah kadınlık! Sevilmeyle, okşanmaya doymayan Kadınlık Cehennemde yanarken bile!!!...” (Sekizinci 1928: 11). cümlesiyle ifade edilmeye çalışılır.

Vefa duygusunun işlendiği *Ayşe*, Birinci Dünya Savaşı sebebiyle birbirinden ayrılmak zorunda kalan iki aşğın hikâyesi üzerinden toplumsal hayat içerisinde kadınların karşılaşabileceği durumlar ve kadınlara dair genel değerlendirmelerin kurgu içerisinde ele alındığı metindir.

Aşk sebebiyle İzmir'deki ailesini bırakıp İstanbul'a gelen Ayşe, ut hocası olan aşğının kendisini terk etmesiyle yalnız kalınca zengin bir yaşlıyla evlenir. Yaşlı kocanın vefatından sonra maddi sıkıntısı kalmayan Ayşe, sefahat hayatına alışır. Adını da Sahire olarak değiştirir. Düşük yaptığı zamanda tesadüfle çağrılan doktorla ilişkileri zamanla dostluğa sonrasında da aşka dönüşür. Doktorun cepheye çağırılması sonucu yalnız kalan Ayşe, eski ut hocası olan

kocasının ortaya çıkmasıyla bütün mal varlığını ona kaptırır. Kendisi de sokağa düşer, hizmetçilikle hayatını geçirmek istese de kadın olarak birçok suiistimalle uğrar. Soğuk bir kış günü, kömür almak için yalvardığı kömürçüde cepheden dönen doktorla karşılaşır. Başından geçenleri anlatırken bütün varlığını kaybetmesine rağmen aşkının tek hatırası, doktorun fotoğrafının bulunduğu elmas işli madalyonu gösterir. Doktor, Ayşe'ye çalıştığı hastanede bir hastabakıcılık işi ayarlar. Ayşe de hayatını doktora minnet ve eşine de hürmetle sürdürür.

Geriye dönme tekniğiyle Ayşe'nin yaşantısını anlatan hikâyede kadının maruz kaldığı davranış şekilleri ve toplumsal yaklaşımlara işaret edilir. Doktor ve arkadaşı sohbetleri esnasında kadın fitratı üzerinde çıkarımlarda bulunurlar. Doktorun "Sen kadınları nasıl bilirsin?" (Sekizinci 1928 KS: 36). sorusu üzerine arkadaşı "Ben kadınları sevdiğikleri erkeklere şefik ve refik bilirim. Lakin bu halde bile birçokları kedi gibidir. Onları güzel güzel okşarken seni birdenbire tırmalarlar. Bu Ayşe de onlardan mıydı? Sen onu okşarken seni tırmaladığı için attığın bir kedi mi" (Sekizinci 1928 KS: 36). Sorusuyla cevap verir. Bu cevap Yahya Kemal Beyatlı'nın Deniz şiirinde geçen;

"Kırpikleri süzgün o ihanet dolu gözler,

Rikkatle bakarken bile bir fırsatı özer." (Beyatlı 2014: 80) Mısralarını anımsatır niteliktedir. Bu erkeğin gücü karşısında zayıf kadının fırsatçı durumuna düşürülmesi olarak değerlendirilebilecek bir tavidir.

Ayşe dilendiği zamanlarda kendisine bu iş yerine temizlikçilik yap diyen kadına; "Size hizmetçiliğe gelsem acaba bu çirkin halimle bile kocanız benden başka hizmet istemeyecek mi" diye cevap vermek istediğini söyler. Bu kadının ahlaki değerlerle korunmaya muhtaç bir durumda olduğunun göstergesidir. Kadını böyle bir korunmaya muhtaç bırakan şey ne onun güzelliği ne de davranışlarıdır. Onu bu duruma düşüren sebep sadece kadın olmasıdır.

Dulluğa Veda, alışlagelmiş yaşantının dışında kendine davranış şekilleri ve yer arayan kadının yaratılış ve geleneksel hayat karşısındaki teslimiyetine işaret eden bir hikâyedir. İki arkadaşın karşılıklı mektuplaşmalarıyla anlatımın sağlandığı hikâyede dördüncü evliliğini yapacak olan Meliha, erkekler gibi bekârlığa veda partisi adında maskeli bir baloya gider. Orada yakınlaştığı erkeğin evleneceği adam olduğunu görmesi üzerine baygınlık geçiren Meliha, ondan aldığı mektupta yer alan "Ben bu gece kanaat hâsıl ettim. Sizin ruhunuzda zevce olmaktan ziyade metres olmak sevdası var. Kıyılacak nikâhımızı bir tarafa bırakalım. Ben sizi seviyorum. Siz de beni severseniz metresim olur musunuz?" (Sekizinci 1928 Temmuz: 16). teklifini arkadaşı Şadan'la paylaşırken sosyal hayat içerisindeki kadın erkek algısı ve kadının erkek karşısındaki aczi yetine işaret eder. Kurguda toplumsal değerlerle örtüşmeyen bir davranış şekli vardır. Bu davranış kadın için yanlış olduğu kadar erkek için de yanlıştır. Fakat bu yanlış, kadını toplum içerisinde itibarsız bir konuma sokacak bir teklifle karşı karşıya bırakırken erkek karar mekanizması olarak varlık gösterir. Meliha da hikâyenin sonunda bunu "hilkat"ın bir sonucu olarak değerlendirir.

Güzellik Müsabakası hikâyesi gazete haberleriyle ilan edilen güzellik yarışması için Kadınlar Yücelenme Derneği reisesi tarafından düzenlenen toplantıdaki konuşmaları içerir. Kadınlarda aranan güzellik özellikleri üzerine yapılan tartışmaları içeren hikâyede güzellik kavramının göreceli bir durum olduğu mizahi bir dille ele alınır. Metinde her kadın bunu kendi yaş, sosyal yaşantı ve sahip olduğu özellikler üzerinden açıklamaya çalışır. Ahlaki değerler dışındaki değerlendirmelere izin verilmeyen toplantıda ideal güzelliğin tanımlaması reise hanım tarafından:

"Bence en güzel kadın, yalnız yüzü güzel yaratılmış kadın değil, sözüne de dimağına

da hareketine de ahlakına da güzellik veren kadındır. Yoksa dimağında, ahlakında fazilet bulunmayan güzel bir kadın mücella mermerden yapılmış ruhsuz bir heykel gibidir. Ahlakına, faziletine söz getirmeyecek şiveli, işveli, edalı olmak kadının en büyük hüneridir. Pek güzel doğan bir kadın güzelliğiyle ne kadar iftihar etse hakkıdır. Fakat eğer bu güzelliğini fazilet incileriyle süslemese pek çirkin görünür” (Sekizinci 1928 Eylül: 9). şeklinde yapılır.

Toplantıda hiçbir konuşmacının düşkün kadınlara dair fikir yürütmesine izin verilmezken, yarışmanın sonucunda erkeklerin tepkilerinden çekinilip kadının erkek karşısındaki aidiyet hissi “Hanımlar hiçbiriniz inkâr edemezsiniz ki, kadın erkeğin nüfusuna, hükmüne, emrine, kararına çarnaçar boyun eğer. Bu dünya kuruldu kurulu böyledir. Zavallı Hazreti Havva anamız bile Âdem babamızın emrini yerine getirdiği için cennetten kovuldu” (Sekizinci 1928 Eylül: 9). ifadesiyle izah olunur.

Hikâyenin sonunda kadınların farklı durumlarda birbirlerinin üstünlüğünü kabullenebileceği fakat güzellik konusunda hiçbir kadının rakibinin üstünlüğünü kabul etmeyeceği sonucuna ulaşılarak yarışmanın protesto edilmesi kararına ulaşılır.

“Bugünkü hayatın ince taraflarını gösteren zarif hikâye” ifadesiyle sunulan *Kadınları Sigorta Eden İdarehane* hikâyesi, kadın, sokak hayatı ve devrin sosyal problemlerine farklı bir kurguyla yaklaşan metindir. Kadınları sigorta eden bir yazıhane ilanını aralarında konuşan iki arkadaşın ifadeleri toplumsal birçok olgu ve döneme ait duyarlılık ya da tam tersi olarak değerlendirilebilecek yaklaşımları gösterir.

İhsan'ın karısını sigorta ettirmek istemesinin gerekçesi onun güzel bir kadın oluşudur. Sigorta şirketi genç kızları sigorta etmek isteyen müşterisine bunun mümkün olmadığını “Hane-i pederden firar etmek, barlarda karar kılmak genç kızlar için moda hükmüne girdi. Ne vakit cazbant susar da çarliston pantolonunun modası geçerse o vakit müracaat buyurunuz” der (Sekizinci 1927 Temmuz: 17). Bu iki gerekçe de toplumsal yozlaşmanın sonucudur. Kendi değer yargılarından uzaklaşan toplumun kendi fertleri için güvensiz bir sosyal ortam oluşturmuştur. Geleneksel yaşantı ve değerler kadınların hepsine buldukları konum itibari ile onları farklı koruma düzenlerine dâhil eder. Nikâhlı bir kadın, Türk geleneksel yaşantısında kendisine özel, dünyanın başka dillerinde karşılığı kolayca bulanamayacak bir akrabalık adıyla “yenge” sıfatıyla konumlandırılır. Hikâyede böyle bir statünün varlığından ya da vasıflarından söz etmek mümkün değildir.

Kızını sigorta etmek isteyen müşteriye de şirketin tavsiyesi evlendiriniz şeklindedir. “Kerimeniz hanımı derhal kocaya veriniz. Sizden mesuliyet gider. Onun faziletinden memnun ve mesul kocası olur” (Sekizinci 1927 Temmuz: 17). ifadesiyle açıklamada bulunurken kadını kendi iradesinin dışında bir üst kuruma emanet etme eğilimi vardır. Bu da yine kadını korunmaya muhtaç görme fikrinin tezahürü, evliliği toplumun en temel dinamiği olan aile kurumunun oluşturulması olarak algılanmasının sonucudur. .

Kendinden on beş yaş küçük karısını sigorta ettiren İhsan; Peki sigorta ettirdiğim takdirde zevceme kimse taarruz edemez veyahut zevcem bana karşı sadakatinden inhiraf edemez mi? sorusunun cevabını “Edemez değil, eder kadın değil mi? Kedi gibidir. Ne kadar isterseniz okşayınız seviniz, yine bir gün sizi tırmalar” (Sekizinci 1927 Temmuz: 18). cevabını alır. Nihayetinde Karısı İhsan'ı kendisini takip eden sigorta şirketinin çalışanı ile aldatır.

Bu hikâye kadını korumanın kadın ya da erkek fark etmeksizin toplumsal ahlakı yüceltmekle mümkün olacağı ironik bir kurguyla anlatılmaktadır.

Kapanca, yine yasak ilişkinin kadın kurnazlığıyla birlikte işlendiği bir hikâyedir. Geleneksel bir mahalle hayatında şişman, hantal Hafız Mahmut'un genç ve güzel karısı Hatice Hanım'ın kocasının Hicaz'a gidişini fırsat bilerek mahallenin genç ve yakışıklı delikanlısı Ahsen'le olan ilişkisi anlatılır. Hatice Hanım, ilişkinin başından itibaren mahallenin imamına başvurup çıkabilecek dedikoduları kendisinden uzaklaştırırken bir sonraki gecenin planına dair ip uçlarını da imam aracılığıyla üstü kapalı bir şekilde Ahsen'e ulaştırmış olur. Aşığını gece karanlığında kapıdan kolayca içeri alabilecekken onu ağaca tırmandırıp pencereden eve sokar. Böylelikle kendisini ulaşılması güç noktada gösterir.⁴

Yalan Hepsisi Yalan, bir aldatma hikâyesidir. Genç ve güzel karısını yaşça daha büyük, daha çirkin düşük bir kadınla aldatan doktorun iç muhasebesi ve karısına söylediği yalanların ifşa olduğu bir kurgudur. Hikâyede doktor yaptığı yanlışın farkına varsa da söylediği yalan çıkmazından kurtulamadığı için gittiği kadına mecbur olur ve eve dönemez. Döndükten sonra da karısının gazeteden okuduğu haberlerle yalanları birer birer ortaya çıkar.

Türkiye'de Hukuk-ı Aile, hikâyesi de kocası hapiste olan bir kadının yaşamını sürdürebilmek için hâkimden boşanma belgesi almak istemesini anlatır. Boşanıp başka biriyle evlenerek kendi yaşantısını sürdürmek isteyen kadın, sokakta maruz kaldığı istismarları teker teker sayarken altı ay sonra, karnındaki bebeğin velayeti için belge istemeye gelir.

Kitapta Öyle Yazılı, eşini kaybeden bir memurun evlenmek üzere anlaştığı kadın tarafından aldatılmasını, nikâh evrakını yok edip, memura hile ile evini sattırıp sonra da parayı kaçırmamasını anlatır. Vaka zamanı 10 Temmuz Meşrutiyet'in ikinci kez ilanı olan hikâyede hakkını arayan adamın dönemin hukuk kuralları doğrultusunda çaresizliğine işaret eder. Bu hikâyede de kadın kurnazlığı karşısında erkeğin acziyeti anlatılır.

Karı Koca Rabıtası, "Kadınlar cebr ve şiddetten hoşlanmadıkları gibi kendilerine fazla melamet gösteren erkeklerden de pek hoşlanmazlar. Zevcinin melameti sebebiyle ayrılmak isteyen bu hanım, ancak dünyaya gelecek evladının sebebiyle ailede kalıyor ve kocasını bilakis daha fazla seviyor. Evlat en kavi rabıtabır." (Sekizinci 1925 Ağustos: 6) ifadesiyle başlar. Metinde, kocasının iyiliğinden şikâyet ederek kötü biriyle evlenip erkeklere karşı kin duymayı isteyen bir kadının psikolojisi anlatılmaya çalışılır. Kocasından boşanabilmek için yalancı hâkime başvurmayı, cinsiyet değiştirmeyi göze alan kadın, hamile olduğunu öğrenince kocasına karşı duygularının değiştiğini ifade eder. Bu hikâyeyle kadın ve erkek arasındaki uyuşmazlığın nedeninin şartlardan çok karşı cins /karşı cins olmanın sonucu içgüdüsel bir durum olduğu anlatılmaya çalışılırken annelik içgüdüünün de kadının en temel duygusu olduğu gösterilmiş olur.

Ferhunde ise başka bir kadın kurnazlığı hikâyesidir. Kendisiyle ilgilenen Remzi'ye fakir olduğunu ancak, zengin olursa onunla evlenebileceğini söyler. Zenginlik içinse bir falcının adını açıklamayacak bir erkeğin bankaya onun hesabına para yatıracağını söylediğini bu para yatarsa kendisini arayacağını belirtir.

"İçki Masalları"⁵ Ahmet Nuri Sekizinci'nin insanın yasak karşısındaki ısrarını, yasağın cezbedici tarafının olduğunu içki ve kadın üzerinden anlattığı bir başka hikâyedir. Padişaha Mekke'den misafir olan bir emiri ağırlayan eyyamcı paşanın yaşadığı sıkıntı, Dördüncü Murat

⁴ Mehmet Rebi Baraz 'ın Ahmet Nuri Sekizinci'ye dair çalışmasında bu hikâye "Resimli Ay Dergisi 1928, Sayı 49-1, Sayfa: 16-17-56" künyesiyle gösterilir. Yalnız bu hikâye Resimli Ay Mecmuasının aynı sayısında 26-28 /56. sayfalarında yer alır. Ayrıca Baraz'ın çalışmasında hikâyenin 28. Sayfada yer alan bölümü aktarılmamıştır.

⁵ İbnürefik Ahmet Nuri Sekizinci'ye ait bu hikâye, "Kelebek, nr. 1 (12 Nisan 1339), s. 10-11." Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilimdalı'nda yapılan "Hamdi Gültekin (2010), *Kelebek Mecmuası*, İstanbul, Fatih Üniversitesi, Sos. Bil. Enst (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Künyeli tezde "İmzasız" olarak gösterilmiştir. Bk. İmzasız, İçki Masalları [Hikâye] N.1, s.10, 12 Nisan 1339 s. 79.

dönemi içki yasağını kıvrak zekasıyla aşan Bekri Mustafa'nın çözümü ve kadınları gizlice izlemenin verdiği haz iki arkadaşın sohbeti şeklinde hikâyenin konusunu oluşturur.

Metres ve Zevce hikâyesi de Servet Beyin metresi olan Mürüvvetin ısrarı üzerine evlenmelerini, evlilik hayatından sonra da eski arzu ve mutluluklarının kalmadığını anlatır. Bunlara sebep olarak eş olan kadının sorumluluklarının artması ve kayın valide gösterilir. Mürüvvet, ilgisizlik karşısında Servet Beyden kendisini boşamasını istese de hamile olduğunu anlayınca boşanmaktan vazgeçer. Metres hayatını pamuk ipliğiyle bağlılık olarak gören Mürüvvet'e karşılık Servet Bey evlilik hayatının pamuk ipliğiyle bağlılık olduğunu söyler. Hikâyede evlilik hayatında da metres hayatında da erkeğin belirleyici unsur olduğunu Mürüvvet "Erkek değil misiniz? İkisini de canınız isterse kördüğüm bağlarsınız isterseniz koparır atarsınız" (Sekizinci 1926 Haziran: 44) sözleriyle ifade eder.

İbnürrefik Ahmet Nuri, sosyal hayatta karşılaşılabilecek farklı durumları da gazete ve dergi yazılarında işlemeye çalışmıştır. Fakat bu konular işlenirken de kadın erkek ilişkilerine dair cümleler yazı içerisindeki yerini yazının bütünlüğünü bozmadan alır. Ömer Seyfettin başta olmak üzere dönemin birçok edibi tarafından dile getirilen Hürriyet Bayrakları hikâyesinde Bulgar köylünün Osmanlı askerlerini "Namzed Türkçe bre" diye dikkate almayışi gibi toplumu bir arada tutacak unsurun dil olduğu konusunun göz ardı edilemeyecek bir gerçeği olduğunu İbnürrefik Ahmet Nuri'nin Sevimli Ay Mecmuası'nda çıkan "Yeni Cemiyet Hayatında Garip ve Çirkin Sahneler" adlı yazısında Galatadaki lokantalarda farklı milliyetten insanların Türkçe bilmelerine karşılık anlaşma dili olarak Rumca'yı tercih etmeleri, Türk misafirlerin davetli olduğu beş çaylarında herkesin birbirine bir yabancı dille hitap ederek üstünlük kurmaya çalıştığı eleştirel bir biçimde ele alınır. İbnürrefik ve kendisini ziyarete gelen arkadaşıyla sohbet ederken anlatılan bu konuya geçilmeden yazar, arkadaşının heyecan ve öfkesini karısıyla olan ilişkisine bağlar. Yazarın "-Evde aranızda bir kavga mı?" sorusuna:

"-Hayır bizim ev bir aydan beri süt liman..."

Demek verdiğim nasihatler sayesinde...

-Hayır. Aldığım manto sayesinde. Şimdi ben karı koca arasında sulh u salâh temin etmenin yolunu buldum.

Her sabah uyandığım zaman barometreye bakar gibi karımın yüzüne bakıyorum. Düşük gördün mü hediye ile latif havaya yükseltiyorum. Şimdi sırasıyla takdim olunacak hediyeler mukayyet" (Sekizinci 1926 TE: 38).

SONUÇ

İbnürrefik Ahmet Nuri'nin oğlu Tevfik Sekizinci babasının eserleriyle ilgili:

"İbnürrefik Ahmet Nuri Sekizinci, bütün eserlerini bir fikir etrafında toplamağa çalışmıştır. O halkın gülmeğe çok ihtiyacı olduğuna ve halka en ziyade komedi ve vodvillerle temaşa zevki verilebileceğine inanmıştı. Sahte gayrı tabii mevzulu hayali eserlerden nefret ederdi. Tiyatro sahnesini hayat sahnesinden bir parça addettiği için orada içtimaî hayatın komik veya ciddi tenkit edilmesine taraftardı" (Baraz I, 2001: 32).

değerlendirmesini yapar. Daha çok tiyatro eserleri göz önünde bulundurularak yapılan bu açıklama sanatçının hikâyeleri için de geçerlidir. Hikâye, tiyatro ve dergi yazılarının konularını genellikle; kadın, evlilik ve sosyal hayata dair problemlerden seçen İbnürrefik Ahmet Nuri, hikâyelerinde birbirine yakın tipleri anlatır. Bu kadınlardan birinci grubu, değişen zaman ve sosyal yapı ile erkeklerden öç alma duygusunu taşıyan önceki zamanların acısını çıkarmaya çalışan hayata feminist bir tavırla bakan kadınlar oluştururken ikinci grubu erkek karşısında bozulan sosyal değerlerin kadına çizdiği rolü kabullenmiş karşısındakinden ne koparabilirsem

kâr gözüyle bakan tipler oluşturur. *Ayşe ve Ana ile Kız Arasında*'da ise onurunu her şeyin ötesinde gören iki karakterin hayatı işlenir.

Sekizinci'nin hikâyeleri sosyal hayattan sahneler aktaran, devrin çoğunlukla mahalle hayatında karşılaşılabilecek tiplerinin yansıtıcısıdır. Hikâyelerde kadının karaktere dönüşmediği gözlemlenir. Kadın haklarına dair söylemlerde kadınların görgü ve bilgi eksikliklerinin olduğu ortaya çıkarken bu hakların tesisinde erkekler karşısında kadın koalisyonu oluşturabildikleri de gözlemlenir. Hikâyelerde mekâna dair unsurlar genellikle "*Marmara'nın suları*" ifadesiyle belirtilirken işlenenlerin bir çeşit İstanbul panoraması olduğunu da söylemek mümkündür. Hikâyelerin idealize edilmiş, doğrunun erdemini peşinde olan tipleri yoktur. Hikâyelerde *Ana ile Kız Arasında* hikâyesi dışında bir aile hayatından, anne ve baba kimliklerinden söz etmek de mümkün değildir. Hemen bütün eserlerde iki karşı cinsin birbirlerine karşı olumlu olumsuz tavırları işlenmeye çalışılmıştır.

SUMMARY

The social life that started changing after the nineteenth century made the status and already-accepted roles of women be questioned in Ottoman society as it was in Western world. Presence of women in education and business brought about new regulations. New approaches outside traditional rules and regulations usually caused opposite groups who had different ideas and sexist approaches like old-new fans or female-male discrimination. This process in the social life found its reflection in literature as well. This new life, as far as the genre allowed, created its own characters and types, and also provided new perspectives of evaluating of feelings and thoughts. İbnürrefik Ahmet Nuri Sekizinci, who often used the issue of women, was born in İstanbul on 26th Şevval (October) 1283 (March 1866). Well-known with his theatre plays, Sekizinci had lots of stories published in magazines. The writer usually handled female characters both in his stories and plays, and tried to mention women's status in this new life and world of changing values with different perspectives. In this study, the first attempt is to identify the stories published in the magazines before the acceptance of Latin alphabet and to transfer into Latin letters.

The stories of Sekizinci reflects scenes from the social life and types who can be mostly seen in the suburbs of the era. It can be observed that women cannot turn into a character in the stories. While it is obvious that women are lack of manner of knowledge in terms of woman rights discourse, it can be observed that they can form a women's coalition against men to form these rights. Although real place is not identified clearly in all stories, it is usually İstanbul. Therefore, these characters have qualities that are possible to come across in social life of İstanbul in that era. In the stories, rather than individual differences, women and men have traits of their gender.

İbnürrefik Ahmet Nuri handles close types in his stories. The first group includes the women who want to take revenge on men and previous times through changing time and social structure and have feminist point of view. The second group consists of women types who accept the role that is shaped by the corrupted social values in the face of men and try to continue their lives with the opportunities in hand. In only two stories, the woman type who chooses her honour on everything can be encountered.

KAYNAKÇA

- BARAZ, Mehmet Rebiî Hatemi (2001), *İbn-ür Refik Ahmet Nuri Sekizinci I,II,III*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- BEYATLI, Yahya Kemal (2014), *Kendi Gök Kubbeimiz*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- GÜLTEKİN, Hamdi (2010), *Kelebek Mecmuası* İstanbul: Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ÖZALP, M. N. (2003), İbn-ür Refik Ahmet Nuri Sekizinci, *Türk Yurdu*, S.192, C. 23. s.42
- SEKİZİNCİ, İbn-ür Refik Ahmet Nuri (1340 Mart), "Fırtınadan Sonra" *Resimli Ay*, S.1, nr. 2 s. 45-48.
- SEKİZİNCİ, İbn-ür Refik Ahmet Nuri (1923, Ağustos), "Görücülük Görüşçülük", *Kelebek*, n. 17, S. 1, s. 4-5
- SEKİZİNCİ, İbn-ür Refik Ahmet Nuri (1923, Haziran), "Hiç Yoktan Bir Kavga", *Kelebek*, n. 12, S. 1: s. 4-5
- SEKİZİNCİ, İbn-ür Refik Ahmet Nuri (1923, Nisan), "İçki Masaları" *Kelebek*, n.1, S. 1, s. 10-11.
- SEKİZİNCİ, İbn-ür Refik Ahmet Nuri (1923, TS), "Kadınlar Yüzünden" *Kelebek*, n.33, S. 1, s. 8-9
- SEKİZİNCİ, İbn-ür Refik Ahmet Nuri (1924 KE), "Türkiye'de Hukuk-ı Aile" *Resimli Ay*, S. 1, nr. 11, s. 14-17.
- SEKİZİNCİ, İbn-ür Refik Ahmet Nuri (1925 Ağustos), "Karı Koca Rabıtası" *Resimli Ay*, c.2, nr. 19-7 s. 6-7.
- SEKİZİNCİ, İbn-ür Refik Ahmet Nuri (1925 Haziran), "Ferhunde" *Resimli Ay* c.2, nr. 5-17 s. 33-34.
- SEKİZİNCİ, İbn-ür Refik Ahmet Nuri (1925 TE.), "Kitapta Öyle Yazılı" *Resimli Ay*, c.2, nr. 9-12 (TE. 1925), s. 20-23.
- SEKİZİNCİ, İbn-ür Refik Ahmet Nuri (1926 Haziran), "Metres -Zevce" *Sevimli Ay*, S.3, nr. 4, s. 42-44.
- SEKİZİNCİ, İbn-ür Refik Ahmet Nuri (1926 TE) "Yeni Cemiyet Hayatında Garip ve Çirkin Sahneler" *Sevimli Ay*, c.3, nr. 8-32, s. 38-39.
- SEKİZİNCİ, İbn-ür Refik Ahmet Nuri (1927 Temmuz), "Kadınları Sigorta Eden İdarehâne" *Resimli Ay*, c.4, nr. 5-41 s. 17-20/47.
- SEKİZİNCİ, İbn-ür Refik Ahmet Nuri (1927, Ağustos), "Kadınlar Mebus Olursa" *Resimli Ay*, c. 4, nr. 6-42, s.7-8.
- SEKİZİNCİ, İbn-ür Refik Ahmet Nuri (1927, Eylül), "Ana ile Kız Arasında" *Resimli Ay*, nr.7, s. 15-16/40.
- SEKİZİNCİ, İbn-ür Refik Ahmet Nuri (1928 Eylül), "Güzellik Müsabakası" *Resimli Ay*, c.5, nr. 7-55 (Eylül 1928), s. 6-9.
- SEKİZİNCİ, İbn-ür Refik Ahmet Nuri (1928 KS.), "Ayşe" *Resimli Ay*, c.4, nr. 47-11 s. 33-36.
- SEKİZİNCİ, İbn-ür Refik Ahmet Nuri (1928 Mart), "Kapanca" *Resimli Ay*, c.5, nr. 1-49, s. 26-28/56.
- SEKİZİNCİ, İbn-ür Refik Ahmet Nuri (1928 Temmuz), "Dulluğa Veda" *Resimli Ay*, c.5, nr. 5-53 s. 13-16.
- SEKİZİNCİ, İbn-ür Refik Ahmet Nuri (1928 TS), "Yalan Hepsı Yalan" *Resimli Ay*, c.5, nr. 9-57 s. 13-16.
- SEKİZİNCİ, İbn-ür Refik Ahmet Nuri (1928, TE.), "Ah Kadınlık Cehennemde Bile" *Resimli Ay*, c.5, nr. 8-56 s. 10-11.
- TÜRK, Hatem (2015, Ekim) "Türk Edebiyatında Anadolu'ya Geri Dönüş: Ebûbekir HâzımTepeyran: Küçük Paşa", *Töre*, Y. 3, S. 30, s. 40 - 43.

KOCA RÂGİB PAŞA'NIN BİR MECMUADA YER ALAN BİLİNMEYEN ŞİİRLERİ

KOCA RÂGİP PASHA'S UNKNOWN POEMS IN A MAGAZINE

Kadri Hüsnü YILMAZ*

Öz

İçerdikleri çeşitli bilgiler sayesinde kültür ve sanat tarihi açısından oldukça önemli olan mecmular, edebiyat araştırmacılarına çok çeşitli imkânlar sunmaktadırlar. Mecmualar sayesinde çeşitli sebeplerle şairlerin divanlarına girememiş şiirlerle karşılaşmak her zaman mümkündür. Bu çalışmada incelenen mecmuada mürettip tarafından yer verilen şair ve şiir sayıları karşılaştırıldığında Râgıb Paşa'nın diğer şairlere göre açık ara önde olduğu görülmektedir. Mecmuada Râgıb Paşa'ya ait olduğu belirlenen 68 gazel, 6 kıt'a, 1 matla ve 5 müfred tespit edilmiştir. Râgıb Paşa'nın neşredilen divanıyla yapılan karşılaştırmada mecmuada yer alan 2 gazel, 6 kıt'a, 1 matla ve 5 müfredin divanda bulunmadığı görülmüştür. Bu çalışmayla, şairin neşredilmeyen şiirleri gün yüzüne çıkmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler

Koca Râgıp Paşa, mecmua, bilinmeyen şiirler.

Abstract

Magazines, which are very important in terms of culture and art history thanks to various information they provide, offers a wide variety of possibilities for literary researchers. It is always possible to meet poems that have not been able to enter the divans of the poets due to various reasons. In this study, it is seen that Râgıb Pasha is clearly ahead of other poets in terms of the number of poems placed by the crew in the survey. In the magazine 68 gazelles, 6 kıt'as, 1 matla and 5 singular determined to belong to Râgıb Paşa were identified. Compared with the published divan of Râgıb Pasha, it was seen that 2 gazelles, 6 kıt'as, 1 matla and 5 singular did not have in the divan. With this study, the unpublished works of the poet will have appear.

Keywords

Koca Râgıp Pasha, magazines, unknown poems.

* Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kjilmaz84@gmail.com



Giriş

Mecmua, genelde bir veya daha fazla yazar veya şaire ait çeşitli şekil ve hacimlerdeki nesir ya da şiirlerden oluşan derleme kitaplarına verilen isimdir. Bu kitaplar, başlangıçta birçok yönden benzediği cönk gibi âyetler, hadisler, fetvalar, dualar, hutbeler, şiirler, ilâhiler, şarkılar, mektuplar, latifeler, lugaz ve muammalarla ilâç tariflerinin ve faydalı bilgilerin, notların, tarihî belge ve kayıtların derlendiği bir not defteri halinde ortaya çıkmış, zamanla gelişip bir hüviyet kazanmışlardır (Uzun 2003: 265). Barındırdıkları şairler ve onların eserleriyle yazıldıkları dönemin edebî zevkini ve sanat anlayışını yansıtır (Tarlan 1946: 122). Mecmualar, içerdikleri çok çeşitli bilgilerle kültür tarihi açısından oldukça zengindirler. Dolayısıyla edebiyat araştırmacılarına çok çeşitli imkânlar sunmaktadırlar (Aydemir 2001: 148). Edebiyat tarihi açısından son derece önemli olan mecmualar arasında umulmadık bilgilere rastlamak daima mümkün ve muhtemeldir. Mecmuaların sayfaları, bilinen şairleri ve bu şairlerin divanlarında yer alan şiirlerini barındırdığı gibi kaynaklarda adlarına rastlanılmayan birçok şair veya bilinen şairlerin neşredilen çalışmalarında yer verilmeyen şiirlerini de saklar (Köksal 2016: 239). İncelenen bu mecmua da 18. yüzyılın önemli şairi ve aynı zamanda döneminin önemli devlet yöneticilerinden biri olan Koca Râgıb Paşa'nın neşredilen divanında yer verilmeyen şiirlerini bu güne kadar bünyesinde saklamıştır.

1. Mecmuanın Özellikleri ve Râgıb Paşa'nın Mecmuadaki Konumu

Mecmua, Almanya Milli Kütüphanesi (Staatsbibliothek Berlin), Nadir Eserler Bölümü, Hs. Or. Oct. 997 numarada kayıtlıdır. 106 varak tutarındaki mecmua, 210x145 mm dış ölçülerinde kahverengi deri cilt içerisindedir. İç ölçüleri muhtelif olan mecmuanın satır sayısı 13-19 arasında değişmektedir. İç kapağında "Müntehâb-ı eş'âr ve târih hatt-ı kabl 1217" ifadesi kayıtlıdır. 1a'da "Sâhibü'l-kitâb Yanbolı muhâfızı Morevî Derviş Ali Birri" ifadesi ile 1217/1803 tarihi kayıtlıdır. Aynı sayfada Derviş Ali Birri'nin mührü vardır. Bâkî, Nâbî, Nâilî, Nef'î, Nâdirî ve Fehîm dışında mecmuada ağırlıklı olarak 18. yüzyıl şairlerinin şiirleri bulunmaktadır. Mecmuada yer alan şairler, şiir sayılarına göre şöyle sıralanmaktadır: Koca Râgıb Paşa (78), Nedîm (23), Nâbî (20), Belîg (16), Nâdirî (16), Nef'î (15), Sâhib (15), Vehbî (14), Bâkî (8), Nâilî (7), Sâbit (7), Hâkî (6), Fehîm (6), Zîver (3), Râmî Paşa (3), Selim Giray Hân (2), Na'tî (2), Rûhî (1), Neylî (1), Ârif (1), Fâik (1), Zihnî (1), Fitnat Hanım (1), Zeyneb Hatun (1) ve Kânî (1). Şiir sayılarına bakıldığında mecmuanın mürettibinin diğer şairlere göre Koca Râgıb Paşa'yı önelediği görülmektedir. Bunun sebepleri, sadrazam olması hasebiyle Râgıb Paşa'nın devlet yönetimindeki nüfuzu, mürettibin onun şiirlerine olan beğenisi ya da dönemin okuyucusunun zevkleri olabilir.

Mecmuada en fazla şiiri bulunan şair 68 gazel, 6 kıt'a, 1 matla ve 5 müfret¹ ile Koca Râgıb Paşa'dır. Râgıb Paşa'nın divanı üzerine bir doktora (Demirbağ 1999), bir de yüksek lisans tezi (Yorulmaz, 1989) yapılmıştır. Bunların dışında Sedit Yüksel tarafından bir mecmuada Râgıb Paşa divanının iki basma ve iki yazma nüshasında bulunmayan 4 gazeli tespit edilmiştir (1974: 78). Toplamda 28 divan nüshası görülerek yapılan her iki tezde de şairin 175 gazeline yer verilmiştir. Yüksel'in tespit ettiği 4 gazel de eklendiğinde Râgıb Paşa üzerine yapılan mevcut

¹ Mecmuada yer alan Râgıb Paşa'ya ait şiirlerin bulunduğu varaklar şunlardır: Gazeller; 29b, 50a, 50b, 51b, 53a, 53b, 54a, 54b, 55a, 56a, 56b, 58b, 59a, 60a, 60b, 61a, 61b, 62a, 62b, 63a, 63b, 64b, 65b, 66a, 66b, 67b, 69a, 69b, 70a, 73b, 74a, 75b, 78a, 78b, 79b, 80a, 80b, 81a, 81b, 82a, 82b, 83a, 83b, 84a, 84b, 85a, 85b, 86a, 86b, 93b, 96a, 96b, 104b. Kıt'alar: 18b, 33b, 34a, 36a, 40a, 40b. Matla: 33b. Müfret: 34a.

çalışmalarda şairin 179 gazeli olduğu anlaşılmaktadır.² Tarafımızca incelenen mecmuada Râgıb Paşa'ya ait tespit edilen 68 gazelin ikisi ile 6 kıt'a, 1 matla ve 5 müfrede söz konusu çalışmalarda rastlanamamıştır. Dolayısıyla şaire ait gazel sayısı bu sayede 181'e çıkmıştır.

Mecmuada yer alan şiirlerin başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır ve hangi şaire ait olduklarını göstermektedir. Aynı zamanda şiirlerin çoğunda, yer aldıkları beyitlerde mahlasların üstü kırmızıyla çizilmiştir. Râgıb Paşa'ya ait gazellerin başlıklarında "Râgıb Paşa", kıt'alarda ise "Kıt'a-i Râgıb Paşa" veya "Kıt'a-i Râgıb" ifadeleri görülmektedir. Şairin mecmuada yer alan 66 gazelinin tamamının neşredilen divanda bulunması, diğer şiirleriyle yapılan karşılaştırmada görülen ortaklıklar ve mecmuada yer alan çağdaşı şairlerle olan münasebetleri (Yüksel 1977) göz önünde bulundurulduğunda burada yer verilecek 2 gazel, 6 kıt'a, 1 matla ve 5 müfredin Râgıb Paşa'ya ait olması kuvvetle muhtemel gözükmektedir.

2. Koca Râgıb Paşa

1110/1698 tarihinde İstanbul'da doğan Râgıb'ın asıl adı Mehmet'tir. Babası defterhane katiplerinden olan Mehmet Şevki Efendi'dir. Kitabet, inşâ, hesap ve defter usullerini öğrendiği defterhanede kendisine "Râgıb" mahlası verildi. İlim tahsilinin ardından ilk olarak Revan'da Ârifî Ahmed Paşa'nın mektupçusu, sonra Köprülüzâde Abdullah Paşa mâiyetinde ordu reisi, ardından da Hekimzâde Ali Paşa'nın yanında defter emini oldu. 1138/1725-26 yılında Şah Tahmasb ile yapılan bir müzakereye kâtip olarak katıldı. Ardından kısa bir süre Revan defterdarlığı yaptı. 1141/1728-29 yılında İstanbul'a döndü ve cizye muhasebeciliğine getirildi. 1142/1730 yılında Bağdat valisi ve İran seraskeri Ahmed Paşa maiyetinde defter emini ve reisülkütüp vekili olarak gönderildi. 1143/1730'da süvari mukabelecisi payesiyle Bağdat defterdarlığına atandı. Bu görevde iken Herat'ta bulunan Nâdir Şah'a elçi gönderildi. 1146/1733-34 yılında yedi ay süren Bağdat kuşatmasının bertaraf edilmesindeki başarıları sebebiyle maliye tezkireciliğine getirildi. 1148/1735 yılında Ahmed Paşa'nın yeniden İran seraskerliğine atanmasıyla burada ordu defterdarlığı ve reisülkütüp vekilliği yaptı. Sonra İstanbul'a dönerek ikinci kez cizye muhasebeciliğine getirildi. 1149/1736'da cizye muhasebecisi olarak Osmanlı-Rus savaşına katıldı. Bu sırada ordu İsakça sahrasındayken gelen hatt-ı hümâyunla İran ile barış görüşmelerine çağrıldı. Bu görüşmelerde gösterdiği başarılar neticesinde 1149/1737 yılında sadaret mektupçuluğuna getirildi. Reisülkütüp Mustafa Efendi'nin yanında Ruslarla yapılan görüşmelere üçüncü delege sıfatıyla katıldı. Görüşmelerdeki başarısından dolayı kendisine şikk-ı sâni payesi verildi. 1152/1739 yılında Avusturya ve Rusya ile yapılan başarılı Belgrad görüşmelerine ikinci delege olarak katıldı. Bu görüşmelerde de gösterdiği başarıyla 1153/1741'de reisülkütüp makamına getirildi. Bu görevde iken defterlerin tasnifi, şikayet defterleriyle ahkam defterlerinin birbirinden ayrılması, her vilayete ayrı ahkam defterleri tahsis edilmesi gibi düzenlemeler yaptı. Reisülkütüplük görevi sona erince 115/1744'te vezirlik pâyesi ile Mısır'a vali oldu. Burada üç yıl kaldı. Memluk beylerinin yönetimdeki etkisini zayıflatmak için idarî değişiklikler yapmaya çalışırken bir suikasttan güçlkle kurtuldu. 1161/1748 yılında nişancılık göreviyle İstanbul'a çağrıldı. 1161/1748'de Aydın muhassalığına atandı. 1163/ 1750'de Sayda, oradan da malikane olarak Rakka eyaletine tayin edildi. 1168/1755'te Halep valisi oldu. Eyaletlerde gösterdiği başarılı çalışmalarıyla 1171/1757 Hac emirliği göreviyle birlikte Halep'ten Şam'a tayin edildi. Bu göreve başlamasının ertesi günü yapılan divan toplantısında veziriazamlığa getirildi. İstanbul'a döndü

² Söz konusu 2 tez çalışması da Sedit Yüksel'in makalesinin yayımlandığı tarihten sonra yapılmış olmasına rağmen makale görülemediği ya da dikkate alınmadığı için bu makaledeki 4 gazel tez çalışmalarında söz konusu edilmemiştir.

ve iki gün sonra 1170/1757'te Sultan III. Osman'ın huzuruna çıkarak sadaret mührünü aldı. Sadarete gelir gelmez asayiş ve iâşe sorunlarını çözmeye çalıştı. Dış ilişkilere önem verdi. Darüssaade Ağası tarafından azli sağlansa da III. Osman'ın vefat etmesiyle görev değişikliği gerçekleşmedi. 1171/1757'de III. Mustafa'nın cülûs merasimi yapıldı ve yeni padişahın ilk sadrazamı olarak görevini sürdürdü. Kendisini sadareten uzaklaştırmak isteyen Ebû Kof Ahmed Ağa'yı bertaraf ederek darüssaade ağalarının saltanatına son verdi. Maliyeyi denetimi altına aldı. Askerî alanda önemli yeniliklere imza attı. Yeniçeri ve acemi oğlanları kışlalarının inşa işini bitirdi, cephanelikleri düzenledi. Sinop, İstanbul ve Rodos tersanelerini aktif hale getirerek donanmayı güçlendirmeye çalıştı. Rus ve Avusturya sınır kalelerini güçlendirdi. Kafkas cephesine ağırlık verdi ve başta Soğucak Kalesi olmak üzere birçok önemli mevkiyi elden geçirdi. Doğu Karadeniz sahillerindeki Anapa, Faş, Sohum gibi önemli kaleleri, asker ve mühimmat bakımından güçlendirerek bölgenin kontrol altında tutulmasını sağladı. Memleketin ve İstanbul'un imarına, ıslahına önem verdiği gibi günümüzün şehircilik anlayışına uygun önemli adımlar attı. Yaptığı bütün bu önemli işler sonrasında Sultan III. Mustafa'nın takdirini kazanarak 1171/1758 yılında padişahın kız kardeşi Saliha Sultan'la evlendi. Son günlerini İstanbul Koska'da bir külliye yaptırarak geçirdi. 1176/1763'te hastalandı ve aynı tarihte vefat etti. Fatih Camii'nde kılınan cenaze namazından sonra, kendi yaptırdığı kütüphanesinin bahçesindeki türbesine defnedildi (Şemsettin Sami 1308: 2247; Bursalı Mehmed Tahir 1333; 190; Akbayar 1996: 1340-1341; Erdem 1994: 111-114; Çiftçi t.y: 160; Aydınar 2007: 403-406; Kesik 2014).

Müstakimzâde'ye göre, babasının dairesinde ve özel hocalardan aldığı derslerle kendi kendini yetiştiren Râgıb Paşa, Hoca Salih Efendi'den Farsça öğrendi. Ayasofya Medresesi sakinlerinden olan Yusuf Efendi'den de sülûs ve nesih meşk etti (1928: 449). İlim ve irfan konusunda mertebesi yüksek, faziletli, söz ve kelim erbabının baş tacı, mana aleminin sadrazamıdır. Şiir ve inşâ konusundaki hâkimiyeti eşsizdir. Cömert, nüktedan, marifet ehline karşı tevazu sahibi biridir (Erdem 1994: 111-112). Râgıb Paşa, olgun kişiliğini şiirlerine de yansıtmayı başarabilmiş, mahallî üsluptan ziyade klasik estetiğe bağlı kalarak yazdığı hikemî şiirleriyle daha çok Nâbî takipçisi olmuştur. Fakat Nâbî etkisinde şiirler yazan diğer şairlerden farklı olarak, sadece bir taklitçi olarak kalmamış, kendi karakterini şiirlerine aktarabilmiştir. Atasözü ve deyimler bakımından şiirlerinin zenginliği onun anlatımını güçlendirmiştir. Nâbî'ye göre şiirleri daha sanatkârane olmakla birlikte şiirlerinde tasannuya düşmeyen şair, güçlü, pürüzsüz ve açık bir söyleyişe sahiptir (Horata 2007: 498-499). Üslubu bakımından, şiirlerinde Sebki Hindî'nin bazı dil ve muhteva özelliklerinin etkisinin görülmesi onun tamamen bu akım altında yazdığı kanaatinin oluşmasında yeterli değildir (Kesik 2009: 168).

Râgıb Paşa'nın edebiyat, tarih, din, aruz gibi çeşitli ilim alanlarında manzum ve mensur birçok eseri bulunmaktadır: Dîvân, Münşeât-ı Râgıb, Fethiyye-i Belgrad, Huneyniye ve Tâifiye, Tahkîk ve Tevfik, Mecmûa-i Râgıb Paşa, Sefînetü'r-Râgıb ve Defînetü'l-Metâlib, Aruz Risâlesi, Tercüme-i Matla-ı Sa'deyn, Tercüme-i Ravzatü's-Safâ (Aydınar 2007: 405).

3. Koca Râgıb Paşa'nın Şiirleri

Almanya Milli Kütüphanesi (Staatsbibliothek Berlin), Nadir Eserler Bölümü, Hs. Or. Oct. 997 numarada kayıtlı şiir mecmuasında tespit edilen Râgıb Paşa'ya ait olması kuvvetle muhtemel 6 kıt'a, 1 matla, 5 müfred ve 2 gazele aşağıda yer verilmiştir. Şiirler nazım şekillerine göre sınıflanmış, mecmuada yer aldıkları yaprak numaralarına göre sıralanmıştır.

3.1. Kıt'alar

[18b] Kıt'a-i Râgıb Paşa

Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

Niçeler almada kâmin bu cihânda tiz ele
Felegin devri mutâbık yine bezm-i ezele

Şanma ey dil ki sa'âdet bula her dem hâzele
Virdi hallâk-ı cihân mübtezeli mübtezele

[33b] Râgıb

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Her metâ'ın bir revâcı var bu bender-gâhda
Geh ta Hammül geh niyâz ü gâh istiğnâ yürür

Tutdı şarkı ğarby ser-tâ başdı [ol] ay tal'âti
Medhine ol meh veşün Râgıb degül dünyâ yürür

[34a] Kıt'a-i Râgıb Paşa

Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün

Âhenden olsa da felekün çek gümânını
Çekme felekde siflelerün imtinânını

Egdürdi qahr-ı mihneti ebnâ-yı qâhire
Râgıb vezâretünde kitâbet zamânını

[36a] Cevâb-ı Râgıb Paşa Güft³

Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün

Ey menba'ı fezâ'il ü zî-ma'âden-i hüner
Endüh-ı renc zâtiñuza bulmasın zafer

³ Bu kıt'a, Osman Molla Efendi'nin Râgıb Paşa'dan af dilemek amacıyla yazdığı kıt'aya cevap olarak yazılmıştır. Osman Molla Efendi'nin kıt'ası şudur:
Kıt'â-i Ôsmân Molla Efendi Ôale'l-mizâc esnâsında Râgıb Paşa'dan Ôafv-ı ricâ istihâmı kıt'ası.
Ey nür-ı ruh-ı Bâsra ey merdüm-nazar
Allah itmesün sizi âzürde-keder
Şâhib-i kemînedür ki iclâle yüz sürüp
Bu cem'êe dahı Ôafv u Ôinâyet ricâ ider

Olmağda gerçi şevk-i telâkki kemâlde
Bu cem'îe güzide eylesün ârâmla güzer

[40a] Kıt'a-i Râgıb
Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün

Fürü-māye bilür mi cevher-i zāt ehlinüñ kadrin
Hâz-ı rağbetde seng-i lü'lü-i şeh-vāre beñzer mi

Tebessümde letâfet başka çin-i ebruvân başka
Kıyās eyle nevâziş Óunf ile āzāre beñzer mi

[40b] Kıt'a-i Râgıb
Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

Lāl olur elbet zebân-ı hāme-i pıçide-mū
Kılca ğamdur tab'ı-ı erbāb-ı suhan Óilletlenür

Kāse-i leb-rîz fağfūr olsa da virmez sadā
Şervet efzāyiş olunca aĝniyā hissetlenür

3.2. Matla

[33b] Râgıb
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

Sağın o şüha tutuşdurma gizlice sāğar
Hevāyi-meşreb olursañ da bir fişeklik ider

3.3. Müfred

[34a] Râgıb
Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün

Ġurūr-ı hūsn ile bir rütbe-i ser-keşdür ol āfet
Cihānı pāy-māl-ı esb-i nāz itse Óayān çekmez

[40a] Râgıb Paşa⁴
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

Şüh-levendlerle güzel kollarur zūr u meyi
Şudur bu şağın ayrılma dümen suyından

⁴ Mecmuada Râgıb Paşa başlığı altında kıt'a şeklinde art arda verilen bu iki beyit hem vezin hem de kafiye bakımından uyumsuz bir görüntü sergilediğinden iki ayrı müfred olarak değerlendirilmiştir.

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün

Su'âl itdüm Vefâ Meydânını İstanbul nâzenininden⁵
Anı aslâ bilür yoğdur bilürler Çın ü Mâçini

Râgıb Paşa
Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün

Söz olmaz cezbe-i dil-keş-edâ-yı şeyh-i mekkâre
Kerâmet Őâleminde tekyeye dil bir püser çekmiş

Tefâhür itme câh-ı müstefâd-ı dehr ile ey dil
Libâs-ı Őâdiyeti döşeneñ dile şeref virmez

3.4. Gazeller

[93b] Râgıb Paşa
Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

Viremez kimse garîm-i gama bir pâk cevâb
Dehen-i bülbüle dil vire meger pâk cevâb

Rind-i ter-dâmene hem-râz olamaz zâhid-i huşk
Olmaz ağızında anuñ yek-deme nem-nâk cevâb

Has nihâdâna olur fetvâ-ı fażlumda Münîf
Berç-i şemşir-i zebân şuŐle-i idrâk cevâb

Çalem-i Râgıb ola bu ğazel-i şūha meger
Yine var ise virür çâpük ü çâlâk cevâb

[96b] Râgıb Paşa
Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün

O tıfl-ı nâza eñ evvel dil-i şeydâyı ben verdim
Bu deñlü şöret-i hūsni saña hercâyı ben virdim

Muĥaldür pây-mâl itse ğurur-ı sebt ile cānān
O şūhuñ destine mir'at-ı istiĝnâyı ben virdim

N'ola mestâne kâsd-ı katl-i Őâşık itse Őayb itmem
Ki meclisde o yâre sâgar-ı sahbâyı ben virdim

Dehānın nükte-i ser-bestedür ĥall itmemiş kimse
O sırr-ı mübheme cānā yine maŐnâyı ben virdim

⁵ Vezin kusurludur.

N'ola divane veş Râgıb cünün Óarż itse Mecnün'a
Dil-i şeydāya zırā māye-i sevdāyı ben virdim

Sonuç

Mecmualar, mürettibinin oluşturma gayesine göre içlerinde tıp, astronomi, coğrafya, din, tasavvuf gibi pek çok konuda bilgi barındırırlar. Bunların yanında, mecmualarda bilinen şairlerin şiirlerinin dışında kayıtlara geçmemiş şairlerin şiirlerine de rastlamak mümkündür. Kimi zaman da döneminin tanınan şairlerinin çeşitli sebeplerle divanlarına girmemiş şiirleri de mecmualarda bulunabilir. Çalışmada mecmua incelenirken Râgıb Paşa'nın şiirlerinin çokluğu dikkati çekmiştir ve bu nazarla neşredilen divana bakıldığında şaire ait bazı şiirlerin yer almadığı görülmüştür.

Bu çalışmada incelenen mecmuada Râgıb Paşa'ya ait olduğu belirlenen 68 gazel, 6 kıt'a, 1 matla ve 5 müfred tespit edilmiştir. Şairin divanı üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde mecmuada tespit edilen gazellerden ikisi ve yukarıda sayıları verilen kıt'a, matla ve müfredlerin bu çalışmalarda yer almadığı görülmüştür. Mürettip tarafından yer verilen şair ve şiir sayısı bakımından mecmuanın geneline bakıldığında Râgıb Paşa'nın diğer şairlere göre toplamda 88 şiirle açık ara önde olduğu görülmektedir. Şiir sayısı bakımından ona en yakın şairler, Münif (24), Nedîm (23) ve Nâbî (20)'dir. Bu bakımdan, mecmuayı derleyen kişi ya Râgıb Paşa'nın sadrazam olması hasebiyle yönetim kademesindeki konumundan ya da şiirlerini daha çok beğendiği için mecmuasında ona daha çok yer ayırmış olabilir. Bu çalışma neticesinde, döneminin önemli devlet adamı ve şairlerinden biri olan Râgıb Paşa'nın daha önce görülmeyen 12 şiiri daha edebiyat tarihine kazandırılmış olmaktadır.

Summary

Magazines, which are very important in terms of culture and art history thanks to various information they provide, offers a wide variety of possibilities for literary researchers. The pages of the magazines contain poems of known poets and poets of these poets, as well as poems that are not included in the work of many poets or known poets whose names are not found in the sources. It is always possible to meet poems that have not been able to enter the divans of the poets due to various reasons. The magazine is registered in the National Library of Germany, Rare Books Section number Hs. Or. Oct. 997. The magazine which consists of 106 pages, measures 210X145 is in brown leather binder. There is Dervish Ali Birrî's seal on the inner pages of the magazine. Besides Bâkî, Nâbî, Nâilî, Nef'î, Nâdirî ve Fehîm there are poems of 18th century poets predominantly in the magazine.

Born in Istanbul in 1698, the real name of Râgıb is Mehmet. "Râgıb" nickname was given to him in the revenue office where he learned about literary composition, prosaism, account and book procedures. After the education of science, he first became a correspondent of Ârifî Ahmed Pasha in Revan, then the army reis in the presence of Köprülüzâde Abdullah Pasha, and then revenue protection of Hekimzâde Ali Pasha. In 1138/1725 he participated in a negotiation with Shah Tahmasb as a scribe. He made short term head of provincial treasury of Revan. After Aleppo and Damascus governoship, he became vizier. He Tried to solve security and business problems. He gave importance to external relations. He took important steps in accordance with today's urbanism as he gave importance to reconstruction and reform of Istanbul. After all these important tasks he did, in 1171/1758 he married with Saliha Sultan, the

sister of the sultan Mustafa III. He was sick in 1176/1763 and died on the same date. He was generous, humorous and a humble person to dextrous people. Râgıb Pasha has many works of poetry and literature in various fields of science such as literature, history, religion, and aruz. In this study, it is seen that Râgıb Pasha is clearly ahead of other poets in terms of the number of poems placed by the crew in the survey.

In the magazine 68 gazelles, 6 kıt'as, 1 matla and 5 singular determined to belong to Râgıb Paşa were identified. Compared with the published divan of Râgıb Pasha, it was seen that 2 gazelles, 6 kıt'as, 1 matla and 5 singular did not have in the divan. With this study, the unpublished works of the poet will have appear.

KAYNAKÇA

- AKBAYAR, Nuri (1996), *Mehmed Süreyyâ Sicill-i Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul: C. 4, s. 1340-1341.
- AYDEMİR, Yaşar (2001), Şiir Mecmuaları ve Metin Teşkilinde Mecmuaların Rolü, *Bilig*, S.19, s. 147-155.
- AYDINER, Mesut (2007), "Râgıb Paşa". TDV *İslam Ansiklopedisi*, C. 34, s. 403-406.
- Bursalı Mehmed Tâhir (1333). *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, C. 2, s. 190-192,
- ÇİFÇİ, Ömer (t.y.). *Fatîn Davud Hâtimetü'l-Eş'âr (Fatîn Tezkiresi)*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10736,metinpdf.pdf?0> [erişim tarihi: 16.05.2017]. 159-160.
- DEMİRBAĞ, Ömer (1999), *Koca Râgıb Paşa ve Divan-ı Râgıb*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi.
- ERDEM, Sadık (1994). *Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâsı (İnceleme-Tenkitli Metin-İndeks-Sözlük)*, Ankara: AKM Yay.
- HORATA, Osman (2007), *Klasik Zevkte Hikmet Ufukları: Hikemî Söylem veya Nâbî Takipçileri*, Türk Edebiyatı Tarihi, Kültür Bakanlığı Yayını, C.2, s. 492-512.
- KESİK, Beyhan (2009), *Koca Râgıb Paşa'nın Şiirlerinde Sebki Hindî Tesiri*, *Gaziosman Paşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.4/2, s. 150-169.
- KESİK, Beyhan (2014), *Koca Râgıb Paşa*, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, erişim: <http://www.turkedebiyat isimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=3207>.
- KÖKSAL, M. Fatih (2016), *Yâ Kebikeç, Mecmualar Arasında*, İstanbul: Kesit Yayınları,
- Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin (1928), *Tuhfe-i Hattâtîn*, İstanbul: Devlet Matbaası, s.449-450.
- Şemsettin Sami (1996), *Kâmûsu'l-'Alâm*. Tıpkıbasım. Ankara: Kaşgar Neşriyat, C. 3, s. 2247.
- TARLAN, Ali Nihad (1946), *Eski Mecmualar Arasında*, *İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.1, S.2, s. 122-137.
- UZUN, Mustafa, (2003), "Mecmua", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, s. 265-268.
- YORULMAZ, Hüseyin (1989), *Koca Râgıb Paşa Divanı (Araştırma ve Metin)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- YÜKSEL, Sedit (1974), *Koca Ragıp Paşa'nın Bilinmeyen Gazelleri*, *Türkoloji Dergisi*, C. 4, S.1.
- YÜKSEL, Sedit (1977), *Koca Ragıp Paşa'nın Sanatında ve Yaşantısında Haşmet'in ve Fitnat'ın Yerleri*, *Ankara Üniversitesi Türkoloji Dergisi*, Cilt 7, S.1.

A STUDY ON TURKI HOOR, TURKISH BEAUTY*

TURKI HOOR, TÜRK GÜZELİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Hakan KUYUMCU**

Abstract

Having come under the influence of Parsi/Persian during the First World War, The Urdu Theater and especially Bombay Parsis established numerous itinerant Natak theater companies such as Victoria, Original, Alfred and New Alfred. Initially, Parsi playwrights wrote plays for these companies and Urdu playwrights/authors after 1880 and poets began to join them. One of the prominent playwrights of the time, Agha Hashr Kashmiri (1879-1935) began to write plays with a decision he took after a harsh dialogue he had with Mehdi Hasan, another playwright who he met in Benares. Kashmiri's plays are dominated by a colorful imagination, humor and rhetorical power rather than an exaggerated poetic style. With a conscious effort, he raised people's tastes and standards. It is these qualities of his that distinguished him from his colleagues. His famous plays include Turki Hoor, Esir-e Hırs, Shahidnaz, Yahudi ki Larki, Khab-e Khasti and Rüstem u Suhrab. The theater remained inactive for a long time as a branch of art not favored by Muslims in the Indian sub-continent. However, with the arrival of the Western people, it became a favorite branch of literature in the sub-continent again. Muslims, too, regarded this genre as the best means of reflecting their feelings and ideas to the people. They tried to treat many topics connected with the Ottoman State and its cultural structure through drama especially at the beginning of the Caliphate Movement process and afterwards. Turki Hur is one of the fine examples of these works. In this article drama written by Agha Hashr Kashmiri is analyzed technically and presented to the attention of the Turkish and World Theater enthusiasts.

Keywords

Urdu Drama, Agha Hashr Kashmiri, Turki Hur.

Öz

Urdu tiyatrosu, Birinci Dünya Savaşı döneminde Parsi sahnesinin etkisi altında kalmıştır. Özellikle Bombay Parsileri, oyunlarını sahnelemek için Victoria, Original, Alfred New Alfred gibi pek çok gezici Natak tiyatro kumpanyaları kurdular. Bu kumpanyalara başlangıçta Parsi yazarlar oyunlar yazdılar ve 1880'den sonra Urdu yazarları ve şairleri bunlara katılmaya başladılar. Bu dönemin önemli oyun yazarlarından Ağa Haşr Kaşmiri (1879-1935) oyun yazarlığına Benares'te yine oyun yazarı olan Mehdi Hasan ile tanışmaları sonrası, aralarında geçen sert bir konuşmanın

* XI. Uluslararası Türk Kültürü, Sanatı ve Kültürel Mirası Koruma Sempozyumu /Sanat Etkinlikleri "Türkiye Belarus İlişkileri" 22-27 Ekim (October) 2017 Baranovichi/Belarus'ta sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Urdu Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, hkuyumcu@selcuk.edu.tr

Gönderim Tarihi: 10.01.2018
Kabul Tarihi: 06.02.2018

ardından aldığı kararlar başlar. Kaşmiri'nin tiyatro eserlerinde abartılı şiir tarzı yerine tahayyül renkliliği, mizah ve belagat hâkimdir. Bilinçli gayreti ile halkın zevkini ve sanat kalitesini yükseltti. İşte bu vasıfları onu çağdaşlarından ayıran öne çıkan özellikleridir.. Tanınmış oyunları Turki Hur, Esir-i Hurs, Şehidnaz, Yahudi ki Larki, Hab-ı Hesti ve Rüstem u Suhrab'tır. Hint Alt Kıtası'nda tiyatro geleneği Müslümanlar tarafından uzunca bir süre rağbet görmeyen bir sanat dalı olarak atıl kalmıştır. Ancak Tiyatro Batılıların gelişiyle birlikte kıtada tekrar ilgi duyulan bir edebiyat türü olmuştur. Müslümanlar da duygu ve düşüncelerini halka en iyi yansıtma aracı olarak bu sanatı gördüler. Özellikle Hilafet Hareketi sürecinin başlangıcında ve sonrasında Osmanlı Devleti ve kültürel yapısıyla alakalı birçok konuyu drama yoluyla işlemeye çalıştılar. İşte Turki Hur bu çalışmalara güzel örneklerden biridir. Bu çalışmada Ağa Haşr Kaşmiri'nin yazmış olduğu bu drama teknik açıdan incelenerek Türk ve Dünya Tiyatro meraklıların bilgisine ve takdirine sunulmaktadır.

•

Anahtar Kelimeler

Urdu Tiyatrosu, Ağa Haşr Kaşmiri, Turki Hur.



INTRODUCTION

The Urdu theater, which came under the influence of the Parsi stage during the First World War, and Bombay Parsis in particular, established numerous itinerant Natak theater companies to stage their plays such as Victoria, Original, Alfred and New Alfred. Initially, Parsi authors wrote plays for these companies but Urdu authors and poets began to join them after 1880. Among them, Raunak Banarasi, Husaini Miyan Zarif, Ahsan Lakhnavi, Navain Partab Bitab and Agha Hashr Kashmiri are especially worth mentioning (Reis 1961: 34).

Agha Hashr Kashmiri (1879-1935), one of the prominent playwrights of that period, decided to write plays when he became acquainted with Mehdi Hasan, also a playwright, in Benares and had a fierce argument with him (Rahmani 1968: 330). After his career as a playwright in Benares, Kashmiri went to Mumbai (then Bombay), which was the Mecca of drama, and worked for Parsi theater companies. Then, he came to Lahore in 1913 and established his own theater company. Upon his wife's death, he left Lahore to work in Calcutta in 1916. Kashmiri thought of establishing his own theater company a second time and returned to the city of Benares, where he had been introduced into the theater world, in 1924 (Ashraf 1992: 89). Kashmiri staged several plays in the theater company he had founded in the cities of Agra and Allahabad for four years. However, when he came to Calcutta a second time, he noticed that drama had begun to fall out of favor in the city and was being replaced by the cinema, so he wanted to adjust to the changing conditions, writing screenplays for the films *Kismet ka Shikar*, *Avrat ka Piyar*, *Dil ki Ag* and *Yahudi ki Larki* (Reis 1961 35).

Agha Hashr Kashmiri is the first playwright who gained an artistic identity to the Urdu drama. He reduced the number of aimless songs in the drama and added prose to dialogues. Kashmiri stated his purpose clearly in the following words: "...I lay the time and social incidents before the eyes of the people. I organize my reform program according to this. I had to bid farewell to measured and meaningless drama which was in high esteem twenty years before." (Ashraf 1992: 100). He made use of traditional stories in writing the plots of many of his plays. In the second and third stages of his career as a playwright, Kashmiri did not turn a blind eye to the social problems plaguing the country and dealt with those themes in his plays. The language he used in his drama is clear and easily intelligible (Reis 1961: 36).

Kashmiri's works of drama are dominated by colorful imagination, humor and powerful rhetoric rather than an exaggerated poetic style. He elevated the taste of the people through his conscious efforts. It was these qualities that distinguished him from his contemporaries. Among his prominent plays are *Turki Hoor*, *Esir-e Hirs*, *Shehidnaz*, *Yahudi ki Larki*, *Khab-e Hasti* and *Rustem u Suhrab* (Reis 1961: 37).

Urdu drama became gradually insignificant in the mid-20th century, when Marxism and Communism assumed a dominant role in literature in the Indian Sub-Continent. Now, some literati, who were not even playwrights, had begun to write plays and it had become a huge task to stage the texts written, which prioritized literary plays rather than writing plays for the stage.

It is seen that plays of predominantly religious content began to be staged after 1947, under the influence of the Islamic literary movement and due to the oppressive attitudes of the authorities of the newly established Pakistan Islamic Republic. However, comprehensive studies that will be conducted on the factors affecting the development of the post-

independence Urdu literature will make a significant contribution to the solution.

1. Analysis of the Identity of the Play

The play entitled *Turki Hoor* was written in December 1922 and is composed of three acts, seven scenes and 123 pages. The first act contains four scenes, while the second act contains two scenes and the third only one. Agha Hashr Kashmiri's play *Turki Hoor* involves as main characters Farid Bey, a respectable Ottoman pasha, an Ottoman officer, namely a captain called Anvar, Arif, a cultured and prosperous man, his wife Rashide, who loves her husband unconditionally, Rashide's close friend Laila, Ziyad Bey, an alcoholic, and his intimate friends Tarik and Numan, a tramp called Ghanim, who wants to benefit from Arif by leading him astray, and two women by the names of Shamim and Nasim, who make their living by entertaining men.

2. Theme and Plot of the Play

"Theme involves dealing with a topic to explain an idea." (Güler 2012: 1315). This element, which represents "the author's main idea", (Özakman 2001: 56) continues unchanged throughout the play.

Özdemir Nutku defines "plot", which is a fundamental concept of dramatic theater, as an organized structure "a chain of events whose beginning and ending are determined and a whole where events take place within a framework of probability and obligation" (1983: 95).

Plot is divided into five basic components: exposition, conflict, crisis, climax and resolution (Nutku 1983: 166). Let us examine the elements included in the plot in the play *Turki Hoor*.

2.1. The Plot

The plot in *Turki Hoor* involves, with occasional resort to poems, Arif's beginning to make bad friends and spending his time in drinking and dissipation; his neglect of his wife Rashide and his home as a result of alcohol addiction; squandering all his money with his friend Ghanim, a mean man who pursues self-interest in his relations; and while all these things are taking place, Rashide's eternal devotion and fidelity to her husband Arif.

ACT ONE

Scene 1

The stage opens with a discussion of at whose house the next meeting will be while Rashide and her friends are leaving home. In the meantime, Arif and his friend Ghanim come out of a room. They, too, agree on when and where to meet the next time and depart. The love affair between Arif and Rashide still maintains its freshness. Ghanim has managed to bring Arif to his own "orbit" through an extremely sentimental conversation and began to addict him to drink gradually. Arif and Ghanim meet the next time at a fun party organized by Ziyad and their friends Tarik and Nazim. However, Arif is lost in thought at this party. Ziyad offers him a drink, thinking that it will dispel his gloom. Day turns to evening and evening to night. Rashide is waiting for Arif's return with grief and concern. Ayaz, their faithful servant wants to console her, at the same time telling her that they should be wary of Ghanim. Having been informed of the situation, Farid Bey comes to his daughter's house and tries to persuade Rashide to go with him. Meanwhile, Arif returns home totally inebriated and enters into a fierce

argument with his father-in-love. Having failed to persuade his daughter to come with him, Farid Bey leaves, cross with her.

Scene Two

Nasim, the mother, and her daughter Shamim, who earn a living by entertaining men, are at home, discussing the topic of how they can screw money out of men by impressing them. At that moment, Nazım, a wealthy man who they had trapped in their web, arrives. He presents Shamim with his gift accompanied by lavish compliments. On the other hand, Rashide and Ayaz, one of the loyal servants, discuss the situation of Arif, who came home drunk at midnight, in one of the rooms at Farid Bey's house. Meanwhile, Arif and Ghanim arrive home. Ghanim begins to disparage their servant Ayaz. Ghanim cajoles Arif once again into drinking in the daytime. At the same time, he begins to advise him about how to use his fortune and he even goes so far as to suggest him that he should gamble and bet in horse races to increase his wealth. However, Ayaz enters the room and tries to prevent Arif from drinking further. Ayaz also rebukes Ghanim with regard to the predicament his master has fallen into. Arif is disturbed by this reproachful talk and chastises Ayaz, believing in Ghanim's previous complaints about him. Ayaz puts the blame on Ghanim for this and attacks him but Arif stops him and just when he is about to hit him, his father-in-law Farid Bey and his wife Rashide enter. Farid Bey tells Arif that it is not too late to get rid of this change in the wrong direction and immoral acts but Arif is not in a state to take heed of these warnings. A fierce exchange of words takes place between them. Rashide is disturbed by this and therefore sides with her husband. Farid Bey, in his turn, is troubled by his daughter's taking sides with her husband. Overcome by anger, Farid Bey expels Arif from his home. Rashide gets ready to leave home but Farid Bey is further exasperated by this act of his daughter's. Rashide tells her father that whatever happens, a woman is obliged to stand by her husband. Now, this is beyond what Farid Bey can tolerate and therefore fires both of them.

Scene Three

Ziyad Pasha and his friend are walking along a street at noontime, talking about the beauty of Istanbul and the Bosphorus. They decide to have lunch at an Armenian hotel and head for there. Meanwhile, Laila, a florist trying to sell her flowers in the same street singing songs, moves to one side of the street. While Captain Anvar and his two brothers-in-arms are strolling along the street, he tells his friends what has happened to his sister. They, too, decide to go to the same Armenian hotel to be able to talk in a more comfortable atmosphere. At that moment, Laila goes near them to sell flowers. Anvar wants to buy flowers from the girl but he has no change on him. Laila the florist says that money does not always matter and wants to give him the flowers as a present. Anvar offers to give banknotes in return for the flowers but Laila the florist finds that the money is too much and refuses to take it. Anvar is deeply impressed by this magnanimity of the florist.

Scene Four

Ziyad Pasha, Arif, Ghanim and other friends are at a table at the Armenian man's hotel, drinking alcohol and Shamim move among the tables, dancing. Some snipe at her while others give her money. Ghanim tells Arif to give the belly dancer money. Ziyad asks Ghanim to invite

Shamim to their table. Arif leaves a generous tip with Shamim. Ghanim takes half of the tip from Shamim. It is understood from the talk between them that the two are very close. Arif asks for the bill to leave the hotel on the pretext of some business. Ghanim, who has designs on the tip left to the waiter, puts the screws on him but when he fails to get the money, he attacks the waiter. The hotel owner immediately calls for the police but Ghanim runs away as soon as he sees the police. Arif is caught and handcuffed. In the meantime, his loyal servant Ayaz comes to the hotel. He explains to the inspector that one cannot be arrested for a simple fight and adds that he is ready to bail him out. The inspector invites him, too, to the police station to complete the procedures and they leave. Just as Ziyad Pasha and Tarık, who had remained at the hotel, are about to leave the hotel, they see Laila the florist, who enters into the hotel from the street. However, Laila notices even at the entrance that it is not a good place. Ziyad Pasha is impressed by the beauty of the girl and tries to hit on her. At that moment, Anvar and his two brothers-in-arms are entering into the hotel and witness the unpleasant incident. As a result of their intervention, Ziyad Pasha and Tarık get a well-deserved beating.

Act Two

Scene Five

Ziyad Pasha obtains information about Anvar from Ghanim to take revenge for the beating he had got. Ziyad makes plans about what kind of malice he will perform; He will sleep with Anvar's sister, who is also Arif's wife. In the meantime, Rashide implores her husband Arif desperately to give up. Anvar, on the other hand, stands by his sister. However, Arif still has not learned his lesson from what he has experienced. He dismisses Anvar from his house. Although Anvar attempts to persuade his sister to go with him, Rashide argues that a morally upright woman will not quit her husband when he is in trouble. Rashide pushes, after her father, aside her elder brother for the sake of her husband. After several days on, while Arif is in bed sleeping, Ayaz enters sneakily and having taken all the money in Arif's safe, leaves the room. At that moment, Arif wakes up due to a nightmare he sees. He immediately checks the safe where he has put his money but the money is nowhere around. He goes back to sleep in grief. Having been overwhelmed by Arif's extreme grief, Ayaz reenters the room secretly and while he tries to replace some of the money, Arif wakes up and catches him on the spot. Although he asks where the rest of the money is, he gets no response. Rashide rushes into the room upon the noises coming from the bedroom and learns that Arif has caught Ayaz while he was stealing his money. However, Rashide does not believe in the truth of this event. Arif chucks Ayaz out of the house to take him to the police station.

Scene Six

Ghanim has sneaked out of the hotel and now has arrived at Shamim's house. He is in grief because the man who he wanted to rob of his money went unharmed. Nasim is not pleased at all with Ghanim's coming to their house. Shemim, on the other hand, is in love with Ghanim; whatever he does, she is ready to forgive. Arif had attempted to expel Nasim from the house but she had not said anything to that, either. However, she interposes between Nasim and Ghanim, and tells them that Nazım is in the adjoining room and that they should not abort her scheme, so she sends Ghanim out for some time. Shamim goes into the room where Nazım is. Nazım is cross with Shamim due to his unrequited love for her and explains that he has spent money lavishly for her sake but she has tried to betray him each time. Shamim, in return,

teaches him a lesson, just as a prostitute does, saying that if he has no money, he should stay clear of her. Nazım is dismissed from the house by Shamim, who he thinks is his beloved. Rashide begins to live in a decrepit house after her husband has lost all his property. It is now Rashide's duty to earn bread for the house. She makes friends with the florist girl Laila. Laila tries to help Rashide by selling the things Rashide has knit. Arif, on the other hand, has spent the last remaining five thousand liras gambling and drinking and now takes by force from his wife whatever she earns. Rashide tells Laila of her plight in tears. While she explains to her that Ayaz does not deserve to be in prison, she gets further aggrieved and runs deeper into the house, no longer able to restrain her tears. Laila meets Anvar at the door while leaving house in desperation. This coincidental meeting delights both of them. This is the first time they have fully got acquainted there. Rashide is pleased with her elder brother's visit but she does not mention any of the problems she has been going through. However, Anvar gives his sister some money and leaves. Later on, Arif comes home drunk and asks Rashide for money. Rashide replies that she has no money except for four liras which she earned from knitting socks and that it could only meet the food costs. He is exasperated upon this, saying what she is doing is wrong and leaves home to drink again after having taken the money from her. Arif meets Ghanim on the way. He tells Ghanim what a self-seeking man he is, that he had left him when he was destitute and that he does not deserve his friendship. Ghanim responds to his each accusation brazenly. Arif leaves after their quarrel. In the meantime, Ghanim encounters Ziyad Bey. Ziyad Bey reminds Ghanim of his promise to take revenge on Anvar and asks when he will fulfill the promise. Ghanim explains that he has a plan. He tells him that he is planning to abduct Rashide, who is Arif's wife and Anvar's sister. Ghanim leaves the spot to implement the plan. Sometime later, Ghanim comes to Ziyad Bey's house, delighted that he has fulfilled the task. He explains how he kidnapped Rashide telling her that her husband Arif was injured in an accident and he receives the prize for the job. Ziyad Bey hides somewhere in the room and Ghanim brings Rashide into the house. Rashide calls out for her husband in haste and curiosity but instead of her husband, a man she does not know at all appears before her. Ziyad Bey wants to persuade and conquer Rashide without delay. However, Rashide resists him, displaying a great example of morality. During the scuffle, she picks up Ziyad Bey's pistol, which has fallen onto the ground, fires at him and Ziyad Bey is wounded.

Act Three

Scene Seven

In the meantime, Captain Anvar and his friends Jalal and Iluttmush are at the military garrison, talking. A soldier enters the room and tells him that a woman by the name of Laila wants to talk to him. Anvar orders the soldier to bring the woman in immediately. Laila enters the room. Anvar is extremely delighted by this visit. After a brief conversation about their health, Laila begs Anvar to help his sister Rashide. Anvar responds that his sister is madly in love with her husband and whatever they may do, she will not be separated from him. However, Laila manages to convince Anvar in the end. At the same time, Anvar imparts to Laila that he loves her deeply and asks her to marry him. While all these are taking place, Ayaz is talking to inmates in the prison about their problems. Instantly, the door to the prison cell opens and in comes Ghanim dressed in prison clothes. While the prison warden warns him of the nasty things that await him during the two years he will serve there, Ayaz tells him that he has come to prison to reap what he has sown. At Arif's house, on the other hand, Rashide is

utterly exhausted and sick due to what she has been through. In one corner, Arif is muttering to himself, venting his anger at the innkeeper for not giving him drink on credit. For an instant, he stops as if he has remembered something. He rises to his feet immediately and heads for the mattress where his wife hides her money. When he lifts the mattress, he finds the money Anvar has given Rashide for a rainy day. Arif thinks that Rashide has cheated on him. Rashide tells him that her elder brother has left the money but fails to convince Arif. Arif thrusts a knife he has found around into Rashide's body and she falls down, losing consciousness. At that moment, Laila and Anvar come in. Finding Rashide drenched in blood, Laila rushes out to call for the police. Arif defends himself, claiming that his wife has betrayed him and shows Anvar the five hundred liras. Anvar tells him that he himself gave those five hundred liras to his sister Rashide. Laila returns to the house with some police officers. The police officers handcuff Arif immediately. Meanwhile, Rashide begins to regain her consciousness slowly. When she has totally come to, she sees her husband before her eyes handcuffed and between police officers. Upon this, she tells the police officers that her husband Arif has not stabbed her and adds that she has stabbed herself by mistake. The police officers release Arif upon her statement. Arif asks his wife for forgiveness in repentance and promises that he will relinquish all of his bad habits.

Scene Eight

While Ziyad is happy that he has survived the attack with a minor injury, he also feels frustrated by the fact that he has failed to conquer Rashide. Now, his desire to own Rashide has further increased. He tells his friend Tarık that as soon as they seize an opportunity, they should kidnap Rashide and bring her to him. In the meantime, at Arif's house, Rashide tells Arif that her father is ill and that she wants to visit him. Arif agrees to this on condition that he will refuse if her father offers them money and that he will earn whatever he has lost again by the sweat of his brow. While they are talking, Ayaz, the loyal servant who completed his prison term, comes in. Rashide is deeply elated by this conversation. Arif, on the other hand, is extremely repentant due to what he has done to Ayaz and apologizes to Ayaz for his acts. Ayaz explains that twenty-five thousand banknotes that belong to Arif have been entrusted to him and returns that money to him. The happiness of Arif and Rashide is doubled. Now, days of suffering and misery are about to come to an end. Arif and Ayaz go out. Ziyad's men, who constantly follow them, intrude into the house to kidnap Rashide, who is alone at home, and although Rashide tries to resist them, they take her to Tarık's house forcibly. Ziyad orders servant girls to dress Rashide in beautiful clothes for him and adds that he will arrive there soon. He comes to Tarık's house within a short time and enters into Rashide's room. While Ziyad tells Rashide that things have now come to an end for her, Anvar comes into the room out of nowhere and begins to fight Ziyad. The winner of the fight is Anvar. Ziyad and Tarık pay a heavy price, that is their lives, for their mean behavior. Rashide, Anvar, Laila and Anvar's friends come to Arif's house, delighted that they have been rid of a huge trouble.

2.2. Exposition

The 1st Act Scene Seven of the play *Turki Hoor* constitutes the exposition section. This section explains who the characters are, and where and in what circumstances they are. Readers/audiences are made to feel that Arif is an impassive husband, Rashide is a wife who is eternally faithful to her husband, Ghanim is a parasite who affords an advantage using weaknesses of wealthy people, and Ziyad is a rapist who, emboldened by the power of the money he possesses, abuses chaste women. The description of one of the major characters,

namely Rashide, in the exposition section is especially worthy of attention. Rashide maintains that the *raison d'être* for a woman is to preserve her husband's life, wealth and honor. In addition, a woman is her husband's servant:

"RASHIDE. – Shall I leave him? How can I leave him, daddy? The bond of matrimony is not a trade that begins when two selfish human beings come together and should go on as long as it makes a profit and partners should separate when they lose money. Parents call their daughter's wedding day "sacrificial day of the daughter". Just as a river ceases to exist when it joins the sea, so a woman offers her heart, life, happiness, in short everything she owns to her husband as a gift on her wedding day and becomes his forever.

Time never ends for someone who sleeps while sleeping

Life will come to an end if no appreciation is expressed for the weeping"

A faithful wife does not cease to love and serve her husband when peace is broken. Her husband is her God in a metaphorical sense. Love for husband is faith, and serving the husband is worship."

There are thousands of people around in one's days of glory

Only those that remain with him in days of poverty and distress are true friends

And wife is one who stands by her husband in distress and grief

Stop laughing, give up happiness but never give up supporting your husband

The playwright prepares readers/audiences for what is to come in the subsequent acts with these heavy obligations he puts on women. Readers/audiences are forced to imagine what kind of distresses or sufferings a woman has to endure to maintain her family. The author succeeds in drawing readers/audiences' attention to the play by making them wonder what Arif will do to oblige his wife Rashide under the influence of Ghanim, a mean friend, and what kind of an attitude Rashide will assume in the face of her husband's pressure despite warnings coming from their faithful servant Ayaz. He prepares readers/audiences to witness the disasters Arif will cause by having them accompany a journey alongside Rashide.

In this way, the author sets both Rashide and readers/audiences on a troublesome trip that will take place.

2.3. Conflict

This section demonstrates what Rashide has experienced during her journey as a faithful and patient woman. This part is the intermediate section where action takes place in the fullest. It is here that events and persons introduced at the beginning section are engaged in a conflict. In this section, individuals are positioned in a socio-economic and socio-cultural ground. Individuals placed on this ground make use of their environment within the framework of their points of view of life.

Turki Hoor involves psychological and physical elements of conflict. The psychological element of conflict is the internal conflict experienced by Arif as a result of his heedless behaviors in the face of his wife Rashide's excessive devotion to him and her efforts to preserve her home and family. In the end, she wins back her husband Arif thanks to her morally correct and strong spiritual stance.

The first element of physical conflict in the play occurs when Captain Anvar tries to protect Laila, an innocent flower seller, against Ziyad Bey. Then, Ziyad Bey wants to have Anvar's sister Rashide to take revenge on him, but Rashide is at the same time the wife of Arif, who is a friend of his with whom he drinks together. This is not something embarrassing that will stop Ziyad from attaining his goal. Therefore, the second physical conflict arises when Ziyad attempts to kidnap Rashide the first time, which is the second external physical conflict. Frustrated by the failed attempt at abduction, Ziyad makes a second attempt to abduct Rashide and loses his life as a result, which is the third external physical conflict of the play.

Another conflict apart from psychological and physical conflicts involves, from a social aspect, the one with Ghanim, who causes Arif and Rashide to experience a wide range of events. Characters like Ghanim represent people with ill-will who may come across people at anytime and anywhere and attempt to thrive on them.

2.4. Crisis

Points of emotional focus that arise as a result of the progress of the plot constitute crisis (Retold by Güler 2012: 1320 from Nutku 2001: 177)

Emotional points of focus in *Turki Hoor* involve Rashide's talking to her father in a highly sentimental and fractious manner due to her husband Arif, Arif's forcible taking of her hard-earned money from Rashide and Ziyad Bey's abducting Rashide.

2.5. Climax and Resolution

The climax in *Turki Hoor* involves Ziyad Bey's abduction of Rashide and Anvar's saving her, where lead character Rashide rises to prominence. In the climax section, Rashide clearly exhibits faithfulness and virtue (chastity/honor), which she has defended throughout the play.

3. Personality Analysis

Persons included in *Turki Hoor* have been described clearly. Rashide, Arif, Ghanim, Farid Bey, Anvar, Ayaz, Ziyad, Tariq, Iltutmush, Jalal, The First Girl, The Second Girl, Prison Guard, The First Prisoner, The Second Inspector, Inspector and Private are concrete persons.

In this play, all of the heroes belong to the material world. Though it may seem that the events in the play revolve around Arif, the "pivotal character" is Rashide.

"Personification" in *Turki Hoor* occurs in the form of characters, types, supporting persons and extras.

3.1. Characters

Rashide;

Rashide is the main character of the play *Turki Hoor*. Psychologically, she possesses qualities that are unique to her. She is the only person in the play that demonstrates the quality of a character. The author idealizes Rashide in an exaggerated way.

The author depicts Rashide as a woman who is extremely faithful to her husband. She is the daughter of a respectable and wealthy family of Istanbul. She is married to Arif, who also comes from a rich family. However, they lose almost all of their wealth due to the fact that her husband has made bad friends. Her husband's addiction to alcohol is in fact the biggest

problem in society and Rashide indicates with the following couplet that this bad habit of her husband looming ominously over their marriage is not only their but also the whole society's problem;

Accept the prayers of the poor and the desperate

Oh God! Eradicate this evil from this land. (Turki Hoor: 144)

On the other hand, Rashide's father Farid Bey is displeased with the plight of his daughter and suggests that she return to her father's home. Yet, she states that no matter what difficulties she may experience, she will not leave her husband:

As long as I live, I will be with him,

I will not let go of his feet so long as my hands are not cut off.

I have bloomed flowers in his shade.

My world and heaven are beneath his feet. (Turki Hoor: 159)

Rashide does her best to bring home the bread and tries to earn money embroidering and knitting, although she knows that her husband will squander their daily earning on alcohol. She experiences poverty to the maximum limit but she does not abandon her husband as in the poem;

There are thousands of so-called friends around in one's days of glory

But only those that remain with him in days of poverty and distress are true friends

And wife is one who stands by her husband in distress and grief

Stop laughing, give up happiness but never give up supporting your husband (Turki Hoor: 160)

In fact, she states with the following poem that she will endure all suffering caused by him, thereby exemplifying unlimited patience;

I am with him in wealth and in poverty, I should be,

I will regard wounds inflicted by him as a decoration

I have not forgotten and will not forget his blessing,

Whenever he kicks me, I will kiss his feet (Turki Hoor: 161)

The last and most depressing example of the infiniteness of this patience and love comes with the following statement when she is stabbed by her husband;

"Rashide. – My head spun due to sickness and frailty, the knife fell on the ground, and I was wounded when I fell on it." (Turki Hoor: 235)

Rashide is tested in the play not only with her love and patience but also with her honor (virtue). She does not surrender when a wealthy man called Ziyad abducts and tries to conquer her and she resists his efforts:

Even for a second will my eyes not be distracted from my husband's face,

This heart of mine is a flower from which the smell of fidelity will never disappear.

Never will you find guile in my words and manners,

'Cause I sucked honor from my mother's breast, not milk (Turki Hoor: 217)

In the end, she ensures, as a reward for her faithfulness, that her husband is rid of his bad habits and experiences happiness she has desired so much.

3.2. Types and Supporting Personalities

In the play *Turki Hoor*, the number of persons who we can consider bearing traces of daily life, having a single quality, and a clichéd and standard type is quite limited. It would be appropriate to designate Arif, Farid Bey, Ayaz, Ghanim, Ziyad Bey, Hotel Owner, Waiter, Inspector and soldier in the play as supporting persons or extras.

Although he seems to assume a significant role in the play, Arif is a supporting character. He and the other persons help, with their positive or negative behaviors, the action to progress and Rashide to rise to prominence and develop.

Ghanim is the second supporting person who lets loose all evil. There are almost no supporting persons unaffected by the evil released by him. He puts Rashide and her family in a difficult situation by addicting Arif to drink:

"GHANİM. – You put the blame of drinkers on poor alcohol. One needs money to buy it whereas one needs intelligence to drink wine. Life is born of the seed, but one and a half seyr into a stomach, of which a quarter is full One naturally develops cholera. Water is part of the body but if you drink a bucketful instead of one or two glasses surely your stomach will swell and explode. Drinking alcohol has its rules. Drink it as if it is medicine, drink now and then and drink moderately. Oh, one more thing, if you want to derive pleasure from drinking, drink with a lover." (Turki Hoor: 134-135)

He provokes Ziyad Bey against Anvar and abuses Ziyad Bey and his friends to serve his malevolent designs:

"GHANİM. – When wealth and power do not work, then deceit comes into play. You should decide on the type of the gift. One word from my mouth will bring that beautiful gazelle into the famished lion's stomach."

ZIYAD. – If you manage to deceive her and bring here to me, I will reward you with ten thousand rupis." (Turki Hoor: 211)

He deceives Shamim, the belly dancer, with his words of love and exploits her financially:

GHANİM. – (Muttering to himself) Say, it is holiday. You have pushed aside what may have come into the cash machine and in your pocket. People rightly say that those who care about small change are in a bad state. Five thousand banknotes found their way into Arif's pocket. He received five thousand liras as his commission fee for selling a house, plus three thousand into his bank account. With these thirteen thousand liras, he could have lived a decent life for at least thirteen months but wine and evil dragged him behind them. Thirteen thousand liras ran out within three hours of bafflement. It would still be alright if I could get a few things from that slut Shamim. (Turki Hoor: 192)

It is this performance that he acts to develop the play puts him in the second place after Arif as a supporting character.

The third supporting person in the play is Ayaz. He is a loyal servant who raised Arif. He is the first person in the play who realizes Ghanim's intentions.

"AYAZ. – What shall I do? Ghanim is very close to you. Or else, I would never let this impertinent and deceitful man into this house."

RASHIDE. – But he sees him not only as an ordinary friend but also as a very intimate one."

AYAZ. – Yet, this friend will be his greatest enemy. It is up to him to take my advice or not, but I have warned him that he can make friends with poison or fire but never with Ghanim. He is a sword disguised as a friend. Today, he will bend his head submissively but tomorrow he will slit his throat and leave." (Turki Hoor: 139)

In the course of the play, to abort Ghanim's designs, Ayaz demonstrates such boldness as to

steal his master's money to protect him and be imprisoned for this but beforehand acts prudently enough to hide the money. This boldness on his part will in the end come as a godsend for Arif and relieve him and Rashide.

Ziyad Bey is the fourth supporting person in Turki Hoor. He is a wealthy and pleasure-seeking person. Moreover, he is enchanted by Istanbul's beauty.

"ZIYAD. – This attractive place used to be called the prince of Asia's beautiful cities, but it seems as if Freedom, which has come from Europe, has rid its body of the outdated garment of chastity/virtue and worn-out jewelry of faith; instead, it has been doused with alcohol, dressed in a worldly garment and jewelry made of drunkenness, and sprinkled with the powder of wastefulness and fashion. Its beauty has been ever more dazzling since then.

TARIQ. – You are right sir.

ZIYAD. – You know why I have given up my pen, manor house and palace and spend 8 months of the year in this city like an ordinary rich man." (Turki Hoor: 164)

However, Ziyad, too, becomes one of those people who are deceived by pleasures and self-indulgence of this city. He has a desire to defile Rashide's honor to take revenge on Anvar. He has Ghanim and his friend Tarik kidnap Rashide and wants to rape her:

"GHANIM. –You must listen. A person's life is superior to his property and his honor is even superior to his life. He shall distribute all his wealth among orphans and the poor. He shall sacrifice his life for the sake of his country and nation but he shall never allow his honor to be trampled by others. It follows from this that honor is much dearer than life and wealth. When you want to retaliate, you should attack his honor in return for your life.

...

GHANIM. –Arif's wife Rashide, who is Anvar's sister, is an exemplary figure among the women of our country by virtue of her beauty and youth. She is extremely beautiful. She is like a newly blossoming flower in spring ... Shall I continue or have you understood?

ZIYAD. – Young as the morning and beautiful as a picture... I see. You wish to take out the essence of sweet smell and colorful flower and ruin this beautiful flower.

GHANIM. –Yes, this is a horrible retaliation... After his sister's honor has been defiled, Anvar will never be able to look you in the eye and speak in your presence. Anvar's courage, life and happiness will be devastated on the day when Rashide loses her chastity." (Turki Hoor: 201-211)

All these supporting characters put Rashide directly in the position of both agent and patient via their actions throughout the play.

Farid Bey, Anvar, Laila, Tariq, Iltutmush, Jalal, Hotel Owner, Inspector, Waiter, Prison Guard, First and Second Girls, First and Second Prisoners are extras included in the play for the action to develop.

4. Setting

It involves the stages in a theater play that are given in brackets at the beginning of each scene to help stage manager and where events take place. Setting is formed around a specific topic and more than one event takes place in a single scene (stage) or in more than one scene (stage). It constitutes an organic link in the cause and effect relationship. Agha Hashr Kashmiri does not symbolize a setting (place) in the play Turki Hoor; he has left this task to Rashide. Therefore, the setting has served as a link/bridge in the course of events in terms of the cause

and effect relationship.

The author does not give much space for description of places. He just mentions them as scene where the event has taken place

5. An Evaluation of the Play

Agha Hashr Kashmiri maintains in his play Turki Hoor that an honorable woman should remain faithful to her husband in all circumstance. He also emphasizes honor of women in his play entitled *Yahudi ki Larki* (1915).

Agha Hashr Kashmiri attempts to reveal to audiences Rashide's ideas about the plight caused by her husband, and her efforts to preserve her fidelity and honor through songs and poems.

Rashide shows her love for her husband with the first song:

Oh, darling I hunger after love,

I am your slave.

Oh my beloved, show me your love,

And encircle my neck with your arms ... (Turki Hoor: 128)

This love drags her into a series of events where her fidelity is put to test. This is so much so that in one couplet she wonders what more can happen to her.

What might be the remedy for troubles pouring from the sky,

And what else might be in store in this unfortunate destiny. (Turki Hoor: 139)

On the other hand, fate is spinning its web quietly. Rashide does not abandon her husband in the ordeal where she is tested with poverty.

There are thousands of so-called friends around in one's days of glory

But only those that remain with him in days of poverty and distress are true friends

And wife is one who stands by her husband in distress and grief

Stop laughing, give up happiness but never give up supporting your husband. (Turki Hoor: 160)

My peace lies neither in his house nor in his wealth,

I am happy in any case, whether he is rich or poor.

Ingratitude I cannot even think of it,

When he is in trouble, I will stay with him and even ask for alms.

(Turki Hoor: 160)

Rashide exaggerates the love she feels for her husband to such an extent that she responds calmly to any attack that might come from her husband.

I am with him in wealth and in poverty, I should be,

I will regard wounds inflicted by him as a decoration

I have not forgotten and will not forget his blessing,

Whenever he kicks me, I will kiss his feet (Turki Hoor: 161)

The tests in Rashide's life never come to an end. When Ziyad Bey kidnaps her and then makes financial offers to persuade her, she refuses all.

*When God has created earth and water
He created the woman's heart of love and sacrifice.
So that the woman should lead a faithful life,
And not only her hand, but also her heart, spirit and everything she owns should belong to her
husband. (Turki Hoor: 215)*

*Fidelity is the source of my peace and benevolence is my decoration,
My modesty is my clothing and love is my jewelry.
Those who possess wealth should maintain a smiling countenance,
And the cover of my honor (virtue) spits on two shawls. (Turki Hoor: 217-218)*

The author makes some recommendations to audiences by giving didactic messages in various scenes. He specifically emphasizes the ills of drinking alcohol by drawing a cause and effect relationship and adds harmony to the play through poems.

We were not able to establish that all of the poems in Turki Hoor belong to Agha Hashr Kashmiri but since we know that the author also wrote poems, we consider it highly probable that all of the poems in the play belong to him. Evidence for this is that the author wrote poems and songs in the same style in his other Urdu dramas. This is so much so that the Awadhi Urdu language he used in the songs in his works *Ankh ka Nashah*, *Asir-e Hirs*, *Pehla Piyar*, *Rustem o Suhrab*, and *Shahid-e Naz* can be cited among the evidence of this.

CONCLUSION

The Romantic Movement, which was prevalent in the Indian sub-continent in the early 20th century, manifests itself in the theater play *Turki Hoor*. In this framework, the Woman character serves as a determining factor in the formation of the theme and plot of the play.

The author, who tries to shape the plot of the play through the troublesome incidents that occurred to Rashide's husband, gave rise to missing links between Exposition, Crisis and Resolution sections of the play. This may have resulted from a desire on the part of the author to clearly state the causes of the problems that were to happen to Rashide. The language used in the play is quite clear and involves dialogues between characters. The poems in the play were written in the Urdu language but the songs were penned in Awadhi Urdu. In addition, in the personification of the characters, Agha Hashr Kashmiri chose, except for Rashide, people who exist in society and are easy to come across. He attached almost no importance to descriptions of setting and scenes. This tells us that the author paid more attention to the theme of the play and did not employ much technical and aesthetic narrative in order to give prominence to his message or present the right ideas.

The purpose of the author should not be handled from a single perspective only, which is the woman's resistance against the problems she has encountered because the author chose Istanbul as the setting of the play. As a result of the search we conducted in this regard, we found no evidence that Agha Hashr Kashmiri had been to the Ottoman State. However, it is a well-known fact that the serious problems being experienced by the Ottoman State were closely followed by the Muslims of the Indian sub-continent. Therefore, it may have seemed probable to the author that the Ottoman State, which was weakened under pressure from the West, may also have grown weak socially. Thus, a second goal for the writing of the play might have been

to give the message to audiences that should be wary of and abstain from some bad habits introduced to the society through Westernization or it might also have been to send a message to Indian Muslims that they should help rid the Ottoman State and people of these ills. Moreover, one can see from the names given to the characters by Kashmiri in his play that these names correspond exactly to the names in the Turkish culture. It can be concluded from this that although the author had not been to Istanbul, he examined the works describing social life there.

REFERENCES

- AŞRAF, Ahmed Bahtiyar (1992), *Urdu Drama aur Ağa Haşr Kaşmiri*, Lahor: (tarihsiz)
- GÜLER, Turan (2012), "Necip Fazıl Kısakürek'in Yunus Emre Adlı Tiyatro Eseri Üzerine Bir İnceleme", *Turkish Studies*, S.7/3, s.1311-1327.
- KUYUMCU, Hakan (2017), *Türk Güzeli*, Konya: Aybil Yayınları
- NUTKU, Özdemir (2001), *Dram Sanatı: tiyatroya giriş*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- ÖZAKMAN, Turgut (2001), *Oyun ve Senaryo Yazma Tekniği*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- RAHMANİ, İşret (1968), *Urdu Drama ka İrtika*, Lahor: (tarihsiz)
- REİS, Kamer (1961), *Urdu Drama*, Aligarh: Sör Seyyid Bukdepo.

TEACHING TURKISH CULTURAL VALUES THROUGH NARRATIVES WITH A PLOT-STRUCTURE ANALYSIS APPROACH

ANLATILARLA TÜRK KÜLTÜREL DEĞERLERİNİN ÖĞRETİMİNDE KONU YAPISI İNCELEME YAKLAŞIMI

Defne ERDEM METE*

Öz

This study offers a plot-structure analysis approach in analyzing narratives on problematic intercultural encounters for teaching cultural values in the foreign language classroom. It argues that the plot-structure of narratives about such intercultural communication situations have characteristic features which are related to key elements of intercultural communication. Foreign language learners' awareness on reasons of conflict in intercultural encounters, including lack of knowledge on cultural values, can be increased by exploring these characteristic elements. This study, first of all, presents a plot-structure analysis of two personal narratives written by foreigners who lived in Turkey. Then, based on this analysis, it proposes the distinctive features of plot-structure in narratives about a difficult intercultural encounter. Both of the narratives are about hospitality which is an important value in Turkish culture. Therefore, the analysis would be especially useful for learners of Turkish as a foreign language who would like to explore and learn Turkish cultural values. The two personal narratives which are "Rescued by Village Intelligence" and "Hediye" are chosen among the collection of memoirs titled Tales from the Expat Harem: Foreign Women in Modern Turkey first published in 2005. While one of the narratives reflects on how a display of hospitality turned out to be almost life-saving for the author when she was in desperate need for help, the other deals with the author's experience about Turkish hospitality as an unfamiliar and quite disturbing issue for her.

Anahtar Kelimeler

Turkish culture, cultural values, plot-structure analysis, narrative, intercultural awareness.

Abstract

Bu çalışma, kültürel değerlerin yabancı dil sınıfında öğretilmesinde, bir sorun içeren kültürlerarası iletişim deneyimleri üzerine yazılmış anlatılarda kullanılmak üzere bir konu yapısı inceleme yaklaşımı sunmaktadır. Çalışmada, olumsuzluk içeren bir kültürlerarası deneyim üzerine yazılmış anlatıların, konu yapılarının kültürlerarası iletişimin önemli unsurlarını yansıtan ayırt edici özelliklere sahip oldukları öne sürülmektedir. Yabancı dil öğrencilerinin kültürlerarası iletişim deneyimlerinde, kültürel değerler konusunda bilgisiz olunması gibi, iletişim problemlerine sebep olabilecek durumlar ile ilgili duyarlılıkları bu ayırt edici özelliklerin üzerinde durularak geliştirilebilir. Çalışma ilk olarak, Türkiye'de yaşamış yabancıların yazdığı iki kişisel anlatının konu

* Dr. Öğr. Üyesi., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, defnemet@selcuk.edu.tr

yapısı incelemesini sunmaktadır. Daha sonra, bu incelemeye dayanarak, zor bir kültürlerarası iletişim deneyimi üzerine yazılmış anlatıların konu yapılarının ayırt edici özellikleri öne sürülmektedir. Seçilen iki anlatı da Türk kültüründe önemli bir değer olan misafirperverlik ile ilgilidir. Dolayısıyla, inceleme özellikle Türkçe'yi yabancı dil olarak öğrenen öğrencilere Türk kültürel değerlerinin tanıtılmasında ve öğretilmesinde faydalı olacaktır. "Rescued by Village Intelligence" ("Köy İstihbarat Birimlerince Kurtarılma") ve "Hediye" adlı iki anlatı ilk olarak 2005 yılında yayımlanan Türkçe Sevmek: Türkiye'de Yaşayan Yabancı Kadınların Gözüyle Türkler adlı anı derlemesinden seçilmiştir. Anılardan biri misafirperverlik örneklerinden birinin yazarın en çok ihtiyacı olan bir zamanda nasıl hayat kurtarıcı bir etkisi olduğundan bahsederken, diğeri ise yazarın hayatında Türk misafirperverliğinin ne kadar rahatsız edici bir hal aldığı ile ilgilidir.

•

Keywords

Türk kültürü, kültürel değerler, konu yapısı analizi, anlatı, kültürlerarası farkındalık.



1. INTRODUCTION

Teaching culture is an indispensable part of foreign language teaching. The aim of this study is to suggest that plot-structure analysis with an intercultural communication perspective can be used to analyze types of narratives written about a problematic intercultural encounter. It is also claimed that this analysis would be useful especially for exploring cultural values in the foreign language classroom as it enables to focus on concepts such as stereotypes, prejudices, conflicts and ways of conflict resolution. In this way, literature, especially memoir as a genre, can be used as a means to increase language learners' intercultural awareness.

By analyzing two narratives taken from a collection of memoirs, hospitality, a significant value in Turkish culture is explored through the experiences and perspectives of two foreign women who lived in Turkey. Especially learners studying Turkish as a foreign language would benefit from this analysis as they can explore this cultural value by the suggested plot-structure analysis which draws attention to the key elements of intercultural communication. The study aims to contribute to the fields of foreign language teaching and intercultural communication by offering a plot-structure analysis approach that particularly focuses on intercultural communication.

1.1. Using Literary Texts for Developing Intercultural Awareness

Narrative inquiry has been increasingly used as a method in a wide range of disciplines such as education, medicine and psychology (Trahar 2009; Webster & Mertova 2007). Moreover, narratives have been widely suggested to be analyzed in intercultural communication research (Giovanangeli & Oguro 2016; Mendez Garcia 2017). In addition to this, in the field of foreign language teaching, developing intercultural competence by using literary texts has been discussed by several researchers (Gómez R. 2012; Zacharias 2005). Personal narratives like memoirs enable an analysis of one's personal reflections about an event in their lives and cultural issues may have a role in the outcome of these events. As cited in Gertsen and Søderberg (2011):

... as pointed out by cognitive psychologist Jerome Bruner, narratives generally spring from the dialectic between what was expected by the narrator and some unforeseen course of events that took place instead. And, as he phrases it: "culture is, figuratively, the maker and enforcer of what is expected" (Bruner, 2002: 15).

Zacharias (2005) points out that literary texts help develop intercultural awareness mainly by addressing the cognitive and affective aspects of intercultural understanding and fostering critical self-awareness. Similarly, Thanasoulas (2001) claims that literary texts help learners increase their awareness of cultural values as they can compare and contrast their beliefs and values with other cultures. Corbett (2010), from another perspective, emphasizes the benefits of literary works for developing tolerance and empathy in learners, which are key components of intercultural competence. Fostering action orientation is another benefit of reading and writing personal narratives as suggested by Kilianska-Przybylo (2012: 125), who emphasises that the experience of meeting a person from a different culture is unique and "thinking about it, and consequently narrating it promotes reflection, understanding, and brings change."

1.2. Theoretical Framework

The theoretical background of this study is based on two frameworks. The first one is *Autobiography of Intercultural Encounters* produced by a group of researchers (Byram et al. 2009) whose fields of study are foreign language teaching and intercultural communication. *Autobiography of Intercultural Encounters* was initiated by the Council of Europe as a tool to analyze narratives with the claim that analyzing self-reflections about intercultural communication situations provides many benefits. The document consists of questions that the learners are required to answer about an intercultural communication encounter that they experienced. The ten components of this tool are based on theories in intercultural communication research such as acknowledgement of identity, tolerance for ambiguity, respect for otherness, empathy, communicative awareness, knowledge discovery, interpreting and relating, critical cultural awareness and action orientation (Byram et al. 2009). These components are:

1. Who I am (optional)
2. The encounter
3. The other person or people
4. Your feelings
5. The other person's feelings
6. Same and different
7. Talking to each other
8. Finding out more
9. Using comparisons to understand
10. Thinking back and looking forward

The other framework used in this study is Freytag's (2008) diagram of plot-structure analysis used in literature and literary studies. This diagram is similar to Labov's (1972) structural approach to narratives which has six elements, which are abstract, orientation, complicating action, evaluation, resolution and coda. Freytag's structural approach, on the other hand, is used to analyze the dramatic plot-structure of narratives in five parts: exposition, rising action, climax, falling action and resolution (Freytag 2008). While Labov's structural analysis is more commonly used in stylistic and sociolinguistic analysis of narratives, Freytag's analysis focuses on the themes in the narrative such as the feelings, conflicts and events as in the *Autobiography of Intercultural Encounters*. Therefore, as it is more suited to focus on the cause-effect relationship of events in intercultural encounters, this study takes Freytag's analysis approach as one of its frameworks. Stages involved in Freytag's Pyramid, the name used to refer to his diagram of plot-structure, are defined as follows (ELLSA 2014):

1. Exposition: Setting the scene. The writer introduces the characters and setting, providing description and background.

2. Rising action: The story builds and gets more exciting.

3. Climax: The moment of greatest tension in a story. This is often the most exciting event. It is the event that the rising action builds up to and that the falling action follows.

4. Falling action: Events happen as a result of the climax and we know that the story will soon end.

5. Resolution: The character solves the main problem/ conflict or someone solves it for him or her.

In this paper, first of all, two personal narratives on an intercultural encounter will be analyzed based on their plot structure by referring to the stages of Freytag's Pyramid and the components of *Autobiography of Intercultural Encounters*. Then, characteristic features of narratives written on a problematic intercultural encounter will be presented.

2. ANALYSIS OF THE NARRATIVES

2.1. "Rescued by the Village Intelligence" ("Köy İstihbarat Birimlerince Kurtarılma")

Exposition: The story begins with a setting that portrays the situation of the author who is suffering from an extremely heavy flu – an Australian woman who lives in a small house in the central Anatolian town Göreme at a difficult winter time – and her desperate need for being rescued by someone. She feels like she is about to die; and the exposition part of the story forces the reader to feel sorry for the author. In the first paragraph of the narrative, moreover, there is an abrupt beginning where the author's Christian identity is overtly exposed as she emphasizes being alone in a land where the majority of people are the members of a Muslim community:

I pray to God and then curse him for causing my pain. I attempt an 'Our Father' prayer but get stuck on the seventh line. Having been lazy in my Catholicism since seventh grade at Saint Agatha's Primary back in Brisbane, I can't remember what comes after 'as it is in Heaven.' (Ashman & Gökmen, 2006: 253)

The author lived in Çanakkale and Antalya before; and she thinks that central Anatolia, where she lives now, is 'another world away' compared to these two cities. The author talks about the motive of her settling in Göreme as:

Moving to this town of three thousand at the beginning of winter, the plan was to experience Turkey at its most traditional. After the brash commercialism of the Aegean coast, I wanted to try living among a community less consumed by tourism, less prone to call after me 'Aussie, Aussie, Aussie' based on my looks alone. (p. 254)

The author's reference to how she was called after by Turks shows that she was exposed to stereotyping by Turks and was disturbed by this. The exposition part continues with the negative descriptions of the author about the place where she lives such as "this cement box I call home" (p. 254), and "prison" (p. 255). Although the author is having a hard time in getting used to the challenging winter conditions in Göreme, she does not want to ask for help from the villagers. She says: "I don't want anyone to know that the new foreigner in town is struggling with everyday life" (p. 254). This may be due to the fact that she is a capable woman who has a culturally individualistic nature, a woman who was able to survive in other cities of Turkey so far. She almost appears to prove herself and others in town that she will be able to do the same here. When the author talks about how bad she felt about not being able to take a shower in the last few days, she emphasizes her difference from the others in town by referring to what the waiters in a café told her:

It seems most people in Göreme aren't concerned by several days without water to bathe anyway; they only get wet once a week in winter, according to the waiters at the café, who explained that for the rest of the week, villagers strip down to the last few layers of clothing at bedtime, and in the morning replace the same top layers. This may be acceptable to them, but I am utterly miserable. (Ashman & Gökmen 2006: 255)

So far in the narrative, the narrator heavily focuses on the idea of loneliness. This situation might be the result of the West versus the Other dichotomy. There is a heavy tone of loneliness

and she is like a shipwreck on an unknown island that is removed from civilization. Still, the author is trying not to be so direct by stating that it is not her, but the villagers themselves who state the above words. Overall, the exposition part of the memoir is characterised by how the author portrays her identity as a European (Western) and Christian, which emphasizes how different she is from the others as well as her loneliness. Her search for experiencing Turkey at its most traditional has unexpected consequences as the story unfolds.

Rising Action: While the author is hopelessly praying for help, she suddenly screams when she sees the shadow of someone standing outside and hears a knock on the door. She hardly finds the energy to open the door, and when she opens it, she sees a Turkish man. The author draws a description of this man as follows:

I stand up, stabilize my dizzy head, and wrench open the door. A mustachioed man with almond brown eyes looks back at me. He wears no coat but dons coarse woolen trousers and a yellowing shirt. I glance down to confirm socks and sandals, the uniform of the traditional Turkish man in small towns. (p. 256)

In this description, we see a stereotyped image of Turkish men living in small towns. The repetition of 'mustachioed man' several times in the text also reinforces this stereotyped image.

Climax: The man greets himself as her neighbour. He says that he and his family could not see her for the last few days and they wondered whether she was all right. The author can not control her feelings, and trying to hide her tears, she closes the door on his face. She describes her feelings as:

Choking with emotion and embarrassment, I croak that I am fine and close the door in his face. I don't want him to see me burst into a flood of tears. Falling onto the sofa, I cry anew but try to check my tears when another knock sounds. (Ashman & Gökmen 2006: 256)

The author's description of her emotions is almost a reflection of her regret in emphasizing a negative attitude towards Turks at the beginning of the memoir. Again, she wants to seem strong and hide her tears, trying to appear as a strong woman. After the author hears a second knock on the door and opens it, immediately, she is almost bombarded with a traditional display of Turkish hospitality, but which is at first reported as if it was brutal.

I gingerly unhitch the latch. The door is firmly pushed open and in marches the mustachioed man. Behind him in a train are four more people ... They don't bother to introduce themselves; instead, they push me down on the sofa and lay out an array of food on my table. Lentil soup, an oily meat stew, fresh bread, and yoğurt. 'Ye,' they order, urging me to eat. Stunned, I do as I am told. (p. 256)

The author is this time almost a prisoner who does what she is told by these uncivilized people who do not even introduce themselves. We see that the unexpected displays of hospitality accompany the confusion of the author's feelings in the climax.

Falling Action: Once the author starts eating the meal, although it is painful for her, she starts feeling much better. All the members of the two neighbour families start doing something to make her feel better. At this point, another significant intercultural communication issue for Turkish people is face-saving. As the author explains, this is displayed when the neighbours pretend not to notice her appearance and her crying.

While I swallow the scratchy bread and slurp the hot liquids-both painful and relieving-the women begin washing dishes of dirty crockery in my sink, and the men busy themselves with my stove. The young girl just stands at my side, staring and occasionally stroking my arm. I feel self-conscious in my days-old pajamas, but they either don't notice or don't care. When I begin to cry silently in relief, they pretend not to notice that either. (p. 256)

After the author finishes eating, the neighbours introduce themselves. The older couple take the author to their house. They take care of her by preparing a medicinal tea for her and putting her to bed. They watch television together. The couple shows her some family photos and the author shares her family stories with them, although she has limited Turkish. As mentioned before, communication is an important issue at the Falling Action part. In this story, we see that limited verbal communication is not a problem to maintain effective intercultural communication.

Kindness envelops me... and I share my stories of family with them as well. The story is well rehearsed on my part, having memorized the Turkish vocabulary after six months of living amidst curious Turks. (Ashman & Gökmen 2006: 257)

The process of effective communication that leads to conflict resolution is seen at this stage. After having a chat, the author realizes that the neighbours always kept an eye on her even though she was not aware of it, which also explains the author's choice of 'village intelligence' in the title.

Resolution: At the resolution part of the memoir, it is seen that both parties, the Turkish neighbours and the American woman, get to know each other and make a long-lasting friendship. The American woman was at first hesitant to open the door as she was afraid. Later, she was overwhelmed by the hospitality shown by the neighbours, which was totally unexpected for her as she did not know them before. The following words of the author show the function of making a joke for building comity.

They gasp as I reveal my age and then mock me kindly, shaking their head and saying, "Evde kaldın, evde kaldın." I'm a girl left at home. They think I've been left on the marital shelf. Most local girls in town are married at eighteen. (p. 257)

Instead of feeling offended, the author shows both empathy and tolerance with the locals, knowing that having strong family relationships is important for Turks.

Then I explain that I am the youngest of four and that my other siblings are married with children. They are normal, if I am not. The fact that I have a big family seems to reassure them ... But I watch their faces and weigh the emotion in their eyes. We all nod, cementing our kinship. (p. 258)

The author responds to the hospitality of the neighbours by visiting them frequently after she recovers. They form a relationship in which she feels like she is part of the family. In this narrative, it can be claimed that, the hopelessness of the author at the beginning of the story was the main problem. This was probably because of the author's not being familiar with the collectivistic nature of Turkish values, and depending on her individualistic roots. Taking care of people who are new at a place, especially ones who are from a different culture, is a major cultural value for Turks and they take great pride in showing hospitality. The narrative shows that if the author did not hesitate to ask for help from her neighbours when she started having problems, she would not be in such a desperate need of being rescued. In the classroom context, this section of the narrative can be suitable to open a discussion on direct and communication styles.

Being such a deeply rooted value, hospitality of the Turks in Göreme seems to be reflecting one of the most traditional sides of Turkey, which is what the author was looking for when planning to move to central Anatolia. Different from this narrative, in the next narrative titled *Hediye* we see an American woman who immediately finds herself in the traditional exposure of hospitality by her landlady, which becomes disturbing for her after a short time.

2.2. "Hediye"

Exposition: The writer of the story, an American woman, comes to Bursa to settle there. In the exposition part of the narrative, there is another abrupt opening which portrays a harshly negative image of Turkey in the minds of Americans. In the first paragraph, the author narrates how worried her friend in United States was when she called her on the phone. The following lines reflect on the prejudiced views towards Turks:

After the news that she heard about Iraq on CNN, she called me as she was so worried that I might have been killed at antiAmerican terrorism which she believed continued so tensely in the whole Muslim world. (Ashman & Gökmen, 2005: 341)¹

Again, in the first paragraph, the author points at another prejudiced view of Americans on Turkey: "There is almost no American who does not say "Turkey? Too dangerous!" (p. 341). The negative attitude of Americans about Turks is illustrated more in the following words of the author:

... in general, Americans are too worried about Turkey. David Sedaris, the American comedian, believes that even Santa Claus is advised to stay away from this country. Although in his book that was published in 2004, Dress Your Family in Corduroy and Denim, he states that Santa Claus is actually Saint Nikolaus and that he comes from Demre in Turkey, he claims modern Turkey can be no way related to Santa Claus. In his view, Turks can not understand anything from Santa Claus, and there should be nothing to do for him at such an unpleasant place! But unfortunately, fears about Turkey are so widespead. (Ashman & Gökmen 2005: 341)

The author distances herself from other Americans by telling her own beliefs about Turkey: "I don't find Turkey hostile at all. In fact, the only thing that should be feared can be the Turkish hospitality that is sometimes exaggerated" (p. 341). In the exposition, the author also talks about herself and her motive to settle in Turkey. She rents a house in Bursa and meets her landlady, Hediye, who is a Turkish woman with four children.

Rising Action: In the story, we see that some inciting events which are all related to traditional displays of hospitality lead to great confusion on the part of the American author:

... Hediye was one year older than me and soon she appointed herself as the welcoming committee, guide, and consultant. (p. 343)

Although I tried to reassure her that I know how to cook, she shook her head with doubt saying 'you are so skinny.' (p. 344)

The countless favours of Hediye never ceased. This was no longer impressing a foreigner with Turkish hospitality or helping a new neighbour who did not yet have an oven. As the time passed, I started to feel myself as a small child accepting the care and teaching of her elders. I did not like this at all. (p. 344)

The attitude of the Turkish woman makes the author feel a longing for her individualist character which she is not able to show in the collectivistic environment of Turkey. This almost causes an identity conflict for the author:

¹ The narrative titled "Hediye" does not take place in the English version of the collection edited by Ashman and Eaton Gökmen (2006). It can be found in the Turkish version of the book published in 2005. Therefore, all of the quotations from this narrative were translated from Turkish into English by the researcher throughout the rest of the study.

At another time and continent, I was a skillful, venturesome, independent, self directed and responsible woman. It was impossible for me to maintain this image here. Especially as my communication skills were just like a four year old child's, my task was much harder. (p. 344)

The author feels that her attempts to reciprocate for the hospitality shown to her are not sincerely appreciated by the Turkish woman, which is another inciting event for the author to feel bad:

Once, in order to reciprocate for the favours made for me, I gave Hediye's tray back with lentil soup on it. But this time Hediye brought me her own lentil soup saying 'there is lemon and parsley in it.' This was not two women's comparing their recipes; it was one woman's teaching a child how to cook. (Ashman & Gökmen 2005: 345)

The last one of the inciting events in the Rising Action part is Hediye's invitation to go to Aydın together where they generally spend their summer. In order not to offend Hediye, the author accepts to join them although she is not willing to do so.

Climax: The climax of the narrative occurs when the author feels that she can not cope with Turkish hospitality any more and decides to leave Aydın.

Hediye was more nurturing than usual in Aydın ... Neither Hediye nor the girls let me move even my fingers. I was not sure whether they were doing this as I was a guest, or because they thought that I was not skilful ... At the end of two weeks, I was about to go nuts. I did not have any space of my own and any time either. (My friend) Allison's fears started to come true: A group of loving, warm and generous terrorists took hostage of me and captured my life. I had to leave ... Hediye never realized that I was disturbed and that there was no way that she would know this. I was expecting her to condemn me openly when she returned in September and I could not blame her for that. I had behaved like a sociopath in Turkish standards. (p. 345)

In the above lines, we see that the author is able to put herself in the shoes of Turks, and can view her behaviours from their perspective. Her individualist nature is totally different from the Turks. Just like the author of "Rescued by Village Intelligence" states, the loneliness of the author of "Hediye" is something that causes Turks to have a greater feeling of taking care for her:

I had never thought that it was not just Hediye and her family, but all the Turks who found it something unacceptable that I wished to live alone. When I said that I was not married and did not have children, all the Turks looked at me with eyes of pity ... I saw my loneliness as a right gained with difficulties and a skill of keeping away from responsibilities, not a big gap that had to be filled in my life, as Hediye thought. (p. 346)

Falling Action: The Falling Action in the narrative starts with Hediye's arrival back in Bursa:

One September day, I saw that Hediye came back ... When she saw me at the balcony, she invited me downstairs by waving at me. I went downstairs with my knitting bag... After she kissed and hugged me, she made a place for me to sit down. I made compliments about the laces that they knitted and they, in return, showed admiration at the Scandinavian patterned glove I was knitting. Hediye took my work and handed it to everyone, so that all the women could see it closely. At least I was happy that I was skilful on a subject that these women would be able to show respect. We all sat doing our work, ate biscuits and had a chat until the sunset. (Ashman & Gökmen 2005: 346)

The above words of the author shows that Hediye and other women made an effort to show respect towards her identity as an independent woman, which is probably an attempt to

avoid letting the tension escalate between the two women. It is understood that the author is also making an effort to be part of the community of women by showing her skills on hobbies that they share, like knitting. Actually she almost implies that her skill at knitting was the only thing that would deserve respect from the viewpoint of the Turkish women. While the author expects to be respected as an individual, just the way she is, she feels like she has to do something to show that she is not completely different from the others. Both verbal communication of making compliments to each other and nonverbal communication of appreciating her work help the situation arrive at a resolution.

Resolution: The resolution is clearly stated at the end of the narrative. Sincere appreciation of Turks for the author's efforts to be part of the community appears to have a significant contribution for successful resolution. Both parties learn to accept the other's difference. The author feels that people eventually show respect for her lifestyle as well as empathy.

In time, Hediye and I found a middle way. I am aware that she comes to my house less, but I learned to overcome my inwardness and go to visit her from time to time. Knitting helped me keep my relations at a balance. Both Hediye and her children seemed to be sincerely happy with the gloves and hats that I knitted for them ... I learned to accept a plate with stuffed aubergines and yogurt without feeling uncomfortable ... On the other hand, Hediye also seemed to accept that my loneliness had some advantages. One day she asked me: 'Are you really happy alone?' and I nodded my head. She smiled and said: 'A bachelor's life is a king's life.' (p. 346-347)

3. CHARACTERISTIC FEATURES OF PLOT STRUCTURE IN NARRATIVES ON INTERCULTURAL ENCOUNTERS

Based on the analysis of the narratives, the characteristic features for each section of a personal narrative that reflects on a problematic intercultural incident can be broadly claimed to be as the following:

Exposition: In an intercultural encounter which is narrated as a personal narrative, the exposition part is where the time and setting of the experience is described. Abrupt beginnings can be found in the exposition part of personal narratives. Moreover, the author's description about his/her identity, his/her reasons of coming to this unfamiliar place/culture, the stereotyped and prejudiced views of others about this new place where he/she lives, his/her feelings about the place/culture or situation he/she is in can be found in this section. We see that exposition part of the narrative can include a description of the other person or people in the encounter and the author's acknowledgement of their identities.

Rising Action: In narratives of intercultural encounters, rising action can be a combination of several events rather than one event. While there may be one major reason that leads to the climax and causes conflict, there can also be some minor events which may be confusing for the author. In Freytag's Pyramid such events are also referred to as 'inciting events'. In a narrative about an intercultural encounter, an inciting event is likely to be caused by a misunderstanding, a prejudiced or stereotyped view towards the other person or people, lack of knowledge about the other person or people's cultural values or traditions, perceived threat towards one's identity or feelings of identity conflict. In encounters where communication problems arise due to lack of proficiency in the other person's language, communicative awareness of the author can also be included in this section of the narrative.

Climax: Climax is the part of the narrative where the situation gets most tense. One or more of the characters are confused, disappointed, frustrated or upset as a result of the events that

take place at the Rising Action. In an intercultural critical incident, as the incident can finish with the climax, the negative feelings experienced in the incident are very strong. The climax of an intercultural critical incident can be associated with such negative feelings of the people involved. In some cases, only one party experiences this, while the other party feels nothing negative in the experience. In narratives on an intercultural communication encounter, we see that the negative or confused feelings of the author can be a consequence of an unexpected behaviour of the members of the foreign culture. Such feelings can also be caused by a realization of the author that his/her attempts to adapt to the norms and traditions of the new culture do not work and he/she is not understood by the others. In some cases, while one of the parties shows respect for otherness and empathy for the other, the other may not find the same attitudes from others which may cause conflict and lead to the climax.

Falling Action: This is the stage of the narrative where a process of conflict resolution starts. There is also an inevitable process of comparing and contrasting the two cultures at this stage, that of the author and the culture of the people where he/she lives. It is seen that the negative attitudes and feelings of the author begin to be replaced by positive feelings at this stage. The author and the members of the foreign culture make attempts to understand each other's feelings and cultural values. The ambiguous and unfamiliar behaviours of each side finally appear to be evaluated by the characters with a perspective of tolerance for ambiguity, empathy and respect for otherness. Both verbal and nonverbal communication plays an important role for effective conflict resolution at this stage.

Resolution: This is the stage where the conflict in the encounter is eventually resolved. The narrator finally develops the ability to be part of the community that he/she lives in. Comity is established with the other people in the encounter and people display an acceptance of different worldviews. The author is likely to have developed critical cultural awareness by thinking about the reasons of the conflict and drawing conclusions. He/she may also show action orientation by reflecting on how the incident changed him/her.

4. CONCLUSION

The analysis of the two narratives shows that the narrators of the incidents had lack of knowledge about a significant value in Turkish culture which is hospitality. This shows that differences in cultural values can have a major influence on conflicts in intercultural encounters (Kilianska-Przybylo 2012). The suggested plot-structure analysis in the study allows the readers to focus on details which might be seen insignificant unless paid attention. Therefore, critical instances that cause problems are brought to the attention of the learners by enabling an analysis of the narrative in five sections. The analysis also helps learners view cultural issues with a critical perspective. By highlighting issues such as acknowledgement of identities, the influence of stereotypes and prejudices on the conflict, respect for otherness and empathy, the analysis enables foreign language learners, in this case learners of Turkish, to compare and contrast the values of his/her own culture with the values of a foreigner. Hence, intercultural awareness of cultural values can be developed with this plot-structure analysis approach. The characteristic features of plot-structure in a problematic intercultural encounter are broadly defined and suggested in this study based on the two analyzed narratives. These features would help for the analysis of more narratives on difficult intercultural encounters with an intercultural communication perspective and can be explored in more detail in future studies.

REFERENCES

- ASHMAN, Anastasia M., & Eaton Gökmen, Jennifer (2005) (eds.) *Türkçe Sevmek: Türkiye’de Yaşayan Yabancı Kadınların Gözüyle Türkler*. İstanbul: Doğan Kitap.
- ASHMAN, Anastasia M., & Eaton Gökmen, Jennifer (2006) (eds.) *Tales from the Expat Harem: Foreign Women in Modern Turkey*. Emeryville, CA: Seal Press.
- BYRAM, M., Barrett, M., Ipgrave, J., Jackson, R., & Mendez Garcia, M. C. (2009). *Autobiography of intercultural encounters*. Strasbourg: Council of Europe Publishing. Retrieved from: https://www.coe.int/t/dg4/autobiography/Source/AIE_en/AIE_autobiography_en.pdf
- CORBETT, John (2010). *Intercultural Language Activities*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ELLSA (Electronic Literature and Language in South East Asia). (2014). Analyzing a story’s plot: Freytag’s Pyramid. Retrieved from: http://users.aber.ac.uk/jpm/ellsa/ellsa_openboat3.html
- FREYTAG, Gustav (2008). *Freytag’s technique of the drama: An exposition of dramatic composition and art*. Trans. E. J. MacEwan, Charleston: BiblioBazaar, LLC.
- GIOVANANGELI, Angela & Oguro, Susan (2016). “Cultural Responsiveness: A Framework for Re-thinking Students’ Interculturality through Study Abroad”. *Intercultural Education*, 27 (1): 70-84.
- GERTSEN, Martine Cardel & Soderberg, Anne-Marie (2011). “Intercultural collaboration stories: On narrative inquiry and analysis as tools for research in international business”. *Journal of International Business Studies*, 42, 787-804.
- GOMEZ R., Luis Fernando (2012). “Fostering Intercultural Communicative Competence Through Reading Authentic Literary Texts in an Advanced Colombian EFL Classroom: A Constructivist Perspective”. *Profile*, 14(1): 49-66.
- KILIANKA-PRZYBYŁO, Grazyna (2012). “Stories from Abroad”- Students’ Narratives about Intercultural Encounters. *TESOL Journal*, 6, 123-133.
- LABOV, William (1972). *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- MENDEZ GARCIA, Maria del Carmen (2017). “Intercultural reflection through the Autobiography of Intercultural Encounters: students’ accounts of their images of alterity”. *Language and Intercultural Communication*, 17(2): 90-117.
- THANASOULAS, Dimitrios (2001) “The Importance of Teaching Culture in Foreign Language Classroom”. *Radical Pedagogy*, Retrieved from: http://radicalpedagogy.icaap.org/content/issue3_3/7-thanasoulas.html
- TRAHAR, S. (2009). “Beyond the story itself: Narrative inquiry and autoethnography in intercultural research in higher education”. *Forum: Qualitative Social Research*, 10 (1). Retrieved from: <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1218/0>
- WEBSTER, Leonard & Mertova, Patricie (2007). *Using Narrative Inquiry as a Research Method: An Introduction to Using Critical Event Narrative Analysis in Research on Learning and Teaching*. Oxon: Routledge.
- ZACHARIAS, Nugrahenny T. (2005). “Developing Intercultural Competence through Literature”. *Celt*, 5(1): 27-41.

TÜRK DÜNYASI HAYVAN MASALLARINDA TESPİT EDİLEN DEĞERLER

VALUES ESTABLISHED IN THE FABLES OF THE TURKISH WORLD

Fahri DAĞI*
Mehmet ALPTEKİN**
Tuba KAPLAN***

Öz

Masallar, insanın yaşadığı dünyada ufkunu ve hayal dünyasını zenginleştiren, yaratıcı bir birey olmasına yardımcı olan, çocuğun doğumuyla tanıştığı bir edebi türdür. Masallar yoluyla birey farklı dünyaların kapılarını aralar ve yeni şeyler öğrenip keşfetmeye başlar. Bir varmış bir yokmuş ile aralanan masal dünyası bireyin bazı temel değerleri kazanmasında önemli bir role sahiptir. Çocuklar tarafından sevilen, çocuğun merak ve keşfetme güdüsünü harekete geçiren masallar; çocukta empati kurmayı, yaşadığı dünyayı tanımayı, ele aldığı konularla çocuklara temel değerlerin aşılmasında önemli bir araçtır.

Bu çalışmanın amacı, Türk dünyasından tespit edilen hayvan masallarında yer alan değerleri tespit etmektir. Nitel araştırma yönteminin benimsendiği bu çalışmada veri toplama amacıyla doküman analizi tekniğinden faydalanılmıştır. Araştırmada, Ali Berat Alptekin'in "Hayvan Masalları" ve Nedim Bakırcı'nın "Türk Dünyası Coğrafyasında Tespit Edilmiş Hayvan Masalları Üzerinde Bir İnceleme", adlı eserleri başta olmak üzere Türk dünyasının farklı coğrafyalarında tespit edilmiş hayvan masallarında yer alan değerler Schwartz Değerler Ölçeği'ne göre sınıflandırılmış ve kullanım sıklığını tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda bahsi geçen masallarda güç, güvenlik, evrensellik, başarı, geleneksellik, yardımseverlik, uyma, uyarılma, özyönelim ve hazcılık değerine yer verildiği tespit edilmiştir. Yardımseverlik değerinin yoğun bir şekilde işlendiği saptanmıştır. Geçmişle bağ kurulmasını ve geleceğe değerlerin aktarılması açısından masalların gücü önem teşkil etmektedir. Özellikle küçük yaş gruplarında temel değerlerin aktarımında kullanılan hayvan masallarının bu hususta bir araç niteliğine sahip olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Türk Dünyası, Hayvan Masalları, Değer, Değerler Eğitimi.

* Dr., Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi Safranbolu Turizm Fakültesi Türk Halk Bilimi, El-mek: fahridaği@gmail.com

** Dr, Gaziantep Üniversitesi TÖMER (Türkçe Uygulama ve Araştırma Merkezi), meh.alptekin@hotmail.com

*** Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Bölümü, tubakaplan@gantep.edu.tr

Abstract

Tale is a literary genre that broadens one's horizon and enriches their imaginary world, that helps become creative individuals. It also is a genre that children make acquaintance the day they are born. Individuals crack a door open to new worlds and start learning and discovering new things through tales. The doors of tales which are opened slightly with the phrase Once upon a time is quite important in order to bring people certain fundamental values. Tales which children love and evoke a sense curiosity and discovery in their world are a significant means in order to get them to attain the feeling of empathy and fundamental values and to know the world around them.

The aim of this study is to establish the values in the fables of the Turkish world. The study, in which qualitative research method was used, utilized the document analysis technique so as to collect data. The values in Ali Berat Alptekin's work named "Fables" and Nedim Bakırcı's "A Study On Animal Tales Which Were Discovered In The Region Of Turkish World" were classified according to Schwartz Values Scale and their usage frequency was specified in the study. As a result of the research it was found out that the mentioned tales include the values such as power, universality, security, success, traditionalism, benevolence, compliance, excitation, self-tendency and hedonism. It was observed that the value of benevolence is covered throughout the tales intensely. Tales are vital in terms of forging a bond with the past and transferring our values into the future. We particularly observe that fables, which are utilized for value-transfer regarding young children, is a suitable medium.

•

Keywords

Turkish World, Fables, Value, Values Education.



GİRİŞ

Bir varmış, bir yokmuş... gibi kalıp bir ifadelerle başlayan masallar, dinleyiciyi kendi dünyasına kolaylıkla çekivermektedir. Bu süreçte dinleyici; kahramanları hayvan, insan ve olağanüstü varlıkların da yaşadığı masal dünyasına girer. Bu dünyada iyiler her zaman mükâfatlandırılır, kötüler ise cezalandırılır.

İlk bakışta çocuklara yönelik bir tür gibi görünse de masallar, her yaş gurubundan insana hitap etmektedir. Masalların belki de her yaş kitlesinden insan tarafından sevilip tercih edilmesinin kökeninde masallardaki adalet duygusu vardır. Kahramanı gerek insan gerek hayvan gerekse de olağanüstü varlıklar olsun masal ülkesinde adaletli bir düzen vardır. İyiler kazanır ve mükâfatını alır; kötüler ise kaybeder ve cezalandırılır. Ayrıca dinleyiciyi masal ülkesine çekiveren masallar, dinleyicilere olay örgüsü içerisinde birçok mesaj verir. Bu mesajların içerisinde ise bir toplumun devamını ve işlerliliğini sağlayan değerler vardır.

Masallar evrensel ürünler olup Adriyatik'ten Çin Seddi'ne uzanan Türklük coğrafyasında farklı adlarla bilinmektedir. Hazar Denizi'nin doğusunda daha çok ertegi (ertag, ertek, ertak) çorçak, cöocomok adlarıyla bilinen masal aynı bölgenin batısında nağıl, masal, matal, hekât, hikâye gibi kavramlarla karşılanmaktadır (Alptekin 2010: 15). Daha genel anlamda baktığımızda masal; Azerbaycan Türkçesinde (nağıl), Başurt Türkçesinde (äkiyät), Kazak Türkçesinde (ertegi), Kırgız Türkçesinde (at çabû, çomok), Özbek Türkçesinde (Ertäk), Tatar Türkçesinde (äkiyät), Türkmen Türkçesinde (erteki), Uygur Türkçesinde (Çöçäk) (Ercilasun-Aliyev vd. 1991: 562-563) adlarıyla da bilinmektedir.

Masallar hayal ürünüdür, masalda yer masal ülkesidir ve masal kahramanları; insanlar, hayvanlar, bitkiler ve olağanüstü varlıklardır. Masallar, insana başka bir âlemin kapısını aralayıp bu büyülü dünyada insanların yeni şeyler keşfetmesine ve öğrenmesine yardımcı olur. Araştırmanın asıl konusu olan hayvan masallarına bakmak gerekirse ilk örneklerini Marzubannâme ve Mantiku't Tayr'ın yanında çeşitli mesnevilerde görülmektedir ve ilk çalışmaların çoğu Doğu ve Batı'dan tercüme yoluyla yapılmıştır (Alptekin 2000: 157).

Çocukların sosyal-duyuşsal ve bilişsel gelişimlerine olması bakımından tercih edilen hayvan masalları üzerine ülkemizde birçok yayın hazırlanmıştır. Akademik düzeyde olmayıp daha çok tercüme ve derleme yoluyla oluşturulan masal kitaplarından bazıları şunlardır: Ataç (1974) "Aisopos Masalları", Doğrul (1975) "Filozof Beydaba /Kelile ve Dimne", Eyuboğlu (1975) "La Fontaine Bütün Masallar", Sevinçli (1976) "Ezop Masalları", Uğurel-Karaalioğlu-Kızılcın (1976) "Bütünüyle La Fontaine Masalları", Alptekin (1991/2010) "Hayvan Masalları", Tokmakçioğlu (2000) "Ülkemden Hayvan Masalları", Şimşek (2004) "Hayvanlar da Konuşur", Tatlı (2007) "En Güzel Hayvan Hikâyeleri", İpek (2011) "Sevimli Hayvan Masalları", Altınköprü (2012) "Hayvan Dünyasından Masallar", Demirkan (2012) "Dünya Halklarından Hayvan Masalları", Halktanır (2013) "Uykudan Önce Hayvan Masalları", Köklügiller (2014) "Tilkinin Yemini" (Anadolu Hayvan Masalları), Durbaş (2015) "Kuyruklu Hayvan Masalları", Şimdi (2018) "Hayvan Masalları."

Çalışmanın esasını oluşturduğu için hayvan masalı üzerine yapılan tanımlara da yer vermek yerinde olacaktır. Mehmet Ali Ağakay: "Çocuklara anlatılan ve çoğu olağanüstü olaylarla süslenmiş bulunan, ilgi çekici hikâye." (1955: 509) şeklinde, Mehmet Doğan: "Öğretici maksatlı hayvan hikâyesi." (1994: 362); Ali Püsküllüoğlu: "Kişileri çoğunlukla hayvanlardan seçilen, sonunda bir yaşam dersi ortaya koyan genellikle koşuk biçiminde yazılan öykü." (1995:

582), Ali Berat Alptekin "Kahramanları bazen hayvanlar; bazen de hayvan-insan olan, ders vermenin ön planda tutulduğu, kıssadan hisse çıkarılan, kısa ve nesir şeklindeki halk anlatımlarıdır." (Alptekin 2010: 16) şeklinde tanımlarken Nedim Bakırcı "Konusu genellikle hayvanlar, ara sıra da hayvan ve insan arasında geçen, dinleyenlere ahlâkî bir ders veren ve nesir şeklinde olan kısa metinlerdir." (Bakırcı 2004: 3) şeklinde izah etmiştir. Bunun yanında yine ansiklopedi maddelerinde de hayvan masallarının benzer tanımları görülmektedir. Bunlar ise şu şekildedir:

Hayvan masalları (fabl)lar Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'nde: "Daha çok öğretici bir gayeye yönelik, ahlâk dersi vermek isteyen hayvan hikâyeleri." (1979: 137), Temel Britannica'da kahramanları çoğunlukla insan gibi davranan ve konuşan hayvanlar olup öğüt vermek, ders çıkarmak için anlatılan kısa öykü (1992: 245), Ana Britannica'da "İnsanların ahmaklık ve zayıflıklarını gözler önüne sermek amacıyla anlatılan kahramanları genellikle insan gibi davranan ve konuşan hayvanlar olan alegorik masal." (1994: 54), Büyük Ansiklopedi'de ise "Kişileri hayvanlardan seçilen ve öğretici bir amaç taşıyan öykü ya da masal (1991: 1645) şeklinde tanımlanmaktadır.

Masallarda öğreticilik, doğruyu gösterme, olaylardan ders çıkarma gibi durumlar ön planda olduğu için masalların değer aktarımındaki yeri oldukça önemlidir. Masallarda, genel olarak ritüellerin desteklenmesine yönelik anlatılar kadar olmasa da toplumsal değerlerin korunmasına yönelik bazı mesajlar vurgulanmaktadır. Masallardaki mesajlar, masal içerisinde olay örgüsünün akışına göre motifler aracılığıyla çarpıcı bir hâle getirilerek dinleyicilere sunulmaktadır. Neden-sonuç ilişkisi içerisinde kurgulanan masallar, dinleyicilerin hangi davranışların ne tür sonuçlar doğurabileceğini de örnek bir olay mantığı içerisinde vermektedir. Bu bakımdan değerlendirildiğinde özellikle küçük yaş grubundaki çocukların dikkatini çeken masalların en büyük özelliklerinden birisi içerisinde hayvan karakterleri barındırmasıdır. Çünkü çocuk doğduğu andan itibaren diğer canlılara özellikle de hayvanlara karşı ilgi duyar. Bu bağlamda bakıldığında kahramanları hayvan olan masalların; çocukları daha çok etkilediği içindeki kavramların, değerlerin çocuklar tarafından daha kolay öğrenildiği ve algılandığı görülür. Hayvan masalını dinleyen çocuk, bir taraftan hayvanlar hakkında bilgi sahibi olur, diğer taraftan da sonuçta verilmek istenen iletiyi algılar (Bakırcı 2004: 29). Yani masalların disiplinler arası özelliklerinin yadsınamayacak kadar büyük olduğu söylenebilir.

Masal ve hayvan masalları hakkında bilgi verdikten sonra çalışmanın diğer bir konusu olan değer kavramına bakmak yerinde olacaktır. Değer kavramı; Latince kökenli *valare* sözcüğünden türemiş, kıymetli olmak, güçlü olmak anlamlarında kullanılan bir sözcük olarak tanımlandığı gibi (Mengüşoğlu 1983: 204) sosyal bir grubun veya toplumun kendi varlığını, işleyiş ve devamını sağlamak için üyelerinin çoğu tarafından kabul edilen, genelleştirilmiş ahlaki ilke ve inançlar olarak da ifade edilmektedir (Kızılcılık-Yaşar 1994: 99). Bir kavramın değer olarak tanımlanabilmesi için arzu edilebilir olması ve olmamasına dair inanç olması gerekmektedir (Güngör 1998: 27). Diğer türlü söylemek gerekirse bireylerin istekleri, arzu edilen ve edilmeyen durumları yansıtmaktadır (Erdem 2003: 56).

Ayrıca değerler, toplumun sosyo-kültürel öğelerine anlam veren en önemli araç olarak da tanımlanmaktadır (Özensel 2003: 217-239). Bu yüzden de grubun üyelerini güçlü bağlarla bir arada tutabilen davranış prensibi olarak görülmektedir (Theodorson-Theodorson 1979: 455). Bununla kalmamakla birlikte birey ve toplum açısından varlık ve devamlılık sağlamakta (Yeşil-Aydın 2007: 80) onların yaşamlarını da kolaylaştırmaktadır (Özkan 2010: 1128). Yani bireylerin yaşantılarını içermekle birlikte ilişkilerini de düzenlediği için (Kale 2007: 319) yaşam biçimi veya hayat tarzı kavramları da eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (Çetin 2004: 5-16).

İnsan hayatında çeşitli ve önemli değerler vardır. Doğruluk, dürüstlük, emanete ihanet etmeme, büyüklerin sözünü dinleme, iyilik etme vb. bu değerler çocuğa aşılırken mutlaka kıssadan hisse olan masallardan yararlanılması gerekir (Bakırcı 2004: 29). Kısacası değerler bireyin kendisi ve toplumu anlamlandırmasına yarayan, bireyin davranışlarını şekillendiren toplum tarafından kabul görmüş yapılardır. Bu nedenle öncelikle toplumu oluşturan bireylere bu değerlerin kazandırılması gerekir (Akkaya 2014: 314). Bireylere aktarılması planlanan edebiyat ürünlerinin içerisinde insanları eğitime amacı vardır (Özdemir-Yıldırım Karakaş 2015: 255). Değerlerin aktarımında da masal kitaplarının yadsınamaz bir önemi vardır. Bu kitaplar geçmiş kuşaklarla gelecek kuşaklar arasında bağın kurulmasına ve kültürel ve evrensel değerlerin aktarılmasına yardımcı olacak niteliktedir.

Schwartz, altmış beşten fazla kültürde geçerli, dairesel şekilde sıralanan *güç, başarı, hazcılık, uyarılım, özyönelim, iyilikseverlik, geleneksellik, uyuma/itaat, evrensellik* ve *güvenlik* olmak üzere on temel değer olduğuna işaret etmiştir. Schwartz'ın (1992) kuramındaki temel varsayıma göre bireyi, düzeyi ve değerleri birbirinden ayıran en önemli özellik, ifade ettikleri güdüsel amaç tipidir. Dolayısıyla, tüm kültürlerde rastlanma olasılığı en yüksek olan değerler insan doğasının evrensel gerekliliklerini (biyolojik gereksinimler, uyumlu bir toplumsal etkileşim için gerekli olan koşullar gibi) bilinçli amaçlar biçiminde simgeleyen değerler olmalıdır.

SCHWARTZ DEĞERLER ÖLÇEĞİ'NE GÖRE TÜRK DÜNYASI HAYVAN MASALLARINDA TESPİT EDİLEN DEĞERLER

Güç

Türkçe Sözlük'te fizik, düşünce ve ahlâk yönünden bir etki yapabilme veya etkiye direnebilme yeteneği, kuvvet (1998: 900) olarak tanımlanan güç, güçlü ve otorite sahibi olmakla özdeşleşmiştir. Güç sahibi olmak aynı zamanda birçok sorumluluğu da beraberinde getirmektedir. Schwartz, Değerler Listesi'nde *Güç* değeri kendi içerisinde; sosyal güç sahibi olmak, otorite sahibi olmak, zengin olmak, toplumdaki görünümünü koruyabilmek alt değer boyutlarını kapsar.

Güç değerini ele alan masalarda güç simgesi olan hayvanların diğer hayvanlara karşı üstünlük kurduğu, bu hayvanların diğer hayvanları korkuttuğu görülmektedir.

Türkmenistan'dan derlenen *Kedi, Keçi ve Koyun* masasında; kedi, keçi ve koyunu gören kurtlar tam keçi ve koyunu yemeye kalkıştıklarında kedi, kurtları korkutmak için keçinin sakalını göstererek onun ne kadar tehlikeli bir hayvan olduğunu, nice yırtıcı hayvanları öldürdüğünü, onlardan daha güçlü ve tehlikeli olduğunu söyler. Bunun üzerine kurtlardan kurtulurlar (Bakırcı 2004: 880-882:). Hayvanların görünüşlerinin güç sembolü olmasına Kazakistan'dan derlenen *Kurnaz Tilki* masasında da tesadüf etmekteyiz. Masalda Tilki kendisinin çok güçlü olduğu konusunda aslanı kandırmaya çalışır. Tilki, aslana beraber yürüyüşe çıkmayı teklif eder. Yürüyüş esnasında aslanı cüssesini gören hayvanlar işerini bırakarak hızla kaçarlar (Kaya 2013: 232).

Doğu Türkistan'dan derlenen *Oduncu ile Aslan* masasında; ormanda odun kesen oduncu ile aslan mücadeleye girerler. Oduncu hile yaparak aslanı yener ve bir ağaca bağlar. Bu sırada sesleri duyan kaplan olay yerine gelir. Oduncu, kaplanın geldiğini görünce onun güçlü olduğunu bildiği için hemen kaçar (Alptekin 2010: 232).

Doğu Türkistan'dan derlenen *At ile Kaplan* masasında; at, kaplanı görünce ondan korkar ve ona kim olduğunu sorar. Kaplan da kendini hayvanların padişahı olarak tanıtır. Bu durumda at

da onun güçlü olduğunu düşünüp ondan çekinir (Bakırcı 2004: 719).

Doğu Türkistan'dan derlenen *Felaket Getiren Uğursuz Tikli* masalında; bir gün tavuklar bir araya gelerek ayının yanına giderler. Tavuklar "Ayı pehlivan, demiş tavuklar, uğursuz tilki bize gün göstermez oldu. Hiçbirimizden çekinmeden, biz tavukları yok etti." (Gökbulut 2010: 657). diyerek ayıya, tilkiyi şikayet ederler. Masalda tavuklar, ayının gücünden faydalanmaya çalışmaktadırlar.

Özbekistan'dan derlenen *Karınca* masalında; doğadaki varlıkların ve hayvanların gücünü göstermesi üzerine kurulmuş bir masaldır. Masalda güneş buzdan, bulut güneşten, yağmur buluttan, yer yağmurdan, otlar yerden, inekler ottan, kurtlar inekten, avcılar kurttan, fare avcılardan ve karıncanın da çeşitli vesilelerle fareden güçlü olduğunu anlatmaktadır (Alptekin 2010: 286-288).

Yakut (Saha) Türklerinden derlenen *Sincabın Evliliği* masalında; zenginliğiyle nam salan ağaçkakanın güzelliğiyle meşhur bir kızı vardır. Bu kız, otuz yaşına gelmesine rağmen kimse ile evlenmez ve gelen taliplileri kovar. Çünkü ağaçkakanın kızı zengin bir talipli beklemektedir. (Solak Sağlam 2012: 362). Masalda, kız gelen taliplilerin kendisine ileride bakamayacağını düşündüğü için geri çevirmektedir. Bu durumda ekonomik durum bir güç unsuru olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye'den derlenen *Kuzu ile Kurt* masalında; kuzu, kurttan kaçarken bir insanoğluna rastlar. Ondan kendisine biraz saman vermesini ister. Samanı alınca samandan bir kulübe yapar. Aradan bir süre geçtikten sonra tekrardan kurt, kuzu ile karşılaşır. Ondan kulübeden dışarı çıkmasını ister. Kuzu çıkmak istemez. "Üflerim, püflerim. Kulübeyi yıkarım." (Alptekin 2010: 162) der. Bir üflemeyle kulübeyi yıkar ve çaresiz kalan kuzu kurdun gücünü görerek çaresiz kalır.

Türkiye'den derlenen *Çiftçi ile Ayı* masalında; bir gün ayı çiftçinin başına musallat olur. "Mutlaka kızını bana vereceksin, başka bir şey istemem. " (Alptekin 2010: 218) diye tutturur. Ayının fiziki gücünden korkan çiftçi "hayır" demeye cesaret edemeyip kızını ayıya verir.

Güç değeri çevresinde birlik ve bütünlük gibi kaynaştırıcılık değerleri de yer almaktadır. Güç ve otoritenin olduğu yerde ikililik ve kargaşa ortadan kalkmaktadır. Güç değeri iyi kullanıldığı sürece mutluluğu da beraberinde getirmektedir. Aslında bu değerlerin temelinde insanlara zorla bir şeyi yaptırmak yerine toplumdaki aksayan yönleri düzeltmek söz konusudur.

Güvenlik

Toplum yaşamında kanuni düzenin aksamadan yürütülmesi, kişilerin korkusuzca yaşayabilmesi durumu, emniyet (Türkçe Sözlük 1998: 915) anlamına gelen güvenlik değerinde toplumun huzur içerisinde yaşaması öncelikli hedeftir. Güvenlik değeri; ulusal güvenlik, bağlılık duygusu, iyiliğe karşılık vermek, toplumsal düzen, aile güvenliği, sağlıklı olmak ve temiz olmak alt değerlerini içerisine alır. Güvenlik değerinde, yapılan iyiliğe iyilikle karşılık vermek ve temizlik alt değerlerine masallarda yer verilmiştir.

Kırgızistan'dan derlenen *Ayı ile Yaşlı Adam* masalında; ayı ile yaşlı bir adam bir gün dost olurlar. Ayı sürekli yaşlı adamın canını tehlikelere karşı korur. Bunun üzerine kendisinin güvende olduğunu hisseden yaşlı adam, ayıya evinde yer verir (Yılmaz 1994: 134). Masalda iyiliğe iyilikle karşılık verildiği görülmektedir.

Kırgızistan'dan derlenen *Kurt, Kedi ve Fare* masalında; kurt kedi ve fare insanoğlunun yanına giderek onunla çalışabileceklerini söylerler. İnsanoğlu bunu teklifi kabul eder. Ancak

ilerleyen günlerde kurt çiftlikteki diğer hayvanlara saldırır ve onları yemeye başlar. Fare de görevli olduğu yerdeki tahılları dişlemeye başlar. Diğer hayvanlar, kurt ve farenin yaptıklarını insanoğluna anlatınca insanoğlu bu iki hayvanı çiftlikten kovar. Kedi ise çiftlikte yaşamaya devam eder (Yılmaz 1994: 137). Masalda toplumsal düzeni bozan iki hayvan diğerleri tarafından dışlanmıştır.

Irak (Kerkük) Türkmenlerinden derlenen *Devzan Hanım ve Fare* masalında; fare ile evlenmek için söz kıyan Devzan Hanım bir süre geçtikten sonra fareden ilk olarak yapmış olduğu çöp karıştırma işinden vazgeçmesini ister. Fare yaptığı bu eylemle çevresini kirletmekte ve çevresine zarar vermektedir. Bu durumdan herkes şikayetçidir. Evliliklerinin ilk gününde de Devzan Hanım fareden üzerindeki kirli elbiseleri vermesini ve yıkamak istediğini söyler (Alptekin 2010: 243). Fare de çaresiz şekilde kabul eder. Masalda toplumu tehdit eden kirlilik unsuruna karşı önlemler alındığını görmekteyiz.

Türkiye'den derlenen *Yılanla Tilki* masalında; boğazına yılan dolanan insanoğlu tilkiden yardım ister. Bunun üzerine tilki kurnazlığını kullanarak "Sen kutuyu açtığında yılan kutuda nasıl duruyordu öyle bir dursun." der. Yılan kutuya girince tilki kutuyu kapatır ve yılan orada ölür. Tilki ailesinin güvenliğini sağlamak için insanoğlundan yaptığı iyiliğine karşılık iyilik ister (Alptekin 2010: 83) ve masal devam eder. Kırım Tatarlarından derlenen *İyiliğe Karşı Kötülük Yapma* (Tınçerov, Bolum ve Djamanaklı'dan aktaran Şamlıoğlu 2013: 189) masalında aynı olay örgüsüne sahip olup Taşeli Platosu'ndaki yılanın yerini ejder almıştır.

Türkiye'den derlenen *İhtiyar Karı ile Fare* masalında; uzun zamandır temizlik yapmayan yaşlı kadın yaşadığı yeri temizleyip süpürür. Bu esnada yeri temizlerken yerde para bulur ve mutlu olur (Alptekin 2010: 239). Burada temizlik hastalıklara ve kirliliğe karşı alınan bir güvenlik önlemidir.

Masalarda, hayvanların güvenli bir ortamda yaşamak amacıyla toplumsal düzene uydukları ve bu düzeni bozanların cezalandırıldıkları görülmektedir. Toplumsal hayatta da işleyişin bu şekilde olduğu düşünülürse hayvanlar aleminin okuyuculara gerçek dünyanın kapılarını açtığı söylenebilir.

Evrensellik

Okullarda öğrencilere değerler eğitiminin verilme nedenlerinden birisi bireylerin "Türk ve dünya kültür ve sanatına ait eserler aracılığıyla millî ve evrensel değerleri tanımaları[dır]" (MEB 2006: 4). Masallar evrensel bir yapıya sahip oldukları için evrensel temalara değinmektedir.

Schwartz Değerler Listesi'nde *Evrensellik* değeri kendi içerisinde açık fikirli olmak, erdemli olmak, toplumsal adalet, eşitlik, barış içinde bir dünya istemek, iç huzuru ve çevreyi korumak alt değerlerini ele alır. Hayvan masallarında evrensellik değerinin alt boyutları olan en çok eşitlik ve işbirliğinin kullanıldığı görülmektedir. Özellikle eşitlik ilkesinde paylaşımında bulunma, eşyalarını, yiyeceklerini arkadaşıyla paylaşma gibi durumlara masalarda çokça şahit olunmaktadır. İş birliği alt değeriyle de hayvanların da birbirleriyle ortaklaşa yaptıkları işler olduğu anlaşılır.

Suriye Türkmenlerinden derlenen *Karıyla Tilki* masalında; tilki, yaşlı kadına yardım etme bahanesiyle bir kutu yağını ve balını yer. Yaşlı kadın bunu fark edince tilkinin kuyruğunu koparır. Tilki kuyruğunu geri istediği vakit, yaşlı kadın da bal ve yağlarını ister. Bunun üzerine tilki bal için arının yanına gider. "Arılara gelyor diyor: acı bene bal verin. Bele olmaz diyorlar. Bahar gelsin, çiçekler açsın, biz çiçeklerden yiyecek, sene balı verrik. Gelyor çiçeklere açın diyor.

Çiçekler: bele olmaz diyor. Kuya de daşsın, bizde çiçek açak , arı gelsin yesin sene balı versin" (Youssef 2014: 148). Sonra hepsi ortak bir davranış sergileyip kızlar kuyunun üzerinde sekiyor, kuyu taşıyor. Çiçekler açıyor, arılar çiçeğe konup bal yapıyor ve tilkinin istediği bal meydan geliyor. Masalda tilkiye yardım etmek için bitki ve hayvanların ortak hareket etmesi güzelliklerle dolu bir dünya için el ele verildiğinin sembolüdür.

Uygur Türklerinden derlenen *Tilkinin Aşıkara Oluşu* masalında; eski zamanlarda oldukça güzel otlarla dolu, suların çağıldadığı bir yerde dağ keçileri, yaban koyunları, tavşanlar, sincaplar, bildircinler, sülünler kısacası her çeşit hayvan gayet dostça yaşamaktadır (Ardoğan 2009: 234). Masalda hayvanların kardeşçe, bir arada yaşamaları eşitlik, barış içinde bir dünya, iç huzuru ve beraberinde mutlu bir çevre ortamını da yansıtmaktadır.

Uygur Türklerinden derlenen *Kurt ile Tilki* masalında; uzun zamandan beri Kurt ile Tilki arkadaştır. Ama zamanla kurt tilkiye hükmetmeye başlar. Tilki, bu duruma tahammül edemeyip kurda bazı sözlerle nasihat verir. Tilkinin ukalaca tavrına sınırlanan kurt, tilkiye vurunca tilki hatasının farkına varıp kurttan özür dileyerek yine arkadaş olurlar (Ardoğan 2009: 252). Masalda tilkinin kurda açık sözlülükle hatasını söylemesi, devamında da hatasının farkına varıp özür dilemesi barış dolu bir dünya için evrenselliğin önemini ortaya koyması açısından önemlidir.

Türkmenistan'dan derlenen *E Çakaldır da* masalında; avlanmaya çıkan baba kaplan bir çakalın yuvasında yavru bir çakal bularak evine götürür. Evde yavru çakalı, eşi evlat çocukları da kardeş edinir. "Kaplanın yavruları bu çakal yavrusuna ısınıp, onunla dost olup, oyun oynayarak gerçekten de kendilerinden biri saymışlar." (Gökçimen 2000: 83). Kaplan ailesinin gösterdiği yavru çakalı sahiplenip aile bireyi olarak kabul etmeleri hayvanlar alemi içerisinde de barış içinde güzelliklerle dolu bir dünya olduğunu göstermektedir.

Azerbaycan'dan derlenen *Dost Dosta Dost Gerek* masalında; tilki ile aslan arkadaş olur ve ne olursa olsun her zaman birlikte yiyeceklerine ve birbirlerine yardım edeceklerine söz verirler (Alptekin 2010: 134). Ardından da aslan avlayıp getirdiği şeyleri tilkiyle birlikte eşit şekilde paylaşarak eşitlik değerini yerine getirir.

Kırım Tatarlarından derlenen *Bir Yaşlı Adamın Dört Oğlu* masalında; bir adam yolda giderken aslan, karınca ve kartalın bir leşin başında kavga ettiklerini görür. Onların yanına yaklaşıp neden kavga ettiklerini öğrenir. Leşin başını karıncaya, içini kartala ve temiz yerini aslana paylaşır (Djeyamanaklı ve Simferopol 2008: 72-80'den aktaran: Şamlıoğlu 2013: 203). Yaşlı adam, hayvanlara da kavga etmemeleri konusunda nasihat eder.

Özbekistan'dan derlenen *Hilekar Bildircin* masalında; yavruları yeni dünyaya gelen kargaya bir tilki musallat olur ve her gün onu tehdit ederek bir yavrusunu yer. Beş yavrunun dördünü dört günde yedikten sonra karga feryat etmeye başlar. Karganın feryadını duyan bildircin uçarak karganın yanına gelir. Karga başından geçenleri anlatır. Bunun üzerine kargaya, tilkinin gelip kendisini tehdit ettiği zaman korkmamasını ve yavrusunu vermemesi konusunda fikir vererek ona yardımcı olur (Saçkesen 2010: 684-685). Bildircin kargaya yardım ederek güzelliklerle dolu bir dünya inşa etmeye çalışmaktadır.

Türkiye'den derlenen *Tilki ve Kirpi* masalında; bir gün tilki ve kirpi arkadaş olur. Beraber elma ağacından elma yemeye giderler. Kirpi elma ağacının üzerine çıkıp elmaları koparıp tilkiye vermeye başlar (Alptekin 2010: 64). Evrensellik ilkesinin alt boyutu olarak işbirliği içinde olan tilki ve kirpinin eşitlik değerini de yansıttıkları görülmektedir.

Evrensel değerler, bir ulusa, kavme veya millete ait olmayıp dünya üzerindeki bütün milletlere has özelliklerdir. Bu nedenle Türk dünyası hayvan masallarında görülen bu özellikler

diğer dünya milletlerindeki masalarda da görülmesi mümkündür. Bu özellik masalın evrensellik özelliği ile örtüşmektedir.

Başarı

Başarı, girişilen bir işte nihayete ulaşmak, eylemi olumlu şekilde neticelendirmek anlamlarına gelmektedir. Elde edilen başarılar bireyin toplumdaki değerini artırmakta ve diğer kişilerin ona olan güvenini sağlamaktadır.

Schwartz Değerler Listesi'nde *Başarı* değeri kendi içerisinde başarılı olmak, yetkin ve hırslı olmak, sözü geçen biri olmak ve zeki olmak alt değerlerini içine alır. Başarı değerinde diğer masalarda olduğu gibi tilki, zekâsıyla karşımıza çıkmaktadır. Tilkinin kurnazlığı, zor durumlardan akıl yürüterek kurtulması onun zekâsının göstergesidir. Yine insanoğlunun da zekâsını kullanarak zor durumdan kurtulması başarı değerinin alt boyutu olan zekâyı masalarda yansıtmaktadır.

Kazakistan'dan derlenen *Kurnaz Tilki* masasında; denizde mahsur kalan tilkinin kıvrak zekâsı sayesinde denizdeki hayvanları kullanarak karaya ulaşması anlatılır. Masalda, denizin ortasında çaresiz kalan tilki bir köpekbalığı ile karşılaşır. Köpekbalığı tilkiyi yemek ister ancak tilki "Denizdeki tüm hayvanlar bu kadar mı?" der. Daha sonra denizdeki diğer tüm canlılar suyun yüzeyine çıkar. Tilki fırsattan istifade ederek canlıların üzerine basarak karaya kadar ulaşır ve böylece canını da kurtarır (Bakırcı 2004: 523).

Kıbrıs'tan derlenen *Tilkinin Ahmağı* masasında; aç bir tilki bir gün bir kümese girer. Tavukları kovalamaya başlar. Ancak bir süre sonra kümesteki horoz yüksek bir yere çıkar ve ötmeye başlar. Bu durum sürekli hale getirince tilki korkar ve kümeden çıkarak arkasına bakmadan kaçır (Gökbulut 2010: 434). Horoz yaptığı eylemle amacına ulaşarak tavukları korumayı başarıyı aynı zamanda hedefinde başarılı olur.

Türkiye'den derlenen *Tilki ile Çakal* masasında; bir gün ormanda tilki ve çakal karşılaşır. Çakal, tilkinin aklından faydalanmak ister (Alptekin 2010: 65). Burada tilkinin zeki bir hayvan olduğu ve çakalın bundan faydalanmak istediği görülebilir.

Türkiye'den derlenen *Kitap Okuyan Ayı* masasında; padişaha karşı suç işleyen adamın suçunun bağışlanması için padişah, ondan bir hayvana kitap okutmasını ister. Bunun üzerine adam kitabın her sayfasına armut koyar ve ayıyı okutmaya çalışır. Adam ayıya kitabı okutmak için kıvrak zekâsını kullanarak şöyle bir yöntem uygular ve kitabın sayfaları arasına armut koyar (Alptekin 2010: 217). Ayrıca yaptığı başarılı eylemle de padişahın beğenisini kazanır.

Başarı değerinin en önemli özelliği başlanılan faaliyetin başarıyla bitirilmesi ve bu faaliyette amaca ulaşma söz konusudur. Bir işin başarıyla neticelendirilmesinde; şans, çalışma, azim, kararlılık ve zekânın payı olduğu masallardaki hayvanlara yüklenen misyonlar üzerinden kolaylıkla anlaşılmaktadır. Bu durum, masal dinleyicilerini ve okuyucularını başlanan işin yarım kalmaması ve tamamlanması noktasında cesaretlendirmektedir.

Geleneksellik

Masallar, evrensel anlatılar olmalarına rağmen içinde yayıldığı toplumun ve coğrafyanın izlerini bünyesine alarak ulusallaşmaya başlar. Bu durumda masalarda geleneksel unsurlar ön plana çıkmaya başlar.

Schwartz Değerler Listesi'nde *Geleneksellik* değeri kendi içerisinde alçakgönüllü olmak, dindar olmak, hayatın bana verdiklerini kabullenmek, geleneklere saygılı olmak, ılımlı olmak,

mahremiyete ve özel haklara saygılı olmak alt değerlerini içerir. Özellikle misafirperverlik ve dindar olma alt değerlerine masallarda yer verilmesi değerlerin aktarımına yardımcı olur.

Kazakistan'dan derlenen *Üç Ayı* masalında; gücünü kullanarak bütün hayvanları, kendisine saygılı olmaya zorlayan ayının başına gelenler anlatılmaktadır. Masalın sonunda bir bataklığa düşen ayının güç bela canını kurtarması ve diğer hayvanların durumlarını dile getirmesi toplumsal adaletin yerine gelmesi şu şekilde özetlenir: "Gücüne güvenerek güçsüzleri kendine bağlamanın ne kadar yanlış olduğunu herhalde anlamış olmalısın." (Bakırcı 2004: 579-582) diyerek bütün hayvanlar toplumsal adaleti, eşitliği dile getirmişlerdir.

Kazakistan'dan derlenen *Kurnaz Tilki* masalında; tilki, bir gün nehir kenarında balık tutmayı düşünürken iki martı görür. Onlara: "Beni de yanınıza kabul eder misiniz?" (Alptekin 2010: 58; Bakırcı 2004: 523) der. Martılar, iyimser bir durum gösterip alçak gönüllü davranarak aralarına tilkiyi alırlar.

Azerbaycan'dan derlenen *Tilki ile Kurt* masalında; kurt bütün yaz çalışarak yiyeceklerini inine katar. Bu arada tilki boş boş gezer. Kış bastırınca da çaresiz kurdun kapısını çalar. Önce kurt onu içeriye almak istemez ancak daha sonra onun çaresizliğini görünce kapıyı açar. "Fakat tilkinin acıklı yalvarmasına bir müddet sonra dayanamamış ve kapıyı açmış." (Alptekin 2010: 62).

Azerbaycan'dan derlenen *Tilki ile Kurt* masalında; tilki kurda "Komşun çolak tavşan gelmiş, seni misafirperverliğe çağırıyor." (Alptekin 2010: 63) der. Burada geleneksellik değerinin alt boyutu olan geleneklere saygılı olmak değerini görmekteyiz. Çünkü masalda geçen misafirperverlik olgusu Türk kültüründe önemli bir kavramdır.

Türkmenistan'dan derlenen *Kedi, Keçi ve Koyun* masalında; kedi sürekli hırsızlık yapar. Onun yaptığı bu hata diğer hayvanlara da zarar verir. Keçi ve koyun kediyeye: "Ah, ahmak kedi, senin kafan çalışmıyor. Seni öldürseler gerçekten azdır. Niçin bizi ölüme mahkûm ettin? Seni daha fazla dövmek gerekir. Neyse seni ilk kez olduğu için bağışlayalım." derler (Alptekin 2010: 159). Böylece hoşgörülü davranışlarını ön plana çıkarırlar.

Bulgaristan'dan derlenen *Deve ile Karınca* masalında; deve otların arasında kendisinden on kat daha büyük bir samanı sürükleyip giden bir karınca görür. Karıncanın durumuna imrenen deve kendisinin daha büyük ve güçlü olmasına rağmen çok çabuk yorulduğunu ancak karıncanın niçin yorulmadığını sorar. Karınca "Bunu bilmeyecek ne var? Ben hem kendim hem arkadaşlarım için çalışıyorum da ondan." (Bakırcı 2004: 748) der.

Suriye Türkmenlerinden derlenen *Horoz, Tavuk Güvercin* masalında; horoz, tavuk ve güvercin hacca gitmek için yola çıkarlar. Yolda bunlara aç bir tilki denk gelir. Tilki, aç olduğu için onları yemek ister. Bunun için onlarla hacca gitmek istediğini söyler. İlk önce horozu sonra da tavuğu yer ancak sıra güvercine geldiği zaman güvercin "dur tilki kardeş der, bir aye okım ağzına, ondan sona beni" (Youssef 2014: 151-152) der. Bunun üzerine işin dini unsur girince tilki hemen kabul eder. Tilki gözünü yumar ağzın açtığı vakit güvercin uçarak kaçar

Türkiye'den derlenen *Hacca Giden Tilki* masalında üzerine boya tenekesi düşen tilkinin tüyleri rengârenk olur. Bu halini gören tilki kendi kendine kendinin ermiş olduğunu düşünmeye başlar ve yola koyulur. Yolda giderken bir horoza rastlar. Horoz tilkinin nereye gittiğini sorunca o da hacca gideceğini söyler. Böylece ikisi birlikte yola koyulur (Alptekin 2010: 251). Kırım'dan derlenen *Hacı Olmaya Giden Tilki* masalında da hacca gitmek için toplanan tavuk, horoz, kaz, ördek ve hindi yolda bir tilkiyle karşılaşır. Tilki onlara nereye gittiğini sorduğunda "Peygamberimizin sakalı şerifine yüz sürüp gelelim." diyerek hacca gitmekteki amaçların dile getirirler. Tilki de bunun üzerine onlara "Evet, ben de günahlarımdan

temizlenmek için Mekke'ye giderim." der ve onlara katılmak istediğini söyler (Kemalov ve Kotsybinski 1937: 202-207'den aktaran Şamlıoğlu 2013: 184). Bu masalda dindar olma alt değerine yer verilerek önemi vurgulanır.

Türkiye'den derlenen *Ayı ile Tilki* masalında; yaşlandığından ötürü artık yürüyemez hale gelen ayı, tilkinin kendisine küçük bir hediye getirdiğini görmesi üzerine çok sevinir. Tilki: "Küçük de olsa yiyecek alıp geldim. Çam sakızı çoban armağanı." (Alptekin 2010: 45) der.

Türkiye'den derlenen *Tilkinin Şahitliği* masalında; koyun, eşek ve köpek bir yaylaya giderek orayı kendilerine yurt edinirler. Bir gün koyun ve eşek otlarken bir kurt onların yanına gelerek buranın kendisine dedesinden miras kaldığını söyler. Onları yemek ister. Bu durumda koyun ve eşek oranın kendisine ait olduğunu kurttan ispatlaması için bir şahit getirmesini isterler. Kurt, yalancı şahit olarak tilkiyi getirir. Koyun, eşek ve köpek bir plan yaparak kurdu öldürürler. Tek fırsatı kaçmakta bulan tilki kaçarken de : "Bayır da Allah'ın çayır da Allah'ın." (Alptekin 2010: 168) der.

Türkiye'den derlenen *Adamla Tilki* masalında; bir adam ne yaptıysa tavuklarını yiyen tilkiyi yakalayamaz. Birçok çözüm düşündükten sonra kümeste beklemeye karar verir. Düşündüğünü yaparak tilkiyi kümeste sıkıştırmayı başarır. Sonra mutlu olduğu için dışarıya çıkarak "Bugünleri gösteren Allah'a şükürler olsun." (Alptekin 2010: 192) der.

Hayvan masallarında sembolik görevler üstlenen hayvanlar aslında toplumdaki farklı gruplardan bireyleri temsil etmektedirler. Bu yönüyle değerlendirildiğinde hayvan masallarında görülen alçak gönüllük, hayatı kabullenmek, geleneklere saygılı olmak, ılımlı olmak vb. değerler insana has özelliklerdir. Hayvan masalları daha çok küçük yaş gurubu çocuklar tarafından okunduğu için evrensel değerlerin aktarımı için uygun eğitim araçları olduğu söylenebilir.

Yardımseverlik

Toplumda bir arada yaşayan bireylerin işlerini kolaylaştıran olguların başında yardımlaşma gelmektedir. Evrensel bir değer olan yardımseverlik, sadece insanlar arasında olmayıp bütün canlılar için geçerli bir durumdur. Yardımseverlik hayatı daha kolay hale getirerek dostane bir yaşam sürülmesine vesile olmaktadır.

Schwartz Değerler Listesi'nde *Yardımseverlik* değeri kendi içerisinde; yardımseverlik, yardımsever olmak, dürüst olma, bağışlayıcı olma, sadık olmak, sorumluluk sahibi olmak, gerçek arkadaşlık, olgun sevgi, manevi bir hayat ve anlamlı bir hayat alt değerlerini kapsar. Yardımseverlik değerinde hayvanların diğer hayvanlara yardım etmesi, sorumlulukların farkında olmaları masallarda çokça yansıtılmıştır. Hayvan masallarında en çok rastlanan değer yardımseverliktir.

Afganistan Türklerinden derlenen *Ejderha ile Tilki* masalında; ejderha ile tilki dost olurlar. Tilki, ejderhanın nereden geldiğini sorunca ejderha kendisine zulmedenlerin olduğunu söyler. Bunun üzerine tilki ona yardım etmek istediğini dile getirerek harekete geçer (Alptekin 2010: 76). Kendisinden kuvvetçe güçlü olan ejderhaya yardım etmek için teşebbüs eden tilkinin davranışı mazumlara yapılan zulmü önlemeye yönelik bir davranıştır.

Kazakistan'dan derlenen *Kurnaz Tilki* masalında; gözünü kaybeden tilki gözü yerine bir buz parçası koyar. Buzun erimesiyle de gözünden süzülen su damlalarını gören kurt ile ayı ona acırlar ve yanlarına almak isterler. "Tilkiye acıyan kutla ayı, onun karnını doyurmuşlar ve yanlarına almışlar." (Alptekin 2010: 61).

Türkmenistan'dan derlenen *Kedi, Keçi ve Koyun* masalında; kedi sahibinin sütünü yanlışlıkla içince sahibi kediyi döver. Onun bu halini gören keçi ve koyun ne olduğunu sorunca kedi sütü yaladığını ve ev sahibinin damadı için keçi ve koyunu keseceğini söyler. Bunun üzerine keçi ve koyun neden bizi ölüme mahkûm ettin seni daha fazla dövmek gerek ama ilk kez yaptığın için bağışlayalım derler (Alptekin 2010: 159). Masalda keçi ve koyunun kedinin hatasına karşın onu bağışlamaları iyimserlik ve bağışlayıcılığın önemi gösterir.

Azerbaycan'dan derlenen *Armudan'la Tilki* masalında; Armudan kendisine yardım eden tilkiyle olan dostluğuna ihanet eder. Bunun üzerine tilki Armudan'ın yanına gidip ondan hesap sorar. Armudan yaptıklarından pişman olup tilkiden kendisini affetmesini ister. Tilki de onu affeder (Alptekin 2010: 215).

Azerbaycan'dan derlenen *Tilki ile Kurt* masalında; soğuktan donmak üzere olan tilki kurttan yardım ister. Kurtun bir arada kalmalarını tehlikeli olduğunu söylemesine karşın tilkiye yardım etmesi yardımlaşma göstergesidir (Alptekin 2010: 62).

Kıbrıs'tan derlenen *Zümrüt Halka Kuşu* masalında; Zümrüdü Anka yuvasına geldiğinde yuvanın altında genç bir insanoğlu görür. Genci öldürmek için yöneldiğinde yavruları dile gelerek "Anne anne, bizi o kurtardı. Ona bir kötülük yapma!" derler. Bunun üzerine Zümrüdü Anka, gencin yanına gelerek "Dile benden ne dilersen?" diyerek yaptığı iyiliğin karşılığını vermek ister (Sakaoğlu 1983: 103).

Kırgızistan'dan derlenen *Altın Kuş* masalında; babalarının isteği üzerine altın kuşu bulmak için yola çıkan şehzadeler yolda ayrılırlar. Küçük şehzade bir kara taşın onu uyarmasına aldırış etmeden yolun sağ tarafına gider. Orada şehzadenin atını bir kurt yer. Korkup kaçan şehzade çok üzülür. Şehzadenin durumuna üzülen kurt da "Korkma, ben senin atını yedim. Şimdi senin dileğini yerine getireceğim." (Doğan 2009: 184) diyerek kahramana yardımcı olarak onu zorlu yolculuğunda yalnız bırakmaz.

Kırım'dan derlenen *Genç Avcı* masalında; genç bir avcı bir gün av sırasında yorgunluktan ötürü uyuyakalır. Uyandığında bir tilki, atının kuyruğundan yapışmış yemeye çalışmaktadır. Silahını eline alır, tilkiyi öldüreceği sırada tilki dile gelerek kendisini öldürmemesini ister. Genç avcı onu affeder. Daha sonra avcı ava gidip geldiğinde tilkinin atın başında bekleyip ona bekçilik yaptığını görünce vurduğu geyiklerden birisini ona hediye eder. (Veliev 1990: 189-196'dan aktaran Şamlıoğlu 2013: 178). Masalda kendini bağışlaması sonucunda tilki avcının atını bekler, sonrasında da avcı ona mükafat olarak vurduğu geyiği verir.

Kırım'dan derlenen *Genç Avcı* masalında; genç avcı ormandaki birçok hayvana iyilik yaptığı için hayvanlar onun yaptığı iyiliklerin altında kalmak istemezler. Bunun üzerine kendi aralarında bir toplantı düzenleyerek kendilerinin sahibi kabul ettikleri genç avcı için "Avcı ağamızın bize yaptığı iyilikler için biz de bu dünyadaki en güzel kızı bulup ona getirelim." diyerek yola çıkarlar (Veliev 1990: 189-196'dan aktaran Şamlıoğlu 2013: 178). Hayvanların burada vefalı bir davranış sergiledikleri görülmektedir.

Türkmenistan'dan derlenen *E Çakaldır da* masalında; baba ve anne kaplan avcılık yaparak hayatlarını sürdürüp yavrularına bakarlar. Bir gün baba kaplan avlanmak için bir çakalın yuvasına girer. Orada yavru bir çakal bulur. Onu eşine getirir ve isterse onu eşi ve yavrularının yiyebileceğini söyler. Anne kaplan yavruya kıyamayıp onu bağışlar ve evlat edinir (Gökçimen 2000: 83).

Türkiye'den derlenen *Ayı ile Tilki* masalında; kayalığın dibinde yuvaları olan iki arkadaş durumun zorluğunu bildikleri için tilki, ayıya onun avlanıp gelmesi teklifinde bulunur. "Ayı kardeş bundan sonra sen ava git, ben de avladığımız yiyecekleri getirip yavrularımıza

yedireyim." (Alptekin 2010: 37) şeklinde teklifte bulunarak yardımseverliğini ortaya koymaya çalışır.

Türkiye'den derlenen *Mastili Bey* masalında; bir gün bütün hayvanlar bir araya gelir ve kendi aralarında herkesin yapabileceği işleri paylaşırlar. Herkes kendisine verilen görevi yapmaya başlar (Alptekin 2010: 184). Bu masalda da hayvanların sorumluluk sahibi oldukları, kendilerine verilen görevi yerine getirdikleri görülmektedir.

Türkiye'den derlenen *Kaplumbağa Yavrusu* masalında; yavrusu kaçırılan kaplumbağa durumu sincaba anlatır. Bunun üzerine sincap ona yardım edeceğini söyler (Alptekin 2010: 137). Burada da hayvanların zor durumlarda birbirlerine yardım ettikleri görülür. Anamur'dan derlenen *Kurnaz Kaplumbağa* masalında; tilki, kaplumbağa ve yengeç arkadaş olup ortaklaşa tarlaya buğday ekerler (Alptekin 2010: 91). Bu masalda imece usulünün önemine değinmek için hayvanlar sembol olarak kullanılmıştır. Masalın mesajı, ortaklaşa hareket etmenin önemidir.

Türkiye'den derlenen *Ayı ile Tilki* masalında; günlerden bir gün ayı ve tilki yavrularına yiyecek bulamazlar. Bunun üzerine tilki "Ayı kardeş sen ava git, ben de avladığımız yiyecekleri yavrularımıza yedireyim." der (Alptekin 2010: 35). Burada iş birliği içinde olma, sorumluluk sahibi olma değerleri görülmektedir.

Araştırma kapsamında incelenen masalların çoğunda yardımseverlik değerinin sıklıkla işlendiği görülmüştür. Bu durum Türk kültüründe yardımlaşmanın önemini göstermekle birlikte yardımseverlik olgusunun karşılıklı saygı sevgiyi de artırdığı görülmektedir. Masalarda hayvanlar yardımlaşma örneği göstererek karşısındaki kişinin işlerini kolaylaştırarak toplumsal işleyişi de düzene sokmaktadır.

Öz yönelim

Kendini anlama, kendi düşüncesine yön verebilme anlamlarına gelen öz yönelimde özgür olma ve kendi istediği gibi hareket etme söz konusudur. Öz yönelimde her ne kadar özgür ve hür düşünüp buna göre hareket etmek anlamları olsa da başkalarının haklarını çiğnemek anlamı söz konusu değildir.

Schwartz Değerler Listesi'nde *Özyönelim* değeri; yaratıcı ve özgür olmak, kendi hedeflerini seçebilmek, kendine saygılı olmak alt başlıklarını içerir.

Türkmenistan'dan derlenen *Kör Asasını Bir Kez Çaldırır* masalında; yolu kargaların çok olduğu bir yere düşen tilki yaratıcı düşüncesini kullanarak yolun içerisinde ölü numarası yaparak kargaları tutup yemeye çalışır (Alptekin 2010: 55). Tilki bu metotla tuttuğu bir kargayı tam yiyeceği sırada karga da kıvrak zekâsını kullanarak onu konuşturur. Tilkiye adını telaffuz etmesini söyler. Karganın adı Zakıca'dır. Tilki onun adını telaffuz etmeye çalışırken karga tilkinin ağzından kurtularak kaçır (Alptekin 2010: 56).

Doğu Türkistan'dan derlenen *Böcek Hatun* masalında; böcek hatun bir gün evlenmeye karar verir ve yola çıkar. Yolda ilk önce bir atlı adamla karşılaşır. Atlı adam nereye gittiğini sorar. Böcek Hatun, koca aradığını söyler. Atlı adam kendisiyle evlenmesini ister. Atlı adama kendisini nasıl döveceğini sorar, adam, kamçıyla der. Daha sonra köpeğe sorar o da ısırırım der. Fareye sorar, o da kuyruğumla deyince Böcek Hatun kendi isteğiyle fareyle evlenmeye karar verir (Gökbulut 2010: 660). Masalda, Böcek Hatun kendi isteğiyle evleneceği adaya karar vermektedir.

Uygur Türklerinden derlenen *Maymunlar ve Ayılar* masalında; bir ayının yolu bir gün maymunlar ülkesine düşer. Ayı, maymunları rahatlık ve mutluluk içinde görünce sinirlenir ve

diğer ayıları da çağırarak onları zorla yurtlarından kovarlar. Yurtlarından zorla atılan maymunlar güç kullanarak ülkelerini alamayacaklarını bildikleri için bağımsızlıklarını geri kazanmak için yaratıcı fikirler üretmeye başlarlar (Ardoğan 2009: 271-272) ve bunda başarılı olurlar.

Kazakistan'dan derlenen *Zayıt ve Kedi* masalında; bir değirmenci yanında çalışan üç kişiye kendisi için en iyi atı bulup getiren kişiye mükafat vereceğini söyler. Üç çalışan yola çıkar, bunların içerisinde Zayıt isimli kişi en beceriksiz ve durumu şaşkıncadır. Zayıt yolda bir kedi görür. Kedi ona kendine bazı konularda yardım etmesi sonucunda ona en güzel atlardan vereceğini söyler. Zayıt, birçok zorlu işi yapabileceğini gözünü kırpmadan kabul eder. (Zhamakina 1999: 430-431). Zayıt, masalda diğer iki arkadaşıyla yola çıkmışken karşılaştığı kedinin kendisine bazı teklifler sunması üzerine arkadaşlarından ayrılabilmiştir. Zayıt'ın burada yaptığı davranışta kendi amaçlarını seçme konusunda özgür bir düşünce sergilediği görülmektedir.

Kazakistan'dan derlenen *Üç Ayı* masalında; güçlü olan ayı bir tilkiyi bir köşede sıkıştırır. Diğer hayvanlar tilkinin bir suçu olmadığını söylerler. Bu durumda ayı: "Tilki bana her zaman saygı gösterirse bırakırım." der. Tilki de "Ayı Ağabey! Beni bırak, sana karşı her zaman saygılı olayım." der (Bakırcı 2004: 579-582).

Kırgızistan'dan derlenen *Kurt, Kedi Ve Fare* masalında; bütün hayvanların artık insanoğlu ile dost olduğunu duyan kurt, kedi ve fare de insanoğluyla dost olup yanında yaşamaya karar veriler. İnsanoğlu ile tanışıp durumlarını söylediklerinde insanoğlu "Bana hizmet ederseniz, kabul, ben sizleri hiçbir zaman hoşnutsuz bırakmam, ondan başka kim görevini yerine getirirse ona iyilikte bulunurum." der (Yılmaz 1994: 137). Masalda kurt, kedi ve fare diğer hayvanların durumunu görerek kendi gelecekleri konusunda kendi düşünceleri doğrultusunda karar vermişlerdir.

Türkiye'den derlenen *Ayı ile Tilki* masalında; tilkinin yaratıcı bir düşünce yapısına sahip olması sayesinde her seferinde ayıyı kandırabildiği görülür. "Ayı arkadaş, kardeşimin çocuğu olmuş. Tilki ağabeyim gelsin de adını versin diyorlarmış." (Alptekin 2010: 39) diyerek ayının yanından uzaklaşır ve daha önceden sakladıkları balın bir kısmını yer. Bu durum böylece devam eder.

Yaratıcı, özgür olmak, kendi hedeflerini seçebilmek ve kendine saygılı olmak alt başlıklarını içeren öz yönelim değerinde çağdaş birey olmanın gereksinimleri ve önemi ön plana çıkartılmaktadır. Masalarda sembol olarak karşımıza çıkan hayvanların davranışlarıyla bu durumun önemi okuyuculara aşılana çalışılmıştır. Hayvanlar, toplumsal hayatın gereklerinden biri olarak çevresindekilerin haklarını çiğnmeden hedeflerini seçmiş ve bu doğrultuda karar vermiştir.

Uyarılma

Uyarılma, organizmanın dış faktörler sayesinde bünyesinde var olan eksiklikleri hissetmesidir. Organizmaların varlıklarını sürdürebilmeleri için uyarılma önemli bir etkidir. Dış etkenler tarafından harekete geçirilen organizma, bu eksikliğini hedefe ulaşma, doyum ve rahatlama şeklinde tamamlar.

*Schwartz Değerler Listesi'*nde *Uyarılma*; cesur olmak, değişken ve heyecanlı bir hayat yaşamak alt başlıklarından oluşur.

Azerbaycan'dan derlenen *Şengülüm, Şüngülüm ve Mengülüm* masalında; keçinin üç yavrusu olur. Bunlara Şengülüm, Şüngülüm ve Mengülüm isimlerini verir. Keçi ormana gittiği zaman

gelen yabancılara kapıyı açmaması için yavrularını tembihlerler. Ama kurt bir yolunu bularak Mengülüm'ü yer. Bu durumda anne keçi bütün cesaretini toplayarak bir demirciden rica ederek boynuzlarına keskin uçlar yaptırır ve giderek kurdu öldürüp yavrusunu kurtarır (Alptekin 2010: 172-177).

Kıbrıs'tan derlenen *Kara Böcü* masalında; yolda temizlik yapan Kara Böcü, çeyrek para bulur. Bu parayla ilk önce fındık, fıstık almak ister. Ancak bunların geçici şeyler olduğunu anlar ve parayla üstüne başına kıyafet alıp sonra koca bulmayı düşünür. Görüntüsünden ötürü çevresindekiler bu duruma ihtimal vermez Ancak Kara Böcü bu işi gözüne kestirir ve koca bulmak için çeşitli maceralara atılır (Sakaoğlu 1983: 8). Kara Böcü'nün evlenmesine kimsenin ihtimal vermemesine karşın evlenmek için yola koyulması onun cesaretini göstermesi açısından önemlidir.

Kırgızistan'dan derlenen *Altın Kuş* masalında; altın kuşu bulmak için yolculuğa çıkan üç şehzadeden en küçüğü bir yol ayrımında kara bir taşta rastlar. Taşta "Sol tarafa gidenin kendisi ölür, sağ tarafa gidenin tayı ölür." yazısı belirir. Bu sırada şehzadenin tayı dile gelir ve "Ölürsem ölürüm sağ tarafa gidelim." der (Doğan 2009: 184). Tayın bu sözüyle cesaretlenen şehzade sağ tarafa gitmeye karar verir.

Özbekistan'dan derlenen *Sığırcık* masalında; bir adamın eşi ölür. Adamın erkek çocuğu öksüz kalır. Bunun üzerine babası bir hanımla evlenir. Bu hanımın da bir kızı vardır ve çocuklar kendi aralarında çok iyi geçinmektedir. Anne bu durumu kıskanır. Kadının dayısı ona fikir vererek çocuğu öldürmesini söyler. Bunun üzerine kadın çocuğu öldürür ve ölüsünü bir kuyuya atar. Ancak çocuğun ruhu bir sığırcık olup uçar. Sığırcık çeşitli vesilelerle üvey annesine onu öldürme fikrini veren adamı bulur ve adamın midesine girer. Adam midesinde bir şeyler olduğunu söyleyerek çevresindekilerden yardım bekler. Çevresindekiler ellerine kılıç alarak beklerler. Sığırcık adamın ağzından uçmasıyla çevresindekilerden birisi kılıcı adamın kafasına vurur ve adam ölür (İmamov 2000: 30-33'ten aktaran Baydemir 2004: 813-816). Böylece sığırcık, küçük cüssesine rağmen gözünü kırpmadan cesareti sayesinde kendisinin ölümüne neden olan adamdan intikamını almış olur.

Türkmenistan'dan derlenen *Yılan ve Kırlangıç* masalında; tufan olduğu sırada Hz. Nuh her hayvandan birer çift olacak şekilde gemiye alır. Yolculuk esnasında fare geminin bir yerinde delik açar ve gemiye su girmeye başlar. Bu sırada çaresiz kalan Hz. Nuh kimin yardım edeceğini sorunca yılan hiç düşünmeden deliği kapatabileceğini söyleyerek öne çıkar (Gökçimen 2000: 87). Yılan, diğer hayvanların korku dolu bakışları arasında cesaretini ön plana çıkararak gemideki deliği kapatarak onları ölümden kurtarır.

Türkiye'den derlenen *Ayı ve Tilki* masalında; zamanın birinde ayı ve tilki arkadaş olur. Beraber yolda giderken tilki birden ayının sırtına binerek orada sigara içmek ister. Tilki: "Dur arkadaş, yoruldu bir sigara içeyim." (Alptekin 2010: 48) der. Tilkinin kendisinden kat kat büyük ve güçlü olan ayının üzerine korkmadan binebilmesi onun cesaretini göstermektedir.

Türkiye'den derlenen *Çiftçi ve Tilki* masalında; çiftçi sürekli yemeğini çalan tilkiye bir oyun düşünür ve elindeki gaz yağıyla onu yakmaya çalışır. Kendini güç bela nehre atan tilki kurtulur. Onun durumunu gören karga boyuna bakmadan arkadaşı tilkinin intikamını almak için yola çıkar. Çiftçi attığı taşla karganın ayağını kırar. Son olarak da sinek, arkadaşları olan karga ve tilkinin intikamını almak için yola koyulur ancak o da ölür. (Alptekin 2010: 196-197).

İncelenen masal örneklerinde görüldüğü gibi hayvanların küçücük cüsselerine rağmen insanoğluna kafa tutmaları onların cesaretini ve bir durum karşısında uyarılmalarını göstermesi açısından önemlidir. Toplumsal hayatta da cesaret sayesinde güçlüklerden kurtulmak

mümkündür.

Uyma

Çevreye uyma, toplum düzenine alışmak ayak uydurmak anlamlarına gelen "uyma"da kurallara riayet etme anlamı söz konusudur. *Schwartz Değerler Listesi*'nde *Uyma*; ana-baba ve yaşlılara değer vermek, kibar olmak, kendini denetleyebilmek ve itaatkâr olmak alt başlıklarına ayrılmaktadır.

Suriye Türkmenlerinden derlenen *Kargayla Tilki* masalında; karga, tilkiyi akşam yemeğine davet eder. Ertesi gün de nezaket göstererek tilki kargayı yemeğe davet eder. Tilki: "Karga kardaş ben de seni davet edcim " (Youssef 2014: 120) der. Benzer olay örgüsü Özbekistan'dan derlenen *Leylek, Tilki ve Kurt* masalında söz konusudur (Saçkesen 2010: 676). Karganın nazik daveti karşısında tilki de ona karşı aynı nezaketi göstermiştir.

Kırgızistan'dan derlenen *Ayı ile Yaşlı Adam* masalına; kendisini koruduğu için ayı ile dost olan yaşlı adam bahar mevsimi geldiği zaman ayıyla birlikte toprağı kazıp patates ekip ve hasılat yaparlar. Ertesi yıl yine bahar geldiğinde toprağı işleyerek buğday ekip ve yine sezon sonunda birlikte hasılat yaparlar. Ancak bu süreçte yaşlı adam her seferinde ayıyı kandırmaktadır (Yılmaz 1994: 134). Ayı, bu durumu görünce üzülür karşı tarafındaki kişiye zarar verecek davranışlarda bulunmadan oradan ayrılp uzaklara gider.

Türkiye'den derlenen *Bozkurt* masalında; yaşlı bir kurdun evine misafir olan genç kurt, onun durumunu görünce üzülür. Yaşlı kurt, açlıktan zayıflamış durumdadır. Misafir kurt: "Arkadaş bu iş böyle yürümez, burada beklemekle yemek bulunmaz. Gel, ben senin karnını doyurayım." (Alptekin 2010: 109) der.

Türkiye'den derlenen *Hacca Giden Tilki* masalında; tilki hacca giderken yolda yanına birçok hayvan takılır. Tilki, kafilesine kattığı hayvanlardan bir şartta bulunur ve bu şartı yerine getirmeyenleri cezalandıracağını söyler. "Yolda giderken ötmek, ses çıkartmak yok. Biz, Hicaz'a gidiyoruz..." (Alptekin 2010: 252-253) der ve diğer hayvanlar tilkinin bu şartını yerine getireceklerine söz verirler.

Uyma, başlığı altında görüldüğü üzere masal kahramanlarının yaşadıkları topluma uyum sağlayabilmek için kurallara riayet ettikleri görülmektedir. Bu durum onların daha huzurlu bir ortamda yaşamalarını sağlamakla beraber toplu yaşamın gereği olarak adaleti de sağlamaktadır.

Hazcılık

Bir şeyden duygusal veya manevi sevinç duyma (Türkçe Sözlük 1998: 970-971) anlamına gelen haz, devam ettirilmesi durumunda ılımlı ve doygunluk veren bir coşkuya sahiptir. Psikolojik bir durum olan hazcılık da öznenin eylemi sürekli hale getirmesi söz konusudur. Hazcılık, bireysel memnuniyeti beraberinde getirirken uyma değerine ters düşmektedir.

Kazakistan'dan derlenen *Tilkinin Kandırılması* masalında; kurt, kaplan ve tilki arkadaş olurlar. Üçü, yolda birlikte giderken bir teneke yağ bulurlar. Beraber yağ tenekesini bir yere gömerler. Tilki, yağ yemeyi çok sevdiği için kendini tutamaz ve yanındaki arkadaşlarına ilk gün ağabeyinin eşinin doğum yaptığı yalanını söyleyerek oradan uzaklaşıp yağı yemeye gider. Ertesi gün ortanca kardeşinin eşinin doğum yaptığını, doğan çocuğa isim vermeye gideceğini, üçüncü gün de küçük kardeşinin eşinin doğum yaptığı yalanını söyleyerek bir teneke yağın hepsini yiyip bitirir (Kaya 2013: 242). Tilki diğer arkadaşlarıyla birlikte yağ tenekesini

bulmasına rağmen iradesine kelepçe vuramamakta giderek yağı yemektedir ki bu eylemden zevk almaktadır.

Benzer bir olay örgüsü Tataristan'dan derlenen *Ayı ile Tilki* masalında vardır. Ayı ile tilki yolda bir teneke yağ bir teneke de bal bulurlar. Bunlar yağ ile balı yaşlandıklarında yemeye karar vererek bir yere saklarlar. Ancak tilki, ayının haberi yokken yavaş yavaş yağ ve baldan yemeye başlar ki artık yaptığı eylemden zevk almaya başlamıştır (Alptekin 2010: 42-47). Her gün giderek küçük küçük parçalar halinde bal ve yağdan yiyerek kendini mutlu etmekte bu arada eve geç geldiğinde de ayıya değişik yalanlar söyleyerek onu da kandırmaktadır.

Araştırma kapsamında incelenen masalarda görüldüğü üzere tilki, kendi çıkarları doğrultusunda arkadaşlarını düşünmeden hareket ederek haz aldığı işi yapma yoluna gitmiştir. Tilkinin kendine ait zevklerinin olması olası bir durumken toplumda başka insanların çıkarlarını düşünmeden hareket etmek bencillik olarak tanımlanmaktadır. Bu kişiye karşı toplumun bakış açısını değiştirmekle birlikte saygınlığının da azalmasına neden olabilmektedir.

SONUÇ

*Schwart Değerler Ölçeği'*ne göre incelenen masalarda *güç, güvenlik, evrensellik, başarı, geleneksellik, yardımseverlik, uyma, uyarılma, özyönelim ve hazcılık*, değerine yer verilmediği tespit edilmiştir. Bunlar içerisinde bireyselliğin ön plana çıktığı *hazcılık* değerinin diğerlerine göre az olduğu bunun yanında *yardımseverlik* değerinin yoğun bir şekilde işlendiği saptanmıştır. Bu değer sıkça kullanılması masal anlatıcılarının dünya görüşü hakkında bilgi vermesinin yanı sıra Türk coğrafyasında derlenen masalarda bu değer üst boyutta olması Türk kültüründe yardımlaşmanın önemli bir unsur olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Kültürün ve kültürü oluşturan değerlerin gelecek nesillere aktarılmasında en önemli paylardan birinin de halk anlatılarına ait olduğu bilinmektedir. Halk anlatıları (mit, destan, efsane, masal, halk hikâyesi vb) halkın ortak düşünce dünyasında oluştuğu için içerisinde inançlar, gelenek-görenekler, geçiş dönemleri, halk hekimliği gibi unsurlar bulunmaktadır. Halk anlatılarındaki bu unsurlar geçmişle gelecek nesil arasında köprü kurmaktadır. Bu ürünlerden biri olan masallar, evrensel bir yapıya sahip olmalarına rağmen yayıldıkları coğrafya ve kültürdeki bazı motifleri bünyelerine almaktadırlar. Bu yönüyle değerlendirildiğinde masalların içerisinde kültüre ait milli motiflerin de olması normaldir.

Çocuklar, dinledikleri veya okudukları masallardaki şahıs ve olay örgüsünü betimleyerek bir dünya oluştururlar. Özellikle erken çocukluk döneminde bu şahıslar hayvanlar, mekân ise hayvanlar âlemidir. Bunun yanında olay örgüsünü de masallardaki değerler oluşturmaktadır. Masalı dinleyen veya okuyan çocuk bu unsurları bir araya getirildiğinde kendi hayal dünyasında masalı tekrar oluşturmaktadır. Bu yönüyle masalarda aktarılan değerler çok önem arz etmektedir.

Asıl halk masallarıyla hayvan masalları kıyaslandığında asıl halk masallarında belirgin bir değer ön plana çıkartılırken; hayvan masallarında daha çok tam bir olay örgüsü oluşturulmadığından değer aktarımı yönünden zayıf oldukları söylenebilir. Ancak hayvan masallarındaki hayvanların ve yaşadıkları coğrafyanın birer sembol olduğu düşünüldüğü takdirde anlatıcı tarafından değerlerin yerleştirilmesinin mümkün olabileceği düşünülmektedir.

Çeşitli değerlerle masallar aracılığıyla tanışan, bu değerlerin niçin önemli olduğunun farkına varan çocuk; adil olmak, yardımsever olmak, eşitlik, barış içinde yaşamak, zeki olmak, iş birliği yapmanın önemini anlayarak yaşadığı topluma karşı sorumluluklarının bilincine

varacaktır. Bu bağlamda hayvan masalları çocukların ilgi alanına girmesi hasebiyle değerlerin aktarımı ve kazandırılması bakımından oldukça önemlidir. Çünkü okul öncesi ve ilkokul öğrencileri masal kahramanlarını kendilerine model alma eğilimi göstermektedir. Bu bakımdan da çocuklara okunan kitaplarda yer alan hayvan masallarının şiddet içermeyen ve onların yaş seviyesine uygun olmasına dikkat edilmelidir.

Değerler, bireylere ilk olarak ailede kazandırılmaktadır. Bunun devamı olarak ise okul çağındaki çocuklara okul ortamında veya kitaplar sayesinde değerler kazandırılmaya çalışılmaktadır. Böylece hoşgörülü, birbirini seven, aile birliğine önem veren bireylerden oluşan bir toplum oluşmaktadır. Bu nedenle de değer eğitiminde edebi ürünlerden yararlanmak büyük önem taşımaktadır. (Özdemir- Göçen. 2014: 217). Bu bağlamda hayvan masallarındaki değerleri fark ettirmek ve öğrencilere kazandırmak büyük bir önem taşımaktadır. Bu sayede milli değerlerin bilincinde olan, kendi benliğini unutmayan bireylerin yetişmesi mümkün olacaktır.

Çalışmamızdan yola çıkarak bundan sonra yapılacak çalışmalarda hayvan masallarının eğitim ortamlarına taşınması, çocukların hayal gücünü geliştirecek materyal ve değerler içerip dil becerilerini geliştirecek çalışmalara yer verilmesi önerilebilir

SUMMARY

Tale, which is a genre that children are introduced as soon soon as they are born, enriches one's horizon and imaginary world and helps people become creative. One can crack the doors of different worlds open and start to learn and discover new things with tales. Tales starting with Once upon a time play an important role in order for individuals to attain certain basic values. Tales which children love and evoke a sense curiosity and discovery in their world are a significant means in order to get them to attain the feeling of empathy and fundamental values and to know the world around them.

The aim of this study is to establish the values in the fables of the Turkish world. The study, in which qualitative research method was used, utilized the document analysis technique so as to collect data. The values in Ali Berat Alptekin's work named "Fables" and Nedim Bakırcı's work named "A Research on Fables Identified across the Turkish Geography" were classified according to Schwartz Values Scale and their usage frequency was specified in the study. As a result of the research it was found out that the mentioned tales include the values such as power, universalism, security, achievement, tradition, benevolence, conformity, stimulation, self-direction and hedonism. It was observed that the value of benevolence is handled throughout the tales intensely. The usage frequency of this value both gives information about the narrator's worldview and get the message across children, who generally read them, that they should not abstain from being benevolent.

In the tales which approach the value of power, it can be observed that the animals with the attribute of power achieve superiority over other animals and scare them away. In the value of *security*, it is established that the subvalues of returning a favour and cleanliness are covered in tales. In this tale, the intended message for children is to return the favours and to show that no good deed goes unnoticed. One of the subvalues of *Security*, cleanliness is covered and it is intended to show that being clean is a measure for diseases and filthiness. In this way, children are given a sub-message that they can get ill if they are not clean. It is established that the subvalues of *universalism* such as equality and cooperation are covered in tales. They especially include sharing one's stuff and food with friends. The subvalue of cooperation prevails in tales when animals cooperate with one another and help each other. It can be viewed that the fox and

the hedgehog represent the value of equality as a subvalue of universalism. The value of *achievement* comprises subvalues such as being successful, competent, ambitious and smart. The fox, whom we frequently see as the hero of the tale, stands out with his wit. The value of *tradition* comprises being humble and devout, accepting one's share in life, respecting traditions, privacy and exclusive rights, being moderate. The values of hospitality, commitment to traditions and devoutness are emphasized in tales. It is observed that the most embraced value in the tales is *benevolence*. It comprises subvalues of being helpful, honest, loyal and responsible, true friendship, mature love, a spiritual and meaningful life. We can greatly view that animals help other animals or are aware of their responsibilities. *Stimulation* comprises subheadings such as being brave, leading a changeable and exciting life. The mother goat's behaviour is a nice example for courage, which is one of the sub-headings of the value of stimulation. When the original folk tales and the fables are compared, a certain value is highlighted in folk tales whereas value transfer is relatively weak in fables, since a complete plot is not built properly.

The child, who is introduced to certain values via tales and who realizes why those values are important will be conscious of his responsibilities through understanding the importance of being fair and helpful, living in equality and peace, being brave and cooperative. In this context, fables are quite vital in terms of transferring values and raising consciousness since they excite attention. Because pre-school and elementary school students tend to model tale heroes. In this respect, it is highly recommended that fables in the books not contain violence and be suitable for their age.

KAYNAKÇA

- AĞAKAY, Mehmet Ali (1955). *Türkçe Sözlük*. (Haz: Nurettin Artam, Hasan Eren, Samim Sinanoğlu), Ankara: Yeni Matbaa.
- AİSOPOS (1974). *Aisopos Masalları*. (Çev. Nurullah Ataç), İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- AİSOPOS (1976). *Ezop Masalları*. (Çev. Orhan Vedat Sevinçli), İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- AKKAYA, Nevin (2014). "Keloğlan Masallarında Yer Alan Değerlerin İncelenmesi." *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2: 312-324.
- ALPTEKİN, Ali Berat (2000). "Hayvan Masallarının Formel Yapısı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 7: 175-185.
- ALPTEKİN, Ali Berat (2010). *Hayvan Masalları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ALTINKÖPRÜ, Tuncel (2012). *Hayvan Dünyasından Masallar*, İstanbul: Çilek Yayınları.
- Ana Britannica (1994). C. 12. İstanbul: Ana Yayıncılık.
- ARDOĞAN, Arzu (2009). *Uygur Halk Masalları*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- BAKIRCI, Nedim (2004). *Türk Dünyası Coğrafyasında Tespit Edilmiş Hayvan Masalları Üzerine Bir İnceleme*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış doktora tezi).
- BAYDEMİR, Hüseyin (2004). *Özbek Halk Masalları (İnceleme Metin)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış doktora tezi).
- BEYDABA (1975). *Filozof Beydaba Kelile ve Dinme*. (Çev. Ömer Rıza Doğrul). İstanbul: Toker Yayınevi.
- Büyük Ansiklopedi (1991). C.5. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- ÇETİN, Şaban (2004). "Değişen Değerler ve Eğitim." *Milli Eğitim Dergisi*, 10 (2):161.
- DEMİRKAN, Tarık (2012). *Dünya Halklarından Hayvan Masalları*, Can Çocuk Yayınları.
- DOĞAN, Mehmet (1994). *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Bahar Yayınları.
- DOĞAN, Sabri (2009). *Kırgız Masalları (İnceleme-Metin)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- DURBAŞ, Refik (2015). *Kuyruklu Hayvan Masalları*, Can Çocuk Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican-vd. (1991) *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ERDEM, Ali Rıza (2003). "Üniversite Kültüründe Önemli Bir Unsur: Değerler." *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(4): 55-72.
- GÖKBULUT, Burak (2010). *Kıbrıs Türk Masalları İle Uygur Türk Masalları Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış doktora tezi).
- GÖKÇİMEN, Ahmet (2000). *Türkmen Masaları Üzerine Motif İncelemesi (Hayvan Masalları)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- GÜNGÖR, Erol (1998). *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul Üniversitesi: Ötüken Neşriyat.
- HALKTANIR, Belgin Selen (2013). *Uykudan Önce Hayvan Masalları*, 1001 Çiçek Yayınları.
- İPEK, Emel (2011). *Sevimli Hayvan Masalları*, İstanbul: Karanfil Yayınları.
- KALE, Nefise (2007). "Nasıl Bir Değerler Eğitimi?", *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu*, (26-28 Kasım 2004), İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- KAYA, Burcu (2013). *Kazak Hayvan Masalları Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- KIZILÇELİK, Sezgin-YAŞAR, Ertem (1994). *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü*. Ankara: Atilla Kitabevi.
- KÖKLÜGİLLER, Ahmet (2014). *Tilkinin Yemini (Anadolu Hayvan Masalları)*, İstanbul: Can

- Yayınları.
- LA FONTAİNE (1975). *La Fontaine Bütün Masallar*. (Çev. Sabahattin Eyuboğlu), İstanbul: Cem Yayınevi.
- LA FONTAİNE (1976). *Bütünüyle La Fontaine Masalları*. (Çev. Nükte Uğurel, Seyit Kemal Karaalioğlu, Nevzat Kızılcan), İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevi.
- MEB (2006). Türkçe Öğretimi Programı. (6-8. sınıflar) 06. 05. 2017 tarihinde <http://www.meb.gov.tr> adresinden alınmıştır.
- MENGÜŞOĞLU, Takiyettin (1983). *Felsefeye Giriş*. Ankara: Remzi Kitabevi.
- ÖZDEMİR, Mehmet -GÖÇEN, Gökçen (2014). "Ahmet Midhat Efendi ve Felâton Bey İle Rakım Efendi Romanında Değerler Eğitimi." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, 7(31): 215-240.
- ÖZDEMİR, Mehmet-YILDIRIM KARAKAŞ, Özge (2015). "Ahmet Mithat Efendi'nin Çengi Romanında Aile İçi Eğitim ve Öne Çıkan Değerler." *Uluslararası Hakemli Beşeri ve Akademik Bilimler Dergisi*, 4 (11): 254-276.
- ÖZENSEL, Ertan (2003). "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer". *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(3): 217-239.
- ÖZKAN, Recep (2010). "Türk Eğitim Sisteminde Himayeci Değerler: İlköğretim Ders Kitapları Örneği". *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1): 1224-1241.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali (1995). *Türkçe Sözlük*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- SAÇKESEN, Ahmet (2010). *Özbek Masallarının Tip ve Motif Yapısı*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış doktora tezi).
- SAKAOĞLU, Saim (1983). *Kıbrıs Türk Masalları*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- SCHWARTZ, Shalom H. (1992). "Universals In The Content And Structure Of Values: Theory And Empirical Tests In 20 Countries." Ed. M. Zanna. *Advances In Experimental Social Psychology*, New York: Academic Pres. (25): 1-65.
- SOLAK SAĞLAM, Mehtap (2012). *Yakut (Saha) Masalları Üzerine Bir Dil İncelemesi (Giriş, İnceleme, Metinler, Dizin)*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış doktora tezi).
- ŞAMLIOĞLU, Elif Serra (2013). *Kırım Tatar Masalları Üzerine Bir İnceleme*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- ŞİMDİ, Fevziye (2018). *Hayvan Masalları*, İstanbul: Baygenç Yayıncılık.
- ŞİMŞEK, İbrahim (2004). *Hayvanlar da Konuşur*, İstanbul: Assos Yayınları.
- TATLI, İrfan (2007). *En Güzel Hayvan Hikâyeleri*, İstanbul: Sarı Papatya Yayınları.
- Temel Britannica (1992).C. 6. İstanbul: Ana Yayıncılık.
- THEODORSON, George A.-THEODORSON, Achilles (1979). *A modern Dictionary of Sociology*. Newyork: Barnes ve Noble.
- TOKMAKÇIOĞLU, Erdoğan (2000). *Ülkemden Hayvan Masalları*, İstanbul: Can Yayınları.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (1979). C. 3. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Türkçe Sözlük (1998). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YEŞİL, Rüştü-AYDIN, Davut (2007)."Demokratik Değerlerin Eğitiminde Yöntem ve Zamanlama". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (2): 65-84.
- YILMAZ, Mehmet (1994). *Kırgız Halk Masalları (Motif İndeks ve Tercüme)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- YOUSSEF, Houssein (2014). *Halep Türkmen Masallarının Propp Metodu Açısından Çözümlemesi*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- ZHAMAKİNA, Alfiya (1999). *Kazak Masalları Üzerine Bir İnceleme*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).

FUZÛLÎ'NİN ŞİİR ESTETİĞİNDE GÜZELLİĞİN PROTOTİPLERİ

PROTOTYPES OF FUZULÎ'S BEAUTY IN POETRY ESTHETICS

Kenan BOZKURT*

Öz

Fuzûlî'nin estetiğinde güzelliğin ne olduğu hususu, doğrudan ele alınıp işlenmediği gibi güzelliğin bizzat kendisi anlatılmaz. Şâir, güzelliği en yetkin örnekleri üzerinden hareketle anlatma yoluna gider ki bunlar, genelde güzelliği kâmil bir şekilde ortaya koyacak görsel varlıklar, güzelliğiyle dillere destan olmuş şahıslar, soyut ya da sanatsal yönü olan varlıklardır. Güzelliği karşılamak için şâirin kullandığı prototipler, insan zihninde anlamlanan, farklı obje ve olguların değişebilen ortak özelliklerini yansıtan temsil objesine dönüşür. Böylece güzelliği temsil eden prototip, zihin ve dil arasındaki ilişkinin en önemli unsuru olur. Hatta prototip, güzelliğin yerini alacak bir temsiliyet kazanır. Fuzûlî'nin güzellik için kullandığı benzetilen unsur ile güzellik arasında kurduğu özdeşlik, parçanın bütüne ait tüm anlamsal içerimleri kapsadığından güzelliğin kemâlini anlatacak sıfatlara gerek duyulmaksızın prototip üzerinden güzellik, kâmil bir şekilde anlatılmış olur. Şâirin başvurduğu bu anlatım yolu, prototipler üzerinden hareketle güzelliği anlatmaktır.

Bu çalışmamızda Fuzûlî'nin şiir estetiğinde güzelliğin ifade aracı olan prototipleri ve bu prototiplerin işlevi, türleri ve nasıl oluşturulduğu üzerinde duracağız.

Anahtar Kelimeler

Prototip, Fuzûlî, Şiir Estetiği, Güzellik, İlahî Güzellik, Beşerî Güzellik.

Abstract

In the aesthetics of Fuzuli, the beauty itself is not explained as in the issue of what the beauty means, which is not directly handled and discussed. The poet employs the ways of telling the beauty through the most authentic examples, which are generally visual objects that absolutely reveal the beauty or those who are legendary in beauty with their beauty, the intangibles and artistic entities. The prototypes that the poet uses to bring honor to the beauty turn into the objects of representation that reflect the common characteristics of different objects and phenomena that gain meaning in the human mind. Therefore, the prototypes that represent the beauty become the most significant means of the relationship between mind and language. As a matter of fact, prototype gets a representation that will take the place of object beauty. Since the identification between the beauty and the analogy of the beauty that Fuzuli employs for the beauty harbouring all of the semantic inclusions belonging to the whole, the beauty is absolutely expressed through the object without the need of adjectives to

* Öğr. Gör., Batman Üniversitesi, kenan.bozkurt@batman.edu.tr.

describe the beauty of beauty. The mode of narration that is used by the poet is able to express the beauty by means of prototypes.

In this work, we will examine the prototypes of Fuzuli's expression of beauty in poetic aesthetics and the functions, types, and how these prototypes are constructed.

•

Keywords

Prototype, Fuzuli, Aesthetics of Poetry, Beauty, Divine Beauty, Human Beauty.



GİRİŞ

Prototip, belirli bir kategoride ele alınabilecek herhangi bir somut obje, varlık veya olgunun geri kalanlar için temsil edebilme vasfına sahip olan ve kategoride yer alan objeleri de en iyi yansıtan üstün örnektir(Şengül 2004:26). Rosch'a göre prototipler; bilişsel referans noktaları olduğundan objeler, prototipe benzerliklerine göre sınıflanmalı, birbirine benzeyen objeler bir araya getirilmelidir(Tonta 2012:157). Rosch'un bilişsel psikolojisinde başvurduğu bir kategorinin veya kavramın tipik özelliklerinin tamamını ya da çoğunu kendinde barındıran ideal örneği bilişsel süreçte diğer kategoriler için de kullanması(Çengelci 1996:38-39) temeline dayanan prototiplerle tasavvufta varlıkların ideası için kullanılan ve Arabî tarafından ortaya atılan "*ayân-ı sabite*" kavramına benzemektedir. Yaratıcı muhayyile tarafından varlıkların ilk formu olarak kabul edilen ayân-ı sabite, varlıkların yokluk âleminde vücut bulmamış ilk akli örnekleri, ezeli olan asli unsurları, şeylerin ilahî bilinç boyutunda var olan ilk asli formlardır(Izutsu 2010:69). Allah'ın bilgisinde yer alan ayân-ı sabite denen bu izafetin bir yanı, ilahî isim ve sığata işaret ederken diğeryanı, mümkünün hakikatine işaret eder(Demirli 2013: 113). "*Ayân-ı sâbite*, Hakk'ın sonsuz isimlerinden her birinin ilm-i ezeli'deki sûretlerinden ibârettir ve bütün varlıklar bu sonsuz isimlerin tecellisi ile ilk önce soyut bir form halinde "*ayân-ı sabite*" olarak âlemü't-temsîl'de ortaya çıkar(Öztekin 2011:299). Bu soyut ilk örnek, somut olan tüm varlıklara şekil verir. Mutasavvıflara göre tüm varlıklar, bu ilk örneklerin birer kopyası olarak yaratılır.

Fuzûlî'nin güzelliğe ulaşmak için objenin ayrıntı edici özelliğı olan güzellikten hareket edip güzelliğı obje üzerinden anlatmasıyla Roch'un "prototip kuramı"yla İbn Arabî'nin "*ayân-ı sâbite*" kavramı arasında benzerlik vardır. Zira şâir de güzelliğı anlatırken objeleri, güzelliğı yansıtacak şekilde sınıflar ve güzelliğı yansıtan objeleri bir araya getirerek sevgiliyi güzellik bakımından yetkinlik taşıyan en mükemmel örnekle özdeşleştirir. Hatta bu mükemmel örneğı geriye kalan tüm objelerin ortak karakteristiğı olan "güzellik" ile ilişkilendirerek ortaya güzelliğı yansıtacak mükemmel bir prototip çıkarır. Örneğın şâir, sevgilinin yanağına güle benzetince gülün koku, renk, parlaklık, etrafındaki dikenleri, yeşil yaprağı gibi gülü anlatan bir dizi anahtar özellikleri listelemez. Şâir, asıl olarak zihnimize güzellikle bütünleşmiş ve güzelliğın özünü yakalayan bir gül prototipini ortaya koymak ister. Şâir, bir imge haline getirdiğı gül ve güzelliğini, anlatmak istediğı güzellikle kıyaslayarak bu kıyasla güzellikle gülün güzelliğini ilişkilendirerek anlatmak istediğı güzel için gül prototipini anahtar bir sözcük haline getirir. Böylece şâir, gül prototipini kullanınca zihnimize doğrudan anlatmak istediğı güzellik canlanır.

Fuzûlî'nin güzelliğı anlatmak için yararlandığı prototipler, klâsik şiirin ortak kullanımından ortaya çıkmış güzelliğe dair ilk oluşumlardır. Aslında ortak edebî birikimin bir parçası olan prototipler, belli bir sınıflandırmanın sonucu ortaya çıkmış ve belirlenen unsur arasındaki ortak özelliklerinin göz önünde bulundurulmasıyla oluşturulmuştur. Güzellikle ilişkili olan varlıklar benzerliklerine göre (renk, şekil, nitelik gibi) bir araya getirilmiştir. Ancak şâirin zihninde şekillendirmeye çalıştığı güzelliğın prototipi, anlatılmak istenen güzelliğın tipik özelliklerini içerse de tüm belirleyici özelliklerini kapsamayabilir. Şâir, yeni karşılaştığı güzellikle ilişkin önceden oluşturduğu prototiple karşılaştırarak anlama, yorumlama ve yeniden anlamlandırma eğilimine girerek güzelliğı anlatmaya çalışır. Şâirin kültür dünyası, dünyayı algılama tarzı üzerinde etkisi olduğundan şâirin prototipi oluştururken bir parçası

olduğu kültürün ve ön bilgilerin onun prototipe vereceği anlamı etkiler. Bu etki, şâirin prototip ile güzellik arasında kuracağı anlamsal bağın yönünü belirler.

Fuzûlî'nin güzelliği prototiplerle anlatma yeteneği, gerçek dünyaya ait varlıklardan hareketle benzer ya da birbiriyle ilişkide olan güzel bir objeyi "güzellik" kategorisi altında işlevsel bir şekilde toplamayı mümkün kılar. Özellikle soyut olan güzellik, somut olan prototip ile gözle görünür, algılanabilir bir objeye indirgenir. Güzelliği karşılayan objeler, zihinde zihinsel imgeler halinde kodlanır. İmgeler halinde kodlanan güzellik, objelerin taşıdıkları günlük ve lugaî anlamlarının dışında güzelliği de içine alabilecek şekilde çok daha kapsamlı bir niteliğe bürünür. Dolayısıyla, güzelliği karşılamak için kullanılan objelerin benzerlik durumlarına göre sınıflandırılması ve yerleştirilmesi, özellikle ilahî güzellik gibi son derece soyut olan bir güzelliğin insan zihninde tecessüm bulmasını kolaylaştırır. Elbette her objenin bir güzellik prototipine dönüşebilmesi için gerekli ve yeterli şartları içinde barındırması gerekir. Genelde bu özellikler, belli bir toplum ya da kültür tarafından üzerinde fikir birliğine varılmış olup objeyi diğerlerinden ayırt eden en önemli özelliklerdir.

Fuzûlî'nin şiir estetiğinde güzelliği karşılayan prototiplerin ortak özellikleri güzelliği temsil eden bir güzelliğin bilgi formu niteliğinde olmasıdır. Güzelliğin prototipleri, her ne kadar somut bir obje olsa da obje, güzelliğin insan zihnindeki tasavvuru olan soyut bir düşünce birimine dönüşür. Şâir, güzelliğin prototipini oluşturma aşamasında güzellikle özdeşleşebilecek varlıkları gözlemleyerek anlatmak istediği güzellik ile prototip arasındaki benzerlik ve örüntüleri tespit eder ve özelden genele giderek genelleme ve soyutlama yapar. Oluşturulan bu soyutlamaların her biri güzellik kavramını temsil eder. Böylece şâirin kullandığı ve güzelliğin örnek nesnesine dönüşen obje ve şahıslar, organize edilmiş güzellik bilgisini temsil eden zihinsel yapı veya temsil nesnesi işlevi kazanarak güzelliği karşılayan bir çağrışım nesnesine dönüştürür.

Bu anlatım yolu, bilişsel bir çaba olup güzellik bilgisine en kısa yoldan ulaşmanın ve çağrışımlar yoluyla asıl anlatılan güzelliği kavramanın sürecidir. Edebî metinlerin düşünce dünyasını algılamamızda ve sanatçının vermek istediği mesajı anlamamızda önemli bir rol oynayan prototiplerin kendilerine özgü belirgin özellikleri vardır. Prototiplerin metinde vermek istediği temel mesajı, çağrıştırdığı anlamları, oluşturduğu anlam tabakalarını doğru olarak öğrenilmesi ve öğretilmesinde bu özelliklerin bilinmesi gereklidir. Prototiplerin en belirgin dört özelliği vardır. Bunların ilki prototiplerin kelime veya kelimelerden oluşan bir isim olması, ikincisi benzer kavram ve prototiplerden ayırt edici özelliklerinin olması ve bu özelliklerin belli bir birikime sahip olup herkes tarafından bilinmesidir. Üçüncüsü diğer benzer türlerden ya da prototiplerle ortak özelliği olması ve son olarak da onun prototip olmasını ve diğer türlerden farklılığını sağlayan örnekler içermesi gerekir.

Yukarıda prototipin sahip olması gereken bu dört özelliği klâsik şiirde güzelliğin prototiplerinden "Hz. Yusûf" örneği üzerinden ele alalım. Öncelikle güzelliğin bir prototipi olarak güzelliği çağrıştıran bir isme sahiptir: "Yusûf". Yusûf prototipi, bir insan olarak kendi türündeki varlıklarla ortak özellikleri taşımasının yanı sıra onu diğer insanlardan ayıran ayırt edici özelliği vardır: "Güzellik." Şiirlerde "Yusûf" sözcüğü kullanıldığında zihnimizde çağrışım yaratan, artık sıradan bir Yusûf değil; güzelliğiyle nam salmış, Züleyha tarafından âşık olunmuş, kadınların onun güzelliği karşısında hayran olup parmaklarını kestiği Yusûf akla gelir. Son olarak Hz. Yusûf'un güzelliğiyle bir prototip olmasını sağlayan örnekler vardır. Bunlar: "Züleyha'nın güzelliğinden çılgına dönmesi, güzelliği karşısında onu gören kadınların parmaklarını kesmesi, sokaktan geçince güzelliğinin evlerin içini aydınlatması, insanların onu izlemek etmek için pencerelere çıkması..."(Settârî 2010:54) Görüldüğü gibi klâsik şiirde kullanılan Yusûf prototipi, bir prototipin sahip olması gereken dört özelliği de içinde

barındırmaktadır. Ancak bu dört özellik içinde ayrıt edici olan güzelliştir ve bu özellik tüm şâirler tarafından ortak olarak vurgulanır.

Prototipler, zihinde somuttan soyuta ve basitten karmaşığa doğru sıralanır. Genel itibariyle Fuzûlî'nin şiir estetiğinde güzellik prototipleri somut varlıklardan (insan, güneş, ay, gül, lâle, menekşe, gonca, ahu, ceylan,...) oluşur ve soyut olan güzelliği, özellikle de ilahî güzelliği anlatır. Şâirin kullandığı güzelliğin prototipleri, kendi aralarında belli ölçütlere göre gruplandırılabilir. Ayrıca bir prototipe ait olan güzellik, birden çok anlamı karşılamak amacıyla da kullanılabilir. Örneğin şâirin kullandığı "gül" prototipi; tabiat güzelliğini, dünyadaki geçici güzellikleri, kadın güzelliğini ve ilahî güzelliğin tabiattaki tecellîsi olarak da şiirde yer alabilir. Bu yönüyle gül prototipi, hem doğrudan gözlemlenebilen maddî güzelliği kendi içinde barındırırken hem de dolaylı olarak ilahî güzelliğin temaşa objesi olabilmektedir. Bu özelliklerinden dolayı güzellik prototipleri, objelerin doğrudan ve dolaylı gözlenebilen özelliklerinden oluşur. Gözlenebilen özellikler somut, dolaylı olarak gözlenenler ise soyut özelliklerdir.

Fuzûlî'nin şiir estetiğinde kullanılan güzellik prototiplerini, dünyadaki gerçek objelerin algılanan özellikleriyle tanımlayabileceğimiz gibi kültürün yüklediği anlamlarla da tanımlamamız mümkündür. Güzellik prototiplerinin bu özelliğinden dolayı okuyan herkes kendi kültürel birikimine göre onu anlamlandırabilir. Latîfî'nin tezkiresinde dikkat çektiği güzelliğe dair unsurların içerdiği anlamları göz önünde bulundurmamak gerekir (bkz. İsen, 1999:9-11). Latîfî'nin dikkat çektiği noktada konuya yaklaştığımızda şiirde kullanılan prototipler, okuyucunun metni kendi düşünce ve yeteneği doğrultusunda algılayıp değerlendirmesini sağlar. Bu da asıl olarak tasavvufun objeye yüklediği anlamın bir sonucudur. Zira tasavvufî düşüncede canlı, cansız, somut, soyut bütün varlıklarda Allah'ın bir sureti vardır ve bu suretler, Allah'ın bir görüntüsüdür (İbn Arabî, 2013:71). Bu anlamda kullanılan prototipin asıl anlamı ve yarattığı anlam çağrışımları, asıl olarak tek bir varlığa işaret eder; ancak bunu geniş bir kültür birikimine sahip, hakikatin sırrına vakıf olan kimseler anlar.

Prototiplerin temel işlevi; tüm maddî verileri, bu verilere dair temel özellikleri ve olguları simge olarak algılayıp dönüştürmek ve bu simgeler aracılığıyla güzelliği okuyucunun zihninde bir bütün olarak canlandırıp bir güzellik olgusu yaratmaktır. Prototipler, güzelliği anlatmak için bir araç olmakla beraber güzelliği bütün olarak karşılamaktan uzaktır. Çünkü şâir, klâsik şiirin parçalı güzellik anlayışının bir sonucu olarak prototipi güzelliğin bütünü için değil de, sadece bir parçası için kullanır ve aslında ele aldığı güzellik, ilişki kurduğu güzellikten daha üstündür. Şâir, güzel bir kızı gül, ahu, servi, güneş, ay, lâle gibi unsurlarla anlatırken kızın güzelliğinin bu unsurlardan farklı olduğunu bilir. Cahız'a göre bir şâir, güzel bir kızı bir şeye benzetmek istediğinde "O sanki bir güneşti, aydı." diyerek onun güzelliğini anlatmak ister. Her ne kadar güneş canlı bir şey olmasa da bir bütündür ve tek şeydir. Hâlbuki güzel bir kızın yüzünde ve yanaklarında şaşırtıcı güzelliklere ve acayip terkiplere benzetilebilecek birçok yön vardır (Cahız, 2000:33-34).

Prototipler, salt güzelliği ifade ettiği ve güzel olanı en iyi şekilde yansıttığı için değil, aşkın olan güzelliğe dair izah edici unsurları da içinde taşıdığından merkeze alınır. Çünkü Fuzûlî'nin güzellik anlayışında tüm güzellikler bu mutlak güzelliğin ışıltısından pay almış olduğuna göre aslında güzelliğin ilk prototipi, Allah olmalıdır. Ama ilahî güzellik, doğrudan temaşa edilebilecek bir güzellik olmadığından bu güzellik, ancak güzelliği içinde en kâmil şekilde barındıran şahıs ve objelerle anlatılabilir. Böylece mutlak olan güzelliğin en kâmil tecellîleri olan varlıklar, bu güzelliğin birer prototipine dönüşür. Bu da ilahî güzelliği en iyi yansıtan obje/kişinin merkeze alındığı ve tüm güzelliklerin bu güzelliğe gönderme yapılarak anlatılmaya

çalışıldığı anlamına gelir. Çünkü Allah, en mükemmel güzellik olduğundan ancak mükemmel olan bir güzellik onun bu mükemmelliği için misal olabilir. Örneğin güzelliğin prototipi olan “gül”, şâir tarafından kendisine simgesel bir anlam yüklenmesi suretiyle sevgilinin güzelliğinin kendisine göndermede bulunulan bir güzellik objesi konumuna getirilebilir ve böylece gül, saydam bir simgeye dönüşerek şiirsel anlatımda bizi güzelliğin kaynağına götürecek bir köprü vazifesi görmüş olur. Eğer biz, gülü bu işlevinden soyutlayıp simgesel değerini yok edersek sıradan bağımsız bir objeye dönüştürmüş oluruz.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Fuzûlî, tüm güzellikleri Allah kökenli görür. Bu anlamda ilk prototipinin Allah olması gerekirken İslâm inancında Allah'ın salt manadan ibaret olması, onun tecessüm edilmesinin kati bir şekilde yasak edilmesi ve bunun en büyük günahlardan biri olarak kabul edilmesi, şâirlerin ilahî güzelliği doğrudan bir prototip olarak ele almasını engellemiştir. İslâm inancındaki bu sınırlama pagan inancına sahip kültürlerde olmadığından tecessüm edilen Tanrılar, tanrıçalar bir güzellik abidesi olarak ele alınmıştır (Ayvazoğlu, 1999:53). Yunan ve Roma toplumunda güzelliği doğrudan karşılayan ve güzelliğin kendisiyle bütünleştiği Afrodit ve Venüs gibi Tanrıçalar bile vardır. Genelde eski Yunan ve Roma kültüründe güzelliğin prototipi bu tanrıçalardır. İslâm'da ise ilahî olan, kendini mükemmel suretlerde tezahür ettirdiğinden ilahî güzelliğin mükemmel prototipleri, Allah'ın varlık hiyerarşisinde güzel olarak yarattığı en kâmil (Nûr-ı Muhammediyye, melekler, güneş, ay, insan gibi) varlıklara bakmak yeterlidir. Fuzûlî'nin şiirlerinde prototipleri güzelliğin tecellî bulunduğu varlıklara göre şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

Efsanevî Aşk Kahramanları

Fuzûlî'nin eserlerinde güzelliğin prototipi olarak karşımıza genelde mitolojik şahıslar çıkar. Şâir, bilinçli bir tercihle efsanevî aşk kahramanlarının genelde kadın kahramanlarını seçer ve güzelliği bunlar üzerinden anlatır. Çünkü anlatım açısından efsanevî şahısların en önemli özelliği, sembol olması ve mite dayalı bilinçte öznel olanla nesnel olan arasında kesin bir ayırım bulunmadığından sembolize ettikleri şeylerden bilinçli bir şekilde ayırt etmemiş olmasıdır. Mitler hayali ve düzmece olan şeylere işaret etmeleri yanında felsefî soyutlamalar ve dini önermelerle ifade edilemeyecek kadar karmaşık ve derin olan gerçekleri anlatma aracı olarak da işlev görür. Gerçekliğin özümsemişi bir form olan mit semboller, dinamik ve canlı bir sembol olduğundan (Koç 2012:120) şâir, mit sembol aracılığıyla çok zengin anlam çağrışımları yaratır. Mit sembolün anlatımı zenginleştirici yönünden dolayı Leylâ, Yusûf, Şîrîn, Azrâ, Züleyhâ gibi mitolojik şahsiyetler, genelde güzellik abidesi olup Fuzûlî'nin şiir estetiğinde güzellik prototipi olarak kullanılmıştır. Şâirin bu şahsiyetleri kullanmasındaki amacı, parçası olduğu hikâyelerde güzelliği çok önemli bir şekilde temsil etmek ve onu bir anlatım aracına dönüştürmektir. Şâir, Leylâ vü Mecnûn mesnevisinde belirttiği üzere bu şahısların kullanıldığı şiirlerde genelde efsanevî bir şahsa gönderme, şâirin asıl görevi olan “hakikati” açıklama için bir bahanedir:

Dutsam taleb-i hakîkate râh-ı mecâz

Efsâne bahânesi ile arz itsem râz

Leylî sebebiyle vasfın itsem âğâz

Mecnûn dili ile itsem izhâr-ı niyâz

(*Leylâ vü Mecnûn*, s. 24.)

Her ne kadar Fuzûlî, şiir estetiğinde güzelliği anlatabilmek için çok sayıda mitolojik prototipten faydalanmışsa da bunlar içinde öne çıkan ilk şahıs Hz. Yusûf'tur. Hz. Yusûf'un

güzelliğin başat anlatım aracı olması, onun sahip olduğu eşsiz güzelliğinden ileri gelir. İnanışa göre Allah, güzelliği taksim ederken yarısını Hz. Yusûf'a diğer yarısını da bütün mahlûkata dağıtmıştır (Settârî 2010:67). Bu yönüyle Hz. Yusûf, klâsik edebiyatta güzelliğin kâmil bir timsalidir. Hz. Yusûf, tüm mahlûkatın sahip olduğu güzelliğin tamamına sahip olması, onu gören herkesin bu güzellik karşısında dehşete kapılmasına neden olmuştur. Züleyhâ'nın güzelliğine meftun olup halka rezil olması, bu güzelliğinin boyutuyla ilgilidir. Fuzûlî, Hz. Yusûf'un sahip olduğu bu güzelliği şu şekilde anlatır:

*Cemâl-i bî-bedeli fitne-i havâss u avâm
Güli hemîşe bahâr u mehi hemîşe tamâm
(Hadikâtü's-Sü'edâ, s. 33.)
Hem Yusûfa verdi hüsn ü zîbâ
Oldu ona mübtelâ Züleyhâ*

(Sohbetü'l-Esmâ, s. 30.)

Şâir, birçok beytinde Yusûf'un güzelliği üzerinden sevgilisinin güzelliğini anlatmaya çalışır ve onun güzelliğinden hareketle başta teşbih olmak üzere telmih, istiare, tenasüp ve îham sanatlarına başvurur. Ayrıca Yusûf'un güzelliği şâir için bir karşılaştırma objesidir de. Çünkü şâir, sevgilisinin daha mükemmel bir güzelliğe sahip olduğunu ispatlamak için onun Yusûf'un güzelliği ile mukayese eder. Fuzûlî, şiirlerinde Hz. Yusûf'u yukarıda belirttiğimiz yönleriyle ele almakla beraber ilahî güzelliğin kendisinde tezahür ettiği kimse olarak görür. Çünkü Yusûf, kaynağını ancak Allah'ta bulabilen aşırı güzelliğidir (Leaman 2012:51). Şâirin bu yaklaşımı, İbn Arabî'nin yaratıcı muhayyilenin varlıkta tezahürü görüşüne benzemektedir. Gizli hazine olan ilahî güzellik, varlık düzlemine tecellî ederek bilinmezlik perdesini kaldırır ve artık varlıkta hem zahir hem de batın olarak tecellî etmiş olur (İbn Arabî 2016:27). Böylece kendisinde ilahî güzelliğin ve hikmetin sırlarının tecellî bulunduğu Yusûf, basit bir güzellik objesi olmanın çok ötesinde yoruma açık bir simgeye dönüşen temsili bir varlık olur (Corbin 2013:206-207). Bu yönüyle gerek Fuzûlî'nin şiirlerinde gerek diğer şâirlerin şiirlerinde Yusûf, mutlak güzelliğin sembolü olarak karşımıza çıkar (Ayvazoğlu 1999:73). Fuzûlî, bu düşünceyi "Allah'ın cemâl sıfatı Hz. Yusûf'ta sürûr ve güzellik şeklinde kendini göstermiştir." diyerek açıklar:

*Ya'kûbda nişâne-i şevkun gam u elem
Yûsufda neş'e-i nazarun behcet ü bihâ*

(TD, G:21/4, s. 195.)

Prototip, zihinsel bir araç olarak bireylerin düşünmelerine ve kapsamlı bilgileri kullanılabilir birimler haline getirmelerine yardım etme özelliklerinden dolayı şâir, Yusûf'u şiirlerinde andığında ona ait diğer bilgileri de sınıflar ve organize eder. Öylece şâir, şiirde Yusûf'un güzelliğini önceller gibi görünse de okuyucu bu prototipten hareketle şâirin dolaylı yollarla çağrıştırdığı bilgilere de ulaşır. Bunun sebebi, bireylerin içinde yaşadığı toplumun, mensubu olduğu inancın bir parçası olmasından kaynaklanır. Bu açıdan şâir, Yusûf prototipini kullanırken metninde Yusûf'a ait çok güçlü bir çağrışım alanı yaratarak Yusûf'a dair her şeyi bu prototipin altında toplar. Bu yönüyle prototipler; obje, olay ya da fikirleri sınıflandırmamıza, basitleştirmemize ve bizi çevreleyen çeşitliliklerle başa çıkmamıza yardımcı olurlar. Aşağıdaki beyitte Fuzûlî, Hz. Yusûf prototipinin klâsik şiirdeki yaygın çağrışımı olan "güzellik" özelliğinin yanı sıra kardeşleri tarafından kuyuya atılması, kuyudan çıkarılıp Mısır'da köle

olarak satılması, Züleyha'nın ona âşık olması ve Züleyha'nın aşkına cevap vermediği için zindana atılması, zindandan çıkıp Mısır'a vezir olması hususunu çağrıştırarak güzellik ve Hz. Yusûf ile ilgili diğer bütün bilgileri bir bütünlük içinde sunar. Şâir, prototipin bütün özelliğini çağrıştıracak şekilde kullanmış olsa da prototipin en bilinen özelliğini -güzelliği- önceler:

*Çemen bezmine revnâk virmeğe gül gonceden çıkdı
Müzeyyen kılmak için Mısırı Yûsuf çıkdı zindândan
(TD, K:38/10, s. 160.)*

Yukarıda şâir, Yusûf'un zindandan çıkıp oraya sultan olmasına bir gönderme yapmış gibi görünse de gülle kurduğu benzerlik şâirin meseleye güzellik cihetinden baktığını ve bunu öncelediğini, Hz. Yusûf prototipinde güzelliğin diğer tüm unsurların önüne geçtiğini gösterir. Bu da sevgilinin güzelliğini ifade etmede, onun ne kadar güzel olduğunu anlatmada etkisini yansıtır. Şâir, aşağıdaki beytinde ise sevgiliyi Hz. Yusûf'la bir mukayese/teşbih ilişkisi içinde vererek sevgilinin Hz. Yusûf kadar emsalsiz bir güzelliğe sahip olduğunu anlatmaya çalışmaktadır. Şâir, Hz. Yusûf ve sevgiliyi âlemin gözüne benzeterek onlardan başka üçüncü bir güzelin olmadığını, sevgilinin güzellikte ikinci Yusûf olduğunu söyler ve Hz. Yusûf üzerinden sevgilisinin güzelliğindeki kemâli anlatmaya çalışır:

*İki dîdesiz 'âleme Yûsuf ü sen
Size yok cihân içre imkân-i sâlis
(TD, G:47/4, s. 212.)*

Fuzûlî'nin şiir estetiğinde Yusûf'tan sonra en yaygın kullanılan prototipler efsanevi aşk hikâyelerinin kadın kahramanlarıdır. Güzelliğin şâir tarafından kadın üzerinden anlatılması, kadının güzellikle özdeşleşmenin yanı sıra tasavvufun kadına yüklediği anlamdan da kaynaklanır. Tasavvufî düşüncede Allah'ın güzellik sıfatının en kâmil şekilde tecellî bulunduğu varlık, kadındır. Kadında var olan tüm güzellik unsurları, ilahî güzelliğin bir tezahüründen ibarettir. Bu özelliğiyle kadın, "cemâl-i mutlak"ın tecellîgâhıdır ve ilahî güzelliğin bir temaşa objesidir. Bu temaşayı sağlayacak temel unsur da âşktır. Çünkü Allah güzelliğini nazarlık ve manzurluk cihetinden açmış (Irakî 2011:39) ve bu güzelliğin temaşa edilmesi için bir bakana ihtiyaç vardır ki o da âşıktır. Âşık olmazsa sevgili ve onun güzelliğinin idraki de olmaz. Güzellik, onu seven, anlayan var oldukça vardır. Yoksa güzel yoktur ve güzellik tek başına hiçbir anlam da ifade etmez. Tarlan'a göre bunun sebebi esasen birbirini tamamlayan ve nihayet "bir" olan iki görünüş olmasıdır (Tarlan 1998:153).

Kadındaki bu güzelliği temaşaya dalan âşık, önce bu güzelliğin cazibesine kapılarak ona âşık olur ve bu güzelliğe kavuşabilmek için birçok sıkıntıya katlanır. Kadında tezahür eden bu güzelliği elde etmek isterken hicrana düşen âşık, geçirdiği birçok aşamadan sonra kadındaki güzelliğin kendinden var olan bir güzellik olmadığını, bu güzelliğin ancak ilahî güzelliğin bir yansıması olduğunu anlayarak güzelliğin asıl kaynağına yönelir. Bu yönüyle Fuzûlî'nin şiir estetiğinde ele alınan kadın kahramanlar, Leylâ örneğinde de gördüğümüz gibi ilahî güzelliğe ulaşmada sadece bir basamak görevi görür. Ama her ne kadar bu kahramanlar bir araç olsa da hepsinin ortak özelliği âşıkların aklını başından alacak kadar güzel ve birer güzellik abidesi olmalarıdır. Fuzûlî, efsanevi aşk hikâyelerinin kadın kahramanları olan Şîrîn, Leylâ, Azrâ'dan yararlanarak güzelliği anlatır.

Fuzûlî'nin şiirlerinde doğrudan değil; ama dolaylı yollarla yer alan güzellik prototiplerinden ve kadın kahramanlardan biri Azrâ'dır. Klâsik aşk mesnevilerinden Vâmık ü Azrâ hikâyesinin kadın karakteri olan Azrâ, klâsik şiirde, Vâmık'la birlikte hikâyeye telmihen kullanıldığı gibi daha çok "izâr-yanak" için benzetilen olarak ve bazen de ideal sevgili tipini karşılar şekilde kullanılmaktadır(Pala 1995:66). Yukarıda da belirttiğimiz gibi Fuzûlî, Azrâ'yı bir güzellik prototipi olarak şiirlerinde doğrudan ele almayıp hikâyenin diğer kahramanı ve güzelliğine meftun olan Vâmık aracılığıyla ve onun aşk için çektiği sıkıntılarla dolaylı olarak anar. Sadece Sobetü'l-Esmâr'ında şâir, Azra'nın sonsuz bir güzelliğe sahip olduğunu ve Vâmık'ın bu güzelliğe tutulduğunu söyler:

'Azrâya veribdi hüsn-i bîhad

Kılmış ana Vâmıkı mukayyed

(Sohbetü'l-Esmâr, s. 30)

Fuzûlî, en çok bilinen aşk hikâyelerinin erkek kahramanı olan Vâmık ve Mecnûn'u anarak kendini onlarla mukayese eder. Ama şâir, her ne kadar kendilerini meşhur âşıklara; sevgilisini maşûklara benzetse de çoğunlukla bu benzetmeler, şâirin ve sevgilisinin bütün bu aşk karakterlerinden üstün olduğu iddiası ile sonuçlanır. Çünkü aşkın büyüklüğü güzelliğin büyüklüğüne bağlı olduğundan, şâir kendini en büyük âşık, sevgilisini de en güzel olan olarak niteler. Fuzûlî, Vâmık ve Mecnûn'un kendi aşk ateşinin etrafa dağılmış kıvılcımları olduğunu söyleyerek aşktaki üstünlüğünü vurgular:

Dirler ki var Vâmık ü Mecnûn aceb degül

Dağılmış ola âteş-i âhum şerâresi

(TD, G:290/4, s. 365.)

Şâir, aşklarıyla halkın diline düşmüş Vâmık ve Mecnûn'dan kendini farklı görmekten geri durmaz. Fuzûlî'ye göre onlar, benlik gösterme derdine düşmüş, yani beşerî aşkın ve güzelliğin müptelası olmuşken kendisi ise ilahî güzelliğe gönül vermiş bir fakirdir:

Vâmık ü Ferhâd tek rüsvâyâ kılman nisbetüm

Bir fakirem sanmanız ol hod-nümâlardan beni

(TD, G:278/3, s. 357.)

Fuzûlî'nin şiirlerinde güzelliğin asıl kadın prototipi olarak karşımıza Leylâ çıkar. Fuzûlî'nin şiirlerinde Leylâ, sevgiliyi temsil eden başat kadın karakterdir ve adı en çok anılandır. Mecnûn'un aşkı uğruna çöle düşmesi ve ona ulaşma uğrunda yaşadığı maceraları işleyen Leylâ vü Mecnûn hikâyesinin merkezinde yer alan Leylâ, Mecnûn'un beşerî aşktan ilahî aşka tekâmülünün merkezinde yer alır. Şâir onu bu özelliği ile ele almakla beraber, genel olarak sevgilinin güzelliğini anlatmak için kullanılan bir güzellik prototipidir. Hatta denilebilir ki güzelliğin anlatımında en çok adı zikredilen kişidir. Özellikle mutasavvıflar, ilahî güzellikle beşerî güzellik arasındaki ilişkiyi açıklarken bu prototipten sürekli yararlanmışlardır. Örneğin Mevlânâ, kadının ve kadın güzelliğinin bir görüntü olduğunu, açıklarken Leylâ prototipinden faydalanır ve onu Fihî Mâ-fih'te bir kadehe benzeterek ele alır. Mevlânâ, Mecnûn'un kendisine Leylâ'dan daha güzel kadınların bulunduğunu söyleyenlere verdiği cevabı şöyle yorumlar:

“Dedi ki Leylâ’yı dış güzelliği ve görünüşü bakımından sevmiyorum. O, görünüşünden ibaret değil. Leylâ, elimde bir kadeh gibidir. Ben, o kadehle şarap içiyorum, ben bu şaraba âşığım. “Sizin gözünüz sadece kadehte, içindeki şaraptan haberiniz yok.” dedi. Bana altınlarla bezenmiş, mücevherlerle süslü bir kadeh verseler; fakat içinde sirke veya şaraptan başka bir şey bulursa, bu benim ne işime yarar? Hâlbuki içinde şarap bulunan eski, kırık bir kabak, o kadehten ve bunun gibi yüzlerce kadehten daha iyidir. Şarabı kadehten ayırabilmek için bir aşk, bir şevk gerek (Mevlânâ 2006:59).”

Mevlânâ, Leylâ prototipiyle açıklamaya çalıştığı kadın güzelliğiyle Fuzûlî’nin ele aldığı kadın prototiplere nasıl yaklaşmamız gerektiği hususunda bize bir yol göstermektedir. Fuzûlî, ilk anda objektif bir güzellikten bahsediyor gibi görünse de aslında Leylâ’nın batnî güzelliğinden, daha doğrusu onda tecellî eden ilahî güzellikten söz etmektedir. Aşağıdaki beyterde Fuzûlî, Mecnûn’u ruh dinçliği veren bir kadehe, Leylâ’yı ise onun içindeki saf şaraba benzeterek Mecnûn’un kemâlinin Leylâ’dan kaynaklandığını söyleyerek Mevlânâ’nın dile getirdiği görüşü tekrarlar:

Mecnûn idi câm-ı râhat-efzâ

Leylî ana bâde-i musaffâ

Leylîden idi kemâl-i Mecnûn

Hüsn ile olurdu işki efsun

Mecnûndan idi cemâ1-i Leyli,

Aşk idi eden cemale meyli

(Leylâ vü Mecnûn 402.)

Fuzûlî, yukarıda dikkat çektiği üzere güzelliğin prototipleri olan kadın kahramanları ve onların güzelliğini, ilahî güzelliğin bir tecellîsi ve âşığın aşkla kemâle ermesi için bir vasıta olarak görür. Bu yüzden prototiplerin şâirin amacı olan ilahî güzelliği anlatmada sadece bir araç olduğunu bilmemiz gerekir. Nitekim Fuzûlî, Leylâ vü Mecnûn adlı eserinin dibacesinde bu hususa dikkat çekerek amacının efsane bahanesiyle ezeli güzelliği ve gerçek aşkı anlatmak olduğunu, bunu yaparken de Leylâ’nın özel hayallerine ve Mecnûn’un temiz kalpliliğinin güzelliğine ulaştığını söyler:

“...Ve eğer bahane-i fesâne ile aşk-ı hakîkî ve hüsn-i ezelden fuzalâ-yı belâgât-pîşe ve bülegâ-yı fesâhat-endîşe cevâhir-i esrârı ser-rişte-i izhâra çekip ve semere-i ibâretde görünüp nikâb-ı hafâ vü hicâb-ı ‘anâ ref’ etmek isteseler terakkub olunur ki müsâadet-i sübhânî ve lütf-i mu’avenet-i rabbânî ile husûl-i mertebe-i vusûle ve huzûr-i derece-i zuhûra mümted olup Leylî’yi tehayyülât-ı hâslarına ve Mecnûn’u hüsn-i ihlâslarına...” (Leylâ vü Mecnûn 26.)

Leylâ’yı bir güzellik prototipi olarak karşımıza çıkararak, güzellik objesi olarak çeşit çeşit hayallerin bir parçasına çeviren Mecnûn’un aşkıdır. Leylâ maşûkluk makamında, kendi zâtî güzelliği olan ve bu güzelliğini aynada temaşa eden bir bahtiyardır. Ayrıca Leylâ ve genel olarak diğer bütün sevgililer güzellik sahibi olduklarından âşığın gönlünü çalan bir naz ve cilveye sahiptir (Pürcevadî 2005:152). Fuzûlî, sevgilinin güzelliğini, naz ve cilvesini Leylâ aracılığıyla anlatırken kendi aşkını da Mecnûn’la anlatmaya çalışır:

*Esîr-i derd-i ışk u mest-i câm-i hüsn çok ammâ
Biziz meşhûr olan Leylî sana Mecnûn bana dirler
(TD, G:74/2, s. 231.)*

Leylâ, genel olarak kıssaya güzelliği, Mecnûn'un sevgilisi olması, güzelliği ve aşkıyla Mecnûn'un aklını başından alması ve Mecnûn'un onun aşkıyla ilahî güzelliğe varması gibi anekdotlarla söz konusu edilir. Fuzûlî, klâsik şiirde Leylâ'nın etrafında şekillenen anlam çağrışımlarının tümünden faydalanmakla beraber Leylâ'yı bir mukayese objesi olarak da kullanır. Şâir, sevgilisini Leylâ'dan daha güzel ve alımlı olduğunu ifade eder. Şâire göre güzelliği ve Mecnûn'un bu güzelliğin etkisiyle ona âşık olup çöllere düşmesine neden olan Leylâ, güzellikte sevgilisi ile boy ölçüşmeye kalktığı için âleme rezil olmuştur:

*Senünle itdiğiçün da'vâ-i takdîm hüsn içre
Felek takdîr idip Leylîni rüsvâ-yi cihân itmiş
(TD, G:137/4, s. 267.)*

Aşağıdaki beyitlerde Fuzûlî, Leylâ'yı doğrudan bir güzellik prototipi olarak kullanıp sevgiliyi güzellik bakımından ona benzetir ve bu yolla sevgilinin güzelliğini anlatmak ister. Doğal olarak sevgilinin güzellikte Leylâ'ya benzemesi, şâirin de âşıklıkta ve bu güzelliğe ulaşma hususunda kendini heba eden Mecnûn'a benzemesini doğurur:

*Nice hüsn ile seni Leylîye nisbet kılayum
Bilmeyüp kadrümi terk-i men-i Mecnûn itdün
(TD, G:162/3, s. 287.)*

*Yetmeyüp vaslma sen Leyli-veşün bir ömrdür
Ben gibi Mecnûn olup sahrâya düşmüş âfitâb
(TD, G:28/5, s. 199.)*

Fuzûlî'nin şiir estetiğinde güzellik prototiplerinden bir diğeri de Şîrîn'dir. Güzelliği ile dillere destan olup Hüsrev ve Ferhad'ın kendisine âşık olması hasebiyle şâir tarafından ele alınır. Fuzûlî, sevgilinin güzelliği anlatılınca Şîrîn'in güzelliğine atıfta bulunarak anlatma yoluna gider. Hüsrev ü Şîrîn veya Ferhâd ü Şîrîn mesnevilerinin baş kadın kahramanı olması bakımından da ele alınır. Özellikle ona âşık olan Ferhad'ın Bîsütûn dağına tasvirini çizmesi ve ona bakıp aşılmaz dağı delmesi hikâyesine telmih yapılır. Bunun dışında Leylâ ve diğerkadın kahramanlar gibi Şîrîn de ilahî güzelliğin bir tezahürü olarak da ele alınır.

*N'ola Ferhâd-veş uşşâkı olsa cümle Husrevler
Mübârek safhasında sûret-i Şîrîn musavverdür
(TD, K:28/9, s. 125.)*

Fuzûlî'nin şiir estetiğinde güzelliğin prototipi olarak ele aldığımız Şîrîn, telmih, tevriye ve tenasüp sanatları içinde kullanılarak zengin bir anlam çağrışımı yaratılır. Özellikle Şîrîn ve kendisine âşık olan Ferhad, şâir için bir mukayese unsurudur. Şâir, sevgililerini güzellikte Şîrîn ile kıyaslarken kendilerini de bu güzelliğe tutulup nihayetinde canına kıyan Ferhad'a benzetir:

*Kıl tefâhur kim seniün hem var ben tek 'âşıkun
Leylîniün Mecnûnu Şîrîniün eger Ferhâdı var*

(TD, G:68/3, s. 228.)

Kelimenin diğerk manası tatlı olduğundan ekseriyetle dudak ve söz, bazen da can unsurlarıyla birlikte bulunur. Şîrîn, bir maşûk olarak güzelliğı, Ferhad ya da Hüsrev ise bu güzelliğe tutulmuş âşığı temsil eder. Fuzûlî, aşağıdaki beytinde “sûret-i Şîrîn” terkibi ile hem hikâye kahramanı Şîrîn’i anlatmak istemiş hem de bu terkibi güzel yüzlüler anlamında kullanmıştır ve böylece bu terki b üzerinden beşerî güzelliğı anlatmıştır. Şâir, beşerî güzelliklerin suret olduğunu bu yüzden âşığın Ferhad gibi helak olmaması için maddî güzellikten vazgeçip manevî güzelliğe yani ilahî olana yönelmesini istemektedir:

*Gönül her sûret-i Şîrîne virme iç mey-i ma'nî
Hazer kıl taşa çalma şîşeni Ferhâd-i şeydâ tek*

(TD, G:155/3, s. 282.)

Allah’ın bir takdiri olan bu güzelliğın devam edebilmesi ve bir anlam kazanıp herkesçe bilinmesi için bir âşığa ihtiyaç vardır. Aşk, güzelliğe değer katan ve güzelliğı keşfeden bir özelliğe sahip olduğuna göre aşkın olmadığı bir güzelliğın keşfedilmesi de imkânsızdır. Tabîi bu aşkın güzelliğı yüceltebilmesi için, aşkın yüce olması ve bedel ödeyebilecek kadar sağlam olması gerekir. Aşağıdaki beyitte Fuzûlî, aşk ve güzellik arasındaki ilişkiyi dolaylı olarak anlatmak için Şîrîn’in güzelliğı ve Ferhad’ın aşkından yararlanmıştı. Ona göre Şîrîn’in güzelliğının ebedîyen kalabilmesi için Allah, Ferhad’ın aşk binasının temellerini Bîsütûn kadar sağlam etmiştir:

*Bekâ-yi sûret-i Şîrîn için tevfi k mi'mârı
Binâ-yi ışk-ı Ferhâdun esâsın Bî-sütûn itdi*

(TD, G:292/6, s. 366.)

Soyut Unsurlar

Fuzûlî’de kadın kahramanların yanı sıra “melek, hûrî ve perî” de güzelliğı anlatmak için prototip olarak kullanılır. Gerek İslâm düşüncesinde gerek halk inanışında bu soyut varlıklar güzel ve üstün vasıflara sahiptir. Bu düşünüş İbn Sînâ’nın estetiğında ay-üstü varlıkların güzelliğı olarak ele alınıp güzellikte kusursuzluğa en yakın olan güzellik olarak tanıtılır. Bu varlıkların güzelliğini sudûr şemasında en yukarıdan başlatan İbn Sînâ’ya göre soyut olan varlıklarda eksiklik ve çirkinlik yoktur. Çirkinlik ve eksiklik bu hiyerarşide aşağıya doğru (ay-altı âleme) inildikçe ortaya çıkar. “Hiyerarşide ay-üstü âlemdeki varlıklar, güzellik bakımından mutlak olanın güzelliğini en kâmil şekilde üzerinde taşır. Madde ve dört unsurun kaynaklık ettiği varlıklardan oluşan ay-altı âlem ise maddeye bulaştıklarından daha fazla çirkinlikle iç içedir. Ay-üstü âlem, kötülüğün, çirkinliğın fiilen mevcut olmadığı metafizik varlıklar alanıdır. Gökyüzüyle yeryüzünün bitiştiğı yerde başlayan ay-altı âlem ise kötülüğün, çirkinliğın bilfiil var olduğu bir alandır(Taşkent 2013:137).” Bu yüzden klâsik şiirde güzelliğın kemâl derecesi anlatılmak istendiğinde daha çok ay-üstü âlemdeki varlıklarla (melek, hûrî, perî, ay, güneş gibi) anlatılır.

Klâsik şiirde güzelliğin prototipi olan, farklı sûretlere girebilen ve duyularla algılanamayan nûrânî varlıklar" şeklinde tarif edilen melek(Özervarlı 2004:40), ay-üstü varlıklardan olup varlığı zorunlu olan ve yaratılış bakımından içinde mükemmel güzelliği barındıran varlık olması(Taşkent 2013:133), nûrdan yaratılması, kendilerinde dişilik-erkeklik özelliğinin bulunmaması, hiç günah işlemeyip tertemiz olmaları, soyut olan bir güzelliği ifade etmeleri yönüyle güzellik ve sevgilinin güzelliği için sıkça başvurulan bir prototiptir. Melek, biçimsel güzellik için başvurulan bir teşbih unsuru olup sevgilinin simasıyla bütünleşir. Meleğin güzelliği, âlemde var olan tüm güzellikten farklı bir güzelliği barındırdığından onu gören herkesin hayran olması hasebiyle sevgilinin güzelliğine duyulan hayranlığı karşılamak için de kullanılır. Fuzûlî, aşağıdaki beytinde yüzdeki güzelliğin mükemmelliğini anlatmak için "melek-sîmâ" terkibine yer verir:

*Ey melek-sîmâ ki senden özge hayrândur sana
Hak bilür insân dimez her kim ki insândur sana*

(TD, G:6/1, s. 186.)

Bu beyitte aslında şâir, Allah'ın halifesi olan insanın onun zat, sıfat ve fiillerinin en mükemmel şekliyle tecellî ettiğini "hayran ve melek-sîmâ" kavramlarıyla anlatır. Sûfînin melek-sîmâda gördüğü güzellik, mutlak güzelliğin yansıdığı bir ayna olduğundan melek-sîmâ, bu bağlamda Allah'ın güzelliğini sembolize eder. Çünkü insan, Allah'ın eksiksiz bir görüntüsü ve onu gösteren mükemmel bir aynadır(Uçak 2009:170). Fuzûlî, yukarıdaki beytinde beşerî bir güzelliği anlatır gibi görünse de aslında "melek" prototipi ile anlatmak istediği güzellik, beşerî varlığın aynasında tecellî bulmuş ilahî güzelliğidir. Tarlan'a göre beyitte "melek" kelimesi ilahî kudrete işaret eder ki, bu da hakiki güzelin Allah olduğunu, şâirin bu güzelliğe göndermede bulunduğunu gösterir. Çünkü kendinden başka herkesin ona hayran olabileceği tek güzellik, ancak Allah'ın güzelliği olabilir(Tarlan 1998:38.).

Cennet kadınlarını ve güzelliğini ifade eden "hûrî/hûr", Fuzûlî'nin estetiğinde yer alan güzelliğin prototiplerinden bir diğeridir. Kur'ân'da cennet ehlinin hizmetine sunulan hûrîler, genel olarak güzellikleri ön plana çıkarılarak anlatılır. Ayetlerde hûrîler, "iri siyah gözlü"(Vâkıa, 22-23.), "utangaç bakışlı ve önceden kimsenin dokunmadığı"(Rahmân, 56.), "huyları ve yüzleri güzel"(Rahmân, 70.), "bâkire ve bir yaşta"(Vâkıa, 35-38.), "göğüsleri tomurcuklanmış yaşlılar"(Nebe, 31-34.) şeklinde tasvir edilir. Gerek Kur'ân'da gerekse hadis ve diğer kaynaklarda hûrî, kadın olarak tanımlanmış ve güzelliği hep ön plana çıkarılarak anlatılmıştır. Bu yönüyle hûrî, şiirlerde güzelliğin kendisiyle idealize edilmiş varlık olup Fuzûlî'nin estetiğinde güzelliğin önemli anlatım aracıdır. Şâir, sevgilisini doğrudan hûrîye benzettiği gibi onu bir mukayese unsuru olarak da kullanır. Fuzûlî, aşağıdaki beyitte beşerî güzelliği hûrîye benzeterek zâhid üzerinden anlatır. Ona göre amaç cennetin güzeli hûrîye ulaşmaksa hûrî gibi güzellerden men edilmenin anlamı yoktur:

*Gâyet-i zühhd ü vera' zâhid visâl-i hûr ise
Vech-i yok men eylemek hûrî-likâlardan beni*

(TD, G:278/6, s. 358.)

Fuzûlî'nin güzellik için kullandığı bir diğer soyut prototip de "perî"dir. Birtakım büyüyle teshir edilebileceği, çeşme, pınar ve hamamların onların durak yeri olduğu, insanlarla ünsiyete

gelmemesi, onlardan kaçması, göze görünmemesi yani bir nevi gizlenmesi, son derecede güzel oluşları, bazen insanları kendilerine âşık edip bağlamaları, çeşitli suretlere girmeleri ve ölmeleri gibi inanışlar bakımından(Tolasa 2001:54) Fuzûlî tarafından ele alınır. Perî prototipi, bütün bu özellikleri içinde barındırmakla beraber daha çok güzelliği ile ön plana çıkar ve sevgilinin güzelliğini anlatmak için temel unsurdur. Şâir, sevgilinin güzelliğini anlatmak için perî ile mukayeseye girerek anlatır ve perînin görünmezliğini hüsn-i talil ile sevgilisinin güzelliğine bağlar:

Perî senin güzel yüzünden utanıyor da ondan böyle gizleniyor.

Bu manayı benim açığa vurmamda ne hacet var.

(FD, G:346/3, S. 159.)

Fuzûlî, sevgilinin güzelliğinin sahip olduğu kemali anlatmak için sevgilinin yüzünü perî ile bağdaştırır ve “perî-peyker” terkihiyle sevgilinin yüz güzelliğine dikkat çeker:

Cilve-gâh-i nazarda her lâfzı

Bir perî-peyker ü melek-sîmâ

(TD, K:37/21, s. 157.)

Fuzûlî, sevgiliyi güzellik ülkesinin sultanı olarak tanımlarken güzelliğe daha güçlü vurgu yapmak amacıyla onu perî olarak tanımlar. Böylece sevgilinin güzelliğini ön plana çıkarmış olur:

Ol perî-veş kim melahât mülkinün sultânıdır

Hükûm anun hükmi bana fermân anun fermânıdır

(TD, G:94/1, s. 242.)

Tabiat Unsurları

Fuzûlî'nin şiir estetiğinde güzellik prototipleri içinde tabiata ait unsurlar olan gül, lâle, yasemin, sümbül, gonca, menekşe, servi, şimşad, nahl gibi bitkiler de yer alır. Şâir, tabiattan ödünçlediği bu unsurları, gerçeklikten kopararak üsluplaştırır ve bu unsurları olabildiğince soyut bir anlatım ve çağrışım objesine, sevgilinin güzelliğini ya da ilahî güzelliği anlatmak için birer sembole dönüştürür. Şâirin tabiata dair unsurlara bu tarz bir yaklaşımının varlığı, onun beslendiği kaynakların tabiata bakış açısından ileri gelir. İslâm ve tasavvufta âlem ve onun içindeki her şey ilahî olanın bir tezahürüdür ve yaratılarda yaratıcı izi bulmak da sanatçının görevidir. Şâir, tabiattaki ilahî güzelliği, tabiat unsurlarındaki güzelliklerle temaşa eder:

Bisât-i gül-şene dün eyledüm güzer ki demî

Kılam nezâre-i âsâr-i san'at-i Mevlâ

(TD, K:1/38, s. 41.)

Şâirin tabiatta, temaşa ettiği güzelliği tabiat üzerinden doğrudan anlatır ve bunu yaparken de tabiattan aldığı prototiplerden hareket eder. Prototip olarak kullanılan tabiat unsurlarının başında çiçekler gelir. Klâsik şiirde, hemen hemen tüm bitkilerde olduğu gibi, çiçekler de gerçekçi, simgesel ve karma olmak üzere üç temel bakış açısıyla değerlendirilmiştir ve bu üç açı

genellikle birbiriyle iç içe girmiştir. Klâsik şiirde bir çiçeğin prototip olarak kullanılmasında onun bir benzetme unsuru olarak başka bir varlığı karşılayabilme özelliğine de oldukça dikkat edilmiştir(Yavuz 2007:210-211).

Fuzûlî'nin estetiğinde güzelliğinden sözü edilen çiçeklerin başında gül gelir ve gül tabiat unsurları içinde güzelliğin en yaygın prototipidir. Özellikle sevgiliyi, onun güzelliğini ve güzellik unsurlarının başında gelen yüzü anlatmada temel teşbih unsurlarından biridir. O, sadece çiçeğiyle değil; başta goncası, fidanı, dalı, diken, taç yaprakları, kokusu, şebnemi olmak üzere çok çeşitli yönleriyle metne yansır(Eren 2010:245). Ancak gülün bir prototip olarak kullanılmasını sağlayan onun renkli oluşu, tazeliği, güzelliği, güzel kokulu olması, hassas ve nazlı oluşu, taç yapraklarının kıvrım kıvrım güzelliğidir. Özellikle rengârenk yaprakları ve bahçelerin vazgeçilmez çiçeği olması, güzellik için uygun bir prototipe dönüştürmüştür. Gül ve bülbül hikâyeleri ve bülbülün gül güzelliğine vurulması ve güzelliğinden vuslat arzulaması, gülün etrafında zengin bir anlam çağrışımının oluşmasına neden olmuştur.

Fuzûlî, şiirlerinde gülün bu tüm anlam zenginliklerinden faydalanmıştır. Fuzûlî, şiirlerinde gülü, şekil, renk, ışık, koku ve ses unsurlarıyla birlikte görülecek, hissedilecek, koklanacak ve işitilecek şekilde tablolar hâlinde tasvir etmiştir (Güfte 2013:217). Ayrıca şâir, bu dünyayı gül bahçesine benzeterek ona göre insanlar içinde en güzeli Hz. Yusûf, çiçekler dünyasında, yani bahçede en güzel çiçek ise güldür. Fuzûlî, Hz. Yusûf'un zindandan çıkıp Mısır'a sultan olması ile gülün goncadan çıkması arasında ilişki kurarak onun da gül bahçesinin süsü olduğunu söyler:

Habsden Yusûf çıkup sultân-i Mısır olmuş kimi

Oldı açup goncesin ârâyış-i gül-zâr gül

(TD, K:10/8, s. 69.)

Fuzûlî, şiirlerinde sevgili ile gül arasında güzellik bakımından ilişki kurarken sadece "gül" prototipini kullanarak sevgilinin ne kadar güzel olduğunu anlatmak ister. Şâir, gül ile sevgili arasında ilişki gençlik, nazlılık, incelik ve güzellik itibariyledir. Şâir, bu anlam ve benzerlik ilişkilerinden yararlanarak bazen gülü, hayranlığı ve tutkulu aşkı sebebiyle sevgilinin bir âşığı olarak göstermiş, bazen de sevgili ile gülü karşılaştırmış ve sevgilinin güle üstün olduğunu ifade etmiştir(Güfte 2013:227).

Şöyle ra'nâdur gülüm serv-i hurâmânun senün

Kim gören bir kez olur elbette hayrânun senün

(TD, G. 172/1, s. 292.)

Fuzûlî, gülün tazelik özelliğinden yararlanarak sevgilinin gençliği ile taze gül arasında bağ kurmaya çalışarak prototip olan gülün tazelik özelliğinin görsel mükemmelliği ile sevgilinin güzelliğinin mükemmelliği arasında ilişki kurmuş olur. Böylece biz, şâirin gül diye hitap ettiği sevgilinin genç ve güzel olduğunu anlamış oluruz:

Gamdan öldüm dimedüm hâl-i dil-i zâr sana

Ey gül-i tâze revâ görmedüm âzâr sana

(TD, G.9/1, s. 187.).

Fuzûlî'nin şiir estetiğinde gülden sonra güzellik için en çok kullanılan çiçek lâledir.

Yabaniliğinden, yani dağlarda, kırlarda yetişiyor olmasından dolayı “taşralı”dır. Bunun için utangaç, usul erkân bilmez bir çiçek olarak düşünülen lâle, bir bakıma utangaçlığın, çekingenliğin sembolüdür (Önal 2009:916).” Rengi ve şekli ile sevgilinin yüzüne benzetilen lâle, kırmızı renginden dolayı şâir için zengin bir teşbih unsurudur. Tasavvufta “marifetlerin sonrası oluşan temaşa, sevgilinin âşığını yaralayan gül renkli çehresi”(Uludağ 1999:332) şeklinde tanımlanan ve çok sık kullanılan bir sembol olan lâle, Allah’ı ve onun güzelliğini simgeleyen çiçek olarak kabul edilir. Özellikle lâleyle Allah sözcüklerinin yazılışı birbirine benzer olduğundan bu benzerlikten hareketle şâirler lâle sözcüğüyle Allah’ın birliği ve güzelliğini anlatır. Lâle prototipi, tasavvufî anlamıyla teşbih unsuru olarak şâirler tarafından sıkça kullanılır. Ama genel olarak lâle, yüz ve boy güzelliğini (Kartal 1998:66) karşılamak amacıyla başvurulan bir prototiptir:

Ey büt-i seng-dil ü sîm-ten ü müşgîn-hâl

V’ey meh-i serv-kad ü sebz-hat ü lâle-’izâr

(TD, K:40/8, s. 166.)

Lâle-ruhlar göğsümün çâkine kılmazlar nazar

Hîç bir rahm eylemezler dâğ-i hicrânım görüb

(TD, G:32/3, s. 201.)

Gelir ol serv-i sehî ey gül ü lâle açılun

V’ey meh ü mihr çıkun kudrete nezzâre kılun

(TD, G:165/1, s. 289.)

‘Abher, zerrîn kadeh olarak da bilinen nergis, Fuzûlî’nin şiirlerinde sıkça ele alınan ve güzellik için başvurulan bir diğer prototiptir. Daha çok beyaz ve sarı renkli taç yaprakları, çiçek kısmının yuvarlak olması, suya ihtiyaç duyması, taç yapraklarının yere yakın ve eğik olması, kokusuz ve meyvesiz olması, ince ve zarif görüntüsü bakımından (Bayram 2007:214) şâir tarafından kullanılmıştır. Şiir estetiğinde temel işlevi; mestlik, uykusuzluk ve bir bakış hali içinde bulunması hasebiyle sevgilinin gözünü, göz güzelliğini ve bakışını anlatmak için bir benzerlik ögesi olarak yer alır:

Râhat için ferş salmış sebze-i ter gül-şene

Nergisün görmüş güzün mahmûr sanmış hâbı var

(TD, G:102/3, s. 247.)

Harâb-i câm-i işkem nergis-i mestün bilür hâlüm

Harâbât ehlinün hâlin yürü hammâr olandan sor

(TD, G:104/6, s. 248.)

Kısa boylu ve taç yapraklarının yere eğik olması, taç yapraklarının küçük ve kıvrımlı şekli, güzel kokulu olması, renkli görüntüsü, çiçeklerini ilkbaharda açması ve zor şartlara karşı dayanıklı olması özellikleri ile güzellik için prototip olarak kullanılan çiçeklerden biri de menekşedir. Bu özelliklerinden dolayı sevgilinin saç, kâkülü ve âşık için temel bir benzerlik ögesi olarak değerlendirilmesine sebep olmuştur. Şâir, menekşeyi hat, boy, saç ve zülf için bir teşbih unsuru olarak kullanır:

*Gâlip olmuş halka zevk-i seyr-i gül-şen gâlibâ
Çekmeğe halkı benefşe zülfünün kullâbı var*

(TD, G:102/5, s. 247.)

*Âbid-sıfat çekmekte gam olmuş benefşe kaddi ham
Gûyâ kılur ol pâk hem Zeyne'l-'Îbâd'a iktidâ*

(TD, K:9/18, s. 67.)

Yasemin; yumuşak dokulu, beyaz ve sarı çiçekli, güzel kokulu ve tırmanıcı özellikleriyle güzelliğin prototipi olarak dikkat çekmiştir. Bu bitkisel özellikleriyle bağlantılı olarak yaseminin şiirindeki temel işlevi, sevgili ve sevgilinin saç, yüzü, yanağı, sînesi, teni gibi uzuvlarıyla benzerlik ilişkisine dayanır(Tolasa 2001:479; Bayram, 2007: 214):

*Serv-kâmetler semen-ruhsârlar toprağıdur
Her semen kim açılıür her serv kim kâmet çeker*

(TD, G:110/6, s. 251.)

*Bülbül-i gam-zedeyem bağ-ı bahârum sensün
Dehen ü kadd u ruhun gonce vü serv ü semenüm*

(TD, G:206/6, s. 314.)

Klâsik şiirde gül, lâle, sümbül, menekşe ve nergis gibi güzellik için kullanılan prototiplerden biri de erguvandır. Şâirler, çok yaygın olmayan bu çiçeğe diğer çiçeklerden farklı bir anlam yüklememiştir. Hatta tamamen aynı tasavvurla baktıkları rahatlıkla söylenebilir. Ancak erguvân, gül ya da lâle kadar yaygın ve her yerde görülebilen bir çiçek/ağaç olmadığı için onunla ilgili tahayyül ve tasavvurlarda belli bir oranda sınırlılık göstermektedir. Gerçi klâsik şâirler için unsuru görmek çok da önemli değildir; onlar için önemli olan algılama, tasavvur ve tahayyül olduğu için, somut unsur öyle ya da böyle bir şekilde gerçekten soyutlanmış, olduğundan daha farklı bir hayalin çağrışımı için bir malzeme hâline gelmiş olacaktır. Erguvân ile sevgilinin yüzü ya da yanağı arasındaki ortak payda renktir. Kırmızıya yakın pembemsi rengeyle erguvân çiçeği sevgiliye ait dudak, yanak, yüz gibi güzellik unsurları başta olmak üzere birbirinden değişik ve zengin çağrışımlar bağlamında şiirde yerini almıştır. Sevgiliye ait güzellik unsurlarının en başında gelen yüz/yanak çoğunlukla güle, gül yaprağına ve lâleye benzetilirken, kimi şâirlerin söz konusu ilgilerin yanına erguvânı da ekledikleri görülür(Demirel 2009:995). Şâir, erguvan ile yanak arasında ilişki kurmakla beraber onu bir insan gibi düşünerek de şiirde kullanır:

*Erguvan dutdu piyâle nesteren doldurdu câm
Mutribâ çal nağme-i yâ eyyühe'l-müstağfirûn*

(TD, G:231/2, s. 329.)

Fuzûlî, şiir estetiğinde sevgilinin boyunu, boyunun düz ve kusursuz oluşunu anlatmak amacıyla “serv, gülbün nehl ve şimşad” prototiplerinden yararlanır. Ayrıca şâir; nahl, gülbün, servi ve şimşadın “elif” harfine benzerliğini de göz önünde bulundurarak Allah'ın birliğine de göndermede bulunur:

*Hevâ-yi ravza-i kûyun bahâr-i gül-şen-i cânım
Nihâl-i kâmetün servüm izârün yâsemînümdür
(TD, G:79/3, s. 234.)*

*Hansı bâğın var bir nahli kadün tek bâr-ver
Hansı nahlün hâsılı sîb-i zenahdânunca var
(TD, G:82, s. 236.)*

Sanatsal Yönü Olan Maddî Unsurlar

Fuzûlî, güzellik prototipleri olarak bitki, soyut varlıklar ve efsanevî kahramanların dışında insan yapımı olan somut objeleri de kullanarak güzelliği anlatır. Şâirin kullandığı bu prototipler içinde başat olanı “büt/put”tur. Fuzûlî’nin şiir estetiğinde heykel, put anlamına gelen ve daha çok kilise duvarlarını süsleyen tasvirleri karşılayan “büt, sanem ve nigâr” sevgilinin güzelliği için kullanılır ve sevgilinin bu tasvirler kadar güzel olduğu anlatılmak istenir (Pala 1995:98). Güzelliğin put, sanem ve nigâr ile anlatılmasının temel sebebi bu varlıkların güzel olmasından ve bu varlıkların ilah kabul edilip tapınmasından ileri gelmektedir. Ancak İbn Arabî düşüncesinde bu varlıklar, ilahî olan güzelliğin karşılığı olarak da kabul görmektedir ve ona göre ibadet edilen her varlıkta Allah’ın yüzü vardır (İbn Arabî 2013:55). İlk kez Endülüslü sûfî İbn Kasî tarafından ortaya atılan bu görüşe göre, Allah’ın isimleri sayısız olduğundan her ne ad verirsek verelim nihayetinde kastettiğimiz hep Allah’ın kendisidir. Bu düşünceye göre her insanın zihninde bir Tanrı tasavvuru olduğundan her insan, onu anlatırken kendi zihnindeki bu tasavvuru anlatır. Hatta pagan da olsalar insanlar, zahirî olarak zihinlerindeki Tanrı tasavvurunun şekil bulduğu bir puta tapıyorsa aslında batınî anlamda taptıkları Allah’ın kendisidir (Demirli 2013:143).

Bu anlayış önemli ölçüde Fuzûlî’de de kendini göstermiştir. Fuzûlî, güzelliği ilahî hakikatin eşyadaki tecellisi olarak ele alması, güzel olarak nitelenmiş her sembolik varlığın asıl olarak ilahî olana bir gönderme olduğunu gösterir. Bu anlamda güzele yapılan ibadet, zahiren şekle yapılmış gibi görünse de aslında öze, yani güzelliğe ve güzelliğin yegâne sahibi olan Allah’a yapılmış olur. Bu anlamda güzellik, insanı Allah’a ulaştıran bir araç olarak görülmüş, güzelliğe yapılan ibadetin de batınî olarak Allah’a yapıldığı anlamının doğmasına neden olmuştur. Fuzûlî, birçok şiirinde bu noktaya dikkat çekerek büt/put secdesinden bahseder:

*Büt-i nev-resüm namâza şeb ü rûz râgıb olmuş
Bu ne dindür Allah Allah büte secde vâcib olmuş
(TD, G:132/1, s. 265.)*

*Secdedür her kanda bir büt görsem âyînüm benüm
Hâh kâfir hâh mü’min dut budur dînüm benüm
(TD, G:207/1, s. 314.)*

Klâsik şiirde ve sûfî literatüründe put, birliğin mazharı ve sembolü olarak kullanılır. Şebüsterî küfrün de varlıkla olduğunu söyleyerek puta tapmayı birliğin kendisi olarak kabul eder. Ona göre putu yaratan da Allah olduğundan Allah’ın yarattığı her şey iyidir. Aslında burada tam olarak yapılan, varlığın kökenini metafizikî kökene indirgemek ve varlığın içerdiği tüm anlamın metafizikî kökenden başka bir şey olmadığını izah etmektir (İzutsu 2010:32). Bu

düşünceye göre önemli olan madde değil, manadır. Bu yüzden Şebüsterî, Müslümanın puta tapmanın manasının ne olduğunu bilseydi puttan yüz çevirmeyeceğini ve dinin puta tapmaktan ibaret olacağını anlayacağını söyler. Ona göre, gizli olan hakikat putta görünür. Çünkü putun suretini güzelleştiren ve onu süsleyen Allah'ın kendisidir(Şebüsterî 2011:167-168). Bu bağlamda Fuzûlî, Şebüsterî ile aynı görüşte olup putta tezahür eden güzelliği, ilahî güzelliğin bir parçası ve tecellisinden ibaret görür:

Her sanem mushaf-i hüsn-i Haka bir âyetdür

Mekteb-i ışkda her dil ana bir tıfl-i sebak

(TD, G:154/4, s. 281.)

Sana dirler büt-i Çin zülfüne zünnâr söylerler

Zihî îmânı yoklar küfr söylerler hatâ dirler

(TD, G:74/4, s. 231.)

Kozmik Unsurlar

Fuzûlî, tabiat unsurları gibi kozmik unsurları da güzel ve güzelliği anlatmak için bir prototip olarak kullanır. Parlaklıkları, ışık saçmaları hasebiyle güneş ve ay, güzelliğin prototipi olarak kullanılan kozmik unsurdur. Bu unsurların şiirsel anlatımda güzelliği ve güzelliğin kaynağını ifade etmesi için birer benzetme unsuru olarak kullanımı, Plotinos'un varlıkların mutlak olan Bir'den meydana geldiğini açıkladığı ve sudûr kuramını izahta kullandığı "güneş-ışık" imgesine çok benzer(Taşkent 2013:36). Şâirin kozmik unsurları güzelliğin anlatım aracı olarak kullanması, oldukça bilinçli bir çabadır ve muhtemelen bu hususta İbn Sînâ'nın kozmolojisinden etkilenmiştir. Zira İbn Sînâ estetiğinde ay-üstü varlıklar olarak ele alınan kozmolojik varlıklar, güzellikte mükemmelliğe, kusursuzluğa olan yakınlığından dolayı güzellik hiyerarşisinde mutlak güzelden sonra gelir ve ilahî güzelliğe en çok benzeyen ve değişmeyen güzellik olarak kabul edilir (Taşkent 2013:137). Şâirler, bu unsurları çeşitli söz oyunları, teşbihler ve istiareler aracılığıyla ilahî ve beşerî güzelliği anlatmaya çalışır. Fuzûlî, gözünde ulaşılmaz bir varlık olan sevgilinin güzelliğiyle göz kamaştırması ve yüreklerde yakıcı bir etki bırakması, âşığın sevgilinin güzelliğiyle aydınlanması ve tek olması, gibi özelliklerle güneş ve ayı ile bağdaştırır. Böylece şâir, güzelliği hem somutlar ve hem de çok etkili bir şekilde anlatmış olur.

Tek olması, büyüklüğü, bütün kâinata ısı ve ışığıyla hayat vermesi, göz alıcı parlaklığı, doğudan batıya devriyle kozmik ait unsurlar içinde "güneş" Fuzûlî'de en çok dikkati çeken cisimdir(Ay 2009:119). Güneş prototipi, ilahî güzelliğin parlaklığı, mükemmelliği ve tüm güzelliğin kaynağı olması yönüyle Fuzûlî tarafından güneşle bağdaştırılmıştır. Çünkü güneş de mükemmel, parlak ve tüm aydınlığın tek kaynağıdır. Güneşin bu özelliklerle güzelliğin bir prototipi olarak kullanılması İbn Sînâ'nın ilahî güzelliği anlatmak için kullandığı "güneş" imgesiyle aynı doğrultudadır. İbn Sînâ, ilahî güzelliğin parlaklığı ve ihtişamını, ona bakanın ya da idrak etmeye çalışanın gözlerinin kamaşıp dehşet içinde gözlerini kapamak zorunda kalışını güneş imgesi ile anlatır(Taşkent 2013:89).Şâirin en önemli güzellik prototipi olan güneş (şems, âfitâb, mihr, hurşîd); yukarıda izah ettiğimiz bütün yönleriyle güzellikle bağdaştırılır ve zengin bir anlatım aracına dönüşür.

Fuzûlî, en parlak cisim olması sebebiyle güneşi yıldızların hükümdarı olarak kabul etmiştir. Sevgili de tüm güzellerin şahı olması hasebiyle şâir, güzellik ve parlaklığı tüm varlıkların ondan alması, ışık kaynağı olması gibi özelliklerle sevgilinin güzelliği ile güneş arasında ilişki

kurarken güzellik ve parlaklık karşısında sönük kalan bir varlığı temsil ettiği için de sevgilinin güzelliği ile mukayese eder. Tasavvufta ise bir sembol olarak kullanılan güneş, uluhiyetin ortaya çıkış yeri ve noksanlıklardan münezze mukaddes özelliklerin çeşitlenmesini sağlayan tecellî nurudur (Cebecioğlu 2005:604). Fuzûlî, sevgili ile güneş arasında ilişki kurduğunda güneşin tasavvufî manasını da düşünerek kullanır. Çünkü güneş, İslâm ve diğer kültürlerde kozmolojinin merkezinde yer alan yıldızdır. Bu da güneş etrafında güçlü bir sembolizmin oluşmasına neden olmuştur. Seyyid Hüseyin Nasr'a göre, ışık kaynağının merkeze yerleştirmekle açıkça küllî aklın merkeziliğini sembolize etmektedir (Nasr 1982:83.) Şâirin Tanrı'yı ve güzelliğini ideal ve ruhanî terimlerle (güneş, nûr, ışık, aydınlık) ya da parlaklık gibi terimlerle benzerlikler kurarak anlatmaları, Ortaçağ estetik düşüncesinde de yer alan benzer ve ortak unsurlardır. Aslında bu kullanımın temelinde yer alan Eflâtûn ve Plotinos' un estetik görüşlerinin Ortaçağ estetiğine yansımalarının bir sonucudur. Bu kullanım, Fuzûlî estetiğinde de yer bularak ilahî güzelliğin mükemmelliği, ulaşılmazlığı ve tüm güzelliğin yegâne kaynağı olduğu düşüncesi, güneş üzerinden anlatılmıştır:

Şem'-i rûyun âftâb-ı âlem-ârâdur senün
Nûr-ı Hak hurşîd-i ruhsârunda peydâdur senün
 (TD, G:171/1, s. 292.)

Serverâ hakkâ ki hurşîd-i cemâlünden cüdâ
Ahter-i ikbâline yetmişdi Bağdâdun zevâl
 (TD, K:25/8, s. 116.)

Beni reşk odına pervâne tek ey şem' yandurma
Yeter hurşîd-i ruhsârun çerâğ-i bezm-i ağıâr it
 (TD, G:42/5, s. 208.)

Güzellik prototipi olan ay (mâh, kamer, mâh-ı tâbân) da Fuzûlî tarafından çok sık kullanılan kozmik bir prototiptir. Sevgilinin yüz güzelliği ile bütünleşen ay, güzelliğin parlaklık derecesini anlatmak ve geceleri gökyüzündeki en parlak gök cismi olup tüm dünyayı aydınlatması, karanlık içinde parlayan tek gök cismi olması gibi özelliklerle ele alınır. Tasavvufta ise ilahî tecellî nuru (Uludağ 1999:344), yüzde beliren ilahî güzellik şeklinde ele alınır. Fuzûlî, ayı hem tasavvufî anlamda hem de diğer anlamlarıyla güzellik ile bağdaştırarak zengin anlam çağrışımları yaratarak kullanmakla beraber "ay" daha çok beşerî olan güzelliği ifade eden bir prototip olarak şiirde yer alır.

Mihri gönlümde nihân olduğım ol mâh bilür
Kimse bilmez fukârâ sırrını ol şâh bilür
 (TD, G:89/1, s. 239.)

Ey Fuzûlî dūd-i âhum tîre eyler âlemi
Görmesem bir lâhza ol mâh-i melek-sîmâ yüzün
 (TD, G:224/7, s. 325.)

Hayrân-i mâh-i rûyun hurşîde mîhr salmaz
Müştâk-i tâk-i ebrun eksük bakar hilâle
 (TD, G:254/3, s. 343.)

SONUÇ:

Sonuç olarak Fuzûlî'nin estetiğinde güzellik, maddeci filozofların aksine doğrudan ele alınıp belli kıstaslar üzerinden işlenmediği gibi şâir, güzelliği bizzat tanımlama yoluna da gitmez. Şâir, idealist filozofların güzelliğe yüklediği anlamdan hareket ederek güzelliğin aşkın boyutuyla ilgilenir. Ancak aşkın olanın anlatılmasının yarattığı zorluğu şâir, aşabilmek amacıyla güzelliği en yetkin örnekleri üzerinden hareketle anlatma yoluna gider. Şâirin başvurduğu bu anlatım yolu, soyut ve anlatılması mümkün olmayan ilahi güzelliği okuyucuya aktarmaktır. Bu amaçla da tasavvufun tecelli düşüncesinden yararlanır. Zira tasavvufa göre tüm güzellikler Allah'ın cemal sıfatının bir tezahüründen ibarettir. Bu yüzden de şâir, ilahi olan güzelliği doğrudan anlatmak yerine genelde güzelliği kâmil bir şekilde ortaya koyacak görsel varlıklar, güzelliğiyle dillere destan olmuş şahıslar, soyut varlıklar ya da sanatsal yönü olan varlıklar üzerinden anlatma yoluna gider. Bu da şâirin şiirlerinde sıkça kullandığı gül, lale, servi, erguvan, gonca, semen; Leyla, Şirin, Azra, Yusuf; peri, büt, sanem gibi sözcüklerin anlamsız bir tekrar olmadığını, tüm bu kavramların güzelliği karşılamak için şâirin kullandığı prototip/arketip olup bu kullanımların insan zihninde anlamlanarak ilahi güzelliğin birer temsili haline almasını sağlar. Böylece güzelliği temsil eden her obje/prototip, zihin ve dil arasındaki ilişkinin en önemli unsuru olur ve Latîfî'nin de dikkat çektiği gibi, ilahi güzelliğin en kamil bir anlatım aracına dönüşür. Güzelliğin farklı obje ve olguların değişebilen ortak özelliklerini yansıtan temsil objeleri yardımıyla anlatılması, soyut ve insan idrakini aşan ilahi güzelliğin görünür kılması amaçlıdır. Bu da Fuzûlî'nin güzellik için kullandığı benzetilen unsur ile güzellik arasında kurulan özdeşliğin parçanın bütüne ait tüm anlamsal içerimleri kapsar hale getirir. Bu tarz bir kullanım, ilahi ya da beşeri olan güzelliğin kemâlini anlatacak sıfatlara gerek duyulmaksızın obje üzerinden güzellik kâmil bir şekilde anlatılması sağlanmış olur. Bu anlamda kullanılan prototipin asıl anlamı ve yarattığı anlam çağrışımları, asıl olarak tek bir varlığa işaret eder; ancak bunu geniş bir kültür birikimine sahip, hakikatin sırrına vakıf olan kimseler anlar.

SUMMARY

In the aesthetics of Fuzuli, the beauty itself is not explained as in the issue of what the beauty means, which is not directly handled and discussed. The poet employs the ways of telling the beauty through the most authentic examples, which are generally visual objects that absolutely reveal the beauty or those who are legendary in beauty with their beauty, the intangibles and artistic entities. The prototypes that the poet uses to bring honor to the beauty turn into the objects of representation that reflect the common characteristics of different objects and phenomena that gain meaning in the human mind. Therefore, the prototypes that represent the beauty become the most significant means of the relationship between mind and language. As a matter of fact, prototype gets a representation that will take the place of object beauty. Since the identification between the beauty and the analogy of the beauty that Fuzuli employs for the beauty harbouring all of the semantic inclusions belonging to the whole, the beauty is absolutely expressed through the object without the need of adjectives to describe the beauty of beauty. The mode of narration that is used by the poet is able to express the beauty by means of prototypes.

The ability of Fuzûlî to describe beauty in prototypes makes it possible to function in a functional way under the "beauty" category, a beautiful object that is similar or interrelated to

the movement of real world possessions. Especially the abstract beauty is reduced to a visible, perceptible object by the concrete prototype. The objects that satisfy beauty are coded into mental images in their minds. The beauty encoded in the images takes on a more comprehensive and even beautiful nature, apart from the daily and linguistic meanings of the objects. Hence, the classification and placement of the objects used to meet beauty in terms of similarity makes it easier to find an example in the human mind, especially of a very abstract beauty, such as divine beauty. Of course, each of the objects must have the necessary and sufficient conditions to be able to transform into a prototype that meets beauty. In general, these characteristics have been agreed upon by a particular society or culture and are the most important features distinguishing the object from other objects.

Mythological figures are generally used as the prototype of beauty in the works of Fuzuli. The poet chooses heroic heroes of legendary love heroes with a conscious preference and tells beauty through these. Because the most important feature of legendary individuals in terms of narration is that they are symbols and that mite-based consciousness does not deliberately distinguish between what they symbolized because there is no definite distinction between subjective and objective. Myths also serve as a means of telling things that are so complex and profound that they can not be expressed in philosophical abstractions and religion as well as pointing out things that are fictitious and fake. Myths, which is a form assimilated by reality, is poetic because it is a dynamic and vibrant symbol, and myth creates very rich associations of meaning through the symbol. Mythological personalities such as Leyla, Yusuf, Shirîn, Azrâ, Zuleyhâ are often used as beauty prototypes in the poetry aesthetic of Fuzûlî, because the myth symbol enriches the narration.

In Fuzûlî, as well as heroines, "angel, houri and fairy" known for their beauty are used as prototypes to express beauty with their beauty. These abstract beings have beautiful and superior qualities both in Islamic thought and in popular belief. This thought is introduced as the beauty which is considered as the beauty of over-the moon beings and closest to beauty perfection in the aesthetic of Ibn Sina. These beings are the most beautiful beings in terms of beauty as they are at the top of the beauty of the beauties and they are not the ugliness of these beings. Because the world over-the moon the evil, is the domain of metaphysical beings where ugliness does not actually exist. The below-moon world that begins in the sky where the earth is connected is an area where evil, ugliness is actually present. Therefore, when it is desired to describe the degree of beauty of classical poetry, it is told more about the supernatural beings (angel, houri, fairy, moon, sun).

In Fuzuli's poetic aesthetics, plants such as rose, tulip, jasmine, hyacinth, bud, violet, cypress, saplings are also included in the beauty prototypes. The poet has stylized these elements, which he has borrowed from reality, and transforms them into symbols of an abstract expression and association as much as possible, to describe the beauty of the lover or the divine beauty. The existence of this kind of approach to elements of naturalism comes from the natural viewpoint of the sources that it feeds. The world and everything in it is a manifestation of the divine, and it is the task of the artist to find the creative traces which manifest in creation.

Fuzûlî describes beauty as beauty prototypes by using concrete objects which are man-made, besides plants, abstract beings and legendary heroes. Among these prototypes used by poetry, the dominant one is "but/put" (idol). In Fuzuli's poetry aesthetic, sculpture is used for the beauty of the "put/idol, sanem/idol and nigar/picture" lover, who comes to the meaning of the idol and more ornaments the walls of the church, and it is desirable to tell that the lover is as beautiful as these depictions. The main reason why your beauty is described with put/idol,

sanem/idol and nigar/picture is that these beings are beautiful and that these beings are deified and worshiped. But in Ibn Arabi's thought, these beings are also accepted as the sanctity of divine beauty, and according to it, there is the face of Allah in every being worshiped. According to this opinion, first proposed by the Andalusian Sufi Ibn Qasî, for the first time, let us say whatever the names of Allah are, because there are innumerable names. According to this idea, every human being has a God in his mind, and every human being describes it, he describes it in his own mind.

Fuzûlî uses cosmic elements such as nature elements as a prototype to describe beauty. The luminosity is the cosmic element that is used as a prototype of the sun and the moon, the beauty, because of the light shouts. The use of these elements as a metaphor for expressing the beauty and source of beauty in poetic narration is very similar to the "sun-light" image that Plotinos explains that the beings come from the absolute One, and that he uses the theory of sudur. The use of the cosmic elements of poetry as a medium of expression as a means of expression is a very conscious effort and I think that this issue has been influenced by Ibn Sina's cosmology. Cosmological beings considered as supra-month beings in Ibn Sînâ esthetics come after beauty in hierarchy of beauty due to beauty perfection, closeness to perfection, and are regarded as the most resembling and unchanging beauty to divine beauty. The poets try to describe these elements through divine plays, similes and metaphors, describing divine and human beauty.

Results

At the end of the study the following results were obtained:

- In the aesthetics of Fuzûlî, beauty does not go directly to the way of describing beauty itself, as it is not handled directly by certain philosophers. The poet takes care of the transcendent dimension of beauty by acting in the sense that the idealistic philosophers put on the beauty.
- Even if the poet expresses the beauty of love, it is quite difficult to tell about this beauty. In order to overcome this difficulty, the poet goes to the way of telling the beauty through the most competent examples.
- The way of narration that poetry refers to is to convey to the reader the abstract and incontrovertible divine beauty. For this purpose, Sufism uses the manifestation of thought.
- The expression of poetry on prototypes is a mystic effect. According to sufi, all beauty is a manifestation of the feature of Allah. Therefore, instead of telling the divine beauty directly, the poet goes to the way of telling about the visual beings that generally reveal the beauty in a complete way, the people who are well-known with their beauty, the abstract ones or the beings with the artistic direction.
- In poems of poetry, he frequently used roses, tulips, cypresses, redbud, buds, wools; Leyla, Shirin, Azra, Yusuf; It is a prototype / archetype that all these concepts use poetry to satisfy the beauty of the words, such as fairy, icon, idol, and makes them usable in the human mind and become a representation of divine beauty.
- Every object / prototype that represents beauty in the poet's poetry becomes the most important element of the relationship between mind and language, and as Lat'fi'i takes note, it becomes a tool of expression of the divine beauty. The purpose of the beauty is to reveal the divine beauty that transcends the abstract and human understanding, with the help of representative objects that reflect the common characteristics of the different objects and phenomena.

- The identity between Fuzuli's beauty and analogy used for beauty encompasses all semantic inclusions of the piece that belongs to the whole. This kind of utterance provides a perfect representation of beauty over the object without the need for adjectives to describe the beauty of the divine or human beauty.
- The original meaning of the prototype used in this sense, and the connotations of meaning it creates, refers primarily to a single entity; but those who have a broad cultural background and who are sincere and are profound in the truth.

KAYNAKÇA

- AY, Ümran (2009), "Divan Şiirinde Güneşin Sevgili Tipine Yansıması Hakkında Bir Değerlendirme", İstanbul: *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 2.
- AYAN, Hüseyin (hızl), (2008), Fuzûlî Leylâ vü Mecnûn, (4. Baskı), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- AYVAZOĞLU, Beşir (1999), Aşk Estetiği, (5. Baskı), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- BAYOĞLU, Servet (hızl.), (1996), Fuzûlî Hadikâtü's-Su'adâ (2.Baskı), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- BAYRAM, Yavuz (2007), "Klâsik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4 Fall.
- CAHİZ (2000), Aşk ve Kadınlar Hakkında Risale/Aşk Risaleleri (çev. M. Fatih Birgül), (1. Baskı), Bursa: Sır Yayıncılık.
- CEBECİOĞLU, Ethem (2005), Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, (3. Baskı), İstanbul: Anka Yayınları.
- CORBİN, Henry (2013), Bir'le Bir Olmak –İbn Arabî Tasavvufunda Yaratıcı Muhayile- (çev. Zeynep Oktay), (1. Baskı), İstanbul: Pinhan Yayınları.
- COŞGUN, Şengül (2004), Kültürel İletişim Sürecinde Kalıp Düşüncelerin ve Önyargıların Rolü (Yayınlanmamış YL Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radya ve Televizyon Anabilim Dalı.
- ÇENGELCİ, Nilgül Banu (1996), Gelişimsel Olarak Kavram ve Kategori Yapılarının İncelenmesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DEMİREL, Şener (2009), "Divan Şiirine Erguvan", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/8 Fall.
- DEMİRLİ, Ekrem (2013), İbnü'l Arabî Metafiziği, (1. Baskı), İstanbul: Sufi Kitap.
- EREN, Abdullah (2010), "Hüsni ü Aşk'ta Gül Tasviri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research* Volume 3/11 Spring.
- FAHREDDİN-İ İRAKÎ (2011), Lemaât (çev. Ahmed Avni Konuk), (1. Baskı), İstanbul: İlk Harf Yayınları.
- GÜFTE, Hüseyin (2013), "Fuzûlî Divanı'nda Gül", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt:6, sayı:26, Bahar.
- IZUTSU, Toshihiko (2010), İslam Mistik Düşüncesi Üzerine Makaleler (çev. Ramazan Ertürk), (3. Baskı), İstanbul: AnkaYayınları.
- İBN ARABÎ (2013), Günümüz İnsanına Fusûsu'l-Hikem (Çev. Hamza Kılıç), (6. Baskı), İstanbul: İnsan Yayınları.
- İBN ARABÎ (2016), Nefsini Bilen Rabbini Bilir (tercüme ve şerh:M. Esad Erbilli), (5. Baskı), İstanbul: Hayy Kitap.
- İSEN, Mustafa (hızl), (1999), Latîfî Tezkiretü's-Şuarâ ve Tabsiratü'n-Nuzâma, (1. Baskı), Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARTAL, Ahmet (1998), Klâsik Türk Şiirinde Lâle, (1. Baskı), Ankara: Akçağ Yayınları.
- KOÇ, Turan (2012), Din Dili, (3. Baskı), İstanbul: İz Yayıncılık.
- LEAMAN, Oliver(2012), İslam Estetiğine Giriş, (çev. Nuh Yılmaz), (2. Baskı), İstanbul: Küre Yayınları.
- MAHMÛD-İ ŞEBÛSTERÎ (2011), Gülşen-i Râz (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), (1. Baskı), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- MEVLÂNÂ (2006), Fîhi Mâ-fih (çev. Meliha Ülker Anbarcioğlu), (1. Baskı), Konya: Konya ve Mülhakatı Eski Eserler Sevenler Derneği Yayını.
- NASIR, Seyyid Hüseyin (1982), İnsan ve Tabiat, (çev. Nabi Avcı), (1. Baskı), İstanbul: Yeryüzü Yayınları.
- ÖNAL, Sevda (2009), "Klâsik Türk Şiirinde Lâle ve Edebî Bir Tür Olarak Lâle Şiirleri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/2, Winter.
- ÖZERVARLI, M. Sait (2004), "İslam İnancında Melek", DİA, (ed. Komisyon), (1. Baskı), İstanbul:

Diyanet Vakfı Yayınları.

ÖZTEKİN, Ayşe (2011), "İbn Arabî'nin "Âyân-ı Sâbite"si ile Jung'un "Arketipler"i Üzerine Bir Değerlendirme", ANKARA: *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52 (1).

PALA, İskender (1995), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.

PARLATIR, İsmail (hızl.), (2012), *Fuzûlî Türkçe Divan*, (1. Baskı), Ankara: Akçağ Yayınları.

PEKER, Kemal (1960), *Sohbetü'l-Esmâr ve Fındık/Fuzûlî'nin Meyvelere Ait 405 Yıllık Mesnevisi*, (1. Baskı), İstanbul: Becid Basımevi.

PÜRCEVADÎ, Nasrullah (2005), "Hüsn ve Melahat (Hafız'ın Şiirlerindeki Güzellik Kavramı Üzerine Bir İnceleme)" (çev. Ahmet Tanyıldız), Isparta: *Arayışlar –İnsan Bilimleri Araştırmaları*, Yıl:7, Sayı:13.

SETTÂRÎ, Celâl (2010), *Züleyhâ'nın Aşk Derdi -Hz. Yusûf Kıssası-* (çev. Mehmet Kanar), (5. Baskı), İstanbul: İnsan Yayınları.

TARLAN, Ali Nihat (1998), *Fuzûlî Divanının Şerhi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

TAŞKENT, Ayşe (2013), *Güzelin Peşinde*, (1. Baskı), İstanbul: Klâsik Yayınları.

TOLASA, Harun (2001), *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara: Akçağ yayınları.

TONTA, Yaşar (2012), "*Bilgi Sınıflama, Bilgi Düzenleme ve Bilgi Erişim*" (Prof. Dr. K. Gülbün Baydur'a Armağan), (1. Baskı), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

ULUDAĞ, Süleyman (1999), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yayınları.

CEMAL SÜREYA ŞİİRİNDE İRONİ VE HUMOR'UN KULLANIM AMAÇLARI*

THE USAGE PURPOSES OF IRONY AND HUMOR IN CEMAL SÜREYA POETRY

Mustafa KARADENİZ **

Öz

İroni ve humor; şiiri bir dil işi, dilde yangınlar yaratmak sanatı olarak değerlendiren Cemal Süreya'nın temel anlatım stratejilerinden biridir. Süreya, ironiyi şiirdeki düşünce ve çağrışım zenginliğinden kaynaklanan ince bir alay, humoru da zekanın beklenmedik bir şekilde belirlediği incelikle düşünülmüş bir espri olarak tanımlar. Onun poetik yazılarındaki düşüncelerine bakınca bu kavramları üç temel amacı gerçekleştirmek için kullandığı söylenebilir: İlk amaç özgün, yoğun ve çarpıcı bir şiir dili üretebilmek; ikincisi yerleşik toplumsal değerleri eleştirmek; sonuncusu ise özel hayatında ve poetik çabasında yaşanan tıkanma ve bunalım durumlarıyla başa çıkmak. Teorik düzlemde ifade edilen bu amaçların muhtelif şiirler üzerinden şairin hayatının ve şiir estetiğinin bütün katmanlarına sızdığı görülür.

Bu çalışma, şiir türünün temel anlatım stratejilerinden biri olan ironi ve humorun Cemal Süreya'daki kullanım amaçlarını ve bu amaçların şiirlerinde ne derece karşılık bulabildiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Cemal Süreya, Şiir, İroni, humor.

Abstract

Irony and humor is one of the basic narrative strategies of Cemal Süreya who evaluates poetry as a work of language and to create fires on the language. Süreya describes irony as a subtle ridicule that arises from the richness of thought and connotation in poetry, and humor as a deliberate joke of the intelligence that unexpectedly reveals. Looking at his poetic writings, it can be said that he uses these concepts to accomplish three main purposes: to produce a unique, intense and striking language of poetry; the second is to criticize the established social values; the last is to cope with the occlusions and crises experienced in private life and poetry. It is seen that these aims expressed in the theoretical plane permeate all the layers of the poet's life and poetic aesthetic through various poems.

This study aims to reveal the purposes of irony and humor, one of the basic narrative strategies of poetry, in Cemal Süreya and the extent to which these aims can be found in his poetry.

Keywords

Cemal Süreya, Poetry, Irony, Humor.

* Bu makale, Prof. Dr. Songül TAŞ danışmanlığında hazırladığım Cemal Süreya'nın Şiir Estetiğinde Poetik Sadakat: Poetika ve Şiir Arasındaki Mütakabiliyet adlı doktora tezinden hareketle üretilmiştir

** Dr., Batman Üniversitesi, Bölümler Kordinatörlüğü, el-mek: gulderim@hotmail.com



GİRİŞ

Northrop Frye *Eleştirinin Anatomisi* adlı eserinde, bir edebî eserde söylenen şeyle, kastedilen şey arasında tür ve derece olarak hemen her zaman bir mesafe bulunduğunu, bu yüzden edebî yapının ironik bir temele dayandığını söyler (2015: 110). Frye'in bu tespiti, bir anlatım tekniği olarak ironinin ince alay içeren doğasına yönelik bir belirlemeden ziyade, edebî eserin metaforik bir dilsel yapılanmaya sahip olduğuna göndermede bulunur. Bu çerçevede Frye'in, ironinin göz ardı edilen anlamına ancak imada bulunduğu söylenebilir. Diğer taraftan Oğuz Cebeci, *Komik Edebi Türler* adlı çalışmasında, ironi ve metafor arasında benzerlikler kurar. Cebeci, Sokrates'in çirkin görünümü ve fakat bilge karakteri arasındaki tezaadın, temelini yüzeyle iç arasındaki ayırım ve gerilimin oluşturduğu ironi için bir çıkış noktası olduğunu belirtir (2008: 278). İroninin sahip olduğu bu özellikle metafor kavramı arasında paralellikler kuran Cebeci, iki anlatım tekniğinin de sözle anlam, yüzey ve derin yapı arasında bir farklılık temelinde geliştiğini belirtir. Ancak bununla birlikte, metafor ve ironinin “ters yöndeki eğilimleri temsil ettiği[ni]” (2008: 319) de dikkatlere sunar. Cebeci'ye göre bu ters yöndeki eğilimlerin temel farkı şudur: Metafor “görünenden daha çoğunu” bulmayı, ironi ise “görünenden azını” ortaya çıkarmayı amaçlar (2008: 319). Başka bir deyişle, ironide “olumsuzlama”; metaforda ise “keşfetme ve genişleme” eğilimi söz konusudur. Dolayısıyla “[m]etaforlar açıklamaya, açılmamaya ve aydınlatmaya yönelirken ve bu açıdan bir tür tanım oluştururken, ironi eleştirel bir yorum ve değerlendirme olarak görülebilir” (Cebeci 2008: 320).

Frye'in, edebî dilin sadece metaforik karakterine işaret etmek için kullandığı ironi, söz konusu Cemal Süreya olunca, Cebeci'nin işaret ettiği iki boyutu da yüklenir. Yani Cemal Süreya'nın şiir dili, aynı anda hem metaforik hem de ironik bir açılım sergiler. Süreya'nın imge merkezli bir şiir diline sahip olduğu, bu merkezin bir kanadını lirik ve erotik söylem tarzı oluşturuyorsa, diğer kanadını da ironi ve humordan kökenlenen bir dil ve söylem tarzının oluşturduğu, bu yaklaşımın farklı düzey ve kombinasyonlarla bir arada işlediği söylenebilir. Süreya yazı ve söyleşi/röportajlarının genelinde sıkça değindiği bu kavramları, “Can Yücel'in Şiirinde İroni” ve “Dinamit” adlı yazılar bağlamında doğrudan ve daha etraflıca ele alır.

1. Cemal Süreya'ya Göre İroni ve Humor

“Can Yücel'in Şiirinde İroni” yazısının girişinde ironi kavramını Türk şiir tarihi bağlamında ele alan Süreya, ironinin varlığını sanat ortamındaki düşünce düzeyinin olgunlaşmasına ve “*her türlü çağrışım örgüsünü kurmuş*” (2012: 139) olmasına bağlar. Bu varsayımdan yola çıkarak Türk şiirinin muhtelif dönemlerini ve şairlerini ironi bağlamında değerlendirir. Ona göre belli bir gelişme düzeyine ulaşmış divan şiirinde ironi vardır; fakat Tanzimat ve Servet-i Fünûn edebiyatları ironinin gelişebileceği bir düşünce iklimine sahip değildir. Bu doğrultuda Namık Kemal, Abdülhak Hâmid, Recaizade Mahmud Ekrem ve Servet-i Fünûncuların şiirlerinin ironik bir tavırdan ziyade ciddi bir tavrın ürünleri olduğunu belirtir. Servet-i Fünûn'dan sonraki şiirlerde görülen ironik davranışları ise “[t]aşlama düzeyinden çıkmamış, yerginin kanadı altından ayrılmamış, (...) daha çok ‘güldürü’ ögesinin çevresinde dön[en], [b]ir çeşit mizah için mizah çabası” (Süreya 2012: 140) olarak değerlendirir. Sonuç olarak Süreya, ironinin şiirimizde yüzyıllarca rastlansal bir tavır olarak kaldığını; gerçek anlamda yürürlüğe girmesinin ise ancak 1940'lardan sonra mümkün olduğunu düşünür.

“Dinamit” adlı yazı ise, metaforik başlığından itibaren humor kavramını açıklamaya ve tanımlamaya çalışır. Humoru dinamite benzeten Süreya, çağdaş şiirin ayırıcı bir özelliği olarak belirttiği “dilde büyük zekâ yangınları çıkarma[yı]” (2012: 195) humorun varlığına bağlar. Ona göre humor, “sanat yapıtındaki ince, seçkin espri[dir]”; “kaba güldürü ya da kara eğleni” değildir. Yani “hep beklenmedik bir yaratış içinde, bir sürpriz içinde gelen şey[dir]” (2012: 195); başka bir deyişle, zekânın sanatta belirme şekillerinden biridir.

Özetle, Süreya, ironiyi şiirdeki düşünce düzeyi ve çağrışım zenginliğinin sağladığı ince bir alay; humoru da zekânın şiir düzleminde ani ve şaşırtıcı bir şekilde ortaya çıktığı incelikle düşünülmüş bir espri olarak tanımlar. İroni ve humor kavramlarına ilişkin açıklamaları, Süreya'nın, şiirlerinde ironi ve humoru ne amaçla kullanmış olduğu sorusunu akla getirir. Soru, Cebeci'nin ironinin temel kullanım amaçlarına ilişkin söylediklerine başvurarak yanıtlanabilir.

2. İroni ve Humorun Süreya'daki Kullanım Amaçları

Oğuz Cebeci, ironinin genel olarak kabul gören üç kullanım amacından söz eder: “Buna göre, ironi öncelikle retoriğe ait bir araç olarak konuşmacının sözlerini kuvvetlendirmeye yarar. Bunun dışında, satire ait bir araç olarak bireysel ve toplumsal zaafı teşhir etmekte kullanılır. Üçüncü amaçsa, okuyucuya bazı konularla ilgili bir ‘farkındalık’ kazandırmaktır” (2008: 307).

Cebeci'nin açıklamalarına göre ironi kavramı, biri dil ve söylemin etkinliğini artırmak, diğeri eleştiri yapmak, sonuncusu da okurda farkındalık geliştirmek şeklinde üç amaca yönelik olarak kullanılmaktadır. Peki, Cemal Süreya bu amaçlardan hangisini veya hangilerini gözetmiştir? “Can Yücel’in Şiirinde İroni”, “Dinamit” yazılarına ve muhtelif söyleşi /röportajlarına göre, Cemal Süreya'nın ironi ve humor kavramlarını daha çok ilk iki amacı gerçekleştirmek için kullandığı söylenebilir. İroniyi, düşünce ve çağrışım imkânlarını zenginleştiren; humoru da “dilde büyük zekâ yangınları çıkar[an]” (2012: 195) bir anlatım tekniği olarak değerlendirmesi, Süreya'nın bu iki kavramı temel olarak özgün, çarpıcı ve yoğun bir şiir dili yaratabilmek amacıyla kullandığını gösterir. Onun, ironi kavramını imge üretmek için uygun bir araç olarak görmesi de bu alımlama tarzına işaret eder: “İroni bende imge arayıcısı da galiba” (Oral 1990: 179). Süreya'nın ironi ve humoru kullanmasındaki ikinci amaç ise, yerleşik cinsel ahlakın ve toplumsal değerlerin eleştirilmesidir. Şiirlerinin hem dili hem de içeriği üzerinde önemli bir belirleyiciliğe sahip olan ironi ve humor, Süreya'nın şiirlerine kendi mizacının ve yaşantısının doğal bir sonucu olarak girmiştir. Enver Ercan'la yapılan söyleşide “Humor ve erotizm, yaptığımı ben hiç farkına varmadan sinmiş iki nitelik. Hayatımın ve okuduklarımın yansuları demek bunlar.” (Süreya 2013: 120) sözleri bu yorumu yapmayı olanaklı kılar. Cebeci'nin işaret ettiği üçüncü amacın, yani okurda herhangi bir konuyla ilgili olarak farkındalık yaratmanın ise Süreya'nın poetik görüşleri ve şiirleri nezdinde doğrudan bir karşılığı olduğu söylenemez. Süreya'nın gerek poetik metinlerinde şiire doğrudan veya dolaylı şekilde didaktik amaç yükleyen bir beyanına rastlanmaması gerekse şiirlerinin sahip olduğu dil ve anlatım özellikleri bu yargıyı destekler. Bununla birlikte, Süreya'da ironi ve humor kullanımı konusunda Cebeci'nin işaret ettiği amaçların dışında bir amaçtan daha söz etmek gerekir. Süreya için ironi ve humor, aynı zamanda, özel yaşamında ve sanatsal çabasında yaşadığı bunalım ve tıkanma durumlarını aşmak için yöneldiği bir çıkış yolu da olur. Süreya'nın ironi ve humorla ilgili düşünce ve tanımlamalarına, bunları şiirlerinde hangi saiklerle kullanmış olduğuna işaret ettikten sonra, bu anlatım tekniklerinin şiir pratiğine nasıl ve ne derece yansıtıldığına bakılabilir.

3. İroni ve Humurun Şiir Pratiğindeki İzdüşümleri

Üvercinka'daki ilk şiirlerde ağırlığını hissettiren lirik ve erotik dil, kitabın sekizinci şiiri olan "Dalga"da ironi ve humora yaslanan bir dil tutumuna evrilmeye başlar. Dil ve söylem boyutunda bir değişim söz konusu olsa bile, bu durum lirik ve erotik söylemi ortadan kaldırmaz. Aksine, ironik ve alaycı dilin devreye sokulduğu toplumsal ve ahlaki eleştirinin odak nesnesi konumunda bulunmaya devam eder.

"Dalga", adından başlayarak ironi ve humor temel anlatım tavrını belirlediği bir şiirdir. İlhamını Van Gogh'un *Gemiciler* tablosundan ve şairin lirik duyarlılığından alan şiir, muhtemelen, anımsamaların ve yaşanmakta olan anların bir aradalığıyla oluşturulmuştur. Dış gerçekliğe yönelik gözlemlerin ve hatırlamaların her dördünlüğün sonunda "ha ha ha" ünleleriyle sonlanması şairin hayat karşısındaki ironik tavrını vurgular. Şiirin son dördünlüğünde ironik söylem doruğa ulaşır:

*"İki gemiciyken Van Gogh'dan aşırılmış
Bir kadının yüzü kaçıyordu yetişemedim
Ben ömrümde aşk nedir bilmedim
Süheyla'yı saymazsak ha ha ha."* (s. 18)¹

"Kanto" şiirinde ise lirik söyleyiş humorla iç içe geçerek toplumsal duyarlığa ve şairin bireysel tarihine ulanır. Şiir, karşı cinse yönelik sevgi ve adanmışlık duygularının ifadesi olan şu dizelerle başlar:

*"Ben nerde bir çift göz gördümse
Tuttum onu güzelce sana tamamladım
Sen binlerce yaşayışın diye yaptım bunu
Bir bunun için yaptım"* (s. 19)

Bu kaygan lirizm, şiirin ikinci kıtasında aniden toplumsal düzene yönelik bir eleştiriyi yürürlüğe sokar:

*"Ben nereye gittimse bütün zulumlardı
Bütün açlıklardı kavgaları gördüğüm
Kötülüklerin büsbütün egemen olduğu
Namussuz bir çağ bu biliyorsun"* (s. 19)

Ancak çok geçmeden şiirin yüklendiği bu toplumsal tavır, üçüncü kıtanın girişinde "Sen belki de bir resimsin ne haber" dizesiyle bu kez ironik bir düzleme kayar. Bu dil ve söylem kaymaları, Süreya'nın şiirlerinin temel karakteristiklerinden biridir ve onun şiir dilindeki ironi ve humorun da bariz yansımasıdır (İlhan 2010: 546). Dahası bu tavrın, şairin ruhsal durumuna ve bölünmüş zihinsel yapısına ışık tuttuğunu da söylemek mümkündür. Şiirlerindeki lirik ve ironik tutumun bu değişken ağırlığını doğrudan bireysel yaşantısındaki duygusal ve ruhsal değişimlere bağlaması bu yargıya gerekçe oluşturur: "*Tuhaf şey, özgürlük ve kendine güven hep lirizme, sıkıntı ve bunalım ise hep humora atmış beni. Oysa tersi olmalı gibi geliyor değil mi? Belki de humor zayıf yanımın yansıması*" (Süreya 2013: 118-119).

Bu satırlardan anlaşıldığı kadarıyla, humor ve bağlam içinde adını telaffuz etmese de ironi, Süreya için yaşama katlanmanın, yaşam içinde beliren kişisel ve şiirsel bunalımla baş etmenin bir aracı olarak görülmektedir. Süreya, her ne kadar, ironi ve humor kavramlarına sıkıntı ve bunalım anlarında başvurmasını tuhaf karşılasa da Soren Kierkegaard bu yönelimi, insanın

¹ Şiirlerden yapılacak bu ve bundan sonraki alıntılar toplu şiirlerin şu baskısından: Süreya, Cemal (2007), *Sevda Sözleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

bunalımdan çıkmak ve görece bir güvenlik duygusuna kavuşabilmek için başvurduğu temel bir arınma stratejisi olarak değerlendirir. Kierkegaard'a göre insan, "çok bunaldığı zaman kendisini kaldırıp ironi okyanusunun derinliklerine at[ar]", ruhsal bir sağalma yaşadktan sonra da "orada kalmayıp sağlıkla, mutlulukla ve hafiflikle tekrar dışarı çık[ar]" (2009: 363); bu durum ona kuvvet ve dayanıklılık kazandırır. Özel yaşamında meydana gelen gelişmelerin şiirlerine çok yoğun bir şekilde yansıdığı göz önüne alındığında, Süreya'da ironi ve humordan liriğe doğru meydana gelen söylem kaymalarının temelinde Kierkegaard'ın işaret ettiği bu arınma tavrının yattığı yorumu yapılabilir.

Cebeci de Kierkegaard'ın sözlerine paralel şekilde, ironinin "insanoğlunun içinde yaşadığı evrenin çelişkilerine, açmazlarına ve kendi güçsüzlüğüne yönelik tepkisinden kaynaklandığını" (2008: 286) söyler ve bu yargısını şöyle destekler: "Yalnız ve çaresiz insan, içinde bulunduğu koşulların farkındadır; ancak dünyayı ironik bir perspektiften görerek, kendisini bu durumun yarattığı kederden bir ölçüde uzaklaştırabilirdiği zaman, ne tam katıldığı, ne de tam uzaklaştığı bu hayata sakin bir gözle bakabilir" (2008: 286).

Bu bağlamda gerçeküstücülüğün de bir anlatım tekniği olarak humora, benzer bir işlev yüklediği söylenebilir. Gerçeküstücüler için de humorun insanı acılarla harcanmaktan koruyan yüksek bir değeri vardır. Humor, aynı zamanda "başkaldırma düşüncesinin, toplumsal ön-yargılara boyun eğmeyi reddetmenin değişik bir yolla anlatılmasıdır. (...) Humour umutsuzluğun maskesidir" (Hilâv vd. 1962: 32).

Süreya da içinde bulunduğu toplumsal veya bireysel koşulların kendisi üzerinde yarattığı ruhsal ve düşünsel basınçtan kurtulabilmek için birçok şiirinde ironi ve humoru sınıfsal bir eleştiri yapmanın temel yordamı olarak kullanır. Söz gelimi "İngiliz" şiirinde anlatıcı özne, adından da anlaşılacağı gibi, zengin sınıfa mensup insanların rağbet ettiği bir eğlence mekânına dair gözlemlerden yola çıkarak bu sınıf insanının yaşam tarzına yönelik eleştiriyi, ironik bir anlatıma başvurarak şöyle aktarır:

"İngilizde bol gelimli bir bay şarkı söylüyor
Elbet söyleyecek yok bir de söylemesin mi
Gözleri yüzünün تنها bir köşesine çekilmiş
Üstelik şarkının hakkını iyi veriyor" (s. 20)

Anlatıcı özne, bu sınıf insanının "bol gelirinden" kaynaklı bayağılığını bir sahne tasarımı üzerinden aktarır. Bir restoran ya da meyhane olduğu tahmin edilebilecek bu mekânda, rahatlığın ve teklifsizce hareket etmenin temel ölçütü "bol gelimli" olmaktır. Eğer zenginseniz, demek ister gibidir anlatıcı özne, "elbet" şarkı söylemek de sizin hakkınızdır, sarhoş olmak da eğlenmeyi bilmek de. Bunu en iyi şekilde yapabilmek de ancak bu sınıf insanına vergidir: "Üstelik şarkının hakkını iyi veriyor". Tüm bu manzara ironik bir dille anlatılır. Bayağılık zaten iyi bir şeymiş ve bir hakmış gibi yansıtılır. Böylece çok ince bir ironi için kapı aralanır. "Bol gelimli bayın" şarkının hakkını iyi verdiğinden söz edilir; ama kastedilenin çok kötü ve bayağı bir ses ve yorumlama tarzı olduğu anlaşılır. Başka bir deyişle şiire hâkim dil ve söylem tarzı, "görünenden azını" ortaya çıkarmak, bir "olumsuzlama" yapmak, dolayısıyla ironik söylemi devreye sokmak için kullanılır. Dörtlükte, deyim yerindeyse, düz anlamın belini kıran, onu ters istikamete çeviren, şiire ironiyi davet eden kilit ifade, "Elbet söyleyecek yok bir de söylemesin mi" dizesidir. Bu dizeyle beraber, öncesinde ve sonrasında dile getirilenlerin işaret ettiği anlam tamamen değişir. Sözle anlam arasındaki mesafe, bu dizeyle birlikte artar; ironi, hâkim söylem tarzı hâline gelir. Takip eden dörtlükte ifade edilenler, anlatıcı öznenin, bu sınıf insanının yaşam tarzından ve bayağılığından kurtulmak için erotik etkinliğe sığındığına işaret eder.

Ortam değişikliğiyle beraber, şiire hâkim anlatım tarzı da değişir; ironik dil, erotik etkinliğin doğasına birden uyum sağlar; gürültüsü diner, sakinleşir ve karanlığı örtünür:

*“Ben soluğu Meryem’in sokağında alıyorum
Meryem’in diyorsam, Kolay Meryem’in, usullacık Meryem’in
Karanlık bastırılmış üstümüzü külliyetli miktarda
Alçak sesle konuşuyoruz korkudan değil”* (s. 20)

Sınıf farkının ironik bir dille odağa alındığı şiirlerden biri de “Hamza Süiti” dir. Daha adıyla bile ironik bir durumu yansıtacağını duyuran bu şiirde, “Sıfırıncı katta Cihangir’deki/ Şehrin altında, şarkıların altında, ayranların” (s. 28) dizelerinden, Cihangir’de bir apartmanın kapıcı dairesinde oturduğu anlaşılan “küçük insanlar”ın –Hamza ve eşi Leyla’nın- “yarım somun sahibi” olabilmek için verdiği yaşama uğraşısıyla, “üst kattakiler”in zevk ve eğlenceye ayarlı yaşamları arasındaki tezat ironik bir anlatımla dile getirilir. Hamza ve karısının yaşadığı sefalet ve sınıf farkı, mekân üzerinden ironiyle dile getirilir; kapıcı dairesi bir süite benzetilir. Hamza ve karısı Leyla’nın yoksulluğu, masanın üzerinde duran yamru yumru ve “basbayağı” bir sürahi kadar gerçek olsa da onların, bu durumu “Afrikası uzun gecelerde” sevişerek aşmaya çalıştığı sezdirilir:

*“Sürahinin en yamru yumru yerinde
Hamza’nın karısı bir Hamza iki.
Sürahi, basbayağı sürahi, masanın üstünde
Sıfırıncı katta Cihangir’deki
Şehrin altında, şarkıların altında, ayranların.
Yarım kafiyenin hatırı için
Akşam akşam yarım somun sahibi
Hamza’nın karısı bir Hamza iki.
Leyla’nın kaşları geldi oturdu karşıma
Hamza’nın karısı Leylâ, Hamza Leylâ.
Başladı Afrikası uzun bir gece
Afrika dediğin bir garip kıta-
Geceler yukarda telcek-bulutcak
Böyle gecelerde yatan yatana
Sıfırıncı katta Cihangir’deki
Hamza’nın karısı Leylâ, Hamza Leylâ”* (s. 28)

Beni Öp Sonra Doğur Beni kitabında yer alan “Onlar İçin Minibüs Şarkısı” şiiri de burjuva yaşam tarzına yönelik incelikli bir eleştiridir. Bütünüyle humora ve ironik bir dile yaslanan bu şiirde Süreya, yine, kentli orta sınıfın yaşama tarzını ve ahlakını hedef tahtasına oturtur. Şiirde ironik tutumu oluşturan temel yaklaşım, anlatıcı öznenin kendisine dayatılan “kültürel değerlere yabancılaşma[sı] ve bu kültürel değerlere eleştirel bakma[sıdır]” (Derviş 2013: 22). Süreya’nın birçok şiirinde takındığı bu ironik tutum, “Onlar İçin Minibüs Şarkısı”nın ilk dizelerinden itibaren eleştirel bakışı üretir:

*“Eşyanın konumunu biçimini rengini almışlardır
Koltuğa oturdular mı koltuğun boyuna eklenir boyları
Pat pat pat diye gülerler bir motosiklet neşesiyle
Ama zariftirler de bir bisiklet kazasında ölmeyi akıl edecek kadar,”*(s. 130)

İnsanın nesneleştiği, duyguların ve jestlerin mekanikleştiği iğreti bir topluluğun eleştirisi keskin bir mizah anlayışı ve dille yapılır. Şiirin her biriminde bu dil ve söylem tarzı hâkimdir. Metin Celâl, bu şiirin ironik bir yaklaşımla Türkiye'nin röntgenini çektiğini ifade eder:

Üvercinka'dan sonra geriye çekilmeye başlayan ince alay bu şiirlerde doruk noktasına ulaşır. Toplumsal eleştirisini günlük konuşma diliyle, neşeyle, espriyle yapar. Sözün ve dilin belini kırar. Türkiye'nin sosyal yapısı üzerine savlar ileri sürer. Göndermelerin kimlere yapıldığı ayırılmazsa şiir daha da farklı bir boyuta ulaşır. Ama o günlerin moda eğilimlerine kapılmaz, slogan atmaz, imgeden kaçmaz, yazdığına şiir olmasına önem verir. Toplumsal görev için şiiri feda etmez (Celâl 2008: 274).

Oğuz Demiralp de şiirin "alafranga burjuvaziyi hedef alan eşsiz bir toplumsal taşlama parçası" (2014: 282) olduğunu belirtir. Şiirin her biriminde burjuva düşünüş ve ahlakının bir yönünden söz edilir. Şiirde eleştiri konusu olanlar, anlatıcı öznenin nezdinde şöyle bir topluluk olarak belirir: Her şeyden önce, "Ulusçudurlar bunun kanıtı olarak viskiyi kâseyle içerler/Ama batılıdırlar da lahmacuna havyar sürecek kadar" (s. 130). Bu insanlar, ölümlerinin aile albümlerinden toplumbilim kuralları çıkaracak kadar düşünürdüler. İçlerindeki engin sevgi insanları atlayarak hayvanlara yönelmiştir. Eleştiri bu sınıfın diline de yönelir: "Sorulardan korkarlar;/yine de yanıtları hazırdir her şeye:/...dığı gibi, ...mekle birlikte, ...na karşın (s. 131) dizeleriyle bu sınıf insanının kaynağını yaşamdan almayan kitabi/yapay dilini, ironik bir tavırla eleştirir.

"Üvercinka" şiirinin şu dizelerinde ise ironik söylem, hem burjuva yaşam tarzını hem de geleneksel ahlak kurallarını eleştirmek için kullanılır:

*"Aydınca düşünmeyi iyi biliyorsun eksik olma
Yatakta yatmayı bildiğin kadar
Sayın Tanrıya kalırsa seninle yatmak günah, daha neler" (s. 38)*

Üç birimden oluşan "Üçgenler" şiirinde anlatıcı, yaşama uğraşı içindeki muhtelif insanların yoksulluğunu, çaresizliğini ve düşkünlüğünü ironiye yaslanarak dile getirmeye devam eder. Geometrik bir şekil olan ve ideali, dirlik-düzen gibi anlamları ihtiva ettiği söylenebilecek üçgen, adaletsiz ve acımasız bir düzen içinde yoğrulmuş insanın gerçeğine izafe edilir. Bu gerçeğin haksızlık, adaletsizlik ve yoksunluk neticesinde idealden ne kadar uzak olduğu, çeşitli durumlar üzerinden üçgen istiaresiyle verilmeye çalışılır. Bu durumları çarpıcı bir şekilde anlatmak için ironiye yaslanır. Söz gelimi, ilk birimde Ali isimli birinden söz edilir. Onun yaşadığı yoksulluk, mağduriyet ve ihanet üzerinden beliren durum, Öklid'in muntazam ve ideali temsil eden üçgenleriyle kıyaslanır; aradaki uçurum ironik bir dille ifade edilir:

*"Ali'nin üçgenidir bu çizdiğim
Nerde Öklid'in üçgenleri bu nerde
Na şunlar üç açısı üçü de yoksul
Biri sıfırın altında sekiz derece
Birine atan atmış tekmeyi işi yaş
Biri sizden bir sigara istiyor
Sadece bir sigara ne sandınız
Ne şu
Ne bu
Sadece bir sigara istiyor tüttürsün
Nerde Öklid'in üçgenleri bu nerde" (s. 22)*

Kıyaslanmanın nesnelere biri olarak Öklid'in üçgenlerinin seçilmesi, aslında, zaten başlı başına bir "durum ironisi" yaratır. Ama anlatıcı bununla yetinmez; çeşitli ifadeler yoluyla,

ironiyi söylem düzleminde de hâkim kılmaya çalışır. Başka bir deyişle, bu şiirde dil, sadece ironik durumu aktarmak için değil ironi yaratmak için de kullanılır. Söz konusu olan kendisi de ironik bir dildir (Bergson 2011: 63). Bu paralelde, Ali'nin yaşamını şekillendiren durumlar, idealle kıyaslanır, aradaki uçurum ironiyle ifade edilir. "Nerde Öklid'in üçgenleri bu nerde/Na şunlar üç açısı üçü de yoksul" (s. 22) dizelerinde kullanılan "Nerde ... bu nerde" ve "Na şunlar" gibi ifadeler, ironik anlatımı söylem boyutuyla da devreye sokan kilit sözcüklerdir. Dolayısıyla bu sözcükleri, buldukları bağlam içinden çekip çıkarmak, ironik anlatımı büyük ölçüde zaafa uğratacaktır. Şiirde amaçlanan anlatım tarzının oluşturulmasında sözcüklerin sahip olduğu bu temel işlev, Süreya'nın poetik metinlerinde sıkça vurguladığı "Şiirin birimi sözcüklerdir. Şair sözcüklere dayanarak yazar." (2012: 352) belirlemesinin pratikte ziyadesiyle karşılık bulduğuna işaret eder.

Şiirin ikinci ve üçüncü birimlerinde de aynı üslup ve söylem tarzı yürürlüktedir. Yoksulluk içindeki bir kadının -Süheyla'nın- durumu yamuk bir üçgene benzetilir: "Bir kenarını yamuk çizmişler Üsküdar'a gidiyor" (s. 22). Süheyla'nın, yoksulluktan ileri gelen düşkünlüğü ve insanlarla düşüp kalkması, üçgenin istendiği takdirde her akşam rastlanabilecek bir kenarı olarak alabildiğine ironik bir benzeşim üzerinden anlatılır. Süheyla'nın "Kendi kendine yetmeyen zavallı bir üçgen" (s. 22) oluşu ironiyle dile getirilir. Şiirin son biriminde ise, içinde bulunduğu sefaletin farkında olmayan, üstelik kurumlanıp kibirlenen insanların durumu, bu sefer dik üçgen üzerinden dile getirilir. İroniyi kuran temel ifade de bunun dile getirilmesi olur:

"Bir de dik açısı var ama ne dik aç
En ufak tepeleri o yaratmış sanırsınız" (s. 22)

Göçebe kitabında ağırlığı *Üvercinka*'dakine nazaran enikonu azalan ironi ve humor, "Cellat Havası" şiirinin temel anlatım tekniğini oluşturur. Şiirde tarihî, dinî ve edebî şahsiyetlerden hareketle insanın insana kıydığı durumların bir dökümü yapılır. Beş birimden oluşan şiirin her biriminde bir ölüm aracından ve onunla ilişkili figürden bahsedilir. Ancak bu anlatım giyotin, kurşun, elektrik sandalyesi, balta ve darağacı gibi ölüm araçlarına "Mösyö", "Sinyor", "Mister", "Herr" "Efendi" gibi saygın ünvanların atfedilmesiyle ironik bir dile yaslandığını işaret eder (Doğan 2007: 233). Anlatıcı, insanın insana bile isteye yaptığı bu kötülüğün tuhaflığına işaret etmek için ölüm araçlarını ünvanlar yoluyla özneleştirirken bu araçların kurbanı olan insanları ise nesneleştirir. Özneye nesnenin yer değiştirdiği bu durum üzerinden, insanın Hâbil ile Kâbil olayından bugüne kadar süregelen öldürme, can alma isteği ve pratiği evrensel bir şuarsuzluk alâmeti olarak değerlendirilir. Şiirde adı geçen ölüm araçlarına, farklı dil ve kültürlerle ait ünvanların atfedilmesi, öldürme eyleminin bu genelliğine/evrenselliğine işaret etmek için olmalıdır. Metinler arası göndermeler ve farklı şahıslara telmihlerle gelişen şiirin şu biriminde ironik söylem, öldürme eylemindeki gayriinsaniliğe olduğu kadar sürekliliğe ve ortaklığa da vurgu yapar:

"Sıçrayan kan selamlarıdır
Kaabil'e Ezra Paund'a
Parantez içinde Raskolnikov'a
Kelle bir şey anlamadan
Emirler veredursun ayaklara
İşini bitirmiştir Herr Balta" (s. 56)

Bu örnekler, Cemal Süreya'nın şiirlerinde ironi ve humorun toplumsal ve ahlaki eleştiri yapmak için yoğun şekilde kullanılan bir anlatım tekniği olduğunu gösterir. Ama bu kullanımın kimi şiirlerde meslekî, siyasal ve bürokratik alanlara kadar uzandığını da söylemek gerekir.

İki dizeden oluşan "Teknokratlar" şiirinde Süreya, çeşitli meslek adlarının taşıdığı gösterişe karşın, özündeki bozulmayı, niteliksizliği kendi döneminin mimar ve mühendisleriyle Mimar Sinan'ı bir arada anarak eleştirir. Eleştiriye ironik bir düzleme taşıyan unsur, kullanılan sözcükler kadar, bunların kullanılma biçimidir de. Bu iki meslek adının önünde kullanılan "yüksek" sıfatına karşın, yapılan işin niteliksizliğini, bayağılığını anlatmak için Mimar Sinan gibi bir dehaya telmihte bulunur. "Bir sen kaldın alçak mimar ey Sinan Usta!" dizesiyle Mimar Sinan'a atfedilen "alçak" sıfatıyla zamane mühendis ve mimarlarının kullandığı "yüksek" sıfatının anlamlarını ironik bir biçimde ters yüz eder. Sözcükleri anlam kaymasına uğratan ve ironiyi devreye sokan durum, söyleyiş tarzı olduğu kadar sözcüklerin birlikte kullanıldığı diğer sözcüklerdir. Anlatıcı, "alçak" sözcüğünü Mimar Sinan'ın sıfatı olarak kullanıp sözcüğün olumsuz anlamını, bir bakıma, Mimar Sinan adının ağırlığıyla dönüşüme uğratar. Buna bağlı olarak zıt anlamlı sözcüğün (yüksek) de içeriği dönüşür. İroni meydana getiren durum da tam olarak budur: Söylenenle kastedilen arasında zıtlık yaratmak. Bu yolla, "görünenden azını" ortaya çıkarıp anlatılan durumun içeriğini "olumsuzlamak" (Cebeci 2008: 320) ve eleştiriye zemin hazırlamak. Ama anlatıcı, Mimar Sinan'a yönelik kullanılan "ey" seslenmesi ile ironik anlatım potansiyelini bir nebze de olsa zedeler. Çünkü böylesi bir hitap yoluyla, Mimar Sinan'ın büyüklüğü imlenmiş olur. Şiirde birbiriyle zıtlık arz eden "bütün-bir", "yüksek-alçak" gibi sözcükler arasındaki gerilim de ironinin oluşumuna katkıda bulunur:

"Bütün mimarlar yüksek, mühendisler de
Bir sen kaldın alçak mimar ey Sinan Usta!" (s. 134)

"Yüksek" Mimar ve mühendislere yönelik bu ironik eleştiri, "Oteller Hanlar Hamamlar İçin Sürekli Şiir" de mimari yapılara yönelir. Ankara'nın düzensiz, çirkin ve aşırı yapılaşma sonucu aldığı tekdüze görünüm ve ticarethânedden ibaret bir kente dönüşmesi,

"Ankara Ankara
Bir kent değil burası, bir acenta dizisi,
Bir işhanı, bir umumi mümessillik belki,
Büyük mağazalar, bahçeliğe özenen süpermarketler
Tutulmamak üzere verilmiş bir söz gibi." (s. 163)

dizeleriyle ironik bir biçimde eleştirilir. Mimari yapıların çirkinliği ve iğretiliği sıra dışı bağdaştırmalara benzetilir. Söz gelimi çağdaş caminin minareleri, birer önyargı gibi uzar. Opera binası, içine dikiş gereçleri doldurulmuş, ağırlıksız bir keman kutusu gibidir. Sayıları giderek artan bankalar, camdan metalden bir melodika ordusuna benzetilerek yol açtıkları gürültü patırtının rahatsızlığına işaret edilir. Tüm bu rastgele ve dengesiz yapılaşmanın seyri, Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun şiirine telmihle ifade edilir: "Dol (An)kara bakır dol!" (s. 163). Şiirdeki resmî ve özel yapılar üzerinden siyaset ve sermaye arasındaki çıkar temelli ilişki de eleştirilir:

"Büyük Millet Meclisini hiç gözden kaçırmamakta
O nereye giderse peşini bırakmayan Ankara Oteli" (s. 163)

İçerdiği humor, şiirin kendisince doğrudan ima edilir: "İş Bankası (...) kendine özgü bir humour'la süz[er]/Şimdi biraz daha aşağıda kalmış Anıt-Kabir'i" (s. 164). Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında devlet güdümündeki sermayenin, 1980'lere gelindiğinde tersine bir seyir izlemesi humorla dile getirilir. Şiir, anlatıcı öznenin Ankara'nın otoriter, bürokratik yapısına ve ticaret hayatına yönelik eleştirel gözlemlerine dayanır. Bu gözlemlerin aktarımında kullanılan temel anlatım tarzı ironi ve humordur. Bununla birlikte şiirde, anlatıcı öznenin bir sıkıntıyı yüklenerek bu gözlemleri yaptığını da kaydetmek gerekir. İroni ve humorla yüklü bu dil ve anlatımın ara ara lirik bir tona kaydığı ve sevilen kadından ayrı oluşun yarattığı sıkıntıya

ulandığı görülür. “Cemal Süreya, bu bürokrasi kentini hem bozulan mimarisi[ni] hem de özlediği / hayalini kurduğu kadını hatırlayarak duyumsar” (Kanter 2013: 218). Bu noktada, Cemal Süreya’nın ironi ve humora başvurma amaçlarından biri tekrar açığa çıkmış olur. Süreya için ironi ve humor yaşanan sıkıntı ve bunalım durumlarını aşmak için kullanılan bir araçtı. Şöyle diyordu Süreya: “Tuhaf şey, özgürlük ve kendine güven hep lirizme, sıkıntı ve bunalım ise hep humora atmış beni” (2013: 118). Bu şiirde de ironi ve humora bu ölçüde başvurulmasını, bu sıkıntı ve bunalımda aramak yanlış olmayacaktır. Çünkü şiirin muhtelif birimlerinde anlatıcı, içindeki sıkıntıyı açığa çıkaran ifadeler kullanır. “Oteller Hanlar Hamamlar İçin Sürekli Şiir”in III. bölümünde anlatıcı, şehre içini dökerek sıkıntısını açığa çıkarır:

“Biliyor musun başkentim nedense
Birbirimizden çekiniyoruz ikimiz de,
Sen yaşlarına hiç yaşlanmaz oldun
Ben acılarıma yeterince.” (s. 166)

Şiirin IV. bölümünde ise, yine ironik bir tonla ama bu sefer kendisine seslenerek Ankara’ya ilişkin gözlem ve eleştirilerin, kullanılan ironi ve humorun asıl nedenine doğrudan işaret eder:

“-Şair arkadaş,
Bir derdin mi var
Bir şeyler mi çıkarmak istiyorsun derdinden
Ankara’ya gelmelisin.” (s. 168)

Sahip olduğu bu dil ve anlatım özelliği, “Oteller Hanlar Hamamlar İçin Sürekli Şiir” dizi şiirine, Süreya’nın ironi ve humoru kullanma amaçlarının üçünü de yansıtan bir nitelik kazandırır.

Görülebileceği gibi ironi ve humor, Süreya’nın şiirlerinde başvurduğu en temel dil ve anlatım tarzıdır. İşaret edilen şiirlerin yanı sıra “Ğ Vitamini” şiirinde ulusalcılığa, “Adı İlhan Berk Olan Şiir”de Türkiye’deki eleştiri anlayışına, “Kısa Türkiye Tarihi” dizi şiirlerinde Türkiye toplumunda meydana gelen siyasal, sosyal ve kültürel durumlara ve hatta “Üstü Kalsın”da ölüme yönelik alaycı ve esprili eleştirelilik, ironi ve humordan beslenen bu anlatım tutumunun Süreya’nın hayatının ve şiirinin bütün katmanlarına sızdığını gösterir. Hilmi Yavuz’un bir söyleşi kapsamında Süreya’ya ilişkin söyledikleri, anlatılmak istenen durumu özetler niteliktedir: “Cemal Süreya’da şiir ironidir. Başat düzeyi, ironidir. Cemal’in şiirinde, tipik olduğu için Cemal Süreya’yı örnek gösteriyorum. Bak, Cemal’in şiirinde bütün düzeyler ve katmanlar ironinin içinden verilir” (Ercan 1994: 115).

SONUÇ

Cemal Süreya’ya yönelik değerlendirmelerin odak noktalarından birini, şiirlerinin sahip olduğu lirik-erotik bir dil ve anlatım tutumu oluşturur. Kendisi de söyleşi/röportajlarında bu durumu doğrudan dile getirir. Şairin şiir dilinin diğer kanadını ise ironi ve humora dayanan dil ve söylem tarzı oluşturur. Süreya, bu kavramlara dair görüşlerini “Can Yücel’in Şiirinde İroni” ve “Dinamit” adlı yazılar bağlamında müstakil ve ayrıntılı şekilde dile getirir. O, ironiyi şiirdeki düşünce düzeyi ve çağrışım zenginliğinden kaynaklanan ince bir alay; humoru da zekanın şiir düzleminde ani ve şaşırtıcı bir şekilde belirlediği incelikle düşünülmüş bir espri olarak tanımlar.

Cemal Süreya ironi ve humor kavramlarını şiirlerinde üç amacı gerçekleştirmek için kullanır. Ironiyi, düşünce ve çağrışım imkânlarını zenginleştiren; humoru da dilde her türlü yerleşik uygulamaları aşan bir zekâ eğilimini yürülüğe koyan bir anlatım tekniği olarak değerlendirmesi, onun bu kavramlara özgün, çarpıcı ve yoğun bir şiir dili üretebilmek için

başvurduğunu gösterir. İroni kavramının imge üretmek için uygun bir araç olarak görülmesi de bu yaklaşımı yansıtır. Süreya'nın ironi ve humoru kullanmasındaki ikinci amaç, yerleşik cinsel ahlakın ve toplumsal değerlerin eleştirilmesidir. Şiirlerinin dili, anlatımı ve içeriği üzerinde önemli bir belirleyiciliğe sahip olan bu anlatım teknikleri, Süreya'nın kendi mizacının ve yaşantısının doğal bir sonucu olarak şiirlerine yansır. İroni ve humor, Süreya'nın, yaşamında ve sanatsal çabasında yaşadığı bunalım ve tıkanma durumlarıyla başa çıkmak için yöneldiği bir çıkış yolu da olur.

"Dalga", "Kanto", "İngiliz", "Hamza Süiti", "Onlar İçin Minibüs Şarkısı", "Üçgenler", "Cellat Havası", "Teknokratlar", "Oteller Hanlar Hamamlar İçin Sürekli Şiir", "Ğ Vitamini", "Adı İlhan Berk Olan Şiir", "Kısa Türkiye Tarihi" ve "Üstü Kalsın" gibi şiirler dil ve anlatım özellikleriyle ironi ve humordan beslenir. Sonuç olarak ironi ve humorun, Süreya'nın hayatının ve şiirinin bütün katmanlarına sızdığını söylemek gerekir. Şiirlerinin dil, anlatım ve içerik katmanlarına hâkim olan ironi ve humorun, Süreya'nın mizacından ve yaşantısından önemli ölçüde beslendiği hem poetikası hem de şiirleri üzerinden izlenebilmektedir.

SUMMARY

Irony and humor are two of the basic narrative strategies of Cemal Süreya who evaluates poetry as a work of language and art to create fires on the language. Süreya makes a direct and detailed description of these concepts which are frequently mentioned in the writings and interviews in the context of "Irony in Can Yücel's Poem (Can Yücel'in Şiirinde İroni)" and "Dynamite (Dinamit)". In the article "Irony in the Poem of Can Yücel", he links the existence of irony to the maturity of the level of thought in the art environment and the establishment of all kinds of associations. Moving from this, he defines irony as a subtle ridicule arising from the richness of the underlying thought and connotation. Süreya indicates that irony remained a coincidental attitude in Turkish poetry for centuries and only it is used consciously after the 1940s. In the paper "Dynamite", he tries to explain and define the humor concept. Süreya who thinks humor is similar to dynamite, ties the existence of humor to "bring out the great intelligence fires on the language" which is a distinctive feature of contemporary poetry. According to him humor is an elaborately thought-provoking wit that intelligence has unexpectedly found in poetry; it is not farce or black humor.

According to his poetical writings, it can be said that Cemal Süreya used these concepts to realize three main purposes: The first goal is to produce a unique, intense and striking language of poetry. The use of Ironi as a narrative technique enriching the possibilities of thought and association; and humor as a narrative technique that emanates the great intelligence fires on the ground indicates that suggests that Süreya uses these two concepts primarily to create a unique, striking and intense poetic language. The fact that he sees the concept of irony as a suitable tool for producing images also marks this attitude. The second purpose of Süreya's use of irony and humor is to criticize established sexual morality and social values. His last goal in these narrative techniques is to deal with the occlusions and crises experienced in private life and poetry. Süreya finds it strange to apply irony and humor in times of distress and depression. Soren Kierkegaard, however, considers this orientation to be a basic remedial strategy that people resort to in order to get out of the crisis and to have a relative sense of security. Considering that he reflects intensely his developments in his private life on the poems, it can be considered that the attitude of this purification, which Kierkegaard pointed out, is the basis of the discourse shifts in Süreya towards humor and irony. Oğuz Cebeci also says that, in

parallel to the words of Kierkegaard, irony is the result of the contradictions of the universe inhabited by humankind, its dilemmas, and its reaction to its own weakness. In this regard, the surrealism movement also carries a similar function to irony and humor as a narrative technique. For surrealists, irony and humor have the qualities that protect the human from suffering.

Cemal Süreya's theoretically expressed aims penetrate all the layers of his life and poetic aesthetic through his various poems. From his first poems to the last, the irony and humorous existence is evident. For example, the "Wave (Dalga)" poem reflects the ironic attitude of the poet to life. The humor-irony combined with lyricism in the poem "Kanto" is attributed to the social sensitivity and individual history of the poet. These narrative techniques are used for social, class, professional, architectural and moral criticism in the poems "English (İngiliz)", "Hamza Suite (Hamza Süiti)", "Triangles (Üçgenler)", "The minibus song for them (Onlar İçin Minibüs Şarkısı)", "Executioner Mode (Cellat Havası)" and "Technocrats (Teknokratlar)". Nationalism is ironically approached in the poem "Vitamin Ğ (Ğ Vitamini)", while the sense of criticism in Turkey is approached with irony in the poem "The poem named İlhan Berk (Adı İlhan Berk Olan Şiir)". As well as, the sarcastic and witty criticism for political, social and cultural situations in Turkish society in "Short History of Turkey (Kısa Türkiye Tarihi)" series of poems an even for death in "Keep The Change (Üstü Kalsın)" shows that irony and humor infiltrates all the layers of Süreya's life and poetry.

KAYNAKÇA

- BERGSON, Henri (2011), *Gülme-Komiğin Anlamı üzerine Deneme*, (çev. Yaşar Avunç), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- CEBECİ, Oğuz (2008), *Komik Edebi Türler-Parodi, Satir ve İroni*, İstanbul: İthaki Yayınları.
- CELÂL, Metin (2008), "Cemal Süreya: 'Kişilikli Bir Şair'", *İkinci Yeni Şiir (Antoloji-Dosya)*, İstanbul: İkaros Yayınları, 269-276.
- DEMİRALP, Oğuz (2014), *Okuya Yaza Geçiyor Ömür Bitmiyor Kitap*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- DERVİŞ, Gökben (2013, Nisan), "'Tristram': Politik, Poetik, Estetik ve Etik Bir Şiir Tasarımı", *Varlık*: 13-23.
- DOĞAN, Mehmet (2007), *Cemal Süreya'nın Şiiri (Yapı, Tema, Anlatım)*, Ankara: Gazi Üniversitesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ERCAN, Enver (1994), *Şiir Uçar Söz Olur-Şairlerle Söyleşiler*, İstanbul: Yön Yayıncılık.
- FRYE, Northrop (2015), *Eleştirinin Anatomisi*, (çev. Hande Koçak), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- HİLÂV, Selahattin-vd. (1962), *Gerçeküstücülük (Surrealisme)*, İstanbul: de yayınevi.
- İLHAN, Nilüfer (2010), *Cemal Süreya (Hayatı, Edebî Fikirleri ve Şiiri)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- KANTER, Beyhan (2013), *Şiirsel Kimlikten Mekânsal Sınırlara-İkinci Yeni Şairlerinin Mekân Algısı*, İstanbul: Metamorfoz Yayıncılık.
- KARADENİZ, Mustafa (2015), *Cemal Süreya'nın Şiir Estetiğinde Poetik Sadakat: Poetika ve Şiir Arasındaki Mütakabiliyet*, Malatya: İnönü Üniversitesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- KIERKEGAARD, Soren (2009), *İroni Kavramı-Sokrates'e Yoğun Göndermelerle*, (çev. Sıla Okur), İstanbul: İmge Kitabevi.
- ORAL, Zeynep (1990), *Sözden Söze*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- SÜREYA, Cemal (2013), *"Güvercin Curnatası"*, (Konuşmalar, Soruşturma Yanıtları), (hzl. Nursel Duruel), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- SÜREYA, Cemal (2007), *Sevda Sözleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- SÜREYA, Cemal (2012), *Şapka Dolu Çiçekle*, (4. Baskı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

**TÜRKOLOJİNİN İKİ ÖNEMLİ İSMİ FRANZ TAESCHNER VE
FRANZ BABINGER'İN FERİDUN NAFİZ UZLUK'A
GÖNDERDİKLERİ MEKTUPLAR**

**THE LETTERS FROM TWO WELL-KNOWN TURKOLOGISTS
FRANZ TAESCHNER AND FRANZ BABINGER TO FERİDUN NAFİZ
UZLUK**

Bayram ÜREKLİ*

Öz

Bu kısa çalışmada meşhur iki Alman tarihçi ve şarkiyatçı olan Franz Taeschner ve Franz Babinger tarafından Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi hocası Feridun Nafiz Uzluk'a Almanya'nın Münster ve Münih şehirlerinden 1952 ile 1964 yılları arasında yazmış oldukları bazı mektuplar üzerinde durulacaktır. Mektuplardan anlaşıldığına göre bu ilim adamlarının birbirlerini tanıdıkları ve birbirlerinin ilmî çalışmalarını dikkatle takip ettikleri anlaşılmaktadır. Burada kısaca kişiler hakkında bilgi verildikten sonra mektuplar üzerinde durulacak ve ekte de mektupların el yazuları ve daktilo ile yazılmış metinleri verilecektir.

Anahtar Kelimeler

Mektup, Franz Taeschner, Franz Babinger, Feridun Nafiz Uzluk, Mevlânâ, Konya.

Abstract

In this short work, Some letters which Franz Taeschner and Franz Babinger, distinguished German historians and orientalists, wrote to Feridun Nafiz Uzluk, a professor in Ankara University Medical Faculty, from Munster and Munich 1952 to 1964 will be analyzed. It is understood from the letters that these scientists knew each other and follow each other's works. In this context, some information will be given about these scientists, and then copies of typed and hand-written documents will be attached.

Keywords

Letter, Franz Taeschner, Franz Babinger, Feridun Nafiz Uzluk, Mevlâna, Konya.

* Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, burekli@selcuk.edu.tr



Toplum içinde özellikle kendi branşlarında önemli yer edinmiş olan kişilerin yazmış olduğu eserleri gibi mektupları da sonrakilere tarafından ilgi ile takip edilmiştir. Çünkü bu mektuplarda eserlerinde olduğu gibi tarihî ve meslekî bilgileri yer almaktadır.

Mektup, sözlükte yazmak anlamındaki Arapça “ketb” kökünden türetilmiş mef’ûl vezninde “yazılmış” manasına gelmektedir. Arapçada “bilgilerin yazı ile aktarılması ve bilgileri içeren yazılı belge” manasında “risâle” kelimesinin kullanıldığı da görülmektedir (Bozkurt-Durmuş 2004:13-14). Diplomatik bakımdan ise iki memleket veya iki belde arasında şahısların iş, tebrik, teşekkür, taziye, tavsiye ve arz-ı muhabbet amaçlı birbirlerine gönderdikleri yazılara mektup denilmiştir (Kütükoğlu 1994: 221-222).

Zamanımıza ulaşan en eski mektupların milattan önce II. Binyılın başlarında yazıldığı bilinmekte, kutsal kitaplarda Eski Ahid, Yeni Ahid ve Kur’an’da mektuptan bahsedilmektedir (Kur’an 27/28-31; Bozkurt 2004: 13). Arap edebiyatında mektubun hitap edilen kişinin sosyal statüsüne uygun, tabii, yalın ve gereksiz ifadelerden arındırılmış olarak yazılması esas alınmıştır.

Batı’da XVI. Yüzyıldan itibaren tespit edilen özel mektuplar derlenip yayınlanmaya, XVIII. Asırdan sonra ise sanatkarların, siyaset adamlarının ve edebiyatçıların mektupları külliyat olarak neşredilmeye başlanmıştır (Okay 1994: 17).

Türk edebiyatında hâtırat gibi mektubun da edebî bir tür olmanın dışında birer belge değeri taşıdığı görülmektedir. Mektuplar tarihî, siyasî, ictimâî, askerî, dinî, felsefî konularda kişiler arası ilişkilere, dönemlerine, sanat eserlerinin ortaya çıkış safhalarında bilinmeyen hususlara ışık tutan önemli yazılı kaynaklardan biridir (Okay 1994: 17).

Bu makalede söz konusu olan mektupları yazarlardan biri Franz Taeschner’dir.

Franz Taeschner 1888 yılında Almanya’nın Bayern’in Bad Reichenhal kasabasında doğmuştur. Çocukluğu Berlin’de geçmiş, Münih, Bonn, Erlangen ve Kiel Üniversiteleri’nde doğu dilleri ve tarih alanında eğitim görmüştür. Arapça, Farsça, Türkçe öğrenmiş, Kiel Üniversitesi’nde felsefe dalında 1912’de doktorasını tamamlamıştır (Odabaşı 2008: 3). Daha sonra Paris ve Londra’da tahsiline devam etmiştir (Önder 1968: 261). Birinci Dünya Savaşı dolayısıyla 1915’te askere çağırılmış Bükreş ve sonra da Filistin cephelerinde Türk ordusunda bulunmuş ve tercümanlık yapmıştır. Filistin cephesi mağlubiyeti dolayısıyla İngilizlere Mısır’da esir olmuştur (Odabaşı 2008: 3) Savaşın sona ermesi ile 1919 yılında Almanya’ya dönmüş ve 1929 yılından itibaren Münster Üniversitesi’nde kürsüsüz profesör olarak, Ortadoğu ülkelerinin dili ve kültürü üzerine dersler vermiştir. 1935’te kürsülü ordinaryüs olmuş fakat bunu 1942’den itibaren kullanmıştır (Odabaşı 2008: 4). 1942-1945 yılları arasında bakanlık temsilcisi olarak dış işlerinde görev almıştır. Münster Üniversitesi’ndeki görevi ise 1956 yılına kadar sürmüştür (Önder 1968: 262; Odabaşı 2008: 4; Kissling 1968: 15). Bu sürede Farsça, Arapça, İslam Tarihi ve Türk Tarihi sahasında araştırmalar yapmış ve dersler vermiş ve 1956 yılında emekli olmuştur. Taeschner emekli olmadan önce 1955’te altı ay müddetince İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeniçağ Tarihi kürsüsünde dersler vermiştir (Odabaşı 2008: 4).¹

Taeschner’in Türkiye’ye ilk gelişi 1914 yılında gerçekleşmiş, daha sonra 1924 ve 1927 yıllarında bu seyahatini tekrarlamıştır. 1930-1931 yıllarında İstanbul, Kahire, Kudüs gezisine

¹ Odabaşı, Taeschner’in İ.Ü. Edebiyat Fakültesi’ndeki Sicil Dosyası no: 2164/25’deki bilgilere dayanarak 10.03.1955 – 10.06.1955 ile 01.08.1955 – 01.11.1955 tarihleri arasında bulunduğunu belirtmektedir.

çıkmıştır (Önder 1968: 262; Odabaşı 2008: 5). Taeschner 1951 yılında İstanbul'da tertip edilen "XXII. Beynelmül Müsteşrikler Kongresine" 1956'da "V. Türk Tarih Kongresine" 1959 yılında "Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresine", 1961'de "VI. Türk Tarih Kongresine" katılmıştır.

Taeschner, hayatının son zamanlarına kadar hep ilmi araştırmalarla meşgul olmuş, özellikle lisan bilgisi dolayısıyla Ortadoğu tarihi üzerinde yoğunlaşmıştır. 1953 yılında hanımının ölümünden sonra sağlığı yavaş yavaş bozulan Taeschner 11 Kasım 1967 yılında 79 yaşında Münster'de vefat etmiştir (Odabaşı 2008: 7; Önder 1968: 262).

Taeschner kendi dili Almanca'nın yanında, Türkçe, Arapça, Farsça ve İngilizceyi iyi bilmekte, Fransızca ve Latinceye de hakim bir kişidir. Onun inceleme alanı doğu medeniyetinin dil, sanat, toplumsal hayat, din, edebiyat, tarih konularındadır. O Türk musikisine de âşinâdır. Türkiye'den götürdüğü plakları da zevkle dinlemektedir (Önder 1968: 262).

Taeschner'in el yazma eserler üzerinde çalışmak için onları topladığı bilinmekte, nitekim 1970'te Leiden Üniversitesi'nin ondan aldığı yazmalar 143 adettir. Bunların bir kısmı kaybolursa da 126'sı mevcut olup, bunların 104'ü Türkçedir (Odabaşı 2008: 6). Onun çalışmaları içinde "Anadolu'nun tarihi yol ağı" gibi tarihi coğrafyaya ait eserlerinin² yanında Türk tarihinin kaynaklarından da neşirlerde bulunmuştur.³ Yine Anadolu ahilik kültürü ve fütüvvet teşkilatı üzerine yoğunlaştığı görülür.⁴ Onun yazdığı ansiklopedi maddeleri hariç kitap ve makalelerinin sayısı 140 civarındadır (Odabaşı 2008: 9, 73-79).

Franz Babinger ise, Almanya'nın Weiden şehrinde 1891 yılında doğdu. Üniversite eğitimini Münih Ludwig Maximilian Üniversitesi'nde yaptı. Felsefe Fakültesi'nde XVIII. Yüzyılda Doğu Araştırmalarına katkı (Gottlieb Siegfried Bayer 1694-1738) adlı tezi ile 1915'te doktora diploması aldı. Aynı yıl Türkiye'de bulunan Alman karargahına görevlendirildi. Bir müddet Çanakkale Savaşı'na iştirak etti. Savaştan sonra Almanya'ya döndü ve 1920'den sonra akademik çalışmalara yoğunlaştı (Eyice 1991: 390-392). Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin üzerine yaptığı çalışma ile 1921 yılında Berlin'de Doçent oldu.

Berlin Friedrich-Wilhelms Üniversitesi'nde 1924'te profesör oldu. 1934 yılına kadar burada çalışan Babinger bu yıldan sonra ünlü Tarihçi Nicolae Iorga'nın daveti ile Romanya'ya giderek Bükreş ve Yaş Üniversitelerinde ders verdi. 1948'de Münih Ludwig Maximilian Üniversitesi Felsefe Fakültesi Yakınoğu Tarih ve Medeniyeti ve Türkoloji Kürsüsü'nün başına geçti. Münih Üniversitesi'nden 1958 yılında emekli oldu. Davetli olarak Arnavutluk'ta Draç'a gitti. Draç'ta 23 Haziran 1967 yılında vefat etti, cenazesi Viyana'ya götürülerek yakılıp külleri Würzburg mezarlığına gömülmüştür. 1951 yılında altmışıncı doğum günü dolayısıyla J.H. Kissling ve A. Schmaus tarafından adına bir armağan kitap neşredilmiştir.⁵

Babinger'in Türk tarihi özellikle Osmanlı dönemi tarihi ve sanat tarihine dair bir hayli kitabı, makalesi ve ansiklopedi maddesi bulunmaktadır. XVIII. Yüzyılda İstanbul kitapçılığı, Simavna kadısıoğlu Şeyh Bedreddin, Mordtman'ın Anadolu'dan Çizgiler ve Seyahat Mektupları, Oruç Bey'in Tevârih-i Âl-i Osmân adlı eserinin neşri, Şeyh Bedreddin Menâkıbnâmesi gibi tarihe dair ondan fazla kitabı bulunmaktadır (Eyice 1991: 391).⁶ Fakat o asıl şöhretini Osmanlı tarihçileri

² Bk. Franz Taeschner, *Das Anatolische Wegenetz nach Osmanischen Quellen*, Mayer&Müller, Leipzig 1924.

³ Franz Taeschner, *Cihannüma Die Altosmanische chronik des Meolânâ Mehemed Neschrî*, C. I, Leipzig 1951.

⁴ Franz Taeschner, *Der Anatolische Dichter Nâsirî (Um 1300) Und Sein Futuvtvotnâme*, DMG, F.A. Brockhaus, Leipzig 1944.

⁵ Kitap, Serta Monacensia, Franz Babinger zum 15 Januar 1951, Leiden 1952 adıyla yayınlanmıştır.

⁶ Bu eserlerden bazıları: *Stambuler Buchwesen im 18. Jahrhundert*, Leipzig 1919; *Scheich Bedreddin der Sohn des Richters von Simaw*, Berlin 1921; *Die Frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch*, Hannover 1925; *Anatolische Skizzen und Reisebriefe von A.D. Mordtman*, Hannover 1925. Bk. Eyice, Babinger, Mad. s. 391

ve Fatih'e dair yazdığı kitapları ile sağlamıştır. Birincisi 370'ten fazla Osmanlı tarihçisini ele aldığı "*Die Geschichtsschreiber der Osmanen und Ihre Werke* Leipzig 1927" eseridir. Burada Osmanlı tarihine dair eser yazan müelliflerin hayatlarını, eserlerini, bu eserlerin el yazma metinlerinin bulunduğu kütüphaneleri vermeye çalışmıştır. Tenkid edilse de henüz daha iyisi yazılmadığı için kullanılmakta olan bu eser Coşkun Üçok tarafından "Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri" adıyla Türkçeye çevrilmiştir.⁷

Babinger'in yankı uyandıran ikinci eseri ise İstanbul'un fethinin 500. yıldönümü dolayısıyla yayınladığı "*Mehmed der Eroberer und Seine Zeit*, (München 1953)" daha sonra Fransızca ve İtalyancaya da çevrilen bu eserle ilgili Mihail Guboğlu, Halil İnalçık, Paul Wittek tarafından tenkid yazıları yayınlanmıştır (Eyice 1991: 391). Hayatı boyunca Türk tarihini araştırmasına rağmen Türkleri pek sevmediği açıktır. Yine de Babinger'in Osmanlı kroniklerini neşri, Alman seyahatnâmeleri üzerindeki çalışmalarıyla Türk tarihine hizmeti inkar edilemez. Onun İstanbul ve Osmanlı tarihiyle ilgili makalelerinin seksen üç tanesi Münih'te Güneydoğu Avrupa kurumu tarafından üç cilt halinde neşredilmiştir (Eyice 1991: 392).⁸

Feridun Nafiz Uzluk ise, 1902 yılında Konya'nın Ereğli kazasında doğdu. Annesi Mevlânâ soyundan (çelebi) olup, Mesnevîhan Sâlih Beyzâde Ali Çelebi'nin kızı Sıddıka Hanım'dır. Babası Yüzbaşı Ahmed Hamdi Bey'dir. Ahmed Hamdi Bey Feridun Nafiz iki yaşında iken Yemen cephesinde şehid olmuştur (Kazancıgil 2003: 65-89). Bunun üzerine annesi ve ağabeyi ile Konya'ya taşınan Feridun Nâfiz ilk tahsilini Tatbikat okulu'nda tamamlayıp, İttihat ve Terakkî İdâdi'sine devam etmiştir. Buradan mezun olan Feridun Nâfiz Haydarpaşa'daki İstanbul Tıp Fakültesi'ne girerek 1924 yılında buradan mezun olmuştur. Tıp Fakültesi'ne devam ettiği dönemde Üsküdar Mevlevîhânesi'nde kalmış ve Mevlevî Şeyhi Ahmet Remzi (Akyürek) Dede'nin yanında yetişmiştir. Burada Arapça ve Farsçayı iyi derecede öğrenme fırsatı bulmuş, aynı zamanda mesneviyi ve Mevlevî kültürünü pekiştirmiştir. Askerliğini yedek subay olarak Gülhane Tıp Akademisi'nde yaptıktan sonra Ordu'nun Mesudiye kazası hükümet tabipliğine 1925 yılında tayin edilmiştir. Üç yıl sonra Konya Memleket Hastanesi dahiliye asistanlığına atanmış, 1929 yılında Aksaray Merkez Sıtma Savaş tabipliğine geçerek burada üç yıl görev yapmıştır.

İhtisas yapmak gayesi ile 1932 yılında kendi imkanıyla Almanya'ya giderek Hamburg ve Münih Tıp Fakültesi Dahiliye Kliniğinde, ayrıca Hijyen Enstitüsü'nde ve Tropik Hastalıklar Enstitüsü'nde sıcak memleketler hastalıkları kursuna iştirak ederek belge almıştır. Uzluk 1935 yılında Türkiye'ye dönmüş, bir yıl Trakya'da salgın hastalıklar uzmanı olarak çalışmış sonra Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü'ne geçmiştir. 1946 yılında Ankara Üniversitesi Tıp Tarihi ve Deontoloji profesörlüğüne seçilmiş ve 1972 yılında emekli oluncaya kadar bu görevde kalmıştır (Kazancıgil 2003: 65-66).

Türk Tıp Tarihi Kurumu kurucu üyesi, Türkiye Anıtlar Derneği genel başkanı (1951-1974 arası) olan Feridun Nâfiz, Tıp tarihi, Mevlânâ, Mevlevîlik, Tasavvuf tarihi, Türk tarihi, Türk edebiyatı, Selçuklu tarihi alanlarında Türkiye'de ve yurtdışında Almanya, Hollanda, İngiltere, İran, Fransa gibi ülkelerde araştırmalar yapmıştır. Feridun Nafiz, Almanca, Arapça, Farsça ve İngilizce dillerine hakim olması dolayısıyla kongrelere katılmış, yurt içi ve yurt dışındaki pek

⁷ Bk. Franz Babinger (çeviren) Coşkun Üçok, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (Kültür Bakanlığı Yayınları), Ankara, 1982.

⁸ Daha fazla bilgi için bk. H.J. Kissling, "Franz Babinger (1891-1967)", *Süd-ost Forschungen*, XXVI (1967), s. 375-379; R. Ekrem Koçu, "Babinger Franz", *İstanbul Ansiklopedisi*, IV. s. 1773-1774; Mihail Guboğlu, "Franz Babinger" *Studia et acta Orientalia*, Bugarest, VII, 1968, s. 233-235.

çok ilim adamı ile irtibat kurarak bilimsel çalışmaları ve yayınları yakından takip etmiştir.⁹ 27 Eylül 1974 yılında vefat etmiş ve Konya Üçler Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Bizim burada ele aldığımız konu Franz Taeschner ve Franz Babinger'in Feridun Nâfiz Uzluk'a gönderdikleri mektuplardır.¹⁰ Bu mektuplar toplam dokuz adet olup, bunlardan beş tanesi Franz Taeschner'e, dört tanesi de Franz Babinger'e aittir. Ancak Uzluk'un cevabi mektupları hakkında bilgi sahibi değiliz.

Franz Taeschner'in yazmış olduğu mektuplardan ilki 28 Şubat 1952 tarihli olup, Almanya'nın Münster şehriden gönderilmiştir. O tarihte Feridun Nâfiz Uzluk Ankara Tıp Fakültesi'nde çalışmaktadır. Bu mektuptan anlaşıldığına göre iki bilim adamı daha önce tanışmakta ve mektuplaşmaktadırlar. Taeschner'in daha önce Feridun Nafiz'den istekleri olmuş, Feridun Bey de Konya şehrinin ve Mevlânâ Dergahı'nın planları olan bu isteği yerine getirmiştir. Taeschner'in bir isteği de bu planları kimin çizdiğini sormaktadır.

Feridun Nafiz'de Taeschner'in yayınlamış olduğu *Şâir Nâsirî ve Fütûvvetnamesi* ile ilgili çalışmasını istemektedir. Fakat Leipzig'te basılan kitabını Taeschner gönderemiyor. O'nun ifadesi ile "Almanya'nın Sovyet bölgesi içinde kalan Leipzig'de basıldığı için bu zamana kadar elde edemediğini ve bu zamanda "Türkiye'den kitap almanın Almanya'nın doğu bölgesinden almaktan daha kolay olduğunu" vurgulamaktadır. Yine Feridun Bey'in isteği olan bazı kitapları da belirtmektedir. Taeschner İstanbul'dan aldığı "Mevlevî peşrevi", "ince saz" gibi plakların kayıt numarasını da belirterek bunların gerçekten Mevlevî musikisi olup olmadıklarını sormaktadır ki buradan anlaşıldığına göre Taeschner Mevlevî müziği dinleyen ve takip eden birisidir.

İkinci mektup ise 16 Mayıs 1953 tarihli bir taziye mektubudur. Veled Çelebi İzbudak Bey'in vefatı dolayısıyla hem merhuma Allah'tan rahmet hem de dostlarına başsağlığı dilemektedir. Üçüncü mektubu 27 Haziran 1953'te yazmış olup çok kısa yine Veled Çelebi'nin vefatı ile ilgilidir. Dördüncü mektubu 6 Ağustos 1953 bir cevabi mektup olup, Feridun Bey'in göndermiş olduğu Veled Çelebi ile ilgili yazının yer aldığı Millet Dergisi'nin bir sayısı dolayısıyladır. Bu mektubunda cevabının gecikme ve Türkiye'ye gelemeyeceğinin sebebini kendisini çok etkileyen bir ölüm vak'asından dolayı olduğunu belirtiyor ki bu ölüm herhalde 1953 yılında hanımının vefatı olsa gerektir. Çünkü hanımının ölümünden sonra sahibi olduğu Kipfenberg şatosunda dinlenmeye çekilmiş ve sağlığı günden güne bozulmuştur. 24 Nisan 1954 tarihli son mektubunda ise Feridun Bey'in kendisinin kaleme aldığı iki kitabı göndermesine karşılık teşekkür mahiyetindedir.

Franz Babinger'in ise Feridun Nafiz Uzluk'a gönderdiği dört mektubu vardır. Mutlaka daha fazla mektup yazmış olmalı ama Uzluk'un arşivinde dört tanesi mevcuttur. Bu mektuplardan ilki 23 Nisan 1954 tarihli olup Münih'ten gönderilmiştir. O sırada Feridun Nafiz Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde çalışmaktadır.

Babinger mektubuna çok değerli meslektaşım diye başlıyor, yani Feridun Nafiz'i bir tabip değil tarihçi olarak tanımlıyor. Hemen arkasından konuya geçerek Feridun Nafiz'in gönderdiği iki yayını için teşekkür ediyor. Bu çalışmaların çok önemli olduğunu ve Feridun Nafiz'in

⁹ Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Arslan Terzioğlu, "Feridun Nâfiz Uzluk ve Mevlânâ Celâleddin Rûmi Araştırmalarına Katkılar", *X. Milli Mevlânâ Kongresi Tebliğler*, Konya 2003, C. II, s. 91-96; Aykut Kazancıgil, Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk (1902-1974) Hayatı, Çalışmaları, s. 65-89; Hasan Özönder, "Uzluk Feridun Nafiz", *TDVİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 257-258; Ali Temizel, "Bediü'z-zaman Furûzanfer'den F. Nafiz Uzluk'a Farsça Bir Mektup", *Uzluk Ailesi Armağanı*, Konya 2017, s. 159-179; Bayram Ürekli, "Zeki Velidî Togan'ın Feridun Nâfiz Uzluk'a Gönderdiği Mektuplar", *Uzluk Ailesi Armağanı*, Konya 2017, s. 141-154.

¹⁰ Bu söz konusu mektuplar Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırma Merkezi Uzluk Arşivi'nde bulunmaktadır.

uluslararası bilim câmiyasında değerli bir araştırmacı olarak tanındığını vurgulamaktadır. Bu yayınlardan birinin ismini de zikrediyor. Bu yayın Feridun Nafiz'in "*Hekimbaşı Mustafa Behçet, Zatı, Eserleri Hakkında Bilgi*" 20 resimle birlikte 136 sayfalık kitabıdır. Yine *Lady Montagu*'nun madalyonuna dair yayınından ve İngiltere'de ilgi uyandıracığından bahsediyor, herhalde Feridun Nafiz mektubunda bahsetmiş olmalı.

İstanbul Divan Yolu'ndaki buluşmasından ve sohbetlerinden sitayişle söz ediyor ki buradan anlaşıldığına göre bu iki ilim adamı birbirleri ile samimidirler.

İkinci mektup 14 Ağustos 1954 tarihli. Bu mektubunda Feridun Bey'in 5 Ağustos tarihli mektubunu aldığı belirterek, yine kendisine ulaşan "Seyfi Serâyî'nin Gülistan Tercümesi ile Süleyman Çelebi'nin Mevlid'i" için teşekkür ediyor. Yunanistan'a yapacağı seyahat dolayısıyla inceleyemediğini ancak bu iki eserin Osmanlı kültürü için anıtsal eserler olduğunu zikretmektedir.

Babinger'in üçüncü mektubu 4 Aralık 1963 tarihli olup, Münih'ten gönderilmiştir. Münih Üniversitesi'nden 1958 yılında emekli olduğu için mektubunda üniversitenin adresini yazmıyor. Feridun Bey'in kendisine gönderdiği iki ayrı basım için teşekkür ediyor fakat taahhüd ettiği bir çalışmayı yetiştirmek için okumaya zamanı olmadığını da belirtiyor. Bu çalışma için evden çıkmayıp gece geç vakitlere kadar çalıştığını da zikrediyor. Ama buna rağmen Feridun Bey'i orijinal konuları çalıştığı için kendi tarzında olduğunu da vurgulayarak takdir edip mektup yazmaya zaman ayırdığını ifade etmektedir.

Feridun Bey'in Türk Dili Araştırmaları Yıllığı dergisinde çıkan "Karamanoğulları hakkında İki Ağıt" ve "Ahmed Eflâki Dede"ye dair iki ayrı makalesini okuduğunu ve çok önemli bulduğunu belirtiyor.

Babinger kendisinin 15. Yüzyıl Karaman-eli hakkında uzun zamandır çalıştığını¹¹ "Kavala Kalesi" hakkında bir makale yazdığını ve daha önce Konya'ya geldiğinde bu kaleye yakın "Meldos" kalesinin nerede olduğunu tespit edemediğini belirtiyor.¹² Daha sonra valiye Türkçe mektup yazdığı halde cevap alamadığını ve Feridun Bey'den kendisine yardım etmesini talep etmektedir.

Babinger'in dördüncü mektubu 12 Ocak 1964 tarihli. 8 Ocak'ta kendisine gönderilen Feridun Bey'in mektubuna özel teşekkürle başlıyor. Hemen arkasından daha önce Feridun Bey'den istediği bilgiye geçerek Feridun Bey Meldos'un "Karaburga"¹³ olacağını belirtmiş olmalı ki, bunun mümkün olmadığını zikrediyor. Fakat "Burga" kelimesinin Haçlılarla alakasını belirterek Latince, İtalyanca, Fransızca, İngilizce ve İsveç-Danimarka'da bu kelimenin aldığı şekilleri yazmaktadır. Yine Şikârî tarihinde geçen "Meldos" kalesinin¹⁴

¹¹ F. Babinger, Zeki Oral tarafından Konya'da yayınlanan "Anıt" dergisi dolayısı ile Zeki Oral Bey'e 1949'da övgü dolu bir mektup göndererek, kendisinin Karaman Oğlu Mehmet Bey dönemi tarihi ile çalıştığını Anıt dergisindeki makalelerin çok önemli olduğunu belirtmektedir. Bk. Zeki Oral, "Anıt Dergisi Avrupa'da Nasıl Karşılındı" *Anıt*, S. 8, Eylül 1949, Konya, s. 2.

¹² F. Babinger, Kavala kalesi hakkında Der İslamda *Kavala (Anatolien)* adıyla kısa bir makale neşretmiştir. Bk. *Der Islam*, Volume 29 Issue 3, pages 301-302.

¹³ Karaburga, bugün halkın büyük Takkeli diye adlandırdığı Kavale Kalesi'nin kuzeybatısında bulunan ve onun da üzerinde bir Bizans kalesinin yer aldığı dağdır.

¹⁴ Meldos Hisarının tarihi bilgilere dayanarak F. Babinger o tarihte tahmin ettiği gibi, Konya-Beyşehir yolunun yaklaşık 60. km mesafesinde Bağrsak Boğazı mevkiinde yoldan iki km içerideki Balkayalar olduğu ileri sürülmektedir. Osmanlı dönemi 1583 tarihli tahrir defterinde de "Karye-i Hisar-ı Meldos tâbi-i Çemen-Eli" olarak zikredilmiştir. Bk. Mehmet Akif Erdoğan "Akşehir Sancağındaki Dirliklerin III. Murad Devrindeki Durumu ve 991/1583 Tarihli Akşehir Sancağı İcmal Defteri", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 1, Ankara, 1990, s. 148, 150. Ayrıca bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), TD 40, s. 723; BOA. TD 455, s. 540; BOA. TD 399 s. 392 ; Mehmet Akif Ceylan- Adnan Eskikurt , *Tarihi Coğrafya Açısından Myriokephalon Savaşı*, Konya, 2017 s. 15-23.

kalıntılarını merak ettiğini Konya'da bulunduğu sırada Balkaya'nın adını duyduğunu oranın Meldos¹⁵ olup olmadığını araştıramadığını belirterek, Feridun Bey'den bu konuda yardım istemekte ve kalbi teşekkür ve selamla mektubu bitirmektedir.

Sonuç olarak mektuplar edebî bir tür olmaktan ziyâde birer belge değeri taşıdıkları daha açık görülmekte dolayısıyla tarihi araştırmalarda önemli kaynaklardan birini teşkil etmektedir. Bu üç bilim adamından ikisinin gönderdiği bazı mektuplara sahibiz, bir gün Feridun Nâfiz Uzluk'un göndermiş olduğu mektuplar da ortaya çıkarsa işte o zaman bu dost bilim adamlarının düşüncelerini ve çalışmalarını daha yakından tanımış oluruz.

Summary

As well as their literary genre, the letters, such as the memoirs, in Turkish literature have characteristic of historical document because of their content. In terms of the subjects of military, political, social, historical, philosophical and cultural, letters are one of important written sources which shed light on the period when they belongs to. Here, it is focused on the letters written by Franz Taeschner and Franz Babinger, two German historians and orientalists, to Feridun Nafiz Uzluk.

Franz Taeschner took education at the important universities in Berlin, Munchen and Erlangen in Germany, learnt oriental languages such as Arabic, Turkish, and Persian and fulfilled his PhD work at Kiel University. In the course of the World War I, he performed in Turkish army as interpreter in the front of Bucharest and Palestine. After the returning to Germany, he gave lecture on the Islam and Islam history at the University of Munster, attended the congress in Turkey, focused on language, art, literature and especially history of Middle East communities in his academic studies. His studies on road system of Anatolia, issue of historical texts and especially Ahi culture and fütüvvet organisation (Turkish-Islamic guild) are remarkable.

Franz Babinger, completed his higher education at Munchen Ludwig Maximilian University. He received doctoral diploma with his work "A Contribution to Oriental Studies in the Eighteenth Century". He gave lecture at Berlin Friedrich Wilhems University and then universities of Bucharest and Yaş in Romania. Later, again turning to back Munchen he became the head of near east History and Civilization and Turcology in Munchen University.

Babinger published books, articles and encyclopaedia articles in related to Turkish history and especially Ottoman history and art. Most remarkable work of his is "Ottoman Historiographer and Their Works". As well as his Chronicle issues and Mehmet the Conqueror in related to Ottoman history, his 83 articles about Ottoman history were published in three encyclopaedia volume.

Feridun Nâfiz Uzluk is a professor of Medical History and Deontology. As well as the works in his own research field, he have works about Mevlâna, history of Mevlevîyeh, Islamic Sufism, Seljuks and Turkish literature thanks to his knowledge of Persian and Arabic.

We will focus the letters sent by Franz Taeschner and Franz Babinger to Feridun Nafiz Uzluk. Five of these letters belong to Franz Taeschner and of four to Franz Babinger.

¹⁵ F. Babinger makalesinde Karamanoğlu İbrahim Bey'in hayatı 4 ya da 5 Ağustos 1464'te Kawala ya da (Guwale) Kalesi'nde şehid olarak sona ermiştir. 1473'te Vicenzalı Gianmaria Angiolello Şehzade'nin cenaze alayı ile Meldos'tan ayrılarak Gevollo'yu sağda bırakarak iki günlük yürüyüş ile Akşehir'e ve oradan Kuzeye doğru seyahat etmiştir, demektir. Bk. Donado da Lezze, *Historia Turchesca*, hrsg. Von I. Ursu, Bucarest (Bükreş) 1910; *Ders Islam*, Volume 29, Issue 3, pages 301-302.

KAYNAKÇA

- BABİNGER, Franz (1959), "Kavala (Anatolien)" *Der Islam*, Volume 29 Issue 3, pages: 301-302.
- BABİNGER, Franz (1982), (çeviren) Coşkun Üçok, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (Kültür Bakanlığı Yayınları), Ankara.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tahrir Defteri (TD), 40, s. 723; TD 455, s. 540; TD 399, s. 392.
- BOZKURT, Nebi, İsmail Durmuş (2004), "Mektup", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara, s. 13-23.
- CEYLAN, Mehmet Akif, Adnan Eskikurt (2017), *Tarihi Coğrafya Açısından Myriokephalon Savaşı*, Konya.
- DONADO da Lezze (1910), *Historia Turchesca*, hrsg. Von I. Ursu, Bucarest (Bükreş).
- ERDOĞRU, Akif (1990), "Akşehir Sancağındaki Dirliklerin III. Murad Devrindeki Durumu ve 991/1583 Tarihli Akşehir Sancağı İcmal Defteri", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 1, Ankara, s. 127-162.
- EYİCE, Semavi (1991), "Babinger Franz" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, . 390-392.
- GUBOĞLU, Mihail (1968), "Franz Babinger" *Studia et acta Orientalia*, Bugarest, C. VII, s. 233-235.
- KAZANCIGİL, Aykut (2003), "Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk, (1902-1974) Hayatı, Çalışmaları", *X. Milli Mevlânâ Kongresi Tebliğler, (Feridun Nafiz Uzluk Armağanı)*, C. II, Konya, s. 65-89.
- KİSSLİNG, H.J. (1967), "Franz Babinger (1891-1967)", *Süd-ost Forschungen*, XXVI, s. 375-379.
- KİSSLİNG, H.J. (1968), *Franz Taeschner(1896-1967) zeitung der Morgenlaendische Gesellschaft*, C. 118, Wiesbaden.
- KOÇU, R. Ekrem (1958), "Babinger Franz", *İstanbul Ansiklopedisi*, C. IV. İstanbul, s. 1773-1774.
Kur'an, en-Neml 27/28-31.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. (1994), *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul, s. 221-222.
- ODABAŞI, Zehra (2008), *Franz Taeschner Hayatı ve Eserleri*, Ankara.
- OKAY, M. (2004), Orhan, "Mektup", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara, s. 13-23.
- ORAL, Zeki (1949), "Anıt Dergisi Avrupa'da Nasıl Karşılandı", *Anıt*, S. 8, Eylül, Konya, s. 2.
- ÖNDER, Mehmet (1968) "Franz Taeschner (8.9.1888 – 11.11.1967)", *Türk Kültürü*, S. 64, Ankara, s. 261-264.
- ÖZÖNDER, Hasan (2012), "Uzluk Feridun Nafiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul, s. 257-258.
- TAESCHNER, Franz (1924), *Das Anatolische Wegenetz nach Osmanischen Quellen*, Mayer&Müller, Leipzig.
- TAESCHNER, Franz (1944), *Der Anatolische Dichter Nâsirî (Um 1300) Und Sein Futuvvetnâme*, DMG, F.A. Brockhaus, Leipzig.
- TAESCHNER, Franz (1951), *Cihannüma Die Altosmanische chronik des Mevlânâ Mehemed Neschrî*, C. I, Leipzig.
- TEMİZEL, Ali (2017), "Bediü'z-zaman Furûzanfer'den F. Nafiz Uzluk'a Farsça Bir Mektup", *Uzluk Ailesi Armağanı*, Konya, s. 159-179.
- TERZİOĞLU, Arslan (2003), "Feridun Nâfiz Uzluk ve Mevlânâ Celâleddin Rûmi Araştırmalarına Katkılar", *X. Milli Mevlânâ Kongresi Tebliğler*, Konya, C. II, s. 91-96;
- ÜREKLİ, Bayram (2017), "Zeki Velidî Togan'ın Feridun Nâfiz Uzluk'a Gönderdiği Mektuplar", *Uzluk Ailesi Armağanı*, Konya, s. 141-154.

EKLER

1. MEKTUP

Prof. Dr. Franz Taeschner

(21a) Münster (Westf.) 28 Şubat 1952

Eichendorfstrasse 6

Sayın

Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk

Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü

Ankara

Çok değerli meslektaşım,

4 Şubat tarihli mektubunuz için, ama özellikle Konya'daki Mevlevî Dergâh'ının ve Konya şehrinin planlarını gönderdiğiniz için, kalpten teşekkürlerimi kabul edin. İkisi de benim için çok değerli. Bu konuda bir şeyler yayınlarsam tabii ki planları sizden elde ettiğimden bahsetmeyi ihmal etmeyeceğim. Mevlevî Dergâhının (planını) kimin yaptığını bilmeyi çok isterdim. Çünkü nede olsa bundanda bahsetmek gerekecek. Bu konudaki bildiriniz için çok müteşekkir olurum.

Anadolu Şâiri Nâsirî (1300ler civarı) ve (eseri) Fütüvetnamesi ile ilgili çalışmamın bir örneğini göndermek hususundaki sözümü henüz yerine getiremediğim için çok üzgünüm. Size gönderebileceğim bir nüshası bende de olmadığı için öncelikle Leipzig teki Brookhaus Yayınevinden ısmarlamalıyım. Ne yazıkki Leipzig Almanya'nın Sovyet Bölgesi içinde kaldığından bu zamana kadar kitabı elde etmek mümkün olmadı. Bugünlerde Türkiye'den ya da Amerika'dan kitap almak Almanya'nın DoğuBölgesi'nden almaktan daha kolay.

Enstitünüzün almak istediği her iki eseri (Hirsch ve J. Fischer) Harrassowitz Kitapevinden (Beethovenstr. 6a Wiesbaden) ısmarlamadım ve size önce fiyatı bildirmeleri gerektiğini yazdım.

Mümkünse cevaplamanız için size bir sorum daha var. İstanbul'dan ayrılmadan önce Gramofon plakları satan bir dükkâna Mevlevî-Müziği plakları sormuştum. Orada bana, bir tarafında "Mevlevî Peşrevi", "İnce Saz" şeklinde tanımlanan bir Orkestra parçası, diğer tarafında ise "Saba Taksimi, Nisfiya ile İhsan) şeklinde tanımlanan bir flüt (NEY) parçası olan (LA 202998, Odeon kayıt nolu) bir plak verildi. Acaba bu gerçekten Mevlevî müziğimi yoksa bir UYDURMA mı?

En iyi selam ve Saygılarımla

İMZA (FRANZ TAESCHNER)

2. MEKTUP

16 Mayıs 1953

Sayın Prof. Uzluk

Kısa süre önce gazetede Veled Çelebi İzbudak Bey'in vefat ettiğini okudum. Muhakkak yüce Celaleddin Rumi'nin geleneğini sürdüren sizler için bu ağır bir kayıptı. Size ve merhum için toplanmış olan arkadaşlarınıza en içten taziyelerimi sunmayı kaçırmak istemedim. Umarım tanrı ruhuna karşı merhametli olur. (Allah rahmet eylesin)

En iyi dilek ve Saygılarımla

İMZA (FRANZ TAESCHNER)

3. MEKTUP

Prof. Dr. Franz Taschner

(21a) Münster (Westf.)

27 Haziran 1953

Eichendorfstrasse 6

Sayın Prof. Uzluk

Aydın 11'ndeki yazınıza ilişkin teşekkürlerimi kabul edin.

Saygıdeğer üstadınız Veled Çelebi'nin vefatına ilişkin taziye yazımı, Türk Dili Dergisinin onun hatırasına ithaf edilen sayısında yayınlamak istiyorsanız buna bir itirazım olmaz.

Ne yazık ki niyetlendiğim gibi bu yıl Türkiye'ye gelemeyeceğim. Belki gelecek yıl olabilir.

En iyi selam ve Saygılarımla

İMZA (FRANZ TAESCHNER)

4. MEKTUP

Prof. Dr. Franz Taschner

(21a) Münster (Westf.)

6 Ağustos 1953

Eichendorfstrasse 6

Değerli Meslektaşım,

Bir süre önce bana içinde Veled Çelebi hakkında bir makalenizin bulunduğu "Millet" in (dergisinin) bir sayısını göndermişsiniz. Gönderiniz için en kalpten teşekkürlerimi kabul edin. Makaleyi büyük bir ilgi ile okudum. İçerisinde dostane olarak benden bahsetmişsiniz ki buna ancak ESTAĞFİRULLAH demem gerekir.

Beni çok etkileyen bir ölüm vakası nedeniyle son zamanlarda çok meşguldüm. Geciken

mektubum için sizden özür dilemek istiyorum.

Aynı sebepten dolayı daha önce niyetlendiğim şekilde Türkiye'ye seyahat etmem bu yılda mümkün olmayacak. Belki gelecek yıl mümkün olabilir.

En iyi selam ve Saygılarımla

İMZA (FRANZ TAESCHNER)

5. MEKTUP

Münster, 24.4.1954

Değerli Meslektaşım,

Mustafa Behçet ve Ipecacuanha (altınkökü) hakkındaki (her iki) eserlerinizi gönderdiğiniz için teşekkürlerimi kabul edin. Bu yıl içinde tekrar Türkiye'ye gelmeyi umuyorum.

Saygılarımla

İMZA (FRANZ TAESCHNER)

1. MEKTUP

Prof. Dr. Franz Babinger

Münih 19, 23 Nisan 1954

DachauerStr. 140.c

Çok değerli meslektaşım,

Biraz önce, yeni ve çok ilginç iki yayınınız elime ulaştı ve bunlar için size en içten teşekkürlerimi ifade etmekte acele ediyorum. Bu mükemmel çalışmalarınız, özellikle de şahsının uluslararası değeri nedeniyle bütün dünyada ilgi uyandıracak olan Mustafa Behçet hakkındaki çalışmanız için, sizi tebrik ediyorum. Bunun en azından bir özeti yayınlanmalı.

Lady Montagu'nun madalyonu çok kayda değer! Onu nerede buldunuz ve yayınladınız?

İngiltere'de bu büyük bir heyecan uyandıracaktır. Umarım Landy Montagu'nun yurttaşlarına (hemşerilerine) bunu bildirirsiniz.

Divan Yolu'nda bulunan kahvehanedeki son buluşmamızı ve sizinle yaptığımız sohbetleri neşe ile hatırlıyorum.

Umarım sağlık açısından durumunuz mükemmeldir ki sizden ileride birçok önemli çalışma yapmanızı bekleyebilelim.

Dostça selamlarımla,

Saygılarımla, (en sadığınız)

Franz Babinger İMZA

2. MEKTUP

ÜNİVERSİTE TÜRKOLOJİ ENSTİTÜSÜ
MÜDÜR, PROF. Dr. F. BABINGER

MÜNİH (22), 14.8.1954
Ludwigstrasse 17

Çok değerli meslektaşım,

5.8.1954 tarihli yazınızı Yunanistan seyahatime başlamadan birgün önce aldım ve size bunun için kalpten teşekkür etmeye acele ediyorum. Bu arada, hem Seyfî Serâyî'nin Gülistan Tercümesi hem de TDK'dan (yayınlanan) Süleyman Çelebinin Mevlidi hasarsız elime ulaştı. Ne yazık ki yaklaşan seyahat bana bu son iki eserinize kaçamak bir bakış atmanın dışında başka izin vermiyor. Osmanlı edebiyatının en önemli anıtsal eserlerini kamuoyunun kolayca ulaşımına sunarak, onları araştırmalar için kurtarmak amacıyla yaptığınız aralıksız çabanızdaki bu son başarınızı kalpten tebrik ediyorum.

Bilimsel çalışmalarınızdaki başarılarınızın ve sağlığınızın devamını diliyorum.

Dostça selam ve dileklerle

Saygılarımla

Münih Üniversitesi Türkoloji Enstitüsü DAMGA
Franz Babinger İMZA

3. MEKTUP

Prof. Dr. Franz Babinger

Münih 19, 4 Aralık 1963

DachauerStr. 140.c

Çok değerli meslektaşım,

Her ne kadar dostça satırlarınıza ve beni şereflendirdiğiniz çok ilginç ayrı basım (özel basım) her iki yayınıza bir haftadır haiz olsam da, bütün iyi niyetime rağmen bu zamana kadar gönderilen yazıları değil okumak, bakmak için bile boş vaktim olmadı!

Bunun basit bir nedeni vardı: 1 Aralık tarihine sözleşmeli olarak taahhüt ettiğim kalın bir çalışmayı yetiştirmeliydim. Bu nedenle dört haftadır evden çıkmadım ve sabahın erken saatlerinden gecenin geç vakitlerine kadar zamanımı daktilo başında geçirdim. Değil bana gönderilen kitaplara bakmayı mektuplarımı bile okuyamadım!

Ama şimdi size hızlıca teşekkür etmek ve her iki çalışmanızdan dolayı çok sevindiğimi yazmak istiyorum! Siz tamda benim tarzımdasınız ve benim <muhtemelen başkalarının da> hiç bilmediği ve tanımaktan çok memnun olduğum birçok şeye (özellikle) sahipsiniz.

Karamanoğulları hakkındaki her iki AĞIT üzerine yazdığınız makalenizi büyük bir zevkle okudum. 15. Yüzyılda (Fatih Zamanında) olmaları ve önemli kanıtlar sağlamaları nedeniyle kişisel olarak beni ilgilendiren, çok ilginç ve önemli araştırmalar (bunlar).

Eflâkî Çalışması da çok önemli ve elyazması bulgularınız takdire şayan. Sizi bunun için

ayrıca tebrik ediyorum.

15. Yüzyıl Karaman-eli ile uzun zamandan beri ilgileniyorum. DER ISLAM dergisinde (XXIX <Berlin 1950>, Sayfa 301f.) KAVALA hakkında bu kalenin tarihini takip ettiğim bir makale yazmıştım.

Birkaç yıl önce Konya'ya geldiğimde, örneğin Şikari'de de (Karamanoğulları Tarihi 1946) defalarca bahsedilen ve Kavala'nın karşısında bulunan, MELDOS (Meldüs Kalesi) Kalesinin nerede olduğunu araştırmayı başaramadım. Bana bu konuyla ilgilenileceği söz verildiği için Konya'ya defalarca mektup yazdım. Hatta bana fotoğraf sözü de verilmişti. Ama bir satırda olsa geri dönüş olmadı. Bunun üzerine Vali'ye, tabii ki Türkçe olan, çok nazik bir mektup gönderdim. Ama yine cevap yok! Bu nedenle Meldos ya da Meldus'un bugün nasıl adlandırıldığını öğrenme umudumu yitirdim!!! Belki siz bana yardımcı olabilirsiniz.

Öğretmen Beyza Hanım'ı henüz görmedim. Ama bize gelmesi için onu davet edeceğim.

Tekrar teşekkürlerim ve dostça selamlarımla.

Saygılarımla

Franz Babinger İMZA

4. MEKTUP

Prof. Dr. Franz Babinger

Münih 19, 12 Ocak 1964

Dachauer Str. 140.c

Çok değerli meslektaşım,

8.1.1964 tarihli dostane satırlarınızı aldım ve size özel teşekkürlerimi ifade etmek için acele ediyorum.

Bana yazdıklarınızı daha önceden biliyordum. KARABURGA'nın, benim aradığım, Konya'dan gelip batıya doğru giderken yolun solunda ve Kavala'nın karşısında kalan MELDOS, MELDÜ Solması zor. KARABURGA'nın kesinlikle ama kesinlikle Haçlılarla hiçbir alakası yok! (ama) BURGA ile var. Geç Latince'deki *burgus*, İtalyanca *borgo*, Fransızca *bourg*, < bkz. İngilizce *borough*, İsveç-Danimarkaca *borg* gibi hepsi aynı kökten gelirler. Bu KARABURGA, sizin de bildiğiniz üzere Kule, hisar, duvar anlamına gelen Yunancada ki – *pyrgos*dan (Lüle Burgaz daki Burgaz vb. gibi) başka bir şey olamaz.

Sizinde Şikari'de bahsedilmiş bulduğunuz (76, 78, 79. Sayfalar: Meldüs Kalesi) bu Meldos-Meldus'un hala kalıntılarının olması lazım. İki yıl önce Konya'da Kavala'nın karşısında, Balkayaya da Baltepe veyahut benzer bir şekilde isimlendirilen harabelerin bulunduğunu duymuştum.

Ne yazık ki iki yıl önce bu tepeye (höyüğe) giderek orada yaşayanlardan bilgi almaya ne vaktim nede fırsatım oldu.

Vali Bey'e bu konuda yazdım ama bana hiç cevap vermedi.

Akşehir'deki doktor tanıdığınızın size ne yazacağını merak ediyorum. Sizden, cevap geldiğinde beni unutmamanızı rica ediyorum.

Bahsi geçen, daha önce hiç görmediğim ve bilmediğim eserden bir nüshaya sahip olmak beni çok sevindirir. Evraka dayalı böyle yayınlar paha biçilmezdir. Kitaptan, onu daha tanınır yapmak için zevkle bahsedeceğim!

Umuyorum ki bu hafta içinde Beyza Hanım'ı bizde görürüm.

Kalbi teşekkür ve selamlar.

Saygılarımla

Franz Babinger İMZA

(2)

Prof. Dr. Franz Taeschner

(21a) Münster (Westf.), den 28. Februar 1952
Eichendorffstraße 6

Herrn

Prof. Dr. Feridun Nâfiz U z l u k
Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü

A n k a r a

Sehr geehrter Herr Kollege,

kein erwähnen

Empfangen Sie meinen herzlichsten Dank für Ihren Brief vom 4. Febr., ganz besonders aber für die freundliche Übersendung des Planes des Mevlevi Dergâhi in Konya und des Stadtplanes von Konya. Beides ist mir sehr wertvoll. Wenn ich etwas darüber veröffentlichen sollte, werde ich selbstverständlich nicht versäumen, daß ich die Pläne von Ihnen habe. Gern hätte ich gewußt, wer das Mevlevi Dergâhi aufgenommen hat, denn das müßte ich ja auch erwähnen; ich wäre Ihnen daher sehr dankbar für Mitteilung darüber.

Es tut mir außerordentlich leid, daß ich mein Versprechen, Ihnen ein Exemplar meiner Publikation über den "anatolischen Dichter Nâğîrî (um 1300) und sein Futuvvetnâme" noch nicht erfüllen kann. Ich selbst habe kein Exemplar mehr, das ich Ihnen schicken könnte, sondern muß mir erst eins vom Verlage, Brockhaus in Leipzig, bestellen. Dies habe ich schon seit vielen Monaten getan. Aber da Leipzig leider in der Sowjetzone Deutschlands liegt, war es bis jetzt noch nicht möglich, das Buch zu erhalten. Es ist heutzutage leichter, aus der Türkei oder aus Amerika Bücher zu bekommen als aus der Ostzone Deutschlands.

Die beiden Werke, die Ihr Institut haben möchte (Hirsch und J. Fischer) habe ich für Sie bei Harrassowitz, Wiesbaden, Beethovenstr. 6 a, bestellt und geschrieben, man möge Ihnen zuerst den Preis schreiben.

Nun habe ich noch eine Frage, die ich Sie bitten würde, mir zu beantworten, wenn es Ihnen möglich ist. Kurz vor meiner Abreise aus Istanbul fragte ich in einem Laden, der Grammophonplatten hat, nach Platten mit Mevlevi-Musik. Da gab man mir eine Platte (gezeichnet: LA 202998, Odeon), deren eine Seite ein Orchesterstück hat, bezeichnet als "Mevlâne Peşrevi", "Ince Saz", die andere ein Flötensolo, bezeichnet als "Saba Taksim, Nisfiya ile, İhsan". Könnte das wohl echte Mevlevi-Musik sein, oder ist es Uydurma?

Mit den besten Grüßen bin ich
Ihr ergebener

Franz Taeschner

J. 16. Mai 1957

Sehr geehrter Herr Prof. Walik,

Kürzlich las ich in der Zeitung, dass Herr Veli Celebi Dzbindak verstorben ist. Das ist gewiß für Sie alle, die die Tradition des großen Celâledin Rumi hochhalten, ein schwerer Verlust, und ich möchte nicht verfehlen, Ihnen und Ihren Freunden, die sich

um den Verstorbenen scharten, mein aufrichtigstes Beileid auszudrücken. Möge Gott seiner Seele gnädig sein!

Mit dem besten Grüßen bin ich
Ihr sehr ergebener

Franz Tasechner

Prof. Dr. Franz Taeschner

(21a) Münster (Westf.), den
Eidendorffstraße 6

6. August 1953

Sehr verehrter Herr Kollege,

Sie sandten mir vor einiger Zeit eine Nummer der Zeitung „Millet“, die einen Artikel von Ihnen über Veled Gelsehi enthält. Empfangen Sie meinen herzlichsten Dank für die Übersendung. Ich habe den Artikel mit großem Interesse gelesen. Sie haben darin in freundlicher Weise meiner gedacht; darauf kann ich mir sagen:

استغفر الله

Durch einen mich sehr schwer treffenden Todesfall bin ich in der letzten Zeit sehr in Anspruch genommen

gewesen. Ich bitte Sie, die Verpflanzung meines Briefes damit entschuldigen zu wollen.

Aus dem gleichen Grunde ist es mir auch dies Jahr nicht möglich, nach der Türkei zu reisen, wie ich es ursprünglich beabsichtigt hatte. Vielleicht glückt es im nächsten Jahr.

Mit den besten Grüßen bin ich
Ihr sehr ergebener

Franz Taeschner

Prof. Dr. Franz Taeschner

(21a) Münster (Westf.), den 27. Juni 1953
Eichendorffstraße 6

Sehr geehrter Herr Prof. Uzluk,

Empfangen Sie meinen besten Dank für Ihr Schreiben vom 11. des Monats.

Wenn Sie mein Beileidsschreiben zu dem Tode Ihres verehrten Meisters Veled Çelebi in der seinem Gedächtnis gewidmeten Sondernummer der Türk Dil Dergisi abdrucken wollen, habe ich nichts dagegen.

Leider kann ich dieses Jahr nicht, wie ich beabsichtigt hatte, nach der Türkei fahren. Vielleicht glückt es im nächsten Jahr.

Mit den besten Grüßen bin ich
Ihr sehr ergebener

Franz Taeschner

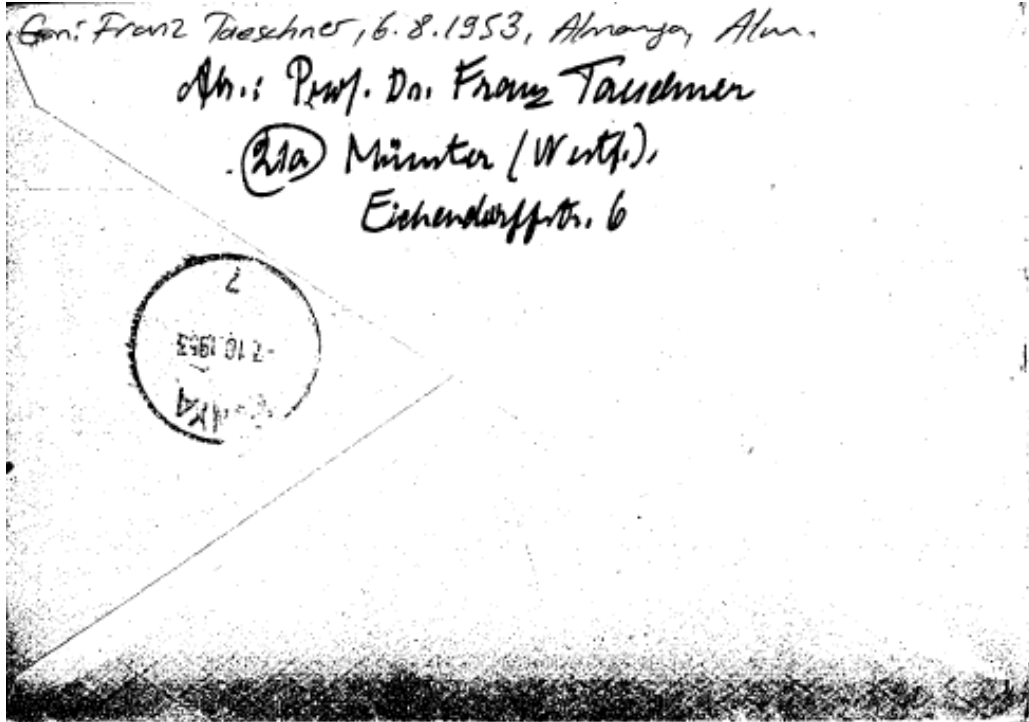
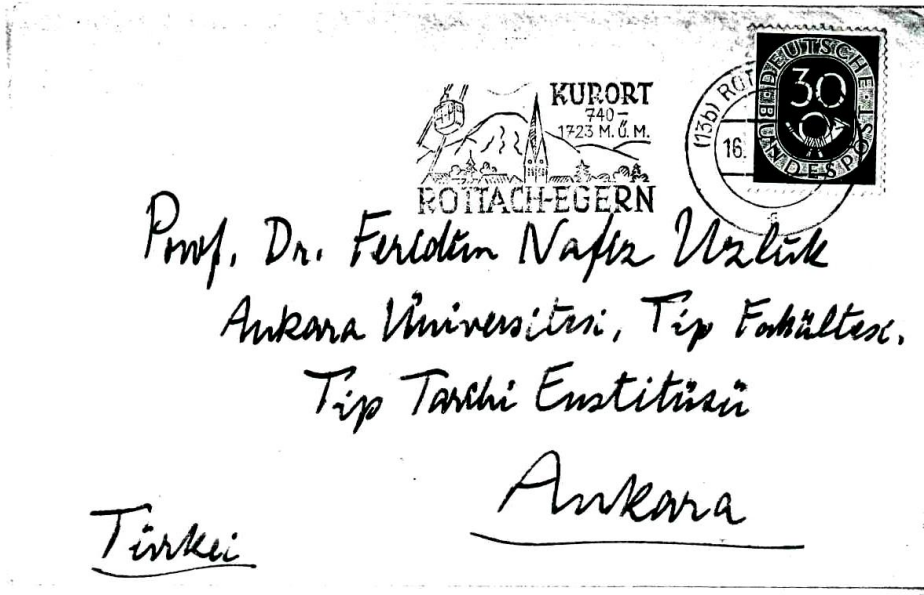
Münster, d. 24. 4. 54.

Sehr verehrter Herr Kolleg,

Empfangen Sie meinen besten Dank für die freudl. Übersendung Ihrer beiden Arbeiten über Mustafa Behçet und Specacianka. Ich hoffe, in diesem Jahre wieder nach der Türkei zu kommen.

Freundl. Grüße

Ihr
Franz Taeschner



Univ.-Prof. Dr. Franz Babinger

München 19, am 23. April 1954
 Dachauer Str. 140c
 ☎ 6-1702

Sehr verehrter Herr Kollege,

soeben erhalte ich Ihre beiden neuesten, hochinteressanten Veröffentlichungen und ich beeile mich, Ihnen dafür eminen aufrichtigen Dank auszusprechen. Ich beglückwünsche Sie zu diesen vortrefflichen Studien, von denen besonders diejenige über Mustafa Behget angesichts der internationalen Bedeutung dieser Persönlichkeit überall in der Welt Interesse beanspruchen darf. Man sollte davon wenigstens einen Auszug, extrait, herausbringen.

Sehr merkwürdig ist das Medaillon der Lady Montagu! Wo haben Sie es veröffentlicht und wie haben Sie es gefunden?

Das würde in England grosses Aufsehen erwecken und ich hoffe, dass Sie es den Landeuten der Lady Montagu bekanntmachen.

Mit grosser Freude denke ich an unsere letzte Zusammenkunft im Kaffeehaus am Divan Yolu und an die anregenden Unterhaltungen, die ich mit Ihnen führen konnte.

Ich hoffe, dass es Ihnen gesundheitlich ausgezeichnet ergeht und dass wir noch recht viele wichtige Arbeiten von Ihnen erwarten dürfen.

Mit kollegialer Begrüssung

Ihr ergebenster



INSTITUT FÜR TURKOLOGIE
AN DER UNIVERSITÄT
VORSTAND: PROF. DR. F. BABINGER

MÜNCHEN (22), am 14.8.1954
LUDWIGSTRASSE 17
☎ 25361 — 25365, Nebenstelle 46

Sehr verehrter Herr Kollege,

einen Tag vor meiner Abreise nach Griechenland erhielt ich Ihr liebenswürdiges Schreiben vom 5.8.54 und beeile mich, Ihnen dafür meinen herzlichen Dank zu sagen. Ich habe inzwischen sowohl die Übersetzung des Gülstan von Seyfi Serâyî als auch den Mevlid des Süleyman Çelebi vom TDK richtig erhalten und bedaure nur, dass die bevorstehende Abreise mir nicht erlaubt, mehr als einen flüchtigen Blick in diese beiden letzten Ihrer Veröffentlichungen zu werfen. Ich beglückwünsche Sie herzlich zum neuen Erfolg Ihrer unablässigen Bemühungen, wichtige Schriftdenkmäler der osmanischen Literatur der Öffentlichkeit zugänglich zu machen und damit für die Forschung zu retten.

Ich wünsche Ihnen für Ihre wissenschaftliche Arbeit weiterhin vollen Erfolg und die Erhaltung Ihrer Gesundheit.

Mit kollegialen Grüßen und Wünschen
Ihr ergebenster



F. Babinger

UNIV.-PROF. DR. FRANZ BABINGER

MÜNCHEN (19), 4. Dezember 1963
DACHAUER STR. 140-C

Sehr verehrter Herr Kollege,

obwohl ich seit einer Woche im Besitze Ihrer liebenswürdigen Zeilen sowie der beiden hochinteressanten Sonderdrucke, mit denen Sie mich beehrt haben, bin, hatte ich bisher beim besten Willen keine freie Stunde, die mir übersandten Schriften auch nur anzusehen oder gar zu lesen!!

Das hat einen sehr einfachen Grund: ich musste am 1. XII. ein dickes Manuskript abliefern, wozu ich mich vertraglich verpflichtet hatte. So bin ich über vier Wochen nicht aus dem Hause gekommen und habe vom frühen Morgen bis in die späte Nacht an der Schreibmaschine zugebracht. Ich konnte nicht einmal meine Briefpost lesen oder gar Bücher anschauen, die man mir gesandt hat!

Man will ich aber Ihnen schnell danken und schreiben, dass ich mich über Ihre beiden Studien ganz besonders gefreut habe! Sie sind ganz nach meinem Geschmack und enthalten eine grosse Menge Dinge, von denen ich nichts wusste (anderer WOH! auch nicht!!) und die kennen zu lernen mir sehr viel Freude machte.

Ich habe mit dem grössten Vergnügen Ihren Aufsatz über die beiden Trauerklagen über die Karaman-oğulları gelesen, höchst interessante und wichtige Untersuchungen, die mich persönlich deswegen interessieren, weil sie das 15. Jahrhundert (Fatih-Zeit) betreffen und wichtige Fingerzeige liefern.

Auch die Eflâki-Studie ist sehr wichtig und Ihre Handschriftenfunde machen Ihnen alle Ehre. Ich beglückwünsche Sie dazu ganz besonders.

Ich beschäftige mich mit Karaman-eli im 15. Jahrhundert seit längem und ich habe in der Zeitschrift DER ISLAM, XXIX (Berlin 1950), Seite 301 f. einen Aufsatz ^{über KAVALLA} geschrieben, worin ich die Geschichte dieser Burg verfolgt habe.

Leider ist es mir nicht gelungen, als ich vor einigen Jahren in Konya war, zu ermitteln, wo sich die Burg MELDOS (Meldüs Kalesi) befinden, die Kavalla gegenüber lag und die zum Beispiel auch von Sikari (Karaman oğulları tarihi 1946) mehrmals erwähnt wird. Ich habe mehrere Briefe nach Konya geschrieben, weil man mir dort versprochen hatte, sich dafür zu interessieren. Man hat mir sogar Photographien versprochen. Aber ich habe niemals auch nur eine Zeile erhalten. Dann habe ich einen sehr höflichen Brief, natürlich in türkischer Sprache, an den Wali geschrieben. Auch keine Antwort! Deshalb habe ich die Hoffnung aufgegeben zu erfahren, wie MELDOS oder MELDUS heute heisst!!!! Vielleicht können SIE mir helfen.

Mein Lehrerin Beyza habe ich noch nicht gesehen. Aber ich werde sie einladen, zu uns zu kommen.

Mit nochmaligem Dank und kollegialen Grüssen Ihr ergebener

F. Babinger

UNIV.-PROF. DR. FRANZ BABINGER

MÜNCHEN (19), 12. Januar 1964
DACHHAUBER STR. 140-c

Sehr verehrter Herr Kollege/ ich erhielt Ihre freundlichen Zeilen vom 8.I. 1964 und beeile mich, Ihnen dafür meinen besonderen Dank zum Ausdruck zu bringen.

Was Sie mir schreiben, ist mir alles bekannt gewesen. KARABURGA kann aber kaum das von mir gesuchte MELDOS, MELDÜS gegenüber von Kavala, also links der Strasse, wenn man von Konya kommt und nach Westen reist. KARABURGA hat ganz gewiss rein gar nichts mit den Kreuzfahrern zu tun! BURGA zu tun. Das spätlateinische burgus, ital. borgo, französ. bourg (vgl. engl. borough, schwedisch-dänisch borg stammen von der gleichen Wurzel. Dieses KARABURGA wird weiter nichts sein als das griechische -- pyrgos (vergleiche Burgas in Lüle Burgas usw.!!), was, wie Sie wissen, Turm, Burg, Mauer bedeutet.

Von diesem Meldos, Meldüs, das Sie auch bei Şikâri erwähnt finden (Seiten 76, 78, 79 : Meldüs kalesi!) müssen noch Reste vorhanden sein. Ich hörte in Konya vor zwei Jahren, dass es Ruinen gegenüber von Kavala gibt, die Balkaya oder Baltepe oder ähnlich genannt werden.

Leider hatte ich vor zwei Jahren weder Gelegenheit noch Zeit, an diesen Hügel zu fahren und mich bei den Einwohnern zu erkundigen.

Ich habe an den Vali Bey geschrieben, aber er hat mich keiner Antwort gewürdigt.

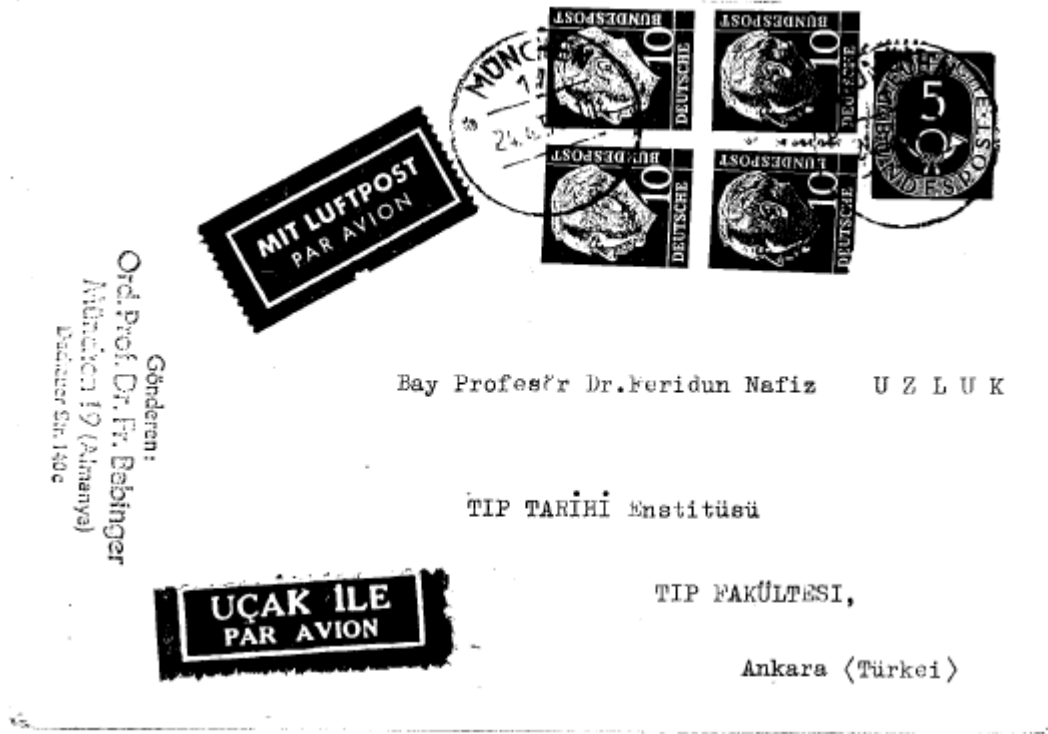
Ich bin neugierig, was Ihnen Ihr ärztlicher Bekannter aus Akşehir schreiben wird und ich bitte sehr, mich nicht zu vergessen, wenn die Antwort eintrifft.

Von dem genannten Werk, das ich leider nicht kenne und niemals gesehen habe, freue ich mich überaus ein Exemplar zu bekommen. Derartige, auf Urkunden gestützte Veröffentlichungen sind unschätzbar und ich werde das Buch mit Freude besprechen, um es bekannter zu machen!

Ich werde Beyza Hanım hoffentlich noch in dieser Woche bei mir sehen.

Herzlich dankend und grüssend Ihr ergeb.

F. Babinger



SİYASETNÂMELERDE DİN DEVLET İLİŞKİSİ*

RELATIONS BETWEEN RELIGION AND STATE IN SİYASETNÂMES

Hasan Hüseyin ADALIOĞLU **

Öz

Din ile devlet arasındaki ilişkinin insanlık tarihi kadar eski olduğunu söyleyebiliriz. Bu ilişkinin, tarihin değişik dönemlerinde farklı şekillerde ortaya çıktığı görülmüştür. Tarihî olarak başlangıçta, tek iktidar alanı 'din' görülürken, toplumsal örgütlenmenin gelişmesiyle siyasal güç 'devlet' önem kazanmış ve dinden ayrı bir iktidar alanı olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemden sonra, kimi zaman devlet dini kontrol ederken, kimi zaman din devleti hâkimiyeti altına almıştır. Kimi zaman da aynı toplumda iki farklı iktidar olarak birbirlerine müdahale etmeden yaşamaya çalışmışlardır.

İslam siyaset geleneğinde, Batı'dakinin aksine din ile devlet arasındaki ilişkiler, daima müsbet olmuştur. Devletin vazifesi, insanlar arasındaki uyumu tanzim etmek; dinin görevi ise, iman, ahlak ve hukuk esası üzerine yardımlaşmayı temin etmektir. Siyâsetnâmeler, din devlet ilişkileri konusunda her iki kurumun birbirine rakip ve ayrımcı olmasını değil, birbirini tamamlayan, bütünleştirici olmasını savunurlar. Din ile devletin ikiz kardeş olduğu, dinin temel; devletin ise, o temeli koruyan asker olduğu, her ikisinin birbirinden ayrılamayacağı ilkesi genel kabul görmüştür.

Anahtar Kelimeler

Din, Devlet, Siyaset, Siyasetnâme, İslam siyaseti.

Abstract

We can say that relation between religion and state is as old as the human history. It is observed that the relation between religion and state has occurred in various ways throughout the different periods of history. Historically in the beginning, 'religion' was seen as the only power area then with the growth of social organisation, political power 'state' gained importance and has emerged as a separate power area apart from religion. After this period, religion has dominated over state or with the order reversed, state has dominated over religion from time to time. And sometimes they tried to survive without interfering one another as two different power in the same community.

In Islamic political tradition, in opposition to the West, the relations between religion and state is always positive. The duty of the state is to arrange the harmony between people; the duty of religion is to provide cooperation in accordance with the principles of faith, morality and law. With respect to the relations between religion and state, Siyâsetnâmes justify that both institutions to integrating

* Bu çalışma, İstanbul Araştırma ve Eğitim Vakfı (İSAR) tarafından 2013 yılında düzenlenen "Devlet: Gelenek ile Gelecek Arasında" sempozyumunda sunulmuş, daha sonra bazı değişiklikler yapılarak yayıma hazırlanmıştır.

** Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, hhadali@ogu.edu.tr

and completing one another, not being differential and opponents. It is a generally accepted principle that both religion and state can not be seperated like twin brothers; religion is the foundation and state is the soldier guarding that foundation.

•

Keywords

Religion, State, Political, Siyasetnâme (political treatise), Islamic political.



GİRİŞ

Din ile devlet arasındaki ilişki insanlık tarihi kadar eskidir. Modern bilimsel araştırmalar, bilinen en eski medeniyetlerde toplumsal düzenin temelini dinin oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Siyasi bir örgütlenmenin oluşmadığı kadim toplumlarda din ile devlet arasında herhangi bir ayırımdan söz etmek mümkün değildir. Ancak, toplumların gelişmesi, örgütlü cemiyet modellerinin (devlet) oluşmasıyla, devletin dinden ayrı bir gerçeklik olduğu kabul edilmiş ve bu iki iktidar arasında ilişkinin nasıl olması gerektiği tartışılmaya başlanmıştır.

Günümüzde Din ile Devlet arasında bir çatışmanın var olduğuna dair izlenimler tamamen Hristiyan/Batı kaynaklıdır. Batı kültür tarihindeki din-devlet çatışmasının, Hristiyanlığın insan faaliyetlerini dinî ve dünyevî diye ikiye ayırmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Batıda tartışılan bu argümanlar, Tanzimat sonrası Osmanlı aydınları arasında tartışılmış ve günümüze intikal etmiştir.

İslâmî literatürde devlet ve devlet başkanlığıyla ilgili siyasi konular, daha ziyade İslam hukukçuları, kelimciler ve büyük ölçüde Siyasetnâme yazarları tarafından ele alınmıştır. Bununla birlikte İslam siyaset düşüncesine dair görüşler, farklı disiplinleri olan Tarih, Felsefe ve Ahlak kitaplarına, hatta Kur'an ve Hadis şerhlerine serpiştirilmiştir (Uğur trz: 21-25). İslâm siyaset düşüncesinin temel ilkelerini tespit açısından, önemli ipuçları veren eserler arasında Siyasetnâmelerin farklı bir yeri vardır. Bu tür eserlerin yazılış amacı, devrin idarecilerine ve devlet adamlarına pratik tavsiyelerde bulunmak ve adaletli bir yönetim oluşturmalarını istemektir.¹

Siyasetnâmelerde devlet yönetiminin temel ilkeleri, devlet başkanında bulunması gereken başlıca özellikler, yönetimde dikkat edilmesi veya kaçınılması gereken hususlar, devlet görevlilerinin tayin ve denetimleri, beytülmal (maliye), ordu, devletlerarası ilişkilerde uyulması gereken kurallar, hükümdarın Allah'a ve halka karşı sorumlulukları, devletin ayakta kalmasının temel şartları gibi konular üzerinde durulur (Adalıoğlu 2009: 304). Bu nedenle İslam siyaset düşüncesinde *Din* ile *Devlet* arasındaki ilişkiye dair temel anlayışı Siyasetnâme metinlerinden çıkarabiliriz.

Bu makalede, günümüzde de tartışma konusu olan din-devlet ilişkisinin, Selçuklu devri klasik dönem siyasetnâme yazarları (Nizâmülmülk, Mâverdî, Gazzâlî, Muhammed b. Turtuşî ve Ebû Mansur es-Seâlibî) tarafından nasıl ele alındığını tespit edip yorumlamaya çalışacağız.

A. DİN-DEVLET ÇATIŞMASININ TARİHİ TEMELLERİ

Siyasetnâmelerde din-devlet ilişkilerindeki düşünceleri ele almadan önce, günümüzde ortaya çıkan din ile devlet arasındaki ilişki ve bu konuda yapılan tartışmaların nedenlerine kısaca değinmek istiyoruz. Din ile devlet arasındaki ilişkinin, tarihin değişik dönemlerinde, farklı şekillerde ortaya çıktığı görülmektedir. Tarihî olarak başlangıçta, tek iktidar alanı 'din' görülürken, toplumsal örgütlenmenin gelişmesiyle siyasal güç yani 'devlet' önem kazanmış ve dinden ayrı bir iktidar alanı olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemden sonra kimi zaman devlet, dini kontrol ederken, kimi zaman din, devleti hâkimiyeti altına almıştır. Kimi zaman da aynı toplumda iki farklı iktidar alanı birbirlerine müdahale etmeden yaşamaya çalışmışlardır.

¹ Aslında geçmişte Batı dünyasında da hükümdarların yanlış siyaset gütmeleri ihtimaline karşı *Mirrors for Princes/Kralların Aynaları, Krallara Nasihatlar*, gibi eserler kaleme alınmıştır. (Bosworth, "Nasîhât Al-Mulûk" , *EI*, (New Edition II), vol. V, p. 984).

Bu anlamda günümüzdeki din-devlet ilişkisi tartışmalarında, Hristiyan/Avrupa tarihinin farklı ve özel bir yeri vardır. İnsanlık tarihinin son iki yüz yılı âdetâ, din-devlet ilişkisinin nasıl düzenleneceği sorununa, Hristiyanlık tarihinde ortaya çıkan siyasi tecrübeler ışığında çözüm aramakla geçmiştir (Köktaş 1997: 42). Batı kültür tarihinde din-devlet çatışmasının, Hristiyanlık dininin insan faaliyetlerini dinî ve dünyevî diye ikiye ayırmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Hristiyanlığın temel referanslarından hareketle Hristiyan teolojisine baktığımızda, iki alan ayırımı ve buna bağlı iki iktidar fikrinin önemli olduğu görülmektedir. Bu durum İncillerde yer alan şu sözle formüle edilmiştir: "Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrı'nın hakkını Tanrıya..." Bu ünlü sözün ontolojik yansıması fizik ve metafizik, ruh ve beden, iman ve akıl, dünya ve ahiret, siyasi ve hukukî alanda ise, din ve devlet düalizmini doğurmuştur.

Bu ayırımın bir sonucu olarak Hristiyan dünyasında devlet ve din kendi içinde bağımsız hiyerarşileri olan iki ayrı merkezî örgütlenme olarak ortaya çıkmıştır. Bu iki örgütlenmeden devlet, siyaset ve idareye ilişkin otoriteleri; kilise ise, inanç ve ibadetlerle ilgili dini otoriteyi kullanmıştır. Batı siyasi tarihinde bu iki hiyerarşi birbirlerine egemen olarak siyasi otoriteyi ele geçirmek için karşılıklı mücadele etmişler; sonuçta, kilisenin üstünlük sağlayarak siyasi hayata hâkim olduğu dönemlerde "teokratik devlet", siyasi otorite ile dini otoritenin ayrıldığı dönemlerde ise "laik devlet" anlayışından söz edilmiştir (Karatepe 1996: 12).

Ancak, İslam toplumlarındaki din-devlet ilişkilerini yorumlarken konunun tarihi ve felsefi arka planını kavramadan yaklaşmak, sorunun çözümünü zorlaştırır. Her toplumun din ve siyaset tecrübesi diğerinden farklıdır. Kurumsal yapısı ve tarihi gelişimi farklı olan İslam siyaset kültürünün, yeterince anlaşılmadan, Batı kültür kavramları ile nitelendirilmesi ve sistemleştirilmeye çalışılması, fikri kargaşayı devam ettirecektir. İslam toplumlarındaki din-devlet ilişkilerini anlamak için özellikle İslam tarihi boyunca yaşanan siyasi olayları, yapılan tartışmaları, tecrübe edilen uygulamaları dikkate alarak bu konuda yazılan eserleri referans almak gerekir.

Kur'an'da din-siyaset ilişkilerine baktığımızda; inanç, ibadet ve ahlak gibi konulara doğrudan ve ayrıntılarıyla yer verilirken siyasi konulara, evrensel nitelik taşıyan genel ilkelerin dışında herhangi bir belirlemede bulunulmamıştır. Örneğin Kur'an, Hz. Peygamber(sav)'den sonra halifenin kim olacağı, hangi şartları taşıyacağı, devletin yapısı ve biçiminin nasıl olacağı gibi kurumsal siyasetin konularına dair herhangi bir açıklamada bulunmaz. Siyaset kadar diğer konuları da ilgilendiren, Müslümanların işlerinin kendi aralarında meşveret/danışma yoluyla çözülmesi, insanlar arasında adalet ve hakkaniyetle hükmedilmesi, yetki sahiplerine itaat edilmesi, emanetlerin ehline verilmesi gibi bazı temel prensipleri ortaya koyar. Ayrıca, din-devlet/siyaset ilişkisinde en çok gündeme getirilen halife ve imam kavramaları da iddia edildiği gibi Kur'an'da, siyasi otoriteyi elinde tutan kimse anlamında kullanılmamaktadır (Kutlu 2005: 56-57). Hz. Peygamber (sav)'in de kendisinden sonra bir halife belirlememesi hilafet ve hâkimiyet meselesinin dinî olmaktan ziyade, dünyevî bir mesele olduğunu göstermektedir.

İslam'da devlet ve devlet başkanlığı konusunda teorik tartışmalar, daha ziyade İslam hukukçuları ve kelimciler tarafından ele alınan konulardır. Devletin gerekliliği, devlet başkanında bulunması gereken özellikler, adalet, ehliyet, liyakat ve istişare gibi konulardaki dinî deliller fıkıhçılar ve kelimciler tarafından tartışılmış ve farklı görüşler serdedilmiştir. Bu konuda Ehl-i sünnet âlimleri, devletin ve devlet başkanının varlığını hem şer'an hem de aklen zaruri görürken, siyâsetle ilgili meselelerin dünyevî bir konu olduğunu ve imamların Kureyş'ten olması ilkesini kabul etmişlerdir. Şia âlimleri ise, devlet başkanlığının zaruri olduğunu, imametini Hz. Fatıma'nın soyundan gelenlere ait olduğunu itikad konusu haline getirmişlerdir. Hariciler'in bir kısmı daimi bir hükümetin bulunmasını gereksiz addederken,

hakimiyeti karizmatik bir topluma tahsis etmişlerdir. Mu'tezile âlimlerinin bir kısmı devlet başkanını seçmek şer'an farzdır demiş, bir kısmı da ihtiyaç duyulmayacağını söylemişlerdir. Ancak, Hz. Peygamber (sav)'in ashabı daha başlangıçta İslam'ın devletsiz olamayacağını çok iyi anlamışlar ve onun vefatından hemen sonra İslam hükümlerinin uygulanabilmesi için bir devlet başkanı seçmişlerdir. İslam hukukçuları, siyaset bilginleri Mâverdî, Şehristanî, İbnTeymiye gibi âlimler, dini korumak ve dünya siyasetini yürütmek için devlet başkanının lüzumunu, tartışmaya gerek görmeksizin ileri sürmektedirler (Mevdudî 1980: 292-306). Siyasetnâme yazarları ise, din-devlet ilişkisini fıkıhçı, kalamcı ve felsefecilerden farklı bir üslupla ele almışlardır.

B. DİN-DEVLET İLİŞKİSİNİN SİYASETNÂMELERDE ELE ALINIŞ BİÇİMİ

Siyasetnâmeler, İslamî literatürün bir türü ve ürünü olduklarından, İslam siyaset düşüncesinin temel kaynakları ile bu kültürün pratik hayata yansıyan uygulamalarını örnek almışlardır. Başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere Hz. Peygamber (sav)'in sünneti ve İslam öncesi oluşan İslamiyetle çatışmayanlarla sonradan teşekkül eden örfler, ilk dört halifenin tatbikatları, âlimlerin ve filozofların hikmetli tavsiyeleri kaynaklık etmektedir. Bununla birlikte siyasetnâme yazarları, bazı dış kaynaklardan başta Fars tarih ve siyaset geleneği olmak üzere Hind hikmetinden ve Yunan filozoflarının ideal devlet düşüncesine ait hikmetli sözlerinden esinlenmişlerdir (Adalıoğlu 2004: 25).

Siyasetnâmeler din-devlet ilişkilerinde devlet başkanına ve dolayısıyla devlete itâatı dinî bir zorunluluk olarak ele alır ve bu konuda Kur'an'dan ve hadislerden referans gösterirler. Örneğin, "Allah'a itaat ediniz, resûle ve sizden emir sahiplerine itaat ediniz" (Nisâ suresi, Ayet 58) ve "Sizi yeryüzünün halifeleri yapan, size verdiği nimetler hususunda denemek için kiminizi kiminizden üstün kılan odur." (En'am suresi, Ayet 165), ayetleri ile "Sultan Allah'ın yeryüzündeki gölgesi gibidir, kim ona itaat ederse bana itaat etmiş olur, kim ona isyan ederse bana isyan etmiş olur." (Ebû Mansur Seâlibi 1997: 35-39). Âyet ve Hadis-i şerifler bu konuda siyasetnâme yazarlarının istinad ettikleri bazı dinî delillerdendir.

Siyasetnâme yazarları dini korumak için devlet başkanlarına, bizzat kendilerinin dinî kurallara uymaları gerektiğini ve din adamlarına değer vermelerini öğütlerler. Siyasetnâme türü eserlerin öncülerinden sayılan Abdülhamid el-Kâtib'in *Ahd u Mervan* adlı kitabında:

"Hükümdarların dindarlıkta ileri gidip temayüz etmesi, her işinde Allah'ın rızasını gözetmesi ve kendisine verilen nimetlere şükretmesi gerekir. Bir hükümdar usanmadan, gurura kapılmadan dindar olmaya çalışmalıdır; vurdumduymazlık ve cehaletten uzak olmalıdır." tavsiyesi ile hükümdarlar için dindar olmanın ve dini korumanın önemi vurgulanıyor (Abdülhamid el-Kâtib 2007: 53).

Keza, Nizamülmülk'ün Siyasetnâmesi'nde bu konuda:

"Devlet başkanı için, din işlerini araştırıp, farz ve sünnetleri korumak ve Allah'ın emirlerini yerine getirmek, din âlimlerine hürmet etmek, onların nafakalarını Beytülmal'den karşılamak, zâhid ve âbidlere saygı göstermek vaciptir." denilmektedir. (Nizamülmülk,1987: 91)

Nizamülmülk, din-devlet ilişkilerinde her iki kurumun birbirine rakip ve ayrımcı olmasını değil, birbirini tamamlayan bütünleştirici olmasını savunmaktadır. Bu bağlamda hükümdarı "din ve devletin başı" olarak görür. Ona göre;

“din-devlet bütünlüğünü sağlamak için, sultan, ileri gelen devlet adamlarına ve âlimlere danışmalıdır. Zira bu kesimler, din ve devlet işlerinden anlayan bilgili, görgülü ve uzman kişilerdir. Örneğin Hükümdar, din âlimlerini haftada bir veya iki kez saraya davet etmeli, onlardan Allah’ın emirlerini, Kur’an’ın yorumunu, Hadis-i Nebevîleri, geçmiş peygamber ve padişahların hikâyelerini dinlemeli, hatta bilginler arasında tartışmalar düzenlemeli ve dinî konuları yeterince kavramaya çalışmalıdır. Böylece kendisine, din ve dünya işlerinin yolu, alınacak doğru tedbirler ile açılmış olur.” der. (Nizamülmülk,1987: 91).

Devlet başkanlarının dindar olmaları halinde, din ve devlet/dünya işlerinin de adaletle yürüyeceğini, Sultan için en iyi şeyin, dindar olması gerektiğini, çünkü din ve devlet/hükümdarlık tıpkı ikiz kardeş gibidir.” sözleriyle ifade eder. Sonuç olarak, din-devlet ilişkilerinde Nizamülmülk, dinle uyumlu, himayeci ve güçlü bir devlet ve siyaset anlayışına sahiptir (Canatan 2009: 214-219).

Siyasetnâmelerde din devlet ilişkilerinde esas olan, dinin, devletin direği/temeli, devletin ise, dinin koruyucusu olduğu en temel anlayışıdır. Örneğin Mâverdî, (2003: 17) Aristo’nun, *Lübabü’l-âdâb* adlı eserinden nakil yaparak, kendisi şöyle der:

“Devlet başkanı Allah’ın yeryüzündeki vekilidir. Bu yüzden asılın (Allah’ın) emirlerine muhalefet eden vekilin işleri doğru gitmez. O halde insanlar arasında adaleti tesis etmekle peygamberlerin sünnetini ihya eden, aldıkları tedbirler ile halkın hukukunu gözeten ve sahip oldukları iktidar gücünü dinî amaçlar uğruna kullanan ama dinî referansları, siyasî amaçlar uğruna kullanmayan (dini siyasete âlet etmeyen) yöneticiler gerçek mutluluk ve huzuru elde etmişlerdir. Onlar ancak bu şekilde iktidarlarının ilke ve prensiplerini sağlamlaştırabilir, devletin temellerini kökleştirebilir, yaşadıkları ülkede Allah’ın emirlerine ancak bu şekilde bağlı kalabilirler. Devlet yönetiminde ve halkın işlerini yürütmede, dinin gereklerini içtenlikle yerine getirenler ve ona bağlı kalanlar Allah’ın hoşnutluğunu kazanabilirler.” (Mâverdî 2003: 15-16). Ona göre, din-devlet bütünlüğünü sağlayan en önemli şey, devlet başkanının dinin emirlerine samimiyetle bağlı olması ve riâyet etmesidir.

Siyasetnâmelerde din-devlet konusu ele alınırken, önceki paragrafta yabancı kültürlerden de nakiller yapıldığını belirtmiştik.² Bu alıntılarda geçen ifadeler, “...din ile devletin ikiz kardeş olduğu, birinin diğerinin tamamlayıcısı olduğu ve bu düşüncenin İslam öncesi kültürlerde de vurgulandığı idi.” Müslüman düşünürlerin İslamî anlayışa mutabık olan bu görüşleri aynen aldıkları şu örneklerde görülmektedir. İran Kısrası Erdeşir b. Babek’in kendisinden sonra gelecek Sasanî krallarına yazdığı “Ahd” adıyla bilinen vasiyetinden Mâverdî şöyle bir nakil yapmaktadır. Erdeşir bu vasiyetinde krallara:

“...Şunu iyi biliniz ki, din ve devlet ikiz kardeş gibidirler; biri olmadan diğerinin ayakta durabilmesi mümkün değildir. Çünkü din, temel; devlet ise bu temelin direkleridir. Devlet başkanı da bunları koruyan bir askerdir. O halde devletin bir temelini olması, dinin de bir koruyucusunun olması zorunludur. Çünkü muhafızı olmayan şey yok olmaya mahkûm olduğu gibi, temeli olmayan şey de yıkılmaya mahkûmdur.” demektedir. (Mâverdî 1987: 15-16) Bu sözler küçük ifade farklılıkları ile birçok siyasetnâmede yer almaktadır.

² Câhız’ın, *Tâcü’l-Mensûb*’unda, İbn Kuteybe’nin *Uyûnu’l-ahbâr*’ında, İbn Abdî’r-Rabbih’in *el-İkdü’l-ferid*’inde Turtuşî’nin, *Sirâcü’l-mülûk*’nde bu ifadeler geçmektedir.. Bkz. Mâverdî, *Teshîlü’n-nazar ve ta’cilü’z-zafer fi ahlâki’l-melik ve siyâseti’l-mülk*, Neşr. Rıdvan es-Seyyid, Beyrut 1987; Mâverdî, *Devlet Yönetimi*, s. 15-16.

Diğer bir siyasetnâme yazarı Turtuşî, *Sirâcü'l-mülûk* adlı eserinin on sekizinci bölümünde Erdeşir b. Babek'in bu sözünü naklederek:

“Şah oğluna şöyle dedi: Oğlum! Hükümdarlık ve din ikiz kardeştir ki, her biri diğerine muhtaçtır. Din esastır, faziletli hükümdar onu korur. Esası ve üssü olmayan her şey mahvolmaya mahkûmdur. Oğlum! Din bilginlerini koru! Derler ki, din ile devlet/sultan ikiz kardeştir, birbirinden ayrılmaz.” demektedir (Muhammed b. Turtuşî 1995: 167).

Yine bu konuda Yunan filozofu Aristo'nun³, İskender'e gönderdiği bir mektuptan alıntı yapılır. Yunanlı filozof:

“Dini korumak için iktidarı (devleti) kullan! Ancak, iktidarı korumak için dini kullanma! Dini ihmal eden kimse, iktidarını nasıl düzenli bir şekilde yürütmeyi umabilir?” der (Mâverdî 1987: 15-16).

Mâverdî, bu tavsiyeyi dikkate alarak şunları söyler:

“Gerçekten yöneticiler dini ihmal ederlerse, kendilerini destekleyen ve yardım edenler, aleyhlerine döner ve onları sevmeyenlerle birlikte hareket ederler. Şüphesiz bunun etkisi daha büyük ve daha şiddetli olacaktır.” (Mâverdî 1987: 16)

Mâverdî, *Teshîlü'n-nazar* adlı eserinde Devlet Niçin Vardır? diye bir soru sorduktan sonra:

“Şu iyi bilinmelidir ki, devletin temeli doğru bir yönetim ve sağlam bir kuruluşa dayanır. Devletin kuruluşu ise, öncelikle halk arasında devletin prensip ve ilkelerinin köklü bir şekilde yerleştirilmesi ve temellerinin sağlam atılmasıyla başlar.” der. (Mâverdî 1987: 17)

Mâverdî, devletin varlığı için üç amaçtan birincisinin “Dinî amaç” olduğunu yazar. Ona göre, dinî amaç, kurulacak devletin en sağlam temelini oluşturacak, devletin uzun süre devamını sağlayacak ve devlete bağlılığı pekiştirecek en sağlam amaçtır. O, devlet başkanının dinî değerlerden uzaklaşması ve ehil olmayanları bu makama getirmesi, başkanın dinî değerleri hafife alması, dindarları küçük düşürmesi ve dinde aslı olmayan uydurma şeyler ortaya çıkarması hallerinde, dinî amaçlar ihmal edildiğinden, ihtilal ve darbe yapılmasının meşru olacağından, söz eder. Ve der ki;

“Bu üç neden gerçekleştiğinde, zalimlerin yaptıklarını değiştirip dinin aslı değerlerini tekrar hayata geçireceğini ve halka adaletle davranacağını söyleyen biri ortaya çıkıp devlet yönetimine talip olduğunda halktan büyük destek görür ve onları peşinden sürükler.” (Mâverdî 1987: 18-19-20)

Mâverdî devamla;

“Zira halk, dini koruma altına alan bir devlet başkanına destek vermenin, onun için çalışmanın manevî bir gereklilik ve Allah'ın farz kıldığı bir görev olduğuna inanır. Böyle bir lidere destek vermeyi, Allah'ın bağlayıcı bir emri olduğunu kabul eder. Böylece devlet başkanı, halkın hem manevî hem de maddî desteğini kazanmış olur; onların arasından kendine yardımcı ve asker seçer. Eğer halk, bu yeni lider sayesinde dünyada bir yer edinir, dünyevî ve dinî kurtuluşlarını güçlendirirse, o zaman bu lider, devlet idaresi için tam bir cazibe merkezi haline gelir. İsteyen değil, istenen, arayan değil, aranan biri olur. Bütün zorluklar onun için kolaylaşır ve her problem çözülür. Devletin

³ Aristo'nun da “*Muhtaru'l-hikem*” adlı kitabında s. 193, buna benzer bir sözü olduğu söylenir. Ayrıca Sırru'l-esrâr, s. 77'de bazı değişikliklerle yer alır. Bkz. Mâverdî, *Devlet Yönetimi*, s. 15-16.

temelleri sağlamlaşır, gücüne karşı konulmaz, onu destekleyenler yardımlarını esirgemezler..." (Mâverdî 1987: 21) diyerek, devletin en sağlam temelini din olduğunu anlatmış olur.

Keza İbn Haldûn, siyaseti biri dinî (İslamî), diğeri aklî olarak ikiye ayırdıktan sonra tarihte kurulmuş hanedanların, çıkarlarına öncelik veren bir siyaset uyguladıklarını ifade eder. Bunun da şer'î hükümlere, ahlak kurallarına, sosyal hayattaki tabii kanunlara, varlığı zorunlu olan haşmet ve asabiyetin gözetilmesiyle ilgili hususlara dayandığını belirtir. *Mukaddime*'de, büyük hâkimiyete ulaşmış devletlerin temelinde dinin, bir peygamber çağrısının veya bir hak davetin olduğunu yazar. İnsanların kalpleri bâtil olan şeylere ve dünyalık menfaatlere yönelirse rekabet ve anlaşmazlıklar çoğalır. Ancak hayra yönelir, bâtil olan şeyleri ve dünyalık menfaatleri reddeder ve sadece Allah'ın rızasını hedeflerlerse hak üzerinde birleşirler, dayanışma ve yardımlaşmanın en güzeli ortaya çıkar. Dinin veya dini davetin, devletin temelindeki asabiyet gücüne güç katacağını, rekabeti ve kıskançlıkları ortadan kaldıracağını ve kalpleri hakka yönelteceğini, söyler (İbn-i Haldûn 2004: 221-222).

Genellikle siyasetnâme yazarları din-devlet ilişkilerinde içinde yaşadıkları dönemi yorumlayarak teorilerini oluşturmuşlardır. Örneğin Mâverdî ve Cüveynî gibi müellifler, henüz Selçukluların kuruluş devrinde eserlerini yazdıklarından, siyasi otoritenin halifeye ait olması gerektiğini savunurken, Nizamülmülk, hilafet kurumuna karşı Selçuklu sultanının otoritesini savunmuştur. Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî (1058-1111) ise, yaşadığı dönemdeki siyasi durumu yorumlayarak, halifeliğin devamını savunmuş; dinî alanı halifeye, siyasal otoriteyi de sultana bırakmıştır (Ocak 2002: 32). Ancak bu teori, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması şeklinde anlaşılmalıdır. Çünkü Gazzâlî'nin teorisinde, insanın dünya ve âhret mutluluğu için, her iki kurumun işbirliği yapması gerektiği vurgulanır. Din ve devlet birbirini tamamlayan, biri olmadan diğeri eksik kalacağı kurumlardır. Zira ona göre de, din ve devlet, diğeri bir ifadeyle halife ile sultan, ikiz kardeştir. Din temel, devlet ise bu temel üzerine kurulmuş bir binadır. Temeli olmayan bir bina yıkılmaya mahkûm olduğu gibi korunmayan bir temel de hiçbir işe yaramaz (Gazzâlî 1974: 51; Gazzâlî 2005: 281).

Gazzâlî'ye göre, siyasi otorite yani devlet (din açısından) yalnızca amaca götüren bir araçtır ve dinin lehine sosyal düzeni ve sosyal adaleti sağlayan bir kurumdur. Onun oluşturmaya çalıştığı toplum, dini bir toplumdur ve bu haliyle insanların âhret mutluluğunu hedeflemektedir. Bu amaca yönelik olarak dini de siyasete tâbi kılmaktadır. Halbuki, Hz. Muhammed (sav) ile sistemleşen, Dört Halife döneminde devam ettirilen, Emevîler ile kırılmaya başlayan, Abbasilerle çözülen, "dine bağlı siyaset" anlayışı Gazzâlî ile birlikte "siyasete bağlı din" ya da "devlet dini" anlayışına dönüşmüştür (Karakaş 2007: 102). Böylece Gazzâlî'nin teorisi, yaşadığı sosyal gerçekliği yansıtmaması açısından döneminin diğeri siyasetnâmecilerinden farklılıklar gösterse de (Karakaş 2007: 100-102) temel felsefi açıdan diğeri benzeridir.

Örneğin, Gazzâlî'ye göre, devlet eliyle düzenlenecek toplumsal kurallar dinden alınmalıdır. Yöneticinin işlevi, insanlar arasında adaleti sağlamak olduğuna göre, bu da ancak yapılacak işlerde Allah'ın belirlediği sınırları ve şartları bilmekle mümkündür. Allah'ın belirlediği sınırları ve şartları kapsayan din, insanın hem bu dünyadaki hem de âhret hayatındaki kurtuluşunu sağlayan kurallar ve davranışlar bütünü olacaktır (Gazzâlî 1974: 3/504; N. Karakaş 2007: 90). Âlimler bu bağlamda toplumun yönetileceği esasları belirleyecek kanunları yapacak, devlet de bir otorite olarak bunları uygulayacaktır (Gazzâlî 1974: 1/50; N. Karakaş 2007: 90). Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-İtikâd* adlı eserinde ahlakın kaynağının din olduğunu, devletin gayr-i ahlakî davranışlara mâni olmakla dini de koruduğunu ifade

ediyor. Yoksa dinî ve ahlakî kuralların devlet tarafından desteklenmediği bir toplumda sosyal çalkantıların olması kaçınılmazdır. Devlet, ahlakî/dinî kuralların gerek uygulanması, gerekse eğitimiyle ilgilenmeli, aksi halde cehaletin artacağı ve dine zarar verileceğini ifade eder (Gazzâlî, 2005: 51).

Gazzâlî’de hâkim olan devlet anlayışı, sırf fonksiyonel değil, gerek dünyevî ve gerekse uhrevî sorumluluk taşıyan bir devlet anlayışıdır. Ona göre, sırf kendisini gaye edinen dünyevî bir devlet anlayışı, putperest bir anlayıştır. Din ve akıl üzerine kurulan ideal devletin esas gayesi, mensuplarını nihai mutluluk olan âhiret hayatına eriştirmek olmalıdır (Korkmaz 1995: 50).⁴ Gazzâlî’nin siyaset düşüncesinde, din ve devlet arasındaki ilişkilere, din açısından bakıldığında, onun devleti, din açısından zorunlu gördüğünü biliyoruz. Çünkü dinin düzeni devletin düzenine bağlıdır. Dünya düzenini sağlayacak olan da devlettir (Gazzâlî, 1993: 110 vd).

Yine Gazzâlî, diğer siyasetnâme yazarlarında olduğu gibi dinî maslahatların korunmasında ve dinî hükümlerin uygulanmasında, devletin ve devlet başkanının rolünü önemli görür. Çünkü, dinin yasakladığı veya emrettiği bir şeyin yerine getirilebilmesi ancak bir otoritenin varlığıyla mümkündür. O’na göre dinin muhafazası gerekmektedir. Devlet, toplumun zarar göreceği gelişme karşısında dini savunmalı ve muhafaza etmelidir. Gazzâlî’nin yaşadığı devirde, ona göre Şîlik ve Batınîlik gibi birçok felsefî ve dinî akım, dinin özüne zarar vermektedir. Bu yüzden devlet başkanı yönetim işini ehliyetsiz kişilere (vezir) teslim etmemelidir. Ehliyetsiz insanlar işlerin bozulmasına, kargaşaya ve dinin yanlış anlaşılıp, yanlış yorumlanmasına hatta din kurallarının değiştirilmesine sebep olurlar, demektedir (Gazzâlî, 1969: 61).

Gazzâlî, yine, *Nasihâtü'l-Mülûk* adlı eserinin, Adalet ve Siyaset bahsinde: “Devlet başkanı dinin ahkâmını yerine getirerek, halka güven vermelidir. İşte o zaman halk kendinden hoşnut ve razı olur. Dinî kuralları layıkıyla uygulamalıdır. Siyasetin dinden ayrılması mümkün değildir. Yukarıda da ifade edildiği gibi “din ve devlet ikiz kardeş” gibidir. Çünkü dünya hayatının gayesi ahireti kazanmaktır. Devlet başkanı Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir. Hükümdar âdil olmalıdır. “İktidar küfürle devam eder, ama zulümle asla...” der (Gazzâlî, 2004: 58).

Aslında “din ve devletin ikiz kardeş” olduğu teorisi Gazzâlî ve diğer Siyasetnâme yazarlarından önce dile getirilmiş bir anlayıştır. Daha önce ifade edildiği gibi, eski İran hükümdarlarından Erdesir’e nisbet edilen ve İslamî ilkelere uygunluğu nedeniyle Müslüman siyaset adamlarınca da sık sık tekrar edilen bir ifadedir. Gazzâlî de eserlerinde bu ifadeyi kullanmaktadır.

SONUÇ

Siyâsetnâmeler, din-devlet ilişkileri konusunda her iki kurumun birbirine rakip ve ayrımcı olmasını değil, birbirini tamamlayan, bütünleştirici olmasını savunurlar. Din ile devletin ikiz kardeş olduğu, dinin temel; devletin ise, o temeli koruyan asker olduğu, her ikisinin birbirinden ayrılamayacağı ilkesini esas alırlar. Ancak bazı siyasetnâmeler, kaleme alındıkları dönemin siyasi konjonktürüne göre, birbirlerinden farklı yorumlar veya siyasi modeller önerebilirler.

Siyasetnâmeler, hükümdarı din ve devletin başı olarak görür ve devlet başkanı Allah’ın yeryüzündeki gölgesi veya vekilidir. Siyasetnâmeler, dinle uyumlu, halkın himayesini üstlenen,

⁴ Korkmaz, Fahrettin, *Gazzâlî’de Devlet*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 50

güçlü bir devlet anlayışını önerirler. Devlet, gücünü dinden almalıdır. Din, devletin temelidir, devlet ise, dinin koruyucusudur.

Siyasetnâmelere göre devlet başkanları, sahip oldukları iktidar gücünü, dinî amaçlar uğruna kullanmalılar, fakat dini, siyasî amaçları uğruna kullanmamalılar. Yani siyasî emellerine ulaşmak için dini kullanmamalılar.

Siyasetnâmeler isyân, muhâlefet veya protesto maksadıyla değil de, dinin emrettiği 'iyiliği emredip kötülükten sakındırmak' veya 'din nasihatı' anlayışıyla kaleme alınmışlardır. Bu nedenle devlet başkanı, halka adâletle muâmele ettiği sürece, ona (ulû'l-emr'e) itaat etmeyi ve asla fitne (anarşi ve terör) çıkarmamayı tavsiye ederler (Atmaca 203:46)

Görüldüğü gibi, İslam siyaset geleneğinde, Batı'dakinin aksine din ile devlet arasındaki ilişkiler, daima müspet olmuştur. Devletin vazifesi, insanlar arasındaki uyumu tanzim etmek; dinin görevi ise, iman, ahlak ve hukuk esası üzerine yardımlaşmayı temin etmektir. Devlet, insanlar arasındaki münasebetleri tanzim etmek idealine ulaşmak için, onların hissi şuurlarına ve ruhî inanışlarına dayanmak ister. Din ise, devletin bu gayesine ulaşmasına en büyük yardımcıdır. Din, toplumun ayakta durmasında ve medeniyetlerin doğuşunda en büyük faktördür. Şu halde dinin, devletin ayakta durmasında, ideallerinde muvaffak olmasında esas unsur, en büyük yardımcı olduğu temel esastır (Mustafa Sibaî 1966: 18). Bütün siyasetnâmeler bu temel ilkelere göre kaleme alınmışlardır.

SUMMARY

The Relation between religion and state is as old as history of humanity. Modern scientific researchs reveal that religion forms the basis of social order in the oldest known civiliazations. In today, the impression of religion versus state crash orginates from Cristian West. It is thought that religion and state clash is the seperation of human activities as religious and secular in the Christian mind.

In the Islamic literature, state and law about presidency are a subject of legists, theologians, and more broadly writers of the government books. These government books are a very special place in order to understand the prenciples of Islamic politic philosophy. The aim of these works are to advice governors and statemen on practice and justice. The current study will argue on state-religion relation which is quite popular today as well based on how this subject is handled by classical period writers such as Nizamülmülk, Mâverdî, Gazzâlî, Muhammed b. Turtuşî ve Ebû Mansur es-Seâlibî.

Because the government books are a genre of Islamic literature they take example of the basic sources of Islamic political philosophy and its applications. Being in the first place Quran, suna of the prophat Muhammad and pro but not anti Islamic afterwards traditions, the first four caliphs practices, wise advices of scholars and phylosophers are sources.

Generally, the writers of the government books compose their works by interpreting state-religion relations in their own time. For instance, Maverdî and Cuveynî protects the sovereignty of caliph while Nizamulmulk claims the authority of Seljukid sultans. When it comes to Abu Hamed al-Gazzali (1058-1111), he wants the continuity of the caliphate and gives the religious authority to the caliph and secular to the sultan. Nevertheless, this was not understood as a seperation between religion and state.

The government book (*Siyasatnamas*) claims not a seperation between religion and state but a solidarity. They ground on that state and religion are twins; religion is the foundation

and state is the soldier who protect it; they cannot be seperated. Of course some government book, based on their period, thinks differently from others. Unlike the west, state and religion relations are everytime positive in Islamic political tradition. State's responsibility is to rely on people's counsciousness and spiritual believes in order to set a harmony among them. Religion is that a helper for the goal of state.

KAYNAKÇA

- Abdülhamid el-Katib (2007). Ahdü Mervan (Doğunun Hükümdarı), Çeviren Gündüzöz Güldane - Soner Gündüzöz, Antik Şark Klasikleri, İstanbul.
- ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin (2004). "Siyâsetnâmelerin Klasik Kaynakları", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* c, 5, sayı 2, Eskişehir.
- ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin (2005). *Sultana Öğütler, I. Alâeddin Keykubat'a Sunulan Siyâsetnâme*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin (2009). "Siyâsetnâme" İslam Ansiklopedisi, *Türkiye Diyanet Vakfı*, c.37, İstanbul.
- ATMACA, Veli (2003). "Hadisleri Bakımından Siyasetnâmeler", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 8, s.46. (45-58), Elazığ.
- BOSWORTH, C. E. () "Nasîhât Al-Mülûk" , *El*, New Edition II, vol. V.
- CANATAN, Kadir (2009). "Geleneksel Siyaset ve Devlet Felsefesinin Bir Yorumu Olarak "Siyasetnâme" Büyük Devlet Adamı Nizamülmülk'ün Devlet ve Siyaset Anlayışı Üzerine", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/7 Fall.
- Ebu Mansur es-Seâlibî (1997). *Adâbu'l-mülûk (Hükümdarlık Sanatı)*, Çeviren Sait Aykut, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Gazzâlî (1974). *İhyâ-u ulûmi'd-din*, çev. Ahmet Serdaroğlu, Ankara: Bedir Yayınları.
- Gazzâlî (1993). *Fedâihu'l-Bâtiniyye/El Mustazhiri*, (Batnîliğin İçyüzü), çev. Avni İlhan, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gazzâlî (1995). *Nasihâtü'l-Mülûk*, (Devlet Başkanlarına Nasihatler), çev. Osman Sekerci, Sinan Yayınevi, İstanbul.
- Gazzâlî (2004). *Devlet Başkanına Öğütler, et-Tibrü'l-mesbûk fi nasîhati'l-mülûk*, İslam Klasiklerinde Siyaset ve Yönetim 4, Çeviren Osman Arpaçukuru, İstanbul: İlke Yayınları.
- Gazzâlî (2005). *el-İktisâdî'l-İtikâd*, çev. Hanefi Akın, İstanbul: Ahsen Yayınları.
- İbn-i Haldûn, (2004). *Mukâddime*, Çeviren Halil Kendir, Yeni Şafak Kültür Armağanı, c. I-II, İstanbul.
- KARAKAŞ, Nurullah (2007). *Gazzâlî'de Din Devlet İlişkisi*", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Bursa.
- KARATEPE, Şükrü (1996). "Osmanlı'da Din-Devlet İlişkisi", *Din-Devlet İlişkileri Sempozyumu Bildiriler*, İstanbul: Beyan Yayınları.
- KORKMAZ, Fahrettin (1995). *Gazzâlî'de Devlet*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KÖKAŞ, M. Emin (1997). *Din ve Siyaset, Siyasal Davranış ve Dindarlık*, İstanbul: Vadi Yayınları.
- KUTLU, Sönmez (2005). "İmam Mâtürîdî'ye Göre Diyanet-Siyaset Ayrımı ve Çağdaş Tartışmalarla Mukayesesi", *İslâmiyât*, c. 8, sayı 2, Ankara.
- Mâverdî (1987). *Teshîlü'n-nazar ve ta'cilü'z-zafer fi ahlâki'l-melik ve siyâseti'l-mülk*, Neşr. Rıdvan es-Seyyid, Beyrut.
- Mâverdî (2000). *Nasihâtü'l-mülûk (Siyaset Sanatı)*, Çeviri Mustafa Sarıbiyık, Kırkambar Kitaplığı I, İstanbul.
- Mâverdî (2003). *Teshîlü'n-nazar ve ta'cilü'z-zafer fi ahlâki'l-melik ve siyâseti'l-mülk* (Devlet Yönetimi), İslam Klasikleri, İstanbul: İlke Yayınevi.
- Mevdudî, (1980). *Hilafet ve Saltanat*, Tercüme: Ali Genceli, İstanbul: Hilal Yayınları.
- Muhammed b. Turtuşî (1995). *Siracü'l-mülûk, Siyaset Ahlakı ve İlkelerine Dair*, Yayıma Hazırlayan Said Aykut, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Nizamülmülk (1987). *Siyasetnâme, (Siyeru'l-mülûk)*, Türkçesi: Nurettin Bayburtlugil, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Ocak, Ahmet (2002). *Selçukluların Dinî Siyaseti*, İstanbul: Tatav Yayınları.
- SIBAÎ, Mustafa (1966). *İslam'da Din ve Devlet*, Çeviren:İhsan Toksarı, İstanbul: Yağmur Yayınları.
- UĞUR, Ahmet (Tarihsiz). *Osmanlı Siyaset-nâmeleri*, Kültür ve Sanat Yayınları.

SELÇUKLULARDA AV MERASİMLERİ VE EMİR-İ ŞIKARLAR HUNTING CEREMONIES OF SELJUKS AND CHIEF FALCONERS

Mehmet Ali HACIGÖKMEN*

Öz

Avcılığın insanlık tarihi kadar eski bir geçmişi vardır. İnsanoğlu, önce ihtiyacı gidermek ve varlıklarını sürdürebilmek için tüfek kullanımına değin bir uğraş içinde olmuş ve birçok ritüeller geliştirmiştir. Türklerin de yaşadıkları coğrafya nedeniyle avcılık yaşamlarının tam merkezinde olmuştur. Avladıkları hayvanların etleri ile ihtiyaçları gidermek ve kendi varlıklarını sürdürürken derilerinden çizme, kürklerinden giysi ve kalpak, boynuzlarından yay ve müzik aleti, kemiklerinden kayak aracı yapmışlar, ayrıca avı, savaşa hazırlanmanın en önemli tatbikatı olarak görmüşlerdir. Selçuklularda atalarının av kültüründen hiç vazgeçmemişler, hem Büyük Selçuklu hem de Türkiye Selçuklu Sultanları şaşalı av törenleri düzenlemişler, toylar (ziyafetler) vermişlerdir. Sadece av işleri ile uğraşan Emir-i Şikar (bazdar) adı verilen emirler bulunmuş, Sultanın av törenlerinde kullanılacak kuşların eğitilmesi, kullanılmasına kadar av ile ilgili ne varsa onunla ilgilenmişlerdir. Bu çalışmada Türkiye Selçuklu Sultanlarının av törenlerini, av emirlerinin (emir-i şikar) görevlerinin ne olduğu anlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Emir-i Şikar (Av Emiri), Şikarhane (Avhane), I. Alaeddin Keykubat, Avlak.

Abstract

The history of hunting is old as the human history. The humans have been dealing with many activities to cover their needs and continue their existence till learning the usage of rifle and therefore created many rites.. The hunting was at the centre of Turkish people life related with their geography in which they lived. They cover their needs and continue their life by means of the meat of the hunted animals and made boots from their skins, made clothes and cap from their fur, made arch and musical instruments from their horns and made skiing vehicles from their bones. Also they thought the hunting as the most important practice before wars. The Seljukians didn't give up the cult of hunting derived from their ancestors, both the sultans of the Great Seljukian State and the Turkey Seljukian State organized glorious hunting ceremonies and prepared meals called as "toy" for their guests. There were rulers called as "Emir-i Şikar (bazdar)" who were merely busy with the hunting activities and they always dealt with all of the duties covering the hunting such as the training of the birds that would participate to the hunting ceremonies. The Sultans of the Turkey Seljukian State, especially Sultan Alaeddin Keykubat I, built many hunting lodge called as Şikarhane in many locations of the

* Doç. Dr. , Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, hgokmen selcuk.edu.tr

state. In this study, we would like to give information on hunting ceremonies of the Sultans of the Turkey Seljukian State and where did they build the avlak and avhane (hunting grounds and hunting lodge) and the tasks of the hunting rulers called as "Emir-i Şikar.

•

Keywords

Emir-i Şikar (the ruler of hunting), Şikarhane (Hunting lodge), I. Alaeddin Keykubat, Avlak (Hunting Ground).



Giriş

Av, Türklerin yaşamında önemli bir yeri ve anlamı vardı. Önce ihtiyaçları gidermek ve kendi varlıklarını sürdürebilmek için yapıyordu. Avladıkları hayvanların etleri ile varlıklarını sürdürürken, derilerinden çizme, kürklerinden giysi ve kalpak, boynuzlarından yay ve müzik aleti, kemiklerinden kayak aracı yapmakta idiler. Tabi ki av savaşa hazırlanmanın en önemli tatbikatı idi

Türk askerlerini yerli ve yabancı kaynaklar, daima kurtlara benzetmişlerdir (Kafesoğlu 1998: 287-288). Bunun sebebi de avcılıkta askerlerin zinde ve çevik kalmaları idi. Kültigin yazıtında böyle benzetmeler vardır: “*Tanrı güç verdiği için babam kağanın askeri börü (kurt) gibi, düşman koyun gibiymiş*” (Ergin 1980: 6), şeklinde tanımlama buna çok güzel bir örnektir. Avcılık, Şamanizm içerisinde oldukça önemli bir yere sahip idi. Şamanın görevleri arasında av büyüsü adlı bir büyü vardı. Şaman bu büyü ile av hayvanı ve doğa ruhlarıyla irtibata geçirdi. Böylece şamanın en büyük görevi olan av hayvanlarının kıllaşmasını önlemek olurdu (Ergüzel, 2009: 47). Ayrıca avcı kelimesinin bazı Türk lehçelerinde vahşi hayvan anlamına gelen *ançt* kelimesinden türemiş olması (Berbercan 2010: 11; Bayat 2009: 1-11) da Türkler’de avın ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Türklerin en eski geleneği olan avcılığı, Oğuzlar fazlasıyla devam ettirmişlerdir. Her şey Oğuz töresine (resmine) göre yapılırdı. Bu törenin dışına çıkan veya çıkmaya çalışan dışlanırdı. Av hazırlığından tutunda av esnasında yapılacaklar ve avlanan hayvanların taksimi ve hatta kemikli kemiksiz şekilde yenmesine kadar Oğuz resmine (töresine) uymak gerekiyordu. *Yazıcızade Ali, Tevârih-i Âli Selçuk* adlı eserinde bunu şöyle ifade eder:

Hanlar atası Oğuz Han söyledi;

Böyle töre yol erkan eyledim

İşbu resm ile vasiyet kıldı ol

Tâ ola oğlanlarına töre yol... (Yazıcızâde Ali 2009: 341, 351; Önder 2009: 17).

Oğuz beyleri ava çıkmadıkları zamanı boşa geçmiş bir gün olarak görürlerdi. Dede korkut kitabında her hikayede en az bir av motifi bulmamız mümkündür. Oğuzlar avlardan sonra büyük toylar yemekler verirlerdi. Bu Yazıcızâde bu durumu şöyle ifade eder: “...ve haftada iki gün meydana çıkıp top ve çevgan oyunu oynarlar ve silahşörlük ok atmak idmanın iderlerdi. Ve bezm ve şerab sohbetin dahi evkat ki iş ve maslahat olmasa eyyamda bir kerret iderdi. Ve zurefâ ve hurefa ve nedemâ ve şuaraya sıla ve hil’a ve bahşiş virürdi...” (Yazıcızâde Ali 2009: 351; Önder 2009: 18) Bu geleneğe Oğuz boyunun kurduğu en büyük devletler olan Selçuklu devletlerinin Sultanları da harfiyen uymuşlardır (Turan 1988: 30-33). Bu konu hân-ı yağma (toy, büyük toy) başlığı altında aşağıda anlatılacaktır. Çalışmamızda Türkiye Selçuklulardan örnekler verilirken Oğuz boyunun diğer büyük devleti Büyük Selçuklulardan da örnekler sunulacaktır.

1. Sürek Avları

Sürek avları günlerce sürecek faaliyetler silsilesini ve askerlerin hem bedenî, hem de manevra kabiliyetlerinin geliştirilmesini sağlayan av türüdür. Sürgün avları uzun soluklu olurdu (Türkmen 2009: 21). Sığır avıyla, sürgün avından bahseden *Kaşgarlı Mahmut*, bunu Hanların tebaasıyla yaptığını bir nevi av olarak tarif ettikten sonra bunun, Hakanın maiyeti

ormanlara ve kırlara dağılıp yabanî hayvanları Hanın önüne sevk ettiklerini, onunda önüne gelen hayvanları öldürmek suretiyle yapıldığını (Kaşgarlı Mahmud 2006: 303) söyleyerek Selçuklulardan evvel dinî mahiyetini kaybeden bu av merasimlerinin varlığını meydana koyar. Sürgün avına Safeviler döneminde halka avı denirdi (Şükürov 2009: 57-58). Yani bu bir tür avlanmada belli bir bölgede mevcut olan yabanî hayvanlar bir süre kovalanarak dar bir alanda halkaya alınır ve bundan sonra aynı bölgede büyük bir av şenliği kurulurdu. Sürgün avında avcılar tarafından oluşturulan kuşatma çemberi, toplama yerine doğru, av hayvanları ürkütülmeden yavaş yavaş daraltılırdı. Tabii bu arada büyük hayvanlar için hazırlanan kafesler hazır tutulur, kapan gibi av hayvanlarına tuzaklar kurulur, çukurlar kazılır ve üzerleri yaprak, çalı çırpı ile örtülürdü. Bu şenliğe Hakanın, aile ve efradı, devlet ileri gelenleri ve ordu mensupları katılırdı. "Halka"yı oluşturabilmek için bazı durumlarda, avlanma yerinin ahali de seferber ediliyordu. Ava ilk önce Oğuz töresince Hakan kendi hasekileriyle oğlanlarıyla ve beyleriyle halka içine girip başlar (Yazıcızâde Ali 2009: 351-352) ve yorulunca yüksek bir yere çekilir, oradan av şenliğini seyrederdi (Şükürov 2009: 58-59). Hakandan sonra melikler, diğer ümera sırasıyla devlet ileri gelenleri ve ordu mensupları da av mutluluğunun tadına varırlardı. En son daha aşağıdaki beylere ve sipahlilere destür verilirdi (Yazıcızâde Ali 2009: 351-352; Roux, 1994: 180).

Bu av sahnesini Konya Alaeddin sarayından *İstanbul Türk ve İslam Eserleri müzesine* getirilen Alaeddin Keykubat dönemine (1220 -1237) tarihlenen alçı kabartmada görebiliriz (Öney 1969: 134). (Ek-1) Burada karşılıklı iki atlıdan soldaki bir ejderi, sağdaki bir arslanı kılıçlamaktadır. Atlar hareketleri ve koşum takımları ile oldukça realist işlenmiştir. Sağdaki atlı, arkadan ata saldıran arslanı geriye dönerek iki eliyle tuttuğu kılıçla ağzından vurmaktadır (Öney 1969: 134). Bu sahne Selçuklu Sultanının sürgün avındaki sahnesinden başka bir şey değildir. Sultan avlandıktan sonra, Sultanın isteği doğrultusunda avlanma durdurulur ve avlanmış hayvanlar paylaşılırdı. Ancak bu paylaştırmada o kadar ileri gidilir ki ziyafetlerde oturan beylere kemikli ve kemiksiz kısımlara gelip gelmeyeceği bellidir (Şükürov 2009: 58; Önder 2009: 17). "Sultan kuşluk vaktinde değin müfti ve kadı huzurunda kendisu hükm edip malûmlara dâd (adalet) verirdi. Şer'i ve divânî kendü görürdü. Şer'i işi ehl-i şer meşveret-i fasıla yitirürdü. Kendüsü divaniye cevap verirdi.....andan sonra hân ve şöylân dökilürdi kendü öninde ve iki tarafda iki kolda somât ve destâr hânlar döşenürdi. 'Âlim ve seyyidler ve müfti ve kâzi ve ulu şehzadeler kendü-ile bile yerleridi. Kalan beğler ve ulular iki kolda mertebelü mertebesince somâta oturlardı, hâssa söğüş ve söğüşme ve biryândan Oğuz resmince her hânun ve melikün sünüklü sünügin korlardı. ...dâne ve zerde ve nârdeng ekşileri ve mastâva ve börekler dökilürdi. Şöyle ki oturanda ve turanda kimesne mahrûm kalmazdı (Yazıcızâde Ali 2009: 350). Bu konuda *Ebulgazi Bahadır Han* ise, hayvanı kimin tuttuğuna ve doğradığına dair paylaşma işini dahi tüm ayrıntılarıyla verir. "İmdi on ikki örgede olturup ülüş alğan kim ve ol ülüşni toğrağan kim taşkarıda atların tutup olturğan kim, anlarını beyân kılalıy: Altun örgeğin törinde Kün Hân olturdu. Barça il yahşıları ittifâk kılıp koynın başın ve arkasın kuyruklu uçasın ve bağrın uçanın üstinde koyup Kün Hânın aldında koydılar, hem kim hân bolsa ülüşleri bu bolsun tidiler. Örgenin içki işikinde Irkil Hâce olturdu. Töşni anın aldında koydılar takı hem kim vezir bolsa, anın ülüşi bu bolsun tidiler. Sağ kolda evvelki örgede Kün Hânın uluğ oğlu Kayını olturdılar. Sağ aşuklu iliki ülüş bedriler. Bayat anı toğradı. Sorkı atların tutdı" (Ölmez 1996: 155; Önder 2009: 17). Tasvir edilen avlanma şekline ortaçağlar boyunca Moğollarda da rastlamaktayız¹. Burada görünen o ki av hayvanlarının tamamı öldürülmüyordu. Çünkü kutsal bilgiyi unutan ve avı eğlenceye çeviren avcının, önüne çıkan her şeyi avlaması, cezalandırılmayla sonuçlanırdı. Böylece yeni bir av için hayvanların çoğalmasını sağlanıyordu. Av sırasında bazı hayvanların avlanması ise

¹ Özellikle Oğuz boyları arasında çok yaygın olan bu avlanma şekli "Oğuz töresi ile avlanma" ismini taşımakta idi. Moğollardaki avlanma şeklinin ayrıntılı tasviri için bk. (Dohsson 1340-1342: 174-175; Şükürov 2009: 59).

kesinlikle söz konusu değildi. Asil kabul edilen bu hayvanları (geyik, yabani sığır) avlamak ancak hükümdarlara aitti (Esin 2006: 203; Selçuk 2004: 245). Dede Korkut Hikâyelerinde, geyik avının kutsallığı ile ilgili hikayelerde bilgiler geçmektedir. *Begil Oğlu Ermen Hikayesi* buna çok güzel bir örnektir². Av sonrası ise av hayvanına karşı saygısızlığın yapılmaması, av hayvanının belirli yerlerinin yenmemesi ve loğusa kadınlara av etinden yedirilmemesi gerekmektedir. Dede Korkut hikâyelerinde ve günümüz Türkiye coğrafyasında da görmek mümkündür (Öncül 2009: 1685; Ergin 1989: 84).

2. Kuş Avları

Bunlar törensiz yapılan avlar, kısa süre için az bir personelle ve saraya yakın yerlerdeki, av bölgelerinde yapılan avlardı (Türkmen 2009: 24). Kuş avı çeşitli şekillerde yapılırdı. Avcılar halka oluşturup avın çıkartılan gürültüyle kapatılan kaçma yollarına uçması sağlanır, yırtıcı kuşlar uçurulduktan sonra, ardından tazılar ve zağarlar salınmış ve yırtıcı kuşlar havadan avın üzerine dalış yapar iken, gözden kaybolmasınlar diye atla takip edilirdi. Kuş avında kullanılan bu yöntem en muteber yöntem idi. Türk savaş tekniğiyle benzerlikler gösteren bu avlanış tarzı Türkler için bir çeşit savaş idmanı olma niteliği kazanmıştır (Berbercan 2010, 20). Bu yöntemi Türkiye Selçuklu Sultanları çok kullanmış görünüyor. Bu av tasvirini *Afyon Boyalı* köyden Afyon müzesine götürülen figürlü mezar taşında görebilmekteyiz (Otto-Dorn 1959: 63-76; Öney 1969: 128-129). Burada aşağıda daha tafsilatlı anlatılacağı gibi av esnasında elinde avda gürültü yaparak kuşların havalanmasına yarayan davul, tokmak, veya benzer aletler bulunan atlı grup vardır³ (Ek-2). Bu tasvirde çıkartılan gürültüyle kaçma yolları kapatılan kuşlar sultanın elindeki avcı kuşlarla avlanmaktadır. Avcı kuşlarla yapılan av, tüfekler ortaya çıkana dek kullanılmıştır. Bunun dışında az da olsa farklı yöntemlerde kullanılmıştır. Bunlardan birisi yine gürültüyle kuşları uçurarak keçi kılından örülmüş mükemmel ağlarla yakalamak idi. Bir diğeri ise karanlık ve yağmurlu gecelerde okun ucuna bağlanan ince bir ağla akarsu boylarından havalanan kuşa atılır ve ağ kuşun kanatlarına dolanır idi (Berbercan 2010: 21). Kuş avları gününbirlik ve kısa süreli de yapılabilirdi. Kuş avları sabır, teknik incelik ve emek isterdi. Yırtıcı kuşların yuvalarının tespiti, yavruların daha yumurtada iken takip edilmesi, belli bir büyüklüğe ulaşınca alınıp eğitilmeleri zor bir işti. Bu işleri *doğancı*, *şahinci* ve *atmacacılar* adlı görevliler yapardı (Türkmen 2009: 25-26). Kuş Avlarında genellikle doğan, atmaca, şahin gibi yırtıcı kuşlar, tavşan, keklik, yaban ördeği, kaz, toy kuşu, kuğu ve bıldırcın gibi kuşların avında kullanılmışlardır (Türkmen 2009: 25-26; Güven 1999: 153-154). Bunların içinde en elverişlisi atmacadır. Bu özelliğini kolay eğitilmesi ve insana sadık olmasındandır. Atmaca yırtıcılığa elverişli vücut şekli, tüylerinin muntazamlığı, omuzlarının genişliği, gagasının iriliği ve gözünün keskinliği üstün özelliklerini ortaya kıyar.

B. Selçuklularda Avcılık Bir Çeşit Savaşa Hazırlık ve Tatbikat Olarak Yapılmıştır.

Selçuklular bütün Türk devletlerinde olduğu gibi savaşlardan önce veya barış zamanlarında harp taklidi niteliğinde büyük sürgün avları düzenlemişlerdir. Bunu en çok

² Oğuzlar'a her yıl altın, gümüş olarak gelen haraç bir sene at-kılıç ve çomak olarak gelir. Oğuz Beyi çok sinirlenir. Ama yanındakiler sinirlenmemesini söyler. 'Bunları Begil denilen bir yiğit var, ona verelim, bize duacı olsun' der. Begil çok yetenekli bir avcı ve çok iyi bir yiğittir. Geyikleri ok atmadan sadece ipiyle avlar. Kazan Bey 'hüner sende midir atta mıdır' diye sorunca bendedir dedi ancak Kazan buna katılmadı. Buna üzülen Begil hediyeleri geri verir küser ve oradan ayrılır. Evine döner ve ava çıkar. Avda ayağını kırarak sakatlanır. Önceleri kimseye söylemedi ama bu herkese yayıldı. (Ergin 1989: 117).

³ Bkz. (Lindner 1972; Müler 1965) Avcı kuşların eğitimi ve avlanmasını detaylı olarak bu eserler de anlatmaktadır.

Türkiye Selçuklu Sultanı I. *Alaeddin Keykubat* yapıyordu. Önemli bir sefer öncesinde Kayseri, Beyşehir Kubadabad, Alanya'daki av sahalarında av yapmakta idi (İbn Bibi 1957: 132, 140, 154, 162, 163, 168, 169, 171, 182, 204, 247, 272-73, 352-54, 356, 415, 418, 424; İbn Bibi, 1996: 152, 174,182-83, 188, 200, 222, 290, 361, 365, 357, 417). Bu da ordunun sefere hazır hale gelmesini sağlamakta idi. Ayrıca önemli kararlarını ve kabullerini bu av sonrası verilen toy'dan sonra yapmakta idi. Bundan dolayı da Sultan, av meclislerine maiyeti ile beraber devlet ileri gelenleri ve ordu mensupları da katılıyordu. Av meclislerine katılan askerler ok atmak, kılıç sallamak, kement atmak, gürz kullanmak ve mızrak atmak suretiyle askerî maharetlerini zinde tutmuş ve savaş alışkanlıklarını yenilemiş oluyorlardı. Bizce av törenlerinin amacı sadece bununla da kalmıyor, aynı zamanda hesapların yapıldığı, planların kurulduğu, zorlukların aşıldığı, devlet meselelerinin çözüldüğü bir saha oluyordu.

Bu ananeye Büyük Selçuklular'dan da örnek verecek olursak Alp Arslan'ın Malazgirt savaşından önce Suriye'den Bizans İmparatoruyla savaşmak üzere dönerken uğradığı Meyyafarikîn'de (Silvan) bir ara avlanmaya çıkmıştı. Burada *Alp Arslan'ın* Malazgirt savaşı gibi büyük karşılaşma öncesi zevk ve eğlence için ava çıktığını söylememiz mümkün değildir. Bu ava *Alp Arslan* yanındaki askerlerin savaşa manen hazırlamak için çıktığını söylememiz gerekir. Hatta bu av Sultan'ın Bizans ile savaş öncesi plân yapmaya, ve düşünmeye fırsat bulduğu bir tatbikat olmalıdır. Bu avın birkaç gün sürdüğünü kaynaklar haber vermektedir (Köymen, 2000: 121). *Alp Arslan* Malazgirt savaşını kazandıktan sonra mağlup Bizans İmparatorunu yanında doğanı ve av köpeği olduğu halde huzuruna aldığı ona izzet ikram ve lütufta bulunduğunu biliyoruz (Sümer-Sevim 1971: 17, 28, 39-40,51, 53-54).

C. Av Sonrası Büyük Toy (Han-ı Yağma, Ziyafetler).

Selçuklu Sultanları toy denilen millî ananeyi devam ettirmişlerdir. Bu anane bütün Türk Devletlerinde olduğu gibi Selçuklularda hâkimiyet alâmeti idi (Taneri 1997: 435). Sultan tahta çıktığı zaman cömert ve zengin olduğunu göstermeli idi⁴. Yani Bilge Kağan'ın dediği gibi "*aç milleti doyurup, çıplak milleti giydirmeli*" idi (Ergin 1980: 19, 25). Bunun için Sultan *saçı saçar (ulufe)*⁵ her büyük av töreninden sonra büyük *toylar, (han-ı yağma, ziyafet)* verirler idi (Yavaş 2003: 155-162). Bunu av-hanelerin (şikarhaneler) yapımında da görmek mümkün. Bu yapılar konum olarak, geniş arazilerin manzaraya en hâkim bölümünde yapılmışlardır (Yavaş 2003: 155-162). Demek ki büyük toylar geniş alanlarda verilmekte idi. Avdan dönüş, av etlerinden hazırlanmış büyük toylar (ziyafetler) sona erdikten sonra, musikî, çevgan cirit, satranç bu ziyafetlerin revnakını arttırdı (İbn Bibi 1957: 132, 140, 154, 162, 163, 168, 169, 171, 182, 204, 247, 272-73, 352, 356, 415, 424; İbn Bibi 1996: 152, 174,182-83, 188, 200, 222, 290, 361, 365, 357, 417).

Selçuklu Sultanları av yapmağa bir aşk derecesinde bağlı idiler. Avlanan kuşlar ve hayvanların şer'an günah olmadığı ortaya koymaya çalışmışlardır. *I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in* avdan neşelendiğini için bir Arap atına av satın aldığı yani avladığı hayvanlara karşılık Arap

⁴ Bu anlayışın hükümdara yüklediği en önemli vazife, halkı ve etrafındakileri doyurmaktır. Bu sebeple hükümdarlar her zaman sofralarını halka açık tutarlardı (Râvendî 1957; 25, 107, 206; Genç 1981; 89).

⁵ Moğollarda "*saçu*" şeklinde söylenen Türkçe kökenli bu kelime, Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde "*sepme*", Başkurt Türkçesinde "*sasiv*"; Kazak Türkçesinde "*şaşuv*", Kırgız ve Tatar Türkçesinde "*çaçû*", Özbek Türkçesinde "*saçmak*", Uygur Türkçesinde "*çamçak*" , olarak geçer. (Ercilasun 1992: 730-31); Buna Türk tarihinde birçok örnek vardır. Sultan II. Kılıçarslan'ın ölümü üzerine veliaht olan küçük oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkışı esnasında başının üzerine para saçılması; Harzemşahlar Devleti sultanı Alaaddin Tekiş (1172-1200) başkent Hamedan'da Abbasi Halifesinin elçilerini kabul ederken ayaklarının altına atlas serip başlarından altın saçması vb. hadiseler örnek olarak verilebilir. Bu geleneği Osmanlı döneminde de görebiliriz. Osmanlı sultanlarının tahta çıktığında dağıttıkları ulufe de saç saçmanın değişmiş şeklidir. (İbn Bibi 1957: 39; Kafesoğlu 1998; 136) ; Saçı için bkz. (Gönüllü 1986/89; 9-11).

atı hediye ettiğini biliyoruz (Turan 1988, 29). *II. Gıyaseddin Keyhüsrev* avladığı hayvanların bir kısmını öldürmüyor, onları sarayında besliyordu. Hatta ölümü de sarayında beslediği bir kaplanın saldırısıyla olacaktır (Simbat 1946: 87; Turan 1977: 628; Turan 1988: 29). Ancak av seferleri toylar konusunda *I. Alaeddin Keykubat'a* ayrı bir bahis açmak gerekiyor. Çünkü o, Selçuklu Sultanları içinde av yapmayı ve büyük toylar düzenlemeyi çok seven bir sultandır. Ona, fırsat buldukça özellikle barış zamanlarında sürek avları düzenlediği için avcı lakabını takmak yerinde olur sanırız. Toylardan sonra *Alaeddin Keykubat* genellikle güy ü çevgân oynar, rûd⁶ sesi dinlerdi. Devletin idarî mekanizması avhanelere taşınır, önemli kararlar buralarda verilebiliyor, hatta elçileri burada karşılanıyordu. Sultan bu tip törenleri çok sevdiği için ölümü de böyle bir tören akabinde olmuştur. Büyük askerî merasim ve bayram tebrikinden sonra hazırlanan ziyafette, *I. Alaeddin Keykubat* yediği kuş etinden zehirlenmiştir (İbn Bibi 1957: 461; İbn Bibi 1996: 456). Sultan Alaeddin'in ağabeyi Sultan *I. İzzeddin Keykavus* da çok olmasa da av sonrası toylar (han-ı yağma) düzenlerdi. Özellikle bu ziyafetler Cuma sabahı yapılırdı (Turan 1947: 570). Mesela Sultan Ermeni seferinden sonra Kayseri'de emirleri (*havas-ı ümera*) ile birlikte görevleri aksatmayacak şekilde av ve yemekler düzenlemişti (İbn Bibi 1957: 182; İbn Bibi, 1996: 200). Sultan Kayseri'de iken Ermeni kralı hediyeler göndermişti ve bu hediyeler arasında bâz⁷ ve şahin bulunmakta idi (İbn Bibi, 1957: 169; İbn Bibi, 1996: 170; Turan, 1988: 28; Özyayın, 1991: 103). Çünkü kartal, şahin, doğan, atmaca gibi yırtıcı kuşlarla avlanmak için bu kuşların ava alıştırılması gerekiyordu⁸. Av kuşlarının yetiştirilmesi ve bakımı devlet teşkilatında önemli bir yer teşkil etmekte idi. *Emir-i Şikarlar* (bâzdar) bu teşkilâtın başı idi. Bu konu aşağıda anlatılacaktır.

Sadece Sultanlar av ve av etine düşkün değillerdi, emirler de av yapıyor ve av etini sofralarından eksik etmiyordu. Bu genellikle keklik olurdu. Saraya bağlı avcılar sürekli ava çıkararak özellikle keklik gibi eti kıymetli hayvanları avlardı. Sultanın ve ümera'nın sofrası keklisiz bırakılmaz idi. Buna hem İbn Bibi hem de Yazıcızâde Ali'de geçen bir olay güzel bir örnektir. *I. Gıyaseddin Keyhüsrev* ve *I. İzzeddin Keykavus* saltanatının tamamı, *I. Alaeddin Keykubat* döneminin başına kadar Türkiye Selçuklu devletinin en büyük emiri olan Melikü'l-ümera Seyfeddin Ayaba, "*şiddetli soğukun dondurucu kışın hüküm sürdüğü zemherinin şiddetinden ve dondurucu soğuktan ateş küresinin (güneş) nefesinin tıkanıdığı bir sırada sofrasında kızarmış keklığın eksik olduğunu görünce hemen buyruğu üzerine sofraya sorumlusunu (han-sâlar), hazır ettiler. O, sofraya sorumlusuna hiç duymadığı ağır sözler söyledi. O zaman sofraya sorumlusu, "Şiddetli soğuktan buzun fazlalığından avcılar ava çıkamadılar" cevabını verince derhal şehri arayıp keklik bulsunlar. Eğer bundan sonra sofrada keklik görmezsem, o cahil başına ne geleceğini sen düşün"* diye çıkmıştı (İbn Bibi 1957: 204; İbn Bibi 1996: 222; Yazıcızâde 2009: 327). Aşağıda anlatılacağı gibi *Alanya'nın* (*Alaiyye*) fethinden sonra burada yapılan köşk denilen ancak av seferlerinin yapıldığı yer olan binalar Sultanların dışında Selçuklu ümerasına da aitti. Tabii ki halk da gerek zevk için, gerekse ticaret maksadıyla yaban hayvanlarını avlamakta çarşı ve pazarlarda satılmakta idi (Mevlana 1981: 365; Mevlana 1990: 41). *Mevlana Celaleddin- Rumî'nin* eserlerinde bu konu ile ilgili geniş bilgiler

⁶ Rûd eski telli çalgı aletidir. Orta Çağ Azerbaycan klasiklerinin eserlerinde yer almıştır. Esasen, saray çalgı aleti sayılır. (Devellioğlu 2001: 896; İbn Bibi, 1957: 352-54, 356,418,424. Guy-u Çevgan, İngilizlerin golf oyununa benzer şekilde, meydan topunun atlılar tarafından uçları eğri değneklerle atılması esâsına dayanan şark oyunu. (Pakalın 1983: 359; Devellioğlu 2001: 158).

⁷ doğan [kuş], şehbaz, şahin, (Devellioğlu 2001: 74).

⁸ Kuşlarla avlanmanın çok eski bir geçmişi olmasına ve Hint-Avrupa kavimleri tarafından da bilinmesine rağmen, bu usul Avrupa'da Ortaçağa kadar bilinmemekte ya da unutulduğu ve Avrupalılara Endülüs ile Sicilya'da yeniden öğretildiği anlaşılmaktadır. Avcılık, hükümdar aileleri ile erkek ve kadın diğer aristokratların en büyük merakı olmuş, saraylarda, hatta orduda avcı birlikleri ile yüksek dereceli yönetici kadroları oluşturularak, avcılığa resmî bir hüviyet kazandırılmıştır. (Erdem 1991: 101).

vardır. Mesela doğan kuşları ile av köpeklerinden istifade edilerek veya çeşitli tuzaklar kurularak yapılan kuş avcılığına sıkça temas edilmektedir (Mevlana 1990: 196, 210; Özbek 2001: 41-58). Tilki, geyik, tavşan ve çakal avlanan yaban hayvanları arasında idi (Mevlana 1981: 993).

Büyük Selçuklu Sultanlarının da av ve toy konusunda Türkiye Selçuklu Sultanlarından hiçbir fark yoktur. Mesela *Tuğrul Bey* ve *Melikşah* av yapmayı, sonrada büyük ziyafetler (toy) vermeyi çok severlerdi (Sadru-d-Din 1999: 90; Turan 1988, 28). *Tuğrul Bey*in sabahları ziyafet verdiğini hatta ava gezintiye gittiği vakit büyük ziyafetler verdiğini biliyoruz (Turan 1988: 30). *Tuğrul Bey*, her ava çıkışta beraberinde 20 katır yükü yiyecek götürür, kırlarda mükellef sofralar kurdurup emirlerine ve o bölgenin halkına yedirmekten zevk alırdı. *Melikşah*'ın bir defasında bizzat kendi eli ve köleleri vasıtasıyla avladığı avın miktarı 10.000 kadar idi (Sevim 2000: 72). Sebepsiz yere hayvan kanı akıtmanın günahından korktuğu için 10.000 dinar sadaka vermeyi emrettiği rivayet edilir. Yine Ravendî temaşa maksadıyla avlanmanın hükümdarlara helal olduğunu yazar (Sadru-d-Din 1999: 73). *Melikşah* av hayvanlarının ahvalinden haberdâr olmak isterdi (Çetin 2007: 183-192). Sarayında ve ikamet ettiği her yerde av hayvanlarını yanında bulundur, onlar ile hemdem olurdu. Onun bu haline binaen bütün beyler, maiyet, erkânı vezirler, şehzadeler de arzusuna göre hareket ederlerdi. Meclisinde daha çok Nuşirevan'ın Baz-nâmesi, Ebu'l-Bahrî'nin Cevahir-nâmesi okunurdu. *Melikşah* bundan dolayı alıcı kuşlar hakkında bir kitap yazdırmak kendi adına nispetle yâd ettirmek ister ve bunun üzerine *Saydname-i Melikşahî* adıyla bir eser yazdırmıştır (Bilge 1945: 174). *Felhak b. Mehmed*'e yazdırılan bu Farsça eser, daha sonra Fransızcaya çevrilerek pek çok kitaba kaynaklık etmiştir (Üçbaş 1999: 22; İlhan-Şenel 2008: 260). Yine Nizamulmülk, gittikçe Türk ananelerinden uzaklaşarak bir İslâm sultanı gibi hareket etmek isteyen *Melikşah*'a, bu ananelerin henüz içtimai kudretini hissederek ecdadının yolundan devam etmesini tavsiye etmektedir. Semerkant seferinde Maveraünnehr halkının ve hususiyle Çiğiller'in sultanın gelişinden beri yemeğini yemediklerini belirtmektedir (Turan 1988: 31). *Melikşah*'ın yediği av etinden sonra rahatsızlandığını ve öldüğünü biliyoruz (İbn Kalânîsî 1983: 200; İbn Hallikan 1948: 375). Yine Irak Selçuklu hükümdarı *Sultan Mugis ed-Dîn Ebû el-Kâsım Mahmûd b. Muhammed b. Melikşah* Av kuşları ve eğitilmiş köpeklere ilgi duyardı. Denildiğine göre 400 fersenk⁹ av alanına sahip olup altın tasmalı ve altın işlemeli çullar içinde 400 tazı köpeği onun zincirlerine bağlıydı (Çetin, 2007: 189).

D. Emir-i Şikarlar ve Görevleri

Türkiye Selçuklularında Sultanın av işlerini düzenleyen emirlere *Emir-i Şikar* adı veriliyordu. Bu emirlerin *Sipeh salâr-ı Kebîr, Uluğ emîr es- Sayd, hâsbeğ*, (Çetin 2007: 189) gibi unvanları vardı. Büyük Selçuklularda da av işlerine bakan görevlilere *Emir-i Şikar* veya *Bâzdâr* deniyordu (Ravendî 1999: 262, 282). Büyük Selçuklularda *Bâzdâr* lakabıyla Yarınkuş adlı bir emiri biliyoruz (Turan 1988: 29). Yine aynı şekilde Harezmsâh Devletinde emir- şikar unvanlı emirlere rastlıyoruz. Harezmsâh devletinin son sultanı Celaleddin Harezmsâh'ın emir-i şikarı Seyfeddin Tarâb idi (Uyumaz 2003: 53). Aynı şekilde Safavî Devletinde de *Mirşikarlık, avcıbaşılık* veya *emir şikarbaşı* unvanlı şahıslara rastlıyoruz ki devletin özellikle kuruluş döneminde avcılık çok öne çıkmaktadır (Şükürov 2009: 57). Osmanlı Devletinde ise bu görevliler Şikar Ağaları deniyordu. Bu ifadeden anlaşıldığı üzere birden fazla Şikar Ağası vardı. Bunlar Çakırcıbaşı, Şahincıbaşı, atmacıbaşı idi. Bunlar sarayın "bîrun" denilen dış hizmetler kısmına mesuplardı (Uzunçarşılı 1984: 421). Ancak bu üç şikar ağasından başka sarayın "Enderun" kısmında bulunan "doğancıbaşı" denen şikar ağasının başında bulunduğu "doğancılar koğuşu" vardı. Bunlar sultana av esnasında en yakın görevlilerdi (Işık 1991: 113; And 1970: 20).

⁹ Yaklaşık 5,5 kilometreye denk gelen eski bir ölçü birimi.

Emir-i Şikar bulunduğu konum itibarıyla mühim bir yer işgal ediyordu. Sultanın en yakınında bulunuyordu. *Emir- şikar* av merasimleri eğlenceleri av etleri, av için kullanılan malzemelerin tedariki kullanılması, düzeni ona aitti. Bu emirlerin komutasında bir miktar asker bulunurdu (Aksarayî 1944: 126). Çünkü *Emir-i Şikarlar*'ın vazifeleri bir kişinin yapacağı bir iş değildi. *Emir-i Şikar*'ın yanında ona yardımcı görevlilerde bulunurdu. Bunlara da *av halkı* denirdi. Av halkının başlıca görevi avlanmada kullanılmak üzere av kuşları ve köpeklerinin bakımını yapmak ve eğitmektir. Bu görevliler pars, tazı, zağar ve yırtıcı kuşları eğiterek ava alıştırılmışlardır. Çakırcı, şahinci, atmacacı adı verilen görevliler, *Emir-i Şikar'a* bağlı idiler. Mesela Selçuklu sarayında bu görevlilerden bir gulâm, “*elinde şahini ile avdan gelirken (kuşunu ava alıştırırken) avda uzun süre güneş altında kalmasından dolayı susuzluk ciğerine tak etmiş olduğunu bundan dolayı, kırda elinde yoğurt çanağı bulunan yaşlı bir kadının elindeki çanağı kapıp şehre doğru kaçmaya başladığını*” kaynağımız anlatır (İbn Bibi 1957: 83; İbn Bibi 1996: 65). Bunlar Osmanlı döneminde yaptıkları işlere göre Doğancılar, Çaylak Avcıları, Akbaba Avcıları, Atmaca Avcıları gibi isimler almışlardır (Türkmen 2009: 23). Merkeze bu kuşlar *Cemaat-ı Sayyadân* adı verilen belli yerlerde görevlendirilen avcı cemaatları tarafından avlanır şikar halkı denilen sarayda bulunan görevlilere eğitilmek üzere gönderilirdi. Bu *Cemaat-ı Sayyadân* yaptıkları iş karşılığı vergiden muaf tutulurdu. Buldukları bölgede avcı kuş yetiştiriciliği yapmak (sayyad avcı kuşunu yakalamak için tuzak kuranlar), yuvalarının bulunduğu kayaları gözetlemek (kayacı, yuvaların bulunduğu kayalıkları gözetener), yavruları eğitmek (yavrucu, yavruları eğiten) gibi görevleri vardı (Işık 1991: 114; Uzunçarşılı 1984: 422-423). Bunlar Türkiye Selçuklular'ı döneminde avlaklara yerleştirilen Türkmenler arsından seçiliyordu. Mesela Selçuklu Sultanlarının en önemli avlakı olan Alanya ve çevresine yerleştirilen Çiğil¹⁰, Salur¹¹, Avşar¹², Türkmen Boylarının alt obalarından seçilmiştir. Bunlar Bahşiş¹³, Keşefli, Sarıkeçililer¹⁴, Tosmur¹⁵, Dimliler (Dimalacami) (Saraçoğlu 1989: 348), Töngüşlü Tekelu, Avsal¹⁶ Payal((Haytalar)¹⁷, gibi obalardan seçilmiş olmalıdır. Ayrıca bu bölgede XVI. yy. ait Osmanlı kayıtlarında *Cemaat-ı Sayyadân* (avcı cemaatları) ın ve avlanan hayvanlardan alınan vergi kayıtlarının¹⁸ olması görüşümüzü desteklemektedir. *I. Alaeddin Keykubat* Alanya'da avı *Gedevet* yaylası denilen muhitte yapıyordu. Bu bölge sahile çok yakın idi. *Gedevet* (Gedavet) Konya'da olduğu gibi Alanya'da da “*Yazın esen hafif rüzgâr*” demektir (Derleme Sözlüğü 1979: 1966-67). Osmanlı kayıtlarında bu bölge *Turnaltâs* olarak geçmektedir¹⁹. Ancak halk arasında bu zamanla

¹⁰ Tuğrul Bey zamanında bile halk arasında Çiğil Türkmenlerine, Cikli dendiğini biliyoruz. Bizce Alanya'daki Cikkilli adı da Çiğil Türkmenlerinden gelmektedir. (Nizamülmülk 1999: 89; Eröz, 1983: 232).

¹¹ F. Köprülü'ye göre, Karaman Oğullarının kurucuları Avşar boyundan olmasına rağmen Avşar boyu bölgeye Salur boyu ile karışık olarak gelmiştir. (Tekindağ 1955: 317-330).

¹² I Alaeddin Keykubat Avşar Türkmenleri, XIII. yüzyilin ilk yarısından itibaren devam eden Mogol istilâsi sırasında ülkelerini terk ederek önce Azerbaycan ve Sirvan taraflarına gelmişler ve buradan Anadolu'ya geçerek Türkiye Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad (1220-1237) tarafından Ermenek vilâyetine yerleştirilmişlerdir (1228). Başlarında Nûre Sûfi b. Sâdeddin isimli bir reis bulunuyordu. Ereğli ve Silifke taraflarında başarılı akınlar yaptığı bilinmektedir. Ancak Avşar Türkmenlerinin nüfüzü çok fazla idi. Avşarlar Silifkeden Alanya'ya kadar uzandıkları bölgeyi şenledirdikleri söylenebilir. (Tekindağ 1955: 319-20).

¹³ Bu Türkmen obası da Avşar boyunun bir alt obasıdır. Hadim Ermenek, Anamur Gülnar, Mut, Alanya, Tarsus bölgelerinin yerleşmişlerdir.

¹⁴ Sarıkeçililer'in Oğuz boylarından hangisine mensup olduğunu tam olarak bilemesek de, yayıldıkları alan itibarıyla Avşar boyuna mensup olsa gerektir. (Türkay 1979: 657).

¹⁵ Bu Türkmen obası da Avşar boyunun bir alt obasıdır.

¹⁶ Avsal ismi de Avşar kelimesinin değişmiş şekli olabilir.

¹⁷ Avşarların bir kolu olan Haytalar'ın adı halk ağzında Avsallar şeklinde yaşamış olması mümkündür.

¹⁸ Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadime, *Alaiyye Mufassal Tahrir Defteri*, No: 172, vr. 16b.

¹⁹ *Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadime, Alaiyye Mufassal Tahrir Defteri*, No: 172, vr. 44a

Türbelinas olmuştur. *Alaeddin Keykubat*'ın emirlerinin bu bölgeyi çok iyi tanıdığı bugün adı Türktaş olan köy'ün *Celaeddin Karatay*'ın kardeşi *Urumtaş* tarafından kurulmasından bellidir²⁰.

Tabii ki avlarda sadece kuşlar değil köpeklerde kullanılıyordu. Bunu antlaşmalarda bile görebiliyoruz. Köseadağ savaşında Moğollarla yapılan antlaşma sonucunda maddeler arasında avcı köpekleri verilmesi de vardı (Turan 1971: 445). Bunun nasıl ki sarayda kuşları eğiten görevliler varsa, köpeklere talim yaptırıp eğiten görevliler de vardı. Bunlara da Sekbançı deniyordu. Bunların içinde Turnacı denilen kuşları takip ve iz sürmeye yarayan köpekleri talim ettiren görevliler de vardı.

Emir-Şikarlar Sultan ava gittiği zaman eğitilmiş kuşları av halkı denen görevliler kollarında kuş taşırlar, Sultan hangi cins kuşu isterse *Emir-i şikar* o kuşu alır verirdi (Kahraman 1995: 151, 191-200, 202-205, 207-210, 213-217, 219, 220, 224-226, 228-232). Bu tarz av sahnelerinin Türkiye Selçuklular dönemi tasvirlerinde görebiliyoruz. Buna en güzel örnekler *Konya Alaeddin Sarayı* çinilerinde ve yukarıda bahsettiğimiz Afyon Boyalı köyden Afyon müzesine götürülen figürlü mezar taşında görebilmekteyiz (Otto-Dorn 1959: 63-76). "*Burada bir atın gemliğinden tutmuş kaftanlı bir figür, atın üzerindeki avcı sol elinde bir şahin tutar, diğer eliyle uzun mızrağını av hayvanını saplayıp havaya kaldırmıştır. Atın önünde av hayvanı olması gereken başka bir hayvan dikey olarak yer alır. İkinci atlımın elinde avda gürültü yaparak kuşların havalanmasına yarayan davul, tokmak, veya benzer aletler bulunur (Öney 1967: 128-129). En arkadaki süvarisiz at, bu atlı tarafından çekilir. Arkada iki atlı daha vardır. Atlıların önünde yay bir şahinci vardır*". Bu tasvir bize Sultanların nasıl av yaptıklarını ortaya koymaktadır. Buna göre Sultan atın üzerinde durmakta, Atın *gem*'ini tutan görevli *Emir-i Şikar* olmalıdır. Diğerleri de sarayda görevli *av halkı*dır. Bu görevliler eğittikleri kuşları av esnasında Sultana sunmaktadırlar.

Emir-Şikarlar (Bazdârlar) (şahinci ve kuşçular) kulluk ve mülazemette bulundurması, şahinleri kuşlara saldırmakta ihtiyatlı davranması, sürgün avında kuş ve hayvanları halka haline (kürenc) getirme zamanında cesur ve marifetli avcıları (*bâzdâr*) hizmetinde tutması ve kuşların avlanma mevsiminde avcıları pusuya yerleştirmesi gibi görevler onların en önemli görevleridir (Turan 1988: 28; Uzunçarşılı 1988: 162-166). *Emir-i Şikarlar* bazen maaşlara talim edebiliyorlar ya da ikta alabiliyorlardı.

I. *Alaeddin Keykubat* zamanında Sadeddin Köpek *Emir-i Şikar* idi (İbn Bibi 1957: 353, 665; Eflakî, 1989: 310). Sadeddin Köpek bu görevi devletin imaret (mimarbaşılık) görevi ile birlikte yürütüyordu. Sultanın Konya'dan Antalya ve **Alanya** arasında kış başlangıcı ve bahar dönüşü seyahatlerinde yol kenarında bir tepenin eteğinde inşâ ettiği *Kubâd-âbâd* şehri meyve ağaçları ve yeşillikleri, suları, havası ve gölün manzarası ile çok şirin bir yer idi. Bu güzel yer Sultanın dikkatini çekince o zaman mimar ve av işleri (*Emir-i Şikar*) emîri bulunan Sadeddin Köpek'e burada, bu güzel yerde, bir 'mamure yapmasını emretti. 1228 senesi baharında Erzincan seferi için Konya ve Kayseri'ye dönerken, yolda Kubâd-abâd'a uğradı. İnşaatın tamamlandığını gördü ve çok beğendi. Sultan her sene Akdeniz sahillerine gider ve oradan dönerken bir müddet de burada yaşar; eğlenir ve dinlenir, avlanırdı (İbn Bibi 1957: 352-54, 356,418, 424). Bu bilgiler bize gösteriyor ki, özellikle I. *Alaeddin Keykubat* döneminde *Emir-i Şikar*'ın görevi görev sorumluluk alanları geniş idi. Başka bir görevi üzerinde bulundurabiliyordu. Sultan av

²⁰ Celaeddin Karatay'ın kardeşi olan Kemaleddin Urumtaş, aynı zamanda hekimdi. Devlet hizmetinde Emir-i sipahsalar olarak görev yapmıştır. Karatay Medresesi'nden önce ve onun karşısına bir medrese yaptırmıştır. Aynı zamanda Konya'da Hoca Fakih Türbesi civarında bir de mescit yaptırmıştır. Hayatı hakkında bilgiler azdır. Büyük ihtimalle Alaeddin Keykubat'ın ölümünden sonra Sadeddin Köpek'in takibatından kurtulan ve daha evvel çok iyi bildiği, saklanmaya müsait bir bölge olan Alaeddin Keykubat'ın av sahası olan Gedevet ve civarına yerleşen ve buraya adını veren büyük Selçuklu emiridir. 1967 yılında çıkartılan bir yasayla Türkiye genelindeki birçok yerleşim alanları gibi Urumtaş Türktaş olarak değiştirilmiştir. (Konyalı 1946: 283).

esnasında yanında vezir bulunmadığı için Tuğra mansıbı (divan-ı resâil ve divan-ı inşa) veziri olurdu (Burslan 1999: 102). Aynı şekilde Celaleddin Harezmi-ah, *Emir-i şikarı* Seyfeddin Tarab'a elçilik görevi vermişti (Uyumaz 2003: 53).

Ayrıca Türkiye Selçuklu devletinin yıkılış döneminde bile küçük bir çocuk olarak tahta çıkan, gençlik çağında da ölen III. Giyaseddin Keyhusrev'in bile *emir-i şikarı* vardı. Onun adı da Kılavuzoğlu Tuman Bey idi (Eflakî 1989: 254).

Sonuç

*Türkiye Selçuklular'*ında av geleneğine bir aşk derecesinde bağlı Alaeddin Keykubat ve dönemini ayrı değerlendirmek gerektiğine inanıyoruz. Çünkü Selçuklu topraklarında bulunan şikarhanelerin bir çoğunun bu dönemde yapılmıştır. Önemli kararların alınması, elçilerin karşılanması hep sultanın av esnasında yapılmıştır. Sultanların av işlerini düzenleyen Emir-i Şikar ve kendisine yardımcı olan av halkı denen görevlilerle birlikte Selçuklu sarayında belli bir nüfuza sahiptiler. Bunlar Selçuklu Türkiye'sinin belli yerlerinde bulunan avcı cemaatı (Cemaat-ı Sayyad) adı verilen görevliler tarafından gönderilen avcı kuşları eğitip, Sultana av esnasında sunuyorlardı. Selçuklu Sultanlarının av törenleri hakkında geniş kaynaklara sahip olmadığımız için detaylı bilgiler vermemiz mümkün gözüküyor. Ancak bu törenler Osmanlı Sultanlarının av merasimlerinin bir protipi olduğunu söyleyebiliriz.

Abstract

Hunting has a background as long as history of humanity. Human beings strived to meet their needs and survive at first until they used rifles and made up several rituals. Hunting was just at the centre of Turks' lives because of the geography they lived. While they survived and met their needs with the meat of the animals hunted, they also made boots with their leathers, clothes and kalpaks with their furs, bows and musical instruments with their horns and skiing tools with their bones, and they considered hunting as the most important military exercise to get ready for a battle. Hunting was performed as battues and bird hunting.

Battue is a kind of hunting which both improves soldiers physically and develops their manoeuvrability and is a range of activities which goes on for days. Battues were long-termed. However, bird hunts which were performed for a short time by a few crews in the hunting areas near the palace without ceremony. The Sultans of the Sultanate of Rum sustained a national tradition called toy (feast). This tradition was the sign of dominance of Seljuks as it was for all Turkic States. When a sultan succeeded the throne, he had to display his generosity and wealth. In other words, as Bilge Khagan pointed "he should feed the hungry nation and clothe the naked nation" (Ergin 1980: 25, 19). For this reason, he used to disburse and he organized great toys (feasts) after each great hunting ceremony. It is possible to see it in building hunting lodges. These constructions were built up in a part of large lands that had the perfect viewpoint as a location. It means these toys were organized in large places. After coming back from hunting, great feasts were given with the game meat and these feasts were enriched with music, chovgan, javelin and chess. There were emirs called hunting emirs (Emir-i Şikar) who were just responsible for hunting and did everything related to hunting even training of the birds that would be used in hunting ceremonies.

KAYNAKÇA

- ATEŞ, Ahmet (1966). "Bir Açıklama", *Belleten*, XXX, Ankara: s. 459-466.
- Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, *Kuyûd-ı Kadime*, Alaiyye Mufassal Tahrir Defteri, No: 172, vr. 44a.
- AND, Metin (1970). "XVI. Yüzyılda Av ve Avcılık", *Hayat Tarih Mecmuası*, S.12, İstanbul: s. 17-21.
- BAYAT, Fuzuli (2009). "Sosyo-Ekonomik Bağlamlı Avdan Bozkır Eğlence Avlarına Geçiş", *Acta Turcica*, I, s. 1-11.
- BAYKARA, Tuncer (2005). *Türk Kültürü*, İstanbul.
- BERBERCAN, M. Turgut (2010). "Türk Dili ve Kültürü Açısından Babur-nâme'de Avcılık" *AÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 42, Erzurum: s. 11-34.
- BİLGE, Rifat (1945). "İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan. Baznameler" *İ.Ü. Türkiyat Mecmuası*, VIII/ 8, İstanbul: s. 169-182.
- BURLAN, Kıvameddin (1999). *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Ankara: TTK Yay.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1972). "Türklerde Av Kültürü ve Müessesesi", *VII. Türk Tarih Kongresi -25-29 Eylül 1970- Kongreye Sunulan Bildiriler*, I, Ankara: s. 169-174.
- ÇETİN, Altan (2007). "Yahya Kazvî'nin Lubb Et-Tevârîh'inde Selçuklularla Alâkalı Bılgılar" *Gazi Türkiyat Dergisi*. S. 1, Ankara: s. 183-192.
- ÇORUHLU, Yaşar (1997). "Türk Sanatında Av Sembolizmi", *Arkeoloji ve Sanat*, S. 76, İstanbul: s. 13-25.
- DEVELLİOĞLU, F. (2001). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara.
- Derleme Sözlüğü* (1979). VI, Ankara: TDK yay.
- DOHSSON, Muraja, *Moğol Tarihi*, çev. Mustafa Rahmi (1340-1342). İstanbul: Matbaa-i Amire.
- HÜSEYNÎ, Ebu'l-Hasan Sadrud-Din, *Ahbaru 's- devletü 's-selçukiyye*, çev. N. Lugal, (1999). Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1980). *Orhun Abideleri*, İstanbul.
- (1989). *Dede Korkut Kitabı*, I, Ankara.
- ERÖZ, Mehmet (1983). *Milli Kültürümüz ve Meselerimiz*, İstanbul.
- ERGÜZEL, M. Mehdi (2009). *Kitab-ı Bâz-nâme-i Padişahi*, Ankara.
- EFLAKÎ, *Menakıbu 'l- Arifin*, II, çev. T.Yazıcı, (1989). İstanbul.
- ESİN, Emel (2006). *Türklerde Maddî Kültürün Oluşumu*, İstanbul.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1992). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, I, Ankara.
- ERDEM, Sargon (1991). "Av", *DİA*, C. 4, İstanbul.
- ERSAN, Mehmet (2006). "Türkiye Selçuklularında Devlet Erkânının Eğlence Hayatı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XX/I, s. 87-86.
- ERAVŞAR, Osman (2002). "Az Bilinen Bir Selçuklu Köşkü: Kızıl Köşk", *VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu* (8- 10 Nisan 2002), ed. M. Denктаş, Y. Özbek, A.S. Aslan, Kayseri: s. 365- 381.
- GENÇ, Reşat (1981). *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Ankara.
- GÜVEN, Özbay (1999). *Türklerde Spor Kültürü*, Ankara.
- GÖNÜLLÜ, A. Rıza (1986). "Saçıl Adetine Dair Notlar" *Türk Folkloru Dergisi*, s. 9-11.
- İBN BİBİ, *El- Evâmirü 'l- alaiyye fi 'l-umuri 'l- Alaiyye* I, Tıpkı Basım, nşr. A. Erzi- N.Lugal (1957). Ankara.
- İBN BİBİ, *El- Evâmirü 'l- Alaiyye fi 'l-Umuri 'l- Alaiyye (Selçuk-nâme)*, I, çev. M. Öztürk (1996). Ankara: Kültür Bakanlığı yay.
- İBN KALÂNİSÎ, *Tarihi Dimaşk*, thk. Süheyl Zekar (M.1983/H.1403). II, Dimaşk.
- İBN HALLİKAN, *Vefeyatü 'l A 'yan*, thk. Muhyiddin Abdülhamid (1948). IV, Kahire.
- İLHAN, Nadir -Mustafa Şenel (2008). "Dîvânu Lûgat'it Türk'e Göre Av, Avcılık ve Hayvancılıkla İlgili Kelimeler ve Kavram Alanlar" *Turkish Studies*, 3/1 Winter, s. 259-277.
- İŞİK, Ahmet (1991). "Avcı", *DİA*, C. 4, İstanbul: s. 113-115.
- KAHRAMAN, Atif (1995). *Osmanlı Devletinde Spor*, Ankara.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1998). *Türk Millî Kültürü*, İstanbul.
- (1956). *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, Ankara.
- KAŞGARLI MAHMUD, *Divanü Lûgati' t – Türk*, I, çev. Besim Atalay (2006). Ankara.
- KONYALI İ. Hakkı (1946). *Alanya (Alâiyye)*, İstanbul.
- KÖYMEN, M. A. (2000). *Alp Arslan ve Zamanı*, III, Ankara.
- LİNDNER, Kurt (1972). *Beiträge zu Vogelfang und Falknerei im Altertum*, Berlin.
- MÜLER, Detlef (1965). *Studien zur mittelalterlichen arabischen Falknereiliteratur*, Berlin.

- MEVLANA, *Mesnevi*, I, çev. Veled İzbudak, (1981). İstanbul.
 -----, *Fihi Mâfih*, çev. M. Anbarcıoğlu, (1990). İstanbul.
 NİZAMÜLMÜLK, “Siyaset-nâme, çev. M. A. Köymen (1999). Ankara.
 OTTO-DORN K. (1959). “Türkische Grabsteine mit Figurenreliefs” *Ars Orientalis*, III, Michigan: s. 63-76.
 ORAL, M. Zeki (1949). “Kubad abad Bulundu” *Anıt Dergisi*, 1/X, Konya: s. 1-49.
 ÖNDER, S. Yılmaz (2009). “Oğuz Resmi İle avlanma” *Acta Turcica*, 1/I, s. 12-21.
 ÖLMEZ, Zühal (1996). *Şecere-i Terâkime*, Ankara.
 ÖNCÜL, Kürsat, (2009). “Türk Kültüründe Av Ceza İlişkisi” *Turkish Studies*, Volume 4/3 Spring, s. 1681-1688.
 ÖNEY, Gönül (1967). “İran Selçukluları ile Mukayeseli olarak Anadolu Selçuklularında Atlı Avcı Sahneleri”, *Anadolu (Anatolia)*, XI, Ankara: s. 121-138
 -----(1978). *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
 ÖZAYDIN, Abdülkerim (1991). “Av”, *DİA*, C. 4, İstanbul: s. 101-104.
 ÖZBEK, Süleyman (2001). “Türkiye Selçuklularında Kültürel Hayat; Mevlana’nın Fihi Mafih ve Mesnevi’sine göre”, *AKÜ. Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/1, Afyon: s. 41-58.
 PAKALIN, M. Zeki (1983). *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul.
 RÂVENDÎ, *Râhatü’s-Sudûr ve Ayetü’s-Sürûr*, çev. A. Ateş, (1957). Ankara.

 REDFORD, S. (2000). *Seljuk Garden And Pavilions Of Alanya, Turkey*, BAR. International Series 893, Oxford.
 ----- (2008). *Anadolu Selçuklu Bahçeleri*, İstanbul.
 ROUX, J. Paul (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İstanbul.
 SARAÇOĞLU, Hüseyin (1989). *Akdeniz Bölgesi*, İstanbul.
 SEVİM, Ali (1982). *Biyografilerle Selçuklu Tarihi, İbnü'l-Adim Bugyetü't- Taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler)*, Ankara.
Simbat, Başkumandan Vekayinamesi, (951-1334), çev. H. D. Andreasyan (1946). İstanbul.
 SÜMER, Faruk (1980). *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatları, Destanları*, Ankara.
 SÜMER, F.- A. Sevim (1971). *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Meydan Savaşı*, (Metinler ve çevirileri) Ankara.
 SÜSLÜ, Özden (1989). *Tasvirilere göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
 ŞÜKÜROV, Qiyas (2009). “Safevilerde Av Geleneğinin Oluşumu ve I. Şah İsmail Dönemi Av Merasimleri” *Acta Turcica*, (Ed. Emine Gürsoy Naskali- Hilal Oytun Altun), 1/I, Michigan: s. 56-71.
 TANERİ, Aydın (1997). *Türk Devlet Geleneği*, Ankara.
 TEKİNDAG, Şihabeddin (1955). “Karamanlılar”, *İA*, C. 6, İstanbul: s. 316-330.
 TURAN, Osman (1945). “Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması”, *Belleten*, IX/35, Ankara: s. 305-318.
 ----- (1977). “Keyhusrev II”, *İA*, C. 6, İstanbul: s. 620-629.
 ----- (1948). “Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku”, *Belleten*, XII/47, Ankara: s. 550-574.
 ----- (1999). *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul.
 ----- (1971). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul.
 ----- (1988). *Türkiye Selçuklular’ı Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara.
 TÜRKAN, Kadriye (2008). “Azeri Masallarında Av Kültü ve Av Anlayışı” *Millî Folklor*, S. 80, Ankara: s. 70-76.
 TÜRKMEN, Mustafa Nuri (2009). “Osmanlıda Av Seferleri”, *Acta Turcica*, 1/I, Micgihan: s. 22-32.
 UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (1988). *Kapıkulu Ocakları*, I, Ankara.
 ----- (1984). *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara.
 UYUMAZ, Emine (2003). *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri*, Ankara: TTK yay.
 ÜÇBAŞ, Kamil (1999). *Avcının Temel Eğitim Kitabı*, Ankara
 YAVAŞ, Alptekin (2003). “Alanya-Çıplaklı Mahaltesinde Bilinmeyen Bir Selçuklu Köşkü”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Dergisi*, S. XII, İzmir: s. 155-162.
 ----- (2007). “Anadolu Selçuklu Köşklarinin Plan Tipleri Üzerine Tespitler” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 47/1, Ankara: s. 203-227.
 ----- (2004). “Kayseri-Argincık Haydar Bey Köşkü”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya*

Fakültesi Dergisi, 44/2, Ankara: s. 131-149.

YAVUZ, Aşıl Tükel (2000). “Antalya, Kemer’deki Selçuklu Köşkü” , *Emin Bilgiç Hatıra Kitabı*, Yay. ve Haz. Oktay Aslanapa-Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: s. 279-289.

Yazıcızâde Ali (2009). *Tevarih-i Âl-i Selçuk*, haz. A. Bakır, İstanbul

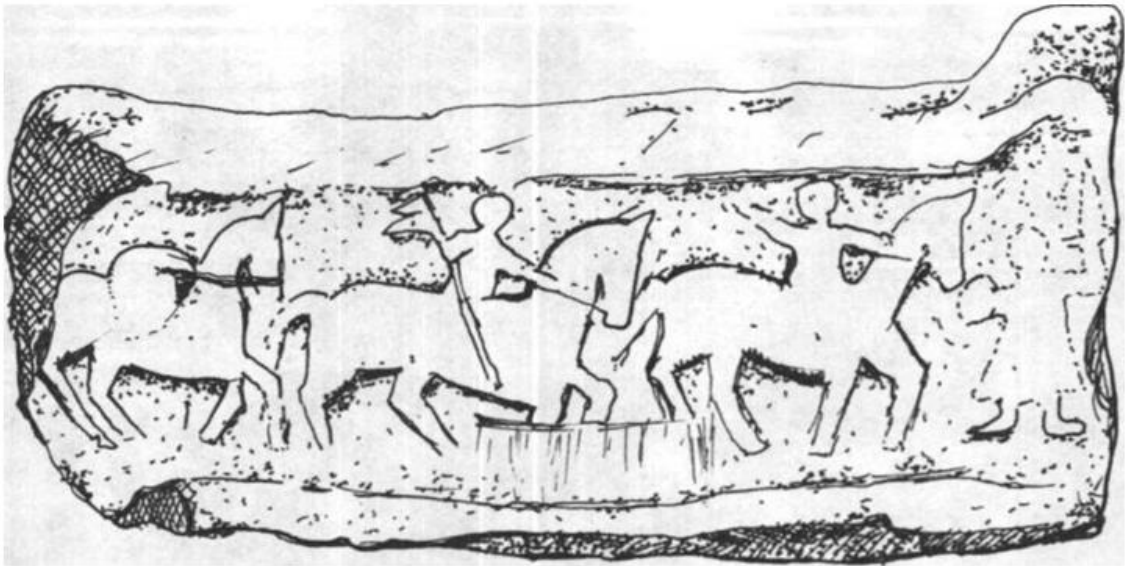
YETKİN, Şerare (1972). *Anadolu’da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Matbaası.

EKLER

Ek-1



Ek-2



OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİNDE İRLANDA İHTİLALİ IRISH REVOLUTION IN THE OTTOMAN ARCHIVE DOCUMENTS

Mehmet TEMEL*

Öz

XII. Yüzyılda İngiliz kolonisi haline gelen, XVI. Yüzyılın ilk yarısında da İngiliz egemenliğine giren İrlanda'da, İngiltere'nin siyasi ve ekonomik egemenliğini güçlendirerek sürdürebilmesi için uyguladığı politikalar, Amerika ve Avrupa'da görülen ekonomik, siyasi ve fikri özgürlükler İngiliz egemenliğinden kurtulmayı sağlayacak ihtilal sürecini başlatmıştır.

İrlanda'nın bağımsızlık sürecini XVIII. Yüzyıldan itibaren izlemeye başlayan Osmanlı Devleti, adadaki gelişmeleri ve İngiltere'nin İrlanda politikalarını Eflak-Boğdan voyvodalarının kaimeleriyle, Londra'daki diplomatlarının raporlarından öğrenmeye çalışmıştır. XVI. Yüzyıldan itibaren görülen ayaklanmaları mezhep çatışması, fitne-fesat hareketi ve ihtilal ateşi olarak nitelendirerek gelişmeleri izlemekle yetinmiş, insani yardım dışında İngiltere ile ilişkilerini zedeleyebilecek girişimlerde bulunmaktan kaçınmıştır.

İrlanda'nın bağımsızlık isteklerine karşı XIX. Yüzyılın ortalarına kadar sertlik politikası izleyen İngiliz hükümetleri, 1880'li yıllardan itibaren uzlaşmacı politikalara yönelmişlerdir. Özellikle Liberal Parti'nin iktidara geldiği dönemlerde yapılan müzakereler sonucunda Güney İrlanda 1921 yılında bağımsızlığını elde etmiştir. Bu makalede İrlanda'nın, XVIII. Yüzyılın sonlarında başlayıp XX. Yüzyılın başlarında bağımsızlıkla sonuçlanan ihtilal süreci ve Osmanlı Devleti ile ilişkileri Osmanlı Arşivi belgeleri ve diğer kaynaklar ışığında incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

İrlanda ihtilali, Osmanlı Devleti, İngiltere, Liberal Parti, Sinn fein, Dominyon, Ulster.

Abstract

Ireland became an English colony in the 12th century and in the first half of the 16th century it came under the domination of England. The politics that Britain adopted to maintain and strengthen its political and economic sovereignty and economic, political and intellectual freedoms that were seen in America and Europe initiated a revolutionary process that would lead to the liberation from the British sovereignty.

The Ottoman Empire, which began to watch Ireland's independence struggle from the beginning of the 18th century, tried to learn the developments in the island and the Irish policies of England from the kaime (a kind of report) of Moldavian and Wallachian voivodes and the reports of diplomats in London. The Ottoman Empire regarded and watched these rebellions seen from the beginning of

* Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Böl. Öğr. Üyesi, mtemel@mu.edu.tr

the 16th century as sectarian conflicts, small riots and revolutionary fire and except for humanitarian aids, avoided attempts that could harm the relations with England.

Against the Irish independence demands, following harsh politics until the middle of the 19th century, English governments started to pursue reconciliatory politics from the 1880s onwards. As a result of negotiations, especially during periods when the Liberal Party was in power, Southern Ireland achieved its independence in 1921. In this article, the Irish revolutionary process starting at the end of the 17th century and culminating with the independence of Ireland in the 20th century and its relations with the Ottoman State will be examined in the light of Ottoman Archive documents and other sources.

•

Keywords

Irish Revolution, Ottoman State, England, Liberal Party, Sinn Fein, Dominion, Ulster.



Giriş

İrlanda, tarihi bronz devrine kadar uzanan, İngiliz kolonisi haline geldiği 1169 yılına kadar Viking ve Norman istilalarına maruz kalmış, günümüzde güney ve kuzey olmak üzere iki ayrı yönetimden oluşan, İngiltere'nin hemen batısında bir Kuzeybatı Avrupa ada ülkesidir.

1541 yılında İngiltere Kralı VIII. Henry'nin İngiliz parlamentosunda kendisini İrlanda kralı ilan ettirmesiyle adada İngiliz egemenliği başlamıştır. Siyasi ve ekonomik egemenliğin güçlendirilerek sürdürülebilmesi için adada yıllardır uygulanmakta olan topraktaki ortak mülkiyet anlayışının yerini feodal yapı veya özel mülkiyet uygulaması almış, çoğunluğu Katolik olan çiftçi ve köylülerin topraklarına el konularak İngiltere ve İskoçya'dan getirilen Protestan göçmenlere dağıtılmıştır. Protestan-Katolik çatışmasını da arttıran bu politika sonucunda nüfusunun %75'i Katolik olan adanın işlenebilir topraklarının %80'i İngiliz kökenli büyük toprak sahiplerinin eline geçmiştir (Asılalmaz 2013: 13-29)¹.

İngiltere'nin baskıcı sömürge politikası izleyerek İrlanda'nın tüm ekonomik kaynaklarını kendi yönetimine veya adadaki temsilcileri olan Protestan burjuvazisinin denetimine alma politikaları, İrlanda'nın yün ihracatına getirilen kısıtlamalar, ulusal bir sanayi burjuvazisinin ortaya çıkmasının engellenmesi, 1840'lı yıllarda görülen aşırı kıtlık karşısında ada halkına karşı izlenen kayıtsız tavırlar, İrlandalıların İngiltere'ye olan öfke ve nefretini arttırmış, Amerika ve Avrupa'da görülen ekonomik, siyasi ve fikri özgürlükleri içeren gelişmelerin de etkisiyle İngiliz egemenliğinden kurtulmayı sağlayacak ihtilal sürecinin başlatılmasının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır (Asılalmaz 2013: 36-40).

İrlanda'da izlenen baskı, asimilasyon ve sömürge politikalarına karşı XVI. Yüzyıldan itibaren başlayıp aralıklarla zaman zaman şiddetlenen ve XX. Yüzyılın başlarına kadar süregelen çatışma, ayaklanma ve isyanlar 1916 yılındaki Paskalya ayaklanmasıyla bağımsızlık sürecine yönelmiştir.

Osmanlı Devleti, İrlanda'daki karışıklıkları *fitne, fesat, ihtilal ateşi* (BOA, *HAT, (Hatt-ı Humâyûn)*, 230/12823; BOA, *HAT, 249/14072-A.*) olarak nitelendirmiş olsa da sürece hiçbir zaman yabancı kalmamış, özellikle XVIII. Yüzyılın sonlarından itibaren İngiltere ile olan ilişkilerini olumsuz etkilemeyecek şekilde gelişmeleri yakından izlemeye başlamıştır. Adadaki ayaklanma ve çatışmalar, İngiltere'nin ada ile ilgili izlemekte olduğu askeri, siyasi ve ekonomik politikalar hakkında, XVIII. Yüzyılın sonlarında Eflak ve Boğdan Voyvodalarının gönderdiği havadis kaimelerinden, XIX. Yüzyıldan itibaren de Londra'da ikamet eden diplomatların raporlarından bilgi edinilmiştir. Kaime ve raporlarda, İrlanda sorununun çözümü konusunda İngiltere'nin önde gelen politikacılarının aralarındaki görüş ayrılıklarından, terör eylemlerine, İrlanda için çıkarılan yasalardan, İrlanda konusunda dış basında yer alan makale ve yazıların tercümelerine kadar birçok konuda bilgi, haber ve yorumlar yer almıştır.

¹ XVII. ve XVIII. yüzyılda İrlanda'daki Katolik-protestan kavgaları ve İngiltere'nin Katoliklere karşı izlediği politikalar için bkz. Georg Kramer, *İrlanda Sorunu*, Çev: Mustafa Yavuz, İstanbul,1973, s.12-34; Levent Özçağatay, *Kuzey İrlanda ve İra Silahlı Mücadeleden Siyasal Çözüme*, İstanbul,1998, s.23-29.

1. 1798 İhtilali

İrlanda'daki siyasi, sosyal ve askeri karışıklıklarla ilgili kaime ve raporların XVIII. Yüzyılın sonlarından itibaren yoğunlaşmasının nedeni İngiltere başbakanı William Pitt'in uygulamakta olduğu sertlik politikasına karşı adada gerginliğin artması ve karşılıklı şiddetli çatışmaların başlamasıdır. Eflak Voyvodası tarafından 29 Nisan 1797 tarihinde gönderilen havadis kaimesinde de belirtildiği gibi ihtilal hareketi günden güne büyümeye başlamış, İngiltere, karışıklıkları önleyebilmek için adaya asker göndermek zorunda kalmıştır.

Pitt'in İrlanda politikasından İngiliz halkının memnun olmadığı da hissedilmiş olmalı ki havadis kaimesinde, uzayacak bir muharebenin İngiltere'de acizlik ve ıstıraba neden olmaması için sorunun müzakere ile barışçıl bir şekilde çözülmesi beklentisinin olduğu belirtilmekte, Londra halkının Krala, başbakan William Pitt'in azledilerek yerine barışın sağlanması için çaba gösterecek bir başvekilin atanmasını isteyen bir arıza sunacağı bildirilmektedir (BOA, *HAT*, 230/12823).

Eflak Voyvodasının raporuna benzer bir tahrirat da Londra'da ikamet eden Sıtkı Efendi tarafından gönderilmiştir. İrlanda adasının tamamına yakın kısmında büyük bir mezhep kavgasının çıktığı bildirilen tahriratta, İngiliz hükümetinin bütün dikkat ve mesaisini bu gelişmelere yönelttiği ifade edilmiştir (BOA, *HAT*, 1181/46656).

Sıtkı Efendi'nin ve Eflak Voyvodasının raporlarında belirttikleri gerginlik ve karışıklıklar 1798 yılında büyük bir isyana dönüşmüş, çoğu süvarilerden oluşan yaklaşık 4.000 civarındaki İrlandalı isyancıyla İngiliz askerleri arasında büyük bir çatışma çıkmıştır. İngiliz hariciyesinden Lord Granville tarafından 6 Haziran 1798 tarihinde Osmanlı hariciyesine gönderilen yazılarda bu çatışmada zorba olarak adlandırılan 1.200 İrlandalının öldürüldüğü, 100 İngiliz askerinin de esir alındığı bildirilmiştir (BOA, *C.HR.*, (No.5098). Bu tehlikeli gelişme üzerine İrlanda'daki Katolik piskopos ve önde gelen tüccarlar isyancı zorbalara bir nasihatname göndererek İrlanda'daki tüm Katolik piskopos ve bezirgânların bugüne kadar İngiltere devletinden hiçbir zarar görmediklerini, daima özgürlük ve rahat içinde geçinip ayinlerini icra ede geldiklerini bildirmişlerdir. Nasihatnamede ayrıca zorbalara gittiği yolun yanlış olduğu, mücadelenin ayin kavgası olmadığı, sorun ayin kavgası olmuş olsaydı kendilerinin zorbalardan önce mal ve canlarıyla uğraşacakları, zorbalara hareketlerinin sonlarının fena olacağı, mallarını ve canlarını kaybedecekleri, bu nedenle silahlarını bırakıp devletin itaatinde olmaları hususunda rica ve nasihatte buldukları ifade edilmiştir (BOA, *a.g.b.*).

Piskopos ve tüccarların nasihatinin isyancılar üzerinde ne kadar etkili olduğu bilinmemekle birlikte Boğdan Voyvodası tarafından 21 Ağustos 1798 tarihinde gönderilen havadis kaimesinde İrlanda'daki ihtilalin büyük ölçüde yatıştığı bildirilmiştir (BOA, *HAT*, 249/14072-A). İrlanda'da başlayan ihtilal süreci zaman zaman hızını azaltmış olsa da gittikçe toplumun tüm katmanlarına yayılarak genişlemeye ve bağımsızlık yolunda hızla ilerlemeye devam etmiştir.

2 .Osmanlı-İrlanda İlişkileri

Yukarıda da değinildiği gibi İrlanda'daki gelişmeleri mezhep çatışması, fitne-fesat hareketi ve ihtilal ateşi olarak nitelendiren Osmanlı Devleti olayları izlemekle yetinmiş, insani yardım dışında İngiltere ile ilişkilerini olumsuz etkileyebilecek girişim ve yaklaşımlarda bulunmamıştır.

1847 yılında İrlanda'da büyük bir kıtlık felaketi yaşanması üzerine Osmanlı Devleti İngiltere'nin bilgisi dâhilinde ada halkına yardımda bulunmuştur. İrlanda fakirlerine para ve

gıda maddesi gönderilmesi, hayvanlar için İşkodra Limanı'ndan saman ve kuru ot ihraç edilmesi şeklinde yapılan yardımlar nedeniyle İngiltere kraliçesi 25 Mayıs 1847 tarihinde Osmanlı Devleti'ne teşekkürname göndermiştir (BOA, *İ. HR*, Dos. 40, no.1888, Lef.1,2,3.)². İrlandalı fakirlere dağıtılması için gönderilen 1.000 liralık nakdi yardım için de İrlanda reisleri tarafından bir teşekkürname düzenlenmiş ve Mösyö Obrien tarafından bizzat padişaha sunulmak üzere İstanbul'a gönderilmiştir. Obrien'e, sefaret tercümanlarından biriyle beraber teşekkürnamesini Mabeyn-i Hümâyûnda padişaha sunması için 1849 yılı Ocak ayının ilk Cumartesi gününe randevu verilmiştir (BOA, *İ. HR*, Dos. 54, no.2538)³.

Bazı İrlanda asilzadelerinin Osmanlı ülkesini ziyaretlerinin yanı sıra dikkate alınabilecek diğer bir ilişki de İrlandalı gazeteciye verilen nişandır. İrlanda'da yayınlanan Fermanamil Gazetesi'nin sahibi Mr. Thomas Polson, gazetesini Kırım Savaşı'ndan itibaren Osmanlı çıkarlarına hasretmiş, savaş sırasında sürekli olarak Rusya'nın haksızlığını vurgulayan yazılar yayımlamış, Yunan sorununda devamlı Osmanlı hukukunu savunmuştur. Osmanlı Devleti'nin Londra'daki elçisi Kostaki Musurus Paşa 5 Ekim 1880 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda Osmanlı Devleti lehinde izlediği yayın politikası nedeniyle Polson'a 3. rütbeden bir kıta mecîdî nişanı verilmesi teklifinde bulunmuş, Sadaret tarafından padişaha sunulan teklif 14 Ekim 1880 tarihinde uygun görülmüştür (BOA, *İ. HR*, Dos. 282, no.17483).

Osmanlı-İrlanda arasında XIX. yüzyılın ikinci yarısında görülen sınırlı ilişkilerin dışında Milli Mücadele yıllarına kadar olan dönemde önemli bir ilişkiden söz edilebilmesi yeni, özgün kaynak ve bulgulara ulaşılmasına bağlı görünmektedir. Milli Mücadele döneminde İrlanda'nın da düşmanı olan İngiltere'ye karşı mücadele edilmesi Türkiye-İrlanda ilişkilerini canlandırmış, iki ülke, Lozan Konferansı'nda olduğu gibi uluslararası platformlarda birbirilerini destekleme kararı almışlardır (Asilazmaz 2013 :128-134).

3. Değişen İngiliz Politikası ve Bağımsızlık Antlaşmasına Giden Yol

İngiltere'deki Liberal Parti'nin İrlanda sorununa yaklaşımının Muhafazakâr Parti'ye göre daha ılımlı olduğu bilinmekle birlikte 1880 Nisan'ında ikinci kez başbakan olan Liberal Parti'li William Ewart Gladstone'un çözüme yönelik politikalar geliştirmeye çalıştığı görülmüştür. Gladstone, ikinci kez başbakanlık görevine geldiği 23 Nisan 1880 tarihinden itibaren uzlaşmacı politika izleyeceğinin işareti olarak İrlanda Zürra' Cemiyet-i İttihadiyesi'ne karşı ılımlı davranmış, İrlanda'daki cinayetlerin önlenmesi için meclise bir kanun layihası sunacağını açıklamıştır (BOA, *HR.TO*, Dos.61, no.31). Ancak uzlaşmacı politikasına kendi partisinden de muhalefet edenler olunca çözüm yasasını parlamentoya ancak 3. kez başbakanlık görevine geldiği 1886 yılında sunabilmiştir.

Gladstone'nun planladığı çözüm süreci, tam muhtariyeti içeren yönetim şekli ve hükümet modeli ile emlak satın alınmasına ve araziye ait bazı ıslahata ilişkin kanunu içeren iki ayrı kanun paketinden oluşmaktadır. 1886 yılı Nisan ayında parlamentoya sunulan yönetim ve hükümet şeklini tanımlayan yasa teklifinin içeriği şu şekilde idi:

Dublin'de, 28 ayan ve halk tarafından seçilmiş 100 mebustan oluşan bir meclis, yerel menfaatlere ilişkin kanunları tanzim ve mali işleri teftiş etme yetkisine sahip olacaktır. Ancak harbiye, bahriye ve hariciye işleri yetkisi dışında kalacaktır. Bu teşkilatın sonucu olarak İrlanda mebusları bundan sonra İngiltere parlamentosuna dâhil olmayacaklardır. Yerel parlamentonun

² Osmanlı limanlarından ihraç edilen kuru ot, saman vb. ürünlerin İrlanda iskelelerine girişine İngiltere tarafından bazen izin verilmemiştir. BOA, *DH.MKT*, (*Dahiliye Nezareti Mektûbi Kalemi*), Dos.1222, no.59.

³ Teşekkürname için ayrıca bakınız. BOA, *Millî Emlaktan Devralman Belgeler*, no.12.

oy çokluğu ile icra-yı hükümet edecek olan İrlanda vükelası, yürütme kuvvetine ilişkin görevlerin çoğunluğuna sahip olacaktır. Bir kaymakam, hem kraliçe hazretlerine vekâlet edecek hem de ülkenin muhtelif kısımlarının menfaatlerinin korunmasına nezaret edecektir. İrlanda parlamentosu tarafından kabul edilip onaylanan yasalar hakkında ayan ve mebûsân arasında ittifak sağlanamaz ise kaymakam, söz konusu yasaları reddetmek yetkisine sahip olacaktır. Gümrük ve alkollü içkiler vergileri, önceden olduğu gibi İngiltere memurları tarafından idare edilecek ve bu iki gelir, İrlanda'nın genel hükümetin masraflarına katılması için vergi hissesi olarak kabul edilecektir. Polis, kraliyet hükümetinin nezareti altında kalacak ise de bir süre sonra bunun idare işlerinin İrlanda hükümetine bırakılması mümkün olabilecektir (BOA, *Y.A.HUS*, Dos.191, no.51.).

Başbakan Mösyö Gladstone tarafından aralıksız üç saat süren bir konuşma ile parlamentoya sunulan yasa teklifine parlamenterler ve halk tarafından yoğun bir ilgi gösterilmiştir. Londra Sefareti'nden gönderilen 10 Nisan 1886 tarihli tahriratta Gladstone ve çözüm yasasıyla ilgili şu gözlem, yorum ve görüşlere yer verilmektedir:

“Mösyö Gladstone, İrlanda'nın gelecekteki idaresi için hazırlamış olduğu programı bu ayın sekizinci günü parlamentoda açıklamıştır. Çeşitli fırkalara mensup politika erbabı ve her sınıf halk, bu programı dört gözle beklemekte idi. Çünkü herkes, söz konusu olan sorunun milletçe hayati öneme sahip olduğunda hemfikir idi. Halkta heyecan eseri görünüyordu. Meclisin öğleden sonra saat dört sıralarında açılması kararlaştırılmış iken milletvekillerinin çoğu sabah saat beşten beri gelip yerlerine oturmuş, bir kalabalık da yağın yağmura aldırılmadan sabahtan akşama kadar parlamento meydanıyla etrafındaki sokaklarda toplanmıştır. Mösyö Gladstone, öğleden sonra saat dört buçuğa doğru evinden açık araba ile parlamentoya gitmiş ve geçtiği yerlerde halk tarafından kâh alkışlanmış, kâh ıslıklar çalınmıştır. Genel gösterilere alışılmış olan Londra şehrinde uzun süreden beri böyle bir temaşaya şahit olunmadı. Bu program kabul edilir ise sonucu şu şekilde olacaktır:

Gümrüklerle polise ilişkin olan kayıtlar müstesna olmak üzere İrlanda kıtası Anglosakson cinsinden olan Kanada ve Avustralya gibi İngiliz sömürgelerinin yönetim modellerine denk bir yönetim altına konulacaktır. Mösyö Gladstone, fikirlerini gayet ustalıkla ve açıklıkla beyan etmiş, nutku özellikle İrlandalı mebuslar tarafından alkışlanmış ise de bazı düşünceleri takdir edilmemiştir. Onun inancına göre içinde bulunduğumuz çağın başından beri İrlanda'da uygulanmış olan alkollü içkilerle ilgili düzenlemenin etkisi görülmediğinden İrlanda'da mevcut kötülüklerin diğer vasıtalarla kaldırılmasının çaresini araştırmak parlamento ile memleketin görevinin gereklerindedir. Bir meclis-i mebûsân oluşturulsa ve memleketin idaresi ayrılrsa bile millî birlik devam edebileceğinden sunulan teklifler hiçbir zararlı sonuç doğurmayacaktır. İsveç, Norveç, Avusturya ve Macaristan buna birer örnektir. Hükümdarın hukuk teminatı, askeri menfaatleri ve ülkenin maliyesini korumaya yeterli imiş.

Gladstone'un nutku, olumlu etki yaratmamıştır. İlimli fikir sahipleri kendisine olumlu bakmadıkları gibi, en nüfuzlu gazeteler de Gladstone'u şiddetli bir şekilde eleştirmektedirler. Gladstone'un programının, İngiltere hükümetinin bölünmesine yol açacağı zannediliyor. Çünkü İrlanda ve Amerika fesatçıları söz konusu müsaadelerden memnun olmak şöyle dursun bunu tamamen istiklalin kazanılmasında bir silah olarak kullanacaklardır. Hatta Mösyö Parnell⁴, Gladstone planının dayandığı usul ve özgürlük kurallarını takdir etmekle birlikte gümrüklerle zâbitânın İngiliz hükümetinin nezareti altında bulunacağına dair şartlar hakkında şimdiden çekincesini açıklamıştır. Parlamentoda

⁴ Charles Stewart Parnell: Özerklik taraftarı İrlandalı parlamento üyelerinin lideri.

yapılacak konuşmalardan Serbesti Fırkasının, Gladstone'un tehlikeli girişimlerinin ne dereceye kadar destek bulacağı anlaşılacaktır. İleri görüşlü kimseler, bunun Meclis-i Mebusan tarafından kabul olunmayacağını ifade etmişlerdir." (BOA, *Y.A.HUS*, Dos.191, no.51)

Gladstone, parlamentoya sunduğu yönetim şekli ve hükümet modelini içeren yasa teklifinin ardından yaklaşık bir hafta sonra da söz konusu yasanın tamamlayıcısı ve önemli bir parçası sayılan toprak satın alınması ve arazi ıslahatına ilişkin tasarımı sunmuştur.

Teklif göre, İngiltere hükümeti %3 faizli 50 milyon liralık tahvil ihraç edecek, elde edilen gelirle zengin ve nüfuzlu kişilerin elinde bulunan arazi ve mülkler satın alınıp tarımla uğraşan çiftlik müstecirlerine vadeli olarak satılacaktır. Arazi satın alacak olan köylüler ve çiftlik müstecirleri, arazi bedelini yıllık taksitler şeklinde 40 veya 50 yılda hükümete ödeyeceklerdir. Gelirlerin tahsil işlemleri de hükümete mensup bir kabzımalın nezareti altında çalışan tahsildarlar tarafından yürütülecektir. Teklif metninde 113 milyon liralık bir borçlanma akdi öngörülmüş ise de parlamentodaki görüşmeler sırasında parlamenterlerden bazılarının bu meblağı çok yüksek bulmaları üzerine onların korku ve endişelerini gidermek için 50 milyona indirilmiştir. Ancak bazı vekiller, meblağ değişikliğinin, amacın gerçekleşmesi için asla yeterli olmayacağına ilişkin görüşlerini dile getirerek kırgınlık göstermişlerdir (BOA, *Y.A.HUS*, Dos.191, no.88).

Her iki yasa teklifi parlamentoda görüşülürken yoğun tartışmalar yaşanmış, metindeki hükümler aleyhinde Gladstone'un kendi partisinden birçok üye tarafından görüşler açıklanmıştır. Londra Sefaret'i'nden gönderilen 24 Mayıs 1886 tarihli tahriratta görüşmelere ilişkin ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Elçi tahriratında, Gladstone'un nüfuz kaybettiğini, kendi partisinden milletvekillerinin bir kısmının aleyhte oy kullanacağını, bir kısmının da Gladstone'un hatırına aleyhte oy kullanmaktansa oylamaya katılmayacaklarını ifade etmektedir. Liberal Parti'nin ileri gelen kişilerinden biriyle yaptığı konuşmayı da aktaran elçi, ilgilinin kendisine, 30 yıldır Gladstone'un politikalarını izlediğini, şimdiye kadar hep onun lehinde görüşler açıkladığını fakat bu kez teklif ettiği önlemlerin kabul edilip onaylanması durumunda İngiltere'nin bütünlüğünün ve hayati çıkarlarının çok büyük tehlikelere maruz kalacağını, bu nedenle Gladstone'dan ayrılacağını ve teklifler aleyhinde oy kullanmaya mecbur olduğunu, liberallerden daha pek çoğunun da kendisi gibi hareket edeceğini beyan ettiğini bildirmektedir. Tahriratta, deneyimli politikacıların tahminlerini de aktaran elçi, teklifin bu şekliyle yaklaşık 30 oy farkla reddedileceğini, ancak Gladstone'un, Liberal Parti'nin önde gelen milletvekillerinden Mösyö Chamberlain ve taraftarlarının desteğini alabilecek şekilde teklif metnini değiştirip ikinci kez okuduğunda kabul ettirebilecek çoğunluğa ulaşabileceğini, bu yapılmadığı takdirde görevden ayrılmak zorunda kalacağını, böyle bir sorunla karşılaşılmasını için kraliçenin parlamentonun tatilini uygun görmesi gerektiğini ancak bunun da mümkün olamayacağını ifade ettiklerini belirtmektedir (BOA, *Y.A.HUS*, Dos.192, no.13, Lef.1,2,3; BOA, *HR.TO*, Dos.61, no.128).

Parlamentodaki görüşmeler sırasında Muhafazakâr ve Liberal Parti taraftarı mutedil vekiller kanununun tamamına karşı görüşlerini bildirmişler, görüşmelerin ardından teklif metninde herhangi bir değişiklik yapılmadan başvuru oylamada teklif, İrlandalı parlamenterlerin desteğine rağmen deneyimli İngiliz politikacılarının öngörülerini ve Osmanlı elçisinin izlenimlerinden ortaya çıkan tahminleri doğrularcasına 311 destek oyuna karşı 341 oyla reddedilmiştir. 3-4 fazla oy farkıyla teklifinin kabul edilebileceğini düşünen Gladstone, kendi partisinden 93 milletvekilinin de olumsuz oy verdiğini görünce üzülmüş ve yenilginin

ardından parlamentonun bir sonraki Perşembe gününe kadar tatil edilmesini teklif ederek bakanlar kurulunu toplantıya çağırıştır (BOA, *HR.TO*, Dos.61, no.130). İskoçya'da bulunan Kraliçe ile de temasa geçen Gladstone, Kraliçeden parlamentonun feshedilmesini talep etmiş ancak Kraliçe, parlamentonun büyük çoğunluğunun kabinenin aleyhinde olduğunu belirterek fesih talebini uygun görmemiş, Liberal Parti'nin mutedil üyelerinden Marki Harrington başkanlığında bir hükümet kurulması eğiliminde olduğunu, ancak bunun da Gladstone'un görevden tamamen ayrılmasıyla mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Gladstone'un üye sıfatıyla parlamentoda kaldığı sürece liberal üyelerden hiç kimsenin Gladstone'u dışarıda bırakacak bir oluşuma izin vermeyeceklerini de göz önünde bulunduran Kraliçenin, meclisin feshi teklifini kabul ederek seçime gidilmesinin daha uygun olacağı düşüncesinde olduğu görüşü de dile getirilmiştir (BOA, *HR.TO*, Dos.61, no.135).

Gladstone'un başarısızlığı ülkenin her yerinde gürültü koparmış, İrlanda'nın halkı Protestan olan kuzey bölgelerinde şenlikler düzenlenmiş, ancak önemli sayılamayacak düzeyde çatışmalara da yol açmıştır. Adanın diğer bölgelerinde ise durum sükûnetle karşılanmıştır. Kavga ve çatışmaların Milli İttihat Cemiyeti'nin emriyle çıkarıldığı tahmin edilmiştir. Sıkı esaslar üzerine kurulmuş olan gizli siyasi cemiyet, çiftlik müstecirlerinin kira ödemelerini yasaklamış, emre itaat etmeyenlerin hayvan ve mahsullerini tahrip etmiş, zaman zaman suikastlar işleyerek İrlanda'nın büyük bir bölümünü dehşet altında bırakmıştır. Seçimlerin yapılmasını bekleyen cemiyet, Gladstone'un politikasını desteklediği için karışıklık çıkarmaktan çekinmiş ise de oylama sonucunun beklendiği gibi olmaması cemiyeti fesat ve cinayetlere sevk ettiği kanısı oluşmuştur. Tahriratta, İrlanda meselesinin çok vahim görüldüğü, siyasi partiler arasında Gladstone'un meseleyi tehlikeli boyuta getirdiği ve tahrik ettiği şeklinde şikâyetlerin yaygınlaştığı da ifade edilmiştir (BOA, *HR.TO*, Dos.61, no.135).

Çözüm politikası parlamentoda başarısızlıkla sonuçlanan Gladstone 3. kez göreve geldiği başbakanlıktan 25 Temmuz 1886 tarihinde ayrılmış, yerine 6 yıl süreyle başbakanlık yapacak olan Muhafazakâr Parti'li Robert Gascoyne-Cecil göreve gelmiştir. Gladstone 1892-1894 yılları arasında iki yıl süreyle yeniden başbakanlık görevine gelmiş ise de Güney İrlanda'nın bağımsızlığına giden süreç Liberal Parti'nin 1905-1922 yılları arasında kesintisiz olarak iktidarda kaldığı 17 yıllık sürede hızlanmıştır.

İngiltere'nin, I. Dünya Savaşı yıllarında izlemiş olduğu vergileri arttırma ve asker alma politikasının İrlanda'da tepkilere yol açıp isyan ve çatışmaları arttırması, İngiliz kamuoyunun soruna çözüm bulunması beklentisi ve uluslararası konjonktür de Lloyd George hükümetini çözüm arayışına sevk etmiştir.

1916 yılında çıkan büyük Paskalya ayaklanması (Özçağatay 1998: 50-60) ve 1918 genel seçimlerinden sonra adanın kuzey ve güney olmak üzere *de facto* olarak ikiye ayrılması, Güney İrlanda'nın bağımsızlığını kazanma sürecinde önemli aşamaları oluşturmuştur. Sivil halkın da katılımıyla gerçekleşen, yüzlerce kişinin ölümü ve liderlerinin tutuklanmasıyla sonuçlanan Paskalya ayaklanmasından sonra bağımsızlık bildirisi ilan edilmiş, 1918 seçimlerinden sonra da Dublin'de parlamento toplanmıştır.

4. Bağımsızlık Antlaşması

Özellikle 1798 ihtilalinden itibaren İrlanda'da ortaya çıkan karışıklıkların önlenmesi için uygulanan şiddet ve sindirme politikalarından sonuç alınamaması, geniş muhtariyet vaatlerinin adada sükûneti sağlayamaması, müzakere için gönderilen önemli kişilerin başarılı olamadan geri dönmesi ve ihtilalin ulaştığı en son nokta, İngiltere Kralı V. George ve Lloyd George

başbakanlığındaki Liberal Parti hükümetini kesin çözüm için adım atmak zorunda bırakmıştır.

Kralın, Belfast'ta Kuzey İrlanda Parlamentosu'nun açılışında yaptığı "...Tüm İngilizce konuşan dünyada bizim atalarımızı hayal kırıklığına uğratmış ve şu anda da bize büyük bir sıkıntı veren uzun zamandan beri var olan İrlanda problemine çözüm bulmak kadar çözümleri arzu edilen çok az şey vardır. Kesindir ki benim kalbime en yakın olan dilek hangi dine inanırsa inansın ve evi nerede olursa olsun her İrlandalının Britanya İmparatorluğunun temelinde yatan özgür topluluklar ile sadık bir iş birliği içinde çalışmasıdır. Benim umutlarım hala çok kapsamlıdır. Tüm İmparatorluğun gözleri bugün İrlanda'nın üzerine çevrilmiştir. Bu öyle bir imparatorluktur ki içinde pek çok millet ve ırk eski var olan düşmanlıklara rağmen bir araya gelmiştir ve bu salonda bulunanlardan en genç olanının yaşam süresi içinde yeni milletler ortaya çıkmıştır. Bugün benim İrlanda'ya gelişimin, ırkları ve inançları ne olursa olsun İrlanda'nın insanları arasında var olan çatışmanın sona ermesi yönünde ilk adım olması için yüreğimden dua etmekteyim. Bu umutla, tüm İrlandalılara durmalarını ve uzlaşma ve hoşgörü ellerini affetmek ve unutmak ve sevdikleri ülke için barış, memnuniyet ve iyi niyetin hâkim olduğu yeni bir dönemi başlatmak için uzatmalarını istemekteyim. Güney İrlanda'da, bu salonda şu anda gerçekleşmekte olan benzer bir durumun gerçekleşmesi en samimi dileğimdir; orada da benzer bir olay ortaya çıkabilir ve benzer bir seremoni gerçekleştirilebilir. Bunun için Birleşik Krallık parlamentosu tüm gerekli güçleri sunmaktadır; bunun için Ulster parlamentosu yolu işaret etmektedir. Gelecek, benim İrlandalı vatandaşlarımın kendi ellerinde yatmaktadır. Bu tarihi toplantı, içinde güneyli ve kuzeyli İrlandalı vatandaşlarımın bu parlamentoların kendilerinin karar vereceği biçimde bir ya da iki parlamento çatısı altında İrlanda sevgisi için birlikte çalışmanın kapısını aralayabilir..." (BOA, *HR. SYS*, Dos. 2469, no.37) şeklindeki konuşması da çözüm konusunda ne kadar istekli olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Sorunun, hükümeti mutlak bir acz içinde bıraktığını düşünen kral, barışçıl bir şekilde mutlak olarak çözülmesi gerektiğini düşünerek Avrupa ve İngiltere'de kavrayış ve ileri görüşlülüğü ile bilinen seçkin devlet adamı Transvaal Hükümeti* Reisi General Simas'ın aracılığına başvurmuştur.

Başbakan Lloyd George tarafından adaya gönderilen General Simas, şiddetli takip sonucu yakalanıp hapiste tutulan Güney İrlanda ihtilali lideri Eamon de Valera ile görüşmüştür. Valera, İrlanda sorununa çözüm bulmak amacıyla görüşmelerde bulunmak üzere hükümet tarafından yazılı olarak Londra'ya davet edilmiştir. Tutuklu bulunan Valera talihin garip bir cilvesi olarak Londra'nın en meşhur otellerinden birinde eşkiya arkadaşlarından iki sinn fein reisiyle birlikte İngiltere hükümetinin muazzaz misafiri sıfatıyla ikamet ettirilmiştir (BOA, *HR. SYS*, Dos. 2467, no.44).

De Valera, hüsn-ü kabul merasiminden sonra başbakanlık binası önünde toplanan ve çoğunluğunu İrlandalıların oluşturduğu halkın alkışları arasında İngiltere başbakanı ile baş başa görüşmelerde bulunmuştur. Görüşmeleri, özel olarak davet edilen İngiltere ile siyasi birlikten yana olan Kuzey İrlanda hükümet başkanı Sir James Krog da Ulster bölgesi parlamenterleriyle birlikte izlemiştir.

İlki 14 Temmuz 1921 tarihinde yapılan görüşme, resmi bir konferans için bir temel oluşturulmadığı gerekçesiyle 22 Temmuz'da kesintiye uğramış ve Valera Dublin'e geri dönmüştür. Görüşmelerin kesintiye uğramasında Valera'nın tam bağımsızlık isteğinde ısrar

etmesi etkili olmuştur. 10 Ağustos'ta tekrar başlayıp Aralık ayına kadar doğrudan ve dolaylı olarak sürdürülen görüşmeler olumlu sonuçlandıktan sonra Valera, alınan kararları arkadaşlarının bilgisine sunmak ve değerlendirmek üzere iki arkadaşıyla birlikte tekrar İrlanda'ya dönmüştür. Lloyd George'un, görüşmelerde Güney ve Kuzey İrlanda'ya dominyonlarda geçerli olan kavanin-i esasiyyeye benzer bir kanûn-u esasi vermeyi, her iki İrlanda'nın iki parlamentosunun olması ve bunların bir senatoya tabi olması gerektiği yönünde teklifte bulunduğu anlaşılmıştır (BOA, *HR. SYS*, Dos. 2467, no.44).

11 Ekim-6Aralık 1921 tarihleri arasında Downing Street 10 numarada gerçekleştirilen son konferansa İngiltere Hükümeti adına Lloyd George, Bay Chamberlain, Lord Birkenhead, Bay, Churchill, Sör L. Worthington-Evans ve Sör Hamar Greenwood, Bay Gordon Hewart, sekreter olarak Bay Thomas Jones ve Bay Ljonel Curtis, İrlanda adına Bay Arthur Griffith, Bay Michael Collins, Bay Robert Barton, Bay E. J. Duggan, Bay Gavan Duffy, sekreter olarak Bay Erskine Childers ve Bay John Chartres katılmışlar ve antlaşma metnine son şeklini vermişlerdir (BOA, *HR. SYS*, Dos. 2469, no.37).

İngiltere'nin, Güney İrlanda'nın bağımsızlığını tanıyan ve 6 Aralık 1921 tarihinde imzalanan 18 maddelik antlaşmanın şartlarının belirlenmesinde Kanada Dominyonunun anayasası önemli bir faktör oluşturmuştur.

1. maddede, İrlanda'nın Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika Birliği ile aynı statüye sahip olduğu,

2. maddede de yine belirgin bir şekilde İrlanda Bağımsız Devleti'nin imparatorluk parlamentosu ve hükümetle olan pozisyonundaki statüsü Kanada Dominyonu olarak zikredilmiş, İrlanda'nın yeni statüsünün dominyon modeli olduğu vurgulanmıştır. Kraliyetin, kraliyet temsilcisinin ve imparatorluk parlamentosunun Kanada Dominyonu ile olan ilişkilerini düzenleyen hukuk, uygulama ve anayasal kullanımın, İrlanda Bağımsız Devleti ile olan ilişkilerin yönetilmesinde de geçerli olacağı ifade edilmiştir.

3. maddede, İrlanda'da bulunan kraliyet temsilcisinin atanma şekli,

4. maddede, İrlanda Bağımsız Devleti'nin parlamentosunun üyelerinin yemin şekli,

5. maddede, İrlanda Bağımsız Devleti'nin Birleşik Krallığın kamu borçlarının ödenmesindeki sorumluluğu,

6. maddede, Büyük Britanya ve İrlanda'nın denizden savunulmasının sorumluluğunun paylaşımı, (İki hükümet arasında kıyı savunmasıyla ilgili bir antlaşma yapılmaya kadar İrlanda Bağımsız Devleti kendi kıyı savunmasını üstlenecektir. Antlaşmadan sonra savunma sorumluluğu İmparatorluk güçlerine geçecek ancak bu durum, gelirlerini ya da balıkçılığını korumak durumunda kalabilecek olan İrlanda Bağımsız Devleti'nin bu türden gemiler inşa etmesine engel oluşturmayacaktır).

7. maddede, barışta ve savaşta İrlanda Bağımsız Devleti'nin liman ve tesisleriyle imparatorluk güçlerine sunabileceği katkı,

8. maddede, uluslararası silahlanma sınırlamalarına uymak koşuluyla İrlanda Bağımsız Devleti'nin oluşturacağı askeri savunma gücünün, nüfusunun, Büyük Britanya nüfusuna olan oranı dikkate alınarak oluşturulacağı hükmü,

9. maddede, her iki devletin limanlarının gümrük ve diğer vergilerin ödenmesi koşuluyla diğer ülkelere açık olacağı hükmü,

10. maddede, İrlanda Bağımsız Devleti hükümetinin, işine son verilen hâkim, memur, polis gibi kamu görevlilerine yapacağı ödemelerle ilgili sorumluluğu,

11. 12. 13.14. ve 15. maddelerde İrlanda Bağımsız Devleti'nin Kuzey İrlanda ile yönetim ve parlamento ilişkilerinin statüsünün belirlenmesi,

16. maddede, İrlanda Bağımsız Devleti ve Kuzey İrlanda parlamentolarının, eğitim ve dini kurumların mülkiyetine kamusal fayda olmaksızın ve bedeli ödenmeksizin el koymayı öngören, herhangi bir dini doğrudan veya dolaylı destekleyen ya da serbestçe uygulanmasını engelleyen, dini inanış ya da dini statü nedeniyle özerklik veren ya da kısıtlama getiren, farklı dini inanışların hâkimiyetinde faaliyet gösteren okullar arasında devlet yardımı bağlamında ayrımcılık yapan yasalar çıkaramayacakları hükmü,

17. maddede, İrlanda Bağımsız Devleti'nin hükümetinin ve parlamentosunun kurulması sürecinde geçen zaman diliminde oluşturulacak geçici düzenlemeye ve oluşturulacak geçici hükümete, talep halinde Britanya Hükümeti'nin sağlayabileceği katkı,

18. maddede antlaşmanın onay süreci,

İlaveler kısmında da liman savunması, anlaşma dışında deniz altına kablo döşenmemesi, kablosuz iletişim istasyonu kurulmaması, deniz işaret ve aletlerinin İrlanda Bağımsız Devleti'nin denetiminde olması, savaş sinyal istasyonlarının kapatılması, havayolu ile gerçekleştirilen iletişim konularında Britanya hükümeti ile İrlanda Bağımsız Devleti arasında anlaşma yapılması hükümleri yer almıştır (BOA, *HR. SYS*, Dos. 2469, no.37).

Antlaşma, İngiltere ve İrlanda parlamentolarında kabul edilip onaylandıktan sonra yürürlüğe girmiş, böylece İngiltere'ye karşı yaklaşık 750 yıldır devam eden mücadele bağımsızlıkla sonuçlanmıştır. İhtilal hareketinin son siyasi ve silahlı lideri Valera da hapisten başbakanlığa ve cumhurbaşkanlığına uzanan yaşam hikâyesiyle İrlanda tarihine geçmiştir.

Sonuç

İngiliz kolonisi olduğu dönemden itibaren İngiltere'nin ekonomik, siyasi ve kültürel baskılarına, asimilasyonuna maruz kalan İrlanda, XVI. Yüzyıldan itibaren başlattığı tepki ve isyan hareketlerini, Amerikan ve Fransız ihtilallerinin yarattığı siyasi, ekonomik ve fikri özgürlüklerden de esinlenerek XVIII. Yüzyılın sonlarından itibaren yoğunlaştırmıştır.

Tüm dünyanın dikkatini çekmeye başlayan adadaki İngiliz politikalarına ve İrlanda halkının isyan hareketine, Osmanlı Devleti de ilgisiz kalmayıp Eflak-Boğdan Voyvodalarıyla İngiltere'deki elçileri vasıtasıyla gelişmeleri yakından takip etmeye çalışmıştır. İngiltere ile olan dostluk ve ittifak antlaşmalarına zarar vermeden sürdürülen izlemede taraf olunmamış, İrlanda'nın bağımsızlık savaşı süreci uzunca bir dönem, mezhep kavgası, fitne, fesat ve ihtilal ateşi olarak görülmüştür.

İhtilal süreciyle ilgili İngiltere ve İrlanda'da ortaya çıkan gelişmeler, voyvodalar ve elçiler tarafından yakından takip edilerek, tarafların, siyasi-diplomatik çevrelerle, kulislardan öğrenilen görüş ve düşünceleri, izleyecekleri muhtemel politikalar haber kaimeleri ve raporlarla Osmanlı hükümetine ve hariciyesine bildirilmiştir. Kaime ve raporlarda, voyvoda ve elçilerin gelişen olaylar ve izlenen politikalarla ilgili analiz ve öngörüler de yer almıştır. Bu izlemeye rağmen İrlanda ile herhangi bir ilişki kurulmaya çalışılmamış, sadece 1840'lı yıllarda görülen aşırı kıtlık nedeniyle İngiltere'nin bilgisi ve oluru dâhilinde insani yardım yapılmıştır.

1798 ve 1916 Paskalya ayaklanmaları İrlanda tarihinde önemli dönüm noktalarını oluşturmuştur. 1798 ihtilali bağımsızlık ruhunun toplumun tüm dokularına nüfuz etmesini sağlamış, Paskalya isyanı da Bağımsızlık Antlaşması'nın yolunu açmıştır.

İrlanda ihtilal sürecinde Muhafazakâr Parti'nin sert ve baskıcı politikalarına karşın

Liberalilerin, başlangıçta bağımsızlığa olumlu yaklaşımları da muhafazakârlara göre daha ılımlı politikalar izledikleri görülmüştür. Sorunun ilk olarak muhtariyet yaklaşımıyla Liberal görüşlü Gladstone tarafından dile getirilmesi ve yine Liberal bir lider olan Lloyd George döneminde çözüme kavuşturulması sonuca hoşgörü, sabır, risk alma ve demokrasi erdemi ile ulaşılabileceğini göstermiştir. Gladstone, başlangıçtaki başarısızlığının ve risk almasının bedelini iki kez iktidarı kaybederek ödemiş olsa da savunduğu ve uygulamaya çalıştığı çözüm modeli, Lloyd George başbakanlığındaki Liberal Parti iktidarının çözüm politikasına temel oluşturmuş, bu nedenle ulaşılan sonuçtaki katkısını tarih kaydetmiştir.

Sorunu, antlaşma ile çözüme kavuşturan Liberal başbakan Lloyd George da çözümü arzulayan İngiltere halkının da desteği ile hapisteki bir ihtilal liderini hapishaneden çıkarıp otelde görüşme cesaretini ortaya koymuş, Valera ile yaptığı görüşmeleri halkın önünde yapmanın İngiliz demokrasininin erdeminden kaynaklandığını ülkesine ve dünyaya göstermiştir. 6 Aralık 1921 tarihli Güney İrlanda Bağımsızlık Antlaşması, 750 yıllık bir mücadelenin, yüz binlerce insanın kanının, emeğin, sabrın, demokrasinin ürünü olduğu için başta Avrupa ve Türkiye olmak üzere tüm dünyada memnuniyetle karşılanmıştır.

Summary

Ireland whose history dates back to the bronze period became a British colony in the 12th century and entered into the domination of Britain in the second half of the 16th century. Britain, seeking to maintain and strengthen its political and economic sovereignty on the island, abolished the concept of collective ownership in the land that had been practiced for years in the island, initiated private property practice and distributed the lands of Catholic farmers and peasants to Protestant immigrants from England and Scotland.

When the reactions to the efforts of Britain's repressive colonial policy to take all the Irish economic resources into its own administration and to the control of the Protestant bourgeoisie on the island were combined with the effects of political, economic and intellectual freedom movements seen in America and Europe, many insurrections, Protestant-Catholic conflicts and rebellious movements emerged until the beginning of the 20th century when the process of independence started.

The Ottoman State tried to learn the developments in the island and the Irish policies of England from the news sent by Moldavian and Wallachian voivodes and the reports of its diplomats residing in London. The Ottoman State regarded these rebellious movements as sectarian conflicts, small riots and revolutionary fire and closely followed the developments in such a way as not to harm the relationships with Britain.

One of the greatest revolts against the oppression and strong hand policies that the UK had been following in the island was in 1798; this revolt was suppressed by the killing of 1200 Irish insurgents. Though it seemed that the rebellion was controlled by the British military troops sent to the island, it just reduced the speed of the revolution, but the independence movement continued to expand and spread across all levels of society.

In addition to political and social instabilities, the Irish people were confronted with a severe famine in 1847 and the Ottoman State sent food to the Irish people, with cash aid of 1000 liras, and straw and dry weeds for the animals from the Port of Iskudra.

Britain's Irish policy began to change from 1880 when the Liberal Party came to power. The Liberal Party Prime Minister William Ewart Gladstone, who is known to be more moderate than the Conservative Party in resolving the Irish problem, presented a solution plan to the

parliament in 1886, when he came to the office for the third time as prime minister. Gladstone resigned from the office as prime minister when the solution package, which includes full autonomy and government model, and two separate laws on property procurement and land improvements, was rejected by 341 votes against 311 in the parliament.

No new policy could be developed in England until 1905 to solve the Irish problem, but the solution process accelerated again during the 17 years of the Liberal Party's uninterrupted governing in 1905-1922. In the meantime, the UK's policy of raising taxes and recruiting troops in Ireland during the First World War led to reactions in Ireland and an increase in rebellions and conflicts again. The great Easter Rebellion in 1916, the British public's anticipation of finding a solution to the problem, and the international conjuncture led the British government to seek a solution. At the end of the negotiations between the British government and the Irish authorities, an 18-article treaty was signed on 6 December 1921 recognizing the independence of the Southern Ireland. With this treaty based on the Constitution of the Canadian Dominion, the struggle lasting for 750 years resulted in independence.

KAYNAKÇA**1. Arşivler****Başbakanlık Osmanlı Arşivi**

- C.HR*, (*Cevdet Hariciye*), No.5098.
DH.MKT, (*Dahiliye Nezareti Mektûbi Kalemi*), Dos.1222, no.59.
HR. SYS, (*Hariciye Nezareti Siyasi*), Dos. 2469, no.37.
HR. SYS, Dos. 2467, no.44.
HR.TO, (*Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı*), Dos.61, no.31.
HR.TO, Dos.61, no.128.
HR.TO, Dos.61, no.130.
HR.TO, Dos.61, no.135.
HAT, (*Hatt-ı Humayûn*), 230/12823;
HAT, 249/14072-A.
HAT, 230/12823.
HAT, 1181/46656
İ. HR, (*İrade Hariciye*), Dos. 40, no.1888, Lef.1,2,3.
İ. HR, Dos. 54, no.2538.
İ. HR, Dos. 282, no.17483.
HR. SYS, (*Hariciye Nezareti Siyasi*), Dos. 2469, no.37.
HR. SYS, Dos. 2467, no.44.
Milli Emlaktan Devralman Belgeler, no.12.
Y.A.HUS, (*Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı*), Dos.191, no.51.
Y.A.HUS, Dos.191, no.88.
Y.A.HUS, Dos.192, no.13, Lef.1,2,3;

1. Kitaplar ve Tezler

- ASILAZMAZ, Meryem (2013), "Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde İrlanda İhtilalı (1920-1934)",
(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)
KRAMER, Georg (1973), *İrlanda Sorunu*, Çev: Mustafa Yavuz, İstanbul
ÖZÇAĞATAY, Levent (1998), *Kuzey İrlanda ve İra Silahlı Mücadeleden Siyasal Çözümüne*, İstanbul

AN EVALUATION OF TURKEY'S WESTERN BALKANS POLICY UNDER THE AKP AND PROSPECTS FOR THE POST- DAVUTOĞLU ERA

TÜRKİYE'NİN AKP HÜKÜMETİ DÖNEMİNDE YÜRÜTTÜĞÜ BATI BALKANLAR SİYASETİNİN BİR DEĞERLENDİRMESİ VE DAVUTOĞLU SONRASI DÖNEME BAKIŞ

Zeynep Elif KOÇ*

Murat ÖNSOY **

Öz

This article argues that in the last decade there is a visible decline in the political, normative and economic power of the European Union (EU) as a dominant actor in the Western Balkans (WB). Particularly the slowing down of the EU's hegemonic project of Europeanization in the region created space for maneuver for other global and regional players. In this power vacuum, Turkey, alongside with Russia and China has aspired to play a central role in a region that is drifting into multi-polarity. This study aims to analyze Turkey's relations with the Western Balkans under the AKP Government.

Anahtar Kelimeler

Western Balkans, Turkey, AKP, Davutoğlu, Strategic Depth Doctrine.

Abstract

Bu çalışma, Avrupa Birliği'nin Batı Balkanlar'daki devletler üzerindeki siyasi, normatif ve ekonomik gücünün son yıllarda düşüşe geçtiğini ileri sürmektedir. Özellikle Birliğin 'Avrupalaştırma' politikasının etkilerinin azalmasıyla birlikte Batı Balkanlar'da diğer bölgesel ve global aktörler için bir manevra alanı oluşmuştur. Rusya ve Çin ile birlikte bölgesel bir aktör olan Türkiye'nin de bölgedeki faaliyetlerini arttırması neticesinde, Batı Balkanlar bölgesel alt sisteminde tek kutupluluktan çok kutupluluğa doğru bir geçiş yaşanmıştır. Bu çalışma, güç dengesindeki bu dönüşüm doğrultusunda, Türkiye'nin AKP döneminde bölge ile ilişkilerinde meydana gelen değişimi, analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Keywords

Batı Balkanlar, Türkiye, AKP, Davutoğlu, Stratejik Derinlik Doktrini.

* Research Assistant, Atilim University, Ankara / zeynepelifkoc@gmail.com

** Associate Prof. Dr., Hacettepe University, Ankara / onsoymurat@hotmail.com



Introduction

In the last hundred years, the power balance in the Western Balkan region changed constantly. The power vacuum that emerged during the first and the second Balkan Wars had been filled by Yugoslavia until the end of the Cold War. Another power vacuum developed with the collapse of the country, which was filled by the United States (US) and the European Union (EU) after Dayton Agreement, which ended the Bosnian War. Since the shift from US to EU leadership in the early 2000s the EU started its hegemonic project in the form of the Europeanization of the Western Balkans. Until the 2008 crisis, in the golden years of enlargement, the EU perpetuated its domination and cast other players like Russia and China aside. However almost a decade long EU hegemony and leadership came to an end with the slowing down of the EU membership process in the Western Balkans. In this period, the competitor states to the EU hegemony such as Russia and China aspired to play a central role in a region that is drifting into multi-polarity. Ankara alongside with Moscow and Beijing deepened its soft power capacity within the Western Balkans, and become a major foreign actor.

In the Western Balkans, after the dissolution of the former Yugoslavia, the EU became a key actor in the post-conflict peace-building process (Rupnik 2011: 18). In the wake of the dissolution, the European Commission took decisive action in the region (Türkes & Gökgöz 2006: 660), enacting initiatives according to the EU's policy on Central and Eastern Europe (CEE). Beginning in the 1990s, the EU's enlargement policy towards CEE had been focused on what it called 'New Economy' politics—that is, the neo-liberal restructuring of CEE states from command economy to free-market economy—as well as on the transformation from authoritarian rule to parliamentary democracy (Holman 2001: 162). In the case of the former Yugoslav states, this process was launched with the 1996 Royaumont Process, whose main aim was the implementation of the Dayton Peace Accord throughout the Western Balkans under the headline of preventive diplomacy. The Regional Approach (1997), which followed The Royaumont Process, placed an emphasis on adaptation to the market economy (Türkes & Gökgöz 2006: 675). However, the 1999 Kosovo Crisis showed the Commission that stronger measures were needed in the area. Therefore, The Stability Pact (SP) was introduced that year alongside Resolution 1244 of the Security Council.¹ This can be described as the beginning of a joint preventive diplomacy pact between the EU, NATO, the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE), the Group of Eight (G8) and other partner states, wherein the EU would take responsibility for decisions requiring agreement from pact members.² The EU thereby deepened its involvement in the region, especially with the Stabilization and Association Process (SAP) in 1999 and The 2003 EU-Western Balkans Summit in Thessaloniki. Until the end of 2000s, the EU implemented its Western Balkans policy within the framework of the SP, SAP and Thessaloniki Summit. This foreign policy strategy concentrated on economic cooperation, trade relations and financial assistance.³ However, the era that had begun with the Stability Pact—whose neo-liberal interventions at first had a relatively positive effect on the region—ended with the European debt crisis in 2009. Whereas the Western Balkan states had

¹ For "Resolution 1244 of the Security Council" see <https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/1244.pdf> (Accessed on 20 January 2017)

² For "Stability Pact for South Eastern Europe on 10 June 1999" see <http://www.g8.utoronto.ca/summit/1999koln/pact.htm> (Accessed on 20 January 2017)

³ For the EU's Stabilisation and Association Process and more information about SAP and Thessaloniki Summit see https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/glossary/terms/sap_en (Accessed on 20 January 2017)

initially achieved high economic growth rates, relatively low unemployment rates, and received large inflows of Foreign Direct Investments (FDI), by late 2008, all experienced a dramatic decline in growth rates, an increase in unemployment rates and a sharp fall in FDI.⁴ The mini-boom experienced by the Western Balkan states thanks to EU backing became a Euro-centred crisis that highlighted the vulnerability of these states (Bartlet & Prica 2011: 6). Correspondingly, EU hegemony over the Western Balkans was also weakened following the debt crisis.

As the EU's Western Balkan hegemony decreased, Russia and China took a more active role in the region. In the case of Russia, the Balkans has always been a subject of great significance, especially since the early 19th century the Balkans retained its symbolic significance for the USSR (Jelavich 1991: 267). After the Cold War, post-communist Russia renewed its interest in the Balkans within a nationalist framework linked to the Tsarist ideals of the pre-communist Russian Empire (Tsygankov 2010: 9-10). This renewed interest took the form of a 'civilizational mission' derived from Eurasianist and Slavophile thought under the presidency of Vladimir Putin (Clark & Foxall 2014: 5). Russia, as an important supplier of natural gas to the world, had derived benefits from its energy agreements, and the idea of the Balkans becoming integrated with the European Union constituted an obstacle. After the European debt crisis, Russia seized the opportunity to sign bilateral energy transportation agreements with the Western Balkan states (Clark & Foxall 2014: 7). However, while Russia's energy dominance in the region has given it significant leverage, it was unable to offer an alternative economic structure or system of identity construction. On this basis, these bilateral agreements can be characterized as relations of economic cooperation rather than hegemonic influence.

As for China, the Balkan region was unable to sidestep conflicts of interest with the Soviet Union during the Cold War years (Necip & Mandacı 2012: 1-4). This left China with a limited sphere of influence characterized by temporary strong relations with certain states in times of conflict with the Soviet Union. After the fall of the Iron Curtain, however, new political conjunctures created a space within which Chinese foreign policy towards the Balkans was developed. While it was unable to maintain its influence in the region due to shifts in foreign policy priorities both in China and the Balkans (Robinson 1995: 120), beginning in 2009 China did prove its economic efficacy in the region through a series of trade agreements. In 2010, it signed EUR 2.6 billion-worth of bilateral trade agreements with Romania, EUR 1.1 billion-worth of business associations with Croatia, and EUR 630.5 million-worth of business associations with Bulgaria. These were significant manifestations of China's efforts towards economic convergence with the Balkans (Poulain 2011: 1). In addition, China has been a valuable partner on infrastructure projects in the region (Andromidas 2013: 33).⁵ However, as with Russia, China's influence was limited to economic relations.

Turkey has been involved in joint foreign policy initiatives within the region since the end of the Cold War,⁶ in fact, it served as an important buffer zone against the communist bloc in both the Balkans and the Eastern Mediterranean *during* the Cold War. Turkey's contemporary relations with the region era have been characterized by a series of policy shifts. By the mid-2000s, however, Turkey began to pursue an active foreign policy in the Western Balkans (Vračić

⁴ "25 Years of Transition: Post-Communist Europe and the IMF". *Regional Economic Issues Special Report*, October 2014, https://www.imf.org/external/pubs/ft/reo/2014/eur/eng/pdf/erei_sr_102414.pdf (Accessed on 20 January 2017)

⁵ See the 2012 Serbian Memorandum of Understanding with Chinese Construction Communication Company, Ltd. regarding China's efforts to become an important partner of the Pan-European Corridors Project.

⁶ See The European Geopolitical Forum (EGF) from 2013.

2016: 8). Turkey's new activism in the Western Balkans is the focus of this paper, and will be explored by providing insight into the reasons for and tools of this activism.

In this regard, this study will initially focus on the tools that Turkey utilized under the AKP government to shape its foreign policy in the region. Next, the study will evaluate the successes/failures of Turkish foreign policy in the Western Balkans. It is also argued that although Ankara's activism in the region seems at the expense of the EU, Turkey was and still is an actor that aims at cooperation within the region and supports the integration of the Western Balkan countries to the EU. Finally, the paper will conclude by discussing the future of Turkey's Western Balkans policy under the 65th Government, which is referred to both in the domestic politics and the Turkish foreign policy literature as the "post-Davutoğlu" era. The analysis will conclude with a discussion of the prospects for future relations between Turkey and the Western Balkans. It is a question concerned with Turkey's foreign policy choices in the Western Balkans in this new era in comparison with Ahmet Davutoğlu era. Western Balkans is perhaps one of the few regions where his policies deemed successful.

Turkey's Western Balkans Policy under the AKP Government

Turkey has always been concerned with political developments in the Western Balkans due to its geographical proximity to the region. During the Cold War years, Turkey's foreign policy considerations were shaped first by its desire to join the Western alliance against communism, and later as an important link in that alliance (Oran 2001: 486-498). As the end of the road for the communist world showed itself through political developments in the Soviet Union and other Iron Curtain countries in the mid-1980s, Yugoslavia seemed to be particularly affected by the new political environment. Especially when combined with its latent ethnic conflicts, Yugoslavia's politically unsettled position soon escalated into a violent civil war. Alida Vračić has described Turkey's foreign policy during and after these events as "multi-directional" (2016: 7). It closely followed every political development in Yugoslavia and pursued an active policy (Ekinci 2009: 23), showing special interest in the situation of the Bosnian people in the event of dissolution. In 1993 and 1996, Turkey's Ministry of National Defense issued White Papers regarding ethnic conflicts and regional problems in Yugoslavia (Ekinci 2009: 246-48).⁷ This activism became the origin point for a new understanding of foreign policy making in Turkey. After all, with the end of military-supported ethnic conflict in the early 2000s, soft power became a key to influence throughout the region (Bošković, Reljić, and Vračić 2015: 99-100), and Turkey's subsequent foreign policy towards the Western Balkans was a product of this new approach.

There are several reasons for Turkey's the multi-directional foreign policy towards the region. The first and foremost reason was Turkey's economic and financial situation at that time. Economic capacity is an important criterion for states claiming to be an influential power. According to official numbers from the Turkish Statistical Institute, Turkey showed relative economic wealth for the mid-2000s, during which its new foreign policy debuted. In 2001 Turkey had been in the midst of an economic crisis, and its growth rate was -5.7%. After the 2002 general elections, in the first year of the AKP government, the growth rate increased to 6.2%, and this pattern of growth continued until the 2008 Global Economic Crisis. Growth slowed and then decreased in 2008 and 2009 at the rates of 0.7% and -4.8% respectively, then bounced back until 2012. Per capita GDP exhibited approximately the same pattern. In 2001, the GDP per capita change on the previous year was -27.1%. In 2002, this increased to 16.1%, and an

⁷ The 1996 White Papers paid special attention to the case of Bosnia.

annual increase was achieved each year until the 2008 Global Economic Crisis. Although sharp declines in 2008 and 2009 can be observed, from 2010 through 2013 the GDP per capita returned to high levels before falling sharply again: in 2014, the GDP per capita change on the previous year was -2.9% and in 2015, it was -9.1%.⁸

In this relatively positive economic atmosphere, Turkey gained self-confidence in foreign affairs, which was manifested in an increase in import and export activity with the Western Balkans. According to data published by the Turkish Statistical Institute, annual exports by Other European Countries (except the EU) increased from 35.4% in 2007 to 46.4% in 2008.⁹ In 2009 and 2010, due to the effects of the Global Economic Crisis, exports to the region declined,¹⁰ but between 2011 and 2013 Turkey again managed double-digit growth in exports.¹¹ However, starting in 2013, the export volume to the region began to shrink dramatically, and in 2016, the change on the previous year was -31.1%. In the case of imports from the region, it is worth noting that growth was not as significant as in the case of exports. Apart from this, the same pattern can be found: growth of imports until 2009, temporary decline around 2009 and finally, increases again until 2013, followed by dramatic declines afterwards. In 2016, change on the previous year for imports by Other European Countries (except the EU) was -22.1%.¹² By correlating these data with the timeline of Turkey's own economic well-being, Turkey's new activism in the Western Balkans beginning in the mid-2000s can be described as having been driven by the self-confidence that accompanied its relative economic prosperity.

The other reason for Turkey's active policy in the Western Balkans starting in the mid-2000s was the new direction of Turkish foreign policy under the AKP government. The term 'new direction' refers to a change in both interpreting and conducting foreign policy. Ahmet Davutoğlu, as the founder of this new direction, is the most significant figure in Turkey's restructured foreign policy: after being appointed as a foreign policy advisor in 2002, he began to realize his Turkish foreign policy vision (Ozkan 2014: 119). In his book *Strategic Depth*, which was published in 2001, he argued that Turkey needed a strategist like Henry Kissinger or Kazimiers Brzezinski, who would harmonize theory and practice (Davutoğlu 2001: 65). Ahmet Davutoğlu himself mentioned Turkish foreign policy's new vision in a 2007 article: "Since the year 2002, Turkey has begun to structure its policies on the basis of this new vision, keeping in mind well-defined targets, and looking to benefit from its geographical position and historical assets" (Davutoğlu 2008: 79). His emphasis on historical assets and cultural heritage is worth examining closely. On 9 March 2013, in a meeting with the Foreign Economic Relations Board, he listed economic restructuring and progress, development of democracy, and active foreign policy as the three inseparable and complementary components of the Turkish model.¹³ Along similar lines, in another speech on 23 May 2013, he described the expansion of Islamic civilization in the 6th, 7th and 8th centuries as one of the greatest civilizational unifications in

⁸ See Turkish Statistical Institute Website <http://www.turkstat.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (Accessed on 27 February 2017)

⁹ Ibid.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid.

¹² See Turkish Statistical Institute Website <http://www.turkstat.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (Accessed on 27 February 2017).

¹³ See Turkey's Ministry of Foreign Affairs Website for the speech, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-dis-ekonomik-iliskiler-kurulu-tarafindan-duzenlenen-toplantida-yaptiklari-konusma_9.tr.mfa (Accessed on 27 February 2017)

human history, leading to an era of scientific progress.¹⁴ His vision, in light of his own words, is of cultural heritage arising not from a nationalistic but a religious cultural landscape. According to this vision, Turkey is not only a nation-state that emerged from a national struggle, but also the centre of Ottoman heritage, a civilization that was weakened by the peace negotiations that followed the Turkish War of Independence (Davutoğlu 2001: 7). Therefore, Turkey should continue to play an active role across the former Ottoman world of the Middle East, the Balkans and the Caucasus, and should be building strong alliances and close relationships between different societies with this shared history. Correspondingly, Turkey seized on the opportunities afforded by regional political developments to achieve this consociation. In Ahmet Davutoğlu's own words, "Turkey's new position has both an ideational and a geographical basis" (Davutoğlu 2008: 78). This vision has become predominant in Turkish foreign policy since 2002, and with the country's relative economic prosperity it had the capacity to incorporate these ideals into foreign policy. Turkey's "zero problems with neighbours" policy was a consequence of this new approach. In the case of the Western Balkans, it was relatively successful for a short period of time. For Ekinci, Turkey managed to have a better image in the Western Balkans and have strong economic and socio-cultural relations with the region (2013: 29).

Starting in 2002, Turkey became more active in the Western Balkans. Ahmet Davutoğlu's vision for Turkey's new activism was achieved in two phases: first, as a partner of the EU, and second as an independent foreign policy actor in the region. As a partner of the EU and the North Atlantic Alliance, Turkey played an active role in the region after the armed conflicts came to an end, thereby becoming an important participant in regional peace keeping and EU-integration efforts. Alongside its role in the SFOR, KFOR and EUFOR peace-keeping initiatives after the violent civil war, Turkey also became a member of the South East European Cooperation Process (SEECP), the Regional Cooperation Council (RCC), the Southeast European Cooperative Initiative (SECI), the Peace Implementation Council (PIC), and the South-Eastern Europe Brigade (SEEBRIG) (Vračić 2016: 7-17). In addition, Turkey increased its interactions with the region. To this aim, it signed bilateral agreements in several different field, including trade, economy, cultural partnership, and visa exemption beginning in 2002 in order to strengthen cooperation with the Western Balkans (Ekinci 2014: 107-115). These attempts were reported on in the European Commission's reports: For example, in its *Turkey 2010 Progress Report*, the Commission emphasized Turkey's commitment and contribution to the political and economic stabilization of the Western Balkans: "Turkey has taken a number of initiatives in the Western Balkans, expressing commitment to promoting peace and stability in the region. Turkey supports integration of all countries in the region both with the EU and at the Euro-Atlantic level."¹⁵ Turkey mediated bilateral and trilateral meetings between conflicting parties in the region. From 2010 onwards, several trilateral summits between Croatia, Serbia and Bosnia-Herzegovina were mediated by Turkey. Following Croatia's accession to the EU in 2013, only Serbia and Bosnia-Herzegovina remained as participants in these summits. These summits were significant in achieving cooperation between the parties and maintaining peace in the region. In addition, they were regarded as the first meeting between Serbian President Boris Tadić and the Chairman of the Presidency of Bosnia-Herzegovina Haris Silajdžić (Vračić 2016:

¹⁴ See Turkey's Ministry of Foreign Affairs Website for the speech, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-mevlana-degisim-programi-tanitim-toplantisinde-yaptiklari-konusma_-23-mayis-2013.tr.mfa (Accessed on 27 February 2017)

¹⁵ See European Commission Turkey 2010 Progress Report, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2010/package/tr_rapport_2010_en.pdf (Accessed on 27 February 2017)

10). In fact, after the 2010 Balkan Summit in Istanbul, with the signing of the Istanbul Declaration, Bosnia-Herzegovina's territorial integrity was reassured by the parties, including Serbia (Petrović & Reljić 2011: 160-61). This development among conflicted parties is indicative of Turkey's effectiveness at the time.

Relations between the Western Balkan states and both the EU and Turkey reached a turning point around 2008, when the EU's economic restructuring efforts were interrupted because of the global financial crisis, which evolved into the European debt crisis in 2009. The crisis hit the Western Balkan states hard, as they were economically and financially vulnerable (Bartlet & Prica 2011: 4-5). Turkey seized the opportunity to, as Ahmet Davutoğlu once stated, pick up where the EU left off by initiating independent policy efforts in the region (Ekinci 2014: 107-108). The acceleration of relations between Turkey and the Western Balkans was based on two important principles set out by Ahmet Davutoğlu in his speech at the Ministerial Meeting of the SEECP on 22 June 2010.¹⁶ The first principle was regional ownership, which refers to the willing participation of conflicting parties to resolve a problem facing the region. The second was inclusiveness, or taking all parties' arguments into account and acting accordingly.¹⁷ These principles provided a basis for political interactions as well as economic and financial ones. In the economic realm, alongside bilateral trade agreements, Turkey also supported the Western Balkan states financially. According to OECD Reports on Turkey's Official Development Assistance, Turkey seems to increase its financial assistance to the Western Balkan states (Ekinci 2014: 110). Turkey managed to coordinate all matters regarding bilateral relations with the Western Balkans via its official agencies. The Turkish Cooperation and Coordination Agency (TİKA), the Presidency for Turks Abroad and Related Communities (YTB), the Presidency of Religious Affairs (Diyanet) and the Yunus Emre Institutes were primarily responsible for cultural interaction around the region. Their main aim could be described as conducting public diplomacy (Kalin 2011: 18-21).

Through these agencies, economic and financial support, and bilateral trade agreements, Turkey conducted a successful foreign policy in the Western Balkans in terms of efficacy on issues such as mediating trilateral summits between Serbia, Bosnia-Herzegovina and Croatia. In the Turkish academia, especially government-funded academic journals such as *Perceptions* and *Insight Turkey*, this success was interpreted as a turning point for Turkish foreign policy.¹⁸ However, by early 2013, this environment had changed. In every field of cooperation, Turkey failed to maintain its active policy in the Western Balkans. In economic and financial cooperation, both the amount of Turkey's investments and the number of bilateral agreements experienced sharp declines.¹⁹ Moreover, according to the OECD's Official Development Assistance reports, Turkey's aid shifted towards the Syrian refugee crisis that resulted from its

¹⁶ See Address by H.E. Ahmet Davutoğlu, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Turkey at the Ministerial Meeting of the SEECP, 22 June 2010, İstanbul, http://www.mfa.gov.tr/address-by-h_e_-ahmet-davutoglu_-minister-of-foreign-affairs-of-republic-of-turkey-at-the-ministerial-meeting-of-seecp_istanbul.en.mfa (Accessed on 28 February 2017)

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ See for instance, Petrovic, Z., & Reljic, D. (2011). "Turkish interests and involvement in the Western Balkans: A score-card". *Insight Turkey*, 13(3), 159. Kalin, I. (2011). "Soft power and public diplomacy in Turkey". *Perceptions*, 16(3), 5. Ekinci, M. U. (2014). "A Golden Age of Relations: Turkey and the Western Balkans During the AK Party Period". *Insight Turkey*, 16(1), 103. Türbedar, E. (2011). "Turkey's new activism in the Western Balkans: Ambitions and obstacles". *Insight Turkey*, 13(3), 139.

¹⁹ See Turkish Statistical Institute Website, <http://www.turkstat.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (Accessed on 4 March 2017)

ongoing civil war, which had started in 2011.²⁰ In cultural cooperation, Turkey could not use tools of public diplomacy effectively because of an urgent necessity to focus on the Syrian refugee crisis, which redirected funding towards the needs of refugees in Turkey.²¹ There are two basic underlying reasons for this change. The first is to do with criticism from the Western Balkan States that Turkey was pursuing a neo-Ottomanist policy in the region; the second extends from the emergence of Turkey's own domestic political and economic problems.

Accusations of neo-Ottomanism from the Western Balkan states have mostly come in reaction to the discourse used by Turkish political figures and increasing attention paid to Ottoman history among Turkish intellectuals (Vračić 2016: 30). For example, Ahmet Davutoğlu, the then-Minister of Foreign Affairs, highlighted the period of Ottoman rule over the Balkans in his speech at the Ottoman Legacy and the Balkan Muslim Communities Today Conference in 2009, stating, "The only positive exception to this historical neglect for the Balkans was the Ottoman state. During the Ottoman state, the Balkan region became a crucial center in world politics, beginning with the 16th century. This was a golden age for the Balkans."²² Similarly, in a 2013 speech, then-Prime Minister Recep Tayyip Erdoğan caused a conflict with Serbia when he asserted that "We all belong to a common history, common culture, common civilization; we are the people who are brethren of that structure. Do not forget, Turkey is Kosovo, Kosovo is Turkey."²³ After this speech, Serbian then-Prime Minister Ivica Dacic accused Recep Tayyip Erdoğan of being provocative, and President Tomislav Nikolic labelled the speech scandalous.²⁴ When Turkish political discourse is considered alongside Ahmet Davutoğlu's vision for Turkish foreign policy, the reasons of neo-Ottomanist criticism from the Balkans becomes clear. Turkish political leaders' emphasis on common cultural values with the Muslim community in the region also stoked concerns regarding the neo-Ottomanist tendencies of Turkish Foreign Policy. An anecdote once shared among Bosniak elites was about former-President Alija Izzetbegovic leaving Bosnia to Recep Tayyip Erdoğan in order to "take care of" the country just before he passed away was a manifestation of such concerns (Vračić 2016: 30). In 2010, Professor Darko Tanaskovic from Belgrade published a book titled *Neoosmanizam – Povratak Turske na Balkan* (Neo-Ottomanism – the Return of Turkey to the Balkans). This book attracted a great deal of attention and prompted debates over neo-Ottomanism among scholars. Tanaskovic interpreted the vision of Ahmet Davutoğlu and Turkish foreign policy as a sequel to Ottoman imperialism (Tanaskovic & Corbic 2013: 19). For some Turkish scholars, this foreign policy vision had no imperialist connotations. Rather, it was understood as a manifestation of cooperation in many fields between the Western Balkan states and Turkey (Somun 2011: 37-38). However, the Turkish political leaders' controversial choice to emphasize Ottoman cultural and religious heritage arguably made neo-Ottomanist comparisons inevitable.

The second underlying reason for Turkey's decreased activity in the region is a consequence of its own domestic problems. These domestic challenges are related to economic recession, and the political environment. Economically, Turkey is not in the level of welfare

²⁰ See Turkey's Official Development Assistance data on the OECD Website, <http://www.oecd.org/dac/stats/turkeys-official-development-assistanceoda.htm> (Accessed on 4 March 2017)

²¹ See Turkish Development Assistance Reports on the TİKA Website, http://www.tika.gov.tr/tr/yayin/liste/turkiye_kalkinma_yardimlari_raporlari-24 (Accessed on 4 March 2017)

²² See Proceedings of the Ottoman Legacy and the Balkan Muslim Communities Today Conference in Sarajevo, https://www.academia.edu/4316098/Surviving_Elements_of_Ottoman_legacy_in_the_Balkans_in_Non-Muslim_Communities_and_Cultures (Accessed on 4 March 2017)

²³ See Al-Monitor News Agency Website, <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2013/10/erdogan-kosovo-turkey.html> (Accessed on 4 March 2017)

²⁴ See Balkan Insight Website, <http://www.balkaninsight.com/en/article/davutoglu-erdogan-s-kosovo-statement-misinterpreted/2027/2> (Accessed on 4 March 2017)

once it had in the mid-2000s. The Turkish Statistical Institute recorded a decrease in the country's economic welfare. The unemployment rate has been navigating in high levels since 2011: the annual unemployment rates in 2009, 2010, 2011 and 2015 were 13.1%, 11.1%, 9.1% and 10.3%, respectively.²⁵ In addition, growth rates were in decline: the growth rates in 2009, 2010, 2011 and 2015 were -4.8%, -9.2%, -8.8% and -4.0%, respectively.²⁶ The GDP per capita has remained constant following a period of growth: the GDPs per capita in 2006, 2007, 2008, 2011 and 2015 were USD 7,906, 9,656, 10,931, 11,205 and 11,014, respectively.²⁷ In addition, the continuing crisis around Turkey's southeastern border has resulted in a huge inflow of refugees from Syria. When the funding to fulfill the needs of 2,901,281 Syrian refugees in Turkey²⁸ is taken into account, the additional burden on the Turkish economy becomes apparent. Political conditions in Turkey have also worsened compared to those of the mid-2000s. At the end of 2013, the AKP government started conflicting with the Gülen Movement. In the 2015 general elections, for the first time in 13 years, the AKP lost the necessary seats in the Grand National Assembly to form a government without a coalition partner. Right after the general elections, Turkey began to experience violent terrorist attacks across the country by both the PKK and ISIS. In a snap election on 1 November 2015, the AKP returned to power alone; however, the political environment has remained unsteady. On 15 July 2016, the Gülen Movement attempted a coup d'état in Turkey. The failed coup attempt shattered both Turkey's internal politics and its external relations. On the other hand the referendum regarding a new Presidential Government that was scheduled for 16 April 2017 has ended up with a political triumph for both the AKP government and President Recep Tayyip Erdoğan, yet economic instability has continued since then. When we take the reciprocal relationship of worsening domestic economic conditions and exchange rate fluctuations and its negative effect on the Turkish economy last year²⁹ into account, stability does not seem likely in the near future. All of these factors have tied Turkey's hands in foreign affairs, which have affected its relations with the Western Balkan states.

Turkey's Relations with the Western Balkans in the Post-Davutoğlu Era

In mid-2016 with the resignation of Ahmet Davutoğlu, the main architect of Turkish foreign policy since the early 2000's, Turkey entered the Post Davutoğlu Era in its foreign policy. According to Fuat Keyman (2017), the motto and modus operandi of this new era is "*proactive moral realism*". The most important feature of this era is increased attention to domestic affairs and in the foreign policy, Turkey's new focus is the Middle East. Relations with the Euro-North Alliance have become complicated and a divergence between Turkey and the EU is in question. As such, it is not easy to predict the effects Turkey's internal discourses on relations with the EU and the US.

²⁵ See Turkish Statistical Institute Website, <http://www.turkstat.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (Accessed on 4 March 2017)

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Ibid.*

²⁸ Number of registered Syrian refugees in Turkey in 2017 according to UNHCR. See UNHCR Website, <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=224> (Accessed on 4 March 2017)

²⁹ In order to have a meaningful connection with domestic economic conditions of Turkey and exchange rate fluctuations in the Turkish economy in 2017, see CPI Based Real Effective Exchange Rate, Domestic-PPI Based Real Effective Exchange Rate and Unit Labor Cost – Developed Countries Based Real Effective Exchange rate in the Central Bank of the Republic of Turkey's Website, <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tcmb+en/tcmb+en/main+menu/statistics/exchange+rates/real+effective+exchange+rates+deneme/data> (Accessed on 31 January 2018)

In the new foreign policy era, Western Balkans is not a priority anymore. (Vračić et.al 2018: 199) Despite Turkey's declining activism in the Western Balkans the personal initiatives of President Erdoğan help maintain Turkey's leverage in the region and keep countries interests alive. President Erdoğan succeeded in establishing positive relations particularly with Serbia, which is a key regional player in the Western Balkans and ironically a historical enemy of Turkey. Recep Tayyip Erdoğan's visit to Serbia in October 2017 during which several trade agreements were signed has been interpreted as a shift in Western Balkans focus of Turkey from Bosnia and Herzegovina to Serbia³⁰. In less than a year, Recep Tayyip Erdoğan met three times with Serbian President Aleksander Vucic who is also keen to attract Turkish investments to Serbia. In a period of diminishing interest, one of Erdoğan's pinpointed initiatives was the organization of a symbolic meeting between Aleksander Vučić and the Bosniak leader Bakir Izetbegović. His attempts for mediation between Serbia and Bosnia-Herzegovina reminds many of Turkey's activism in the late 2000s and early 2010s. (Bechev 2017) In addition to this, Croatian President Kolinda Grabar Kitarovic's request from President Erdoğan for his support in changing the electoral law in Bosnia and Herzegovina demonstrates that Turkey's continuing political influence in the region.³¹

Since the failed coup attempt the fight against Gülen movement became the main agenda of Turkey's Western Balkans policy. As a matter of fact Ankara's struggle against this movement in the region is not new. For years, the Turkish government has been exercising pressure on Western Balkan governments to close Gülen-sponsored schools and extradite Gülen-linked people. Pressure from Ankara has increased further since the failed coup attempt of July 2016. In this respect Turkey adopted a carrots-and-sticks diplomacy for curbing Gülen influence in the region. In order to compel the authorities to close down the Gülen-linked institutions Turkish authorities offer more investments and trade agreements to respective countries and uncooperative actions resulted in the annulment of bilateral deals. In Macedonia where the government was reluctant to close the institutions that are suspected of having links to Fethullah Gülen, Turkish governments annulled the dual diploma agreement that was made with Skopje. (Marusic 2017) As a result, governments of the Western Balkan states did partially respond to the demands from Turkey. Although none of the states shut down the Gülen schools, some took symbolic measures such as the prohibition of the use of Turkish symbols by schools linked to the Gülen movement. (Ekinci 2018: 178) In general the Western Balkan states are resisting the pressure coming from Ankara.

Conclusion

The negative developments concerning Turkey's interests in the Western Balkans policy over the last few years have been a defeat for Turkish foreign policy in the region. Firstly, though Turkey has insisted on pursuing foreign policy relations with the Western Balkans independently of the EU, collaboration with the EU in the region remains important. Secondly, the Syrian refugee crisis has had a detrimental effect on relations between Turkey and the Western Balkans, since the Western Balkans are geographically refugees' first stop en route to Western Europe. So, when Turkey threatens the EU with opening its northwestern border this directly affects its relations with the Western Balkan states, creating tension between the two

³⁰ See Balkan Insight Website, <http://www.balkaninsight.com/en/article/erdogan-visit-signals-turkey-s-new-passion-for-serbia-10-16-2017> (Accessed on 31 January 2018)

³¹ See Balkan Insight Website, <http://www.balkaninsight.com/en/article/croatian-president-asks-for-erdogan-s-help-over-bosnia-01-09-2018> (Accessed on 1 February 2018)

sides. Finally, Turkey hurt its prospects for taking an active role in the Western Balkans with its poorly received political discourse. Based on these factors, and considering both Turkey's domestic challenges in and neo-Ottomanist concerns from the Western Balkans, it is unlikely that Turkey will increase its activism in the Western Balkans in the foreseeable future. In the near future, a tough period is waiting for the Turkish foreign policy in the Western Balkans.

Bibliography

- Andromidas, D. (2013). China Develops Balkan Infrastructure that the European Union Won't Build. *Executive Intelligence Review (EIR)*, (40), 33-39.
- Bartlett, W. and Prica, I. (2011). The Variable Impact of the Global Economic Crisis on South East Europe. *Economic Annals*, 56(191)
- Bechev, D. (2017). Turkey's Balkans role holds surprise appeal, Ahvalnews.com, <https://ahvalnews.com/bosnia-turkey/turkeys-balkans-role-holds-surprise-appeal>
- Bošković, M. M., Reljić, D, and Vračić, A. (2015), 'Elsewhere in the Neighborhood: Reaching Out to the Western Balkans', in Çevik, B. S. and Seib, P. (eds.) *Turkey's Public Diplomacy*, New York, NY: Palgrave Macmillan, pp. 99–120.
- Clark, D. and Foxall, A. (2014). Russia's Role in the Balkans—Cause for Concern?. *The Henry Jackson Society*, 10.
- Davutoğlu, A. (2001). *Stratejik derinlik*. Küre Yayınları, İstanbul.
- Davutoğlu, A. (2008). Turkey's foreign policy vision: An assessment of 2007. *Insight Turkey*, 10(1), 77-96.
- Ekinci, Didem (2009), *Turkey and the Balkans in the Post-Cold War Era: Diplomatic/Political, Economic and Military Relations*, Ankara: Department of International Relations, Bilkent University, Ph.D. dissertation.
- Ekinci, M.U. (2013), "Turkey's "Zero Problems" Era in the Balkans", SETA, Ankara.
- Ekinci, M. U. (2014). A Golden Age of Relations: Turkey and the Western Balkans During the AK Party Period. *Insight Turkey*, 16(1), 103.
- Ekinci, M. U. (2018). Turkey and the Western Balkans: Stable Relations and Deepening Cooperation, in Toperich, S. and Ünver Noi, A. (eds.) *Turkey and Transatlantic Relations*. Washington, DC: Center for Transatlantic Relations.
- The European Geopolitical Forum (EGF), *Transition, Security and Stability in the Wider-Black Sea Region. Transition in Turkey: A Critical Assessment and Current Challenges* (Brussels, 2013).
- Fatić, A. (2010) A Strategy based on doubt: Russia courts Southeast Europe, *Contemporary Security Policy*, 31(3) *
- Hall, S. (1996), 'The Problem of Ideology: Marxism without Guarantees' in Morley, D. and Chen, K. H., (eds.), *Stuart Hall: Critical Dialogues in Cultural Studies*, London: Routledge.
- Holman, O. (2001). The Enlargement of the European Union towards Central and Eastern Europe: the role of supranational and transnational actors. *Social Forces in the Making of the New Europe: The Restructuring of European Social Relations in the Global Political Economy*, 161-84.
- Jelavich, B. (1991) *Russia's Balkan Entanglements, 1806-1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kalin, I. (2011). Soft power and public diplomacy in Turkey. *Perceptions*, 16(3), 5.
- Keyman, E. F. (2018, February 18). A New Turkish Foreign Policy: Towards Proactive "Moral Realism", *Insight Turkey*.
- Marušić, S. J. 'Turkey Scraps Diploma Deal with Macedonia.' *Balkan Insight*. January 24, 2017. <http://www.balkaninsight.com/en/article/students-shocked-over-scrappingof-macedonia-turkey-diploma-deal-01-23-2017>.
- Necip, A. M. and Mandacı, N. (2012). *Çağdaş Balkan Siyaseti*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Oran, B. (2001). *Türk Dış Politikası (1919-1980)*. İletişim Yayınları.
- Ozkan, B. (2014). Turkey, Davutoglu and the Idea of Pan-Islamism. *Survival*, 56(4), 119-140.
- Petrovic, Z. and Reljic, D. (2011). Turkish interests and involvement in the Western Balkans: A score-card. *Insight Turkey*, 13(3), 159.
- Poulain, L. (2011). China's New Balkan Strategy. *Central Europe Watch*, 1(2).
- Radaelli, C. M. (2000) Whither Europeanization? Concept stretching and substantive change, *European Integration Online Papers* 4(8), <http://www.eiop.or.at/eiop/pdf/2000-008.pdf> (Accessed on 20 January 2017) *
- Robinson, T. W. (1995). *Chinese foreign policy: theory and practice*. Oxford University Press.
- Rupert, M. (2000) *Ideologies of Globalization: Contending visions of a new world order*, London:

Routledge.

- Rupnik, J. (2011) 'The Balkans as a European Question' in Rupnik, J. (ed.), *The Western Balkans and the EU: "the Hour of Europe"*. Institute for Security Studies.
- Rutland, P. (2008). Russia as an energy superpower. *New Political Economy*, 13(2), 203-210.**
- Somun, H. (2011). Turkish Foreign Policy in the Balkans and "Neo-Ottomanism": A Personal Account. *Insight Turkey*, 13(3), 33.
- Tanasković, D. and Čorbić, I. (2013). *Neo-Ottomanism: A Doctrine and Foreign Policy Practice*. Association of Non-Governmental Organisations of Southeast Europe-CIVIS.
- Tsygankov, A. P. (2010) *Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*, Plymouth: Rowman & Littlefield.
- Türkes, M. and Gökgöz, G. (2006). The European Union's Strategy towards the Western Balkans: Exclusion or Integration?. *East European Politics & Societies*, 20(4), 659-690. *
- Vračić, A. (2016). Turkey's Role In The Western Balkans, *Research Paper 11*.
- Vračić, A., Joseph, E.P. and Ivanovic, T. (2017), Turkey in the Western Balkans: A Waning Interest, in Toperich, S. and Ünver Noi, A. (eds.) *Turkey and Transatlantic Relations*. Washington, DC: Center for Transatlantic Relations.

ATATÜRK'ÜN VEFATININ UKRAYNA BASININA YANSIMALARI

THE REFLECTIONS OF ATATÜRK'S DEATH ON THE UKRANIAN PRESS

Çağatay BENHÜR*

Öz

Tarihe mal olmuş şahsiyetlerin vefatları, tüm dünyada yankı uyandıran hadiseler olmuştur. Ülkesi ve dünya için önemli işler yapmış kişilerin kaybı, diğer ülkelerde de bir takım yansımalar yapmıştır. Tarihin gördüğü en önemli şahsiyetlerden birisi olan Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938 tarihinde vefatı da bu çerçevede değerlendirilebilecek bir kayıp olmuştur. Atatürk'ün vefatının diğer ülkelere yansımaları, Türk kamuoyu ile bilim insanlarınca sürekli merak edilmiş ve bu konuda çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Atatürk'ün vefatından hemen sonra başlayan araştırma ve derlemeler neticesinde, dünyanın pek çok devletinin Atatürk'ün ebediyete intikaline yaklaşımı tespit edilmiştir. Müstakil çalışmalara ek olarak, ikili ilişkilerin ele alındığı çeşitli metinlerde de bu konuya vurgular yapılmıştır. Atatürk'ün vefatının diğer ülkelere yansımalarının tespit edileceği en önemli kriterlerden birisi, hiç şüphesiz ilgili ülkelerin basını olmuştur. Dönemin en önemli medya aracı ve kamuoyu yönlendiricisi olan basın, ilgili ülkenin Atatürk'ün vefatı ve Türkiye ye olan yaklaşımı açısından önemli bir gösterge durumundadır. Türkiye de ilgililerce, bugüne kadar birçok ülkenin basını incelenerek konu geniş ölçekte ele alınmaya çalışılmıştır. İncelenen ve önemsenen ülkelerden birisi de dönemin dost ve komşu devleti Sovyetler Birliği'dir. Sovyet basını, Atatürk'ün vefatı ile alakalı olarak, Moskova merkezli yayın yapan gazeteler ölçeğinde çeşitli kereler mercek altına alınmıştır. Önemli tespitlerin yapıldığı bu çalışmalara son zamanlarda Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin yaklaşımları da eklenmiştir. Bu çalışmada ise Sovyetler Birliğinin en önemli parçalarından birisi olan Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin basını incelenecektir. Moskova merkez basını ile Kiev yayıncılığı arasındaki benzerlik ve farklılıklar tespit edilmeye çalışılacaktır. Ortaya çıkan sonucun, Türk-Ukrayna ilişkileri özelinde ve Türk-Sovyet ilişkileri genelinde değerlendirilmesi yapılmaya çalışılacaktır. Bu sebeple çalışmada Kiev merkezli yayın yapan beş gazete kullanılmıştır. Kiev Vernadsky Ulusal Kütüphanesinde bulunan ve kullanılan gazeteler şunlardır: Bilsovik, Komunist, Proleterskaya Pravda, Sovetskaya Ukraina, Visti. Gazeteler taramırken başlangıç tarihi olarak 1 Kasım 1938 alınmış ve tarama işlemi 30 Kasım 1938 tarihine kadar gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar, kronolojik olarak tarih anlatım perspektifinden değerlendirmeye alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Atatürk, Cenaze, Türk-Sovyet, Ukrayna, Ukrayna Basını.

* Dr. Öğr. Üyesi., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, cbenhur@selcuk.edu.tr

Abstract

The deaths of the people who make the history, affect the entire world. After the loss of a person who have done significant things for his country and the entire world, repercussions has been occurred at different countries. As one of the most important persons in the history, the death of Mustafa Kemal Atatürk at 10 November 1938 can be considered within this framework. The reflections of Atatürk's death at the other countries were always wondered about by the Turkish public opinion and historians. Also some researches have been done about that subject. With the results of researches and compilations which had begun immediately after Atatürk's death, in many countries, the attitude towards Atatürk's death were examined. In addition to separate studies, many different texts which mention the bilateral relations have focused the aforementioned subject. One of the most important criteria for detecting the reflections of Atatürk's death at other countries is the press of forenamed countries. The press, which was the most important intermediary and influencer of public opinion, is an important indicator for attitudes towards Atatürk's death and Turkey for aforesaid state. In Turkey, many countries' press was reviewed and this subject was broadly discussed. One of the countries which has been discussed and considered as important was the Soviet Union, which was the neighbor of Turkey and a friendly nation. The Soviet press was focused repeatedly within the scope of Moscow-centered newspapers related with the death of Atatürk. Recently, the attitudes of Azerbaijan Soviet Socialist Republic were added into these studies, which have already found important discoveries. In this study, the press of Ukrainian Soviet Socialist Republic, which was one of the most important pieces of the Soviet Union, would be studied carefully. The similarities and differences between Moscow's central press and Kiev publishing would be tried to detect. Also, the results would be evaluated, in particular Turkish-Ukrainian relations and in general Turkish-Soviet relations. That's why; Kiev-centered five newspapers were used in this study. The newspapers available in Kiev Vernadsky National Library and used are these: Bilsovik, Komunist, Proleterskaya Pravda, Sovetskaya Ukraina, and Visti. When the newspapers were scanned, 1 November 1938 took as the beginning date and 30 November 1938 as the end date. The results were chronologically evaluated the perspective of historical narrative.

Keywords

Atatürk, Funera,l, Turkish-Soviet, Ukraine, Ukranian Press.



GİRİŞ

Tarihe mâl olmuş şahsiyetlerin, vefatlarının diğer ülke basınlarına yansımaları konusunda Türkiye ve diğer ülkelerde çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Atatürk'ün vefatının dış basına yansımaları konusu ise Türkiye'de bu alanda üzerinde en çok çalışılan konulardandır. Bu konuda müstakil önemli eserler görüldüğü gibi ikili ilişkileri içeren çalışmalarda da dikkate değer vurgular görülebilmektedir. Bu noktadan hareketle, Atatürk'ün vefatının komşu Sovyetler Birliği basınında yansımaları konusu, Türkiye'de üzerinde hala çalışılan ve geliştirilmeye çabalanan alanlardan birisidir.

Sovyet basını kavramı kendi içinde bir bütünlük göstermekle beraber zaman, mekân ve konu bakımından açıklamalar gerektiren bir kavramdır. Kavramın zaman boyutuna bakıldığında, Bolşeviklerin ve tabii ki bunun yanında Sovyetlerin iktidara geldikleri 25 Ekim (7 Kasım)1917 tarihi¹ Sovyet basınına kuruluş tarihi olarak düşünülebilir. Fakat Sovyetler Birliği döneminde önemli sayılan, yüksek tirajlı, toplum tarafından çok okunan gazetelerin kuruluş tarihlerine bakıldığında, birçok gazetenin Bolşevik/Ekim devriminden önce yayın hayatına başladıkları görülmektedir. Örneğin, merkez Moskova'da yayınlanan *Pravda* gazetesinin ilk sayısının yayınlanma tarihi 22 Nisan (5 Mayıs) 1912, *İzvestiya*'nın 28 Şubat (13 Mart) 1917, Azerbaycan'da yayınlanan *Bakinskiy Raboçiy* gazetesinin ise Nisan (Mayıs) 1906'dır (Ağayev, 2010: 132).

Lefke Üniversitesinden Elnur Ağayev'in yukarıda alıntılanan metin ile giriş yaptığı ve 2010 yılında Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisinde yayınladığı çalışması, Atatürk'ün vefatına Sovyet basınına yaklaşımını, merkez Sovyet basını olarak zikredebileceğimiz, Moskova çıkışlı yayınlar üzerinden inceleyen değerli bir çalışmadır. Ağayev, çalışmasında Sovyetler Birliği basınına bir başka bakış açısını vermek açısından Azerbaycan Sovyet Cumhuriyetine bağlı çeşitli gazetelerden de yararlanmıştır. Elnur Ağayev'in bu tutumu, akla *diğer Sovyet Cumhuriyetlerinde merkez Sovyet basınından farklı bir yaklaşım var mıdır?* sorusunu getirmiş ve bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur.

Rusya SSC haricinde, Sovyetler Birliğini oluşturan parçalar içerisinde en önemlilerden birisi şüphesiz Ukrayna SSC² olmuştur. Bu nedenle de merkez Sovyet basını haricinde taranacak bölgenin tespitinde Ukrayna öne çıkmıştır. Kiev Vernadsky Arşivi ve Vernadsky Ulusal Kütüphanesinde, 1-30 Kasım 1938 tarihlerini içeren beş gazete taranmış ve sonuçları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu gazetelerden Bilsovik (Bolşevik), Komünist, Proleterskaya Pravda, Visti gazeteleri Ukraynaca yayınlanırken, Sovetskaya Pravda gazetesi ise Rusça yayınlanmıştır.

Gazetelerin seçiminde, Ukrayna yerel gazeteleri olmalarının yanı sıra dönemin etkin ve okunan yayınları olmaları etkili olmuştur. Toplumun tüm kesimlerine hitap eden bahsi geçen gazeteler, dönemin Kiev merkezli bakış açısını gözlemlemek için önemli bir veri kaynağı hükmündedir.

¹ Rusya'da Jülyen Takvimine göre 25 Ekim 1917 tarihinde gerçekleşen hadisenin, miladi takvimdeki karşılığı 7 Kasım 1917 şeklindedir.

² Atatürk'ün vefat ettiği dönemde, Sovyetler Birliğinin bir parçası olan ve *Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti* resmi adıyla mukim topraklar, çalışmada yaygın tabir olarak bilinen günümüzdeki adı ile *Ukrayna* olarak anılacaktır.

1. Tarihi Süreçte Türk-Ukrayna İlişkileri

Ukrayna'ya ilk insan yerleşimleri güneyden başlamak üzere yayılmıştır. Binlerce yıldır yerleşim bölgesi olan Ukrayna coğrafyası, aynı zamanda atın ehlileştirilmesi konusunda muhtemel öncü bölgelerden biri kabul edilmektedir (Matossian 1997: 43). Ukrayna'nın ilk karakteristik ve uzun soluklu halkı, Hint-Avrupa soylu kabul edilen Kimerlerdi. Günümüzden yaklaşık üç bin yıl öncesine uzanan kültürleri, Volga'dan Galiçya'ya değin uzanmaktaydı. Bulunan çeşitli tunç eşyaların yanında, demiri çevrelerindeki çoğu kabileden daha önce işlemeye başlamaları da gayet dikkat çekicidir. Ancak günümüzden 27 yüzyıl öncesindeki dönemde Kimer kültürü gerilemiş ve bunun yerine madencilikte daha ileri ve ondan çok daha uzun sürecek olan, Fars yahut Türk kavmi (belki kültürel olarak ikisi de) sayılan İskitler yükselmiştir. Doğu Ukrayna'ya hâkim olan bu iki bozkır kökenli medeniyetin de Demir Çağı boyunca komşu iki medeniyet olan Hallstatt (Avusturya) ve Kafkas medeniyetlerinden etkilendikleri bilinmektedir (Grousset 2011: 15-16).

Hunlar Avrupa'ya ulaştıkları sırada Doğu Avrupa çoğunlukla Cermen kökenli halklarla dolu olmasına rağmen, Vistül ile Dinyeper arasındaki saha, Slav kabilelerinin atalarının köken aldıkları memleketler olmak üzere *Slavon* unsurları daha o zamandan itibaren barındırmış olmalıdır. Her ne kadar somut bahisler en az iki yüzyıl sonra geçmeye başlasa da Grekler tarafından daha çok *Chun* olarak bahsedilen Hun kavmi ile Slavların ataları arasında daha IV. yüzyıldan itibaren irtibat başlamış olmalıdır (Thompson 1996: 25).

Slavyan kabileleri özgünleşmelerinden sonra ilk defa alenen egemenliği altına alan Avarlar oldu. VI. yüzyıl ortalarında Orta Avrupa'ya hareket eden Avarlar, VII. yüzyıl başında Pannonya'yı ele geçirdiler. Böylelikle Tuna ve Tisza çevrelerini hâkimiyetleri altına alan Avarlar, Güney Slavyan kabileleri de sınırları içine almış oldular. İlk dönem Asya Türk devletlerinde Töles boyları nasıl etkin kabileler idiyse, aynı şekilde Avar Devleti'nde Bulgar ve Slavyanlar baskın unsurlardı. Öyle ki, 626'ya dek Bizans'a yaşattıkları dehşet sırasında Makedonya, Trakya ve Tuna çevresindeki eski kavimleri yok eden Avarlar bir anda ortadan kaybolduktan sonra buralara Slavyan unsurlar egemen oldular (Gumilev 2003: 236-237).

Bölge küçük çaplı Akdenizli kolonileri ve kısa süreli Avar Hanlığı ve Birinci Bulgar Knezliği hâkimiyeti haricinde uzun süre aynı şekilde kaldı. Ardından VII. yüzyıl ortalarında Hazar Devleti, tüm Ukrayna'yı sınırları yahut nüfuzu altına aldı. Sovyet arkeologlarının belirtmiş oldukları üzere, Hazar mimarisi başlarda şehir surlarının yanı sıra belirsiz sınırların iç kesimlerini belirleyen küçük kaleler hattı (Kırım'dan Volga'ya dek) gibi yapılar şeklinde ve karakteristiktir. Bu sayede etki alanı iyi tanımlanmaktadır. Günümüz Ukrayna'sının büyük kısmını içine alan Hazar egemenliği gücünün doruklarındayken otuzdan fazla kabileyi nüfuzu altına almıştır (Koestler 2010: 8-9).

IX. ve X. yüzyılda bir yandan kuzeyden gelen Vareg-Norman baskıları, bir yandan batıdaki Macar boylarının (830-860) örgütlenmeleri (Hermann 2012: 2) ve aynı anda güneydeki Arap baskısı devam ederken doğudan yeni Türk boylarının gelmesi neticesinde Hazar Devleti gücünü ve bütünlüğünü yitirdi. Bundan sonra yerel Slav ve Türk unsurların yöresel hâkimiyetlerinin yanı sıra kuzeyli Norman akıncıların yerleşimleri görülmeye başlandı. Zamanında günümüzdeki Belarus ve Kuzey Ukrayna dolaylarında daha çok Fin-Ugor, Balt ve Slavon kabileleri hüküm sürmekteydi. Sonrasında İskandinavya kökenli Norman savaşçılar kalıcı şekilde güneye inmeye başladılar. Başlarda Novgorod yöresiyle sınırlı seferleri, sonraları bir yandan Konstantinopolis'e (İstanbul), diğer taraftan İran'ın kuzey sahillerine kadar genişledi. Batı Avrupa'da etkin olan ve Batı İskandinavya kökenli Vikingler'in aksine (ve

onlarla akraba olmalarına rağmen) var olan şehirleri yakmayı bırakıp yerleşerek değil, gittikleri yerlere teşkil ettikleri üslerin gelişmesiyle yeni şehirler kurarak Ukrayna gibi bölgelerde kalıcı hale geldiler. Cermen kökenli Norman savaşçılar zamanla Slavlarla karıştı ve seçkin unsurlara Vareg adı verildi; buna göre sonraları ortaya çıkan Rus (yahut sonraları Ruten) kabileler de bunların yönetici elit kesimine verilen ad olabilir (Kurat 2014: 16-17).

Geleceğin Ukrayna'sının nüvesi olan Kiev Knezliği, IX. yüzyıl sonlarında kuruldu. Kiev knezleri kısa sürede, Doğu Slav dünyasının yöneticileri durumuna geldiler. Doğu Roma ile etkileşimler sonucu Doğu Hıristiyanlığı, knezlik içinde yayıldı. X. yüzyıl sonlarında artık knezler de Hıristiyan olmalarına rağmen daha Vareg-Norman kimliklerini yitirmemişlerdi (Kurat 2014: 25). Din değişiminin bu sırada siyasî faydaları görüldü. Artık Kiev ve İstanbul bozkır kavimlerine karşı ortak hareket ediyorlardı. Söz gelimi bu sayede 965'te Knez Svyatoslav artık Hazar başkenti Sarkel'i işgal etmiş ve Hazarlar'ı Aşağı Volga çığırını ve Kuzey Kafkasya'ya kovmuştu (Grousset 2011: 193). Her ne kadar Hazar egemenliği gelişi kadar çarpıcı bir şekilde silindiyse de Polonya'ya kadar olan Avrupa coğrafyasındaki Yahudi topluluklarının çoğunluğunun Sami Yahudiler olmadığı, Yahudi inancını benimseyen Türk kökenli boylar olduğu (Koestler 2010: 4-5) ve bunların Ukrayna'da (en azından Nazi işgaline değin) gayet yaygın bulunduğu göz önüne alınırsa, Hazar medeniyetiyle Ukrayna kültürünün ne derece iç içe geçtiği göz önüne serilir.

1000 yılına doğru Kiev'in nüfusu 45 bine çıkmıştı ve artık Avrupa'nın büyük şehirlerindendi (Hohenberg – Lees 1996: 10). Volga'dan Galiçya'ya kadar özellikle iktisadî etkisini hissettiren bir şehir olarak Türklerle irtibatsız kalması olanaksızdı. Ayrıca Norman soylu yöneticiler de artık Slav halkla bütünleşmişti ve büyük bozkır baskısına rağmen gelecekteki Rus-Ukraynalı kimliği kesin olarak yerleşmişti. Ardından XI. ve XII. yüzyıllar karışıklıklar içinde geçti. Şehir birçok kez, özellikle de çeşitli Türk boyları tarafından yakıldı. Artık ne kadar Ukrayna oluşmaya başlamışsa da Kiev altın çağı geride kalmıştı. Ukrayna kimliğiyle birlikte Doğu Slav kültüründe Doğu Roma'nın dinî belirleyiciliği bir yana, en temel iki etki unsuru başından beri kuzeyden gelen Cermen ve güneyden nüfuz eden Türk kültürleri oldu (Ducsko 2004: 11).

Özellikle XI. yüzyıl boyunca Doğu Roma için iyi hizmetlerde bulunan Norman savaşçılar, iç çekişmelerde (Skylitzes 2010: 449) olduğu kadar Türk baskısına karşı da sıklıkla kullanıldılar. İmparator Romanos Diogenes komutası altında Selçukluları durdurmak üzere kurulan ordunun içinde Türk asıllı General Joseph Tarkhaneiotes (Tarhan) gibi kişilerin yanında bir Norman soylusu olan Urselius da vardı. Bu iki komutan imparator tarafından Uz ve Franklardan oluşan 30 bin kişilik destek ordusunun başına geçirilerek Malazgirt Savaşı öncesinde geri hatları koruma göreviyle Ahlât'a gönderildi. Urselius daha sonrasında Bizans ve Selçuklu tarihleri açısından mühim faaliyetlere katılarak iz bıraktı. Bunun yanında Malazgirt Savaşı öncesinde Selçuklu birliklerinin imparatorun karargâhına yaptığı etkili gece baskınının, bir Norman şairin kaleme aldığı Gesta Roberti Wiscardı adlı destanda çarpıcı şekilde dile getirilmesi ilginçtir (Sevim – Merçil 1995: 61-66).

Kısa süreli Kuman ve Peçenek tehlikelerinin ardından bozkır kaynaklı son bitirici darbe Moğol akıncılarından geldi. 1237'den itibaren knezliklere saldırmaya başlayan Moğollar, gelecekteki Ukrayna'nın çekirdekleri olan Çernigov'u (1239) ve Kiev'i (1240) yaktılar (Martin 2007: 154-155). Sadece Kiev'de 48 bin asker ve sivil katledildi. Ukrayna tarihinde ilk dönem olan Büyük Knezlik Devrinin ardından artık en azından XVII. yüzyıl ortalarına kadar sürecek yabancı egemenliği devri başlamış oldu. Bu dönem Ukrayna'nın büyük kısmının 1362'de

Litvanya'nın eline geçinceye kadar (Davies 2005: 93) Türk-Moğol egemenliği şeklinde devam etti. Moğol istilâsı sırasında Türk-Slav ilişkileri iyiydi. Moğollar, 1223'te Kırım'ın çoğunu ele geçirdiler. Bunun üzerine birçok tüccar Anadolu'ya kaçtı ki muhtemelen içlerinde Rutenler de vardı. Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad, Kırım kıyısındaki Suğdak'ı Moğol işgalinden kurtardıktan (1227) sonra ticareti eski durumuna getirmeye çalıştı ve Kırım çevresindeki Rus beylerini de himayesine aldı. Bununla birlikte geçmişte Doğu Roma'nın genellikle yaptığı gibi Türkiye Selçuklu ordusu da sıklıkla Norman savaşçıları ordularında kullandılar (Sevim – Merçil 1995: 463-465).

1441'den itibaren Dinyeper solundaki topraklar Altın Orda'dan Kırım Hanlığı'na miras kaldı (1478'den itibaren Osmanlı'ya tâbi oldu). Dinyeper sağına da Litvanya (1385'ten sonra Polonya'ya tâbi oldu) kesin bir şekilde yerleşmişti. Ukrayna'nın doğacağı asıl saha Litvanya elinde olsa da Ukrayna'nın geleceğini Litvanya yönetimi kadar Kırım Hanlığı'nın varlığı da belirledi. Türk etkisi sürmekteydi. Öyle ki, Kırım'ın gelirlerinin büyük bir kısmı Moskova ve Litvanya topraklarından alınan ganimetlerden yahut haraçlardan oluşuyordu (Kármán – Kunčević 2013: 49).

Rus işgalinin Türk boylarını bastırmasına kadarki dönemde Ukrayna şehirleri, Türk etkisini yakından hissetmeye devam ettiler. XVII. yüzyıl üç büyük devletin; Rusya, Türkiye ve Polonya'nın Ukrayna için mücadeleleriyle geçti denilebilir. Mücadelenin ilk safhasında Rusya henüz etkin değilken Lehistan ile Osmanlı arasında amansız mücadeleler yaşandı. Leh kuvvetlerinin kısa süre için kısmen Karadeniz'e çıkış bulabildiği XV. yüzyıl sonrasında Türk gücü, yolu bir asırdan fazla kapalı tuttu. Sonrasında Ukrayna Kazakları'nın İstanbul sahillerine yaptıkları akınlar neticesinde bozulan Türk-Polonya ilişkileri, Ukrayna'yı da derinden etkileyecek zincirleme savaşlar dizisini başlattı; 1620-23, 1633-34 ve 1672-76 Osmanlı-Lehistan Savaşları. Bu sıralarda Ruslar, Terek ve Don Kazaklarını; Lehler ise Dinyeper (Zaporog) Kazaklarını destekliyorlardı. Silah ve barut için Ukrayna Kazakları bu devletlere bağımlıydı. Karadeniz'e nüfuz için de Kırım ile Litvanya arasındaki kararsız bozkıra hâkim olmak esastı. Bu sırada Ruslar, Ukrayna-Kazak toprakları üzerinde yoğun Slavlaştırma politikasını uygularken, Osmanlı ile Lehistan daha çok Orta Avrupa'yla ilgileniyordu ve şanslarını yitirdiler. Mücadele sonucunda Ruslar kesin bir şekilde galip geldiler. Bunda Osmanlı yönetiminin Kırım gücünü Karadeniz kuzeyinde değil de daha çok Orta Avrupa'da kullanma ısrarı da etkili oldu (İnalçık 2014: 10).

Osmanlı Devleti'nin eline 1648 sonrasında önemli bir fırsat geçti. Zaman zaman ikili oynayarak çapulla gelir elde etmeleriyle bilinen Ukrayna Kazakları, Lehistan yönetimiyle ters düştüler. Ortodoks olan Zaporog Kazakları, Lehistan'ın Katolikleştirme baskısı neticesi isyan ederek Zaporog Hetmanı Hemielnitski önderliğinde Galiçya'ya yürüdüler fakat yenilgiye uğradılar. Leh güçleri Kiev'e girdi. Bunun üzerine Hemielnitski 1652'de Osmanlı yönetimine müracaat ederek himaye istedi. Bunun üzerine kırk bin kadar Zaporog Kazak'ı, bir müddet Osmanlı himayesinde kalarak bazen Kırım kuvvetleriyle birlikte hareket ettiler ve Kardeş Kazak'ı olarak anıldılar. Ancak 1664'ten sonra hetmanlık bölündü ve Dinyeper solunda Zaporog Hetmanı Brokovski Rusya'ya, Dinyeper sağına Sarısu (yahut Sarıkamış) Hetmanı Doroşenko ise Lehistan'a bağlandı. Kısa süre sonra iç karışıklıklar yüzünden Brokovski tekrar Osmanlı himayesine girmeyi uygun gördü (1668). Yine de bütünlük sağlanamadı ve Doroşenko'ya bağlanmak istemeyen Zaporog Kazakları'nın bir kısmı Kırım'a, bir kısmı Rusya'ya bağlandı. En sonunda ise Doroşenko bütünlüğü sağladıktan sonra tekrar Osmanlı himayesi istemesine (1670) rağmen Türk egemenliği kısa sürdü ve Karlofça Antlaşması (1699) sonrasında Ukrayna ile siyasî ilişkiler kesilmek zorunda kaldı (Uzunçarşılı 2011: 111-113). Ne

kadar yabancı yönetimi hetmanlıklar zamanında devam etse de, modern Ukrayna'nın asıl nüvesini XVII. yüzyıl süresince varlık gösteren bu hetmanlıklar oluşumu teşkil etti.

1670'lerden itibaren Ruslar çoktan Dinyeper batısına geçmeye başlamış ve Lehistan'a karşı üstünlüklerini göstermişlerdi. 1690'larda ve 1739'da geçici bir süre Kırım Hanlığı'nın bir kısmını işgal etseler de sonrasında tekrar Osmanlı baskısı yüzünden çekilmişlerdi. Yine de Ukrayna'nın yarısına kesin bir şekilde nüfuz eden Rus gücü bir yandan Kiev yöresini, öte yandan Karadeniz'i tehdit ederek Lehistan ve Osmanlı için ortak tehlike olarak görünüyordu. Çok geçmeden XVIII. yüzyıl sonlarında Lehistan'ın büyük kısmıyla birlikte Kuzey Karadeniz'deki Türk varlığı da aynı kaderi paylaşarak Rus işgaline girdi. Artık Galiçya haricindeki tüm günümüz Ukrayna'sı ve Karadeniz'in kuzey sahilleri Rus toprağıydı. Ruslar Kırım'a Kaynarca Antlaşması'nın (1774) ertesinde bağımsızlık vermişti ve çok geçmeden bu son Cengizöğlü kalıntısını ilhak ettiler (1783). Böylece Ukrayna ve çevresinde elli asırdır süren çekişme Slavlar lehine sonuçlandı (Grousset 2011: 467). Zamanla Ukrayna topraklarında Rusların kültürel baskısı artmaya başladı. Söz gelimi, Ukraynaca eğitim almak ve konuşmak III. Aleksandr döneminde yasaklandı. Ardından, özellikle 1905 sonrasında Ukrayna ayrılık hareketleri kendini iyice belli etmeye başladı. Bu sırada Ukraynalı ayrılıkçılar en çok Avusturya'ya güveniyorlardı. Çünkü Avusturya'daki Ukraynalı toprakları olan Bukovina ve Galiçya'da özerk yönetimler Rusya'dan daha hoş görünüyordu. Ancak bu sırada ayrılıkçılar karşısında birlik taraftarı Sosyalistler ve cahil bir halk kitlesi vardı (Kurat 2014: 381-396-408). Osmanlı'da ise Rusya'nın kendine ilgisine karşılık tuhaf bir kuzeye ilgisizlik havası esiyordu.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus orduları 1914'te bir süre iyi performans sergilemelerine rağmen kısa sürede ön kadroları eriyen orduların aktif nüfusu (14 milyon) silahlandırması (daha doğrusu silahlandıramaması) sonucu geri üretim azaldığı gibi kalifiye personelden de yoksun kalındı. Sonuçta Avrupa Rusyası'nın birçok yerini ve bununla beraber Rus düşmanlığının en ileri düzeyde olduğu Ukraynalı toprakları olan Doğu Galiçya ve Volinya çevresini yitirdiler (1915). Kısıtlı başarılarla rağmen genel vaziyet Ruslar açısından tam bir hezimetti. Çok geçmeden 1917 İhtilâli başlayınca Çarlık hâkimiyetinin sonu da gelmiş oldu (Kurat 2014: 438-439). Bu ortamda Ukrayna ayrılıkçıları harekete geçti; kısa ve sancılı sürecek bağımsızlık yılları başladı (Armaoğlu 2012: 1109).

Kısa süren bağımsızlık umutlarının ardından Aralık 1917'de Ukrayna, Bolşevikler tarafından ele geçirildi. Bunda Kiev'de çıkarılan Bolşevik İsyanının büyük etkisi oldu. Yine de Ukrayna bir süre daha şeklen Avrupa'nın savaş sonrasında kurulan yeni bağımsız devletlerinden biri olarak görülmeye devam etti. 1 Eylül 1920'de Bakü'de toplanan I. Doğu Milletleri Kurultayı'na Terek ve Kuban gibi bölgelerin yanında Ukrayna ile Türk bölgelerinin temsilcileri de katıldı. Türkler en kalabalık katılımcı grubunu oluştururken Ukrayna da hem bağımsızlığını tescillemek hem de bazı toprak iddialarını doğrulamak gayesindeydi. Türk ve Slav toplumlarının temsilcilerinin yan yana olduğu kurultayda esas birleşme noktası olarak emperyalizme karşı savaş görülüyordu (Sarhan 1995: 193).

Rusya ve Anadolu'daki iç ve dış mücadeleler sırasında oluşan Moskova-Ankara menfaat yakınlığı ortamı daha önceki güvensizlikler bir kenara atılarak yürütülmeye çalışılıyordu. 1922'deki temaslar sırasında Sovyet yönetimi tarafından General Frunze'nin Ankara'ya gönderilmiş olması dikkate değerdir. Çünkü daha önceki parlak başarıları bir yana, gönderildiği sırada Ukrayna'daki Sovyet ordularının genel komutanlığını yapması önemliydi. 13 Aralık 1921'de Ankara'ya gelen Frunze, Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti'nin temsilcisi olarak burada bulunuyordu. Mustafa Kemal tarafından sıcak karşılanan Ukrayna heyetiyle 2 Ocak'ta

Moskova Antlaşması'na benzer bir antlaşma imzalandı. Buna göre Moskova Antlaşması'nın esasları iki tarafça tescil edilmekle birlikte Ukrayna tarafı Türkiye'nin Kafkas devletleriyle yaptığı antlaşmaları kabul ediyor; karşılığında Türkiye de Ukrayna'nın bağımsızlık ve egemenliğini tanıyordu. Antlaşmanın üç ay içerisinde Harkov'da³ onaylanması karara bağlanıyordu (Sonyel 2003: 188-189).

Her ne kadar Sovyet yönetiminin Ukrayna üzerindeki perdeleyici özelliği sosyal münasebetleri kopma noktasına getirmişse de, İkinci Dünya Savaşı'nın gergin yıllarına dek Türk-Sovyet ilişkisi kesilmeden devam etti. 1925 ve 1929'daki iki antlaşma neticesinde saldırılara karşı dayanışma sözü verilmesine rağmen kısa süre içinde Türkiye'nin Batı ülkeleriyle arasını düzeltilmiş olması Sovyetler açısından hep bir güvensizlik işareti olarak kaldı. 1939 yılına gelindiğinde artık Ukrayna ile Türkiye arasındaki ilişkiler, yalnızca Berlin ve Moskova ile olan politikalara paralel gitmekten öteye geçemedi (Armaoğlu 2012: 407-409).

2. Atatürk'ün Vefatı ve Ukrayna Basını

Atatürk'ün vefat haberi, bu çalışmada taranan gazeteler ekseninde 10 Kasım 1938 tarihli Ukrayna basınında yer almamıştır. Bunun nedeni olarak; vefat saati, haberin Sovyet yetkililere ulaşma zamanı, devrin baskı ve teknik şartları gösterilebilir. Bu tarihte, SSCB'de Gerçekleşen Büyük Ekim Devrimi'nin Yurtdışındaki 21. Yıl Kutlamaları başlığıyla, Türk-Sovyet ilişkileri ile ilişkili bir haber yayınlanmış ve Türkiye'de Ekim Devrimi kutlamaları ile ilgili görüşleri aktarılmıştır (Sovetskaya Ukraina 10 Kasım 1938: 4).

11 Kasım 1938 tarihinde, Atatürk'ün vefat haberine yer veren tüm Ukrayna gazeteleri bunu manşetten duyurmuştur. Gazetelerin çoğunluğu *Kemal Atatürk'ün Vefatı* başlığını kullanmış ve TASS Ajansının aktardığı ortak metni yayınlamışlardır. Haberin girişinde: *Anadolu Ajansı'nın bildirdiğine göre bugün sabah Türkiye Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk öldü. Cumhurbaşkanı'nın görevleri, Türk Anayasası'nda kabul edildiği gibi Türkiye Büyük Millet Meclisinin Başkanı Abdülhalik Renda'ya yüklendi. Büyük Millet Meclisi 11 Kasım'da cumhurbaşkanlığı seçimi için toplantıya çağırıldı* genel bilgisi verilmiştir. Uzun metnin devamında, Atatürk'ün hayatı anlatılmış, Türk İstiklal Savaşı dönemi faaliyetleri, ardından cumhurbaşkanlığı yıllarında gerçekleştirdiği düzenleme ve reform hareketlerinden bahsedilmiştir. Atatürk'ün daima seçimle başa geçtiği vurgusunun yapıldığı metnin son kısmında, Türk-Sovyet ilişkilerinin geldiği düzey ve vefatın büyük bir kayıp olduğu belirtilmiştir (Komunist, Proleterskaya Pravda, Sovetskaya Ukraina 10 Kasım 1938: s.1) ⁴.

Çeşitli Sovyet yetkililerinin Türkiye'ye gönderdiği taziye telgrafları da dönemin Ukrayna basınında yer almıştır. Molotov, *Celal Bayar ekselansları, Sovyet Halk Komiseri olarak size içtenlikle başsağlığı diliyorum. SSCB vefat eden Mustafa Kemal'in şahsında dostluk bağları taşıyan Türk hükümeti ve halkının amansız kaybıyla birlikte* mesajını gönderirken (Visti 11 Kasım 1938: 1), Kalinin, *Abdülhalik Renda hazretleri, Dost ülkenin seçkin başkanı, Türk Ulusunun büyük bağımsızlık savaşındaki kahramanlığıyla ve başarısıyla bütün çağa sembol olan Kemal Atatürk'ün vefatıyla ilgili kederli haberine derinden üzüldüm. Bu acılı olaydan dolayı başsağlığımı kabul ediniz* şeklinde duygularını ifade etmiştir (Komunist, 11 Kasım 1938: 1). Litvinov'un telgrafı ise şu şekildedir: *Tevfik Rüştü Aras ekselansları, En müstesna devlet adamlarından birisi olan, Türkiye'nin ve bütün dünyanın bağımsızlığı için yorulmak nedir bilmeden mücadele eden, Sovyet-Türk dostluğunun esin*

³ Bahsi geçen tarihlerde Ukrayna'nın başkenti Harkov (Kharkiv) idi.

⁴ Visti Gazetesi aynı haberi (aynı gün) yine manşetten fakat *Türkiye Cumhurbaşkanının Vefatı* başlığı ile vermiştir.

kaynağı Kemal Atatürk'ün vefatıyla ilgili kederli haber üzerine son derece üzüldüm. Aceleyle size derin ve içten katıldığım duygularımı ifade ediyorum (Sovetskaya Ukraina 11 Kasım 1938: 1).

Sovyet basınındaki haberler⁵ ve çekilen telgrafların yanı sıra, Sovyet Dışişleri Bakanı Litvinov, Atatürk'ün vefatı ile ilgili olarak, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Zeki Apaydın'ı ziyaret etmiş ve SSCB hükümeti adına taziyelerini iletmiştir (Proleterskaya Pravda 11 Kasım 1938: 1).

Türk hükümetinin, Atatürk'ün vefatıyla ilgili yaptığı resmi açıklama, 12 Kasım 1938 tarihli Ukrayna basınında, *Kemal Atatürk'ün Ölümünden Sonra* başlığı ile kamuoyuna duyurulmuştur. Açıklamada Türk hükümeti, ülke halkının derin bir acı içinde olduğunu belirttikten sonra halka başsağlığı dilemiştir. Vatana hizmet etmeye devam edileceği, Cumhuriyet Türkiye'sinin rahmetli cumhurbaşkanının büyük işlerini sadakatla devam ettireceği vurgulanmış ve halkla hükümetin dayanışma içinde olduğu belirtilmiştir. Haberin devamında, Ankara'da büyük bir üzüntünün olduğu, her yaştan halkın Ulus'ta Atatürk heykelinin önünde toplanarak saygılarını sunduğu ve Ulus Gazetesinin de özel bir sayı çıkarttığı belirtilmiştir (Sovetskaya Ukraina 12 Kasım 1938: 1). Aynı gün, SSCB'nin Ankara Büyükelçisi Terentyev, Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ı ziyaret etmiş ve Atatürk'ün vefatından dolayı taziyelerini sunmuştur (Visti 12 Kasım 1938: 1).

Türkiye'de bir yandan Atatürk'ün yası tutulur ve cenaze merasimi hazırlıkları yapılırken diğer yandan da hükümet işlerinin aksamaması için çalışmalar devam ettirilmiştir. Bu kapsamda gerçekleştirilen 11 Kasım 1938 tarihli cumhurbaşkanlığı seçimini İsmet İnönü kazanmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 2. Cumhurbaşkanı olmuştur. Bu gelişme de kendisine Ukrayna basınında yer bulmuştur. *İsmet İnönü: Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı* başlığı⁶ ile verilen ilk sayfa haberinde: (Ankara 11 Kasım TASS) *Anadolu Haber Ajansı bugün Büyük Millet Meclisinin (Parlamento) oybirliğiyle İsmet İnönü'yü Türkiye Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanı seçtiğini bildiriyor* şeklinde genel bilginin ardından İnönü'nün kısa biyografisi verilmiştir. Milli Mücadeledeki rolü ve Atatürk'le olan ilişkisinin ön plana çıkartıldığı bu metinde ayrıca İnönü'nün 1932'deki SSCB gezisinin de altı çizilmiş ve onun Türk-Sovyet dostluğunun gelişmesine katkıda bulunacağına olan inanç vurgulanmıştır (Proleterskaya Pravda 12 Kasım 1938: 1). Bu arada yeni cumhurbaşkanının seçilmesi ile Başbakan Celal Bayar ve kabine üyeleri istifalarını sunmuş, İnönü de yeni kabineyi kurma görevini yeniden Celal Bayar'a vermiştir (Komunist 12 Kasım 1938: 1).

14 Kasım 1938 tarihinde, Ukrayna basınında, Atatürk'ün cenaze töreninin 21 Kasım tarihinde gerçekleştirileceği haberleri yayınlanmıştır (Komunist 14 Kasım 1938: 1). *Sovyet Heyeti Kemal Atatürk'ün Cenaze Töreninde* başlıklı yazıda ise Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Potomkin, Karadeniz Filo Komutanı Amiral Yumaşev ve SSCB Ankara Büyükelçisi Terentyev'in cenaze törenine katılacak Sovyet heyeti olarak atandığı haberi verilmiştir (Sovetskaya Ukraina, 14 Kasım 1938: 1). Bu arada Büyükelçi Terentyev, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye yeni makamı dolayısıyla bir tebrik ziyaretinde bulunmuştur (Proleterskaya Pravda, 14 Kasım 1938: 2). Aynı gün Ukrayna basınında *Türk Hükümetinde Değişiklik* başlığıyla verilen haberde ise Celal Bayar'ın yeni kabineyi oluşturarak cumhurbaşkanının onayına sunduğu, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın yeni kabinede yer

⁵ Bu çalışma için taranan yayınlardan birisi olan Bilsovik (Bolşevik) Gazetesinde, 10 ve 11 Kasım 1938 tarihlerinde, diğer gazetelerin tersine Atatürk'ün vefat haberine rastlanmamıştır.

⁶ TASS'ın verdiği haber Visti Gazetesinde, *Türkiye'nin Yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü* başlığı ile yayınlanmıştır. Visti, 12 Kasım 1938, s.1.

almadıkları, Şükrü Saraçoğlu'nun Dışişleri Bakanlığı, Refik Saydam'ın ise İçişleri Bakanlığı görevlerini yürüteceği bilgisi verilmiştir (Visti 14 Kasım 1938: 1).

Ukrayna basınında *Ankara'da Yas* başlığı ile verilen haberde, Atatürk'ün vefatı sonrası gelişmeler aktarılmaya devam etmiştir. Tüm Türk basınının Atatürk'ün fotoğrafları ile dolu olduğu, hayatı ve faaliyetleri ile ilgili yazılar yayınlandığı, dünya basınından yansımaların yer bulduğu bilgisinin verildiği haberin devamında, Atatürk'ün naaşının bulunduğu tabutun önünden yoğun bir kalabalığın geçtiği, ordu şeref bölüğünün aralıksız nöbete devam ettiği ve çok sayıda yabancı heyetin, 21 Kasımdaki cenaze törenine katılacağı belirtilmiştir (Sovetskaya Ukraina, 15 Kasım 1938: 2).

Atatürk'ün vefatının ardından Ukrayna basınında üst üste çıkan haberler 15 Kasım 1938'den itibaren görünmez olmuştur. Sessizliğin ardından *Sovyet Heyeti Ankara'da* başlığı ile yayınlanan ilk haberde, Sovyet destroyer mürettebatının, bir gün önce gerçekleştirilen Atatürk'ün cenaze töreninde, naaş önünden tören geçişi yaptığı ve tabutun konduğu Etnografya Müzesi yolunda, görünen bir yere, üzerinde *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinden* yazan bir çelenk bıraktıkları bilgisi verilmiştir. Türk Filosu komutanı Amiral Şükrü Okan, Atatürk'ün cenaze törenine katıldıkları için Sovyet denizcilerine minnettarlığını belirtmiştir (Visti 23 Kasım 1938: 1).

Tören sonrası İstanbul'a dönen Sovyet denizcilerin yolculuğu, Ukrayna basınında ertesi gün kendisine yer bulmuştur. Özel bir vagonla İstanbul'a dönen Sovyet denizcileri Ankara garından Türk Askeri Heyeti ve Ankara'da yaşayan Sovyet vatandaşlarınca uğurlanmıştır. Sovyet denizciler, Ankara'da buldukları süre içerisinde kendilerini yerel idareciler ile halk tarafından konukseverlik ve nezaketle çevrelenmiş hissetmişlerdir. Ankara'da yaşayan Sovyet vatandaşları da denizciler onuruna bir tören düzenlemiştir (Komunist 24 Kasım 1938: 1).

Bu arada yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Türk halkına, Atatürk'ün anısına bir açıklama yapmıştır. Ukrayna basınında, *İsmet İnönü'nün Türk Halkına Mesajı* başlığı ile yayınlanan açıklamada İnönü: *Atatürk bugüne kadar bizi çevreleyen, hedefi olduğumuz en amansız ve adaletsiz saldırılara karşı başkaldırdı. O, Türk halkının haklılığını yüksek sesle haykırdı. Atatürk, gerçek büyük zaferden sonra hayatını sadece Türk halkının haklarını yerleştirmeye ve insanlığa karşı hizmetlerini ölümsüzleştirmeye adadı. İlke olarak Atatürk'ün bize bıraktığı en değerli miras; edebi cumhuriyet, halkçılık, devrimcilik ve devletçiliktir. İnsanlığın yaşamı, ulusların aralarındaki dostluklardır. İşte bu Atatürk'ün en değerli idealidir* şeklinde konuşmuş, sözlerinin sonunda Türk halkının yasını paylaştıktan sonra onlara şükranlarını iletmiştir (Proloterskaya Pravda 24 Kasım 1938: 1).

Atatürk'ün cenaze töreni için Ankara'ya gelen Sovyet heyeti, bu fırsattan istifade ederek çeşitli devlet ricali ile görüşmeler gerçekleştirmiş ve bu durum da Ukrayna basınına yansımıştır. *SSCB Temsilcilerinin Türk Devlet Adamlarıyla Sohbeti* başlığı ile yayınlanan haberden öğrendiğimiz kadarı ile Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Potomkin ve Sovyetlerin Ankara Büyükelçisi Terentyev önce Türk Dışişleri Bakanını ziyaret etmiş ve samimi bir sohbet gerçekleştirmişlerdir. Ardından Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından kabul edilen Sovyet heyeti, devlet başkanı ile 1.5 saat görüşmüşlerdir. Heyetin sonraki durağı Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Abdülhalik Renda olmuş, aynı günün akşamında Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı, SSCB Büyükelçiliğine iade-i ziyarette bulunmuştur. Her iki görüşme de oldukça samimi bir şekilde gerçekleşmiştir (Visti 26 Kasım 1938: 1).

Ankara'da Atatürk'ün cenaze törenine katılan Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Potomkin ve Karadeniz Filo Komutanı Amiral Yumaşev, başkentte işleri bittikten sonra Büyükelçi Terentyev'in refakati ile İstanbul'a gelmişlerdir. Heyet, Ankara'dan ayrılırken, şeref kıtası Ankara garında hazır bulunmuş, ayrıca Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Milli Savunma

Bakanı Kazım Özalp, Dışişleri protokol üyeleri, Garnizon Komutanı, Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarı, Çin, İspanya ve İsviçre temsilcileri ile Ankara'da yaşayan Sovyet vatandaşları heyeti uğurlamıştır (Proleterskaya Pravda, 26 Kasım 1938: 1). İstanbul'dan Sovyetler Birliğine ait destroyer ile ayrılan heyet, Sivastopol'a ulaşarak resmi gezisini sonlandırmıştır (Komunist 27 Kasım 1938: 1).

Bu arada, unutulmamalıdır ki Sovyetler Birliğinin, Atatürk'e olan sevgi ve saygısı sadece hükümet düzeyinde olmayıp, Sovyet vatandaşları arasında da yaygın bir tutum olarak görülmüştür. Öyle ki bazı Sovyet vatandaşlarına göre, Atatürk'ün naaşının tahnit edilmesi ve sonraki nesiller tarafından da görülebilmesi sağlanmalıdır. Anıtkabir'in biran evvel bitirilmesi konusu da zaman zaman Sovyet mahfillerinde söz konusu olmuştur (BCA, f.490.01.y.609.111.9).

Sonuç

Atatürk'ün vefatının yansımaları konusunda, Ukrayna basınının incelenmesi neticesinde ortaya çıkan en önemli sonuç, devrin Ukrayna gazetelerinin merkez Sovyet basınından farklı bir görüş açısına sahip olmadıklarının görülmüş olmasıdır. Sovyet basın ajansı TASS'ın bültenlerini merkez alan habercilik anlayışı ve gazetelerde değerlendirme makalelerinin neredeyse hiç olmaması; mevcut makalelerin de Atatürk'ün vefatı ve Türk-Sovyet (Ukrayna) ilişkilerine vurgu yapmaması; çalışma konusu açısından Kiev kaynaklı basını, merkez Sovyet basınının limitli bir yansıması haline getirmiştir.

Konuya Türk-Sovyet ilişkileri noktasından bakıldığında karşımıza, dost ve komşu bir ülkenin vefat eden büyük lideri için samimi bir üzüntü ve dostluğu pekiştirme isteği çıkmaktadır. Atatürk'ün vefatının hemen akabinde çıkan haberlerde biyografisinin verilmesi ve bu metinde onunla ilgili söylenenler dikkat çekicidir. Atatürk'ün kurucu yönünün öne çıkartıldığı, monarşinin kötü yanlarının sultan özelinde vurgulandığı, gerçekleştirilen reformlardan bahsedilen ve seçimler ile demokrasiden vurgu yapılan bu haberde altı çizilen konu ise Türk-Sovyet yakın dostluğu olmuştur.

Ukrayna basınında yayınlanan Sovyet liderlerinin telgraflarında da yine Atatürk'e övgü, üzüntülerin dile getirilmesi ve Türk-Sovyet dostluğu vurgusu öne çıkmıştır.

Atatürk'ün cenaze merasimine katılan Sovyet heyetinin seçilmesi, heyete verilen önem, Sovyet yetkililerin Ankara ve İstanbul'da maruz kaldıkları samimi ortam ve uygulamalar, geri dönüş yolunda yaşananlar ve uğurlama törenleri de Ukrayna basınında kendisine yer bulmuştur. Karşılıklı dostluk vurgusunu öne çıkartan bu haberler, iki toplumu birbirine yaklaştırma yolunda atılmış adımlardan birisi olmuştur.

Ukrayna basınında zaman zaman yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü hakkında yazılar yayınlanması, onun Sovyet halkına tanıtılması ve Sovyet heyetlerinin kendisi ile yaptığı görüşmelerin kamuoyuna sunulması, Sovyetler Birliği'nin Türk-Sovyet ilişkilerinde olumlu beklentiler içerisinde olduğunun kanıtlarından birisi olarak görülebilir.

Sonuç olarak, devrin Ukrayna basını, merkez Sovyet basınının küçük bir yansımasından öte gitmemiştir. Çoğu Ukraynaca yayın yapan bu gazetelerde, TASS haber ajansının verdiği bilgiler doğrultusunda, Moskova gazetelerinin küçük birer özeti şeklinde yayınlar yapılmıştır. Bu kısıtlı yayınlara rağmen, Ukrayna basını, Türk-Sovyet genel dostluk havasını yansıtmış, Atatürk, Türkiye ve gelecekteki ilişkiler konusunda olumlu mesajlar verilmiştir. Basında yazılanlardan anlaşılabilir, Sovyetlerin Atatürk'ün vefatına samimiyetle üzüldüğü ve Türk-Sovyet ilişkilerine de olumlu baktıkları şeklindedir.

Son olarak, ilerleyen süreçte Sovyet basınının diğer ülke liderlerinin vefatlarına yaklaşımları incelenip, sonuçlar Atatürk'ün vefatının yansımaları ile kıyaslanırsa, hem Sovyet basınının genel yaklaşım tarzı hem de Türk-Sovyet ilişkilerinin durumu daha net anlaşılacaktır.

Summary

The deaths of the people who make the history, affect the entire world. After the loss of a person who have done significant things for his country and the entire world, repercussions has been occurred at different countries. As one of the most important persons in the history, the death of Mustafa Kemal Atatürk at 10 November 1938 can be considered within this framework. The reflections of Atatürk's death at the other countries were always wondered about by the Turkish public opinion and historians. Also some researches have been done about that subject. With the results of researches and compilations which had begun immediately after Atatürk's death, in many countries, the attitude towards Atatürk's death were examined. In addition to separate studies, many different texts which mention the bilateral relations have focused the aforementioned subject. One of the most important criteria for detecting the reflections of Atatürk's death at other countries is the press of forenamed countries. The press, which was the most important intermediary and influencer of public opinion, is an important indicator for attitudes towards Atatürk's death and Turkey for aforesaid state. In Turkey, many countries' press was reviewed and this subject was broadly discussed. One of the countries which has been discussed and considered as important was the Soviet Union, which was the neighbor of Turkey and a friendly nation. The Soviet press was focused repeatedly within the scope of Moscow-centered newspapers related with the death of Atatürk. Recently, the attitudes of Azerbaijan Soviet Socialist Republic were added into these studies, which have already found important discoveries. In this study, the press of Ukrainian Soviet Socialist Republic, which was one of the most important pieces of the Soviet Union, would be studied carefully. The similarities and differences between Moscow's central press and Kiev publishing would be tried to detect. Also, the results would be evaluated, in particular Turkish-Ukrainian relations and in general Turkish-Soviet relations. That's why; Kiev-centered five newspapers were used in this study. The newspapers available in Kiev Vernadsky National Library and used are these: Bilsovik, Komunist, Proleterskaya Pravda, Sovetskaya Ukraina, and Visti. When the newspapers were scanned, 1 November 1938 took as the beginning date and 30 November 1938 as the end date. The results were chronologically evaluated the perspective of historical narrative.

The most important result regarding to death of Atatürk at the Ukrainian Press is the realization of that both the Ukrainian newspapers of the era had shared the same point of view with the main Soviet Press. The Kiev Press had became the a limited reflection of the Main Soviet Union; because of the Soviet Press Agency TASS-centric broadcasting policy, the absence of the evaluative articles in the newspapers and ignoring of Atatürk's death and Turkish-Soviet (Ukrainian) Relations in the articles.

When we analyze this subject from the point of view of Turkish-Soviet Relations, there is a sincere sadness and a desire to consolidate the relations between the two states. It is remarkable that the news that includes Atatürk's biography and his deeds came out immediately after Atatürk's death. In this news, the founder aspect of Atatürk had been put forward; the bad sides of the monarchy had been emphasized in particular to the Sultan, the reforms of Atatürk had been mentioned, and the elections and democracy in Turkey had been received emphasis. Especially, the emphasis of Turkish-Soviet friendship had been emphasized. Again in the telegraphs of the Soviet Leaders, which had been broadcasted by the Ukrainian Press, the praise of Atatürk and the emphasis of Turkish-Soviet friendship had been emphasized.

Kaynakça**A. Arşivler**

- T.C Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

B. Gazeteler

- Bilsovik (Kasım 1938)
- Komunist (Kasım 1938)
- Proleterskaya Pravda (Kasım 1938)
- Sovetskaya Ukraina (Kasım 1938)
- Visti (Kasım 1938)

C. Telif Eserler

- Ağayev, E. (2010). "Atatürk'ün Vefatının Sovyet Basınında Yansıması". Ankara: *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. S.11. ss.131-156.
- Armaoğlu, F. (2012). *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)*. İstanbul: Alkim Yayınları.
- Davies, N. (2005). *God's Playground: A History of Poland v.1 The Origins to 1795*. Oxford: Oxford University Press.
- Ducsko, W. (2004). *Viking Rus: Studies on the Presence of Scandinavians in Eastern Europe*. Leiden: Brill.
- Grousset, R. (2011). *Stepler İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gumilëv, L. N. (2003). *Hazar Çevresinde Bin Yıl: Etno-Tarih Açısından Türk Halklarının ve Çevre Halkların Şekillenışı Üzerine* (çev. A. Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Hermann, R. (2012). *1100 Years in the Carpatian Basin: A History of Hungary*. Budapest: Pharma Press.
- Hohenberg, P. M. - Lees, L.H. (1996). *The Making of Urban Europe: 1000-1994*. Cambridge/MA: Harvard University Press.
- İnalçık, H. (2014). *Devlet-i 'Aliyye- Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar II, Tagayyür ve Fesâd (1603-1656): Bozulmuş ve Kargaşa Dönemi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kármán, G. - Kunčević, L. (2013). *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Leiden: Brill.
- Koestler, A. (2010). *Onüçüncü Kabile*. İstanbul: Plato Yayınları.
- Kurat, A. N. (2014). *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Martin, J. (2007). *Medieval Russia: 980-1584*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matossian, M. K. (1997). *Shaping World History: Breakthroughs in Ecology, Technology, Science and Politics*. Armonk/ NY: Routledge.
- Sarıhan, Z. (1995). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III: TBMM'den Sakarya Savaşı'na (23 Nisan 1920-22 Ağustos 1921)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevim, A. - Merçil, E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Taşkilât ve Kültür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Skylitzes, J. (2010). *A Synopsis of Byzantine History: 811-1157*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sonyel, S. (2003). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Thompson, E. A. (1996). *The Huns*. Oxford: Blackwell Press.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2011). *Osmanlı Tarihi c.3/2: XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

EKLER

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

11 / 7 / 1939

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet Umum Müdürlüğü
H.S.
Sube
Hazret: 2103
Umumi:

C. H. P. Genel Sekreterliği	
24841	11 Temmuz 1939 Eki:

Halk Partisi Genel Sekreterliğine

1- Ankara Sovyet mahafiline mensup birinin bir muhaveresinde şu sözleri söylediği öğrenilmiştir:

Sovyet'ler Atatürk'ü dünyanın en büyük adamı olarak tanırlar. ve hürmet ederler. Onun ölümünden en ziyade müteessir olan şüphesiz ki Sovyet Rusya olmuştur. Gönül isterdi ki Atatürkün naşı tahnit edilsin ve birkaç nesil onu görsün. Anıtın da bir an evvel yapılması şayanı arzudur. Biz Sovyet'ler son zamanlarda Sovyet hükümetini dilgir etmesine rağmen Atatürk'e, dâhî diye hürmet ederiz. (Kendisine bazı sebepler dolayısıyla tahnit yapılamadığı söylenince bu doğru değildir) mukabelesinde bulunmuştur. Anıtın yapılması için faaliyette bulunduğu sözüne karşı geç kalınmıştır cevabını vermiştir.

Sovyet'lerin yakından tanımak şerefine nail oldukları millî şefiniz İsmet İnönü'nün Sovyet Rusya'da çok büyük bir itibarı vardır. Stali'nin ve Sovyet Rusya Devlet Erkânının müşarünileyhe karşı itimatları da pek büyüktür. Sovyet'ler Millî Şefinâzi benimseyerek severler. ve müşarünileyhe dâima itimatla bağlı bulunacaklardır.

Sovyet Rusya Türkiye'de propaganda yaptırmamaktadır. Bu hususta söylenilen sözler hilâfı hakikattir. Misal olarak Şark devletleri ile dostane ve samimane münasebetimizi söyleyebilirim. Moğolistan'a icabeden askerî ve malî yardımları yapıyoruz. Fakat hiç bir zaman bu Devleti komünizme teşvik etmiyoruz. Eğer Sovyet hükümeti istemiş olsa bu küçük Moğol hükümetini bir iki gün içinde işgal eder. ve komünist yapabilir.

490 01

659 111 9

Karşılık yazılacak bitişe ait olduğu şubenin gün ve sayısının yazılması.

Ek 1: Atatürk'ün Vefatı ile ilgili Sovyetler Birliği vatandaşlarının görüşünü yansıtan belge (T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi).

1938 год
АЛ ИНИ
СОВЕТСКО-УКРАИНСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО

ПРОЛЕТАРИИ ВСЕХ СТРАН, СОБИРАЙТЕСЬ!
Коммунистическая Партия (большевиков) Украины
СОВЕТСКАЯ УКРАИНА
ОРГАН ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМИТЕТА И КИЕВСКОГО КОМИТЕТА КПУ

ГОД ИЗДАНИЯ 1-й
11
НОЯБРЯ
1938 г.
№ 259
ЦЕНА 10 КОП.

СЕГОДНЯ В НОМЕРЕ:
1-я страница
ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ итоги выборов в Верховном Ударом ответ на удар врага
2-я страница
В. Никитин. — Ангарская роль коммунистов и комсомольцев в борьбе за освобождение Украины. — Значительный успех И. Богословский. — К 120-летию со дня рождения И. С. Туркина.
3-я страница
К. Савенко. — Партизанская информация.
4-я страница
И. Пунин. — Итальянские заводы в руках Итальяна.
5-я страница
А. Ротман. — Праздник у моряков.
6-я страница
С. Степанов и др. смерти И. П. Котляревского.
7-я страница
О. Савенко. — Значительный успех И. Богословский. — К 120-летию со дня рождения И. С. Туркина.
8-я страница
К. Савенко. — Партизанская информация.
9-я страница
И. Пунин. — Итальянские заводы в руках Итальяна.
10-я страница
А. Ротман. — Праздник у моряков.

Советский народ тройным ударом ответит на удар врага

Свердловский комитет ЦКК призывает к беспощадной борьбе с врагом. Советский народ тройным ударом ответит на удар врага. В борьбе с врагом мы должны использовать все возможности нашей мощи. Советский народ тройным ударом ответит на удар врага. В борьбе с врагом мы должны использовать все возможности нашей мощи.

Комедия „выборов“ в Польше

ПАРТИЗАНЫ. 9. ПАРТИЗАНЫ в Польше проводили выборы в сейм. Комедия „выборов“ в Польше. Партизаны проводили выборы в сейм. Комедия „выборов“ в Польше. Партизаны проводили выборы в сейм.

На фронтах в Испании

Восточный фронт. Испанская война продолжается. Восточный фронт. Испанская война продолжается. Восточный фронт. Испанская война продолжается.

Военные действия в Китае

В Центральном Китае. Военные действия в Китае. В Центральном Китае. Военные действия в Китае. В Центральном Китае.

Смерть Кемали Ататюрка

АТЯР. 10. ПАРТИЗАНЫ в Турции проводили выборы в парламент. Смерть Кемали Ататюрка. АТЯР. 10. ПАРТИЗАНЫ в Турции проводили выборы в парламент.

Погромы в Германии

ЖЕНЕВА. 10. ПАРТИЗАНЫ в Германии проводили выборы в парламент. Погромы в Германии. ЖЕНЕВА. 10. ПАРТИЗАНЫ в Германии проводили выборы в парламент.

Восстание в японских маньчжурских войсках

ЖЕНЕВА. 10. ПАРТИЗАНЫ в Японии проводили выборы в парламент. Восстание в японских маньчжурских войсках. ЖЕНЕВА. 10. ПАРТИЗАНЫ в Японии проводили выборы в парламент.

Республиканское совещание преподавателей русского языка в Вузах

ВУХИ. 10. ПАРТИЗАНЫ в СССР проводили выборы в парламент. Республиканское совещание преподавателей русского языка в Вузах. ВУХИ. 10. ПАРТИЗАНЫ в СССР проводили выборы в парламент.

Обмен телеграммами Менду Гомес Рувельто и тов. М. Калинин

ВУХИ. 10. ПАРТИЗАНЫ в СССР проводили выборы в парламент. Обмен телеграммами Менду Гомес Рувельто и тов. М. Калинин. ВУХИ. 10. ПАРТИЗАНЫ в СССР проводили выборы в парламент.

Погромы в Германии

ЖЕНЕВА. 10. ПАРТИЗАНЫ в Германии проводили выборы в парламент. Погромы в Германии. ЖЕНЕВА. 10. ПАРТИЗАНЫ в Германии проводили выборы в парламент.

Восстание в японских маньчжурских войсках

ЖЕНЕВА. 10. ПАРТИЗАНЫ в Японии проводили выборы в парламент. Восстание в японских маньчжурских войсках. ЖЕНЕВА. 10. ПАРТИЗАНЫ в Японии проводили выборы в парламент.

Республиканское совещание преподавателей русского языка в Вузах

ВУХИ. 10. ПАРТИЗАНЫ в СССР проводили выборы в парламент. Республиканское совещание преподавателей русского языка в Вузах. ВУХИ. 10. ПАРТИЗАНЫ в СССР проводили выборы в парламент.

Вручение орденов СССР

ВУХИ. 10. ПАРТИЗАНЫ в СССР проводили выборы в парламент. Вручение орденов СССР. ВУХИ. 10. ПАРТИЗАНЫ в СССР проводили выборы в парламент.

Машинист Галина Тодчук награждена знаком „Почетный железнодорожник“

ВУХИ. 10. ПАРТИЗАНЫ в СССР проводили выборы в парламент. Машинист Галина Тодчук награждена знаком „Почетный железнодорожник“. ВУХИ. 10. ПАРТИЗАНЫ в СССР проводили выборы в парламент.

Торжественный вечер посвященный памяти писателя И. П. Котляревского

ВУХИ. 10. ПАРТИЗАНЫ в СССР проводили выборы в парламент. Торжественный вечер посвященный памяти писателя И. П. Котляревского. ВУХИ. 10. ПАРТИЗАНЫ в СССР проводили выборы в парламент.

Украинская делегация на родине великого Сталина

ВУХИ. 10. ПАРТИЗАНЫ в СССР проводили выборы в парламент. Украинская делегация на родине великого Сталина. ВУХИ. 10. ПАРТИЗАНЫ в СССР проводили выборы в парламент.

Обмен телеграммами Менду Гомес Рувельто и тов. М. Калинин

ВУХИ. 10. ПАРТИЗАНЫ в СССР проводили выборы в парламент. Обмен телеграммами Менду Гомес Рувельто и тов. М. Калинин. ВУХИ. 10. ПАРТИЗАНЫ в СССР проводили выборы в парламент.

Погромы в Германии

ЖЕНЕВА. 10. ПАРТИЗАНЫ в Германии проводили выборы в парламент. Погромы в Германии. ЖЕНЕВА. 10. ПАРТИЗАНЫ в Германии проводили выборы в парламент.

Восстание в японских маньчжурских войсках

ЖЕНЕВА. 10. ПАРТИЗАНЫ в Японии проводили выборы в парламент. Восстание в японских маньчжурских войсках. ЖЕНЕВА. 10. ПАРТИЗАНЫ в Японии проводили выборы в парламент.

Республиканское совещание преподавателей русского языка в Вузах

ВУХИ. 10. ПАРТИЗАНЫ в СССР проводили выборы в парламент. Республиканское совещание преподавателей русского языка в Вузах. ВУХИ. 10. ПАРТИЗАНЫ в СССР проводили выборы в парламент.

Вручение орденов СССР

ВУХИ. 10. ПАРТИЗАНЫ в СССР проводили выборы в парламент. Вручение орденов СССР. ВУХИ. 10. ПАРТИЗАНЫ в СССР проводили выборы в парламент.

Машинист Галина Тодчук награждена знаком „Почетный железнодорожник“

ВУХИ. 10. ПАРТИЗАНЫ в СССР проводили выборы в парламент. Машинист Галина Тодчук награждена знаком „Почетный железнодорожник“. ВУХИ. 10. ПАРТИЗАНЫ в СССР проводили выборы в парламент.

Торжественный вечер посвященный памяти писателя И. П. Котляревского

ВУХИ. 10. ПАРТИЗАНЫ в СССР проводили выборы в парламент. Торжественный вечер посвященный памяти писателя И. П. Котляревского. ВУХИ. 10. ПАРТИЗАНЫ в СССР проводили выборы в парламент.

Украинская делегация на родине великого Сталина

ВУХИ. 10. ПАРТИЗАНЫ в СССР проводили выборы в парламент. Украинская делегация на родине великого Сталина. ВУХИ. 10. ПАРТИЗАНЫ в СССР проводили выборы в парламент.

Ek 2: Atatürk'ün Vefat haberini duyuran Sovetskaya Ukraina Gazetesi (11 Kasım 1938).

HÜDÂVENDİĞÂR VİLÂYETİ'NİN 1914 YILI HUSÛSÎ BÜTÇESİ*

1914 YEAR SPECIAL PROVINCIAL BUDGET OF HUDA VENDİĞAR PROVINCE

Kerim SARIÇELİK **

Öz

Osmanlı Devleti'nde 26 Mart 1913 tarihinde çıkarılan İdâre-i Umûmiye-i Vilâyât Kanûn-ı Muvakkatı vilâyet yönetimini yeniden düzenledi. Bir taraftan yerel yönetim organlarının yetkileri genişletilirken öte yandan yerinden yönetim ilkesi çerçevesinde vilâyetlerde husûsî idareler teşkil edildi. Husûsî idarenin bir organı olarak meclis-i umûmîler artık yıllık vilâyet bütçelerini belirleyebileceklerdi. Bütçe gereğince toplanacak gelirlerle vilâyet masrafları karşılanacaktı. 1913 yılı itibarıyla hazırlanmaya başlanan vilâyet bütçeleri; vilâyetlerin ekonomik durumu, teşkilat yapısı, kurumları, görevlileri hakkında dikkate değer bilgiler sunmaktadır.

Hüdavendigar Vilâyeti'nin 1914 yılı husûsî bütçesi 16.728.000 kuruş gelir ve aynı miktar giderden oluşan denk bir bütçe olarak hazırlanmıştı. Merkezi hükümetin vilâyetlere bıraktığı bazı vergi gelirlerinden ayrı olarak Hüdavendigar Vilâyeti'nde çeşitli kalemlerden oluşan gelir kaynakları bulunmaktaydı. Buna karşın memur maaşı, harcırah, kırtasiye, alet edevat alımı, aydınlatma, ısıtma, donatma, tamir, kira ve inşaa gibi kurum giderleri, yol ve köprü inşaa, tamir ve keşfiyat masrafları gibi yekûn tutan giderler de bütçenin harcama kalemlerini oluşturmaktaydı.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti, mahallî idareler, vilâyet meclis-i umumisi, kent tarihi.

Abstract

Provisional Law for the General Administration of the Provinces (İdâre-i Umûmiye-i Vilâyât Kanûn-ı Muvakkatı) which was issued in the Ottoman State on March 26, 1913, reorganized the provincial administration. On the one hand, the powers of the local government bodies have been expanded, while on the other hand, special provincial administrations have been established in the provinces within the framework of the decentralized administrative principle. As an organ of the special provincial administration, the provincial general assemblies could now determine the annual provincial budgets. Expenses of the province would be covered by the incomes which would be collected in accordance with the budget. The provincial budgets which were started to be prepared as of 1913; offers remarkable information about the economic status, organizational structures, institutions and duties of the provinces.

* Bu çalışma 18-21 Ekim 2017 tarihleri arasında düzenlenen II. Uluslararası Akademik Araştırmalar Kongresi (INES)'nde sözlü olarak sunulan ve özeti yayınlanan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

** Dr. Öğr. Üyesi., Necmettin Erbakan Üniversitesi, ksaricelik@hotmail.com.

The Hudavendigar province's 1914 annual special provincial budget was prepared as an equivalent budget with an income of 16,728,000 kuruş and the same amount of expenditures. Apart from some tax revenues left by the central government to the provinces, the Hudavendigar province had various sources of income. On the other hand, expenses which formed big costs like wages of the civil servants, travel allowances, stationery, purchasing of tools and instruments, lighting, heating, equipments, repair, institutional expenses like rent and construction; construction, repair and estimation costs of roads and bridges also constituted the expenditure items of the budget.

•

Keywords

Ottoman State, local administrations, provincial general assembly, urban history.



GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde taşra yönetiminde köklü dönüşümü ifade eden idarî reformlar Tanzimat'ın eseridir. Tanzimat Dönemi reformlarıyla eyaletlerde valilerin gücünü kısıtlamak geniş katılımı esas alan bir yönetim kurmak amaçlanmıştır. Öyle ki vergi toplama işinde muhassılların görevlendirilmeleri, 1842 yılından sonra eyaletlerde malî işlerin defterdarlara bırakılması ile eyalet ve sancak idare meclislerinin meydana getirilmeleri bu amaca yönelik uygulamalardır (Çadircı 1991: 225-241). Bununla birlikte taşra yönetiminde daha kapsamlı düzenlemeler 1864 tarihli Vilâyet Nizamnâmesi ile mümkün olabilmişti¹. Nizamnâme Niş, Vidin ve Silistre'nin birleştirilmesiyle meydana getirilen Tuna Vilâyeti'nde ilk kez uygulanmış², burada başarılı sonuçlar alınınca diğer vilâyetlerde de uygulanmasına karar verilmişti. Vilâyet yönetiminde edinilen tecrübelerle dayanılarak 22 Ocak 1871 tarihinde yeni bir nizamnâme hazırlanmıştı. *İdâre-i Umûmiye-i Vilâyât Nizamnâmesi* adını taşıyan bu metin başta vali olmak üzere vilâyet yöneticilerinin yetki ve sorumluluklarını ayrıntılarıyla ele almış ve belediye ve nahiye teşkilatına geniş biçimde değinmiştir³. Vilâyet nizamnâmeleriyle vilâyet yönetimi valinin başkanlık ettiği ve adı artık vilâyet idare meclisi olan bir heyete bırakılmıştır. Öte yandan yerel temsilcilerin yönetime katılımını sağlayan ve vilâyette yapılacak işleri ve bunların önceliklerini belirleme görevi olan *Meclis-i Umûmî-yi Vilâyet* adında yeni bir yönetim organı oluşturulmuştur. Üyeleri her sancaktan dörder kişi olmak üzere seçimle belirlenen meclis-i umûmîler, senenin kırk günü vilâyet merkezinde valinin başkanlığında toplanırdı. Oturumlarda vilâyeti ilgilendiren yol, köprü, ziraat, ma'ârif, ticâret ve vergiye dair meseleler görüşülür ve kararlar alınırdı. Meclis alınan kararları hükümete bildirir ve ancak bunlar hükümetin uygun görmesiyle uygulama alanına konulabilirdi. Bir danışma meclisi niteliğinde olan meclis-i umûmîlerin vilâyet bütçesi hazırlama gibi bir görevi bulunmamaktaydı (Tönük 1945: 183-199; Ortaylı 2000: 63-64).

Osmanlı Devleti'nde bir tüzel kişiliğe sahip olan vilâyet husûsî idarelerin kurulması ve bu yönetim birimi vasıtasıyla vilâyet bütçelerinin hazırlanması ancak 26 Mart 1913 tarihinde çıkarılan *İdâre-i Umûmiye-i Vilâyât Kanûn-ı Muvakkatı* ile mümkün olabilmiştir. Yeni kanun vilâyet yönetimini yeniden yapılandırmış; vilâyet umûmî idaresi ve vilâyet husûsî idaresi olmak üzere iki yönlü bir yönetim düzeni oluşturmuştur⁴. Vilâyet husûsî idaresi taşınmaz taşınmaz mallara sahip bir tüzel kişilikti ve bunun bir organı olarak vazife gören meclis-i umûmîler, artık icraî yetkilerle donatılmıştı. Böylelikle bu meclisler vilâyet husûsî bütçelerini oluşturabileceklerdi. Meclis üyelerinden seçilen encümen-i daimi, aynı zamanda vilâyet tüzel kişiliğinin temsilcisi olan valinin emrinde çalışarak bütçede öngörülen işlerin yapılmasına yardım edecekti (Sencer 1984: 68-69; Kaştan 2016: 88).

Vilâyet husûsî bütçelerinin hazırlanması hususunda nasıl bir yol izleneceği kanunla belirlenmişti. Buna göre bütçe; hükümetçe vilâyete bırakılan gelir kalemlerinden oluşan *vâridât* kısmı ile vilâyetin karşılamakla mükellef olduğu giderlerin yer aldığı *mesârifât* kısmından

¹ Nizamnâme metni için bakınız; *Düstûr* (1289). I. Tertib, C. I. Matbaa-i Âmire: 608-624.

² Tuna Vilâyeti'nde uygulanan nizamnâme *Tuna Vilâyeti Namıyla Bu Kerre Teşkil Olunan Dâirenin İdâre-i Umûmiyye ve Husûsiyyesi ve Ta'yin Olunacak Me'mûrların Suver-i İntihâbiyeleriyle Vezâ'if-i Dâ'imesine Dâ'ir Nizâmname* başlığıyla 7 Cemaziyülevvel 1281(8 Ekim 1864) tarihinde yürürlüğe girdi. Nizamnâme metni için bkz; *Takoîm-i Vekâyi* (7 Cemaziyülahur 1281): n. 773; *Düstûr* (1282). I. Tertib, C. I. Matbaa-i Âmire: 517-554.

³ Nizamnâme metni için bkz; *Düstûr* (1289). I. Tertib, C. I. Matbaa-i Âmire: 625-651.

⁴ Kanun metnine şu kaynaklardan ulaşılabilir: BOA. A. DVNSNZAM. d. 24: 1-19; *Takoîm-i Vekâyi* (19 Rebiyülahur 1331): n.1414; *Düstûr* (1332). II Tertib. C. V. Matbaa-i Âmire: 186-216.

meydana gelmekteydi. Vilâyetler sınırları belirlenmiş vergi kaynaklarından temin edilen gelirlerle husûsî idareye bırakılmış diğer vilâyet gelirlerini, ifa ettikleri hizmetler için kullanmışlardır. Maaş, harcırah gibi cari harcamalar dışında transfer ve yatırım harcamaları da bütçeden karşılanmıştır. O halde vilâyet husûsî bütçeleri bir vilâyetin iktisadî yapısı, bürokrasi, kurumsallaşma, sağlık ve eğitim durumu hakkında bazı bilgiler edinilmesine olanak veren metinlerdir.

Çalışmada Hüdâvendigâr Vilâyeti'nin 1914 yılı husûsî bütçesi ele alınmıştır. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki vilâyetin bütçesi birçok sayısal veriden meydana gelen karmaşık bir belgedir. Bu nedenle bütçe kalemlerinin oransal büyüklüklerinin belirlenerek tablolar hâlinde düzenlenmesi gerekmektedir. Bu şekilde hangi gelir kaleminin toplama ne oranda katkı sağladığı ya da vilâyetin harcamalarının nerelere yoğunlaştığı tespit edilebilecektir. Hüdâvendigâr Vilâyeti'nde giderlerin hizmetlere paylaştırılmasında hangi kıstaslar belirleyici olmaktadır? Yatırımlar hangi alanlara yapılmaktadır? Yeterli midir? Vilâyette bürokratik yapılanma tamamlanabilmiş midir? Sağlık ve eğitimde hangi düzeyde hizmet verilebilmektedir? Tüm bu sorular bir ölçüde bütçede cevaplarını bulmaktadır. Bununla birlikte vilâyetin gelir/gider kalemlerinin diğer vilâyet bütçelerinin içerikleriyle kıyaslanması elbette daha anlamlı sonuçlara ulaşılmasını sağlayacaktır.

I. Hüdâvendigâr Vilâyeti'nin İdarî Yapısı

Osmanlı idarî taksimatında uzun süre sancak ve eyalet olarak yönetilen Hüdâvendigâr, 1867 yılında vilâyet hâline getirildi⁵. Vilâyet, merkez sancak Bursa ile birlikte Karesi, Karahisar, Kütahya ve Kocaili sancaklarından oluşmaktaydı. 1888 yılında Kocaili, İzmit adıyla bağımsız sancak yapılarak vilâyetten ayrıldı (Emecen 1998: 286). Aynı yıl Bilecik'in Ertuğrul Sancağı olarak teşkilatlandırıldığı ve vilâyete ilave edildiği görülmektedir (*Salnâme-i Vilâyet-i Hüdâvendigâr (1305)*: 52). 1867 yılında vilâyetin bir sancağı olan Karesi, 1880 yılında Biga Sancağı ile birleştirilerek ayrı bir vilâyet yapılmış fakat 1888'de tekrar Hüdâvendigâr Vilâyeti'ne sancak olarak bağlanmıştı. Karesi'nin statüsü 1909 yılında bir kez daha değiştirilmiş ve vilâyetten ayrılarak bağımsız sancak hâline getirilmiştir (İlgürel 1996: 13).

Vilâyet 1914 yılı itibariyle Bursa, Ertuğrul, Kütahya ve Karahisar sancaklarından meydana gelmekteydi. Toplam nüfusu 1.371.667 idi. Bunun 1.195.699'u Müslüman, 175.968'i ise gayrimüslimdi (Karpaz 2003: 214-225).

II. Hüdâvendigâr Vilâyeti Meclis-i Umûmîsi ve 1913-1914 Yılı Kararları

Hüdâvendigâr Vilâyeti'nde 1867 yılında meydana getirilen vilâyet teşkilatlanmasına bağlı olarak meclis-i umûmî oluşturulmuştu. Fakat 1913 yılına kadar olan süreçte bu meclisin yapısı, üyeleri, çalışmaları ve kararlarını ihtiva eden derli toplu kaynaklar günümüze ulaşabilmiş değildir. Elimizde sadece Hüdâvendigâr Vilâyeti'nin R. 1326/M. 1910 tarihli meclis-i umûmî zabıtnâmeleri vardır ki bu ancak bir yıllık süreye ışık tutabilmektedir. Her ne olursa olsun önceki dönem meclisi ve çalışmaları hakkında bazı bilgileri buradan öğrenmek mümkün olabilmektedir. Zabıtnâme kayıtlarından anlaşıldığına göre 29 Ekim 1910 tarihinde toplanan meclis 16 üyeden mürekkepti. Nüfuslarıyla orantılı olmayan şekilde üyelerin yedisi

⁵ Hüdâvendigâr Vilâyeti'nin H. 1287/M. 1870-1871 tarihli vilâyet salnamesindeki bilgilere göre vilâyetin ilk valisi olan Hüsnü Paşa, 3 Ağustos 1867 tarihinde göreve başlamıştı. Salnamede önceki valiler için eyalet mutasarrıfı unvanının kullanılıyor olması 1867 yılı itibariyle Hüdâvendigâr'da vilâyet teşkilatının kurulduğunu göstermektedir. Bkz; *Salnâme-i Vilâyet-i Hüdâvendigâr (1287)*, Def'a: 1: 40.

gayrimüslimdi. 18 içtima akdeden meclis 8 Aralık 1910 tarihinde çalışmalarını bitirmiş ve önerilerini hükümete sunmuştu⁶.

Vilâyet Kanununun 26 Mart 1913 tarihinde yayınlanması ve vilâyetlere tebliğ edilmesinden sonra Hüdâvendigâr Vilâyeti'nde yeni meclis-i umûmînin oluşturulması çalışmalarına başlandığı görülmektedir. Nitekim meclisin 22 Haziran 1913 tarihinde Bursa'da toplanmasına karar verilmiş ve yapılan seçimler neticesinde belirlenen meclis üyeleri vilâyet merkezine gelmişlerdi. Çalışmaları için tahsîs edilen belediye salonunda toplanan meclis ilk oturumunu tasarlanandan üç gün sonra 25 Haziran 1913'te yapmıştı. Vali Bekir Sami Bey'in başkanlık ettiği bu oturumda gerçekleştirilen seçim neticesinde Karahisar azasından Yusuf Ziyaeddin Efendi ikinci başkanlığa, Nafiz ve Tahir efendiler kâtipliklere seçildiler. Ayrıca encümen-i fevkalade, ziraat ve ticâret, ma'ârif, nafi'a ve maliye adlarında beş encümen teşkil edilerek azalar ihtisasları olan bölümlere dağıtılmıştı. Yapılan 15 oturumda vilâyetle ilgili birçok karar alınarak 3 Ağustos 1913 tarihinde çalışmalar bitirilmiştir. Oturum zabıtları, mukarrerat kayıtları, mazbatalar, çeşitli konularda meclisin meydana getirdiği talimatnameler ve meclisçe onaylanan 1913 ve 1914 yılları vilâyet husûsî bütçeleri kayıtları bir araya getirilerek 1914 yılında vilâyet matbaasında basılmıştır. Bu çalışmanın konusu olan ve 15. oturumda kabul edilen 1914 yılı husûsî bütçesi de bu kaynaktaki bilgiler esas alınarak değerlendirilmiştir⁷.

1913 ve 1914 yılları vilâyet bütçelerini hazırlayan meclisin seçimle tespit edilen 53 üyesi bulunmaktaydı. Meclis üyeleri 1913 tarihli idare-i vilayât kanun-ı muvakkatinin 103. maddesi gereğince kazaların nüfus oranına göre belirlenmişti. Kanun her 12.500 erkek nüfus için bir üye seçilmesini öngörmekteydi.

Hüdâvendigâr Vilâyeti Meclis-i Umûmîsi üyelerin isimleri aşağıya çıkarılmıştır:

Tablo 1. Meclis-i Umûmî Üyeleri

LİVA/KAZA	MECLİS ÜYELERİ
Ertuğrul Livası	
Merkez Kaza	Hacı Ahmed Efendi, Halil Efendi, Asım Bey, Ali Rıza Efendi
İnegöl	Receb Efendi, Hacı İzzet Efendi, Mehmed Efendi
Söğüt	Şevket Efendi, Nafiz Efendi
Yenişehir	İsmail Efendi
Bursa Livası	
Merkez Kaza	Behçet Bey, Tahsin Efendi, Rıza Bey, Osman Nuri Bey, Muhtar Bey, Mümtaz Bey
Orhaneli	Halil Efendi, Mustafa Efendi
Orhangazi	Tevfik Efendi
Karacabey	Osman Efendi
Kirmasti	Ethem Efendi, Mehmed Efendi
Gemlik	Yıvanaki Efendi
Mudanya	Tanaşaki Efendi
Karahisar-ı Sahib Livası	

⁶ Zabıtname kayıtları 1912 yılında vilâyetçe basılmıştır. Bkz; Hüdâvendigâr Vilâyeti Meclis-i Umûmî Zabıtnamesi (1326). Bursa: Vilâyet Matbaası.

⁷ Hüdâvendigâr Vilâyeti 1329 Senesi Meclis-i Umûmî Zabıtname ve Mukarrerâtı (1330). Bursa: Vilâyet Matbaası. Bundan sonra 1913 ve 1914 yılı bütçelerine ait alıntılar bu kaynağın sonuna ilave edilmiş olan 1329 yılı bütçesi ve müfredat cetvelleri ile 1914 yılı bütçesi ve müfredat cetvellerindeki bilgilerden yapılacaktır.

Merkez Kaza	Cemaleddin Efendi, Hacı Hüseyin Bey, Şükrü Efendi, Müftüzâde Ömer Efendi, Yusuf Ziyaeddin Efendi
Bolvadin	Mehmed Rasih Efendi, Hacı Vahid Efendi
Dinar	Mehmed Nuri Efendi
Sandıklı	Şeyhzâde Ahmed Efendi, Hoca Ali Efendi
Aziziye	Hacı Hüseyin Efendi, Vahid Efendi
Kütahya Livası	
Merkez Kaza	Anastaş Efendi, Hacı Ahmed Hulusi Efendi, Hocazâde Rasih Efendi, Hacı Abdullah Efendi, Germiyanzâde Ali Bey, Germiyanzâde Bekir Bey
Eskişehir	Hristaki Efendi, Hacı Müslüm Efendi, Şeyh Nuri Efendi, Veli Bey
Simav	Şerif Bey, Şevket Bey
Uşak	Yılcıözade Bekir Bey, Tahir Efendi, Mehmed Şükrü Efendi, Mehmed Ali Efendi
Gedüs	Hacı Ahmed Efendi

Vilâyetin meclis üyelerinin 49'u Müslüman, dördü gayrimüslimdi. Bursa Sancağından seçilen gayrimüslim üyeler Yıvanaki ve Tanaşaki efendilerle Kütahya Sancağından seçilen Anastaş ve Hristaki efendilerin milliyetlerine dair bir kayıt yoktur.

III. Hüdâvendigâr Vilâyeti 1914 Yılı Husûsî Bütçesi

Vilâyet bütçeleri hazırlanırken vilâyetin o sene için muhtemel gelir ve giderlerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Vilâyet husûsî idaresinin bir organı olan muhâsebe kalemi bu işle görevlendirilmişti. Bu birim bir önceki senenin kayıtlarını dikkate alarak bütçe için hazırladığı gerekli bilgileri meclise iletmekteydi. Meclis bütçe fasıllarının oluşturulması için bu bilgileri ilgili encümenlere havale etmekte, encümenlerde görüşülen ve son hâli verilen bütçe taslağı mecliste tartışılarak kabul edilmekteydi. Bazen taslak metin ya da birkaç fasıl tekrar düzenlenmesi için encümenlere geri gönderilebilmekteydi.

Husûsî idare muhâsebe kaleminin görevi sadece bütçe için gerekli bilgileri meclise sunmaktan ibaret değildi. Bütçe kabul edildikten sonra gelirlerin tahsil edilmesinde ve harcanmasında bürokratik iş yükü bu birimin sırtındaydı. Hâl böyle olunca vilâyet kanununun kabulünün hemen ardından vilâyetlerde husûsî idareye bağlı muhâsebe kalemleri oluşturulmaya başlanmıştı. Nitekim 27 Mayıs 1913 tarihinde geçici bir kanun çıkarılarak 32 vilâyet ve müstakil livada istihdam edilen Muhâsebe-i husûsîye memur maaşlarının genel bütçeden ödenmesine karar verilmişti (BOA. A. DVNS. NZAM. d. 24: 52). Kanundan anlaşıldığına göre vilâyet muhâsebe teşkilatlarında birer müdür ve üçer kâtip yer almakta ayrıca livalarda da yine husûsî idareye ait birer memur bulunmaktaydı. Kanunun çıkma nedeni henüz vilâyetlerde bütçelerin yapılmamış olmasıydı. Vilâyetler kendi bütçelerini hazırlamalarıyla beraber muhâsebe memurlarının maaşlarını vilâyet bütçesinden ödemeye başlamışlardır. Hüdâvendigâr Vilâyeti'nin 1913 yılı bütçesinde muhâsebe-i husûsîye müdürünün başkanlığında başkâtip, vâridât kâtibi ve yardımcısı, masraf kâtibi ve yardımcısı, müesvî, evrak mukayyidi ve yardımcısı, mübeyyiz ve odacıdan oluşan merkez teşkilâtı

dışında mülhakatta birçok memurun bulunduğu ve bunların maaşlarıyla diğer müteferrik masrafların gider bölümünde kaydedildiği görülmektedir⁸.

Öte yandan vilâyet kanunu, meclis-i umûmîleri bir sonraki yılın vilâyet bütçesini yapmakla görevlendirmesine rağmen 1913 yılında hem o yılın hem de bir sonraki yılın bütçesini yapmışlardı. Bu vilâyetlerde husûsî idarelerin oluşturulması ve meclislerin toplanmasının zaman alması nedeniyle bütçelerin geç hazırlanmış olmasıyla ilgilidir. Yani aynı yıl iki bütçe yapma durumu sadece Hüdâvendigâr Vilâyeti için geçerli değildir⁹. Bununla birlikte vilâyetin 1913 yılı bütçesi tam yıl olarak hazırlanan bir bütçe değildir. Esasen meclis-i umûmînin toplanmasından sonraki dönemi esas almıştı ve gelir/gider bölümleri ona göre meydana getirilmişti. Tabiatıyla bu durum vilâyetle ilgili genel yorumlar yapılmasında sakıncalar doğurabilmektedir. Bu gerekçeyle çalışmada vilâyetin 1914 yılı bütçesi incelenecektir.

III. 1. Gelir bütçesi

Hüdâvendigâr Vilâyeti'nin 1914 yılı bütçesinin gelir kalemleri sekiz kısım ve 11 fasıldan meydana gelmekteydi. Vilâyetin toplam 16.728.000 kuruş geliri olacağı varsayılmaktaydı. Gelirler şu kalemlerden ibaretti:

Tablo 2. 1914 Bütçesi Gelir Kısmı

Hüdâvendigâr Vilâyeti'nin 1330 Senesi Vâridât-ı Muhammenesi			
<i>Fası</i>	<i>Madd</i>	<i>Nev-i Vâridât</i>	<i>1330 Senesi Vâridât-ı Muhammenesi (kuruş)</i>
Birinci Kısım			
1		Ma'ârif hisse-i i'ânesi	
	1	Aşar ve vergiye munzam bulunan mebâliğ	4. 456. 700
	2	Harir ve duhân öşrüne munzam bulunan mebâliğ	488. 900
2		Menafi hisse-i i'ânesi	
	1	Aşara munzam bulunan mebâliğ	2. 019. 300
	2	Harir ve duhân öşrüne munzam bulunan mebâliğ	244. 500
3		Turuk ve me'âbir bedelât-ı nakdiyesi	7. 801. 900
4		Zebhiye resm-i munzami	120. 700
Birinci Kısımın Yekûnu			15. 132. 000*
İkinci Kısım			
5		Vilâyete ait emvâl ve emlâkin hasılât ve irâdî ve bedel- i ferâğı	
	1	İcarât	127. 800
	2	Bedel-i ferâğ	-
	3	Fürûht olunan emlâk ve eşyâ bedeli	-
İkinci Kısımın Yekûnu			127. 800

⁸ 1329/1913 yılı bütçesinde muhâsebe-i husûsiye için dokuz aylık olmak üzere 287.200 kuruş gider konulmuştur. 1330/1914 yılı bütçesinde ise 12 aylık için 357.400 kuruş belirlenmiştir.

⁹ Nitekim Konya Vilâyeti Meclis-i Umûmîsi 1913 yılında hem 1913 hem de 1914 yılı bütçeleri hazırlanmıştı. Bkz; *Konya Meclis-i Umûmîsinin Üçüncü Devre-i İctimaiyesi Zabıtname-i Resmîsidir* (1329). Konya: Vilâyet Matbaası.

Üçüncü Kısım			
6		Tramvay, omnibüs, otobüs, otomobil, sanayi-i muhtelifeye ait fabrikalardan senevi alınacak mebâliğ-i muayyene bunlara verilecek imtiyâznâme ve ruhsatnâme harçları	
	1	Fabrikalardan senevi alınacak mebâliğ-i muayyene	
	2	İmtiyâznâme ve ruhsatnâme harçları	5. 000
Üçüncü Kısımın Yekûnu			5. 000
Dördüncü Kısım			
7		Numûne çiftlik ve tarlaları, çiftçilik mektepleri, damızlık hayvanat ve alât-ı zirâiye depoları, sanayi mekteb ve sergileri ve panayırlar vâridâtıylaalât-ı zirâiye bedelât-ı icârı	
	1	Numûne çiftçilik ve tarlaları	-
	2	Çiftçilik mektepleri	80. 000
	3	Damızlık hayvanat	-
	4	Alât-ı zirâiye depoları	-
	5	Sanayi mektebi	-
	6	Sanayi sergileri	-
	7	Ticâret sergileri	-
	8	Panayırlar vâridâtı	-
	9	Alât-ı zirâiye bedel-i icârı	-
Dördüncü Kısımın Yekûnu			80. 000
Beşinci Kısım			
8		Vilâyetçe tesis ve idare edilecek mekâtibin her nevi vâridâtı	
	1	Mekâtib-i iptidâiye karşılığı olarak mahalleri ma'ârif komisyonlarınca idare oluna gelmekte olan emvâl ve emlâkın hasılâtı ve beş senelik mekâtib-i idâdiye talebesi ucurâtı	429. 700
Beşinci Kısımın Yekûnu			429. 700

Altıncı Kısım			
9		Vilâyet matbaa ve gazeteleri vâridâtı	
	1	Gazete Vâridâtı	50. 000
	2	Matbaa Vâridâtı	50. 000
	3	Mevcut Küttâb Bedeli	4. 000
Altıncı Kısımın Yekûnu			104. 000
Yedinci Kısım			
10		Kavanine muvafık olarak bunlar haricinde vilâyetçe edinilmiş her nevi vâridât	
	1	Balikhane duhûlîyesi	6.500
	2	Simkeşhanı duhûlîyesi	60. 000
	3	Hayvan pazarı duhûlîyesi	4. 000
	4	Kereste pazarı duhûlîyesi	6. 700
	5	Merkez ve mülhakat devâ'ir belediyesinden mekteb-i sanayiye tahsîs olunan mebâliğ	60. 800

6	Merkez ve mülhakat devâ'ir belediyesinden hastahaneye tahsîs olunan mebâliğ	10.700
7	Pazar mahalli tathiriye resmi	57.000
8	Hasılat-ı müteferrika	128.800
9	Çitli Madensuyu bedel-i iltizamı	80.000
10	Hatap öşrü hasılâtı	25.000
Yedinci Kısımın Yekûnu		439.500
Sekizinci Kısım		
11	Ziraat Bankasından itâ olunacak sülûsân temettü	410.000
Sekizinci Kısımın Yekûnu		410.000
CÜMLE-İ YEKÛN		16.728.000

* Bu toplamda bir hata vardır. Toplama sonucu 15.131.300 olması gerekirken sehven 15.132.000 yazılmış ve bundan sonrada bu şekilde kullanılmıştır. Bu çalışmada orijinal sayıya bağlı kalınmıştır.

Bütçe vâridâtının ilk kısmı hükümetin vilâyetlere bıraktığı vergi gelirlerinden oluşmaktaydı. Bunlar aşar vergisi ile harir ve duhân öşrüne zam olarak konulmuş meblağ, turuk ve me'âbir bedelât-ı nakdiyesi ve kasaplık hayvanlardan alınan zebhiye vergisine dâhil edilmiş ve vilâyetlere bırakılmış olan ek vergiden ibaretti. Aşar vergisiyle alınmakta olan %1.5 oranındaki fazlanın % 1'i ma'ârifeye ayrılmış, %0.5'i menafi hisse-i i'ânesi olarak ziraat bankalarına tahsîs edilmişti¹⁰. Bunlar vilâyet kanunu ile husûsî idarelere bırakılmıştı. Hüdâvendigâr Vilâyeti'ne ma'ârif hissesinden 4.945.600 kuruş gibi ciddi bir para geleceği düşünülmekteydi. Oysa bütçenin gelir kısmında gösterilen menafi hisse-i i'ânesi aslında ziraat bankasına verilmekteydi. Nitekim aynı miktar gider kısmına da yazılmıştı. Yani bu gelirden vilâyetin direkt bir kazancı yoktu. Ziraat bankası *sülûsân temettü'* adı altında Ziraat Nezareti'ne vermekle yükümlü olduğu miktarı vilâyetlere öderdi. Bu gelir vilâyet için bütçe gelirlerinin sekizinci kısmında gösterilen 410.000 kuruşluk miktar idi. 1914 bütçesinde en büyük gelir kalemi, mükelleflerden dört günlük amale ücreti karşılığı alınan turuk ve me'âbir bedelât-ı nakdiyesiydi. Bu kalemden vilâyete 7.801.900 kuruş girdi sağlanacağı tasarlanmaktaydı. Zebhiye rûsumundan vilâyete kalan paranın ise 120.700 kuruş olacağı öngörülmüştü. Böylece bütçe vâridâtının ilk kısmı 15.132.000 kuruşa ulaşmaktaydı ki bu toplam gelirlerin % 90.45'ine tekabül etmekteydi.

Vilâyet bütçesine katkı sağlayacağı düşünülen diğer bir kaynak vilâyet mal ve emlakinin kiraya verilmesiyle elde edilecek olan meblağdı. Bütçe gelirlerinin ikinci kısmını oluşturan bu paranın 127.800 kuruş tutacağı hesap edilmişti. Üçüncü kısım vilâyetin vereceği imtiyâznâme ve ruhsatnamelerden alınacak harçlar idi. Bu kalem 5.000 kuruşla gelir bütçesinin en küçük birimini meydana getirmekteydi. Dördüncü kısımda birçok gelir kalemi bulunmakla birlikte sadece çiftçilik mekteplerinden gelir geleceği ve bunun da 80.000 kuruş olacağı varsayılmıştır.

Ma'ârif Komisyonlarınca idare edilmekte olan akarların gelirleri ile idâdi mektebi öğrencilerinden burslu olmayanların ödedikleri öğrenim ücretlerinin bütçeye 429.700 kuruşluk katkı sağlayacağı öngörülmekteydi. Ayrıca vilâyet gazetesi ve matbaasının kazançları ve matbaadaki mevcut kitâpların satışı sayesinde 104.000 kuruşun elde edilebileceği

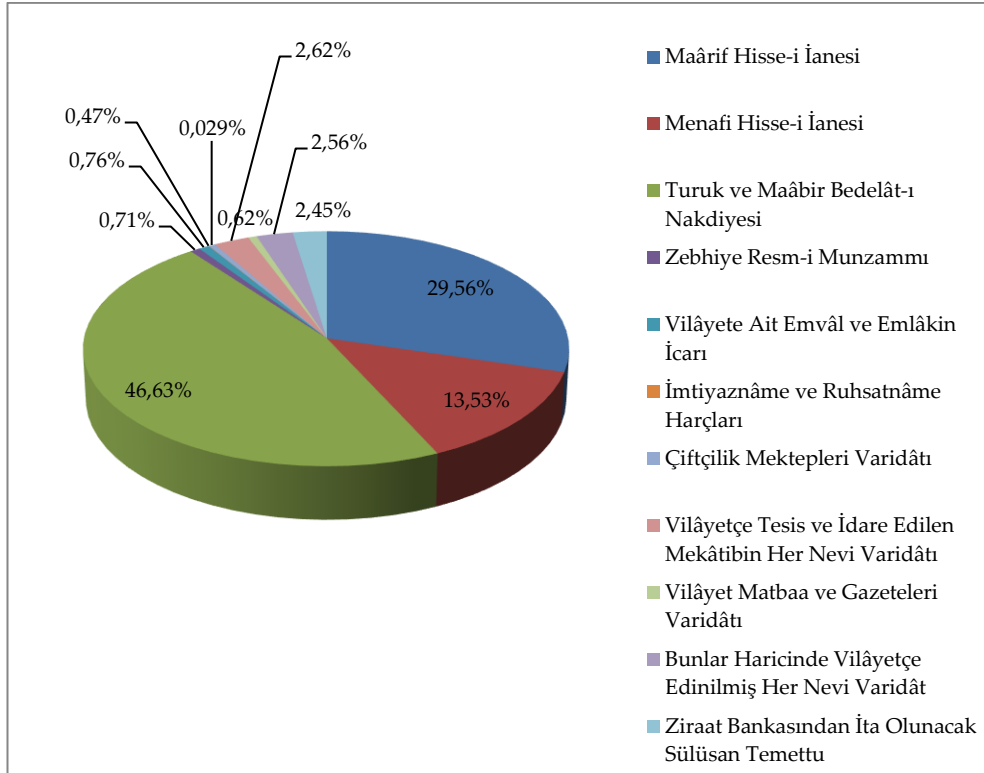
¹⁰ 14 Ağustos 1909 tarihli Muvazene-i Umumiye Kanunu'nun 27. Maddesine göre ma'ârif hissesi sülûsân, menafi hissesi sülûs olarak belirlenmişti. *Düstur* (1329). II. Tertib. C. I. Matbaa-i Osmani: 438-602.

düşünülmekteydi. Bunlar gelir bütçesine beşinci ve altıncı kısımlar olarak yazılmışlardı. Yedinci kısımda vilâyetin bunlar dışındaki diğer muhtemel gelirleri sıralanmıştı: Balıkthane, simkeş hanı, hayvan pazarı ve kereste pazarı duhûliyye gelirleri, belediyelerce sanayi mektebi ve hastahaneye tahsîs edilmekte olan paralar, pazar mahalleri temizleme vergisi, İnegöl yakınlarında çıkan madensuyunun iltizam bedeli, kesilen odunlardan alınan öşür ve müteferrik gelirler. Bu kısmın toplam 439.500 kuruş vâridâtı olacağı tahmin edilmiştir.

Bütçenin gelir kısmında fasılların katkı oranları şu şekilde oluşmuştur:

Tablo 3. Bütçenin Gelir Fasılları Oranları

<i>Fasıl No</i>	<i>Gelir Çeşidi</i>	<i>Miktar</i>	<i>Oran %</i>
1	Ma'ârif Hisse-i İanesi	4.945.600	29.56
2	Menafi Hisse-i İanesi	2.263.800	13.53
3	Turuk ve Me'âbir Bedelât-ı Nakdiyesi	7.801.900	46.63
4	Zebhiye Resm-i Munzammı	120.700	0.71
5	Vilâyete Ait Emvâl ve Emlâkin İcarı	127.800	0.76
6	İmtiyâznâme ve Ruhsatnâme Harçları	5.000	0.029
7	Çiftçilik Mektepleri Vâridâtı	80.000	0.47
8	Vilâyetçe Tesis ve İdare Edilen Mekâtibin Her Nevi Vâridâtı	429.700	2.56
9	Vilâyet Matbaa ve Gazeteleri Vâridâtı	104.000	0.62
10	Bunlar Haricinde Vilâyetçe Edinilmiş Her Nevi Vâridât	439.500	2.62
11	Ziraat Bankasından İtâ Olunacak Sülüsân Temettu'	410.000	2.45
TOPLAM		16.728.000	100



Şekil 1. Bütçenin Gelir Fasılları Oranları

III. 2. Gider bütçesi

Hüdâvendigâr Vilâyeti 1914 yılı gider bütçesi on kısım ve 29 fasıl olarak planlanmıştı. Vilâyet için denk bir bütçe hazırlanmıştı. Gelirle aynı miktar 16.728.000 kuruş gider öngörülmektedir. Giderler şu kalemlerden ibaretti:

Tablo. 4. 1914 Bütçesi Gider Kısmı

Hüdâvendigâr Vilâyeti'nin 1330 Senesi Mesârifât Bütçesidir		
Fası l	Nev-i Muhassasât	1330 Senesi Muhassasâtı (Kuruş)
Birinci Kısım		
<i>Birinci Bâb/Muhâsebe-i Husûsiye-i Vilâyet Ma'aşâtı ve Mesârifâtı</i>		
1	Ma'aşât	302.400
2	Levâzım	23.000
3	Mesârif-i Mütenevvi'a	22.000
<i>İkinci Bâb/Vâridât-ı Husûsiye-i Vilâyetin Mesârif-i Tahsiliyesi</i>		
4	Mesârif-i Tahsilliye	10.000
Kısımın Yekânı		Birinci 357.400
İkinci Kısım		
<i>Üçüncü Bâb/Vilâyet Memûrin-i Fenniyesi Ma'aşât ve Mesârifâtı ve Turuk ve Me'âbir Tahsîsâtı</i>		

5	Ma'aşât	292.800
6	Levâzım	228.000
7	Mesârif-i Mütenevvi'a	100.000
<i>Dördüncü Bâb/ Keşfiyât ve İnşaat ve Tamirât</i>		
8	Turuk-ı Vilâyet	5.753.894
İkinci Kısımın Yekûnu		6.374.694

Üçüncü Kısım		
<i>Beşinci Bâb/ İdare-i Husûsiye-i Vilâyete Ait Mekâtib</i>		
9	Heyet-i Teftişîye	168.800
10	Darümuallimîn	281.380
11	Mekâtib-i İdadiye	1.376.180
12	Mekâtib-i Rüşdiye	1.385.160
13	Mekâtib-i İptidaiye	1.827.800
14	Mekâtib-i Gayrimüslime Lisân-ı Osmanî Muallimleri Ma'aşâtı	61.800
15	Mekâtib-i Gayrimüslime Tahsîsâtı	305.000
16	Mesârif- i Müteferrika	169.000
Üçüncü Kısımın Yekûnu		5.575.120

Dördüncü Kısım		
<i>Altıncı Bâb/ Ziraat, Hayvan Depoları ve Sanayi Mektebi</i>		
17	Hayvanât Depoları Ma'aşât ve Mesârif-i	520.211
18	Ziraat Depoları Ma'aşât ve Mesârif-i	79.789
19	Sanayi Mektebi	515.750
Dördüncü Kısımın Yekûnu		1.115.750
Beşinci Kısım		
<i>Yedinci Bâb/ Emâkin ve Akarât-ı Vilâyet</i>		
20	Mesârif-i Mütenevvi'a (Tamirat ve inşaat, vergi, sigorta)	75.500
Beşinci Kısımın Yekûnu		75.500
Altıncı Kısım		
<i>Sekizinci Bâb/Vilâyete Ait Müessesât-ı Hayriye ve Sıhhiye</i>		
21	Gureba Hastahanesi	100.000
22	Mesârif-i Mütenevvi'a ve Levâzım	302.900
23	Sıhhiye	117.560
Altıncı Kısımın Yekûnu		575.460
Yedinci Kısım		
<i>Dokuzuncu Bâb/Vilâyet Matbaa ve</i>		
<i>Gazetesi</i>		
24	Matbaa Maaş ve Mesârif-i	72.300
25	Gazete Maaş ve Mesârif-i	40.400

Yedinci Kısımın Yekûnu		112. 700
Sekizinci Kısım		
<i>Onuncu Bâb/Meclis-i Umûmî ve Encümen-i Vilâyet Maaş ve Mesârifi</i>		
26	Ma'aşât	103.200
27	Mesârif-i Mütenevvi'a	141.120
Sekizinci Kısımın Yekûnu		244. 320
Dokuzuncu Kısım		
<i>On Birinci Bâb/Ziraat Bankalarına Verilecek Hisse-i Menâfi</i>		
28	Hisse-i Menâfi	2.263.800
Dokuzuncu Kısımın Yekûnu		2.263.320
Onuncu Kısım		
<i>On İkinci Bâb/ Mesârif-i Gayr-i Melhûza</i>		
29	Mesârif-i Gayr-i Melhûza	33.256
Onuncu Kısımın Yekûnu		33.256
CÜMLE-İ YEKÛN		16.728.000**

**** Bu toplamada da hata yapılmış, miktar 16.727.520 çıkması gerekirken 16.728.000 yazılmıştır.**

Gider bütçesinin kapsamlı bir dökümü bütçe metninin sonuna eklenen müfredat cetvellerinde gösterilmişti. Bütçe kısımlarında öngörülen maaş, levazım, müteferrik masraflar vs isimlerle anılan giderlerin içerikleri bu cetvellerde ayrıntılarıyla yer almaktaydı. Bu yönüyle Hüdâvendigâr Vilâyeti'nin bürokratik teşkilatlanmasına ışık tutmakta ve mevcut kurumlar/memuriyetler hakkında doyurucu bilgiler vermektedir. Nitekim ilgili müfredat cetvelinden öğrenildiğine göre gider bütçesinin ilk kısmını oluşturan ve yıllık masrafı için 357.400 kuruş öngörülen muhâsebe-i husûsiye kaleminde toplam 60 personel çalışmaktaydı. Bunlardan 11'i merkezde, gerisi mülhakatta görevliydi. Maaşlarının bütçeye yükü 302.400 kuruştı. Kurumun mefruşat, ışıklandırma, ısıtma ve kırtasiye harcamaları levazım başlığında toplanmış ve bu fasıl için 23.000 kuruş masraf öngörülmüştü. Ayrıca bir yıl içinde harcırah, tahsilliye, matbaa, nakliye ve mahkeme masraflarına 32.000 kuruş harcanacağı tahmin edilmiştir.

Bütçenin ikinci kısmı vilâyette yeniden inşa edilecek yol ve köprülerin masrafı, eskilerinin bakım ve tamiri tahsîsati ile nafi'a idaresinin maaş ve masraflarından meydana gelmekteydi. Bütçenin en büyük gider kalemini oluşturan bu kısım için 6.374.694 kuruş ayrılmıştı. Nafi'a idaresinde merkez ve mülhakatta olmak üzere bir başmühendis, altı mühendis, dokuz kondüktör, beş kâtip, bir muhâsebe memuru ve dört odacı görev yapmaktaydı. Bunların bir yıllık maaşı için bütçeye 292.800 kuruş tahsîsat konulmuştu. İdarenin levazım giderinin 8.000 kuruş, kiralama bedellerinin 20.000 kuruş, satın alınacak üç adet silindir için ödenecek miktarın 200.000 kuruş ve harcırah giderlerinin de 100.000 kuruş olacağı öngörülmüştü. Asıl yüklü harcamaların yol ve köprülerin inşa ve tamine gideceği düşünülüyordu. Bunun için devam eden tamirat işlerine 400.000 kuruş ayrılmış, meclisin öncelik sırasını belirlediği 39 parça yolun inşa ve tamirat işleri için de bütçeye 5.353.894 kuruş konulmuştur.

Vilâyetin eğitim masraflarına yer verilen üçüncü kısımda ve ilgili müfredat cetvelinde ilginç bilgilere rastlanmaktadır. Okulları denetlemekle görevli olan dört adet müfettişin, evrak işlerini yapan bir kâtibin maaş ve harcırah masraflarının yanı sıra 21 kaza merkezinde oluşturulmuş olan ma'ârif encümenlerinde görevli kâtiplerin maaşları bütçeye gider tertibinden kaydedilmişti. Ayrıca vilâyet merkezinde eğitim-öğretim veren darülmualiminin mektebi ile bu okul içerisinde açılmış bulunan tatbikat mektebinin personel maaşları ve kurum giderleri bütçede gösterilmekteydi. Müfredat cetvelinde darülmualiminin giderleri içinde yıllık 121.200 kuruşun yiyecek parası, 5.100 kuruşun kitap ücreti ve 4.080 kuruşun iç çamaşırı bedeli olarak belirlenmiş olması bu okulun yatılı bir eğitim kurumu olduğunu ve öğretmen adaylarının ihtiyaçlarının bir kısmının vilâyetçe karşılandığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte darülmualimin içinde adayların mesleğe alıştırıldığı ve staj yapma imkânı bulunduğu bir tatbikat mektebinin varlığı öğretmen yetiştirme işinin ciddiyetle yapıldığını göstermektedir.

Gider bütçesinde bu kısımda vilâyette bulunan idâdi mekteplerinin masrafları da bulunmaktaydı. Karahisar, Eskişehir, Kütahya, Bilecik ve Söğüt'te eğitim-öğretim vermekte olan idâdilerle birlikte rüştiye mektebiyken idâdiye çevrilen Uşak İdadisinin her türlü masrafı bütçeye konulmuştu. Ayrıca Karahisar, Eskişehir, Uşak ve Söğüt idâdileri binalarının inşa ve tamir bedeli olarak 707.000 kuruşun bütçeye ilave edildiği görülmektedir. Öte yandan meclis-i umûmî, vilâyette kızların temel eğitimin üstünde öğrenim görebilmelerini sağlamak amacıyla kazalarda 19 adet inas rüştiyesi açılmasına karar vermiş ve bu iş için bütçeye 570.000 kuruş ödenek koymuştur.

Bütçeden eğitime ayrılan kısmın en büyük dilimini 1.827.800 kuruşla temel eğitim kurumları olan iptidâilerin masrafları oluşturmaktaydı. 1913 bütçesinde okul isimleri ve öğretmen maaşları belirtilerek ayrıntılı şekilde hazırlanmış olan müfredat cetveli 1914 bütçesinde sadece toplam masrafa işaret edilerek geçirilmiştir.

Vilâyetteki gayrimüslim mektepler için de bütçenin bu kısmına tahsîsat konmuştu. Gayrimüslim mekteplerde görev yapan Lisân-ı Osmanî muallimlerinin maaşı olarak tahsîs edilen 61.800 kuruşun yanı sıra bu okullara 305.000 kuruş daha yardım yapılması kararlaştırılmıştır.

Gider bütçesinin dördüncü kısmı ziraat ve hayvan depoları ile sanayi mektebinin masraflarına ayrılmıştı. Bursa ve Karahisar'da cins at yetiştiriciliği için örnek çiftlikler olarak kurulan aygır depoları bulunmaktaydı. Ayrıca bazı merkezlerde tarım ürünlerinin muhafaza edildiği ve tarım araç/gereçlerinin üreticilere kiralandığı ya da satıldığı ziraat depoları vardı. Bu depoların masrafları bütçeye ilave edilmişti. Öte yandan vilâyet merkezinde eğitim-öğretim veren yatılı bir okul olan sanayi mektebinin personel maaşları, kurum giderleri ve öğrencilerinin her türlü masrafları da bütçe giderlerinden sayılmıştı. Sanayi mektebinde alanında uzman ustaların pratik eğitim verdikleri döküm, torna ve marangozluk bölümleri bulunmaktaydı. Ayrıca öğrencilerin temel derslerini okutan bir öğretmen, bir Fransızca bir de Musiki öğretmeni görev yapmaktaydı.

Vilâyete ait akarların inşa, tamirat, vergi ve sigorta masrafları gider bütçesinin beşinci kısmını oluşturmaktaydı. Altıncı kısım Gurebâ Hastahanesi ile sıhhiye hizmetleri masraflarını ihtiva etmekteydi. Hastanenin sağlık ekibi olarak dört hekimi, üç eczacısı, bir cerrahı, iki tımarcısı vardı. Bunun yanında müdür, kâtip ve tahsildarlık görevini yapan sandık eminden meydana gelen idare heyeti, bir imam ve üç memuru, 16 erkek, beş kadın hademesi, iki çamaşırcısı, iki aşçısı ve bir bahçıvanı bulunmaktaydı. Tüm bu personelin maaşları ile birlikte yiyecek, giyecek, kırtasiye, ışıklandırma ve ısıtma masrafları, alet-edevat alımı gibi giderleri vilâyet bütçesinden karşılanmaktaydı. Bunun yanında 1914 yılı bütçesine hastanenin eskiyen

yatakların değiştirilmesi ve eksiklerin ikmal edilmesi için 100.000 kuruşluk bir tahsîsat konmuştu. Ayrıca vilâyette mütehasıs bir memurun görevli olduğu bakteriyoloji laboratuvarı vardı. Burası için gerekli alet ve edevatın alımına bütçeden 10.000 kuruş ayrılmıştı. Öte yandan o yıllarda Anadolu'da yaygın bir illet olan frengiye vilâyette de rastlandığı ve bunu önlemek için tedbirler alındığı görülmektedir¹¹. Nitekim bu iş için vilâyette dört frengi tabibi görevlendirilmiş ve bütçeye bu hastalığın tedavisinde gerekli ilaçların temin edilmesi için 40.000 kuruşluk bir tahsîsat konmuştur.

Vilâyet matbaası ve gazetesinin masrafları bütçenin gider kalemlerinden yedinci kısımda toplanmıştı. Hüdâvendigâr'ın 1867 yılında vilâyet hâline getirilmesinin ardından Bursa'da bir vilâyet matbaası kurulmuş ve 8 Şubat 1869 tarihinde vilâyet gazetesi yayın hayatına başlamıştı (Öztahtalı 2012: 224). Müfredat cetvelinden anlaşıldığına göre vilâyet matbaasında müdür ve sandık emini dışında mürettib ve yardımcısı, litografya memuru, litografya makinisti ve litografya taş bileyicisi ile odacı görev yapmakta ve bu personelin maaşları bütçeye dâhil edilmiş bulunmaktaydı. Matbaanın 11.000 kuruş tutan yıllık kâğıt masrafı, haberler karşılığı ödenen 4.200 kuruş, aydınlatma ve ısıtma masrafı olarak da 2.000 kuruş bütçeye eklenmişti. Vilâyet gazetesinde personel olarak muharrir, üç adet mürettib, hurufât makinisti ve motorculuk görevi de bulunan yardımcısı ile bir müvezzi çalışmaktaydı. Bunların 27.600 kuruş olan yıllık maaşları, 2.000 kuruş kâğıt masrafı ve gazetenin diğer giderleri bütçede gösterilmiştir.

Bütçenin giderlerinin sekizinci kısmı Meclis-i Umûmî masraflarına ayrılmıştı. Meclis üyelerinin yevmiye ve harcırahları, meclis içinden seçilen ve yıl boyunca bütçenin uygulanmasına nezaret eden encümen-i vilâyet azalarının maaşları ile bu birimin personel giderleri ve diğer müteferrik masraflar bütçeden karşılanmıştır.

Daha önceden değinildiği gibi aşara ek olarak alınan ve gelir bütçesine konulan hisse-i menafinin ziraat bankasına verilmesi gerekmekteydi. Bu nedenle aynı miktar meblağ gider bütçesinin dokuzuncu kısmına konulmuştur. Giderlerin son kısmı öngörülemez muhtemel masraflar için açılmış olan mesârif-i gayr-i melhûza tertibiydi.

Gider bütçesi ekine konulmuş olan müfredat cetvellerinde vilâyetin çeşitli birimlerinde çalışanların maaş miktarları ayrıntılı şekilde yazılmıştı. Bu oldukça uzun tutacağından araştırmada bu bilgilere yer verilmemiştir. Fakat genel bir değerlendirmeye olanak sağlamak amacıyla bazı görevlilerin maaş miktarlarını belirten tablo aşağıya çıkarılmıştır.

Tablo 5. Görevli Maaşları

Görevli	Maaşı (Kuruş)	Görevli	Maaşı (Kuruş)
Muhâsebe-i Husûsiye Müdürü	2.500	Sanayi Mektebi Müdürü	1.000
Muhâsebe-i Husûsiye Vâridât Kâtibi	1.000	Sanayi Mektebi Mubassırı	260
Muhâsebe-i Husûsiye Masraf Kâtibi	800	Sanayi Mektebi Muallimi	300
Muhâsebe-i Husûsiye Mübeyyizi	400	Sanayi Mektebi Musiki Muallimi	250

¹¹ Osmanlı ülkesinde frenginin ortaya çıkması ve yayılması için bakınız; Fatma Bulut. (2009). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tehlikeli Bir Miras 'Frengi'". *Tarih Okulu Dergisi*, S. III, 109-123.

Muhâsebe-i Husûsiye Kaza Başkâtibi	500	Sanayi Mektebi Ustabaşısı	600
Muhâsebe-i Husûsiye Kaza Kâtibi	300	Sanayi Mektebi Döküm Ustası	550
Başmühendis	4.000	Sanayi Mektebi Marangozu	250
Merkez Mühendisi	2.500	Baştabip	950
Kütahya Mühendisi	2.000	Baş Eczacı	750
Karahisar Mühendisi	1.500	Cerrah	400
Nafi'a Kondüktörü	600	Tımarcı	220
Nafi'a Başkâtibi	1.200	Hastahane Çamaşırıcısı	260
Nafi'a Kâtibi	600	Frengi Tabibi	1.000
Merkez Ma'ârif Müfettişi	1.000	Bakteriyolojihane Memuru	1.500
Liva Ma'ârif Müfettişi	800	Vilâyet Matbaa Müdürü	1.200
Tatbikat Mektebi Muallim-i Evveli	350	Mürettib	450
Tatbikat Mektebi Muallim-i Salisi	250	Litografya Makinisti	400
Lisân-ı Osmanî Muallimi	250	Vilâyet Gazetesi Mürettibi	400
Bursa Aygır Deposu Memuru	1.000	Hurufât Makinisti	400
Karahisar Aygır Deposu Seyisi	400	Encümen-i Vilâyet Azası	1.500

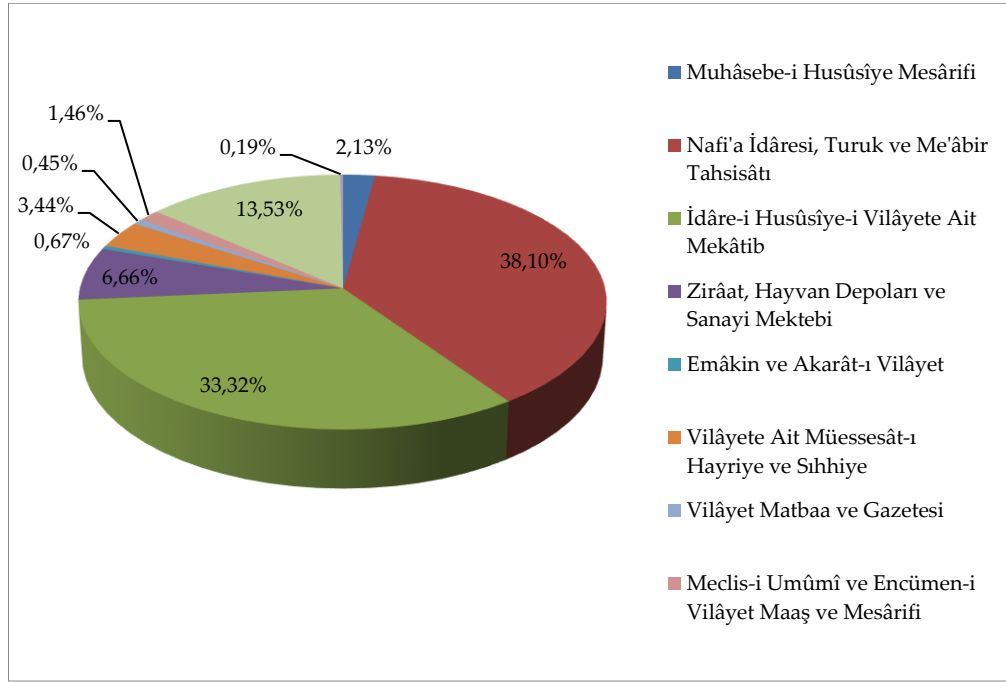
Görevli maaşlarında göze çarpan en dikkate değer veri nafi'a idaresinde çalışanların aldıkları yüksek maaşlardır. Nitekim başmühendis aldığı 4.000 kuruş maaşla vilâyetin husûsî bütçesinden en yüksek gelir elde eden kişi konumundadır. Öğretmenler düşük gelirli gruba oluştururken az bulunan nitelikli memurlar yüksek maaşla çalıştırılmaktadır. Mesela bakteriyoloji laboratuvarında görev yapan memur 1.500 kuruş maaş almaktadır. Bir diğer husus da müdür konumundaki yüksek memurların gelirleriyle alt kademedeki görevlilerin maaşları arasındaki orantısız farktır.

Hüdâvendigâr Vilâyeti'nin 1914 yılı için öngörülen ve yukarıda kısımlar hâlinde gösterilen muhtemel harcamalarının gider bütçesi içerisindeki oranları aşağıya çıkarılmıştır.

Tablo 6. Bütçenin Gider Kısımlarının Oranları

Kısım No	Gider Çeşidi	Miktar	Oran %
1	Muhâsebe-i Husûsiye Mesârifi	357.400	2.13
2	Nafi'a İdaresi, Turuk ve Me'âbir Tahsisâtı	6.374.694	38.10
3	İdare-i Husûsiye-i Vilâyete Ait Mekâtib	5.575.120	33.32
4	Ziraat, Hayvan Depoları ve Sanayi Mektebi	1.115.750	6.66
5	Emâkin ve Akarât-ı Vilâyet	75.500	0.45
6	Vilâyete Ait Müessesât-ı Hayriye ve Sıhhiye	575.460	3.44
7	Vilâyet Matbaa ve Gazetesi	112.700	0.67

8	Meclis-i Umûmî ve Encümen-i Vilâyet Maaş ve Mesârifi	244.320	1.46
9	Ziraat Bankalarına Verilecek Hisse-i Menâfi	2.263.320	13.53
10	Mesârif-i Gayr-i Melhûza	33.256	0.19
TOPLAM		16.728.000	100



Şekil 2. Bütçenin Gider Kısımları Oranları

Hüdâvendigâr Vilâyeti Meclis-i Umûmîsi 3 Ağustos 1913 tarihi itibariyle vilâyetin 1913 ve 1914 yılları bütçelerini hazırlamış bulunmaktaydı. Sonraki aşamada her iki bütçe hükümete arz edildi. İncelenen ve üzerinde değişiklik yapılmasına gerek duyulmayan bütçelerin 30 Aralık 1913 tarihinde irâde-i seniyye alınarak uygulanmasına izin verilmiştir (BOA, BEO, 4244/318244). 1914 bütçesi malî yılbaşı olan mart ayında yürürlüğe girmiştir. Fakat hemen belirtilmelidir ki bu bütçe kabul edildiği şekliyle uygulanmış değildir. Gerek öncesinde gerekse uygulanmaya başlandıktan sonra üzerinde bazı değişiklikler yapılmıştı. Çalışmanın bundan sonraki kısmında 1914 yılı bütçesinde yapılan düzenlemeler hakkında bilgi verilerek bütçenin uygulama safhasına odaklanılacaktır.

III. 3. Bütçede yapılan düzenlemeler

Vilâyet Husûsî bütçeleri *muhammen* yani tahmini bütçelerdi. Hâl böyle olunca öngörülemeyen gelirlerle ya da harcamalarla karşılaşılabiliyordu. Bu durumda gelir/gider dengesini gözeterek bütçe üzerinde yeni düzenlemeler yapmak gerekmektedir. Kaldı ki irâde-i seniyye alınmak şartıyla bütçede yeni fasıllar açılmasına ve fasılları arasında para aktarılmasına yani *münâkale* yapılmasına cevaz verilmekteydi. Ya da tahsîsat-ı munzama olarak tahsîsat ilavesi söz konusu olabilmekteydi. Nitekim birçok vilâyet bütçesinde olduğu gibi

Hüdâvendigâr bütçelerinde de bu tür para aktarımlarına dair irâde suretleri bulunmaktadır.

Öte yandan Hüdâvendigâr Vilâyeti'nin 1914 yılı bütçesi tüm muhtemel gelir/giderlerin yer aldığı tek bütçe şeklinde hazırlanmıştı. Yani fevkalade bütçe düzenlenmiş değildi. Dolayısıyla fevkalade bütçede yer alması gereken bazı gelirlerin de bütçeye ilave edildiği görülmektedir. Nitekim 1913 yılı bütçesinden vâridât fazlası olarak muhâsebe-i husûsîyede biriken meblağ, 1914 yılı bütçesinde ihtiyaç duyuldukça izin alınarak kullanılmıştır.

Hüdâvendigâr Vilâyeti'nin 1914 yılı bütçesinde yapılan çok sayıda düzenlemenin biri dışında hepsi gider bütçesiyle ilgilidir. Vilâyette tesis edilmesi zarureti ortaya çıkan seyyar karantina istasyonları masrafları için paraya ihtiyaç duyulunca 1 Temmuz 1914 tarihinde gelir kısmına 307.800 kuruş tahsîsât-ı munzama olarak ilave edildi (BOA, BEO, 4296/322174). Bütçenin gider kısmında ise iki yeni fasıl açılmış, birçok da münâkale yapılmıştır. Şimdi kronolojik sıra takip edilerek vilâyetin 1914 yılı gider bütçesindeki düzenlemeler hakkında bilgi verilecektir. İlk değişiklik daha yeni bütçe yürürlüğe girmeden 24 Şubat 1914 tarihinde yapılmış 1913 yılı vâridât fazlasından karşılanmak üzere bütçenin gider kısmında "*Darülaceze Mesârifi*" adıyla 30. fasıl açılmış ve bu fasla tahsîsât-ı fevkalâde olarak 60.000 kuruş ilave edilmiştir (BOA, BEO, 4262/319617). Ardından 20 Nisan 1914 tarihinde çıkan irâde ile bütçenin 25. faslından 1.800 kuruş 24. fasla aktarılmıştır (BOA, BEO, 4278/320842). Yani vilâyet matbaası masrafları için belirlenmiş olan vâridât yeterli gelmediğinden vilâyet gazetesi tertibinden münakale yapılması uygun görülmüştür. Benzer şekilde 23 Nisan 1914 tarihinde 29. fasıldan 8. fasla 1.227 kuruş (BOA, BEO, 4280/320932), 13 Mayıs 1914 tarihinde de 1. fasıldan 26. fasla 600 kuruş aktarılmasına dair izin alınmıştır (BOA, BEO, 4284/321279).

Bütçenin gider kısmına 15 Temmuz 1914 tarihinde "*Reddiyât*" adı altında yeni bir fasıl daha açılarak fasıl sayısı 31'e çıkmıştır. Bu fasıl mültezim ya da müteahhitlerden teminat veya depozito akçesi olarak alınarak husûsî bütçede emanette tutulan paraların sahiplerine iade edilebilmesi için açılmıştı. Buraya bütçede 29. fasılda yer alan mesârif-i gayr-i melhuza tertibinden 20.000 kuruş aktarılmıştır (BOA, BEO, 4299/322423). Öte yandan 1913 yılı vâridât fazlasından 1914 bütçesi gider fasıllarına münakale yapıldığı da görülmektedir. Bu paralardan 9.000 kuruşu 20 Temmuz 1914'de 20. fasla (BOA, BEO, 4301/322517), 65.588 kuruşu da 23 Temmuz 1914'de 18. fasla aktarılmıştır (BOA, BEO, 4301/322575). Yine 27 Ağustos 1914 tarihinde bütçenin 21. faslına "*Karahisar Hastahanesi Tahsîsâtı*" adıyla yeni bir madde açılarak buraya vâridât fazlasından 15.000 kuruşun ilave edilmesine izin verilmiştir (BOA, BEO, 4308/323045). Bu kaynaktan bir kez daha 16 Eylül 1914'de bütçenin 4. faslına 13.800 kuruş aktarılmıştır (BOA, BEO, 4311/323271).

SONUÇ

Hüdâvendigâr Vilâyeti'nin 1914 yılı bütçesi 16.728.000 kuruş gelir ve aynı miktar giderden oluşan denk bir bütçe olarak hazırlanmıştı. Vilâyetin toplam nüfusu 1.371.667 idi. Gelirler dikkate alındığında husûsî bütçeden kişi başına düşen miktar 12,19 kuruştur. Yani husûsî idare vilâyetteki her bir vatandaşa 12,19 kuruşluk hizmet sunabilmekteydi. Bu değer diğer vilâyetlerle kıyaslanması daha anlamlı bir sonuç çıkarabilir. Nitekim elimizde mevcut olan çeşitli yıllara ait bazı vilâyet ve bağımsız livaların husûsî bütçe örneklerinden yararlanılarak hazırlanan tablo aşağıda verilmiştir:

Tablo 7. Husûsî Bütçelerden Kişi Başına Düşen Para Miktarı¹²

Vilâyet/Liva	Bütçe Yılı	Bütçe Gelir Miktarı (kuruş)	Nüfus	Kişi Başı Miktar (kuruş)
Kastamonu V.	1914	4.732.438	767.227	6,16
Konya V.	1915	13.463.975	1.080.425	12,46
Sivas V.	1914	7.570.200	1.169.443	6,47
Suriye V.	1916	8.055.496	918.409	8,77
Mamuretülaziz V.	1914	4.621.907	538.227	8,58
Canik L.	1914	6.179.400	393.223	15,71
İzmit L.	1914	3.832.900	325.153	11,78
Kale-i Sultani L.	1914	2.335.300	165.815	14,08
Menteşe L.	1914	2.077.739	210.874	9,85
Teke L.	1914	3.305.776	249.686	13,23

Vilâyetin husûsî bütçesi tabloda verilen diğer örneklerden daha büyük bir miktarı içerse de kişi başına düşen gelir miktarı, ortalamanın biraz üzerindedir. Esasında bütçe gelirlerinin ana gövdesini turuk ve me'âbir bedelât-ı nakdiyesi ve ma'ârif hisse-i i'ânesi oluşturmaktadır. İlki vilâyetin nüfus miktarıyla ilgilidir. Daha doğru bir ifadeyle vilâyetteki mükellef sayısı ve her bir mükellef için meclis-i umûmîlerin belirlediği bedel miktarı belirleyicidir. Diğerinin büyüklüğü ise tarımsal aktivitelerin yoğunluğu/verimliliğine dayanır. Hüdâvendigâr Vilâyeti'nde 1914 yılı bütçe gelirlerinin %46,63'ü turuk ve me'âbir bedelât-ı nakdiyesi hasılatından, %29,56'sı ma'ârif hisse-i i'ânesinden meydana gelmekteydi. Bu oran Kastamonu Vilâyeti için %44,87 ve %24,89, Konya Vilâyeti için %40,28 ve %22,28, Sivas Vilâyeti için %55,33 ve %32,38, Suriye Vilâyeti için ise %20,48 ve %21,04 ve Mamuretülaziz Vilâyeti için ise %46,66 ile %23,59 şeklindedir. Turuk ve me'âbir bedelât-ı nakdiyesi hasılatının belirlenmesinde söz konusu olan mükellef sayıları ve kişi başı bedel miktarlarıyla ilgili bilgiler bulunmamaktadır. Bu gelir miktarlarıyla ilgili bütçelerde kayıtlı meblağların nüfus sayısına bölünmesiyle elde edilecek birim değer bu konuda bazı ipuçları verebilir. Nitekim Kastamonu'da bu değer 2.76, Konya'da 5.02, Sivas'ta 3.58, Suriye'de 1.79, Mamuretülaziz'de 4.00 iken Hüdâvendigâr'da 5.69'dur. Yani genel bir yorumla örnekler bazında bütçelerin bu kısmından birim itibarıyla en çok gelir elde eden vilâyetin Hüdâvendigâr Vilâyeti olduğu söylenebilir. Aşar'dan alınan ma'ârif hissesi konusunda da vilâyet şanslıdır. Nitekim tarımın yoğun yapıldığı Konya Vilâyeti'nde 1915 yılında ma'ârif hissesi olarak 3.000.000 kuruş elde edilirken bu miktar Hüdâvendigâr Vilâyeti'nde 1914 yılı itibarıyla 4.945.600 kuruştur.

Bütçelerin gider bölümlerindeki bilgilerden yola çıkılarak vilâyetlerin o yıl için ma'ârif, bayındırlık, ziraat ve sağlık politikaları hakkında bilgiler edinmek mümkün olabilmektedir. Bazı vilâyetlerin genel giderleri içinde ma'ârif, bayındırlık, ziraat ve sağlık kısımlarının oranları aşağıya çıkarılmıştır:

¹² Tabloda yer alan nüfus verileri için bakınız; Karpat 2003: 217-225. Bu tabloda ve aşağı kısımda verilen vilâyet ve liva bütçeleri için şu kaynaklardaki bilgiler kullanılmıştır: (Suriye için) BOA, İ. DÜİT, 129/1; (Konya için) BOA, DH. UMVM, 24/3; (Sivas, Kastamonu, Mamuretülaziz için) Dâhiliye Nezâreti (1330). Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Mecmuası. C. II. Hilal Matbaası: 11, 12, 39, 72; (Livalar için) Dâhiliye Nezâreti (1330). Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Mecmuası. C. III. Hilal Matbaası: 8, 9, 43, 60, 77, 101.

Tablo 8. Bazı Vilâyetlerin Gider Kalemleri Oranları

Vilâyet	Bütçe Yılı	Ma'ârif Harcamaları Oranı	Bayındırlık Harcamaları Oranı	Ziraat Harcamaları Oranı	Sağlık Harcamaları Oranı
Hüdâvendigâr	1914	33,32	38,10	6,66	3,44
Kastamonu	1914	34,09	39,58	18,39	0,52
Konya	1915	32,94	18,71	12,61	12,06
Sivas	1914	26,79	50,44	8,19	1,32
Suriye	1916	41,99	19,72	15,79	3,13
Mamuretülaziz	1914	41,62	23,69	8,31	4,41

Tabloda gösterilen tahsîsâtların her biri kendi içinde ısıtma, aydınlatma, kırtasiye giderleri ve maaş ödemeleri gibi cari harcamaları, yatırım harcamalarını ve transfer harcamalarını kapsamaktadır. Dolayısıyla bu veriler vilâyetlerdeki kurumsallaşmanın boyutunu ortaya koyduğu gibi bütçelerde o yıl için yatırımlara ayrılan miktarlar hakkında da bilgiler verebilmektedir. Mesela Hüdâvendigâr Vilâyeti'nde ma'ârif için ayrılan 5.575.120 kuruş tahsîsâtın 4.464.620 kuruşu cari harcamalara, 805.500 kuruşu inşa ve tamirat gibi yatırım harcamalarına ve 305.000 kuruşu da transfer harcamalarına kullanılması kararlaştırılmıştı. Bayındırlık hizmetlerine cari harcamalar için 435.800 kuruş, yatırım için 5.938.894 kuruş; ziraata cari harcamalar için 422.000 kuruş, yatırım için 228.000 kuruş; sağlık hizmetlerine cari harcamalar için 475.460 kuruş ve yatırım için de 100.000 kuruş ayrılmıştı. Yani vilâyette 1914 yılı itibarıyla bu dört önemli alanda yatırım için sarf edilmesi düşünülen toplam para 7.072.394 kuruştur. Bu miktar gider bütçesinin yaklaşık %42,27'sini oluşturmaktadır. 1914 yılında hazırlanan bütçelerde yatırımların diğer vilâyetler için de buna yakın oranlar tuttuğu söylenebilir. Fakat Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesi vilâyet husûsî bütçelerinde yatırımların ani bir şekilde düşmesini de beraberinde getirmiştir. Nitekim savaş döneminde hazırlanan 1915 yılı Konya Vilâyeti Husûsî Bütçesinde ma'ârif için 30.000 kuruş, bayındırlık hizmetleri için 812.500 kuruş ve ziraat için 30.000 kuruş yatırım ayrılırken sağlık hizmetlerine hiçbir miktar ayrılamamıştır. Bütçe giderleri içinde yatırıma ayrılan miktar sadece %8,33 oranında olabilmıştır. Suriye Vilâyeti'nde de 1916 yılında bütçeden 20.000 kuruş ma'ârif yatırımlarına 1.090.400 kuruş da bayındırlık hizmetleri yatırımlarına ayrılabilmiş, ziraat ve sağlık alanında herhangi bir yatırım düşünülmemiştir. Yatırım miktarı bütçenin ancak %13,38'i kadar olabilmıştır. Bu da savaşın yıkıcı etkilerinin mahallî idarelere yansımaları gösteren çarpıcı bir sonuç olsa gerektir.

SUMMARY

Administrative reforms that reflect the deep-rooted transformation in the provincial administration in the Ottoman State are the work of Tanzimat. Through the Tanzimat Period reforms, it was aimed to restrict the power of the governors in the provinces and to establish a government based on wide participation. However, more comprehensive arrangements in the provincial administration became possible with the Regulation of Vilayet in 1864. The regulation was first applied in the province of Tuna, which was occurred by uniting of Niş, Vidin and Silistre, and after successful results were obtained, it was decided to be implemented in other provinces. Based on the experience gained in the administration of the provinces, a new ordinance was prepared on 22 January 1871. This text bearing the name of *İdâre-i Umûmiye-i*

Vilâyât dealt with the powers and responsibilities of the provincial administrators, especially the governor in detail and referred to the municipality and the *nahiye* (subdistrict within a town) organization in broad terms. Administration of the province through the province regulations was left to a delegation headed by the governor of the provincial governor and whose name is now the provincial administrative council. On the other hand, a new governing body called “*Meclis-i Umûmî-yi Vilâyet*” (General Assembly of the Province) which provides the participation of the local representatives in the governance and determines the works to be carried out and their priorities was established. In this assembly, issues related to the province as the roads, bridges, agriculture, education, trade and taxation were discussed and decisions were taken. The decisions of the assembly were declared to the government and could only be put into practice with the government's approval. These assemblies which are in the type of advisory bodies did not have duties such as the preparation of a provincial budget.

“*İdâre-i Umûmiye-i Vilâyât Kanûn-ı Muvakkatı*” (Temporary Law for the General Administration), which was issued in the Ottoman Empire on March 26, 1913, reorganized the provincial administration. On the one hand, the powers of the local government bodies have been expanded, while on the other hand, private administrations have been formed in the provinces within the framework of the in-place management principle. As an organ of special administration, the general assemblies (*meclis-i umumi*) could now determine the annual provincial budget. The provincial expenses would be covered by the revenues to be collected in accordance with the budget. The provincial budgets which were started to be prepared by the year 1913 offers remarkable information about the economic statuses, organizational structures, their institutions and employees of the provinces.

The Hüdavendigâr province's 1914 annual budget was 16,728,000 *kurus* and was prepared as an equivalent budget consisting of the same amount of expenditures. Apart from some tax revenues left by the central government in the provinces, the Hüdavendigâr province had various sources of income. On the other hand, expenses which formed big costs like wages of the civil servants, travel allowances, stationery, purchasing of tools and instruments, lighting, heating, equipment, repair, institutional expenses like rent and construction; construction, repair and estimation costs of roads and bridges also constituted the expenditure items of the budget.

The total population of Hüdâvendigâr province was 1,371,667. When incomes are taken into consideration, the amount per capita from the private budget is 12,19 *kurus*. In other words, private administration was able to provide a service worth of 12,19 *kurus* to every citizen of the province. Comparing this value with other provinces can result a more meaningful finding. As a matter of fact, the following table prepared by utilizing of some available special budget examples of various years of some provinces and independent districts is given below:

Table 1. Amount of money per person in Private Budgets

Province/District	Budget Year	Amount of Budget Revenue (<i>kurus</i>)	Population	Amount per person (<i>kurus</i>)
Kastamonu P.	1914	4.732.438	767.227	6,16
Konya P.	1915	13.463.975	1.080.425	12,46
Sivas P.	1914	7.570.200	1.169.443	6,47
Suriye P.	1916	8.055.496	918.409	8,77
Mamuretülaziz P.	1914	4.621.907	538.227	8,58
Canik D.	1914	6.179.400	393.223	15,71
İzmit D.	1914	3.832.900	325.153	11,78
Kale-i Sultani D.	1914	2.335.300	165.815	14,08
Menteşe D.	1914	2.077.739	210.874	9,85
Teke D	1914	3.305.776	249.686	13,23

Through the information in the expenditure sections of the budget, it is possible to get information about education, public works, agriculture and health policies for that specific year of the provinces. The proportions of education, public works, agriculture and health expenses in the general expenses of some provinces are shown below:

Table 2. Expenditure Ratios of Some Provinces

Province	Year of Budget	Proportion of Education Expenditures	Proportion of Public Works Expenditures	Proportion of Agriculture Expenditures	Proportion of Health Expenditures
Hüdâvendigâr	1914	33,32	38,10	6,66	3,44
Kastamonu	1914	34,09	39,58	18,39	0,52
Konya	1915	32,94	18,71	12,61	12,06
Sivas	1914	26,79	50,44	8,19	1,32
Suriye	1916	41,99	19,72	15,79	3,13
Mamuretülaziz	1914	41,62	23,69	8,31	4,41

Each of the appropriations shown in the table includes current expenditures such as heating, lighting, stationary expenses and salary payments, investment expenditures and transfer expenses. Therefore, these data can present the dimension of institutionalization in the provinces and they also provide information about the amounts allocated to investments for that year in the budget as well.

KAYNAKÇA**I. Arşiv Kaynakları**

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bâb-ı Âlî Sadaret Divan Kalemî Nizamât Defterleri (A.(DVNSNZAM. d): No: 24.

Bâb-ı Âlî Evrak Odası Belgeleri (BEO): 4244/318244; 4262/319617; 4278/320842; 4280/320932; 4284/321279; 4296/322174; 4299/322423; 4301/322517; 4301/322575; 4308/323045; 4311/323271.

Dâhiliye Nezâreti Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti Belgeleri (DH. UMVM): 24/3.

Dosya Usulü İradeler Tasnifi (İ. DUİT): 129/1.

II. Resmi Yayınlar

Dâhiliye Nezâreti (1330). *Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Mecmuası*. C. II. İstanbul: Hilal Matbaası

Dâhiliye Nezâreti (1330). *Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Mecmuası*. C. III. İstanbul: Hilal Matbaası

Düstûr (1282). I. Tertib, C.I. İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Düstûr (1289). I. Tertib, C.I. İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Düstûr (1329). II. Tertib, C. I. İstanbul: Matbaa-i Osmanî.

Düstûr (1332). II. Tertib, C.V. İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Hüdâvendigâr Vilâyeti 1329 Senesi Meclis-i Umûmî Zabıtname ve Mukarrerâtı (1330). Bursa: Vilâyet Matbaası

Hüdâvendigâr Vilâyeti Meclis-i Umûmî Zabıtnamesi (1326). Bursa: Vilâyet Matbaası.

Konya Meclis-i Umûmîsinin Üçüncü Devre-i İctimaiyesi Zabıtname-i Resmîsidir (1329). Konya: Vilâyet Matbaası.

Salname-i Vilâyet-i Hüdâvendigâr (1287), Def'a: 1. Bursa: Vilâyet Matbaası.

Salname-i Vilâyet-i Hüdâvendigâr (1305), Def'a: 15. Bursa: Vilâyet Matbaası.

Takvîm-i Vekâyi, numro: 773, 1414.

III. Kitap ve Makaleler

BULUT, Fatma (2009). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tehlikeli Bir Miras 'Frengi'". *Tarih Okulu Dergisi*, S. III: 109-123.

ÇADIRCI, Musa (1991). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*. Ankara: TTK Yayınları.

EMECEN, Feridun (1998). "Hüdâvendigâr". *İslâm Ansiklopedisi*. C.18. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 285-286.

İLGÜREL, Mücteba (1996). "Balıkesir". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 5. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 12-14.

KARPAT, Kemal H (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

KAŞTAN, Yüksel (2016). "Osmanlı Devleti'nde '1913 Tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-i Muvakkati' İle Vilayet Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması". *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 2/C.II: 78-98.

ORTAYLI, İlber (2000). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri*. Ankara: TTK Yayınları.

ÖZTAHTALI, İbrahim İmran (2012-Bahar). "Bursa'nın İlk Gazetecisi Murad Emrî Efendi ve 'Bursa' Gazetesi". *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*. S. XXXI: 223-237.

SENCER, Muzaffer (1984). "Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetimsel Gelişmeler". *Amme İdaresi Dergisi* 3/C. XVII: 46-71.

TÖNÜK, Vecihi (1945). *Türkiye'de İdare Teşkilâtı*. Ankara.

TÜRKELİNDE GÜVENLİK VE REFAHIN ARTIRILMASI: KENEŞ-İ DERVİŞAN MODELİ

IMPROVING SAFETY AND WELFARE IN THE TURKISH WORLD: THE DERVISH COMMITTEE MODEL

Onur OKYAR*

Öz

Bu çalışmada; Ahmed Yesevi ve temsilcilerini, günümüzün sosyal ve siyasi ihtiyaçları çerçevesinde, uluslararası ilişkiler perspektifiyle yorumlamak ve Türk dünyasında giderek belirginleşen ötekilik ve çatışma/terörizm sorunlarını çözmek için yeni bir model ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışmanın hipotezi, elde edilen bulgular eşliğinde, Türk dünyasında mevcut çatışmaların çözümü için yeni bir otantik modele ihtiyaç olduğu varsayımı üzerine bina edilecektir. Bu bağlamda çalışmada Türk dünyası genelinde ortaya çıkan çatışmaların motivasyon kaynakları ve bu kaynakların din/İslam, demokrasi ve özgürlük kavramlarıyla olan etkileşimleri irdelenmiş, Türk eksenindeki belirli ülkelerin (Türkiye, İran, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan gibi) Türkeli'nin sorunlarına karşı ortaya koymaya çalıştıkları çözüm çabaları, bu ülkeler arasındaki ilişkilerin sebep ve sonuçları ile yeni dünya düzeninde Türk dünyasının üstlenmesi gereken misyonları tartışılmıştır. Çalışmada sonuç olarak Türk dünyasının içinde bulunduğu demokrasi, refah ve güvenlik eksikliklerinin çözümü amacıyla Türk dünyası çatısı altında bir Dervişler Heyeti'nin kurulması gerektiği tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Yesevilik, İslam, Terörizm, Uluslararası Güvenlik, Çatışma Çözümü.

Abstract

In this study; it was aimed to interpret Ahmed Yesevi and his representatives in the framework of today's social and political needs from the perspective of international relations and to create a new model in an attempt to solve the increasingly distinctive issues of the otherness and conflict / terrorism problems in the Turkish world (Turkic). In the light of the findings attained, the hypothesis of this study will be based on the assumption that a new authentic model is needed for the solution of existing conflicts in the Turkish world. In this context, the motivational sources of the conflicts that arise in the Turkish world in general and their interactions with the concepts of religion / Islam, democracy and freedom have been scrutinized and the solutions efforts for the problems of Turkic world that some specific Turkic countries (Turkey, Iran, Azerbaijan, Kazakhstan, Turkmenistan, Uzbekistan and Kyrgyzstan) have tried to produce have been discussed along with causes and consequences of the relations between these countries and the missions that should be undertaken by Turkish world in the new world order. As a result, it was argued that a Dervish committee should be established under the roof of the Turkish world with the aim of solving the democracy, welfare and security deficiencies of the Turkish World.

Keywords

Sufism, Islam, Terrorism, International Security, Conflict Resolution.

* Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, onurokyar@hotmail.com.



GİRİŞ

X. yüzyıldan itibaren hem Fars hem de Türk halkları arasında yaygınlaşan tasavvuf geleneği Hoca Ahmed Yesevi ile kurumsallaşmıştır. Farklı mezhepleri mecz edebilen bu kurumsallaşmada temel motivasyon kaynağı, özellikle Türklerin İslamiyet'i benimsemelerine yardımcı olacak kolaylıkları tesis etmek olmuş ve Yesevilik, dervişlik pratiğini esas alarak varlığını günümüze kadar korumuştur. Bu barış merkezli pratiğe rağmen 2016 Küresel Barış Endeksi'ne göre (The Institute for Economics and Peace 2016) son 10 yıl içerisinde dünyamızda çatışma yaşanmamış sadece 10 ülke vardır; bunlar Vietnam, İsviçre, Uruguay, Katar, Japonya, Panama, Mauritius, Kosta Rika, Şili ve Botsvana'dır. Bu çatışmaların en şiddetli ve sistematik olanları ise Osmanlı bakiyesinin toprakları özelinde, Türk dünyasının tarihi coğrafyasında gerçekleşmektedir.

Bu çalışmada; Ahmed Yesevi ve temsilcilerini, günümüzün sosyal ve siyasi ihtiyaçları çerçevesinde, uluslararası ilişkiler perspektifiyle yorumlamak ve Türk dünyasında giderek belirginleşen ötekilik ve çatışma/terörizm sorunlarını çözmek için yeni bir model ortaya koymak amaçlanmıştır. Zira Yesevilik retorik ve pratiği, evrensel ihtiyaçlar çerçevesinde, günümüzde yeniden değerlendirilmeye namzet bir çatışma çözümü modelidir.

Bu bağlamda çalışmada Türk dünyası genelinde ortaya çıkan çatışmaların motivasyon kaynakları ve bu kaynakların din/İslam, demokrasi ve özgürlük kavramlarıyla olan etkileşimleri irdelenecektir. Bu soruna karşı Türk eksenindeki (haritaya göre Türk bükümü tabiri daha doğru) belirli ülkelerin (Türkiye, İran, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan gibi) Türkeli'nin sorunlarına karşı ortaya koymaya çalıştıkları çözüm çabaları, bu ülkeler arasındaki ilişkilerin sebep ve sonuçları ile yeni dünya düzeninde Türk dünyasının üstlenmesi gereken misyonları tartışılacaktır.

Bu hedefe ulaşabilmek maksadıyla çalışmanın hipotezi, elde edilen bulgular eşliğinde, Türk dünyasında mevcut çatışmaların çözümü için yeni bir otantik modele ihtiyaç olduğu varsayımı üzerine bina edilecektir. Bu model, dervişlik ve hikmet kavramlarıyla temellenen Yesevilik ekolünün Çin'den Adriyatik'e kadar olan coğrafyadaki Şii veya Sünni tüm mezheplerce (ki Yesevilik, Safevilerden önce İran coğrafyasında hem Sünni hem de Şii halklar tarafından pratize edilmiştir) kabul edilebilecek yeni bir üst yapılanmanın girizgâhı mahiyetinde olacaktır.

Böylelikle uluslararası sistemde kısır bir döngü olarak varlığını devam ettiren ve Avrasya coğrafyasındaki tüm ülkeleri derinden etkileyen İslam ve terörizm, Türk dünyası ve yoksunluk, eğitimsizlik, geri kalmışlık gibi yanlış ve yanlı algılamalar, Yesevilik nosyonunu esas alarak oluşturulacak bir üst otorite ile bertaraf edilebilecek ve Türk dünyasındaki mevcut ötekiler arasında daha sağlıklı bir yönetişimin sağlanması öncelenmiş olacaktır. Bu bağlamda çalışmanın temel çıkış noktası, yukarıda ifade edilen idealist ve hatta ütopyik sonuçlara Türk dünyası özelinde ne derece yaklaşılabilirliği tartışmaktır.

HİKMETTEN HAREKETE YESEVİLİK

Yesevilik; Nakşibendi tarikatına mensup, 1093-1166 (?) yılları arasında yaşamış Hoca Ahmed Yesevi'nin öğretileri ile şekillenmiş ilk Türk tarikatıdır. İlk olarak Türklerin Şamanizm'den sonra İslamiyet'e girmelerine yardımcı olma, Türklerin inanç ve hayat tarzları ile İslam'ı mecz etme amacıyla kurulmuştur. Bu bağlamda Yesevilik'in Türklere özgü bir ekol olduğu ifade edilebilir. Bu özgünlük sadece Nakşilik ve dolayısıyla baskın Sünni grupların

yanında Bektaşiliği de besleyen bir tasavvufi yol haline gelmiştir.¹ Günümüzde Kazakistan sınırları içerisinde bulunan Türkistan'da kurulan Yesevilik daha sonra Horasan Eksenini (Afganistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan, İran) takip ederek Anadolu'ya kadar uzanmıştır.

Bu bağlamda Batı Türkleri arasındaki Yesevilik etkisi, Osmanlı'nın kuruluşundan da evvel, Hazar kıyılarından Balkanlara kadar uzanmıştır. Bu yerleşim hareketinin en temel etkisinin Moğol istilası olduğu kabul edilse de (Bice 2014: 316) Yeseviliğin tebliğ ve temsil kabiliyetinin tüm coğrafyalarda kabul görmesi için bir fırsat olarak da algılandığı düşünülebilir. Bu görüşün doğruluğu, askeri güçle yapılamayan dini tebliğin dervişlerce yapılması ve halkların İslamiyet'e girmeleri ile test edilmiştir. Batı Türkleri arasındaki ikinci bir tarikat olan Bektaşilik de Yeseviliğin bir kolu olduğu görüşünden hareketle Anadolu'nun şekillenmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda Yesevilik ve Bektaşilik'te benzer olarak Arapça ve Farsça değil Türkçe zikir törenleri yapılmış, Bektaşî nefesleri aynı Yesevi hikmetlerindeki gibi halk edebiyatı şiir vezniyle yazılmış ve musiki ile zenginleştirilmiştir (Bice 2014: 319).

Bununla birlikte Yeseviliğin Türkler tarafından kabul görmesindeki en önemli etmenlerden birisi, dervişlerce İslamiyet'in bir kurallar bütünü olarak tanıtılmasından ziyade tasavvuf ilmine dayanarak geniş, kalp ve niyet odaklı, sevgi ve saygı temelli bir çerçevede ele alınmasıdır. Böylece lidere itaat Türkler için önemli bir hususiyet iken İslamiyet'ten sonrası da derviş ve müşşide itaat olarak devam etmiş ve böylelikle kitleler İslamlaşmışlardır (Bardakçı 2011).

Ahmed Yesevi'ye göre toplumun en orta seviyesine göre hitap edilmesi gerekir. Böylece Yesevilik'teki tüm hikmetler basit ve yerel anlayışa uygun bir retorikle ifade edilmiştir. Genel olarak kulların ahlaki olgunlukları, sosyal hayattaki birlik ve yardımlaşmanın önemi, evrensel insan hak ve değerleri, inanç ve ifade hürriyeti savunulmuştur (Eraslan 1995: 55). Bununla birlikte hem aileye hem topluma hem de millet ve devlete faydalı bir insan olabilmek için Kur'an ve Hadis'te ifade edilen kurallara uymayı, müşşitlerin sözünü dinlemeyi ve onların gözetiminde nefis/hayat mücadelesi yapmayı öğütlemiş (Bardakçı 2011: 19), hem müşşidin hem de müridin tüm ve esas çabasının hedefinde güzel ahlakın toplumca yaşanması olduğu kabul edilmiştir.

Bu noktalardan hareketle Yesevilik içinde barındırdığı basitlik ve sadelik sayesinde diğer tarikatlar gibi tarihi süreç içerisinde değişime uğramamıştır. Bu farklılık Yeseviliğin tarihin tüm dönemlerinde aynı kriterler dâhilinde tebliğ faaliyetinde bulunduğunu ve yine bu kriterler dâhilinde kabul edildiğini göstermektedir. Bununla birlikte Ahmed Yesevi'nin Orta Asya'nın derinliklerinden Balkanlara kadar uzanan bölgedeki farklı din, kültür ve ırktaki insanlar üzerinde etkin olmasının en temel sebeplerinden birisi onun İslam'ın temelini bireysel bir davranış hürriyeti esası üzerine kurmasından kaynaklanmaktadır (Yıldırım 2014). Dolayısıyla Ahmed Yesevi, Türk İslam sentezini yakalayabilmek için Türklerin kabul edegeldiği töre, yasa, inanç ve değerleri İslam ile mecz etmiştir (Kenjetay 1999: 121). Bu bağlamda Ahmed Yesevi'nin kurduğu tarikat ile elde edilen Türk-İslam birikimi günümüze kadar varlığını koruyabilmiştir (Türer 1996: 227).

Yesevilik'te ahlaki olgunluk ve davranış hürriyetine ulaşmanın en temel şartları; ölmeden ölmek ve hakkı bilmek için ilkin kendin bilmek ilkeleridir. Bununla birlikte herhangi bir siyasi ya da toplumsal iş ve hizmetler ilk olarak ahlaki prensiplere, insan hak ve özgürlüklerine saygı

1 Anadolu'nun ve Rumeli'nin Türkmen muhitlerinde geniş bir yayılma sahası bulunan Bektaşî tarikatı kendisini Ahmed Yesevi geleneğine bağlar (Gölpınarlı'dan akt. Baş 2011: 32). Ayrıca Yesevilik'teki inanç sistemi dört kapı (Şeriat, Tarikat, Marifet, Hakikat) kırk makamdan oluşmakta iken Anadolu'da Hacı Bektaş Veli tarafından da bu ilkeler çok az değişikliklerle devam etmiştir (Güzel 1992: 33-43; Korkmaz 2001: 325-355).

duymaya ve adalete dayanmalı aynı zamanda evrensel olmalıdır (Yıldırım 2014). Bu ilkelerin uygulanmasıyla bireysel bazda başlayan iyileşmenin esas önemi bu iyileşmenin topluma sirayet etmesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Yeseviliğin en önemli misyonlarından birisi toplumların birlik, güven ve güvenliklerinin sağlanmasıdır.

Bu noktalardan hareketle Yesevilik yolu İslam'ın içerisinde basitlik ve dürüstlüğü esas almış ve en temelde birey ve toplumların güven ve güvenliklerini sağlamayı amaç edinmiş bir tasavvufi harekettir. Bu harekete ivme kazandıran yegâne aktör ise derviş olarak tabir edilen ve Yeseviliği içselleştirmiş din adamları ve akil kişilerdir. Dolayısıyla Türk dünyasının bu değerinin günümüz ulusal ve uluslararası ilişkilerinde bir barış ve güvenlik hedefi için kullanılması son derece elzemdir. Bu kullanımın modelinden önce Türk dünyasının içinde bulunduğu durumu genel hatlarıyla gözler önüne sermek gerekmektedir.

TÜRK DÜNYASININ SORUNLARI

Bu bölümde Türk dünyasının içinde bulunduğu problemler genel hatlarıyla ele alınacaktır. Dolayısıyla bu bölüm Türkeli'ndeki majör sorunların fotoğrafını çekmekle sınırlıdır. Bununla birlikte ele alınan sorunların ayrıntılı analizleri yapılmayacak; sorunların her alandan ve çeşitli olmasına özen gösterilecektir. Çalışmada Türk dünyasından/Türkeli'nden kasıt Balkanlardan başlayarak Türkiye, Orta Asya, Rusya Federasyonu ve Çin'e kadar olan coğrafya içerisinde yaşayan Türk ırkına mensup halklardır. Bununla birlikte Türk diasporası olarak ifade edilecek başta Avrupa Türkleri de Türk dünyasının içerisinde yerini almıştır.² Bu dünyanın bağımsız devletleri Türkmenistan, Türkiye, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Azerbaycan'dır. Yaklaşık 180 milyon Türk'ün yaşadığı bu coğrafya aşağıdaki gibidir.

Tablo: Türk Dünyası



² İlgili değerlendirme için bkz. Yalçıntaş (2014).

Atatürk'e göre (1980: 537-538) Türk dünyası şudur: *Türk Milleti Asya'nın garbında ve Avrupa'nın şarkında olmak üzere kara ve deniz sınırlarıyla ayırt edilmiş, dünyaca tanınmış, büyük bir yurttta yaşar. Onun adına 'Türkelî' derler. Türk yurdu daha çok büyüktür. Yakın ve uzak zamanlar düşünülürse Türk'e yurtluk etmemiş bir kıt'a yoktur. Bütün dünyada, Asya, Avrupa ve Afrika Türk atalarına yurt olmuştur. Bu hakikatler eski ve hususiyle yeni tarih vesikalarıyla malumdur. Fakat bugünkü Türk Milleti, varlığı için bugünkü yurdundan memnundur. Çünkü Türk, derin ve şanlı geçmişin, büyük kudretli atalarının mukaddes miraslarını bu yurttta da muhafaza edebileceğinden, o mirasları, şimdiye kadar olduğundan çok daha fazla zenginleştireceğinden emindir.*

Bu veciz ifadeye rağmen günümüzde Türk dünyasının içinde bulunduğu durum çok karmaşık faktörlerin birleşmesiyle meydana gelse de genel olarak Türkelî, çok uzun bir yüzyılı geride bırakarak günümüze ulaşmıştır. Bu bağlamda Türkelî; yirminci yüzyılın başından itibaren Osmanlının çöküşü ve paylaşılma mücadelesi, Rusya'da Bolşevik İhtilali sonrası Orta Asya'daki Türk topluluklarının Sovyet hâkimiyetine girmesi, bu dönemde -başta dil ve alfabe alanında olmak üzere- asimilasyon, sürgün ve göç politikaları, Türk soyluların İslamiyet'ten kopuşları, Sovyetlerin yıkılışı sonrası ortaya çıkan egemenlik sorunları, enerji kaynakları ve boru hatlarının tesisi ve güvenliği, özerk bölgelerin durumları, küreselleşmenin derin etkisiyle ortak dil ve tarihten uzaklaşması gibi sorunlar ile mücadele etmeye çalışmıştır.

Bu noktalardan hareketle bağımsız Türk devletleri dışında yaşayan Türklerin en önemli sorunu asimilasyondur. Özellikle Çin'deki Uygur ve Kazak Türkleri ile İran'daki Türklerin temel hak ve özgürlüklerinde sıkıntılar vardır. Doğu Türkistan'daki zorunlu göç politikası sonucu azalan Türk oranı, İslam'ın yaşanmasındaki sıkıntılar, siyasi ve sosyal alandaki eşitsizlikler, anadilde eğitim, kamu görevlerinde istihdam gibi konularda ciddi sıkıntılar vardır (Kul 2013). İran'da ise Türkler, Azeri kimliği altında mezhep birliğinin katkısıyla Fars kimliğini kabul etmişlerse de özellikle Sünnî Türk grupların anadilde eğitim ve sivil toplum örgütlenmesi gibi hakları yoktur (Okyar 2014a). Almanya merkezli Avrupa'daki Türk diasporasının asimilasyon politikalarına maruz kaldıklarıyla ilgili eleştiriler olsa da bu grubun entegrasyon politikası kapsamında değerlendirildiği savunulmaktadır (Erdoğan 2015). İkinci ve üçüncü nesil gurbetçiler de bu entegrasyonu kabul etmiş ve kendilerini buldukları ülke vatandaşı olarak kimlikleşmişlerdir (Dinçer 2014). Irak ve Suriye'deki Türklerin durumu da bölgedeki vekâlet savaşı nedeniyle kanıksanmıştır.³ Rusya'da yaklaşık 10 milyon civarındaki Türk nüfusun önemli bir kısmı Müslüman değildir. Özellikle Gagavuzlar, Çuvaşlar ve Başkurtlar Hristiyan iken Yakut ve Altaylar ise pagandır (Yiğit 2012). Bu dini farklılık Türklerin Ruslaşması için Hristiyan kimliği kullanılmasıyla kolaylaşmaktadır.

Diğer bir sorun nüfus artış hızıdır. Ülkemiz dâhil Türkelî'nin hemen tamamında nüfus artış hızı düşüktür.⁴ Özellikle Azerbaycan dünyada kürtaj oranının en yüksek olduğu ülke konumundadır. Burada erkek çocuğun daha kıymetli olduğu önyargısından hareketle ülkedeki kız bebek doğumlarının yaklaşık yüzde 10'u kürtajla yok edilmektedir (Aljazeera 2013). Doğu Türkistan'da ise tek çocuk programı nedeniyle kısırlaştırma ve zorunlu kürtaj uygulanmaktadır (Sayın ve Koçak 2017: 13). Özbekistan'da ise kısırlaştırma bir devlet politikası haline gelmiş durumdadır. Türkiye'den sonra en yüksek nüfusa sahip Özbekistan'da (30 milyon) her doktor için aylık kısırlaştırma kotaları dahi mevcuttur (BBC 2012).

3 Irak Türkleriyle ilgili bir değerlendirme için bkz. Hürmüzlü (2014).

4 Türkelî'nin dünya sıralamasında nüfus artış hızı oranları şöyledir: Kazakistan 98. Türkiye 101. Türkmenistan 104. Azerbaycan 114. Kırgızistan 120. Özbekistan 122. (CIA 2013).

Ekonomi ve siyasi istikrarla yakından ilgili diğerk bir sorun ise göçtür. Özellikle Orta Asya'daki ülkelerden Rusya'ya büyük bir işçi akını vardır (Nogayev 2012). Rusya'nın hem *lingua franka* hem de en büyük pazar olmasından hareketle bu anlaşılabilir bir durum olsa da özellikle Rusya'da Türklere karşı baş gösteren neo-Nazi saldırıları önemli bir sorundur. Avrupa ve Balkanlardaki Türklerin yabancı olmadıkları bu saldırılar Rusya'da da gerçekleşmektedir (Özsağlam 2012). Bu grupların en önemli motivasyon sebebi ise başta Türkler olmak üzere göçmenlerin suç oranlarını artırması ve ucuz işgücü sonucu yerlilerin rekabet edememesidir (Haberrus 2013). Ülkemizi ilgilendiren bir örnek de Suriye'deki vekâlet savaşından kaçan Suriyeli ve Iraklı göçmenlerin ülkemizde misafir edilmesi gerçeğidir. İçlerinde düşük oranda Türkmenlerin de olduğu bu iltica güruhu yaklaşık 3 milyon nüfusuyla Türkiye'nin kodlarıyla oynamakta ve bir güvenlik sorunu haline gelmek üzeredir.

Bölgedeki en yaygın ve önemli bir diğerk sorun ise demokrasi eksikliğidir. Freedomhouse (2015) Özgürlük İndeksine göre Türki cumhuriyetlerden sadece Türkiye ve Kırgızistan kısmen özgür iken Kazakistan, Azerbaycan, Özbekistan ve Türkmenistan özgür olmayan statüdeki ülkelerimizdir. Devamla The Economist Demokrasi İndeksine göre (2015) 167 ülke içinde Kırgızistan 93, Türkiye 97, Kazakistan 140, Azerbaycan 149, Özbekistan 158 ev Türkmenistan 162. sıradadırlar.

Diğerk bir konu ise bölgedeki hegemonik mücadeledir. Zira Türkel, ABD'nin 2001'de Afganistan'ı işgal etmesiyle birlikte ABD, Çin ve Rusya arasında bir güç mücadele arenasına dönüşmüştür. ABD kaynaklı bir yoruma göre (Robbins 1994: 43) Türkel'in elinde bulunan ipek boru hatlarını kontrol eden dünyayı kontrol eder hipotezi günümüzde dahi geçerliliğini sürdürmektedir. Bu bağlamda Çin'in bitmek bilmez ve bilmeyecek enerji ihtiyacını giderebilmesinin en önemli yolu Türkel'indeki hegemonyasını güçlendirmek iken aynı amaç için Rusya ise batıyı dengelemek için enerji arzını bir silah olarak kullanmakta ve bölgedeki baskın güç konumunu kaybetmek istememektedir (Kamalov 2011). ABD ise bu iki süper gücü en optimum şekilde dengeleyebilmek için özellikle stratejik özelliği nedeniyle askerlerini bulundurduğu Afganistan'ı işgal etmiş ve bölgedeki ülkelerle ekonomik ilişkilerini, Trans-Pasifik Ortaklığı örneğinde olduğu gibi Şangay İşbirliği Örgütü'ne alternatifler kurarak, sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Dolayısıyla bu mücadelelerin arasında edilgen olarak kalan Türk cumhuriyetleri uluslararası arenada etken haline gelememektedirler.

Türk dünyasının sorunlarından bir diğerk ise dil ve alfabe birliğinin olmamasıdır. Türkel'in aynı alfabe üzerinde birleşmeleri başta sosyokültürel ilişkilerin güçlenmesi olmak üzere büyük bir dünyanın algı ve anlam birliğini de kuvvetlendirecektir. Devamla Türk dünyasının ortak bir alfabesi olduğunda aralarında daha kolay iletişim sağlayacakları muhakkaktır. Soğuk Savaş döneminde Sovyet coğrafyasında yaşayan Türk toplumları için dil, bir birleştirici unsur olduğu kadar ulusların kimlik aracı olsa da Türkiye Latin Alfabesini kabul edince aradaki iletişimi koparmak için Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türkler zorla Kiril Alfabesi'ne geçirilmişlerdir. Dolayısıyla Kiril Alfabesi Rusya'da yaşayan Türk halkları tarafından kendiliklerinden kabul edilmemiştir. Bu bağlamda Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türkler Kiril Alfabesine sahip çıkmak ve yaşatmak zorunda bırakılmışlardır (Aslan 2009). Rus coğrafyasındaki Türkçülüğün savunucusu olarak Türk dünyasının dilde birlik fikrine "tercüman" olan İsmail Gaspıralı vasıtasıyla bu konuda önemli bir ivme sağlanmış,⁵ günümüze kadar da bu fikir tartışılmıştır.⁶ Bu ivmenin bir sonucu olarak Sovyetlerin yıkılmasından hemen sonra Kiril alfabesini asimilasyon aracı olarak gören Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan

5 Gaspıralı'nın fikri altyapısı için bkz. Toker (2004).

6 Bu konu hakkında önemli bir tarihi analiz için bkz. Belge (1982).

devletleri bu alfabeden çıkıp Latin Alfabesine geçiş yapmışlardır. Kırgızistan ve Tacikistan halen Kiril alfabesini kullansa da Kazakistan 2018 yılından itibaren Latin alfabeğe geçme çalışmasının başlayacağını ve 2025'te geçileceğini açıklamıştır.⁷ Ayrıca Türkelî'nde ortak bir kültürün ikili-çoklu kültür ve eğitim anlaşmalarıyla tabana teşmil edilebilmesi,⁸ üniversiteler arasında işbirliğinin artırılması gibi gelişmeler önemli ortaklıkların önünü açacaktır. Bu sorunlardan hareketle Türk dünyasının içerisinde olduğu sorunlara karşılık çözüm için ortaya koyduğu çabalar da vardır.

TÜRK DÜNYASININ ÇÖZÜM ÇABALARI

Aynı coğrafya, din, tarih veyahut dili paylaşan ülkeler arasında işbirliklerinin olması doğal ve yaygın bir çabadır. Bu bağlamda; Avrupa kıtası boyunca insan hakları ve demokrasinin savunuculuğunu yapmaya çalışan Avrupa Konseyi, İngiltere'nin bir süre sömürgesi veya parçası olmuş ülkeler arası ekonomik ilişkileri artırmayı hedefleyen İngiliz Milletler Topluluğu, 22 Arap ülkesi arasındaki ekonomik, kültürel, siyasi ve sosyal ilişkileri düzenlemeyi hedefleyen, bununla birlikte üye ülkeler arasında ortak pazarın da kurulduğu bir uluslararası örgüt olan Arap Birliği, 57 üyeli ve İslam ülkelerini tek bir çatı altından toplamayı başarmış, üyeler arasında ekonomik, ticari, mali, bilimsel, kültürel ve dini/fıkhi işbirliği ve ortaklığı artırmayı hedefleyen İslam İşbirliği Teşkilatı, Fransız kültürünün Fransa'nın tarihteki sömürgelerinde devam etmesini amaçlayan ve fakat günümüzde etkisini iyice kaybetmiş olan Frankofon Birliği örnek olarak gösterilebilir.

Bu örneklerden hareketle Kazakistan cumhurbaşkanı Nazarbayev, 2005 yılında Türk dünyasının içinde bulunduğu tarihi, kültürel, ekolojik, ulusal ve uluslararası sorunların ortak olduğunu ifade etmiş; batının daha da gelişebilmesi için ihtiyaç duyduğu enerjinin temin edildiği bir coğrafya olmaktan öteye gidilmesi gerektiğini ilan etmiştir. Bununla birlikte Nazarbayev; Türkelî'ndeki terörizm ve güvenlik sorunlarının ülkeleri olumsuz etkilediğini belirtmiş ve tüm bu sorunların bağımsız Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin (Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan) arasında Orta Asya Devletler Birliği kurulmasını teklif etmiştir. Bu ülkeler arasında entegrasyon sağlanacak ve AB modelindeki gibi ortak para ve ortak pazar kurulacaktır.

Bu hedef doğrultusunda Türk Dünyasında mevcut problemlerin ortak bir platformda çözüm yollarının tartışılabilmesi ve kapsamlı işbirliğinin sağlanması amacıyla Kazakistan önderliğinde Türk Keneşi/Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (TDİK), 3 Ekim 2009'da Nahçıvan'da imzalanan Nahçıvan Antlaşması ile Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye arasında kurulmuş bir uluslararası örgüttür.⁹ Örgütün, Nahçıvan Antlaşması'nın 2. maddesinde ortaya konulan temel amaç ve görevleri şunlardır:¹⁰

- i. Taraflar arasında *karşılıklı güvenin* güçlendirilmesi;
- ii. Bölge ve bölge dışında *barışın korunması*;
- iii. Dış politika konularında *ortak tutumlar* benimsenmesi;
- iv. Uluslararası terörizm, ayrılıkçılık, aşırılık ve sınır ötesi suçlarla mücadele için *eylemlerin koordine edilmesi*;

7 Bkz. <https://tr.sputniknews.com/yasam/201704121028046326-kazakistan-latin-alfabe-gecis-karari/>

8 Bu konuyla ilgili ayrıntılı bir öneri listesi için bkz. Kara (2014). Türkiye'nin Türk dünyasındaki eğitim-öğretim faaliyetleriyle ilgili ayrıntılı bir okuma için bkz. Yazgan (2011).

9 Bkz. <http://www.turkkon.org/tr-TR/AnaSayfa>

10 Bkz. http://www.turkkon.org/Assets/dokuman/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf

- v. Ortak amaçlarla ilgili her alanda etkili *bölgesel ve ikili işbirliğinin* geliştirilmesi;
- vi. *Ticaret ve yatırım* için uygun koşulların yaratılması;
- vii. Kapsamlı ve dengeli bir ekonomik *büyüme*, sosyal ve kültürel *gelişimin* amaçlanması;
- viii. Hukukun üstünlüğünün sağlanması, iyi yönetim ve *insan haklarının korunması* konularının tartışılması;
- ix. Bilim, teknoloji, eğitim ve kültür alanlarında *etkileşimin genişletilmesi*;
- x. Kitle iletişim araçlarıyla etkileşimin ve *daha yoğun bir iletişimin* teşvik edilmesi;
- xi. Hukuki konularda bilgi değişimi ve *adli işbirliğinin* teşvik edilmesi.

Bu noktalardan hareketle Türk Keneşi, devletlerarası turizm, diaspora, kültür, eğitim ve bilim, gümrük ve ulaştırma, ekonomik ve siyasi işbirlikleri çerçevesinde politikalarını yürütmektedir. *Siyasi işbirlikleri bağlamında*; bölgede siyasi alanda ciddi sorunlar yaşayan ülkeler ile ilgili ortak tutum kararları alınması (Afganistan ve Mısır örneklerindeki gibi), uluslararası örgütlerde üye ülke Dışişleri Bakanlarınca ortak açıklama yapılması, genç diplomatların ortak eğitim programlarının düzenlenmesi ve üye ülkelerde düzenlenen seçimlerin adil, şeffaf ve demokratik bir şekilde gerçekleştirilmesini teminen seçim gözlem misyonu faaliyetleri sayılabilir. *Ekonomik işbirlikleri bağlamında*; üye ülkeler arasında yatırım ortamının iyileştirilmesi, ekonominin çeşitlendirilmesi ve girişimciliğin teşviki konularında çalışma grupları kurulmuş, karşılıklı yatırımların artırılması ve üye ülkelerin özel sektörleri arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla Türk Konseyi bünyesinde bir "Ortak Yatırım Portalı" hayata geçmiş, İş Konseyi kurularak üye ülkelerde faaliyette bulunan girişimciler bir araya gelerek işbirliğinin tesisi ve sürekliliği sağlanmaya çalışılmış ve böylece ortak pazarın temellerinin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Gümrük konusunda birliğin sağlanabilmesi için Gümrük Çalışma Grubu kurulmuş, ulaştırma alanındaki verimliliğin artması için ise Ulaştırma Çalışma Grubu kurulmuş, Kardeş Limanlar uygulamasıyla ticaretin hacmi artırılmaya çalışılmıştır. *Kültür, eğitim ve bilim işbirliği bağlamında* üye ülke dillerinin seçmeli ders/kurs olarak sunulması, üye ülkeler arasında orta öğretim/lise düzeyinde kısa süreli karşılıklı öğrenci ziyaretlerinin başlatılması, mesleki ve teknik eğitim alanında işbirliği, Türkoloji alanında çalışan lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin akademik çalışmalarının teşviki için özel burslar da dâhil çeşitli imkânların sağlanması, eğitim kurumları ile kültür merkezlerinin karşılıklı olarak desteklenmesi, Türk Konseyi bünyesinde üye ülkeler arasında ortak terminoloji geliştirilmesi, farklı uzmanlık alanlarında sözlüklerin hazırlanması, öğrenci ve öğretim görevlileri arasında değişim programları (Orhun Süreci), ortak eğitim televizyonu kanalı kurulması, Türk tarihindeki kahramanları tanıtan animasyonların hazırlanması, Türk dünyasıyla ilgili ortak bilimsel araştırmalara finansal katkı sağlamak üzere hayata geçirilmesi planlanan Bilimsel Araştırma Fonu, geleneksel Türk oyun ve sporlarının dünyaya tanıtımı gibi çalışmalar yürütülmektedir. *Diaspora işbirliği bağlamında* üye ülkelerin imajının uluslararası arenada iyileştirilmesi ve Türk halklarının yaşadığı ülkelerdeki kamuoyu oluşturulabilmesi amacıyla diasporalar ortak eylem stratejisi kabul edilmiştir. *Turizm işbirliği bağlamında* üye ülkeler arasında turistik ziyaretlerin artırılmasının yanı sıra tarihi İpek Yolu'nun üzerinde yer alan üye ülkelerin tarihi ve kültürel zenginlikleri ile doğal güzelliklerinin tanıtımı ve Türk dünyasına özgü kültürel ve düşünsel değerlerin, geleneksel el sanatları ile dans ve müziklerinin dünyayla paylaşımı hedeflenmektedir. *Uluslararası işbirliği bağlamında* ise İslam İşbirliği Teşkilatı, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı ve Birleşmiş Milletler ile ilişkiler sürdürülmektedir. Bunlara ek olarak üye ülkeler arası karşılıklı ekonomik büyüme

ve bütünleşme, enerji dışı sahaların geliştirilmesi, ortak pazar ve serbest ticaret bölgelerinin kurulması, ortak hastaneler, üniversiteler ve kültür merkezlerinin kurulması, askeri ve istihbari işbirliği gibi alanlarda da yakın temas halinde olunması önerilebilir.

Lakin tüm bu önerilerin motivasyon kaynağı eksiktir. Zira Sovyetlerin yıkılmasından beridir ilişkileri yavaş ilerleyen, aynı zamanda Nazarbayev'in birlik mesajının ardından geçen on iki yıla rağmen atılan adımlar yeterli değildir. Çalışmaya göre bu sorunun en önemli sebeplerinden biri olarak Türk kültür ve geleneğinde önemli bir yere sahip olan derviş ve hikmet sahibi bilgelerin siyasi, sosyal ve ekonomik alanda görünür olmamaları yatmaktadır. Buna rağmen günümüzde bu görünürlük meselesi Türk Konseyi'ne bağlı Aksakallar Keneşi tarafından ifa edilmeye çalışılmaktadır.

Aksakallar Keneşi

Bu konsey Nahçıvan Antlaşmasıyla kurulmuş bir danışma meclisidir. Aksakallar Konseyi Tüzüğü'ne göre Konseyin ana amaçları ve görevleri şunlardır:

- i. Türk Konseyi Dışişleri Bakanları Konseyi ve Devlet Başkanları Konseyi'ne, işbirliği geliştirilmesi amacıyla görüş, öneri, pratik tavsiyeler, kavramlar, analitik ve bilgilendirici belgeler, eylem planları, programlar ve raporlar sunmak;
- ii. Devlet yetkilileri, STK'lar, akademik ve ticari çevreler ile Üye Devletlerin diğer ilgili kurumlarının temsilcilerinin katılımıyla Üye Devletler arasında işbirliği ve anlayışın geliştirilmesi konusunu tartışmak için çalışma gruplarının oluşturulması;
- iii. Üye Devletlerin halklarının tarih, kültür, dil ve geleneklerinin yüksek manevi-ahlaki değerlerinin desteklenmesi, korunması ve geliştirilmesi;
- iv. Üye Devletler arasında işbirliği ve anlayışı ilerletmeyi amaçlayan uluslararası konferanslara, seminerlere, çalıştaylara ve diğer girişimlere katılmak;
- v. Taslak programların, planların, raporların yanı sıra faaliyetleri hakkında tahmin, bütçe ve mali raporun tartışılması ve benimsenmesi.

Tüzüğe göre bu konseyde her üye devletin bir temsilcisi olacak, yılda iki kez toplanacak, kararları ve önerileri ise tavsiye niteliğinde olacaktır. Hem tüzük hem de Konseyin faaliyetleri incelendiğinde Konseyin toplantı yapıp rapor hazırlamak dışında bir misyonu neredeyse yoktur. Bu bağlamda Türk dünyasında devlet gücü dışında kullanılabilir en etkin aktör potansiyeline sahip Aksakallar Konseyi, alana inmeden, sadece bir danışma ve tavsiye verme birimi olarak edilgen kalmıştır.

ÖNERİ

Yeryüzümüz ve başta Türk/İslam dünyası, belki de tarihin hiçbir döneminde tecrübe etmediği kadar sorunlar ile boğuşmaktadır. Bu bağlamda eşitsiz/adil olmayan gelir ve kaynak dağılımı sonucu oluşan trajikomik dengesizlik (dünyanın en zengin sekiz kişisi dünyanın kalan yarısından daha zengindir!), Suriye Vekâlet Savaşı, IŞİD ve El Kaide terör örgütlerinin devlet mesabesinde güce erişiyor olmaları, Arap Hazanı süreci, Mısır'da ve Türkiye'deki darbe girişimleri, Afrika'da Boko Haram ve Eş Şebab gibi, barış dini İslam'ı temsil ettiğini belirten vahşet örgütleri, bununla birlikte Transatlantik ve Transpasifik Ticaret Ortaklıkları ile kurulmaya çalışılan, ABD merkezli, Asya'yı ekonomik yönden ötekileştirme çabaları, Filistin meselesi, Şii-Sünni çatışmasının en önemli ülkeleri olan İran ve Suudi Arabistan'ın sonuçlanmayacak haklılık mücadelesi, İslami yönetimi esas almış ülkelerdeki açık, yolsuzluk

ve insan hakları ihlalleri, Asya'da Rusya'nın alternatifsiz ve baskın askeri gücü, Çin'in ise ekonomik baskınlığı, Çin ve Rusya'nın egemenlik bölgelerinde yaşayan Türklerin literatürde yer alan ve almayan problemleri gibi çatışma konuları ve bölgeleri insanlık olarak bize şu gerçeği fısıldamaktadır: *Radikal önlemler alınmazsa dünyadaki ve özellikle Avrasya'daki çatışmalar artarak devam edecektir.*

İnsanlık için beliren bu hayati riske karşı en sağlam ve radikal önlemlerin alınması hedefiyle, dini pratikler ile çözümü esas alan ve Yesevilik yolunu takip eden bir Keneş-i Dervişân Kurumu, Türkeli özelinde ihdas edilmelidir. Zira Yesevilik, içinde bulundurduğu hoşgörü ve itimat kriterleriyle insanlar için zordan ziyade saygı ve kabulü hedef edinmiş bir yoldur. Bununla birlikte hem Şii hem de Sünni dünyada kabul görmüş en önemli tasavvufi harekettir. Ayrıca Türk tarihinde de izleri görüldüğü üzere itaat, Türkler için önemli bir hususiyet iken İslamiyet'ten sonrası da derviş ve mürşide itaat önemli bir hususiyet olarak devam etmiştir. Ahlaki olgunluk, birlik ve yardımlaşma, insan haklarının korunması ve ifade hürriyeti gibi evrensel değerleri ön plana çıkardığı için dervişlik modeliyle Türk İslam sentezi sağlanabilecek ve Türkeli'ndeki sorunlar bu bakıyeden gelen güven ile yeniden ele alınarak çözülebilecektir.

Dervişlerin görünür olabilmelerinin en önemli anahtarı ise Yesevilik'ten süzülen dini kimliklerini kullanmalarıdır. Zira Türkiye, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan Sünni yoğun ülkeler iken Azerbaycan Şii yoğun bir ülkedir. Bu bağlamda her ülkenin kendi mezhep yoğunluğuna göre oluşturulacak Dervişler Heyeti, Türk halklarının en değer verdiği kavramlardan biri olan dindara saygı ile sorunlarına yapıcı çözümler bulmalıdırlar.

Bu bağlamda Keneş-i Dervişân'ın çalışma alanı ilk önce Türkeli'ndeki problemler olmalıdır. Yukarıda da ifade edildiği üzere Türk dünyasını rencide ve tehdit eden tüm sorunlarda Dervişan Konseyi bir tavsiye ve arabuluculuk makamı olarak görev yapmalıdır. Lakin Aksakallar Heyeti, tavsiyelerini üye ülke devlet başkanlarına yaparken Dervişan Konseyi ise tavsiyelerini topluma ve bireylere yapmalıdır. Bunun için ise her üye ülkenin belirleyeceği Başderviş'in altında kurumsallaşmış *memleket dervişleri* olmalıdır. Bu dervişler hem şikâyet üzerine hem de re'sen hareket ederek içinde buldukları toplumun ekonomik, dini, siyasi, kültürel vb. sorunlarını gündemlerine almalı; ilk olarak bu sorunun Türk dünyası ile ilgili yönlerini tespit etmeli ve çözüm kriterleri ortaya koymalı, ardından bu sorunların İslam toplumu/ümme için muhtemel zarar ve önemleri tespit edilmelidir. Tüm bu tespitler sonrası hazırlanan raporlar Başderviş eliyle Dervişan Konseyinde tartışılmalı ve devlet başkanlarına iletilerek ülke meclisleri çatısı altında kanuni düzenlemelerin yapılması sağlanmalıdır.

Bu heyet, ülke içindeki gelir ve kaynak eşitsizliğinden birey ve toplulukların hak arama mücadelelerine kadar demokratik kanalların açık tutulmasını gözetmelidir. Bununla birlikte özellikle İslam dininin siyasi maksatlar için kullanılmasının en kanlı yüzü olan terörizme karşı ortak bir tavır alınmalı, mağduriyet ve propaganda temelli teröre katılımın şartları dervişler heyetinin mülki idareyle ortak çalışması sonucunda bertaraf edilebilmelidir.¹¹

SONUÇ

Uluslararası güvenliğin sağlanabilmesi için ilgili küresel ve bölgesel örgütlerin çabaları önemli bir faktördür. Buna rağmen bu örgütlerin halkın içerisinde her zaman ve mekânda

11 Ülkemiz özelinde PKK ile mücadelede bu yöntem oldukça önem arz etmektedir. Zira bölgedeki sorunun çözümü için kullanılacak en önemli kriterin dindarlık ve dindar kişilerin görüş ve önerileri olduğu bilimsel çalışmalarda dahi ispat edilmiş bir gerçektir (Okuyar 2014b).

temsil edilmeleri mümkün değildir. Oysa güvenlik ve refah artışı için toplumların periyodik olarak analizi\gözetimi ve toplumların özgürlük ve haklarını engelleyici sorunların bertaraf edilmesi gerekir.

Bu çalışmada Türk dünyasından hareketle Türkelî içerisindeki halkların refah ve güvenliklerinin artırılması için bir Keneş-i Dervîşan'ın kurulması gerektiği savunulmuştur. Böylece toplumun tüm sorunları, kendilerine itaat edilen ve saygı duyulan dervîşlerin tespitleriyle çözüm bulabilecektir. Böylelikle Türk dünyasında mevcut Aksakallar Heyetinin yukarıdan yukarıya tavsiye ettiği çözümlere karşılık Keneş-i Dervîşan ile aşağıdan yukarıya da tespit ve tavsiyeler dikkate alınacaktır.

Lakin bu modelde dikkat edilmesi gereken önemli bir hususiyet kişilerin din ve vicdan hürriyetleridir. Bu konu Türkelî'nde yaşayan ve Müslüman olmayan, Müslüman olsa da dervîşliği ya da dini tandanslı bir çözümü kabul etmeyen kişilere karşı ötekileştirici ve/veya marjinalize edici olmadan Yeseviliğin hoşgörü ve saygı esasları ile hareket edilmeli ve bu gruptakilerin meşru hak ve hürriyetlerine dokunulmamalıdır. Bu bağlamda birey ya da toplum kesimleri için dervîş heyetlerinin çözüm önerileri ihtiyari olmalıdır. Dikkat edilmesi gereken ikinci hususiyet ise devletlerin kutsal egemenlik ilkelerinin zarar görmemesi gerektiğidir. Zira ülke içinde faaliyet gösterecek dervîş heyetlerinin ülkelerin hukuki ve geleneksel kurallarına uymaları gerekmektedir.

Türkelî'ndeki sayısız problemler için önerilen bu modelin kısa bir süreç içerisinde uygulanması mümkün değildir. Bunun için demokratik kriterler çerçevesinde kamuoyu yoklamaları yapılmalı ve halkların görüşü alınmalı, son olarak parlamentoların kabul etmeleri esas olmalıdır. Bu şartların yerine gelmesi halinde Türk dünyası arasındaki ayrılıklar, sorunlar, işbirliği ve koordinasyon eksiklikleri azalacak ve AB misali (ve fakat sadece ekonomik ve dünyevi değil, insani ve manevi birleştiricilik esas alınarak) yeni bir uluslararası örgütlenmenin kapısı açılacaktır. Bu şartların sağlanamaması halinde ise Türk dünyasının kendi coğrafyasında dahi edilgen kalması kuvvetle muhtemeldir.

SUMMARY

In this study; it was aimed to interpret Ahmed Yesevi and his representatives in the framework of today's social and political needs from the perspective of international relations and to create a new model in an attempt to solve the increasingly distinctive issues of the otherness and conflict / terrorism problems in the Turkish world (Turkic). In this context rhetoric and practice of Yesevism is a model of conflict solution which may be reassessed today within the scope of universal and humanistic needs.

In the light of the findings attained, the hypothesis of this study will be based on the assumption that a new authentic model is needed for the solution of existing conflicts in the Turkish world. In this context, the motivational sources of the conflicts that arise in the Turkish world in general and their interactions with the concepts of religion / Islam, democracy and freedom have been scrutinized and the solutions efforts for the problems of Turkic world that some specific Turkic countries (Turkey, Iran, Azerbaijan, Kazakhstan, Turkmenistan, Uzbekistan and Kyrgyzstan) have tried to produce have been discussed along with causes and consequences of the relations between these countries and the missions that should be undertaken by Turkish world in the new world order. By the aid of data obtained from this discussion, wrong and non-objective concepts such as Islam and terrorism, Turkish World and deprivation, lack of education, backwardness which maintain their existence as a vicious cycle

in international system and which deeply affect all countries within Eurasia borders, may be eliminated by an upper authority which will be formed by basing on Yesevism notion, and ensuring a healthier management will be prioritized among the others in Turkish World. Within this context, main starting point of the study is to discuss how aforementioned idealist and even utopic results can be achieved in Turkish World.

As a result, it was argued that a Dervish committee should be established under the roof of the Turkish world with the aim of solving the democracy, welfare and security deficiencies of the Turkish World. Thus, all problems of the society shall be solved by the determinations of dervishes who are obeyed and respected. Determinations and suggestions of Kenesh-i Dervishan (Council of Dervishes) will be taken into consideration against the solutions suggested by the current Whitebeard Committee in Turkish World.

KAYNAKÇA

- ALJAZEERA Turk, "Azerbaycan'da cinsiyet tercihli kürtajlar", www.aljazeera.com.tr/haber/azerbaycanda-cinsiyet-tercihli-kurtajlar, 19 Aralık 2013.
- ANTELAVA, Natalia, "Özbek kadınlar zorla kısırlandırılıyor", http://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/04/120411_uzbek_women.shtml, 12 Nisan 2012.
- ASLAN, Betül (2009), "Sovyet Rusya Hakimiyetinde Yaşayan Türklerin Ortak "Birleştirilmiş Türk Alfabeti"den "Rus Kiril" Alfabetine Geçirilmesi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16(40), ss. 357-374.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal (1980), *Atatürk*, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- BARDAKÇI, Mehmet Necmeddin (2011), "Hoca Ahmed Yesevi ve Muhiti", *İstem*, 9 (18), ss. 11-29.
- BAŞ, Eyüp (2011), "Ahmed Yesevi'nin Bektaşilik, Alevilik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52(2), ss. 21-53.
- BELGE, Murat (1982), "Türkçe Sorunu", *Yazko Edebiyat Dergisi*, Mayıs Sayısı.
- BİCE, Hayati (2014), *Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevi*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- CIA (2013), *World Factbook*, <https://www.cia.gov/library/publications/download/download-2013/>.
- DİNÇER, Adnan (2014), "Avusturya'daki Türk Diasporası ve Sorunları", *Türk Diasporası ve Türk Dünyası Vizyon 2023*, Almagül İsina (Ed.), İstanbul: Tasam Yayınları, ss. 433-438.
- ERDOĞAN, M. Murat (2015), "Avrupa'da Türkiye Kökenli Göçmenler ve 'Euro-Turks-barometre' Araştırmaları", *Göç Araştırmaları Dergisi*, 1(1), ss. 108-148.
- FREEDOM HOUSE (2015), *Freedom In The World 2015*, https://freedomhouse.org/sites/default/files/01152015_FIW_2015_final.pdf
- GÜZEL, Abdurrahman (1991), "Ahmed Yesevi'nin Fakr-nâme'si ile Hacı Bektaş Veli'nin Makalatı Arasındaki Benzerlikler", *Milletlerarası Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, ss. 33-43.
- Haberrus Gazetesi, "Binlerce ırkçı Rusya'da göçmenlere karşı yürüdü", <http://haberrus.com/headline/2013/11/04/binlerce-irkci-rusyada-gocmenlere-karsi-yurudu.html>, 04 Kasım 2013.
- HÜR MÜZLÜ, Habib (2014), "Irak Türklerinin Siyasi Geleceği", *Türk Diasporası ve Türk Dünyası Vizyon 2023*, Almagül İsina (Ed.), İstanbul: Tasam Yayınları, ss. 225-230.
- KAMALOV, İlyas (2011), *Rusya'nın Orta Asya Politikaları Raporu*, http://www.ayu.edu.tr/static/kitaplar/rusya_ortaasya_raporu.pdf, Ankara.
- KARA, Abdulvahap (2014), "Türk Dünyasındaki Siyasi ve Ekonomik İşbirliğinin Güçlendirilmesinde Kültürel İlişkilerin Önemi", *Türk Diasporası ve Türk Dünyası Vizyon 2023*, Almagül İsina (Ed.), İstanbul: Tasam Yayınları, ss. 113-117.
- KEMAL, Eraslan (1995), "Ahmed-i Yesevi", *Erdem Dergisi*, 7(21), ss. 887-917.
- KENJETAY, Dossay (1999), "Hoca Ahmed Yesevi: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, 1(2), ss. 99-121.
- KORKMAZ, Seyfullah (2001), "Ahmed Yesevi ve Hacı Bektaş Veli Aralarındaki Bağlar, Fikirleri, Tesirleri ve Türk İslâm Edebiyatına Katkıları", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 11, ss. 325-355.
- KUL, Ömer (2013), "Terör Üzerinden Global Savaş ve Söзде Uygur Terör Tehdidi (1990-2011)", *Türkiyat Mecmuası*, 23(2), ss.65-98.
- NOGAYEVA, Ainur (2012), "ABD, Rusya ve Çin'in Nüfuz Mücadelesinde Orta Asya: Araçlar ve Süreçler", *bilig*, S. 62, ss. 183-204.
- OKYAR, Onur (2014a), *İran ve Demokrasi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- OKYAR, Onur (2014b), "Teröre Destek ve Dindarlık İlişkisi: PKK Örneği", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 4(1), ss. 183-202.
- ÖZSAĞLAM, Muhittin Tolga (2012), "Nevval Sevindi ile röportaj: Rusya'da Yükselen Dazlaklar Ve İrkçılık", http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/arastirma/0112_rusyada_yukselen_dazlaklar.htm.
- ROBBINS, Gerald (1994), "The Post-Soviet Heartland: Reconsidering Mackinder", *Eurasian Studies*, 1(3), ss. 34-44.

- SAYIN, Yusuf ve Gamze KOÇAK (2017), "Müslüman Dünyanın Bir Sorun Alanı Olarak Doğu Türkistan Meselesi ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin İzlediği Politikalar", *Journal of Ottoman Civilization Studies*, 3(4), ss. 10-24.
- THE ECONOMIST, (2015), *Democracy Index 2015: Democracy in an age of anxiety*, http://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=DemocracyIndex2015.
- THE INSTITUTE FOR ECONOMICS AND PEACE, (2016), *Global Peace Index Report*, http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2016/06/GPI-2016-Report_2.pdf
- TOKER, Mustafa (2004), "İsmail Gaspıralı ve "Dilde Birlik" Fikri Üzerine", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 16, ss. 31-45.
- TÜRER, Osman (1996), "Hoca Ahmed-i Yesevi'nin Türk-İslâm Tarihindeki Yeri ve Tasavvufi Şahsiyeti", *Ahmed-i Yesevi* (Haz. Mehmed Şeker, Necdet Yılmaz), İstanbul: Seha Neşriyat, ss. 223-255.
- UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME, *Human Development Reports*, <http://hdr.undp.org/en/content/education-index>, 15 Kasım 2013.
- YALÇINTAŞ, Nevzat (2014), "Avrupa Birliğinde (AB) Türk Toplulukları", *Türk Diasporası ve Türk Dünyası Vizyon 2023*, Almagül İsina (Ed.), İstanbul: Tasam Yayınları, ss. 231-235.
- YAZGAN, Turan (2011), "Türkiye'nin Türk Dünyasındaki Eğitim-Öğretim Faaliyetleri" *Sosyoloji Konferansları*, 0 (31), ss. 13-35.
- YILDIRIM, Ahmet (2014), "Hoca Ahmed Yesevi: Düşünce Sistemi, Kaynakları ve Tesirleri", *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*, 26-28 Mayıs 2014, Eskişehir, Eskişehir: Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB) Yayını, ss. 437-450.
- YİĞİT, Ali (2012), "Rusya Federasyonu'nda Yaşayan Türk Topluluklarının Anadillerini Kullanma Oranlarındaki Bölgesel Farklılıklar", *Journal of New World Sciences Academy*, 7(2), ss. 1017-1036.

ÇAVUŞ UNVANININ KÖKENİ, ANLAMLARI VE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DÖNEMİNDE KULLANIMI*

THE ORIGIN AND MEANINGS OF THE TITLE OF SERGEANT (ÇAVUŞ) AND ITS USAGE DURING THE PERIOD OF THE SULTANATE OF RUM

Sefer SOLMAZ **

Öz

Türk devletlerinde hükümdar mekânı olarak kullanılan sarayın devlet hayatında önemli bir yeri vardır. Aynı zamanda devletin yönetim merkezi olarak kullanılan sarayda bir teşkilatlanma meydana getirilmiştir. Saray teşkilatında büyükten küçüğe bir takım görevliler yer almaktadır. Saraydaki bu görevlilerden birisi de çavuş olup önemli hizmetler ifa etmişlerdir. Aslında çavuş rütbesinin kökenleri İslam öncesi devirlere kadar uzanmaktadır. İlk defa Gök Türkler zamanında çavuş unvanına rastlanmaktadır. Uygurlar, Peçenekler, Kumanlar, Macarlar ve Hazarlarda da çavuş teriminin kullanıldığı görülmektedir. İslam'dan sonraki devirlerde ise Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklular, Harezmsahlr, Eyyübîler Türkiye Selçukluları, Anadolu Beylikleri, Memlükler ve Osmanlıların yanında günümüz Türk ordusunda da çavuş rütbesi kullanılmaktadır. Burada önce çavuş kavramının Türk devletlerindeki tarihsel gelişim süreci takip edilecektir. Daha sonra çavuş kelimesinin etimolojisi ve anlamlarından hareketle çavuşların görevleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bunun için özellikle sözlüklerde ve kaynaklarda geçen çavuş kelimesi ve kökenleri ele alınacaktır. Bundan sonra bu kelimenin çeşitli dönemlerde kullanılan Türk dillerindeki anlamları belirlenecektir. Bu anlamlardan hareketle de çavuşun görevleri izah edilecek, tarihî süreç göz önünde tutularak ve örnekler verilerek Türkiye Selçuklularında çavuş rütbesi ve görevleri aydınlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Çavuş, çabış, koşmak, koşturmak, Türkiye Selçukluları.

Abstract

Palace, which was used as the residence of the rulers in Turkic States, had an important place in the bureaucratic life of the states. In the palace, which was also the central office of the state, an organization occurred. There were several officials of all positions in the palace organization. One of these officials was a sergeant who fulfilled important services. Actually, the origin of the position of sergeant dates back to the pre-Islamic period. The title of sergeant was firstly seen during the period of the Gokturks. The term of sergeant was also used by the Uighurs, the Patzinaks, the Cumans, the Hungarians and the Khazars. The title of sergeant was used by the Karakhanids, the Ghaznevids, the Great Seljuk Empire, the Kharzem Shah State, the Ayyubids, the Sultanate of Rum, Anatolian

* Bu çalışma Uluslararası Malazgirt'ten Osmanlıya Selçuklu Sempozyumu'nda (Kastamonu, 22-23 Mayıs 2014) sözlü olarak sunulan ancak yayımlanmayan bildirinin genişletilmesi ile üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü KONYA, sefersolmaz60@hotmail.com

Beyliks, the Mamluks, the Ottomans, in addition to that it is still used in the Turkish army today. In this study, the historical development process of the term of sergeant in the Turkic States will be analyzed at first. After that, taking the etymology and meanings of the word sergeant into consideration, the duties of sergeants will be tried to be revealed. For this purpose, especially the word sergeant and its origins in the dictionaries and sources will be studied. Then, the meaning of that word in Turkic languages in various periods will be identified. The duties of sergeants will be revealed with reference to these meanings. The rank of sergeant and its duties in the Seljuks of Rum will be enlightened by considering the historical process and giving examples.

•

Keywords

Çavuş (Sergeant), çabış, run, rush, Seljuks of Rum.



Giriş

Tarihsel süreçte dünyanın köklü milletleri çeşitli devletler kurmuşlar ve kendilerine göre bir devlet geleneği oluşturmuşlardır. Bu devlet geleneği asırlar süren tecrübeler sonucunda şekillenerek sonraki dönemlere tevarüs etmiştir. Bunun en somut örneğine Türklerde rastlanmaktadır. Türklerdeki anlayışa göre devlet; millet, ülke, egemenlik ve teşkilatlanma olmak üzere dört ana unsurdan oluşmaktadır (Taneri 1997: 81; Koca 2002: 824; Şencan 2007: 113). Buna göre devlet geleneğinin en önemli öğelerinden birisini devlet teşkilatı oluşturmaktadır. Dolayısıyla Türk devlet teşkilatının izleri milattan önceki asırlara dayanmaktadır. Bu durum devlet teşkilatının çeşitli coğrafyalarda kurulan Türk hanedan/devletlerinde korunarak ve yaşatılarak kendilerinden sonrakilere tevarüs etmesiyle varlığını sürdürmüştür. Eski Türk devlet teşkilatı içinde sonraki devirlerde varlığını sürdürenlerden ikisi saray teşkilatı ve askeri teşkilattır. Dolayısıyla tarihsel süreçte ön plana çıkan saray ve askerî teşkilattaki görevlilerin isim ve unvanları korunarak günümüze ulaşmıştır ki bunlardan birisi de “çavuş” unvan ve görevidir. Aslında Türklerdeki askerî sistem ve teşkilatın temelleri çok eskiye dayanmaktadır. Bu cümleden olarak Türk askeri sisteminin temelleri ve askeri unvanlar Büyük Hun Devleti’ne kadar uzanmaktadır. Bundan dolayı muhtemelen çavuş unvanının kökeni de Hunlara dayanıyordu. Ancak onlardan kalan yazılı kaynaklar olmadığından şu andaki bilgilere göre çavuş teriminin Gök Türkler dönemine kadar uzanmaktadır. Tarihsel temelleri Gök Türkler kadar uzanan çavuş unvanı bir saray görevlisi veya bir askeri unvan (Gömeç 2002: 5) olarak İslam’dan sonraki süreçte de kullanılarak günümüze kadar gelmiş bulunmaktadır.

I. Çavuş Kelimesinin Tarihsel Seyri

Çavuş kelimesinin menşei İslam öncesi döneme kadar dayandırılmaktadır. Bu kelimenin kökenleri ile ilgili ilk görüş F. W. Müller (1913) tarafından öne sürülmüştür. F. W. Müller eski Uygur metinlerinde geçen “çabış” kelimesinin çavuş sözcüğünün eski şekli olduğu iddia etmiştir. Bu görüşü kabul eden P. Pelliot (1929) ise Çin kaynaklarında geçen 735 ve 737 yıllarında Tu-kiular (Gök Türkler) tarafından Çin’e elçi olarak gönderilen kişinin “Çö-pi-se” unvanını taşıdığını ve bunun çavuşun en eski biçimi olduğunu bildirmektedir ki bu görüşler Fuad Köprülü tarafından da benimsenmiştir (2001: 362). Çavuş kelimesi zamanla *çabış* > *çavış* > *çavuş* şekline dönüşmüştür.

Aslında çavuş kelimesinin kökenlerinin Türk tarihinin en eski yazılı metinlerinden olan Gök Türkler döneminden kalan yazıtlarda aranması gerektiğini düşünüyoruz. Nitekim bu kelime “çabış” şeklinde Gök Türk Yazıtlarında iki yerde geçmektedir (Donuk 1988: 92). Bunların birincisi Tonyukuk Yazıtı’nda: “*Bilgesi çabışı ben ek ertim*”¹ biçimindedir (Ergin 1991: 92; Aydın 2012: 107). İkincisi ise Küli Çor² Yazıtı’nda: “...*Küli çor ança bilgesi çavışı erti alpı bökesi erti*”

¹ Talat Tekin, Tonyukuk Yazıtı’ndaki bu ifadeyi şöyle yazmıştır: “b(i)lg(ä)s, : ç(a)b(t)şi : b(ä)n ök (ä)rt(i)m” (1994: 5) Hüseyin Namık Orkun ise bu ifadeyi: “b’liğ e’şi, ç’b e’şi b’n k’rt’im” biçiminde biraz daha farklı olarak kaydetmiştir (1987: 102). Bu ifadenin Türkçe çevirisi şöyledir: (O sıralar) bilge kişisi, başkomutanı bizzat bendim.” (Aydın 2012: 108).

² Saadettin Gömeç, bu yazıtın adını “Köl iç Çor” şeklinde ifade ederken (2000: 66), Hayrettin İhsan Erkoç bu yazıtın “İhe Hüçotü Yazıtı” şeklinde bahsetmektedir (2008: X, 11, dn. 14).

(Aydın 2012: 146)³ Bu kelimeye Uygurlar döneminde yazılan Taryat (Terhin) Yazıtı'nda; "kutluğ udurgan buyruki çabış⁴ sengün bodunu tokuz bayırku"⁵ şeklinde rastlanmaktadır (Gömeç 1996: 76)

Çince yazılmış olan metinlerde çabış terimine benzeyen bazı unvanlara rastlanmaktadır. Kuzey Altaylarda hâkimiyet kuran Gök Türk kağanının adı bazı Çince metinlerde "Chü-pi K'ehan" veya "Che-pi K'ehan" şeklinde yazılmıştır. Yine Türgiş kağanı Sulu hükümdar olmadan önce "Chü-pi-shih Ch'o" idi. 731 senesinde Gök Türklerden Çin'e gönderilen elçinin unvanı "Ke-chieh-ku-chih Chü-pi Hsieh-chin" şeklinde kaydedilmiştir. İlk defa P. Pelliot⁶ yukarıda geçen "Chü-pi-shih"nin çabış olabileceğini belirtmiştir. Daha sonra da A. Bombaci⁷ da "Chü-pi-shih"nin çabış olabileceğini kabul ederek Pelliot'un görüşü tekrarlamıştır. Erkin Ekrem de "Ch'e-pi K'e-han" ifadesinde geçen "Ch'e-pi"nin "çapış (çavuş)" olabileceğini belirtmektedir (2006: 19). E. Chavannes⁸ 743 yılında Mâverâünnehir'de bulunan Şûman Devleti'nden Çin'e gönderilen elçinin unvanının "Chü-pi-shih Ta-kan" olduğunu söylemektedir ki "bu unvan Çabış Tarkan olabilir". Gök Türklerden sonra Orta Asya'da kurulan Türk devletlerinden Uygurlar, Karluklar, Kırgızlarda da çabış unvanına rastlanmaktadır (Erkoç 2008: 177-178).

Görüldüğü gibi Gök Türklerde çabışlar (çavuş) genel olarak askerî konularla ilgilenmenin yanında elçilik de yapmışlardır (Mantran 1983: 16). Ayrıca çabış, kağan unvanı olarak da kullanılmıştır (Erkoç 2008: 179, 181, 188).

Çavuş kelimesine İslam'dan önceki devirlerde batıya göç ederek Karadeniz'in kuzey alanlarından Balkanlara kadar uzanan Türk kavimlerinden Peçenekler, Kumanlar, Macarlar ve Hazarlarda da tesadüf edilmektedir (Erkoç 2008: 178). J. Nemeth (1932), çavuş kelimesinin Peçenek ve Kuman dillerinde "çäüŝ" şekline dönüştüğünü ifade ederken, Macarca'da da bu kelime "çös" biçimini almıştır⁹. Bu kelimenin Hazarlar tarafından da "çavuşyar" olarak kullanıldığı belirtilmektedir (Köprülü, F. 2001: 362-363; Köprülü O. 1993: 236). R. Şeşen (İbn Fazlan 1995: 81, dn. 137) ve P. Golden¹⁰ Hazarlarda geçen "çävŝigir" unvanının çavuş olabileceğini ifade etmişlerdir.

Türklerin Müslüman olmasından sonra da çavuş kelimesinin kullanılmaya devam ettiği görülmektedir. Karahanlılar devrinde kullanılan (Genç 2002: 209) bu kelimeyi Kaşgarlı Mahmud, "çawuş" şeklinde kaydetmiş ve aşağıda belirtileceği gibi buna da bir anlam vermiştir. Gazneliler devri kaynaklarında ise çavuş kelimesi "çävŝ" ve "çävŝi" (Köprülü F. 2001: 363) biçiminin yanında büyük ölçüde "serheng" (Beyhakî 1350: 78, 159, 471), "dûr-bâş" (Mantran 1983: 16; Köprülü F. 2001: 363) veya "siyâh-pûş" (Beyhakî 1350: 384) şeklindeki Farsça karşılıkları kullanılmıştır (Palabıyık 2002: 215-218). Selçuklular devrinde ise çavuş kelimesinin kullanımının

³ Talat Tekin, bu ifadeyi "Küli Çor ançak bilgasi, çabışı ärti" şeklinde kaydetmiştir (2003: 226). Bu ifadenin Türkçe çevirisi şöyledir: "Küli Çor Öylece Bilgesi (ve) başkomutamı idi. (Aydın 2012: 146)

⁴ Çabış kelimesini T. Tekin (2013: 132) ç(a)b(i)ş şeklinde yazmıştır.

⁵ Ayrıca bk. (Tekin 2013: 132; Tekin 1982: 807). Bu ifadenin Türkçe çevirisi şöyledir: "Kutluğ'u Udurgan, Buruk'u Çabış Sengün boyları Dokuz-Bayırku" (Tekin 1982: 811)

⁶ Paul Pelliot, "Neuf notes sur des questions d'Asie centrale", *T'oung Pao*, Second Series, Vol.26, No.4-5, 1929, pp.237'den aktaran; (Erkoç 2008: 177).

⁷ Alessio Bombaci, "On the Ancient Turkish Title «Šaδ»", *Gururâjamañjarikâ – Studi In Onore Di Giuseppe Tucci*, Istituto Universitario Orientale, Napoli, 1974, pp.178'den aktaran; (Erkoç 2008: 177).

⁸ Chavannes, Edouard, *Documents Sur Les Tou-Kiue (Turcs) Occidentaux*, Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien Maisonneuve, Paris 1903, s. 69'dan aktaran; (Erkoç 2008: 178).

⁹ Hayrettin İhsan Erkoç, Peçenek ve Kıpçaklarda "Çeüş" kelimesi ile Macarlardaki "Csösz" veya "Csös" kelimelerinin Çabış (Çavuş) olabileceğini söylemektedir (2008: 178, dn. 384).

¹⁰ Peter Golden, "Irano-Turcica: The Khazar Sacral Kingship Revisited", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol.60, No.2, June 2007, pp.167'den aktaran (Erkoç 2008: 178, dn. 385).

oldukça arttığı görülmektedir¹¹. Çavuş kelimesi İlk defa 1093 yılında yer ismi, 1193 yılında ise has isim olarak kullanılmaya başlamıştır (Köprülü F. 2001: 362).

Samanîler ve İlhanlılar (Uzunçarşılı 1984: 85, 183, 264)¹², Abbasîler (Özünlü 2010: 83) gibi Türk olmayan devletlerde de rastlanan çavuş kelimesinin Harezmsâhlar (Uzunçarşılı 1984: 85), Eyyûbîler (Kuşçu, 2009, 223), Anadolu Beylikleri (Köprülü O. 2001: 237) Memlükler¹³ ve Osmanlılar (Köprülü F. 2001: 367) gibi Selçukluların çağdaşı olan veya olmayan diğer Türk devletlerinde¹⁴ de kullanıldığı müşahede edilmektedir.

Irak, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika ve Yemen gibi çeşitli dönemlerde Türk hâkimiyetinde kalan Arap ülkelerinde bu kelime “câvûş” veya “şâviş” şeklinde kullanılmıştır (Köprülü F. 2001: 363; Köprülü O. 1993: 236).

Çavuş kelimesi, Osmanlılardan çok önce çeşitli Türk kavimleriyle ilişkileri sayesinde Bizans’a da girmiştir (Köprülü F. 2001: 363). Bazı Bizantinistler bunun Bizans’tan Osmanlılara geçtiğini ileri sürmüşlerse de, bu iddia F. Köprülü tarafından çürütülmüştür (1986: 81-86).

Yüzyıllar boyu Osmanlı yönetimi altında yaşayan çeşitli Balkan ve güneydoğu Avrupa milletlerinde, özellikle Rumen, Bulgar, Sırp, Leh, Rus (Nuriyeva 2011: 146) ve Ukrayna dillerinde çavuş kelimesine rastlanmaktadır (Köprülü F. 2001: 363; Köprülü O. 1993: 236).

II. Etimolojisi ve Anlamları

Çavuş kelimesinin etimolojisiyle bazı görüşler öne sürülmüştür. Bunlardan birincisi XIX. yüzyılın ikinci yarısı gibi oldukça erken tarihlerde Macar asıllı Türkolog A. Vámbéry (1832-1913) tarafından öne sürülmüştür. A. Vámbéry 1867 ve 1878 yılında yaptığı çalışmalarla çavuş kelimesinin kökeninin pek çok Türk lehçesinde yer alan ve “bağırma, çağırma, ses, şan ve şöret” gibi pek anlamlara gelen “çav” köküne dayandırmaktadır. Fuad Köprülü, “Türk filolojisi hakkındaki bilgilerin bugüne nisbetle, çok geri bulunduğu bir devirde, Vámbéry’nin böyle isabetli bir mutalâada bulunması, kuvvetli bir sezîş kabiliyetine malik olduğunu gösteriyor” şeklindeki sitayişkâr ifadelerden sonra “başkumandan olan kağanın emirlerini kıtalara yüksek sesle bildirdikleri için yahut şan ve şeref sahibi insanlardan seçildikleri için bu ismi almış olsalar gerektir” biçimindeki yorumuyla bu görüşü kabul etmektedir (Köprülü F. 2001: 363-364). Fuad Köprülü’nün oğlu Orhan Köprülü de babasının bu görüşüne katılmaktadır (1993: 236).

İkincisi, A. Vámbéry’nin yukarıda belirtilen görüşünden haberdar olmayan E. Blochet tarafından ortaya atılmıştır. E. Blochet, bu kelimenin Moğolca “tchugutchi” kelimesinden türediğini veya “traghadsa” kelimesinden geldiğini iddia etmiştir (Köprülü F. 2001: 364).

Üçüncüsü ise Hatice Şirin User tarafından ileri sürülmüştür. H. Ş. User, çavuş kelimesini aslı olan “Çabış unvanı bize göre, Türkçe çap- ‘vurmak’ fiilinin isim gövdesidir. Bu tezi, yargan ve kapgan unvanlarının yar- ve kap- fiillerinden türemiş olması desteklemektedir. ‘vurmak’, ‘yarmak’, ‘kapmak, kapıp almak’ anlamlı fiillerden türeyen isimlerin, savaşçıl niteliklerin çok önemli olduğu eski toplumlarda unvan veya özel ad haline gelmesi tabiidir” diyerek kendi görüşünü ortaya koymaktadır. H. Ş. User devamında -ş ekinin “hareketi adlandırmak veya fiilin sonunda ortaya çıkan

¹¹ (Köprülü F. 2001: 363). Bk.(İbn Bibi C I 1996: 108, 118, 126, 156, 174, 342, 416; C II: 66, 105, 124, 237)

¹² Fuad Köprülü, İlhanlılarda çavuş kelimesi kullanılmışsa da zamanla önemini yitirdiğini ve yerine “yasavul” kelimesinin geçtiğini belirttikten sonra bu durumun Celâyirîler, Timurlular ile onların varisi olan Akkoyunlular için de geçerli olduğunu ifade etmektedir (2001: 366).

¹³ (Uzunçarşılı 1984: 85, 183, 302, 307, dn. 2; Köprülü F. 2001: 365; Köprülü O. 1993: 236).

¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Fuad Köprülü’nün (2001: 366) Akkoyunlularda çavuş yerine “yasavul” kelimesinin kullanıldığı şeklindeki görüşünün aksine, Karakoyunluları da ekleyerek Akkoyunlularda çavuş unvanına rastlandığını ifade etmektedir (1984: 272, 275).

işi ifade etmek üzere isimler” yaptığını ve “Türkçenin ilk metinlerinden günümüze kadar, üretkenliği bir hayli yüksek olan bir ek” olduğunu, Divanü Lügati't-Türk'te geçen bazı fiillerin bu -ş eki ile isim haline getirildiğini ifade ettikten sonra “çabış unvanının savaşçıl birkaç hareketin adı olan çap-filinin-ş ile türetilmiş gövdesi olduğu rahatlıkla söylenebilir” demek suretiyle kendi düşüncesini dile getirmektedir (User 2006: 226-227).

Burada bu görüşlerin kısaca değerlendirmesini yaptıktan sonra kendi görüşümüzü açıklamaya çalışacağız. A. Vámbéry'e ait olan birinci görüşün XIX. yüzyılın ikinci yarısında öne sürüldüğü düşünülürse, aslında Türkoloji ile ilgili henüz çalışmaların başlamadığı bir dönemde böyle bir fikrin ortaya konulması dikkat çekicidir. F. Köprülü de buna işaret ederek çavuş kelimesinin kökeninin “bağırma, çağırma, ses, şan ve şöret” gibi anlamlara gelen Türkçe “çav” köküne dayandığı şeklindeki bu görüşü kabul etmiştir. Ancak bu görüşü H. Ş. User kabul etmemekte, Fuad Köprülü'nün yukarıda belirtilen “başkumandan olan hükümdarın emirlerini kat'alara yüksek sesle bildirdikleri için, yahut şan ve şeref sahibi insanlardan seçildikleri için, bu ismi almış olsalar gerektir” (2001: 364) biçimindeki yorumunun filolojik açıdan kabul edilemez (2006: 225) olduğunu ifade etmektedir. Bundan sonra H. Ş. User, “çavışın çav 'ün, ses' bağlantısı ise, morfolojik açıdan izah edilemeyeceği için kabul edilemez” olduğunu söylemek suretiyle(2006: 226) A. Vámbéry tarafından öne sürülen ve F. Köprülü tarafından da kabul edilen bu görüşün bu şekilde eleştirisini yapmaktadır.

Çavuş kelimesinin kökeninin Moğolca olduğu şeklinde E. Blochet tarafından öne sürülen ikinci görüş F. Köprülü tarafından “hayali ve manasız” olarak görülmüş ve “hiçbir kıymeti olmadığı meydandadır” denilerek reddedilmiştir (Köprülü F. 2001: 364).

Bundan başka aslında çavuş kelimesinin kökeninin Grekçe veya Farsça'ya dayandığı şeklinde başka iddialar ileri sürülmüş ancak bunlar da kabul görmemiştir (User 2006: 226). Çünkü çavuş kelimesi Gök Türkler döneminden itibaren Türk tarihinin çeşitli kaynaklarında yer alarak günümüze kadar gelmiştir. Bütün Türk lehçelerinde bu kelimeye veya versiyonlarına rastlanmaktadır. Ayrıca Gök Türklerden itibaren çavuş hemen hemen bütün Türk devletlerinde çeşitli vazifeleri üstlenen bir devlet görevlisinin unvanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün bunlar göz önüne alınca çavuş kelimesinin kökeninin Türkçe dışında başka bir dile dayandığı şeklinde öne sürülen görüşleri kabul etmek mümkün görünmemektedir.

H. Ş. User tarafından gündeme getirilen üçüncü görüş, çavuş kelimesi aslı 'vurmak' anlamına gelen Türkçe “çap-” fiilinden türetilmiştir. Bu fiile -ş eki getirilerek “çabış” elde edilmiştir. Çavuş kelimesi “çabış”a dayanmaktadır. User tarafından dile getirilen çavuş kelimesinin Türkçe çap- fiiline dayandığı ve bu fiilden “-ş” eki kullanılarak “çabış” ad veya unvanının elde edildiği şeklindeki görüşüne katılıyoruz. Ancak hemen hemen bütün Türk lehçelerinde rastlanan çap- filinin pek çok anlamı vardır. H. Ş. User bunları “kesmek; biçmek; parçalamak; kesici bir aletle yaralamak veya öldürmek; koşmak; hızla ilerlemek; vurmak, dövmek” şeklinde sıralamıştır (User 2006: 226). Ona göre bu fiilin bu kadar anlamını vermesine rağmen kendisi sadece “vurmak” şeklindeki karşılığı tercih etmiştir.

Biz çavuşun eski şekli olan “çabış” kelimesinin Türkçe “çap-” fiiline dayandığını düşünüyoruz. Nitekim XIII. yüzyıl öncesi Türkçesinin etimolojik sözlüğünü hazırlayan G. Clausen, “çabış” kelimesinin Türkçe “çap-” fiilinden geldiğini söylemiş ve bu fiile; “seğirtmek”, “koşmak”, “çok hızlı gitmek”, “koşturmak” gibi anlamlar vermiştir (1972: 394). Türkiye Türkçesi'nin tarihi ve etimolojik sözlüğünü yazan A. Tietze, çavuş kelimesinin etimolojisiyle ilgili olarak bizleri G. Doerfer'e yönlendirmektedir (2002: 485). Söz konusu çalışmasında G. Doerfer “çap-” fiilini “hızla gitmek” şeklinde anlamlandırmıştır (1967: 15). Aslında “çap-” fiilinin Türk lehçelerinde birçok anlamı vardır. Ama çavuşun görevlerini de göz önüne

aldığımızda “çap-” fiilinin en uygun anlamın “koşmak” olduğunu düşünüyoruz. Çavuşun kökeni olan “çabış” isim olarak kullanıldığı gibi, ayrıca fiil olarak da kullanılmaktadır. Çeşitli Türk lehçelerinde “koşmak” anlamındaki “çap-” fiili aynı zamanda “koşuşturmak” anlamına gelen “çabış-” şeklinde yeni bir fiile de dönüşmüştür. Ayrıca “çabış-” fiili zaman zaman “koşuşturma” anlamında “çabış” şeklinde isim olarak da kullanılmıştır. Yukarıda ifade edildiği gibi tarihsel süreçte bütün Türk devletlerinde çavuşların üstlendikleri görevler göz önüne alındığında çavuş kelimesinin kökeninin “koşmak-” manasına gelen “çap-” fiiline dayandığı söylenebilir. Bu fiilden türetilen “çabış-” fiilinin “koşuşturmak” anlamına karşılık örneklerin bulunması ordu içinde sürekli bir koşuşturma içinde olan çavuşun “çabış (<çap-ış)” kelimesiyle ilgisini güçlendirmektedir.

İslamî dönem Türk Tarihinin en önemli kaynaklarından birisi olan Divanü Lûgati't-Türk (DLT)'te çavuş kelimesi ve anlamına rastlanmaktadır. Burada “ چاۋۇش çavuş: Savaşta safları düzelten, savaş olmadığı zaman da askeri zulüm etmeğe bırakmayan kimse, çavuş” (Kaşgarlı Mahmud C I 1998: 368)¹⁵ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımda bazı hususlar dikkati çekmektedir. Bunlar çavuşun savaş sırasında ve savaş dışında olmak üzere iki farklı görevi vardır. Birincisi savaş esnasında safları düzelterek askerin düzgün saflarla savaşa girmesini sağlamaktır. Bunu gerçekleştirmek için çavuş, oradan oraya koşuşturarak kendisine verilen bu görevi yerine getirmek durumundadır. İkincisi ise savaş olmadığı zamanlarda da askerin hem kendi içinde hem de başkalarına karşı zulmetmesini engellemek, onları dövüş ve kavga etmelerine fırsat vermemektir. Çavuş elbette bunu gerçekleştirmek için yani herhangi bir askerin başkalarına karşı bir saldırı ve tecavüzü karşısında bunu engellemek için koşuşturmak durumundadır. DLT'de çavuş kelimesi ile ilgili açıklama yapılmış ve bu açıklamanın en sonunda çavuş ifadesi konulmuştur. Çavuş terimi, sadece çavuş kelimesi ile açıklanamayacağına göre kanaatimize göre açıklamanın sonundaki çavuş ifadesi bir makama ve göreve işaret etmiş olmalıdır. Bu da çavuşluk makamını ifa eden çavuş adlı görevlidir. Bütün bunları göz önüne alınca “çavuş” kelimesinin kökeninin “koşmak” anlamına gelen “çap-” fiiline dayanan “koşuşturma” anlamındaki “çabış” ismi olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tarihî ve çağdaş Türk lehçeleri üzerine hazırlanan sözlüklerin birçoğunda “çap-”, “çapış-” fiili ve türevlerinin “koşmak, koşuşturmak” şeklinde anlamları mevcuttur.

Orta Türkçe dönemi Kıpçak Türkçesinde “çap-” = “koşmak, atılmak, hızlı hareket etmek”, “çapdur-” = “koşturmak” (Toparlı-Vural vd. 2007: 46),

Çağatay Türkçesinde “çap-” = “seğirtmek”, “çaptur-” = “koşturmak” (Ünlü 2013: 227-228),

W. Radloff'un *Versuch Eines Wörterbuches der Türk-Dialecte* adlı eserinde “çap-” fiiline “koşmak, koşturmak, hızlı gitmek, herhangi bir iş peşinde koşmak” gibi anlamlar verilmiştir (Radloff 1960: 1916; Toker 2003: 256).

Azerbaycan Türkçesinde fiil olarak “çapmağ” = koşturmak, hızlı sürmek, “çapı(r)tmağ” = “hızlı sürmek, koşturmak” isim olarak “çapış” = “dört nala sürme, koşturma işi” gibi manalara gelir (Altaylı 1994: 192).

Türkmence'de “çap-” = “koşmak” (Tekin-Ölmez vd. 1995: 110),

Kırım Tatar Türkçesinde “çap-” = koşturmak (Savran 2009: 223),

¹⁵ Bu eserin yeni çevirisinde (Kaşgarlı Mahmud 2014: 617) çavuş unvanı “çavuş” şeklinde yazılmış ve “savaşta safları tanzim eden ve askeri zulüm yapmaktan uzak tutan kimse” şeklinde açıklanmıştır.

Karaçay-Malkar Türkçesinde fiil olarak “çab-” = “koşmak, saldırmak”, “çabdır-” = koşturmak, “çabış-” = “koşuşmak” (Tavkul 2000: 164-165) veya “bir iddia için koşmak, yarışmak” (Pröhle 1991: 26) isim olarak “çabuv” = “koşu” (Tavkul 2000: 165).

Uygur Türkçesinde “çap-” = “koşmak”, “çaptur-” = “koşturmak”, “çapiğan” = “koşan, koşucu” gibi anlamlara gelmektedir (Necip 2008: 71)

Kırgız Türkçesi’nde de “çap-” = “hızlı koşmak”, bu fiilden türetilen “çabış-” “koşmak suretiyle yarışmak, alabildiğine koşmak”, “çabış” ise isim olarak “koşu, yarış” gibi manalar ifade etmektedir (Yudahin 2011: 251, 241).

Derleme Sözlüğü’nde ise “çap-” = “koşmak, ivmek” şeklinde anlamlandırılmıştır (*Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* 2009: 1077).

Görüldüğü gibi çavuş kelimesinin kökeni olan “çap-” fiili hemen hemen bütün Türk dil ve lehçelerinde “koşmak, koşuşturmak” anlamlarına gelmektedir.

Çabış rütbesinin Gök Türkler döneminde anlamlarını Muharrem Ergin “çavuş, yardımcı” (1991: 111), Talat Tekin, “başkumandan” (1994: 57), Hayrettin İhsan Erkoç, “çavuş, komutan” (2008: 199), G. Clausen ise “bir kağanın baş askeri memuru, ordu komutanı, bilge unvanının askerî karşılığı” (1972: 399) şeklinde vermişlerdir. G. Clausen ayrıca çavuşa “birinin yanında bulunan, kapı görevlisi veya haber getiren postacı, hükümdardan önce meydana gelen ve halkı saygı ve hürmete davet eden kişi, bir birliğe komuta eden” anlamları vermiştir (1972: 399).

G. Doerfer, çavuşu “jandarma, saray bekçisi, kervan komutanı, savaş alanını veya savaşı düzenleyen ve birlikleri saldırı önünde geri tutan kişi, XI. yüzyılın sonunda Selçuklu sultanlarının diplomatik temsilcisi, XIII. yüzyıldan beri bir personel ismi” şeklinde tanımlamıştır (1967: 35-37).

W. Radloff ise, çavuşa “bekçi, gözcü, izci” biçiminde manalar vermiştir (1960: 1935).

Görüldüğü üzere başlangıçtan itibaren çavuş; askeri bir rütbe yani komutan olarak görülmüştür. Ayrıca sarayın kapı görevlisi, dışarı çıkan hükümdarın maiyetinde bulunup ona yol açan, savaşlarda birliğe komuta eden görevli, hatta postacı ve elçi olarak gösterilmiştir.

III. Türkiye Selçuklularında Kullanımı

Tarihsel süreçte çavuş terimi çeşitli anlam ve görevlerde kullanılmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi, Gök Türkler, Uygurlar, Peçenekler, Kumanlar, Macarlar, Hazarlar, Karahanlılar, Gazneliler, Harezmşahlar, Eyyübîler, Anadolu Beylikleri, Memlükler gibi pek çok Türk devlet ve kavimlerinde çavuşların, hükümdarın şahsına bağlı emir subayı olarak askerî anlamda, bazen de elçi olarak kullanıldığı görülmektedir. Yani Osmanlılara kadar bütün Türk devletlerinde çavuşlar hemen hemen aynı görevleri ifa etmişlerdir (Köprülü O. 1993: 236).

Çavuş terimi ve teşkilatı Büyük Selçuklularda da vardı. Hatta Selçuklularda “hükümdarın hassa kuvvetini” oluşturan ve genellikle kölelerden meydana gelen zümreler arasında özel bir sınıf (Pehlivanlı 2004: 60) olan çavuşlar doğrudan doğruya “hükümdarın emri altında bulunan askerî bir teşkilattı” (Köprülü F. 2001: 365; Köprülü O. 1993: 236; Özünlü 2010: 83). Hükümdar sarayından dışarı çıkıp herhangi bir yere gitmek istediğinde çavuşlar, “savulun” diye Türkçe, “tarrikû” diye Arapça, “dûr” veya “dûrbaş” diye de Farsça yüksek sesle bağırarak hükümdara yol açıp onun rahatça ilerlemesini sağlıyorlardı. Elbette ki bu görevleri esnasında koşturmak zorunda idiler. Çavuşların bellerinde gümüş kemerler, ellerinde altın ve gümüş yaldızlı asalarla

törenlere katılmaları zorunluydu. Elbiseleri önceleri siyah¹⁶ iken daha sonra kırmızıya dönüşmüştür. Saray görevlilerinin en seçkin bölümünü oluşturan “çavuşlar çetr, bayrak gibi hükümdarlık alametlerinden birisi olarak kabul edilebilir” (Köprülü O. 1993: 236). Büyük Selçuklularda çavuşlar arasından yükselmiş bazı Türk emirleri daha sonra da bu unvanı taşımışlardır. Irak Selçuklu hükümdarı Mesud döneminin önde gelenlerinden olan ve Sultan Sancar ile yapılan savaşta hayatını kaybeden Yusuf Çavuş buna örnek olarak gösterilebilir (Köprülü F. 2001: 364-365; Köprülü O. 1993: 236-237).

Çavuş tabiri ve teşkilatı Türkiye Selçuklularında da olup aynen Büyük Selçuklularda olduğu gibiydi. Bunlar küçük rütbeli subaylardı (Koca, 2005: 126) ve bir takım görevleri vardı:

Çavuşlar her an hükümdarın emrine amade olarak beklerlerdi. İbn Bibi, Sinop’u fethedip geri dönen I. İzzeddin Keykâvus devlet büyüklerinin de katıldığı bir eğlence meclisi düzenlediğinde dışarıda “dev yapılı, sert ve acımasız” çavuşların sultanın emirlerini beklediklerini ifade etmektedir (C I 1996: 180-181). Sultan I. İzzeddin Keykâvus; Erzincan Meliki Fahreddin Behramşah’ın kızı ile nikâhlanmadan hemen önce halka açık bir toplantı tertip etti. Bu esnada sultan’ın emrine amade bekleyen çavuşları İbn Bibi “Kazvinli, Deylemlî, Rum ve Frenk çavuşlar ellerinde bayrakları ve hançerleriyle samanyolu yıldızları gibi ayakta durdular” şeklinde tavsif etmektedir (C I 1996: 194). İbn Bibi burada çavuşların “Kazvinli, Deylemlî, Rum ve Frenk” olduğunu söylemiş olmakla onların aidiyetlerini de bildirmektedir.

Çavuşlar hükümdar gezintiye çıktığı zaman ona eşlik eder ve yolunu açarlardı. I. İzzeddin Keykâvus, Sinop’ta metbuu olan Trabzon Rum İmparatoru Kyr Aleksios’a kendisine refakat etme emrini verdi. “Sultan atına binince, borular çaldı, çavuşlar ‘savulun’ diyerek yol açtılar” (Koca 1997: 26; İbn Bibi C I 1996: 174). İbn Bibi, tahta oturmak için Konya’ya gelirken Alâeddin Keykubad’ın arkasında koşar vaziyette Kazvinli, Deylemlî, Frenk, Rum ve Rus 500 çavuşun olduğu ifade etmektedir (C I 1996: 234)¹⁷. Yine İbn Bibi, Türkiye Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus gezintiye çıktığı zaman ona “iri yapılı ve dev cüsseli 500 çavuşun” eşlik ettiğini söylemekte ve bunların ellerinde kılıçları, mızrakları, gürzleri ve Hint işi baltaları ile sultanın yanına kimseyi yaklaştırmadıklarını belirtmektedir (C II 1996: 106). Ordusuyla sefere çıkan Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Ruzbe Ovası’nda kurulan ordugâha gelirken çavuşlar “uzaklaş, uzaklaş” şeklinde bağırarak sultana yol açmışlardır (İbn Bibi C I 1996: 126).

Çavuşlar hükümdarın veya büyük emirlerin talimatlarını yüksek sesle halka duyurmak ve resmi törenlerde gerektiğinde alkışlamak ile görevli idiler (Köprülü F. 2001: 366; Köprülü O. 1993: 236). Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev Konya’ya gelip tahta oturunca çavuşlar yüksek sesle onun hükümdarlığını halka duyurmuşlardı (İbn Bibi C I 1996: 108). Yine Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev Diyarbekir’e yaklaşınca çavuşlar Sultanın geldiğini yüksek sesle halka duyurmuşlar, halkın da sultanı karşılamaya çıkmıştır (İbn Bibi C I 1996: 64). Sultan I. Alâeddin Keykubad döneminde Suğdak’ın fethedilmesinden sonra Melikü’l-Ümera Hüsameddin Hüsameddin Çoban, askerlerin şehir halkına zarar vermemesini, herkesin ihtiyaçlarını değerini ödemek suretiyle almasını içeren talimatlarının çavuşlar tarafından yüksek sesle halka duyurulmasını istemiştir (İbn Bibi C I 1996: 342). Türkiye Selçuklu tahtı için mücadeleye giren IV. Rükneddin Kılıç Arslan kardeşi II. İzzeddin Keykâvus’un yanına getirilince Keykâvus kardeşini

¹⁶ F. Köprülü, çavuşların siyah renkli elbiseler giymelerini “eski Sâsânî-Abbâsî an’anesinin bir devamından başka bir şey değildir” biçiminde değerlendirmiştir (2001: 365).

¹⁷ İbn Bibi burada bu çavuşları “her biri şeytan yüzlü ejderha huylu, Münker görünüşlü, Nekir’in yaptıklarını yapan, kaza’dan daha hızlı, ecelden daha merhametsiz, kıyamet gününden daha karanlık, semavi felaketlerden daha katı ve ani ölümlerden daha yüzüstü olan Kazvin’li, Deylem’li, Frenk, Rum ve Rus beş yüz çavuş (serheng) demir topuz (debbuz), gürz (durbaş) ve nacaklarıyla (teberzin) devlet sahibinin rikabının yanında koşuyorlardı” şeklinde tasvir etmektedir. Bu konu ile ilgili ayrıca bk. (Çetin 1992: 67; Uyumaz 2003: 21; Köprülü F. 2011: 201-233; Koca 2009: 14).

kucaklayarak ağlamış, aralarındaki mücadelenin sebebinin emirlerin hırsları olduğunu söyledikten sonra her ikisi de barışmışlardır. II. İzzeddin Keykâvus çavuşlara ve askerlere yakaladıkları askerlerin at, silah, eşyaları alındıktan sonra canlarına dokunulmayarak serbest bırakılmaları gerektiğinin yüksek sesle ilan etmeleri emrini vermiştir (İbn Bibi C II 1996: 124).

Çavuşların bir görevi de halkın şikâyet veya taleplerini sultana ulaştırmaktı. Nitekim Aksarayî, Sultan III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanat dergâhının önünde bulunduğu sırada çavuşların yüksek sesle halkın şikâyetinin veya bir maruzatının olup olmadığını sorduklarını, varsa sultana arz ettiklerini bildirmektedir (2000: 67).

Seferde ve savaşta sultanın emirlerini komutanlara ve askerlere ulaştırmak çavuşların görevleri arasındaydı. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Antalya kuşatması esnasında çavuşlar onun bütün talimatlarını askerlere ulaştırmışlardı (İbn Bibi C I 1996: 118). Türkiye Selçuklu tahtına oturan I. İzzeddin Keykâvus ile Melik Alâeddin Keykubad'ın Ankara'da karşı karşıya gelince önce iki taraf arasında teke tek mücadele (mübâreze) yapıldı. Bu mücadele esnasında Melik Alâeddin Keykubad çavuşlarını göndererek kendi adamını geri çağırmıştır (İbn Bibi C I 1996: 156; Koca 1997: 26). I. İzzeddin Keykâvus'un Keban Kalesi kuşatması seferi esnasında Ermeni ordusunun yeri ve durumunun Sultan'a bildirilmesi üzerine o da ordusunun savaş düzeni alması talimatını verdi. Sultanın bu emri çavuşlar "atlan, atlan" diyerek orduya bildirdiler (Koca 1997: 44). Sultan III. Gıyaseddin Keyhüsrev kendisine karşı isyan eden ve Cimri lakabıyla bilinen Alâeddin Siyavuş'un görüldüğü haberini alınca hemen çavuşlara at binmeleri gerektiğini yüksek sesle askerlere duyurma emrini vermiştir (İbn Bibi C II 1996: 237).

Ordunun düzenini sağlamakla sorumlu olan çavuşlar ordu sefere çıkarken bir taraftan yeni gelen birlikleri düzene sokmakta, diğer taraftan da orduya sızmaya çalışan kötü niyetli kişileri ordugâhın çevresinden uzaklaştırmaya çalışmaktaydılar. Çavuşlar aynı zamanda savaş esnasında kaçan askerleri geri çağırırlardı. II. Rükneddin Süleyman-şah'ın 1202 yılında Gürcülerle yaptığı savaşta askerler kaçmaya başlayınca çavuşlar "geri dönün" diye bağıarak onları engellemeye çalışmışlardı (İbn Bibi C I 1996: 94; Kaya 2006: 174).

Sefer sırasında da saltanat sancağını taşımak ve korumak, devlet büyüklerine iyi dilekler içeren dualarda bulunmak gibi çavuşların bazı görevleri vardı. İbn Bibi, Abbasi halifesinin talebi üzerine Sultan Alâeddin Keykubad'ın halifeye gönderdiği ordu ile birlikte sarayda sultanın hizmetinde bulunan Deylemlî ve Kazvinli çavuşların saltanat sancağını taşımak ve korumak ile görevlendirildiğini, çavuşların askerler ile yola çıktığını ve ordunun Erbil'e ulaştığını belirttikten sonra Bağdad ve Erbil'den gelen heyetlerin huzurunda çavuşların yüksek sesle Abbasi halifesi ve Selçuklu sultanına dua etmeye başladıklarını ifade etmektedir¹⁸. Yine İbn Bibi, Sultan Alâeddin Keykubad'ın Erzurum'u fethettikten sonra sultanın tabiiyetine giren bazı ileri gelenlere çavuşlar yüksek sesle "Allah'ın dileğince, güven içinde Mısır'a yerleşin" (Kur'an-ı Kerim, 12/99) ayetini okumak suretiyle dua etmiş oldular (İbn Bibi C I 1996: 416). Bu bilgilerden çavuşların bir görevlerinin de törenlerde idarecilere ve ileri gelenlere dua etmek olduğu anlaşılmaktadır.

Divan yazışmalarının bir yerden bir yere götürülmesinde yararlanan (Turan R. 2012: 445) çavuşlar, ayrıca haberleşme yani diplomasi faaliyetlerinde de görev alıyorlardı. Türkiye Selçuklu sultanları bazı çavuşları Bizans'a elçi olarak göndermişlerdir (Köprülü F. 2001: 366; Köprülü O. 1993: 237). Mete Han tarafından icat edilen vızıldayan oklar aynı zamanda savaşlarda mesaj ve haberleşme aracı¹⁹ olarak da kullanılmıştır. Nitekim Türklerde sonraki dönemlerde daha ziyade komutanların işaret vermek ve yön göstermek amacıyla kullandıkları

¹⁸ (İbn Bibi C I 1996: 277-282. Ayrıca bk. Uyumaz 2003: 81-83)

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. (Turan O. 1945: 305-318; Göksu 2010: 986-1011).

oklara “çavuş oku” adı verilmiştir (Ögel 2003: 8; Göksu 2013: 79, 207). Haberleşmek amacıyla kullanılan bu oklara çavuş oku denilmesi muhtemelen çavuşların orduda sultanın talimatlarını komutanlara ve askerlere ulaştırma yani haberleşme faaliyetlerinde görev almalarıyla ilgili olmalıdır.

Çavuşlar, “Sipehsalâr” denilen Ordu Komutanlığı’na kadar yükseltilebiliyorlardı (Aksarayî 2000: 122). Hükümdarın yanında vezir ve yüksek rütbeli komutanların da çavuşları bulunuyordu (Kesik 2011: 50).

Sonuç

Çavuş kavramının tarihsel süreci, dayandığı fiil veya isimleri, anlamları ve çavuşun görevleri dikkate alındığında, çavuş kelimesinin aslının çabış olduğu, bu ismin koşmak anlamına gelen çap- fiiline dayandığı, sonucuna ulaşılmaktadır. Dolayısıyla çavuşların tarihsel süreçte ifa ettikleri görevlerin çavuş kelimesine verilen bu anlamlara uygun olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Eski ve çağdaş Türk lehçelerinde “çap-” fiilinin çeşitli türevleri, fiil veya isim olarak kullanılmıştır. Kökenleri Türklerin İslam öncesi devirlerine dayanan çavuş terimine, Gök Türkler, Uygurlar Peçenekler, Kumanlar, Macarlar ve Hazarlarda rastlanmaktadır. İslâmî devirde de Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklular, Harezmsahlar, Eyyübîler, Türkiye Selçukluları, Anadolu Beylikleri, Memlükler ve Osmanlılarda devlet görevlisi olarak karşımıza çıkan bu çavuş terimi, günümüz Türk ordusunda da rütbe olarak varlığını sürdürmektedir. Türkiye Selçuklularında sarayda bulunan ve hükümdarın emrine amade olan çavuşlar, küçük rütbeli subaylar olup çeşitli görevleri vardır. Hükümdar geziye çıkınca ona eşlik edip yolunu açmışlar ve yanına kimseyi yaklaştırmamışlardır. Hükümdarın ve büyük emirlerin talimatlarını halka duyurmuşlar, halkın şikâyet ve taleplerini de hükümdara iletmişlerdir. Sefer ve savaş esnasında sultanın emirlerini komutanlara ve askerlere ulaştırmışlardır. Sefer sırasında ordunun intizamını sağlamışlardır. Ordu sefere çıktığında saltanat sancağını taşımış ve korumuşlardır. Çavuşlar haberleşme ve diplomasi faaliyetlerinde de görev almışlardır. Divan yazışmalarını gereken yerlere götürdükleri gibi başka devletlere elçi olarak da gönderilmişlerdir.

Summary

Palace, which was used as the residence of the rulers in Turkic States, had an important place in the bureaucratic life of them. In the palace, which was also the central office of the state, an organization occurred. There were several officials of all positions in the palace organization. One of them was a sergeant (çavuş) who fulfilled important services. Actually, the origin of the position of sergeant dates back to the pre-Islamic period. The title of sergeant was firstly seen during the period of the Gokturks. The title of sergeant was recorded as “çabış” in the inscriptions of the period of Gokturks. Moreover, several titles evoking “çabış” are seen in the Chinese sources of the period of Gokturks. Çabışs functioned as ambassadors in addition to their military missions in that period. The word çabış is also found in the texts of the period of Uighurs. Turkic tribes migrating to the west such as the Patzinaks, the Cumans, the Hungarians and the Khazars also used several versions of the word sergeant (çavuş). After Turks became Muslims, the title of sergeant was used by the Karakhanids, the Ghaznevîds, the Great Seljuk Empire, the Kharzem Shah State, the Ayyubids, the Sultanate of Rum, Anatolian Beyliks, the Mamluks, and the Ottomans; it is also used in the Turkish army today. Several opinions on the etymology and meanings of the word sergeant (çavuş) have been occurred. However, the word

çabış which is the old version of the word “çavuş” comes from the Turkish verb “çap-” which means “run”. Several derivatives of the verb “çap” have been used as a verb or noun in both the old and contemporary Turkish dialects. The sergeants of the Great Seljuks took place in the military organization which was directly under the command of the ruler and they constituted the most distinguished class of the palace officials. When a ruler went out of the palace, they cleared the way for him calling out “get out of the way”. They attended ceremonies in their uniforms. The sergeants of the Sultanate of Rum, who numbered nearly 500, were low-ranking army officers in the palace and had various duties. The sergeants remained at the ruler’s disposal ubiquitously. When the ruler went on a trip, they cleared his way and convoyed and guarded him. They declared the ruler and great emirs’ orders and fulfilled clapping mission in the official ceremonies if required. They reported folk’s complaints and requests to the ruler. They delivered the ruler’s order to commanders and soldiers during campaigns and battles. They regulated the army and new arrival troops during the campaign. They carried and preserved the imperial flag when the army campaigned. Sergeants took charge in communicational and diplomatic activities. They took the council to required places and they were also sent to other states as a messenger.

I. Kaynaklar

- Aksarayî, Kerîmüddin Mahmud (2000), *Müsâmeretü'l-ahbâr*, (çev. Mürsel Öztürk), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Beyhakî, Ebü'l-Fazl Muhammed b. el-Hasan (1350), *Tarih-i Beyhakî*, (nşr. Ali Ekber Feyyaz), Meşhed.
- İbn Bibi, el-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi (1996), *el-Evamirü'l-Ala'îye fi'l-umuri'l-Ala'îye (Selçuk-name)*, (çev. Mürsel Öztürk), C. I-II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- İbn Fazlan (1995), *Seyahatnâme*, (önsöz ve trc. Ramazan Şeşen), İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Kâşgarlı Mahmud (1998), *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi*, (çev. Besim Atalay), C. I, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 4. bs.
- Kâşgarlı Mahmud (2014), *Divânü Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, (hzl. Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu), Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

II. Araştırmalar

A. Kitaplar

- ALTAYLI, Seyfettin (1994), *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, C. I, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay.
- AYDIN, Erhan (2012), *Orhon Yazıtları*, Konya: Kömen Yay.
- CLAUSEN, Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- ÇETİN, Kenan (1992), *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi*, Erzurum.
- DOERFER, Gerhard (1967), *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, Band III, , Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH.
- DONUK, Abdülkadir (1988), *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.
- ERGİN, Muharrem (1991), *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yay., 14. bs.
- ERKOÇ, Hayrettin İhsan (2008), *Eski Türklerde Devlet Teşkilâtı (Gök Türk Dönemi)*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi).
- GENÇ, Reşat (2002), *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- GÖKSU, Erkan (2013), *Okla Yükselen Millet Türklerde Ok ve Okçuluk*, Konya: Kömen Yay.
- KAYA, Selim (2006), *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- KOCA, Salim (2005), *Selçuklular'da Ordu ve Askerî Kültür*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- KOCA, Salim (1997), *Sultan I. İzzeddin Keykâvus*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1986), *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul: Ötüken Yay.
- NECİP, Emir Necipoviç (2008), *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, çev. İklil Kurban, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- ORKUN, Hüseyin Namık (1987), *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- ÖGEL, Bahaeddin (2003), *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 4. bs.
- PALABIYIK, Hanefi (2002), *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, Ankara: Araştırma Yay.
- PRÖHLE, Wilhelm (1991), *Karaçay Lehçesi Sözlüğü*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- RADLOFF, Wilhelm (1960), *Versuch Eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, C. III, Netherland: Gravenhage: Mouton & Co.
- SAVRAN, Hülya (2009), *Kırım Tatar Türkçesi Dil Özellikleri Metinler Sözlük*, İstanbul: Asi Kitap.
- ŞENCAN, Yusuf Cem (2007), *İslamiyet Öncesi Türk Devlet Geleneği*, Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi).
- TANERİ, Aydın (1997), *Türk Devlet Geleneği*, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yay., 3. bs.
- TAVKUL, Ufuk (2000), *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- TEKİN, Talat (2003), *Orhun Türkçesi Grameri*, İstanbul.
- TEKİN, Talat (1994), *Tunyukuk Yazıtı*, yay. Mehmet Ölmez, İstanbul: Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık.
- TEKİN, Talat – vd. (1995), *Türkmençe - Türkçe Sözlük*, Ankara: Simurg Yay.
- TIETZE, Andreas (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, C. I, İstanbul: Simurg Kitapçılık.

- TOKER, Mustafa (2003), *W. Radloff'un "Opıt Slovarya Tyurskih Nareçiy" Adlı Eseri ve Eserde Geçen Tatar Lehçesine Ait Kelimelerin İncelenmesi*, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış doktora tezi).
- TOPARLI, Recep – vd. (2007), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (2009), (hzl. Ömer Asım Aksoy, Aysel Dikmen, Aysel Barlas, Güneş Bayraktaroğlu, Ayla Çingir, Emel Vardarlı), C. II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1984), *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- UYUMAZ, Emine (2003), *Sultan Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî tarihi (1220-1237)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- ÜNLÜ, Suat (2013), *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- YUDAHİN, K. K. (2011), *Kırgız Sözlüğü*, çev. Abdullah Taymaz, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

B. Makaleler

- EKREM, Erkin (2006, Güz), "Gök Türklerden Türklere: Türk Kimliğinin Oluşmasına Tarihsel Bir Bakış", *Türkiyat Araştırmaları*, (5): 5-24.
- GÖKSU, Erkan (2010 Spring), "Ok ve Yayın Türk Devlet Geleneği ve Hâkimiyet Anlayışındaki Yeri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 5 (2): 986-1011.
- GÖMEÇ, Saadettin (2000), "İslam Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 20 (31): 51-92.
- GÖMEÇ, Saadettin (2002), "Kök Türkçe Yazılı Belgelerde Yer Alan Unvanlar", *Erdem*, C. 12 (36): 1-15.
- GÖMEÇ, Saadettin (1996), "Terhin Yazıtı'nın Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XVI (27): 71-84.
- KOCA, Salim (2002), "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı", *Türkler*, C. 1, Ankara: Yeni Türkiye Yay.
- KOCA, Salim (2009, Bahar), "Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler ve Alâeddin Keykubad'ın Türkiye Selçuklu Tahtına Çıkışı", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (25): 1-38.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (2001), "Çavuş" mad., *İA*, C. 3, Eskişehir: Millî Eğitim Bakanlığı Yay.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (2011, Temmuz), "Selçukiler Zamanında Anadolu'da Türk Medeniyeti", (aktaran: Tülay Metin), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVI (1): 201-233.
- KÖPRÜLÜ, Orhan F. (1993), "Çavuş" mad., *DİA*, C. 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- KUŞÇU, Ayşe D. (2009, Güz) "Eyyûbiler'de Mezâlîm Mahkemeleri ve Dârül-Adl", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (26): 207-229.
- MANTRAN, R. (1983), "Čă'ūsh", *EP* (İng.), Vol. II, Leiden: E. J. Brill.
- (NURİYEVA), Minahanım Tekleli (2011, Aralık), Rusça'da Kullanılan Türkçe Kökenli Sözlerin Edebi-Tarihi Kaynaklardaki İzdüşümleri, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 2 (4): 144-152.
- ÖZÜNLÜ, Emine Erdoğan (2010), "Osmanlı Devleti'nde Orta Asya Kökenli Askerî Unvanların Kullanımına Dair Bazı Tespitler", *International Journal of Central Asian Studies*, Vol. 14: 73-93.
- PEHLİVANLI, Hamit (2004), "Selçuklular ve Selçuklu Müesseseleri", *Tarih El Kitabı, Selçuklular'dan Bugüne*, Ankara: Grafiker Yay.
- TEKİN, Talat (1982), "Kuzey Moğolistan'da Yeni Bir Uygur Anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi", *Belleten*, C. XLVI (184): 795-838.
- TEKİN, Talat (2013) "The Tariat (Terkhin) Inscription", *Makaleler II Tarihi Türk Yazı Dilleri*, (yay. haz. Emine Yılmaz-Nurettin Demir), Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 2. bs.
- TURAN, Refik (2012), "Selçuklular Döneminde Devlet ve Teşkilat", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yay.
- TURAN, Osman (1945), "Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması", *Belleten*, C. IX (33): 305-318.
- USER, Hatice Şirin (2006, Güz), "Eski Türkçede Bazı Unvanların Yapısı Üzerine", *Bilig*, (39): 219-238.

KAFKASYA'DAN MUŞ YÖRESİNE GÖÇLER VE GÖÇMENLERİN İSKÂNİ (1856-1905)*

THE MIGRATIONS FROM CAUCASIA TO MUŞ REGION AND IMMIGRANTS SETTLEMENT (1865-1905)

Ahmet ÖZTÜRK**

Serap TOPRAK ***

Öz

Kırım Savaşı'nda mağlup olan Rusya, Kafkas halklarının kendisine gerekli desteği vermediği gerekçesiyle bölge halkına yönelik baskı, şiddet ve asimilasyon politikaları yürütmeye başladı. Rusya'nın uyguladığı bu politikalar sonucunda bölge halkı tarihi, dini ve ekonomik bağları olan Osmanlı Devleti topraklarına göç etmek zorunda kaldı. Osmanlı Devleti topraklarına 1850'li yılların ilk yarısında bazı Kafkas ailelerin gönüllü olarak gelmesiyle başlayan göç hareketi, 1859 yılından itibaren yoğunluk kazanmaya başladı. 1862-1865 yılları arasında doruk noktasına ulaşan göçler, sonrasında azalma göstermeye başladı. Fakat 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra göç hareketinde tekrar artış görüldü. Çeşitli dönemlerde artış ve azalışlar gösteren bu göç hareketi, 20. yüzyılın ilk yıllarına kadar devam etti.

1850'lerin sonundan itibaren iskâna açılan Muş yöresine Kafkasya'dan gelen binlerce göçmen yerleşti. Bu çalışmada, Muş yöresini iskân bölgesi olarak tercih eden Kafkasya göçmenlerinin nüfus özellikleri, yerleşim yerleri ve göçmenlerin yöre halkı ile sosyo-ekonomik ilişkileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Göç, Kafkasya, Osmanlı Devleti, Muş, iskân

Abstract

Russia, which had been defeated by the Crimean War, began to carry out policies of oppression, violence and assimilation against the people of the region on the grounds that the people of the Caucasus did not give them the necessary support. As a result of these policies implemented by Russia, the people of the region have to migrate to the territories of the Ottoman State which have historical, religious and economic ties. The immigration movement that began with the voluntary arrival of some Caucasian families in the first half of the 1850s on the territory of the Ottoman State began to gain intensity from 1859. But the migrations which have been declining slightly began to intensify again after the Ottoman-Russian War of 1877-1878. However, after the Ottoman-Russian

* Bu çalışma, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Ana Bilim Dalı'nda, 2017 yılında, kabul edilen "Kafkasya'dan Muş Yöresine Göçler ve İskân (1856-1905)" başlıklı Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, ahmetozturk.21@hotmail.com

*** Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, stoprak@beu.edu.tr

Gönderim Tarihi: 10.08.2017
Kabul Tarihi: 20.02.2018

War of 1877-1878, the migration movement also increased again. This immigration movement, which increased and decreased during various periods, continued until the first years of the 20th century.

From the end of the 1850s thousands of immigrants arrived from the Caucasus to the Mus region, which opened at the settlement. In this study, population characteristics of the Caucasian immigrants preferred Muş region as the settlement area, the settlement places and socio-economic relations between local inhabitants and immigrants were examined.

•

Keywords

Migration, Caucasus, Ottoman State, Mus, settlement.



GİRİŞ

Altın Orda Devleti'nin yıkılışından sonra küçük bir knezlikten büyük bir imparatorluk haline gelen Ruslar kurulma sahaları itibariyle bölgedeki hanlıkları hâkimiyet altına alarak Kafkasya'ya doğru ilerlediler. Bu ilerleyiş hareketi ile Rus hâkimiyeti altına giren Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı Devleti topraklarına yoğun bir göç hareketi yaşanmaya başladı. Uzun bir döneme yayılan bu göç hareketi sırasında Kafkas halklarının Anadolu'daki topraklara iskânı gerçekleşti. Göç yoluyla gelen Kafkas halkları Muş Sancağına da iskân edildi.

Göç yoluyla gelen Kafkasya haklarının bir kısmı da Muş Sancağına iskân edildi. Kafkasya'dan gelen göçmenlerin hangi yolla ve nerelere yerleştirildiğinden bahsetmeden önce bir kavram olarak göçün genel sebeplerine değinmemiz gerekmektedir. Tarih boyunca insanları göçe zorlayan pek çok neden vardır. Memleketindeki sebeplere itici sebepler, yerleştiği (göç ettiği) bölgedeki sebeplere ise çekici sebepler denilmektedir. Göçlere itici sebeplerin mi yoksa çekici sebeplerin mi yol açtığı sorusuna bulacağımız cevaplar bize göçe yol açan sebepleri aydınlatma imkânı verir (Saydam 2010: 5).

İtici sebeplerin başında deprem, sel, kuraklık, heyelan, volkanik patlama vb. doğal afetler; dini siyasi vb. etnik baskılar; aşırı nüfus artışı sonucu ortaya çıkan geçim sıkıntısı ve kıtlıklar; eğitim, sağlık gibi temel ihtiyaçları karşılayan hizmetlerin yetersizliği; baraj, yol, köprü vb. belediyeçilik olarak tabir edilen temel bazı altyapı ihtiyaçlarının eksiklikleri ve savaşlardır. Bir göçmen kendi içinde yaşadığı yer hakkında, gideceği yere göre, daha iyi bilgi sahibi olduğu için, itici faktörleri çekici faktörlere nazaran daha iyi algılayacaktır. İtici sebeplerden birisi olan siyasi problemler de insanların göç etmesinde önemli rol oynamış ve oynamaktadır.

Kafkasya bulunduğu konum itibariyle çeşitli kavim ve milletlerin karşılaştıkları bir bölgedir ve tarih boyunca da istilaya uğramıştır. Buna bağlı olarak bölgede çeşitli kültürler etkili olmuştur. Arap coğrafyacıları Kafkasya'ya "Cebel-ül Elsan" (Dillerin Dağı) adını vermişlerdir. Kafkaslarda 30 ile 360 arasında dil çeşitlenmesinin var olduğu tahmin edilmektedir. Romalılar buradaki ticari faaliyetlerini rahatça sürdürmek için 354 tercüman kullanmak mecburiyetinde kalmıştır. Şemsettin Sami Kamus-ül Alam adlı eserinde Kafkasya'da 70 civarında dil konuşulduğunu yazmaktadır.

Coğrafi yapının etkisiyle çok sayıda farklı dil ile birlikte özgün ve farklı kültürler de ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Kafkasya sadece "dillerin dağı" değil aynı zamanda "kültürlerin dağı" olarak da anılmaktadır. Ancak bu çok kültürlülük ve farklılık milletleşme ve devletleşmenin önüne geçmiştir. Kafkasya'da çok sayıda millet yaşamaktadır. Çerkezler, Abhazlar, Çeçen-İnguşlar, Avarlar, Lezgiler, Kumuklar, Karaçaylar, Balkarlar, Nogaylar, Karapapaklar, Osetler, Ermeniler, Ruslar bunlar arasında sayılabilir (Yağcı 1998: 9, 10).

Kafkas milletleri kendilerine Osmanlı topraklarını göç sahası olarak tercih etmişlerdir. Bununla birlikte Kafkas göçmenlerin, Osmanlı Devleti topraklarını göç sahası olarak tercih etmelerinde etkili olan çeşitli faktörler vardır. Osmanlı Devleti ile Kafkas halkları arasındaki dini bağlar bu sebeplerden biri olarak kabul edilebilir. Yine Osmanlı Devleti topraklarında bu halkların akrabalarının yaşaması ve Halifenin varlığı Osmanlı Devleti'nin kuruluş vesilesi olarak görülmesine ve Osmanlı topraklarına göç etmelerine neden oldu (Saydam 2010: 81). Osmanlı Devleti de Kafkas göçmenlerini ülkesine çekmek için faaliyet göstermekten geri kalmadı. Osmanlı Devleti'nin faaliyetleri sonucu Rusya hâkimiyeti altında yaşamak yerine Müslüman bir ülkede yaşamayı tercih etmek isteyen Kafkas halkları Osmanlı topraklarına

yönelmişlerdir. Osmanlı Devleti ile dini bağların yanında devletin gelen göçmenlere yaptığı iae ve nakliye, arazi, konut, zirai yardımları zamanla daha fazla göçmenin gelmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin 1863 yılında Kafkas göçmenleri için bir başış kampanyası düzenlemesi ekonomik yardımlara örnek gösterilebilir (Avagyan 2004: 34, 35). Bu durumu göçlerin çekici itici güçler olarak değerlendirebiliriz.

Göçmenlerin Osmanlı Devleti topraklarını bir kurtuluş yolu olarak görmesinin yanı sıra Osmanlı Devleti de göçmenlerden stratejik olarak bazı durumlarda faydalanmak istemiştir. Bu nedenle de göçü teşvik etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Kafkas göçmenlerinde yararlanacağı stratejik amaçları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.

1. Hristiyanların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde Müslüman nüfusun varlığını arttırmak.

2. Kafkas Göçmenlerini kullanarak Osmanlı Devleti'ne karşı isyan eden azınlıklarla mücadele etmek ve isyanları bastırmak.

3. Ordudaki asker sayısı yanında askeri yetenekleri de arttırmak için Kafkasyalıların mücadelecı gücünden yararlanmak ve özellikle Ruslara karşı yapılacak savaşlarda bu askerlerden yararlanmak. Karşılıklı çıkar ilişkilerinin yanında Kafkasyalıların çoğunun Osmanlı topraklarına geçiş hakkına sahip olması, Kafkas halkları ile Osmanlı Devleti'nin şahsi ilişkileri¹ ve hacca gitme bahanesiyle rahatça pasaport alınabilmesi ve dönüşte Kafkasya'ya dönmeyerek Osmanlı topraklarına yerleşilmesi de Osmanlı topraklarını göç için seçilmesinin nedenleri arasında gösterilebilir (Avagyan 2004: 32, 33).

Osmanlı Devleti açısından göçmenlerin kabul edilmesinin tarihi arka planı da bulunmaktaydı. Zira Osmanlı Devleti üç yüzyıl boyunca bölgeye hâkim oldu. Bu hâkimiyetin son 50 yılında bölgede İslam'ın yayılması için yoğun çaba harcadı. Osmanlı Devleti, bölgedeki son toprak parçasını 1929 yılında kaybetmesine rağmen, bölgeyle ilişkilerini koparmadı. Bölge halkı Kafkasya topraklarını kaybetmesine rağmen halk tarafından muhatap kabul edilmeye devam etti. Aradaki dini bağlar göçmenlerin tercihinde ve Osmanlı Devleti'nin göçmenleri kabulünde kesin olarak etkilidir. Hem savaşçı özelliğe sahip olmaları hem de toprağa bağlı köylü konumunda olmaları da Osmanlı'nın göçmenleri kabul etmesinde etkili oldu. Çünkü 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin en çok ihtiyaç duyduğu nüfus tipini karşılıyorlardı. Ayrıca Osmanlı Devleti bu nüfus ihtiyacını Müslüman olan halktan karşılamış olacaktı (Karpas 2010: 110).

Osmanlı Devleti topraklarına 1850'li yılların ilk yarısında bazı Kafkas aileleri gönüllü olarak göç ettiler. Gönüllü olarak başlayan bu göç hareketi Kırım Savaşı'ndan sonra yerini mecburi harekete bıraktı (Bice 1995: 45). Göçler 1859 yılından itibaren yoğunluk kazandı. 6 Aralık 1858 tarihli Meclis-i Vala Mazbatası'nda Çerkezler ile Nogaylardan 1.066 kişinin İstanbul'a geldiği belirtilirken 8 Mart 1560 tarihli Arz Tezkiresinde sadece İstanbul'da 14.000 Çerkez ve Nogay Muhacirinin bulunduğu ifade edilmektedir (Saydam 1999: 85). Batı Kafkasya'da Abzeh, Sapsığ gibi kabilelerin Ruslara karşı mücadeleyi bıraktığı 1662-1865 döneminde doruk noktasına ulaştı. Göç hareketleri 1877-1877 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra tekrar yoğunluk kazanmaya başladı. 1890-1908 yılları arasında kısmen devam eden göçler 1920'li yıllarda duruldu (Karpas 2010: 110). Görüldüğü gibi Kafkasya'dan gelen göç hareketlerinin dalgalanma tarihleri Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ilişkilerin durumuyla paralellik göstermektedir (Bice 1995: 45).

¹ Örneğin II. Abdülhamit'in anne tarafından Çerkezlerle akraba olması ve bu nedenle Çerkez göçmenlere yardım etmesi.

1. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Sonrası Osmanlı Devleti'ne Yapılan Göçler

Rusya ile Osmanlı Devleti arasında meydana gelen 1877-1878 Savaşı sırasında (93 Harbi) sürekliliğini koruyan Kafkas göçleri yeniden hız kazandı. Bu savaşın Kafkasya cephesinde daha önce Osmanlı topraklarına gelen ve Trabzon'a iskân edilen göçmenlerden 18.000 Kafkasyalı Osmanlı ordusunda Ruslara karşı savaştı. Yine savaş sırasında Trabzon'dan 3 bin Kafkasyalı gönüllü olarak orduya katıldı. Kuzey Kafkasya ve Dağıstan'da ise, Ruslara karşı ayaklanmalar ortaya çıktı² (Bice 1995: 50). Ancak Ruslar bu ayaklanmaları zorlanmalarına rağmen kontrol altına aldı. 1877 yılında Osmanlı Devleti, Kafkasyalı göçmenlerden oluşan 4 bin kişilik bir grubu Sohum limanından karaya çıkararak Rusya'yı vurmaya çalıştı. Ancak Rusların savaşı kazanmasıyla birlikte Kafkasyalılar için durum yeniden değişti. Rus orduları hem Anadolu'daki göçmen Kafkasyalıların Rusya'ya karşı asker olarak savaşmalarının hem de savaş sırasında çıkan ayaklanmaların hesabını sormak için bütün güçleriyle Kafkasya'ya yöneldi. Anayurtlarını terk etmeyen Kafkasyalılar üzerine bir ezme hareketi başladı ve bunun sonucu olarak Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına yeni büyük bir göç dalgası başladı. Kırım Savaşı'nda olduğu gibi bu savaşta da Kafkasyalılar göç ederek anavatanlarını terk etmek zorunda kaldılar (Bice: 1995: 50).

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın çıkması Kafkasya'daki Müslüman halkı heyecanlandırmasına rağmen savaş süreciyle birlikte bu heyecan kayboldu. Sonuç olarak halk bölgeden göç etmeye daha savaş sırasında başladı. Örneğin 1877 yılında Dağıstan'dan 100 kişilik grup Osmanlı topraklarına göç etmek için başvuruda bulundu ve sürekli yerleşme izni aldı (Erkan 1993: 77). Kafkasya'da yeniden göç düşüncesi hâkim olmaya başladığı bu süreçte Osmanlı Devleti ise, Kafkasya Müslümanlarından yaralanmak için göçü önlemeye çalıştı. Bu amaçla Dağıstan'daki aşiretlerle görüşmeler yapmak için bölgeye bir heyet gönderdi. Bu heyetin yaptığı çalışmalar başarılı oldu ve Dağıstan'da ayaklanmalar çıktı. Ancak Kafkasya'nın diğer bölgeleri için böyle bir durum söz konusu olmadı ve göçler devam etti. Osmanlı Devleti'nin 1877 yılında Kafkasya'nın Sohum ve diğer bölgelerinden gelen göçmenlere iskelelere çıkma izni vermesi ve bu amaçla bir komisyon kurulması kararını alması göçlerin tekrar yoğun olarak başladığını göstermektedir. Osmanlı Devleti topraklarına Kafkasya'dan gelen göçmen sayısını etkileyen önemli olay ise, savaşın sona ermesi ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Yeşilköy (Ayastefanos) Antlaşması'nın imzalanması oldu (Erkan 1993: 78). Antlaşma sonucunda, Osmanlı Devleti Kars, Ardahan ve Batum gibi yerleri kaybetti ve Kuzey Kafkasya göçmenlerine Güney Kafkasya göçmenleri de eklendi. Kaybedilen bu yerlerde yaşayan Türkler, Çeçenler, Gürcüler, Dağıstanlılar, Lazlar ve daha pek çok Müslüman kavimlerde eklenerek yurtlarını terk ederek göç ettiler (Karpas 2010: 98).

1877-1878 Savaşı'ndan sonra Rusların Osmanlı tarafında yer alan Kafkasyalıları ortadan kaldırmaya yönelik bir tutum sergilemesi sonucu Osmanlı topraklarına yeniden bir Kafkasyalı göçmen akını başladı. Savaş sonrası gelen göçmenler başta Çerkezler olmak üzere Tatar, Nogay ve Dağıstanlılardan oluşmaktaydı (İpek 1991: 113). 1880 yılında Kafkasya'dan ilk olarak Çerkez göçmenler İstanbul'a geldiler. Ancak bu gelen ilk grubun sayısı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İstanbul'a gelen göçmenler dışında aynı yıl Samsun Limanına 12.116 Çerkez ve Abaza, 14.824 Tatar, 1.594 Gürcü ve Rumeli'den de 6.252 Çerkez göçmen geldi. Bu göçmenler Samsun, Canik, Ankara ve Sivas'ta iskân edildi (Erkan 1993: 81).

² 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Kafkasyalılar ve Dağıstanlılar Şeyh Şamil'in naiplerinden Abdurrahman önderliğinde bir ayaklanma başlattılar. Osmanlı Devleti'nin yenilerek savaştan çekilmesi üzerine Ruslar Dağıstan üzerine asker sevk etmeye başladılar. Bölgeyi işgal eden Rusya ayaklanma hareketinin ileri gelenlerini de katlederek kanlı bir şekilde ayaklanmayı bastırdı.

1900 yılından itibaren Osmanlı topraklarına 1908 yılına kadar devam edecek olan Kafkas göçleri tekrar başladı. Ancak bu süre içinde gelen göçler önceki dönemlerdeki kadar yoğun değildi. Göç hareketi süreklilik oluşturmaya rağmen, gelen göçmenler hane sayısı ve nüfus olarak azalma gösterdi. Osmanlı Devleti de bu süreçte Rusya vatandaşlığını terk etmeyenleri ülkesine kabul etmeme kararı aldı. 1900 yılında Dağıstan bölgesinde 1.130 kişilik göçmen grubu Muş Sancağı dâhilinde iskân edildi (BAO, DH. ŞFR. 302-3). 1901 yılında Kafkasya'nın çeşitli bölgelerinden 1.204 haneden oluşan 5.287 kişi Sivas'a yerleştirildi. 1902 yılında Terek Eyaletinden göçmenler 1893 yılından beri başvuru yapmalarına rağmen, kabul edilmediklerini belirttiler. Bu şikâyet üzerine göçmenlerin yerleştirilmesi kararlaştırıldı (Erkan 1993: 96, 97).

1903 ve 1904 yıllarında Osmanlı topraklarına göçler devam etti. Bu göçmenler Kırım, Kafkasya, Batum, Dağıstan ve Ahıska'dan geldiler. 1903 yılında gelen göçmenler Yenişehir ve İnegöl'e yerleştirilirken 1904 yılında gelen göçmenlere ek olarak Kars'tan gelen 500 hane ise Adana, Konya ve Hüdavendigâr eyaletlerine iskân edildi. Aynı yıl içerisinde Hacı Habip önderliğinde hareket eden Dağıstan muhacirlerinden bir grubun da Osmanlı topraklarına göç ettiği tespit edilmektedir. 1905 yılında Kafkasya'dan 3.700 kişi, Bakü'den 553 kişi ve Kuban'dan 645 kişi Osmanlı topraklarına giriş yaptı (Erkan 1993: 99 vd.).

Osmanlı Devleti'ne Kafkasya'dan yapılan göçlere baktığımızda, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile birlikte göç hareketinin arttığı görülmektedir. 1878-1908 yılları arasında ise, bazı yıllarda yoğun bazı yıllarda daha seyrek bir şekilde de olsa göç hareketleri devamlılık göstermiştir. Bu 30 yıllık süre zarfında Kafkasya'dan Kırım göçmenlerini de dâhil edersek tahmini olarak 500.000 civarında göçmen geldi. Kırım Savaşı sonrası göçlerle karşılaştığımızda bu dönemde gelen göçmen sayısında bir azalma vardır. Zira Kırım Savaşı sonrası gelen göçmen sayısı bir milyondan daha fazlaydı.

2. Muş Sancağının İskâna Açılması

19. yüzyılın ikinci yarısında dünya tarihinin en büyük ve trajik olaylarından biri olan Kafkas göçleri yaşandı. Rusya'nın Kafkasya'ya hâkim olmasından sonra bölge halkına uyguladığı politikalar sonucu özellikle Müslüman yerli halk olmak üzere gayrimüslimlerin de içinde bulunduğu büyük bir kitle göçü başladı. Osmanlı Devleti'nin kapılarını açtığı bu göçmenler Osmanlı Devleti genelindeki tüm topraklara iskân edilmeye başlandı. Osmanlı Devleti'nin göçmen iskân ettiği yerlerden biri de o dönemde idari taksimata göre kısa bir süreliğine Erzurum Vilayetine bağlanan daha sonra tekrar Bitlis Vilayetine bağlı bir sancak haline gelen Muş Sancağıdır.

Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasyalıların Doğu Anadolu'ya yönlendirilme konusundaki ilk teşebbüsler 1850'li yılların sonu ile 1860'lı yılların başında ortaya çıktı (Çoçiyev-Koç 2006: 1). Doğu Anadolu'nun iskâna açıldığı bu dönemde Muş Sancağının da göçmenlerin iskânı için çalışmalar yapılmış olduğu tahmin edilmektedir. Osmanlı Devleti iskân bölgesi olarak ilk aşamada Rumeli bölgesini seçmişti. Ancak Anadolu'da da Trabzon, Samsun, Sinop, Adapazarı, Erzurum, Konya, Sivas ve Adana şehirlerinin yanı sıra Diyarbakır, Mardin, Muş, Halep ve Şam gibi birçok bölgeyi iskâna açmak zorunda kaldı (Bice 1995: 69). Muş Sancağı iskâna 1860'lı yıllarda açılmasına rağmen göçlerin ilk döneminde bu bölgeye çok fazla göçmen yerleştirme taraftarı olmadığını görmekteyiz. Kafkasyalıların ilk aşamada bölgeye yönlendirilememesindeki asıl neden buradaki halkın son derece fakir olması ve geniş kapsamlı bir iskân düzenlemesini gerçekleştirmeye olanak sağlayacak maddi imkânlardan yoksun bulunmasıydı. Bu nedenlerle, söz konusu dönemde Osmanlı topraklarına göç eden Kafkasyalıların yalnızca küçük bir kısmı Anadolu'nun doğusuna yerleştirildi (Çoçiyev-Koç

2006: 1).

Osmanlı Devleti ilk etapta bölgeye göçmen göndermek konusunda ikilem yaşadı, fakat 1860'lı yıllarda bölgeye göç etmek isteyenler oldu."Dârül-Fünûn'da mukîm Dağistanî Hoca Memiş Efendi 141 hane kabilesiyle pek fakir ve bî-vâye olduklarından Muş veyahut Uzunyayla taraflarında iskân olunmak üzere i'zamlarına kadar kefâf-ı nefis etmek için haklarında iane-i lazime icrası istidasında bulduklarına ve muhacirinden bî-kudret ve fakir olanlarına yevmiye yarımşar kıyye nân-ı aziz itası karar-ı aher iktizasından bulunduğu binaen usul ve emsaline tevfikân bit-tahkik icabının icrası mütevakkıf-ı himem-i behiyyeleridir " şeklindeki belge buna örnek olarak gösterilebilir (BOA, A. MKT. MHM. 198-24). Muş'a iskân talebinin bulunması Kafkas göçleri başlar başlamaz Muş'ta iskân için çalışmaların da yapıldığını göstermektedir. 1864 yılında Erzurum, Kars, Muş ve Van bölgesine dört bin hane göçmenin iskânı için karar alınmıştır (BOA, A. MKT. MVL. 685-67). Bu iki belgeden de anlaşılacağı üzere Muş Sancağı, Kafkas göçlerinin başlamasıyla birlikte iskân bölgesi olarak belirlenmiştir. 1885 yılına ait bir belge de, "Bitlis Vilâyet-i Celîlesi dâhilinde Muş ve Siirt sancaklarında 1.500 hâne muhacirin iskân olunabileceğinin" belirtilmesi Osmanlı Devleti'nin Muş'ta göçmenlerin yerleştirilebileceği arazi arayışında olduğunu göstermektedir (BOA, Y. A. RES, 29-27).

Göçmen akınlarının devam etmesiyle birlikte, Muş'ta göçmen iskânı için kullanılabilecek arazi tespit edilmiştir. Buraya yerleştirilecek göçmenlerin boş ve verimli olan Muş ovası topraklarına yerleştirilmekten memnun kalacağı bildirilmektedir. Ancak burada diğer çalışmalardan farklı olarak bölge halkının ekonomik durumu hakkında da bilgi verilmektedir. Halkın ekonomik açıdan iyi durumda olmaması nedeniyle göçmenlere yapılacak yardımları devletin üstlenmesi gerektiği bildirilmiştir³ (BOA, DH. ŞFR. 255-105).

2.1. Muş Sancağının İskâna Açılma Nedenleri

Osmanlı Devleti'nin Muş'u iskâna açmasının nedenleri diğer bölgeler ile hemen hemen aynı özellikleri gösterir. Devletin birinci amacı göçmenleri yerleştirerek mağduriyetlerini önlemek olsa da bunun birçok farklı neden vardır. Bu sebeplerden biri bölgenin demografik yapısını Müslümanlar lehine değiştirerek bölgede devlete sadık bir kitle oluşturmaktır. 1879 yılında Muş'a Kafkas göçmenlerinin iskân edilmesi üzerine Ermeni Patriği Narses Osmanlı Devleti'nin niyetinin bu yönde olduğu gerekçesiyle İngiltere Elçisi Layard'a başvurmuş ve Diyarbakır'da olduğu gibi Muş'ta yapılan iskân büyük bir protesto ile karşılaşmıştır (Avagyan 2004: 70).

Osmanlı Devleti göçmenleri yerleştirirken göz önünde bulundurduğu bir diğer nokta ise, boş arazileri iskâna açarak göçmenleri tarım yapmaya yönlendirerek ülke ekonomisine katkı sağlamaktır. Nitekim Muş Sancağına göçmen yerleştirilirken boş arazilerin doldurulmasına dikkat edilmiştir. Osmanlı Devleti bu amaçla yerleştirdiği göçmenlerin tarım aletleri, tohum ve diğer ihtiyaçları için para yardımında bulunmayı ihmal etmedi (BOA, A. MKT. MHM, 519-10).

Bölgede merkezi denetim altına alınamayan aşiretler ve göçebe grupların varlığı, yerleşik tarım nüfusunun az olması, önemli miktarda gayrimüslim nüfus yoğunluğu olması ve bu unsurların arasında milliyetçilik duygularıyla hareketlenmesi gibi nedenlerin yanı sıra, Rusya ile yaşanacak bir savaş tehlikesi devlete bağlı insan sayısını arttırmayı zorunlu kılıyordu.

³ Muş ovasında 13 bin 875 dönüm arazi-i haliye ve mahlûle olduğu bit-tahkik anlaşılarak işbu arazinin geçende bil-arz istimal olunan müsaade-i seniyye-i cenâb-ı şehinşâhi üzerine der-dest iskân olan 33 hane muhacirin de beher haneye 50 dönüm itibarıyla 244 hanenin daha iskân-ı keyfiyet edeceği ve mutî olan Muş Ovası ahaliyle gelecek muhacirler beynlerinde hüsün hasil olacağı (...)

Nitekim Babîli ilgisini Rus-Kafkas savaşının son safhalarından itibaren kitlesel olarak Osmanlı topraklarına göç etmeye başlayan Kuzey Kafkasyalı halklara yöneltmesine neden oldu. Bu nedenle göçmenlerin bölgede iskân için faaliyetler yürütüldü (Çoçiyev-Koç 2006: 1).

Osmanlı Devleti'nin bu tür nedenlerle bölge de iskân faaliyeti yürütmesinin yanında göçmenlerinde bölgeye çeşitli nedenlerle gelmek istediklerini görmekteyiz. Göçmenlerin bölgeye gelmek istemesinde etkili olan iki sebep vardır. Bunlardan birincisi akrabalarıyla yakın olma isteği, ikincisi ise, yerleştirildikleri bölgenin iklim ve coğrafyasına uyum sağlayamamalarıdır. Örneğin, daha önce Biga sancağına iskân edilen Dağıstan halkından bir grup Babîli'ye başvurarak Muş'a gelmek istediklerini bildirmişleridir. Göçmenler Dağıstan'dan birlikte geldikleri akrabalarının Muş'a yerleştirilmiş olmaları ve ayrıca Biga'nın su ve havasına uyum sağlayamadıkları için Muş'a gelmek istemelerinin arkasındaki nedenleri belirtmişlerdir⁴ (BOA, A. MKT. NZD, 372-31). Benzer bir durum, Daha önce Suriye'de Resulayn bölgesine iskân edilen göçmenler içinde yaşanmıştır. Resulayn'a iskân edilen göçmenler bölgenin iklimine uyum sağlamakta zorlandıklarını, bu nedenle havası ve iklimi daha önceki vatanlarıyla aynı özellikleri taşıyan bir yere nakillerini istemişleridir. Bu göçmenler devletin izni dâhilinde Muş'a iskân edilmişlerdir⁵ (BOA, DH. MKT. 1566/45).

2.2. Muş Sancağına Göçlerin Başlaması

Osmanlı Devleti'nin Doğu vilayetlerine ilk etapta göçmen yerleştirme konusunda çok da istekli değildi. Ancak 1860'lı yıllardan itibaren Muş Sancağına gelen göçmenlerin varlığı görülmektedir. Bu tarihten itibaren göçmenlerin gelişleri başlamış olmasına rağmen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar devam eden göç hareketinde Muş Sancağına yapılan göçler diğer bölgelerle karşılaştırıldığında çok büyük bir orana ulaşmamaktadır. Bu dönemde gelen göçmenlerin çoğunluğunu 1864 sürgünü ile gelenler oluşturmaktadır. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra yoğunlaşan göç hareketiyle birlikte Muş sancağına yönelik göçlerde artmıştır. Ancak savaşın hemen sonrasında çok fazla göçmen gelmemekle birlikte özellikle, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında gelen göçmen sayısında artış yaşanmaya başladı. 1890'ların sonundan itibaren hemen hemen her yıl Muş'a çeşitli miktarlarda göçmen geldiğini görmekteyiz.

Muş Sancağındaki iskân çalışmalarına baktığımızda, arşiv belgelerine göre, ilk defa 1860 yılında Dağıstanlı Hoca Memiş Efendi'nin 141 hane kabilesiyle birlikte iskân edilmek üzere başvuru yaptığını görmekteyiz (BOA, A. MKT. MHM 198-24). Bu tarihten itibaren Muş sancağına yönelik göçlerin başladığını kabul edebiliriz. Hemen ardından 1861 yılında Biga'da iskân edilen Dağıstan göçmenlerinden bir grubun Muş'ta bulunan akrabalarının yanına gitmek için Bab-ı Ali'den izin istemeleri (BOA, A. MKT. NZD, 372-31). Hoca Memiş Efendi ve kabilesiyle akraba olma ihtimalini ortaya çıkarır. Buradan Hoca Memiş Efendi ve kabilesinin Muş sancağına iskân edildikleri tahminini yürütebiliriz. 1862 yılında İstanbul'a biriken göçmenlerden bir kısmı Muş Sancağına iskân edilmek üzere deniz yoluyla Trabzon limanına

⁴ Dağıstan ahalisinden Biga Sancağı'nda iskân olunan muhâcirinin mahall-i bâride ahalisinden olduklarından Biga havâlisinin âb u havasıyla imtizâc edemeyerek ekserisi telef ve ber-hayat kalanları dahi tîr-i ilel ve emrâza hedef oldukları, ekser hemşerilerinin dahi Erzurum Eyaleti dâhilinde Kars ve Muş sancaklarında tavattun etmiş olduklarından kendilerinin dahi livâeyn-i mezkûreden birinde iskân olunmak üzere nakilleri istirahat olunmuş (...)

⁵ Yirmi iki seneden beri iskan oldukları Resulayn kazasının havası cihetiyle Muş dahilinde icra-yı iskanları muhâcirin rüesası mu'teberânı tarafından istidâ olunduğu ve 15 hane miktarının geldiği ve kûsuruda gelmek üzere bulunduğu beyanıyla istifsâr-ı muameleyi havi vilayet-i behiyyelerinden keşide olunan telgrafnemenin lefiyle bunların ahali-i kadime hükmüne girmiş atik muhâcirinden bulunmaları cihetiyle anâ göre icra-yı icabı hususunun savb-ı vâlalarna tebliği muhâcirin komisyonu riyaset-i celilesinden ba-tezkire iş'âr olunmuş olmakla ol-vechile iktizasının ifâsına himmet buyrulması bâbında.

gönderildiler. Ancak Trabzon limanından karaya çıkan daha sonra bu göçmenlerin Muş'a iskânından vazgeçildi. Göçmenlerin Muş Sancağı yerine Diyarbakır ve Urfa'ya iskân edilmelerine karar verildi (BOA, A. MKT. UM. 540-6).

Mayıs 1862 tarihinde sayıları belli olmamakla birlikte daha önce Kara Hisar-ı Şarki Sancağına bağlı Akşehir, Abad ve Montval ve Alucra kazalarından Nogay ve Çerkez göçmenlerinden bir grup Muş Sancağına gelerek yerleşmişlerdir. Gelen göçmenlerin yol ve yiyecek masrafları bölge halkı tarafından karşılanmıştır⁶ (BOA, A. MKT. MHM, 238-90).

1862 yılında Kafkasya'dan gelen 222 hane göçmen Muş'a iskân edilmiş, ancak ertesi sene bilinmeyen bir nedenle bu göçmenlerden bir kısmının Pasin-i Ulya kazasına gönderilmeleri konusunda karar alınmıştır (BOA, A. MKT. MHM, 277-101). 1864 yılında Erzurum, Kars, Muş ve Van'a 4.000 göçmenin yerleştirileceği arazinin belirlenmesi için Dördüncü Orduyu Hümayun Müşiri tahrir çalışması yaparak iskân yerlerini belirledi⁷ (BOA, A. MKT. MHM, 307-62). Göçmenlerin iskânı için hızlı davranıp bir an önce iskân edilmeleri istense de çalışmalar beklenenden uzun sürmüştür. Bunun temel sebebi Rusya'nın Erzurum, Kars, Muş ve Van'ın sınırlarına yakın olduğu gerekçesiyle buralara göçmen iskânına karşı çıkmasıydı (BOA, A. MKT. MHM, 341-27). Göçmenlerin iskânı meselesi Rusya ile Osmanlı arasında müzakere edilmiş ve göçmenlerin iskânı konusunda gerekli çalışmaların hızlıca yapılması istenmiştir. Gönderilen kararda Van'a göçmen iskânından vazgeçilmekle beraber Muş için herhangi bir karar verilmemiştir. İskân için gönderilen bu göçmenlerden ne kadarının Muş dâhilinde iskân edildiği konusunda net bir bilgiye ulaşılamamaktadır (BOA, A. MKT. MHM, 341-27-9).

Fransa ve İngiltere elçileri 1865 yılında Osmanlı topraklarına gelen göçmenlerin Erzurum ve Karadeniz arasındaki dağlık bölgelere iskân edilmelerini önermiş ancak bu öneri kabul edilmemiştir. Bu dönemde gelen göçmenler Rumeli, Batı Anadolu ve Orta Anadolu'ya iskân edilirken küçük bir bölümü Van ve Muş'a yerleştirilmiştir (Çoçiyev-Koç 2006: 3).

1866 yılında Kafkasya'dan sayıları 4.000 ile 5.000 aile civarında Çeçen Osmanlı topraklarına geldi. Bunlardan 1200 aile Resulayn bölgesine yerleştirildi. Geriye kalanlar ise, Sivas ve çevresine 47 aile, Amasya'ya 25 aile, Halep ve Habur bölgelerine 90 aile, Adana'ya 46 aile, Kars'a 47 aile, Hınıs ve civarına 24 aile ve Erzurum ve Muş Bölgelerine ise 14 aile olacak şekilde iskân edildiler (Avagyan 2004: 64,65).

1860'ların sonundan 93 Harbi'ne kadar olan sürede Muş ve çevresine dikkat çekici biçimde herhangi bir göçmen iskânı görülmemektedir. Bu durumun oluşmasında bahsi geçen tarihler arasında gelen göçmen sayısında meydana gelen azalmanın yanında çeşitli sebeplerde etkilidir. Rusya ile Osmanlı Devleti arasında yapılmış olan göçmenlerin Rus sınırına yakın bölgelere iskân edilmemesini öngören anlaşmaların etkisi olduğu bir gerçektir. Nitekim Ruslar daha önce bahsettiğimiz 4.000 göçmenin Erzurum, Muş ve Van civarına iskân edilmesine şiddetli bir şekilde karşı çıkmıştır⁸ (Çoçiyev-Koç 2006: 3). Öte yandan bölgede yaşayan Ermenilerin de göçmen iskânının duraklamasında etkili olduğunu kabul edebiliriz. Ermeni Patriğinin İngiliz Konsolosu Layyard'a başvurarak Bölgede göçmen iskânı ile Ermenilere yönelik faaliyetler

⁶ Bölge halkı tarafından karşılanan masrafların toplam tutarı 35 bin 278 buçuk kuruş'tur.

⁷ Erzincan ile Tercan'a sevk olunan muhacirin ne suretle iskân olunacağına ve Erzurum ve Van ve Kars ve Muş cihetlerinde dahi 4 bin haneden mütecâviz nüfusun iskânı kabil olacağı mahalleri iş'aratından anlaşılabilir ise de buralara sevki mukarrer olan muhacirinin henüz vürüd eylememesine mebni sürat-i sevki lüzumuna dair dördüncü ordu-yı hümayun müşiri devletlü paşa hazretleri tarafından vürüd eden iki kita tahrirat leffen irsal kılınmakla suret-i iş'arata nazaran iktizasının serian icra ve tahrirat-ı merkûmenin dahi iade ve isrâsı menûatı himem-i behiyyeleridir.

⁸ 1867 yılında Erzincan-Tokat-Amasya-Samsun hattının doğusuna yeni Kafkasyalı göçmenleri yerleştirmeme koşulunu Osmanlı yönetimine kabul ettirmişti.

yürütüldüğünü dile getirdiğini görüyoruz. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ve sonrasında Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerine olduğu gibi Muş Sancağına da göçmenler gelmeye başladı. Özellikle 1879 yılında yaşanan göçlerin yoğunluğu nedeniyle bu yıl "Göç Yılı" olarak kabul edilmektedir (Avagyan 2004: 67, 68). Göç eden Kafkas kavimleri daha çok Dağıstanlılar, Çeçen-İnguşlar, Nogaylar, Abazalar, Çerkezler ve Osetler'di. 1878'den sonraki yıllarda Gürcüler ve Acaralar da gelmeye başlamışlardır. Kafkasya'dan gelen göçmenler Osmanlı memleketinin çeşitli yerlerine gönderilmişlerdir. Bunların bir kısmı Doğu Anadolu Bölgesi'ne gelmiştir. Özellikle Dağıstan'dan gelenlerden karayolunu tercih edenler bölgeye Kars ve Doğubayazıt'tan giriyorlardı. Kısa süre buralarda kalan göçmenler kendilerine ayrılan yerlere sevk ediliyorlardı (Demirtaş 2014: 191). 1879 yılında Muş Sancağına⁹ (Demirtaş 2014: 183, 284) yaklaşık 4.000 Kafkasyalı göçmen yerleştirilmesi planlandı. Bunu üzerine Ermeni Patriği Narses durumu protesto etmek için İngiliz Büyükelçiliğine başvurmuştur¹⁰ (Çoçiyev-Koç 2006: 5). Gelen göçmenlerden Oset ve Çeçenler Hınıs ve Varto'ya Çerkezler ise, Bulanık ve Malazgirt'te iskân edildiler (Avagyan 2004: 70). Bu dönemde Kafkasyalı göçmenler Malazgirt, Bulanık, Varto, Ahlât, Adilcevas ve Van kazalarını içeren oldukça geniş bir alanda yaklaşık 20 köy kurdular (Çoçiyev-Koç 2006: 5). Daha sonraki yıllarda da gruplar hâlinde gelen göçmenler Muş'a ve Muş sancağına iskân edildiler. Muş bu dönemde Ermenilerin de yaşadığı yerlerden biridir. Rusya'nın bu dönemde yapılan iskânlara da karşı çıktığını görmekteyiz. Nitekim dönemin Erzurum'da bulunan Rus konsolosu göçmenlerin bölgeden gönderilmeleri konusunda ısrarlı isteklerine Osmanlı Devleti'nin çeşitli vaatlerle karşılık verdiğini ancak herhangi bir önlemin alınmadığını bildirmektedir. 1857-1866 yılları ile 1879 yılında yapılan göçler sonucunda Anadolu'da Muş Sancağı ve kazalarına 2.500 göçmen iskân edildi (Avagyan 2004: 70, 71).

Savaş sırasında olduğu gibi sonrasında da Osmanlı topraklarına yapılan göçlerin yoğunluğu devam etti. Bu nedenle Osmanlı Devleti, Muş yöresindeki iskân faaliyetlerini sürdürdü. 1885 yılında Anadolu Kavağı, Fenerbahçe ve Yedikule'den aktarılacak 9.140 hane göçmen için 10 vilâyette arazi tahsis edildi. 9140 hane Kafkas göçmeninden 1200 hane Trabzon İskelesinden aktarma yapılarak Bitlis Vilayeti'nin Muş ve Siirt sancaklarına iskân edilmek üzere gönderildi (BAO, Y. A. RES, 29-27). 1880'lerin sonundan itibaren devletin bölgeye göçmen yerleştirme konusunda dikkat çekici bir faaliyeti görülmemektedir. Bu durumun meydana gelmesinde Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne yapılan göçlerin genel olarak azalmasının etkisi olduğu kadar, büyük devletlerin Çerkezlerin iskânına yönelik faaliyetleri yakından izlemelerinin de etkisi büyüktür. 1888 yılında Osmanlı topraklarının kuzeydoğu sınırları üzerinden gelecek olan göçmenler için Erzurum, Van ve Diyarbekir vilayetlerinde boş olan 247.000 dönüm arazinin açılmasını öngören tasarıyı gündeme aldı. Ancak özellikle Rusya ve diğer büyük devletlerin duruma tepki göstermesi üzerine bu tasarının uygulamaya konulmasından vazgeçildi (Çoçiyev-Koç 2006: 5). Nitekim bu dönem içinde Muş'a Sancağına yönelik herhangi bir iskân faaliyetinin yürütülmediğini görmekteyiz. 1880'lerin sonundan 1900'lerin başına kadar münferit birkaç göç hareketinden başka herhangi bir göç olayı ve iskân faaliyeti gerçekleşmedi ki, bu süre içerisinde arşiv belgelerinden bir tane göç olayına

⁹ 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonrasında gelen göçmenlerin iskân edildikleri doğu şehirleri arasında Muş önemli bir yere sahiptir. 1879 yılında sayıları 3.000 ile 4.000 aile civarında olan Kafkas göçmenlerinin Muş'a yerleştirilmesi kararı alınmıştır.

¹⁰ İngiliz diplomatlar tarafından yapılan araştırma, söz konusu göçmenlerin tamamının Kars'tan geldiklerini doğruladığı için Layard patriğin talebini reddederek, kendisine "Müslüman dahi olsalar, Kürtlere karşı set çekebilecek sakin ve çalışkan insanların Muş'a yerleşmelerine neden itiraz ettiğine akıl erdiremediğini ayrıca ifade etmişti. Foreign Office'e ilettiği raporunda ise Layard, Ermenilerin Çerkezler konusundaki hassasiyetinin temelinde "Ermeni konusunu" uluslararası gündemde tutma çabalarının yattığını dile getirmişti.

rastlanabilmiştir. 1893 yılında Abdullah b. Sufi isimli bir şahıs ailesiyle birlikte Rusya'dan göç ederek saltanatı seniyenin izni dâhilinde Muş Sancağına göç ederek orada iskân edilmiştir (BOA, DH. MKT. 182-2-1-3). 1888 yılında daha önce Resulayn'a iskân edilmiş olan göçmenlerden bir grup buranın iklimine uyum sağlayamadıklarından Muş'a iskân edildi. İlk etapta 15 hanesi gelen bu göçmenlerden sonra bir o kadarı daha gelerek iskân edildi (BOA, DH. MKT. 1566-45-1).

20. yüzyıla girildiğinde Osmanlı Devleti'nin Muş Sancağına yönelik iskân faaliyetleri tekrar başladı. İskân faaliyetinin yeniden başlamasında 1901 yılının Mart ayında Bitlis Vilayet yönetiminin, Babiâli'ye 1.500-2.000 Müslüman ailenin Ermeni nüfusun yoğun olduğu Muş Ovası'na yerleştirilmesi için istekte bulunması etkili olmuştur. Vilayet yönetimine göre Muş Sancağına göçmen yerleştirilmesi durumunda hem bölgede faaliyet gösteren Ermeni çetelerinin etkisi yok olacak hem de bölgede tarım, ticaret ve medenileşme sağlanmış olacaktır. Bitlis Vilayet yönetiminin bu teklifi merkez tarafından olumlu karşılandı. Ancak gerek ekonomik sebepler gerekse göçmenlerin yolda çekeceği güçlükler göz önünde bulundurularak bölgeye sadece Rusya'nın sınır bölgelerinden karayolu ile gelen göçmenlerin iskân edilmesine karar verilmiştir Çoçiyev-Koç 2006: 6, 7).

1900 yılından itibaren muhtemelen vilayet yönetiminin isteğinin ve merkezin yönlendirmesinin etkisiyle Muş Sancağına tekrar göçler başlamıştır. 1900 yılının sonlarında Kafkasya ahalisinden ve Çeçen taifesinin Karabulak kavminden Ali Bey adında birinin dört hanede 12 nüfus refikasıyla ve Dağıstan ahalisinden Şeyh Şamil'e mensup Lezgi kumandan Mehmet Mirza namında birinin de iki hanede altı nüfus adamlarıyla Muş'un Akpınar karyesine ve yine Şeyh Şamil'e mensup Lezgi taifesinden 24 hanede 120 nüfusun Muş'a geldikleri tespit edildikten sonra göçmenlerin geldikleri mahallerde iskân edilmesine karar verildi (BOA, HR. İD, 8-40-2). Bu grubun gelmesinden sonra Osmanlı Devleti kara veya deniz yoluyla Rusya'dan gelen göçmenlerin önce mahalli şebhenderliklere başvurarak isimlerini, unvanlarını ve mensup oldukları kabileleri, mezheplerini ve hangi bölge halkından olduklarını kaydettikten sonra komisyonlar aracılığıyla gösterilecek yerlere gitmeleri gerektiği konusunda ki kararını uygulamaya başladı. Belgelerde bu durum, *berren ve bahren Rusya'dan hicret edeceklerin evvel emirde mahalli şebhenderlerine müracaat ederek isim ve şöhretleriyle cins ve mezheplerini ve hangi mahall ahalisinden olduklarını gösterir bir defterin bit-tanzim şebhenderlikten nezaret-i celilelerine ve oradan dahi muhacirin komisyon-ı âlisine gönderilip mezkûr komisyon cânibinden de bila-tehir arz-ı hakpâ-yı âli kılınması ve şeref-südûr buyrulacak irade-i seniyye-i mülûkane üzerine iskân edilecekleri mahaller hazırlandıktan sonra gelip mezkûr komisyon marifetiyle tayin olunan mahallere sevk ve i'zâm olunmaları* şeklinde geçmektedir (BOA, HR. İD, 8-40-2). 1901 yılının yaz aylarında Kafkas göçmenlerinden birincisi 28 nüfus (BOA, A. MKT. MHM, 514-32-1) ikincisi ise 39 nüfus (BOA, DH. ŞFR, 262-112-1) olmak üzere iki grup göçmen Muş Sancağına iskân edildi. 1901 yılının ocak ayında 33 haneden oluşan Kafkas göçmeni iskân masrafları devlet tarafından karşılanmak suretiyle yerleştirildi (BOA, A. MKT. MHM, 517-7-1). Ertesi yılın Şubat ayında 6 haneden oluşan 20 nüfus Kafkasyalı (BOA, DH. ŞFR, 302-3-1), Nisan ayında Kafkasya halkından olan Çeçenlerden 34 kişilik bir grup (BOA, A. MKT. MHM, 517-42-1) ve Ağustos ayında ise 40 haneden oluşan 120 nüfus göçmenin daha yerleştirildiği görülmektedir (BOA, DH. ŞFR, 290-121-1).

1902 yılının Eylül ayında Muhacirin-i İslamiye Komisyon-i Alisinin kararıyla Dağıstan göçmenlerinden 1.130 kişi Erzurum'dan nakil yoluyla Muş Sancağının Bulanık kazasına iskân edildi (BOA, DH. ŞFR, 293-7). Dağıstan'dan gelen bu grubun iskânı 20. yüzyıl başında yapılan en büyük iskân çalışması olarak dikkat çekmektedir. Aynı yıl 51 hane göçmen daha yol, zahire

ve tohumluk yardımları da yapılarak iskân edildi (BOA, A. MKT. MHM, 519-10). Yine aynı yıl 133 kişilik bir göçmen grubu Kafkasya'dan ve 14 kişi ise Erzurum'dan gelmiştir. Bu gruptakiler Çeçen kabilesine mensuptur (BOA, A. MKT. MHM, 520-24-1).

1903 yılında da küçük gruplar halinde de olsa göçmenler gelmeye devam etti. 1903 yılının Eylül ayında 4 hane 16 nüfus (BOA, A. MKT. MHM 519-10-9) ve 1 hanede 8 nüfustan oluşan göçmenlerin iskânı gerçekleştirildi (BOA, A. MKT. MHM, 521-15-2). Ayrıca Ekim ayında ise, 28 haneden oluşan başka bir grup daha geldi. Bu grup Muş Sancağına bağlı Bahçe karyesine iskân edildi (BOA, A. MKT. MHM. 522-27/13-14). Dağıstan'ın Esvaki kazasının Sumah karyesi ahalisinden Şeyh Şamil kabilesinden 40 haneden 83 kişilik göçmen kitlesi 1903 yılında gelen en kalabalık grubu oluşturdu. Rus pasaportuna sahip oldukları için ilk etapta kabul edilmeyerek geri gönderilen bu göçmenler Rusya'nın da onları kabul etmemesi üzerine doğrudan Muş Sancağına Varto kazasına bağlı Çarbuhur karyesine gönderilerek burada iskân edildiler (BOA, A. MKT. MHM, 522-31-1). Kafkasya'dan doğrudan gelenlerin dışında Erzurum'da iskân edilen göçmenlerden de Muş sancağına gelenler olmuştur. Erzurum Vilayetinin Paresban kazasına gelen ve daha sonra Muş'a geçerek orada yerleşen iki hanede 11 nüfus Dağıstan göçmeni bu duruma örnek gösterilebilir (BOA, A. MKT. MHM, 523-36-2). 1904 ve 1905 yıllarında da Muş Sancağına göçmenler gelmeye devam etti. Ancak bu yıllarda kayda değer sayıda göç olayı meydana gelmedi. Gelen göçmenler bir veya iki haneden ya da bir iki kişilik gruplardan oluşuyordu. 1904 yılında gelen küçük göçmen gruplarına: Muş'ta biraderi nezdinde üç nüfus ailesiyle iskân edilen Dağıstan muhacirlerinden Bin Polad bin Abdullah'ın sekiz aylık tayinat bedeliyle öküz ve edevât-ı ziraiye ve tohumluk esmânı bulunan 740 kuruşun havalenamesinin irsali Bitlis vilayetinin iş'ârına atfen Muhacirin-i İslamiye Komisyon-ı âlisi birinci azalığı memuriyet-i celilesinden izbâr edilmiş olmakla meblağ-ı mezbûrun [1]319 senesi muhacirin tahsisatından havalesi icra edilmesi örnek olarak gösterilebilir (BOA, A. MKT. MHM, 524-16-2).

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve sonrasında Anadolu'nun her tarafına olduğu gibi Muş sancağına da göçmenlerin iskân edildiğini görmekteyiz. Yıllara göre gelen göçmen sayılarını ulaşılabildiğimiz kadarıyla vermeye çalıştık. Bu noktada dikkat çekici bir durumdan da bahsedebiliriz. Aslında Osmanlı Devleti tarafından Kırım Savaşı sırasında bile ilk etapta iskân sahası olarak kullanılması düşünülmemesine rağmen Muş Sancağına göçlerin başladığı ilk dönemden itibaren göçmenler gelmeye başlamıştır. Gelen göçmen sayısı çok fazla olmasa da göç sürecinde bir devamlılık söz konusudur. Daha önce 1856 ile 1879 yılları arasında gelen göçmen sayılarını tahmini rakam olarak vermiştik. 1879 yılından 1900'lere kadar göçler devam etmesine rağmen gelen göçmenlerin hane sayısı olarak belirtilmesinde dolayı göçmen sayısı hakkında net bir rakam veremiyoruz. Öte yandan bazı yıllarda gelen hane sayısı belli iken bazı yıllarda birkaç bölgeye gönderilen hanelerin sayısı toplu olarak verildiğinden tahmini bir sayıya ulaşmakta zor oluyor¹¹ (BAO, Y. A. RES, 29-27) .

1901-1905 yılları arasında ise Dağıstan ve Çeçenistan'dan Muş sancağına küçük gruplar halinde gelen göçmenlerin sayısı 1.500 civarında olduğu tahmin edilse de, Osmanlı arşiv belgeleri bu sayının daha yüksek olduğunu kanıtlamaktadır¹² (Çoçiyev-Koç 2006:7; BOA, DH. ŞFR, 293-7). Osmanlı Devleti aslında göçmenleri Ermenilerin yoğun yaşadığı Muş ovasına iskân etmek istemişse de çok az göçmen resmi makamların istediği şekilde davranmıştır. Geriye kalanların tümü daha önce gelen yurttaşlarının oturduğu Varto ve Bulanık kazalarında bulunan

¹¹ 1885 yılında Anadolu kavağı, Fenerbahçe ve Yedikule'den aktarılan 9140 hane göçmen için on vilâyette arazi tahsis edildi. 9140 hane Kafkas göçmeninden 1200 hane Trabzon İskelesinden aktarma yapılarak Bitlis vilayetinin muş ve Siirt sancaklarına iskân edilmek üzere gönderilmesi örnek gösterilebilir.

¹² Ancak sadece 1902 yılında 1130 göçmenin Muş sancağına iskân edilmiş olması 1901 ile 1905 yılları arasında gelen göçmen sayısının 1500'de çok daha fazla olduğunu kanıtlar.

eski Kafkasyalı köylerine yerleştiler. Muş Sancağına yerleştirilen toplam göçmen nüfusu hakkında net bir sayı verilememekle birlikte 1912 yılında Ermeniler tarafından hazırlanan bir raporda Bitlis vilayetinin Muş Sancağı da dâhil toplam göçmen nüfusu 10.000 kişi olarak gösterilmektedir (Çoçiyev-Koç 2006: 7). 1914 yılında yayınlanan başka bir Ermeni raporundaki istatistiklere göre Bitlis vilayetinin Muş Sancağında değişik halkların yaşadığı belirtilmekle birlikte Kafkas göçmenlerinden Çerkezlerin nüfusu 1480 kişi olarak belirtilmiştir (Avagyan 2004: 79). Ancak bu iki rapor da verilen bilgiler de bize göçmen nüfusu hakkında net bir bilgi sunmamaktadır. Bunun sebebi birinci raporda Bitlis Vilayetinin tüm sancak ve kazalarına ait toplam nüfusun belirtilmesi, ikinci raporda ise, Muş Sancağında iskân edilen Çerkez nüfus miktarının belirtilmesidir. Diğer yandan yıllara göre iskân edilen hane miktarları, 1879 yılına kadar gelen göçmenlerin sayısının 2.500 kişi olduğu (Avagyan 2004: 71), 1885 yılında Muş ve Siirt sancaklarına 1200 hane göçmenin gönderildiği (BOA, Y. A. RES, 29-27) ve 1902 yılında Bulanık kazasına 1130 göçmenin iskân edildiği (BOA, DH. ŞFR, 293-7) bilgilerinden hareketle edersek Muş Sancağı ve kazalarına tahmini olarak 5.000 ile 6.000 kişi civarında göçmen nüfusun iskân edildiğini varsayabiliriz. Göç hareketi sırasında gayri resmi yollardan gelenlerinde olması muhtemeldir. Gayri resmi yollardan gelenler ve geldiklerine dair devletin bilgisi olmasına rağmen göç yoğunluğu nedeniyle kayıt altına alınamayanlarında olduğunu göz önünde bulundurmamız gerekmektedir. Bu durumu da dikkate aldığımızda sözü geçen tahmini rakamdan daha fazla göçmen gelmiş olabilir.

2.3. Göçmenlerin İskân Edildiği Yerler ve Göçmen Köyleri

1860'lı yıllardan itibaren Osmanlı topraklarına gelen göçmenler Muş Sancağına iskân edilmiştir. 1865 yılından itibaren yoğunluk kazanan ve bazen durma noktasına gelse de tekrar canlanan göçmen hareketleriyle birlikte Muş'a gelen göçmenlere baktığımızda çoğunluğu 1865 yılı ve hemen sonrasında, bir kısmı 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında ve sonrasında, bir kısmı ise, 1900 yılı ve sonrasında gelerek Muş Sancağının merkeze bağlı köyleri ile Varto ve Bulanık kazalarına bağlı köylere yerleştiler. Gelen göçmen nüfusunun etnik kökenlerine baktığımızda Çeçen-İnguş, Avarlar, Lezgiler ve Osetlerden oluşmaktadır (Atılğan 1965: 51). Bunlara ek olarak Muş, Bulanık ve Malazgirt'e¹³ bağlı birkaç köyde yaşayan Karapapaklar-Terekemeler de bulunmaktadır (Kemaloğlu 2012: 74). Genel olarak göçmen nüfus geldiğinde ya bir arada ya da birbirlerine yakın yerlerde yaşamayı tercih etmişlerdir. Köylerin nüfusu karışık olmakla birlikte bir kabilenin diğerlerinden daha fazla sayıda olması nedeniyle o kabile ile anılan köyler de bulunmaktadır. Muş Sancağındaki göçmen gruplarından Osetlerin 6 ile 7¹⁴ (Topçu 2014: 418), Çeçenlerin 5 ile 6 ve Avar ve Lezgiler'in 3 ile 4 köyü vardır (Topçu 2014: 419). Karapapakların ise, 5 ile 6 civarında köyleri bulunmaktadır.

Muş Sancak merkezine bağlı altı tane göçmen köyü bulunmaktadır. Bu köylerde farklı kabilelerden göçmenlerin bir arada yaşadığı yerlerde mevcuttur.

Arınç (Çöğürlü), eski bir Ermeni yerleşim yeri olan Arınç köyünde çoğunluğu Çeçenler olmak üzere Çerkezlerde yaşamaktadır. Arınç'a yerleşen göçmenler 1900 yılında gelmişlerdir.

Şaşkan (Aydingün), 1864 sürgününden sonra gelen göçmenlerden oluşan köyün nüfusunu İnguşlar'ın Galgaylar kabilesi oluşturmaktadır.

¹³ Malazgirt'te yaşayanlar Birinci Dünya Savaşı sonrasında Erzurum'dan kendi istekleri ile geldiklerinden ve inceleyeceğimiz dönemin dışında kaldıklarından bu çalışmada değinmeyeceğiz.

¹⁴ Muş'taki Osetler zamanla Kürtleştiğinden bunların köylerinin sayılarının doğruluğu şüphelidir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla en fazla beş köyden bahsedebiliriz.

Evran (Yeşilova), Büyük sürgün sonrası gelen Avar kabilesine mensup Kafkasyalı göçmenler yaşamaktadır¹⁵ (Atılğan 1965: 51).

Akpar (Akpınar), 1900 yılında gelen göçmenlerin iskân edildiği Akpar'da Dağıstan göçmenlerinden Lezgi, Çeçen ve Avarlar bir arada iskân edilmişlerdir (BOA, HR. İD, 8-40-2).

Bahçe Köyü, 1903 yılında gelen 28 hane Kafkas göçmeni Bahçe köyüne iskân edilmiştir. İskân edilen bu göçmenlerin Kafkas halklarından hangisine tabi olduğu belirtilmemiştir (BOA, A. MKT. MHM. 522-27-13-14).

Tırmec (Güneyik), günümüzde Muş'un Korkut ilçesine bağlı olan Tırmec köyüne 19 hane göçmen iskân edilerek bunlar için ev ve cami inşa edilmiştir (BOA, DH. MKT, 1285-45-1-2).

Arıncık (Kıybaşı), Muş merkeze bağlı bu köyde sayılar ve iskân tarihleri belli olmamakla birlikte Çeçen-İnguşlar yaşamaktadır.

2.3.1. Varto Kazasına Bağlı Göçmen Köyleri

Varto Kazası Muş Sancağı genelinde en fazla göçmenin yaşadığı bölgedir. İlk etapta yapılan göçmen iskânından sonra Muş Ovası'na iskân edilmek istenen göçmenlerin büyük bir kısmı gayri resmi olarak akrabalarının bulunduğu Varto kazasının köyelerine geçerek yerleşmişlerdir (Çoçiyev-Koç 2006: 7). Bu nedenle devletin belirlediği nüfus miktarından daha fazlası bu bölgeye yerleşmiştir. Bölgede göçmenlerin yerleştiği köylerin konumu da dikkat çekicidir. Kafkasya'dan gelen Çeçen ve Çerkez kabilelerinin yerleşik olduğu Tepe, Zırınç, Aynan, Çarbuhur ve Doğdap köyleri¹⁶ tek bir hat üzerinde ve birbirine komşu köylerdir (Fırat 1961: 58).

Tepe Köyü, günümüzde de aynı isimle anılan köye 1865 yılından itibaren gelen göçmenler iskân edilmiştir. Köyün nüfusunu Kuzey Kafkasya'dan gelen Çeçen-İnguş göçmenler oluşturmaktadır (Atılğan 1965: 51). Tepe Köyü'nde Çeçen-İnguşlar'ın dışında az sayıda da olsa Oset göçmen de iskân olmuştur.

Zırınç (Kayalıköy), Çerkez kabilelerinden Lezgiler ile Avarların iskân edildiği bu köyde Çeçenler göçmenlerde mevcuttur.

Aynan (Ulusirt), Çerkez Aynan olarak da bilinen köyde Çerkezler çoğunlukta olmakla birlikte Çeçen-İnguşlar'da yer almaktadır.

Doğdap, Kuzey Kafkasya'dan gelen Çeçen-İnguş göçmenlerinin yoğun olarak iskân edildiği Doğdap köyü de bölgedeki diğer köyler gibi içinde farklı Kafkasyalı göçmen unsurlarını barındırır. Doğdap köyünü diğer köylerden ayıran özelliği ise aynı hat üzerinde kurulan köylerden uzak ve bağımsız olmasıdır.

Çarbuhur (Bağıcı), Bölgede en fazla göçmen nüfus iskân edilen köy olan Çarbuhur'da Çerkezler kabilelerinden Lezgiler ve Çeçenler bir arada yaşamaktadırlar (Atılğan 1965: 51). Çarbuhur köyüne yapılan iskân 1860'lı yıllarda başlamış ve 1900'lerin başına kadar devam etmiştir. Çerkez kabilelerinden Lezgiler'in dışında köyde 1903 yılında Dağıstan'ın Esvaki kazasının Sumah karyesinden gelen Çeçen göçmenlerde iskân edilmiştir (BOA, A. MKT. MHM, 522-31-1).

¹⁵ Evran'da yaşayan göçmenler buraya direk olarak gelip iskân edilenlerden oluşmaz. Aslında Akpar (Akpınar) köyünde iskân edilen ve cumhuriyet döneminde arazi mübadelesi yoluyla gelip yerleşenlerdir.

¹⁶ Fırat, Bu beş köyde yerleşik Kafkasyalı nüfusunu 1000 kişi olarak yazmaktadır.

2.3.2. Bulanık Kazasına Bağlı Göçmen Köyleri

Bulanık Kazası dâhilinde göçmen iskânı faaliyetlerine göçlerin ilk döneminden itibaren başlanmış ve zaman içinde göçmenler peyderpey gelmeye devam etmişlerdir. Bulanık ile ilgili ulaşabildiğimiz kitlesel göç ise, 1902 yılında gelen 1130 Dağıstanlı göçmen grubudur. 1.130 göçmenin tamamı Bulanık kazasına iskân edilmiştir (BOA, *DH. ŞFR*, 293-7). Bulanık Kazası genelinde iskân edilen göçmenlerin yaşadığı dört köy mevcuttur.

Karaağıl, göçmenlerin iskân edildiği tarihe ulamadığımız bu köyde Asetin (Osetler) göçmenler iskân edilmiştir (Atılğan 1965: 51).

Hamzaşeyh (Lapbudak), eski bir Ermeni köyü olan Hamzaşeyh köyündeki Ermenilerin 1893 yılında köyü terk ederek Rusya taraflarına göç etmeleri üzerine Asetinler (Osetler) boşalan köye yerleşmişlerdir (Çoçiyev-Koç 2006: 8, 9).

Simo Köyü, köy nüfusu Kuzey Kafkasyalı Asetinler (Osetler) göçmenlerinden oluşmaktadır (Atılğan 1965: 51). Bu köydeki göçmenler ile Sipkanlı aşiretine mensup Kürtler arasında dönem dönem gerginlikler yaşanmıştır (Çoçiyev-Koç 2006: 8).

Güvendik Köyü, bu köyde de diğer üç köyde olduğu gibi Kuzey Kafkasya'dan gelen Asetin (Oset) göçmenler yoğun olarak iskân edilmiştir.

Muş Sancağının Malazgirt kazasında göçmen nüfusu fazla olmamakla birlikte Asetin göçmenlerin iskân olunduğu Yanamış Köyü bulunmaktadır (Atılğan 1965: 51). Yukarıda bahsettiğimiz Kafkasyalı halklardan Çeçen-İnguş, Avarlar, Lezgiler ve Osetlerin dışında Terkeme-Karapapakların iskân edildiği Muş ve ilçelerinde bulunan bazı yerleşim yerleri vardır. Bölgeye geliş tarihleri net olarak belirlenemeyen Terkeme-Karpapak göçmenlere ait köyler Muratgören, Boyuncuk, Taşoluk, Şeyh Yusuf, Alican, Kanıreş ve Bostankaya köyleridir (Kemaloğlu 2012: 74).

3. Osmanlı Devleti'nin Göçmenlere Yaptığı Yardımlar

Osmanlı Devleti Kafkasya'dan gelen göçmenleri kabul etmekle kalmamış aynı zamanda göçmenlerin mağdur olmaması için gerekli bütün çalışmaları yapmaya özen göstermiştir. Bu amaç doğrultusunda göçmen iskânı için özek komisyonlar kurarak göçmenleri iskân edilmiştir. Göçmenler iskân edilirken konut ihtiyaçları karşılanmıştır. Konut edindirme gibi önemli bir sorunun ortadan kaldırılması tek başına iskân sürecini sona erdirmeye yetecek bir yardım değildi. Çünkü iskân edilen göçmenlerin geçim sıkıntısıyla yüz yüze kalma durumları vardı. Bu nedenle devlet göçmenlerin iskânından sonraki süreçte kendi kendilerine yetebilecek seviyeye gelmelerine kadar sürece müdahale etmiştir. Bu noktada göçmenlere yapılan yardımları da iskân sürecinin bir parçası olarak kabul etmek gerekir. Göçmenlerin ülkelerinden hangi şartlar altında ayrılmak zorunda kaldıkları malumdur. Bu nedenle de yardıma ihtiyaç duymaları doğal karşılanmalıdır. Osmanlı Devleti göçmenlerin ihtiyaçlarını en ince ayrıntısına kadar tespit ederek hayatlarını devam ettirebilmeleri için gerekli tüm yardımların yapılmasını sağlamaya çalışmıştır¹⁷ (BOA, *A. MKT. MHM*, 311-78-4). Göçmenler için gerekli yardımlar hem devlet hem de halk yardım etmiş ve yardım talepleri hiçbir zaman geri çevrilmemiştir. Göçmenlere yola çıktıkları andan itibaren iaşe ve nakil yardımı, vardıkları iskân bölgelerinde

¹⁷ Muhacirin-i Çerkezin İrade-i Seniyyeye Tatbikan Emr ve İskânlarını ve bunlardan bir hane için lüzumu olacak erzak ve hayvanat ve sairinin miktarını mübeyyin cetvelidir. İnek 1, Öküz 1, Koyun 5, Keçi 3, Eski Araba 1, Tekerlekli Araba 2, Saban Demiri 1, Saban 1, Yemek Tahtası 1, Kaşık 1, Tencere 1, Tava 1, Keçe 1, Kilim 1, Yorgan 1, Minder 1, Yastık 1, Hasır 1, Çuval 1, Kelek 1, Tavuk 10. BOA, *A. MKT. MHM*. 311-78-4.

ise konut yardımı, Tarımsal araç-gereç yardımı ve tohum yardımı yapan Osmanlı Devleti, bu yolla göçmenleri toplumsal hayatın bir parçası haline getirmeye çalıştı.

3.1.İaşe ve Nakliye Yardımı

Kafkasya'dan gelen göçmenler öncelikle geçici iskân bölgelerine yerleştirilmekteydi. Osmanlı Devleti göçmenlerin burada kaldıkları süre içerisinde iaşe masraflarının yerli halkın karşılanmasını sağlamaya çalışıyordu. Halkın yardım edemediği yerlerde ise iskân bölgesine gidip ilk hasadı alıncaya kadar geçen süre içinde ihtiyaçlarının muhtarlar veya ihtiyar meclisi aracılığıyla miri mallardan Tayinat verilmesini istiyordu (İpek 1991: 119). Devlet tahrirleri yapıncaya kadar günlük ihtiyaçlarını karşıladığı göçmenlere her gün ekmek ve gıda malzemesi dağıtmanın zorluğundan olsa gerek iaşe yardımlarını nakit olarak yapmayı uygun gördü. Muş sancağına iskân edilen göçmenlere yapılan yardımlara baktığımızda büyük çoğunluğuna bu kural uygulanarak yardımlar nakit olarak verilmiştir (BOA, A. MKT. MHM, 517-7-1; 519-10-1-6; 517-42-1).

Geçici iskân bölgelerinde kaldıkları süre içerisinde iaşeleri halk tarafından temin edilen göçmenlere kalıcı iskân bölgelerine gittikleri zamanda gerekli yardımların yapılmasına özen gösteriliyordu. Örneğin Kara Hisar-ı Şarki sancağına tabi Akşehir, Abad ve Montval ve Alucra kazalarına geçici olarak iskân edilen Nogay ve Çerkez muhacirlerinin Muş Sancağına gönderilmeleri için nakliye ve Tayinat bedelleri olana 35 bin 278 buçuk kuruş bölge halkı tarafından karşılanmıştır. Yerli halk tarafından yapılan yardımlar gazetelerde yayınlanarak halka övgüler yapılıyordu. Bölge halkının göçmenlere yaptığı yardımların Ceride-i Havadis ve Takvim-i Vekayi gazetelerinde yayınlanarak halkın bu davranışının devlet tarafından takdirle karşılandığı belirtilmektedir. Haberlerin gazetelerde yayınlanması yoluyla hem halk onurlandırılmış oluyor hem bundan sonraki süreç için göçmenlere yapılacak yardımlar için halk teşvik edilmiş oluyordu (BOA, A. MKT. MHM, 238-90-1). Yerli halkın yetmediği durumlarda ise devletin devreye girerek göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli yardımları buraya göndermeye çalıştığını görmekteyiz. Örneğin 1879 yılında Kars, Bayezid ve Erzurum'dan Muş sancağına gelen göçmenlerin iskân masrafları için gerekli 75.495 kuruş para hazine tarafından karşılanarak gönderildi (BOA, İ.DH. 795-64541).

Devletin göçmenlere yaptığı yardımlara baktığımızda sadece kitlesel olarak gelenlere yardım edilmemiştir. Küçük gruplar halinde ya da bir hane bile olsa devlet yardımında bulunmaya çalışmıştır. Kafkasya göçmenlerinden Çeçen taifesinden olup Muş Sancağına gelen Osman Mirza ve hemşiresine 6 aylık Tayinat bedeli olan 640 kuruş yardım yapıldığı görülmektedir (BOA, A. MKT. MHM, 519-15-1-2). 1902 yılında Bulanık kazasına 3 aileden göçmenin açlık ile yüz yüze kaldıkları belirtilerek açlıktan telef olmamaları için iaşe yardımı yapılması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu amaçla Bulanık'ta iskân edilen göçmenlere Tayinat bedeli ve iskân masrafları için 113 bin 870 kuruş para yardımı yapıldığı görülmektedir. Devletin yola çıktıkları andan itibaren göçmenlerin geçim sıkıntısını önlemek için imkânlar dâhilinde göçmenlere iaşe yardımında bulunduğu görülmektedir. Göçmenler iskân edilip tahrirleri yapıldıktan sonra ilk mahsulü almalarına kadar devlet tarafından yardım yapılırdı.

3.2.Konut Yardımı

Göçmenlerin iskânı ile ilgili en önemli konulardan biri de gittikleri yerlerde barınacakları yer sorunuydu. Göçmenlere barınacak yer bulma konusunda da çalışmaları devlet halk ile birlikte yürütmüştür. Yetişemediği noktalarda halktan yardım alarak göçmenlerin konut

ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır. İskân bölgelerinde konut ihtiyacının karşılanması konusunda zenginler için kendi evlerini yapmaları esası uygulanırken fakirlerin konut ihtiyacı ise, devlet tarafından karşılanmıştır (Yılmaz 1999: 597). Bu noktada devletin zengin ve fakara göçmeni aynı kefeye koymadığını da görmekteyiz. Devlet fakir göçmenler için konut yapımı işini merkezden bütçe ayırmak yerine valiliklere ve yerli hayırsever zenginlerden gelen yardımlara bırakmıştır. Ancak valiliklerin ve halktan gelen yardımların yetmediği noktada maliye nezaretinden yardım talebinde bulunulduğu da oluyordu. Muş'un Termit karyesinde göçmenler için yapılacak 19 konut, cami ve mektebin masrafı olan 42 bin 941 kuruşun Bitlis Valiliği tarafından karşılanması istenmiştir. Ancak valiliğin bu masrafı karşılayamayacağı belirtilerek Maliye Nezareti'nden masrafların karşılanması konusunda yardım talebinde bulunmuştur (BOA, DH. MKT. 1285-4-1-2).

3.3.Arazi Yardımı

Arazi tahsisi iskân işlemlerinin önemli noktalarında birini oluşturmaktaydı. Devletin göçmen iskân ederken dikkat ettiği önemli noktalardan birinin tarımsal üretimleri arttırmak olmuştur. Bu nedenle göçmenler iskân edilirken tarımsal üretime katılabilmeleri ve ekonomiye katkıda bulunmaları için arazi tahsisi gerekiyordu. Göçmenlere dağıtılan araziler genel olarak miri araziden oluşmaktaydı. Bunun yanında vakıf toprakları, kullanılmayan askeri bölgeler, meralar, miri çiftlik arazileri ve korular göçmenlere arazi olarak tahsis edilmiştir. 1877 yılına kadar gelen göçmenlere ala yerden 70, evsat yerden 100 ve edna yerden 130 dönüm arazi tahsis edilirken (İpek 1991: 121). 1905 yılında çıkarılan bir talimatnameye göre, ailelerin nüfusu ve arazinin verimliliği göz önünde bulundurularak 20 dönümden 50 dönüme kadar arazi tahsis edilmesi kararı verilmiştir. Bu kararın alınmasında göçmen sayısının artmış olması nedeniyle devletin arazi bulmakta sıkıntı çekmiş olması etkili olmuş olabilir. Ancak 1906 yılında çıkarılan yeni talimatnameye göre tahsis edilecek arazinin miktarı arttırılmış ve 50 dönümden 100 dönüme kadar arazi verilebileceği belirtilmiştir (Yılmaz 1999: 598).

Göçmen iskânı için gerekli arazinin bulunması için sürekli çalışmalar yapılarak tahsis edilecek araziler tespit edilmiştir. Muş Sancağı dâhilinde Kusur nahiyesinde bu amaç doğrultusunda 2675 dönüm arazi 8 bin 270 kuruş bedel ile tapusu alınmış ve sancak dâhilinde diğer hali arazilere de göçmenlerin iskân edilmesi istenmiştir (BOA, İ.DH. 1185-92756).

Muş Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine gönderilen şifreli yazışmada inceleme sonucunda Muş ovasında 13 bin 875 dönüm hali arazi tespit edildiğine ve Muş Ovası'nda iskân edilen 33 hane Dağıstan göçmenine her haneye 50 dönüm olacak şekilde arazi tahsis edildiği belirtilmiştir. Ayrıca Muş Ovası'nda 244 hane göçmen daha iskân edilecek arazi bulunduğu tespitle bölgeye göçmen gönderilmesinin halk tarafından da memnuniyetle karşılanacağı belirtilmektedir. Ancak gelecek olan göçmenlerin masraflarının karşılanamayacağı için Dersaadet tarafından bu duruma çare bulunması istenmiştir (BOA, DH. ŞFR. 255-105).

3.4.Zirai Yardımlar

Muş Sancağına göçmen iskânında hedeflen önemli amaçlardan biri de bölgenin atıl durumda kalan topraklarını tarım ve hayvancılık faaliyetlerine açarak ekonomiye katkı vermesini sağlamaktır. Yapılan yardımlar göz önüne alındığında Osmanlı Devleti'nin göçmenleri bir an önce üretime dâhil etmek istediği görülmektedir. Göçmenlerin üretime katılması devletin harcamalarının da azalması anlamına geliyordu. Çünkü devlet iskân politikasının gereği olarak iskân edilen göçmenler üretime dâhil olup ilk hasadı alana kadar

günlük ihtiyaçlar için iâşe yardımı veriyordu. İlk mahsulün alınması demek göçmenlere yapılan yardımlarında bitmesi anlamına geliyordu. İlk göçmen grubunun gelmesinden itibaren gelen göçmenlerin sayısının fazlalığı dikkate alındığında devletin ne kadar büyük bir harcama yükü üstlendiği görülmektedir. Kabul etmek gerekir ki devletinde bu yükünün bir an önce bu yükten kurtulması gerekiyordu. Bunun da yolu tüketici konumunda olan göçmenleri üretime dâhil etmektir. Ülkelerini terk etme ve gelme şartları dikkate alındığında göçmenlerin tarım yapabilmeleri ve üretime katkı sağlayabilmeleri için ellerinde herhangi bir tarım aleti ve tohumluk ürün bulunmadığı açıktır. Bu nedenle devlet göçmenleri üretime katkı sağlamaları için arazi tahsisinde sonra tarım aletleri ve tohum elde edebilmeleri için gerekli yardımları yapmak mecburiyetindeydi. Bu amaç doğrultusunda iskân edilen her göçmen aileye tarımsal araç gereç ve tohumluk zahire yardımı yapıldı. Muş'a iskân edilen 36 hane Kafkas göçmeni için tarım mevsimi geldiğinden bir an önce tohumluk ve zirai araç gereç yardımı yapılması gerekmektedir. Tohumluk ve diğer yardımların bedeli geri ödenmek üzere aşar vergilerinden verilmesi kararı alındığı görülmektedir (BOA, A. MKT. MHM. 519-10). Aynı şekilde daha önce Muş'un Bahçe karyesine iskân edilen 14 hane Kafkas göçmenine tohumluk zahire, çift hayvanı ve ziraat aleti bedeli olarak 14 bin kuruş yardım yapıldı (BOA, A. MKT. MHM. 522-27-13). 1902 yılında Muş Sancağına gelen 51 hane Kafkasya göçmenine altı aylık tayinat bedeli, tohumluk zahire, çift hayvanat ve alât-ı ziraiyeleri esmânu olmak üzere 44 bin 840 kuruş yardım yapıldığı görülmektedir (BOA, A. MKT. MHM. 519-10-10).

Göçmenlere yapılan yardımlar gelen göçmen sayısına paralel olarak artış gösteriyordu. 1904 yılında göçmenlerin iskân masrafları için talep edilen paranın miktarı göçmen iskânının devlet için ne kadar masraflı bir iş olduğunu göstermektedir. Sadece bu yıl içinde iskânı devam eden göçmenlere yapılacak iskân masrafı, tohumluk zahire, çift hayvanı ve ziraat aletleri için 300 bin kuruşun üzerinde para talep edildiği görülmektedir (BOA, A. MKT. MHM. 522-27-17).

Sonuç

1850'lerden itibaren Kafkasya'dan Osmanlı Devleti topraklarına 2.000.000'un üzerinde insan gelmiştir. Bu durum, Rusya ve göçmenler için olduğu kadar Osmanlı Devleti açısından da önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Kafkasyalıların Osmanlı topraklarına göç etmesinin Rusya açısından değerlendirmesine baktığımızda, aslında Rusya'nın istediği ve hedeflediği sonuçlar ortaya çıkmıştır. Kafkasya'yı işgalinden itibaren Rusya sürekli olarak burada çıkan ayaklanma ve diğer olaylar ile uğraşmaktaydı. Göçmenlerin bölgeyi terk etmesi demek her an Rusya'ya karşı isyan etme potansiyeline sahip hareketli Müslüman topluluktan kurtulmak anlamına geliyordu. Göçmenlerin Kafkasya'yı terk etmesi sadece içerde değil, aynı zamanda dışarıda da Rusya'nın elini güçlendirdi.

Yurtlarını terk etmek zorunda kalan Kafkasyalılar açısından baktığımızda, onlar için çok iç açıcı önemli sonuçlar ortaya çıktığı söylenemez. Şöyle ki, Osmanlı Devleti, gelen göçmenlerin mağdur olmamaları için gerekli çalışmaları yapmasına rağmen göç olayının kendisi bile başlı başına bir olumsuzluk sebebiydi. Bir kere ülkesini terk eden göçmenler, sahibi ve binlerce yıllık sakini oldukları yerlerden ayrılmak ve yeni bir vatana yerleşmek zorundaydılar. Bu durum bile göçmenler açısından yeterince büyük bir olumsuzluktu.

Osmanlı Devleti ise, göç olayından maddi ve manevi olarak en fazla etkilenen taraf konumundadır. Göçmenler için her türlü fedakârlığı yaparak mağduriyetleri giderme çabası ekonomiye büyük bir yük getirmekteydi. Ekonomik olarak büyük bir külfet getirmelerinin yanında göçmenlerin çıkardığı asayiş problemleri de devleti etkileyen önemli meselelerden biri olarak göze çarpmaktadır. Bu olumsuzlukların yanında Muş Sancağına iskân edilen

göçmenlerden çeşitli konularda fayda sağlandığı da bir gerçektir. Muş ve çevresindeki boş arazilere iskân edilen göçmenler sayesinde bölgede tarım faaliyetleri canlandırıldı. Muş'ta hedeflenen ve istenilen sonuçların alındığı bir diğer konu ise demografik yapı meselesiydi. Bölgeye iskân edilen Müslüman ve Türkçe konuşan göçmenler sayesinde demografik yapıda Müslümanların lehine önemli oranda bir değişiklik meydana geldi. Nitekim Ermeni Patrikhanesi ve Ermeni Milli Meclisi'nin karşı çıkışları bu durumun önemini ortaya koymaktadır. Demografik yapının değişmesiyle hem Ermenilere hem de zaman zaman devlet ile ters düşen Kürt aşiretlerine karşı bölgede devlete ve sultana sadık bir nüfus kitlesi ortaya çıkmış oluyordu. Bu anlamda devletin göçmenleri iskân ederken hedeflediği politikalara ulaştığını görülmektedir.

SUMMARY

The Russians, which were active as a Principality in the north of the Black Sea, gradually began to become a great empire after escaping from the oppression of the Golden Horde State. The Russians, who ruled the khanates following the Golden Horde State primarily, tried to descend to the Black Sea and become predominant in the Caucasus region. The defeat of the Ottomans by the Russians in the Crimean War was an important turning point for the peoples of the Caucasus. The Russians have begun to carry out policies of oppression, violence and assimilation against the Caucasian peoples whom they see as the cause of the defeat for not giving them the necessary support in this war. This led the people of the region to search for alternatives to save them from oppression. As a result, the people in the region had to migrate to the territories of the Ottoman State, which had ethnical, religious, historical and economic ties. In addition to Caucasian people's preference of the territories of the Ottoman State to live in a Muslim country, the Ottoman State has also undertaken various activities to attract migrants from the Caucasus. The Ottoman State wanted to achieve strategic objectives such as increasing the presence of Muslim population in the areas where Christians lived extensively through immigrants, using the Caucasian migrants to fight against the revolting minorities against the Ottoman State and increasing the number of troops in the army, as well as benefiting from these soldiers during the wars against the Russians. The immigration movement, which started with the voluntary arrival of some Caucasian families at the Ottoman State from the first half of the 1850's, began to intensify after 1859. This intensive migration movement reached its peak between 1862 and 1865. This migration movement continued although it has declined starting from 1865. The Ottoman-Russian War during 1877-1878 period triggered the migration movement, causing the intensity of migration to increase again. The Caucasian people who migrated to the territories of Ottoman State from the beginning of the Ottoman-Russian War were involved in the migration movement by leaving their lands in masses after the defeat of the Ottoman State and the signing of the Treaty of San Stefano. Due to the intensity of migrations taking place, the year 1879 began to be referred to as "Migration Year". After this period, the intensity of the immigration movement reduced again. The migration movement continued until the early years of the 20th century, with increases and decreases in various periods depending on the progress of relations between the Ottoman State and the Tsardom of Russia. As a result of this migration movement that started in the 1850's, more than one and a half million people migrated from the Crimean and Caucasus regions to the territory of the Ottoman State.

With the advent of the first wave of immigration at the beginning of the 1850's, the Ottoman

State began to determine the settlement areas by working for the resettlement of immigrants. The Ottoman State had chosen the Rumeli region as a settlement area in the first phase. However, many settlements in Anatolian cities such as Trabzon, Samsun, Sinop, Adapazarı, Erzurum, Konya, Sivas and Adana as well as many regions such Diyarbakır, Mardin, Mus, Aleppo and Damascus had to be opened. Muş region was also located in these settlement areas. However, the government did not prefer the region for settlement, considering that the local economy did not have a structure to meet the needs of immigrants. Despite of this attitude of the government, there were immigrants who voluntarily wanted to settle in Muş region in early years. The region was started to be used more for settlement of immigrants due to reasons such the increase in the number of immigrants coming in the following period, the proximity to migration routes used by immigrants, the demographic structure of the region, the desire to establish a mass in the region in case of a possible Ottoman-Russian War and the increase in agricultural production in the territory of the region. For this purpose, thousands of immigrants from the Caucasia were settled at Muş region.

In this study, population characteristics of the Caucasian immigrants who preferred Muş region as the settlement area, the settlement places and socio-economic relations between local inhabitants and immigrants were examined.

KAYNAKÇA**a) Başbakanlık Osmanlı Arşivleri***A. MKT. MHM*

519-10, H. 04.04.1320

198-24, H. 04.04.1277

238-90, H. 18.11.1278

277-101, H. 09.04.1280

307-62, H. 24.02.1281

341-27, H. 18.04.1284

514-32, H. 08.05.1319

517-7, H. 16.10.1319

517-42, H. 29.01. 1320

520-24, H. 27.07.1320

521-15, H. 19.11.1320

522-27, H. 07.03.1321

522-31, H. 15.03.1321

523-36, H. 12.07.1321

524-16, H. 28.10.1321

311-78, H. 12.04.1281

519-15, H. 23.04.1320

522-27, H. 07.03.1321

DH. MKT.

1566-45, H. 16.03.1306

182-2, H. 28.06.1311

1285-45, H. 05.08.1326

1326-89, H. 21.08.1296

DH. ŞFR.

302-3, R. 2.12.1302

255-105, R. 03.12.1316

262-112, R. 20.05.1317

290-121, R. 15.06.1318

293-7, R. 08.07.1318

İ.DH.

795-64541, H. 23.12.1296

1185-92756, H. 04.11.1307

8-40, M. 23.12.1900

A. MKT. UM.

540 – 6, H. 11.08.1278

A. MKT. NZD

372-31, H. 11.04.1278

Y. A. RES.

29/27, H. 01.08.1302

A.MKT. MVL.

685/67, H.10.04.1281

b) Araştırma ve İnceleme Eserler

- ATILGAN, Zeki (1965), "Muş, Bitlis ve Bingöl İllerindeki Kuzey Kafkasyalı Muhacirler", *Birleşik Kafkasya Dergisi*, İstanbul, 1965, S. 5: 50.
- AVAGYAN, Arsen (2004), *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler*, İstanbul: Belge Yayınları.
- BİCE, Hayati (1995), *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- BİLGE, M. Sadık (2005), *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- ÇOÇİYEV, Georgi, Bekir Koç (2006), "Kuzey Kafkasyalıların Doğu Anadolu'ya İskân Edilmesi ve Adaptasyon Problemleriyle İlgili Bazı Bilgiler (XIX. yüzyıl İkinci Yarısı - XX. yüzyıl Başlangıcı)", (*Journal of Asian History*, 4011: 80-103.
- DEMİRTAŞ, Mehmet (2014), "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşının Doğu Anadolu'da Nüfus Hareketlerine Etkisi ve Doğu Vilayetlerinin Nüfusu", *Sultan II. Abdülhamit Sempozyumu (20-21 Şubat 2014) Bildiri Kitabı*, C. 1, Ankara: T.T.K. Yayınları.
- ERKAN, Süleyman (1993), *Kırım, Kafkasya ve Doğu Anadolu göçleri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)
- FIRAT, Mehmet Şerif (1961), *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- İPEK, Nedim (1991), "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 6: 97-134.
- KARPAT, Kemal (2010), *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- KEMALOĞLU, Muhammet (2012), "Kafkasya Tarihi, Geçmiş Etnik ve Dini Yapısı, Terekeme (Karapapah) Türkleri", *Akademik Bakış Dergisi*, S. 32: 1-17.
- SAYDAM, Abdullah (1999), *Kırım ve Kafkasya'dan Yapılan Göçler ve Osmanlı İskân Siyaseti (1856-1876)*, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- TOPÇU, Murat (2014), "Anadolu'da Kafkas Göçmenlerinin Etnik Yapısı, Yerleşimi ve Nüfusu", *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, İstanbul: 413-420.
- YAĞCI, Zübeyde Güneş (1998), *Ferah Ali Paşanın Soğucak Muhafızlığı (1781-1785)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun: S.B.E. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- YILMAZ, Mehmet (1999), *XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhacirleri İskân Politikası*, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

II. MURAD DÖNEMİ'NDE OSMANLI TARİH YAZICILIĞININ BAŞLAMASINDA TİMURLULARIN ETKİSİ

THE EFFECT OF TIMURIDS ON THE START OF OTTOMAN HISTORIOGRAPHY DURING THE REIGN OF MURAD II

Yunus İNCE*

Öz

Bu çalışma Osmanlı tarih yazıcılığının ne zaman ve niçin başladığını ortaya koymak için kaleme alınmıştır. Çalışmanın kaynakları genel olarak El-Evamirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye gibi Anadolu Selçukluları dönemine dair bilgi veren bazı kaynaklar, Şikârî'nin Makrizî'nin ve Tagriberdî'nin eserleri gibi Osmanlılar ile birlikte Karamanoğulları, Timurlular gibi devletler hakkında bilgi veren eserler bulunmaktadır. Yine Tevârih-i Âl-i Selçuk, Aşıkpaşazade Tarihi, Oruç Bey Tarihi, Behcetü't-Tevârih gibi erken dönem Osmanlı kronikleri ile Konstantin Konstatinoviç Mihailoviç'in gibi bazı hatıratlardan istifade edilmiştir. II. Murad devrinde Osmanlı tarih yazıcılığının başlamasında Osmanlılar ile Timurlular arasında yaşanan mücadelelerin etkili olduğu görülmektedir. Bu anlamda Ankara Savaşı (1402) Osmanlı Devletinin devlet anlayışının şekillenmesi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Yıldırım Bayezid devrine kadar Osmanlı Devleti Balkanlar'da ve Anadolu'da rakiplerine üstünlük sağlamıştır. Askerî ve siyâsî başarılar Osmanlıların geniş bir alanda hâkimiyet kurmasına neden olmuştur. Ancak 1402 yılında Ankara Savaşının kaybedilmesi neticesinde Anadolu topraklarında kurulan birlik dağılmış ve eski beylikler tekrar canlanmıştır. I. Mehmed devrinde elden çıkan toprakların büyük kısmı tekrar elde edilmiştir. Timurlu Hükümdarı Şahruh'un II. Murad'a "nesep" üzerinden yüklenerek, yüksek hâkimiyetini kabul ettirmek istemesi Osmanlı tarih yazımının başlamasında önemli bir etken olmuştur. II. Murad, Yazıcızâde Ali'ye Osmanlı tarihine dair bir eser yazmasını emretmiştir. Yazıcızâde Ali, İbn Bibî'nin El-Evamirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye adlı eserini bazı kısımları değiştirerek, ilaveler yaparak çevirmiştir. II. Murad'a ve Osmanlıların nesebine dair eklenen kısımlarda Âl-i Osman'ın nesep olarak Âl-i Cengiz'den daha yüksek bir mertebede bulunduğu vurgu yapılmıştır. Şükrullah'ın eserinde devam eden bu anlayış daha sonraki Osmanlı kaynaklarında kendini gösteren ve Osmanlıların soyunu Oğuz Kağan'a ve Hz. Nuh'a kadar eskiye götüren şecerelerde kendisini gösterir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlılar, Timurlular, tarih yazıcılığı, nesep, şecere.

* Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, yunusince@yandex.com

Abstract

This article was written to demonstrate when and why Ottoman historiography began. The sources used in the study generally involve some informative sources belonging to the Anatolian Seljuk era like *El-Evamirü'l-Alâ'iyefi'l-Umûri'l-Alâ'iyye* and works by such authors as Şikârî, Makrizî and Tagriberdî which provide information about states of the period like Karamaoglus and Timurids. Likewise, early Ottoman chronicles such as *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, *Aşıkpaşazade Tarihi*, *Oruç Bey Tarihi* and *Behcetü't-Tevârih* and some memories such as those written by Konstantin Konstatinoviç and Mihailoviç were made use of. It is seen that the conflicts experienced between the Ottomans and the Timurids had a role in the start of Ottoman historiography during the reign of Murad II. In this sense, the Ankara War (1402) is a turning point in the formation of the concept of state in the Ottoman state. The Ottoman State had had the upper hand on its rivals in the Balkans and Anatolia until the sultanate of Yıldırım Bayezid. Military and political achievements had enabled the Ottomans to gain dominance over a large area. However, the unity established on Anatolian soil crumbled and former principalities were revived as a result of the loss of the Ankara War in 1402. A large majority of the land lost during the reign of Mehmed I was recaptured. The efforts by Timurid ruler Shakhruh to exert his dominance over Murad II on grounds of "lineage" served as an important factor in the beginning of the Ottoman historiography. Murad II ordered Yazıcızâde Ali to write a book on Ottoman history. Yazıcızâde Ali translated İbn Bibî's work entitled *El-Evamirü'l-Alâ'iyefi'l-Umûri'l-Alâ'iyye* by making some changes and additions to it. It was emphasized in the parts added with regard to the lineage of Murad II and the Ottomans that Âl-i Osman was higher than Âl-i Cengiz in terms of ancestry. This approach, which was maintained in Şükru'llah's work, manifested itself in lineages that appeared in subsequent Ottoman sources that took the bloodline of the Ottomans to Oghuz Khan and Noah.

•

Keywords

Ottomans, Timurids, historiography, lineage, family tree.



Giriş

Yazma eylemi hatırlatma ve okunma amacını taşır. Bu anlamda tarih yazımı da geniş kitlelere hitap eden bir yazın alanını oluşturur. Tarih yazımı modern zamanlara kadar genellikle iktidar alanına dair bilgi üreten bir alan olduğundan, iktidarın ilgisini çekmiştir. Zira tarih, yazımı sayesinde iktidarların bir var oluş aracı olarak gördükleri meşruiyetin temin edilebildiği görülür. Tarih yazımı sayesinde geniş kitlelerin rızası ve itaati sağlanabilir. Tarih boyunca yönetenlerin yönetilenlere niçin kendilerinin yöneten yönetilenlerin de yönetilen olduğunu izah etmesi beklenir. Tarih yazımı bu izahın yapılabilmesi için önemli bir imkân sunmaktadır. Bu çalışmada bu bağlamda Osmanlı tarih yazıcılığının ne zaman, hangi sebeplerle başladığını ortaya koyma amacındadır. Osmanlı tarih yazıcılığının ilk dönemleri hakkında bazı kıymetli çalışmalar yapılmış olmakla birlikte (İnalçık 2005: 93-117; İmber 2005: 39-72; Ménage 2005: 73-92) bu çalışmalarda daha ziyade ilk Osmanlı kroniklerinin/tarih eserlerinin yazarları hakkında bilgi verilmiş, ilgili eserlerin ne zaman yazıldığı, kaynak değeri gibi hususlara değinilmiştir. Bu çalışma ise daha ziyade Osmanlı tarih yazıcılığının başlamasının nedenleri Osmanlılar ile Timurlular arasındaki siyasî rekabet bağlamında ele alınacaktır. II. Murad zamanında söz konusu rekabetin/mücadelenin seyri Osmanlı tarih yazıcılığının başlamasına neden olmuştur.

II. Murad dönemi birçok eserin çevrildiği ve telif edildiği bir dönemdir. Tıptan musikiye, tasavvuftan kıymetli taşlara kadar pek çok alanda eserin bu dönemde yazıldığı-tercüme edildiği görülmektedir (Çetin 2014: 95-124; İbn-i Şerif 2003; Ahmed Oğlu Şükrullah 2012; Kâsım b. Mahmûd Karahisârî 2010; Muhammed Şîrvânî 2012; Merâğî 2015). Söz konusu dönemde telif edilen ya da çevrilen eserler incelendiğinde siyasetname tarzında eserlerin sayısı dikkat çekmektedir. Gazalî'nin bir İslâm devlet felsefesi klasiği olan *Nasayihü'l-Mülük* adlı eseri bu dönemde çevrilmiştir (Muhammed b. Muhammed el- Gazalî 2009: 158). Yine bir devlet felsefesi klasiği olan Keykavus b. İskender'in Farsça *Kabusname* adlı eseri bu dönemde *Muradnâme* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (Bedr-i Dilşad 1997). Yine Osmanlı sultanlarına tecrübe edinmeleri için okumaları tavsiye edilen Şahname'nin (Kınalızâde Ali Çelebi 2007: 468). Osmanlılardaki ilk çevirisi II. Murad zamanında yapılmıştır (Tercüme-i Şehname TSMK H. 1518). Görüleceği üzere; II. Murad dönemi, devletin ihtiyaçları doğrultusunda farklı alanlarda eserin tercüme-telif edildiği bir dönemdir.

Devlet için tarih yazımı siyasî meşruiyetin temini anlamına gelmektedir. Bu anlamda devletin varlığı için siyasî/askerî alanda başarı elde etmek ne kadar önemliyse bu başarıların temelini oluşturan meşruiyetin temini için tarih yazımı da bir o kadar önemlidir. Bu anlamda Halil İnalçık, Osmanlı tarih yazımında Anonim Tevârih-i Âl-i Osmanlar olarak bilinen eser grubunun yazılma nedenine dair şu açıklamayı yapar: bu "*derleme eserlerin, 1402'deki büyük yenilgiden sonra, Osmanlı Devleti varoluş mücadelesi döneminde ortaya çıktığı gözlenmektedir.*" (İnalçık 2000: 98). Görüleceği üzere Ankara Savaşı'nın Osmanlı Devleti üzerindeki etkileri bir ölüm kalım mücadelesi olarak okunabilir. Söz konusu döneme kadar Batılı ve Doğulu birçok rakibini dize getiren Osmanlı Devleti, Ankara Savaşında Doğulu bir rakibi karşısında mağlup olmuş, devlet yıkımın eşiğinden dönmüştür.

I-Timurlu-Osmanlı Rekabeti

Türk-İslâm devlet anlayışı gereğince hâkimiyet Tanrı/Allah tarafından bahşedilen bir nimettir. Tarih boyunca bu nimete sahip olan tüm hükümdarların rakiplerini alt ederek rakipsiz kalmak istedikleri görülür. Nitekim “[y]üz derişi bir kilime sığar da iki hâkim bir iklime sığmaz” şeklindeki meşhur deyiş bu durumun en bilinen ifadelerinden biridir (İdrîs-i Bitlisî 2016: 356). Türk-İslâm devlet geleneğindeki bu anlayış gereği Anadolu-Rumeli coğrafyasında güçlü bir hükümdar olan Yıldırım Bayezid ile Orta Asya coğrafyasında güçlü bir hükümdar olan Timur, 1402 yılında karşı karşıya gelmiştir. Timur, Osmanlı ordusu ile karşılaşmadan önce Yıldırım Bayezid’e bazı mektuplar göndermiş ve kendisine itaat etmesini istemiştir. Timur, mektuplarında pek çok argüman kullanarak üstünlüğünü Yıldırım Bayezid’e kabul ettirmeye çalışmıştır. Bu argümanlardan bir tanesi de, yüce bir soyadan gelmesi dolayısıyla hâkimiyetin kendi hakkı olduğu iddiasıdır: “*Davamız cihangirlik olup, saltanatımız adına hutbeler okunmaktadır, sikkeler basılıdır. Müslümanların ülü’l-emri olduğumuzda şüphe yoktur. Bizim soyumuz, İlhân-ı Âlişân’a ulaşmaktadır. Eğer samimi selâmınızla beraber iyi ifadeler içeren mektubunuz gelirse, her iki taraf arasında yumuşama ve sevgi peyda olur. Aksi halde kılıç ortaya çıkınca, kaleme yer kalmaz ve’s-selâm...*” (Daş 2004: 146-147). İki taraf savaş meydanında karşılaşmadan önce, karşılıklı meşruiyet iddiaları üzerinden bir mücadeleye giriştikleri görülmektedir. Timur’un bu iddiası karşısında Yıldırım Bayezid’in verdiği cevap manidardır:

...İyi bil ki, atam Ertuğrul Han üç yüz kadar gazisiyle beraber, Hülâgû Tatar’ından onbin Tatar’a vurup, Alâeddin Keykubât’a galip gelenleri mağlup etmiştir. Bundan sonra devlet idâre etme şerefine nâil olmuş, hil’at kendisine verilerek, Allâh’ın lutfu ile Âl-i Selçûk’un yerine idareyi elde tutması isyân ve baş kaldırma ile olmamıştır. Osman Bey’in ilk culûsundan itibaren, dört tarafında bulunan kâfirlerle gece-gündüz iki yüzbinden fazla askeriyle cihat etmiştir. Bu saltanat yıldızımız bugün dördüncü tabakaya erişmiş ve şimdiye kadar fethettiğimiz kale ve kasabaların sayısı geçmiş sultanların hayalinden geçmesi dahi mümkün olmamıştır... (Daş 2004: 147)

Yıldırım Bayezid, Timur’un nesep üzerinden meydan okumasına geçmişte kazanılmış başarılar üzerinden cevap vermiştir. Söz konusu cevapta, özellikle iki noktaya dikkat çekildiği görülür. Öncelikle Yıldırım Bayezid’in atalarının Timur’un atası konumunda olan Hülâgu’nun askerlerini yendiği belirtilip, pekâlâ Yıldırım Bayezid devrindeki Osmanlı askerlerinin de Timur’un askerlerini yenebileceği ifade edilmiştir. Bu anlamda Yıldırım Bayezid, atalarının sahip olduğu topraklarda hükümran olmasının nedenini “*kılıç hakkına*” bağlar. Dikkat çekilen ikinci husus da Osman Bey’den itibaren Osmanlıların gaza ile meşgul olduklarına yapılan göndermedir. Osmanlılar gazayla İslâm’ın bayrağını birçok noktada dalgalandırarak, hak dinin yayılmasına vesile olmuşlardır. Böylesi bir misyonu olan *gâzi bir devlete* yapılacak saldırıda, saldıran taraf rakibiyle birlikte İslâm’a da zarar vermiş olacaktır. Yıldırım Bayezid’in Timur’a verdiği cevaptan da anlaşılacağı üzere; Timur’un yüksek bir nesebe mensup olma üzerinden hareketle dile getirdiği hâkimiyet iddiasına, Yıldırım Bayezid, ancak *kılıçla elde edilmiş bir hâkimiyete sahip olduğu, tarihin tekerrür edeceği (kendisinin galip geleceği) ve kendi devletinin gaziliği* gibi argümanlar üzerinden cevap vermiştir. Mektuptaki ifadelerden karşı tarafın iddialarına *mukabele bi’l-misl* (aynı şekilde, benzeriyle karşılık vermek) cevap verilmediği/verilemediği görülür.

Yüksek bir nesebe mensubiyet iddiasıyla hâkimiyetin temin edilmesi Yıldırım Bayezid’in ve Timur’un yaşadığı dönemde oldukça kabul görmekteydi. Bu anlamda söz konusu dönemde nesebin ne kadar etkili bir siyasî araç olduğu Yıldırım Bayezid ve Timur ile aynı dönemde yaşamış hatta Timur’la görüşmüş olan İbn Haldun’dan öğrenmekteyiz. İbn Haldun Mukaddimesinde toplumları bir amaç uğrunda bir araya getiren ve bir devletin kurulabilmesi

için olmazsa olmaz olarak görülebilecek en etkili faktörün “asabiyet” olduğunu belirtir. Asabiyete sahip olanlar içerisinde de nesebi yüksek bir soya dayanan bir aileden gelenlerin hükümran olabileceğini şu şekilde dile getirmiştir:

Riyaset sadece (mücadele neticesindeki) galebe ile hâsıl olduğuna göre bu nisaptaki asabiyetin diğer asabiyetlerden çok daha kuvvetli olması icabeder. Tâ ki o asabiyet sayesinde galibiyet vâki olsun ve sahiplerinde riyaset tam olarak gerçekleşsin. Bunun böyle olması lazım geldiği hususu ortaya çıkınca şu husus da belirlenmiş olur: Topluluk üzerinde riyaset, daima o topluluk üzerinde galibiyet kurabilen söz konusu özel nisapta bulunur. Çünkü riyaset onların haricinde çıkıp, galebe bakımından onların asabiyetlerinden daha aşağı mertebede bulunan diğer asabiyet sahiplerine intikal etse, bunlar için riyaset tam olarak gerçekleşmemiş olur. O halde bu nisap dâhilinde riyaset sürekli olarak bir fer'den öbür fer'e, intikal eder durur. Fer'ler içinde de en kuvvetli olandan başkasına intikal etmez. Çünkü söylediğimiz gibi galebenin sırrı ve hikmeti bunu gerektirir. (İbn Haldun 2007: I, 338-339)

Görülebileceği üzere Ortaçağ'da nesep, rızanın imalinde/itaatin temininde çok önemlidir. Geniş insan kitlelerin rızasını/itaatini talep eden iktidar taliplerinin bu taleplerinin haklılığı hususunda en çok dile getirdikleri argüman nesep olarak yüksek bir soya mensubiyettir. Öyle anlaşılakta ki; Timurlular ile Osmanlılar arasındaki siyasî mücadele, savaş alanına taşınmazdan önce, mücadele karşılıklı mektuplar vasıtasıyla yürütülmüştür. Timur'un Osmanlı Devletinin meşruiyet temellerini hedef alan meydan okuması sonraki dönemdeki Timurlu-Osmanlı ilişkilerinin seyrini de belirlemiştir.

Timur, Osmanlıları Ankara Savaşında yenilgiye uğrattıktan sonra, Osmanlıların Anadolu'daki en önemli rakipleri, Karamanoğulları'na Anadolu coğrafyasında kendisi adına hükmetme yetkisi vermiştir. Timur, Candaroğlu İsfendiyar Bey'e, kendisi ve Karamanoğlu adına sikke kestirip hutbe okutmasını emretmiş, emri İsfendiyar Bey tarafından yerine getirilmiştir. (İbn Arabşah 2012: 317-319). Böylece Timur Anadolu'dan çekildikten sonra, Karamanoğulları Timur'un meşru vekili ilan edilmiştir. Bu konumları gereği Karamanoğulları, Timur, Anadolu'dan çekildikten sonrada uzunca bir süre Osmanlıların en önemli rakibi olarak kalmıştır.

Karamanoğulları ile Osmanlılar arasındaki mücadelenin seyrinde de karşılıklı nesep üstünlüğü iddiaları etkili olmuştur. Karamanoğulları, Anadolu Selçuklu Devletinin başkentine sahip olmaktan dolayı onların mirasçısı olduğu iddiasına, Timur'un Anadolu harekâtından sonra Timur'un Anadolu'daki mirasçısı olma iddiasını eklemiştir. Bu anlamda tüm beylikler içerisinde Karamanoğulları hem “nesep asabiyeti” hem de “sebep asabiyeti” bakımından en kuvvetli olanıdır. Karamanoğullarının nesep olarak kendilerinin de üstün bir nesebe sahip olduğu yönündeki iddiaları sık sık iki tarafın karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Nitekim 1398 yılında Akçay yakınlarında Karamanoğulları ile Osmanlılar arasında meydana gelen savaş sonrasında, Osmanlılar galip gelmiş, Alaaddin Ali Bey esir edilmiştir. Yıldırım Bayezid Karamanoğlu Alaaddin Ali Bey'e neden kendisine tabi olmadığını sorduğunda aldığı cevap bu durumun ifadesi olarak okunabilir: “Çünkü ben de senin gibi bir beyim” (Schiltberger 1997: 38-43). Karamanoğullarının tarihine dair elimizdeki en önemli kaynaklardan birisinin yazarı olan Şikârî'nin, Karamanoğullarının nesebine dair ifadeleri bu iddianın toplumsal temellerini göstermesi bakımından kıymetlidir. “Sen 'Alâuddin bin Keykubâd bin Keyhüsrev bin Kılıç Arslan bin Ertuğrul bin Âl-i Selçuk isen, ben dahi Oğuz Hân bin Gelencân ibn Alp Arslan bin İbrahim Hân Sa'adeddin Nûreddin Karaman Hân bin Mehemmed Hânım; hân oğlu hânım. Şirvân Kûh-ı El-buruzdan gelmiş idi benim aslım. Cümle Moğol Kürd ve Türkmân benimledir.” Şikârî bir yandan

Karamanoğullarını nesep olarak yüceltirken, diğer yandan da Osmanlıların nesebini değersiz göstermeye çalışır: “ ‘Osmân, Keyhüsrev bin Keykubâd ‘Alâuddin’in çobanı başı idi. İnönünde ne kadar koyun ve sığır, atı ve devesi ve katırı var ise ‘Osman gözlerdi, kâfir almazdı...’Osmân bir gedâ iken şâh eyledi. Aslı cinsi yok bir yörük oğlu iken beğ oldu, bezgâdelerin beğenmez oldu,” (Şikârî 2005: 124, 154, 196).

Görüleceği üzere Karamanoğulları yalnızca güç olarak değil egemenliğin kaynağı olarak görülen yüksek/soylu bir nesebe sahip olma iddiaları bakımından da Osmanlıların en önemli rakibi konumundaydı. Osmanlılar, Ankara Savaşının ardından 11 yıl süren fetret devrinden sonra I. Mehmed zamanında tekrar toparlanmayı başardıktan sonra yeniden Karamanoğulları ile karşı karşıya gelmeye başladılar (Âşıkpaşazâde 2013: 119). I. Murad zamanında Osmanlıların Avrupa topraklarında yaptıkları savaşlarda Karamanoğullarının Osmanlıların rakipleri Bizans ile ittifak içerisinde olması nedeniyle Osmanlı-Karamanoğulları ilişkileri tekrar gerilmiştir (Boyacıoğlu 2001: 641-657). Osmanlılar ile Karamanoğulları arasında süre giden bu mücadelede II. Murad devrinde Karamanoğulları üzerine yapılan bir sefer Timurluların tepkisine neden olmuştur. II. Murad zamanında 1436 yılında Karamanoğulları üzerine gerçekleştirilen sefer sonrasında Şahruh II. Murad’a gönderdiği mektubunda Karamanoğullarının Timur tarafından Anadolu’da meşru iktidar sahibi olarak tanındığı ve onlara yapılacak saldırının kendileri açısından kabul edilemez olduğu vurgulanmıştır. Böylesi bir mektup karşısında II. Murad’ın oldukça naif ifadelerle cevap vermek durumunda kaldığı görülmektedir (Feridun Ahmed Bey 1274: 192-195).

Bu mücadelelerde Osmanlılar, güçlü bir orduya sahip olmasına rağmen, II. Bayezid devrine kadar Karamanoğulları topraklarını tam olarak ilhak edememiştir. Yine Karamanoğullarından emin olunmadan Balkanlarda yapılacak seferlerde kendisini emniyette hissetmemişlerdir (Broquiere 2000: 188-192; Doukas 2008: 117). Osmanlıların Karamanoğulları üzerinde tam anlamıyla bir üstünlük kuramamalarında, Karamanoğulları üzerine yüründüğünde, Karamanoğullarının savaşı Osmanlı ordusunun ulaşamayacağı Toroslara çekmesinin etkisi olduğu kadar, Ankara Savaşının henüz zihinlerde varlığını koruyan acı hatırası da etkiliydi. Zira Osmanlı Devleti, hâlâ Timurlular’dan çekinmekteydi. Hatta devletin en ihtişamlı zamanlarında Doğu’da Batı’da büyük zaferler kazanırken dahi birinci önceliği daima Doğu topraklarını emniyete almak oldu. Çünkü Doğu topraklarında var olan hanedanlardan önce Timurlular, ardından Akkoyunlular, sonra da Safevîler büyük oranda Türkmen ve Müslüman bir kitle üzerinde hükmetmekteydi. Dolayısıyla da tüm bu devletler benzer hâkimiyet araçları üzerinden iktidarlarını meşrulaştırıyorlardı. Bu nedenle de Osmanlı Devleti’nin reayası pekâlâ rakiplerine itaat edebilir ve onların nesep/hâkimiyet iddialarını kabul edebilirdi. Nitekim daha sonraki süreçte Doğudaki en önemli rakibi olacak olan Safevîlerin kurulmasında Osmanlı reayasının büyük katkısı olacaktı (Sümer 1999). Bu durum Osmanlı Devletinin geliştirdiği hassasiyetin ne kadar haklı olduğunu kanıtlamaktadır.

Timurluların ve Karamanoğullarının yüksek nesebe mensup oldukları yönündeki iddialarına cevap vermek adına Osmanlılar, meşruiyet iddialarını daha geniş kitlelere kabul ettirebilmek ve rakiplerinin kendileri hakkındaki iddialarını geçersiz kılmak adına tarih yazımını bir araç olarak kullanmışlardır. Bu anlamda Osmanlı tarih yazıcılığının başlaması II. Murad zamanında yürürlüğe konulan bir devlet projesi olarak kabul edilebilir.

II- Osmanlı Tarih Yazıcılığının Başlaması

Osmanlı tarihi hakkında Osmanlılar tarafından yazılan ilk eser Ahmedî’nin İskendernâmesi’dir. Ahmedî eserini Ankara Savaşının akabinde tamamlayarak Yıldırım Bayezid’in oğlu Süleyman Çelebi’ye sunmuştur. İskendernâme’nin sonuna manzum ve

muhtasar bir Osmanlı tarihi kısmı eklenmiştir (Ahmedî: 1999, 219-228). Bazı Osmanlı tarihçileri Ahmedî'nin eserini bir tarih kitabından ziyade bir nasihatname olarak kabul etmek gerektiği kanaatindedir (Lowry: 2010, 17-34). Bu sebeple gerçek anlamda Osmanlı tarih yazıcılığının II. Murad zamanında başladığı kabul edilir.

II. Murad devri tarih yazımının ilk ürünleri, saray için hazırlanmış, oldukça muhtasar tarihi takvimler/saray yıllıkları (Atsız: 1961; Menage: 1981; 79-98; Turan: 1984) ve gazavatnâmelerdir (Gazavat-ı Sultan Murad B. Mehemed Han: 1989; Kâşifi: 2005). Zikredilen kaynaklardan ilki bir hadiseye dair bir ya da birkaç satırdan ibaret oldukça muhtasar bilgi içeren, kaynaklardır. Tarihi takvimlerin saray yıllıklarının bir diğer kusuru da her hadisenin kendisinden önce meydana gelen bir hadiseye göre tarihlenmesi nedeniyle okuyucuda muğlak bir zaman algısı yaratmasından kaynaklanır. Bu anlamda tarihi takvimlerin tarih araştırmalarında kullanımı oldukça zordur. Gazavatname grubundaki eserlerde zikredilen sıkıntılar bulunmamakla birlikte bir şahsın gazalarını/başarılarını anlatmak amacıyla kaleme alındıklarından daha dar kapsamlı tarih eserleridir. Devrin tarih yazım anlayışı gereği tarih daha ziyade devletlerin kurucuları olan/iktidarı elinde bulunduran hanedanın tarihinin yazılmasını gerektirir. Bu anlamda devrin tarih yazımına hâkim olan anlayışına uygun olarak tüm hanedanın tarihini anlatan ilk eser Yazıcızâde Ali tarafından yazılan *Tevârîh-i Âl-i Selçuk* adlı eserdir. Söz konusu eserin yazılmasında Timurlular tarafından Karamanoğullarının Anadolu topraklarında varis olarak bırakılması ve Timurluların onlar vasıtasıyla Osmanlılar üzerinde sürekli bir baskı kurma siyasetleri ile söz konusu eserin yazılması arasında bir bağlantı bulunmaktadır.

Buna göre; Timur'un Osmanlı Devletini baskı altında tutma siyaseti onun neslinden gelen diğer emirler tarafından da devam ettirilmiş, gelişen hadiseler de Osmanlı tarih yazımının başlamasına zemin hazırlamıştır. Şahrüh, 1435 yılında, II. Murad'a, Karamanoğlu İbrahim Beğ'e, Dulkadiroğullarından Emir Nâsirüddin Muhammed b. Dulkadir'e, Karayülük evladına hilatlar göndermiştir (Makrızî 1972: 957). Hilatlar tüm muhataplar tarafından herhangi bir itiraz gösterilmeksizin giyilmiştir (Tagrıberdî 1992: 248). Hilat gönderilen şahıslara bakıldığında Anadolu coğrafyasının etkili siyasi teşekküllerin hepsinin itaatini talep edildiği görülür. Hilat, Türk-İslâm devlet felsefesinde gönderenin üstünlüğünü, giyenin de gönderenin yüksek hâkimiyetini kabul ettiğini ifade etmekteydi. II. Murad devrinde Osmanlıların Timurlulara bağlı olduğu ya da onların hâkimiyetini tanıdığını ifade eden bu bilgi hiçbir Osmanlı kaynağında geçmez. Muhtemelen böylesi bir bilginin tarihi kaynaklarda zikredilmesi, devletin âli menfaatleri açısından sakıncalı görülmüş olabilir. Ancak hilatın kabulüne dair bu bilgi, daha sonra Osmanlı ordusunda yeniçeri olarak bulunacak bir kişinin hatıratındaki bilgilerle teyit edilir. Konstantin Konstatinoviç Mihailoviç, verdiği bilgilerde II. Murad'ın Timur Devleti'ne yıllık 100.000 düka vergi vermeyi kabul ettiğini, daha sonra bu verginin keçeden yapılmış 1000 kışlık, 1000 de yazlık at örtüsüne dönüştürüldüğünü ifade etmektedir (Mihailoviç 2003: 39). Hatıratında şahıslara dair verilen bilgilerde bazı hatalar bulunsa da bu bilginin bir yeniçeri hatıratındaki zikri, hilatın kabul edilip giyildiği bilgisinin birkaç üst düzey devlet adamı arasında kalmadığını ve ordu mensupları arasında da bilindiğini gösterir. Osmanlıların II. Murad gibi bir padişah döneminde Timurluların yüksek hâkimiyetini kabul etmesi ilginçtir. Zira II. Murad devri, Osmanlıların Varna Savaşı (1444) ve II. Kosova Savaşı (1448) gibi savaşlarda parlak başarılar elde ettikleri bir devirdir. Bu savaşlarda birçok milletten müteşekkil Haçlı ordularının yenilgiye uğratıldığı hatırdaki tutulursa, II. Murad devrindeki Osmanlı askeri gücünün boyutları daha iyi anlaşılır. Anlaşılan bir başka husus da Osmanlıların Ankara Savaşını henüz unutmadıkları ve hâlâ Timurlulardan çekindikleri gerçeğidir. Dolayısıyla II. Murad devrinde, askeri olarak güçlü olmanın, muktedir olmakla eşdeğer olmadığı anlaşılmış,

Osmanlı Devleti kendi hâkimiyet iddiasının nedenlerini daha net ifade etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu nedenle II. Murad, 1435 yılında yani hilatın kabul edildiği yıl içerisinde Yazıcızâde Ali'ye Osmanlıların tarihini yazmasını emretmiştir. Yazıcızâde Ali de İbn Bibi'nin *el-Evamirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye* adlı eserini bazı kısımları çıkartıp bazı yeni bilgiler eklemek suretiyle çevirmiştir. Metin içinde Alaaddin Ata Melik Cüveyni'nin övüldüğü kısımlar çıkartılarak II. Murad'ı yücelten ifadeler eklenmiştir. Çeviri 1436 yılında tamamlanmıştır. (İbn Bibi 1996, I, 11). Osmanlıların kökenine dair bilgilerde Osmanlıların kökeni Oğuzhan neslinden kendisine yönetme hakkı verilmiş Kayılara bağlanmıştır. Ayrıca bu nesebin Cengiz soyundan daha yüksek bir mevkiye bulunduğu vurgu yapılmıştır:

Atasından sonra çok zamân Kayı hanlar hanı oldu. Pes bu delil ve erkanca padişâh-ı â'zam seygi-i selâtînü'l-'Arap ve'l-'Acem kâyid-i cüyûşi'l-muvahhidîn, kâtîli'l-kefereti ve'l-müşrikîn sultân bin pâdişâhımız Sultân Murâd bin Mehemed Han ki eşref-i âl-i 'Osmân'dandır padişâhlığa ensâb ve elyakdur. Oğuz'un kalan hanları urıgından belki çingiz hanları urugından dahi mecmû'ından ulu asl ve ulu süükkdür, şer' ile dahi 'örf ile dahi. Türk hanları dahi kapusına gelüp selâm virmeye ve hizmet itmeğe lâyıkdur. Allâhu-te'âlâ bâkî ve pâyidâr kılsun, soyu 'âlem oldukça cihândâr u cihânda vâr olsun. Bi-'nnebiyyin ve âlihi ve hem peygamber -'aleyhi's-selâm- zamânında yakîn zamânda Beyâsi boyından Korkut Ata koydı Oğuz kavminün bilgesi-yidi, ilhâm iderdi. Eyitdi: "Âhir zamâna girü hanlık Kayı'na dege, dahi kimesne ellerinden almaya didüğü 'Osman-rahmetü'lâh- neslindendir. (Yazıcızâde Ali 2009: 29-30)

Yazıcızâde Ali'nin Osmanlıların nesebine dair yukarıdaki satırları Timurluların üstün nesep iddialarına karşı bir cevap niteliğindedir. II. Murad zamanında Osmanlıların nesebinin Kayılardan geldiği özellikle vurgulanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim dönemin bir başka tarihçisi olan Şükrullah, 1449 senesinde II. Murad tarafından Karakoyunlu Hükümdarı Mirza Cihan Şah'a elçi olarak gönderilmesiyle ilgili aktardığı bilgiler bu hususu teyit eder. Şükrullah'ın elçiliği sırasında şahit olduğu bazı hadiseler, Osmanlı nesep iddialarının yazılı olarak ifade edilmeye başladığı 1436 yılından kısa bir süre sonra bazı rakip/komşu devletler tarafından kabul edilmeye başladığını göstermektedir. Karakoyunlu Hükümdarı Mirza Cihan Şah, II. Murad hakkında şu ifadeleri kullanır: *"Sultan Murad, benim ahiret kardeşimdir. Kardeşlikten ayrı olarak da akrabamdır ve yakınımıdır."* Şükrullah, akrabalığın nedenini sorunca Mirza, tarihçisi Mevlânâ İsmail'i çağırarak Oğuz Tarihini getirmesini emreder. İsmail, Moğol hattında yazılmış bir kitap getirir. Kitapta Oğuz'un *"Gök Alp, Yer Alp, Deniz Alp, Gün Alp, Ay Alp ve Yıldız Alp"* adlarında altı çocuğunun olduğu yazmaktadır. Mirza, *"Kardeşim Sultan Murad'ın nesebi Gök Alp b. Oğuz'a ulaşır"* diyerek, Gök Alp'in soyunu da kırk beşinci göbekte Ertuğrul b. Süleyman Şah b. Kaya Alp b. Kızıl Boğa'ya bağlar. Kendi nesebini ise Kara Yusuf'un soyu üzerinden kırk birinci göbekte Deniz Alp'a ulaştırır ve *"Kardeşim Sultan Murad'ın nesebi bizim nesebimizden gök ile deniz arasında fark olduğu kadar büyüktür"* der (Şükrullah 2013: 376). Şükrullah'ın anlattığı bu hadise, Osmanlıların nesep üstünlüğü iddialarının çağdaşları tarafından da bilindiği ve bazıları tarafından kabul gördüğü anlamına gelmektedir. Söz konusu dönemden sonra yaşayan Safevi tarihçisi Hasan Rumlu, II. Murad hakkında şu bilgiyi verir: *"[S]oyu birkaç göbekten Oğuz'a dayanan Sultan Mehmet b. Sultan Murad b. Sultan Yıldırım Bayezid b. Sultan Murad Han b. Sultan Orhan b. Sultan Osman b. Ertuğrul b. Süleyman b. Kaya Alp bu yılda vefat etti"* (Hasan Rumlu 2006: 572). Hasan Rumlu'nun ifadeleri de Safevilerin Osmanlıların nesep iddialarından haberdar olduklarını göstermektedir. II. Murad zamanında Timurlu tehlikesi neticesinde başlayan Osmanlı tarih yazıcılığının temel amaçlarından birisi Osmanlıların nesep olarak üstünlüğü iddiasının altını daha iyi çizmektir. Bu amaca yönelik çalışmalar II. Bayezid devri tarih yazıcılığında da kendisini gösterir. II. Bayezid devrinden

itibaren tarih yazımında Osmanlıların soyunu Oğuzhan'a hatta Hz. Nuh'a kadar eskiye götüren şecerelere yer verildiği görülür. Böylece Osmanlı nesebinin Türklerin en eski atasına ve bir peygambere kadar geriye giden ırken seçilmiş bir nesep olduğu belirtilir. Ayrıca Âşıkpaşazade, Oruç Bey, ve Mevlana Mehmed Neşrî gibi ilk kronik yazarlarının eserlerinde Ertuğrul Bey'in ya da Osman Bey'in gördüğü rivayet edilen rüya ile de Osmanlıların nesebinin dini anlamda da seçilmiş bir nesebe dayandığı ve Osmanlı ailesinin Allah tarafından kendilerine kut verilmiş kutlu bir nesebe sahip oldukları vurgulanır. (Akça-İnce 2015: 89-282).

Sonuç

Ankara Savaşı Osmanlı tarihi açısından kuruluştan itibaren devam eden siyasi gelişmede bir kırılmayı temsil eder. Timur'un Anadolu harekâtı Osmanlı Devletini yıkımın eşiğine getirmiştir. Bu acı tecrübeden sonra devletin tekrar toparlanması 11 yıl sürmüştür. Ancak Timurlu Devletinin Osmanlılar üzerindeki baskısı Timurluların Karamanoğulları üzerindeki vesayeti vasıtasıyla devam etmiştir. Timurlu Devleti, Cengiz Han'ın nesebinden olma iddiası üzerinden kendilerini Osmanlıların üzerinde bir noktada konumlandırmaktaydı. Timurluların Anadolu'daki temsilcisi Karamanoğulları da aynı şekilde üstün bir nesebe sahip oldukları iddiasındaydılar. Karamanoğullarının Osmanlılar aleyhine giriştikleri faaliyetler Osmanlılar açısından kabul edilemezdi. Ancak Timurluların müdahaleleri nedeniyle tam anlamıyla Karamanoğulları üzerinde bir hâkimiyet kuramıyorlardı. Timurlular, Şahruh zamanında Osmanlılar, Karamanoğulları, Dulkadiroğulları ve Akkoyunlular üzerindeki üstünlük iddialarını tazelemek için gönderdikleri hilatların tüm muhataplar tarafından giyilmesi söz konusu iddialarını kabul ettirdiklerinin göstergesidir. Bu hadise aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin kendi nesebinin Cengiz Han'ın soyundan daha üstün olduğunu ifade etme ihtiyacı hissetmesine neden olmuştur. Söz konusu ihtiyaç neticesinde II. Murad Yazıcızâde Ali'ye bir Osmanlı tarihi yazmasını emretmiştir. Böylece Osmanlı tarih yazıcılığı başlamıştır. Türk-İslâm devletlerinde bir iktidarın meşruluğunun ifade edilmesini temsil eden "biat" töreninde tüm tabi olanların padişaha tabiyetini bildirmediği yalnızca ümeranın, ulemanın ve önde gelen devlet adamlarının biatının yeterli görüldüğü hatırlanacak olursa tabi olanların temsilcilerinin rızasının temini meşruiyet için yeterli sayıldığı görülecektir. Bu anlamda modern dönem öncesi devirde tarihin iktidar alanına yönelik bilgi üreten bir bilim olarak görüldüğü düşünüldüğünde Osmanlıların kendi neseplerini değersizleştiren iddialara tarih yazımı vasıtasıyla cevap verdikleri böylece hem rakiplerinin nesep üstünlüğü iddialarını geçersiz kılmaya çalıştıkları hem de kendi reayasının temsilcilerinin rızasını kazanarak hâkimiyetlerini meşru bir zemine oturtmaya çalıştıkları söylenebilir.

Summary

This article was written to demonstrate when and why Ottoman historiography began. The sources used in the study generally involve some informative sources belonging to the Anatolian Seljuk era like *El-Evamerü'l-Alâ'iyefi'l-Umûri'l-Alâ'iyye* and works by such authors as Şikârî, Makrizî and Tagriberdî which provide information about states of the period like Karamaoglus and Timurids. Likewise, early Ottoman chronicles such as *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, *Aşıkpaşazade Tarihi*, *Oruç Bey Tarihi* and *Behcetü't-Tevârîh* and some memories such as those written by Konstantin Konstatinoviç and Mihailović were made use of. It is seen that the conflicts experienced between the Ottomans and the Timurids had a role in the start of Ottoman historiography during the reign of Murad II. In this sense, the Ankara War (1402) is a turning

point in the formation of the concept of state in the Ottoman state. The Ottoman State had had the upper hand on its rivals in the Balkans and Anatolia until the sultanate of Yıldırım Bayezid. Military and political achievements had enabled the Ottomans to gain dominance over a large area. However, the unity established on Anatolian soil crumbled and former principalities were revived as a result of the loss of the Ankara War in 1402. A large majority of the land lost during the reign of Mehmed I was recaptured. The efforts by Timurid ruler Shakhruh to exert his dominance over Murad II on grounds of "lineage" served as an important factor in the beginning of the Ottoman historiography. Murad II ordered Yazıcızâde Ali to write a book on Ottoman history. Yazıcızâde Ali translated İbn Bibi's work entitled *El-Evami'rü'l-Alâ'iyefi'l-Umûri'l-Alâ'iyye* by making some changes and additions to it. It was emphasized in the parts added with regard to the lineage of Murad II and the Ottomans that *Âl-i Osman* was higher than *Âl-i Cengiz* in terms of ancestry. This approach, which was maintained in Şükru'llah's work, manifested itself in lineages that appeared in subsequent Ottoman sources that took the bloodline of the Ottomans to Oghuz Khan and Noah.

KAYNAKÇA

- [Yazarı Bilinmiyor] (1989), *Gazavat-ı Sultan Murad B. Mehemmed Han: İzladive Varna Savaşları (1443-1444) Üzerinde Anonim Gazavatname*, haz. Halil İnalçık-Mevlud Oğuz, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- [Yazarı Bilinmiyor] *Tercüme-i Şehname*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine. Nu.1518.
- AHMED OĞLU ŞÜKRULLAH (2010), *Behcetü't Tevarih*, haz. Ali Sözer, çev. Abdullah Almaz, İstanbul, Mostar Yayınları.
- AHMED OĞLU ŞÜKRULLAH (2012), *Şükrullah'ın Risalesi ve 15. Yüzyıl Şark Musikisi Nazariyatı*, haz. Murat Bardakçı, İstanbul, Pan Yayınları.
- AKÇA Gürsoy- İNCE, Yunus (2015), *Klasik Osmanlı Çağında Tarih, Meşruiyet ve Rüya*, Konya, Palet Yayınları.
- ÂŞIKPAŞAZÂDE (2013), *Âşıkpaşazâde Tarihi [Osmanlı Tarihi (1285-1502)]*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- ATSIZ, H. Nihal (1961), *Osmanlı Tarihine Ait Tarihi Takvimler*, İstanbul.
- BEDR-İ DİLŞAD (1997), *Murad-nâme*, I, II, haz. Adem Ceylan, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- BOYACIOĞLU, Ramazan (2001), "Osmanoğullarının Karamanoğlu İbrahim Bey Aleyhine Aldığı Fetvalar", *Pax Ottomana Studies In Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, ed. Kemal Çiçek, Haarlem-Ankara, Sota-Yeni Türkiye Yayınları, ss. 641-657.
- BROQUIERE, Bertrandon De La (2000), *Bertrandon De La Broquiere'in Denizaşırı Seyahati*, ed. Ch. Schefer, çev. İlhan Arda, İstanbul Eren Yayınları.
- ÇETİN, Abdülbaki (2014), "Sultan II. Murad'a Sunulan Tezkiretü'l-Evliya Tercümesi Üzerine", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 53, Erzurum, s. 95-124.
- DAŞ, Abdurrahman (2004), "Ankara Savaşı Öncesi Timur ve Yıldırım Bayezid'in Mektuplaşmaları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15, Konya, ss. 141-167.
- DOUKAS, Michaël (2008), *Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462*, çev. Bilge Umar, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- FERİDUN AHMED BEY (1274), *Mecmû'â-i Münşâ'ât-ı Feridun Beğ*, I, İstanbul.
- HASAN RURLU (2006), *Ahsenü't-Tevârîh*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İBN ARABŞAH (2012), *Acâibu'l-Makdûr fi Nevâib-i Timûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, çev. Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları.
- İBN BİBİ (1996), *El Evamirü'l-Ala'iyе fi'l-Umuri'l-Ala'iyye (Selçukname)*, I, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İBN HALDUN (2007), *Mukaddime*, I, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yayınları.
- İBN-İ ŞERİF (2003), *Yadigâr: 15. yüzyıl Türkçe Tıp kitabı, Yadigar-ı İbn-i Şerif*, I, II, ed. Orhan Sakin, İstanbul, Merkez Efendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları.
- İDRİS-İ BİTLİSİ (2016), *Selîm Şah-Nâme*, haz. Hicabi Kırlangıç, Ankara, Hece Yayınları.
- İMBER, COLİN (2005), "İlk Dönem Osmanlı Tarihinin Kaynakları", çev. Oktay Özel, *Söğüt'ten İstanbul'a*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, ss. 39-72.
- İNALCIK, Halil (2005), "Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu", çev. Fahri Unan, *Söğüt'ten İstanbul'a*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.
- KÂŞİFİ (2005), *Gazânâme-i Rûm*, haz. M. Ebrahim Esmail, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Ortaçağ Tarihi Programı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- KINALİZÂDE ALİ ÇELEBİ (2007), *Ahlâk-ı Alâî*, haz. Mustafa Koç, İstanbul, Klasik Yayınları.
- LOWRY W. HEAT (2010), *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*, çev. Kıvanç Tanrıyar, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- MAKRİZİ (1972), *Kitâbu's-Sülûk li Ma'rifeti Düvelî'l-Mülûk*, IV, 2. bölüm, haz. Said Abdulfettah Aşur, Kahire, Mısır Ulusal Kütüphanesi Yayınları.
- MÉNAGE (1981), V. L., "Sultan II. Murad'ın Yıllıkları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 33, İstanbul, s. 79-98.

- MÉNAGE, VİCTOR L. (2005) "Osmanlı Tarih Yazıcılığının İlk Dönemleri", çev. Mehmet Öz, *Söğüt'ten İstanbul'a*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, ss. 73-92
- MERAGÎ (2015), *Makasıdu'l-Elhan Meragi'den II. Murad'a Müziğin Maksatları*, haz. Recep Uslu, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- MİHAİLOVIĆ, Konstantin Konstatinoviç (2003), *Bir Yeniçerin Hatıratı*, çev-haz. Kemal Beydilli, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları.
- MUHAMMED B. MUHAMMED EL- GAZALİ (2009), *Nasayihü'l-Mülük İnceleme-Metin Dizin*, çev. Turgut Tok, İstanbul, Bilgeoğuz Yayınları.
- MUHAMMED ŞİRVÂNÎ (2012), *Tuhfe-i Murâdî (Cevhernâme)*, haz. Mustafa Argunşah, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- NECMEDDİN DAYE (2010), *Sufi Diliyle Siyaset İrşadü'l-Mürid ile'l-Murad fi Tercemeti Mirsa-dü'l-İbad*, çev. Kâsım b. Mahmûd Karahisârî, haz. Özgür Kavak, İstanbul, Klasik Yayınları,
- SCHİLTBERGER, Johannes (1997), *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, çev. Turgut Akpınar, İstanbul, İletişim Yayınları.
- SÜMER, Faruk (1999), *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ŞİKÂRÎ (2005), *Karamannâme, [Zamanının Kahramanı Karamanlıların Tarihi]*, haz. Metin Sözen-Necdet Sakaoğlu, İstanbul, Karaman Valiliği-Çekül Vakfı Yayını.
- ŞÜKRULLAH (2013), *Behcetü't-Tevârih-Tarihin Aydınlanışında*, çev. Hasan Almaz, İstanbul, Mostar Yayınları.
- TAGRİBERDÎ (1992), *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûk Mısır ve'l-Kâhire*, XIV, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- TURAN, Osman (1984), *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler*, Ankara.
- YAZICIZÂDE ALİ (2009), *Tevârih-i Âl-i Selçuk [Selçuklu Tarihi]*, haz. Abdullah Bakır, İstanbul, Çamlıca Basım Yayın.

MACAR ELÇİLİK RAPORLARI IŞIĞINDA TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ DENEMESİ: SERBEST CUMHURİYET FIRKASI

TRIAL OF TRANSITION TO A MULTI-PARTY SYSTEM IN TURKEY UNDER THE LIGHT OF REPORTS FROM HUNGARIAN EMBASSY: FREE REPUBLICAN PARTY

Müjdat KARAGÜLMEZ *

Öz

Türkler ve Macarlar I. Dünya Savaşı'nda müttefik olarak aynı cephede sırt sırta çarpışmış iki millettir. Savaş sonrasında Türk milleti, Milli Mücadele ile yurdunu düşman işgalinden kurtararak yeni bir devlet kurmuş ve bu süreç içerisindeki yenilikler ve devrimler, Macar halkı ve kamuoyu tarafından dikkatle takip edilmiştir. Bu çalışmada, Türkiye'de çok partili hayata geçiş denemelerinden biri olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu ve kapanmasına giden süreç Macar elçilik raporları ışığında ele alınmıştır. Bu süreç Macarların gözünde Türk demokrasinin ilerlemesi ve gelişmesi açısından önemli bir adım olarak görülmüş, diğer yandan ise Türk siyasi hayatındaki iktidar mücadelesinin bir parçası olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasının Türkiye'ye olumlu getirisi olacağını düşünen Macarlar, böyle bir adımla yakın gelecekte çok partili hayatın Türk siyasi hayatına tamamen yerleşeceğini düşünmüşlerdir. Bu çalışma Türkiye'ye ilk Macar elçisi olarak atanan Tahy László'nun Türkiye'deki Macaristan Elçiliğinden Macaristan Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporlar göz önüne alınarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Türk, Macar, Elçilik, Rapor, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Tahy László.

Abstract

Turks and Hungarians are two nations who fought back to back as alliances in the same front during the World War I. After war, Turkish nation saved its country from the enemy invasion with War of Independence and established a new state, and the innovations and revolutions during this process were carefully observed by the Hungarian people and public opinion. In this work, it was discussed the establishment of Free Republican Party which was one of the trials of transitions to a multi-party system in Turkey, and the process, caused it be closed under the light of reports from Hungarian Embassy. This process was considered an important step regarding the progress and development of Turkish democracy at view of Hungarians, and on the other hand, it was expressed that this was an important part of power struggle in the Turkish political life. Furthermore, Hungarians, who thought that establishment of Free Republican Party would provide the positive

* Dr, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tarih Anabilim Dalı, mujdat.karagulmez@hotmail.com.

Gönderim Tarihi: 06.11.2017
Kabul Tarihi: 17.01.2018

yield for Turkey, also thought that the multi-party system would completely take place in the Turkish political life with such step in the near future. This work is prepared considering the reports from Tahy László who was assigned as the first ambassador for Hungarian Embassy in Turkey to the Hungarian Ministry of Foreign Affairs.

•

Keywords

Turk, Hungarian, Embassy, Report, Free Republican Party, Tahy László.



GİRİŞ

Türkler ile Macarlar arasındaki temaslar tarihte eşine az rastlanır şekilde yüzyıllarca kesintiye uğramadan günümüze kadar süregelmiştir. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında Macar mültecilerinin Osmanlıya sığınmasıyla ve 20. yüzyılın başından itibaren de müttefiklik dolayısıyla önemli ölçüde gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde Macaristan’da ortaya çıkan “Türkoloji”¹ ve “Turancılık”² fikirleriyle Macaristan’da Türk tarihine ve Türk diline karşı olan ilgi artmış ve böylelikle Türk-Macar ilişkileri daha da gelişmiştir. Ayrıca I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu’nun Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun yanında yer alması, kültürel ilişkilerin yanı sıra iki millet arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkileri de geliştirerek Türk-Macar dostluk ortamını güçlendirmiştir³.

I. Dünya Savaşı’nın müttefik güçlerin yenilgisiyle sonuçlanmasının ardından Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dağılmıştır. Bu durum karşısında Türkler, Mustafa Kemal önderliğinde birleşerek Türk Kurtuluş Savaşı’nı başlatmıştır. Türklerin başlattığı özgürlük mücadelesi Macaristan’da büyük yankı uyandırmıştır. Özellikle Macar Turancıları basın-yayın yoluyla Türk Kurtuluş Savaşı’na büyük destek vermiş, Avrupa kamuoyunu Türklerin mücadelesinin haklı olduğu hususunda ikna etmeye çalışmışlardır (Çolak 2003: 30-31). Diğer yandan I. Dünya Savaşı sonrasında Macaristan’da bazı milliyetçi dernekler kurulmuştu. Bu derneklerden olan MOVE⁴, savaş sonrasında Macar topraklarının ve nüfusunun batılı devletler tarafından yağma edilmesi nedeniyle, yönünü Turan şubesi aracılığıyla doğuya çevirmiş ve Mustafa Kemal tarafından başlatılan Türk Kurtuluş Savaşı’na yakın ilgi göstermiştir. Dernek, Türk Kurtuluş Savaşı devam ederken Türk-Macar ilişkilerinin gelişmesine destek vermek amacıyla Türk ordusuna istihkâm subayı ve Anadolu’ya özellikle Macar silah fabrikalarında görevli mühendisler başta olmak üzere, maden, elektrik ve demir yolu için en iyi mühendislerini göndermeye hazır olduklarını bildirmişlerdir (Namal 2017: 37-38).

Macarlar, Türk Kurtuluş Savaşı’nın başarıya ulaşmasının ardından Türkler ile bir bağ kurmak istemiştir. Bu bağlamda Macar diplomatlar özellikle, Roma’daki ve Sofya’daki Macar temsilcilikleri aracılığıyla Türk diplomatlarla görüşmeler gerçekleştirmiştir. Türk ordusunun Yunanlılara karşı “*Büyük Taarruz*” hazırlığı yaptığı bir dönemde, 3 Nisan 1922 tarihinde Türk Hükümetinin Roma temsilcisi Celaleddin Arif Bey, Macaristan’ın Roma maslahatgüzarı Márffy Mantuano ile görüşerek Macarlar tarafından Anadolu’da bir cephanelik kurulması teklifinde bulunmuştur. Ancak, Türk tarafının bu teklifine karşılık Macar Hükümeti tarafından herhangi

¹ Macar Türkolojisi hakkında geniş bilgi için bkz. (Eren 1987: 72-83; Hazai 1990: 201-210; Tasnádi 1996: 54-55; Nyíri 2002: 201-210; Karagülmez 2013).

² Macaristan’da Turancılık için bkz. (Demirkan 2000; Önen 2005; Çolak 2010: 77-87; Karagülmez, 2013/2: 135-139).

³ 20. yüzyıldaki Türk-Macar ilişkileri hakkında geniş bilgi için bkz. (Çolak 2003: 28-29); Birinci Dünya Savaşındaki bu dostane ortam Macarların Türklere maddi manevi yardım elini uzatmasını sağlamıştır. Bunun en güzide örneklerinden olan ise eski Macar Başbakanlarından Kont Hedervary’nin başkanlığında Macarların Hilâl-i Ahmer Cemiyetine yaptıkları yardımlardır. Bu konuda bkz. (Namal 2014/1: 126-130); Ayrıca I. Dünya Savaşı’nın önemli bir silahlı olan propaganda açısından Macar gazeteciler üzerlerine düşeni yerine getirmiştir. Bu bağlamda birçok Türk ve Macar gazeteci karşılıklı olarak cephelere yaptıkları ziyaretlerle Türk ve Macar askerine ve sivil halka moral verici haberler yapmışlardır. Böylece I. Dünya Savaşındaki dostluk tezahürleri gazetelerde de geniş yer almıştır. Bu konuda bkz. (Namal 2015a: 1363-1374); (Namal 2015b: 270-280).

⁴ MOVE’nin açılımı Macar Milli Savunma Derneği (Magyar Országos Véderó Egyesület)’dir.

bir adım atılmamıştır (MOL K 63 287. bağ 1922.10.04: 205)⁵. Türk Kurtuluş Savaşı başarıyla sonuçlandığında Macaristan'ın İtalya Maslahatgüzarı Márffy'nin, Türk askerlerinin cephede kazandığı büyük başarı hususunda Türk tarafına tebriklerini iletmesinin ardından, Celaledin Arif Bey hükümetinden aldığı talimat doğrultusunda 14 Ekim 1922 tarihinde Macaristan'ın Roma elçisi Nemes'e bir ziyarette bulunmuştur. Celaledin Bey bu görüşmede Macar Hükümetinin Türk zaferiyle ilgili tebriklerinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde büyük bir etki yarattığını ve bunun için Türk Hükümetinin kendilerine teşekkürlerini iletildiğini söylemiştir (MOL K 63 287. bağ 1922.10.14: 277). Bir zamanlar özgürlük mücadelesi veren atalarına kucak açan ve yardımını esirgemeyen Türklerin şimdi kendi özgürlük mücadelesini vermelerine kayıtsız kalmayan Macarlar, manevi olarak minnetlerini göstermiş ve Türk halkına destek olmuşlardır.

Türk Kurtuluş Savaşının başarıya ulaşmasının ardından sıra Lozan Konferansı'na gelmişti. Macar Hükümeti, Lozan Konferansı'nda resmi kanallar yoluyla Türk makamları ile temas kurma şansı yakalayamamıştır. Ancak 1923 yılının Ocak ayı itibariyle Jenő Ruzskay adında bir Kurmay Yüzbaşıyı Ticaret Ataşesi sıfatıyla Anadolu'ya göndererek, onu, Türk ve Macar Hükümetleri arasında siyasi ve askeri ilişkiler kurması amacıyla *introduire*(aracı) olarak görevlendirmiştir⁶.

Macar Hükümeti, Ruzskay'a, kendisinin Türkiye'ye resmi olarak gönderildiğini ve bunun gizli tutulması gerektiğini bildirmiştir. Bunun yanı sıra, Macar ekonomik çevreleri tarafından iki ülke arasındaki yatırım olanaklarını araştırması ve ekonomik ilişkiler tesis etmek amacıyla gönderilen bir yetkiliymiş gibi davranması da ifade edilmiştir (MOL K 64 7. bağ 1923.04.03). Ruzskay, Anadolu'ya gelerek uzun bir dönem temaslarda bulunmuş ve bu süreç içerisinde Mustafa Kemal başta olmak üzere Türk yetkililer ile birçok görüşme gerçekleştirmiştir (MOL K 64 7. bağ: 1923). Ruzskay'ın temaları, Türkiye ve Macaristan arasındaki diplomatik ilişkilerin kurulmasına ciddi bir kolaylık sağlamıştır.

Ruzskay, 1923 Kasım'ında Macar Hükümetinden aldığı talimat üzerine Ankara'ya giderek Türkiye ile Macaristan arasında "*dostluk, ticaret ve konsolosluk mukavelenamesi*" ve nota teatisi için müzakerede bulunmuştur. Ayrıca Macaristan'ın Türkiye'ye atamak istediği elçinin anlaşmanın imzalanmasının ardından gönderilebileceğini belirtmiştir⁷. Macaristan Hükümeti 1923 Eylül'ünde Ticaret Ataşesi Ruzskay aracılığıyla Macaristan elçisi olmak üzere isimleri daha önce bildirilen iki kişiden biri olan Profesör Vilmos Pröhle⁸ için Türk Hükümetinden

⁵ Gösterilen dipnotun tam açılımı şu şekildedir; Magyar Országos Levéltár (MOL), K 63, 287. bağ, 32/1, 32. başlık I, Roma'daki Macar Krallığı Elçisi Márffy tarafından 4 Ekim 1922 yılında gönderilen 205 numaralı telgraf. MOL, Macar Milli Arşivi anlamına gelmektedir. K 63 (kültüryeministerium/Dışişleri Bakanlığı) arşiv belgelerinin muhafaza edildiği fonun ismidir. 287. bağ arşiv belgelerinin tasniflenmiş halde bulunduğu kutu/bağın ismidir. Raporlar ayrıca "32/1, 32. başlık" şeklinde yıllara ve konularına göre ayrılarak tasnif edilmiştir. Çalışmada kullanılan Macar arşiv belgelerinin diğer bir önemli özelliği de gönderildiği tarih ve raporun sayısıdır. Dipnot gösterilirken, raporların gönderildiği tarih ve sayısı göz önünde bulundurulmuştur.

⁶ Jenő Ruzskay'ın faaliyetleriyle ilgili geniş bilgi için bkz. (Árokay 1983: 580; BOA HR.İM 21: 112; BOA HR.İM 21: 72).

⁷ Bu görüşmede Macaristan'ın atayacağı elçiler arasında Pröhle'nin adı geçmiştir. Bkz. (BOA HR.İM 22:68); Vakit gazetesi 1924 yılı Eylül ayında Pröhle ile ilgili yazısında: "*Pröhle bir dönem Macaristan'ın Türkiye Konsolosluğu görevinde bulunmuştur*" diye yazmıştır. (Ragıp 1924.09.07: 1).

⁸ Profesör Vilmos Pröhle, 1871 yılında Fütelek'te doğmuş, Macar dil bilgini ve Türkoloğu dur. Budapeşte Üniversitesinde öğrenim görmüş, 1895 yılında Türk dili ve edebiyatı alanında doktora yapmıştır. 1899-1919 yılları arasında Nyíregyháza Lisesinde öğretmenlik yapmıştır. 1908'de Kolozsvár Üniversitesinde Türk-Tatar dilleri doçentliği unvanını almıştır. 1919'da Debrecen Üniversitesinde Türk dili ve edebiyatı profesörlüğüne atanmıştır. 1923'te Budapeşte Üniversitesine çağrılmış, Doğu Asya dilleri profesörlüğüne getirilmiştir. Gençlik yıllarında Türkiye ve Rusya'da birçok araştırma gezisi yapan Pröhle, özellikle Türk dil ve diyalektleri üzerinde çalışmıştır. (Eren 1998: 260-261).

muvaffakat almıştır(BOA HR.İM 48:118). Ancak Macaristan, Dr. Ladislas TAHY de Talivar et Tarkeö (Tahy László)’yu Orta Elçi sıfatıyla, Profesör Vilmos Pröhle’yi, Türkiye ile Macaristan arasındaki ilişkileri takviye etmek üzere başka bir memuriyetle görevlendirmiştir(BOA HR.İM 23:26). I. Dünya Savaşı’ndan sonra sonuçları ağır olan anlaşmalara imza atan bu iki devlet 18 Aralık 1923’te *Dostluk Anlaşması* imzalanmış, böylece resmi ve diplomatik ilişkiler yeniden tesis edilmiştir⁹. Ardından Tahy László’nun¹⁰, Macaristan’ın Ankara Orta Elçisi olarak atanması, 29 Aralık 1923 tarihinde Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından uygun görülmüştür(BCA HR SYS 30.10.131.936.13: 11413). Bu çalışmada Macaristan’ın Ankara elçiliğine atanan Tahy László’nun raporları ışığında Türkiye’de çok partili hayata geçiş çabalarından biri olan Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kuruluşundan kapanmasına kadar geçen süreç Macarların gözünden ortaya konulacaktır.

I. TÜRKİYE’DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ DENEMESİ: SERBEST CUMHURİYET FIRKASI

Türkiye Cumhuriyeti, 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile çok partili hayata geçse de, partinin ömrü çok da uzun olmamış ve parti 1925 yılında kapatılmıştı. Atatürk, demokrasiyi güçlendirmek ve muhalefet ruhunu Türk siyasi hayatına yerleştirebilmek amacıyla yeni bir partinin kurulmasını istemekteydi. Yeni bir parti ile Meclis denetlenebilecek ve rejim daha güçlü hale gelecekti. Türkiye Cumhuriyeti’nin erken dönem siyasi hayatında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’ndan sonra kurulan diğer bir muhalefet partisi de 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası’dır. Fırkanın kurucusu olan Ali Fethi (Okyar) Bey¹¹ ile Mustafa Kemal’in tanışıklığı çok eskilere dayanmaktadır. 1890’larda

⁹ Dostluk Anlaşması, iki ülkenin savaş sonrası dönemdeki yeni düzende yakın ilişkiler tesis etmek niyetinde olduğunun önemli bir göstergesiydi. Diğer yandan anlaşma, yeni Türk devletinin "Türkiye Cumhuriyeti" adıyla yabancı bir devlet ile imzaladığı ilk anlaşma olması yönüyle de önem taşımaktadır. (Soysal 2000: 254); Dostluk Anlaşmasının maddeleri için bkz. (*Ellenzék* 1924.04.05: 1).

¹⁰ Tahy László 16 Mayıs 1881’de Eperjes’te doğmuştur. Tahy ismi ayrıca Tahvári ve tarkeöi olarak da geçmektedir. Doğmuş olduğu şehirde liseyi okumuş ve sonrasında Viyana konsolosluk akademisinde eğitimini sürdürdü. Buradaki eğitimi bitirmesinin ardından ilk hizmet yeri Budapeşte Ticari ve sanayi odası oldu(1905). Buradaki görevinden sonra 1905 yılında Bükreş’teki Avusturya-Macaristan Konsoloslukunda görev almaya başladı. 1907’de ise Manastır’da, Manastır Konsolos Yardımcısı olarak çalıştı. Daha sonra Sırbistan’ın güneyinde yer alan Niş Konsolosluk Başkanı oldu. 1909’dan 1913’e kadar Sırbistan’da bulunan Mitroviça’daki Avusturya-Macaristan Konsolosluk başkanı olarak görev yaptı. 1913 sonbaharında ise Konsolos kimliğiyle Bağdat Konsolosluk müdürü olarak görevlendirildi. Tahy, bu görevini İngilizlerin I. Dünya Savaşı’nda Bağdat’ı ele geçirmesine kadar devam ettirmiştir. Tahy burada 1917 Aralık ayına kadar kalarak görevini sürdürmüş ve ardından Dışişleri Bakanlığı Tahy’i İstanbul’da görevlendirmiştir. Tahy, Bağımsız Macar Dışişleri hizmeti kurulduğunda Macar devlet hizmetlerinde görev almaya başladı. 1920’de Prag’taki Macar Diplomatik Temsilciliğinin müdürü olarak görev yapmaya başladı. Bu görevini yürütürken aynı zamanda 1. Sınıf elçilik danışmanı olarak görev sürdürdü. 1922’de ise hükümet lideri tarafından tam yetkili ve olağanüstü elçi olarak terfi ettirildi. 1924’de Macaristan’ın Ankara elçisi olarak görev başladı. Bu görevinde yaklaşık hiçbir aksaklık veya duraksama olmadan 10 yıla yakın görevi başında kaldı. 1934 Ocak ayında Macar Hükümeti uzun Türkiye hizmetleri sonrasında Tahy’i Bern’deki Macar Krallığına elçi olarak atamış ve aynı zamanda bu görevinin yanında Cenevre’de Milletler Cemiyeti’ndeki Macar Temsilciliğinin müdürü olarak görev yapmıştır. Tahy, 1 yıl sonra ise 9 Ocak 1935’te bu görevinden müsteşar olarak çalışmaya başlamıştır. bkz. (A Magyar Országgyűlési Almanach: 539-540); Tahy hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Péter 2015: 93-104).

¹¹ Ali Fethi Okyar 29 Nisan 1880’de Pirlepe’de dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta babasını kaybettiği için annesinin kontrolünde dayısının himayesinde Manastır’da büyümüştür. İlkokul eğitiminden sonra Manastır Askeri Rüştiyesi ve Manastır Askeri İdadisi’nde okumuştur. Ali Fethi’nin çocukluk ve ilk gençlik yıllarının geçtiği topraklar Rumeli Eyaleti’nin en hareketli ve bir o kadar da karmaşık olaylara sahne olduğu topraklardır. Ali Fethi’nin yaşadığı dönem farklı milletlerin Türk’e karşı başkaldırdığı bir dönem olmasının yanında Avrupa’da gelişen Meşrutî idare ve demokratikleşme sürecinin Osmanlı’nın genç neslini etkilediği bir dönem olmuştur. Ali Fethi Okyar Harp Akademisi’nden sonra 3. Ordu’da istihdam edilmiş ve burada pek çok yerde görev yaparak, Makedonya’da Osmanlı Devleti’ni parçalamak isteyen çetelere karşı savaşmıştır. Okyar, bir taraftan yurdun savunması için hizmet ederken, diğer yandan İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne girmiş ve burada etkin şahsiyetlerden biri olmuştur.

Manastır Askeri İdadisi'nde başlayan dostlukları özellikle 1908-1913 döneminde İttihat Terakki Partisi içinde ortak bir kanat teşkil etmeleri nedeniyle gittikçe kuvvetlenerek, ömür boyu sürmüştür(Okyar vd. 2007: 11).

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasında o dönemki iç ve dış etmenler önemli rol oynamıştır. Özellikle 1929 yılında dünyayı kısa sürede etkisi altına alan ekonomik buhran Türkiye'yi de etkilemiş, bu ortamda Mustafa Kemal uzun zamandır düşündüğü çok partili siyasi hayata geçmek için adım atmıştır(Balkaya 2005: 240). Nitekim 1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile başarısız olan çok partili hayata geçiş denemesi sonrasında tek partili rejim ile hükümet icraatlarının, kontrolsüz, muhalefetsiz oluşunun getirdiği ağırlık ve kamuoyundaki hoşnutsuzluklar, yeni Cumhuriyetin karşısına önemli bir problem olarak çıkmaktaydı. Ayrıca Avrupa basını¹² da bu tür bir tek parti yönetimini ve tek liderli yönetimi Cumhuriyet ruhuna uygun bulmuyor ve çok partili hayattan uzak, otoriter bir rejim olarak görüyordu. Bu gibi sebeplerden dolayı Mustafa Kemal'in gönlünde yatan İngiltere'deki gibi çoğulcu bir parlamenter demokrasiye geçmekti(Timur 1991: 65). Mustafa Kemal, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ile muhalefet görevini üzerine alacak ve içinde bulunulan ekonomik vaziyet için çareler aramaya sevk edecek bir denetim mekanizmasını kurmaktan yanaydı. Bu partinin kurulmasından beklenen pratik faydalar ise muhalefetin zamanla gelişerek normal bir parti halini alması ve memleket idaresinde hayati bir görevi yerine getirmesidir(Karpat 2012: 151).

Mustafa Kemal'in yeni bir parti kurulması yönündeki isteği eski bir başbakan ve yakın dostu olan Türkiye'nin Fransa Büyükelçisi Fethi Okyar'ın yıllık iznini geçirmek üzere Temmuz 1930'da ülkeye dönmesi ile gerçekleşmiştir. Büyükelçinin Cumhurbaşkanına yapmış olduğu ziyaret sırasında bir muhalefet partisinin kurulmasına karar verilmiştir(Ermence 2014: 77). Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasına ilişkin bu görüşmeler Yalova'da Mustafa Kemal, Fethi Okyar, İsmet İnönü ve Kazım Paşa dörtlüsü etrafında yapılmıştır. Bu görüşme sonrasında bir dizi temas ve toplantı yapılmıştır. Bu konuşmalarda gerçekleşen bir konuda yeni kurulacak partinin renginin ne olacağı meselesi olmuştur. Mustafa Kemal partinin Cumhuriyet Halk Fırkası'na göre daha liberal ve bu manada sol bir konumda olmasını istemekteydi ve Fethi Bey de Mustafa Kemal'in bu düşünceleri sonrasında "*Ben öteden beri hürriyet taraftarıyım, binaenaleyh benim teşkil edeceğim fırka liberal bir fırka olur. Tabiatıyla böyle bir fırka Halk Fırkası'nın solunda yer alır*" demiştir(Timur 1991: 68).

Yalova görüşmelerinden sonra Mustafa Kemal'in yeni parti kurma teklifine karşı Okyar'ın cevabı şu şekilde olmuştur:"*Teklifinizi kabul ediyorum. Esasen Cumhuriyeti takviye için bana*

Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda görev alan Ali Fethi Okyar, Meşrutiyet'in ilan edilmesinde adı geçen üç şahıstan biri olmuştur. Ali Fethi Okyar 1914-1917 yılları arasında Sofya Sefareti'nde görev almış ve savaşın son yıllarında yurda dönmüştür. Ali Fethi Okyar İtilafların İstanbul'u işgal etmesinin akabinde bir süre Malta'da sürgün hayatı yaşamış ve doğuda düşmana karşı zafer elde edildiği ve güneyde Fransızlara karşı şanlı bir mücadele verildiği bir dönemde Ankara'ya gelerek Milli Mücadeleye katılmıştır. İstiklal Mücadelesinde Ali Fethi de gerek bir milletvekili veya bakan olarak bazen de diplomat olarak ciddi meseleleri halletmiş ve bu uğurda mücadele etmiştir. Onun hayatında Milli Mücadele sonrası Türkiye Cumhuriyeti'nin inkılâpları ve yeni devlet düzeninin oluşmasında büyük emek ve hizmetleri olmuştur. Lozan'ın imzalanmasından sonra 1923-1943 yılları arasındaki yirmi yıllık süreçte 1925-30 yılları arası Fransa'nın Büyük Elçiliği, 1934-1939 yılları arasında da İngiltere'de Londra Büyükelçiliği görevini üstlenmiştir. 1923-43 yılları arasında, dokuz yıllık dönemi devleti ve milleti için diplomatik hizmetle geçerken bu aradaki diğer yıllar ise parlamento da milletvekili, bakan veya başbakan olarak hizmetle geçmiştir. Ülkesine hizmet etmek için görevi başında iken 12.3.1941 yılında rahatsızlığından dolayı, Adalet Bakanlığı'ndan istifa eden Ali Fethi Okyar İstanbul'a yerleşmiştir. Her geçen gün artan rahatsızlığı nedeniyle tekrar Ankara'ya dönemeyen Ali Fethi Okyar, 9 Mayıs 1943 yılında hayatını gözlerini yummuştur. Bkz. (Balkaya 2005: 1-3).

¹² Yabancı basının SCF'nın kurulması ve CHF ile arasındaki iktidar mücadelesi hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. (Koçak 2006).

verdiğiniz hizmet, hem takdis ettiğim emelinizi yerine getirmeyi, hem de tamamen idealime uygun olan bir sahada çalışmayı temin ettiği için bunu ret etmek elimden gelmez. Binaenaleyh bu fikri mevki-i tatbika koymak için münasip göreceğiniz şekli kararlaştırıp icraatına girmeye hazırım”(Okyar 1987: 21).

Bu gelişmeler sonrasında yeni partinin kurulması için girişimler başlamış ve gerekli bürokratik işlemler tamamlandıktan sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin ikinci muhalefet denemesi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası 12 Ağustos 1930 yılında resmen kurulmuştur(Balkaya 2005: 243-263; Ertem 2010: 75-76). Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın resmen kurulmasının ardından parti programı ve tüzüğü hazırlanmıştır. Sonrasında ise partinin Anadolu’da teşkilatlanması için gerekli çalışmalar başlatılmıştır(Emrence 2014: 78-86).

Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kuruluşu Ege, Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinde geniş destek bulmuştur. Özellikle Fethi Okyar’ın İzmir seyahatinde halktan gördüğü yoğun ilgi güçlü bir muhalefet partisi olacağını sinyallerini vermiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası, kurulmasından kısa bir süre sonra yerel seçimlere katılarak, hiç de azımsanmayacak bir başarı elde etmiştir. Fırka’nın bu başarısı ve ona gösterilen büyük ilgi iktidar çevrelerinde kuşkuya sebep olmuştur (Akıncı vd. 2015: 46; Timur 1991:76-77). Fırkanın kurulmasını izleyen günlerde ülke genelindeki hoşnutsuz ve muhalif grupların fırka etrafında toplandığı söylentileri yayılmıştır (Karpaz 2012: 152). Fırkanın rejimi tehdit ettiği, tabanda gericielerin eline geçtiği eleştirileri başlayınca bu ortamda tarafsız kalamayacağını vurgulayan Mustafa Kemal de Cumhuriyet Halk Fırkası lehinde taraf tutmuştur. Serbest Fırka liderleri, karşı karşıya kaldıkları ağır eleştiriler sonrasında Cumhuriyet döneminin ikinci muhalefet partisi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası’nı 17 Kasım 1930’da resmen kapatmışlardır (Karpaz 2012: 153; Balkaya 2005: 336; Akıncı vd. 2015: 46; Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-1940): 147). Çok partili rejimi bütün kalbi ile arzulamış olan Fethi Okyar, bu arzusunu gerçekleştirmek için çok şeyler feda etmiş fakat isteğini gerçekleştirememiştir. Bu sonuçtan büyük bir üzüntü duymuştur. Fakat bu gelişmeler Fethi Okyar ile Mustafa Kemal arasındaki eski ve sağlam dostluğu etkilememiş, dargınlığa ve küskünlüğe yol açmamıştır(Timur 1991: 47-48). Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılması, ülkenin henüz çok partili hayata hazır olmadığını göstermiş, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’ndan sonra gerçekleştirilen ikinci deneme de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Nitekim bu denemelerin Türkiye Cumhuriyeti’nin siyasi hayatında önemli bir yeri olmakla birlikte çok partili hayata geçiş dinamiklerinin şekillenmesine de yardımcı olması bakımından da değeri büyüktür.

Türk Kurtuluş Savaşı kazanıldığında eski müttefik Macaristan, I. Dünya Savaşına katılıp da yenilen, fakat kendi silah gücüyle tekrar devletini kuran, Lozan Barış Antlaşmasını gerçekleştiren Türklere hayranlık duymuştur. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıllarında Anadolu’daki yeniden yapılanmanın her adımı Budapeşte’de coşkuyla karşılanmış ve Mustafa Kemal Paşa’nın yarattığı yeni Türkiye, Türk halkının girdiği tarihi yol, büyük bir ilgi uyandırmıştır (Çolak 2005: 1258-1259). Macar elçilik raporlarında gözlemlediğimiz bu ilgi ve hayranlığın Türkiye’deki çok partili hayata geçiş sırasında Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kuruluşu ve kapanmasına kadar giden süreçte de devam ettiği görülmektedir.

I.II. MACAR ELÇİLİK RAPORLARI IŞIĞINDA TÜRKİYE’DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ: SERBEST CUMHURİYET FIRKASI

Macarlar ve Türkler arasındaki ortak tarihi, kültürel bağlar erken cumhuriyet döneminde iyi ilişkilerin kurulmasını kolaylaştırmıştır (Çolak 2000: 68). 18 Aralık 1923 tarihinde imzalanan Dostluk Anlaşması, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 13 Mart 1924 tarihinde, Macar Millet Meclisi tarafından da 21 Mayıs 1924 tarihinde onaylanmıştır. Anlaşma gereğince,

Türkiye’de Macar Temsilciği 1924 yılında uzun bir aradan sonra yeniden Elçilik düzeyinde açılmıştır. Türkiye’deki ilk Macar elçisi olarak Tahy László göreve başlamıştır. Aynı dönemde Türkiye Cumhuriyeti’ni temsil etmek üzere Mustafa Kemal’in yakından tanıdığı bir isim olan Hüsrev Gerede ilk Türk elçisi olarak Budapeşte’ye atanmıştır. 1924 yılında İstanbul’da bir Macar Elçiliği’nin açılmasının ardından, Macar çıkarlarının Hollanda Elçiliği tarafından himayesi son bulmuş; bununla birlikte İzmir’e bir Macar Konsolosu tayin edilinceye kadar İzmir’deki Hollanda Konsolosunun memuriyeti dâhilinde Macar çıkarları himayeye devam edilmiştir (Namal 2017: 65-114).

Türkiye’ye ilk Macar elçisi olarak gelen Tahy, görev nedeniyle bulunduğu Balkanları ve Orta Doğu’yu iyi tanıyan başarılı bir diplomat idi. Macaristan’ın, I. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye ve doğu ile daha yakın siyasi ve ekonomik ilişkiler kurmak istemesi nedeniyle doğuyu yakından tanıyan Tahy’nin Türkiye elçiliğine getirilmesi önemli bir hamle olarak gösterilebilir. Nitekim 1924 ile 1933 yılları arasında Türkiye’de görev yapan Macar diplomatın, Türk-Macar siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkilerinin daha ileri boyuta çıkarılmasında önemli bir paya sahip olması, bu görev için seçilmesinin ne kadar doğru olduğunun kanıtı olmuştur.

Tahy, görev yaptığı süre boyunca Türkiye’nin iç ve dış meselelerini yakından takip etmiştir. Görüşlerini ve izlenimlerini de raporlar yoluyla Macaristan Dışişleri Bakanlığı’na göndermiştir¹³. Tahy ayrıca, Türkiye’de kaldığı dönemde Türk devrimlerine yakından şahitlik etmiş, Türk siyasi hayatındaki gelişmeler üzerinde önemle durmuştur. Tahy’nin yakından takip ettiği konulardan birisi de Türkiye’de çok partili hayata geçiş denemelerinden birini teşkil eden Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kurulması ve kapatılması meselesi olmuştur. Tahy, Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kurulması meselesi ile ilgili olarak Türk devlet adamları ile görüşmeler yapmış ve Türk basınını da yakından takip etmiştir.

Ayrıca Macar elçileri daha Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmadan önce Paris Elçisi olan Fethi Bey ile yakından ilgilenmeye başlamışlardı. Macaristan’ın Paris elçiliğinden gönderilen raporda Fethi Bey’in Paris elçisi olarak kalmak gibi bir niyetinin olmadığı ve Türkiye’de kendisini bekleyen önemli görevlerin olduğu yer almaktadır. Paris’teki Macar elçisi bu durumu Fethi Bey’in Mustafa Kemal’in eski ve yakın arkadaşı olmasına bağlamaktadır. Bu nedenle ilerleyen günlerde Fethi Bey’in adının iç ve dış politikada çok duyulacağını da raporuna eklemiştir (MOL K 63 288. bağ 1930.08.14: 186).

Macar elçisi Tahy’nin 27 Ağustos 1930 tarihinde Macar Dışişleri Bakanı Walko Lajos’a göndermiş olduğu rapor, Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kurulması hakkında önemli bilgiler içermektedir. Tahy, raporunda Türkiye Cumhuriyeti rejiminin, mutlakıyetçi yapısını yumuşatmak ve anayasal hükümet anlayışını daha da güçlendirmek için çaba harcamasının kendi pozisyonunu daha da güçlendireceğini söylemektedir. Tahy ayrıca, Dışişleri Bakanı ile yeni bir muhalefet partisinin kurulması meselesi hakkında bir görüşme gerçekleştirdiğini ve Dışişleri Bakanının kendisine, yapılacak olan yeni seçimler ile Büyük Millet Meclisine cumhuriyet ve laiklik yanlısı birkaç muhalefet temsilcisinin de katılacağını, bu temsilcilerin Mustafa Kemal ve diğerleri gibi amaçlarının aynı olacağını ve sadece metodsallardan başka fikirlere sahip olacaklarını söylediğini aktarmaktadır (MOL K-63 288. bağ 1930.08.27: 37). Raporun devamında, yakın bir tarihte Akşam gazetesinde Paris büyükelçisi Fethi Bey’in İsmet Paşaya karşı daha sol anlayışta bir muhalefet partisi kuracağı hakkında bir haber çıktığını ve bu haberin diplomasi çevrelerinde bomba etkisi yarattığını söylemektedir. Tahy, Mustafa Kemal’in

¹³ Atatürk Dönemi’nde Türkiye’de görev yapan Macar Büyükelçiler yazdıkları raporları Macaristan Dışişleri Bakanlığı’na göndermiştir. Macar Büyükelçilerin Türkiye’nin iç ve dış meseleleri hakkında yazdıkları raporlar Macaristan Dışişleri Bakanlığı Kataloglarındaki çeşitli fonlarda muhafaza edilmektedir. (Külügyminisztérium Levéltára/Dışişleri Bakanlığı Arşivi) 2003; (Külügyminisztérium Levéltára 2007).

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ile hedeflediklerini ise şu sözlerle aktarmaktadır (MOL K-63 288. bağ 1930.08.27: 37): “Görünüş şu ki Gazi, İsmet Paşanın gücünü hafifleterek Fethi Bey’i yakın bir zamanda hükümetin başına geçirme niyetinde olduğunu gösterdi. Ayrıca Gazi, bu şekilde dış politikayı da farklı bir temelde şekillendirmek istemektedir. Bu haber birçok yabancı devlet temsilcisi için de önemli bir haber oldu ve taraflı tarafsız bütün dış kesim de politik değişim ile ilgili olarak büyük bir başarı beklemektedirler. Ayrıca Gazi’nin en önemli amaçlarından birisi de İsmet Paşa’nın gücünün etkisini kırmaktı ve Fethi Bey bu amaç için çok uygundu. Diğer yandan parti kurulması aracılığıyla İsmet Paşa’nın demir rejimine karşı kesinlikle güçlü bir şekilde yükselen muhalefet ruhunu yöneten bir güvenlik supabını ortaya çıkarmaktı.” Görüldüğü üzere Macar elçisi, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasındaki diğer önemli bir faktörün, Atatürk ve İsmet Paşa arasındaki güç mücadelesi olduğuna da dikkat çekmektedir.

Öyle ki Macar elçilik raporlarında Mustafa Kemal’in Fethi Bey’i partiyi kurması için cesaretlendirerek maddi-manevi destek vereceğini ve bu konuda garanti verdiği de belirtilmektedir. Mustafa Kemal böylece İsmet Paşa Hükümeti karşısında bir denge unsuru olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası’nı kullanmak istemiştir. Böylece Türkiye’yi iki yönlü olarak yönetmenin Mustafa Kemal’in düşüncesi olduğu raporlarda yer almıştır (MOL, K-63, 288. bağ: 52).

Tahy, bu gelişmeler sonrasında olayları daha yakından takip edebilmek amacıyla Ankara’ya yolculuk etmiştir. Sonrasında, Macar Dışişleri Bakanı Walko Lajos’a yazdığı bir raporda Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kurucusu Fethi Bey’in dış politikası hakkında ise şunları söylemektedir: “Fethi Bey de İsmet Paşa gibi evet çok iyi bir devlet adamı. O da öncelikle Türk politikasını devam ettirecek. Kendisi Rus yöneliminde bir politika izleyecek ve bunun yanında belki de Fransa ve İngiltere’ye de yakınlaşacak. İsmet Paşa gibi Fethi Bey de Fransa-İngiltere rekabetini kendi çıkarları doğrultusunda kullanacak. Öncelikle Fransa yönünde bir politika izleyecek ve İtalya’ya karşı ise o da yakın bir politika izlemeyecek, belki de iki büyük gücün etkisini dengeleyerek bir politika uygulayacak.”

Tahy raporlarında, Fethi Bey’in çok yetenekli bir diplomat olduğunu ve hükümeti alması durumunda ekonominin iyileşmesinin yanında iç politika da daha iyi bir değişim yaratabileceği yorumunu yapmaktadır. Bununla birlikte yeni kurulan fırkanın gelecekte seçimlerdeki şansı konusunda: “Ben ve genel olarak çoğunluklu olarak meslektaşlarım Fethi Bey’in hükümetinin şimdiki hükümetten beklenenden daha fazla bir şansı olduğunu düşünmekteyiz” demektedir (MOL K-63 288. bağ 1930.08.27: 37). Tahy’nin bu sözleri Fethi Okyar’ın siyasi arenada kendisine olan güvenini de açıkça yansıtmaktadır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası, kurulmasının üzerinden kısa bir süre geçmesine rağmen hızlı bir şekilde güçlenmiştir. Fırkanın, Türk siyasi hayatındaki hızlı ilerleyişinden Macar elçilik raporlarında önemle bahsedilmiştir. Örneğin 22 Eylül 1930 tarihli rapor, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın hızlı şekilde güçlendiği bu dönem hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Raporda, yeni kurulan fırkanın programından ve Serbest Cumhuriyet Fırkası ile hükümet arasındaki tartışmalardan geniş şekilde bahsedilmektedir. Raporda bahsedilen diğer önemli bir konu ise Fethi Beyin Batı Anadolu’ya yapmış olduğu ziyaretlerdir (MOL K-63 288. bağ 1930.09.22: 40; MOL K-63 1930.09.23: 41).

Bu ziyaretlerin en önemlisi olarak gösterilen İzmir ziyaretinde Fethi Bey 4 Eylül’de kente geldiğinde vatandaşlar evlerini bayraklarla süslemiş ancak yerel yöneticiler polis aracılığıyla bayrakların asılmasını engellemeye çalışmıştır. Buna karşın İzmir limanında büyük bir kalabalığın Fethi Bey’i karşıladığı raporlarda belirtilmektedir. Fethi Bey büyük bir zorlukla

gemiden inerek kalabalıklar arasından İzmir Palas Oteline geçmiştir. Fethi Bey'in İzmir'deki karşılanması sırasında yaşanan bir protesto sırasında gerginlik olmuş ve polisin ateş etmesi sonucunda bir öğrenci hayatını kaybetmiş, yedi ağır yaralı olmak üzere yirmi kişi de hafif yaralanmıştır. Bu esnada Fethi Bey kalabalığı yatıştırmaya çalışmış ve bu olaydan sonra kalabalık dağıtılarak yollar kapatılarak yeni grupların gelmesi jandarma ve polis tarafından engellenmiştir. Bu olaylar üzerine İzmir valisinin isteği üzerine Fethi Bey konuşmasını bir gün ertelemiştir. Fethi Bey, İzmir mitinginde yaptığı konuşmasında İsmet Paşa'nın parti programlarına yaptığı eleştirilerine cevabı¹⁴ vermiştir. Fethi Bey, İzmir'de yaptığı konuşmasında partisinin laik olmasının yanında hükümetin faaliyetlerini de denetleyeceğini ve bunun avantajlarına vurgu yapmıştır. Ayrıca İsmet Paşa'nın demiryolu açılışında yönelttiği eleştirilere de cevap vermiştir. Fethi Bey cevabında demiryolları meselesinde yabancı şirketler ile avantajı olmayan bazı antlaşmaların imzalandığını söyleyerek hükümeti suçlamıştır. Ardından Fethi Bey Türk ekonomisi hakkında önemli noktalara değinerek ekonomik krizi çözebileceğini ifade etmiştir. Macar elçilik raporlarında Fethi Bey başarılı olabilirse Türkiye'de anayasal gelişim açısından muhalefetin kurulmasının kesinlikle faydalı bir gelişme olacağı da belirtilmiştir (MOL K 63 288. bağ 1930.09.22: 40; MOL K 63 288. bağ 1930.09.23: 42).

Macar elçisi Tahy, Ankara temasları sırasında Serbest Cumhuriyet Fırka'nın kurucusu Fethi Bey ile de uzun bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmede genel olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın iç ve dış politika programı ele alınmıştır. Fethi Bey, Macar elçi ile olan görüşmesinde öncelikle Başbakanlığı dönemindeki Türk-Macar dostluğuna vurgu yaparak, iki taraf arasında Ankara'da tekrar toplumsal temasların kurulmasını dilediğini ifade etmiştir. Konuşmanın devamında ise Fethi Bey Türkiye'de bir muhalefet partisinin kurulmasına olan ihtiyaçtan bahsetmiş ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın seçimlerde büyük bir başarı elde edeceğine olan inancını da vurgulamıştır (MOL K 63 288. bağ 1930.09.23: 42).

Macar elçisi Tahy, Fethi Bey ile görüşmesinden sonra Macar Dışişleri Bakanı'na gönderdiği raporda Serbest Cumhuriyet Fırka'nın iç politika hedeflerini kısaca şu şekilde özetlemektedir: İsmet Paşa'nın demiryolları politikası eleştirilerek, vergilerin hafifletilmesi öngörülmektedir. İzmir ve İstanbul'daki liman tekellerinin kaldırılarak, daha liberal bir ekonomiye sahip olmak ve yabancı sermayayı teşvik etmek. Ayrıca yönetim, basın, düşünce ve bireysel özgürlüklerin güvence altına alınması gerektiği savunulmaktadır (MOL K 63 288. bağ 1930.09.23: 42).

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın dış politikadaki programının ise İsmet Paşa'dan sadece bazı küçük farklılıkları olduğu Macar elçilik raporlarında vurgulanmıştır: Fethi Bey de Rus politikasına dikkat çekmektedir, çünkü hiçkimse Türkiye'nin özgürleşmesi hususunda Rusya'nın katkısını unutmamıştır. Büyük ekonomik avantajların beklendiği Batı Avrupa'nın büyük güçleri İngiltere ve Fransa ile olan ilişkilerde Rusya engel olamayacaktır. Ayrıca Fethi Bey, İtalya'ya karşı tek taraflı bir yönelim yerine bir Fransız-İtalyan etkisinde bir dengeyi amaçlayarak Milletler Cemiyetine girmek istemektedir (MOL K 63 288. bağ 1930.09.23: 42).

Macar elçisi Tahy, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın dış politika hedeflerini aktarırken, Fethi Bey'in Türk-Macar ilişkileri hakkında söylemiş olduğu sözlere vurgu yaparak şunları söylemektedir: *Türk-Macar ilişkileri hususunda Fethi Bey'in önceki hükümeti oldukça dostçaydı. Fethi Bey, Macaristan'ın sadece İsmet Paşa ve Fethi Beyin dostu olmadığını, aynı zamanda Macaristan'ın bütün Türk hükümetlerinin ve tüm Türk halkının dostu olduğunu söyledi* (MOL K-63 288. bağ 1930.09.23: 42). Fethi Bey ile görüşmesi sonrasında Tahy'nin şu sözleri Türkiye'de çok partili

¹⁴ İsmet Paşa, Serbest Cumhuriyet Fırka'nın parti programına yönelik eleştirisini 31 Ağustos'ta Sivas'ta yapılan Sivas-Kayseri demiryolunun açılış vesilesiyle yapmıştır. Ayrıca İsmet Paşa, Serbest Cumhuriyet Fırkası programında yer alan CHF'nin eleştirilen hükümet politikaları hakkında da cevabını vermiştir. (MOL, K-63, 288. bağ 1930.09.22 :40).

hayata geçiş denemesi bakımından önem taşımaktadır: “Türkiye yeni parti ile sadece kazanacaktır; çünkü parlamentonun denetlenmesi ve basın özgürlüğü yoluyla daha geniş toplumsal sınıflar da siyasi olarak etkin olacaklardır (MOL K 63 288. bağ 1930.09.23: 42).

TBMM’de Serbest Cumhuriyet Fırkası Başkanı Fethi Bey ile on sekiz CHF milletvekili arasında yaşanan tartışmalar ve CHF milletvekilleri yeni kurulan partide devlete karşı unsurların barındırıldığı suçlamasında bulunmuşlardır. Fethi Bey bu suçlamalara karşı çıkarak kendisinin *CHF’nin herhangi bir üyesi gibi Cumhuriyetçi ve laik bir hissiyata sahip olduğunu söylemiştir.*” Fethi Bey bu oturumun ardından Mustafa Kemal’i arayarak Serbest Cumhuriyet Fırkası’nı dağıtmasını istemiştir. Mustafa Kemal’in başkanı olduğu bir partiye karşı mücadele edemeyeceğini söylemiştir. Raporlarda Fethi Bey’in Serbest Cumhuriyet Fırka’nın kapatılması görüşünde olmasına karşın Mustafa Kemal’in buna karşı olarak partinin faaliyetlerini devam ettirmesini istediğini görmekteyiz¹⁵.

Raporlarda dikkati çeken diğer bir konu da Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılması meselesidir. Tahy, raporlarında Fırkanın kapatılması hususunda şu tespitlere yer vermiştir: “*En son yapılan yerel seçimlerde hoşnut olmayan kimseler bütün gericiler, komünistler, işçiler Fethi Beyin partisine katıldı ve İzmir-Antalya gibi bazı yerlerde seçimler nedeniyle ciddi anlamda kargaşalar da meydana geldi. Gerçekler ve ortaya çıkan tabloda halkın bu partiye karşı çok optimistik bir şekilde yaklaşmaları, Gazi’yi ve Cumhuriyet Halk Fırkası’nı korkuttu. Yerel seçimler süresince legal veya illegal bütün araçları Liberal partinin zaferini engellemek amacıyla kullandılar ve bunda bazı şehirler hariç başarılı da oldular. Bununla birlikte Fethi Beyin partisinin kapatılmasına kesinlikle üç neden söylenebilir. Bunlardan ilki Gazi’nin sert ve açık bildirimler şeklinde tutumunu yayınlaması oldu. İkincisi ise Fethi Bey kendisi de muhalefet çatısı altında bazı kesimlerin devlete karşı olarak daha serbest hareket ettiğini ve güçlendiğini gördü. Son olarak ise Fethi Bey hükümet partisinin büyük gücünü ve teşkilatını görerek umutsuzluğa kapıldı ve hızlı bir başarının elde edilmesinin beklenmesinin zor olduğunu görerek, uzun ve yorucu bir muhalefet hareketine girişmede kendisinde azim ve güç göremedi*”(MOL K-63, 288. bağ, 1930.11.27: 52).

Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılmasının ardından bazı milletvekilleri CHF’ye geri dönerken bazıları bağımsız olarak yollarına devam etmişlerdir. Macar elçilik raporlarında Fethi Bey’in başarısız olan parti kurma denemesinin ülkede muhalefet ruhunu uyandırdığı bu denemenin çok partili hayata geçiş için bir ışık olduğu ve bundan sonra bu gibi girişimlerin olacağı belirtilmiştir. Fakat yakın zamanda yeni bir muhalefet partisinin kurulacağı yönünde bir görüş belirtilmemiştir (MOL K-63, 288. bağ, 1930.11.27: 52).

Macar elçilik raporlarında dikkat çeken başka bir hususta Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kurulması ve kapanmasına giden süreçte İsmet Paşa’nın prestijini ve gücünü arttırmasıdır. Ayrıca raporlarda İsmet Paşa’nın güçlenmesinin Mustafa Kemal tarafından iyi karşılanmadığı bu nedenle yakın dostu olan Fethi Bey’in hızlı bir şekilde güçlenmesini istediği yeralmaktadır. Raporlarda bu sürecin güç çatışması olarak aktarıldığını da görmekteyiz. Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kapanmasının ardından Mustafa Kemal’in Anadolu vilayetlerini içeren uzun bir seyahate çıktığı ve bu yolculuğun amacının Mustafa Kemal’in tekrar iç politikada önemli bir rol oynamak istemesinden kaynaklandığı da belirtilmiştir. Bu vesileyle Mustafa Kemal’in millet ve yerel yöneticilerle doğrudan doğruya iletişime geçmeyi hedeflediği ifade edilmiştir. Macar elçilik raporlarında Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kapanması olayının İsmet Paşa’yı memnun

¹⁵ Walko Lajos’a İstanbul’dan gönderilen 27 Kasım 1930 tarihli rapor(MOL K 63 288. bağ 1930.11.27: 52); (MOL, K-63, 288. bağ 1931.02.09: 8).

ettiği çünkü gücünün arttığı yazmaktadır¹⁶. Buna karşın ülkede muhalefet ruhunun sönmemesi amacıyla Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapanması ardından muhalefet görüşünün Yarın, Son Posta ve Yılmaz gazeteleri üzerinden yürütülmeye çalışıldığı da raporlarda yer almaktadır (MOL K 63 288. bağ 1931.06.30: 45).

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasıyla Türkiye'de çok partili hayata geçişin ikinci denemesi de başarısız olmuştur. Fırkanın kapatılmasının hemen ardından 23 Aralık 1930'da Menemen Olayı patlak vermiş, bu olay ile kısa zaman önce kapatılan Serbest Cumhuriyet Fırkası arasındaki bağlantı Türkiye'de görev yapan Macar Maslahatgüzar Nagy'ın raporuna da yansımıştır. Nagy raporunda, Menemen'de gerçekleşen olayda Halifeliğin tekrar geri gelmesini isteyen bir grubun, olayı bastırmak isteyen Kubilay Asteğmeni şehit ettiğini ve bu olaya Nakşibendi tarikatının üyelerinin neden olduğunu yazmıştır. Raporun devamında, olayın ardından hızlı bir tahkikat yapıldığını ve suçluların Türk Hükümeti tarafından hemen cezalandırıldığını aktarmıştır. Nagy, aldığı duyumlara göre bu olayın küçük ve plansız bir olay olmadığını, aksine Türkiye genelinde örgütlenen tarikat üyelerinin bunu önceden planladığını söylemektedir. Raporda bahsedilen diğer önemli mesele ise, Menemen olayıyla bağlantılı olarak tutuklananların içinde yakın dönemde kapatılan Serbest Cumhuriyet Fırkası üyelerinin de bulunduğu ve bunlardan bazılarının Menemen olayında önemli pozisyonlarda görev aldığı ifade edilmesidir (MOL K 63 288. bağ 1931.01.16: 4).

Nagy, Menemen olayının Türkiye'nin siyasi olarak henüz çok partili hayata geçiş için olgunlaşmadığını gösterdiğini ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasında da görüldüğü üzere Türkiye'nin öncelikli olarak modern Cumhuriyetçi ruhlu aydın nesilleri yetiştirmeye ihtiyacı olduğunu ifade etmektedir. Son olarak raporda, Fethi Bey'in kurduğu Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın sebep olduğu bazı olumsuz durumlar nedeniyle, Türk siyasi hayatında yeni bir partinin kurulmasına izin verilmeyeceği, daha ziyade Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kendisini revize edeceği ve halk ile daha yakın ilişkiler tesis etmek için çalışacağı aktarılırken, Menemen olayının ve Fethi Bey'in başarısız olan fırka kurma meselesinin, hiç kuşkusuz ülkenin geleceği hususunda en güçlü ve en akıllı yönetime ihtiyaç olduğunu göstermesi bakımından faydalı olduğu da ifade edilmektedir (MOL K 63 288. bağ 1931.01.16: 4).

Macar elçilik raporlarında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu ardından hızlı bir teşkilatlanma içine girdiğini, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın CHF ile ciddi bir mücadeleye girmesine rağmen ilk etapta başarısız olduğuna yer verilmektedir. Buna karşın Fethi Bey'in Eylül ayında TBMM'de yaptığı konuşmasından güçlü bir muhalefet ruhunun oluşacağını da habercisi olduğunu yazmaktadır (MOL K 63 288. bağ 1931.02.17: 5). Macar elçisi Tahy, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına rağmen bunun ülkede muhalefet ruhunu uyandırdığını söylemektedir. Ayrıca bu denemenin çok partili hayata geçiş için bir ışık olduğunu ve ülkenin bundan sonra çok geçmeden çok partili hayata geçiş için uğraş vereceğini ifade etmektedir (MOL, K-63, 288. bağ, 1930.11.27: 52).

SONUÇ

Macarlar, Milli Mücadeleden sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ndeki gelişmeleri yakından takip etmişlerdir. Trianon kışkıracısından sıyrılmaya çalışan Macarlar, kendilerine örnek

¹⁶ Walko Lajos'a İstanbul'dan gönderilen 27 Kasım 1930 tarihli rapor için bkz. (MOL K-63, 288. bağ, 1930.11.27: 52). Görüldüğü üzere SCF'nin kapatılması Türkiye'nin iç siyasetinde önemli sonuçlar doğurmuştur. Başta yapılacak olan seçimler ve ülkede yapılan reformların daha farklı bir yöntemle ele alınacağı devletin iç sisteminin daha iyi çalışması gündeme gelmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal bu gelişmeler sonrasında Başbakan İsmet Paşa ve devlet adamları ile uzun görüşmeler gerçekleştirdi ve yapacağı Anadolu seyahati hakkında fikir alışverişinde de bulunmuştur. Bkz. (MOL K 63 288. bağ 1931.03.09: 12).

olarak gördükleri Türkiye ile sıkı ilişkiler kurmuşlar ve iki devlet arasındaki dostluk bağlarına önem vermişlerdir. Bu bağlamda Türkiye’de Macar Elçiliğinin açılması sonrasında ilk elçi olarak göreve gelen Tahy László, göreve başladığı ilk andan itibaren gerek Türk dış politikasındaki gelişmeleri, gerekse Türk iç politikasındaki gelişmeleri raporlar yoluyla Macar Dışişleri Bakanlığına göndermiştir. Bu raporlardan bazıları, Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın açılması ve kapatılması meselesini kapsamaktadır. Tahy yazmış olduğu raporlarda, Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kurulmasının Türk demokrasisini güçlendireceğini belirtmiş ve mevcut rejimin böyle bir adımla uluslararası konumunu da daha iyi seviyeye çıkaracağını ifade etmiştir. Tahy, böyle olmakla birlikte bu girişimin Türk devlet adamları arasındaki güç mücadelesinin bir sonucu olduğunu da ifade etmiştir. Fethi Okyar’ı yakından tanıyan Tahy, Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kısa zamanda kapatılmasına rağmen, bu girişimin Türkiye’deki muhalefet ruhunu önemli ölçüde güçlendirdiğini ve uzun vadede Türk siyasi hayatına büyük bir getirisinin olacağını düşünmüştür. Raporlarda, çok partili siyasi hayat ile Türkiye’de farklı düşüncelerin özgürce kendini ifade edebileceği vurgulanırken, Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın yaşanan olumsuz gelişmelere rağmen Türk demokrasisinin olgunlaşmasını sağlayacağı da aktarılmıştır. Söz konusu raporlar, Türkiye’deki çok partili hayata geçiş sürecinde yaşananların, Macar elçilik raporları ışığında Macarların gözünden nasıl gerçekleştiğini anlatması bakımından önem taşımaktadır.

SUMMARY

The relations between the Turks and the Hungarians have begun long time ago. Especially Hungarians were significantly influenced by Turks in cultural terms. The Hungarians lived a long time among the Turks before they settled in the Carpathian Basin. The Byzantine sources regarded the Hungarians as the same nation as the Turks because of their Turkic characteristics when they migrated to the West and settled in the Carpathian Basin. Relations between the two nations continued without interruption in the period when the Ottomans dominated the Hungarian territory and immediately afterwards when the Habsburgs dominated the Hungarian territory. Since the beginning of the 19th century, "Turcology" and "Turanism" strengthen friendly relations between Turks and Hungarians. In this positive atmosphere, Turks and Hungarians fought as Allies in the First World War. Both empires were destroyed after the war; while Hungary emerged as an independent state, and Turks established a new state after the National Struggle. The Hungarians, who supported the National Struggle in Anatolia, sought to establish diplomatic relations with the Turks by sending a representative to Anatolia named Jenő Ruzskay before the signing of the Treaty of Lausanne.

As a result of Ruzskay's contacts in Anatolia, the "Friendship Agreement" was signed between the Turks and the Hungarians on December 18, 1923, and official relations which were interrupted for a period of time re-established after World War I. The reestablishment of official relations was followed by the opening of mutual embassies. László Tahy was appointed by Regent Horthy, as ambassador to Turkey who an experienced diplomat and knows Turkey closely and Mustafa Kemal Pasha appointed Hüsrev Gerece, a well-known figure who was a valuable contributor in the National Struggle, to Budapest as ambassador. Both leaders have appointed reliable and closely-known names as ambassadors who can provide the best service to Turkish-Hungarian relations. László Tahy was appointed as the first Hungarian ambassador to Turkey and he witnessed the reform movement that took place in Turkey.

The Progressive Republican Party established in 1924, did not last long due to various reasons. Atatürk demanded the establishment of a new party in order to strengthen the

democracy and to place the opposition spirit in Turkish political life after the attempt of this multi-party alliance which has not been successful. Atatürk trusted his close friend Fethi Okyar to establish a new opposition party. Fethi Okyar, he came for the summer holidays in 1930 and met with Atatürk in Turkey, and it was decided to establish a new opposition party in these negotiations. Following these news have started initiatives for the establishment of a new opposition party and the Free Republican Party, the second attempt of the Republic of Turkey after the completion of the necessary bureaucratic procedures are formally established in August 12, 1930.

The restructuring in Anatolia aroused great interest to the Hungarians. Hungarian ambassador Tahy also showed great interest in the early Republican Turkey's domestic and foreign policy. The establishment of multi-party life and attempts to transition the Free Republican Party in Turkey was another topic to which the Tahy's interest. In this period, Tahy interviewed the Turkish statesmen on the question of the establishment of the Republican Party and closely followed the Turkish press. According to Tahy, the establishment of a new opposition party will have only positive results. In his reports Tahy says that the Republic of Turkey regime to soften the structure of the absolutist and constitutional government effort to further strengthen the understanding is to say it will further strengthen its position. Tahy also says that the purpose of establishing such an opposition party is the power struggle between Atatürk and Ismet Pasha.

According to Tahy, Fethi Okyar is also intelligent as Ismet Pasha, and if he gets the government, he will make a better interpretation that domestic politics can make a better change besides the recovery of the economy. He also says that the newly established politics of the electoral chances in the future suggest that he and his colleagues as a majority in general think Fethi Bey's government has a better chance than the current government. Tahy stated that Fethi Okyar's newly established opposition party has a better chance than the present government. Despite a short period of time following the establishment of the Free Republican Party, the Hungarian ambassador took notice of the empowerment to the Free Republican Party.

He mentioned in the Hungarian embassy reports about Free Republican Party's rapid progress of Turkish political life. In order to follow up the developments closely after the establishment of the party, Tahy made a meeting with Fethi Okyar in Ankara. Although it has been a short time since its establishment, the life of the Free Republican Party has not been long. Tahy, the Free Republican Party, despite the closure in a short time, the spirit of opposition in Turkey this initiative that significantly strengthen Turkish political life and the long-term thought it would be of great returns. In the reports emphasized that Turkey with multiparty can express themselves freely in the political life of different ideas and Free Republican Party, despite experiencing negative developments has been transferred in order to provide the maturation of Turkish democracy.

KAYNAKÇA**Arşivler**

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)
BCA, 30.10, 131.936.13, Dosya: 11413, 29.12.1923.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
BOA, (Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı) HR.İM., Dos. 21, no. 112, 26.09.1923.
BOA, HR.İM., Dos. 21, no. 72, 21.09.1923.
BOA,HR.İM., Dos. 22, no. 68, 03.11.1923.
BOA,HR.İM., Dos. 48, no.118, 19.09.1923.
BOA,HR.İM., Dos. 23, no. 26, 18.12.1923.
- Magyar Országos Levéltár (Macar Milli Arşivi, MOL)
MOL, K 63, 287. bağ, 32/1, 32. başlık I., 4 Ekim 1922 yılında gönderilen 205 numaralı telgraf.
MOL, K 63, 287. bağ, 32/1, 32. başlık, 14 Ekim 1922 tarihli ve 277-pol sayılı rapor.
MOL, K 64, 7. bağ, 32. başlık, 3 Nisan 1923 tarihli rapor.
MOL, K 63, 288. bağ 32/1, 27 Ağustos-1930 tarihli ve 37-pol sayılı rapor.
MOL, K 63, 288. bağ 32/1, 22 Eylül-1930 tarihli ve 40-pol sayılı rapor.
MOL, K 63, 288. bağ 32/1, 23 Eylül-1930 tarihli ve 41-pol sayılı rapor.
MOL, K 63, 288. bağ 32/1, 23 Eylül-1930 tarihli ve 42-pol sayılı rapor.
MOL, K 63, 288. bağ, 32/1, 27 Kasım-1930 tarihli ve 52-pol sayılı rapor.
MOL, K-63, 288. bağ, 32/1 başlık, 14 Ağustos 1930 tarihli ve 186-pol sayılı rapor.
MOL, K 63, 288. bağ, 32/1, 16 Ocak 1931 tarihli ve 4-pol sayılı rapor.
MOL, K 63, 288. bağ, 32/1, 9 Şubat 1931 tarihli ve 8-pol sayılı rapor.
MOL, K 63, 288. bağ, 32/1, 17 Şubat 1931 tarihli ve 5-pol sayılı rapor.
MOL, K 63, 288. bağ, 32/1, 9 Mart 1931 tarihli ve 12-pol sayılı rapor.
MOL, K 63, 288. bağ, 32/1, 30 Haziran 1931 tarihli ve 45-pol sayılı rapor.

Kitaplar

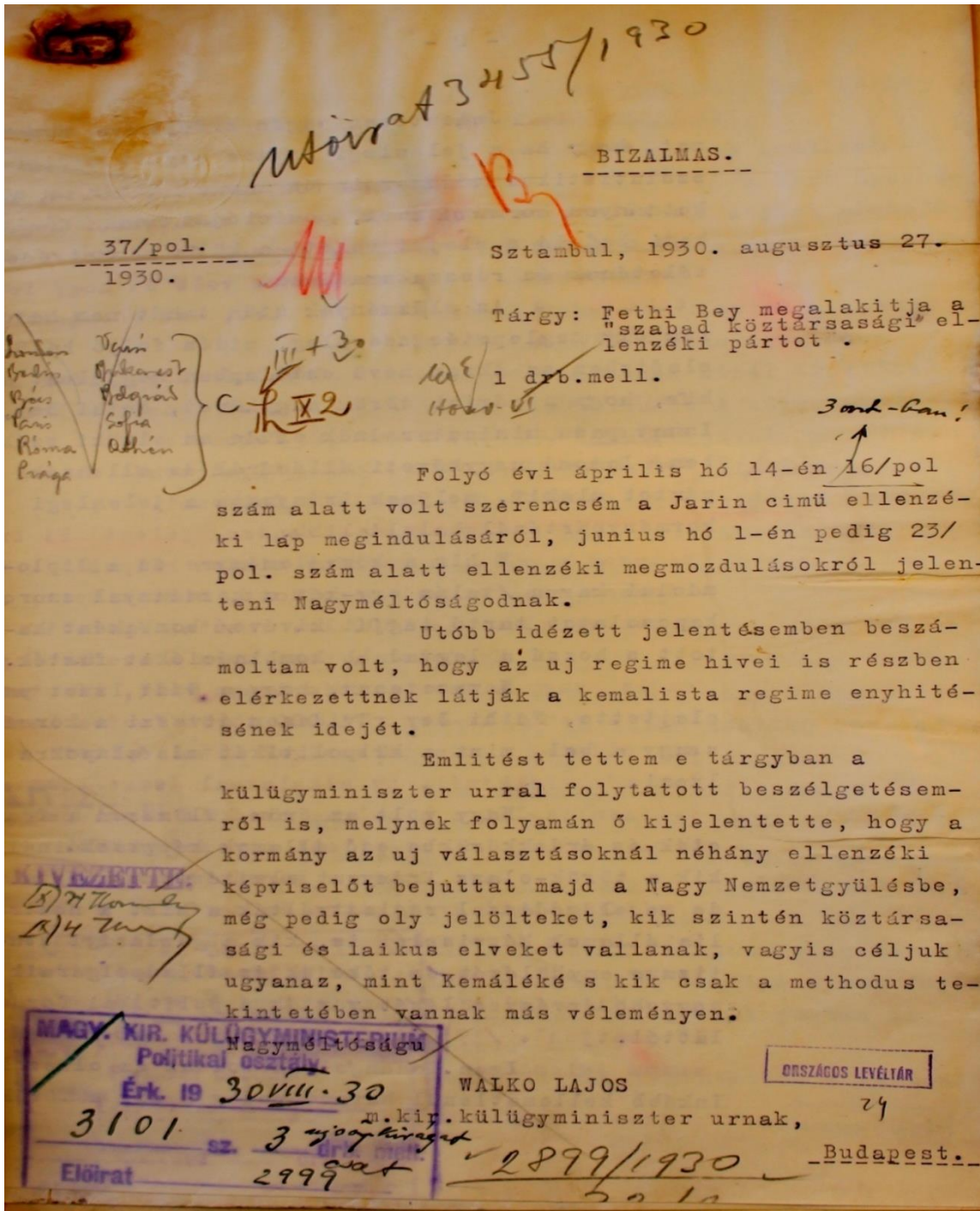
- A Magyar Országgyűlési Almanach(1940) (Macar Meclis Almanacağı), Budapest.
- BALKAYA, İhsan Sabri (2005), *Ali Fethi Okyar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940* (2002), C.1, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- DEMİRKAN, Tarık (2000), *Macar Turancıları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- EMRENCE, Cem (2014), *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- EREN, Hasan (1998), *Türklük Bilimi Sözlüğü (I. Yabancı Türkologlar)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HAZAI, György (1963), *Tarihte Türk-Macar Bağları*, Budapest.
- KARAGÜLMEZ Müjdat (2013), *Macaristan’da Türkoloji(1870-1945)*, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KARPAT, H. Kemal(2012), *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- KOÇAK, Cemil (2006), *İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Magyar Külügyminisztérium Levéltára(2003) (Macar Dışişleri Bakanlığı Arşivi) (1918-1945), (Der.) Nagy Ferenc, C.1, Budapeşte.
- Magyar Külügyminisztérium Levéltára (2007) (Macar Dışişleri Bakanlığı Arşivi) (1918-1945), (Der.) Nagy Ferenc, C.2, Budapeşte.
- NAMAL, Yücel (2017), *Türk Kaynakları Işığında Türk-Macar İlişkileri (1923-1950)*, Germany: Lambert Academic Publishing.
- OKYAR, Ali Fethi (1987), *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?*, İstanbul.
- OKYAR, Osman - Seyitdanlıoğlu Mehmet(2007), Atatürk, *Okyar ve Çok Partili Türkiye-Fethi Okyar’ın Anıları*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ÖNEN, Nizam (2005), *İki Turan Macaristan ve Türkiye’de Turancılık*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- SARAL, Emre (2016), *Türkiye-Macaristan İlişkileri (1920-1945)*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- SOYSAL, İsmail (2000), *Türkiye’nin Siyasi Andlaşmaları*, C.I (1920-1945), Ankara: TTK.

TİMUR, Taner (1991), *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Makaleler

- AKINCI, Abdulvahap-Usta Sefa (2015), "Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç Faktörlerin Analizi", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(29), s.42-52.
- ÇOLAK, Melek (2000), "Atatürk Dönemi’nde Kültürel Siyasi ve Ekonomik Bakımdan Türk-Macar İlişkileri(1919-1938)", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.1, S.2, Güz, s.61-72.
- ÇOLAK, Melek (2001 Mayıs) "19. Yüzyıl Sonu-20. Yüzyıl Başlarında Türk-Macar Yakınlığı", *Toplumsal Tarih*, S.89, s.4-10.
- ÇOLAK, Melek (2004 Kasım) "Atatürk Dönemi’nde Türkiye-Macaristan İlişkileri (1923-1938) ", *Atatürk Haftası Armağanı, Genelkurmay Askeri ve Tarihi Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları*, S.31, s.87-93.
- ÇOLAK, Melek (2005) "Türk-Macar İlişkileri ve Macaristan’ın Türk İnkılabına Bakışı(1919-1938) ", *5. Uluslararası Atatürk Kongresi Bildirileri*, C.2, Ankara: s.1253-1266.
- ÇOLAK, Melek (2010) "Macar Turancıları ve Atatürk(Macar Kaynaklarına Göre) ", *Türk Yurdu*, C.31, S.21, Güz, s.77-87.
- EREN, Hasan (1987), "Balkan Ülkelerinde ve Macaristan’da Türkoloji Çalışmaları", *Dünyada Türklük Araştırmaları ve Türkiye Sempozyumu (29-30 Eylül 1986)*, Fatih Yayınevi, İstanbul: s.72-83.
- ERTEM, Barış (2010 Aralık), "Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası", *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.2, s.75-76.
- GYÖRGY, Hazai(1990 Mayıs), "Macaristan’da Türkoloji", *Türk Dili*, S.461, s. 201-210.
- KARAGÜLMEZ Müjdat(2013/2), "Kitap Değerlendirme: Ablonczy Balázs, Keletre Magyar! A Magyar Turanizmus Története (Doğuya Macar!, Macar Turancılık Tarihi), Jaffa Kiadó (Jaffa Yayınları), Debrecen-2016.", *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S.24, s.135-139.
- LAJOS, Árokay(1983), "A Rejtett Magyar Katonai Attasé Szolgálat Tevékenységére 1923-1928 között (1923-1928 Arasında Gizli Macar Askeri Ataşe Hizmet Faaliyetleri)", *Hadttörténelmi Közlemények*, XXX. évfolyam, S.4, Budapest: s.574-591.
- "Magyar-török baráti szerződés" (1924.03.05), *Ellenzék*, 45. Év, 51. Szám, s.1.
- NAMAL, Yücel (2014), "According to the Turkish Archive Resources: Helps of Hungarians to the Ottoman Red Crescent Association During the First World War", *Közép-Európai Közlemények*, VII. Évfolyam, 1. Szám, no. 24, 2014/1, s. 126-130.
- NAMAL, Yücel (2015 Ocak-Şubat) "I. Dünya Savaşı Sırasında Avusturya-Macaristan Gazetecilerinin İstanbul ve İzmir Ziyaretlerinin Osmanlı Basınına Yansımaları(31 Mayıs-11 Haziran 1918)", *Yeni Türkiye Dergisi (Çanakkale Özel Sayısı)*, Yıl: 21, S.65, s. 1363-1374
- NAMAL, Yücel(2015) "I. Dünya Savaşı Sırasında Macar Gazeteci István (Dobai) Dobay’ın İstanbul ve Çanakkale Cephesindeki İzlenimleri (1915)", *7. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı*, Kaposvár: 2015, s. 270-280.
- NYÍRI, T. Mária (2002 Ağustos), "Macaristan’da Türkoloji Tarihi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.139, s.201-210.
- PÉTER, Oláh (2015), "A török-magyar kapcsolatok alakulása egy diplomata szemével-Tahy László ankarai követ munkássága(1924-1933)-(Bir Diplomatanın Gözüyle Türk-Macar İlişkilerinin Oluşumu Ankara Sefiri László Tahy’nin Çalışmaları(1924-1933)", *Keletkutatás Tanulmányok Vásáry István 70. Születésnapjára (Doğu Araştırmaları-István Vásáry’nin 70. Doğum gününe İthaf Edilen Bilimsel Çalışmalar)*, Budapeşte: Bahar, s.93-104.
- RAGIP, Selim (1924.09.07), "Profesör Pröhle İle Bir Musahabe", *Vakit*, s. 1.
- TASNÁDI, Edit (1996), "Budapeşte Üniversitesi’nde Türkoloji 125 Yıllık", *Türk Kültürü*, Y.XXXIV, S.400, Ankara: s. 54-55.

EKLER



EK-1: Tahy tarafından 27 Ağustos 1930 tarihinde Fethi Beyin Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurması ile ilgili olarak Macaristan Dışişleri Bakanı Walko Lajos'a gönderilen 37-pol sayılı rapor. Magyar Országos Levéltár (MOL), 288. bağ, 32/1. başlık.

Sztambul, 1930. szeptember 22.

40/pol/.
1930.

Tárgy: Fethi Bey "szabad köztársasági" pártjának fejlődése és esélyei.

Előző tárgyavagó jelentés: 1930. augusztus 27-én 37/pol szám alatt kelt.

2 melléklet. 3101/pol 1930

Fethi Bey ellenzéki pártjának megalakulása óta 6 hét telt el.

A "szabad köztársasági párt" programjának közzététele után /idézett jelentéssel felterjesztve/ néhány nappal Ismet pasa miniszerelnök megragadta az első kínálkozó alkalmat /a Kaiserie-Sivas vasutvonal megnyitása Sivasban, augusztus 31-én/, hogy az ellenzéki párt programmban a kormánypolitikát támadó pontokra egy hatalmas beszédben válaszoljon.

A ./.. alatt csatolva.

Különösen kedvező volt erre a sivas ünnepély, hol a nép ezrei üdvivalgással fogadták az első vonatot s a hol a kormányelnök po-

Nagyméltósága


KIVEZETTE:
x/3 Th...
x/3 Th...

MAGY. KIR. KÜLÖGYMINISZTERIUM
Politikai osztály.
Ért. 19 30. X. 24.
3455 sz. 2 drb. mell.
Előirat 3101.

WALKO LAJOS
m.kir.külügyminiszter urnak,
Budapest.
2899/1930
32/1.

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

EK-2: Tahy tarafından 22 Eylül 1930 tarihinde Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın gelişmesi ve şansı ile ilgili olarak Macaristan Dışişleri Bakanı Walko Lajos'a gönderilen 40-pol sayılı rapor. Magyar Országos Levéltár (MOL), 288. bağ, 32/1. başlık.



4/pol.sz. Jelentés.

1931.

Ankara, 1931 január 16.
Tárgy: A menemeni incidens.

M

Károlyi Gyula

l.3.

M. S. P. 11

Múlt december hó 22-én Menmen nevű városkában /Szmirna környékén/ felbukkant egy Mehmed nevű volt dervis öt tanítványa kíséretében és a prófétának egy mecsetből elhurcolt zöld lobogójának körúldozása mellett a lakosságot a kalifátus visszaállítására hívták fel. Az összesereglett néptömeg ordítóására a helybeli csendőrség parancsnoka a helyszínen ugyan megjelent, de miután a bujtogatók a koránt elébe tartva a kalifátus nevében felszólították, hogy dolgoikba ne ártsa magát, a közeli csendőrlaktanyába menekült és annak kapuit bezárva a csendőröket pedig maga köré gyűjtve, az ablakból szemlélte a további fejleményeket.

Ez alatt egy Kublay nevű tartalékos hadnagy, polgári foglalkozására nézve tanító, a tömeg széjjeloszlatása céljából kis katonai különítményével a tüntetés színhelyére sietett és a bujtogatókat megadásra szólította fel. Ez utóbbiak nemcsak hogy felszólításának eleget nem tettek, hanem reája és embereire lödözni kezdtek. Az így keletkezett esete-paté folyamán a hadnagy lábán súlyosan megsebesülve összeesett, mire Mehmed dervis és társai reárohanna a fejét a szó szoros értelmében lefűrészelték, vérét pedig

KIVEZETVE
Yuzk

MAGY. KIR. KÜLÖGMINISZTERIUM
Nagybányai utca
Politikai osztály.
Érk. 19 *31/20* m. kir. külügyminiszter urnak,
243 sz. *1* drb. mell.
Előirat

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
Budapest.
243/931
32/1

EK-3, Macaristan'ın Türkiye Maslahatgüzarı Nagy tarafından 16 Ocak 1931 tarihinde Menemen Olayı ile ilgili olarak Macaristan Dışişleri Bakanı Gyula Károlyi'ye gönderilen 42-pol sayılı rapor. Magyar Országos Levéltár (MOL), 288. bağ, 32/1. başlık.

GELENEKSEL AFYONKARAHİSAR EVLERİNDE CEPHE DÜZENLEMELERİ

FAÇADE DESIGNS IN TRADITIONAL AFYONKARAHİSAR HOUSES

Osman KUNDURACI *
Nurcan BAHARGÜLÜ **

Öz

Türkler; başta Anadolu olmak üzere gittikleri her bölgenin şartlarına uygun ve kendilerine özgü nitelikli konutlar inşa etmişlerdir. Bu evler insanların fiziksel ölçülerine uygun, işlevsel ve estetik değerleriyle bir bütün halinde ortaya konulmuştur.

Ege Bölgesi'nin İç Anadolu sınırında yer alan Afyonkarahisar, bu konumuyla Marmara ve Orta Anadolu bölgelerini Ege ve Akdeniz bölgelerine bağlayarak doğu ile batı, kuzey ile güney arasında bir köprü görevi üstlenmiştir. İç Anadolu'ya daha yakın olmasına rağmen sosyal, kültürel, ekonomik, sanat ve mimarlık açısından Ege ile Orta Anadolu'nun sentezi durumundadır.

Afyonkarahisar eski kent dokusu içinde kalan ve çoğu tescilli Geleneksel Afyonkarahisar evleri daha çok Afyonkarahisar kalesinin eteklerinde ve Ulu Caminin etrafında toplanmıştır. Geleneksel Afyonkarahisar evleri genellikle iki ve üç katlı olarak inşa edilmiştir.

Evlerin yan yana dizilmesi ve girişlerinin çoğunun sokağa bakması derinlik duygusunu artırmaktadır. Bu bağlamda Geleneksel Afyonkarahisar evlerinin kendine özgü cephe mimarisi ve buna bağlı olarak süsleme anlayışı bulunmaktadır.

Özellikle evlerin giriş düzenlemeleri, saçakları, pencere ve kapı tasarımları, elibelindeler ile diğer taşıyıcı elemanlar ve katları belirleyen ahşap hatıllar cepheyi hareketlendiren unsurlardır. Ayrıca bu evlerin çatı seviyesinde cihannümalarının olması, pencerelerdeki ferforje ve ahşap kafesler, bazı elibelindelerdeki yürek motifleri, madeni kapı kolları ve tokmakları ile de kendine özgü tasarımları dikkat çekicidir.

Bu yüzden Geleneksel Afyonkarahisar evleri yakın çevresinde bulunan diğer evlerden farklı tasarım ve süslemeleriyle özgün örneklerdir. Bu çalışma ile Geleneksel Afyonkarahisar evlerinden sadece merkezde bulunan sınırlı sayıda örnek ele alınmıştır. Ulu camii çevresindeki cadde ve sokaklardan seçilen bazı evler incelenmiştir. Bu örnekler kendi içinde gruplandırılarak fotoğraflar ve çizimler ile desteklenerek Geleneksel Afyonkarahisar evlerinin Türk sivil mimarisindeki yeri ve önemi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Afyonkarahisar, ev, cephe, mimari, süsleme.

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Kampüs/ Konya, okunduraci@selcuk.edu.tr

** Arş.Gör., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Kampüs/ Konya, nurcan.bahargulu@selcuk.edu.tr

Abstract

Turks built houses suitable for every region's conditions they lived and their own unique characteristics, especially in Anatolia. These houses are put together as a whole with their functional and aesthetic values, which are suitable for people's physical measurements.

Afyonkarahisar, located on the Central Anatolia border of Aegean Region, due to its location has served as a bridge between the east and west and between the north and the south by linking the Marmara and Central Anatolia regions to the Aegean and Mediterranean regions. Despite being closer to the Central Anatolia, it is a synthesis of Aegean and middle Anatolian culture in terms of social, cultural, economical, art and architecture.

Located in the old Afyonkarahisar urban texture and most of which registered traditional Afyonkarahisar houses are mostly located on the skirts of the Afyonkarahisar Castle and around the Great Mosque. Traditional Afyonkarahisar houses were generally built on two or three floors.

The sense of depth is increased, since houses are laid together and most of the entrances are located in street side. In this context, Traditional Afyonkarahisar houses have their unique facade architecture and therefore unique ornamental concept.

Entrance designs of houses, eaves, window and door designs, bracket supports and other bearing elements and wooden bond timbers that specify floors are the elements which enliven facades. In addition, these houses unique designs are remarkable with roof-level belvederes, metalwork or wooden window cages, heart motifs on some bracket supports, metal door handles and knobs.

Thus, Traditional Afyonkarahisar houses are unique examples with their different designs and decorations from other houses in the immediate vicinity. In this study, only a limited number of samples from the traditional Afyonkarahisar houses are chosen. Houses, that are selected from main roads and streets around the Great Mosque, have been examined. These samples are categorized within themselves, supported with photographs and drawings try to reveal the place and importance of Traditional Afyonkarahisar houses in Turkish civil architecture.

Keywords

Afyonkarahisar, house, facade, architecture, ornament.



GİRİŞ

Anadolu'da Türk kimliğini ortaya koyan mimarlık örneklerinden Geleneksel Türk evi; kaynağının dayandırıldığı, Orta Asya'dan getirilen ve konar-göçer hayatın bir parçası olan "taşınabilen mekân" düşüncesinin bir ürünü şeklindeki topak evdir.

Anadolu'da biçimlendirilen Türk evinin kaynaklarına bu açıdan bakılınca, yüzyıllarca süregelen bir yaşama geleneğinin, ilkeleri, kavramları ve biçimleri ile bağlantılı olduğu görülmektedir.

Bu bağlamda bakıldığında ilginç mekân düzenlemesi ile özellikle odaları, iç düzeni ve teknolojik yapısı ile kolayca kurulup sökülebilen ve taşınan çadırların önemli izleri görülmektedir.

Türkler, Anadolu'ya geldikten sonra göçebelikte kullandıkları bu çadırları, zaman içinde genişleterek bir aileyi barındıracak biçimde sofa ve odalara dönüştürmüşlerdir.

Göçerlik döneminden gelen alışkanlıklarla, oda çadıra, sofa ise ortak kullanım alanı ile eşdeğer hale gelmiştir. Oda tek başına bir ev gibidir. Aile bireylerinin hep beraber yaşadığı, ısındığı, yemek pişirdiği, yemek yediği, dinlendiği, yıkandığı, uyuduğu bir mekândır. Bu işlevleri yerine getirecek her türlü sabit ve hareketli donatıya sahiptir.

Afyonkarahisar bulunduğu coğrafi konum sebebiyle karasal ikliminin karakteristik özelliklerini taşır. Yazlar çok kısa, kışlar ise uzun sürmektedir. Bu sebeple, günlük yaşamın büyük kısmı kapalı mekânlarda geçmektedir. Bu bölgelerde açık avlu kültürü oluşmamıştır.

Avlulu evlerin yaygın olduğu sıcak bölgelerde hava sıcaklıkları insanların havadar ve açık mekânlarda yaşamalarına olanak sağlamaktadır. Bu bölge insanları evde geçirdikleri zamanın büyük bir bölümünü evlerinin önünde yer alan avlularında geçirmektedirler. Afyonkarahisar gibi yerleşim bölgelerinde ise böyle bir gereksinim yoktur ve bu bölgelerde avlulu ev sayısı yok denecek kadar azdır.

İncelenen bazı Afyonkarahisar evlerinin cephe düzenlemelerinde "Cihannüma" yer almaktadır. Günlük kullanımdan uzak olan bu bölüm zeminden bağımsız bir biçimde görüncü de konutların dış görünümüne anıtsal bir görünüm kazandırmaktadır.

Bu anıtsallık cihannümanın cepheye estetik değer katması açısından önemlidir. Bazı evlerin cihannüma önlerinde yer alan üçgen alınlıklı, ahşap sarkıtlı süslemeli balkonlar yapıya zenginlik kazandırmıştır.

Afyonkarahisar evlerinde bulunan sofa ve oda çıkmaları cepheye estetik bir değer kazandırmıştır. Çıkmalar, yer kazanmak ve manzaraya yönelik yapıldıkları için, üst kat sofa ve odaların alt bölümleri boş bırakılarak dışarıya taşınmıştır. Çıkmalar; düz ve çokgen şeklindedir. Az da olsa testere dişi şeklinde olanlarda vardır. Çıkmalar ahşap payandalarla desteklenmiş ve bazen düz bazen de "S" formunda yapılmışlardır.

Geleneksel Afyonkarahisar evleri içinde incelediğimiz on üç adet örnekten yedisine sokağa bakan cephede bulunan taş basamaklı merdivenler ile giriş sağlanırken, diğer altı eve doğrudan caddeye veya sokağa açılan kapılardan girilmektedir.

Evlerin cephe tasarımları tanımlanırken yukarıdan aşağıya doğru çatıdan başlayıp zemin kata kadar bütün yapı ve süsleme elemanları farklı başlıklar altında değerlendirme yoluna gidilmiştir.

1. GELENEKSEL AFYONKARAHİSAR EVLERİNİN CEPHE ELEMANLARI

1.1. Üst Örtü Elemanları

Geleneksel Afyonkarahisar evlerinde iki tür üst örtü uygulaması görülmektedir. Bunlar genellikle dört omuzlu kırma çatı ve tek omuzlu beşik çatı uygulamasıdır. Sayıları az da olsa tek eğimli çatılara da rastlamak mümkündür. Dört omuzlu kırma çatılar daha çok köşe evlerde ve avlulu, en az iki ve üç cephesi açık olan evlerde görülmektedir.

İncelediğimiz örnekler arasında dört omuzlu kırma çatı uygulamasından on örnek bulunmaktadır. Bunlar; 495 ada 5 nolu parseldeki ev, 211 ada 1 nolu parsel, 503 ada 1 nolu parsel, 497 ada 5 nolu parsel, 490 ada 12-13 nolu parsel, 498 ada 7 nolu parsel, 497 ada 7 nolu parsel, 515 ada 32 nolu parsel, 493 ada 5 nolu parsel, 200 ada 7 nolu parsel nolu evlerdir (Çiz.1,2,3,4,6,7,8,10,11,13; Res.1,3,6,7,8,10,13,15,16,19,20). İncelenen evler arasında üç tanesi 489 ada bulunan ev, 495 ada 12 parsel, 498 ada 8 nolu parsel nolu evler beşik çatılıdır (Çiz. 5,9,12; Res.9,14,12). Kırma çatı örtülü bu evlerde alaturka ve marsilya tipi kiremitler kullanılmıştır.

Afyonkarahisar evlerinin çatılarına da odalar yapılmış olup bu uygulama yaygın olarak da görülmektedir. Çatılarda Ahşap iskelet duvar üzerine yastık kirişler yerleştirilmiş ve bu kirişlerin üzerine babalar dikilerek çatı makası oluşturulmuştur. Mertekler üzerine 18mm. kalınlığında 15-20cm. genişliğinde kiremit altı tahtası çakılarak yapılmaktadır (Sel, 2001:435).

1.1.1. Bacalar

Geleneksel Afyonkarahisar evlerinde bacaların yapılan restorasyon çalışmaları sonucunda değişikliğe uğradığı görülmektedir. Her evde bir ya da iki adet baca bulunmaktadır. Geleneksel olmayan bu bacalar tuğla malzeme ile örülü alt kısımları ince uzun dikdörtgen formlu üst bölümü yani tüteklik kısmı dar ve kısa tutulmuştur. İncelenen on üç ev örneğinde aynı baca formu kullanılmıştır.

1.1.2. Çatı Pencereleri

Çatı pencereleri çatının yapım tekniğine bağlı olarak inşa edilmiştir. Eğer üst örtü beşik çatı ise kendiliğinden oluşmuş üçgen alınlık diğer çıkmaların üzerinde bağımsız beşik çatıların oluşturduğu üçgen alınlıklar şeklindedir.

İncelenen örneklerde çatının şekline bağlı olarak üçgen alınlık üç örnekte bulunmaktadır. Bunlar; 503 ada 1 nolu parsel, 497 ada 5 nolu parsel, 489 ada bulunan evlerdir (Çiz.3,4,5; Res.6,8,9). Ayrıca çatılarda yer alan oda pencereleri farklı tasarımlarıyla dikkat çekmektedir.

503 ada 1 nolu parsel ve 489 ada bulunan evlerin çatı odalarındaki orta bölümde yer alan iki adet dikdörtgen formlu pencere mevcuttur (Çiz.3,5; Res.6,9). Bu pencerelerin her iki yanında kare ve baklava dilimli küçük ışıklıklar bulunmaktadır. Bu gruba giren pencerelerin hem çatı odasını hem de çatı katındaki boşlukları aydınlatmak amacıyla yapıldığı bilinmektedir.

1.1.3. Cihannümalar

Afyonkarahisar evlerinin çoğunda genel olarak çatı odaları bulunmaktadır. Çatı katı uygulamalarında cihannüma; konutun genel çatı düzeninden bağımsız ve kendine ait çatısı olan mekân biçiminde yapılmıştır. Bu çatı odaları ön cepheden arka cepheye kadar uzanmaktadır. Bazı çatı odalarının önü kemerli balkon şeklinde düzenlenmiştir. Çatı odalarının

alt kısımları ahşap çıtalar ile kaplanmıştır. Evlerin girişlerine göre düzenlenen bu odalar genellikle giriş aksları ile aynı hizada yapılmaya çalışılmıştır.

Afyonkarahisar evlerinde bu bölüme genellikle çatı odası, yazlık ve cihannüma gibi isimler verilmektedir (Öztank,2005:26). Çatı odası ismiyle kullanılan bu evlerden iki örneğimiz bulunmaktadır. Bu örnekler 495 ada 5 nolu parseldeki evin ön kısmı kapalı tasarlanırken, diğer örneğimiz olan 211 ada 1 nolu parseldeki evin önü balkon şeklinde açık olarak yapılmıştır (Çiz.1,2; Res.1,3).

495 ada 5 nolu parseldeki örneğimizin cihannüması dikdörtgen formlu olup dört cephesi de kapalıdır (Çiz.1; Res.1). Ön cephesindeki üçgen alınlık içinde dikey dikdörtgen formlu iki adet penceresi bulunmaktadır. Pencerelemeler iki bölümlü olarak yapılmıştır. Alt bölümler sabit üst bölümler ise çift kanatlı ve açılabilir şekildedir. Yan cephelerde yer alan pencereler ise ahşap kepenkler ile kapatılmıştır.

211 ada 1 nolu parseldeki evin ise dikdörtgen formlu olan cihannümasının önü Tahtaboşlu olup ön ve yan cephelerden çok sayıda pencereler ile aydınlatılmaktadır (Çiz.2; Res.3). Açık olan ön bölümün ahşap korkulukları torna işi olup boğumlu olarak yapılmıştır. Ortada bir kapı ve kapının her iki yanında birer adet dikey dikdörtgen formlu pencere bulunmaktadır.

1.1.4.Saçaklar

Yapılarda saçakların görevi alt kısımlardaki duvarı yağmur ve kar sularından korumaktır. Akan suların saçakların uçlarından sızıp duvara çarpmasını önlemek için saçaktan su olukları yapılmıştır. Bu su olukları ise özgün olmayıp plastik borular yardımıyla suyun caddeye akmasını sağlamaktır.

Kırma beşik çatı şeklindeki incelediğimiz örneklerde saçaklar ahşap malzemeden yapılmıştır. Saçaklar alttan çakma çatı uzantısı ahşap çıtalar ile kaplıdır. Saçaklar yapılardan farklı ölçülerde dışa taşkın yapılmışlardır.

İncelediğimiz Afyonkarahisar evlerinde saçaklar düz ve üçgen alınlık şeklindedir. 497 ada 7 nolu parseldeki evin alın tahtasının uçlarının adeta dantel görünümlü ve testere dişli şeklinde tasarlanmıştır (Çiz.8; Res.13). Diğer örneklerimizde ise daha çok düz saçaklar kullanılmıştır. Saçaklardaki bu uygulamalar üst örtüye bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bazı evlerin saçaklarında ise saçak uçları duvara doğru hafif eğimli ahşap çıtalı olarak yapılmıştır.

1.2.Yapı Elemanları

1.2.1.Duvar Örgü Sistemleri

Evlerin temel duvarları moloz veya kesme taş ile yapılmıştır. Genellikle temel duvarları toprak seviyesine kadar moloz taş, toprak seviyesinden su basman seviyesine kadar kesme taştan yapılmıştır. Taşın yanında ahşap ve kerpiç malzemeye de yer verilmiştir.

Afyonkarahisar evleri, su basman seviyesine kadar kesme taştan inşa edilirken, üst beden duvarları ve esas yaşama katına kadar tamamı kesme taştan kâgir olarak inşa edilmiştir. Evlerin zemin katları ve üst katları genellikle ahşap karkas olarak yapılarak araları kerpiç ile doldurulmuş ve üzerleri sıva ile kaplanmıştır. Hımış yapı tekniğinde yapılmış olan bu evlerin dışında bazı evler bağdadi tekniğinde yapıp üzeri sıvalıdır.

Genel olarak Afyonkarahisar evlerinde duvarlar taş, ahşap çatkılı ve arası kerpiç dolgulu veya ahşap çatkı üzerine bağdadi sıvalı olarak yapılmıştır.

1.2.2. Taşıyıcı Elemanlar

1.2.2.1. Konsol, Payanda ve Elibelindeler

Destek elemanları içinde değerlendirdiğimiz konsol, payanda ve elibelindeler konutlarda saçak veya çıkmaları desteklemek için kullanılmaktadır. Bunlar taşıyıcı özelliklerinin olması yanında cephenin estetik görünümüne de katkı sağlamaktadır.

Konsollar, çıkmayı desteklemek amacıyla döşemelerin cephe yüzeyi dışına uzatarak duvar ile çıkma tabanı arasında doğrusal ve eğrisel hatlardan oluşan üçgen veya benzeri taşıyıcılar cephenin diğer elemanlarıdır.

Afyonkarahisar evlerinde ahşap elibelindeler yoğunluktadır. İncelediğimiz on üç evin iki tanesinde taşıyıcı olmanın yanında süslemeli olarak kullanılırken on bir tanesi ise sadece fonksiyonel eleman olarak kullanılmıştır.

İncelenen örneklerden 211 ada 1 nolu parsel ve 489 ada bulunan evdeki cihannüma ve çatı odasının taşıyıcı unsurları olan elibelindeler fonksiyonel olmanın yanında estetik amaçlı olarak yapılmıştır (Çiz.2,5; Res.3,9).

Bunlardan sadece fonksiyonel eleman olarak yapılan on bir adet örneğimizde mevcuttur. Bunlar evlerin bazen oda çıkmasını bazen de sofa çıkmasını taşımaktadır. Köşe başında yer alan evlerin taşıyıcıları normal çıkmalara göre sayıları fazladır. 490 ada 12-13 nolu parseldeki örneğin köşe başında yer almasından dolayı çıkmayı beş adet elibelinde taşımaktadır (Çiz.6; Res.10-11). Ortada yer alan elibelindenin her iki yüzünde kalp motifi işlenmiştir. Ayrıca 497 ada 7 nolu parsel ve 495 ada 12 parsel, 515 ada 32 nolu parsel, 493 ada 5 nolu parsel, 200 ada 7 nolu parseldeki ev örneklerinin taşıyıcıları da elibelinde şeklindedir. (Çiz.4,8,9,10,11,13; Res.8,14,15,16,17,20).

Cadde üzerinde bulunan bir başka örneğimiz olan 498 ada 7 nolu parseldeki evin taşıyıcıları ise konsol şeklindedir. (Çiz.7; Res.19). Ayrıca 493 ada 5 nolu parseldeki evin girişin solunda yer alan odanın taşıyıcıları elibelindeler iken, sağ bölümde yer alan odanın ise konsoldur (Çiz.11; Res.16).

1.3.Kat Silmeleri ve Kartuşlamalar

Kat Silmeleri

Konutların kat ve mekân kurgusunda dikkat çeken özellik katlar arasındaki sınırları belirleyen silmelerdir. Bunlar ise dikey veya yatay ahşap silmeler ile taş malzemeyle yapılan silmeler olup cepheye estetik değer katan elemanlardır.

İncelenen örneklerin cephelerinde bodrum ve üst katları ayıran yatay ve dikey silmeler mevcuttur. Genellikle ahşap malzemedeki yapılan bu silmeler düz bir hat şeklinde tasarlanmıştır. Yatay da kullanılan bu ahşap hatların bağlayıcı ve kenetleyici bir etkiye sahip olduğu için evleri sağlamlaştıran bir özelliği de vardır.

Taş malzeme ile yapılan duvarlardaki üzerinde ahşap hatlar aynı zamanda görsel bir etki yarattığı için duvar yüzeyinde sıvanmadan bırakılmaktadır. Bu özelliği ile de cepheye hareketlilik katarak süsleme unsuru olarak kullanılmaktadır. Ayrıca cephede bulunan çıkma ve çıkma silmelerinde bu belirginliği artırmaktadır.

Evlerin dış cephesini hareketlendiren bu silmeler; pencerelerin pervazlarında, kapıların üst eşiği ve sövelerinde, cihannümaları çevreleyen üçgen alınlıklarda sıkça kullanılmıştır.

İncelenen örneklerin tamamında bu tarz silmeler mevcuttur. Ancak bazı evlerde ise zemin (bodrum) katın üst kata geçişlerinde profilli taş silmeler mevcuttur. Bunun en güzel örneğini 211 ada 1 nolu parseldeki evde görmekteyiz (Çiz.2; Res.3). Saçaklarında kademeli silmeler bulunan 503 ada 1 nolu parsel örneğimiz de ise diğer örneklerden farklıdır (Çiz.3; Res.6-7).

Kartuşlamalar

Kartuş; kapı ve pencere etrafını çevreleyen taş veya ahşap malzeme ile yapılan bir tür süsleme şeklidir.

Kartuşlamalar geleneksel Afyonkarahisar evlerinde zemin katın kapı ve pencerelerinde yer alan üst eşik ve sövelerinde görülmektedir. Genellikle iki katlı evlerin zemin katlarında bu tarz uygulamalarla karşılaşırız.

Zemin kat pencereleri kemerli kesme taş taklidi söveler ve lentolarında kilit taşı şeklinde düzenlenmiştir. Genellikle düzgün kesme taş şeklindeki bu süsleme kompozisyonlarına kapıların lento ve sövelerinde de rastlamaktayız. Bu tarz süsleme uygulamaları evlerin cephesine farklı bir zenginlik katmaktadır.

İncelediğimiz örnekler arasında üç evde kartuşlu tasarımlar görülmektedir. Bunlardan taştan yapılanlar daha çok zemin katlarda, ahşaptan olanları ise üst katlarda uygulanmaktadır.

Örnekler arasında bulunan 211 ada 1 nolu parseldeki evin zemin kat pencereleri küçük ölçekli olup söve ve lentoları kesme taş taklidi şeklinde yapılmıştır (Çiz.2; Res.3-5).

Bir diğer örneğimiz ise 490 ada 12-13 nolu parseldeki evin köşe çıkmasındaki duvar üzerinde bulunan ahşap çerçeveli kartuşlamalardır (Çiz.6; Res.10-11). Çıkmanın her iki cephesindeki pencereler dikey dikdörtgen formlu olarak tasarlanmış ve pencerelerin dışında kalan yüzeyin alt kısımları ahşap kartuşlu panolar şeklinde tasarlanmıştır.

Evin ara sokağa bakan oda çıkmasının cephesinde de iki adet dikey dikdörtgen formlu pencere olup altlarında ahşap çıtalar ile çevrili kartuşlamalar bulunmaktadır.

Afyonkarahisar evlerinden bir diğer örnek ise 493 ada 5 nolu parselde bulunan evin zemin kat girişinin sağ ve solunda birer adet kare formlu pencere yer alır (Çiz.11; Res.16). Kare formlu bu pencerelerin etrafı taş malzeme ile kartuşlanmıştır. Caddeye doğrudan açılan bodrum kat giriş kapısı ahşaptan ve tek kanatlı olarak yapılmış olup kapının lento ve söveleri kesme taş taklidi duvar örgülü olarak kartuşlanmıştır.

Genellikle Afyonkarahisar evlerinin zemin katlarındaki kartuşlamalar taştan yapılmış olması daha dayanıklı olması nedeniyle tercih edilmiştir. Ahşap panolar ile yapılan kartuşlamalar daha çok üst katlarda ve tamamen cepheyi hareketlendirmeye yönelik tasarlanmıştır.

1.4.Kat Durumu

Afyonkarahisar evleri genellikle bitişik nizamda inşa edildikleri için iki ya da üç katlı olarak yapılmıştır. Nadiren de olsa tek katlı ve avlulu evlere de rastlanmaktadır.

Çalışmamızda ele aldığımız örnekler toplamda on üç adet olup, bunlardan bir tanesi tek katlı, yedi tanesi iki katlı, beş tanesi ise üç katlı olarak inşa edilmiştir.

İncelenen örnekler arasında bulunan bazı evlerin zemin katları konut (normal oturma katı) veya dükkân olarak kullanılmaktadır. Bunlardan dokuzunun zemin katı konut olarak faaliyet

gösterirken dört tanesinin zemini ise dükkân olarak kullanılmaktadır.

Bu evler bitişik düzende yapılmış olduklarından genellikle tek veya iki cepheli olarak tasarlanmıştır. Evlerin ön cepheleri sokağa, arka cepheleri ise iç bahçe ya da avluya bakmaktadır. Köşe başlarında bulunan evlerin cephelerinin her ikisi de sokağa yönelmiş olarak yapılmıştır.

Tek Katlı Evler

Tek katlı olan evlerin girişleri geriye doğru çekilerek merdivenli girişler şeklinde düzenlenmiş olup cadde ve sokağa bağlanmaktadır. Sokak kapısından girildiğinde taşlık adı verilen zemini taş döşeli üstü kapalı bir mekân yer alır. Bu mekânlar depo, kiler, mutfak, çamaşılık, odunluk ve ahır gibi işlevlere sahiptir.

211 ada 1 nolu parselde yer alan evin zemini kısmen bodrum kat gibi görülmektedir. Çünkü evin bulunduğu arsa eğimli bir topografyaya sahip olduğundan sokağın batı ucu su basman seviyesinde iken doğu ucunda zemin kat oluşturmaktadır. Bu yüzden örneğimiz tek katlı evler grubuna girmektedir. Üst kat ise oturma katı olarak düzenlenmiştir. İncelediğimiz örnekler arasında tek katlı olan tek örneğimizdir (Çiz.2; Res.3-5).

İki Katlı Evler

Afyonkarahisar evlerinin çoğu iki katlı olarak düzenlenmiştir. İkinci kat şeklinde tanımladığımız bölüm aslında evin birinci katıdır. Bu grupta yedi adet örneğimiz olup bunlar 495 ada 5 nolu parseldeki ev ve 503 ada 1 nolu parsel, 489 ada bulunan ev, 495 ada 12 parsel, 493 ada 5 nolu parsel ve 200 ada 7 nolu parselde bulunan evler bu düzende inşa edilmiştir (Çiz. 1,3,5,9,11,13; Res. 1,6,9,14,16,20).

Bunlardan bir tanesinin üst katı konut şeklinde kullanılırken zemin katı ticari amaçlı olarak hizmet vermektedir. Diğer altı örneğimizin ise hem zemin katı hem de birinci katları konut olarak kullanılmaktadır.

Bu bölümde yer alan örneklerimizin tamamının girişleri orta aksta bulunmaktadır. Evlerin girişleri cadde ve sokaktan içeriye doğru çekilip, zemin katlara doğrudan girilirken üst katlara ise içeride yer alan merdivenler aracılığı ile giriş sağlanmaktadır.

Üç Katlı Evler

İncelenen bu örneklerden beş evin üç katlı olduğu tespit edilmiştir. Bu evler zemin kat, ara kat ve üst kat şeklinde düzenlenmişlerdir.

Geleneksel Türk evlerinde olduğu gibi asıl yaşama katı en üst kat olup zemin kat ile ara katlar kışlık kat olarak kullanılmaktadır.

İncelenen örneklerin zemin katların bazıları konut olarak kullanılırken bazıları ise ticari amaçlı dükkân olarak hizmet vermektedir. Zemin katları dükkân, üst katları konut olarak kullanılan 497 ada 5 nolu parsel, 490 ada 12-13 nolu parsel, 498 ada 7 nolu parsel, 497 ada 7 nolu parsel nodaki evlerdir. (Çiz.4,6,7,8; Res.8,10,12,13). Hem zemin katı hem de üst katı konut olarak kullanılan tek örnek ise 498 ada 8 nolu parsel yer alan evdir (Çiz.7; Res.19).

Üç katlı evler grubunda incelediğimiz örnekler genellikle sokak köşelerine inşa edilmiştir. Bazı evlerde konumdan faydalanarak özellikle dükkânlar tam köşeye yerleştirilmiştir.

Evlerin üst kata giriş merdivenleri sağ ya da sol köşelerde bulunmaktadır. Girişi orta aksta

olan tek örnek 498 ada 8 nolu parseldeki evdir (Çiz.7; Res.19).

Bazı evlerde dükkânlarla birlikte iki adet girişi olan örnekler de vardır. Bu evlerin ve ya dükkânların girişleri genellikle doğrudan caddeye veya sokağa açılmaktadır.

1.5.Çıkmalar

Çıkmalar cephe düzenini etkileyen en önemli unsurlardan biridir. Afyonkarahisar evlerinde görülen çıkmalar normal ve gönyeli çıkmalar, komple veya köşe çıkmaları şeklindedir. Evlerde genellikle sofa veya odalar; caddeye veya sokağa dikdörtgen biçiminde çıkma yapmaktadır.

Afyonkarahisar evlerinin çıkmaları, fonksiyonelliğinin yanında estetik değer de katmıştır. Bu çıkmaları taşıyan elibelindeler genellikle düz veya "S" formunda ahşaptan yapılmış olup içi dolu veya boş atılmış şekilde yapılmış yürek motifleri ile süslenmiştir.

Çıkmaların sokağa bakan ön cephelerinde genellikle iki, yan cephelerde ise birer pencere yer alır. Ön cephelerde bulunan pencereler dikey dikdörtgen formlu iken, yanlardaki pencerelerin çoğu daha dar ve ince uzun dikdörtgen olarak yapılmıştır.

Üst kat odalarındaki normal çıkmalar bir veya iki yüzü sokağa taşırılarak yapılmış ve birinci kat döşemesini taşıyan kirişlerin uzatılması ile elde edilen konsollarla desteklenmiştir. 503 ada 1 nolu parsel ve 200 ada 7 nolu parselde bulunan evlerin ara sokağa bakan üst kat oda çıkmaları tek yönlü tek cepheli olarak tasarlanmıştır (Çiz.3,13; Res.6-7,20).

Örneklerden yedi tanesinin çıkmaları tek yönlü üç cepheli olarak yapılmış ve bu özellik sofanın her iki yanına yerleştirilmiş oda çıkması veya girişin üzerinde bulunan sofa çıkmasında uygulanmıştır. Bunlar 490 ada 12-13 nolu parsel, 498 ada 7 nolu parsel, 497 ada 7 nolu parsel, 495 ada 12 parsel, 515 ada 32 nolu parsel, 493 ada 5 nolu parsel ve 498 ada 8 nolu parseldeki evlerin çıkmalarıdır (Çiz.6,7,8,9,10,12; Res.10-11,12,13,14,15,16,19).

Bu uygulamaların dışında normal çıkmalar genellikle tek yönlü iki cepheli olarak yapılmıştır. Bitişik nizamda yapılan evlerin çıkmaları da bu şekildedir. 493 ada 5 nolu parselde bulunan evin giriş cephesinin sağında bulunan oda çıkması tek yönlü iki cephelidir. Ayrıca bunun benzerini 200 ada 7 nolu parselde bulunan evin oda çıkmalarında da görmekteyiz (Çiz.11,13; Res.16,20).

Afyonkarahisar evlerinde çok rastlanılan bir başka çıkma tipi ise gönye çıkmalarıdır. Fakat normal çıkmalar kadar yaygın değildir. Bu formda yapılan çıkmalar daha çok köşe başında bulunan evlerde inşa edilmiştir.

Köşe başında yer alan bu evlerin bazı oda çıkmaları ise genellikle iki yönlü dört cephelidir. Bunlar daha çok gönye çıkmalar şeklinde olup konsol ve elibelindeler taşımaktadır. Örneklerimiz arasında 503 ada 1 nolu parsel, 489 ada bulunan ev, 493 ada 5 nolu parseldeki evlerin çıkmaları bu şekildedir.

Çıkmaları taşıyan ahşap elibelindeler ve konsollar genelde düz veya "S" şeklinde olup uçlarında torna işi sarkıtlar bulunmaktadır (Çiz.3,5,11; Res.6-7,9,16-17).

1.6.Pencere ve Parmaklıklar

Pencereler

Afyonkarahisar evlerinde pencereler zemin kat ve üst katlarda farklılıklar göstermektedir. Genellikle zemin kat pencereleri güvenlik açısından daha yüksekte ve demir parmaklıklı olarak

yapılmıştır. Pencereleerin dış yüzlerine parmaklığın yanında bazen ahşaptan kafesler de yerleştirilmiştir.

Üst kat pencereleri dikey dikdörtgen formlu olup, alt kat pencerelerine göre sayıca fazla olup cepheye simetrik düzen içinde yerleştirilmiştir. Bu kat pencereleri yine alt kat pencerelerine göre büyük boyutlu olarak yapılmıştır. Genellikle pencere genişlikleri 70 cm ile 90 cm. arasında değişmektedir. Yükseklikler ise zemin katlarda 120-150 cm. üst katlarda ise 140-180 cm. arasındadır. Yani pencerelerde boyu eninin iki katı (1/2 şeklinde) olarak tasarlanmışlardır.

Pencereler genellikle iki kanatlı olup yanlara doğru açılmaktadır. Yükseklikleri fazla olan pencereler yatayda iki bölüme ayrılmıştır. Bu bölümlerin altında kalan kısımların yüksekliği 50-60cm. üstte kalan kısımların yüksekliği ise 100-120cm. arasında değişmektedir. Pencere doğraması ve kasaları ahşaptandır. Pencereleerin dış cephesinde ve pencere yüksekliğinin yarısını kapatan ahşap kafesler görülmektedir.

Geleneksel Afyonkarahisar evlerinin zemin kat veya bodrum kat pencereleri az da olsa basık kemerli pencere tipi de yer almaktadır.

Genellikle kesme taştan veya taklidi şeklindeki bu pencereler cephelere estetik görünüm katmaktadır. 211 ada 1 nolu parselde yer alan evin zemin kat ve bodrum gibi düzenlenmiş bölümlerinde caddeye bakan pencereler küçük ölçekli olup üst eşik ve söveler taştan yapılmıştır (Çiz.2; Res. 3). 493 ada 5 nolu parselde bulunan evin zemin kat pencerelerinden bir tanesi kare formlu olup sövesi taştan yapılmıştır (Çiz.11; Res.16).

Pencere parmaklıkları

Afyonkarahisar evlerinde görülen kafesler, pencerelerin alt bölümlerini yarıya kadar kapatan sabit bir eleman olarak yapılmıştır. Bu tür kafes uygulaması dört evde kullanılmıştır. 489 ada da yer alan evin üst kat pencereleri dikey dikdörtgen formludur (Res.9).

Ara kat ve üst kat pencereleri dikdörtgen formlu olan 497 ada 7 nolu parseldeki evde de benzer uygulama görülür (Çiz.4; Res.8).

Oda çıkmaları üzerinde yer alan üst kat pencereleri alt katlara göre daha hareketli tutulmuştur. Üst kat pencereleri ikişerli, üçerli ve dörderli şekilde tasarlanmıştır. Bu pencerelerde kafesler ince çıtaların kırk beş derecelik açıyla birbirine geçirilmesi sonucu elde edilmiştir.

Diğer bir örneğimiz ise 493 ada 5 nolu parselde bulunan evdir (Çiz.11; Res.16-17). Evin zemin kat girişinin sağında ve solunda kare formlu birer adet pencere yer alır. Bu pencerelerden bir tanesi üst kata çıkışı sağlayan merdivenlerin hizasında bulunmaktadır. Kare formlu olan pencerenin etrafı taş silme ile çevrilmiştir. Madeni parmaklıkların arkasında yer alan ahşap kafesler pencerelerde iki kademeli bir güvenlik sağlanmaktadır.

Kafesler

Afyonkarahisar evlerinin bazılarında madeni parmaklıkların yanında ahşap kafesler de yapılmıştır. Bunlar ince ahşap çıtalarla yapılmış olup bir parmaklık görevinden çok güneşlik görevi görmektedir. Ayrıca tasarım ve kompozisyonlarıyla evlerin cephelerini estetik açıdan hareketlendirmektedir.

Kafeslerin yapımında ahşap bir kasanın iç kısmında yatay ve dikey ahşap çubuklar kullanılmıştır. Bu çubuklar dikey olarak belirli aralıklarla ve karşılıklı olarak yerleştirilmesiyle

elde edilmiş ve çubukların ek yerlerine başsız çiviler çakılarak sabitleme işlemi gerçekleştirilmiştir.

Afyonkarahisar evlerinde görülen kafesler genellikle pencerelerin alt bölümlerini yarıya kadar kapatan sabit bir elemanlardır. Bu tür kafes uygulaması sadece dört evde kullanılmış ve en güzel örneği 489 ada bulunan evde görülmektedir (Res.9).

Kepenler

Afyonkarahisar evlerinde zemin katta yer alan dükkân pencerelerinde ve çatı katında yer alan cihannüma pencerelerinde ahşap kepenkleri¹ görmekteyiz.

İncelenen örnekler arasında rastlanılan kepenklerden büyük bir bölümü yerel adıyla "Karakapak"² olarak bilinen düz ahşap kepenklerdir. Bunların yapımı kolay ve kullanışlı olduğu için tercih edilmiş olup yüzeylerinde hiçbir süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Ahşap kepenkler üç evde mevcuttur. Bunlardan iki tanesi zemin katta yer alan dükkâna ait, diğeri ise bir evin cihannümasına ait pencere kepenkidir.

495 ada 5 nolu parselde bulunan evin cihannümasının yan cephelerinde yer alan pencereler ahşap kepenklidir. Cihannümada bulunan bu ahşap kepenkler ikişer kanatlı olarak yapılmıştır (Res.1).

Bu kepenkler bazen dükkânlarda açılıp kapanabilen tezgâh tablası olarak da tasarlanmıştır. Örnekler arasında bulunan evlerden 497 ada 5 nolu parseldeki ve 498 ada 7 nolu parselde yer alan dükkânların pencereleri bu tip kepenkler ile kapatılmıştır (Res.8, 12).

1.7.Girişler Düzenlemeleri

1.7.1. Giriş Merdivenleri

Giriş merdivenleri evlerin konumlarına göre değişiklik göstermektedir. Bazı evler köşe başında yer alırken bazıları bitişik nizamda yapılmıştır. İncelenen bu yedi örneğin ortak özellikleri; girişler cadde veya ara sokaktan içeriye doğru çekilmiş olup cephenin orta aksında yer almaktadır. Bu evler, iki veya üç katlı olup sekiz veya dokuz adet taş basamaklı merdivenler ile sağa veya sola kavis yaparak giriş kapısına ulaşılmaktadır.

Dıştan taş merdivenler ile çıkılan örnekler 495 ada 5 nolu parsel, 211 ada 1 nolu parsel, 497 ada 5 nolu parsel, 489 ada bulunan ev, 495 ada 12 parsel, 515 ada 32 nolu parsel ve 493 ada 5 nolu parselde bulunan evlerdir (Çiz.1,2,4,5,9,10,11; Res.1,3,8,9,14,15,16). Bu örnekler, taş basamaklı ve madeni korkuluklu, çeyrek döndükten sonra düz devam eden tek kollu merdivenlerdir. Merdiven korkulukları "S ve C" kıvrımları ile süslenmiştir.

1.7.2.Giriş Kapıları

On üç örneğin dokuzunda giriş kapısı doğrudan caddeye ve ara sokağa açılmaktadır. Diğer dört örneğin giriş kapıları ise caddeden içeriye doğru çekilerek taş basamaklı merdivenler ile evlere giriş sağlanmaktadır.

¹ Kepenk: Dükkân vitrinleri ve pencereleri dış etkilerden korumak için ve güvenlik amacıyla kapatan ahşap kapaklardır. Başka bir ifade ile Dükkanları veya pencereleri korumak için kullanılan her tür ahşap ya da saç kanat (Detaylı bilgi için bkz. Hasol,1995: 253).

² Günay:280; eserde Karakapak, tek parçalı pencere kepenği olarak tanımlanmaktadır.

Bunların içinde yer alan örneklerin zemin katında dükkân kapısı olanlar da bulunmaktadır. 211 ada 1 nolu parsel, 503 ada 1 nolu parsel, 497 ada 5 nolu parsel, 490 ada 12-13 nolu parsel, 498 ada 7 nolu parsel, 497 ada 7 nolu parsel, 493 ada 5 nolu parsel, 498 ada 8 nolu parsel, 200 ada 7 nolu parselde yer alan ev örneklerinin zemin ve giriş kapıları ahşaptan olup, tek ve çift kanatlı olarak tasarlanmışlardır (Res.3,6,8,10,12,13,20).

Bu iki grubun dışında ara sokaktan girilen avlu kapısı olan ve ana caddeden üst kata girişi bulunan tek bir örneğimiz bulunmaktadır. Afyonkarahisar evlerinin girişlerinin çoğunda avlu bulunmamaktadır. 489 ada da yer alan örneğimizde ara sokaktan girilen bir avlu kapısı yer alır (Res.9). Kapısı çift kanatlı ve ahşaptandır. Bu evin avlu kapısı ara sokaktan olup evin asıl girişi ise ana cadde üzerinde içeriye doğru çekilmiş merdivenler ile üst kata çıkış sağlamaktadır. Üst kat kapısı da ahşap ve çift kanatlı olarak yapılmıştır.

Evlerin zemin ve üst kat giriş kapıları kendi içinde farklılıklar göstermektedir. Dükkân kapıları tek kanatlı ahşaptan olup doğrudan cadde ve sokağa açılmaktadır.

Evlerin asıl giriş kapıları bazen zeminde doğrudan sokağa açılırken bazıları ise içeriye doğru çekilerek taş basamaklı merdivenler ile giriş sağlanmaktadır.

Dış cephe kapıları, bahçe kapısı ve asıl eve giriş kapıları ve dükkân kapıları şeklinde gruplara ayrılarak incelenmiştir. Kapılar yapım teknikleri bakımından çakma ve çatma tekniğinde tablalı olarak iki gruba ayrılmıştır. Tablalı kapılar simetrik ve çift kanatlıdır. Tablalılar ikili, üçlü ve beşli olarak yapılmıştır. Kapı üzerinde dikdörtgen ve kareye yakın dikdörtgen formlu tablalar yer alır. Tablalar içinde bazen baklava dilimi şeklinde kazıma motifler görülmektedir.

Avlu ve dükkân kapıları düz ve sade yapılmışlardır. Üst kata giriş kapıları ise çift kanatlı olup kanatları birleştiren biniler bazen burmalı bazen de düz çıta biçimindedir.

1.7.3.Kapı tokmakları ve Gullaplar

Kapı kolları metalden olup tutmalı ve gullap şeklindedir. Kapı kilidinin olduğu bölüm ise zemberek biçiminde tasarlanmıştır.

Herhangi bir mekâna giriş ve çıkışı sağlayan kapılar üstünde yer alan kapı halka ve tokmakları evlerin cephelerinde bulunan girişlerin önemli bir elemanıdır.

Bu halka ve tokmaklar; çevre koşulları, yaşam biçimleri ve kullanıcıların ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir. Bu gereksinimlerinin tasarıma yansımaları olarak kapılarda yer alan bu tokmaklar günümüzde kapı zili olarak kullanılmaktadır. Tokmaklar eve gelen insanların kimliğinin belirlenmesinde önemli roller oynamaktadır.

Kapı tokmaklarının esas işlevi kapı tablasına vurulmak suretiyle ses çıkarmaktır. İki madenin karşılıklı gelerek çıkarttığı bu ses, gelen kişinin sesini duyurmak için zil yerine takılmışlardır. Tokmakların bir diğer işlevi çekerek kapıyı açmak veya kapatmaktır. Bu yüzden kapı kolu görevi de yapmaktadır.

İncelenen Afyonkarahisar evlerinde zemberek ve el motifli kapı tokmaklarına da rastlanılmıştır. Bu örnekler arasında 495 ada da bulunan evde el motifli kapı tokmağı yer alırken, beş örnekte ise zemberek ve gullap bulunmaktadır.

Gelen misafire göre ses çıkaran tokmaklar farklı tasarımlara sahiptir. Genellikle kapının sol kanadında erkek eli, sağ kanadında ise bayan eli şeklinde tasarlanıp döküm tekniğinde yapılmıştır. Bunlar işlevsel ve fonksiyonelliğinin yanında estetik değer katması bakımından da önemlidir.

211 ada 1 nolu parselde tek katlı olan evin giriş kapısının kilidi ve kolu zemberekli olup kapı kanatlarını birleştiren binisi torna ile şekillendirilen burmalı süslemeye sahiptir. Zemberek şeklinde yapılan kol boğumlu olarak yapılmıştır (Res.4-5).

489 ada da yer alan evin kapı kolu metalden olup tutmalıdır. Kapı kilidinin olduğu bölüm ise zemberek şeklinde yapılmıştır. Aynı özellikler 495 ada 12 parsel, 493 ada 5 nolu parsel, 498 ada 8 nolu parsel, 200 ada 7 nolu parseldeki evlerin kapılarında da görülmektedir (Çiz.5,9,11,12,13; Res.9,14,16-18,19,20).

495 ada 5 nolu parselde bulunan iki katlı evin üst kat giriş kapısı ahşaptan ve çift kanatlı olup kapı kolu zemberekli ve kapı tokmakları el motifi şeklinde tasarlanmıştır. Kapının her iki kanadında birer el motifi mevcuttur.

Bu ellerden biri erkek diğeri ise bir bayan eli şeklindedir. Bilekten uçları sarkan kıvrımlı bir elbise ile bayan elinin orta parmağında bir yüzük bulunmaktadır. Parmak uçları bir şeyi kavrar şekilde tasarlanmıştır. Diğer örneklerimiz ise günümüz anlayışı ile yapılmış kilit düzeneklerine sahiptir (Çiz.1; Res.1-2).

1.7.4.Kilit ve Mentеше Düzenekleri

İşlevi mekânlar arasında birbirine geçişi sağlayan bu kapıların kolları kilit ve menteşe düzenekleri de dikkate değer elemanlardır. Daha çok dövme demir malzemeden yapılan bu mekanizmaların tamamı benzer şekilde çalışmaktadır.

Evlerin içerisinde kullanılan kilit mekanizmalarının bir muhafaza ile kapatıldıkları ve avlu kapısı mekanizmalarının ise açık bırakıldıkları görülmektedir.

Afyonkarahisar evlerinde kilit türü olarak genellikle *Kapazlama* kilit kullanılmıştır. Sadece bir evde gömme kilit mevcuttur.

Kapazlama ismi verilen bu kilit türü incelenen evlerin hepsinde mevcuttur. Bu kilit türüne bindirme kilit de denilmektedir.

Avlu giriş kapısı bölümünde de belirtildiği üzere Afyonkarahisar ve İlçelerinde tokmak, halka gibi metal aksesuarların yaygın olmadığı görülmektedir. Bölge evlerinin hemen hemen bütün giriş kapıları üzerinde de sadece *zemberek* yer almaktadır. Zembereğin, avlu ve giriş kapılarında olduğu gibi oda kapılarında da tercih edildiği görülür.

İncelenen örneklerde zembereğin yanında bir evin giriş kapısında tokmak, bir başka evin giriş kapısında halka, iki evin giriş kapısında da kulp bulunmaktadır. Bir başka örnekte de el biçimli kapı tokmağı tespit edilmiştir.

Evlerin avlu ve giriş kapılarında menteşe olarak çoğunlukla *piştivan* denilen ve yapraklarından biri kanat genişliğine kancalı, diğer yaprağı da halkalı olan menteşe çeşidi kullanılmıştır.

Çatki tekniğinde yapılmış kapılarda piştivan ve yaprak, çakma kapılarda ise gullap menteşe yaygındır. Oda kapılarında da çoğunlukla yaprak menteşenin kullanıldığı görülmüştür.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Çalışmamızda Geleneksel Afyonkarahisar evlerinin cephe düzenlemesi başlığı altında on üç örnek incelenmiştir. Bu evlerin cephe özellikleri ayrı başlıklar halinde detaylı olarak ele

alınmıştır.

Bunlar; Çatı elemanları, yapı elemanları, cephe elemanları ve kat durumları şeklinde belirlenip bu alt başlıkları ile birlikte değerlendirilmiştir.

Afyonkarahisar evleri belirli bir sokak aks üzerine kurulmuştur. İnce uzun ve dar sokaklarda evler yan yana ve karşılıklı bir şekilde düzenlenmiştir. Izgara plan biçimindeki kentin caddelerine açılan ara sokaklarından bazıları çıkmaz sokak şeklindedir.

Evlerin üst örtüleri genellikle dört omuzlu veya tek omuzlu kırma beşik çatılar ile örtülüdür. Kırma çatılar alaturka ve marsilya tipi kiremitler ile kapatılmıştır.

Evlerin çatı pencereleri ise kırma beşik çatıların üçgen alınlık şeklindeki ön yüzlerinin durumuna göre şekillenmiştir. Çatı odalarının pencereleri dikey dikdörtgen formlu olup yan yana ikiyeşer adetten oluşmaktadır. Bu pencerelerin her iki yanında birer adet kare veya baklava dilimi şeklinde ışıklıklar da bulunmaktadır.

Yapılan restorasyonlar sırasında bazı evlerin bacaları değişikliğe uğramış olsa da her evde bir ya da iki adet dikdörtgen formlu taş veya tuğladan yapılmış bacalar bulunmaktadır.

Bazı evlerin çatı katlarında cihannümler vardır. Çatı katı uygulamalarından olan cihannümler konutun çatı seviyesinden yüksek ve bağımsız kendine ait çatısı olan yeni bir mekân olarak tasarlanmıştır. Bazı yörelerde tahtaboş olarak da adlandırılan bu odalar geleneksel Türk evlerinde çatı kat odalarının ön bölümü açık ve bir balkon şeklinde seyirgah gibi düzenlenmiş elemanlardır.

Afyonkarahisar evlerinde genellikle çatılarda buna benzer oda düzenlemelerine yer verilmiştir. Bu odalar bazen ön cepheden arka cepheye kadar uzanmaktadır. Bazen de sadece ön cephede üçgen alınlık içinde yapılmıştır. Evlerin giriş akslarına göre düzenlenen bu odalar girişle aynı hizada bulunmaktadır. Afyonkarahisar evlerinde bu bölüme genellikle çatı odası veya yazlık ismi verilmektedir. İncelenen evlerden sadece iki tanesinde çatı odası tespit edilmiştir.

Evlerin kırma çatılarının ahşap saçakları; beden duvarlarını yağmur ve kar sularından korumakta ve akan suların saçaktan sızıp duvara çarpmasını önlemek amacıyla yağmur olukları ile birlikte tasarlanmıştır. Bu oluklar ise plastik borular yardımıyla suyun caddeye akmasını sağlamaktadır.

Evlerin temel duvarları genellikle moloz veya kesme taştan inşa edilmiştir. Temel duvarları toprak seviyesine kadar moloz taş, toprak seviyesinden su basman seviyesine kadar ise kesme taştan inşa edilmiştir.

Bunların yanında üst katlarda ahşap ve kerpiç malzemeye de yer verilmiştir. Zemin ve üst katlar genellikle ahşap karkas şeklinde araları kerpiç doldurulmuş ve yüzeyleri sıva ile kapatılmış olarak yapılmıştır.

Geleneksel Afyonkarahisar evlerinde duvarlar genellikle taş, ahşap iskeletli ve arası kerpiç dolgulu bağdadi sıvalı duvarlar şeklinde yapılmıştır.

Konsol, payanda ve elibelindeler gibi elemanlar konutlarda saçak ve çıkmayı desteklemesi için kullanılmıştır. Bunlar taşıyıcı özelliklerinin yanında cephenin estetik görünümüne katkı sağlamış olup genellikle ahşaptan yapılmıştır.

İncelenen evlerin cephelerinde bodrum ve üst katları ayıran yatay ve dikey silmeler düz bir şerit şeklinde tasarlanmıştır. Yatayda kullanılan ahşap hatıllar bağlayıcı düz bir şerit şeklinde tasarlanmıştır. Yatayda kullanılan ahşap hatıllar bağlayıcı ve kenetleyici bir eleman olduğu için evlerin duvarlarını statliğini artırmaktadır.

Evlerin dış cephelerini hareketlendiren silmeler ve pencere pervazlarında, kapı lento ve söveleri ile cihannümaları çevreleyen üçgen alınlıklarda da sıkça kullanılmıştır.

Silmeler gibi kartuşlamalar da dış cepheyi hareketlendiren elemanlardır. Kapı ve pencere etrafını çevreleyen pervazlar bir tür süsleme elamanı gibi cephelerde kartuşlar oluşturmaktadır.

Araştırmada incelenen Afyonkarahisar evleri genellikle bitişik nizamda inşa edilerek iki ya da üç katlı olarak yapılmışlardır. Nadirde olsa tek katlı ve avlulu evlere de rastlanılmıştır.

Çalışma kapsamında ele aldığımız örnekler toplamda on üç adet olup, bunlardan birisi tek katlı, yedi örnek iki katlı ve diğer beş ev ise üç katlı olarak inşa edilmiştir.

Bu evlerin bazılarının zemin katında dükkânlar yer almaktadır. Bu dükkânlar imalathane olmayıp daha çok ticari amaçlı mekanlar şeklindedir. Çalışmada yer alan evlerden dokuzunun zemin katında dükkân bulunmaktadır.

Sonuç olarak; Çatısı ve elemanları, katlardaki oda ve sofa çıkmaları, giriş düzenlemeleriyle geleneksel Afyonkarahisar evlerinin cepheleri bölgenin mimarisine uygun malzeme kullanımı ve tasarımlarıyla Türk sivil mimarisi bakımından önemli örnekler olarak gelecek nesillere bırakılması gereken yapılardır.

SUMMARY

Turks built houses suitable for every region's conditions they lived and their own unique characteristics, especially in Anatolia. These houses are put together as a whole with their functional and aesthetic values, which are suitable for people's physical measurements.

Afyonkarahisar, located on the Central Anatolia border of Aegean Region, due to its location has served as a bridge between the east and west and between the north and the south by linking the Marmara and Central Anatolia regions to the Aegean and Mediterranean regions. Despite being closer to the Central Anatolia, it is a synthesis of Aegean and middle Anatolian culture in terms of social, cultural, economical, art and architecture.

Located in the old Afyonkarahisar urban texture and most of which registered traditional Afyonkarahisar houses are mostly located on the skirts of the Afyonkarahisar Castle and around the Great Mosque. Traditional Afyonkarahisar houses were generally built on two or three floors.

The sense of depth is increased, since houses are laid together and most of the entrances are located in street side. In this context, Traditional Afyonkarahisar houses have their unique façade architecture and therefore unique ornamental concept.

Entrance designs of houses, eaves, window and door designs, bracket supports and other bearing elements and wooden bond timbers that specify floors are the elements which enliven façades. In addition, these houses unique designs are remarkable with roof-level belvederes, metalwork or wooden window cages, heart motifs on some bracket supports, metal door handles and knobs.

Thus, Traditional Afyonkarahisar houses are unique examples with their different designs and decorations from other houses in the immediate vicinity. In this study, only a limited number of samples from the traditional Afyonkarahisar houses are chosen. Houses, that are selected from main roads and streets around the Great Mosque, have been examined. These samples are categorized within themselves, supported with photographs and drawings try to reveal the place and importance of Traditional Afyonkarahisar houses in Turkish civil architecture.

KAYNAKÇA

- AKCÜRE, Ülkü (2013), "Türk Evi Çizgisinde Afyonkarahisar Evleri", *Taşpınar Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, Afyonkarahisar, Sayı:10, Haziran, s.53-54.
- ALİAĞAOĞLU, Alparslan (2003), "Afyonkarahisar'da Şehir Morfolojisinin İki unsuru: Caddesokak Sistemi ve Konutlar", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, , 1(2), s.63-83.
- ARSEVEN, Celal Esad (1969), "Kapı Tokmağı", *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul, Cilt:2, s.951.
- BAYTİN, Tulû (1951), *Bacalar Tekniği-Yapısı-Mimarisi ve Türk Yapıcılığında Baca*, İstanbul.
- BİNAN, Muhittin (2000), *Ahşap Kapılar ve Metal Tamamlayıcı Elemanlar*, (3.Baskı), İstanbul: Yem Yayınları.
- ÇAL, Halit (2000), "Afyonkarahisar Şehrinin Kapı Tokmakları", *Vakıf ve Kültür*, Ankara, Cilt:2, Sayı:6, s.50-53.
- DEMİRCİ, Doğan (2009), "Geleneksel Isparta Evlerinde Giriş Düzenlemeleri", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta, Sayı:20, Aralık, s.187-202.
- DİVLELİ, Abdullah Asım, (2008), *Geleneksel Türk Evinin Cephe Analizi: İstanbul- Zeynek Sementi Haydar Mahallesi Örneği*, Konya, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- EVREN, Mesut (1959), *Türk Evinde Çıkma*, İstanbul.
- GÜNGÖR, Eyüp (2010), "Afyonkarahisar Saklı Kent", *Taşpınar Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, Afyonkarahisar Sayı:5, s.33-35.
- İLTAR, Gazanfer (2006), "Beşşehir ve Çevresindeki Geleneksel Konutlarda Çıkma", *I. Uluslararası Beşşehir ve Yöresi Sempozyumu*; 12-13 Mayıs, Beşşehir Bildiriler Kitabı, Beşşehir, s.217-230.
- KUNDURACI, Osman (2016), "Eski Konya Evlerinde Çıkma Uygulamaları", *V. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi/ Sanat Etkinlikleri*, 13-16 Nisan 2016 Komrat-Moldova, (Prof.Dr. Yusuf Küçükdağ Armağanı), (Editörler; Doç.Dr. Osman Kunduracı, Ahmet Aytaç), Konya, s.3-6.
- KURTIŞOĞLU Apa, Gülay (2014), "Kırklareli Geleneksel Evlerinde Cephe Düzenlemesi", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Konya, Sayı:12, s.187-219.
- MERİÇ, Atanur (1995), "Afyonkarahisar ve Çevresi Eski Evleri ve Süslemeleri", *IV. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Afyonkarahisar, s.40-43.
- ÖZGÜNDÜZ, S. (1986), "Afyonkarahisar Evleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Beldemiz 8*, Afyonkarahisar Belediyesi Yayınları, Afyonkarahisar 31, s.17-19.
- ÖZTANK, Nimet (2003), "Afyonkarahisar Geleneksel Konut Mimarisi ve Sokak Dokusunun Analizi", *Ege Mimarlık Dergisi*, s.44-49.
- ÖZTANK, Nimet, "Afyonkarahisar Kenti Geleneksel Ahşap Konutları", *Ege Mimarlık Dergisi*, 2005, s.3-55.
- ULUENGİN Yöney, Nihal (1998), *Osmanlı-Türk Sivil Mimarisinde Pencere Açıklıklarının Gelişimi*, İstanbul: Yem Yayınları.
- PARLAR, G. (2002), "Kaybolan Kültür Değerimizden Afyonkarahisar'da Bulunan Alibey Konağı İle İlgili Mimari Özellikleri ve Süslemeleri Üzerine Bir Araştırma", *VI. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Afyonkarahisar Belediyesi Yayınları:10, Afyonkarahisar, s.453-464.
- SEL, Hüseyin (2011), "Afyonkarahisar'da Sivil Mimari", *Afyonkarahisar Kütüğü*, Cilt:1, Kasım, Afyonkarahisar, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Yayınları, s.427-438.
- ŞAHİN, Gürsoy (2002), " XII. Yüzyılın Sonlarında Afyonkarahisar Sancağının İdari ve Fiziki Yapısı, (554 Numaralı Afyonkarahisar Şer'iyeye Siciline Göre)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XVII, Sayı:2, s.39-57.
- YILDIRIM, Kemal (2006), "Geleneksel Afyonkarahisar Evlerine Ait Kapılar Üzerine Bir Araştırma", *Gazi Üniversitesi Müh. Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt:21, No.1, , s.75-85.
- YILDIRIM, Kemal, KAHRAMAN, Necmi, HİDAYETOĞLU, M. Lütfi, "Geleneksel Afyonkarahisar Evlerine Ait Kapıların İncelenmesi", *Uluslararası Geleneksel Sanatlar Sempozyumu*, s.342-352.
- YILDIRIM, Kemal, (2006), "Geleneksel Afyonkarahisar Evlerine Ait Kapılar Üzerine Bir Araştırma", *Gazi Üniversitesi Mühendislik, Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt:21, No.1, , s.75-85.

EKLER
ÇİZİMLER

Çizim 1: 495 Ada'da Yer Alan Evin Giriş Cephesi (Afyon Belediyesinden)



Çizim 2: 211 Ada'da Yer Alan Evin Giriş Cephe Çizimi (Afyon Belediyesinden)



Çizim 3: 503 Ada'da Yer Alan Evin Giriş Cephesi (Afyon Belediyesinden)



Çizim 4: 497 Ada'da Yer Alan Evin Giriş Cephe Çizimi (Afyon Belediyesinden)



Çizim 5: 489 Ada'da Yer Alan Evin Giriş Cephe Çizimi (Afyon Belediyesinden)



Çizim 6: 490 Ada'da Yer Alan Evin Giriş ve Yan Cephe Çizimi (Afyon Belediyesinden)



Çizim 7: 498 Ada'da Yer Alan Evin Giriş ve Yan Cephe Çizimleri (Afyon Belediyesinden)



Çizim 8: 497 Ada'da Yer Alan Evin Giriş Cephe Çizimi (Afyon Belediyesinden)



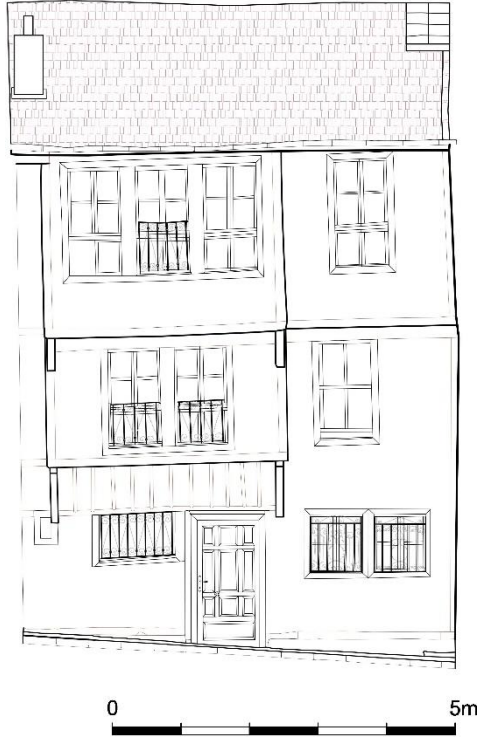
Çizim 9: 495 Ada'da Yer Alan Evin Giriş Cephe Çizimi (Afyon Belediyesinden)



Çizim 10: 515 Ada'da Yer Alan Evin Giriş Cephe Çizimi (Afyon Belediyesinden)



Çizim 11: 493 Ada'da Yer Alan Evin Giriş Cephe Çizimi (Afyon Belediyesinden)



Çizim 12: 498 Ada'da Yer Alan Evin Giriş Cephesi Genel Görünüm (Afyon Belediyesinden)



Çizim 13: 200 Ada'da Yer alan Evin Giriş Cephe Çizimi (Afyon Belediyesinden)

RESİMLER



Resim 1: 495 Ada'da Yer Alan Evden Genel Görünüm



Resim 2: Giriş Kapısı Üzerindeki El Motifli Kapı Tokmakları



Resim 3: 211Nolu Parseldeki Evden Genel Görünüm



Resim 4: Giriş Kapısından Genel Görünüm Resim 5: Kapı Binisi ve Zemberek'ten Genel Görünüm



Resim 6: 503 Ada'daki Evden Genel Görünüm



Resim 7: Evin Çıkmalarını Taşıyan Elibelindelerden Genel Görünüm



Resim 8: 497 Ada'daki Evden Genel Görünüm



Resim 9: 489 Ada'daki Evin Giriş Cephesinden Genel Görünüm



Resim 10: 490 Ada'da Yer Alan Evin Giriş Cephesinden Genel Görünüm



Resim 11: Evin Çıkmasını Taşıyan Elbelindelerden Genel Görünüm



Resim 12: 498 Ada'da Yer Alan Evden Genel Görünüm



Resim 13: 497 Ada'da Yer Alan Evin Genel Görünümü



Resim 14: 495 Ada'da Yer Alan Evden Genel Görünüm



Resim 15: 515 Ada'da Yer Alan Evden Genel Görünüm



Resim 16: 493 Ada'da Yer Alan Evden Genel Görünüm



Resim 17: Evin Zemin Kat Pencerelelerinden Genel Görünüm



Resim 18: Evin Giriş Kapısı Üzerindeki Kapı Kollarından Genel Görünüm



Resim 19: 498 Ada'da Yer Alan Evden Genel Görünüm



Resim 20: 200 Ada'da Yer Alan Evden Genel Görünüm

OĞUZLARIN KAYI BOYU DAMGASININ ANADOLU TÜRK MİMARİ SÜSLEMESİNDE MOTİF OLARAK KULLANILMASI ÜZERİNE

UPON THE USE OF THE TAMGA OF THE TRIBE KAYI FROM OGHUZS AS A MOTIF IN THE ANATOLIAN TURKIC ARCHITECTURAL DECORATION

Remzi DURAN*

Ali BAŞ**

Öz

Türkler tarih sahnesine çıktıkları dönemden itibaren, hayvanlarına, kullanım eşyalarına ve inşa ettikleri küçük veya büyük mimari eserlere ait olduklarını düşündükleri boylarının damgalarını vurmaya gelenek haline getirmişlerdir. Anadolu'nun fethinde rol alan Türk boyları, fethettikleri yerlere de çoğunlukla kendi boy adlarını vermişlerdir. Bu boyların en etkili olanlarından biri de Kayı boyudur. Kayı boyu damgasının sadece damga olarak değil damga-motif olarak ta kullanıldığını görmekteyiz. Bu çalışma Selçuklu'dan Osmanlı'ya bu damganın mimaride damga-motif kullanımını üzerinedir.

•

Anahtar Kelimeler

Kayı boyu, Oğuzlar, damga-tamga.

•

Abstract

Since the Turks took the stage of history, they have made it a tradition to mark the tamgas of their tribes of which they belonged to on their animals, on the things they used and on the small or big architectural works they built. The Turkic tribes that had a part in the conquest of Anatolia, mostly gave the name of their own tribes to the places they conquered as well. One of the most effective of these tribes was the tribe Kayı. We see that the tamga of the tribe Kayı was used not only as tamga but also as tamga-motif. This study is upon the use of this tamga as tamga-motif in architecture from the Seljuks to the Ottomans.

•

Keywords

Kayı tribe, Oghuzs, stamp-tamga.

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğretim üyesi, rduran@selcuk.edu.tr

** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğretim üyesi

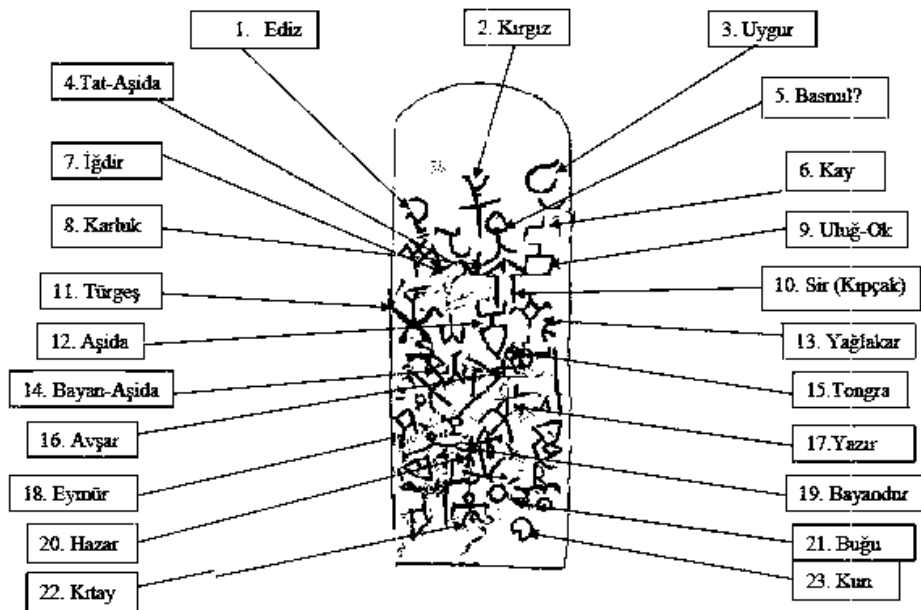


Türk kültüründe, sahiplik veya ait olmanın belgesi ve Türkçe bir kelime olan Damga-Tamga çok önemli yer tutmaktadır. Yazının düzenli kullanımından önce damgalar, basit ama etkili iletişim olarak günümüzdeki anlamına yakın özellikte kullanılmaktaydı.

Türklerin bilinen tarihten itibaren yaşadığı bütün coğrafyalarda mimari veya kullanım eşyalarına aitlik ve sahiplik belgesi olarak damga vurduklarını görmekteyiz. Türk boy damgalarının en erken önemli yazılı kaynaklarından biri olan Kâşgarlı Mahmud'un büyük eseri Dîvânu Lugâti't-Türk'te (11.yy); "Türkler aslında yirmi boydur. Bunların hepsi, Nuh peygamberin (Allah'ın duası üzerine olsun) oğlu Yâfes oğlu Türk'e dayanır. Bunlar, İbrahim (Allah'ın duası üzerine olsun) oğlu İshak oğlu İysû oğlu Rûm oğulları gibidirler. Bu boyların her birinden ayrılmış dallar vardır ki onların sayısını Allah'tan başka kimse bilmez. Ben ana kabileleri saydım; tâli olanları bıraktım. Ancak Oğuz Türkmenlerinin oymaklarını ve hayvanlarının damgalarını, insanların bilmesi için, zikrettim." (Ercilasun-Akkoyunlu 2014:10), "Bunlar esas boylardır. Bu boylardan her birinin de koları ve oymakları vardır. Özetlemek için o kolları attım. Bu boyların adları, onların çok eski zamanlardaki dedelerinin adlarıdır. Boylar adlarını onlardan almıştır." (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 10,26-28) ifadeleri yer almaktadır.

Kaşgarlı Mahmud'un verdiği bilgileri doğrulayan en önemli verilerden birisi Moğolistan'da Bulgan Aymag'da, Bayan-Agt bölgesinde, Arhangay Aymag (Hayırhan somon) sınırında, Hanuy nehrinin sağ havzasında, Şiveet-Ulaan dağı yamacındaki Şiveet-Ulaan Külliyesi'nde yer alan damgalı anıttır. Şiveet-Ulaan anıtındaki damgaların büyük bir kısmı Moğolistan coğrafyasındaki başka anıtlar üzerinde, Köktürk (Orhun) yazıtlarında ve taş-kaya anıtlar üzerinde de karşımıza çıkmaktadır. Bu anıt üzerinde yapılan yeni değerlendirmeler (Kıdırılı-Babayar 2015:1-78) Türk damgalarının tespiti ve yorumlanma yöntemleri için önemli bilgiler vermektedir.

Anıtın Köktürk Kağanı Kutluğ İlteriş Kağan (682-691) yıllarına ait olabileceğine vurgu yapan araştırmacılar, anıt üzerinde yaklaşık elliden fazla Türk asıllı boy damgalarının bir arada verildiğini belirtmişlerdir (Kıdırılı-Babayar 2015:16). İsimleri tesbit edilen yirmi üç büyük boyun arasında Oğuz boyuna ait alt damgalar da yer almaktadır.



1. Şiveet-Ulaan anıtındaki damgaların ait olduğu boylar (Kıdıralı,- Babayar 2015:16).

Konunun önemli bir başka tarafı, geçmişte yapanın ne yaptığını bildiği ama günümüzde anlamı unutulmuş, bakanın göremediği ve bilemediği biçimlerin ayırt edilmesidir. Damgalar zamanla esas anlamından uzaklaşarak genel düzen içerisinde sadece göze hoş gelen biçimler haline dönüşmeye başlamışlardır. Tek bir işaret olan damga zaman içerisinde kendi etrafında birden fazla artan sayı veya kırılıp kıvrılmalarla ve hatta birleşmelerle farklı biçimlere dönüştürülmüşlerdir.

Türk damgaları arasında Anadolu ve Orta Asya coğrafyasında sıklıkla karşılaşılanı “Ok-yay” damgasıdır. Bu damga hemen hemen Türk boylarının ortak, özelde de Oğuzların en temel damgasıdır. Yirmi dört Oğuz boyunun önemli bir kısmının damga şekli “ok” veya “yay” biçimiyle ilişkilidir.

Oğuzların Bozok koluna mensup ve etkili boylarından birisi olan Kayı (Kayı) boyunun Orta Asya’dan Anadolu’ya Oğuz ve Türkmen adlarıyla büyük kitleler halinde gelişleri 11. Yüzyıl başlarına tarihlendirilmektedir (Köprülü 1999: 59,61; Sümer 2002: 77; Kürkcüoğlu 2013:135,140). Kaşgarlı Mahmud tarafından Selçukluların kurucu boyu Kınık’tan sonra ikinci sırada sayılan Kayı boyu (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 26; Sümer 2002: 77) Reşideddin’in Cami’üt-Tevarih adlı eserinin “Oğuzların ve Türklerin Tarihi” kısmında Oğuz’un oğullarından Kün Han’ın çocukları arasında ilk sırada yer almaktadır (Togan 1982: 50). Dede Korkut kitabında, Besmele ile başlayan ifadenin hemen devamındaki Kayılarla ilgili yer alan bilgilerde şöyle denilmektedir: “Korkut Ata söyledi: Ahir zamanda hanlık tekrar Kayı’ya geçecek, kimse ellerinden almayacak, ahir zaman olup kıyamet kopuncaya kadar. Bu dediği Osman neslidir...” (Ergin 1971: 1).

F. Köprülü Kayı boyu hakkında verdiği bilgilerde Selçuklu devletinin kuruluşuna diğer Oğuz boylarıyla birlikte katıldığını, Kuzey Azerbaycan ve Artukluların yönetiminde doğu Anadolu’da bulduklarını, Anadolu’nun Türk iskanında önemli rol üstlendiklerini, daha sonra batıya doğru geçtiklerini ifade etmektedir (Köprülü 1999: 61-62). F. Sümer, Kayı’nın anlamının Reşidüddin’de “sağlam” olarak yazıldığını ve ongun kuşunun da Şahin olarak verildiğini belirterek, Anadolu’da 94 yer adının Oğuzların bu boyunun adını taşıdığını ifade etmektedir. Ayrıca, Osmanlı hanedanının Kayı boyuna mensubiyeti konusundaki bilgilerin Sultan II. Murad devrinin tarihçisi Yazıcıoğlu Ali’ye (Târîh-i Âl-i Selçuk) ait olduğu, Sultan II. Murad’ın bastırdığı paralarda bu boyun damgasının görüldüğü, Topkapı Sarayı’ndaki Silahlar bölümünde yer alan her türlü silah ve 16. Yüzyıla ait toplar üzerinde de Kayı damgasının bulunduğu şeklinde ayrıntılı bilgiler vermektedir (Sümer 2002: 77).

Oğuz boylarından Bozoklar kolunun Kayı boyu kendisine damga olarak “ok-yay” biçiminin farklı bir şeklini almıştır¹. Kayı boyu genelde iki yanda birer ok ve ortada oklu bir yay şeklini benimsemiştir.

¹ Reşidü’l-din’in Cami’üt-Tevarih (14.yy) adlı eserinde, Oğuz Kağan’ın Yenikent adlı bir şehir kurduğu ve bu şehrin yönetimini de akıllı ve tedbirli bir adam olan Irqıl Hoca adında birine verdiği bilgisi bulunmaktadır. Irqıl Hoca’nın, Oğuz’un ölümünden sonra yerine geçen büyük oğul Kün Han’a bir baba nasihati olarak “Oğuz büyük bir padişahı ve yeryüzünü idaresi altına alıp pek çok hazine ve sayısız hayvan toplamıştı. Şimdi onların hepsi sizindir. Siz altı oğulun, Tanrı’nın izniyle her birinizin dörder taneden yirmi dört evladınız var. Olabilir ki onlar sonradan birbirleriyle çekişirler. Bunun çaresi, herbirinin rütbesi, mesleği, adı ve lâkabı kararlaşsın; herbirinin bir nişanı ve tamgası olsun. Bununla bilinip tanınınsınlar ve hiçbirinin diğeriyle bir çekişmesi olmasın” dediğini belirtir. Ve devamında da “...Bu sözler Kün Han’a çok uygun geldi ve Irqıl Hoca’ya söylediklerini yerine getirmesini emretti. Irqıl Hoca daha Oğuz’un hayatında bir yarısı Bozoq, bir yarısı Üçoq ismini alan bu oğullardan tam yirmi dört evladın herbirine birer lakap verdi; yine her birine, bunlardan kime ait olduğunu belirtmek üzere hayvanlara vurmak için birer tamga tesbit etti. Herbir oğula hangi hayvanın ongun olacağını da belirtti” bilgisi verilir (Togan 1982: 36-37).

IYI IYI İYI IYI İVI

Kaynaklarda ve görsel malzemeler üzerindeki Kayı Boyu damgaları

Kayıların bu damgası tek başına Anadolu ve Anadolu dışında mağara vb yaşam alanlarında², çeşitli kullanım eşyalarında, mimari eserlerde, mezar anıtlarında³ ve mezar taşlarında kullanılmıştır.



2. Erzurum-Karayazı Cunni Mağarasında Kayı Boyu damgası (Somuncuoğlu 2008:472)



3. Hatay-Hassa İlçesi Karapınar Türkmen Mezarlığı'nda bulunan Kayı Boyu'na ait mezartaşı

(<http://www.hurriyet.com.tr/hatayda-kayi-boyu-damgali-mezar-taslari-bulundu-40651713-20.11.2017>)

² S. Somuncuoğlu. Erzurum-Karayazı Cunni Mağarası'nda kırk kadar Oğuz damgasının bulunduğunu ve bu damgalar arasında en belirgin olanlarının ise "Kınık" ve "Kayı" damgaları olduğunu, bütün Türk boylarının ortak olarak kullandığı "iye" yani "Tanrı" damgasının da mağaranın bir çok yerinde yer aldığını belirtmektedir (Somuncuoğlu 2008: 470).

³ Ankara Anıtkabir'deki Şeref Salonu zemin döşemelerindeki Kayı boyu damgalarına motif olarak "yaba-ok-yay" isimlendirmeleriyle dikkati çeken A. Kuru; "*Türk dünyasında damga veya savaşçılığın-yığıtlığın sembolü olarak anlam kazandığı anlaşılmaktadır.*", "...büyük bir askeri deha olan Atatürk'ün kabrinde bu motife yer verilmiş olması köklü bir Türk geleneğinin devamı niteliğindedir." şeklinde ifadeleriyle ayrıntılı açıklamalarda bulunmaktadır (Kuru 2017: 80,88-89).

Ancak damga 12. Asır sonrasında gerek Anadolu Selçuklu ve gerekse daha sonra Anadolu'da kurulan Türk devletlerine ait yapılarda özelde damga olmaktan kısmen öte, adeta motife dönüşmüş olarak işlenmiştir. Bu motif genel geometrik düzenleme içerisinde, zoraki olarak "Yaba, ok-yay, ters veya düz Y, Alem ve Zencirek" gibi isimlendirmelerle geometrik bir birim eleman şeklinde değerlendirilmiştir (Kırzıoğlu 1995: 86-99; Kuru 2017: 80,88; Demiriz 2000: 338)



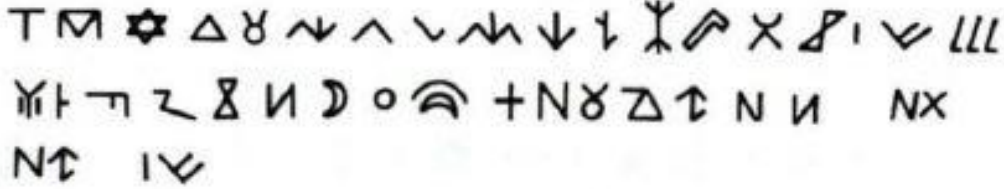
4. Türkiye (Nevşehir -Ürgüp), İran (Tebriz, Azerbaycan(Bakü), Moldovya (Komrat) dokuma örnekleri (Kırzıoğlu 1995: 86, 88- 89)

Anadolu'da kendilerine yurt olarak verilen yerlere etkili güç olarak yerleşen Kayıların yazılı tarihi belgelerde yer almasa da sadece asker olarak değil sanatkar ve devlet adamı olarak ta hizmette bulduklarını düşünmekteyiz. Ancak 11. Yüzyıldan itibaren Anadolu'da başlayan imar faaliyetlerinde mimar-usta vb meslek erbabı olarak kitabelerde adına rastladığımız kişilerin kısa şecere ve memleket aidiyet bilgileri dışında herhangi bir boy, soy ve milliyet gibi ayrıntıya rastlamıyoruz. Bu dönemlerden günümüze ulaşan birçok yapının imar faaliyetlerinde bulunduğu kabul edilen, yapıların inşasında görev alan, mimar-usta gibi kişilerin kazıdıkları Türk damgalarının pek çoğuna sıklıkla rastlamaktayız.



5. Kayseri- Cırgalan Hanı duvarında Kayı ve diğer boylara ait damgalar (A. Baş)
Mimari süslemede konu ve kompozisyonun seçimi konusunda bani-sanatçı ilişkisi zaman

zaman tartışma konusu olmuştur. Siparişi veren kişinin haklı olarak bazı özel talepleri olduğu gibi, tamamıyla çok güvendiği bir sanatçıya işi gözü kapalı vermesi de mümkündür. Hatta Anadolu Selçuklu döneminin birçok eserinde olduğu gibi işi yapan kişilerin boy-soy kimliklerine ait damgalarını yapının çeşitli yerlerinde kazımalarında da bir sakınca görmemişlerdir.



6. Antalya-Isparta yolu Evdir Han (1214-1218) (Sönmez 1995:15)



7. Antalya-Isparta yolu Kırkgöz Hanı (1236-1246) (Sönmez 1995:17)

Anadolu Selçukluları döneminde mimarlık faaliyetlerinin belli bir disiplin içinde olduğuna dair bilgilerin bulunduğunu ve "Emir-i mimarlık" gibi bir görevden söz edildiğini belirten Z. Sönmez, çoğunlukla usta-çırak düzeni içinde sanatçıların yetiştiğini ifade etmekte ve "...bugün de Anadolu'da bazı aile ve zanaat erbabının kullanmakta olduğu Türk damga geleneği ile bir ilişkileri olsa gerektir. Üstelik tespit edilen taşçı işaretleriyle Türk boylarının bilinen damgaları arasındaki benzerlikler de gözden kaçmamaktadır." demektedir (Sönmez 1995: 10-11)⁴. Bizim de kanaatimiz bu yöndedir.

Ancak durum sadece bununla sınırlı değildir. Mimari ve kullanım eşyalarındaki süslemelerde, geçmişin Türk damgalarının, özellikle Oğuz boylarının damgalarının geometrik kompozisyonlarda kendini oldukça açık edecek şekilde işlendiğini ancak motif olarak ikincil bir görev de verildiğini görmekteyiz⁵.

Büyük Selçuklu'nun Anadolu coğrafyasını aşan varislerinin inşa ettikleri anıtsal yapılarda hemen bütün Türk boylarının izlerini bir şekilde görmekteyiz. Damgadan yazıya, yazıdan motife değişen bu görsel düzeni sözlü kültür ürünlerini bilen ve dikkatli bakan gözler görebilmektedir.

12. yüzyıldan sonra inşa edilen bazı anıtsal ve dönemleri için saygın yapılarda esas damga özelliğinden farklı biçimde, motif olarak göze de hoş gelen ve bir kimliğin açık ifadesi olduğunu da açık eden damgaların başında hiç şüphesiz Kayı damgası gelmektedir. Damga ve motif arasındaki geçişgenliğini, incelediğimiz Anadolu Selçuklu ve Osmanlı döneminin bazı

⁴ Ayrıca, Sönmez, imar faaliyetinde bulunduğunu varsaydığı görevli-sorumlu düzenini "İşveren (Hükümdar-Hükümdar ailesi-devlet adamı-din adamı-idareciler-ticaret erbabı), Harcama-idari yetkili (bina emini, inşaat mutemedi, inşaat mütevellisi), Başmimar (Genel ve kısmi tasarım, yönetici mimar), Mimarlar, Çiniciler, Nakkaşlar, Hattatlar, Usta taşçılar (taş süsleme işleyicileri), Senkıraşlar (taş yontucular), Neccarlar (ağaç işleri sanatçıları), Haddadlar (demirciler), İşçiler...", "Şüphesiz bu sınıflama çok teorik olup, bir çinici veya ağaç işleri sanatçısının mimarlık görevini de üstlenmesi gibi, birkaç dalda faaliyet gösteren sanatçılara sık sık rastlanmaktadır.", şeklinde açıklamalara yer vermektedir (Sönmez 1995: 10-12).

⁵ Bu konuda R. Duran tarafından "Motiflere Dönüşmüş Türk Damgaları - Geometrik Motiflere Farklı Bir Bakış" başlıklı bir bildiri "21. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (25-27 Ekim 2017)"nda Antalya'da sunulmuş ve tam metin için yayına gönderilmiştir.

mimari eserlerinde oldukça estetik bir biçimde bulmaktayız. Bu yapılarıdaki kullanımı tek başına damga tasviri olarak değil, genellikle başta kemer örgülerinde olmak üzere farklı yerlerde birbirine eklenmiş, adeta bir zencirek biçiminde çepeçevre dolaşan iki düz ince silme arasına ters veya düz iki veya üç boyutlu olarak “Y” şeklinde dizilişle görmekteyiz. Bu dizilişin Türk Oğuz boylarından Kayı boyu kimliğinin bir parçası mı olduğu yoksa başka bir anlamı mı bulunduğu konusunda hep bir soru işareti olacaktır.



8. Kayseri- Hunad Hatun Medresesi (1238)(R. Duran)



9. Kayseri-Karatay Hanı avlu dış payandaları ve Mescit kapısı (1241- Ş. Dursun)



10. Pazar-Mahperi Hatun Hanı taçkapsı, (1238) (Ş. Dursun)



11. Avanos-Sarı Han avlu etrafındaki mekanlardan birinin kapısı (1237-46?) (Ş. Dursun);Niğde-Hüdavend Hatun Türbesi (1312) (R. Duran)



12. Konya-Sırçalı Mescid (13.yy. 2.yarısı) (R.Duran)



13. Niğde-Akmedrese avlu revakları (1409) (O. Erdal)



14. Bursa- Muradiye Şehzade Ahmet Türbesi (14.yy.- R.Duran)



15. Edirne-Üç Şerefeli Cami harim batı taçkapısı (1447) (G. A.Kurtişoğlu)



16. Bursa-Koza Hanı (1491) (R.Duran)

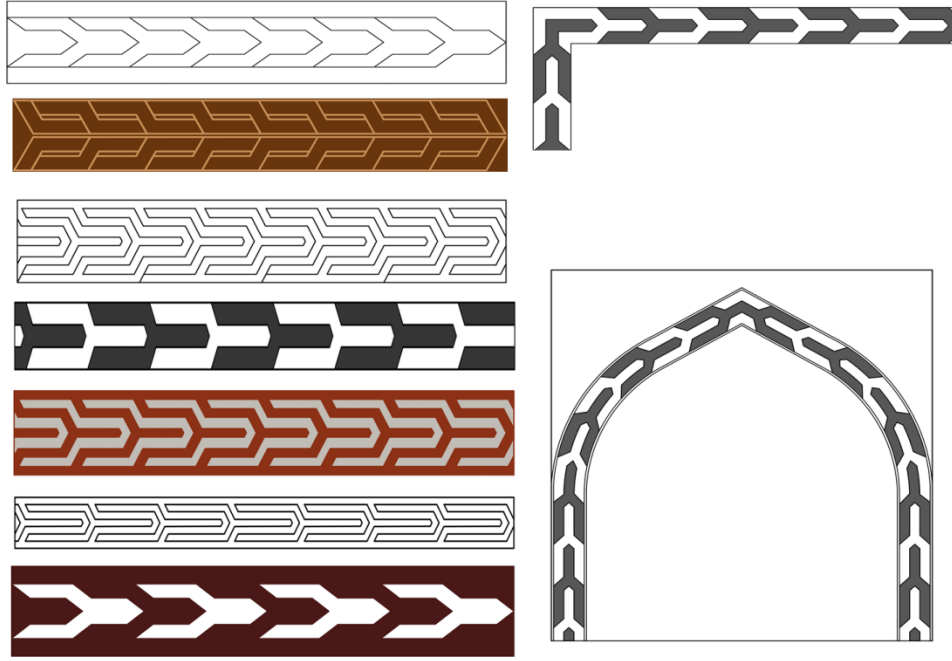


17. Bursa-Kuzgunluk Tekkesi Haziresi'nde bir mezartaşı (1513) (Mermutlu-Öcalan 2011:275)



18. İstanbul-Şehzade Mehmed Türbesi Taht Sanduka (H. Önkal) (1547-48)





19. Mimaride Kayı Boyu damgalarından örnekler

Selçuklu'dan Osmanlı'ya uzanan zaman diliminde burada örneklerini verdiğimiz yapılarda yer alan damga-motif uygulamalar rastgele yapılmış, sıradan işler değildir. Kayı boyuna ait olduğunu düşündüğümüz damga-motiflerin yapılarda kullanıldıkları yerler de sıradan değildir. Genellikle, yapıların adeta herkesin rahatlıkla görebileceği ve yapının kimlik bilgilerini içeren kitabeler için gösterilen özenle işlendikleri ve özenli davranıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu tercihi ve işleri yapan sanatkarın, kendi Türk boy kimliğine mi yoksa baninin boy kimliğine mi işaret ettiğini tam olarak söylemek güçtür. Bani, mimar, usta veya sanatkarların ait oldukları boylarına ilişkin sağlıklı bilgiler maalesef mevcut değildir. Han, hükümdar, sultan veya padişah kimlikleri ile bilinen banilerin boyları hakkında kısmen sağlıklı bilgilere ulaşılmaktadır.

Bu çalışma bir öncü niteliğindedir. Yaptığımız araştırmalarda diğer Türk boylarının damgalarının da damga-motif bağlamında oldukça etkili kullanıldığı tespit edilmiştir. Daha sonra yapılacak çalışmalarla onların da bilim dünyasına tanıtılmasında büyük yarar vardır.

Summary

Since the Turks took the stage of history, they have made it a tradition to mark the tamgas of their tribes of which they belonged to on their animals, on the things they used and on the small or big architectural works they built. The Turkic tribes that had a part in the conquest of Anatolia, mostly gave the name of their own tribes to the places they conquered as well. One of the most effective of these tribes was the tribe Kayı. We see that the tamga of the tribe Kayı was used not only as tamga but also as tamga-motif. This study is upon the use of this tamga as tamga-motif in architecture from the Seljuks to the Ottomans.

KAYNAKÇA

- DEMİRİZ, Y. (2000), İslam Sanatında Geometrik Süsleme, İstanbul.
- DURŞUN, Ş. (2016), Anadolu Selçuklu Kervansaraylarında Süsleme, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- ERCİLASUN, A.B., AKKOYUNLU, Z. (2014), Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâtî't-Türk, Ankara.
- ERCİLASUN, A.B. (2016), Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları, İstanbul, 357-361.
- KARATAYEV, O. JANİBEKOVA, K. (2016), "Damgalar ve Onların İşlevleri (Fonksiyonları)", *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, C.4, Sayı:8, 163-179.
- KIRZIOĞLU, N.G. (1995), Altaylar'dan Tunaboyu'na Türk Dünyasında Ortak Motifler, Ankara.
- KİDİRALİ, D., BABAYAR, G. (2015), Türk Bengü Taşı: Şiveet-Ulaan Damgalı Anıtı, Astana.
- KURU Çağmakoğlu, A. (2017), "Anıtkabir'deki Renkli Taş Süslemeler- İkonografik Bir Yaklaşım", *Sanat Tarihi Dergisi*, C.: XXVI, S.:1, İzmir, Nisan, 69-93.
- KÖPRÜLÜ, F. (1999), Osmanlı'nın Etnik Kökeni, İstanbul.
- KÜRKÇÜOĞLU, E. (2013), "Anadolu'nun Parlayan Yüzü;Kayılar", *Atatürk Üni. Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 51, Aralık, 135-148.
- MERMUTLU, B.-ÖCALAN, H.B. (2011), Tarihi Bursa Mezar Taşları- 1, Bursa Hazireleri, Bursa.
- MÜLAYİM, S. (1982), Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler, Ankara.
- REŞİDÜ'D-DİN FAZLULLAH, H.H. (2010), Cami'ü't-Tevarih Selçuklu Devleti (Çev. Göksu, E.,-Güneş), İstanbul.
- SOMUNCUOĞLU, S. (2008), Sibirya'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler, İstanbul, 139-140, 370.
- SÖNMEZ, Z. (1995), Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar, Ankara.
- SÜMER, F. (2002), "Kayı", *TDVİA*, C.: 25, Ankara, 77.
- TOGAN, Z.V. (1982), Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili), Oğuzların ve Türklerin Tarihi (Reşideddin Fazlullah Cami'üt-Tevarih, Cilt II), İstanbul, 49-50.

ANITSAL TÜRK MİMARLIK ÖRNEKLERİNDEN DEVECİ HAN'IN YENİDEN İŞLEVLENDİRİLMESİ

RE-USING OF DEVECİ INN FROM THE EXAMPLES OF MONUMENTAL TURKISH ARCHITECTURE

Gamze Fahriye PEHLİVAN *

Öz

Han, hamam, kervansaray, zaviye, medrese gibi birçok kültürel mirasın işlevsel açıdan eskimesinin ya da işlevsiz kalmasının sonucunda zamanla terk edildiği ve ardından yok olma sürecine girdiği bilinmektedir. Cami, bedesten, çarşı gibi tarihi yapıların ise geçmişten günümüze kadar işlevsel sürekliliği sağlayarak günümüze kadar ulaşması ise işlevin önemi noktasında dikkat çekicidir. Bu çalışmanın amacı, korunması gerekli kültür varlıklarının işlevsiz kalıp zamanla yıkılmasına karşı önlem almak için "yeniden işlevlendirme" yöntemini sunmaktır. Aynı zamanda yeniden işlevlendirmenin sağladığı yararları ve neden olabileceği olumsuzluklara değinmek hedeflenmektedir. Bu kapsamda, Edirne Deveci Han örneği ele alınmış olup öncelikle Deveci Han'a yönelik genel bir tanımlama yapılmış, ardından hanın mimari özellikleri anlatılmıştır. Daha sonra hana verilen yeni işlevin olumlu ve olumsuz yönleri analiz edilerek yeni işlevin değerlendirilmesi yapılmıştır. Buna göre yeniden işlevlendirme projesinin kabul edilebilir olumsuzlukları olmasına rağmen genel olarak başarılı olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Deveci Han, Osmanlı Ticaret Yapıları, Yeniden İşlevlendirme, Yeniden kullanım, Koruma.

Abstract

It is known that many cultural heritages such as inns, hammams, caravanserais, zawiyyas, madrasahs have been abandoned and entered the process of demolition in time as a result of their functional obsolescence and non-functional. Historical buildings such as mosques, bedestens, bazaars are remarkable in a way that they reach from past to present by providing functional continuity. The aim of this study is to present a "re-using" method to take a precaution against non-functioning and the demolition of cultural heritage needing preservation. In addition, it is aimed to mention the benefits and the potential negative consequences of re-using. In this context, the example of Edirne Deveci Inn is examined, and firstly Deveci Inn is described with its general characteristics and the architectural characteristics of the inn are described. Then, the advantages and disadvantages of its new function are analysed and the new function is evaluated. As a conclusion, although the re-using project has acceptable negative effects, it is seen to be generally successful.

Keywords

Deveci Inn, Ottoman Trade Buildings, Re-Functioning, Re-Using, Preservation.

* Dr., Selçuk Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu İnşaat Bölümü, geraybat@selcuk.edu.tr



1. GİRİŞ

Edirne, Balkan yarımadasının üç önemli akarsuyu olan Meriç, Tunca ve Arda'nın kavşak noktasında, Balkanlar ile Anadolu'yu bağlayan doğal bir koridorda yer almaktadır. Bu koridor, Meriç tabii yolunun Trakya havzasına açıldığı yer olup yerleşmeye ve müdafaaya elverişlidir. Konumu itibariyle Edirne, yıllarca önemli bir yerleşim yeri, yol üstü uğrak yeri, serhat şehri, saldırı intikal yeri, müdafa mevziisi ve bir kale şehri olarak stratejik önem arz etmiştir (Darkot 1993: 1-6).

Edirne kentinin tarih sahnesindeki rolü, Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik yapmış olması ve Avrupa ile Asya'yı birbirine bağlaması; birçok kültürün izler bırakmasına olanak tanımıştır. Kentin çok kültürlülüğü, ekonomik ve sosyal anlamda bir zenginliğe dönüşmüştür. Kentin belleğinde yer edinmiş ve birçok kültürün izlerini taşıyan mimari miraslar arasında dini yapılar, hamamlar, çarşılar, çeşmeler, köprüler, medreseler, konaklar, darüşşifa ve saray yer almaktadır. Bunların yanı sıra bahsi geçen han ve kervansaraylar da bu kültürel miraslardandır.

2. EDİRNE'DEKİ OSMANLI DÖNEMİ KONAKLAMA YAPILARI

Edirne'de Osmanlı Dönemi konaklama yapılarına çokça rastlanılmasının en temel sebebi, Anadolu'yu Rumeli'ye bağlayan kervan yollarından orta kolun, İstanbul'dan sonra Edirne üzerinden, sırasıyla Habibce, Semizce, Papaslı, Filibe, Tatar Pazarı, İhtiman, Sofya, Dragoman, Şehirköy, Niş, Razna, Yagodina, Haşanpaşa, Hisarcık'a oradan da Belgrad'a varmasıdır. "İstanbul- Belgrad" yolu olarak da isimlendirilen (Halaçoğlu 2002: 103-110) bu yolun, antik dönemdeki adı Via Militaris (Roma Ordu Yolu)'dir (Pehlivan 2010: 65).

Bunun dışında Avrupa'ya ulaşan kervan yollarından sağ kol ve sol kol, tali yollarla Edirne'ye bağlanmaktadır (Eraybat 2011: 16). Meriç Nehri'nin, Edirne ile Ege Denizi arasındaki kısmı düzgün bir debiye sahip olduğundan, nehirle Ege Denizi'ne ulaşıldığı bilinmektedir (Keleş 2003: 397). Tüm bu etkenler, Edirne'yi ulaşım ağının kavşak noktası haline getirmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak kentte çok sayıda han ve kervansaray inşa ettirilmiştir.

Edirne'nin mimari eserleri hakkında araştırma yapan Rıfkı Melül MERİÇ, 1963 yılında yayımladığı eserinde, kentte yer alan 15 tane han ve kervansaraydan bahsetmiştir (Meriç 1963: 453). Bu yapıların birçoğundan eser kalmamış olup günümüze kadar ulaşabilen han ve kervansaraylar: Deveci Han, Rüstempaşa Kervansarayı, Ekmekçizade Ahmetpaşa Kervansarayı (Ayşekadın Kervansarayı), Taş Han ve Havlucular Hanı'dır. Bu yapılardan Deveci Han, Rüstempaşa Kervansarayı, Ekmekçizade Ahmetpaşa Kervansarayı restorasyon geçirmiş ve yeniden işlevlendirilerek koruma altına alınmıştır. Taş Han ve Havlucular Hanı ise nitelikli bir restorasyon geçirmemiş, ancak onarım adı altında kullanıcıların tahribatına uğramıştır.

Bu çalışma kapsamında, Deveci Han ele alınmış olup mimari tanımlaması yapıldıktan sonra geçmişten günümüze işlevi anlatılmaktadır. Ardından yeni işlevin tarihi yapıya uygunluğu irdelenmektedir.

3. DEVECİ HAN

3.1. Genel Bilgiler

A116 envanter numarasına sahip Deveci Han, Edirne ili Çavuşbey Mahallesi, Hükümet Caddesi ile Mescit Sokağın kesiştiği yerde, 218 ada, 22 parselde yer almaktadır. Etrafında Defterdarlık, Hükümet Konağı gibi resmi kurumlar bulunmaktadır (Çizim 1), (Edirne

Belediyesi Arşivi 2011). Hanın kuzeyinde Defterdarlığın bahçesi ve hana ait ek yapı, güneyinde Vilayetin bahçesi, batısında otopark, doğusunda ise Hükümet Caddesi bulunmaktadır. Yapının ana girişi bu cadde üstünden olup güneydeki Vilayet bahçesinden tali bir girişi daha bulunmaktadır (Fotoğraf 1).

Defterhane, Eski Hapishane, Deveci Han, Moskoflar Han gibi isimlerle anılan yapı; bekârların ve tüccarların konakladığı "hecegan" olarak isimlendirilen han tipinin Edirne'deki tek örneğidir. Cephesinde dükkânlar bulunmayan hanın, ticaret fonksiyonundan uzak olduğu söylenebilir (Süman 2000: 31-44).

Han, 1497 yılında İbrahim Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. (Süman 2000: 31). Bir dönem yapının, defterhane olarak kullanıldığı bilinmektedir (Süman 2000: 43). Payitaht İstanbul'a taşınca önemi yitiren yapı, bu süreçte kullanım dışı kalmış ve tahribata uğramıştır. Daha sonra, Edirne Valisi Bekir Rüstem Paşa, hanı restore ettirerek 1845 yılında hapishaneye çevirmiştir. 1891-1892 yıllarında ise hanın kuzey cephesine, kadın mahkûmların kalacağı ve hastaların tedavi edileceği bir ek yapı inşa edilmiştir. Han, 1942 yılına kadar hapishane olarak, daha sonraki 50 yıllık süre içinde çeşitli kamu kurumlarının deposu olarak kullanılmıştır (Yılmaz Ulu 2006: 130). Bu süreçte bakımsız kalan yapının restorasyon çalışmaları, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 1993 yılında başlatılmış ve 2000 yılında tamamlanmıştır (Usal 2006: 5).

3.2.Mimari Özellikler

Erken Dönem Osmanlı mimarisini yansıtan Deveci Han, kaba yonu taşı ve tuğla malzemenen yapılmış olup iki katlı ve avlulu şehir içi hanı olarak tasarlanmıştır. Edirne Rüstempaşa Kervansarayı'nın küçük kervansaray bölümünde olduğu gibi zemin katın avluya bakan cephesi revaklı değildir. Zemin kat, duvarlarla çepeçevre sarılmış olup avluya bakan pencereler ve kapılar yer almaktadır. Üst kat ise revaklı plan tipine sahiptir. Restorasyon sırasında yeniden yapılan revaklar, kesme taştan sivri kemerli olarak inşa edilmiştir (Fotoğraf 2-3).

Doğu cephesi, kaba yonu taş duvar örgüsünün üzerine almaşık duvar örülerek oluşturulmuştur. Dairesel ve ajurlu alt kat pencereleri, bu cepheyi süsleyen en önemli öğelerden biridir. Üst kat pencereleri ise dikdörtgen forma sahip, kesme taş söveli ve tuğla kemerli bir görünüme sahiptir. Kesme taştan yapılan, basık kemerli ve söveli kapı, düşeyde cephe üst kotundan yükseltilerek vurgulanmıştır (Fotoğraf 4-5). Ancak Selçuklu Dönemi konaklama yapılarında görülen dışarıya fırlatılmış, gösterişli portallerden uzaklaşmıştır.

Kaba yonu taş örgülü güney cephesinde dikdörtgen söveli alt ve üst kat pencereleri yer almaktadır. Bahçe kotunun yükselmesinden ötürü, tali giriş kapısı alt kotta kalmıştır. Kapı, kesme taştan yapılmış olup süslemeli bir kemere ve kemerin üstünde yer alan bir kitabeye sahiptir¹ (Fotoğraf 6).

Batı ve güney cephesinin birleştiği köşe, mukarnaslı geçişle süslenmiştir. Batı cephesinde dikdörtgen söveli pencerelere ek olarak mazgal pencereler yapılmıştır (Fotoğraf 7). Batı ve kuzey cephelerinin köşeleri de mukarnaslıdır. Hana ait kuzey cephede, doğu cephesindeki gibi alt katta ajurlu yuvarlak pencereler ile üst katta dikdörtgen söveli ve kemerli pencereler yer almaktadır (Fotoğraf 8). Ayrıca kuzey cephede hana ek olarak inşa edilmiş, bir başka yapı da

¹ Kitabenin içeriği için bkz. Süman 2000: 32

bulunmaktadır. Kaba yonu taş duvar örgüsüne sahip bu yapının tuğla silmeleri ve pencere etrafında tuğla kemerli söveleri mevcuttur (Fotoğraf 9).

Yapının batı cephesiyle ilgili olarak yeteri kadar restitüsyon bilgisi elde edilemediği için camla bütünlenmiştir (Fotoğraf 9), (Yılmaz Ulu 2006: 133). Bu yapının hemen doğusunda yere gömülü vaziyette teknik mekânların bulunduğu bir ek yapı daha bulunmaktadır (Fotoğraf 8-9).

Hanın çatısı, kurşun kaplı çapraz ve tekne tonoz çatılardan; ek yapının çatısı ise metal kaplı beşik çatıdan meydana gelmektedir (Fotoğraf 10). Saçak hizasında, tüm yapının etrafında dönen bir silme mevcuttur.

Dikdörtgene yakın bir plan şekli olan han, iç avluya sahiptir. Zemin katta avluyu saran geniş mekânlar; imaret, ahır ve depo olarak kullanılmıştır. Yapının defterdarlık olarak kullanıldığı dönemde bu mekânların arşiv, depo ve ambara dönüştürüldüğü düşünülmektedir (Süman 2000: 33). Yılmaz Ulu (2006: 136)'ya göre hanın ana kütesinden çıkan kuzeydeki bölüm, hanın orijinalinde bulunan tuvaletlerdir (Çizim 2).

Zemin katta, hayvanların kaldığı yer ile insanların yattığı yeri kot farkıyla ayırmak ve hayvanların yüklerini koymak amacıyla seki kullanılmıştır. Bu sekinin benzer örnekleri diğer han ve kervansaraylarda da mevcuttur (Edirne Rüstempaşa Kervansarayı, Edirne Ekmekçizade Ahmetpaşa Kervansarayı, Konya Horozlu Han, Antalya Kırıköz Hanı gibi).

İçinde niş ve ocak bulunan üst kattaki odalar, konaklama amacıyla kullanılan mekânlardır (Süman 2000: 34). Yapının cezaevi olarak kullanıldığı dönemde üst kattaki odaların bazı pencereleri örülmüştür (Çizim 3), (Yılmaz Ulu 2006: 134). Üst kattaki revaklı kısımda, konukların oturabilmesi için düzenlenmiş seki yer almaktadır.

3.3. Yeniden İşlevlendirme

Bir anıt, işlevini sürdürdüğü sürece mimarlık anıtı olma özelliğini koruyabilir; aksi halde arkeolojik bir öge olarak kalmaktadır. İşlevsel sürdürülebilirlik ancak işlevin yenilenmesiyle sağlanabilir. Sürekli gelişim ve değişim içinde olan toplumun zamanla değişen ihtiyaçlarına bağlı olarak, özgün işlevini yitirmekte olan yapılara, yapılış amacından farklı amaçlara hizmet etmesi için yeni işlev vermeye "yeniden işlevlendirme" denilmektedir (Eraybat 2011: 26). Yeniden işlevlendirme, tarihi yapıların korunması için bir araçtır (Ahunbay 2009: 87). Çünkü insan sıcaklığından uzak kalan tarihi yapıların, zamanla bakımsızlıktan harap olduğu bilinmektedir. (Bektaş 2001: 114). İşlevsel olarak eskiyen ya da günümüz konfor şartlarını sağlayamayan tarihi yapılar, öncelikle terk edilmekte daha sonra hızlı bir yıkılma sürecine girmektedir (Ahunbay 2009: 97).

Geçmişte yapının işlevsel değeri, sürekli bakımının yapılması ve yaşamını sürdürebilmesi için bir gereklilik olmuş, bu sayede birçok yapı korunarak günümüze kadar ulaşabilmiştir (Ahunbay 2009: 8). Günümüzde de tarihi yapıların korunması, yaşatılması, bakımının yapılması, gelecek kuşaklara aktarılması ve toplumla etkileşim halinde olabilmesi için yeniden işlevlendirilmesi ya da işlevinin güncellenmesi gerekmektedir.

Ancak yeniden işlevlendirmede müdahale sınırı mevcuttur. Venedik Tüzüğü (1964) Madde 5'de şu şekilde ifade edilmiştir: "Anıtların korunması, her zaman onları herhangi bir yararlı toplumsal amaç için kullanmakla kolaylaştırılabilir. Bunun için bu çeşit bir kullanma arzu edilir, fakat bu nedenle yapının planı ya da süslemesi değiştirilmemelidir. Ancak bu sınırlar içinde fonksiyon değişikliğinin gerektirdiği değişiklikler tasarlanabilir ve buna izin verilebilir" (Erder 2007: 241).

Yeniden işlevlendirilen tarihi yapıda, tasarımın sınırlarını belirleyen, yapının tarihi verilerinin korunmasıdır (Kuban 2000: 118-119). Bununla birlikte yeni işlevin, yapının dış

görünüşünü kesinlikle bozmaması gerekmektedir (Ahunbay 2009: 98; Kuban 2000: 118). Bunun yanı sıra ilk yapımına ait verileri mevcut olmayan tarihi yapıların iç mekânında daha esnek tasarıma gidilebilir. Ancak çok önemli plan ve iç mekân özelliklerine sahip bir yapıda, tasarımcı yapının mimari karakterini bozmadan uygun çözüm önerileri getirmek durumundadır (Ahunbay 2009: 98).

Yeniden işlevlendirmenin bir diğer sınırı da geriye döndürülebilirlik ilkesidir. Bu ilke, ileride koşulların değişmesi durumunda, yapının yine orijinal durumuna döndürülmesini gerektirmektedir. İlke, yapının estetik ve kültürel mesajının geleceğe aktarılması amaçlamaktadır (Kuban 2000: 119).

3.4. Deveci Han'ın Günümüz İşlevi

Uzun süre bakımsız kaldıktan sonra restorasyon geçiren han, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ve Kültür Merkezi olarak yeniden işlevlendirilmiştir. Hanın zemin katı, atölye ve sergi salonu; üst katı, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü olarak kullanılmaktadır (Fotoğraf 10-11). Kuzeydeki ek yapı ise çok amaçlı salon olarak değerlendirilmiştir. Böylece, atölye ve sergi salonuyla birlikte çok amaçlı salon, "kültür merkezi" görevini üstlenmektedir. Ancak han ile ek yapı birbirinden bağımsız olarak girişleri olan, içeriden bağlantısı bulunmayan, ayrı ayrı çalıştırılan yapılardır (Çizim 2).

Yol kotunun yükselmesinden ötürü han, alt kotta kalmış olup giriş merdivenle ulaşılmaktadır. Ancak engelli ziyaretçiler için bir çözüm bulunmamaktadır. Girişin hemen sağında ve solunda nişler, biraz ilerisinde sağda sanat eserlerinin sergilendiği vitrin, solda güvenlik/danışma yer almaktadır. Giriş holünden dikdörtgen formlu avluya ulaşılmaktadır.

Restitüsyon çalışmalarında, hanın orijinal merdivenine ulaşılamadığından, benzer dönemdeki Osmanlı Han'ları araştırılmış ve merdivenin yeri belirlenmiştir. Restorasyonda alüminyum ve cam strüktürlü bir merdiven uygulanmıştır (Yılmaz Ulu 2006: 140). Avluda merdivenin hemen yanında hanın orijinal çeşmesi bulunmaktadır. Sergi salonuna giriş, çeşmenin hemen yanındaki ve karşısındaki kemerli kapılardan yapılmaktadır. Çeşmenin solundan sergi salonuna girildiğinde hemen karşıda yapının vilayet bahçesinden girişi görülmektedir.

Sergi salonu, ortadan sütun sırasıyla bölünmüştür (Fotoğraf 10). Salonun batı bölümünde kot farkı mevcuttur. Hanın kuzeydoğu bölümü, seramik/çini atölyesi olarak tasarlanmıştır. Atölyeden çıkışta, hemen sağda metal merdivenle ulaşılan, yüksek kottaki atölye şefinin ofisi bulunmaktadır. Bu oda, hanın kat yüksekliğinden yararlanılarak yapılmış galeri katı gibidir. Bu odadan sonra sağda sırasıyla bay-bayan tuvaletler, fırınlama odası ve lavabolar yer almaktadır. Cam ve metal çerçeveye bölünmüş fırınlama odasından depoya ulaşılmaktadır (Çizim 2).

Üst katta ise cam ve metal çerçeveye kapatılmış revaklı geçit ve bu geçitten dağılan ofisler bulunmaktadır (Fotoğraf 11). Üst katta üç köşede yer alan pencereli odalar, müdür odası olarak düzenlenmiştir. Sadece, avludan ışık alan odaların, yeteri kadar gün ışığından yararlandığı söylenemez. Dolayısıyla bu odalardan iki tanesi bay ve bayan tuvaleti olarak kullanılmıştır. Muhtemelen personel için yeterli sayıda oda bulunmadığından, 3 tanesi memur odası olarak kullanılmıştır. Hiç ışık almayan odalar; depo, arşiv ve çay ocağı olarak değerlendirilmiştir. Batı ve güneydeki odaların bir kısmı, hem dış cepheden hem de avludan ışık almaktadır. Revakların koridora bakan kısmında seki bulunmaktadır (Çizim 3). Seki üstü saksı bitkileriyle, koridor duvarları ise resimlerle süslenmiştir.

Tarihi bir nitelik taşıyan ek yapı; çok amaçlı kullanıma sahip olup tiyatro, sempozyum, konferans, şiir dinletisi, söyleşi, panel, koro, seminer, halk oyunları gibi etkinliklere sahne olmaktadır. Bu yapının restorasyon öncesinde sadece dış duvarları ayakta kaldığından (Yılmaz Ulu 2006: 130-140) ve restitüsyonuna yönelik verilere erişilemediğinden, ek yapı daha serbest bir tasarım anlayışıyla kurgulanmıştır. Yapının ana girişi, doğu cephesindedir. Girişin hemen solunda küçük bir büfe ve tuvaletler bulunmaktadır. Sağdaki merdivenlerden inilerek küçük bir fuayeye, oradan da çok amaçlı salona geçilmektedir. Zeminden yükseltilerek ve şaşırtılarak yerleştirilmiş koltuklar, seyircilerin sahneyi rahatça görebilmesini sağlamaktadır (Fotoğraf 12). Yapının batı cephesindeki kapı, hem servis girişi hem de sanatçı girişi olarak kullanılmaktadır. Bu girişin solunda küçük bir soyunma odası ve tuvalet, sağında ise hem yan sahne hem de dekor deposu olarak kullanılan bir alan yer almaktadır. Üst kata çıkan servis merdiveninden projeksiyon odasına ve sanatçı odasına, ön taraftaki merdivenden bürolara ve çalışma odasına ulaşılmaktadır (Çizim 2-3).

4. YENİ İŞLEVİN ANALİZİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Deveci Han'a verilen kültür merkezi işlevini analiz edebilmek için öncelikle kültür merkezi kavramını tanımlamak, daha sonra bu işlevin gerektirdiği mekânları tespit etmek gerekmektedir. Kültür merkezi, ulusal kültürün korunması ve yaşatılması amacıyla kültürel araştırma, üretim, sergileme gibi faaliyetler ile sanat ve kültür dallarında eğitim ve öğretim çalışmalarının yapılmasına olanak verecek üniteleri bünyesinde barındıran yapılardır (Resmi Gazete 2005: Madde 20; Resmi Gazete 2009: Madde 18). Kültür merkezlerinin kurulmasındaki bir diğer amaç toplumu oluşturan bireylerin sosyal ve kültürel etkileşimini sağlamaktır (Resmi Gazete 2005: Madde20).

Bir kültür merkezi fonksiyonu için ihtiyaç duyulan mekânlardan bazıları şunlardır: Resim, heykel, el sanatları, seramik vb. sanatsal faaliyetler için atölyeler ve verilen eğitime uygun donanımı olan derslikler, konferans salonu, tiyatro salonu, konser salonu, sahne, yan sahneler, arka sahne, sinema salonu, sanat galerisi, gösteri salonu, toplantı salonu, çok amaçlı salon, fuaye, fuayeye hizmet eden büfe, kafe-restoran, mutfak, depolar, arşiv, çalışma salonları, okuma salonları, müze, kütüphane, idari birimler, teknik servis (projeksiyon, ses, ışık kontrol odaları, ısıtma sistemi, jeneratör vb.), bakım – onarım atölyeleri, güvenlik, danışma, otopark, bekleme salonu gibi mekânlardır (Peters – Erben 1979: 18-24; Tabanlıoğlu 1998: 117-125; Seven 2010: 20-33; Yılmaz-vd. 2012: 2; Resmi Gazete 2009: Madde 18).

Kültür merkezi projelerinde, yukarıda sayılan mekânların hepsi bir arada kullanılmayabilir. Projenin büyüklüğüne göre ihtiyaç duyulan mekânlar değişmektedir. Örneğin bazı projelerde, tiyatro salonu, konser salonu, sinema salonu, gösteri salonu gibi mekânlar bulunmazken, bunun yerine çok amaçlı salonun bu işlevleri gerçekleştirmesi beklenmektedir. Bazı projelerde ise müze, kütüphane, çalışma ve okuma salonları yer almamaktadır.

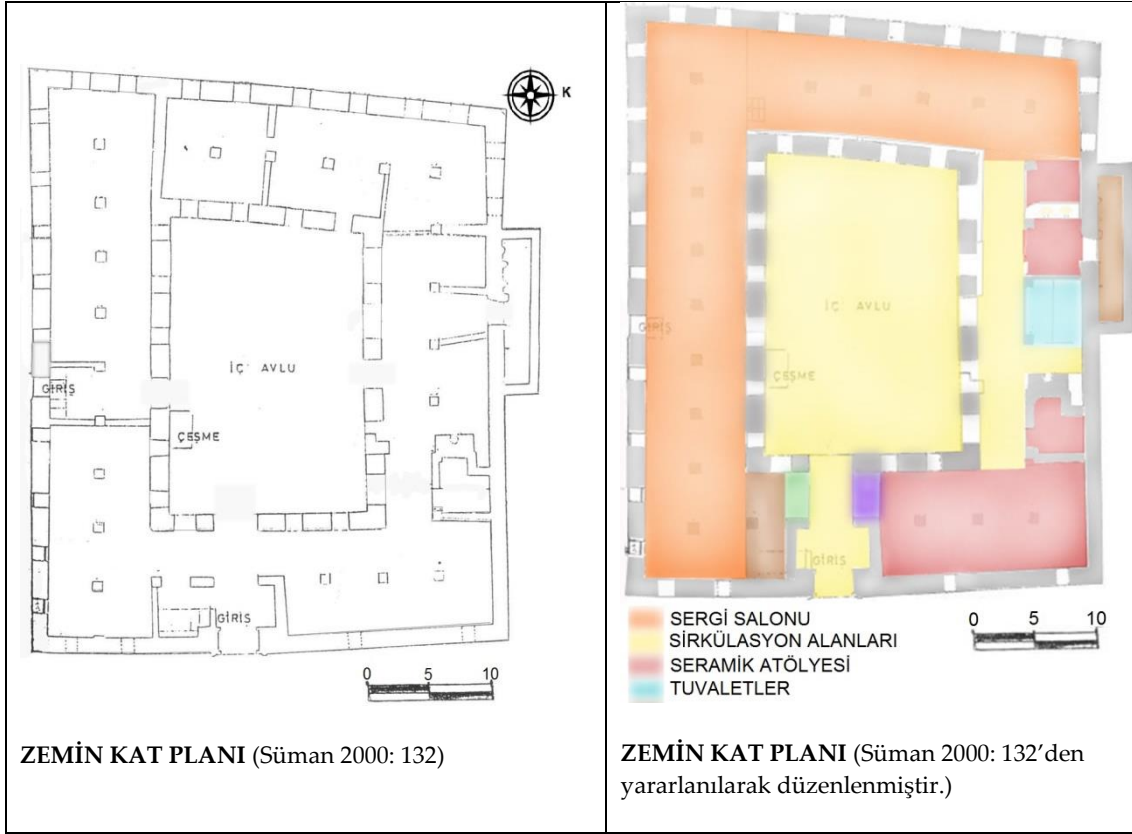
Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı Kültür Merkezleri Daire Başkanlığı'nın belirlediği tip projeler ve "Kültür Yatırımlarının ve Girişimlerinin Belgelendirilmesi ve Niteliklerine İlişkin Yönetmelik" incelendiğinde minimum düzeyde şu mekânlara ihtiyaç duyulduğu tespit edilmiştir. Giriş holü, salonlara hizmet eden fuaye, fuayeye hizmet eden büfe, çok amaçlı salon, sahne, sahneye ait teknik mekânlar, toplantı salonu veya çalışma amaçlı kullanılan salon, verilen eğitime uygun donanımı olan en az iki adet derslik, lokanta veya kafeterya, idari birimler, bakım – onarım atölyeleri, depolama, arşivleme imkânı sağlayan yan birimler ve teknik alanlar ihtiyaç duyulan mekânlardır (Seven 2010: 21-33; Resmi Gazete 2009: Madde 18).

Bunun dışında, yönetmelikte ikinci çok amaçlı salon, teşhir alanlı müze, kütüphane, sinema, en az bir adet depo mahalli bulunan sergi salonu veya sanat galerisi, güzel sanatların, geleneksel veya çağdaş el sanatlarının uygulamalı eğitiminin verildiği sanat atölyelerinden herhangi üçünün yer alması istenmektedir (Resmi Gazete 2009: Madde 18). Bu mekânlardan bazıları, Deveci Han Kültür Merkezi'nde bulunmamaktadır. Bazılarında ise işlevsel sorunlar mevcuttur.

Aşağıdaki tabloda hana verilen yeni işlevin analizi yer almaktadır. Analiz için SWOT analizine benzer bir yöntem kullanılmıştır (Çelik-Murat 2009: 202-204; Karadeniz-Kandır vd. 2007: 197). Bu analizde, öncelikle hanın orijinal kullanımında yer alan mekânların yeni işlevde hangi mekânlara dönüştüğü anlatılmıştır. Ardından yeni işlev; konum, mekânsal elverişlilik ve boyutsal elverişlilik olmak üzere üç farklı bakış açısıyla olumlu ve olumsuz özellikleri (güçlü ve zayıf yönleri) ele alınarak analiz edilmiştir (tablo 1).

Yapılan analizin ardından yeni işlev, değerlendirmeye alınmıştır. Mekânsal ihtiyaçların karşılanması, mekân boyutları ve kapasitenin yeterliliği, mekânlar arası işlev ilişkisi, çağdaş ekle işlevsellik sağlama, engelli erişimi gibi yapısal unsurlar ile işlevle yakın çevre uyumu, kentin ihtiyaçları, yapıya ve çevreye saygılı işlev seçimi gibi çevresel unsurlar açısından değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca yeni işlevin kurumsal imaj/prestij, kültürel, toplumsal ve ekonomik açıdan sağladığı yararlar da değerlendirme kriteri olarak ele alınmıştır. Bu kriterler soru cümlesi haline getirilip evet, hayır, kısmen olmak üzere üç farklı dereceyle değerlendirilmiştir (tablo 2).

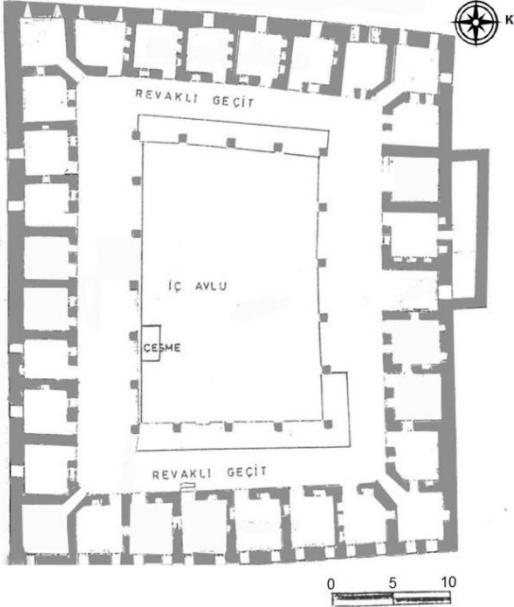
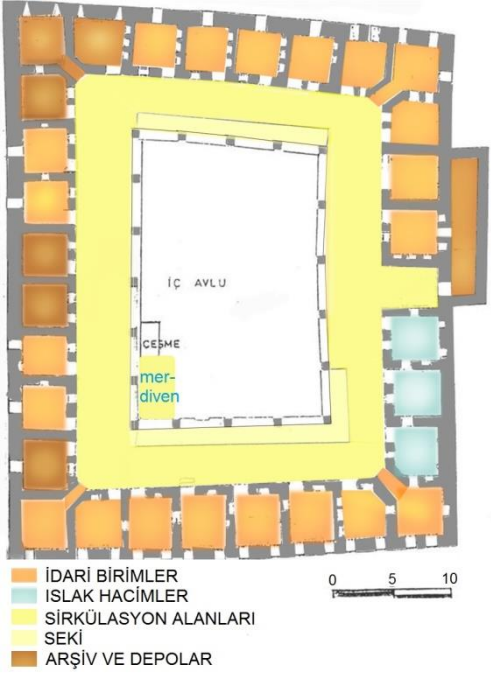
Tablo 1: Han İşlevinden Kültür Merkezi İşlevine Dönüşüm			
YAPININ TANIMI	GEÇMİŞTEKİ İŞLEVİ	GÜNÜMÜZDEKİ İŞLEVİ	ÇEVREDEKİ YAPILARIN İŞLEVİ
Yapının Adı: Deveci Han Yapım yılı: 1497 Üslubu: Erken Dönem Osmanlı Plan tipi: Şehir Hanı Kat Adeti: 2 Malzeme: Taş+tuğla Yapım Tekniği: Kâgir yığma Mülkiyeti: Vakıflar Genel Müdürlüğü	<ul style="list-style-type: none"> • İlk işlevi konaklama • Defterhane • 1845 sonrası hapisane • Kışla deposu 	İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ve Kültür Merkezi	Kamusal Hizmet, Barınma
HAN İŞLEVİ		KÜLTÜR MERKEZİ İŞLEVİ	



İmaret ve Ahır	Sergi salonu ve seramik/çini atölyesine dönüştürülmüştür.
Avlu (hayvanların yükleme yeri, açık ahır)	Avlu; açık sergi alanı, kermes, kokteyl, kutlamalar için kullanılmaktadır.

YENİ İŞLEVİN YAPIYA UYGUNLUĞU

KONUM	OLUMLU ÖZELLİKLER		OLUMSUZ ÖZELLİKLER
		Kentin merkezinde ve toplu taşıma araçlarıyla kolay ulaşılabilecek mevkidedir.	
	Tali bir giriş mevcuttur.		Valiliğin bahçesine açıldığı için servis girişi için uygun değildir; ancak protokol girişi için uygundur.
MEKANSAL ELVERİŞLİLİK	Sergi Salonu	<ul style="list-style-type: none"> Sergi, kermes vb. işlevler için uygundur. Hem dış cepheye hem avluya bakan pencereleri sayesinde çok iyi ışık almaktadır. 	<ul style="list-style-type: none"> Ortasındaki kolon sırası yüzünden konferans, toplantı, dinleti vb. işlevlere elverişli değildir. Pencere ve kapılarda alüminyum malzeme kullanılmıştır. Bu malzeme yapının karakterine uygun değildir.
	WC	Tuvaletler, sergi alanını rahatsız etmemek için gizlenmiştir.	<ul style="list-style-type: none"> Yapının orijinalinde tuvaletler başka bir yerdedir. Tesisat kurulumu illa ki yapının özgünlüğüne zarar vermiştir.
	Seramik/çini Atölyesi	Yapının karakterini bozacak herhangi bir	Atölyeye malzeme girişini sağlayan bir servis girişi yoktur.

		<p>müdahale yapılmasına gerek duyulmamıştır.</p> <ul style="list-style-type: none"> Yüksek tavanlı olması, tasarımcıların kendilerini daha ferah hissetmelerini sağlayabilir. 	<ul style="list-style-type: none"> Malzemeler ile eserlerin depolandığı alanların ayrı olması daha doğru olacaktır.
	Fırınlama Odası	<ul style="list-style-type: none"> Bu oda, duvarla değil camekan ile bölünmüştür. Lavabolar ise sergi için kullanılan panolarla ayrılmış olup ön yüzü sergi işlevine hizmet edebilir. 	Ürünlerin kurutulma işlemi de bu odada gerçekleştirilmektedir.
	Sırlama Odası	-	Sırlamanın yapılacağı, havalandırması olan ayrı bir oda bulunmamaktadır.
BOYUTSAL ELVERİŞLİLİK	Sergi Salonu	Sergi salonu sütunlarla bölünmüş olsa da bu alan sergileme işlevi için yeterlidir.	-
	WC	Yeterlidir.	-
	Seramik/çini Atölyesi	Küçük çaplı bir atölyedir. İhtiyaçları asgari düzeyde karşılamaktadır.	-
	Fırınlama Odası	Yeterlidir.	-
			
BİRİNCİ KAT PLANI (Süman 2000: 132)		BİRİNCİ KAT PLANI (Süman 2000: 132'den yararlanılarak düzenlenmiştir.)	
Odalar		İl Kültür Turizm Müdürlüğü'ne ait idari bürolara, depolara ve arşive dönüştürülmüştür. Odalardan 2 tanesi bay-bayan wc, bir tanesi çay ocağına çevrilmiştir.	

Revaklı Geçit		Koridor	
YENİ İŞLEVİN YAPIYA UYGUNLUĞU			
MEKANSAL ELVERİŞLİLİK		OLUMLU ÖZELLİKLER	OLUMSUZ ÖZELLİKLER
	İdari Bürolar	Hanın üst katındaki odalar, büroya dönüştürülmek için uygundur.	Bazı bürolarda doğal aydınlatma yetersizdir.
	Arşiv ve depolar	Penceresi olmayan karanlık odalar, arşiv ve depolara çevrilmiştir.	-
	WC	Duvarlarla değil bölücü panlarla ayrılmıştır. Hanın kat yüksekliği fazla olduğu için panlar daha alçak tutulmuştur. Odalardan biri bayan, diğeri bay WC'ye dönüştürülmüştür.	<ul style="list-style-type: none"> Niş, tuvaletin bölücü panları ile kapatılmıştır. Yapının orijinalinde tuvaletler başka bir yerdedir. Tesisat kurulumu, yapının özgünlüğüne zarar vermiştir.
	Koridor	Revaklı geçit camla kapatılmış, böylece yaz-kış kullanılan koridora dönüştürülmüştür.	Bu uzun koridor, kamu kuruluşlarında idarecilerin memurlarla iletişimini zayıflatmaktadır.
BOYUTSAL ELVERİŞLİLİK	İdari Bürolar	Hanın oda boyutu, büro için elverişlidir.	-
	Arşiv ve depolar	Yeterlidir.	-
	WC	Yeterlidir.	-
	Koridor	-	Sirkülasyon alanı çok fazladır.

Tablo 2: Yeni İşlevin Değerlendirilmesi

Değerlendirilme Kriterleri	Durumu (Evet, Hayır, Kısmen)	Açıklama
----------------------------	------------------------------------	----------

Yapısal Unsurlar	Mekânsal ihtiyaçlar karşılanmış mı?	Kısmen	<ul style="list-style-type: none"> Atölyede servis girişine, malzeme deposuna, eser deposuna, sırlama ve kurutma odasına ihtiyacı vardır. Memurların daha iyi ışık alan odalara ihtiyacı vardır. Misafirhane, kafe, okuma salonu, müze, sofit ve orkestra çukuru bulunmamaktadır. Ancak bu ihtiyaçlar zaruri değildir (Seven 2010: 111). Yapı, kent merkezine yakın olduğundan bu ihtiyaçların birçoğu giderilebilir. (Seven 2010: 118). Seven (2010: 117-118), Edirne Deveci Han'ın "kültür merkezi işlevini" yerine getirdiğini ifade etmektedir.
	Mekân boyutları ve kapasite yeterli mi?	Kısmen	<ul style="list-style-type: none"> Daha büyük çok amaçlı salon ve fuaye olabilirdi (Seven 2010: 111). Dekor girişi ve sahne küçük olduğundan, çok amaçlı salon her gösteriye ev sahipliği yapamaz (Seven 2010: 58). Tarihi yapının sınırlılıkları yüzünden, boyutlar asgari düzeyde tutulmuştur.
	Mekânlar arası işlev ilişkisi kurulmuş mu?	Kısmen	<ul style="list-style-type: none"> Kamu dairesi için uzun koridor, iletişim kopukluğuna neden olabilir. Atölye ile sergi salonunun sirkülasyonu çakışmaktadır.
	Çağdaş ekle işlevsellik sağlanmış mı?	Evet	Teknik mekânlar, yer altına gömülmüştür.
	Engelli erişimi sağlanmış mı?	Hayır	Tarihi yapıya zarar vermeyen portatif bir çözümle zemin kata erişim sağlanabilir. Ancak üst kata erişim için düşey sirkülasyon ögesinin yeniden tasarlanması gerekmektedir. Ek yapı için de benzer bir çözüm önerilebilir.
Çevresel Unsurlar	İşlev yakın çevresiyle uyumlu mu?	Evet	Resmî kurumların yoğunlukta olduğu bir ada üzerinde yer alan yapıya yine kamusal hizmete mahsus bir işlev verilmiştir.
	Kentin ihtiyaçları karşılanmış mı?	Evet	Kent yaşamının gerektirdiği kültürel etkileşimi sağlayacak ortamı hazırlaması açısından önem arz etmektedir.

	Yapıya ve çevreye saygılı işlev seçilmiş mi?	Evet	Tarihi bir yapıya bu işlevin verilmesi, kültür merkezinin çağdaş sanatlar ile geleneksel sanatları bütünleştirme görevinde, kavramsal açıdan rol oynamaktadır. Hanın kent merkezindeki tarihi yapıların yoğunlukta olduğu bir dokuda yer alması, bu kavramsal anlamı daha da kuvvetlendirmektedir.
Sağladığı Yararlar	Kültürel yarar sağlanmış mı?	Evet	Yeniden işlevlendirme, tarihi yapının korunması için bir yöntemdir. Böylelikle yapının tarihi ve kültürel değerlerinin gelecek nesillere aktarılması sağlanmaktadır. Bunun yanı sıra kültür merkezinin işleyişi ve misyonu göz önünde bulundurulduğunda bu işlevin verilmesi, başlı başına kültürel bir fayda sağlamaktadır.
	Toplumsal yarar sağlanmış mı?	Evet	Tarihi yapının yeniden işlevlendirilmesi, onun korunması ve yaşatılmasını; dolayısıyla toplumsal bellekte yerini almasını sağlamaktadır.
	Ekonomik yarar sağlanmış mı?	Kısmen	Kamu yararı ön plandadır.
	Kurumsal imaj/ prestij sağlanmış mı?	Evet	İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün işleyişi ve misyonu göz önünde bulundurulduğunda, verilen işlevin kurumsal imaj ve prestij sağladığı söylenebilir.

5. SONUÇ

İşlev değişikliğinin tarihin ilk çağlarından beri süregeldiği bilinmektedir. Edirne'deki birçok hanın kullanım dışı kalıp daha sonra yıkıldığı göz önünde bulundurulursa, Deveci Han'ın yapıldığı tarihten itibaren sürekli işlev değiştirilerek kullanılması, aslında, yapının günümüze kadar ulaşmasında önemli bir etkidir.

Buna rağmen, yeniden işlevlendirmenin olumsuz yönleri de mevcuttur. Yeniden işlevlendirmede, günümüz konfor koşullarını sağlayabilmek için elektrik, su ve ısıtma tesisatı ile internet, telefon vb. donanım alt yapılarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu amaçla yapılan müdahaleler, yapının özgünlük değerine bir miktar zarar vermiştir. Dolayısıyla işlev değişikliği için yapılan her müdahalenin yapının özgünlük değerine az ya da çok zarar verdiği göz önünde bulundurulmalıdır.

Yeniden işlevlendirmede, yapının mimari planına ve mekân dizilişine sadık kalındığı söylenebilir. Ancak restorasyon sırasında kullanılan alüminyum malzeme, yapının tarihi karakteriyle uyumlu değildir. Bunun yerine ahşap malzemenin kullanılması daha iyi bir sonuç verebilirdi. Hem daha estetik bir görüntü elde edebilir hem de hanın özgün durumuyla örtüşen bir çözüm olabilirdi. Tuvaletlerdeki bölücü panların nişi örtmesi, yapının mekânsal kurgusuna uygun bir çözüm değildir.

Bunların dışında, yeniden işlevlendirmenin neden olduğu işlevsel sorunlar da mevcuttur. Buna göre atölyede bazı mekânların olmaması, sirkülasyon çakışmaları, mekân boyutları ve kapasitenin minimum düzeyde tutulması, iki ofisin az ışık alması, uzun koridorlar, tarihi yapı için kabul edilebilir düzeydeki işlevsel aksaklıklardır. Dolayısıyla tarihi yapıların yeniden

işlevlendirilmesinde, yapının tarihi verilerini korumak için işlevsel açıdan bazı tavizler verilebilir. Bu durumda yapının koruma-kullanım dengesinin gözetilmesi esastır. Bu koruma-kullanım dengesini kurabilmek için fayda-maliyet analizinin yapılması gerekmektedir. Burada fayda, yeniden işlevlendirme ile elde edilebilecek somut ve soyut tüm faydalardır (Örneğin, yapının tarihi değerlerinin korunması, yapının kullanılabilir halde olması, yeni işlev sonucu elde edilebilecek ekonomik kazançlar gibi). Maliyet olarak ifade edilen, hem yeniden işlevlendirmede ortaya çıkan maddi kayıplar hem de yeniden işlevlendirmenin neden olduğu değerler kaybıdır. Kabul edilemeyecek düzeydeki işlevsel sorunların oluşmaması için yapıya işlev verilmeden önce yeni işlevin yapıya uygunluğunun iyice analiz edilmesi gerekmektedir.

Deveci Han'ın yeniden işlevlendirme projesinde başarılı görülebilecek hususlar da bulunmaktadır. Örneğin, revaklı geçidin camla kapatılması, hem iklimsel konfor koşullarını hem de mekânsal bütünlüğü sağlamaktadır. Teknik mekânın yer altına gömülü bir şekilde düzenlenmiş olması, restitüsyonda kesin olarak belirlenemeyen yerlerin şeffaf malzemeyle bütünlümesi örnek teşkil etmektedir.

Hanın yeni işlevi, tarihi yapı ile toplumun bağlarını koruyan, toplumun kültürel benliğini oluşturan değerlerin yaşatılmasını sağlayan, kentin ihtiyaçlarını karşılayan, içerdiği eylemler gereği kentlinin kültürel anlamda etkileşim ve iletişim halinde olmasını sağlayan, yapıya ve çevreye saygılı bir işlevdir. Bunların yanı sıra yeni işlev, yapının tarihi, kültürel ve sanatsal değerlerinin yaşatılarak korunmasını sağlamaktadır.

Yeni işlevin kültürel ve toplumsal yararları yadsınamayacak kadar çoktur. Bunların yanı sıra atıl durumdaki yapının tekrardan kullanılması, ülke ekonomisine katkısı, kent merkezindeki arsa fiyatları, yeni bina maliyeti, enerji tasarrufu göz önünde bulundurulduğunda ekonomik yararlar sağladığı da söylenebilir (Douglas 2006: 3; Kuban 2000: 117; Yung-Chan 2012: 352).

Yeniden işlevlendirme, bir tarihi yapının içinde yaşayan kullanıcılara mekânın ruhunu keşfetme şansı vermektedir. Mekânın ruhunun özümsemesi, kullanıcıların içinde yaşadığı yapının değerlerini bilerek hareket etmesini sağlayacaktır. Kullanıcıların yaklaşımı ise koruma eyleminin en temel basamağıdır.

İngiltere, Fransa, İspanya, İtalya, İsviçre, Yunanistan, Makedonya, İran gibi birçok ülkede ve ülkemizde yeniden işlevlendirmenin örnekleri görülmektedir. Buna göre, doğru kararlarla uygulanan yeniden işlevlendirme projesinin tarihi yapıların korunması ve yaşatılmasında çok önemli bir yöntem olduğu söylenebilir. Yeniden işlevlendirme, her ne kadar bir koruma önlemi olarak görülse de yanlış kararlar neticesinde yarardan çok zarara neden olabileceği unutulmamalıdır.

SUMMARY

As a result of the historical buildings' being non-functional nowadays, it is seen that they have been abandoned and collapsed in time. As a social duty, these buildings need to be preserved and their values need to be transferred to the next generations. As a solution to this problem, re-using is suggested. Re-using enables opportunities for meeting the needs of historical buildings and society that continuously develops and changes. In order for this method to be applied appropriately and accurately, the adaptation of re-using for historical building should be examined.

In this article, it is aimed to present "re-using" method in order to take precautions against the destruction of cultural heritage as a result of their being non-functional in time. The new function given to the historical building is examined through SWOT analysis. In SWOT analysis, strengths and opportunities are dealt with as positive feature, and weaknesses and threats are dealt with as negative feature. Evaluations are made in terms of structural elements

such as meeting spatial needs, the sufficiency of spatial dimensions and capacity, the functional relationship among spaces, enabling functionality with modern addition, disabled access and environmental elements such as the accordance of function and immediate environment, the needs of the city, function choices that are respectful to the environment and the building. What is more, the institutional prestige of new function and benefits of new function in terms of cultural, social and economic aspects are dealt with as an evaluation criterion. Former and new plans and photographs belonging to Edirne Deveci Inn are used as study materials. Apart from these, determinations are made at the place by going inside of the building.

After evaluation, this conclusion is reached. In re-using, the architectural plan of the building and spatial sequence are stuck by. However aluminium material used during restoration is not appropriate for historical character of the building. Instead of this, using wooden material could have given a better result. More aesthetical appearance could be obtained and it could also be a solution overlapping with the original condition of the inn. The fact that partition walls covered recess is not a suitable solution for the spatial fiction of the building.

Apart from these, there are also functional problems that re-using has caused. According to this, not having some spaces in workshop, circulation overlapping, keeping spatial dimensions and capacity at a minimum level, long corridors and two offices' getting little light are acceptable functional defects for the historical building. Therefore, in re-using of historical buildings, some compromises may be given in terms of functional aspect in order to preserve historical data of historical building. In this case, considering the conservation-usage balance of the building is essential. In order to establish this balance of conservation-usage, benefit-cost analysis should be made. Here, benefits are concrete and abstract benefits that can be obtained through re-using (such as preserving historical values of building, the availability of building and economic gains that can be obtained as a result of re-using). Cost means both financial losses that appear in re-using and value loss that re-using causes. In order that functional problems that cannot be accepted do not exist, the adaption of re-using for the building needs to be analysed before giving function to building.

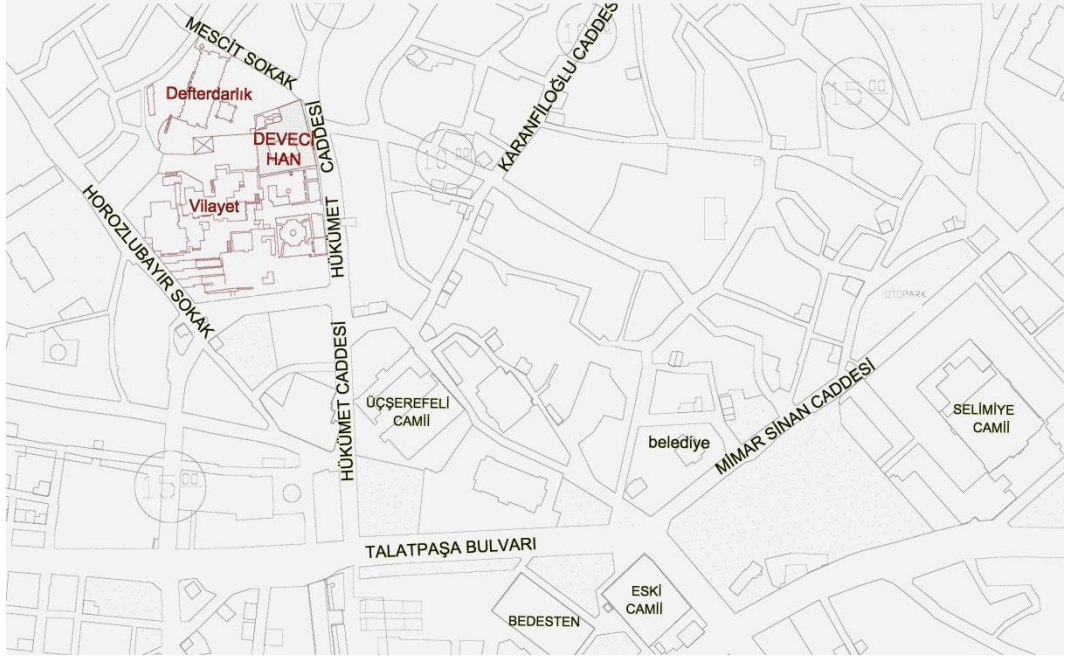
KAYNAKÇA

- AHUNBAY, Zeynep (2009), *Tarihi Çevrede Koruma ve Restorasyon*, İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayını.
- Bektaş, Cengiz (2001), *Koruma onarım*, İstanbul: Literatür Yayınları.
- ÇELİK, Nermin- MURAT, Güven (2009), "Sayısallaştırılmış SWOT Analizi İle Bartın İli'nin Ekonomik Yapısını Değerlendirme", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24 (1): 199-212.
- DARKOT, Besim (1993), "Edirne, Coğrafi Giriş", *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- DOUGLAS, James (2006), *Building Adaptation*, Edinburgh UK: Butterworth- Heinemann, 2.bs., s.3.
- ERAYBAT, Fahriye Gamze (2011), *Tarihi Konaklama Yapılarının Doğuşu, Gelişimi ve Günümüzde Çağdaş İşlevle Değerlendirilmesi: Edirne Rüstempaşa Kervansarayı Örneği*, Edirne: Trakya Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- ERDER, Cevat (2007), *Tarihi Çevre Bilinci*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Basım İşliği..
- PETERS, Paulhans – ERBEN, Christel (1979), *Etüd ve Proje - Kongre Merkezleri ve Oteller*, (hızl. Cemil Gerçek), Ankara: Yaprak Yayınevi.
- HALAÇOĞLU, Yusuf (2002), *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara: PTT Genel Müdürlüğü.
- KARADENİZ Erdiç – vd. (2007, Güz), "Seçilmiş Paydaşların SWOT Yöntemiyle Türk Turizm Yatırımlarını Değerlendirmesine Yönelik Bir Pilot Çalışma", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 18 (2): 195-205.
- KELEŞ, Bahattin (2003), "XV. ve XVI. yüzyılda Edirne'nin İktisadi ve Ticari Hayatı", 1. *Edirne Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 23-25 Ekim 2003, Trakya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Edirne: Edirne Valiliği Yayınları.
- KUBAN, Doğan (2000), *Tarihi Çevre Korumanın Mimarlık Boyutu Kuram ve Uygulama*, İstanbul: Yapı Endüstrisi Yayını.
- MERİÇ, Melül Rıfki (1963), "Edirne'nin Tarihi ve Mimarî Eserleri Hakkında", *Türk Sanatı Tarihi Araştırmaları ve İncelemeleri-I*, İstanbul: İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları.
- PEHLİVAN, Erdener (2010), *Doğu Trakya'da Roma Dönemi Yolları*, Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- RESMÎ GAZETE, 2005, *Kültür Yatırım ve Girişimlerinin Nitelikleri ve Nicelikleri Yönetmeliği*, Sayı: 25908, 16.08.2005, Madde 20, Erişim tarihi: 2017.07.05, <http://www.resmigazete.gov.tr/default.aspx#>
- RESMÎ GAZETE, 2009, *Kültür Yatırımlarının ve Girişimlerinin Belgelendirilmesine ve Niteliklerine İlişkin Yönetmelik*, Sayı: 27209, 24.04.2009, Madde 18, Erişim tarihi: 2017.07.05, <http://www.resmigazete.gov.tr/default.aspx#>
- SEVEN, Yusuf, (2010), *Kültür ve Turizm Bakanlığınca Kültür Merkezine Dönüştürülen Tarihi Yapılarda Önem-Başarımların Değerlendirmesi*, Ankara: Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- SÜMAN, Ş. Lale (2000), *Edirne'de 15. ve 16. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Han ve Kervansaraylarının Mimarisi ve Onarım Sorunları*, Edirne: Trakya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- TABANLIOĞLU, Hayati (1998), *Kültür Yapıları: Müzeler, Kültür Merkezleri, Kütüphaneler-Galeriler*, İstanbul: Yem Yayını.
- USAL, Ahmet (2006), "Edirne Hanları – Kervansarayları", Edirne: Edirne Vergi Dairesi Başkanlığı Yayını, sf. 5, edirnevdb.gov.tr.
- YILMAZ T. - vd. (2012), "Engellilerin Üniversite Kampüslerinde Ortak Mekanları Kullanabilmeleri Üzerine Bir Araştırma Akdeniz Üniversitesi Olbia Kültür Merkezi Örneği", *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 9 (3): 1-10.
- YILMAZ ULU, Tuba (2006), *Kültür Merkezlerinin Tasarımını Etkileyen Kriterler: Türkiye Örneği*, Ankara: Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- YUNG, H. K. Esther – CHAN, H.W. Edwin (2012), "Implementation Challenges to the Adaptive Reuse of Heritage Buildings: Towards the Goals of Sustainable, Low Carbon Cities", *Habitat*

International, 36: 352-361.

EKLER

Çizim ve Fotoğraflar



Çizim 1: Deveci Han'ın Kent İçi Konumu (Edirne Belediyesi Arşivi, 2011)



Fotoğraf 1: Deveci Han'ın Yakın Çevresi (Google Earth, 2017)



Fotoğraf 2: Deveci Han'ın Aoulusu



Fotoğraf 3: Deveci Han'ın Giriş Kapısı ve Merdiveni



Fotoğraf 4: Deveci Han'ın Doğu Cephesi



Fotoğraf 5: Deveci Han'ın Ana Giriş Kapısı



Fotoğraf 6: Deveci Han'ın Güney Cephesi



Fotoğraf 7: Deveci Han'ın Batı Cephesi



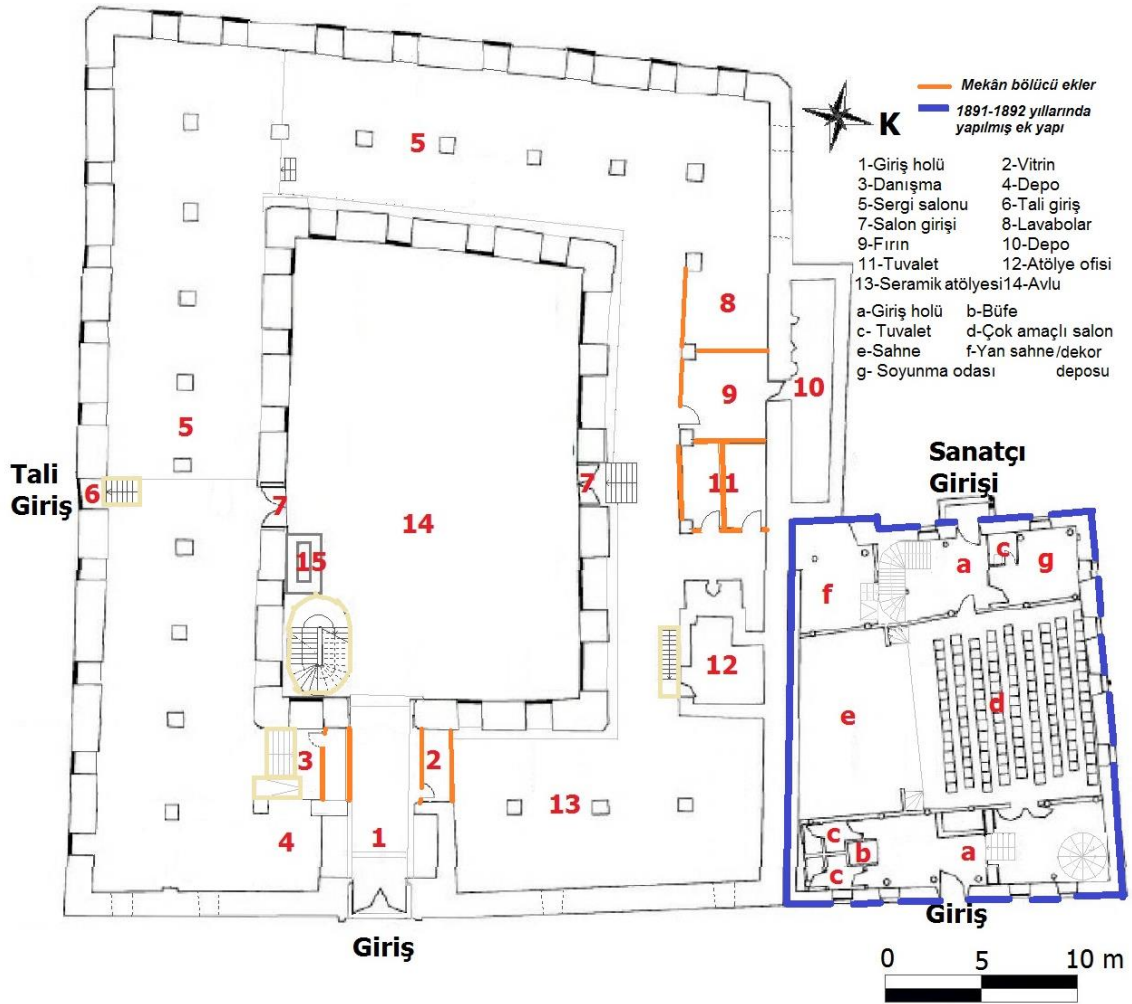
Fotoğraf 8: Deveci Han'ın Kuzey Cephesi



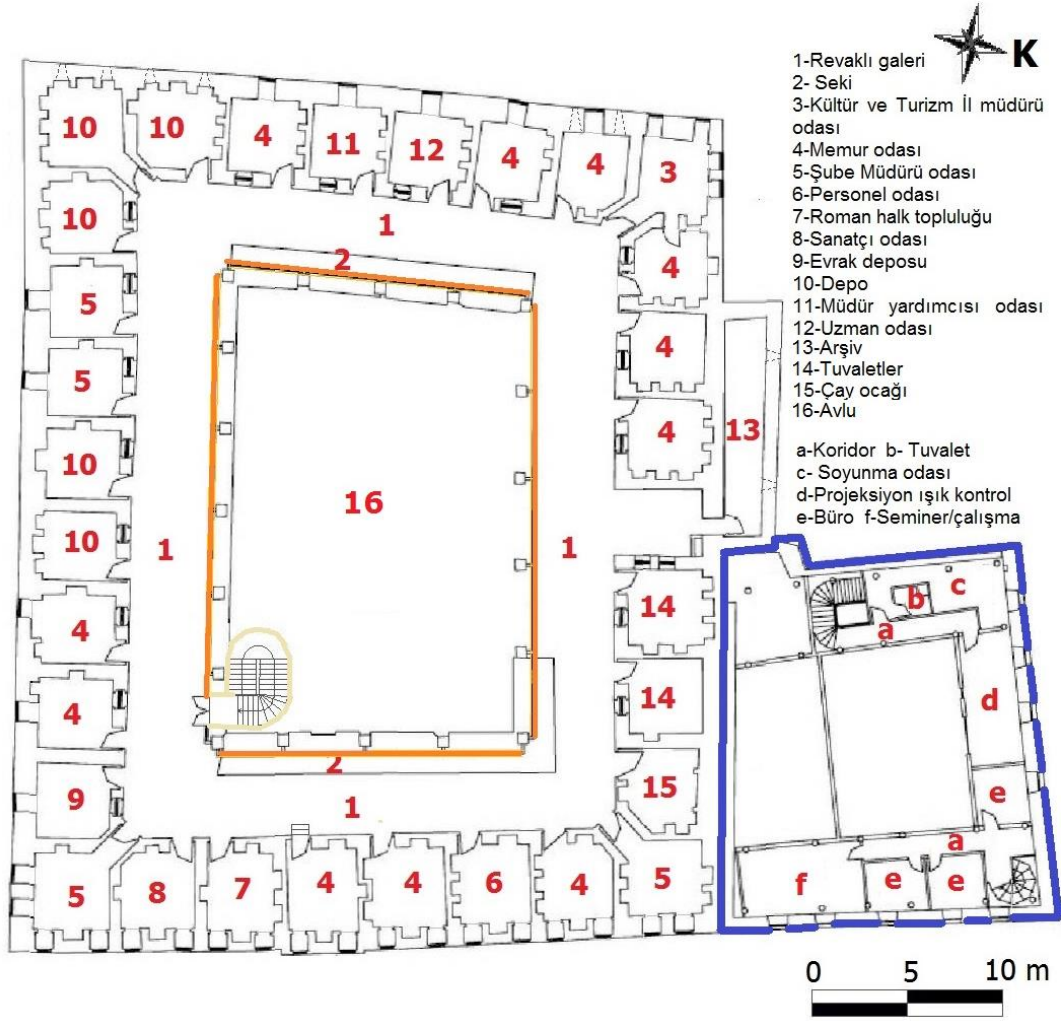
Fotoğraf 9: Deveci Han'ın Kuzey Cephesindeki Camla Bütünlenen Duvar



Fotoğraf 10: Deveci Han'ın Üst Örtüsü (Seven 2010: 43)



Çizim 2: Han ve Ek Yapının Yeniden İşlevlendirme Sonrası Zemin Kat Planı (Yılmaz Ulu 2006:136'dan yararlanılarak yeniden düzenlenmiştir.)



Çizim 3: Han ve Ek Yapının Yeniden İşlevlendirme Sonrası Üst Kat Planı (Yılmaz Ulu 2006:137'den yararlanılarak düzenlenmiştir.)



Fotoğraf 11: Hanın Zemin Katındaki Sergi Salonu



Fotoğraf 12: Hanın Üst Katındaki Revaklı Geçit



Fotoğraf 13: Ek Yapıdaki Çok Amaçlı Salon (Seven 2010: 51)

TRANSFORMATION OF SECRECY AND PRIVACY: SOCIAL MEDIA BEHAVIOR OF TURKISH AND KYRGYZ STUDENTS*

GİZLİLİK VE MAHREMİYETİN DÖNÜŞÜMÜ: TÜRK VE KIRGIZ ÖĞRENCİLERİN SOSYAL MEDYA DAVRANIŞLARI

Selahattin ÇAVUŞ **
Erdoğan AKMAN***
Bünyamin AYHAN****

Abstract

In this study, an effort will be made to show how social network users manage the issue of personal secrecy and privacy, how they view the matter of others' personal secrecy and privacy, and especially the issue of one's privacy being learned by someone else with the help of social networks in the digitalizing society. In the study, a survey was used as the data collection tool based on the quantitative approach. Survey questions consisted of the measures of individuals' social networking behaviors and attitudes, the demographics category, and the level of privacy and secrecy scale. The data obtained from participating university students in Kyrgyzstan and Turkey were analyzed statistically. Accordingly, the biggest sources of anxiety for students on the Internet were viruses, identity theft and hackers. Females' level of anxiety and concern in social media was higher than that of male students. Turkish students were observed to pay more respect for personal information, legal privacy and security of Internet sites on social media platforms than Kyrgyz students. In terms of privacy behavior, Turkish students were found to be more open than Kyrgyz students. On the other hand, Kyrgyz students tended to hide their true identity more in social media.

Keywords

Secrecy, privacy, social media, university students.

* This study was developed based on the paper titled Transformation of Secrecy and Privacy: Novel Behaviors in Social Media presented at the "13th International Symposium on Communication in the Millennium."

** Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray University, Communication Faculty, selahattincavus@aksaray.edu.tr

*** Dr. Öğr. Üyesi, Kyrgyzstan-Turkey Manas University, Communication Faculty, erdogan.akman@manas.edu.kg

**** Prof. Dr., Selcuk University Communication Faculty, bayhan@selcuk.edu.tr

Gönderim Tarihi: 25.09.2017
Kabul Tarihi: 31.10.2017

Öz

Bu çalışmada, dijitalleşen toplumda sosyal ağlarla birlikte kişinin özelinin öteki tarafından öğrenilmesi başta olmak üzere, sosyal ağ kullanıcılarının bireysel gizlilik ve mahremiyet durumunu nasıl yönettikleri ve öteki üzerinde gizlilik ve mahremiyet olgusuna nasıl baktıkları ortaya konmaya çalışılmaktadır. Çalışmada, nicel yaklaşımdan hareketle veri toplama aracı olarak anket kullanılmaktadır. Anket soruları, bireylerin sosyal ağ kullanım davranışları ve tutumları, bilgi kategorisi ve gizlilikle birlikte mahremiyet durum ölçeğinden oluşmaktadır. Kırgızistan ve Türkiye’de katılımcı üniversite öğrencilerinden elde edilen veriler, istatistiki olarak analiz edilmiştir. Buna göre öğrencilerin internet ortamındaki en büyük endişe kaynağı virüsler, kimlik hırsızlığı ve bilgisayar korsanlarıdır. Kız öğrencilerin sosyal medyadaki endişe ve kaygı düzeyi erkek öğrencilerden daha yüksektir. Türk öğrencilerin sosyal medya platformlarında kişisel bilgilere saygı, yasal gizlilik ve internet sitelerinin güvenliğine Kırgız öğrencilerden daha fazla önem verdiği görülmektedir. Mahremiyet davranışı açısından Türk öğrencilerin Kırgız öğrencilere göre daha açık olduğu bulgulanmıştır. Diğer taraftan Kırgız öğrenciler sosyal medyada gerçek kimliğini daha fazla saklama eğilimi göstermişlerdir.

•

Anahtar Kelimeler

Gizlilik, mahremiyet, sosyal medya, üniversite öğrencileri.



INTRODUCTION

The change and transformation in information technologies have created a new social structure and function. In this social structure, while the functions of tools and objects have differentiated, individuals' attitudes and behaviors have also been changed by new means. This has led to a change from social characterizations to individual identities, from the planning of everyday life to the planning of future, and most importantly, the formation of new structures and transformation of old structures in networks of relationships. In the social structure, which is defined as the "Network Society", an advanced situation arises where the space organizes the time as well as all the classical things are unraveled or begin to be unraveled (Castells 2008: 506).

Man, being responsible for his acts by nature, is an entity aware of the effects of his actions on other people. Therefore, one of the main determinants of the identity that one builds in the network society or digital society is the "other". The role of the "other" in the formation of one's identity has long been considered critical, and it has been asserted that an individual's existence has a meaning only with "the other". In other words, individual identities depend on the nature of the relationship with the "other" to function. For this reason, Gasset (2014) points out in his work, *Human and "Everyone,"* that the relation of "I" with "the other" is absolute and inevitable for the human existence to find meaning. Therefore, one's relation with the other creates a dimension for expressing oneself in the new social understanding articulated with technology.

While network applications, which are the basis of network society, redefine individual and social identities, the increasing cooperation reveals the characteristic of the new communication order. Thus, the identities that are idealized in virtual spaces are quite different from the traditional ones. The limitlessness of knowledge and the reciprocity and instantaneity factor shape the intellectual processes more sharply, horizontally and intensely. Digital networks not only create intellectual synergies, but also business networks and economic structures, as well as scientific and even cultural dimensions. Moreover, while the Internet, which is at the focal point of new communication technologies, and social media in a sense are seen as a means of personal and social emancipation, some researchers approach the idea of freedom with suspicion. In other words, the profitability potential of the Internet attracts attention, rather than its liberating feature. Moreover, it is considered that the Internet causes a structure of society that retains economic, political and social imbalances, that creates inequalities and that is even more social control and surveillance (Özkaya 2013: 137).

The concept of privacy forms another dimension for the influence of social networks on society. Recently, the concept of privacy with new communication technologies has gained a different presence from the traditional conceptualizations. In this respect, young people, who have become an inseparable part of the digital society, are the group affected the most by the transformation of the perception of privacy. Therefore, in this research, the secrecy and privacy behaviors of the Turkish and Kyrgyz university youths belonging to two cultures, which are culturally close but geographically distant, are examined in social media.

DIGITAL SOCIETY ORDER

Social media¹ is a structure that connects individuals in a network society through global networks. Networks, which have gradually developed and become a platform, are in interaction and collaboration with every community-based structure by connecting groups, individuals, and even societies. In this context, social media provides individuals' lives with contributions that are more than expectations in terms of openness, transparency, information access, self-expression, and demonstration of reactions in massive structures. Networks that create a fictional world besides creating objective applications are beginning to take the place of the real world in terms of their effects. What stands out in this regard is the fact that gray lines between what is and what should be act in favor of virtual networks. On the other hand, while social networks provide interpersonal communication, at the same time they subject people to a situation in which the boundaries fade or disappear, and things that should be kept secret scatter around. However, in subjects such as secrecy and privacy, the social structure (law, public order, theology, etc.) norms are beginning to lose their functions beyond identities and personalities. Secrecy, which can be defined as the control of the person about himself and his group, brings new attitudes and behaviors with the changing structures.

The benefits of modern technology have accelerated our flow to social media and other online activities although the confluence of the online world and life offline is imperfect, immature, and incomplete. People's habits, customs, and relationships are going through profound changes that will have as-yet-unknown effects on them and society as a whole. The role privacy will play in this new paradigm is evolving as well, as we grow accustomed to the differences between online and offline lives.

On the other hand, social media has individual, social and economic benefits in society (Ellison et al. 2007). Also, introducing social media into social life of individuals has also brought some risks. These risks are called as social, time, psychological and privacy risks. As to public sector users, satisfaction is observed as a stronger structural factor rather than a risk (Khan, Swar&Lee 2014: 612-613). At this point, a dualism arises on whether social media is a private or public area. However, at the point where discussions reach, as a result of publication and sharing, a transition from private to public draws attention although information and content are described as private area, because observation, curiosity and revelation in the base of privacy are fields especially produced by social media.

The increase in the use of communication technologies has become dramatic in recent years. For example, according to the 2017 data, the world population has reached 7 billion 476 million, and the number of global Internet users has reached 3 billion 773 million. Accordingly, about half of the world's population is Internet users. The number of active social media users is 2 billion 789 million, corresponding to more than 1 in 3 of the world's population. In mobile phone usage, a ratio that is over the world population has been reached with 8 billion users. In addition to this, the use of social media on smartphones has exceeded 2.5 billion. When the ratios of social network sites are examined, Facebook ranks first with 1 billion 871 million users. While Whastapp and Facebook Messenger applications share the second rank with 1 billion users, QQ has 877 million and WeChat has 846 million users. QZone and Instagram are among the most popular social media applications with 632 million and 600 million users, respectively.

¹ Social media is used as an umbrella structure, as an element that joins social networks (Facebook, Twitter, Instagram, Tumblr, Friendfeed, LinkedIn, Myspace, mal.ru etc.) and their differences.

Moreover, the Internet use is up 10 percent and active social media usage is up 21 percent annually (www.smartinsights.com).

TRANSFORMATION OF PRIVACY

When the historical process of privacy is assessed, it will be seen that the modern philosophical debate about the concept and scope of privacy dates at least to the end of the 19th century when two gentlemen, Samuel Warren and Louis D. Brandeis, called after a right to privacy after newspapers started reporting issues that they considered 'private'. Recent advances of information and communication technology have given the old debate a new twist. The result is an interesting mix of free and restricted information flow between the users of the sites (Vistilä & Floora 2012: 119).

Privacy is classified into four groups. First, physical privacy, traditionally related to the category of property, both through the idea that 'a man's house is his castle' and through the idea that we have a sort of property over our bodies (Scoglio 1998: 1). Second, decisional privacy, emerging as an important aspect of privacy through the rights-revolution of the Griswold-Roe era and which refers to all that concerns decisions and choices of the person about his/her personal private actions. Third, informational privacy which as we said concerns the control of information about oneself. This area, which we are about to explore more in detail, is at the center of the current massive attack on privacy. Finally, formational privacy, the most essential dimension of privacy, although it is scarcely considered at all. It refers to privacy as interiority. It concerns all those activities, such as TV, advertising, and mass culture, that penetrate more or less unduly into people's mind (Scoglio 1998: 2).

Privacy issues now permeate many facets of our individual and family lives, our social and cultural milieu, our state and national politics, and key relationships of us all with employers, business, and government. How well democracies balance the competing demands of privacy, disclosure, and surveillance will shape the quality of civic life in the 21st century, and that shaping this balance will now have to be done in the context of continuing terrorist threats and actions. In short, privacy is a quality-of-life topic worth the best scholarship, thoughtful advocacy, and continuing attention of us all (Westin 2003: 449-450). Privacy protects individuals' freedom along with contributing to the formation of individuality. Meanwhile, privacy leads to individuals to develop appropriate roles and behaviours for different structures. Meaning individuals' ability to control the information related to them, privacy is a must as to individuals' safe and security. The protection of privacy will also lead to the formation of security. So, privacy warrants individuals' freedom (Kuyucu 2015: 30-31). Actually, privacy is a sociological entity not only interested in individuals but a condition affecting social life in every aspect. In this context, privacy should not only be in the field of law (Yüksel 2003: 211).

In public and private places there are different more or less implicit rules about acceptable behaviors and interpersonal access rights. These rules depend upon the people involved and their roles and relationships, the places and their physical properties, and what those places are appropriated for. People learn these rules in the course of normal socialization, and most adults adopt certain behaviors appropriate to the place they are in (Bellotti 2007: 63). There are two major classes of privacy concerns relating to communications and computing technology. The first class covers technical aspects of such systems, including the capabilities they support (Bellotti 2007: 64). The second class of privacy concerns relates to a less well understood set of

issues associated with multimedia computing and communications systems. Multimedia computing and communications systems are beginning to emerge as means of supporting distributed communication and collaboration, often with users moving from place to place. Such systems may use video, audio, infrared, or other new media to offer many new opportunities for capturing and processing data (Bellotti 2007: 65).

It seems increasingly important to ensure that they are not only aware of safety issues but also understand that everything that they do online is a permanent record of their actions, a digital footprint which may impact negatively upon career opportunities and relationships. It also seems that digital media may assist future generations in challenging cultural practices (Davidson & Martellozzo 2013: 1472).

LITERATURE

Such fields as law, policy, education, health and even religion where individuals exist in life are seen as platforms where privacy exists. In literature, as well as those regarding policy and working life, law is seen as a field in which numerous studies related to privacy have been performed. For example, in the years when social networking sites have just become more prevalent, some of the studies that addressed privacy in the media focused on media and public domain debates. In a doctoral dissertation (Rahte 2009) investigating the broadcast of women's private lives on television based on the differentiation of public and private space, although differences formed in the concept of public and private broadcasting, social sensitivity points such as morals and honor were found to constitute security risks when domestic issues were the case in programs. Urban audiences differ in terms of their approach to programs. For example, the audience in Ankara is more critical of women's programs and more cautious about sharing its privacy. However, the audience in Istanbul is reported to be more adventurous and ready to share its privacy with other people.

However, there are privacy studies supported by sociology, psychology and socio-psychology. When we investigate privacy as to web sites, four different categories draw attention (Nguyen 2011:8-11). These are category 1: claims for violation of web site terms of use or privacy policy, category 2: flash cookies, category 3: social media information Facebook and other social media networks hold a wealth of personal data about their users, and category 4: online behavioral advertising.

There was evidence of gender and racial differences in self-disclosure, and these should be explored further. It seems that younger students are more political, more comfortable with sexual orientation, more motivated for publicity, and more willing to give up their privacy (Tufekçi 2008: 34). Most users do not seem to realize that restricting access to their data does not sufficiently address the risks resulting from the amount, quality and persistence of the data they provide. Given the targeted age groups, the strong attraction of social network sites, and the fact that gossip, harassment, hacking, phishing, data mining, and use of personal data by third parties are a reality in networks and not just a hypothetical possibility, young adults need to be educated about risks to their privacy in a way that actually alters their behavior (Debatin et al. 2009: 103). The findings of another study showed many similarities between adolescents and adults in their privacy and disclosure behavior on Facebook. Although adolescents in the sample disclosed more information on Facebook than adults and used the privacy settings less, separate analyses revealed that the predictors of disclosure and control are quite similar (Christofides, Muise & Desmarais 2012: 52). People are concerned about privacy and afraid that the digital systems they use on an everyday basis may bring unwanted effects into their lives

(Christofides, Muise& Desmarais 2012: 53).

However, Facebook users are not completely informed or aware of all activities concerning privacy on the social networking site. In terms of behaviour, protective action (changing privacy settings) is being taken and a greater attentive persona appears to be assumed by most Facebook users. However, while Facebook users believe they are more cautious in what they say and do on the social networking site some activities in terms of information disclosure and number of Facebook 'friends' appear to still be driven by the desire for social acceptance on the social networking site and not by privacy concerns (O'brien & Torres 2012: 93).

With the spread of the Internet culture, the focal point of privacy debates has become the digital generation or the youngsters of the millennium generation defined as the digital natives. In a research study conducted in 2012 among Information and Document Management students, who were hand in glove with the digital technology, the use of social media was investigated in the privacy framework. According to the research, to reach information, students mostly use social media. This is ironic considering the university students studying knowledge management. On the other hand, about half of the students do not take the privacy issue as a reference when they are in the social media environment (Yıldız 2012). In another study, Venkat et al., postulated a critical theory that due to inadequate levels of knowledge and awareness about privacy and the settings on Facebook, there is a marked difference between the perceived and actual privacy settings, due to which privacy management is poorly maintained by the users. Difference between the perceived and actual privacy settings here means that users' personal data are exposed to a wider section of people, while the users think that only those on their friend lists can view their posts, updates and photographs. This, despite the prevalence of considerable levels of fear among the users about dangers dealing with Facebook (Venkat et al., 2014: 18). In a study, results showed that older teens tend to implement more privacy-setting strategies than younger ones. It is possible that as teens grow older, they know more ways to manage the privacy controls after spending more time on SNSs (Feng&Xie 2014: 159-160).

Whether it is possible to control privacy in social networks like Facebook is becoming more and more controversial due to the increase in interaction. Especially increasing duration of social media usage of young people boosts virtual socialization, and based on that, the developing forms of interaction gain a different dimension. Marwick and Boyd (2014), who claimed that young people are forced by social media sites like Facebook to change their mindsets about privacy to consider the network dependent structure of social media, set out a model that explains how privacy is obtained in the social media environment. Violation of networked secrecy is quite easy compared to networked privacy. The only guarantee against such things may be shared social norms and social ties. This model also suggests that information norms and contexts are constructed jointly and changed very often. For this reason, the model emphasizes that privacy should be framed in the direction of relationships among people rather than thinking about the damage of privacy in the individual.

Increasing use of Internet by young people and anxiety about privacy have intensified studies in this field. In this regard, a study conducted in 2014 covered the privacy anxieties and awareness of youngsters who were Facebook users. When its results were examined, it was stated that there was a positive relationship between young people's use of social and other media, and the awareness of privacy problems. The awareness level of the students especially who followed the news in the media was higher. The increased awareness ensured the privacy

settings in social media accounts to be more closed while also raising the possibility for young people to deactivate their Facebook accounts (Oz 2014). In the study performed by Demirag and Ongun in 2014, it was reported that age and education are determining factor in scaling privacy and secrecy level on Facebook.

The results of a similar study conducted one year later showed that young people had partial awareness of sharing in social media. However, those who took part in the research were not entirely sure that Facebook shares may endanger their personal security in the future. Moreover, researchers reported that females' privacy concerns were higher than males'. However, they argued that male students were more exposed to the inconveniences related to privacy (Zengin et al. 2015). In the study performed via Twitter, Kuyucu draws attention to the weakness of actions and suggests that especially youngsters form a problematic group in privacy, and have consciousness problems on information and behaviours (2015: 50-52).

Studies in the subsequent years have been diversified to also include different models. In these studies, social media experiences were examined by considering the case of privacy in the context of social media users' privacy strategies and behaviors. A field study of the relationship between privacy concerns and use of social media through different variables identified the primacy of Identity Loss and Future Life of Information as ordered privacy concerns. This study detected relationship between privacy concerns and the uses of social media and significant relationship was identified. Also its stated in this study that identifying a range of privacy concern dimensions, highlights that concerns related to Identity Loss and the Future Life of Information are most strongly associated with using social media to find out about others, and secondarily Habit (Quinn 2016).

METHOD

In the study, a descriptive research design was implemented to determine university students' social media privacy behaviors in Turkey and Kyrgyzstan, based on the quantitative research approach. The sample of the research consisted of 970 students studying in Turkey and 980 students studying in Kyrgyzstan, totaling 1950 students.

Research Design

Used in the study and adapted by Stieger et al. 2013, Baruh, Cemalcılar 2014, Buchanan et al. 2007, Khan, Swar, Lee (2014) scale consists of 34 questions in total. The Cronbach Alpha coefficient for internal consistency was obtained, and reliability coefficient was found as .833.

The frequency was analyzed to determine the overall situation and socio-demographic characteristics of the subjects. However, the chi-square test was used to check whether there is a significant relationship between variables, and the student's *t* test was used to determine whether there is a significant difference between two groups. The one way analysis of variance (ANOVA) was used in comparison of groups more than two. Factor analysis was used for the questions of attitudes, and factor subscales were assessed as variables. $p < 0.05$ was accepted as significant. For the direction and strength of variables, correlation analysis was performed, and for correlation, $p = 0.01$ was accepted as significant.

Based on the above information, when the demographic variables of the students who participated in the study were examined,

- 57.2% of the participants were female, and 42.8% were male.

- 49.7% of the participants were from Turkey, and 50.3% were from Kyrgyzstan.
- Based on the participant statements, 32.6% stayed with their families, 22.8% in private dormitories, 18.1% in public dormitories, 16.7% in student residences, 5.4% with their relatives, and the remaining 4.5% marked the option "other".
- In terms of family income, 16% of the participants had income at the minimum wage level. Nearly 30% of the participants had income ranging from 1500 to 2000 Turkish Liras. The upper income group was measured to be at the level of 8.8%.

Findings

The comparison of variables such as participants' social media use habits, perceptions of privacy, nationality and gender, and factor analysis results are presented under the findings heading.

Social Media Usage

When participants' social media usage habits and behaviors towards information secrecy were examined, the following information was obtained:

- When the participants' number of friends in the social media was examined, the average number of friends was determined to be 430, ranging from 1 to 5000.
- The proportion of participants who have used social media for the past year was 4.4%, 2-4 years 22.6%, 5-7 years 51.4%, 8-10 years 20.1% and for more years was 10.3%.
- While the proportion of those using real identity in social media represented a high rate of 91.1%, the rate of those who preferred to hide their true identity was 8.9%.
- The proportion of those sharing their contact information on social media platforms was at the level of 51.1%. About half of the participants avoided sharing their contact information with others.
- The proportion of those sharing all the information about their profiles with other users was 25.2%.
- Most of the participants (86,8%) used profile pictures.
- The proportion of those who shared their interests at the profile with others was 56.5%.

Secrecy and Privacy Behavior

The concerns about online privacy and secrecy of the students participating in the study are given in Table 1. The most important source of anxiety according to the table was computer viruses with 23.4%. This category also included spams, spyware and trojans. While 21.7% of the participants concerned about identity theft, computer hackers (hackers) were perceived as an important threat by 17.3%. On the other hand, threats that may arise during entry of personal information were also seen as a major anxiety by the participants (15.9%).

Table 1: *Main Concerns About Online Privacy and Secrecy*

	Frequency	Valid Percent	Total Percent
Viruses, Spam, Spyware, Trojans	456	23,4	23,4
Security Flaws	125	6,4	29,8
Hackers	337	17,3	47,1
Identity Theft	423	21,7	68,8
Access to Personal Information	311	15,9	84,7
Dishonesty	155	7,9	92,7
Other	143	7,3	100,0
Total	1950	100,0	

Table 2 shows the answers given to the questions directed to determine the privacy behaviors of university students in the social media environment. Accordingly, the percentage of those who used their real identity (name, surname, age, gender, etc.) in social media was 91.1%. However, the percentage of those who preferred to hide their identity was remarkable with 9%. In terms of sharing the address and contact information, the situation changed quite a bit. Almost half of the participants did not share their address and contact information with anyone. There was a significant concentration on the answer “no” (74.8%) given to the question about letting other users access all the information at the profile. Moreover, 86.8% of the social media users put photos to their profiles while 56.5% shared the related field with others.

Table 2: *Privacy Behaviors in Social Media*

		Frequency	Valid Percent	Total Percent
Do You Use Your Real ID on Social Media?	Yes	1776	91	91
	No	174	9	100
	Total	1950	100	100
Do You Use Address and Contact Information on Social Media?	Yes	997	51,1	51,1
	No	953	48,9	100
	Total	1950	100	100
Do You Open All Information About Your profile to the Access of Others?	Yes	492	25,2	25,2
	No	1458	74,8	100
	Total	1950	100	100
Do You Have a Picture in Your Profile?	Yes	1692	86,8	86,8
	No	258	13,2	100
	Total	1950	100	100
Does your profile include your interests?	Yes	1101	56,5	56,5
	No	849	43,6	100
	Total	1950	100	100

Factor Analysis

The scale, which was developed to determine the opinions of university students in Turkey and Kyrgyzstan about privacy in the social media, consisted of 22 questions. The KMO value of .872 obtained from the analysis of a total of 22 items showed that the study had a suitable structure for a factor analysis. Five factors explaining 54.45% of the total variance were

obtained. The reliability coefficients of the factors showed that the Cronbach's Alpha values of the first 4 subscales were over .70.

The first factor consisted of 8 items and accounted for 26.15% of the total variance (Cronbach's Alpha = .746). The second factor consisted of 4 items and accounted for 8.47% of the total variance (Cronbach's Alpha = .784). The third factor consisted of 3 items and accounted for 8.06% of the total variance (Cronbach's Alpha = .762). The fourth factor consisted of 3 items and accounted for 6.26% of the total variance (Cronbach's Alpha = .781). The last and fifth factor consisted of 4 items and accounted for 5.51% of the total variance (Cronbach's Alpha = .644).

Table 3: Factor Loads of University Students' Privacy Behaviors (N = 1950)

	Component				
	Respect for Personal Privacy	Worry and Anxiety	Legal Privacy	Security of Internet	Social Control and Surveillance
I appreciate others' privacy as much as mine	,662				
Even if they do not care for their privacy, it is important for me to be respectful for individuals' privacy	,604				
If I protect my own privacy, I should also protect my friends' privacy	,587				
I do whatever I can in order not to poke my nose into others' personal lives	,572				
Even if an individual is not respectful for his/her own privacy, it is a must to be respectful for that individual's privacy	,560				
Respect for others' privacy should be an important priority in social relationships	,512				
I cannot be a confidant with someone sharing his/her personal information in social media	,502				
If someone is not careful about protecting his/her privacy, I do not rely on that individual for him/her to be respectful for my privacy	,456				
I feel anxious when I share my information with a friend as if my friend would share it with others		,771			
I feel anxious about others' knowing too much about me in social media platforms		,739			
I feel anxious on sharing my information with more people than I intended		,733			
I feel anxious on the results arising from sharing my identity information in social media		,687			
Individuals are in need of legal protection against abusing personal information on social media			,743		
If a novel constitution were prepared, the privacy protection would be defined as a basic right			,723		
Laws related to privacy should be strengthened to protect personal privacy			,644		
I check the privacy policy of websites I often visit				,864	
I read the privacy policy of a website I will visit for the first time				,841	
The privacy policies of websites are important to me				,704	
I feel anxious about privacy of the details related to my daily life					,769

I feel anxious about the government's activities to follow my privacy in social media					,666
The protection level of my privacy depends on the protection of others' privacy around me					,590
I feel anxious for my online identity to be stolen					,562
Total Variance Explained	26,15	8,47	8,06	6,26	5,51
Cronbach's Alpha (α)	,746	,784	,762	,781	,644
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy (KMO)	,872				
Sig.	,000				

Comparison of Factor Sub-Dimensions with Some Attributes of Participants

Table 4 gives the results of the Independent Samples t-Tests. When the factor sub-dimensions were compared with student genders, a significant correlation could be seen between Worry and Anxiety, and between Legal Privacy and Security of Internet sites sub-dimensions at the $p < 0.05$ level. According to this, it can be said that female students had higher levels of anxiety and concern in social media than male students and attached more importance to legal privacy and security of Internet sites.

Table 4: Comparison between Gender and Factor Sub-dimensions

Factors	Gender	N	Mean Rank	p^*
Respect for Personal Information	Male	834	-,00985	,693
	Female	1114	,00825	
Worry and Anxiety	Male	834	-,14312	,000
	Female	1114	,10844	
Legal Privacy	Male	834	-,23043	,000
	Female	1114	,17324	
Security of Internet	Male	834	-,07284	,005
	Female	1114	,05471	
Social Control and Surveillance	Male	834	-,02537	,325
	Female	1114	,01977	

* Independent Samples t-Test

In the following table, whether there was a significant relationship between the students' citizenship and factor sub-dimensions was observed. It was seen that there was a statistically significant difference between the sub-dimensions of Respect for Personal Information, Anxiety and Concern, Legal Privacy and Security of Internet sites. In other words, Turkish students paid more attention to issues other than Social Control and Surveillance. In other words, Turkish students had a higher level of anxiety and concern on social media platforms, while placing more emphasis on respect for personal information, legal privacy and security of Internet sites on these platforms.

Table 5: Comparison between Students' Citizenship and Factor Sub-dimensions

Factors	Nationality	N	Mean Rank	<i>p</i> *
Respect for Personal Information	Turkish	970	,17774	,000
	Kyrgyz	980	-,17593	
Worry and Anxiety	Turkish	970	,18123	,000
	Kyrgyz	980	-,17938	
Legal Privacy	Turkish	970	,13422	,000
	Kyrgyz	980	-,13285	
Security of Internet	Turkish	970	,08313	,000
	Kyrgyz	980	-,08228	
Social Control and Surveillance	Turkish	970	-,00276	,903
	Kyrgyz	980	,00273	

* Independent Samples t-Test

An ANOVA was conducted to determine the significance that the participants attached to factor sub-dimensions according to income level. As a result of the analysis, it was determined that the level of the importance given to the first 4 from the 5 privacy factors significantly differed according to the income level. As the level of income increased, the importance given to Respect for Personal Information, which was the first factor sub-dimension, increased. As the value in the significance column of the ANOVA table was .002, it could be said that the relationship between the income level and the first factor sub-dimension was statistically significant at the $p < 0.05$ level. There was also a significant difference between the level of income and the importance given to the factor sub-dimensions of Anxiety and Concern, Legal Privacy, and Security of Internet sites. However, according to Table 6, it was not possible to mention a significant relationship between the income level and Social Control and Surveillance, which was the last factor. According to this, it could not be said that the increase in the level of income made a difference in the perception of social supervision.

Table 6: Comparison between Family Income (**) and Factor Sub-dimensions

	Income Level	N	Mean Rank	<i>p</i> *
Respect for Personal Information	0 -1000	684	-,03979	,002
	1001-1500	434	,09277	
	1501-2000	327	,09752	
	2001-2500	172	,10035	
	2501-3000	162	,00300	
	3001+	171	-,10977	
Worry and Anxiety	0-1000	684	-,24287	,000
	1001-1500	434	,23507	
	1501-2000	327	,21595	
	2001-2500	172	-,23718	
	2501-3000	162	-,06764	

	3001+	171	,17123	
Legal Privacy	0-1000	684	-,12943	,006
	1001-1500	434	,00007	
	1501-2000	327	,16717	
	2001-2500	172	,10676	
	2501-3000	162	-,01266	
	3001+	171	-,04190	
Security of Internet	0-1000	684	,04135	,000
	1001-1500	434	,11641	
	1501-2000	327	,07872	
	2001-2500	172	,18959	
	2501-3000	162	-,34984	
	3001+	171	-,16859	
Social Control and Surveillance	0-1000	684	-,09806	,077
	1001-1500	434	,02027	
	1501-2000	327	-,04702	
	2001-2500	172	,18540	
	2501-3000	162	,03036	
	3001+	171	-,04121	

* One-way ANOVA

** The Income Status was calculated based on Turkish Liras.

Participants' Socio-Demographic Characteristics and Social Media Use

Table 7 shows the results of the Independent Samples t-Test conducted to determine the relationship between the university students' gender and social media use. According to the table, it was not possible to mention a significant difference between male and female students in terms of the duration of daily social media use. On the other hand, it was seen that the answers given to the question about how many years they used social media differed statistically significantly; that is, males used social media tools for a longer amount of time. In terms of the number of friends in social media, the fact that males had a higher average than females was among the results reflected in the table.

Table 7: Social Media Use Based on Gender

	Gender	N	Mean Rank	<i>p</i> *
How Much Time Do You Spend on Social Media in a Day?	Male	834	229,96	,270
	Female	1114	241,03	
How Long Have You Been Using Social Media?	Male	834	6,1811	,000
	Female	1114	5,3268	
How Many Friends Do You Have in the Social Media?	Male	834	533,72	,000
	Female	1114	338,32	

* Independent Samples t-Test

Table 8 presents the comparisons of the social and media use of Turkish and Kyrgyz students. According to the results of the Independent Samples t-Tests, it was seen that Turkish students had a higher average than the Kyrgyz students in terms of the time spent in the social media during the day, the onset of using social media and the average number of friends. According to this, it could be said that Turkish students were more active in using social media

than Kyrgyz students.

Table 8: *Social Media Use based on Citizenship*

	Nationality	N	Mean Rank	<i>p</i> *
How Much Time Do You Spend on Social Media in a Day?	Turkish	970	247,25	,032
	Kyrgyz	980	225,94	
How Long Have You Been Using Social Media?	Turkish	970	5,9907	,000
	Kyrgyz	980	5,3980	
How Many Friends Do You Have in the Social Media?	Turkish	970	479,20	,000
	Kyrgyz	980	381,61	

* Independent Samples t-Test

Participants' Socio-Demographic Characteristics and Privacy Behavior

Table 9 and Table 10 show the behaviors of privacy in social media according to the gender and nationality of university students in the sample. When the privacy behaviors of the students according to gender were examined, there was no significant difference between the male and female students in terms of using the real identity in the social media. On the other hand, Table 9 reflects statistically significant differences at $p < 0.05$ level in terms of sharing the interest areas, picture, profile information and contact information with the others in the social media profile. The answers to the questions to measure students' privacy behaviors were coded in two categories as 'yes' = 1 and 'no' = 2. For this reason, it was thought that the 'no' tendency of the students increased as the average increased. For example, females had a higher 'no' response to the question of whether their interest areas were involved in their profile, and therefore it was understood that they showed less sharing behavior about their interests. The same was true also for posting profile pictures, letting access to information about profiles and using contact information on profiles.

Table 9: *Privacy Behavior in Social Media based on Gender*

	Gender	N	Mean Rank	<i>p</i> *
Does your profile include your interests?	Male	834	1,3477	,000
	Female	1114	1,5027	
Do You Have a Picture in Your Profile?	Male	834	1,0624	,000
	Female	1114	1,1849	
Do You Open all Information About Your profile to the Access of Others?	Male	834	1,6655	,000
	Female	1114	1,8124	
Do You Use Address and Contact Information on Social Media?	Male	834	1,3657	,000
	Female	1114	1,5826	
Do You Use Your Real ID on Social Media?	Male	834	1,0827	,346
	Female	1114	1,0952	

* Independent Samples t-Test

Table 10 reveals statistically significant differences in terms of privacy behaviors in the social media according to the students' citizenship. In the table, only the item about the use of address and contact information at the profile was on the border. On the other hand, Kyrgyz students were observed to be more distant to share their interests at the profile. Likewise, it was understood that Kyrgyz students were more cautious about sharing photos at the profile. While Turkish students seemed more enthusiastic about the use of real identity at the profile, Kyrgyz

students tended to conceal their true identity. Kyrgyz students were cautious about letting others access all the information about their profiles in the social media environment and sharing their address and contact information with others.

Table 8: *Privacy Behavior in Social Media based on Citizenship*

	Uyruğu	N	Mean Rank	<i>p</i> *
Does your profile include your interests?	Turkish	970	1,3907	,000
	Kyrgyz	980	1,4827	
Do You Have a Picture in Your Profile?	Turkish	970	1,1021	,000
	Kyrgyz	980	1,1622	
Do You Open all Information About Your profile to the Access of Others?	Turkish	970	1,8691	,000
	Kyrgyz	980	1,6296	
Do You Use Address and Contact Information on Social Media?	Turkish	970	1,5093	,079
	Kyrgyz	980	1,4694	
Do You Use Your Real ID on Social Media?	Turkish	970	1,0474	,000
	Kyrgyz	980	1,1316	

* Independent Samples t-Test

DISCUSSION AND CONCLUSION

This research was done to examine the social media usage habits of university students in Turkey and Kyrgyzstan and their secrecy and privacy behaviors in social media. Sociological research shows that the behavioral practices of cultures in private and public spaces are quite different. Moreover, privacy concerns show striking differences even among members of the same society (Acquisti et al., 2015). The social media platform on which the reality is built ensures that individual identities are also idealized. It has not been possible for social networks to be idealized in behavior by changing the space and time-dependent cultural codes, by eliminating the time and space. Thus, in the new communication environments, privacy, security and many other issues related to private life are reconsidered at the normative level. This undoubtedly grants the case a number of new dimensions from the privacy behavior of individuals in the social media to increased security risks in new communication technologies. In studies focusing on privacy in social media, which is the subject of this study, differences observed between levels of awareness stand out in terms of increased social media use, increased security risks, gender, age, education and income.

In the light of the data obtained from this study, the most important source of anxiety for students on the Internet were found to be the viruses, identity theft and hackers. When the students' views on privacy were examined, it was understood that the students were more eager in terms of sharing their true identity in the social media and posting pictures at the profile, and they were more sensitive in terms of granting others a complete access to the address information, interests and profile.

While the females had a higher level of anxiety and concern in social media than the male students, the females attributed more importance to legal privacy and safety of Internet sites. This situation was also observed in the students' privacy behavior. The female students were more sensitive in sharing profile photos, profile information, contact information and so forth. While the time spent in social media was similar for the females and males, the males had quite a higher average than girls in terms of the onset of using social media and the total number of friends.

When compared in terms of the social culture to which the students were connected, Turkish students were found to pay more attention to respect for personal information, legal privacy and security of Internet sites on social media platforms than Kyrgyz students. On the other hand, it was also among the findings that as the level of income increased, the students' level of consciousness towards the privacy in the social media increased. In terms of social media usage, Turkish students were more active than Kyrgyz students. In terms of privacy behavior, Turkish students were more open than Kyrgyz students. However, Kyrgyz students tended to hide their real identity more in social media. The reasons for that should be searched in Kyrgyzstan's social and political structures. The presence of Kyrgyzstan in the Post-Soviet hybrid regime (Mcmann, 2006; Ismailova, Muhametjanova, 2016), anxiety of democratization and ethnic problems (Bond and Koch; Watchtel, 2013; Hanks, 2011) and the use of communication devices and social media in social movements provide differentiation in terms of secrecy (Srinivasan, 2009; Kulikova, Perlmutter, 2007).

In the digitizing society, based on the students using social media, unlike traditional societies, individuals do not show the necessary sensitivity about secrecy and privacy, and although the Internet is a source of anxiety, the necessary consciousness about secrecy and privacy has not developed. However, it was observed that females were more sensitive to secrecy and privacy than males and also that Kyrgyz students were more careful than Turkish students.

SUMMARY

Terms such as information, communication, transportation and technology are used when naming the era we currently live in. Scientific, technological and cultural transformations that are unearthed by modernity lie beneath these conceptualizations that emphasize differentiating from the traditional. As a matter of fact, modernity has incorporated the whole world in the process of change and transformation over time, even though it has originated from the West. The driving force of modernity – causing both unifications and disintegrations in the fields into which it spreads with all its tools and institutions – is that it has directed human effort first to mechanics and then entirely to digitization. The information and communication technologies that reached their peak in the 20th century have gained a new functional dimension by the widespread use of the Internet. With the help of online technologies, opportunities offered by social media have improved network-based interaction and collaboration environments, especially the acceleration of daily practices. With their features such as openness, transparency, access to information and self-expression, social networks have provided facilities beyond expectations in individual and community life.

In the social structure that Manuel Castells defines as "Network Society", an advanced situation occurs in which the traditional is totally disintegrated and transformed. Internet-based technologies transform the functions of tools and objects and re-create individual and social identities. Identities that are idealized through network applications that form the basis of the network society are constructed in virtual spaces, unlike traditional spaces. The limitlessness of information, interaction and instantaneity shape the reconstruction process sharply, horizontally and intensely. The new cultural dimensions created through digital networks bring with them some problems. The argument that the Internet is emancipatory is controversial due to political, economic and social imbalances and inequalities. Moreover, the widespread

adoption of the Internet is thought to result in the fact that more social control and oversight come to the forefront. On the other hand, the dimension of interaction removes the boundaries by changing the nature of interpersonal communication. Thus, things that need to be kept secret are creating new problems in the context of law, public order and theology. Essentially, the privacy defined as one's control over own self and his/her group creates new forms of attitudes and behaviors due to the changing network-based relationships. In this respect, digital actions of individuals are very important in terms of the results they can bring out. The persistence of every online activity leads to the formation of a digital footprint and a privacy problem that can affect the future of the individual.

In the literature, there are many studies on privacy, especially in law, literature, health and religion. Along with the widespread use of social networks, these research studies turn to the sub-dimensions of media. While privacy in the traditional media is handled in the perspective of public space and right to privacy, social network interaction draws research attention towards the fields of communication, sociology and psychology. Such research studies focus on social networking habits, privacy policy violations, cookie applications of Internet sites, user policies and information provided by social network sites, and online behavioral advertising issues.

This study focuses on how social media users shape their own privacy behaviors and how they see and learn about others' privacy behaviors, based on the assumption that traditional perceptions and behaviors of privacy are transforming in network societies. In the study where a descriptive research design based on the quantitative research approach was implemented, a questionnaire was used as the data collection instrument. Survey questions consisted of social network attitudes and behaviors of participants, socio-demographic characteristics, and a privacy scale. The sample consisted of 970 university students from Turkey and 980 university students from Kyrgyzstan. The scale was adapted from Stieger et al. (2013), Baruh and Cemalcilar (2014), Buchanan et al. (2007), and Han, Swar and Lee (2014). It consisted of 34 questions. In the study, a Chi-square test was used to determine whether there was a significant relationship between variables, a t-test to determine whether there was a significant difference between two groups, and an ANOVA in the comparison of two-way groups. A factor analysis was used for attitude questions, and the resultant factor sub-dimensions were considered as variables. Results show that the students' most significant concerns in social networks were viruses, identity theft and computer hackers. Female students had higher levels of concern and anxiety in social networks than male students. This shows that even if relationships are established in the virtual world, the tradition retains its validity for society. There were 5 sub-dimensions that affected the privacy behavior of students in social media. These were the respect for personal information, worry and anxiety, legal privacy, Internet security and social control and surveillance. Turkish students were more respectful of personal information, legal privacy and security of Internet sites on social media platforms than Kyrgyz students. In terms of privacy behaviors, Turkish students were more open than Kyrgyz students. However, Kyrgyz students tended to hide their real identity more in social media. This was perceived as a normal situation in terms of Kyrgyzstan's being a post-Soviet country. In conclusion, in digital societies based on network-based communication, unlike traditional societies, individuals cannot be said to be sufficiently sensitive about privacy, and social differences appear to be important. On the other hand, although the Internet is a source of concern, findings indicate that privacy awareness does not develop.

REFERENCES

- ACQUISTI, A., BRANDIMARTE, L., & LOEWENSTEIN, G. (2015), Privacy and Human Behavior in the Age of information. *Science*, 347(6221), pp. 509-515.
- BARUH L., Cemalcilar Z. (2014), It is more than personal: Development and validation of a multidimensional privacy orientation scale, *Personality and Individual Differences*, 70, pp. 165–170.
- BELLOTTI, V. (1997), Design for Privacy in Multimedia Computing and Communications Environments, *Technology and Privacy: The New Landscape*, edited by Philip E. Agre and Marc Rotenberg, 1997 *Massachusetts Institute of Technology*, United States of America, pp. 63-98.
- BOND, A. R. and Koch N. R. (2010). "Interethnic Tensions in Kyrgyzstan: A Political Geographic Perspective" *Eurasian Geography and Economics* 51(4): pp. 531-562.
- BUCHANAN, T., PAINE C., JOINSON A. N., REIPS U. D. (2007), Development of measures of online privacy concern and protection for use on the Internet, *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 58(2): pp. 157–165.
- CASTELLS, M. (2008), *Ağ Toplumunun Yükselişi* (2.b.). (E. Kılıç, Trans.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- DAVIDSON, J., MARTELLOZZO, E. B., (2013). Exploring Young People's Use of Social Networking Sites And Digital Media In The Internet Safety Context, *Information, Communication & Society*, 16:9, 1456-1476.
- DAWES, S., (2011), Privacy and the public/private dichotomy, *Thesis Eleven*, 107(1), pp. 115–124.
- DEBATIN, B., LOVEJOY, J. P., HORN A. K., HUGHES, B. N., 2009, Facebook and Online Privacy: Attitudes, Behaviors, and Unintended Consequences, *Journal of Computer-Mediated Communication*, 15, 83–108.
- DEMİRACI, A., ÖNGÜN, E., (2014), The Gray Area of Protectedness, a Case Study on Facebook Users' Awareness of Their Privacy and Secrecy, *International New Media New Approaches Conference, Social Media and New Policies*, Ed. Tevhit Ayengin, Çomü Matbaası, Çanakkale, s.103-116.
- ELLISON N. B., STEINFELD C., LAMPE C., (2007), *The benefits of Facebook "Friends:" Social capital and college students' use of online social network sites*. *J Computer- Mediated Commun*; 12, pp. 1143-68.
- EMILY, C., AMY, M., SERGE, D., (2012), Hey Mom, What's on Your Facebook? Comparing Facebook Disclosure and Privacy in Adolescents and Adults, *Social Psychological and Personality Science*, 3(1), pp. 48-54.
- FENG, Y., XIE, W., (2014), Teens' Concern for Privacy When Using Social Networking Sites: An Analysis of Socialization Agents and Relationships With Privacy-Protecting Behaviors, *Computers in Human Behavior*, 33, pp. 153–162.
- GASSET, O. y., (2014), *İnsan ve "Herkes"* (5.b.). (N. G. Işık, Trans.), İstanbul: Metis Yayınları.
- HANKS R. R. (2011), Crisis in Kyrgyzstan: Conundrums of Ethnic Conflict, National Identity and State Cohesion, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 13:2, 177-187.
- ISMAİLOVA Rita & MUHAMETJANOVA Gulshat (2016), Cyber Crime Risk Awareness in Kyrgyz Republic, *Information Security Journal: A Global Perspective*, 25(1-3), pp. 32-38.
- KHAN, G. F., SWAR, B., LEE, S. K., (2014), *Social Media Risks and Benefits: A Public Sector Perspective*, *Social Science Computer Review*, 32(5), 606-627.
- KULİKOVA Svetlana V., PERLMUTTER David D. Blogging Down The Dictator? The Kyrgyz Revolution and Samizdat Websites, *The International Communication Gazette*, 69(1): 29–50.
- KUYUCU, M., (2015), Sosyal Medyada Mahremiyet: Türkiye'de Twitter Kullanıcılarının Mahremiyet Anlayışı, (iç). *Sosyal Medya Araştırmaları II, Sosyalleşen Olgular*, Ali Büyükaşan, Ali Murat Kırık (Ed), Çizgi Yayınları, Konya, s. 21-53.

- MCMANN K. M. (2006), *Economic Autonomy and Democracy: Hybrid Regimes in Russia and Kyrgyzstan*, Cambridge University Press.
- MARWICK, A. E., & BOYD, D. (2014), Networked Privacy: How Teenagers Negotiate Context in Social Media. *New Media & Society*, 16(7), pp. 1051-1067.
- NGUYEN, J. (2011), Internet Privacy Class Actions: How to Manage Risks from Increasing Attacks against Online and Social Media. *The Computer & Internet Lawyer* 28(9), pp. 8-11.
- O'BRIEN, D., TORRES, A., M. (2012), Social Networking and Online Privacy: Facebook Users' Perceptions, *Irish Journal of Management*, 31(2), pp. 63-97.
- OZ, M. (2014), Sosyal Medya Kullanımı ve Mahremiyet Algısı: Facebook kullanıcılarının mahremiyet endişeleri ve farkındalıkları. *Journal of Yasar University*, 9(35), s. 6099-6260.
- ÖZKAYA, B. (2013), Yeni Medya'da Demokrasi içinde Ağ Toplumunun Omurgası Olarak İnternetin Demokrasi ve Kamusal Alan Açısından Değerlendirilmesi. (A. Algül, N. Üçer ed.), Konya: Literatürk Yayınları, pp. 135-164.
- QUINN, K. (2016), Why We Share: A Uses and Gratifications Approach to Privacy Regulation in Social Media Use. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 60(1), pp. 61-86.
- RAHTE, E. Ç. (2009), Kamusal Mahremiyet Medya: "Kadın Tartışma Programları" Üzerine Etnografik Bir İnceleme (Unpublished Doctoral Dissertation). *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- SCOGGIO, S. (1998), *Transforming Privacy A Transpersonal Philosophy Of Rights*, Praeger Publishers, USA.
- SRİNIVASAN R 2009. Internet Authorship: Social and Political Implications Within Kyrgyzstan, *Journal of Computer-Mediated Communication*, 14, pp. 559-580.
- STIEGER, S., BURGER, C., BOHN, M., VORACEK, M. (2013), Who Commits Virtual Identity Suicide? Differences in Privacy Concerns, Internet Addiction, and Personality Between Facebook Users and Quitters. *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking*, 16(9), pp. 629-634.
- TUFEKCI, Z., (2008), Can You See Me Now? Audience and Disclosure Regulation in Online Social Network Sites, *Bulletin of Science Technology Society*; 28(1), pp. 20-36.
- WACHTEL A. B. (2013), Kyrgyzstan between Democratization and Ethnic İntolerance, *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 41:6, 971-986.
- VENKAT A., PICHANDY C., BARCLAY F. P., JAYASEELAN R. (2014), Facebook Privacy Management: An Empirical Study of Awareness, Perception and Fears, *Global Media Journal-Indian Edition*, 5(1), pp. 1-21.
- VISTILÄ, M., RUOKONEN, F. (2012), Social networking sites and privacy as contextual integrity, Margherita Carucci (ed.) *Revealing Privacy Debating the Understandings of Privacy*, Peter Lang: Frankfurt am Main, pp. 119-132.
- WESTIN, A., F. (2003), Social and Political Dimensions of Privacy, *Journal of Social Issues*, 59(2), pp. 431-453.
- YILDIZ, A. K. (2012). Sosyal Paylaşım Sitelerinin Dijital Yerlilerin Bilgi Edinme ve Mahremiyet Anlayışına Etkisi. *Bilgi Dünyası*, 13(2), 529-542.
- YÜKSEL, M., (2003), Mahremiyet Hakkı ve Sosyo-Tarihsel Gelişimi, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 58, Sayı 1, s. -181- 213.
- ZENGİN, M., ZENGİN, G., & ALTUNBAŞ, H. (2015), Sosyal Medya ve Değişen Mahremiyet "Facebook Mahremiyeti". *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 3(2), 112-136.

INTERNET

<http://www.smartinsights.com/social-media-marketing/social-media-strategy/new-global-social-media-research/>